

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

Александар М. Савић

**Кнежевина Србија и Османско царство (1839–
1858)**

докторска дисертација

Београд, 2021.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY**

Aleksandar M. Savić

**The Principality of Serbia and the Ottoman
Empire (1839–1858)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021.

Подаци о ментору и члановима Комисије

Ментор:

Проф. др Сузана Рајић, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

Проф. др Славиша Недељковић, редовни професор, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Проф. др Чедомир Антић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Доц. др Урош Шешум, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране: _____

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА И ОСМАНСКО ЦАРСТВО (1839–1858)

Сажетак: У раду су детаљно анализирани односи Кнежевине Србије и Османског царства у периоду од 1839. до 1858. године. Пажња је посвећена како улози српског заступника у Цариграду – капућехаје, тако и мухафизима Београда – командантима београдске тврђаве и управницима Београдског ејалета, који су имали значајну улогу у српско-турским односима. Унутрашњи сукоби у Србији који су током наведеног периода прошли кроз више фаза имали су за последицу пет смена на српском престолу и нарушавање српске аутономије, чему је Висока Порта знатно допринела. У обзир су узете међународне околности и улога великих сила у односима аутономне Кнежевине и сизерена. Представљено је уређење српско-турске границе, административно-територијална подела Османског царства и детаљно су анализирани односи српске владе и суседних османских провинцијских управника, погранични спорови и проблеми са шверцерима, дрвокрадицама, пљачкашима и хајдучима. Политика Србије према хришћанима у околним турским провинцијама итекако представља један од важних аспеката српско-турских односа, па је и томе посвећена посебна пажња. У циљу што свеобухватније анализе односа Кнежевине и Царства представљени су и трговински односи. Рад је највећим делом написан на основу необјављене архивске грађе похрањене у Државном архиву Србије и Архиву Српске академије наука и уметности. Коришћена је сва расположива публикована грађа домаће и стране провенијенције, као и научни резултати српске и турске историографије. Наш циљ у овом раду је био да покушамо да пружимо одговоре на нерасветљена питања и питања којима је до сада било посвећено мало или нимало пажње у историографији.

Кључне речи: Кнежевина Србија, Османско царство, српско-османски односи, велике силе, капућехаја, београдски мухафиз, граница, танзимат, хришћани, трговина

Научна област: Историја

Ужа научна област: Историја српског народа у Новом веку

УДК: 94(497.11:560-89)"1839/1858"(043.3)

THE PRINCIPALITY OF SERBIA AND THE OTTOMAN EMPIRE (1839–1858)

Summary: The paper analyzes in detail the relations between the Principality of Serbia and the Ottoman Empire in the period from 1839 to 1858. Attention is directed toward Serbian representative in Constantinople – *kapı kâhyası/kapı kethüdası*, as well as to the muhafiz of Belgrade – the commanders of the Belgrade Fortress and the administrators of the Belgrade Eyalet, which played a significant role in Serbian-Turkish relations. The internal conflicts in Serbia, to which the Sublime Porte significantly contributed, went through several phases during the mentioned period, resulted in five shifts on the Serbian throne and also damaged Serbian autonomy. International affairs and the role of the Great powers also affected relations between the Autonomous Principality and the Suzerain. The arrangement of the Serbian-Turkish border, the administrative-territorial division of the Ottoman Empire were presented, and in detail were analyzed relations between the Serbian government and neighboring Ottoman provincial governors, border disputes and problems with smugglers, wood thieves, robbers and haydukes. Serbia's role towards Christians in the surrounding Turkish provinces is mentioned since it is indeed one of the more important aspects of Serbian-Turkish relations. In order to make a more comprehensive analysis of the relations between the Principality and the Empire, trade relations were presented. The paper was mostly written on the basis of unpublished archival material stored in the State Archives of Serbia and the Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts. All available published material of domestic and foreign provenance was used, as well as the scientific results of Serbian and Turkish historiography. Our goal is to try to provide answers to unresolved questions and questions that have so far received little or no attention in historiography.

Key words: the Principality of Serbia, the Ottoman Empire, Serbian-Ottoman relations, Great powers, *kapı kâhyası/kapı kethüdası*, the muhafiz of Belgrade, border, Tanzimat, Christians, trade

Academic Expertise: History

Field of Academic Expertise: Modern history of the Serbian people

UDC: 94(497.11:560-89)"1839/1858"(043.3)

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР.....	1
Метод истраживања.....	2
Структура рада.....	4
ЦАРСТВО У КРИЗИ.....	7
Реформе Селима III и Махмуда II.....	7
Борба за аутономију.....	11
Проширивање и нарушавање аутономије.....	19
СРПСКА АГЕНЦИЈА У ЦАРИГРАДУ.....	23
Капућехаје.....	24
Службеници Агенције.....	28
Конак.....	33
Такрир.....	34
Трошкови.....	40
Питомци у Цариграду.....	43
БЕОГРАДСКИ ЕЈАЛЕТ.....	49
Мухафизи.....	50
Гарнизони.....	70
Сукоби.....	76
<i>Београд.....</i>	<i>76</i>
<i>Смедерево.....</i>	<i>83</i>
<i>Шабач.....</i>	<i>86</i>
<i>Ужиче.....</i>	<i>92</i>
<i>Соко.....</i>	<i>99</i>
Исељавање и откуп.....	109
КНЕЖЕВИНА СРБИЈА, ОСМАНСКО ЦАРСТВО И ВЕЛИКЕ СИЛЕ.....	118
Пут у Цариград.....	123
Мисија Мусе Сафети-ефендије.....	133

<i>Оптужбе</i>	137
<i>Изгнанство</i>	144
Преокрет	148
<i>Мисија барона Ливена</i>	149
<i>Повратак изгнаних</i>	151
Завера	153
Побуна	156
Руски захтеви	161
<i>Други избор</i>	162
<i>Ултиматум</i>	166
<i>Берат</i>	168
<i>Попуштање</i>	169
<i>Хатишериф, ферман и унутрашњи сукоби</i>	171
Сусрет у Казанлуку	172
Доба Револуције	179
<i>Српско вицекраљевство</i>	182
<i>Српски покрет у Јужној Угарској</i>	189
Између Русије и Француске	191
<i>Емигранти</i>	192
<i>Мисија Аврама Петронијевића</i>	193
<i>Неподобни кнежевски представник</i>	194
Рат	199
<i>Неутралност</i>	199
<i>Руски планови</i>	201
<i>Меморандум</i>	203
<i>Пет планова</i>	205
<i>Преговори и мир</i>	208
Крај једне епохе	211
<i>Тенкина завера и Етем-пашина мисија</i>	212
<i>Светоандрејска скупштина</i>	217
ГРАНИЦА	220
Карантини, састанци и карауле	220

<i>Санитетски прописи</i>	222
<i>Карауле и стражари</i>	225
<i>Здравствене прилике</i>	243
Пограничне османске власти	248
<i>Добросуседски односи</i>	251
<i>Изручивање одбеглих преступника и низама</i>	257
<i>Погранични спорови</i>	261
На граници нема мира	265
<i>Пљачкаши стоке</i>	270
<i>Оружани сукоби</i>	282
<i>Шверцери и дрвокрадице</i>	287
<i>Хајдуци</i>	290
КНЕЖЕВИНА СРБИЈА И ХРИШЋАНИ У СУСЕДНИМ ОСМАНСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА	298
Заграничне активности	301
Помоћ црквама, манастирима и школама	313
Благодејанци	317
Сиротиња се у Турској узбунила	325
<i>Нишки устанак</i>	328
<i>Пропала завера</i>	339
<i>Позиви на устанак</i>	343
<i>Устанци у Видинском санџаку</i>	343
<i>Завера у Нишком санџаку</i>	349
<i>Бугари не мирију</i>	350
<i>Побуне у Босанској крајини и Посавини</i>	352
Бегунци	356
ТРГОВИНА	369
Царинско питање	369
Невоље српских трговаца	373
Вашари или панађури	378
Еспапи	380

ЗАКЉУЧАК.....	391
БИБЛИОГРАФИЈА.....	401
Извори.....	401
Литература.....	406
СПИСАК ТАБЕЛА.....	421
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	423

ПРЕДГОВОР

У домаћој и иностраној историографији не постоји студија која се бави односима између аутономне Кнежевине Србије¹ и Османског царства² као њеног сизерена у периоду од 1839. до 1858. године.³ Наведени хронолошки оквири представљају два важна међаша у историји Србије, османске државе, али и у српско-турским односима. Године 1839. дошло је до промена на престолу у Кнежевини Србији и Османском царству. Непуних месец дана након абдикације кнеза Милоша Обреновића (1815–1839, 1858–1860) преминуо је султан Махмуд II (1808–1839). Стицајем историјских околности, док се у београдској тврђави 10. јула читао ферман о султановој смрти, Срби су сахрањивали Милошевог најстаријег сина и наследника кнеза Милана, који је преминуо два дана раније, после само 26 дана владавине. После његове смрти династија Обреновића је изгубила право наследности кнежевског достојанства, док је у Османском царству била у жеку Друга египатска криза (1839–1841). У таквој ситуацији нови султан Абдул Мецид (1839–1861) је одлучио да прогласи једнакост свих поданика Царства Хатишерифом од Гилхане (3. новембра 1839), чиме је у османској држави започело реформско раздобље – Танзимат (1839–1876). Поменути догађаји итекако су се одразили на све аспекте српско-османских односа.

За горњу хронолошку границу је узета 1858. током које је Османско царство било заузето сукобима са Црном Гором, устанцима у Херцеговини, Босанској Крајини и Посавини, док су у Србији унутрашњи сукоби доживели кулминацију слично као 1839. године. Унутрашња криза је окончана бекством кнеза Александра Карађорђевића (1842–1858) у београдску тврђаву 23. децембра, што је симболично означило крај мешања Високе Порте у унутрашњу политику српске кнежевине.

С обзиром да сви аспекти српско-османских односа нису до сада били предмет посебне научне обраде у домаћој и иностраној историографији, те да постоји велика количина до сада некоришћене архивске грађе српског порекла, од великог је значаја је за српску, али и турску историографију да се томе посвети посебна пажња. Без познавања српско-турских односа није могуће правилно сагледати историјски развој нововековне српске државе. Научна новина овог рада је у томе што представља прву свеобухватну студију о односима између српске кнежевине и османске државе.

Наш примарни циљ у овом раду јесте свестрано расветљавање односа Кнежевине Србије и Османског царства у периоду од 1839. до 1858. године. Коришћењем сачуване кореспонденције између Београда и Цариграда, званичне и незваничне преписке српских владара и државника, те српског дипломатског агента у Цариграду, мемоарских записа савременика и ондашње штампе, настојало се да се на што свеобухватнији начин прикаже колики је био утицај османске државе на Србију. С обзиром да је немогуће исправно сагледати српско-османске односе ако се не узму у обзир и они чиниоци који су имали директног утицаја на спољнополитички положај Османског царства, неопходно је указати на њих, односно на улогу великих сила које су настојале да остваре што већи утицај у Царству.

Главни циљеви истраживања били су усмерени на покушај проналажења одговора на питања којима до сада није било посвећено довољно пажње или која су остала нерасветљена

¹ Поред званичног назива Кнежевина Србија биће коришћени као синоними Србија, Кнежевина и српска кнежевина да би се избегла непотребна понављања.

² Османско царство, Царство, османска држава и Турска биће коришћени као синоними ради избегавања непотребних понављања.

³ Сви датуми у главном тексту су наведени по грегоријанском календару, а у напоменама упоредо по јулијанском и грегоријанском или само по грегоријанском. Што се тиче датума наведених по хиџри треба рећи да су упоредо наведени са датумима по грегоријанском календару.

у историографији: која је била улога српског капућехаје – дипломатског агента у Цариграду, а која београдских мухафиза, команданата београдске тврђаве; како су решавани српско-турски сукоби у Србији; у којим околностима је српска влада покретала питања иселјавања Турака⁴ из Србије и откупа њихових имања, сходно одредбама Хатишерифа из 1830. и 1833. године; на који начин се званични Цариград мешао у унутрашњу политику Кнежевине; какав је био утицај великих сила на српско-турске односе; какви су били односи између српске владе и околних османских провинцијских управника; како су решавани проблеми у пограничним подручјима; какав је био однос српске владе и хришћана из суседних провинција Царства; да ли је питање пребега из османске државе у Кнежевину доводило до затегнутости у српско-турским односима; на који начин је решено питање наплате увозних и извозних царина између Србије и Турске; какав је био положај српских трговаца у Османском царству и обратно.

Коначни циљ истраживања представља детаљна анализа односа Кнежевине Србије и Османског царства у више пута помињаном периоду, кроз сагледавање свих фактора који су утицали на српско-турске односе.

Метод истраживања

Коначној верзији текста докторске дисертације претходила је истраживачка фаза. Том приликом је била примењена уобичајена методологија историјских истраживања заснована на прикупљању и темељној анализи необјављених и објављених историјских извора и односне литературе. Због језичке баријере нисмо користили необјављене изворе османског порекла, али зато јесмо користили сву расположиву непубликовану грађу српске провенијенције.

Прву фазу истраживања представљало је прикупљање необјављених историјских извора похрањених у домаћим архивима и библиотекама. Највећи број архивских фондова и збирки који су коришћени приликом израде докторске тезе налази се у Државном архиву Србије (ДАС). Међу њима посебно треба поменути следеће: Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД–И), Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (МИД–В), Министарство иностраних дела – Хартије Јована Мариновића (МИД–ЈМ), Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (МУД–П), Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (МУД–С), Министарство финансија – Одељење промишљености (МФ–П), Државни савет (ДС), Лични фонд Илије Гарашанина (ИГ), Збирка Мите Петровића (ЗМП), Збирка Поклони и откупи (ПО) и Збирка Драгослава Страњаковића (ЗДС).

Други архив по значају за нашу тему је био Архив Српске академије наука и уметности у Београду (АСАНУ). Међу фондовима и збиркама овог архива на првом месту треба поменути: Заоставштину Драгослава Страњаковића (ЗДС), Преписку Стевана Книћанина (КН), затим личне фондове Матије Бана (МБ), Константина Николајевића (КН), Јована Ристића (ЈР) и Збирку исписа (И).

Поред побројаних фондова и збирки од немалог значаја за нашу тему је била и грађа која је похрањена у Историјском архиву Београда (ИАБ) и Одељењу посебних фондова Народне библиотеке Србије (НБС). Што се тиче ИАБ реч је о Збирци исписа (ЗИ). У НБС од посебног значаја су нам биле Архиве Гргура Јакшића (ГЈ) и Милана Ђ. Милићевића (ММ). Прегледали смо и архивску грађу похрањену у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ (УБСМ) и Рукописном одељењу Матице српске (РОМС), али нисмо нашли значајнијих докумената.

⁴ Појам Турчин и Турци у овом раду коришћен је као синоним за муслимана и муслиманско становништво, што је прихваћено у српској историографији. У српским изворима се за муслиманско становништво у Кнежевини Србији и околним османским провинцијама искључиво користи термин Турци, иако је савременицима било свакако јасно његово превенствено верско, политичко и друштвено, а не етничко значење.

Поред необјављених извора приликом писања дисертације користили смо и публиковану грађу. У домаћој историографији се доста учинило на објављивању архивске грађе из српских и страних архива и библиотека. Посебно су нам биле од користи следеће збирке публикованих докумената: *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књига прва, од 29. марта 1848. до 31. дец. 1858*, средио Ст. Ловчевић, Београд 1931; *Преписка Илије Гарашанина, књига I 1839–1849*, сакупио и за штампу средио Г. Јакшић; *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том I, књига I (1820–1848); књига II (1848–1856); том II, књига I (1856–1863)*, приредио К. Џамбазовски, Београд 1979, 1981; *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878), књига 1, 1856–1866*, приредили В. Крестић и Р. Љушић, Београд 1983; *Грађа за историју бугарског народа из Архива Србија, књига 1 (1820–1856)*, приредили Ђ. Игњатовић, И. Николић и К. Џамбазовски, Београд 1987; *Извештаји француских дипломата из Београда у време револуције 1848–1849*, приредила Љ. Кркљуш, Нови Сад 2009; *Дипломатско представништво Србије у Цариграду, 2/I (1830–1858); 2/II (1859–1868)*, приредили М. Перишић, А. Марковић и С. Рајак, Београд 2015.

Користили смо и публиковану грађу из страних архива од којих треба споменути следеће збирке: *Документи за бугарската историја, Том 3. Документи из турските државни архиви, Част I (1564–1872)*, подбраљ и превелъ П. Доревъ, Софија 1940; *Политические и культурные отношения России и Сербии в 30–50-е годы XIX века, Документы российского МИД*, составител Е. П. Кудрявцева, Москва 2013.

У одређеној мери била нам је од користи и публикована мемоарска грађа српског порекла: *Белешке Младена Жујовића, државног саветника*, Београд 1902; *Записи Јеврема Грујућа, књига прва (Пред Светоандрејску скупштину); књига друга (Светоандрејска скупштина)*, Београд 1922, 1923; *Мемоари Стефана-Стевче-Михаиловића у два дела, од 1813. до 1842. и од 1858. до 1867*, средио Ж. Живановић, Београд 1928; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, средио Д. Страњаковић, Београд 1939; А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Р. Љушић, Београд 1990; Н. Христић, *Мемоари 1840–1862*, приредио В. Христић, Београд 2005.

Поред необјављених и објављених историјских извора у обзир је узета и стручна литература, како односна тако и општа. О односима српске кнежевине и османске државе у наведеном периоду је писано у домаћој и страној историографији, али узгредно, фрагментарно и парцијално. Аутори су се дотицали само појединих аспеката српско-османских односа у оној мери колико се то тицало њихове теме, не упуштајући се превише у детаље. Поједини аутори су писали о односима Србије као аутономне кнежевине и Османског царства као њеног сизерена, док су се други бавили односима српске владе према хришћанима који су се налазили под директном османском влашћу. Скрећемо пажњу да су последњи писали обухватајући само границе аутономних покрајина, република некадашње Југословије, мањих географских целина или већих историјско-географских области. За разлику од њих ми смо узели у обзир политику српске кнежевине према свим хришћанима који су живели у околним османским провинцијама.

С обзиром да на крају рада постоји детаљан списак коришћених извора и литературе поменућемо само неколико домаћих и страних аутора чије радове сматрамо значајним за период о којем пишемо и за нашу тему: Леополд Ранке, Нил Александрович Попов, Јован Ристић, Слободан Јовановић, Васиљ Поповић, Драгослав Страњаковић, Халил Иналцик, Љубомир Дурковић-Јакшић, Војислав Ј. Вучковић, Климент Џамбазовски, Владимир Стојанчевић, Милорад Екмечић, Љубиша Доклестић, Радош Љушић, Галиб Шљиво, Славиша Недељковић, Радомир Ј. Поповић, Сузана Рајић, Чедомир Антић, Милош Јагодић, Ајше Озкан, Ела Озкан, Урош Шешум и Данко Леовац.

Резултате истраживања смо приказали путем више ужих целина по тематско-хронолошком принципу, уз поштовање узрочно-последичних и смисаоних веза између догађаја и процеса.

Структура рада

Структуру рада чине: сажетак на српском и енглеском језику, садржај, предговор, седам поглавља, подељених прегледности ради на мања потпоглавља и целине, закључак, библиографија и списак табела.

Прво поглавље под насловом *Царство у кризи* заправо представља уводно поглавље. Пажња је посвећена унутрашњим и спољнополитичким проблемима Османског царства без чега није могуће схватити околности које су довеле до формирања аутономне Кнежевине Србије. Затим је у кратким цртама представљена борба за аутономију српског народа у периоду од 1815. до 1833, узимајући у обзир пресудну улогу Русије. Указало се на значај Хатишерифа из 1830. и 1833. којима је Србија стекла аутономни статус у Османском царству. Након тога је представљено учвршћивање и проширивање аутономије, а потом су приказане околности у којима је дошло до њеног нарушавања и абдикације кнеза Милоша.

У наредном поглављу – *Српска агенција у Цариграду*, писано је о значају Агенције. Будући да улога српског дипломатског агента у Цариграду – капућехаје, није у историјској науци била предмет посебне обраде настојали смо да појаснимо његову улогу и укратко представимо све личности које су у периоду од 1839. до 1858. обављале ову дужност. Поред капућехаја пажња је посвећена и осталим службеницима Агенције (секретарима, капуоланима, драгоманима, писарима) без којих капућехаја није могао у потпуности да обавља свој посао. Пажња је посвећена и српским питомцима у Цариграду који су били под надзором капућехаје. Образложено је из којих разлога им је влада давала благодетјаније (стипендију) и размотрало се да ли је то дало очекиване резултате.

Поред улоге капућехаје у Цариграду требало је појаснити и улогу мухафиза у Београду, чему смо посветили поглавље *Београдски ејалет*. Према административно-територијалној подели Османског царства из средине XIX века град Београд је имао статус ејалета. Управник поменуте административно-територијалне јединице био је београдски мухафиз. Под јурисдикцијом београдског мухафиза налазила су се утврђења у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу и Соколу, као и муслиманско становништво које је живело у утврђењима и њиховој околини. Београдски мухафиз су имали ранг везира или мирмирана, односно војни чин ферика или мушира. У периоду од 1839. до 1858. променило се 16 београдских мухафиза. У овом периоду несугласице и сукоби између Срба и Турака су били чести, како у Београду тако и у Смедереву, Шапцу, Соколу и Ужицу. Опомене српских власти Турци уопште нису уважавали, истичући често да њима заповеда београдски паша. У намери да спречи даље екцесе српска влада је у више наврата безуспешно покушавала да спроведе иселјавање Турака из унутрашњости Србије, што је било у складу са одредбама Хатишерифа из 1830. и 1833. и политиком српске владе која се после стицања аутономије водила принципом – „Што мање Турака то слободнија Србија“.

Кнежевина Србија, Османско царство и велике силе је назив следећег поглавља у којем су српско-турски односи сагледани кроз призму међународних односа. Укратко је представљена улога великих сила у Источном питању, намера Порте да учврсти и стабилизује ситуацију у Османском царству, док је највећа пажња посвећена унутрашњим сукобима у Србији који су резултирали честим променама на српском престолу. Од 1839. до 1858. у Србији је пет пута дошло до смене на престолу (1839, 1842, 1858), два пута су се мењале династије (1842, 1858) и два пута је владалачку власт вршило Намесништво (1839–1840, 1843), што је заправо представљало одраз унутрашњих борби које су започеле 1839. године. Улога Порте и Русије је у томе била пресудна, док је Француска заједно са Русијом подржала смену

династија 1858. године. Поред унутрашњих сукоба и смена на престолу пажњу смо посветили пријему српских кнежеве у аудијенцију код султана Абдул Меџида, српско-турским односима у време револуције 1848/49, после револуције, за време Кримског рата (1853–1856) и прве две године након завршетка рата. Указано је на препоруке и захтеве великих сила упућиваних Србији током и након револуционарних догађаја, за време рата и након њега. Приказана су настојања српске владе да ојача политичке позиције Србије и прошири њене границе.

Граница је наслов следеће целине која је посвећена српско-турској граници и односима српске владе и управника околних османских провинција (Видински, Скопски, Нишки и Босански ејалет). Разграничењем Кнежевине Србије и Османског царства српске власти су приступиле изградњи пограничног кордона који су чинили карауле, карантини, састанци и пикети – стражарска места. Погранични органи власти били су дужни да строго воде рачуна да нико не прелази српску границу неопажено и без издржавања карантинског периода, чије је трајање зависило од здравственог стања у суседним турским областима. Појединачни оружани сукоби на српско-турској граници нису били реткост. Особито су на мети били српски погранични стражари, на које су често пуцали турски поданици. Са друге стране често су и српски погранични органи убијали појединце који су нелегално прелазили српску границу. Посебно треба поменути пограничне упаде, извршене ради пљачке. Бекство окривљених лица и хајдучких чета како из Србије у суседне провинције Османског царства тако и обратно, нису била ретка.

Кнежевина Србија и хришћани у суседним османским провинцијама наслов је следећег поглавља. Посредством својих пограничних органа српска влада је стално била обавештавана о дешавањима у суседним османским провинцијама. Особит предмет њене пажње био је положај српског народа у Османском царству. Поред тога, у Србији су била праћена и дешавања у пограничним деловима Видинског ејалета, односно стање бугарског народа. Прекретница у обавештајној делатности Кнежевине Србије настала је у пролеће 1849. када је Илија Гарашанин, министар унутрашњих дела и творац најзначајнијег српског националног програма – *Начертанија* (1844), отпочео систематски и плански да ради на припреми устанка Срба и других хришћана у Османском царству. Успостављена је агентурна мрежа, али главни циљ, подизање општег устанка, није спроведен у дело. Током 40-их и 50-их година избило је више хришћанских устанака у суседним турским областима. Припреме за избијање поменутих побуна нису биле непознате српској влади. Српска влада је у више наврата настојала да спречи њихово избијање, свесна да се њима неће много тога постићи, већ да ће стање након њих бити још горе. Један од главних узрока оружаних бунтова били су несношљиви турски зулуми и велико пореско оптерећење, што је нарочито било изражено у првим годинама након обнародовања Гилханског хатишерифа (1839). У оваквим околностима хришћани из европских османских провинција – Босанског, Скопског, Нишког и Видинског ејалета, често су пребегавали у Кнежевину Србију.

Последње поглавље – *Трговина*, посвећено је српско-турским трговинским односима. Пажња је посвећена решавању царинског питања (1840–1845), проблемима српских трговаца у Османском царству, вашарима или панађурима и на крају је дат кратак осврт на увоз, извоз и транзит робе између Србије и Турске. Пошто је 1840. Нишка царинарница почела да царини робу која се увозила, извозила или транзитно пролазила кроз Србију, српска влада је настојала да се то спречи јер је дошло до осетног пада царинских прихода. Спор је решен тек 1845. када је Србији издат ферман о наплаћивању царинских такси. Поред царинског питања, проблем је представљао и третман српских трговаца у Османском царству. Иако је Хатишерифом из 1830. српским трговцима била гарантована слобода трговине у Царству, они су често имали проблема са локалним турским властима. Дешавало се да су трговци из Србије били вређани, затварани и пребијани. Српски пасош често није био уважаван, те су трговци били приморани да плаћају издавање турске путне исправе. Уз то, често су били приморавани да плате џизију, порески намет који су плаћали немуслимански поданици османске државе. Поред свега тога,

турски цариници су им често наплаћивали увећане царине. Српска влада је енергично реаговала на ове случајеве код управника суседних турских области и код Порти, али се често догађало да протест Кнежевине није био уважаван. Трговци из Османског царства који су долазили у Србију нису били суочени са оваквим непријатностима. Трговаца из османске државе посећивали су панађуре који су се одржавали у различитим деловима године у више места у Србији. Српска влада им је излазила у сусрет, често им чинећи олакшице приликом преласка српске границе.

Резултати истраживања су сумирани у *Закључку*, у *Библиографији* је детаљно наведен списак коришћених извора и литературе, док су у списку табела побројане све табеле у раду.

Највећу захвалност дугујемо својој професорки, менторки и шефици проф. др Сузани Рајић, која нам је одобрила избор теме, подстицала нас и подржавала током истраживања, увек нам излазила у сусрет и омогућила нам да се несметано посветимо писању дисертације. Велику захвалност дугујемо својој породици, пријатељима и колегама са Катедре за Историју српског народа у Новом веку, на моралној, техничкој и професионалној подршци током писања рада. Захваљујемо се и особљу Архива Српске академије наука и уметности, Државног архива Србије, Историјског архива Београда, Народне библиотеке Србије и Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ који су нам током истраживања максимално излазили у сусрет.

ЦАРСТВО У КРИЗИ

Опадање моћи Османског царства започело је након Бечког рата (1683–1699). После тога Царство је било принуђено да се усредреди на очување огромне територије која се простирала на три континента – Азије, Африке и Европе. У периоду који је уследио после Бечког рата дезинтеграција османске државе је почела да долази до изражаја, што је добило на интезитету поразом Османлија у ратовима са Русијом и Аустријом у другој половини XVIII века (1768–1774, 1787–1792). Пораз у Бечком рату показао је надмоћ великих сила у односу на Османско царство, док је пораз у рату са Русијом који је завршен потписивањем мира у Кучук Кајнарџију 21. јула 1774. заправо значао почетак отварања Источног питања, окончаног нестанком османске државе 1923. године. Главна карактеристика Источног питања било је ривалство између великих сила које су имале циљ да успоставе контролу или утицај на Балкану, Леванту (до Персијског залива и Индијског океана) и у јужном Средоземљу.⁵

Реформе Селима III и Махмуда II

Да би државу и друштво извукли из кризе османски султани су у више наврата током XVIII века радили на спровођењу реформи које су се превасходно огледале у модернизацији војске и морнарице. Реформама су претходили порази у ратовима, па је тако било и након завршетка рата са Аустријом миром у Свиштову (1791) и Русијом миром у Јашију (1792). Султан Селим III (1789–1807) је у циљу спровођења финансијских и војних реформи покушао 1791. и 1792. да уведе ред међу јаничарима и спахијама који су још од краја XVI века изгубили свој војни значај. Пошто је пропао покушај реформисања спахија и јаничара султан је 1793. формирао нови војни корпус, познатији као низам-и џедид. Током наредних година султан је наставио са војним реформама, али није успео да их до краја спроведе. На то је превасходно утицала све израженија дезинтеграција Царства која је довела до стварања такозване „конфедерације ајана“,⁶ који нису признавали централну власт, већ су били потпуни господари у својим провинцијама. Крајем XVIII почетком XIX века готово читаво подручје Анадолије је било подељено између неколико истакнутијих ајанских и пашинских породица, од којих треба поменути Чапаноглуове, Караосманоглуове и Кучукоглуове. У европском делу Царства су се истицали: Али-паша Јањински, Бушатлије у Скадарском санџаку, серски ајан Исмаил-бег, Осман Пазваноглу у Видину и ајани Рушчука Терсеникли Исмаил-бег и Мустафа-паша Барџактар.⁷

На Арабијском полуострву Вахабити⁸ и емир Нецида Мухамед ибн Сауд подигли су оружани устанак против османске власти и заузели Меку и Медину (1803–1804). Сиријски валија Џезар Ахмет-паша је покушавао да на територији Сирије и Палестине створи сопствену

⁵ Опширније о томе: М. S. Anderson, *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London – Melbourne – Toronto – New York 1966. Уп. В. Поповић, *Источно питање, историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1928; М. Војводић, *Источно питање крајем XVIII века, Изазови српске спољне политике (1791–1918)*, огледи и расправе, Београд 2007, 15–22; Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција 1804–1918*, Београд 2008.

⁶ Ајан је реч арапског порекла и значи „угледан човек“ или „угледни људи“. Опширније о ајанима: А. Sućeska, *Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajevo 1965; Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlik*, Ankara 1977.

⁷ E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi, V. Cilt, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devri (1789–1856)*, Ankara 1947, 13–21; 55–73; A. Yaucioğlu, *Provincial power-holders and the empire in the late Ottoman world: conflict or partnership?*, The Ottoman World, edited by C. Woodhead, London – New York 2012, 437–443.

⁸ Вахабити су били следбеници и поборници идеје арапског шеика и верског вође Мухамеда Ибн Абд ел Вахаба (1703–1792), који се залагао враћању основним изворима ислама.

државу, али је 1804. доживео пораз. У Египту су османској власти пркосили мамелучки бегови, док су зулуми дахија које је подржавао видински ајан Осман Пазваноглу довели до избијања Првог српског устанка (1804–1813) у Београдском пашалуку⁹. Поред свих тих проблема Царство је три године било у рату са Француском (1798–1801), а од краја 1806. у рату са Русијом.¹⁰

У оваквим околностима султан Селим III није успео до краја да спроведе замишљене реформе. Јаничари, улема, наследне паше и ајани који су били суочени са могућим губитком својих привилегија и положаја приморали су сулана да се 29. маја 1807. повуче са престола. Нови султан је постао Мустафа IV (1807–1808). После нешто више од годину дана у Цариграду је поново извршен преврат који су подржале реформаторске снаге и ајан Рушчука Мустафа-паша Барјактар. Мустафа-паша Барјактар је ушао са војском у Цариград 18. јула, а десет дана касније је усталичио новог султана Махмуда II (1808–1839).¹¹

Султан Махмуд II је био свестан да су реформе итекако неопходне, али је радио стрпљиво и прорачунато, не желећи да се води лошим искуством претходног султана реформатора. После завршетка руско-турског рата миром у Букурешту 28. маја 1812. султан је одлучио да постепено отпочне са централизацијом државне управе у азијским и европским провинцијама Царства, упоредо радећи на модернизацији артиљерије и морнарице. Султан је до 1820. успешно сменио наследне ајане и паше у Анадолији и већем делу Румелије. Године 1820. озбиљан отпор му је пружио Али-паша Јањински, познатији као „Лав од Јањине“, који је под својим влашћу држао територије од реке Шкумбе на северу до Коринтског залива на југу. Владавина Али-паше је окончана његовим убиством почетком 1822. године.¹²

Даље спровођење централизације државне управе у европским провинцијама било је заустављено због избијања устанака у Влашкој и Молдавији и Грчке револуције у току марта и априла 1821. године. Побуна у Влашкој и Молдавији је била угушена већ почетком јуна, али не и грчки покрет за независност. Пошто се показало да јаничари не могу да угуше Грчку револуцију султан је крајем 1824. одлучио да препусти терен египатском валији Мехмед Али-паши. Према постигнутом договору египатски паша је пристао да пошаље војску против грчких побуњеника, а султан је обећао да ће му након слома устанка препустити управу над Пелопонезом и Критом. Војска предвођена сином египатског валије Ибрахим-пашом успела је до краја пролећа 1826. да нанесе више пораза устаницима, тако да се после тога устанак претворио у појединачне герилске сукобе. За то време султан је припремао ликвидацију јаничара до чега је дошло средином јуна исте године. После јаничарске побуне у ноћи између 13. и 14. јуна султан је позвао у помоћ топције на челу са некадашњим јаничарским агом Црним Хусејином, потоњим видинским валијом Ага Хусејин-пашом¹³. Непрестаном топовском паљбом у Цариграду је побијено неколико хиљада јаничара, док су остали у наредним данима доживели прогоне. Уследила је ликвидација јаничара широм Османског царства, а највећи отпор су пружили јаничари у Босанском ејалету који су поражени тек у пролеће 1827. године.¹⁴

⁹ Београдски пашалук био је незванични назив Смедеревског санцака. Будући да појам Београдски пашалук има своје утемељење у изворима српског порекла и да је прихваћен у српској историографији, биће чешће коришћен у овом раду од појма Смедеревски санцак.

¹⁰ M. Kunt, S. Akşin, A. Ödekan, Z. Toprak, H. G. Yurdaydın, *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600–1908*, Yayın Yönetmeni S. Akşin, Ankara 1988, 80–86; P. Мантран, *Почеци Источног питања*, Историја Османског царства, приредио P. Мантран, Београд 2002, 509–522.

¹¹ E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi V*, 77–96.

¹² С. Димитров, *Султан Махмуд II и крајат на еничерите*, Софија 1993, 73–148.

¹³ Ага Хусејин-паша је у два наврата био видински валија (1833–1844, 1846–1849). Види његову биографију: A. Özcan, *Hüseyin Paşa, Ağa (1776–1849)*, TDV İslam Ansiklopedisi, 19. Cilt, İstanbul 1999, 3–4.

¹⁴ H. A. Reed, *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June 1826*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Принстону, мај 1951, 50–363; С. Jelavich, B. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*,

Успешан поход против грчких устаника и слом јаничара утицали су на султана да отпочне организацију нове војске која је од 1827. понела назив „победничке Мухамедове трупе“. Међутим, реформе су поново заустављене другим догађајима. Шестог јула 1827. Велика Британија, Русија и Француска потписале су Лондонску конвенцију, којом је било предвиђено да силе потписнице посредују у закључењу примирја између Порте и грчких устаника. Пошто је Османско царство одбило посредовање великих сила дошло је до заплета који је кулминирао поморском битком код Наварина 20. октобра, у којој је уништена здружена турско-египатска флота. Односи између Османског царства и Велике Британије, Русије и Француске постали су непријатељски, те су посланици великих сила у децембру напустили Цариград.¹⁵

Пошто су Велика Британија и Француска оклевалe да прибегну сили како би решиле своје проблеме са Османлијама, руски цар је 26. априла 1828. сам објавио рат Османском царству. Прекретница у рату наступила је тек у пролеће следеће године, када је за главнокомандујућег руске војске постављен генерал Иван Иванович Дибич Забалкански. Потукавши војску великог везира Мехмед Решид-паше код Кулевче 11. јуна, Дибич је отворио руској војсци пут преко Балкана. Руске трупе су од тада наступале без већих препрека према Цариграду. Када су 20. августа заузели Једрене, султан је био принуђен да затражи мир, који је 14. септембра потписан у Једрену.¹⁶

После завршетка руско-турског рата султан Махмуд II је одлучио да настави са реформама у војсци и уклони преостале наследне паше и спроведе војне реформе на територији целог Царства. На Балкану су отворени отпор реформама пружили скадарски мутесариф Мустафа-паша Бушатлија и капетани Босанског ејалета под предводништвом градачког капетана Хусејина Градашчевића, названог „Змај од Босне“. Велики везир Мехмед Решид-паша потукао је у мају 1831. Бушатлијину војску код Бабунских ханова, али је 16 јула у бици код Липљана претрпео пораз од војске босанских капетана. Тактизирајући, велики везир је најпре крајем 1831. лишио власти Бушатлију, а затим је османска војска у пролеће наредне године нанела пораз босанским капетанима код Пријепоља, Горажда и на Палама, чиме је сломљен њихов отпор. Међутим, тиме није престао отпор војним реформама. У Скадарском санцаку отпор реформама привремено ће бити сломљен тек 1835, а у Босанском ејалету ће с времена на време избијати побуне, што ће доћи до изражаја након укидања капетанија исте године.¹⁷

Далеко већу опасност од оружаних отпора реформама представљала је Прва египатска криза (1831–1833), коју је изазвао горе поменути Мехмед Али-паша. Пошто се истакао у борбама против мамелучких бегова султан Селим III га је 1805. поставио за валију Египта. У Египту је покренуо читав низ просветних, привредних и војних реформи, што је за резултат имало јачање привреде, финансија и стварање копнене војске и морнарице. После

1804–1920, Washington, 2004, 41–43; L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453. godine*, Beograd 2005, 268–272, 286–287; *История Балкан, век девятнадцатый (до Крымской войны)*, отв. ред. В. Н. Виноградов, Москва 2012, 164–180; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Tešanj 2006, 22–52.

¹⁵ P. W. Schroeder, *The transformation of European politics 1763–1848*, Oxford University Press 1994, 650–653; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 1940, 70.

¹⁶ *История внешней политики России, Первая половина XIX века (От войны России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.)*, отв. редактор О. В. Орлик, Москва 1999, 226, 228–229; В. Н. Виноградов, *Двуглавый российский орел на Балканах 1683–1914*, Москва 2010, 239–241; E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi V*, 120–122; *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в первой трети XIX века, Документы*, составители Е. П. Кудрявцева, Г. А. Кузнецова, Р. Люшич, К. К. Миронова, Н. И. Плотникова, В. М. Хевролина, Н. И. Хитрова, Москва 1997, бр. 219, 221–223; ДАС, КК, VII, 608, 609.

¹⁷ Д. М. Павловић, *Покрет у Босни и Албанији противу рефорама Махмуда II*, Београд 1913; А. С. Eren, *Mahmud II zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, 71–148; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османским царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971, 45–68; Н. Kreševljaković, *Karpetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980², 71–73; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 139–381.

вишегодишњих борби у периоду од 1811. до 1818. успео је да порази Вахабите и заузме Меку и Медину, које су остале под његовом влашћу. Током 20-их година заузео је Судан, чиме је знатно проширио територије којима је владао. Пошто после стварања независне Грчке није могао да добије Пелопонез затражио је од султана Махмуда II да му преда Сирију. Султан је то одбио, па је египатска војска под командом Ибрахим-паше од новембра 1831. до јуна 1832. заузела Палестину, Либан и Сирију. У таквој ситуацији султан га је званично сменио са дужности и послао војску која је доживела пораз на северу Сирије. Ситуација је постала особито критична када је Ибрахим-паша са својим трупима прешао у Малу Азију, поразио војску великог везира Мехмед Решид-паше код Коње 21. децембра 1832. и кренуо ка Бурси, старој османској престоници.¹⁸

Султан Махмуд II се нашао у великој опасности. Руски цар Николај I (1825–1855) понудио је своју помоћ, што је султан врло радо прихватио. Почетком 1833. руска флота је дошла надомак Цариграда, а руске трупе су се искрпале на азијској обали Босфора, чиме је Цариград био у потпуности заштићен. Француска и Велика Британија, која је одбила да помогне султану, нису радо виделе руску војску надомак Цариграда. Из тог разлога је Француска која је заправо подржавала Мехмед Али-пашу посредовала да се што пре закључи мир. Француским посредовањем 8. априла 1833. потписан је споразум у Кутахији према којем је Ибрахим-паши призната власт над Киликијом, Сиријом и Хеџазом, Мехмед Али-паша је признат за египатског валију и препуштен му је Крит. Русија није хтела да остане по страни, те је приморала султана да се 8. јула потпише уговор у Ункјар-Искелесију, месту у близини Цариграда. Уговором је било предвиђено да ће Русија и даље помагати Османском царству, ако то буде потребно, а заузврат султан ће држати Босфор и Дарданеле затворен за све ратне бродове у случају да се Русија нађе у рату. Уговор је закључен на осам година и представљао је врхунац руског утицаја у Османском царству, које је заправо споразумом стављено под руски протекторат.¹⁹

Велика Британија и Франуска су изразиле негодовање против склапања уговора. Да би престало њихово незадовољство руски цар је у августу потписао споразум са аустријским царем у Минхенграцу. Споразумом су се две силе обавезале на поштовање интегритета и независности Османског царства. Руски цар се обавезао да прими посредовање Аустрије уколико дође до неспоразума са Царством. Тајним чланом уговора обе силе су се обавезале да уколико дође до распада османске државе, онда ће се споразумети о заштити својих интереса и интереса осталих сила ради одржавања равнотеже снага. Споразум у Минхенграцу успокојио је британску и француску владу.²⁰

После Прве египатске кризе султан је интезивано наставио са спровођењем реформи, те је у том циљу 1834. издао фермане о формирању редифа – резервних војних трупа и о административном преустројству Османског царства. Ангажовао је стране официре да би успешно извршио војне реформе, али је и упоредо настојао да ојача централну власт постављањем намесника у провинцијама који су директно били подређени Порти. Године 1835. увео је своју непосредну власт у Триполију, а у току 1836. сменио је са положаја наследне паше у Дебру, Призрену, Ђаковици и Пећи. Следеће године хтео је изврши промене и у Тунису, али се томе успротивила Француска која је од 1830. окупирала Алжир, па се султан задовољио само признавањем сизеренства. Након тога главна намера султана је била да покори Мехмед Али-пашу, што је довело до Друге египатске кризе (1839–1841).²¹

Реформе султана Махмуда II су ојачале изнутра османску државу, али нису успеле да спрече француску окупацију Алжира, независност Грчке, постепено издвајање Египта из

¹⁸ Ş. Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi 1831–1841*, I Kısım, Ankara 1945.

¹⁹ В. Поповић, *Источно питање*, 116.

²⁰ В. Поповић, *Источно питање*, 116–117.

²¹ У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија (1804–1839)*, Београд 2017, 236.

османске државе и стварање аутономне Кнежевине Србије, која се борила за своју аутономију пуних 18 година.

Борба за аутономију

После Првог (1804–1813) и Другог српског устанка (1815) борба за стварање аутономне српске државе на територији Смедеревског санџака, односно Београдског пашалука, настављена је дипломатским путем. Прекретницу у томе је представљао усмени споразум који је 6. новембра 1815. постигнут у Београду између кнеза Милоша Обреновића²² и румелијског валије и сраскера Марашли Али-паше. Усменим споразумом било је предвиђено следеће: порез ће прикупљати српски кнезови; у седишту нахија уз мутеселима²³ ће седети по један српски кнез, који ће заједно са мутеселимом судити Србима; спахије ће узимати своје приходе строго по бератима; у Београду ће бити основана Народна канцеларија као највише административно и судско тело српског народа у Београдском пашалуку. Заправо тиме је уведено двовлашће у Београдском пашалуку, поред османских органа власти успостављени су и српски органи власти на челу са кнезом Милошем, кога је Марашли Али-паша прећутно признао за српског кнеза. Поред кнеза значајну улогу је имала и Народна скупштина која се састајала два пута годишње ради разрезавања пореза или приликом доношења неке важне одлуке.²⁴

Београдским усменим споразумом коначно је утврђен мир између српских устаника и Високе Порте, те се са разлогом овај датум узима за крај Другог српског устанка.²⁵ Неколико дана касније новоустројена Народна канцеларија свечаном Прокламацијом је објавила народу да је утврђен мир. Народ је позван да се покорава властима, особито нахијским мутеселимима и да им одаје почаст. Одмах након тога, „верховни кнез и правитељ народа сербског“ Милош кренуо је у унутрашњост Србије да „мир и слатку тишину међ народ уведе и утврди“. Тим поводом народу је јавно саопштено да треба њега да слушају „као од Бога даровану власт и заштиту“. Последњег дана децембра састала се Народна скупштина која је прогласила Обреновића за „верховног кнеза и правитеља народа српског“. Две године касније на Народној скупштини у Крагујевцу кнез Милош је проглашен за наследног кнеза.²⁶

Током зиме 1815/16. султан је Србима издао осам фермана којима је потврђен Београдски усмени споразум. Ферманима су прописани највећи уступци које је тада Османско царство било спремно да пружи Србима: харач је смањен са 13 на 3 гроша;²⁷ прописано је

²² Милош Обреновић је на народном сабору код Таковске цркве на Цвети 23. априла 1815. изабран за војду Другог српског устанка. После окончања борби у Другом српском устанку Обреновић је уместо титуле војде почео да користи титулу кнеза. Кнез је била владарска титула у Србији у периоду од 1815. до 1882. године. Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004, 209–210; исти, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 182.

²³ Мутеселим/муселим (mütesellim/müsellim), представник извршне власти, подређен везиру који га и именује.

²⁴ Марашли Али-паша је 22. новембра 1815. султановим ферманом потврђен за румелијског валију и именован за мухафиза Београда и мутесарифа Смедеревског санџака, због тога што је успешно окончао мировне преговоре са српским кнезом. В. С. Карацић, *Милош Обреновић, књаз Србији или грађа за српску историју нашега времена*, Будим 1828, 132, 135; *Кнез Милош прича о себи*, за штампу приредио М. Ђ. Милићевић, Споменик XXI, Београд 1893, 13; М. Гавриловић, *Милош Обреновић, књига прва (1813–1820)*, Београд 1908, 242–243; А. М. Савић, *Марашли Али-паша, београдски мухафиз и мутесариф Смедеревског санџака (1815–1821)*, Гласник Етнографског института САНУ LXVIII/3 (2020), 690–691.

²⁵ Други српски устанак представља међаш који дели Српску револуцију (1804–1835) на два периода: ратни (1804–1815) и мирнодопски (1815–1835). Опширније о томе: Р. Љушић, *Тумачење Српске револуције у историографији 19. и 20. века*, Београд 1992.

²⁶ В. С. Карацић, *Милош Обреновић, књаз Србији*, 135; *Кнез Милош прича о себи*, 13; М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије, књига I, Од доласка Срба на Балканско полуострво до 1842*, Београд 1897, 115–118; *Адресе Народних Скупштина од 1817. и 1827. кнезу Милошу*, приредио С. Новаковић, Споменик Српске краљевске академије XXI, други разред 29 (1898), 154–156.

²⁷ Цизија, харач или главарина – лични порез који су плаћали сви за рад способни немуслиманци, који су имали одговарајућу имовину која им је доносила приходе. У зависности од имовног стања постојале су три категорије

уредно наплаћивање царина; спахијама је наложено да узимају десетак строго по бератима; српским трговцима је дата слобода трговине у Османском царству; одређено је да се порез плаћа у две рате (о Ђурђевдану и Митровдану); војна посада да буде само по градовима и да се из ње искључе јаничарске посаде које су до тада чувале градове и чиниле зло народу, а на њихово место да се доведу „Турци доброг владања из Румелије“; у градовима и паланкама да уз мутеселима буде по један српски кнез зарад отправљања послова; допуштено је оснивање Народне канцеларије; султан је опростио Србима све што су до тада згрешили.²⁸ Иако овим ферманима нису биле задовољене све жеље српског народа опет они имају свој значај. Порта је начелно признала да мора нешто да учини за српски народ у Београдском пашалуку који је после скоро дванаест година ратовања добио толико жељени мир.

Незадовољан уступцима добијеним од султана кнез Милош је одлучио да се у дипломатској борби за аутономни статус и наследно кнежевско достојанство обрати за помоћ Русији. Тим поводом у Петроград је крајем фебрура 1816. послат као кнежев изасланик Михаило Тодоровић Герман. Герман се вратио у Србију већ почетком маја, доневши кнезу поклон од руског цара и вест да ће руска влада посредством барона Александра Григоријевича Строганова, који је одређен за руског посланика у Цариграду, тражити од Порте испуњење свих чланова Букурешког мировног уговора²⁹. Барон Строганов је стигао у Цариград 13. септембра 1816. године. На првом састанку са високим достојанственицима Порте 28. новембра повео је реч о Србији, Влашкој и Молдавији, нагласивши да је руски цар могао постати њихов владар, али да је одлучио само да буде њихов покровитељ. На примедбу Строганова да је Порта повредила осми члан Букурешког мировног уговор, османски званичници су му одговорили да су Срби сами за то криви јер то нису прихватили. Посебно су нагласили да је у Србији сада утврђен мир и да је народ задовољан са османском управом.³⁰

Покретање српског питања крајем новембра 1816. и истрајавање Строганова да се српско питање реши путем преговора у којима би Русија имала значајног удела, утицало је на Порту да предузме нужне кораке којим би омела руске намере. Са тим циљем издате су инструкције београдском мухафизу Марашли Али паши да од кнеза Милоша и српских народних старешина изнуди писмену изјаву у којој ће стајати да је српски народ задовољан са турском управом и захвалан султану на томе. Намеран да се препоручи Порти Милош је, не схвативши праве намере београдског мухафиза, 2. јула 1817. наредио да се напише „адреса захвалности“ султану у име свих старешина и народа, у којој је истакнуто да од доласка Марашли Али паше српски народ ужива „такав мир и рахатлук, какав предци наши имали нису“. Портин намера да актом српског народа спречи даље руско мешање није уродила плодом. Иако је дошло до извесних неспоразума између кнеза Милоша и Строганова, руски

пореских обвезника: ниска (*edna*), средња (*evsat*) и висока (*ala*). У периоду од 1804. до 1815. најнижа категорија је плаћала 3, средња 6, а највиша 12 гроша. У наредним годинама цизија се повећавала, тако да је 1832. најнижа плаћала 15, средња 30, а највиша категорија 60 гроша. У Београдском пашалуку није долазило до промене, односно цизија је наплаћивана по 3 гроша све до 1833, када је у потпуности остварена српска аутономија. М. Гавриловић, *Милош Обреновић, књига друга (1821–1826)*, Београд 1909, 382–387; Н. Hadžibegić, *Glavarina u Osmanskoj državi*, Sarajevo 1966, 1–3, 110–116.

²⁸ М. Гавриловић, *Милош Обреновић I*, 248–252; Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, 96–97.

²⁹ Руско-турски рат (1806–1812) завршен је потписивањем мировног уговора у Букурешту 28. маја 1812. године. Пошто су српски устаници учествовали у рату на руској страни и они су били обухваћени мировним уговором. Према Осмој тачки Букурешког мировног уговора била је предвиђена аутономија за Устаничку Србију. Срби су добили амнестију због учешћа у рату, право да брину о унутрашњој управи земље и право да сакупљају порез. Утврђења и шанчеве подигнуте током Првог српског устанка требало је порушити, док би османска војска поново ушла у градове Београдског пашалука. Порта се обавезала уговором да се о свему договори са Србима. Међутим, српски устаници нису пристали да изгубе фактичку независност, коју су у том тренутку уживали, већ су одлучили да бране устаничке тековине, што се завршило сломом устанка почетком јесени следеће године. Опширније о томе: Р. Љушић, *Вожд Карађорђе, биографија*, Београд, 2005, 369–430.

³⁰ *Кнез Милош прича о себи*, 14; М. Гавриловић, *Милош Обреновић I*, 268–271, 276–283, 286–289; G. Jakšić, *Evropa i vaskrs Srbije (1804–1834)*, Beograd 1933, 246–247, 259–262; М. Ç. Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul 2001, 187.

посланик је наставио и даље да истрајава у свом захтеву да се испуни Букурешки мировни уговор. Међутим, Порта је одуговлачила са преговорима и споро одговарала на руске и српске захтеве.³¹

Средином 1820. ситуација се делимично променила. У Цариграду је издат ферман којим су Турци, по свом обичају, потврдили само један део српских захтева. Тим поводом у Србију је упућен специјални комесар хоџаћан Мехмед Есад-ефендија, који је стигао у Београд 27. августа. Кнез Милош, по руском савету, одбио је да прими ферман и упути султану изјаву захвалности. Замолио је портиног комесара да саслуша народну молбу, али је он то одбио и 19. октобра напустио Србију. Вест да ферман није прихваћен изазвала је велико незадовољство у Цариграду. Незадовољство је било додатно појачано сазнањем садржаја нове српске молбе, која је предата Порти 30. септембра. Српски захтеви били су следећи: слобода богослужења; потврда кнеза Милоша за наследног кнеза; плаћање данка одсеком; слобода трговине за српске трговце у Османском царству; подизање болница, апотека, школа и штампарија; забрана уласка турске војске у Србију; право Срба да се могу молбама и жалбама обраћати султану. Важно је нагласити да су се у молби Срби први пут позвали на осму тачку Букурешког мировног уговора.³²

Примивши народну молбу Порта је саопштила да ће усвојити неке народне захтеве, али да је потребно да Срби пошаљу посебну депутацију са којом ће се преговарати. У складу са тим 3. новембра изабрани су чланови депутације. Депутација је стигла у Цариград 18. новембра, а преговори су отпочели 1. марта 1821. године. Међутим, избијање Грчког устанка прекинуло је преговоре, који су настављено тек 1826. године. Поред тога, уследило је заопштавање руско-турских односа, због Портине оптужбе да је Русија подстакла Грке на побуну. Строганов је са свим особљем руског посланства напустио Цариград 10. августа, чиме су прекинути дипломатски односи између Русије и Османског царства. Пред полазак покушао је да спасе и српске депутате, али не успевши у томе, ставио је Порти на знање да ће она одговарати Русији, ако им се нешто деси. Тако су привремено прекинути руско-турски преговори започети 1816, док су српски депутати постали таоци Порте.³³

Прекид дипломатских односа између Русије и Османског царства изазвао је забринутост великих европских сила које су страховале да не дође до руско-турског рата. Њиховим посредовањем јануара 1824. обновљени су дипломатски односи између два царства, али је Порта и даље избегавала да испуни руске захтеве. Ситуација се драстично променила крајем 1825. године. Шестог децембра је преминуо руски цар Александар I Романов. Нови руски цар постао је Николај I, млађи брат преминулог цара. Вођен искуством да пријатељски кораци које је Русија предузимала у Цариграду нису дали никакве резултате, цар је решио да употреби најенергичније мере ради испуњења свих руских захтева. Искористивши унутрашње немире у Османском царству, изазване борбом Грка за слободу и укидањем јаничарског реда, опуномоћени представници руског цара предали су османским званичницима готову конвенцију коју је само требало потписати. Без спољнополитичке подршке и војске, чије је формирање било у зачетку, Порта је морала попустити и 7. октобра потписати конвенцију у тврђави Акерман, у јужној Бесарабији.³⁴

Акерманском конвенцијом и Одвојеним актом, који јој је био придодат, решене су несугласице између два царства, које су биле предмет дипломатских преговора у периоду од 1816. до 1821. године. Решени су погранични спорови, заштићени су интереси руске трговине,

³¹ *Грађа за историју Краљевине Србије, време прве владе кнеза Милоша Обреновића, књига прва, од 1815. до 1821, приредили В. Ј. Петровић и Н. Ј. Петровић, Београд 1882, 179–181; ДАС, КК, II, 10; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, Србија од 1813. до 1858. године, Београд 1937, 24–25.*

³² *Кнез Милош прича о себи, 16–17; М. Гавриловић, Милош Обреновић I, 482–509, 515–516.*

³³ *Кнез Милош прича о себи, 17; М. Гавриловић, Милош Обреновић I, 510–522; исти, Милош Обреновић II, 3–54.*

³⁴ *М. Гавриловић, Милош Обреновић II, 138–153, 192–230.*

потврђене су, проширене и утврђене повластице Влашке и Молдавије. Петим чланом Акерманске конвенције Порта се обавезала да у договору са српским депутатима у року од 18 месеци реши српско питање, у складу са осмом тачком Букурешког мировног уговора и одредбама изнетим у Одвојеном акту. Крајњи резултат српско-турских преговора требало је да представља хатишериф, у којем би биле унете све повластице дароване српском народу. Садржај хатишерифа био би представљен Русији и сматрао би се саставним делом конвенције.³⁵

У Одвојеном акту биле су прецизније одређене повластице које је требало дати српском народу: слобода богослужења; избор народних старешина; унутрашња самоуправа; присаједињење шест нахија³⁶ које су српски устаници ослободили у Првом српском устанку; плаћање данка одсеком; уступање Србима муслиманских имања, под условом да приходе уплаћују са данком; слобода трговине српским трговцима у Османском царству; оснивање школа, болница и штампарија; забрана муслиманима да се настањују у унутрашњости Србије, већ само у градовима. Из наведеног, очигледно је да је углавном реч о испуњењу српских захтева који су били поднети Порти 1820. године. Једини захтев који није био обухваћен Одвојеним актом био је захтев да се кнезу Милошу призна наследно кнежевско достојанство. Разлог томе је био тај што у осмој тачки Букурешког мировног уговора о томе није било речи. Будући да је Порта одобрила Србима да бирају своје народне старешине и обавезала се Одвојеним актом да заједно са српским депутатима решава и све друге молбе које би српска депутација поднела, изузев ако нису „противне својству поданика“ Османског царства, постојала је могућност да се испуни и тај захтев.³⁷

Чим је кнез Милош добио вест о одредбама Акерманске конвенције сазвао је Народну скупштину која се састала у Крагујевцу 27. јануара 1827. године. На скупштини је изражена захвалност руском цару и саопштена вест да је Порта задовољила жеље српског народа. Истог дана чланови Великог суда и српске народне старешине поднели су Скупштини адресу захвалности, којом су одали почаст кнезу Милошу за све што је до тада урадио за српски народ, поново га прогласили за наследног кнеза и заклели се на верност њему и његовој породици. Истовремено састављена је молба за султана у којој је затражено да се Милош потврди за наследног кнеза и упућено је писмо захвалности руском цару са молбом да се и он заузме за жеље српског народа. Након тога одређени су чланови нове српске депутације на челу са Лазаром Теодоровићем. У инструкцијама датим депутацији наглашено је како треба настојати да се испуне жеље српског народа, а нарочито да се српском кнезу призна титула наследног кнеза. Депутати су стигли у Цариград 29. марта. Истог дана се Теодоровић састао са руским послаником у Цариграду Александром Ивановичем Рибопјером, који му је дао обећање да ће подржати српске захтеве.³⁸ Међутим, заостравање односа између великих европских сила и Османског царства одложили су привремено решење српског питања. Када су посланици великих сила напустили Цариград у децембру 1827. српски депутати поново су постали таоци Порте. Опет је Грчка револуција била фатална за српску депутацију исто као и 1821. године.³⁹

³⁵ М. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, 230–231; G. Jakšić, *Evropa i vaskrs Srbije*, 321–322; Е. П. Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности (1812–1856)*, Москва 2009, 51–53; S. Rajić, *Serbia – the Revival of the Nation-State, 1804–1829: from Turkish Provinces to Autonomous Principality*, Empires and Peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople 1699–1829, edited by P. Mitev, I. Parvev, M. Baramova, V. Racheva, Berlin 2010, 147.

³⁶ Реч је о територијама које су улазили у састав Устаничке Србије, а које нису административно припадале Смедеревском санџаку, већ околним санџацима – Зворничком, Босанском, Крушевачком и Видинском: Подринска, Старовлашка, Крушевачка, Алексиначка, Крајинска и Црноречка нахија.

³⁷ М. Гавриловић, *Милош Обреновић II*, 231–232.

³⁸ В. С. Карацић, *Милош Обреновић*, 157–172; *Прилози за србску историју I*, Земун 1858, издаје Љ. П. Ненадовић, 16–22; *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями*, бр. 194–196.

³⁹ В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 1940, 70.

Прекид дипломатских односа са три велике силе и назирање ратног сукоба на хоризонту, утицало је на Порту да предузме превентивне мере. Београдски мухафиз Хусејин-паша Гаванозоглу⁴⁰ затражио је од српског кнеза да остане веран султану, обећавајући му да ће султан заузврат, када се уреде односи са великим силама, испунити све српске захтеве. С обзиром да је кнез Милош добио савет од руске владе да се не уплиће у оружане сукобе у случају руско-турског рата, одлучио је да уважи захтев београдског мухафиза, зато што он није био противан савету Русије. Поводом тога 28. децембра 1827. састала се Народна скупштина у Крагујевцу. На скупштинском заседању од 1. јануара следеће године одлучено је да се прихвати захтев Хусејин-паше, под условом да се Порта обавезе да ће испунити српске захтеве. Шеснаестог јануара нарочита скупштинска депутација предала је написмено своју одлуку београдском мухафизу. Кнез Милош му је тада обећао да ће га наградити са 100.000 гроша ако му издејствује да добије наследно кнежевско достојанство. Мухафиз је на то пристао, а потом је 22. јануара послао скупштинско решење у Цариград.⁴¹

Показало се и овога пута да је Порта покушала да изигра српске захтеве. Почетком маја српском кнезу донети су нови предлози из Цариграда који се нису никако слагали са српским захтевима и одредбама Акерманске конвенције и Одвојеног акта. Околности су биле такве да се тада није више могло ништа урадити. Српском кнезу је остало само да сачека развој догађаја, који су се после склапања Једренског мировног уговора одвијали великом брзином.⁴²

Мировним уговором потписаним у Једрену Русија је добила територијално проширење и наметнула Османском царству велику ратну одштету. Уговором је било предвиђено да руска војска остане на територији Влашке и Молдавије до исплате ратне одштете. Повластице Влашке и Молдавије биле су проширене и утврђене. Грчка је добила границе одређене Лондонским протоколом од 22. марта исте године. Предвиђено је да буде монархија под врховним влашћу султана, али са владарем који ће бити хришћанин. Шести члан мировног уговора обавезивао је Порту „да без и најмањег одлагања и са највећом тачношћу“ испуни све одредбе Пете тачке Акерманске конвенције и Одвојеног акта. Наглашено је да Порта мора одмах да врати Србији шест нахија које су јој одузете 1813. године. Хатишериф којим ће се наредити извршење наведених одредби Порта је била дужна да службено саопшти руском двору у року од месец дана. Једренским мировним уговором потврђено је и појачано руско покровитељство над Србијом. Свемоћни руски утицај у Цариграду пружао је изгледе да ће сви важнији захтеви српског народа бити испуњени.⁴³

Порта је издала Србима Први хатишериф 30. септембра 1829. године. Хатишериф је стигао у Крагујевац 11. децембра, а свечано је прочитан на Народној скупштини у Крагујевцу 6. фебруара следеће године. Султановим актом свечано је обећано да ће се испунити одредбе Букурешког мировног уговора и Акерманске конвенције, које су се тичале српског народа и да ће Србији бити повраћено шест отргнутих нахија. Свестан значаја тренутка кнез Милош је између осталог саопштио народу: „До сада смо били безусловни поданици самовластија турског и робови, а сада постајемо самобитним народом, ког права султан, хатишерифом својим, пред целим светом торжествено признаје, и који ћемо, са полезнима само по нас уговорима, од престола његовог зависити. Сада постајемо равнима осталим благоображеним

⁴⁰ Опширније о њему: А. М. Savić, *Hussain Pasha Kavanoszâde, Belgrade Muhafiz and Mutessarif of the Smederevo Sanjak (1827–1833)*, *Osmanlı İdaresinde Balkanlar II*, Editörler A. Aköz, S. Ilić, D. Yörük, D. Leovac, Konya 2020, 257–276.

⁴¹ ДАС, КК, VII, 436, 438, 440, 465, 467, 469; ЗМП, 1891, 1896, 1899; *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями*, бр. 202; М. Гавриловић, *Милош Обреновић, књига трећа (1827–1835)*, Београд 1912, 39–57.

⁴² Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 36–37; Е. Z. Karal, *Osmanlı tarihi V*, 120–122; В. Н. Виноградов, *Двуглавый российский орел на Балканах 1683–1914*, Москва 2010, 239–241; *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями*, бр. 219, 221–223; ДАС, КК, VII, 608, 609.

⁴³ М. Гавриловић, *Милош Обреновић III*, 115–132; S. Rajić, *Serbia – the Revival of the Nation state*, 147; *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями*, бр. 225, 227.

и срећним народима христјанских држава!“ Свој говор кнез Милош је завршио смишљеном изјавом да жели да се повуче са свог положаја и оставио Народној скупштини да изабере другог кнеза. Последње кнежеве речи изазвале су праву буру незадовољства, народ је викао да само хоће њега за кнеза и његово потомство. Убрзо након тога депутати су отишли у Велики суд, где су саставили три важна акта. Првим актом депутати су у име народа потврдили кнеза Милоша, „Избавитеља и Отца Србије“ и његове наследнике за српске кнежеве. Другим актом изразили су захвалност султану и замолили га да потврди српског кнеза за наследног кнеза. Трећим актом изражена је захвалност руском цару, покровитељу Србије. Осмог фебруара после богослужења, депутати су у име народа положили заклетву верности српском кнезу, а кнез је положио заклетву народу.⁴⁴

Хатишериф из 1829. није потврдио права која су Срби тражили од 1815, већ је само на један свечани начин обележио привилегије које ће Срби ускоро моћи да уживају. Преговори око коначног усвајања текста хатишерифа у којем ће бити назначена права српског народа трајали су годину дана, а у томе је значајну улога имао Димитрије Давидовић, секретар кнеза Милоша. Доношење хатишерифа наишло је на бројне препреке – Русија се противила да Србија добије наследног кнеза, а Порта је била против унутрашње самоуправе. Проблем српских права решаван је на девет конференција у летњиковцу рејис-ефендије Хамид-бега на Босфору, од 26. јуна до 9. октобра 1830. године. Султан Махмуд II потписао је Хатишериф 17. октобра, а копија је предата српским депутатима три дана касније.⁴⁵

Другим хатишерифом регулисани су односи између Кнежевине Србије и Османског царства. Србија је добила унутрашњу самоуправу, али се и даље сматрала саставним делом Царства. Турци имају право да бораве само у „старим царским градовима“ – Београд, Шабац, Смедерево, Кладово, Ужице и Соко, док ће сва остала утврђења биће порушена. Србима је призната слобода вероисповести, избор митрополита и епископа⁴⁶. Поред тога, Србима је дато право да организују судство, држе војску и отварају школе, штампарије, болнице и поште. Српским трговцима дозвољено је да слободно тргују у Османском царству, пошто претходно добију пасош од српских власти и путну тескеру од турских власти. Србија је добила право да именује у Цариграду свог дипломатског агента – капућехају, чијим посредством ће се обављати неопходни послови са Портом. О Народној скупштини у Хатишерифу није било ни помена. Овај случај се објашњава тиме што су и Османско царство и Русија сматрале да то спада у унутрашња права Кнежевине Србије која су јој дата овим актом.⁴⁷

Хатишерифом је кнез Милош потврђен у свом звању и признато му је право наследства престола према принципу првородства, а што је било ближе одређено Бератом, султановим указом о именовању. У случају упражњења престола или изумирања династије Обреновића, Порта је задржала право да именује новог кнеза и изда му нови берат, за који је требало платити 100.000 гроша. Унутрашњим пословима српске кнежевине управљаће уз кнеза и Државни савет, који ће се налазити под кнежевим покровитељством. На основу одредбе у Хатишерифу може се закључити да број, избор и постављање саветника искључиво зависи од кнеза. Служба саветника је доживотна и једино могу бити збачени ако нешто згреше против Порте или земаљских закона и уредби. На овај начин најављено је ограничење кнежеве власти,

⁴⁴ Прилози за српску историју I, 38–47, 56–57; М. Гавриловић, *Милош Обреновић III*, 148–162; G. Jakšić, *Evropa i vaskrs Srbije*, 340; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 4–5; S. Rajić, *Serbia – the Revival of the Nation state*, 147–148; ДАС, ЗМП, 2026; КК, VII, 631; XXX, 595.

⁴⁵ М. Гавриловић, *Милош Обреновић III*, 165–300; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 5; исти, *Димитрије Давидовић (1789–1838), оријентални новинар, европски политичар*, Београд 2013², 96–101.

⁴⁶ Опширније о аутономији српске цркве: Н. Радосављевић, *Аутономија Православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836*, Истраживања 25 (2014), 233–248.

⁴⁷ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 7–10.

а Порти је пружена минимална могућност да се меша у унутрашње ствари Кнежевине Србије, иако је у Хатишерифу истакнуто да је Србима дата унутрашња самоуправа.⁴⁸

Добијањем наследног кнежевског достојанства кнез Милош и Кнежевина Србија стекли су једно важно самоуправно право за које су се борили од 1817, када је Народна скупштина у Крагујевцу први пут прогласила Обреновића за наследног кнеза. Наследност у Османском царству уживали су само представници владајуће династије. Узимајући у обзир наведено, као и чињеницу да су пре кнеза Милоша ово право стекли само туниски дејови, важно је нагласити да је кнез био први хришћански владар који је стекао право наследства престола у Османском царству. Владари аутономних кнежевина Влашке и Молдавије били су изборни, постављали су их Русија и Турска. Египатски валија Мехмед Али-паша стекао је наследно кнежевско достојанство тек 1841, након што је два пута озбиљно потресао Османско царство (1831–1833, 1839–1841). Султаново признање Милоша Обреновића за наследног кнеза Србије представља један од најбитнијих елемената у процесу издвајања Србије из састава Османског царства.⁴⁹

Хатишериф и Берат свечано су прочитани на турском језику на Ташмајдану на дан Светог Андреја Првозваног 12. децембра, уз присуство кнеза Милоша, његове фамилије, српских чиновника, београдског мухафиза и његове свите. После свечаног читања Хатишерифа и Берата српски кнез је уз звуке звона, пуцњаву топова и клицање народа испраћен до цркве, где је миропомазан. Свечаност је завршена пошто је отпевано *Тебе Бога хвалимо*, а кнез отпраћен у свој конак. Сутрадан је на истом месту Лазар Зубан, најгрлатији кнежев чиновник, прочитао српски превод Хатишерифа и Берата. Том приликом кнежев секретар Димитрије Давидовић прочитао је кнежев говор окупљеном народу у којем су истакнуте следеће речи: „Тако, браћо, постадосмо и ми од јуче народом, народом истина зависним од султана, но народом који има собствена своја права“.⁵⁰ Недалеко од места где је одржана свечаност читања Хатишерифа и Берата кнез Милош је 1835. подигао цркву, средствима преминулог београдског трговца и кнежевог ортака у трговини Лазара Нанчеа, који је био родом из Катранице у данашњој Грчкој.

Хатишерифом из 1830. српска аутономија није била потпуно заокружена. Остала су нерешена још три питања: иселјавање Турака из унутрашњости Србије, прикључење шест нахија и висина данка који ће Кнежевина Србија да исплаћује Порти. Настојећи да избегне решење ових питања Порта је одуговлачила са преговорима. У таквим околностима кнез Милош је одлучио да искористи антиреформске покрете Мустафа-паше Бушатлије и Хусејин-капетана Градашчевића, као и Прву египатску кризу. Искористивши унутрашња превирања у Османском царству српски кнез је успео у периоду од 1831. до 1833. да постепено успостави своју власт у шест нахија, које су биле у саставу Устаничке Србије. Успостављање српске власти у шест нахија убрзало је преговоре око спорних проблема. Султан Махмуд II је 14. новембра 1833. потписао Трећи хатишериф којим је заокружена аутономија српске кнежевине. Хатишериф је предат српским депутатима 29. новембра, а у Крагујевац је донет 4. децембра.⁵¹

Хатишерифом су кнезу дати на управу предели који су улазили у састав више пута помињаних шест нахија: „Крајина, узимајући у њу Кључ; Црна Ријека, узимајући у њу и Гургусовац, Бању и Сврљиг; Алексинац с Ражњом и Параћином; Крушевац или Алаџе Хисар;

⁴⁸ *Кнез Милош прича о себи*, 18; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 42–43; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 11.

⁴⁹ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 11–13; М. Џ. Вörekçi, *нав. дело*, 187; А. Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, 23.

⁵⁰ ДАС, КК, VII, 700; XIV, 88; *Кнез Милош прича о себи*, 18; Г. Георгијевић, *Знаменити догађаји нове српске историје*, Београд 1838, 101–105; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 19, 39–40; М. Гавриловић, *Милош Обреновић III*, 293–300; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 13; М. Џ. Вörekçi, *нав. дело*, 187; А. Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830–1878)*, 23.

⁵¹ *Кнез Милош прича о себи*, 17–18; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 43–50; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 15.

једна част Старог Влаха, узимајући у њу и једну част Новог Пазара познату под именом Брвеника и предјел дрински састављен из Јадра и Рађевине.“ Висина годишњег данка Порти пресечена је на 2.300.000 гроша и требало је да се исплаћује од Митровдана 1833. године. У наведену суму су урачунате све дажбине које је српски народ имао према султану и спахијама, односно Кнежевина према Царству. Према томе у Србији је званично од Митровдана 1833. дошло до трансформације тимарског система, односно правно је озакоњено укидање спахија. Наиме, кнез Милош је до почетка 1831. успео да онемогући спахије да неопосредно убирају приходе – тимаре и зејамете, док их је у току наредне две године у потпуности лишио свих прихода које су до тада убирали, а што је султан правно озваничио Хатишерифом из 1833. године. У складу са Хатишерифом сва миријска земља⁵² је припала српској држави, која је тиме стекла право да убира десетак и остале спахијске приходе. Заправо српски сељак је постао власник свог поседа, али је био дужан да држави исплаћује приходе, које је раније давао спахијама.

Рок за иселјавање Турака и продају турских имања био је продужен на пет година. Након тога сви Турци, осим оних који су живели у београдској вароши, требало је да се иселе из Србије или повуку у утврђења. Пошто је Турцима у београдској вароши било дозвољено да ту остану „на вјек“, Хатишерифом је био регулисан и статус Београда. Турци су били потчињени београдском мухафизу, а Срби својим властима. Турцима и Србима је било дозвољено да живе у вароши и да се баве трговином. У вароши су оружје могли да носе само представници власти. Турци су били дужни да поштују српске полицијске прописе и нису имали право да подижу никакве грађевине изван дела вароши у којем су живели. Кнез и мухафиз требало је заједнички да се старају о одржавању поретка и чистоће у вароши.

Страним трговцима је било омогућено да слободно тргују и бораве у београдској вароши. Дозвољено им је да слободно продају своја имања Србима или Турцима, али им је истовремено и забрањено да купују у Србији непокретна добра.

Хатиширефом из 1833. била је забрањено преселјавање османских поданика на територију Кнежевине Србије, без претходног одобрења надлежне османске власти. Поред тога поновљена је одредба из претходног Хатишерифа да турски гарнизони остају до века у царским градовима, а сва остала утврђења је требало порушити.⁵³

Хатишериф је свечано прочитан у Београду крајем 1833, а у Крагујевцу почетком наредне године на Трифунској скупштини. Кнез Милош је богато наградио све оне који су учествовали у изради Хатишерифа. Султану је послао на дар 1.000 волова, а османске великодостојнике је обдарио богатим новчаним поколнима. Поклоне су добили и чланови руског посланства у Цариграду, којима је кнез упутио писма захвалности, као и руском министру иностраних дела грофу Карлу Васиљевичу Неселродеу. Улога Русије приликом израде Хатишерифа из 1833. била је од изузетног значаја, али исто тако треба истаћи и значај седме српске депутације предвођене Димитријем Давидовићем. Давидовић је одиграо важну улогу посредника између депутације и руског посланика у Цариграду Аполинарија Петровића Бутењева. Треба рећи да су на предлог Бутењева чланови седме депутације били одликовани руским орденом Светог Владимира IV степена.⁵⁴

⁵² Султанова, државна земља.

⁵³ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 16–18.

⁵⁴ Ордене су добили поред Димитрија Давидовића, Лазар Теодоровић и Стојан Симић. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 19–20; исти, *Димитрије Давидовић*, 102–106.

Проширивање и нарушавање аутономије

После обнародовања Хатишерифа из 1833. кнез Милош је хтео да убрза процес исељавања Турака који су живели изван утврђења. У периоду од 15. до 28. јула 1834. кнез је уз помоћ војске иселио подринске Турке у Зворнички санџак, изузев Турака у Малом Зворнику и Сакару. Соколски Турци из села Алуге, Пећи, Бучја и Козла су се повукли у утврђење, док су им куће биле порушене. Кнез је касније пристао да им надокнади штете за порушене куће, али под условом да их изграде у близини тврђаве.⁵⁵

Исељавање подринских Турака није довело до погоршавања односа кнеза Милош и Порте, а исто тако ни покушај Србије да самостално донесе први устав који је познатији у историографији као Сретењски устав. Устав донет на Сретењској скупштини 1835. нису одобриле Турска, Русија и Аустрија јер је донет без сагласности сизеренског и покровитељског двора. Кнез је Милош је 11. априла под њиховим притиском суспендовао Устав, после 55 дана важења, а писаца Устава Димитрија Давидовића послао у пензију.⁵⁶

Важно је нагласити да је на Сретењској скупштини коначно решено пореско питање. Све обавезе српских сељака према Кнежевини сведене су на годишњи порез од шест талира који се исплаћивао у две рата – на Ђурђевдан и Митровдан. Будући да је прва рата пореза требало да буде исплаћена на Ђурђевдан 1835, тај дан се узима као датум када је употпуности укинута тимарска систем у Србији јер држава више није убирала некадашње спахијске дажбине, већ обједињени порез. Као што је 1833. завршен национални тако је 1835. завршен социјални процес Српске револуције, а самим тим и Српска револуција која је започела на Сретење 1804. године.⁵⁷

Султан Махмуд II је 1834. одликовао кнеза Милоша орденом нишан-ифтихар и позвао га да посети Цариград. Кнез је свој одлазак у Цариград условио решавањем два спорна питања, која су на крају успешно окончана подмићивањем Порте. У децембру 1834. кнез је издејствовао одобрење да наплаћује таксе на тахмиз (пржење кафе) и кантар. Двадесет и седмог априла следеће године султан је издао ферман којим је заправо Србији дозвољено да наплаћује увозне, извозне и транзитне царинске таксе. Обе привилегије су биле засноване на Хатишерифима из 1830. и 1833. године.⁵⁸

После тога, кнез је под руским притиском кренуо за Цариград, где је свечано дочекан.⁵⁹ Током боравка у османској престоници успео је да одбије два непријатна захтева – повећање годишњег данка Порти за 1.000.000 гроша и омогућавање Турцима у Србији да обрађују земљу у околини утврђења. Важно је истаћи да је кнез у Цариграду успео да издејствује два фермана. Првим ферманом је проглашена слобода трговине сољу и тиме је омогућен увоз соли из Молдавије и Влашке у Србију уз наплату увозне царинске таксе од 3 %. Другим ферманом кнезу Милошу је дато право да држи свог дипломатског агента у Букурешту, у циљу заштите српских трговачких интереса и бриге око кнежевих добара у Влашкој. Ферманима је омогућено знатно увећање српских царинских прихода и отварање Српске дипломатске

⁵⁵ *Новине српске* (= НС), бр. 27, 7/19. јул 1834; бр. 29, 21. јул / 2. август 1834; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 534–537; М. Гавриловић, *Милош Обреновић III*, 507; Н. Живковић, *Ужички немири (1828–1838)*, Титово Ужице 1979, 245–260; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 334–339; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003, 61–66.

⁵⁶ Р. Марковић, *Проглашење и суспендовање Сретењског устава*, Гласник југословенског професорског друштва 15 (1935), 651–664; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 145–158, 285, 339, исти, *Димитрије Давидовић*, 129–140.

⁵⁷ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 57.

⁵⁸ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 285–290; исти, *Српска државност 19. века*, 120–121.

⁵⁹ Опширније о томе: Р. Љушић, *Кнез Милош у Цариграду 1835. године*, Ангажована историографија (4), Прогони и прогонитељи, Београд 2019, 43–89.

агенције у Влашкој и Молдавији 1836. године. Према томе Србија је поред дипломатског агента у Цариграду од 1836. имала и дипломатског агента у Букурешту.⁶⁰

Кнез Милош је током боравка у престоници Царства добио обећање да ће се Србији одобрити право на заставу, што је потврђено ферманом издатим у децембру 1835. године. Ферманом су српски трговачки бродови добили право да истичу српску тробојку. Застава је имала три водоравно распоређене боје – црвену, плаву и белу. Пошто ферманом нису били предвиђени никакви други симболи, кнез је самостално одлучио да се на српску заставу ставе српски и турски симболи. У средини плавог поља стављен је српски грб без круне, а изнад њега на црвеном пољу три полумесеца, као симбол османског сизеренства. Застава се према ферману могла употребљавати само на османској територији, али је Porta посебним актом замолила Аустрију да српским бродовима пружи заштиту и у својим територијалним водама. Када је 1836. отворена Српска агенција у Влашкој на згради Агенције се залепршала српска застава, а изнад улаза је стајао српски грб.⁶¹

Током кнежевог боравка у Цариграду аустријски интернуцијус барон Штирмер је разговарао са кнезом о намери Аустрије да оснује свој конзулат у Београду, ради регулисања пограничних неспоразума и заштите њених поданика у Србији. Кнезу то није било по вољи, те је у циљу да одврати аустријску владу од њене намере, изјавио Штирмеру да би оснивање конзулата дало повода Француској и Великој Британији да и оне оснују своје конзулате у Србији. Аустријска влада није одустала од своје намере тако да је 1836. установљен аустријски конзулат у Београду, а за првог конзула је именован Хрват Антун Михановић, чиновник Министарства иностраних дела. Почетком следеће године британска влада је донела одлуку о именовању пуковника Лојда Џорџа Хоџеса за конзула у Београду. Русија је свој конзулат у Београду отворила почетком 1838, а француска крајем исте године. Први руски конзул је био Герасим Васиљевич Вашћенко, а први француски вицеконзул Анри Дикло. Конзулати су основани након одобрења Порте, а страни конзули су били подређени својим посланствима у Цариграду.⁶²

Конзули су почели да се мешају у унутрашње политичке борбе у Србији и међусобно да се надмећу у борби за утицај у српској кнежевини, што је постало очигледно приликом решавања уставног питања између кнеза Милоша и његових политичких опонената, који су заправо били његови чиновници. Међу њима су се посебно истицали Аврам Петронијевић и Тома Вучић Перишић. У борби за решење уставног питања кнез је настојао да се ослони на британског конзула, док је опозиција имала руску подршку. Русија је подржавала опозицију због тога што је кнез покушавао посредством Хоџеса да обезбеди подршку Велике Британије. Заправо током решавања уставног питања у Србији се одвијала отворена борба између британског и руског утицаја. Велика Британија је након Ункјарискелесијског уговора радила на потискивању руског утицаја у Османском царству, те у складу са тим треба сагледати и британско-руско супарништво на територији српске кнежевине. Уствари главни разлог за постављање руског конзула било је отварање британског конзулата у Београду.⁶³

У периоду од 1835. до 1838. урађено је неколико уставних нацрта, али ниједан од њих није усвојен. На крају је одлучено да се решење потражи у османској престоници на шта су итекако утицали кнез и опозиција својим отвореним супарништвом. Договорено је да у изради

⁶⁰ Д. Милић, *Букурешка агенција и српсковлашка трговина сољу*, Историјски часопис XVIII (1971), 347–374; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 297–298, 311.

⁶¹ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 305–309, 311.

⁶² *Кнез Милош прича о себи*, 21; Г. Јакшић, *Прве дипломатске везе између Француске и Србије (1839)*, Политика, 6–9. јануар 1931; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 62–66; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 370–383.

⁶³ Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 66–72; S. K. Pavlowitch, *Anglo-Russian rivalry in Serbia 1837–1839*, Paris 1961, 15–112; И. С. Достян, *К вопросу об англо-русском соперничестве в Сербском княжестве в 30-е годы XIX в.*, Советское славяноведение 6 (1966), 17–30; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 383–384, 389–397.

устава учествују представници Србије, Порте и Русије. Из тог разлога је кнез Милош 1838. послао девету депутацију у Цариград на челу које се налазио Петронијевић, један од најзначајнијих представника опозиције. После вишемесечних преговора и разматрања разних предлога султан је 23. децембра 1838. потписао Четврти хатишериф познатији као Турски устав.⁶⁴

Уставом је ограничена апсолутистичка владавина кнеза Милоша увођењем установе Државног савета. Кнез је према Уставу требало да дели власт са Саветом. Седманаестим чланом Устава било је прописано да се државни саветници не могу сменити док не учине какав преступ или не наруше законе земље и док се њихова кривица не докаже код Порте. Тиме је Порти пружена могућност да се меша у унутрашњу политику Србије, што је уствари представљало нарушавање аутономних права српског народа. Кнезу је према Уставу припадала извршна власт, а Савету законодавна, али то није било јасно разграничено. Кнезу је призната наследност, док је извршну власт требало да обавља посредством четири министра. Према Уставу кнез је врховни заповедник војске, именује чиновнике и одређује им плате у сагласности са Саветом и води рачуна о извршавању законских прописа.

Савет се састојао из 17 чланова које је требало да именује кнез из редова истакнутих народних старешина. Саветници су морали да буду српски држављани старији од 35 година и да поседују непокретну имовину. Савету је припала законодавна власт и право законодавне иницијативе. Законе који се усвоје већином гласова у Савету кнез није могао да одбије.

Судска власт припадала је суду, који је био независан и тростепен: Мировни, Окружни и Апелациони. Уставом су били зајемчени приватна својина и грађанска права. Заштићена су и права чиновника и поновљене су одредбе Хатишерифа из 1830. о слободи трговине и укидању спахија.⁶⁵

Устав је обнародован на Народној скупштини у Београду 23. фебруара 1839. године. Три дана касније кнез је указом поставио ministre и Државне саветнике. За кнежевског представника и министра иностраних дела именован је Петронијевић, Ђорђе Протић за министра унутрашњих дела, Стефан Стефановић Тенка за министра правде и просвете, а Алекса Симић за министра финансија. Кнез је био принуђен да за ministre постави своје политичке противнике, а исти случај је био и приликом избора државних саветника. Постављења су вршена у складу са Уставом, а Турска и Русија су вршиле притисак на кнеза да се што пре донесу закони и уредбе у складу са поменутиим највишим правним актом. Велики утицај на кнеза приликом постављења министара и саветника вршио је Вашћенко „који је држао све конце у својим рукама“.⁶⁶

Кнез Милош је покушао да поправи свој положај најпре привременим одласком из земље, а затим организовањем неуспешне Јованове буне, назване по његовом брату Јовану Обреновићу. Буну је успешно угушио Вучић, а кнежев положај је био још више погоршан јер се знало да је он стајао иза побуне. После угушења побуне уследио је 10. јуна састанак у манастиру Раковици на којем су били присутни Вучић и неколико државних саветника. На састанку је донете одлука да се кнез Милош примора на абдикацију, за шта су имали подршку Вашћенка, београдског мухафиза Јусуф Мухлис-паше и видинског валије Ага Хусејин-паше, ранијег „великог пријатеља“ кнеза Милоша. Након тога догађаји су се брзо одвијали.

⁶⁴ *Кнез Милош прича о себи*, 21–22; *Мемоари Стефана-Стевче-Михаиловића у два дела, од 1813. до 1842. и од 1858. до 1867.* средио Ж. Живановић, Београд 1928, 116; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 72–79; S. K. Pawlovitch, *British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838*, *The Slavonic and East European Review* XXXVIII/90 (dec. 1959), 146–165; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 158–193.

⁶⁵ *Мемоари Стефана-Стевче-Михаиловића*, 116–117; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 197–202.

⁶⁶ *Кнез Милош прича о себи*, 22; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 458–460; *Владе Србије 1805–2005*, Београд, 2005, 73–75.

Усамљени кнез коме су чак и претили смрћу био је принуђен 13. јуна да абдицира у корист свог сина и наследника Милана Обреновића. Два дана касније некадашњи кнез се спремао заједно са млађим сином Михаилом да напусти Србију и оде на своје имање у Влашку. Министри, државни саветници, Вашћенко и народ испратили су свечано два Обреновића до савске обале. Алекса Симић је на растанку позивао кнежевића Михаила да остане у земљу, али је он то одбио. Симић му је након тога рекао: „Немој, Беже, да се нађеш увређен, таква је судбина“. „Судбину зли људи граде“, одговорио му је кнежевић и ушао у чамац заједно са оцем.⁶⁷

Дезинтеграција Османског царства која је дошла до изражаја крајем XVIII и почетком XIX века утицала је на султана Селима III и Махмуда II да отпочну са реформама у циљу јачања османске државе. Први султан реформатор био је приморан да се повуче са престола, али је његово реформаторско дело опсежније и енергичније наставио султан Махмуд II. Махмудове реформе су имале за резултат спровођење централизације државне управе и стварање нове војске након укидања јаничара 1826. године. Међутим, реформе нису успеле да спрече губитак Алжира, независност Грчке, постепено издвајање Египта из османске државе и стварање аутономне Кнежевине Србије. После Првог и Другог српског устанка српски народ у Београдском пашалуку на челу са кнезом Милошом повео је борбу за стварање аутономне државе уз руску подршку, која се показала пресудном.

Хатишерифом из 1830. створена је аутономна Кнежевина Србија, која је своју аутономију заокружила Хатишерифом из 1833. године. Српска кнежевина је стекла унутрашњу самоуправу у Османском царству, а заузврат је била дужна да исплаћује годишњи данак од 2.300.000 гроша. Кнез Милош је 1830. стекао наследно кнежевско достојанство, што је био важно самоуправно право за Кнежевину.

Хатишерифом из 1833. правно је укинут тимарски систем, односно извршена је трансформација тимарског система укидањем спахија, али нису укинуте спахијске дажбине које је од тада убирала српска држава. Коначно 1835. све дажбине српских сељака према држави сведене су на годишњи данак од шест талира. Према томе Хатишерифом из 1833. је завршен национални процес, док је 1835. завршен социјални процес Српске револуције.

Српска аутономија је проширивана све до 23. децембра 1838, када је у Цариграду усвојен Устав Кнежевине Србије, који је султан издао у форми Хатишерифа. Уставом је ограничена власт српског кнеза и омогућено Порти да се меша у унутрашњу српску политику, што је оставило не мале последице у српско-турским односима. Кнез Милош није хтео да прихвати да влада у складу са Уставом, па је покушао да изврши преврат у земљи. После неуспеха био је приморан 13. јуна 1839. да абдицира и остави Србију, у коју се вратио тек почетком 1859. године.

⁶⁷ *Кнез Милош прича о себи*, 22–24; *Мемоари Стефана-Стевче-Михаиловића*, 121–137; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 79–81; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 460–478.

СРПСКА АГЕНЦИЈА У ЦАРИГРАДУ

Двадесетом тачком Хатишерифа из 1830. Кнежевина Србија је стекла право да код Порте има свог сталног заступника – капућехају (*kapı kâhyası, kapı kethüdası*), што је потврђено и прецизирано 18. чланом Устава из 1838. године.⁶⁸ Капућехаје у Цариграду су имали османски провинцијски управници, али и кнежеви Влашке и Молдавије и Самоса. За разлику од капућехаја османских провинцијских управника, капућехаје аутономних кнежевина су заступали интересе својих влада и њихових поданика.⁶⁹ Будући да је о српским капућехајама у периоду од 1839. до 1858. писано узгредно, док о устројству Српске агенције у Цариграду⁷⁰ на челу које се налазио капућехаја, али и осталим службеницима Агенције, готово да није ни писано, за нашу тему је неопходно да томе посветимо већу пажњу. Пажњу треба посветити и српским питомцима у Цариграду који су били под надзором капућехаје. Пре тога, треба укратко нешто рећи о месту где се налазила Агенција.

Седиште Српске агенције у Цариграду се налазило у цариградском предграђу Цибалији, на јужној обали Златног рога и у близини Фанара, односно преко пута Пере.⁷¹ Пера је била европско предграђе Цариграда, смештено на северном делу Златног рога, где су европске државе имале своја дипломатска представништва. Велика Британија, Француска, Холандија и Русија су имали акредитоване посланике, Хабзбуршку монархију је представљао интреницијус – изванредни посланик. Пруска и Шведска су имале опуномоћене министре, а Напуљ и Данска отправнике послова. Поред тога, треба споменути да су дипломате великих сила имале своје летње резиденције у Бујукдереу и Терапији, на обалама Босфора.⁷² Ужи центар Цариграда био је смештен између Мраморног мора и Златног рога. У томе делу града

⁶⁸ Члан 18. гласи: „Бит’ће изабран и наименован између Срба један Капу-ћехаја, који има пребивати постојано при мојој високој Порти, и отпраљвати дела Народа Сербског, сходно мојим намеренијима царским, и уредбама и свободама националним Србије.“ Истицање да ће капућехаја бити Србин је унето у Устав због захтева руског посланика Бутењева, зато што је Порта из сопствених интереса предлагала да капућехаја не мора да буде Србин. У интересу Порте је било да српски капућехаја буде неки од истакнутијих цариградских Грка, као што је био случај са Николакијем Аристрахијем, дугогодишњим капућехајом влашких кнежева. С обзиром да су цариградски Грци били поданици Османског царства, Порта би на тај начин ставила српског капућехају у рангу са капућехајама осталих провинцијских управника, чиме би нарушила аутономију српске кнежевине. Д. Матић, *Јавно право Књажевства Србије*, Београд 1851, 40, 120; ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 129, А. Петронијевић, Ј. Спасић, Ј. Живановић – кнезу М. Обреновићу, Цариград, 4/16. јануар 1839; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 10, 201, 313–314; С. Рајић, *Капућехаја*, Енциклопедија српског народа, гл. и одг. ур. Р. Љушић, Београд 2008, 481.

⁶⁹ Београдски мухафиза Марашли Али-паше и Хусеин-паша Гаваназоглу имали су своје капућехаје у престоници Царства – Хаџи Хусејин-ефендију, Неџиб-ефендију и Нешад-ефендију. М. Canatar, *Kethüda*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (= TDVİA), 25. Cilt, İstanbul 2002, 332–333; D. Düşünmez, *Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 28 (2010), 375–401; А. М. Савић, *Марашли Али-паша*, 693; исти, *Hussain Pasha Kavanoszâde*, 264–265.

⁷⁰ Српска агенција у Цариград се у изворима још назива и Агенција у Цариграду или Књажевско-српска агенција. У овој дисертацији биће коришћен назив Српска агенција у Цариграду, Агенција у Цариграду или само Агенција, да би се избегла непотребна понављања. Године 1863. Агенција је променила име у Заступништво, те је од тада званична назив био Књажевско-српско заступништво у Цариграду, док се од тада српски капућехаја називао заступник, што је заправо и био. *Дипломатско представништво Србије у Цариграду, том II, 1859–1868*, приредили М. Перишић, А. Марковић, С. Рајак, Београд 2015 (= ДПСЦ, II), 5; Д. Б. Радовић, *Јован Ристић: биографија државника*, необјављена докторска дисертације, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2020, 67.

⁷¹ Кућа у Цибалија која се у изворима назива конак или народни конак купљена је 1823. за 15.240 гроша. Када је купљена није била у најбољем стању, те се убрзо морала реновирати. М. Петровић, *Финансије и установе*, I, 233–235.

⁷² Z. Çelik, *The Remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, University of California Press 1993, 9–10; Е. П. Кудрявцева, *Русские на Босфоре. Российское посольство в Константинополе в первой половине XIX века*, Москва 2010, 14–33.

су се између осталог налазили царска палата Топкапи (*Топкари Сараји*) и седиште Високе Порте. Палата Топкапи је била резиденција османских султана до 1856, када је за време Абдул Мецида (1839–1861) нова резиденција султана постала палата Долмабахче (*Dolmabahçe Sarayı*), на европској обали Босфора. Поменуто године Цариград је имао 430.000 становника, 39.000 више него 1844. године.⁷³

Капућехаје

Уставом из 1838. прописан је делокруг рада врховне извршне власти, што је прецизирано 10. јуна 1839. доношењем *Устројенија Књажеске канцеларије* и *Устројенија Централног правленија*. Петим чланом Устава било је прописано да кнез има право да оснује Кнежеву канцеларију на челу са кнежевским представником, који је истовремено био и министар иностраних дела. Кнежевски представник је заправо био председник Централног правленија,⁷⁴ које су поред министарства иностраних дела чинили министарство унутрашњих дела, министарство финансија и министарство правде и просвете. У *Устројенију Књажеске канцеларије* наведена су имена свих чиновника Кнежеве канцеларије и прописане су им дужности: директор, два секретара, два столоначелника, протоколита, архивар, регистратор, драгоман,⁷⁵ писар турског језика, писар грчког језика, канцелиста, татар-ага, татари и експедитор. Поред Кнежеве канцеларије, структуру Министарства иностраних дела чиниле су Агенције у Цариграду и Букурешту.⁷⁶

На челу Српске агенције у Цариграду налазио се капућехаја. У складу са *Устројенијем Књажеске канцеларије* капућехаја је именован кнежевим указом на предлог кнежевског представника и министра иностраних дела. Након званичног именовања новог капућехаје српски кнез је о томе обавештавао османско Министарство иностраних дела и руско посланство у Цариграду, односно представнике сизерена и покровитеља. Капућехаја је приликом доласка у Цариград имао прву званичну аудијенцију код османског министра иностраних дела. После тога одлазио је у аудијенцију у руско посланство. Приликом тих пријема предавао је званична писма српског кнеза о свом постављењу.⁷⁷

⁷³ Z. Çelik, *нав. дело*, 3–9, 37–39; K. Karpat, *Ottoman population 1830–1914, Demografic and Social Characteristics*, Wisconsin University Press, 1985, 102–103.

⁷⁴ Централно правленије или Централна управа је био званичан назив владе Кнежевине Србије у периоду од 1839. до 1862. године. У овом раду биће уместо Централно правленије коришћен синоним српска влада или само влада. Опширније о установи владе у нововековној Србији: Група аутора, *Владе Србије 1805–2005*, Београд, 2005 (= *Владе Србије*), 15–58; С. Рајић, *Влада Николе Христића 1888–1889*, Београд 2003.

⁷⁵ Драгоман (*terciman*), службени тумач, преводац. А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1989, 225, 612.

⁷⁶ Број чиновника Министарства иностраних дела касније је постепено повећаван. *Сборник закона и уредаба и уредбених указа изданих у Књажеству Србском, од времена обнародованог Устава земаљског (13. фебр. 1839 до апр. мес. 1840)*, I, Београд 1840 (= СЗУ I), 1–7, 29–37, 38–57; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 233–234; Љ. А. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије 1839–1851*, Београд, 1999, 33–41; К. Павловић, *Буџети Кнежевине Србије (1844–1858)*, необјављени мастер рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2017, 25–39.

⁷⁷ СЗУ, I, 32; ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 129, кнез М. Обреновић – Нури-ефендији, Крагујевац, 22. март / 3. април 1839; исти – А. П. Бутењеву, Крагујевац, 22. март / 3. април 1839; исти – Ј. Антићу, Крагујевац, 22. март / 3. април 1839; 1842, Ф VI, Р 2, Ј. Антић – А. П. Бутењеву, Цариград, 22. септембар / 4. октобар 1843; 1843, Ф IV, Р 85, кнез А. Карађорђевић – В. П. Титову, Београд, 16/28. октобар 1843; В. П. Титов – кнезу А. Карађорђевићу, Пера, 24. новембар / 6. децембар 1843; 1846, Ф II, Р 27, кнез А. Карађорђевић – В. П. Титову, Београд, 9/21. април 1846; Ф II, Р 57, В. П. Титов – кнезу А. Карађорђевићу, Бујукдере, 5/17. јун 1846; кнез А. Карађорђевић – В. П. Титову, Београд, 14/26. јун 1846; 1847, Ф III, Р 81, исти – М. М. Устинову, Београд, 30. јул / 11. август 1847; Ф III, Р 40, В. П. Титов – кнезу А. Карађорђевићу, Бујукдере, 13/25. август 1847; кнез А. Карађорђевић – В. П. Титову, Београд, 21. август / 2. септембар 1847.

Први српски капућехаја је био Јован Антић (1833–1836, 1837–1842).⁷⁸ У складу са уставом из 1838. кнез Милош је 3. априла 1839. именовано, односно потврдио Антића у звању капућехаја.⁷⁹ Антић се захвалио српском кнезу и обећао да ће и убудуће своју дужност „с оном истом ревностију, приврженијем и верностију на ползу и задовољство ваше Светлости и народа србског савестно отправљати“. Двадесет и трећег априла је положио писмену заклетву на своје звање и послао је српском кнезу.⁸⁰

После промена династија у Србији у септембру 1842. спремале су се и промене у Агенцији. Привремена влада је 13. септембра именовала за привременог капућехаја Алексеу Симића.⁸¹ Симић је стигао у Цариград 29. септембара, али није могао одмах по доласку да преузме дужност, због тога што је Антић више од месец дана одбијао да се исели из конака и преда му у потпуности све послове Агенције. После званичног признавања новог кнеза од стране Порте издавањем берата, Антић је 1. новембра био принуђен да напусти конак и препусти Симићу обављање дужности.⁸² Главни циљ слања Симића у Цариград било је обезбеђивање признања нове власти у Србији код султана и Порте.⁸³ Пошто је то успешно завршено, Симић је 6. октобра 1843. смењен са положаја привременог капућехаја и именован за кнежевског представника и министра иностраних дела. Цариград је напустио 31. октобра исте године.⁸⁴

⁷⁸ Јован Антић је рођен у Параћину 1793. године. Био је ученик Велике школе у Београду (1808–1813), а потом је завршио гимназију у Сремским Карловцима и филозофију у Пешти, захваљујући новчаној потпори кнеза Милоша. Године 1822. постављен је за писара Народне канцеларије. Пет година касније отишао је у Цариград као писар и благајник шесте народне депутације. Први пут је постављен за капућехају 1833. године. Пошто је сарађивао са опозицијом кнез Милош је у јесен 1836. поставио за капућехају смедеревског трговца Саву Љотића. Међутим, Љотић је трошио превише новца, те је кнез због тога 1837. поново именовано Антића за капућехају. Смена из 1836. није утицала на Антића, тако да је наставио да сарађује са кнежевим противницима и после тога. Антић је 1838. добио турски орден нишан-ифтихар. Знао је латински, немачки, италијански, француски, грчки и турски језик. *Видело*, бр. 21, 28. јануар / 9. фебруар 1886; ДАС, ЗМП, 1157, 1175, 1206, 1207, 1321, 1456; НК, 120; ДПСЦ, I, бр. 34; М. Петровић, *Финансије и установе I*, 612, 616, 624, 634, 635, 638; М. Гавриловић, *Милош Обреновић III*, 4–5, 141, 234, 551–552; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 313–315; М. Милошевић, *Антић, Јован*, Српски биографски речник 1, А–Б, гл. ур. М. Лесковац, А. Форишковић, Ч. Попов, Нови Сад 2004, 212.

⁷⁹ „На основу устава, нам је наименовати једног чиновника, који би наодећи се у Цариграду при Отоманској Порти, под непосредственим руководством Попечитељства иностраних дела, отправљао дела моја и народна као капућехаја.“ ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 129, кнез М. Обреновић – Ј. Антићу, Крагујевац, 22. март / 3. април 1839.

⁸⁰ „Ја доле потписаниј закљичем се всемогућим Богом пред светим његовим крстом и евангелијем, да ћу се клонити сваког дела, које би било противно интересима народа, мом званију или дужности моје савести или закону вољи Султана, да ћу напротив тога Устава Књажевства Србије, који нам је премилостиви Султан наш у половини Шевала 1254. по турскоме леточисленију [Устав из 1838. - прим А. С.] даровао, не само тачно набљудавати, него и настојавати, да га свакиј Србин тачно набљудава, тако ми Господ Бог помого, и тако да могу дати о том одговор на страшном Његовом суду. Закључујући ову моју заклетву целуем слово и крст Спаситеља нашега, Амен.“ ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 129, Ј. Антић – кнезу М. Обреновићу, Цариград, 10/22. април 1839; исти – истом, Цариград, 11/23. април 1839.

⁸¹ Алекса Симић је рођен 1800. у сремском селу Бољевци. Каријеру је започео као писар у Кнежевој канцеларији 1819. године. У периоду од 1824. до 1832. био је београдски базрђан-баша, то јест београдски трговачки конзул. Био је посредник кнеза Милоша у његовим односима са београдским мухафизима и османским комесарима који су долазили у Србију. Пратио је кнеза Милоша на његовом путу у Цариград 1835. године. После 1835. био је на страни опозиције. Говорио је немачки, грчки и турски језик. АСАНУ, Друштво српске словесности (= ДСС), 7380/45; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 637–640; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853, унутрашња и спољашња политика*, Београд 1932, 35; М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, Београд 1999, 28–35.

⁸² Јован Антић је са својом породицом прешао да живи у Галату. Касније се вратио да живи у Србију. Почетком 1859. присуствовао је свечаном дочеку, уприличеном поводом повратак кнеза Милоша у земљу. Преминуо је у Београду 8. фебруара 1886. године. АСАНУ, ДСС, 7380/45; ДПСЦ, I, бр. 233; НС, бр. 40, 3/15. октобар 1842; *Видело*, бр. 21, 28. јануар / 9. фебруар 1886; бр. 22, 29. јануар / 10. фебруар 1886; М. Маринковић, *Алекса Симић, капућехаја у Цариграду од 1842. до 1843. године*, Зборник Матице српске за историју 58 (1998), 146–149.

⁸³ Опширније о томе: М. Маринковић, *Алекса Симић, капућехаја у Цариграду*, 147–157.

⁸⁴ ДПСЦ, I, бр. 247–249.

После њега нови капућехаја је постао Лазар Теодоровић.⁸⁵ Будући да је био близак сарадник уставобранитеља, кнежевим указом од 28. октобра 1843. именован је за капућехају.⁸⁶ Убрзо након именовања кренуо је на пут. Пошто је био принуђен да чека по неколико дана у Видину и Галацу на долазак пароброда, у Цариград је стигао тек 27. новембра, после 28 дана путовања.⁸⁷

Теодоровић је био српски капућехаја до 13. фебруара 1846, када је преминуо у конаку Агенције. Преминулом капућехаји су дошли да одају почаст руски посланик Владимир Павлович Титов и драгоман руског посланства Телемак Ханцерли. Висока Порта је у знак почести послала девет гаваза да обезбеђују спровођење поворке до цркве Свете Петке у цариградској четврти Хаској, где је Теодоровић сахрањен. Опело је одржао васељенски патријарх Антим VI (1845–1848). Српска влада је издала наређење да у Србији, у знак сећања на преминулог капућехају, у свим црквама звоне звона три дана.⁸⁸ Поред тога, 28. фебруара у Саборној цркви у Београду је одржан парастос за покој његове душе. Чиноејствовао је београдски митрополит Петра Јовановића са неколико свештеника. Парастосу су присуствовали државни саветници и министри, виши и нижи чиновници и руски генерални конзул Григориј Иванович Данилевски.⁸⁹

После Теодоровићеве смрти требало је што пре изабрати новог капућехају. Избор је пао на Лазара Арсенијевића Баталаку.⁹⁰ Кнежевим указом од 21. марта 1846. Арсенијевић је именован за привременог капућехају. У Цариград је стигао 26. маја. Међутим, већ 6. новембра Петронијевић му је писао да се одмах по пријему писма спреми за повратак. Пошто се капућехаја бранио да је неповољно време за путовање дозвољено му је да остане у престоници Царства до пролећа следеће године. Коначно, 18. маја 1847. напустио је Цариград.⁹¹

⁸⁵ Лазар Теодоровић је рођен око 1781. у шабачком селу Каони. Завршио је гимназију у Сремским Карловцима и две године филозофије у Сегедину. У Првом српском устанку је био писар војводе Јакова Ненадовића. Године 1819. је постао писар у Кнежевој канцеларији. Био је члан шесте народне депутације (1827). После абдикације кнеза Милоша постављен је за државног саветника. Говорио је немачки, латински и руски језик. М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 715–716; ДПСЦ, I, бр. 251.

⁸⁶ Лазар Теодоровић је покушао да избегне именовања за капућехају због тога што је већ имао више од 60 година и што се бојао да се жив неће вратити из Цариграда. Прота Матеја Ненадовић му је на то шaljиво добацио да му поверавају да обавља дужност капућехаје због тога што је школован човек: „Е, Бог ме, Лазо брате, рекао му је шaljиви Прота Ненадовић : – то ти је с твоје памети : што нас неучене не шaljу?“. М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 716; ДПСЦ, I, бр. 251.

⁸⁷ ДПСЦ, I, бр. 251.

⁸⁸ Споменик Лазару Теодоровићу је подигла његова удовица Јека 1857. године. На споменику је био уклесан следећи натпис: „Овде почива тело полковника и разних ордена кавалера, Лазара Тодоровића, српског при Бл[истателној] Порти отоманској капућехаје, у селу Каони, Окружју шабачком, Књажеству Србији, године 1781. рођеног, отечество своје, у разним званијима око 40 година ревносно послужившег, и године 1846. у Цариграду представившег се. Памјатник овај за вјечни спомен подиже му фамилија његова.“ ДПСЦ, I, бр. 304, 305, 431, 436; СН, бр. 13, 15/27. фебруар 1846; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 716.

⁸⁹ СН, бр. 14, 19. фебруар / 1. март 1846.

⁹⁰ Лазар Арсенијевић Баталака је рођен у Буковику око 1795. године. Завршио је основну школу у Земуну и београдску Велику школу (1809–1813). За време прве владавине кнеза Милоша вршио је разне службе, почевши као и његови претходници, као писар у Кнежевој канцеларији, а од 1845. је био државни саветник. Династијски је био опредељен за Карађорђевиће и веома је поштовао личност и дело војводе Карађорђа. Говорио је немачки и руски језик. Надимак Баталака му је дао Димитрије Давидовић. *Аутобиографска скица Лазара Арсенијевића Баталаке*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXIII (2004), 67–74; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 29–32; Р. Љушић, *Арсенијевић, Лазар Баталака*, СБР I, 278–279.

⁹¹ Нису познате ближе околности смене Лазара Арсенијевића Баталаке. Баталака наводи да је смењен због тога што није познавао „домаће интриге“, док историчар Р. Ј. Поповић сматра да је смењивање уследило због блиских контаката привременог капућехаје са руским посланством у Цариграду. У прилог томе наводимо чињеницу да отправник послова руског посланства Михаил Михайлович Устинов није био задовољан што је Баталака смењен. ДПСЦ, I, бр. 307, 309, 314, 315, 317; *Преписка Илије Гарашанина, књига I, 1839–1849*, скупио и за штампу средио Г. Јакшић, Београд 1950 (= *Преписка*), бр. 123; ДАС, МИД–И, 1846, Ф I, Р 164; Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (= МУД–П), 1846, Ф I, Р 4, Ј. Вучковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. април / 12. мај 1846; 1847, Ф II, Р 5, исти – истом, Београд 31. мај / 12. јун 1847; АСАНУ, Лични фонд Константина

Нови привремени капућехаја је постао Константин Коста Николајевић, који се систематски школовао у земљи и иностранству.⁹² Каријеру је започео 28. фебруара 1845, када је кнежевим указом постављен за секретара Кнежеве канцеларије. Десетог августа исте године именован је за секретара Српске агенције у Цариграду.⁹³ Нешто више од две године касније, тачније 11. августа 1847, постао је привремени капућехаја.⁹⁴ Николајевић се 21. октобра 1849. венчао се седамнаестогодишњом принцезом Полексијом, ћерком кнеза Александра и кнегиње Персиде Карађорђевић.⁹⁵ Две недеље након венчања Коста и Полексија су отпутовали за Цариград, где су стигли последњих дана новембра. Убрзо по повратку, њих двоје су удостојени велике почести. Министар иностраних дела Мехмед Емин Али-паша (*Mehmet Emin Ali Paşa*)⁹⁶ обавестио је 11. децембра капућехају да ће са својом супругом следећег дана бити примљен у аудијенцију код султана у палату Чириган (*Çırağan Sarayı*). Султан је на овај начин хтео да им покаже да је задовољан са владавином српског кнеза и да жели да упозна његову ћерку.

Следећег дана капућехаја и његова супруга примљени су у палату. Дочекао их је Ферид-ефендија, а Сафет-ефендија их је представио султану Абдул Мециду. Султан је брачном пару честитао склапање брака, упитао их за здравље кнеза Александра и саопштио им да је задовољан са његовом владавином у Србији. Николајевићу је рекао да је задовољан са њим као српским капућехајом, а Полексију је питао да ли јој се допада живот у Цариграду. После тога завршена ја аудијенија, а брачни пар је поводом венчања добио поклон од султана.⁹⁷ Следеће године, 29. јануара, Николајевић је именован за сталног капућехају.⁹⁸

Петронијевић је сматрао да се боље и способније лице од Николајевића не може наћи да обавља дужност капућехаје.⁹⁹ Николајевићеве способности запазио је и руски посланик коју му је понудио да пређе у руску службу, где би брже и боље напредовао. Николајевић му се захвалио на понуди и одговорио му да све што има дугује својој држави: „Хвала вам за пажњу; али ово што сам, и штогод имам, све ми је од Србије: њој сам дужан и рад служити док сам год жив!“ На Николајевића су били поносни и његови Остружничани. Сава Деспотовић из Остружнице се јавно хвалио са својим земљаком: „Море! И по Стамболу нас (Остружничана)

Николајевића (= КН), V/2, И. Гарашанин – К. Николајевићу, Београд, 10/22. јануар 1847; *Аутобиографска скица Лазара Арсенијевића Баталаке*, 74, 78; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 196.

⁹² Коста Николајевић је рођен 1821. у Остружници. Основно школовање је завршио у родном месту и Рипњу, а у Сурдуку је учио немачки језик. У Крагујевцу је завршио гимназију и Лицеј, да би 1840. био послат на студије у Бечу о државном трошку. Тако је постао први српски лицејац који је наставио студије у иностранству. Године 1841. је послат у Париз, где је 1844. завршио права. Након тога провео је шест месеци у Лондону. Николајевић је знао немачки, грчки, латински, француски, енглески и турски језик. *Јавор*, бр. 5, 29. јануар / 10. фебруар 1878; ДАС, ЗМП, 7305, 7357, 7456; МИД–И, 1841, Ф I, Р 116, Попечитељство иностраних дела – А. Мареву, Београд, 2/14. јануар 1841; А. Маре – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14. јун 1841; Попечитељство иностраних дела – А. Филипсборну, Београд, 4/16. јун 1841; Ј. Мариновић – Попечитељству иностраних дела, Беч, 19. јун / 1. јул 1841; исти – истом, Париз, 9/21. јул 1841; исти – истом, Париз, 2/14. децембар 1841; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 423–426; В. Ј. Павловић, *Српски студенти у Паризу 1839–1856*, Историјски часопис XXXIII (1986), 188–189, 194–195; Р. Љушић, *Прво намесничтво (1839–1840)*, Београд 1995, 93, 99–100.

⁹³ ДАС, МИД–И, 1845, Ф I, Р 192; Ф IV, Р 19.

⁹⁴ ДАС, МИД–И, 1847, Ф III, Р 40.

⁹⁵ СН, бр. 112, 11/23. октобар 1849; N. Jovanović, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića 1842–1858*, Beograd 2010², 100–101.

⁹⁶ Мехмед Емин Али-паша (1815–1871), османски државник и дипломата, један од главних покретача реформи у Османском царству. Био је посланик у Лондону. Током 40-их и 50-их година његова каријера се укрштала са каријером Мустафа Решид-паше. Седам пута је био министар иностраних дела (1846–1848, 1848–1852, 1854–1856, 1856, 1857–1859, 1861, 1861–1867) и пет пута велики везир (1852, 1855–1856, 1858–1859, 1861, 1867–1871). К. Beydilli, *Ali Paşa, Mehmet Emin (1814–1871)*, TDVİA, 2. Cilt, İstanbul 1989, 425–426.

⁹⁷ СН, бр. 120, 25. октобар / 6. новембар 1849; бр. 139, 26. новембар / 8. децембар 1849; бр. 146, 13/25. децембар 1849.

⁹⁸ ДПСЦ, I, бр. 346.

⁹⁹ АСАНУ, КН, I/12–363, А. М. Ј. Николајевић – К. Николајевићу, Цариград, 31. октобар / 12. новембар 1851.

има! Хатове јашу; сабље пашу... Ни султан им ништа не може море!!...“.¹⁰⁰ Коста Николајевић је 28. септембра 1856. постављен за министра унутрашњих дела у влади Алексе Симића, чиме је после девет година окончана његова каријера капућехаје.¹⁰¹ Нико пре ни после њега није толико година у континуитету био српски капућехаја.

После Николајевића на челу Српске агенције у Цариграду је постављен Милан А. Петронијевић, син српског политичара и дипломате Аврама Петронијевића.¹⁰² Службовање је започео као секретар Кнежеве канцеларије. Кнежевим указом од 29. септембра 1854. постављен је за секретара Агенције.¹⁰³ Петронијевић се 27. јануара 1855. венчао се двадесетогодишњом принцезом Клеопатром, ћерком кнеза Александра и кнегиње Персиде Карађорђевић. Међутим, брак није дуго потрајао, зато што се принцеза Клеопатра разболела и 13. јула 1855. преминула у шатејерској бањи Глајхенберг.¹⁰⁴

Петронијевић је 3. новембра 1856. био унапређен, то јест именован је за привременог, да би 13. новембра 1858. био постављен за сталног капућехају.¹⁰⁵ Званично је био српски капућехаја до 28. октобра 1861, када је именован за помоћника министра правде, а нови капућехаја је постао Јован Ристић, потоњи велики српски државник и дипломата.¹⁰⁶

Службеници Агенције

Капућехаја је био надређен свим службеницима Српске агенције у Цариграду. Службеници Агенције били су: секретар, драгоман и капуолан¹⁰⁷. За секретаре су увек бирани поуздани, способни и образовани људи, који су могли да воде званичну преписку и заступају капућехају током његовог одсуства. Секретари су на тај начин стицали искуства, те су након смене капућехаје управо они били постављани на челу Српске агенције у Цариграду, као што је био случај са Николајевићем 1847. и Петронијевићем 1856. године. Пре Николајевића секретари Агенције у Цар били су: Нинко Стојановић, Вукашин Радишић и Аћим Марковић.¹⁰⁸

Стојановић је пре именовања био протоколиста Министарства правде и просвете. Кнежевим указом од 27. марта 1840. постављен је за секретара Агенције у Цариграду, чиме је то звање званично установљено. Стојановић је послат у Цариград с намером да буде од помоћи капућехаји и да научи француски и турски језик. С обзиром да су убрзо након тога Србију захватили унутрашњи немири и да се капућехаја Антић нашао на страни кнежевих противника, донета је одлука да се Стојановић разреши дужности. Указом од 26. септембра

¹⁰⁰ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 426, 430.

¹⁰¹ *Владе Србије*, 93–94.

¹⁰² Милан А. Петронијевић је рођен у Јагодини почетком јануара 1832. године. Основну школу је завршио у Јагодини и Варадину. У Београду је завршио гимназију и Лицеј. Године 1850. започео је студије права у Минхену, а затим је наставио у Хајделбергу, где је и дипломирао. Говорио је немачки, француски и грчки језик. Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 263–264; Љ. Трговчевић, *Планирана елита, О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003, 66, 87.

¹⁰³ ДАС, МИД–И, 1854, Ф V, Р 62.

¹⁰⁴ Р. Ј. Поповић, *Принцеза Клеопатра Карађорђевић Петронијевић*, Даница, српски народни илустровани календар за 2012, 352–363.

¹⁰⁵ ДПСЦ, I, бр. 423, 457; ДАС, МИД–И, 1858, Ф VII, Р 76; АСАНУ, КН, IV/4, М. А. Петронијевић – К. Николајевићу, Цариград, 7/19. новембар 1856.

¹⁰⁶ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду, том II, 1859–1868*, приредили М. Перишић, А. Марковић, С. Рајак, Београд 2015 (= ДПСЦ, II), бр. 56; Д. Б. Радовић, *нав. дело*, 58.

¹⁰⁷ Капуолан или капи-олан (*кари оғлани*), помоћник драгомана, курир. М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша*, 190.

¹⁰⁸ ДАС, МИД–И, 1840, Ф III, Р 37, С. Радичевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. март / 3. април 1840; Попечитељство иностраних дела – Н. Стојановићу, Београд, 1/13. април 1840; Н. Стојановић – Попечитељству иностраних дела, Фетислам, 7/19. април 1840; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 7/19. јун 1840; С. Радичевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. септембар 1840; Државни савет (= ДС), 1842, 384; 1843, 397; ДПСЦ, I, бр. 155, 158, 165; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 41.

1840. за секретара Агенције је именован Вукашин Радишић, професор поезије и грчког језика у крагујевачкој гиманзији и присталица владајуће династије Обреновића. Радишић је требало да заступа капућехају Антића који се тада налазио у Србији, а након повратка капућехаје да обавља дужност секретара.¹⁰⁹

Да се ништа не би препуштало случају одлука је делимично измењена. Наиме, указом кнеза Михаила од 18. октобра 1840. Јован Герман, зет кнежевог стрица Јеврема Обреновића, постављен је за чиновника по особеним чрезвичајним порученијима Министарства иностраних дела, то јест за ванредног изасланика. Герман је добио налог да иде у Цариград, да би заступао дужност капућехаје и радио у интересу владајуће династије. Одређена му је годишња плата од 1.200 талира и приде додатак од 800 талира за додатне трошкове. Са њим је заједно кренуо на пут и Радишић.¹¹⁰

Герман и Радишић су стигли у Цариград 13. новембра 1840. године. Међутим, жена одсутног капућехаје Антића није им дозволила да се уселе у конак. Убрзо се у Цариград вратио и Антић, али његовим повратком није ништа конкретно решено. Герман је изнајмио приватну кућу у Пери у коју се у децембру преселио и Радишић са својом породицом.¹¹¹ Кнежевски представник Ђорђе Протић је наредио Герману да се обрати Титову и обавести га да српска владе нема више поверења у капућехају и да намерава да га смени. Уколико би Герман увидео да се руски посланик томе не противи, онда је требало да о томе разговара и са Мустафа Решид-пашом (*Mustafa Reşid Paşa*),¹¹² османским министром иностраних дела. Ако би све то прошло како треба, онда да преда Антићу указ о његовом смењивању, које је био потписан 9. децембра 1840. године. После тога Герман је требало привремено да преузме дужност капућехаје.¹¹³ Међутим, Антић није смењен, али нам није познато због чега до тога није дошло. Може се претпоставити да Герман није добио сагласност руског посланика, али и да се Порта, која је подржавала кнежеве противнике, није с тим сложила. Постоји могућност да је Антић повратио поверење српске владе, чему у прилог сведочи чињеница да нове власти након преврата у Србији у септембру 1842. нису имале поверење у њега и да су га сматрале присталицом Обреновића.¹¹⁴

Герман је напустио Цариград 24. августа 1841. године. Заједно са њим кренуо је и дотадашњи секретар Стојановић, док је Радишић остао у Цариграду да обавља дужност секретара.¹¹⁵ Током 1842. Радишић је често слао кнежевском представнику негативне извештаје о Антићу, али његове оптужбе немају потврду у другим расположивим савременим

¹⁰⁹ Нинко Стојановић је стигао у Цариград 2. маја 1840. године. ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 233; Ф III, Р 37, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 29. јануар / 11. фебруар 1840; Државни савет – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. фебруар 1840; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 12/24. фебруар 1840; исто – истом, Београд, 20. фебруар / 3. март 1840; С. Радичевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. март / 3. април 1840; Попечитељство иностраних дела – Н. Стојановићу, Београд, 1/13. април 1840; Н. Стојановић – Попечитељству иностраних дела, Фетислам, 7/19. април 1840; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 7/19. јун 1840; С. Радичевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. септембар 1840; Н. Стојановић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 25. септембар / 7. октобар 1840; Ђ. Протић – Н. Стојановићу, Београд, 17/29. октобар 1840; ДПСЦ, I, бр. 155, 158, 159, 165, 166, 167.

¹¹⁰ ДАС, МИД–И, 1840, Ф III, Р 27; 1841, Ф V, Р 24; ДПСЦ, I, бр. 167–169.

¹¹¹ ДПСЦ, I, бр. 170, 172, 174, 177, 178, 179, 181.

¹¹² Мустафа Решид-паша (1850–1858) је био један од главних реформатора Османског царства. Знао је француски језик и добро је познавао политичке прилике у Европи. Био је дипломатски представник Османског царства у Паризу и Лондону. Три пута је био министар иностраних дела (1837–1838, 1839–1841, 1845–1846) и шест пута велики везир (1846–1848, 1848–1852, 1852, 1854–1855, 1856–1857, 1857–1858). К. Beydilli, *Mustafa Reşid Paşa (1800–1858)*, TDVİA, 31. Cilt, İstanbul 2006, 348–350.

¹¹³ ДПСЦ, I, бр. 177, 178, 183.

¹¹⁴ ДПСЦ, I, бр. 233–238.

¹¹⁵ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 22, Ј. Герман – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 6/18. август 1841; Ј. Антић – истом, Цариград, 12/24. август 1841; Ф V, Р 40, В. Радишић – истом, Цариград, 20. август / 1. септембар 1841.

изворима.¹¹⁶ После промене династија нема много података о делатности Радишића као секретара Српске агенције у Цариграду. Потписан је 7. новембра 1842. као сведок на документу да је пређашњи капућехаја предао привременом капућехаји Симићу све коначке ствари.¹¹⁷

Радишић је званично разрешен дужност 11. марта 1843. године.¹¹⁸ Истог дана за секретара Агенције је постављен Аћим Марковић.¹¹⁹ У периоду од 31. октобра до 27. новембра 1843, то јест од одласка Симића до доласка Теодоровића у Цариград, Марковић је вршио дужност капућехаје.¹²⁰ Марковић је 1845. поднео оставку, па је на његово место постављен Николајевић, о чему је већ било речи. Николајевић је као секретар два пута вршио дужност капућехаје, после Теодоровићеве смрти и након Арсенијевићевго одласка.¹²¹

После Николајевића звање секретара Српске агенције у Цариграду било је привремено укинута, у циљу смањења трошкова. Уместо секретара је 11. новембра 1847. установљено звање писара. Кнежевим указом од 24. децембра исте године за привременог писара је постављен Атанасије М. Јелић,¹²² Николајевићев брат. Привремени писар је вршио дужност до 12. августа 1850, када га је капућехаја у складу са налогом Министарства иностраних дела разрешио дужности.¹²³ Првог јануара 1851. донета је одлука да се капућехаји дозвољава да убудуће за службу писара употребљава и плаћа приватна лица. Писарску службу је поново обављао Јелић, званично до 29. септембра 1854, када је постављен за драгомана Кнежеве канцеларије. Истог дана Петронијевић је постављен за секретара Агенције, чиме је то звања поново успостављено.¹²⁴ Трећег новембра 1856. када је Петронијевић именован за привременог капућехају, Милоје Ј. Лешјанин, протоколиста Полицајног одељења Министарства унутрашњих дела, постављен је за привременог секретара.¹²⁵ Тринаестог новембра 1858. за секретара је именован Љубомир П. Ненадовић, секретар I класе Министарства просвете.¹²⁶

Капућехаји су поред секретара помагали драгоман и капуолан. Главни задатак драгомана био је да саставља извештаје на турском језику и да се поводом различитих питања усмено обраћа османским властима. У томе му је помагао и капуолан.¹²⁷ Капућехаја је до 1844. имао право да сам поставља и смењује драгомане и капуолане. Пре него што их отпусти,

¹¹⁶ *Цариградска писма Вукашина Радишића*, приредио С. Војиновић, Мешовита грађа XXVIII (2007), бр. 1–15.

¹¹⁷ ДПСЦ, I, бр. 241.

¹¹⁸ Вукашин Радишић се вратио у Србију у пролеће 1843, болестан и без породице, пошто су му у Цариграду 1842. преминуле супруга Мара и ћерка Јелена. Радишићева породица је сахрањена у дворишту цркве Свете Петке у Хаскоју, где је био сахрањен и капућехаја Лазар Теодоровић 1846. године. Изнад њиховог гроба био је постављен мраморни крст на коме је Радишић уклесао натпис у стиху.

Радишић се почетком децембра 1843. обратио Државном савету с молбом за помоћ, пошто је био болестан и није имао од чега да се издржава. Средином месеца одобрена му је једнократна новчана помоћ од 20 дуката. Убрзо након тога, то јест 27. децембра, преминуо је у тридесет трећој години живота. М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 588–589; СН, бр. 19, 6/18. март 1843; бр. 102, 22. децембар 1843 / 3. јануар 1844; ДАС, ДС, 1843, 533.

¹¹⁹ СН, бр. 19, 6/18. март 1843.

¹²⁰ ДПСЦ, I, бр. док. 249, 250, 251.

¹²¹ ДАС, МИД–И, 1845, Ф IV, Р 19; ДПСЦ, I, бр. 304, 309, 317.

¹²² Атансије М. Јелић се јавља у изворима и као Атанасије М. Ј. Николајевић. Иницијали М. Ј. означавају Марка Јелића, Атанасијевог оца. Атанасије и Коста су били браћа по мајци. Костина мајка Макрена, после смрти првог мужа, удала се за сточарског трговца Марка Јелића из села Брјани код данашњег Горњег Милановца. АСАНУ, КН, I/12–363, А. М. Ј. Николајевић – К. Николајевићу, Цариград, 31. октобар / 12. новембар 1851; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 425.

¹²³ ДАС, МИД–И, 1847, Ф V, Р 30; Ф V, Р 136; ДПСЦ, I, бр. 323, 348, 349, 352, 354.

¹²⁴ ДАС, ДС, 1850, 438; МИД–И, 1852, Ф VII, Р 100; 1854, Ф IV, Р 185; Ф V, Р 145; 1855, Ф V, Р 62.

¹²⁵ ДПСЦ, I, бр. 423; ДАС, МИД–И, 1857, Ф VII, Р 24; АСАНУ, КН, IV/4, М. А. Петронијевић – К. Николајевићу, Цариград, 7/19. новембар 1856.

¹²⁶ ДПСЦ, I, бр. 457.

¹²⁷ ДАС, ДС, 1842, 384; 1843, 397.

капућехаја је требало да обавести Министарство иностраних дела шта је узрок томе. Од поменуте године драгомани и капуолани постављани су званичним кнежевим указом.¹²⁸

У периоду од 1839. до 1842. капуолани су били Берт Давидовић, Никола Димитријевић, који је раније био слуга капућехаје Антића и један Грк. У расположивим изворима се у наведеном периоду често спомиње драгоман Агенције, али се не наводи његово име.¹²⁹ Првог октобра 1842. из Београда је упућен у Цариград Боос Ованес¹³⁰ да послужи привременом капућехаји Симићу као драгоман. У Цариград је стигао 12. октобра и истог дана је ступио на дужност.¹³¹ Ованес је био драгоман Српске агенције у Цариграду до смрти 18. августа 1848. године. Преминуо је од колере. Сахрањен је о државном трошку, а његовој удовици Сантухи одређена је годишња пензија од 100 талира.¹³² Пошто је Ованесовом смрћу изненада упражњено место драгомана, капућехаји је дозвољено да приватно ангажује писара за турски језик, који је био исплаћиван из државне благајне. Дужност писара за турски језик је након тога обављао извесни Веди-ефендија из Цариграда.¹³³ Промене су наступиле 19. маја 1852. када је кнез донео одлуку да се поново успостави звање драгомана, а звање капуолана укине. У складу с тим кнез је 13. јула именовано вишегодишњег капуолана Саву Апостоловића¹³⁴ за драгомана. Апостоловић је поменуту дужност обављао до смрти 1868. године.¹³⁵ Тиме је почело да се враћа раније устројство Агенције, до чега је делимично дошло поновним успостављањем секретарског звања 1854. године. Почетком 1858. Петронијевић је препоручио да се звање писара турског језика, које је од 1848. самостално ангажовао капућехаја, озваничи, те да се на то место постави Агоп Бозовић, син преминулог драгомана Ованеса. Указом од 4. марта Бозовић је званично постављен за писара турског језика Агенције у Цариграду.¹³⁶ После свих промена устројства Агенције њен персонал су 1858. чинили: капућехаја, секретар, драгоман и писар турског језика.

На крају треба поменути и лица која су привремено службовала или се налазила на челу Агенције. У периоду од 1842. до 1843. постојало је звање помоћника капућехаје које је било додељено Лазару Лази Зубану (1795–1850).¹³⁷ Зубан је био истакнути присталица

¹²⁸ ДАС, МИД–И, 1842, Ф I, Р 108, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 14/26. фебруар 1842; ДПСЦ, I, бр. 205, 257.

¹²⁹ Берт Давидовић је 18. јуна 1842. именован за привременог писара турског језика при Београдском ђумуруку. ДПСЦ, I, бр. 201, 213, 216, 217, 219, 222, 224; НС, бр. 25, 20. јун / 2. јул 1842.

¹³⁰ Боос Ованес је био писар турског језика у Кнежевој канцеларији. С обзиром да је био присталица уставобранитеља, отишао је са њима у емиграцију 1840. године. ДАС, ЗМП, 7406; МИД–И, 1840, Ф I, Р 134; ДПСЦ, I, бр. 172.

¹³¹ ДАС, МИД–И, 1842, Ф VI, Р 2, Привремена влада – А. Симићу, Београд, 19. септембар / 1. октобар 1842; А. Симић – Привременој влади, Цариград, 3/15. октобар 1842; исти – истом, Цариград, 21. октобар / 2. новембар 1842; ДС, 1843, 469.

¹³² ДПСЦ, I, бр. 325, 327; ДАС, МИД–И, 1848, Ф III, Р 7, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 20. август / 1. септембар 1848; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. септембар 1848; 1849, Ф I, Р 157, П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. април 1849; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 30. април / 12. мај 1849.

¹³³ ДАС, МИД–И, 1848, Ф II, Р 200, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 20. август / 1. септембар 1848; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. септембар 1848; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 21. септембар / 3. октобар 1848; АСАНУ, КН, I/12–365, А. М. Ј. Николајевић – К. Николајевићу, Цариград, 14/26. новембар 1851.

¹³⁴ Сава Апостоловић је званично постављен за капуолана кнежевим указом од 3. септембра 1844. године. ДПСЦ, I, бр. 257.

¹³⁵ Коста Николајевић је дан после смрти Бооса Ованеса предложио Министарству иностраних дела да се Сава Апостоловић одмах постави за драгомана. Капућехаје се и касније обраћао поводом тога, зато што је то било неопходно за рад Српске агенције. Из тога разлога је дошло до поновне промене у устројству Агенције, али тек након четири године. ДАС, МИД–И, 1852, Ф II, Р 77, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 12/24. април 1852; исто – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 27. мај / 8. јун 1852; ДПСЦ, I, бр. 326, 375, 376; ДПСЦ, II, бр. 340.

¹³⁶ ДПСЦ, I, бр. 440, 443, 447.

¹³⁷ Види његову биографију: Г. Ђиласовић, *Зубан, Лазар*, СБР 3, Д–3, гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад 2007, 921.

уставобранитеља, те је због тога заједно са њима напустио Србију и отишао у Цариград, где је остао до лета 1842. године. Крајем 1841. Антић је сазнао да су уставобранитељи успоставили своју Агенцију у Цариграду на челу које се налазио Зубан у звању президента, Марко Јокић¹³⁸ као секретар и Ованес као драгоман. Посредством Зубана уставобранитељи су одржавали преписку са Портом.¹³⁹ Зубан се у Србију вратио уочи промена династија. Након тога, упућен је заједно са Симићем у Цариград, да му помаже у обављању дужности. Према Радишићевој тврдњи и гласинама које су кружиле у Београду, Зубан се надао да ће постати капућехаја. Уместо тога од 21. септембра 1842. званично је сматран за Симићевог помоћника. Двадесет и четвртог маја 1843. кнез је донео одлуку да се Зубан позове у земљу пошто више није имало потребе да остаје у Цариграду. Цариград је напустио тек 6. јула и кренуо у Србију.¹⁴⁰

Поред помоћника капућехаје треба поменути и два заступника капућехаје која су послата из Србије да замене Николајевића. Разлог слања заступника из Србије био је тај што у том периоду није постојало звање секретара и драгомана, који су једни могли да отправљају званичне послове Агенције. Током једанаест година, колико је провео у Цариграду, две као секретара и девет као капућехаја, Николајевић је само два пута одсуствовао са дужности. Прву молбу за одсуство поднео је Министарству иностраних дела 8. августа 1849, тражећи да са њим одсуствује и његов брат Атанасије, а као разлог је навео породичне ствари. Министарство му је одобрило двомесечно одсуство, а за заступника капућехаје је одређен Стојиљко Стефановић, драгоман Кнежеве канцеларије. Стефановић је стигао у Цариград 30. августа, а 3. септембра је званично преузео дужност. Николајевић је кренуо на пут наредног дана.¹⁴¹ Током првог одуства Николајевић се оженио принцем Полексијом. На дужност се вратио последњих дана новембра исте године.¹⁴²

Другу молбу за шестомесечно одсуство Николајевић је написао 25. јуна 1851, тражећи том приликом да му се одсуство рачуна од јесени. Као разлоге одсуствовања је навео жељу да проведе мало времена са својим пријатељима у Србији, а и што му се тамо налази супруга. Одсуство му је одобрено, а Николајевић је кренуо на пут 4. новембра. Пошто му нису стигле званичне инструкције о томе како ће Агенција функционисати током његовог одсуства, послове је препустио писару, капуолану и Авраму Петронијевићу, који се због званичних послова тада налазио у Цариграду.¹⁴³

Николајевићев долазак у Београд 14. новембра изазвао је изненађење појединих чланова владе, због тога што им капућехаја није унапред најавио свој долазак, иако му је одсуство било одобрено. Одмах након његовог доласка државни врх је почео да разматра питање одређивања заступника капућехаје. Питање именована заступника није било нимало једноставно, због тога што се морало водити рачуна да се влада не замери сизерену, а ни

¹³⁸ Марко Јокић је био син Петра Јокића, буљукбаше личне гарде војда Карађорђа и мемоаристе Првог српског устанка. Опширније о Петру Јокићу: М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 215–216.

¹³⁹ ДПСЦ, I, бр. 172, 173, 196, 222, 226, 230, 233, 241.

¹⁴⁰ Лаза Зубана се вратио у Београд 17. јул 1843. године. ДАС, МИД–И, 1842, Ф VI, Р 2, Ј. Антић – А. П. Бутењеву, Цариград, 22. септембар / 4. октобар 1842; Привремена влада – А. Симићу, Београд, 9/21. октобар 1842; А. Симић – Привременој влади, Цариград, 21. октобар / 2. новембар 1842; 1843, Ф I, Р 145, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 14/26. мај 1842; Попечитељство иностраних дела – А. Симићу, Београд, 28. мај / 9. јун 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 16/28. јун 1843; Ф III, Р 98; МУД–II, 1843, Ф V, Р 11, Р. Дамјановић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. јул / 12. август 1843.

¹⁴¹ ДАС, МИД–И, 1849, Ф II, Р 103, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 27. јул / 8. август 1849; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 10/22. август 1849; ДПСЦ, I, бр. 339, 340.

¹⁴² СН, бр. 120, 25. октобар / 6. новембар 1849; бр. 139, 26. новембар / 8. децембар 1849.

¹⁴³ ДАС, МИД–И, 1851, Ф V, Р 42, К. Николајевић – А. Петронијевићу, Цариград, 13/25. јун 1851; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 5/17. јул 1851; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 22. октобар / 3. новембар 1851; АСАНУ, Преписка Стевана Книћанина (= СК), 7051/1364, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 23. октобар / 4. новембар 1851; КН, I/12–363, А. М. Ј. Николајевић – К. Николајевићу, Цариград, 31. октобар / 12. новембар 1851; I/12–364, исти – истом, Цариград, 7/19. новембар 1851.

покровитељу. Када се разматрало да се у Цариград пошаље Алекса Симић, дошло се до закључка да би се тиме увредила Порта, зато што су османски министри били уверени да је Симић наколоњен Русији. На седници владе се онда разматрало да ли да се пошаље Јован Мариновић, начелник Иностраног одељења Кнежеве канцеларије, али се и од тога одустало, због тога што је Русија сматрала да је Мариновић антируски настројен. На крају се нашло компромисно решење. Седамнаестог новембра 1851. одлучено је да се за заступника капућехаје именује Филип Христић, начелник Правосудног одељења Кнежеве канцеларије и Николајевићев школски друг.¹⁴⁴ Христић је званично именован за заступника капућехаје кнежевим указом од 18. новембра. Истог дана кнез је написао званично писмо Али-паши и Титову.¹⁴⁵

Христић је стигао у Цариград почетком децембар 1851. године. Четвртог децембра је заједно са Аврамом Петронијевићем ишао да посети Али-пашу и руског посланика, у намери да им преда писма српског кнеза о свом именовању. Али-паша их је љубазно примио, како су то налажали диполоматски манири, док их је уместо Титова, који је наводно био заузет, примио нижи чиновник руског посланства.¹⁴⁶ У току наредних дана Христић је у потпуности преузео руковођење Агенцијом.¹⁴⁷

Христић је остао у Цариграду дуже него што је било предвиђено јер је Николајевићу на његову молбу продужено одсуство. Николајевић се коначно вратио у Цариград 22. јула, док је Христић напустио Цариград 29. јула 1852, после нешто више од осам месеци, колико је провео обављајући дужност капућехаје.¹⁴⁸

Конак

Конак Агенције или народни конак, који био је смештен у Цибалији, као што је већ наведено, налазио се близу мора и био је подигнут на два спрата. Укупно је било, не рачунајући ходнике и таван, 33 просторије: 19 спаваћих соба, капућехајина канцеларија, канцеларија драгомана и капуолана, просторија за пријем гостију, две наткривене терасе, кафе-оцаклија, кухиња, трепезарија, хамам, две оставе, перионица, просторија за сушење веша и подрум.

Нису све просторије конаке у потпуности биле опремљене. Намештај је углавном био стар. Подови појединих соба били су застрати ћилимама и асурама. Опремљеније собе су имале гвоздене кревете, столице, сточиће и софе, а на зидовима су били постављени литографисани портрети истакнутог српског властелина Хреље Охмућевића, краља Марка Мрњавчевића (1371–1395), јунака Косовског боја Милоша Обилића, легендарних Девет Југовића, архимандрита и историчара Јована Рајића, првог српског министра просвете

¹⁴⁴ Изненађење поједних чланова владе имало је утицаја на Д. Страњаковића да изнесе тврдњу да је Коста Николајевић самовољно оставио дужност, што није у складу са чињеницом коју смо горе навели, то јест да је Николајевићу било одобрено одсуство од надлежног министра. АСАНУ, СК, 7051/1359, А. Симић – С. П. Книћанину, Београд, 3/15. новембар 1851; 7051/1369, И. Гарашанин – истом, Београд, 2/14. новембар 1851; 7051/1370, исти – истом, Београд, 4/16. новембар 1851; 7051/1371, исти – истом, Београд, 6/18. новембар 1851; Ф. Христић, *Успомене*, приредила Ј. Пауновић Штерменски, Београд 2015, 93, 145–148; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 157–158; Ј. Пауновић, *Филип Христић (1819–1905), државник, дипломата и први српски англофил*, Београд 2015, 25.

¹⁴⁵ ДАС, МИД–И, 1851, Ф VI, Р 24, Попечитељство иностраних дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 6/18. новембар 1851; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. новембар 1851; исти – В. П. Титову, Београд, 6/18. новембар 1851; исти – Српској агенцији у Цариграду, Београд, 7/19. новембар 1851; 1852, Ф I, Р 13, В. П. Титов – кнезу А. Карађорђевићу, Пера, 12/24. децембар 1851; АСАНУ, КН, I/11–350, Ф. Христић – К. Николајевићу, Цариград, 5/17. децембар 1851.

¹⁴⁶ АСАНУ, КН, I/11–350, Ф. Христић – К. Николајевићу, Цариград, 5/17. децембар 1851.

¹⁴⁷ АСАНУ, КН, I/11–351, Ф. Христић – К. Николајевићу, Цариград, 13/25. децембар 1851.

¹⁴⁸ ДАС, МИД–И, 1852, Ф II, Р 41, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 28. април / 10. мај 1852; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 30. април / 12. мај 1852; ДПСЦ, 1, бр. 378.

Доситеја Обрадовића, те српских кнежева и кнегиња који су том тренутку били на власти. У просторији за пријем гостију налазили су се столови и столице, чибуци и литографије цара Стефана Душана (1331–1355), кнеза Лазара (1371–1389) и Ђурађа Кастирота Скендербега, господара Кроје и истакнутог борца против Османлија.¹⁴⁹

Канцеларија у којој су радиле капућехаје није било нарочито опремљена. У њој се налазио миндер за седење, два стола, три кожне столице, маказе, прибор за писање и српски и турски печат Агенције. Остале просторије у конаку биле су опремљене у складу са својом наменом. Тако су се у подруму налазила дрвена бурад са киселим купусом и чабрице са сиром, али и мишоловка ради предострожности.¹⁵⁰

Капућехаје су с времена на време докупљивале намештај у конаку. Пракса је била да се приликом примопредаје дужности попише сав инвентар Агенције и да нови капућехаја или секретар који преузима дужност, откупи од одлазећег капућехаје намештај у конаку. Николајевић је приликом одласка из Цариграда 1856. продао намештај Петронијевићу за 600 дуката.¹⁵¹

Капућехаје су са својим породицама живеле у конаку, а заједно са њима и секретар, сам или са својом породицом. Остали службеници Агенције могли су да живе у конаку ако нису били ожењени. У конаку су боравили и државни питомци који су се школовали у Цариграду, којима ћемо посветити пажњу у последњем делу овог поглавља.¹⁵² Поред њих, у конаку су боравиле каикције¹⁵³ и слуге. Капућехаја је имао на располагању три каикције, која су била задужена да воде бригу о каику¹⁵⁴, којим је капућехаја прелазило на другу обалу Златног рога. Поред чамца имао је и коња, о којем се бринуо један слуга.¹⁵⁵

Такрир

Капућехаја је био посредник у решавању свих питања и проблема који су проистицали из односа Кнежевине Србије и Османског царства. Било да се радило о настојању да се заштите и прошире аутономна права Србије или да се реше настали спорови, како између српске владе и београдских мухафиза тако и између српске владе и пограничних османских власти. У периоду од 1839. до 1858. Кнежевина је између осталог настојала да реши питања исељавања преосталих Турака и откупа турске земље, што је било у складу са Другим и Трећим хатишерифом, те царинско питање и питање наследности кнежевског достојанства. Изгреди Турка у Србији доводили су до честих проблема у земљи, па се српска влада поводом тога најпре обраћала београдским мухафизима, а затим Порти посреством капућехаје. Што се тиче односа са пограничним османским властима, треба рећи да су се јављали погранични спорови, проблеми проистекли због честих пљачки стоке од стране лопова из околних османских провинција, затим због хајдучије, кријумчарења, малтретирања српских поданика и слично. Будући да ће о свему наведеном бити детаљано писано у поглављима која следе, споменути су

¹⁴⁹ ДПСЦ, I, бр. 241, 267, 313, 319; АСАНУ, КН, II/9, К. Николајевић, М. А. Петронијевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 15/27. август 1856.

¹⁵⁰ ДПСЦ, I, бр. 241, 313; АСАНУ, КН, II/9, К. Николајевић, М. А. Петронијевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 15/27. август 1856.

¹⁵¹ ДПСЦ, I, бр. 241, 313; АСАНУ, КН, II/9, К. Николајевић, М. А. Петронијевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 15/27. август 1856.

¹⁵² ДПСЦ, I, бр. 375.

¹⁵³ Каикција (*kaııkçı*), „онај који гони чамац“, крмар, бродар, чамција. А. Škaljić, *Turcizmi*, 382; *Yeni Türkçe - Sırpça Sözlük*, Hazırlayan М. Đinđić, Ankara 2014, 792.

¹⁵⁴ Каик (*kaıık*), бродић, чамац, кајак. А. Škaljić, *Turcizmi*, 382; *Yeni Türkçe - Sırpça Sözlük*, 792.

¹⁵⁵ ДАС, ДС, 1842, 384; 1843, 397.

само најважнији и најчешћи спорови и проблеми, да би се увидело поводом чега се све капућехаја обраћао Високој Порти.¹⁵⁶

Након што би добио наређење Министарства иностраних дела да се поводом неког од наведених питања и проблема обрати Порти, капућехаја би предавао званично писмо српског кнеза или такрир¹⁵⁷ и чекао званичан одговор великог везира или надлеженог министра. Уколико се радило о питањима која су се директно решавала у Цариграду, онда би капућехаји био предат одговор османских званичника, о чему би капућехаја обавестио кнежевског представника, да би добио даља упутства. У случајевима када се радило о српско-турским сукобима у Србији Порти су се посредством својих капућехаја обраћали београдски мухафиз и српска влада. Слична ситуација је била и када су у питању били проблеми између Србије и пограничних османских власти, то јест и погранични провинцијски намесници су обавештавали Порту о томе. Због свега наведеног капућехаја је морао детаљано да буде упознат са ситуацијом и узроцима спорова и проблема, да би могао да брани и штити интересе аутономне кнежевине и српских поданика.¹⁵⁸ Што се тиче српских поданика у Цариграду, капућехаја је требало да их заступа у њиховим споровима са османским поданицима. Исто тако капућехаја се залагао и за српске трговце који су имали проблема са османским провинцијским властима. Треба рећи, да је капућехаја имао право да издаје пасоше српским поданицима у Цариграду, за путовање по Османском царству.¹⁵⁹

Поводом појединих питања капућехаја се често по више пута обраћао Порти или био принуђене да по неколико сати чека на одговор, што је било у складу са маниром османске дипломатије. Кнез Милош је османску дипломатију дефинисао у три речи: „... дипломација у Турака ништа друго и непроизводи него бакалум и буђун и јарун“, то јест видећемо, данас-сутра.¹⁶⁰ Илија Гарашанин, велики српски државник XIX века, сматрао је да Порта уступа само

¹⁵⁶ Види поглавља: *Београдски ејалет, Граница и Трговина*.

¹⁵⁷ Такрир (*Takrir*), извештај, тумачење, образложење. Љ. Чолић, *Османска дипломатика са палеографијом*, Београд 2012², 113.

¹⁵⁸ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 24, Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 14/26. април 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 21. мај / 2. јун 1841; исти – истом, Цариград, 11/23. јун 1841; 1842, Ф I, Р 104, исти – истом, Цариград, 24. децембар 1841 / 5. јануар 1842; Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 23. јануар / 4. фебруар 1842; исто – истом, Београд, 27. јануар / 8. фебруар 1842; 1844, Ф III, Р 6, Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 1/13. мај 1844; исти – истом, Цариград, 3/15. мај 1844; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 12/24. мај 1844; исто – истом, Београд, 21. јун / 3. јул 1844; исто – истом, Београд, 1/13. јул 1844; исто – истом, Београд, 10/22. јул 1844; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 26. јул / 7. август 1844; исти – истом, Цариград, 16/28. август 1844; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 24. август / 5. септембар 1844; 1846, Ф IV, Р 101, Попечитељство иностраних дела – Л. Арсенијевићу, 21. децембар 1846 / 2. јануар 1847; 1848, Ф III, Р 32, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 31. децембар 1847 / 12. јануар 1848; 1849, Ф III, Р 93, Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 17/29. јун 1849; 1850, Ф III, Р 174, исто – истом, Београд, 19. април / 1. мај 1850; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 11/23. јун 1850; 1855, Ф II, Р 72, Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 13/25. март 1854; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 22. јул / 3. август 1854; исти – истом, Цариград, 17/29. март 1855; 1859, Ф IX, Р 43, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 10/22. април 1856.

¹⁵⁹ ДАС, МИД–И, 1839, Ф II, Р 120, Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 6/18. јануар 1840; 1841, Ф II, Р 72, исто – истом, Цариград, 26. новембар / 8. децембар 1840; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 5/17. фебруар 1841; исти – истом, Цариград, 19. фебруар / 3. март 1841; Ф VII, Р 72, Ј. Герман – кнезу М. М. Обреновићу, Цариград, 25. јун / 7. јул 1841; Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 7/19. новембар 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 3/15. децембар 1841; МУД–П, 1845, Ф II, Р 162, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. април 1845.

¹⁶⁰ ДПСЦ, I, бр. 21, 284, 290, 219.

оно што јој је већ одузето: „Турци недаду ништа само док им се не отме“.¹⁶¹ Због тога је капућехаја морао да буду стрпљив, упоран и спреман на погађања.¹⁶²

Капућехаје и заступници капућехаје слали су српској влади извештаје о политичким, финансијским и здравственим приликама у Османском царству. Исто тако, у складу са налогом надређених власти, обавештавали су Порту о важним догађајима у Србији, као што су унутрашњи немири или сукоби између државног врха, о званичним путовањима српских владара по земљи или изван земље, променама у српској влади, доношењу нових уредби или закона, проблемима које су имали са поданицима других држава и њиховим конзулима у Београду.¹⁶³

За канцеларијске потребе Кнежеве канцеларије Антић је набављао у Цариграду папир за писање и слао у Србију, док је Симић куповао личне ствари за кнеза Александра.¹⁶⁴ Почетком 1845. Теодоровић је послао у Србију упаковану златну мецидију,¹⁶⁵ коју је кнезу поклонио султан Абдул Мецид.¹⁶⁶ Капућехаје су набављале по налогу српске владе дудово семе из Једерена, фес за кнежевића Петра Карађорђевића, примерке бакарног новца и османског Трговачког закона из 1849, арапске коње за државну ергелу, штампане примерке званичних система мера у Османском царству.¹⁶⁷

Посредством капућехаје исплаћиван је годишњи данак Васељенској патријаршији од 9.000 чаршијских гроша и слата су писма васељенских патријараха београдском митрополиту и српском кнезу и обратно. Патријарх Мелетије III је 1845. доставио Теодоровићу писмо за српског кнеза и београдског митрополита којим их је званично обавестио о свом постављењу. Патријарх Антим VI обратио се 1855. посредством Николајевића српском кнезу, молећи га да удели милост хришћанима из Бурсе, који су због земљотреса остали без кућа. Кнез је одобрио новчану помоћ од 200 дуката, која је предата патријарху посредством капућехаје.¹⁶⁸

Поводом разних питања капућехаје и њихови заступници обрађали су се писменим и усменим путем дипломатским представницима европских држава у Цариграду и обратно. Антић је 1839. тражио посредством руског посланика Аполинарија Петровића Бутењева, да се наплати сума од 300 дуката, коју је кнез Ардалион Павлович Гагарин позајмио из српске

¹⁶¹ АСАНУ, ИЗ, 14343/6, К. Николајевић – И. Гарашанину, Цариград, 31. мај / 12. јун 1848.

¹⁶² Ситуација се није променила ни крајем XIX века, чему у прилог сведоче речи једног европског дипломате: „Ко дође у Цариград без стрпљења, научиће се стрпљењу, а ко дође са стрпљењем сигурно ће га изгубити“. С. Рајић, *Владан Ђорђевић, биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2007, 143.

¹⁶³ ДПСЦ, I, бр. 176; ДАС, МИД–И, 1841, Ф IV, Р 22, Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 26. август / 7. септембар 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 10/22. септембар 1841; Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 20. септембар / 2. октобар 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 1/13. октобар 1841; Ф V, Р 23, исти – истом, Цариград, 15/27. октобар 1841; 1843, Ф IV, Р 138, Л. Теодоровић – истом, 14/26. децембар 1843; 1844, Ф IV, Р 89, Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 21. јануар / 2. фебруар 1844; исто – истом, Београд, 26. фебруар / 9. март 1844; исто – истом, Београд, 18/30. јул 1844; исто – истом, Београд, 27. јул / 8. август 1844; Ф IV, Р 137, Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 28. септембар / 10. октобар 1844; исто – истом, Београд, 30. септембар / 12. октобар 1844; Л. Теодоровић – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 4/16. октобар 1844; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 13/25. октобар 1844; Ф V, Р 53, исто – истом, Београд, 24. новембар / 6. децембар 1844; 1845, Ф II, Р 65, Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 9/21. мај 1845; 1846, Ф II, Р 82, Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 11/23. април 1846; 1848, Ф II, Р 15, исто – истом, Београд, 19/31. мај 1848; Ф II, Р 16, исто – истом, Београд, 19/31. мај 1848; 1851, Ф II, Р 124, исто – истом, Београд, 20. април / 2. мај 1851; 1856, Ф IX, Р 43, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 10/22. април 1856.

¹⁶⁴ ДПСЦ, I, бр. 189, 191, 193, 204, 207, 234.

¹⁶⁵ Златна мецидија је уведена у Османско царство 1844. након новчане реформе султана Абдул Мецида, по коме је и добила име. Ş. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, 225–226.

¹⁶⁶ Примерк златне мецидије су добили на поклон сви великодостојници Порте и кнежеви Влашке и Молдавије. ДПСЦ, I, бр. 272.

¹⁶⁷ ДПСЦ, I, бр. 298, 330–338, 381–383, 386, 388, 389, 392, 394–396, 404, 427, 429.

¹⁶⁸ ДАС, ЗМП, 7393; МИД–И, 1852, Ф IV, Р 89; 1859, Ф IV, Р 119; ДПСЦ, I, бр. 198, 273, 286, 379, 406–408.

државне касе 1835. године. Руски посланик му је одговорио да је кнез Гагарин дужан многима, али да руска влада нема информацију где се он налази.¹⁶⁹ Пошто је норвешки поморски капетан Х. Ц. Сиберг, спасао живот капетану и морнарима српске лађе која је доживела бродолом на Црном мору, српска влада је одлучила да му поклони златни прстен са иницијалима српског кнеза, који набављен у Бечу. Христић је почетком 1852. прстен доставио шведском посланству у Цариграду, с молбом да га достави норвешком капетану.¹⁷⁰ Теодоровић и Николајевић су се обраћали дипломатском представнику Сједињених Америчких Држава, да се поводом оставинске расправе пронађе брат Станка Ивановића из Београда, који је живео у Јукатану. Петронијевићу су почетком 1858. послате ствари данског држављанина Јулијуса Блоха, који је преминуо на путу кроз Србију. Капућехаја је ствари предао данском дипломатском представнику.¹⁷¹

Капућехаје су по налогу владе заступале интересе и појединих Срба који су били поданици Османског царства. Антић је у периоду од 1839. до 1842. по налогу Министарства иностраних дела помагао призренском трговцу Сими Андрејевићу Игуманову да оствари своја потраживања у спору који је имао са румелијским валијом Ахмет Зекирија-пашом.¹⁷² Николајевићу је 1846. наложено да преда писмо свештеника из села Папраће у Власеничкој кази сарајевском митрополиту који се тада налазио у Цариграду. Писмо се тичало обнове сеоске цркве.¹⁷³ Две године касније Николајевићу је послата молба Срба из Херцеговине да је преда васељенском патријарху, у корист „њиховог јерарха Аксентија“.¹⁷⁴ Реч је била о херцеговачком митрополиту Аксентију III Петрову Чешмеџији (1838–1848), који је убрзо након тога смењен.¹⁷⁵ Николајевићу се приписује да је интервенцијом на Порти успео да смени митрополита рашко-призренског Игњатија, али за то нема потврде у савременим изворима.¹⁷⁶

¹⁶⁹ ДПСЦ, I, бр. 149, 150.

¹⁷⁰ Српска лађа је доживела бродолом у новембру 1851. године. Капетан брода је био Илија Русовић. АСАНУ, КН, I/12–369, А. М. Ј. Николајевић – К. Николајевићу, Цариград, 5/17. децембар 1851; *Бродолом на Црном мору*, приредила Д. Милић, Мешовита грађа XXIV (2005), бр. 1–10; ДПСЦ, I, бр. 373, 374.

¹⁷¹ ДПСЦ, I, бр. 390, 393, 442, 445.

¹⁷² Сима Андрејевић Игуманов је 1837. заједно са својим оратком Алексом Анастасијевићем узео у подзакуп од Синан-бега из Битоља сва језера у Битољском санцаку да лови пијавице, што је одобрио румелијски валија Ахмет Зекирија-паша. Године 1839. Анастасијевић је склопио уговор са француским трговцем Фрером, који се тада налазио у Београду, да му дистрибуира пијавице по повољној цени. Када је румелијски валија за то сазнао, уништио је бујурудлију којом је одобрио Игуманову и Анастасијевићу да лове пијавице, у намери да он преузме посао. Оштећени Игуманов је покренуо судски поступак против румелијског валије. Битољски кадија је пресудио у његову корист, то јест, да је румелијски валија дужан да плати Игуманову 80.000 гроша у име надокнаде штете. Валија му је дао само 5.000 гроша, те је због тога Игуманов отишао у Цариград. Када је дошао у Цариград Игуманова се обратио за помоћ српском капућехаји, који га је заступао, након одобрења српске владе. У Цариграду је почетком 1841. потврђена пресуда битолског кадије, али остатак новца никада није наплаћен, зато што је Ахмет Зекирија-паша преминуо следеће године. ДАС, МИД–И, 1841, Ф VII, Р 72; Ф VIII, Р 104; ДПСЦ, I, бр. 221. Уп. П. Костић, *Листићи из даље и ближе прошлости*, приредили А. Новаков и У. Шешум, Нови Сад – Призрен 2017, 29–30.

¹⁷³ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 191, Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 23. август / 4. септембар 1846.

¹⁷⁴ ДАС, МИД–И, 1848, Ф I, Р 144, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. март 1848; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 26. март / 7. април 1848.

¹⁷⁵ Опширније о митрополиту Аксентију III и узроцима његове смене: Н. Радосављевић, *Херцеговачки митрополити 1766–1878*, Историјски часопис LVII (2008), 185–188; исти, *Аксентије III Петров Чешмеџијев, херцеговачки митрополит*, Истраживања 24 (2013), 267–284.

¹⁷⁶ Игњатије је постављен за рашко-призренског митрополита 1840. године. Крајем 1847. у Београд су дошли јеромонах манастира Високих Дечана Агатангел Ристић, Захарија Анђелковић из Пећи и дечански подрумција Младен Станојевић. Осмог новембра су саставили молбу коју су поднели кнезу Александру, молећи га да им помогне да се избаве „од тиранства“ владике Игњатије које трпе већ седам година. Молбу су поднели у име народа из Призренске и Пећке казе и манастира Дечана и Пећке патријаршије. Према њиховим речима били су намерни да иду у Цариград и имали су потписана пуномђја од народа из поменутих каза. Убрзо након тога Агатангел је отишао у Цариград. Постоји могућност да је био препоручен капућехаји или да му се самовољно јавио, али нисмо успели да пронађемо изворе на основу којих би то доказали.

Године 1856. српска влада је препоручила капућехаји да обавести Порту, ако нађе за сходно, да Арнаути прете монасима манастира Високих Дечана да ће их побити и спалити им манастир.¹⁷⁷

Током 40-их и 50-их година, у складу са налогом српске владе, капућехаје су заступале интересе светогорског манастира Хиландара у земљишном спору који је имао са околним грчким манастирима и селима. У Цариграду је поводом тога више година боравио хиландарски архимандрит Онфурије Поповић, који је добијао новчану помоћ од Србије, како за себе тако и за манастир. Капућехаје су у више наврата успевале да султан изда ферман којим су се признавала права манастира Хиландара на земљишне поседе који су му припадали. Јелић, као службеник Српске агенције, био је члан комисије која је изашла на терен 1854. и утврдила права манастира Хиландара на спорно земљиште. Следеће године велики везир Али-паша је саопштио солунском валији да је донета одлука да земљиште, око кога су се спорили српски манастир Хиландар и грчки манастир Ивирон, припада Хиландару. Министарство иностраних дела је сматрало да је писмо великог везира солунском валији „акт од особите важности за правитељство србско“, због тога што је манастир Хиландар, који се налазио на „турском земљишту“ назван српским манастиром. Капућехаја је доставио Министарству копију поменутог писма, о чему је био обавештен и Државни савет. Председник Државног савета Стефан Стефановић Тенка се сложио са мишљењем Министарства, али је притом истакао да је подједнако важно што је Порта дозволила капућехаји да заступа интересе српског манастира који се налазио изван Србије, то јест у османској држави.¹⁷⁸ Међутим, проблеми Хиландра са околним грчким манастирама су настављени и даље, али то излази из хронолошког оквира дисертације.

После свега изнесеног потребно је рећи на који начин је вођена преписка између српске владе и капућехаје, односно на који начин су слата писма из Београда у Цариград и обратно. Главни улогу у томе су имали српски татари, писмоноше и дипломатски курири, којима је био

У литератури се углавном наводи да је митрополит Игњатије смењен у октобру 1849. захваљујући Кости Николајевићу, који се поводом тога обратио министру иностраних дела Мехмед Емин Али-паши. Међутим, према истраживањима историчара М. Јагодића, митрополит Игњатије је 1850. писао београдском митрополиту Петру Јовановићу, препоручујући му попа Ристу из Грачанице, који је ишао у Србију да тражи помоћ за манастир Грачаницу. Због тога се не може прихватити да је Игњатије смењен пре тога. Тачан датум његове смене остаје отворен. У расположивој грађи нисмо пронашли да је капућехаја Николајевић ишта предузимао поводом смене Игњатија, али не искључујемо ту могућност. На крају треба рећи, да у односу на остале ауторе, М. Јагодић, користећи грађу из Државног архива Србије, приказује митрополита Игњатија, али и остале рашко-призренске митрополите у сасвим другачијем светлу. ДАС, МИД-И, 1847, Ф IV, Р 67; МБ, 1848, 71; П. Срећковић, *Владике фанариоти Рашко-призренске епархије од 1818–1854. год. по неиздатим документима*, I, Београд 1881, 27–36; П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са успоменама писца)*, Београд 1928, 14–16; Н. Радосављевић, *Црквене прилике у Старој Србији од укидања Пећке патријаршије до Велике источне кризе (1766–1878)*, Историја и значај Призренске богословије (поводом 140. годишњице од оснивања), приредио С. Недељковић, Ниш 2013, 21–22; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија (1839–1868), Наслеђе на југу*, Београд 2016, 16, 19, 57, 134–137.

¹⁷⁷ АСАНУ, КН, I/5–124, С. Марковић – К. Николајевићу, Београд, 13/25. јул 1856.

¹⁷⁸ Братство манастира Хиландара се због земљишног спора обраћало београдском митрополиту Петру Јовановићу или кнезу Александру, тражећи да им се помогне посредством капућехаје. ДПСЦ, I, бр. 197, 218, 225, 228, 377, 399, 402, 413, 415, 416, 421, 424, 426, 428, 432, 433; ДАС, МИД-И, 1841, Ф VII, Р 72, Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 10/22. септембар 1841; 1853, Ф VI, Р 141, Попечитељство иностраних дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 27. новембар / 9. децембар 1853; 1854, Ф III, Р 109, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јануар / 1. фебруар 1854; Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. фебруар 1854; 1855, Ф III, Р 209, Мехмед Емин Али-паша – Мехмед Салих Вецихи-паши, Цариград, 7. зилкаде 1271 / 22. јул 1855; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, 23. јул / 4. август 1855; С. С. Тенка – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. јул / 4. август 1855; ДП, бр. 4112; 1856, ДП, бр. 1856, 372; 1857, Ф I, Р 172, П. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. октобар / 3. новембар 1856; О. Поповић – Попечитељству иностраних дела, Солун, 21. јануар / 2. фебруар 1857; Попечитељство иностраних дела – Т. Радосављевићу, Београд, 7/19. фебруар 1857; Ф I, Р 72, П. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. децембар 1857; Београдска митрополија (= МБ), 1844, 783; 1851, 850; 1853, 870; 1855, 632.

надређен татар-ага. У периоду од 1837. до 1859. татар-ага је био Лазар Аранђеловић Инџе.¹⁷⁹ Татари који су били у служби Кнежевине Србије знали су више језика, најчешће турски, влашки и грчки.¹⁸⁰ Удаљеност између Београда и Цариграда износила је 186 сати, а татари би прелазили поменути раздаљину углавном за седам до десет дана. Када су носили важне вести или значајне јавноправне акте који су издавали османски султани, татари су поменути раздаљину прелазили и за мање дана. Инџе је 1833. прешао пут од Цариграда до Београда за пет, а 1842. за нешто више од четири дана.¹⁸¹ Поред татара, капућехаје су користиле и аустријску конзуларну пошту од 1841. и редовну османску пошту од 1844. године. Да би се појаснило на који начин је коришћена османска пошта, треба рећи да је прави развој поштанског саобраћаја започео у Србији 1840. године. Три године касније донето је *Устројеније поштанског заведенија*, којим су били одређене линије редовног поштанског саобраћаја: Београд – Радујевац, Београд – Алексинац, Београд – Мокра Гора и Београд – Лозница.¹⁸²

Током 1843. и 1844. капућехаје су водиле преговоре са Портом око успостављања редовног поштанског саобраћаја између Кнежевине Србије и Османског царства. Договор је коначно постигнут 8. марта 1844. године. На пошиљке које су слате из Србије поштанску таксу је до Алексинца наплаћивала Србија, односно таксу је до Алексинца плаћао пошиљалац, а од Алексинца до места где се слала пошиљка таксу је османској држави плаћао прималац. У супротном смеру је било обратно. Пошта из Србије је слата из Алексинца у Ниш, одакле се даље слала у места где је била упућена. Што се тиче капућехаје овде је важно рећи на који начин је ишла пошта од Цариграда до Београда и обратно. Државни татарин Османског царства полазио је сваког понедељка увече из Цариграда преко Једрена, Пловдива, Софије и Ниша до Алексинца, где је пошта стизала у недељу. Сва пошта из Србије слата је у Алексинца, одакле је у недељу увече ишла до Ниша, а затим у Цариград, где је стизала седам дана касније. Према постигнутом договору османска држава није требало да наплаћује таксу на званична писма која је капућехаја слао у Србију, као и на она која су из Србије слата њему. Исто тако је важило и када је у питању била званична преписка између београдских мухафиза и Порте. Прву писмену пошиљку из Цариграда у Београд, након постигнутог договора о успостављању редовног поштанског саобраћаја, послао је Теодоровић, у понедељак 18. марта 1844. године. Реч је била о званичној објави да је успостављен редовни поштански саобраћај између Кнежевине Србије и Османског царства.¹⁸³ Ипак, капућехаје су и након тога, чешће користиле

¹⁷⁹ ДАС, МИД–И, 1842, Ф V, Р 25; Ф VI, Р 2; 1844, Ф IV, Р 89; 1852, Ф IV, Р 84; 1857, Ф VII, Р 24; 1858, Ф VII, Р 76; Б. Миљковић Катић, *Лазар Аранђеловић Инџе – последњи татар-ага Кнежевине Србије (прилог за биографију)*, Братство XIX (2015), 144–147.

¹⁸⁰ ДАС, МИД–И, 1842, Ф II, Р 125, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. март 1842.

¹⁸¹ Татари су били издржљиви људи и јахали су добре коње. Било је случајева да се на путу од Београда до Цариграда нигде нису одмарали. За њима су ишле суруџије (гоничи, коњушари) који су им водили резервног коња. Татари су јахали најбрже што су могли, а када би се приближили мензулани, где су узимали одморне коње, суруџије „би се дерале из грла“ чиме се давао знак мензулацији да спреми одморног коња. Нису много јели, а да не би заспали, пили су такозвану татар-кафу (мешавина млевене кафе, воде и шећера који се топио у устима) и црни чај. ДАС, МИД–И, 1843, Ф III, Р 171, А. Симић – Попечитељству иностраних дела, 17. фебруар / 1. март 1843; исти – истом, Цариград, 24. фебруар / 8. март 1843; С. Стојановић, И. Гарашанин, Ј. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 11/23. март 1843; *Нова искра*, IV (јануар 1902), 24; С. Ј. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, Београд 1950, 191; Т. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша, Културне прилике од 1815. до 1839. године*, Београд 1922, 34–36; Б. Миљковић Катић, *Лазар Аранђеловић Инџе*, 141–142.

¹⁸² Детаљније о томе: N. V. Gulan, *Austrijski kuriri i austrijske konzularne pošte u Beogradu*, РТТ архив 1 (1958), 39–54; *Poštanske veze Srbije i Turske pre i posle uvođenja redovitih pošta u Srbiji*, РТТ архив 2 (1958), 53–70; Т. Teslić, *Prvi propisi o organizaciji poštanskog saobraćaja u Srbiji*, РТТ архив 20 (1977), 239–247; V. Višacki, *Otvaranje pošta i mesni poštanski žigovi u Srbiji 1840–1918*, РТТ архив 26 (1989), 52–58.

¹⁸³ ДАС, МИД–И, 1843, Ф III, Р 171, А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 17. фебруар / 1. март 1843; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. март 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 24. фебруар / 8. март 1843; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. март 1843; С. Стојановић, И. Гарашанин, Ј. Ненадовић –

аустријску конзуларну пошту, која је била бржа јер је ишла краћим путем.¹⁸⁴ Успостављањем телеграфске везе између Кнежевине Србије и Османског царства 1857. капућехаје су почеле да достављају извештаје и путем телеграфа.¹⁸⁵

Трошкови

Трошкови Српске агенције у Цариграду били су покривани из буџета Министарства иностраних дела. Државни савет је 19. јула 1841. предложио да се коначно реши колико ће бити плате службеника Агенције. Због унутрашњих политички трзавица и промене династија то питање је решено тек 1843. године. Поменуто године, 22. септембра, одређене су сталне годишње плате службеника Агенције. Капућехајина годишња плата је била 1.500, а у случају да је у рангу државног саветника, онда 2.000 талира, колико је износила саветничка плата. Поред тога одређена му је сума од 3.000 талира на додатне трошкове, 550 талира за плате каикцијама, 200 талира за слугу и коња и 750 талира да плаћа осам коначких слугу. Самим тим укупна сума која се издавала за капућехају на годишњем нивоу износила је 6.000, а у случају да је био у рангу државног саветника 6.500 талира. Укупна годишња плата секретара заједно са додатним трошковима износила је 900, капуолана 500, а од 1847. капуолан је примао 600 талира.¹⁸⁶ Што се тиче драгомана његова годишња плата је требало да износи 500 талира, приде 300 талира за трошкове, то јест укупно 800 талира. Будући да је драгоман Ованес био велики присталица и пријатељ уставобранитељских првака, одлучено је да његова укупна плата буде 1.200 талира, односно плата 800 и додатак 400 талира.¹⁸⁷

Капућехајама је исплаћиван и путни трошак. Теодоровић је приликом одласка у Цариград дато 250 талира. Симићу је приликом повратка из Цариграда исплаћена иста новчана сума, иако су трошкови били знатно већи. Образложење Државног савета је било да се Симићу не може исплатити већа сума због тога што би после и Теодоровић имао право да тражи за себе више него што му је дато.¹⁸⁸ Путни трошкови су исплаћивани и другим службеницима Агенције. Николајевићу је приликом одласка у Цариград за секретара 1845. дато 100 талира, док је привременом писару Јелићу 1848. дато 75 талира.¹⁸⁹

Осим наведених трошкова, капућехаји су били дозвољени и следећи новчани издаци: бакшиши османским великодостојницима за време Рамазанског и Курбан бајрама; давање по

Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 11/23. март 1843; Т. Вучић Перишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. март 1843; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. август / 2. септембар 1843; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. септембар 1843; 1844, Ф I, Р 128, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 31. децембар 1843 / 12. јануар 1844; А. Јанковић – Л. Теодоровићу, Београд, 7/19. јануар 1844; исти – истом, Београд, 25. фебруар / 8. март 1844; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 1/13. март 1844; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. март 1844; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 6/18. март 1844; исти – истом, Цариград, 8/20. март 1844; А. Јанковић – Л. Теодоровићу, Београд, 18/30. март 1844; 1848, Ф III, Р 129, М. Дабић – А. Петронијевићу, Алексинац, 14/26. новембар 1848; А. Јанковић – К. Николајевићу, Београд, 19. новембар / 1. децембар 1848.

¹⁸⁴ ДАС, МИД–И, 1843, Ф III, Р 171, С. Стојановић, И. Гарашанин, Ј. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 11/23. март 1843; 1844, Ф I, Р 128, Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 8/20. март 1844; А. Јанковић – Л. Теодоровићу, Београд, 18/30. март 1844.

¹⁸⁵ Опширније о томе: D. Çakılcı, *Osmanlı-Avrupa Telgraf Hatlarında Sırbistan Emareti'nin Rolü*, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 34 (2013), 59–81.

¹⁸⁶ Годишња плата секретара је била 500 приде за трошкове 400, а капуолана 300 и 200 талира за трошкове, да би од 1847. капуолан примао 300 талира за трошкове. ДАС, МИД–И, 1842, Ф V, Р 25; 1845, Ф IV, Р 89; 1847, Ф V, Р 20; ДС, 1842, 384; 1843, 397.

¹⁸⁷ ДАС, МИД–И, 1842, Ф VI, Р 2, А. Симић – Привременој влади, Цариград, 3/15. октобар 1842; исти – истом, Цариград, 21. октобар / 2. новембар 1842; 1845, Ф IV, Р 89; 1847, Ф V, Р 20; ДС, 1843, 397, 469.

¹⁸⁸ ДАС, ДС, 1843, 506, 519.

¹⁸⁹ ДАС, ДС, 1845, 16; 1848, 11.

10 гроша дневно за издржавање државних татара; исплаћивање путних трошкова татара или поузданог лице, које би хитно послао до српске границе у случају када је требало да се важне информације што пре доставе српској влади; за набавку копија важних докумената, посебно трговачких уговора које Порта буде потписивала са европским државама; давање бакшиша муждецијама¹⁹⁰ које донесу радосну вест да је султан добио дете; трошкови за осветљавање конака Агенције приликом рођења султановог детета; трошкови за мање оправке на конаку, одржавање водовода и за разне друге сличне ствари.¹⁹¹

Године 1845. капућехаји је стављена на располагање сума од 2.000 талира из које је исплаћивао ванредне годишње трошкове. У поменути суму били су урачунати и бакшиши које је капућехаја давао приликом одласка на честитање Бајрама код османских великодостојника, новчани издаци приликом одласка на честитање поводом празника у руско посланство и код васељенског патријарха, те приликом обележавања државног празника Светог Андреја Првозваног, кнежевог имендана и рођендана.¹⁹² Том приликом је одређена максимална сума од 14.200 чаршијских гроша коју је капућехаја могао да потроши приликом одласка на честитање оба Бајрама, што је ради прегледности представљено у следећој табели.

Табела 1. Предвиђени трошкови за честитање Рамазанског и Курбан бајрама.¹⁹³

великом везиру	2.000
министру иностраних дела	1.000
министру морнарице	1.000
министру унутрашњих дела	1.000
председнику Државног савета	1.000
министру трговине	1.000
аметци-ефендији ¹⁹⁴	600
драгоману Порте	500
осталима	6.100
УКУПНО	14.200

Кнежевим решењем од 11. новембра 1847. укинут је додаток капућехаји од 200 талира за издржавање слуге и коња, а затим је 24. децембра исте године, када је именован привремени писар уместо секретара, донета одлука да годишња плата писара буде 250 талира. У складу с тим издржавање слуге и коња и исплаћивање писара вршено је након тога из суме од 3.000 талира која је била одређена као додаток на плату капућехаји. Када је следеће године преминуо драгоман Агенције, држава није именовала новог драгомана све до 1852. године. Уместо драгомана плаћан је писар турског језика који је имао годишњу плату од 500 талира. На овај начин држава је смањила издатке Агенције за 1.800 талира.¹⁹⁵ Пошто се капућехаја често жалио да му је расположива новчана сума недовољна, да је живот у Цариграду скуп, те да поред давања плате писару мора и да га издржава, али и да нема драгомана, кнежевим решењем од 19. маја 1852. поново је уведено звање секретара са годишњом платом и додатком

¹⁹⁰ Муждеција (*müjdecî*), онај који први јави радосну вест (*müjde*), муштулук. А. Škaljić, *Turcizmi*, 480.

¹⁹¹ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 13, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. октобар 1841; Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 16/28. октобар 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 5/17. новембар 1841; ДС, 1843, 397, 519; 1844, 102.

¹⁹² ДАС, МИД–И, 1845, Ф IV, Р 79, кнез А. Карђорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. децембар 1845; Попечитељство иностраних дела – Ј. Теодоровићу, Београд, 13/25. децембар 1845. Ф IV, Р 89; 1847, Ф V, Р 20.

¹⁹³ ДАС, МИД–И, 1845, Ф IV, Р 79, кнез А. Карђорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. децембар 1845.

¹⁹⁴ Аметци-ефендија (*amedci effendi*), секретар великог везира.

¹⁹⁵ ДАС, МИД–И, 1849, Ф IV, Р 20, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1849.

од 900 талира и звање драгомана са укупном годишњом платом од 800 талира. Звање капуолана било је укинато, о чему је већ било речи.¹⁹⁶ Писарима турског језика који су ту дужност привремено вршили исплаћивано је све до 1858. по 500 талира на годишњем нивоу. Исту суму новца примао је и Бозовић који је поменуте године именован за званичног писара турског језика.¹⁹⁷

Велике трошкове изискивала је оправка конака у Џибалији. Зграда је била стара и оронула, те су током 40-их и 50-их година често вршене поправке здања. Поред тога, учестало су вршене поправке водоводног система и с времена на време је набављан нови намештај за конак. Теодоровић је у периоду од 1844. до почетка 1846. потрошио 14.496 гроша и 20 пара чаршијских за реновирање конака, замену цеви за воду и набавку новог намештаја. Крајем 1847. било је непходно да се реновира велики део конака и поново замене цеви за воду. Том приликом је потрошено 67.613 чаршијских гроша. Због два пожара која су захватила зграду Агенције 1850. и 1851. потрошено је на реновирање 12.817 чаршијских гроша. Године 1854. конак је поново захватио мањи пожар, али је његово даље ширење брзо спречено. Људима који су помогли да се пожар угаси издато је у име награде 1.300, док је 808 чаршијских гроша потрошено на ситне поправке. Следеће године зграда је претрпела оштећење због земљотреса који је погодио Бурсу, па је потрошено на реновирање 21.952,8 чаршијских гроша. У лето 1857. одобрена је сума од 85.000 чаршијских гроша за реновирање конака и поправку водовода.¹⁹⁸

Будући да је била реч о старом и трошном здању које се готово сваке године морало реновирати, али да се у конаку током лета због великих врућина није могло живети, поједине капућехаје су привремено током лета изнајмљивале куће у околини Истанбула. Симић је 1843. изнајмио кућу у Кадикоју, анадолском селу на обалама Мраморног мора. Државни савет је одбио да му уважи трошкове за кирију од 600 талира, бранећи свој став речима да би сваки капућехаја након тога имао право да тражи да му се плаћа изнајмиљивање куће. Међутим, 1847. је одобрено да се привремено изнајми кућу у селу Бебеку на обалама Босфора и да се за исту плати кирија од 700 талира. Изнајмиљивање куће је одобрено са намером да се зграда Агенције прода и купи нова кућа. Међутим, убрзо се од тога одустало, па се затражило да се што пре реновира конак, а капућехаји је одобрено да остане у изнајмљеној кући до завршетка радова. Није био први пут да се разматрало да се конак прода због великих трошкова приликом реновирања и оронлости здања. У више наврата је од 1841. до 1857. разматрана поменута могућност, с тим да се након тога изнајми или купи нова кућа у Пери, где су се налазила дипломатска представништва великих сила. Из финансијских разлога увек се од тога одустајало, све до 1863, када је изнајмљена кућа у Пери.¹⁹⁹

¹⁹⁶ ДПСЦ, I, бр. 375; ДАС, МИД–И, 1859, IV, P 119.

¹⁹⁷ ДАС, МИД–И, 1854, Ф IV, P 185; 1859, IV, P 119; 1860, Ф II, P 31; Ф III, P 54.

¹⁹⁸ ДАС, ДС, 1842, 384; 1843, 397; МИД–И, 1847, Ф V, P 131, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. јул 1847; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 13/25. август 1847; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 29. август / 10. септембар 1847; исто – истом, Београд, 16/28. јануар 1848; 1849, Ф IV, P 20, Попечитељство иностраних дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 20. октобар / 1. новембар 1849; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1849; А. Јанковић – Српској агенцији у Цариграду, Београд, 4/16. новембар 1849; 1855, Ф VI, P 27, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 31. октобар / 12. новембар 1855; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. децембар 1855; 1857, Ф IV, P 130, М. А. Петронијевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 17/29. јун 1857; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 20. јун / 1. јул 1857; исто – истом, Београд, 27. јун / 9. јул 1857; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. јул 1857; Попечитељство иностраних дела – М. А. Петронијевићу, Београд, 8/20. јул 1857; М. А. Петронијевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 17/29. октобар 1857; 1859, Ф IV, P 119; АСАНУ, КН, II/1, К. Николајевић – истом, Цариград, 27. јун / 9. јул 1851; II/6, М. А. Петронијевић – истом, 15/27. август 1856; ДПСЦ, I, бр. 259, 261, 267, 288, 289, 293, 295, 301, 302, 306, 313, 316, 321, 322, 364, 367, 371, 400.

¹⁹⁹ ДАС, ДС, 1842, 384; 1843, 397, 519; МИД–И, 1847, Ф V, P 131, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 28. март / 9. април 1847; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. април 1847; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 17/29. мај 1847; кнез А. Карађорђевић

На основу урађених истраживања за период од 1845. до 1858. утврђено је да су трошкови Агенције у Цариграду чинили од 21 % до 33 % укупних расхода Кнежеве канцеларије и Министарства иностраних дела.²⁰⁰

Питомци

Школовање питомаца из Србије који би научили турски језик било је неопходно како за рад Кнежеве канцеларије тако и за потребе Српске агенције у Цариграду. Због тога је један од циљева српске владе био да стипендира неколико младића из Србије да науче турски језик, да би касније могли да ступе у државну службу као писари турског језика и драгомани. Одлични познаваоци турског језика били су неопходна карика у српско-османским односима. Разлог томе је био тај што је требало преводити све фермане које је султан издавао Србији, те званичну преписку између српског кнеза и владе и великог везира, османских министара, београдских мухафиза и околних османских провинцијских управника. Писар је требало да буде способан да преведе на турски и лепо стилизује одговоре српске владе тако да се Порти стави на знање ако је нешто у супротности са аутономним правима Србије, али и да се води рачуна да се сизерен ни на који начин не увреди.²⁰¹ Током 40-их и 50-их година писари турског језика Кнежеве канцеларије, односно од 1844. ћатиби турског језика, како је био њихов званични назив, били су хришћани из Османског царства или београдски Турци: Ђорђе Божиновић Ефендијица,²⁰² Ованес, Халил-ефендија и Тахир-ефендија из Београда. Поред писара или ћатиба, постојало је и звање секретара за турски језик или драгомана. На поменутој дужности се од почетка па до јесени 1842. налазио Јулијус Вахтер из Херманштата, а од тада Стојиљко Стефановић (1842–1854), а након њега више пута помињани Јелић (1854–1858).²⁰³ Важно је истаћи да је Јелић који је провео у Цариграду шест година (1848–1854), за то време поред турског научио француски и грчки језик, што га је препоручило за драгомана Кнежеве канцеларије.²⁰⁴

С обзиром да су државне потребе изискивале људе који су знали турски језик, од 1839. намеравало се да се појединци пошаљу у Цариград и науче турски, али и француски и грчки језик.²⁰⁵ Поменуте године донета је одлука да се пошаљу два младића у Цариград, који би учили језике и истовремено помагали капућехаји у канцеларијским пословима, уместо писара.

– Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. јул 1847; 1857, Ф IV, Р 130, исти – истом, Београд, 23. новембар / 5. децембар 1856; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 10/22. јануар 1857; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. март 1857; Попечитељство иностраних дела – Српској агенцији у Цариграду, Београд, 15/27. март 1857; ДПСЦ, I, бр. 259, 295, 316, 320, 321; Д. Радовић, *Јован Ристић*, 67–68.

²⁰⁰ К. Павловић, *нав. дело*, 26–45.

²⁰¹ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 7, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 6/18. новембар 1841.

²⁰² Ђорђе Божиновић Ефендијица је био писари турског језика још за време прве владавине кнеза Милоша. Опширније о њему и осталим писарима турског језика из тог периода: М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша*, 16–45.

²⁰³ Турски писари Кнежеве канцеларије после 1839. године заслужују да им се посвети посебна пажња. ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 134; 1841, Ф VIII, Р 7, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 28. август / 9. септембар 1841; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. децембар 1841; исти – А. Филипсборну, Београд, 15/27. децембар 1841; ДС, 1840, 217; 1842, 466; 1844, 66, 363, 436; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 36; *Календар са шематизмом Књажества Србије за 1854. годину*, 19; *исто за 1855. годину*, 18; *исто за 1856. годину*, 18; *исто за 1857. годину*, 18; *исто за 1858. годину*, 18; *исто за 1859. годину*, 18.

²⁰⁴ ДПСЦ, I, бр. 323, 349.

²⁰⁵ Године 1841. постојао је предлог да се неколико младића пошаље у Беч да научи источне језике, али до тога није дошло. ДАС, МИД–И, 1841, Ф II, Р 112, Ђ. Протић – А. Филипсборну, Београд, 4/16. јул 1841; исти – Државном савету, 19/31. август 1841; исти – Попечитељству правде и просвете, Београд, 19/31. август 1841; С. Радичевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. август / 4. септембар 1841; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 11/23. септембар 1841.

За њихово издржавање било је одређено по 200 талира годишње. Пошто се увидело да је капућехаји ипак потребно лице које већ има искуства у писарској служби, односно особа која је већ у државној служби, донета је одлука да такво лице настави и даље да прима своју плату и да му се одреди додатак од 100 талира. Двадесет четвртог фебруара 1840. одлучено је да се у Цариград пошаље помињани Стојановић као секретар Агенције. Стојановићу је одређена укупна годишња плата од 350 талира, пошто је требало да станује у конаку, где је имао стан и храну. Што се тиче часове турског и француског језика, одлучено је да се плаћају из државног буџета. Капућехаја је секретару убрзо након његовог доласка, пронашао учитеље француског и турског језика. Међутим, у расположивој грађи нисмо пронашли податке да ли је Стојановић пре повратак у Србији научио у довољној мери турски и француски језик.²⁰⁶

Због несређене политичке ситуације у земљи српска влада све до 1844. није ништа конкретно предузимала поводом слања младића из Србије на школовање у Цариград. Кнежевски представник Симић је 9. јула 1844. изнео предлог да се пошаље пет младића из Србије ради учења турског, француског и грчког језика у школу за учење језика Аларда у Пери, где се школовао Зубанов син. Пошто је утврђено да је школа била привремено затворена, капућехаји је наређено да јави када се школа буде поново отворила.²⁰⁷ Уместо пет младића поменуте године је послат само један питомац у Цариград. Кнежевом одлуком од 31. августа одређен је Јован Мирчић, практикант Алексиначког карантина и син јагодинског трговца Мирче Стојановића, да иде у Цариград ради учења турског, француског и грчког језика. Мирчић је разрешен дужности практиканта и одређена му је стипендија од 100 талира.²⁰⁸

Мирчић је стигао у Цариград почетком новембра и сместио се у конаку Агенције. Тим поводом Теодоровић је послао извештај Министарству иностраних дела, притом обавештавајући Министарство да се у конаку налази и Стефан Ђурђевић, који је завршио гимназију у Београду, као најбољи у генерацији. Ђурђевић је дошао у Цариград са препоруком Ђуке Марковића, члана Апелационог суда Србије. Будући да је Ђурђевић био одликаш, те да је капућехаја увидео да је способан, вредан и талентован, препоручио је српској влади да и Ђурђевићу додели благодетаније. Пошто је Ђурђевић био родом из Срема и аустријски поданик, није му се могло доделити благодетаније. Ипак, касније је примао стипендију, о чему ће бити више речи.²⁰⁹ Што се тиче Мирчића, капућехаја је намеравао да га пошаље у Богословију на Халки или у приватну школу језика Теодора Богдана у Фанару, која је као и Богословија, била под надзором васељенског патријарха.²¹⁰ Није познато да ли је Мирчић

²⁰⁶ Чињеница да је Нинко Стојановић након повратака из Цариграда најпре 1841. именован за регистратора и архивара Министарства правде, а затим Државног савета, те 1843. за столоничелника Министарства финансија, наводи на закључак да Стојановић није довољно научио језике. Да је било другачије, онда би добио звање писара турског језика или драгомана при Кнежевој канцеларији. Међутим, као што је горе наведено, на основу расположивих извора није могуће потврдити изнесено. ДАС, ДС, 1840, 154; МИД–И, 1840, Ф III, Р 37, А. Петронијевић – Државном савету, Београд, 20. фебруар / 3. март 1840; С. Радичевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. март / 3. април 1840; Ђ. Протић – Н. Стојановићу, Београд, 1/13. април 1840; Н. Стојановић – Попечитељству иностраних дела, Фетислам, 7/19. април 1840; С. Радичевић – истом, Београд, 17/29. септембар 1840; Н. Стојановић – истом, Цариград, 25. септембар / 7. октобар 1840; Ђ. Протић – Н. Стојановићу, Београд, 17/29. октобар 1840; 1841, Ф VI, Р 22, Ј. Герман – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 6/18. август 1841; Ј. Антић – истом, Цариград, 12/24. август 1841; Ф V, Р 40, В. Радишић – истом, Цариград, 20. август / 1. септембар 1841; НС, бр. 13, 30. март / 11. април 1840; ДПСЦ, I, бр. 155, 158, 159, 165, 166, 167; Љ. Поповић, *нав. дело*, 25, 41, 127, 146, 147.

²⁰⁷ ДАС, ДС, 1844, 408; 1846, 399.

²⁰⁸ ДАС, Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (= МУД–С), 1844, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 11/23. септембар 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству финансија, Београд, 21. септембар / 3. октобар 1844; В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 25. септембар / 7. октобар 1844; МИД–И, 1844, Ф IV, Р 16, Попечитељство иностраних дела – Ј. Теодоровићу, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1844.

²⁰⁹ ДПСЦ, I, бр. 263, 265; ДАС, МИД–И, 1844, Ф IV, Р 16, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 3/15. новембар 1844; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. децембар 1844.

²¹⁰ ДПСЦ, I, бр. 263.

упућен у неку од споменутих школа. Већ почетком 1845. постао је члан завереничке групе која је припремала побуну на Балкану, а у чему је између осталог имао удела и бивши кнез Милош Обреновић. Тако да Мирчић није имао много времена да се посвету учењу језика, нити да их научи.²¹¹

Почетком јесени 1845. у Цариград је послат Алекса Пачић, унук Томе Вучића Перишића,²¹² с намером да научи турски, француски и грчки језик. Пачић је отишао у Цариград заједно са Николајевићем, који је пре тога био постављен за секретара Агенције. Вучић је, како сам пише, дао Николајевићу свог унука „у аманет“ и тражио је од њега да га сместу у школу коју буде сматрао најбољом. Пачић је уписан у Медицинску школу у Галатасарају, али у почетку није имао државну стипендију, већ га је издржавала његова породица.²¹³ Што се тиче Медицинске школе у Галатасарају, треба рећи да је школа имала десет разреда, од којих су прва четири била припремна, а осталих шест разреда су били стручни. У припремним су се училе природне и друштвене науке и француски језик, а у преосталих шест разреда стручни медицински предмети, а сва предавања су била на француском језику.²¹⁴

Српска влада је и даље настојала да пошаље у Цариград још неколико младића на школовање. Почетком 1846. одлучено је да се младићи неће слати у школу језика у Пери, због тога што је капућехаја сазнао од руског посланика да школа „има папистичке тежње“, то јест да шири римокатоличанство међу православнима. Посланик је предложио капућехаји да се младићи из Србије шаљу у богословску школу на Халки.²¹⁵ После много разматрања одлучено је да се влада обрати Порти с молбом да се неколико српских младића прими на школовање у галатасарајску Медицинску школу. Будући да је Порта изашла у сусрет српској влади, 18. маја 1847. донета је одлука да се у Цариград пошаљу гимназијалци Младен Ненадовић, син државног саветника Јеврема Ненадовића, Миливоје Миленковића, сина Петра Миленковића и лицејац Коста Стојиљковић/Стефановић, син драгомана Кнежеве канцеларије Стојиљка Стефановића. Поменутој тројници је одређено годишње благодeјаније од по 120 талира, а иста сума је одређена и Пачићу и Ђурђевићу који су од 1847. постали државни питомци.²¹⁶ Поред поменуте петорице благодeјаније је у току исте године добио и Љубинко Тадић, унук Бошка Тадића, члана Апелационог суда.²¹⁷

На основу изнесених података може се закључити да је у току школске 1847/48. благодeјаније одређено шесторици младића, од којих су се двојица већ налазила у Цариград, а четворица су послата из Србије. Међутим, треба навести да је средином новембра 1847. у *Србским новинама* пренета вест из једног бечког листа да је српска влада поред двојице који су се налазили у Цариграду, послала 1847. још девет питомаца. Будући да смо на основу расположивих извора изнели податак да су из Србије послата четири питомца којима је

²¹¹ Опширније о учешћу Јована Мирчића у поменутој завери: АСАНУ, Заоставштина Драгослава Страњаковића, I део (= ЗДС, I), 14556/4, Д. Страњаковић, *Мирчина буна 1846. године*; В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846. године*, „Мирчина и Мирчићева буна“, Историјски часопис XIV–XV (1965), 111–131.

²¹² Алекса Пачић је био син Стерије Пачуа и Вучићеве ћерке Станке. У изворима се јавља и као Алекса Стеријевић или Алекса Вучић, али ипак најчешће као Алекса Пачић. Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 44, 277, 279; ДПСЦ, I, бр. 324, 328, 370; ДАС, МИД–И, 1852, IV, 89.

²¹³ АСАНУ, КН, I/16–489, Т. Вучић Перишић – К. Николајевићу, Београд, 26. октобар / 7. новембар 1845; I/16–490, исти – истом, Београд, 29. новембар / 11. децембар 1845.

²¹⁴ ДПСЦ, II, бр. 19.

²¹⁵ ДАС, ДС, 71, 339.

²¹⁶ ДАС, Министарство просвете – Просветно одељење (= МПС), 1847, Ф III, Р 207; ДС, 1847, 142; СН, бр. 36, 9/21. мај 1847; бр. 87. 4/16. новембар 1847; ДПСЦ, I, бр. 324.

²¹⁷ АСАНУ, КН, I/16–492, Б. Тадић – К. Николајевићу, Београд, 25. септембар / 7. октобар 1847; ДПСЦ, бр. 324.

одређено благодeјаније, може се претпоставити да се радило о младићима који нису били државни питомци, а којих је било у Цариграду, о чему ћемо изнети више података.²¹⁸

Године 1848. уследиле су велике промене у школовању шест благодeјанаца. Ненадовић и Тадић су се вратили својим кућама јер су то тражиле њихове породице које нису хтеле више да им се деца школују у Цариграду, док су се Миленковић и Ђурђевић вратили у Србију због нарушеног здравља. Пошто је исте године преминуо драгоман Ованес, капућехаја је предложио да би најбоље било да питомци убудуће приватно уче језике у конаку Агенције, те да истовремено помажу у канцеларијским пословима, што је био и план српске владе од 1839. године. Поред тога, капућехаја је предложио да се уместо питомаца који су се вратили у Србију приме нови питомци. Крајем 1848. прихваћени су капућехајини предлози, односно одлучено је да питомци убудуће приватно уче језике. Поред Пачића и Стојиљковића, за благодeјанце су примљени Павле Миловановић,²¹⁹ који је знао немачки и успешно учио француски језику у француском колегијуму у Бебеку, али и дванаестогодишњи Агоп Бозовић, син преминулог драгомана Агенције. Питомцима је било одређено годишње благодeјаније од по 200 талира, наставник турског језика био им је Веци-ефендија, док је 250 талира одређено за годишњу плату наставника француског језика. Следеће године питомцима је повећано благодeјаније на 300 талира годишње.²²⁰

До јесени 1851. у Цариграду је било четири благодeјанаца, а након тога је остао само један – Бозовић. Пачић и Миловановић су се у октобру 1851. вратили у Србију, а за Стојиљковића нам није познато када се тачно вратио. Бозовић је примао благодeјаније од 300 талира до почетка 1858, када је именован за званичног ћатиба турског језика Агенције у Цариграду.²²¹ Што се тиче остале тројице једино је Пачић ставио у службу државе стечена знања турског језика. Пачић је након повратка најпре 28. октобра 1851. именован за канцелисту Министарства иностраних дела, а 23. новембра 1853. постављен је за помоћника ћатиба турског језика Тахир-ефендије, са годишњом платом од 300 талира.²²² Пачић је био одличан познавалац турског језика и учесник свих значајнијих догађаја који су се тicali српско-османских односа, најпре као помоћник ћатиба турског језика, а затим од 1866. као секретар за турски језик Министарства иностраних дела.²²³

²¹⁸ Уредник *Србских новина* Милош Поповић није навео из којих бечких новина је преузео информацију, нити је коментарисао. Заправо реч је била о извештају лекара Шпицера, који је био професор Медицинске школе у Галатасарају. У извештају је између осталог наведено да школа у Галатасарају има 454 ученика, од којих су њих 409 османски поданици, а остали нису. СН, бр. 87. 4/16. новембар 1847.

²¹⁹ Отац Павла Миловановића звао се Спаса Миловановић. Због тога се Павле понекад јавља у изворима као Павле Спасић.

²²⁰ ДПСЦ, I, бр. 324–329, 363, 366, 368–370; ДАС, ДС, 1848, 318; 1851, 208, 358; МИД–И, 1848, Ф III, Р 163; 1852, Ф IV, Р 89; 1859, Ф IV, Р 119; К. Тодоровић, *Питомци Кнежевине Србије на школовању у Турској и Русији за време владе уставобранитеља*, необјављени дипломски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2016, 26–29.

²²¹ ДАС, МИД–И, 1859, Ф IV, Р 119; Ф IX, Р 91; 1860, Ф III, Р 54; ДПСЦ, I, бр. 370, 440, 443.

²²² СН, бр. 119, 18/30. октобар 1851; ДАС, МИД–И, 1853, Ф VI, Р 110, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 9/21. новембар 1853; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. децембар 1853.

²²³ Алекса Пачић је био преводилац у преговорима између Илије Гарашанина и београдског мухафиза Ашир-паше за време српско-турског сукоба у Београду 1862; био је упућен у српско-турске преговоре о уступању градова Србији 1866/67. и прочитао је ферман којим се градови уступају Србији. Почетком 1877. био је драгоман српске делегације која је била упућена у Цариград да преговара са Портом о потписивању Протокола о миру. Пачић је био први српски конзул у Скопљу (1887–1888). Преминуо је у Београду 13. фебруара 1888. године. Због свега наведеног Алекса Пачић завређује пажњу истраживача, те би ваљало да му се посвети посебан рад. *Календар са шематизмом Србског књажевства за годину 1866*, 34; М. Ђ. Милићевић, *Цртице за ранију слику српске престонице*, Годишњица Никола Чупића XXII (1902), 8, 14–15; *Из Успомена М. Ђ. Милићевића*, Српски књижевни гласник XXXIV/1 (1931), 189; *Писма Јована Ристића Филипу Христићу од 1870. до 1873. и од 1877. до 1880*, приредио за штампу С. Јовановић, Београд 1931, бр. 24, 125; *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868–1880)*, сакупио и за штампу средιο Г. Јакшић, Београд 1953, бр. 126, 128; *Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића*, приредиле А. Вулетићи и Ј. Трговчевић, Мешовита грађа XXI (2003), 81; *Милан С.*

Раније смо споменули да је у Цариграду било питомаца који су се самостално школовали у Медицинској школи у Галатасарају. Милутин Ђурђевић, Петар Романовић и Милосав Павловић, који су завршили две године Медицинске школе, обратили су се 1850. Министарству просвете с молбом да им се додели благодeјаније. Благодeјаније је додељено само Павловићу и то тек 1853, након што су управник школе и капућехаја послали повољан извештај о његовом успеху и владању. Павловић је примао годишње благодeјаније од 150 талира до 1858, када је о државном трошку наставио школовање у Паризу. Наиме, школовање у Паризу је наставио јер у галатасарајској Медицинској школи није имао могућност обављања лекарске праксе. После три године вратио се у Србију, где је радио као окружни лекар. Преминуо је 1873. године.²²⁴

Године 1858. капућехаја је предложио да се за благодeјанце узму Агопов брат Мигридич Бозовић и Павле Апостоловић, братанац драгомана Саве Апостоловића. Влада је усвојила предлог капућехаје, а благодeјанцима је одређено за издржавање по 300 талира годишње. За њих је нађен приватни учитељ турског језика, који им је држао часове у конаку Агенције.²²⁵ Поред поменуте двојице, крајем 1858. благодeјаније је примао и Петар Трифуновић, који је такође учио турски језик у Цариграду. Трифуновићево благодeјаније је износили 400 талира годишње.²²⁶

Бозовић је примао благодeјаније до 1863, а Трифуновић до 1864. године. Након тога, на предлог капућехаје Јована Ристића, Босовић је упућен у Србију да се усавшава у турском језику при Министарству иностраних дела, а Трифуновић се вратио кући због нарушеног здравља. Што се тиче Апостоловића, за њега је капућехаја издејствовао да се прими на праксу у француско посланство у Цариграду.²²⁷

Бозовић је од 1866. био писар турског језика Министарства иностраних дела, док је Апостоловић после смрти свог стрица 1868. именован за драгомана III класе Заступништва у Цариграду.²²⁸

Српска агенција у Цариграду имала је значајну улогу у односима Кнежевине Србије и Османског царства. У периоду од 1839. до 1858. променило се шест капућехаја. Први српски капућехаја је био Јован Антић (1833–1836, 1837–1842), који је 3. априла 1839. потврђен у свом звању у складу са 18. чланом Устава из 1838. године. После Антића капућехаје су били: Алекса Симић (1842–1843), Лазар Теодоровић (1843–1846), Лазар Арсенијевић Баталака (1846–1847), Коста Николајевић (1847–1856) и Милан А. Петронијевић (1856–1861). Осим Антића и Теодоровић који су одмах именовани за сталне, Симић и Арсенијевић су били у звању

Пироћанац, За моју децу, Београд 1895, приредила С. Рајић, Мешовита грађа XXI (2003), 137; Н. Христић, *Мемоари 1840–1862*, приредио В. Христић, Београд 2006, 423, 426, 431–432, 436–437; Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот III*, 2. јануар 1877 – 21. децембар 1887, приредио М. Јагодић, 22, 23, 37; М. Ђ. Милићевић, *Дневник II* (23. септембар 1872 – 6. април 1877), приредио и предговор написао П. В. Крстић, Београд 2015, 282; Ј. Пауновић, *Филип Христић*, 138, 141.

²²⁴ ДПСЦ, I, бр. 347, 350, 439, 455, 460; К. Тодоровић, *Питомци Кнежевине Србије*, 29–30, 32.

²²⁵ Мигридич Босовић и Павле Апостоловић су познавали турски језик када су постали благодeјанци српске владе. Босовић се током 1856. школовао у Медицинској школи у Галатасарају. Поменуте године је заједно са Милутином Ђурђевићем, Петром Романовићем и Атанасијем Караџићем поднео молбу Министарству просвете за благодeјаније. Међутим, тада им благодeјаније није било одобрено. ДАС, МИД–И, 1850, Ф II, Р 200; 1858, Ф I, Р 54; Ф VII, Р 57; ДПСЦ, I, бр. 425, 437, 438, 449, 451, 452, 456, 458; К. Тодоровић, *Питомци Кнежевине Србије*, 30–31

²²⁶ ДПСЦ, I, бр. 458.

²²⁷ ДПСЦ, II, бр. 1, 4, 5, 7, 14, 15, 21, 22, 39, 64, 71, 82, 84, 85, 94, 96, 114, 116, 251.

²²⁸ *Календар са шематизмом Србског књажества за годину 1866*, 34; *Календар са шематизмом Књажества Србије за просту годину 1869*, 40.

привремених, док су Николајевић и Петронијевић прво именовани за привремене, а потом за сталне капућехаје. Изузев Симића који је био рођен у Срему, остале капућехаје су биле родом из Србије. Све капућехаје су извесно време службовале у Кнежевој канцеларији и знале по неколико језика.

Остали службеници Агенције су били секретар, драгоман и капуолан. Звање драгомана и секретара није постојало све време, док је звање капуолана укинута 1852. године. Шест година касније је званично уведено звање писара турског језика. Секретари и драгомани су заступали капућехају за време одсуства или преузимали послове Агенције до доласка новог капућехаје. Пошто су звања драгомана и капуолана била привремено укинута, онда су Николајевића за време његовог одсуствовања са дужности 1849. и 1851–1852. заступали Стојиљко Стефановић и Филип Христић. Сви службеници Агенције исплаћивани су из буџета Министарства иностраних дела.

Главна дужност капућехаје или његовог заступника била је да заступа интересе Кнежевине Србије и њених поданика. Српска влада се посредством капућехаје обраћала Порти поводом проширивања својих аутономних права, добијања наследног кнежевског достојанства, српско-турских сукоба у Србији, иселјавања Турака из Кнежевине у складу Хатишерифима из 1830. и 1833, затим поводом проблема са београдским мухафизима и околним османским провинцијским управницима, пограничним упадима и слично. Под надзором капућехаје школовали су се државни питомци из Србије, коју слали у Цариград с намером да науче турски, француски и грчки језик. Прекретница у школовњу питомаца наступила је 1848, када је донета одлука да питомци уче језике у конаку Агенције. До краја 1858. благодетаније је дато седморици младића, од којих су најуспешнији били Алекса Пачић, браћа Агоп и Мигридич Бзовић и Павла Апостоловића, који су постали чиновници Министарства иностраних дела и Агенције, односно Заступништва у Цариграду. Треба поменути и Николајевићевог брата по мајци Атанасија М. Јелића. После шест година проведених у Цариграду, прво као незванични, а потом као званични писар Агенције, Јелић је научио турски, француски и грчки језик, па је због тога 1854. именован за драгомана Кнежеве канцеларије.

БЕОГРАДСКИ ЕЈАЛЕТ

Стварањем аутономне Кнежевине Србије окончано је постојање Смедеревског санџака, односно Београдског пашалука. У складу са административним променама које су уследиле у Османском царству након 1834. територија аутономне српске кнежевине добила је статус ејалета – ејалет Србија или Српски ејалет, а тако и територија под јурисдикцијом београдског мухафиза – ејалет Београд или Београдски ејалет. У саставу Београдског ејалета улазиле су тврђаве Београд, Смедерево, Шабац, Ужице и Соко и територије у околини тврђава, где је живело муслиманско становништво, које је признавало поданство османске државе. Муслимани у подринским селима Мали Зворник и Сакар налазили су се под јурисдикцијом зворничког мутеселима, односно Мали Зворник и Сакар су сматрани делом Зворничке казе истоименог санџака Босанског ејалета. Тврђава Фетислам се налазила под контролом мухафиза Аде Кале, односно улазила је у састав Видинског санџака истоименог ејалета.²²⁹ Из наведених чињеница може се закључити да су се на територији Србије преклапале надлежности српских власти, београдског мухафиза, босанског и видинског валије. Преклапање надлежности било је у интересу османске државе која је на сваки начин покушавала да угрози или наруши српску аутономију, што је било у складу са централистичким реформама османских султана Махмуда II и Абдул Мецида. Непостојање потпуне јурисдикције српских власти на територији Србије, представљало је један од главних узрока српско-турских сукоба у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу и околини Сокола, о чему ће у овом поглављу бити опширно писано.

Управник Београдског ејалета је био београдски мухафиз под чијом јурисдикцијом су се налазиле војне посаде у горе побројаним тврђавама, као и муслиманско становништво изван тих тврђава. Мухафиз је извршну власт вршио посредством мутеселима који се у српским изворима и литератури називају војводама. Мутеселими као представници извршне власти мухафиза, били су постављени у свих пет градова Београдског ејалета, то јест у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу и Соколу. Исто тако су у свих пет градова биле именоване кадије, судије шеријатског суда и надзорници рада локалних органа власти. Мутеселими и кадије били су чланови градских меџлиса или шура, саветодавних већа која су помагала у раду локалне османске провинцијске управе. Поред мутеселима и кадија који су били чланови меџлиса у складу са својим положајем, за преостале чланове меџлиса бирани су истакнути муслимани у сваком од поменутих градова понаособ. На овом месту треба поменути и диздаре, заповеднике посада у тврђавама. Пре него што се позабавимо мухафизима, треба рећи неколико речи о појединцима који су обављали дужност мутеселима, кадија, чланова меџлиса и диздара у периоду од 1839. до 1858. године.²³⁰

На основу расположивих извора може се закључити да су мутеселими, кадије, чланови меџлиса и диздари углавном били из локалне средине. У горе наведеном периоду као

²²⁹ АСАНУ, ИЗ, 1402; *Шумадинац, народни календар с разним поучителним и забавним предметима за просту годину 1851*, уређује Ф. Христић, Београд 1851, 62, 64; *Речник географско-статистични Србије*, саставио Ј. Гавриловић, Београд 1846, 16; И. Пчелар, *Окружје крајинско (с картом)*, Гласник Друштва србске словесности IX (1857), 214–215; *Salname-i Devleti-i Aliyye-i Osmaniye 1847–1850, Tarihleri Arasındaki Devlet Salnameleri; Salname-i Devleti-i Aliyye-i Osmaniye 1850–1864, Tarihleri Arasındaki Devlet Salnameleri; Salname-i Devleti-i Aliyye-i Osmaniye 1864–1880, Tarihleri Arasındaki Devlet Salnameleri*; S. Rizaj, *Šta je predstavljao srpski ejalet, a šta beogradski muhafizluk*, Врањски гласник VI (1970), 329–331; E. Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839–1914)*, İstanbul 2020, 76, 118, 142, 161, 208; A. M. Савић, *Шест царских градова (1830–1867)*, Сан о граду III, Зборник радова са научног скупа одржаног у Андрићграду 7. и 8. септембра 2019, ур. А. Вранеш, Андрићград 2020, 171–203.

²³⁰ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 59; 1842, Ф VI, Р 19; 1844, Ф IV, Р 54; 1848, Ф II, Р 41; 1850, Ф I, Р 139; 1856, Ф I, Р 160.

мутеселим Сокола увек се спомиње Али-ага Заимовић, чије презиме указује да је потицао из породице заима, то јест некадашњих уживаоца зијамета.²³¹ Посебно је занимљива животна прича Мехмед-аге, који је у више наврата током 40-их и 50-их година XIX века био диздар шабачке тврђаве. Мехмед-ага је био потомак једне од богатијих турских породица у Шапцу. Пошто је његова породица побијена 1806. за време Првог српског устанак, усвојио га је устанички војвода поп Лука Лазаревић, крстио га и дао му име Јован. После слома Првог српског устанка 1813. Јован је поново постао Мехмед, односно вратио се исламској вери. Шабачки диздар је и после тога остао у добрим односима са попом Луком и звао га оцем, а поп Лука њега сином. Британски путописац Ендрју Арчибалд Пејтон, забележивши ове податке 1844, навео је како му је помоћник Шабачког окружног начелства Никола Нинић, који му је испричао причу, на крају рекао: „До дана данашњег, без обзира на различите религије, ага сматра Луку својим оцем, а Лука агу својим сином“.²³²

Што се тиче чланова меџлиса примера ради навешћемо чланове београдског и шабачког меџлиса. Чланови београдског меџлиса 1848. били су: кадија Осман Февзи-ефендија, бинбаша и мутеселим Сулејман-ага, Рашид-бег, Хаки-бег, Шериф-ефендија, Мустафа-ага, Хаџи Мехмед-ага и Мехмед-ага.²³³ Када су у питању чланови шабачког меџлиса навешћемо податак из 1853. године: кадија Мустафа Мухби-ефендија, мутеселим Мехмед-ага, Мустафа, Сулејман, Мустафа, Осман, имам Осман-ефендија, имам Мустафа-ефендија, имам Асан-ефендија, учитељ Сулејман-ефендија, Ахмед Абдулах, Асан, Садик и Асан.²³⁴ Као што се види из наведених примера, а што је већ наведено, кадија и мутеселим су били чланови меџлиса по положају, док су остали чланови били из редова најзначајнијих локалних породица. У Шапцу су, за разлику од Београд, чланови меџлиса били и имами. Када је у питању београдски меџлис посебно треба поменути Рашид-бега Алајбеговића који је до 1852. био члан или председник београдског меџлиса. Заправо се ради о чувеном османском хроничару Београда и Србије и потомку старе београдске спахијске породице. Рашид-бегов отац је био алај-бег Смедеревског санџака, те је због тога и он познат као Рашид-бег Алајбеговић.²³⁵

Мухафиз

Први београдски мухафиз којем ћемо посветити пажњу јесте Јусуф Мухлис-паша,²³⁶ због тога што је из Београда отишао тек после абдикације кнеза Милоша. Јусуф Мухлис-паша

²³¹ ДАС, МИД–И, 1847, Ф V, Р 81; 1848, II, 150; Ф III, Р 18; 1853, Ф V, Р 129; 1855, Ф IV, Р 168; 1856, Ф I, Р 160.

²³² ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 107; 1850, Ф II, Р 211; Ф III, Р 174; 1853, Ф VI, Р 41; Е. А. Пејтон, *Србија, најмлађи члан европске породице*, 74–76.

²³³ ДАС, МИД–И, 1848, Ф II, Р 41.

²³⁴ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VI, Р 41.

²³⁵ Рашид-беј је 1852. отишао из Београда у Босански ејалет, а у Србију се поново вратио 1858. године. У литератури не постоји много података о његовом животу. Није познато када је рођен. Преминуо је 1882/3. године. Значајно би било да се подробније истражи његов живот и каријера. *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 5–19; F. Erten, *Vak'a-i Hayret-nüma Belgradî Raşid Paşa*, необјављена магистарска теза, Институт за друштвене науке Универзитета у Истанбулу, 1991, 108–111; М. Маринковић, *Србија прве половине XIX века у Историји чудноватих догађаја у Београду и Србији Рашида Београђанина и Мемоару Ибрахима Мансур-ефендије*, Зборник Матице српске за историју 61–62 (2000), 179–180; N. Duran, *Vak'a-i Hayret-Nüma* (1802–1849), необјављени мастер рад, Институт за друштвене науке Универзитета у Истанбулу, 2011, 8; S. Aslantaş, *Belgradî Raşid (d. 1882 or 1883)*, *Historians of the Ottoman Empire* (2006), <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/belgradî-rasid> (приступљено 20. маја 2021); Е. А. Aytekin, *Belgradî Raşid and his Vak'a-i Hayret-nüma: A local Muslim perspective on dual Administration in Belgrade during Serbian autonomy*, Belgrad 1521–1867, editors in chief S. Rudić, S. Aslantaş, Belgrad 2018, 317.

²³⁶ Јусуф Мухлис-паша је рођен у Серезу 1783. године. Његов отац био је серески ајан Исмаил Рашид-бег. Каријеру је започео као мутесариф Солунског санџака 1808. године. После очеве смрти 1813. преузео је управу у Серезу. Године 1818. уздигнут је на ранг везира и именован за мутесарифа Еубеје и Карлилија (Акаранија), а 1822. је постао мутесариф Ајдина и Сарухана. Валија Алепског ејалета постао је 1823, али је због пропуста

је именован за мухафиза у јуну 1835. године. У Београд је стигао 18. септембра, поводом чега му је приређен свечани дочек.²³⁷ У Цариграду се веровало да ће нови мухафиз „познат по својој окретности и помирљивом карактеру“ моћи да успостави пријатељске односе са српским кнезом. Међутим, већ од 1836. показало се да ствари неће ићи у том правцу, док је од 1838. постало јасно да се београдски мухафиз ставио на страну кнежевих противника, свакако по инструкцијама из Цариграда. За разлику од кнеза Милоша уставобранитељски правци Вучић и Петронијевић били су са пашом у одличним односима.²³⁸ Због улоге коју је одиграо приликом доношења Устава, одређено је да се мухафиз и његова два блиска сарадника награде са 3.100 дуката.²³⁹

После одласка кнеза Милоша из Србије Јусуф Мухлис-паша се припремао да напусти Београд, пошто је смењен са дужности из здравствених разлога. Уочи свог одласка позвао је народ да остане на миру, повинује се својим властима и чува Устав. Тако ће стећи султанову наклоност, док ће кнез Милош „одговарати царевима за своје поступке без да се народу љага какова за то припише“. Београд је напустио 6. јула 1839, отпловивши паробродом за Цариград.²⁴⁰

Уместо њега за новог мухафиза је именован ферик²⁴¹ Мехмед Хусрев-паша.²⁴² Поводом његовог доласка издато је наређење да се изврше поправке на деоницама Цариградског друма који је пролазио кроз Србију. Државни саветник Милосав Здравковић Ресавац је био упућен у Алексиначки карантин да дочека новог мухафиза и допрати га до Београда. Наређено је да се за пашин дочек између осталог набави пшеничног брашна, неколико овнова, пиринча, меда и масла.²⁴³

смењен са дужности и премештен у Кутахију. После тога био је мутесариф санцака Ментеше, те Карахисара и Карабуруна у Анадолији. На почетку руско-турског рата (1828–1829) био је мухафиз Варне. Његовом грешком Варна је пала у руске руке, док је он сам пао у заробљеништво. Из ропства је ослобођен 1829. године. Због руског заузимања Варне пао је у немилост, те му је конфискована сва имовина. После шест година проведених у Цариграду поново је стекао султанову наклоност, враћена му је одузета имовина и у јуну 1835. је именован за мухафиза Београда. Ђ. М. К. Ђнал, *Son Asır Türk Şairleri, I-N, Cüz II*, İstanbul 1969, 969–971; *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237–1241 / 1821–1826*, Neşre Hazırlayan Z. Yilmazer, İstanbul 2000, 27–30, 150–159; *Vakanüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi, Cilt II–III*, Hazırlayan N. Akbayar, İstanbul 1999, 335–341; НС, бр. 29, 31. јул / 12. август 1835.

²³⁷ Историјски архив Београд (= ИАБ), Збирка исписа (= ЗИ), к-7/V, 1835, бр. 67, 76, 79, 85; НС, бр. 25, 17/29. јул 1835; бр. 29, 31. јул / 12. август 1835; бр. 33, 24. август / 5. септембар 1835; бр. 38, 21. септембар / 3. октобар 1835.

²³⁸ *Кнез Милош прича о себи*, 20, 22–23; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 355–358; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 3–94.

²³⁹ ДАС, ДС, 1839, 272.

²⁴⁰ У периоду од 1839. до 1840. живео је у Цариграду као приватно лице, то јест није добијао нове дужности. Године 1841. именован је за мутесарифа Ајдина, али је убрзо смењен са те дужности и постављен за валију Румелијског ејалета, што је било последње звање које је добио у својој каријери. Наредне године се повукао на своје имање у Серезу, где је и преминуо 1843. године.

Занимљиво је навести да је Јусуф Мухлис-паша имао четрдесторо деце. Надживело га је седам синова и седам ћерки. У својој палати у Серезу имао је 120 мушких одаја (селамлук) и 80 женских одаја (харем). Будући да се од ране младости занимао за поезију и да је писао, на свом двору у Серезу био је окружен песницима и музичарима. ДАС, ДС, 1839, 273; ИАБ, ЗИ, к-7/V, 1841, бр. 101, 174, 178; 1842, бр. 15, 41, 57; НС, бр. 27, 23. јун / 5. јул 1839; бр. 28, 28. јун / 10. јул 1839; М. Süreyya, *Sicill-i Osmânî 5*, Yayına Hazırlayan N. Akbayar, İstanbul 1996 (SO/5), 1694; Ђ. М. К. Ђнал, *Son Asır Türk Şairleri, II*, 971–973; S. Eyice, *Tarihi Mezarlardan Notlar*, Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı 4–5 (1973–1974), 302–303; S. Kunalalp, *Son dönem osmanlı erkan ve ricali (1839-1922)*, *Prospografik Rehberi*, İstanbul 1999, 126.

²⁴¹ Ферик, дивизијски генерал. Види: О. Ф. Köprülü, *Ferik*, TDV İslam Ansiklopedisi, 12. Cilt, İstanbul 1995, 399.

²⁴² Мехмед Хусреф-паша је био родом из Самокова. Почетком 1838. именован је за нишког мухафиза, а пре тога је био мутесариф Софијског санцака. У Нишу је остао до почетка 1839, када је смењен. НС, бр. 5, 5/17. фебруар 1838; бр. 10, 11/23. март 1839; ДАС, МУД–П, 1839, Ф III, Р 47, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. јун 1839; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 128.

²⁴³ ДАС, МУД–П, 1839, Ф II, Р 72, С. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. мај 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја београдског, смедеревског, крагујевачког, јагодинског, ћупријског и алексиначког, Београд, 5/17. мај 1839; Ф III, Р 47, А. Петронијевић – Попечитељству

Најпре је 20. јуна у Алексиначки карантин дошао мухафизов ћехаја са неколико пратилаца. Следећег дана је стигао и мухафиз са својом свитом која је бројала сто двадесет и троје људи и 100 коња. Мухафизу су пожелели добродошлицу Ђорђе Поповић, помоћник Окружног начелства у Алексинцу и неколико одабраних грађана Алексинца. Наредно вече у карантин је стигао Ресавац, представио се Хусрев-паши и пренео му поздраве од Државног савета и српске владе, на чему је паша захвалио. Након издржаног седмодневног карантинског периода мухафиз и његова свита на челу са Ресавцем, кренули су 28. јуна ка Београду. Успут су ноћили у Шупељку, Јагодини, Баточини, Хасан-пашиној паланци и Гроцкој. Нови мухафиз је свечано ушао у Београд 3. јула.²⁴⁴ Три дана касније у тврђави је прочитан ферман о његовом постављењу, док је истог дана, као што је већ речено, његов претходник Јусуф Мухлис-паша отишао из Београда. Приликом читања фермана мухафиз је изјавио да ће сви за њега бити једнаки „и да се никада неће удаљити од правде“.²⁴⁵

Током свог боравка у Београду Хусрев-паша је настојао да се што подробније упозна са приликама у Србији. Показивао је интересовање за политичка, културна и друштвена дешавања у српској кнежевини. Двадесет и четвртог новембра је посетио Државну штампарију у Београду и дуго посматрао рад словослагача и словоливаца, што му је било посебно занимљиво. На крају је изјавио како му све допада и поклатио штампарији извесну новчану суму.²⁴⁶ Приликом прослављања имендана руског цара Николаја I, 18. децембра, руски конзул Вашћенко је приредио свечану вечеру и бал, а међу присутним званицама је био и београдски мухафиз.²⁴⁷

За време његове управе дошло је до интензивирања унутрашњих сукоба у Србији између владајуће династије Обреновића и њихових присталица са једне и уставобранитеља и њихових присталица са друге стране.²⁴⁸ Због унутрашњих немира у Босанском ејалету²⁴⁹ Порта је 28. септембра 1840. именовала Хусрев-пашу за босанског валију и наредила му да што пре оде у Травник и извиди ситуацију. Тим поводом је 10. октобра у београдској тврђави прочитан ферман којим је јавно саопштен разлог његовог одласка из Београда. Паша је напустио Београд 12. октобра, а два дана касније је прешао Дрину код Раче и наставио пут Травника.²⁵⁰ Стигавши у Травник 22. октобра одмах је обанродовао ферман о свом постављењу за валију Босанског ејалета. Крајем године је стигао ферман из Цариграда којим је Хусрев-паша потврђен за босанског валију и уздигнут у ранг везира, то јест паше од три туга. Као знак султанове милости добио је на поклон почасну сабљу украшену дијамантима.²⁵¹

унутрашњих дела, Београд, 1/13. јун 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округа алексиначког, Београд, 9/21. јун 1839; ДС, 273.

²⁴⁴ ДАС, МУД–II, 1839, Ф III, Р 47, Ђ. Поповић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 10/22. јун 1839; М. З. Ресавац – истом, Алексинац, 11/23. јун 1839; исти – истом, Хасан-пашина паланка, 19. јун / 1. јул 1839; Ф II, Р 72, П. Радојковић – истом, Алексинац, 22. јун / 4. јул 1839; ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1839, бр. 82; НС, бр. 28, 28. јун / 10. јул 1839.

²⁴⁵ НС, бр. 28, 28. јун / 10. јул 1839; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 132.

²⁴⁶ НС, бр. 47, 4/16. новембар 1839.

²⁴⁷ НС, бр. 53, 9/21. децембар 1839.

²⁴⁸ Види поглавље *Кнежевина Србија, Османско царство и велике силе*.

²⁴⁹ Опширније о дешавањима у Босанском ејалету до доласка Мехмед Хусрев-паше: В. Поповић, *Аграрно питање у Босни и турској нареди за време реформног режима Абдул-Меџида (1839–1861)*, Београд 1949, 49–51; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 398–405.

²⁵⁰ S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 2*, Sarajevo 1999, 988; ДАС, МУД–II, 1840, Ф IX, Р 74, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 4/16. октобар 1840; Ф IX, Р 77, М. Богићевић – истом, Београд, 28. септембар / 10. октобар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – М. Богићевићу, Крагујевац, 29. септембар / 11. октобар 1840; М. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 2/14. октобар 1840; Ф IX, Р 89, кнез М. М. Обреновић – истом, Крагујевац, 15/27. новембар 1840.

²⁵¹ Мехмед Хусрев-паша Самоковлија је остао на положају валије Босанског ејалета до јесени 1843, када је постављен за једренског валију. У даљој каријери био је валија Јањине (1844–1846) и Харпута (1846). Преминуо је у јесен 1846. године. G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 405–407; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 144; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne 2*, 1002; SO/2, 684.

За новог мухафиза је именован ферик Мухендис Мехмед Тамил-паша.²⁵² Нови мухафиз је кренуо из Цариграда на своје ново опредељење са 24 пратилаца паробродом „Панонија“. Карантински период је издржао у Оршави, а затим је наставио даљи пут до Земуна, где је стигао у вечерњим часовима 10. новембра. Два дана касније прешао је на шајки из Земуна у Београд, испраћен пуцњавом топова са земунске стране и дочекан топовском паљбом са београдске тврђаве. У сусрет су му изашли представници османске власти и српски чиновници. У београдску тврђаву је ушао јахајући на коњу.²⁵³ Убрзо након пашиног уласка у тврђаву стигли су преостали чланови његове свите преко Радујевца, док му је фамилија дошла паробродом „Зрињи“ до Земуна, а затим 30. новембра прешла у Београд.²⁵⁴

Тамил-паша је био београдски мухафиз непуне три године, односно све до друге половине априла 1843, када је смењен са свог положаја под руским притиском. Из Београда је отишао 12. маја за Земун, одакле је на пароброду наставио пут за Цариград.²⁵⁵

²⁵² Пре свог доласка у Београд Мехмед Тамил-паша је био упознат са приликама у Србији. Када је кнез Милош Обреновић 1835. ишао у Цариград да посети султана Махмуд II као михмандар (пратилаца) био му је одређен миралај Мехмед Тамил-бег, који је у јесен 1837. унапређен у чин мирливе (бригадног генерала), то јест паше од једног туга, те је од тада постао Мехмед Тамил-паша. Након унапређења именован је за османског посланика у Берлину. На своје опредељење у Берлин кренуо је почетком 1838. заједно са Садик Рифат-бегом, који је био именован за османског посланика у Бечу. Пут их је водио преко Србије, тако да су 15. марта 1838. обојица стигли у Београд. Кнез Милош је издао наредбу да се пристојно дочекају и пропрате кроз град. У сусрет су им изашли кнежевићи Милан и Михаило заједно са својим стрицем Јевремом Обреновићем. Београдски мухафиз Јусуф Мухлис-паша који је послао своје синове и неколико официра регуларне војске да их сретну, наредио је да се поздраве топовском паљбом са београдске тврђаве. Даљи пут наставили су из Земуна на параброду „Зрињи“ до Беча, одакле је Мехмед Тамил-паша наставио сам до Берлина, где је стигао 4. маја 1838. године. Дужност посланика у Берлину је обављао до септембра 1839. године. У Цариград се вратио 26. септембра исте године на аустријском параброду „Лојд“. Приликом уласка српског кнеза Михаила Обреновића у Цариград 1840. био је одређен да заједно са Недим-ефендијом пожели добродошлицу српском кнезу у име султана Абдул Мецида и министра иностраних дела Мустафа Решид-паше. Крајем 1839. послат је Александрију да званично однесе египатском вицекраљу Мехмед Али-паши Хатишериф од Гилхане. Након тога унапређен је у чин ферика и именован за мухафиза Београда. *Brünner Zeitung*, Nr. 321, 21. November 1837; НС, бр. 7, 18. фебруар / 2. март 1838; бр. 9, 5/17. март 1838; *Der Adler*, Nr. 70, 9. April 1838; Nr. 99, 9. Mai 1838; НС, бр. 44, 17/19. октобар 1839; бр. 2, 13/25. јануар 1840; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 144; ДАС, МУД–П, 1840, Ф IX, Р 119, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 19/31. октобар 1840.

²⁵³ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IX, Р 119, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 19/31. октобар 1840; Ф XIII, Р 351, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 25. октобар / 6. новембар 1840; Ф XIII, Р 361, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. октобар / 11. новембар 1840; ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1840, бр. 196; НС, бр. 45, 2/14. новембар 1840.

²⁵⁴ ДАС, МУД–П, Ф IX, Р 144, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. октобар / 12. новембар 1840; М. Ђорђевић – истом, Пожаревац, 20. новембар / 2. децембар 1840; Г. Јеремић – истом, Неготин, 23. децембар 1840 / 4. јануар 1841; ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1840, бр. 205.

²⁵⁵ По доласку у Цариград Мехмед Тамил-паша је добио унапређење – уздигнут је на ранг мушира, то јест паше од три туга. Неколико месеци касније, тачније 6. новембра 1843. именован је за валију Босанског ејалета. У Травник је стигао 26. децембра 1843. године. За време његовог везировања у Босанском ејалету је успостављена редовна службена пошта која је ишла од Цариграда до Травника и обратно, за 11 дана. Први је увео у Босанском ејалету нумерисање кућа, тако што је наредио да се бројеви испишују на комаду даске (*tahta*) и прибију на кућу, па је због тога прозван Тахтар-паша. Са дужности босанског валије је смењен 11. новембра 1844. године. Током даље каријере био је валија Сидона (1846–1847), министар трговине (мај–јун 1848), османски посланик у Лондону (јун–септембар 1848), валија Мосула (1849–1850), Цеде (1854–1855), Хеџаза (1855–1856), Алепа (1857–1858) и Ајдина (1858–1859). У више наврата је био именован за члана Врховног савета правде. Преминуо је у октобру 1859. године. ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1843, бр. 100, 102, 111, 114; ДАС, МУД–П, 1843, Ф V, Р 8, Н. Костић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. април / 12. мај 1843; Ф VI, Р 131, М. Христић – истом, Радујевац, 20. новембар / 2. децембар 1843; СН, бр. 89, 6/18. новембар 1843; *Новине Читалишта београдског* (= НОЧ), бр. 22, 21. мај / 2. јун 1848; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne* 2, 1004–1008; S. Kuneralp, *нав. дело*, 11, 26, 28, 97; SO/3, 862.

Нови београдски мухафиз је постао мушир²⁵⁶ Черкез Мехмед Хафис–паша,²⁵⁷ који је на дужност именован 24. априла. Пут из Цариграда је предузео на аустријском пароброду „Марија Доротеја“. Пошто је издржао карантински период у Оршави, наставио је пут ка Земуну где је стигао 6. маја. У Земуну га је дочекао генерал-мајор Максимилијан Унгерхофер, командант Земунске војне команде. Након двочасовног бављења у Земуну Хафис-паша је прешао у Београд, где му је приређен свечани дочек од стране османске војске и његовог претходника и неколико српских чиновника. Следећег дана су га посетили сви министри српске владе, државни саветници и београдски митрополит Петар Јовановић. Два дана касније свечан је прочитан ферман о његовом постављењу.²⁵⁸

Британски путописац Пејтон који је посетио београдског мухафиза 1843. стекао је утисак да мухафиз има господствено држање и да је частан и храбар човек. Приликом разговора паша му је рекао да је копнени напад на египатску војску у Сирији 1839. био бесмислица и да је он предлагао султану да се изврши напад с мора, а код Антиохије да се изведе само диверзија, али да то није прихваћено. Пејтон је приметио да београдски мухафиз много воли географију, па да због тога стално проучава карте. Приликом једног разговора мухафиз му је рекао да за Османско царство ништа не би било корисније од добрих путева који би водили од главних лука у Малој Азији до градова у унутрашњости Царства.²⁵⁹

Током свог боравка у Београду Хафис-паша је организовао пријеме поводом Бајрама, којима је присуствовао и српски кнез Александар. Са друге стране београдски мухафиз је био један од гостију на двору српског кнеза приликом свечаних ручкова или балова који су приређивани једном или два пута годишње.²⁶⁰ Када је 2. марта 1845. у „Здању код Јелена“ држан добротворни бал за градску болницу у Београду, на њему је између осталих присуствовао и београдски мухафиз.²⁶¹

²⁵⁶ Мушир, маршал, највиши чин у османској војсци. Види: Z. Türkmen, *Muşir*, TDV İslam Ansiklopedisi, 32. Cilt, İstanbul 206, 160–161.

²⁵⁷ Мехмед Хафис-паша је рођен око 1788. године. Пореклом је био Черкез са Кавказа, те је због тога познатији као Черкез Мехмед Хафис-паша. образовање је стицао у султановом сарају. Прославио се као добар рвач. Успешно је стицао војне чинове, тако да је већ 1828. добио чин миралаја (пуковник). Заједно са бароном Ливеном ишао је 1833. да преговара са Ибрахим-пашом, сином египатског Мехмед Али-паше, око окончања Прве египатске кризе (1831–1833). Исте године унапређен је у чин ферики и постављен за мутесарифа Скадарског санџака. Због спровођења војних реформи дошло је 1835. до побуне Арнаута, тако да је Мехмед Хафис-паша био опседнут у Скадру. Побуна је успешно угушена до краја године, а Мехмед Хафис-паша је смењен и именован за мухафиза Кутахије. Крајем 1836. именован је за мухафиза црноморских тврђава, док је почетком 1837. уздигнут у ранг везира, унапређен у мушира и именован за валију Сиваса и сераскаре анадолијске војске. У периоду од 1837. до 1839. успешно је водио борбу против непокорних курдских племена. Командавао је османском војском која је у бици код Низибиса 24. јуна 1839. претрпела тежак пораз од египатске војске под предводништвом Ибрахим-паше. После пораза код Низибиса смењен је са дужност. Шестог октобра 1839. именован је за валију Ерзерума и поново постављен за сераскера анадолијске војске. Почетком фебруара 1842. именован је за кајмакама сераскер-паше, то јест за заступника министра војног. Е. А. Пејтон, *Србија, најмлађи члан европске породице*, 46; Helmut Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Çeviren Kemal Vehbi Gül, İstanbul 1967, 69–173; SO/2, 557; *Österreichischer Beobachter*, Nr. 183, 2. Juli 1833; *Wiener Zeitung*, Nr. 161, 16. Julius 1833; Nr. 265, 18. November 1833; *Lemberger Zeitung*, Nr. 110, 25. September 1835; *Österreichischer Beobachter*, Nr. 3, 3. Jänner 1836; Nr. 362, 27. December 1836; *Brünner Zeitung*, Nr. 4, 4. Jänner 1837; Nr. 106, 17. April 1837; НС, бр. 16, 24. април / 6. мај 1837; бр. 21, 29. мај / 10. јун 1837; *Österreichischer Beobachter*, Nr. 249, 27. September 1837; НС, бр. 22, 4/16. јун 1838; *Wiener Zeitung*, Nr. 169, 25. Julius 1838; НС, бр. 35, 3/15. септембар 1838; бр. 32, 22. јул / 2. август 1839; бр. 34, 5/17. август 1839; бр. 44, 7/19. октобар 1839; бр. 47, 28. октобар / 9. новембар 1839; бр. 10, 7/19. март 1842.

²⁵⁸ *Lemberger Zeitung*, Nr. 57, 17. Mai 1843; Nr. 19, 19. Mai 1843; НС, бр. 34, 28. април / 10. мај 1843; ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1843, бр. 100, 102, 110, 111; ДАС, МУД–П, 1843, Ф V, Р 8, Н. Костић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. април / 12. мај 1843.

²⁵⁹ Е. А. Пејтон, *Србија, најмлађи члан европске породице*, 46–47.

²⁶⁰ *Исто*, 47–50.

²⁶¹ ДАС, МУД–П, 1845, Ф VI, Р 1, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 28. фебруар / 12. март 1845.

Хафис-паша је био мухафиз Београда до 1. новембра 1845, када је смењен и именован за валију Нишког ејалета. Српска влада му је обезбедила за спроводника до Алексинца државног саветника Јована Вељковића. Наредно је да се припреме коначи за пашу, да му се обезбеди потребан број коња и довољна количина хране.²⁶² Хафис-паша је кренуо из Београда 29. новембра са 20 пратилаца, 35 коња и харемом. Успут је коначковао у Гроцкој, Смедереву, Пожаревцу, Свилајнцу, Ћуприји, Параћину и Алексинцу. Паша је у сваком округу био пристојно дочекан и обезбеђено му је све што му је било потребно, то јест конач и храна за њега и његову пратњу (овчетина, јаја, пиринач, масло, пилићи, ћурке, црни лук, купус, мушмуле, слатко млеко, сир, хлеб, крушке, шећер) и зоб и сено за коње. Српску границу је прешао код Алексинца 4. децембра 1845. године.²⁶³

Ферманом од 1. новембра 1845. за београдског мухафиз је именован нишки валија Ахмет Хафис-паша.²⁶⁴ Српска влада је послала Вељковића и татарина Ристу Стојановића да пропрате новог мухафиза од Алексинца до Београда. Издато је наређење да се за пашу, његову свиту и харем обезбеди преноћиште и храна. У сваком округу кроз који је било одређено да прође требало је да му се приреди дочек.²⁶⁵ Паша је кренуо из Ниша 20. новембра и истог дана је дошао у Алексинац. Следећег дана је наставио преко Ражња и Шупељка и стигао до Параћина где је остао на коначу. Даљи пут је наставио преко Јагодине, Крагујевца, Смедерева и Гроцке. У Београд је стигао 25. новембра.²⁶⁶ Приликом уласка у град приређен му је свечани дочек, а након тога прочитан је ферман којим се поставља за мухафиза Београда.²⁶⁷

²⁶² ДАС, МУД–П, 1846, Ф II, Р 2, Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округа смедеревског, пожаревачког, алексиначког и ћупријског, Београд, 15/27. новембар 1845; исто – Ј. Вељковићу, Београд, 15/27. новембар 1845.

²⁶³ Седам дана након доласка у Ниш Мехмед Хафис-паша је стигао ферман да је премештен за валију Мосула. Пролазећи кроз Цариград почетком 1846. за Мосул, задржан је, зато што је у међувремену донета одлука да му се додели новоустановљено звање мушира жандармерије – заптије мушира. Дужност заптије мушира је обављао до 1847. године. Након тога је био валија Јањинског (1847–1848), Скопског (1848–1850), Босанског (1850), Једренског (1851–1852), Коњског (1852–1854) и Трабзонског ејалета (1854–1856). Због тога што је био веома религиозан 1862. је постављен за чувара Мухамедовог гроба. Преминуо је у Медини 3. маја 1866. године. ДАС, МУД–П, 1845, Ф VI, Р 10, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. новембар / 12. децембар 1845; А. Вукићевић – истом, Пожаревац, 30. новембар / 12. децембар 1845; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 30. новембар / 12. децембар 1845; М. Дабић – истом, Алексинац, 30. новембар / 12. децембар 1845; 1846, Ф II, Р 2, Т. Кузмановић – истом, Смедерево, 23. новембар / 5. децембар 1845; Ђ. Атанасијевић – истом, Пожаревац, 23. новембар / 5. децембар 1845; М. Дабић – истом, Алексинац, 3/15. децембар 1845; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 12/24. децембар 1845; МУД–С, 1845, Ф IV, Р 41, В. Теодоровић – истом, Алексинац, 1/13. децембар 1845; 1850, Ф IV, Р 21, А. Славуј – истом, Рача, 23. септембар / 5. октобар 1850; СН, бр. 162, 21. децембар 1845 / 2. јануар 1846; НЧБ, бр. 2, 9/21. јануар 1848; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 185; S. S. H. Muvекит, *Povijest Bosne* 2, 1037, 1044; SO/2, 557–558.

²⁶⁴ Ахмет Хафис-паша је започео каријеру као ћехаја лагумџија. Године 1831/2. постао је службеник у Инжињеријском одељењу војске. Затим је 1833/4. уследило унапређење у миралаја (пуковник) и именовање за мухафиза Босфора. Током потоњих година напредовао је у служби, тако да је у септембру 1843. уздигнут у ранг везира и именован за валију Једренског ејалета. Године 1844. најпре је именован за валију Силистрије, а потом за нишког валију. ДАС, МУД–С, 1844, Ф V, Р 9, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 2/14. октобар 1844; исти – истом, Алексинац, 30. октобар / 11. новембар 1844; МУД–П, 1844, Ф XIII, Р 158, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. октобар / 1. новембар 1844; 1845, Ф IX, Р 146, исти – истом, Београд, 27. новембар / 9. децембар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – свим Округном начелствима, Београд, 10/22. децембар 1845; *Österreichischer Beobachter*, Nr. 321, 17. November 1845.

²⁶⁵ ДАС, МУД–П, 1846, Ф II, Р 2, Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округа алексиначког, ћупријског, јагодинског, крагујевачког, смедеревског и београдског, Београд, 5/17. новембар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Ј. Вељковићу, Београд, 5/17. новембар 1845.

²⁶⁶ ДАС, МУД–С, 1845, ДП, бр. 1900, 1909, 1947; МУД–П, 1845, Ф VI, Р 10, М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 15/27. новембар 1845; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 15/27. новембар 1845; Р. Матејић – истом, Јагодина, 15/27. новембар 1845; Ј. Николић – истом, Крагујевац, 15/27. новембар 1845; А. Мајсторовић – истом, Смедерево, 15/27. новембар 1845; Ј. Вучковић – истом, Београд, 15/27. новембар 1845; 1846, Ф II, Р 2, Ј. З. Ресавац – истом, Београд, 10/22. децембар 1845.

²⁶⁷ СН, бр. 92, 17/29. новембар 1845; бр. 97, 4/16. децембар 1845; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 185, 189.

Ахмет Хафис-паша се трудио све време док се налазио у Београду да се одржавају добри односи између Срба и Турака. Често је одлазио на балове и ручкове које је приређивао кнез Александар. Међутим, то није дуго потрајало, пошто је у марту 1846. именован за јањинског валију. Вељковић који га је дочекао у Алексинцу и допратио до Београда, сада је одређен да га пропрати од Београда до Алексинца. Конаци за пашу су били припремљени у Гроцкој, Пожаревцу, Јагодини, Параћину, Ражњу и Алексинцу. Осим за београдског мухафиза, требало је припремити конаке и за његову пратњу која је бројала шездесет четворо људи. Предвиђено је било да се у сваком месту где ће паша конаковати припреми: 48 ока²⁶⁸ меса, 21 ока пиринча, четири оке лука, седам и по ока масла, зелени, две оке меда, ока соли, три оке брашна, 20 јаја, једно јагње, 66 ока белог хлеба и две оке свећа. Поред тога, за 93 коња по пет ока сена и четири оке зоби. Мухафиз је Београд напустио 11. априла, а седам дана касније прешао је српску границу код Алексинца и отишао преко Ниша за Јањину.²⁶⁹

Ахмет Хафис-паша је у јуну 1848. по други пут именован за мухафиза. У Београд је дошао 28. јула, а три дана касније у тврђави је прочитан ферман о његовом постављењу.²⁷⁰ Исто као и први пут, настојао је да се одрже добри односи између Срба и Турака, као и да се предузму све мере предострожности због револуционарних збивања у суседној Хабзбуршкој монархији (1848–1849). Ни овога пута се није дуго задржао на свом положају. Већ у новембру је био смењен. Београд је напустио 19. новембра.²⁷¹

Када је Ахмет Хафис-паша смењен први пут са дужности за новог београдског мухафиз је именован Мехмед Салих Вецихи-паша, који је познатији у српским изворима и домаћој литератури као Веци-паша.²⁷² Веци-паша је у марту 1846. по други пут именован за мухафиза. Будући да је био задржан у Цариграду, у Београд је стигао са својим харемом тек 17. маја, паробродом из Цариграда. Новом мухафизу је припремљен дочек уз пуцњаву топова са

²⁶⁸ Ока, мера за тежина, износи 1,282 кг.

²⁶⁹ *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 189–190; ДАС, МУД–П, 1846, Ф II, Р 2, Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја београдског, смедеревског, пожаревачког, ћупријског и алексиначког, Београд, 29. март / 10. април 1846; Р. Матејић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 8/20. април 1846; М. Дабић – истом, Алексинац, 10/22. април 1846; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 13/25. април 1846; Ф I, Р 1, Ј. З. Ресавац – истом, Београд, 2/14. април 1846; Ф I, Р 4, Ђ. Атанацковић – истом, Пожаревац, 15/27. април 1846; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 15/27. април 1846; Д. Миленковић – истом, Алексинац, 15/27. април 1846.

²⁷⁰ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 16/28. јул 1848; исти – истом, Београд, 20. јул / 1. август 1848; МУД–П, 1848, Ф I, Р 7, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. јул / 12. август 1848; МУД–С, 1848, ДП, бр. 1111; ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1848, бр. 152; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 198, 201.

²⁷¹ У даљој каријери био је мухафиз Кипра (1850–1851) и Јерусалима (1851–1853). Преминуо је на дужности мухафиза Јерусалима у октобру 1853. године. ДАС, ЗДС, к. 2, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 20. јул / 1. август 1848; МУД–П, 1848, Ф VIII, Р 37, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 21. јул / 2. август 1848; Ф X, Р 20, Г. Јеремић – истом, Београд, 15/27. новембар 1848; Ј. Гавриловић – истом, Неготин, 18/30. новембар 1848; *Vakanüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, С. IX, Yaunlayan М. М. Aktepe, İstanbul 1984, 34, 56; İ. Satış, *Kudüs Mutasarrıfları (1841–1902)*, Tarih İncelemeleri Dergisi XXX/2 (2015), 549.

²⁷² Мехмед Салих Вецихи-паша је рођен 1797. у Јозгату, граду у централној Анадолији. Каријеру је започео као капицибаша. У периоду од 1827. до 1828. био је мухафиз Једрена, а од 1830. до 1831. мухафиз Варне. Године 1831. именован је за мутесарифа Солунског санџака. Крајем 1832. уздигнут је на ранг везира и именован за мухафиза Београда и мутесарифа Смедеревског санџака. У Београд је дошао 15. априла 1833. године. Тринаестог јула 1835. именован је за босанског валију, али је из Београда отишао тек 18. септембра, када је дошао нови београдски мухафиз Јусуф Мухлис-паша. Валија Босанског ејалета био је до јесени 1840. године. Након тога је био валија Коње (1841), Дијарбекира (1841–1842), Алепа (1842–1845) и Сидона (1845–1846). SO/5, 1655; S. Küneralp, *нав. дело*, 106; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 104–114; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne* 2, 964–987; Safet-beg Ваšагић-Redžepашић, *Kratka crpita u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463–1850)*, Sarajevo 1900, 149–156; В. Скарић, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације, Изабрана дјела, књига I*, избор и редакција М. Екмечић, Сарајево 1985, 212–216; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 353–355; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 313–407; Z. Gölen, *Bosna Valisi Mehmed Vecihi Paşa Muhakemesi*, Belleten, Cilt LXXVI, Sayı 277 (2012 Aralık), 849–877; М. Маринковић, *Вецихи-паша Мехмед Салих*, Српски биографски речник 2, В–Г, гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад 2006, 174.

београдске тврђаве.²⁷³ По доласку град мухафиз је увидео да није више у питању исти град у којем је боравио у периоду од 1833. до 1835, односно да се све више шири надлежност српских власти, док османска власт узмиче. Рашид-бег, члан београдског меџлиса и хроничар, тврди да му је Веди-паша рекао: „Београд је пропао!“.²⁷⁴ Веди-паша је остао у Београду скоро годину дана, све до 16. маја 1847, када је напустио град и отишао паробродом за Цариград.²⁷⁵

Након њега Порта је одредила за новог мухафиза Тепеделенли Селим Сири-пашу.²⁷⁶ Селим-паша је именован за мухафиза у рангу везира. У Београд је стигао 14. маја, а три дана касније је прочитан ферман о његовом именовану. После нешто више од три недеље, тачније 7. јуна, паша је преминуо на дужности.²⁷⁷ Сахрањен је на Калемегдану у турбету великог везира Силахдар Дамад Али-паше који је преминуо након рањавања у бици код Петроварадина 1716. године.²⁷⁸ Када је у Цариграду стигла вест о мухафизовој смрти, искрено је ожаљен.²⁷⁹

После његове смрти за београдског мухафиза је именован Мехмед Емин-паша Кибризлија.²⁸⁰ Мехмед Емин-паша је дошао у Београд 3. септембра 1847. године.²⁸¹ Као што је било уобичајено, након његовог доласка је прочитан ферман о његовом постављењу на положај. Том приликом је одржао лепу беседу и позвао Србе и Турке да сложено живе.²⁸² У Београду се задржао непуних годину дана. Смењен је са дужности због неслагања са српском

²⁷³ ИАБ, ЗИ, к-7/V, 1846, бр. 36, 63; ДАС, МУД-П, 1846, Ф I, Р 5, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. мај 1846. СН, бр. 26, 2/14. април 1846; бр. 36. 7/19. мај 1846.

²⁷⁴ Рашид-беја историја чудноватих догађаја, 190–192.

²⁷⁵ После одласка из Београда именован је за валију Мосула (1847–1848), а затим је био валија Анкаре (1848–1850), Багдада (1850–1851), Анкаре (1852–1855), Ерзерума (1855–1857), Солуна (1857–1858) и Џеде (1864–1867). Преминуо је 17. август 1867. године. ДАС, МУД-П, 1847, Ф II, Р 5, Н. Костић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. мај 1847; ИАБ, ЗИ, к-7/V, 1847, бр. 45; SO/5, 1655; S. Kuneralp, *нав. дело*, 106; СН, бр. 7, 17/29. јануар 1857.

²⁷⁶ Тепеделенли Селим Сири-паша је рођен 1800. у Јањини. Његов отац био је Велијудин-паша, син Тепеделенли Али-паша, јањинског мутесарифа. После слома његовог деде 1822. доведен је у Истанбул. Каријеру је започео у служби Рауф-паше, валије Ерзерума и сераскера анадолијске војске. Касније је заузимао разне позиције у малоазијским и европским санџацима Османског царства. Године 1839. био је мухасил у Измиру. Због тужби које су слали припадници свих вероисповести против босанског валије Мехмед Салих Веџихи-паше упућен је крајем 1840. у Босански ејалет да испита основаност оптужби, започне са спровођењем танзиматских реформи и реши пограничне спорове између Црне Горе и Херцеговачког санџака. Важно је нагласити да је за време његовог боравка у Босанском ејалету извршен попис прихода свих домаћанстава Ејалета (1841). Године 1844. слат је као портин комесар у Видин да испита финансијско стање Видинског ејалета, а следеће године је истим поводом послат у Бејрут. Током 1846. бавио се питањем прихода у Ерзерумском ејалету. İ. M. K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri, O-S, Cüz III*, İstanbul 1969, 1695; Z. Gölen, *Bosna Valisi Mehmed Vecihi Paşa Muhakemesi*, 849–877; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 410–421; Н. Kapidžić, *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Sarajevo 2001, 111–119; ДАС, МУД-П, 1840, Ф IX, Р 74, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 4/16. октобар 1840; 1844, Ф I, Р 10, Ј. Вучковић – истом, Алексинац, 29. фебруар / 12. март 1844; Ф VI, Р 44, Г. Јеремић – истом, Гургусовац, 1/13. март 1844.

²⁷⁷ Рашид-беј наводи да су Селим Сири-паша и његов брат Исмаил-паша истог дана истим ферманом именовани за везире, да су истог дана добили службу и изашли пред султана, што се до тада није никада догодило. Многи су то видели као лоше знамење и говорили да ће се нешто десити једном или другом. ИАБ, ЗИ, к-7/V, 1847, бр. 24, 26, 43, 49, 58; ДАС, МУД-П, 1847, Ф II, Р 5, Н. Костић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд 15/27. мај 1847; Ј. Вучковић – истом, Београд 31. мај / 12. јун 1847; Рашид-беја историја чудноватих догађаја, 193.

²⁷⁸ М. Р. Делић, *Турске старине у Београду*, Београдске општинске новине, Часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда, бр. 4–6, април–јуни 1937. године, 254.

²⁷⁹ ИАБ, ЗИ, к-7/V, 1847, бр. 64.

²⁸⁰ Кибризли Мехмед Емин-паша је рођен у селу Магунда на Кипру 1813. године. Породица му је била пореклом из Анадолије. Захваљујући свом стрицу Мехмед Емин-ефендији, ђехаји државне благајне, дошао је у Цариград и започео службу на двору султана Махмуда II. Усавршавао се у Лондону и Паризу. Имао је успешну војну каријеру, коју је започео као капетан 2. батаљона 4. пука. Године 1846. добио је ранг мирмирана. К. Çiçek, *Mehmed Emin Paşa, Kıbrıslı (1813–1871)*, TDVİA, 28. Cilt, Ankara 2003, 463; Рашид-беја историја чудноватих догађаја, 194.

²⁸¹ ДАС, МУД-П, 1847, Ф II, Р 8, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. август / 12. септембар 1847; ИАБ, ЗИ, к-7/V, 1847, бр. 101.

²⁸² Рашид-беја историја чудноватих догађаја, 194.

владом. Из Београда је отпутовао паробродом за Цариград 31. јула 1848. године. Пре свог одласка није хтео да учини опроштајну аудијенцији српском кнезу. Кнез је на дан његовог одласка дошао у београдску тврђаву да посети новог мухафиза Ахмет Хафис-пашу, а том приликом хтео је да посети и њега. Међутим, одлазећи мухафиз је одбио да га прими, односно кнезу је речено да је паша у харему.²⁸³

После Мехмед Емин-паше за новог мухафиза Београда по други пут је именован Ахмет Хафис-паша, као што је већ речено, а након њега мирмиран²⁸⁴ Хасан-паша Чешмелија.²⁸⁵ Новоименовани мухафиз кренуо је за Београд паробродом из Цариграда. Карантирао је у Оршави, а затим је 18. новембра дошао у Београд преко Земуна.²⁸⁶ Именовање за мухафиза Београда било је последње звање које је добио у својој каријери. Преминуо је у Београду 27. јануара 1850, после дужег боловања.²⁸⁷ Сахрањен је у Силахдар Дамад Али-пашиним турбету у горњем граду, исто као и Селим-паша.²⁸⁸

После смрти Хасан-паше за новог мухафиза је постављен нишки валија и мушир Мехмед Васиф-паша.²⁸⁹ За спроводника Мехмед Васиф-паше од Алексинца до Београда био је одређен Ресавац. Као што је било уобичајено за новог мухафиза и његову свиту припремљени су коначи на његовом путу до Београда (Алексинац, Параћин, Велики Поповић, Пожаревац, Ореовац, Смедерево и Гроцка).²⁹⁰ Укупни трошкови приликом пропраћивања Мехмед Васиф-паше до Београда износили су 3.739 гроша и 16 пара чаршијских.²⁹¹ У табелама које следе наведено је поименично шта је све било припремљено за његов дочек у Свилајнцу, Пожаревцу и Гроцкој.

²⁸³ У даљој каријери имао је успона и падова. Године 1849. уздигнут је у ранг везира и постављен за османског дипломатског представника у Лондону. Међутим, због немира у Алепу, одлучено је да се 1850, као искусни војни заповедник, именује за алепског валију, како би успоставио ред и мир. Успешно је извршио задатак, тако да је следеће године добио чин мушира, што је представљало највиши војни чин у османској војсци. Три пута је био велики везир (29. мај – 23. новембар 1854, 18. октобар – 23. децембар 1859, 28. мај 1860 – 7. август 1861), али због сукоба са Мустафа Решид-пашом и султанима Абдул Мецидом и Абдул-Азисом није успео дуго да задржи тај положај. ДАС, ЗДС, к. 2, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 20. јул / 1. август 1848; МУД–П, 1848, Ф I, Р 7, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. јул / 12. август 1848; МУД–С, 1848, ДП, бр. 1137; ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1848, бр. 152; К. Çiçek, *нав. дело*, 463–464.

²⁸⁴ Мирмиран, паша од два туга.

²⁸⁵ Хасан-паша Чешмелија је започео каријеру као морнарички официр. Године 1837. први је добио новоустановљени чин бахрије ферика. У периоду од 1837. до 1838. био је валија Триполија. ИАБ, ЗИ, к–7/V, 1848, бр. 152; SO/2, 634; *Allgemeine Zeitung*, Nr. 258, 15. Septembre 1837; ДАС, МУД–П, 1848, Ф X, Р 20, Г. Јерemiћ – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. новембар 1848.

²⁸⁶ ДАС, МУД–П, 1848, Ф X, Р 20, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 18/30. новембар 1848; Г. Јерemiћ – истом, Београд, 15/27. новембар 1848.

²⁸⁷ СН, бр. 8, 19/31. јануар 1850.

²⁸⁸ F. Erten, *Va'ka-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa*, 58.

²⁸⁹ Мехмед Васиф-паша је био грузијског порекла, те је због тога познатији као Гурцу Мехмед Васиф-паша. Када му је било 12 година купио га је у Истанбулу као роба Мехмед Решид-паша, румелијски сераскер. Брзо је напредовао у војној служби, тако да је већ 1831. добио чин ферика. Био је први нишки валија (1839), валија Силистрије (1839–1841), Солуна (1843–1845), те поново валија Ниша (1845–1850). SO/5, 1653; S. Kuneralp, *нав. дело*, 106; ДАС, МУД–С, 1843, Ф VI, Р 108, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 18/30. новембар 1843; 1845, Ф IV, Р 41, исти – истом, Алексинац, 1/13. децембар 1845; 1846, Ф III, Р 37, исти – истом, Алексинац, 31. јануар / 12. фебруар 1846; МИД–И, 1850, Ф I, Р 102, А. Јанковић – Начелствима Окружја београдског, смедеревског, пожаревачког, ћупријског и алексиначког, Београд, 23. фебруар / 7. март 1850.

²⁹⁰ ДАС, МИД–И, 1850, Ф I, Р 102, А. Јанковић – Начелствима Окружја београдског, смедеревског, пожаревачког, ћупријског и алексиначког, Београд, 23. фебруар / 7. март 1850.

²⁹¹ ДАС, МИД–И, 1852, Ф IV, Р 84, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. март / 8. април 1850; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 16/28. мај 1850.

Табела 2. Списак трошкова учињених у Свилајнцу 1850. године.²⁹²

1.	23 ½ ока овчијег меса	35,10 чаршијских гроша
2.	14 кокошака	28
3.	шест ћурки	60
4.	осам ока пилава	24
5.	пет ока маслаца	40
6.	две оке шећера	18
7.	20 јаја	2,20
8.	три оке црног лука	1,20
9.	50 струка празилука	2
10.	ока соли	1,20
11.	две оке сира	8
12.	40 ока хлеба	24
13.	три и по оке свећа	22,30
14.	два јагњета	64
15.	слатко	4
16.	50 драма меда	1
УКУПНО		336,20 чаршијских гроша

Табела 3. Списак трошкова учињених у Пожаревцу 1850. године.²⁹³

1.	20 ока овновског меса	30 чаршијских гроша
2.	14 кокошака	29
3.	шест ћурана	72
4.	осам ока пиринча	28
5.	пет ока маслаца	30
6.	две оке шећера	16
7.	20 јаја	3
8.	три оке црног лука	3
9.	50 струка празилука	4
10.	ока соли	1,20
11.	две оке сира	8
12.	40 ока хлеба	26
13.	три оке свећа	19,20
14.	34 коња, на сваког по две и по оке зоби, то јест 170 ока ујутру и увече	85
15.	34 ока сена на 34 коња	34
16.	за коња М. З. Ресавца 20 ока зоби	10
17.	три литра меда	4
18.	јагње	22
УКУПНО		425 чаршијских гроша

²⁹² ДАС, МИД–И, 1852, Ф IV, Р 84.

²⁹³ Исто.

Табела 4. Списак трошкова учињених у Гроцкој 1850. године.²⁹⁴

1.	20 ока овчијег меса	54 чаршијска гроша
2.	14 кокошака	44
3.	шест ћурака	68
4.	осам ока пиринча	32
5.	пет ока маслаца	45
6.	две оке шећера	24
7.	20 јаји	4
8.	три оке црног лука	2,10
9.	50 струка празилука	2,20
10.	ока соли	2
11.	две оке сира	10
12.	40 ока хлеба	36
13.	три оке свећа	24
14.	210 ока јечма за 42 коња	157,20
15.	168 ока сена на 42 коња	50,16
16.	ручак и вечера за два момка Ресавчева	10
17.	пет кола дрва	40
18.	пет ока брашна	5
19.	седам ока вина	14
20.	четири оке ракије	12
УКУПНО		636,26 чаршијских гроша

У наведеним табелама представило смо количину намирница потрошених за припрему оброка мухафизу и његовој пратњи и за исхрану коња. Као што се види из приложеног међу намирницама је било овчијег и живинског меса, јаји, сира, црног лука, празилука, маслаца, брашна, шећера, вина и ракије, те зоби и сена за коње. Наравно, свеће су коришћене за осветљење, а дрва за огрев.

Мухафиз је ушао у Београд 15. марта 1850. године.²⁹⁵ Долазак новог мухафиза у Србији је у почетку примљен повољно, а како и не би када је он већ раније сарађивао са српским политичарима, а уз то је био и зет видинског валије Ага Хусејин-паше, осведоченог пријатеља уставобранитеља. Поједини истакнутији српски политичари били су са Васиф-пашом у пријатељским односима. Гарашанин је сматрао да ипак треба бити опрезан, резервисан и предострожан у опхођењу са мухафизом. Сумњао је у његове намере и прибојавао се да блиски контакти са њим могу бити штетни по интересе Србије. Државном саветнику Стевану Петровићу Книћанину који је био у пријатељским односима са Васиф-пашом саветовао је следеће: „Ја имам узрока сумњати се о малом неком при њему лукавству. Тако исто ја не верујем да је он оданде одакле Вам је казао, па баш и да је, он је везир султанов и као поштен мора му веран бити. Останите с њим у љубави, али у Бога увек сматрајте се Ви као Србин а он као Турчин и таман ће ондај љубав на своме месту бити“.²⁹⁶

Васиф-паша је 14. октобра 1851. отпутовао паробродом „Меркури“ за Цариград. Заједно са њим су отпутовали Аврам Петронијевић и његова супруга Станија. Званично је требало да среде рачуне покојног видинског валије Ага Хусејин-паше.²⁹⁷ Крајем јануара 1852.

²⁹⁴ Исто.

²⁹⁵ СН, бр. 27, 4/16. март 1850.

²⁹⁶ АСАНУ, СК, 7051/1325, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Рибарска Бања, 8/20. јул 1850; 7051/1329, исти – истом, Рибарска Бања, 26. јул / 7. август 1850.

²⁹⁷ СН, бр. 113, 4/16. октобар 1851; ДАС, МУД–С, 1851, Ф П, Р 3, Ф. Бихеле – Попечитељству унутрашњих дела, Радужевац, 3/15. октобар 1851; F. Erten, *Va'ka-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa*, 74.

Васиф-паша је званично смењен са положаја,²⁹⁸ а за новог мухафиза је именован нишки валија и ферик Мехмед Хуршид-паша.²⁹⁹

Хуршид-паша је убрзо након именовања кренуо да преузме дужност. У Алексинац је упућен крушевачки окружни начелник Радован Петровић да га дочека и спроведе до Београда.³⁰⁰ Нови мухафиз је ушао у град 17. фебруара 1852. године. Кнез Александар му је приликом уласка приредио свечани дочек. Испред мухафиза су послати заступник кнежевског представника Алекса Јанковић, драгоман Стојиљко Стефановић, два кнежева ађутанта, управник вароши Београда Гаја Јеремић и неколико одабраних грађана, коњички вод и окићене кочије са шест коња на којима се паша довео у београдски град. Дочек је као што је било уобичајено пропраћен пуцњавом топова.³⁰¹

Три дана касније, након читања фермана о мухафизовом постављењу, кнез Александар га је први пут званично посетио. Иако је церемонијал налагао да мухафиз након званичног преузимања дужности први треба да посети српског кнеза, кнез је ипак први посетио њега, показујући му на тај начин да жели да буду у добрим односима. Међутим, београдски мухафиз је и поред кнежеве добре воље дочекао кнеза у незваничној униформи, што није било у складу са протоколом и што се могло протумачити на разне начине.³⁰² На крају се показало да је мухафиз Београда само био помало неразуман, па српска влада није имала са њим проблема.³⁰³

Пошто се 1. јуна сазнало „да дијете Фрања оће у Земун да допарла“, односно да ће аустријски цар Франц Јозеф да посети Земун, кнез и мухафиз су се припремали да му учине посету. Пошто се сазнало да ће цар доћи у Земун 16. јула, кнез је неколико дана раније послао у Варадин Јанковића и војводу Книћанина да поздраве цара и прикључе се његовој пратњи. Одређеног дана цар Франц Јозеф је дошао у Земун, па су кнез Александар и Хуршид-паша прешли из Београда заједно са својом пратњом и били примљени у званичну аудијенцију.

²⁹⁸ Након што је смењен са положаја београдског мухафиза Мехмед Васиф-паша је постављен за валију Трабзона (1852–1853), а затим је обављао разне командне дужности. Преминуо је у Истанбулу 7. октобра 1865. АСАНУ, СК, 7051/1436, А. Јанковић – С. П. Книћанину, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1852; 7051/1439, И. Гарашанин – истом, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1852. SO/5, 1653; S. Kuneralp, *нав. дело*, 106.

²⁹⁹ Мехмед Хуршид-паша је био брат румелијског сераскера Решид Мехмед-паше. Крајем 1849. именован је за валију Румелијског ејалета у рангу мирмирана, а средином следеће године премештен је у Ниш, где се показао као веома добар провинцијски управник, искорењавајући злоупотребе и заводећи ред и мир. Као нишки валија био је у добрим односима са Србијом, што га је препоручило за мухафиза Београда. СН, бр. 104, 12/24. септембар 1850; бр. 119, 21. октобар / 2. новембар 1850; бр. 134, 2/14. децембар 1850; ДАС, МУД–С, 1850, Ф III, Р 65, Ђ. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. јул 1850; исто, Ф IV, Р 26, исти – истом, Алексинац, 26. јул / 7. август 1850; Ф IV, Р 21, Н. Алковић – истом, Пандирало, 30. септембар / 12. октобра 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 15/27. септембар 1850; Министарство финансија – Одељење промишљености (= МФ–П), 1851, П. Баба Милић – Попечитељству финансија, Пандирало, 15/27. септембар 1851; исти – истом, Пандирало, 16/28. децембар 1851; АСАНУ, СК, 7051/1436, А. Јанковић – С. П. Книћанину, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1852; 7051/1439, И. Гарашанин – истом, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1852.

³⁰⁰ Радован Петровић је послат да дочека новог мухафиза због тога што је био са њим у пријатељским односима. АСАНУ, СК, 7051/1436, А. Јанковић – С. П. Книћанину, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1852; 7051/1439, И. Гарашанин – истом, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1852; 7051/1440, исти – истом, Београд, 1/13. фебруар 1852; 7051/1441, А. Јанковић – истом, Београд, 1/13. фебруар 1852.

³⁰¹ АСАНУ, СК, 7051/1442, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 5/17. фебруар 1852; 7051/1443, И. Гарашанин – истом, Београд, 5/17. фебруар 1852; 7051/1494, А. Ненадовић – истом, Београд, 30. мај / 11. јун 1852; 7051/1499, А. Симић – истом, Београд, 9/21. јун 1852; 7051/1501, С. П. Книћанин – И. Гарашанину, Београд, 12/24. јун 1852; 7051/1502, Т. Кнежевић – С. П. Книћанину, Београд, 13/25. јун 1852; 7051/1504, исти – истом, Београд, 15/27. јун 1852; 7051/1510, исти – истом, Београд, 20. јун / 2. јул 1852; 7051/1511, кнез А. Карађорђевић – истом, Београд, 20. јун / 2. јул 1852; СН, бр. 75, 5/17. јул 1852.

³⁰² Илија Гарашанин се чудео оваквом гесту београдског паше коме је кнез приредио свечани дочек: „Овај паша или је луд или је веома запоо“. АСАНУ, СК, 7051/1445, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 8/20. фебруар 1852.

³⁰³ Гарашанин је након сусрета са Хуршид Мехмед-пашом увидео да неће бити проблема: „Ништа особито, но један миран и мало разумевајући Турчин.“ АСАНУ, СК, 7051/1458, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 22. фебруар / 5. март 1852.

После аудијенције, били су позвани на свечани ручак, а сутрадан су на пароброду пловили са царем до Панчева. Приликом њиховог проласка поред београдске тврђаве испален је 101 почасни плотун, што је отпоздрављено пуцњавом топова са пароброда.³⁰⁴

Хуршид-паша је у првој половини августа 1852. унапређен у мушира и именована за валију Босанског ејалета.³⁰⁵ Из Београда је у отишао у недељу 5. септембра 1852. године.³⁰⁶ Заједно са њим Београд је напустио и Рашид-бег, председник београдског меџлиса и османски хроничар Београда. Након доласка у Травник Хуршид-паша је Рашид-бега поставио за мутеселима Ливна.³⁰⁷

На место Хуршид-паше Порта је именовала нишког валију и ферика Мехмед Бесим-пашу.³⁰⁸ Нови мухафиз је прешао српску границу код Алексинца 29. августа, а одатле је предузео даљи пут уз пратњу татар-аге Инцета, који је послат у Алексинац да га дочека. У Београд су стигли 3. септембра.³⁰⁹

Бесим-паша је остао у Београду нешто више од годину дана. С обзиром да је био у добрим односима са српском владом одлука о његовом премештају из Београда била је изненађујућа. У септембру 1853. именован је по други пут за румелијског валију. Београд је напустио 22. октобра исте године, а затим је наставио даљи пут преко Ћуприје и Алексинца, где је прешао српску границу.³¹⁰

³⁰⁴ АСАНУ, СК, 7051/1488, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 20. мај / 1. јун 1852; 7051/1491, кнез А. Карађорђевић – истом, Београд, 23. мај / 4. јун 1852; 7051/1494, А. Ненадовић – истом, Београд, 30. мај / 11. јун 1852; 7051/1499, А. Симић – истом, Београд, 9/21. јун 1852; 7051/1501, С. П. Книћанин – И. Гарашанину, Крагујевац, 12/24. јун 1852; 7051/1502, Т. Кнежевић – С. П. Книћанину, Београд, 13/25. јун 1852; 7051/1504, исти – истом, Београд, 15/27. јун 1852; 7051/1510, исти – истом, Београд, 20. јун / 2. јул 1852; 7051/1511, кнез А. Карађорђевић – истом, Београд, 20. јун / 2. јул 1852; СН, бр. 75, 5/17. јул 1852.

³⁰⁵ Пре унапређења и премештања Мехмед Хуршид-паше у Цариграду је дошло до политичких промена. Уместо Мустафе Решид-паша за великог везира је постављен Мехмед Емин Али-паша, дотадашњи министар иностраних дела, а на његово место је именован Мехмед Фуад-ефендија. Остаје отворено питање да ли су наведне промене имале утицаја на премештање мухафиза Београда. АСАНУ, СК, 7051/1527, А. Јанковић – С. П. Книћанину, 1/13. август 1852; 7051/1528, А. Симић – истом, Београд, 1/13. август 1852; 7051/1533, А. Јанковић – истом, Београд, 8/20. август 1852.

³⁰⁶ В. Поповић и Сафет-бег Башагић-Реџепашаић нетачно наводе да је Мехмед Хуршид-паша био босански валија од 1853. године. *Narodne Novine*, бр. 196, 27. колотов 1852; бр. 206, 9. гујан 1852; ДАС, МУД–П, 1852, Ф I, Р 8, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. август / 12. септембар 1852; Ј. Гавриловић – истом, Ваљево, 31. август / 12. септембар 1852; Ј. Вучковић – истом, Шабац, 31. август / 12. септембар 1852; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 116; Сафет-бег Башагић Реџепашаић, *Кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине*, 183.

³⁰⁷ Мехмед Хуршид-паша је био валија Босанског ејалета до септембра 1856, када је смењен. У септембру је именован за румелијског валију, а у јуну следеће године за валију Сидона (1857–1860). У периоду од јула до септембра 1872. био је валија Кутахије. Преминуо је у Јенишехиру крајем 1876. године. *Narodne Novine*, бр. 196, 15. просинца 1852; бр. 80, 6. траванја 1855; бр. 24. велјаће 1857; S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne* 2, 1057–1067; SO/2, 679–680; S. Kunalp, *нав. дело*, 96.

³⁰⁸ Мехмед Бесим-паша је започео своју каријеру као официр Топхане, и дошао је до чина мирливе. У рангу мирмирана постао је децембра 1850. године румелијски валија. Фебруара 1852. године, после премештаја Мехмед Хуршид-паше у Београд, постављен је за нишког валију, а већ у августу исте године именован је за мухафиза Београда. SO/2, 370; ДАС, МУД–С, Ф I, 52, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 2/14. март 1852; АСАНУ, СК, 7051/1533, А. Јанковић – С. П. Книћанину, 8/20. август 1852; СН, бр. 96, 23. август / 4. септембар 1852; *Narodne novine*, бр. 206, 9. гујан 1852.

³⁰⁹ ДАС, МУД–П, 1852, Ф I, Р 8, Т. Кузмановић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 30. август / 11. септембар 1852; Ј. Николајевић – истом, Алексинац, 31. август / 12. септембар 1852; М. Дабић – истом, Београд, 31. август / 12. септембар 1852; Г. Јеремић – истом, Београд, 31. август / 12. септембар 1852; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 3/15. септембар 1852.

³¹⁰ Мехмед Бесим-паша је био румелијски валија до фебруара 1854, а затим валија Јањине (1854–1855), Трабзона (1855–1858) и Дијарбекира (1857–1858). Преминуо је у Дијарбекиру почетком 1858. године. *Narodne novine*, бр. 219, 26. гујна 1853; СН, бр. 115, 10/22. октобар 1853; ДАС, МУД–П, 1853, Ф X, Р 3, Б. Ђорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Ћуприја, 31. октобар / 12. новембар 1853; Ј. Николајевић истом, Алексинац, 31. октобар / 12. новембар 1853; F. Erten, *Va'ka-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa*, 105–106; SO/2, 370.

После његове смене за београдског мухафиза је именован Ахмет Изет-паша.³¹¹ Нови мухафиз је дошао у Београд 21. октобра. Следећег дана у београдској тврђави је најпре прочитан ферман о његовом постављењу, а затим ферман којим се обзнањује да је Порта 4. октобра објавила рат Русији.³¹² Будући да је Изет-паша дошао у Србију веома болестан, дужност је обављао његов син Азис-паша, који је тада имао 28 година. Интересантно је навести да је млади паша говорио чак три страна језика – француски, италијански и енглески.³¹³

Изет-паша је дошао у Београд на почетку Кримског рата (1853–1856), па је због тога настојао да одржи добре односе са српском владом. Није гледао благонаклоно на војну помоћ Велике Британије и Француске Османском царству, због тога што је био убеђен да ће кад тад то доћи на наплату: „Није то помоћ, нити каква радост за нас, то је несрећа и жалост за нас, то је баш оно, што ће нас упропастити“.³¹⁴ Стари паша је из здравствених разлога средином септембра отишао из Београда. За његовог заступника, односно кајмакама, постављен је његов син Азис-паша. Пре одласка из Србије обећао је српској влади да ће препоручити своме сину да буде у добрим односима са њом.³¹⁵

Азис-паша је почетком 1855. званично именован за мухафиза Београда.³¹⁶ Првих годину дана углавном је био у добрим односима са српском владом. Паша је био гост на балу који је приредио кнез Александар у хотелу „Српска круна“ 3. фебруара 1855. године.³¹⁷ Када се 8. фебруара исте године удавала кнежева ћерка Клеопатра Карађорђевић за секретара Српске агенције у Цариграду Милана Петронијевића, Азис-паша је био један од значајнијих званица.³¹⁸ Четири дана касније ишао је у лов заједно са српским кнезом, војводама Вучићем и Книћанином, Гарашанином, Јанковићем и другим српским званичницима.³¹⁹ На свечаности коју је Вучић следећег дана приредио у хотелу „Српска круна“ међу присутнима је био и београдски мухафиз. Том приликом мухафиз је напио здравицу у здравље српског народа.³²⁰

³¹¹ Ахмет Изет-паша, син Хаки-паше, рођен је 1798/99. године. Прва значајнија титула коју је добио била је титула капицибаше. Када је Мехмед Салих Вецихи-паша дошао у Београд 1833. био је његов ћехаја. Године 1837. унапређен је у чин ферика. Крајем 30-их и на самом почетку 40-их година XIX века обављао је разне војне дужности у Анкари, Багдаду, Адана и Џеди. Почетком 1842. именован је за валију Сидона, а након кратког времена за мухафиза Кипра (1842–1843). Затим је био валија Адане (1843–1844) и Болуа (1844–1845). Двадесетог септембра 1845. добио је ранг везира и именован је за валију Дијарбекира. У јесен 1846. постављен је за валију Ерзерума, а убрзо потом за валију Сиваса (1846–1847). У марту 1848. именован је за јањинског валију, а у октобру исте године постављен је за валију Триполија. Са положаја валије Триполија смењен је у септембру 1853. године и именован за мухафиза Београда. SO/3, 844; *Narodne Novine*, br. 219, 26. rujna 1853; F. Erten, *Va'ka-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa*, 105.

³¹² СН, бр. 116, 13/25. октобар 1853.

³¹³ Британски конзул у Београд Фонбланк, погрешено је проценио узраст Азис-паше, то јест навео је да млади паша има само 18 година. F. Erten, *Va'ka-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa*, 105; J. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, прва књига 1848–1860*, Београд 1887, 171–172; Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат (1853–1856), Неутралност као независност*, Београд 2004, 55.

³¹⁴ АСАНУ, СК, 7051/1842, А. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 9/21. април 1854.

³¹⁵ Ахмет Изет-паша је почетком 1855. званично смењен са положаја београдског мухафиза. После тога је био по други пут валија Јањине (1855), два пута валија Трапезунта (1855–1856, 1858–1860), валија Сирије (1856–1857), Цеде (1861–1864), Коње (1865–1867) и Анкаре (1868–1870). Преминуо је 20. фебруара 1876. године. Волео је управне послове. Био је побожан, праведан и великодушан човек. Знају се имена тројице његових синова – Азис-паша, Хаки-паша и Сулејман-бег. ДАС, Министарство иностраних дела – Хартије Јована Мариновића (= МИД–ЈМ), I, 7, А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 25. август / 6. септембар 1854; исти – истом, 2/14. септембар 1854; *Србски дневник* (= СД), бр. 68, 26. август / 7. септембар 1854; бр. 73, 12/24. септембар 1854; бр. 8. 30. јануар / 11. фебруар 1855; бр. 65, 21. август / 2. септембар 1858; SO/3, 844.

³¹⁶ СД, бр. 8, 30. јануар / 11. фебруар 1855.

³¹⁷ СН, бр. 9, 25. јануар / 6. фебруар 1855.

³¹⁸ СН, бр. 11, 29. јануар / 10. фебруар 1855.

³¹⁹ СД, бр. 11, 9/21. фебруар 1855.

³²⁰ СД, бр. 11, 9/21. фебруар 1855; *Етнографски записи Јеврема Грујића, критичко издање и превод необјављене архивске грађе*, приредио Н. Ф. Павковић, Београд 1992, 127–128.

Односи између Азис-паше и српске владе почели су да се ремете због пашиног настојања да прошири надлежност османских власти ван реона београдске тврђаве. Због тога је у Цариграду у јануару 1857. донета одлука да се Азис-паша смени. Из нама непознатих разлога остао је у Београду све до 9. марта исте године, када је отишао на своје ново опредељење у Варну.³²¹

Уместо Азис-паша за новог мухафиза у јануару 1857. именован је мирмиран Хасан Хусни-паша, члан Великог финансијског савета.³²² Након одласка Азис-паше у Београду се очекивао долазак новог мухафиза који је носио са собом орден Мецидије I степена, којим је султан одликовао кнеза Александра.³²³ Мухафиз је кренуо за Београд паробродом из Цариграда тек у другој половини априла. Заједно са њим путовали су чланови његове свите и његова фамилија. Добивши информације о његовом поласку, српска влада је упутила у Оршаву министра финансија Јована Мариновића и кнежевог ађутанта, да сусретну новог мухафиза и појеле му добродошлицу.³²⁴

Хусни-паша је коначно стигао у Београд 24. априла, у преподневним часовима, три месеца након именовања за београдског мухафиза. Три дана након његовог доласка, као што је било уобичајено, у тврђави је прочитан ферман о његовом постављењу. Читању фермана су присуствовали кнежевски представник Алекса Симић, управник вароши Београда Никола Ј. Христић, чланови београдског меџлиса, неколико виших османских официра и Турака. Следећег дана мухафиз је учинио званичну посету српском кнезу.³²⁵

Хусни-паша је носио са собом писмо великог везира Мустафе Решид-паше за српског кнеза. Велики везир у писму поздравља кнеза и истиче да је својим поступцима показао да је веран султану, али „као верном султановом поданику да му не ваља, што подпомаже тежњу да се подигне споменик једном бунтовнику“. На крају писма наведено је да Висока Порта то никада неће дозволити, а да он, велики везир, „као први слуга султанов“, протестује против подизања споменика.³²⁶ Реч је била о намери да се подигне споменик Ђорђу Петровићу Карађорђу (1762–1817), војду Првог српског устанка и оцу владајућег кнеза Србије. Идејни творац подизања споменика био је Вучић. Акција око подизања споменика је у јесен 1857. била потиснута у други план због унутрашњих политичких сукоба.³²⁷ У српским изворима није остало трага каква је била реакција српског кнеза на писмо великог везира. Важно је нагласити да је велики везир могао само да протестује, али не и да забрани подизање споменика војду Карађорђу у српском делу београдске вароши.

Да идеја о подизању споменика није нарушила српско-османске односе сведочи догађај од 30. јуна 1857, када је београдски мухафиз свечано уручио кнезу орден Мецидије I степена са бератом. Свечаност је уприличена испред кнежевог двора. Мухафиз је носећи орден са бератом у десној руци парадно пројахао на коњу кроз српску варош до кнежевог двора, праћен кнежевим ађутантом, члановима београдског меџлиса, османским војним музичарима и са 40 подофицира београдског гарнизона. Испред кнежевог двора била је упарађена српска војска и свирала српска војна музика, а у двору су се уз кнеза налазили чланови владе и неколико

³²¹ СД, бр. 15, 21. фебруар / 5. март 1857; СН, бр. 23, 26. фебруар / 10. март 1857; бр. 42, 13/25. април 1857. ДАС, МУД–П, 1857, Ф Х, Р 11, К. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 5/17. март 1857.

³²² Хасан Хусни-паша је био син османског државника Мустафе Наили-паше Гиритлије, који је у више наврата био велики везир. Зна се да је имао два брата – Велијудин-пашу, познатијег као Вели-паша, и Сали-пашу, високог официра османске војске. Вели-паша је у време његовог именовања за београдског мухафиза био валија Крита. СД, бр. 15, 21. фебруар / 5. март 1857; СН, бр. 42, 13/25. април 1857.

³²³ СД, бр. 15, 21. фебруар / 5. март 1857; СН, бр. 23, 26. фебруар / 10. март 1857; бр. 24, 28. фебруар / 12. март 1857.

³²⁴ СН, бр. 39, 4/16. април 1857; СД, бр. 28, 11/23. април 1857; СН, бр. 42, 13/25. април 1857.

³²⁵ СН, бр. 42, 13/25. април 1857; бр. 43, 16/28. април 1857; ДАС, МУД–П, 1857, Ф Х, Р 9, Н. Христић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. април / 12. мај 1857.

³²⁶ СД, бр. 31, 21. април / 3. мај 1857.

³²⁷ Опширније о томе: Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 226–229.

државних саветника. Дошавши испред двора паша је сјахао са коња, изговорио кратку беседу и потом кнезу свечано уручио орден и берат. Након тога, парадно се вратио у београдску тврђаву.³²⁸

Убрзо након овог свечаног догађаја Хусни-паша је ушао у сукоб са српском владом, због мешања у унутрашње ствари српске кнежевине, чиме је нарушавао права која је српски народ стекао Хатишерифима из 1830. и 1833. године. Једноставно речено водио се мишљењем да је Кнежевина Србија само једна од провинција Османског царства, те да тако може да се и влада. За њега је српски кнез био као и сви други провинцијски управници Царства. Да би се избегао даљи сукоб и заостравање српско-османских односа Порта је у августу 1857. сменила Хусни-пашу и именовала га за мутесарифа Пловдива.³²⁹

Хусни-паша је 11. септембра имао опроштајни сусрет са кнежевским представником Стефаном Марковићем, а затим са конзулима великих сила. Следећег дана је напустио Београд са својим харемом, уз почасне топовске плотуне. Путовао је цариградским друмом кроз Србију до Ниша, а затим је наставио даљи пут за Пловдив. „Ако овај паша стане благодети хатихумајума³³⁰ распростирати међу Бугарима краја пловдинског, као што је овде насртао на права народна, онда морамо за Бугаре Пловдинце стрепити“, писао је дописник из Београда уредништву новосадског *Србског дневника*.³³¹

Нову мухафиз Београда је постао трновски кајмакам Топал Шериф Осман-паша.³³² Као и његови претходници, пре именовања за београдског мухафиза вршио је разне дужности.³³³ Осман-паша је дошао у Београд 14. октобра. Сутрадан га је посетио кнежевски представник и у име кнеза пожелео му добродошлицу.³³⁴ Шеснаестог октобра у преподневним часовима свечано је прочитан ферман о постављењу Осман-паше за мухафиза Београда. Читању

³²⁸ СД, бр. 49, 23. јун / 5. јул 1857.

³²⁹ Узрок сукоба је био што је Хасан Хусни-паша настојао да прошири своју надлежност и изван реона београдске тврђаве, то јест и у српском делу вароши. Због тога су и страни конзули писали својим посланствима у Цариграду да представе Порти суштину проблема. Своје отворено негодовање конзули су показали недоласком на свечани ручак који је паша приредио за њих 21. јула 1857. године. АСАНУ, КН, I/5, 1/126, С. Марковић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 9/21. јул 1875; 1/127, исти – истом, Београд, 11/23. јул 1857; 1/128, исти – истом, Београд, 13/25. јул 1857; 1/130, исти – истом, Београд, 18/30. јул 1857; 1/132, исти – истом, Београд, 27. август 1857; СД, бр. 66, 22. август / 3. септембар 1857.

³³⁰ Хатихумајун, реформски акт из 1856. године. Види поглавља: *Кнежевина Србија, Османско царство и велике силе*.

³³¹ После именовања за мутесарифа Пловдива, Хасан Хусни-паша је извесно време био критски валија, а затим мутесариф Биге, Кастимонуа, Родоса и Цаника на Црном мору. Преминуо је 2. априла 1873. године. АСАНУ, КН, I/5, 1/133, С. Марковић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 31. август / 12. септембар 1857; ДАС, МУД–П, 1857, Ф Х, Р 5, Т. Кузмановић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 3/15. септембар 1857; Ф Х, Р 3, Д. Ресавац – истом, Ђуприја, 30. септембар / 12. октобар 1857; Ј. Николајевић – истом, Алексинац, 2/14. октобар 1857; СН, бр. 98, 31. август / 12. септембар 1857; СД, бр. 70, 5/17. септембар 1857; SO/2, 629.

³³² У османским биографским лексиконима и *Енциклопедијама ислама*, погрешно се наводи да је Осман-паша именован за београдског мухафиза у септембру 1856. године. Поред тога, турским ауторима није било познати да је Осман-паша дошао у Београд са положаја кајмакама Трновског санџака. СН, бр. 93, 17/29. август 1857; SO/5, 1591; Ş. Turan, *Topal Osman Paşa, İslam Ansiklopedisi*, XII/I. Cilt, İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati, İstanbul 1979, 442; K. Beydilli, *Topal Osman Paşa*, TDVİA, 41. Cilt, İstanbul 2012, 246.

³³³ Осман-паша, син Хаџи Шериф-аге, рођен је у једном селу код Смирне 1804. године. Због повреде ноге у детињству, храмао је, те је зато добио надимак Топал (Хроми). Из тога разлога се у изворима и литератури наводи као Топал Осман-паша, али и као Шериф Осман-паше, због очевог имена. Каријеру је започео као морнарички официр. Због одлуке капудан-паше и мушира Ахмет Февзи-паше да преда османску флоту Мехмед Али-паши, након смрти султана Махмуда II, у периоду од 1839. до 1841. године био је морнарички официр египатског валије Мехмед Али-паше. После тога је наставио даљу каријеру у служби султана Абдул Мецида I. Године 1848. добио је ранг мирмирана и постављен је за мухасила у Измиту. Затим је био мутесариф Каресија, Биге, Кипра и Трнова. Хришћани Трнова су били задовољни са његовом управом, због тога што је завео ред и спречио злоупотребе локалних чиновника. SO/5, 1591; Ş. Turan, *Topal Osman Paşa*, 442; K. Beydilli, *Topal Osman Paşa*, 246; F. Erten, *Va'ka-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa*, 149; СН, бр. 93, 17/29. август 1857; СД, бр. 56, 18/30. јул 1857; бр. 73, 15/27. септембар 1857.

³³⁴ СН, бр. 112, 3/15. октобар 1857; СД, бр. 79, 6/18. октобар 1857.

фермана присуствовали су кнежевски представник, министар унутрашњих дела Коста Николајевић, Никола Христић и неколико грађана. Током церемоније пуцали су топови са београдске тврђаве и свирала је војна музика. После свечаног читања фермана Осман-паша је учинио прву званичну посету српском кнезу и том приликом је изразио жаљење што се против кнеза спремао завера (Тенкина завера), додавши на крају: „... да му је врло мило и да се од свег срца радује, што је то осудително злочинство осујећено“. Након посете кнезу паша је учинио званичне посете кнежевском представнику, министру унутрашњих дела и страним конзулима.³³⁵

Као мухафиз Београда Осман-паша је био сведок политичких потреса који су захватили Кнежевину Србију и довели до смене владара на Светоандрејској скупштини 24. децембра 1858. године. За време његове управа ејалетом Београд у Србији су се променила три владара: кнез Александар, кнез Милош и кнез Михаило.³³⁶ Осман-паша је 23. јануара 1861. унапређен у мушира и именован за валију Босанског ејалета. Београд је напустио 7. фебруара исте године.³³⁷

Прегледности ради у следећој табели навешћемо имена и титуле свих београдских мухафиза са датумима њиховог именованја, доласка и одласка из Београда.

³³⁵ СН, бр. 113, 5/17. октобар 1857.

³³⁶ Опширније о томе: Д. Леовац, *Последњи мухафиз Београда (1856–1867)*, Српске студије 9 (2018), 128–130.

³³⁷ Осман-паша је био последњи валија Босанског ејалета (1861–1865) и први валија Босанског вилајета (1865–1869). Преминуо је у својој кући на Босфору 25. јула 1874. године. За више о томе: S. S. Muvekkit, *Povijest Bosne* 2, 1095–1135, 1137–1139; J. Koetschet, *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens und seine Nachfolger*, Sarajevo 1909; A. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo 1983, 82–159; К. В. Мельчакова, *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.*, Москва 2019, 351–378; Ş. Turan, *Topal Osman Paşa*, 443.

Табела 5. Списак мухафиза Београда (1835–1861)

Мухафиз	Датум именованја	Датум доласка	Датум одласка
1. везир Јусуф Мухлис-паша	13. јул 1835.	18. септембра 1835.	6. јул 1839.
2. ферик Мехмед Хусрев-паша	април/мај 1839.	3. јул 1839.	12. октобар 1840.
3. ферик Мехмед Тамил-паша	28. септембар 1840.	12. новембар 1840.	12. мај 1843.
4. мушир Мехмед Хафис-паша	24. април 1843.	6. мај 1843.	29. новембар 1845.
5. мушир Ахмет Хафис-паша	1. новембар 1845.	25. новембар 1845.	11. април 1846.
6. мушир Мехмед Салих Веџихи-паша	март 1846.	17. мај 1846.	16. мај 1847.
7. везир Селим Сири-паша	март 1847.	14. мај 1846.	7. јун 1847.
8. ферик Мехмед Емин-паша	јун 1847.	3. септембар 1847.	31. јул 1848.
9. мушир Ахмет Хафис-паша	јун/јул 1848.	28. јул 1848.	19. новембар 1848.
10. мирмиран Хасан-паша Чешмелија	септембар/октобар 1848.	18. новембар 1848.	27. јануар 1850.
11. мушир Мехмед Васиф-паша	фебруар 1850.	15. март 1850.	14. октобар 1851.
12. мирмиран Мехмед Хуршид-паша	јануар/фебруар 1852.	17. фебруар 1852.	5. септембар 1852.
13. мирмиран Мехмед Бесим-паша	август 1852.	3. септембар 1852.	22. октобар 1851.
14. везир Ахмет Изет-паша	септембар 1853.	21. октобар 1853.	14. септембар 1854.
15. мирмиран Азис-паша	јануар 1855.	21. октобар 1853.	9. март 1857.
16. мирмиран Хасан Хусни-паша	јануар 1857.	24. април 1857.	12. септембар 1857.
17. мирмиран Топал Шериф Осман-паша	август 1857.	14. октобар 1857.	7. фебруар 1861.

На основу горње табеле која представља резултат података које смо сакупили и навели за сваког мухафиза понаособ, види се да се у периоду од 1839. до 1858. променило 16 мухафиза у Београду, а да је било 17 именованја, због тога што је Ахмет Хафис-паша био београдски мухафиз два пута (1845–1846, 1848). Од 16 београдских мухафиза њих седморица су били

везири и мушири, то јест паше од три туга, а преосталих девет мирмирани и ферици, односно паше од два туга. За разлику од периода до 1839. када су мухафиза Београда углавном биле паше од три туга,³³⁸ после 1839. преовладавше су паше од два туга. Наведена чињеница могла би утицати на доношење погрешног закључка да после стварања аутономне Кнежевине Србије Београд за Порту није више имао ранији значај. Пример Ниша, који је исто као и Београд, био седиште ејалета, али много пространијег, показује да се не треба водити мишљењем да ранг провинцијског управника одређује значај једне османске провинције. Током 50-их година XIX века неколико нишких валија је имало ранг мирмирана, а као најочигледнији пример наведимо Мехмед Хуршид-пашу и Мехмед Бесим-пашу, који су из Ниша премештени у Београд у рангу паше од два туга.³³⁹ За разлику од Београдског и Нишког ејалета, валије Босанског ејалета су увек били везири или мушири, изузев Мехмед Хусрев-паше који је због унутрашњих немира добио наређење да што пре напусти Београд и преузме дужност босанског валије. Хусрев-паша је отишао из Београда у чину ферика, али је убрзо унапређен у мушира.³⁴⁰

Висока Porta је водила рачуна да Београд никада не остане без мухафиза. Изузетак су били случајеви када би смењени мухафиза добили наређење из Цариграда да након пријема фермана о именовану на нову дужност, у што краћем року оду на своје ново опредељење, не чекајући на долазак новог мухафиза. У периоду којим се бави овај рад такви случајеви су се догодили 1840, 1846. и 1857. године. Хусрев-паша је напустио Београд 12. октобар 1840. не чекајући долазак Тамил-паше, Ахмет Хафис-паше 11. априла 1846. не чекајући долазак Веци-паше, Азис-паша 9. марта 1857. не чекајући долазак Хусни-паше, а последњи 12. септембра исте године не чекајући долазак Осман-паше. Посебан случај представља ситуација када би мухафиза Београда преминули на својој дужности. У овом периоду, као што је већ поменуто, у Београду су преминула два мухафиза: Селим паша 7. јуна 1847. и Хасан-паша Чешмелија 27. јануара 1850. године.

У наведеним околностима дужност београдског мухафиза би преузимао кајмакам (заступник) кога би одредио одлазећи мухафиз, новоименовани мухафиз или београдски мецлис. Хусрев-паша је пред свој одлазак у Босански ејалет именован за кајмакама Хусејин-бега, миралаја³⁴¹ османског гарнизона у Београду. Хусејин-бег је вршио дужност кајмакама у периоду од 12. октобра до 12. новембра 1840, када је дошао Тамил-паша и преузео своју дужност. Веци-паша је именован за кајмакама свог братанца Абдул Халим-бега, који је вршио ту дужност од одласка Ахмет Хафис-паше 11. априла до доласка Веци-паше у Београд 17. маја 1846. године. Када је преминуо Селим-паша, београдски мецлис је по други пут именован за кајмакама миралаја Хусејин-бега, који је заступао новоименованог београдског мухафиза Мехмед Емин-пашу до његовог доласка у Београду 3. септембра 1847. године.³⁴²

После смрти Хасан-паше за кајмакама је именован Курт Али-бег, који је вршио ту дужност све до доласка Васиф-паше 15. марта 1850. године. Курт Али-бег је поново вршио дужност кајмакама у периоду између одласка Васиф-паше 14. октобра 1851. и доласка

³³⁸ Опширније о томе: Р. Тричковић, *Списак мухафиза Београда од 1690–1798*, Историјски часопис XVIII (1971), 297–328; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 352–360; А. М. Савић, *Марашли Али-паша*, 683–704; исти, *Hussain Pasha Kavanozade*, 257–276.

³³⁹ Уп. М. Осман, *Arşiv Belgelerine Göre Niş Sancağı (1839–1878)*, необјављена докторска дисертација, Одељење за исламску историју и уметност Универзитета Улудаг, Бурса 2018, 39–40.

³⁴⁰ За више о валијама Босанског ејалета: S. S. Muvekkit, *Povijest Bosne* 2, 964–1089.

³⁴¹ Миралај (*miralay*), пуковник.

³⁴² ДАС, МУД–П, Ф IX, Р 77, М. Божићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 28. септембар / 10. октобар 1840; Ф IX, Р 153, М. Жујевић – истом, 1/13. октобар 1840; 1846, Ф I, Р 1, М. Дабић – истом, Алексинац, 30. март / 11. април 1846; МУД–С, 1846, Ф III, Р 150, В. Теодоровић – истом, Алексинац, 27. март / 8. април 1846; Ф IV, Р 11, исти – истом, Алексинац, 10/22. април 1846; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 144, 190, 194.

Хуршид-паше у Београд 17. фебруара 1852. године.³⁴³ Није нам познато име официра који је био кајмакам у периоду од одласка Азис-паше 9. марта до доласка у Београд Хусни-паше 24. априла 1857. године. После одласка Хусни-паше 12. септембра за кајмакама је одређен Мустафа-бег, који је вршио поменуту дужност до 14. октобра 1857, када је у Београд дошао Осман-паша.³⁴⁴

Данак одсеком који је Хатишерифом из 1833. сведен на 2.300.000 гроша српска влада је исплаћивала београдским мухафизима у више месечних рата. Након пријема новца мухафизима су потписивали тахвил, признаницу којом су потврђивали да им је новац исплаћен. Када би им се исплатила цела сума данка, онда су били дужни да издају генерални тахвил као потврду да им је исплаћена цела једногодишња сума.³⁴⁵

Исплаћивање данка у месечним ратама није успевало да покрије све расходе мухафиза и гарнизона у Београду, тако да су поједини мухафизима често тражили да им се унапред исплати данак и за наредне месеце. Тамил-паша је почетком маја 1841. тражио да му се што пре исплати сума данка за тај месец, али и за наредна два месеца, јун и јул, односно укупно 450.000 гроша. Српска влада је удовољила његовом захтеву.³⁴⁶ Две године касније унапред му је исплаћено 250.000 гроша.³⁴⁷ Изет-паша је уочи свог поласка из Београда затражио да му се исплати рата данка за август од 65.000 и приде 40.000 чаршијских гроша унапред, као део месечне рате данка за септембар. Уз сагласност српског кнеза, удовољено је пашином захтеву, тако да му је одједном исплаћено 105.000 чаршијских гроша.³⁴⁸

Азис-паша је често тражио исплаћивање месечних рата данка унапред, најчешће за три месеца одједном. Поред тога, 14. септембра 1855, у складу са налогом из Цариграда, затражио је од кнеза Александра да му се позајми 1.000.000 гроша за потребе београдског гарнизона. Српски кнез му је изашао у сусрет и већ следећег дана одобрио позајмицу, уз услов да се новац врати у наредних 10 месеци, тако што ће се од сваке месечне суме данка одбијати по 100.000 гроша. Због тога је од тада, кад год би Азис-паша затражио исплаћивање данка унапред, његовом захтеву изложено уз сусрет, али да се од те суме одбије за сваки месец поменута месечна рата од 100.000 гроша. Пошто су захтеви Азис-паше за исплаћивање данка унапред постали учестали, Министарство иностраних дела затражило је од кнеза одобрење да му исплати тражену суму без сагласности кнеза и Државног савета, али то није одобрено.³⁴⁹ Иако

³⁴³ ДАС, МИД–И, 1850, Ф I, Р 139, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 3/15. фебруар 1850; 1851, Ф V, Р 30, Али-бег – А. Јанковићу, Београд, 5. мухарем 1267 / 29. октобар 1851; 1852, Ф I, Р 10, исти – истом, Београд, 4. ребулевал 1268 / 22. децембар 1851; F. Erten, *Va'ka-i Hayret-Nüma Belgradi Raşid Paşa*, 58, 62, 71.

³⁴⁴ СН, бр. 98, 31. август / 12. септембар 1857; бр. 112, 3/15. октобар 1857.

³⁴⁵ ДАС, МИД–И, 1842, Ф VI, Р 99, П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. децембар 1842; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 29. децембар 1842 / 10. јануар 1843; 1843, Ф III, Р 140, П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/14. октобар 1843; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 27. новембар / 9. децембар 1843; 1853, Ф VI, Р 88, С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. новембар 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 11/23. новембар 1853; 1856, Ф VI, Р 151, Ј. Мариновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. децембар 1856; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 15/27. децембар 1856; 1857, Ф VII, Р 32, Ј. Мариновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. новембар 1857; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 3/15. децембар 1857.

³⁴⁶ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 35, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 7/19. мај 1841.

³⁴⁷ ДАС, МИД–И, 1843, Ф III, Р 140, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 20. април / 2. мај 1843; Попечитељство финансија – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. мај 1843.

³⁴⁸ ДАС, МИД–И, 1858, Ф III, Р 133, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. септембар 1854; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. септембар 1854.

³⁴⁹ ДАС, МИД–И, 1858, Ф III, Р 133, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. април / 3. мај 1855; исти – истом, Београд, 2/14. мај 1855; исти – истом, Београд, 22. јул / 3. август 1855; исти – истом,

му је увек изложено у сусрет Азис-паша се жалио на српског државног банкара Јанаћа Кумандија, али је му је одговорено да је његова жалба неумесна, због тога што Кумануди није могао да му исплати новац док то не одобре кнез и Државни савет.³⁵⁰

Непуних месец дана након свог доласка у Београд Осман-паша се обратио српском кнезу са захтевом да му се одобри зајам од 6.000 дуката за потребе гарнизона у Београду. Кнез је то одобрио, уз услов да мухафиз, ако му стигне новац из Охридског санџака у року од два месеца врати одједном дуг, а ако не, да се након тога одбија месечно по 2.000 дуката од месечне рате данка.³⁵¹

Гарнизони

У расположивим изворима и литератури пронашли смо врло мали број података о војним посадама у смедеревској, шабачкој, соколској и ужичкој тврђави. Може се претпоставити да су у састав посада поменутих тврђава улазили и локални муслимани, који су били подређени османској власти. Посадама у тврђавама је исплаћивана улефа,³⁵² то јест тромесечна плата. Улефу је посадама поменутих тврђава исплаћивао београдски мухафиз посредством официра београдског гарнизона или члана београдског меџлиса. Министарство унутрашњих дела је у више наврата током 40-их и почетком 50-их година XIX века препоручивало окружним начелницима да изађу у сусрет Рашид-бегу, који је носио улефу у Шабац, Соко и Ужице. Не располажемо са подацима о слању улефе посади смедеревске тврђаве, али је вероватно и њима слата.³⁵³ Остаје отворено питање и колики је био укупан број посаде у свакој од четири поменуте тврђаве. Располажемо само са приближним подацима који се тичу укупног броја Турака насељених у тврђавама и у вароши.

Муслиманско становништво у Смедереву било је сконцентрисано у тврђави. Године 1844. процењено је да их је укупно било 750 и да су живели у 150 кућа. Шест година касније, према подацима до којих је дошао смедеревски окружни начелник, у смедеревској тврђави је живело 150 фамилија, односно 500 Турака.³⁵⁴ Када је у питању Шабац, муслиманско становништво је живело у тврђави и деловима шабачке вароши. Укупан број Турака у Шапцу 1844. је процењен на 1.350, а 1850. на 1.200.³⁵⁵ Соколски Турци су живели у тврђави и осам села око Сокола. Према подацима српских власти 1850. их је укупно било 2.123.³⁵⁶ Што се тиче Ужица, то је био једини град у Кнежевини Србији где су Турци били бројнији од Срба. У Ужицу је 1844. било 3.695 Турака и само 707 Срба. Број Турака у Ужицу је растао, између

Београд, 31. август / 12. септембар 1855; Азис-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 2/14. септембар 1855; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3 / 15. септембар 1855; исти – истом, Београд, 19. новембар / 1. децембар 1855; исти – истом, Београд, 12/24. децембар 1855; исти – истом, Београд, 20. децембар 1855 / 1. јануар 1856; исти – истом, Београд, 20. јануар / 1. фебруар 1856; исти – истом, Београд, 11/23. март 1856; исти – истом, Београд, 26. јул / 7. август 1856.

³⁵⁰ ДАС, МИД–И, 1858, Ф III, Р 133, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 11/23. октобар 1854; Ј. Кумануди – Попечитељству финансија, Београд, 15/27. октобар 1854; С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. октобар / 3. новембар 1854.

³⁵¹ ДАС, МИД–И, 1857, Ф VII, Р 25, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 31. октобар / 12. новембар 1857.

³⁵² Улефа је искривљен облик именице улуфе (*ulupe*), која је арапског порекла. Види: М. Đinđić, *Yeni Sırpça-Türkçe sözlük*, 1372.

³⁵³ ДАС, МУД–П, 1846, Ф VI, Р 61; 1849, Ф V, Р 43; Ф VI, Р 107; 1850, Ф IV, Р 13; 1851, Ф I, Р 8.

³⁵⁴ *Речник географјско-статистични Србије*, 246; ДАС, ИГ, 710.

³⁵⁵ *Речник географјско-статистични Србије*, 312; ДАС, ИГ, 714.

³⁵⁶ ДАС, ИГ, 741, 744, 763.

осталог и због усељавања из Босанског ејалета, тако да је 1855. у тврђави и вароши било 5.010 Турака, док је број Срба у вароши порастао на 1.746.³⁵⁷

Смедеревска, шабачка и ужичка тврђава нису остављале јак утисак на савременике због тога што су биле запуштене и оронуле. Међутим, треба рећи да су топови са бедема три тврђаве представљали потенцијалну опасност за српско становништво у вароши, у случају оружаног сукоба. Највећи утисак је остављала соколска тврђава због тога што је била подигнута на неприступачном месту. За локалне Турке Соко-град је био симбол непобедивости јер није био освојен током аустро-турских ратова у XVIII веку, али и зато што је био једино утврђење на територији Београдског пашалуку које није заузето за време Првог српског устанка. Соколски Турци су зато то с поносом истицали: „Шабач се узима, Семендра се узима, а Биоград је већ кућа од ратова: али се Соко не узима. Туче га Нијемац, па му ни креча не оби; туче га Карађорђе, па му ништа не учини; туче га Коца-Милош, па узалуд! Светац не да Сокола!!!“³⁵⁸

За разлику од Смедерева, Шапца, Сокола и Ужица, за Београд имамо много више података. Као средиште османске власти у Кнежевини Србији београдска тврђава је, у односу на четири поменуте тврђаве, била највећа и најзначајнија. У тврђави су се налазили војни објекти и конак београдског мухафиза, који је, према сведочењу савременика био запуштен. Градско поље, познатије као Калемегдан, делило је београдску тврђаву од вароши. Варош је била опасана шанцем и палисадама. Шанац се простирао од савског пристаништа, преко Косаничићевог и Топличиног венца до Народног позоришта, а потом даље према Дунаву дуж данашње Скадарске улице. Из града се улазило у варош кроз четири градске капије: Савакapiју (код данашњих степеница према Сави), Варош-капију (на почетку данашње Поп Лукине улице), Стамбол-капију (код Народног позоришта) и Видин-капију (у данашњој улици Цара Душана). Кроз прве две капије улазило се у српску варош која се простирала према Сави, док се кроз друге две улазило у турску варош која се простирала од данашњег Студентског трга, где је тада била Велика пијаца, па све до Видинског сокака, односно до данашње улице Цара Душана. У Београду се крајем 30-их година налазило 16 џамија. Петнаест се налазило на простору турске вароши и утврђења, а шеснаеста џамија се налазила изван турске вароши, па је због запуштености названа Батал-џамија.³⁵⁹

Према подацима, којима се може поклонити поверење, у београдској тврђави је 1838. укупно било 1.217 низама и официра, 325 топција, 190 бећара и 96 официра који су били део свите београдског мухафиза. Поред њих у тврђави је живело некадашњих 350 спахија и заима, 900 јерлија, 280 сејмена, те 190 странаца који су били у пролазу. У београдској варош је тада укупно живело 2.700 Турака. Турци су имали у вароши 830 кућа и 47 дућана. Према томе укупан број Турака у тврђави је био 3.358, а ако томе додамо и број Турака у вароши, онда их је укупно било 6.058.³⁶⁰

У септембру 1842. извршена је измена београдског гарнизона. Тада је у Београд дошло 2.168 низама из Видинског санџака. Следеће године је поново дошло до промене посаде у тврђави, која је поново дошла из Видинског санџака. Овога пута број градске посаде је смањен

³⁵⁷ Речник географско-статистички Србије, 297–298; С. Обрадовић, *Описаније Окружја ужичког, с картом*, Гласник Друштва србске словесности X (1858), 312; М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 616; Y. Hamzaoglu, *Osmanlı Dönemi Sırbistan Türklüğü*, Üsküp 2004, 352.

³⁵⁸ Е. А. Пејтон, *Србија, најмлађи члан европске породице*, 73–74, 116–123; Ф. Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво, Од римског доба до краја XIX века, прва књига*, Београд 2007, 140, 363, 507–509; М. Ђ. Милићевић, *Соко (у Подринском округу)*, Београдске илустроване новине, 16/28. фебруар 1866, 15–16; А. М. Савић, *Шест царских градова*, 176–179.

³⁵⁹ М. Ђ. Милићевић, *Цртице за ранију слику српске престонице*, 26, 27–28, 37, 44, 46–47, 50; Е. А. Пејтон, *Србија, најмлађи члан европске породице*, 45–46; Ф. Христић, *Успомене*, 65–74; *Београдски суд*, бр. 672; Б. Максимовић, *Урбанистички развој од 1830. до 1914. године*, Историја Београда 2, Деветнаести век, ур. В. Чубриловић, Београд 1974, 299; К. Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, поговор И. В. Лалић, Београд 1989, 12–13; Н. Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815–1878)*, Београд 2015, 29–64.

³⁶⁰ Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 2*, 221.

на 1.600 низама.³⁶¹ Крајем 1844. у београдску тврђаву је било упућено 250 низама из Нишког санцака.³⁶² Три године касније 650 низама из београдског гарнизона је премештено у Ниш.³⁶³ Према извештају француског конзула у тврђави је 1848. било 1.800 низама, а исти број наводи и британски конзул за 1853. годину.³⁶⁴ Током јуна и јула 1858. у београдску тврђаву је укупно дошло 539 регрута из Видинског и Румелијског ејалета, те 600 низама из Ниша.³⁶⁵ Навођење конкретних примера показује да је посада београдске тврђаве била састављена од војника из већих европских ејалета Османског царства, али и да број посаде није увек био исти.

Приликом измене београдског гарнизона мухафиза и управници османских провинција из којих су се упућивали војници у београдску тврђаву или враћали назад, обраћали су се српској влади. Циљ обраћања је био да се војницима обезбеди несметан пролазак кроз Србију, припреме им се конаци и храна о њиховом трошку. Исто као и приликом пропраћивања мухафиза, влада је одређивала лице које је дочекивало војску на границу и пратило је до Београда. Најчешће је била реч о татар-аги или неком од државних татара.³⁶⁶

Низами османског гарнизона у Београду често су бежали из београдске тврђаве. Намера им је била да се врате својим кућама пошто нису били задовољни службом у београдском гарнизону. Због тога су мухафиза имали договор са српском владом да им њени органи власти буду од помоћи приликом хватања одбеглих низама. За сваког ухваћеног низама мухафиза су давали награду од 50 чаршијских гроша, то јест од 1 дуката, а од 1840. било је предвиђено да се дају и бакшиши панудурима који су ухваћене низаме спроводили до Београда.³⁶⁷

У пракси то се спроводило на следећи начин. Када мухафиз или кајмакам сазна да су низами побегли из тврђаве одмах се обраћао српском кнезу или Министарству иностраних дела, најчешће писмено, али понекад и усмено посредством свог драгомана. Будући да су извршни органи потпадали под надлежност Министарства унутрашњих дела, министар

³⁶¹ ДАС, МУД–П, 1842, Ф V, Р 91, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 14/26. јул 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја црноречког, ћупријског, јагодинског, смедеревског, београдског и крагујевачког, Београд, 15/27. јул 1842; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 21. јул / 2. август 1842.

³⁶² ДАС, МУД–П, 1844, Ф XIII, Р 152, Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја београдског, смедеревског, крагујевачког, јагодинског и ћупријског, Београд, 26. новембар / 8. децембар 1844; Д. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 27. новембар / 9. децембар 1844; исти – истом, Алексинац, 30. новембар / 12. децембар 1844; Ј. Миленковић – истом, Ћуприја, 30. новембар / 12. децембар 1844; Р. Матејић – истом, Јагодина, 1/13. децембар 1844; Ј. Николић – истом, Београд, 11/23. децембар 1844; Т. Кузмановић – истом, Смедерево, 12/24. децембар 1844.

³⁶³ ДАС, МУД–П, 1847, Ф II, Р 3, А. Мајсторовић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 14/26. март 1847; Д. Миленковић – истом, Алексинац, 15/27. март 1847.

³⁶⁴ *Извештаји француских дипломата из Београда у време револуције 1848–1849*, приредила Љ. Кркљуш, Нови Сад 2009 (= *Извештаји*), бр. 3; Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат*, 52.

³⁶⁵ ДАС, МУД–С, 1858, Ф III, Р 46, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 12/24. јун 1858; исти – истом, Алексинац, 14/26. јун 1858; исти – истом, Алексинац, 21. јун / 2. јул 1858; С. Марковић – истом, 1/13. јул 1858; исти – истом, Алексинац, 8/20. јул 1858; исти – истом, Алексинац, 16/28. јул 1858; исти – истом, Алексинац, 17/29. јул 1858.

³⁶⁶ ДАС, МУД–П, 1842, Ф V, Р 91, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 14/26. јул 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја црноречког, ћупријског, јагодинског, смедеревског, београдског и крагујевачког, Београд, 15/27. јул 1842; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 21. јул / 2. август 1842; 1844, Ф XIII, Р 152, Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја београдског, смедеревског, крагујевачког, јагодинског и ћупријског, Београд, 26. новембар / 8. децембар 1844; Д. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 27. новембар / 9. децембар 1844; исти – истом, Алексинац, 30. новембар / 12. децембар 1844; Ј. Миленковић – истом, Ћуприја, 30. новембар / 12. децембар 1844; Р. Матејић – истом, Јагодина, 1/13. децембар 1844; Ј. Николић – истом, Београд, 11/23. децембар 1844; Т. Кузмановић – истом, Смедерево, 12/24. децембар 1844.

³⁶⁷ ДАС, МУД–П, 1839, Ф X, Р 61, Т. Катић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. децембар 1839; МИД–И, 1840, Ф II, Р 5, Ђ. Протић – Мехмед Хусрев-паши, Крагујевац, 30. септембар / 12. октобар 1840; МУД–П, 1840, Ф IX, Р 80, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Крагујевац, 9/21. октобар 1840; 1841, Ф IV, Р 17, исто – свим Окружним начелствима, Крагујевац, 19/31. март 1841; МИД–И, 1842, Ф IV, Р 57, исто – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. јул / 8. август 1842.

иностраних дела се због тога одмах обраћао поменутом Министарству, а било је и случајева када је директно издавао налог окружним начелницима и Управитељству вароши Београда да се пронађу одбегли низами. Окружни начелници би о томе обавестили среске начелнике, срески начелници општинске органе власти, а општински органи сеоске кметове. Тако су сви органи власти на територији једног округа били укључени у потрагу, али и цивилна лица.³⁶⁸ Примери хватања одбеглих низама су многобројни, тако да ће овде бити наведени само поједини од њих, због тога што би било излишно наводити сваки пример појединачно.

У лето 1839. у Јагодинском округу су ухваћена два одбегла низама из београдске тврђаве – Мехмед Исмаиловић и Асан Фејзић. Првог је ухватио Риста Јоксимовић, члан Примирителног суда Штипљанске општине у штипљанској механи, а други је ухваћен у Темнићком срезу. Низами су потом предати османским властима у Београду.³⁶⁹ Следеће године у селу Наупари у Крушевачком срезу локални сељани су ухватили шест одбеглих низама.³⁷⁰ Током 1841. Тамил-паша се више пута обраћао српској влади поводом одбеглих низама. Поменуте године први пут је забележен случај да је пуцано на низаме приликом губе. Наиме, три низама Алија, Мустафа и Мехмед опажени су у Речко-Звиждском срезу Пожаревачког округа. Видевши да ће бити ухваћени дали су се у бекство. Током губе Алија је убијен, а Мустафа и Мехмед су рањени. Мухафизу није било свеједно што је пуцано на низама, па је зато замолио да се убудуће то избегава, ако буде могуће.³⁷¹

Током 1841. забележено је још доста примера хватања одбеглих низама из београдске тврђаве. Тако су у Убској општини ухваћени низами Мехмед Пекушић и Хусејин Мустафић, док су у Гроцкој ухваћени низами Ибрахим Али и Сејди Али.³⁷² Посебно је занимљив случај тројице низама: Ајдина, Мухарема и Абдула. Ајдин и Мухарем су након бекства из београдске тврђаве дошли у Крагујевац, камуфлирали се и под лажним хришћанским именима започели нови живот. Ајдин је отворио гостионицу, а Мухарем је почео да ради код крагујевачког берберина Павла. За разлику од њих Абдул је отишао у Смедерево и постао каикџија. Српске власти су убрзо привеле Ајдина и Мухарема и спровеле их у Београд да се предају мухафизу,

³⁶⁸ ДАС, МУД–П, 1839, Ф V, Р 250, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. мај / 3. јун 1839; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 26. мај / 7. јун 1839; МИД–И, 1840, Ф II, Р 5, Хусејин-бег – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 19/31. октобар 1840; исти – Ђ. Протићу, Београд, 21. октобар / 2. новембар 1840; 1841, Ф VII, Р 6, Ц. Рајовић – истом, Београд, 13/25. август 1841; МУД–П, 1841, Ф IV, Р 17, исти – свим Окружним начелствима, Крагујевац, 19/31. март 1841; МИД–И, 1842, Ф IV, Р 57, исти – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. јул / 8. август 1842; МУД–П, 1843, Ф V, Р 2, Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 31. март / 12. април 1843; 1846, Ф III, Р 16, исто – истима, Београд, 13/25. мај 1846; 1849, Ф V, Р 3, Ахмед-ефендија – А. Петронијевићу, Београд, 13/25. март 1849; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, 15/27. март 1849; МИД–И, 1857, Ф V, Р 153, Попечитељство иностраних дела – свим Окружним начелствима и Управитељству вароши Београда, 29. јул / 10. август 1857; 1857, Ф VII, Р 209, исто – истима, Београд, 24. август / 5. септембар 1857; 1858, Ф IV, Р 111, исто – истима, Београд, 22. април / 4. мај 1858.

³⁶⁹ Низам Мехмед Исмаиловић је грешком Окружног начелства у Јагодини послат смедеревском мутеселиму, а тек након тога у Београд. ДАС, МУД–П, 1839, Ф V, Р 143, И. Вукићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина 29. јул / 10. август 1839; исти – истом, Јагодина, 3/15. август 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја јагодинског, Београд, 7/19. август 1839; П. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 20. август / 1. септембар 1839.

³⁷⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VIII, Р 247, С. Прокић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 23. јул / 4. август 1840.

³⁷¹ ДАС, МУД–П, 1841, Ф IV, Р 17, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. март 1841; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 19/31. март 1841; С. Павловић – Начелству Окружја пожаревачког, 10/22. мај 1841; МИД–И, 1841, Ф V, Р 14, Ц. Рајовић – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 23. мај / 7. јун 1841; Мехмед Тамил-паша – истом, Београд, 9. демазуелахир 1257 / 29. јул 1841; МУД–П, Ф XI, Р 10, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. август 1841; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 20. август / 1. септембар 1841; МИД–И, 1841, Ф V, Р 14, исто – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. август / 1. септембар 1841; Ђ. Протић – Мехмед Тамил-паши, Београд, 27. август / 8. септембар 1841.

³⁷² ДАС, МУД–П, 1841, Ф X, Р 147, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. децембар 1841.

док Абдул није пронађен. Ајдин је предат мухафизу, али Мухарем није, због тога што је тврдио да је Грк, који је потурчен у детињству. Мухарем је тврдио да му је право име Коста Штерић и да је родом из села Водорине у Населичкој кази Јањинског санцака. Међутим, четири низама из Населичке казе су тврдила да познају Мухарема од детињства и да је он муслиман. Ипак, и поред тога српска влада је донело одлука да се Мухарем до даљњег задржи под присмотром. Каква је била његова даља судбина и да ли је мухафиз Београда реаговао на овај поступак српске владе, није остало забележено у расположивој архивској грађи.³⁷³

Током 1843. бекства низама постала су учестала појава. Два низама су ухваћена у Кораћачким ливадама у Космајском срезу, док је у Темнићком срезу најпре ухваћено четири, а затим 11 низама. Када је похватаних 11 низама упућено у Београд, један низам је код Колара успео да побегне. Стојан Катић, буљубаша карауле Затворене Пољане у Тимочко-заглавском срезу ухватио је низама Ахмета Мустафића, док је осталих 10 низама са којима је он побегао успело да пребегне у Видински санцак. Пандур Стеван Милутиновић успео је да ухвати два низама у Зајечарском срезу, у Багрдану је ухваћено четири низама, један низам је ухваћен у Гургусовачком округу, док је Окружно начелство у Алексинцу ухватило два низама. Што значи да су српске власти од 35 одбеглих похватале 24 низама.³⁷⁴

Приликом хватања десет низама у Колубарском срезу низами су се одупрели оружјем, па је дошло до пушкарања. Након тога, низами су приведни и упућени у Београд. Хафис-паша био је издашан. Тројици пандура који су спровели одбегле низаме дао је у виду бакшиша по 2 дуката и приде 14 дуката као награду људима који су их похватили. Поред тога, паша је дозволи да се низами убудуће побију, уколико се приликом хватања одпру оружјем.³⁷⁵ Исто тако је био издашан и Веџи-паша, када су му предата три низама Арнаута, ухваћена код Мислођинске скеле у Баричу. Паша је дао за сваког од њих по 120 гроша као награду лицима која су их ухватила.³⁷⁶ Награда није изостала ни приликом предаје османским властима одбеглог низама Ахмета Хусеиновића. Хусни-паша је дао као награду лицима која су га ухватила 2 дуката и 1 цванцик.³⁷⁷

Забележени су и случајеви када се одбегли низами нису могли пронаћи, због тога што су успешно организовали своје бекство, па су брзо напустили Србију. Наведимо као конкретан пример случај из 1849, када су два низама, која су пореклом били Помаци и знали српски, успели да побегну лађом низ Дунав ка Видину, пре него што је организована потера за њима. Исто тако нису се могла пронаћи четири низама родом из Видинског санцака, која су успела да побегну у августу 1857. године.³⁷⁸

³⁷³ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VI, Р 95, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 21. јул / 2. август 1841; Ђ. Поповић – истом, Крагујевац, 4/16. август 1841; Ђ. Протић – истом, Београд, 18/30. август 1841; МИД–И, 1841, Ф VII, Р 6, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. август 1841; Управитељство вароши Београда – истом, Београд, 12/24. август 1841; Ц. Рајовић – истом, Београд, 13/25. август 1841.

³⁷⁴ ДАС, МУД–П, 1843, Ф V, Р 2, Ј. М. Ресавац – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. април 1843; Ј. Николић – истом, Јагодина, 5/17. мај 1843; исти – истом, Јагодина, 11/23. мај 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја јагодинског, Београд, 15/27. мај 1843; Ј. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 29. мај / 10. јун 1843; С. Милисављевић – истом, Зајечар, 1/13. јун 1843; Р. Дамјановић – истом, 9/21. јул 1843; Ј. Николић – истом, Јагодина, 10/22. септембар 1843.

³⁷⁵ ДАС, МУД–П, 1844, Ф VII, Р 31, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Ваљево, 28. април / 10. мај 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ваљевског, 29. април / 11. мај 1844; Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Ваљево, 1/13. мај 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ваљевског, 4/16. мај 1844; А. Симић – истом, Београд, 6/18. мај 1844.

³⁷⁶ ДАС, МУД–П, 1846, Ф III, Р 16, А. Николајевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 18/30. мај 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја београдског, Београд, 20. мај / 1. јун 1846.

³⁷⁷ ДАС, МИД–И, 1857, Ф V, Р 153, С. Димитријевић – Попечитељству иностраних дела, Пожаревац, 8/20. август 1857; Н. Христић – истом, Београд, 19/31. август 1857.

³⁷⁸ ДАС, МУД–П, 1839, Ф V, Р 250, Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. октобар 1839; 1849, Ф V, Р 3, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд,

Низамима су у њиховом бекству понекад помагали српски поданици. Српска полиција је привела извесног Стевана Ш. из околине Београда, којем су низами платили да их спроведе од Београда до Ћуприје. Стеван је подвргнут казни, а Ћамил-паши је послата капара и два низамска феса које су Стевану дали низами.³⁷⁹ Три низама, ухваћена у Мачванском срезу, договорила су се са пандуром који их је спроводио за Београд, да их пусти, а они су њему дали за уздарје фес и два пиштоља. Да би ствар изгледала уверљивија низами су везали пандура и дали се у бекство. Међутим, низами су поново ухваћени и спроведени у Београд.³⁸⁰ Интересантан је случај два низама која су ухваћена у Гроцкој са неисправним пасошем који су им продали Срби.³⁸¹

Порта је званично водила рачуна о њеним тврђавама које су се налазиле на територији Кнежевине Србије. Педесетих година је у два наврата слала своје високе инжињеријске официре да прегледају у каквом се стању налазе тврђаве и да ли је потребно предузети неке фортификацијске радове. Инжињеријски официри, путујући кроз Србију приликом обиласка тврђава, свакако су имали задатак и да промотре дешавања у српској кнежевини и о томе известе Порту.

Писмом од 28. октобра 1850. велики везир Мустафа Решид-паша обавестио је кнеза Александра да у Србију долази мирлива³⁸² Селим-паша, који ће кнезу усмено саопштити циљ своје мисије.³⁸³ Селим-паша је дошао у Београд у другој половини новембра. Његов главни задатак је био да прегледа ужичку, соколску и шабачку тврђаву. Гарашанин му је одредио за спроводника секретара Министарства Константина Косту Магазиновића.³⁸⁴

Селим-паша је у пратњи пет низама, кајмакама Ахмед-ефендије и Магазиновића кренуо 25. новембра у обилазак тврђава. Најпре је обишао ужичку, затим соколску и на крају шабачку тврђаву. С обзиром да је 20. децембра завршио прегледање тврђава кренуо је назад за Београд. Пошто је његова мисија била завршена почетком јануара 1851. отишао је из Србије за Видини преко Радујевачког карантина. Магазиновић га је испратио до српске границе.³⁸⁵

После завршетка Кримског рата 1856. Порта је поново одлучила да пошаље инжињеријског официра да обиђе поменуте три тврђаве. Мисија је додељена миралају Исмаил-бегу, који је крајем августа и током септембра боравио у Ужицу, Соколу и Шапцу.³⁸⁶

15/27. март 1849; Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 12/24. април 1849; МИД–И, 1857, Ф VII, Р 209; Ф V, Р 51.

³⁷⁹ ДАС, МИД–И, 1841, Ф I, Р 29, Ђ. Протић – Мехмед Ћамил-паши, Крагујевац, 30. децембар 1840 / 11. јануар 1841; Мехмед Ћамил-паша – Ђ. Протићу, Београд, 26. зилкаде 1256 / 19. јануар 1841.

³⁸⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VII, Р 56, М. Марковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 30. јул / 11. август 1840.

³⁸¹ ДАС, МУД–П, 1841, Ф X, Р 147, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. децембар 1841.

³⁸² Мирлива, бригадни генерал/генерал-мајор.

³⁸³ ДАС, МИД–И, 1850, III, Р 167.

³⁸⁴ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 11, М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. новембар / 11. децембар 1850.

³⁸⁵ Илија Гарашанин је саветовао Магазиновићу да буде опрезан приликом разговора са Селим-пашом, а посебно са кајмаком Ахмед-ефендијом, који је био потурчени Пољак. ДАС, ИГ, 679; МУД–П, 1850, Ф I, Р 11, М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. новембар / 11. децембар 1850; Р. Туцаковић – истом, Ваљево, 30. новембар / 12. децембар 1850; П. Николић – истом, Ужице, 30. новембар 1850; И. Чворић – истом, Лозница, 30. новембар / 12. децембар 1850; Ф I, Р 11, Ј. Вучковић – истом, Шабац, 30. децембар 1850 / 11. јануар 1851; Д. Здравковић – истом, Пожаревац, 30. децембар 1850 / 11. јануар 1851; Ј. Гавриловић – истом, Неготин, 31. децембар 1850 / 12. јануар 1851.

³⁸⁶ ДАС, МУД–П, 1856, Ф X, Р 46, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. август / 12. септембар 1856; Ј. Куртовић – истом, Лозница, 1/13. септембар 1856; Ј. Вучковић – истом, Шабац, 11/23. септембар 1856.

Сукоби

Београд

Живот Срба и Турака у београдској вароши био је оптерећен сталним међусобним сукобима. Ограничење Турака на живот у вароши која је била омеђена шанцем, одржавање њихових земљишних добара изван вароши, материјално пропадање некада угледних јерлија, постојање османских низама на четири градске капије и двојна јурисдикција у Београду, представљали су главне узроке српско-турских сукоба.³⁸⁷

Инциденти у Београду између Срба и Турака су били честа појава, па ће само бити споменути неки од њих. Београдски Турци су често волели да одлазе на излете ван вароши, приликом чега су узнемиравали околно становништво, непрестаним пуцањем из пушака и насртањем на српске девојке.³⁸⁸ Да би избегли одговорност увек су прибегавали оптужбама против Срба, често и на наговор поједних београдских мухафиза. Жалили су се „како их Срби нападају, туку и убијају, како им земље отимају закон хуле, и да су те крајности већ дошле, да живети не могу.“³⁸⁹

Спахија Рецеп Салихић и Емин из Београда хтели су да пију на вересију у бакалници³⁹⁰ Тасе Јовановића код Стамбол-капије. Пошто им Јанко, један од Тасиних служитеља, није дао, претећи су напустили бакалницу. Рецеп и Емин су се касније поново вратили, те је том приликом Рецеп ранио из пушке Јанка и извесног Станка Вучковића, који се том приликом затекао у бакалници. Испред бакалнице је настала гужва, Рецеп и Емин су покушали да побегну, али су ухваћени и предати мутеселиму. Приликом покушаја бекства, Рецеп је ранио ножем још једно лице, извесног Петра. Ђамил-паша је наредио београдском кадији да се Рецепу пресуди. Одлуком суда Рецеп је кажњен са 80 удараца, три године затвора и досуђено му је да плати 200 гроша лекару који је лечио рањенике. Јанко и Станко су се на крају помирили са Рецепом пред кадијом.³⁹¹

У исто време више београдских Турака почело је да се креће под оружјем по вароши, у намери да изазову инциденте. Кретали су се ноћу и узнемиравали поједине српске поданике који су држали дућане у вароши, а чак су покушали да убију београдског трговца Ђорђа Тоску и његовог сина. Ђамил-паша је брзо реаговао, Турчин који је покушао убиство је осуђен, Турци који су планирали да изазову инциденте регрутовани су и повучени у утврђење, а мутеселим је смењен. Након овога, Турци су се привремено примирили.³⁹²

Турчин Алија је без икаквог повода 23. априла 1846. пуцао на Цвету и Петра Цветковића. Чувши пуцањ, ка месту догађаја су потрчали турски низами и српски пандури. Алија је покушао да побегне преко Дунава, али га је ухватила турска стража. Турчин је кажњен прогонством из Београда и досуђено му је да плати 1.878 гроша, као надокнаду за лечење

³⁸⁷ ДАС, КК, VII, 631; ИГ, 1161, 1163; АСАНУ, Лични фонд Матије Бана (= МБ), IV/3.

³⁸⁸ ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 10, Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. август 1839; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 24. август / 5. септембар 1839.

³⁸⁹ ДАС, МИД–И, 1840, Ф III, Р 27, М. Богићевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. август 1840.

³⁹⁰ Бакалница, продавница мешовите робе.

³⁹¹ ДАС, МИД–И, 1840, Ф II, Р 109, М. Богићевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. јун / 5. јул 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. јун / 9. јул 1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 18/30. јул 1841; исти – истом, Београд, 28. јул / 9. август 1841; М. Богићевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. септембар 1841; Ђ. Протић – Управитељству вароши Београда, 18/30. март 1842; 1842, Ф II, Р 2, Мехмед Ђамил-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 24. сефер 1258 / 6. април 1842.

³⁹² ДАС, МИД–И, 1841, Ф IV, Р 41, Ђ. Протић – Управитељству вароши Београд, 28. јун / 10. јул 1841; М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. јул 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. јул 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. август / 6. септембар 1841; МУД–II, 1841, Ф VI, Р 123, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. август 1841.

рањених лица.³⁹³ Два месеца касније турски аласи на Дунави напали су Луку Хацића, Марка Раденковића, Милутина Рајовића, Николу Пановића и Саву Станишића, момке који су служили у Вучићевом конаку. Аласи су их претукли веслима и опљачкали. На захтев српске владе новац им је касније враћен, али није познато да ли су и на који начин Турци кажњени.³⁹⁴

Велики број турских изгрета и напада забележен је на Дорћолу у току 1855. године. Најпре су шестог јуна нападнути српски позорник Димитрије Костић и механцијски слуга Груја Јосифовић. Истог дана хоџа је испред једне џамије претукао дванаестогодишњег гимназијалца Симеона Бимбића. Након тога српској полицији се жалило још доста људи на дорћолске Турке, а међу њима и 16 трговаца и занатлија. Касапина Стојанчу Рашића ударио је Ибрахим Табаковић, Јована Штеријевића, слугу трговца Јуше Михаиловића, тукао је Хасан, док је захватао воду на чесми, бакалина Живка Димитријевића напао је један Арнаут и „псовао му крст и закон“, док је мумцију³⁹⁵ Анђелка Јевтића приликом точења воде, један Турчин неколико пута ударио чибуком. Поред наведних криваца, поменути су и: касалин Мето Арнаут, кафеџија Ахмед, балукџије³⁹⁶ Јусуф и Ахмет Пазарац, берберин Хаџи и топџија Реџо, као лица која су често нападала српске грађане. Није познато како је османска власт поступила поводом наведених случајева.³⁹⁷

Посебан случај представљају изгрети османских низама. Низами су без питања узимали дрва, која су српски сељаци доносили да продају у београдској вароши. Због тога је долазило до честих напада низама на српске сељане. Тако је 21. августа 1841. низам са Сава-капије три пута ударио Тому Томића из Остружнице због тога што му није хтео дати дрво које је тражио, већ мање. Након тога су се међусобно испсовали. Српска власт је пријавила случај Мехмед Ђамил-паши. Низам се правдао да је ошамарио Томића зато што га је псовао. Мухафиз је уважао низамово оправдање, тако да се ствар на томе завршила, иако је српска власт уложила протест.³⁹⁸ Крајем исте године низам је напао код Сака-чесме баштована Стојана Јаковљевића, који се враћао са пијаце. Приликом напада Стојан је задобио повреде главе. Београдски мухафиз је наредио да низам плати трошкове лечење и да се телесно казни са 30 удараца штапом.³⁹⁹ Иста казна је одређена и низаму Омеру који је напао на пијаци Дамњана Ранковића из села Овсишта у Крагујевачком округу, и том приликом му расекао уво.⁴⁰⁰

³⁹³ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 209, Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. април 1846; МУД – П, 1846, Ф I, Р 4, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. април 1846; МИД–И, 1846, Ф II, Р 209, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. септембар 1846; Ф IV, Р 101, А. Петронијевић – Л. Арсенијевићу, Београд, 21. децембар 1846 / 2. јануар 1847.

³⁹⁴ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 210, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. јун 1846; исти – истом, Београд, 16/28. септембар 1846.

³⁹⁵ Мумџија, свећар.

³⁹⁶ Балукџија, рибар, риболовац.

³⁹⁷ ДАС, МИД–И, 1855, Ф III, Р 91, *Саслушања оштећених лица у Управитељству вароши Београда*, 30. мај / 11. јун 1855; А. Мајсторовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. јун 1855.

³⁹⁸ ДАС, МУД–П, 1839, Ф VII, Р 18, В. Бараковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 14/26. децембар 1839; 1841, Ф VI, Р 105, Ђ. Протић – истом, Београд, 12/24. август 1841; Ц. Рајовић – Управитељству вароши Београда, Београд, 23. август / 4. септембар 1841; МИД–И, 1841, Ф IV, Р 81, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. август 1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, 12/24. август 1841; Мехмед Ђамил-паша – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15. реџеп 1257 / 2. септембар 1841; М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. септембар 1841; Ђ. Протић – Управитељству вароши Београда, Београд, 11/23. септембар 1841.

³⁹⁹ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 55, М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. децембар 1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 12/24. децембар 1841; Мехмед Ђамил-паша – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. зилкаде 1257 / 10. јануар 1842; 1842, М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. јануар 1842; Ђ. Протић – Управитељству вароши Београда, Београд, 7/19. фебруар 1842; М. Жујевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. фебруар 1842.

⁴⁰⁰ ДАС, МИД–И, 1842, Ф I, Р 28, М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. јануар 1842; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 10/22. јануар 1842; М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. јануар / 2. фебруар 1842.

Низамски подофицир је узнемиравао поред Дунава сина београдског царинка Милоја Р. Божића. Када је Милојев слуга Василије Петровић опоменуо да не дира дечака, подофицир га је напао и ударио сабљом по глави. Василије је почео да се брани, али су тада притрчали други Турци и почели да га туку, тако да је једва успео да извуче живу главу. Поводом тог случаја министар иностраних дела Ђорђе Протић обратио се београдском мухафизу и затражио од њега да се подофицир казни и да се више не понављају овакви случајеви. Није познато шта је даље било.⁴⁰¹

Током 1845. забележено је више низамских изгреда. Најпре су код дорћолске Чукур-чесме нападнути ђакон Милош Јовановић Сушић, учитељ палилулске основне школе и његови ученици од стране локалних Турака, а затим су их напали низами.⁴⁰² У Панајотовој механи низами су без повода напали Атанасија Јанковића и уболи га ножем. Низами су због овога испада кажњени.⁴⁰³

Шестог фебруара 1846. београдски позорник Петар Џампић идући сокаком ка Саборној цркви, видео је Али Османа, чауш⁴⁰⁴ страже на Сава-капији, да мокри у црквеној порти. Џампић је Али Осману скренуо пажњу „да је то јавно безчастије наше цркве“. Али Осман се уопште није обзирао већ је сео на зид код црквене капије и рекао онбаши⁴⁰⁵ Мехмеду Бећиру, који је био са њим у друштву, да му донесе ракију. Када га је Џампић поново опоменуо, рекавши му да то није пристojно да ради испред цркве, чауш је почео да му „псује веру и закон“ и дошао је до Џампића, спреман да уђе у физички сукоб са њим. У једном тренутку чауш је извукао Џампићу пиштољ из силава и уперо га у њега. Џампић се у трену сакрио иза извесног Петра Црногорца, који се нашао на лицу места и покушао да смири ситуацију. Пиштољ је опалио и усмртио ученика Милића Живковића, родом из села Кличевца у Пожаревачком округу.⁴⁰⁶

Након убиства Али Осман је бацио пиштољ и дао се у бекство. Џампић је пуцао за њим и ранио га, али је чауш успео да дође до Варош-капије и узбуни стражаре који нису знали шта се дешава, па су истрчали напоље са запетим пушкама. У том тренутку око Варош-капије су се окупили грађани и државни чиновници, а међу њима су се нашли помоћник министра унутрашњих дела Радован Раја Дамјановић и поручник члан Управитељства вароши Београда Никола Николче Костић. Дамјановић и Костић су тражило од мулазима⁴⁰⁷ Халила Мехмедовог да разоружа убицу, који је у међувремену изашао са сабљом испред Варош-капије, али је то одбијено. Окупљени народ се узнемирио и био је спреман да јурне на турску стражу. Напетост је смирена доласком османског јузбаше⁴⁰⁸ са Сава-капије, који је наредио да се убица разоружа и упути у мутеселимов конак, где су га затворили.⁴⁰⁹

Убиство ђака Милића Живковића изазвало је велико узбуђење у Београду. Народ је инсистирао да се убиство не остави некажњено, због тога што то може дати повода низамима

⁴⁰¹ ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 67, М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. јул / 11. август 1842; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 11/23. август 1842.

⁴⁰² ДАС, МИД–И, 1842, Ф III, Р 19, П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. август 1845.

⁴⁰³ ДАС, МИД–И, 1845, Ф IV, Р 93, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. децембар 1845; МУД–П, 1845, Ф X, Р 11, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. март 1846.

⁴⁰⁴ Чауш (*çavuş*), водник.

⁴⁰⁵ Онбаша (*onbaşı*), десетар, каплар.

⁴⁰⁶ ДАС, МУД–П, 1846, Ф IV, Р 183, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 25. јануар / 6. фебруар 1846; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. јануар / 7. фебруар 1846; И. Гарашанин – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 4/16. март 1846; Ф I, Р 1, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1846; СН, бр. 8, 29. јануар / 10. фебруар. Уп. Н. Христић, *Мемоари 1840–1862*, приредио В. Христић, Београд 2006, 108.

⁴⁰⁷ Мулазим (*mülazım*), поручник.

⁴⁰⁸ Јузбаша (*yüzbaşı*), капетан.

⁴⁰⁹ ДАС, МУД–П, 1846, Ф IV, Р 183, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 25. јануар / 6. фебруар 1846; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. јануар / 7. фебруар 1846.

да и даље поступају самовољно, па тако сваки грађанин може бити у опасности од њих. Српска влада је живо радила да се низами казне, па је у договору са Ахмет Хафис-пашом образована мешовита комисија која је требало да испита случај. За чланове комисије изабрани су: потпредседник Државног савета Стефан Стефановић Тенка, државни саветник Јован Вељковић, столоничелник Кнежеве канцеларије Никола Христић, који је одређен за деловођу, члан београдског меџлиса Рашид-бег и драгоман Ахмед-ефендија. Комисија је радила у Делијском конаку у вароши, код Делијске-чесме. Испитано је 45 сведока, а комисија је свој рад завршила 1. марта 1846. године. Већина сведока је верно посведочила како су се одиграли догађаји, док су турске сакације⁴¹⁰ намерно тврдили да је Џампић убио Живковића.⁴¹¹ Зна се да до 2. јануара 1847. Али Осману није била изречена казна за убиство.⁴¹² Христић, деловодитељ комисије, тврди да је чауш послат у Цариград да му се суди, за шта нема потврде у другим изворима.⁴¹³

У уторак 25. јула 1848. поступак једног низама са Варош-капије узбунио је поново Србе у београдској варош, исто као и две године раније. Тог дана око 11 часова пре подне, низам, с намером да купи платно, ушао је у дућан Петра Николића, који се налазио близу горе поменутој капије. Петар је показао низаму три врсте платна и рекао му да је цена првог 80, другог 60, а трећег 50 пара. Низам је одговорио да ће узети најбоље, али да неће платити онолико колико продавац тражи. Петар му је казао да ће се наћи ко ће купити платно по тој цени, а он ако неће, нека изађе из дућана. Низам је тада ударио Петра шаком по врату „опсовавши му оца ђаурског“. Када је Петров син Ламбра, који се ту нашао, питао низама зашто му је ударио оца, разјарени низам је узео нож и убо Ламбру у врат. Пошто је Ламбра пао на земљу низам је насрнуо на Петра који је узео столицу да се брани и почео да дозива помоћ, али „на несрећу Петрову суседи били су по већој части Јевреји, који се из своји дућана не смедоше маћи“. Низам је ножем ранио Петра по лицу и изашао из дућана. Петар је кренуо за њим и позвао мулазима са карауле, који је притрчао, одмах привео низама и спровео га у мутеселимов конак.⁴¹⁴

Убрзо су се испред Варош-капије појавили у гомилама наоружани грађани и захтевали да им се низам преда. Пошто им је објашњено да је низам већ спроведен у мутеселимов конак, окупљени народ је тражио да се остали низами са Варош-капије повуку у утврђење. С обзиром да је београдски мухафиз Мехмед Емин-паша желео да се одржи ред и мир, услишио је Вучићеву молбу и повукао турске страже са Варош-капије. Мухафиз је том приликом замолио Вучића да својим ауторитетом умири окупљени народ како би се избегао отворени сукоб. Исто то је тражио од Вучића и француски конзул Матје Лимперани, док је руски конзул Григориј Иванович Данилевски скренуо пажњу београдском мухафизу, да у случају да се понови сличан инцидент: „... онда да ће морати или Турци или Срби из Београда излазити, а овако да не може бити“.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Сакација, човек који разноси воду за пиће.

⁴¹¹ ДАС, МУД–П, 1846, Ф IV, Р 183, С. С. Тенка, Ј. Вељковић, Н. Христић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. март 1846; И. Гарашанин – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 4/16. март 1846; МИД–И, 1846, Ф I, Р 69, С. С. Тенка, Ј. Вељковић, Н. Христић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. фебруар 1846; Н. Христић, *Мемоари*, 108–109.

⁴¹² ДАС, МИД–И, 1846, Ф IV, Р 101, А. Петронијевић – Л. Арсенијевићу, Београд, 21. децембар 1846 / 2. јануар 1847.

⁴¹³ Н. Христић, *Мемоари*, 109.

⁴¹⁴ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 12, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 14/26. јул 1848; А. Ј. Ненадовић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 17/29. јул 1848; *Живети у Београду 1842–1850, Документа управе града Београда, књига 2*, приредили М. Јовановић, П. Марковић, М. Перишић, Д. Стојановић, М. Ристовић, Београд 2004, бр. 114.

⁴¹⁵ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 12, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 14/26. јул 1848; Збирка Драгослава Страњаковића (= ЗДС), к. 2, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 13/25. јул 1848. Уп. *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 198–201.

Пошто су низами повучени са Варош-капије неколико вучићеваца је наговорило окупљени народ да иде код Вучића, чија је кућа била у близини, и замоли га да учини да се низами повуку и са осталих градских капија у београдску тврђаву. Када су дошли испред његове куће затекли су Вучића на балкону заједно са председником Државног савета Стојаном Симићем. Вучић је умиривао окупљене и говорио им да је српска влада предузела неопходне кораке. Окупљенима се обратио и Симић, позвавши их да се разиђу. Народ је након тога кренуо својим кућама, али су „подбадачи“ намерно пронели гласину да је Симић окупљене људе назвао „лолама и пангалозима“, што није било тачно. Лажна вест се брзо прочула по вароши, а ситуација је постала критична када су „подбадачи“ повикали: „Ајд на његову кућу да је развалимо“. Народ је са виком кренуо ка Симићевој кући на Теразијама, али су Вучић и руски конзул Данилевски успели да их умире, рекавши им да Симић није код своје куће, него код Вучићеве. Тада се народ повратио ка Вучићевој кући и тражио од Симића да изађе. Иако их је Симић убеђивао да их није назвао „лолама и пангалозима“ и извињавао им се, народ није хтео да прихвати његово извињење све док им Вучић није рекао: „Опростите му за мој атар...“, што јасно открива политичку позадину овог догађаја који је српски историчар Драгослав Страњаковић назвао „Београдска буна“. Наиме, Вучић, који се тада налазио у опозицији, подстицао је преко својих људи побуну, након које је Симић, који се нашао увређен, поднео оставку на место председника Државног савета. Симићева оставка била је озбиљан удар на ауторитет српске владе.⁴¹⁶

Гарашанин, који се у време ових збивања налазио у Крагујевцу, револтиран поступком против Симића писао је свом помоћнику Александру Ј. Ненадовићу између осталог следеће: „Београђани пошли на Турке, па после се окренули на президента. То је тако, јер зна Београђанин да Турчин оће да убије, па му је лакше са Симићем. Сав Београд у скупу нема онолико заслуга за србски народ колико сам Симић, и Симић својој чести није могао наћи заштите ни од куда! Тешко народу гди се са његовим старјешинама тако поступа! Много је труда положено од Србаља, док је отечество до доброг стања доведено, и сад остављено је цјело то стање самовољству лица која се и не знаду какве су багре“.⁴¹⁷

До вечери истог дана српска полиција је успоставила ред и мир, а следећег дана је одлучено да се директно разговара са београдским мухафизом поводом низамовог престапа. Након заседања Државног савета одлучено је да код паше иду државни саветници прота Матеја Ненадовић, Јован Вељковић, Паун Јанковић Баћа и Павле Станишић, те Тенка, Ненадовић и Вучић. Када су се обратили мухафизу и затражили да се у случају Ламбрине смрти низам убије јавно у Београду, мухафиз им је одговорио да по цену живота не може да донесе одлуку без портиног налога. Предложио је да пошаље свој извештај о догађају по српском татарину и затражи упутство из Цариграда. У случају да српска влада није у могућности да одржи мир у београдској вароши, тврдио је да ће преселити сво муслиманско становништво у утврђење. На крају разговора је уверавао српске званичнике да ће у случају Ламбрине смрти, у Цариграду сигурно донети одлуку да се низам погуби.⁴¹⁸

Одмах након разговора са мухафизом влада је донела одлуку да се сазову представници занатлијских еснафа и неколико београдских трговаца и саопшти им се мухафизов одговор. Када су се занатлије и трговци окупили у згради београдске полиције почели су да износе тужбе против Турака и да захтевају да се турским изгредима једном стане на крај. Пошто им је саопштено да ће власт све урадити што може поводом тога и саопштено мухафизово

⁴¹⁶ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 12, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 14/26. јул 1848; ЗДС, к. 2, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 13/25. јул 1848; исти – истом, Београд, 15/27. јул 1848; исти – истом, Београд, 16/28. јул 1848; МИД–И, 1852, Ф VI, Р 152, А. Јанковић – К. Николајевићу, Београд, 21. јул / 2. август 1848; *Преписка*, бр. 188, 189, 191, 198, 216; Н. Христић, *Мемоари*, 109–110; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, средно Д. Страњаковић, Београд 1939, 10–11; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 195–196.

⁴¹⁷ *Преписка*, бр. 188.

⁴¹⁸ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф II, А. Ј. Ненадовић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 14/26. јул 1848.

уверавање да ће низам сигурно бити погубљен у случају Ламбрине смрти, затражено је од њих да дају уверење да ће настојати да се одржи ред и мир у вароши. Након што су дали обећање, пуштени су кућама.⁴¹⁹

После састанка Вучић, Тенка и четири државна саветника отишли су код мухафиза и уверавали га да ће настојати да се у вароши одржи мир. Заузврат су затражили да он настоји, у случају Ламбрине смрти, да се у Цариграду донесе одлука о погубљењу низама. Поред тога, затражено је да се забрани Турцима да носе оружје по вароши, псују Србе и прете им, напаствују жене и нарушавају погребне. Београдски мухафиз је обећао да ће то бити испуњено.⁴²⁰

На министарској седници одржаној 28. јула у кнежевом двору донета је одлука да се влада посредством капућехаје Николајевића обрати Порти. Николајевић је требало да преда Порти тужбу против низама и затражи да се низам јавно казни смрћу у Београду, за пример другима. Осим тога, наложено му је да захтева да се турски низама повуку са градских капија у утврђење због тога што низама често изазивају инциденте, као што је био случај 1846. код Саборне цркве, а и често се дешава да посипају воду са зида тврђаве приликом погребна преминулих Срба.⁴²¹

Истог дана када је одржана министарска седница у Београд је дошао нови мухафиз Ахмет Хафис-паша. Убрзо након тога на Варош-капији је поново постављена турска стража, а нови мухафиз је уверавао кнеза да ће окривљени низам бити кажњен.⁴²² Пошто је Ламбра Николић преживео, у Цариграду је донета одлука да му се исплати новчана надокнада која ће покрити трошкове лечење и време које је изгубио због немогућности да ради, то јест да му се исплати и такозвана дангуба. Ламбрин отац је тражио да се његовом сину исплати новчана надокнада од 13.668 чаршијских гроша. Његов захтев требало је да размотри српско-турска комисија, која је формирана договором мухафиза и српске владе. Комисију су чинили кадија, три члана меџлиса, кајмакам и један члан Управитељства вароши Београда. Турска страна није хтела да прихвати захтевану суму новца сматрајући је претераном, већ је проценила да Порти треба да исплати новчану надокнаду од 1.000 гроша, а мухафиз да плати трошкове лечења. Петар Николић није хтео то да прихвати, већ је сада тражио новчану надокнаду од 3.000 гроша. Српска влада је поводом тога водила вишемесечне преговоре, како са београдским мухафизима Ахмет Хафис-пашом и Хасан-пашом Чешмелијом, тако и са Портом посредством капућехаје. Случај је завршен тако што је у јануару 1849. Ламбри Николићу исплаћена тражена сума, београдском мухафизу Хасан-паши је наређено да исплати лекару који је лечио Николића 30 дуката, док је низам који је ранио Ламбру и његовог оца послат у Цариград на суђење.⁴²³

У наредним годинама низама су се и даље понашали самовољно у београдској вароши. Приликом спровода ранопреминуле принцезе Јелисавете Карађорђевић 7. јула 1852. у Саборну цркву, један низам се провлачио кроз пратњу и изазвао пометњу. Када му је скренута пажња низам је био спреман да изазове сукоб. Због тога га је привела српска полиција и предала

⁴¹⁹ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф П, А. Ј. Ненадовић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 14/26. јул 1848; А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 15/27. јул 1848.

⁴²⁰ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф П, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 15/27. јул 1848.

⁴²¹ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф П, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 16/28. јул 1848; МИД–И, 1852, Ф VI, Р 152, А. Јанковић – К. Николајевићу, Београд, 21. јул / 2. август 1848.

⁴²² ДАС, ЗДС, к. 2, Ф П, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 20. јул / 1. август 1848.

⁴²³ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 12, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. новембар / 2. децембар 1848; исти – истом, Београд, 11/23. јануар 1849; Г. Јеремић – истом, Београд, 13/25. јануар 1849; МИД–И, 1852, Ф VI, Р 152, А. Петронијевић – К. Николајевићу, Београд, 20. август / 1. септембар 1848; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1849; А. Петронијевић – К. Николајевићу, Београд, 4/16. фебруар 1849; А. Јанковић – истом, Београд, 27. мај / 8. јун 1849; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 6/18. јун 1849; А. Јанковић – К. Николајевићу, Београд, 17/29. јун 1849; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 27. јун / 9. јул 1849.

мутеселиму. Неколико дана касније три низама су крвнички претукла грочанског трговца Ђорђа Живановића, због тога што им није дао да бесплатно узимају дрва која је донео на продају. Уложена је жалба код мухафиза Београда и у Цариграду. Пошто су о Живановићевом случају хтели да сведоче само Срби, османска власт није хтела да уважи сведочење, наглашавајући да се не уважава сведочење Србина против Турчина, што је било у супротности са танзиматским реформама које су се тада спроводиле у Османском царству. Живановић је дуго боловао након што је претучен. Преминуо је 1854, а низама су остали некажњени.⁴²⁴

Последњи случај који ће бити споменут, а у који су били укључени низама, одиграо се на самом почетку 1856. године. Српски потпоручник Илија Марковић ушао је у вербални сукоб са једном муслиманком због тога што му је рекла „сиктер ђаур“. Вербални конфликт је убрзо прерастао у физички сукоб у који се умешало неколико низама. Захваљујући брзој реакцији српских пандура Марковић је спасен већих батина. Азис-паша је обавестио српску владу да су низама притворени на три месеца и да ће бити телесно кажњени са 200 удараца штапом.⁴²⁵

Било је и случајева у којима су Срби били нападачи или изазивачи сукоба. Београђанин Стојан Стефановић је у пијаном стању 6. децембра 1840. насрнуо ножем на Хаџи Мехмед-ефендију, учитеља Ђамил-пашиног сина. У том тренутку притрчао је мутеселим и удаљио Стефановића, који је почео да га вређа. Након тога, османске власти су притвориле Стефановића на 15 дана и телесно га казнилe са 25 удараца штапом. Иако је према подели надлежности у београдској вароши казну требало да изврши српска полиција, српска влада није протестовала против поступка османских власти.⁴²⁶

Две године касније, Здравко, слуга београдског цариника Милоја Р. Божића, због старог сукоба на једној београдској чесми, ударио је штапом Хаџи Рицаловог слугу и преврнуо му питу коју је носио. После тога, Здравко је побегао у двориште газдине куће. Миралај београдског гарнизона који је то видео, одмах је послао турске стражаре да ухвате Здравка. Пошто је признао кривицу Здравко је предат српској полицији, која га је казнила са 25 удараца штапом, у присуству мулазима. Поред тога, Здравко је натеран да плати новчану надокнаду за преврнуту питу. Његов газда протестовао је против уласка турских стражара у његово двориште, наводећи да су му на тај начин узнемиравали жену и децу. Због тога је министар иностраних дела Ђорђе Протић замолио београдског мухафиза да османске власти не реагују више на овај начин зато што упад на приватан посед представља насиље. Мухафиз је одговорио на основу миралајове изјаве да није извршен упад, већ да је на тражење османских стражара Милојева супруга предала свог слугу.⁴²⁷

⁴²⁴ ДАС, МИД–И, 1855, Ф II, Р 72, *Саслушање Ђорђа Живановића*, Београд, 1/13. јул 1852; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. јул 1852; Мехмед Бесим-паша – А. Симићу, Београд, 28. реџеп 1269 / 7. мај 1853; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. септембар 1853; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 13/25. март 1854; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 22. јул / 3. август 1854; исти – истом, Цариград, 17/29. март 1855; К. Магазиновић – истом, 13/25. април 1855.

⁴²⁵ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 10, *Саслушање у муселимовом конаку на Великој пијаци*, Београд, 21. децембар 1855 / 2. јануар 1856; К. Хранисављевић – Попечитељству унутрашњих дела, 23. децембар 1855 / 4. јануар 1856; Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. јануар 1856.

⁴²⁶ ДАС, МИД–И, 1840, Ф VII, Р 59, Мехмед Ђамил-паша – Ђ. Протићу, Београд, 22. шевал 1257 / 7. децембар 1840; Ђ. Протић – Управитељству вароши Београда, Београд, 1/13. децембар 1840; М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. децембар 1840; кнез М. М. Обреновић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 16/28. децембар 1840.

⁴²⁷ ДАС, МИД–И, 1842, М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. март 1842; М. Р. Божић – истом, Београд, 3/15. март 1842; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 19/31. март 1842; Мехмед Ђамил-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 25. сефер 1258 / 7. април 1842.

Године 1856. четири српска пандура избола су испред кафане топцију Хусејина. Београдски мухафиз Азис-паша је тражио да починиоци буду кажњени, што је и учињено.⁴²⁸

Треба споменути и нешто из односа српске и турске деца која су живела заједно у београдској вароши. Српски политичар Јован Ђ. Авакумовић (1841–1928) рођен је у кући која се налазила у близини Велике пијаце, а близу данашње зграде САНУ. У крају у којем је одрастао суседи су му били Турци. Сваког петка долазили су му другови из других делова београдске вароши, те су се тукли са муслиманском децом „као најљући крвници“ код Делијске-чесме или на простору где се данас налази зграда САНУ. О тим дечачким тучама Авакумовић је забележио следеће: „Каткад су Турићи били бројем већи, те по томе и јачи. Онда су нас добро изударали. Ну, каткад били смо ми у већем броју и јачи, па смо Туриће тукли врло добро и злочесто“. Туче дечака обично су гледали одрасли Турци и ниједан од њих није хтео да брани турску децу када би била надвладана, често говорећи један другом: „Брак, брак, чоцуклар“⁴²⁹. Интересантно је навести да су се после туче играли као најбољи другови и пријатељи до следећег петка. Због дружења са турском децом и због тога што га је мајка до шесте године водила код була у харем Авакумовић је врло добро научио турски, али га је касније због некоришћења заборавио. Исто тако турска деца су добро знала српски језик.⁴³⁰

На крају треба споменути један сукоб са турском децом код Делијске чесме који се крваво завршио. Мирча Танасијевић, слуга удовице Маге Илић, посвађао се са турском децом код Делијске-чесме због тога што су га вређели на верској основи и говорили му „ђаур“. У једном тренутку, десетогодишњи Ахмет, Хаџи Мехмедов син, зарио је Мирчи нож у леђа. Мирча је убрзо пружена лекарска помоћ, а Никола Хаџи-Селаковић, члан Управитељства вароши Београда, отишао је код турског бинбаше⁴³¹. Бинбаша му је саопштио да је Ахмета отац крвнички претукао због преступа. Пошто је Ахмет малолетан, њему се не може судити, рекао је бинбаша. Кадија је донео одлуку са којим се сложио Хаџи Мехмед, да се плати за трошкове лечења 4 талира и приде 2 талира као новчана надокнада, колико је и износила Мирчина месечна плата.⁴³²

Смедерево

Муслиманско становништво у Смедереву није било мирно, већ је као и муслимани у Београду, стално изазивало сукобе. Одговорност за њихове изгреде сносили су смедеревски мутеселими, који нису постављали границе њиховој самовољи. Због тога се српска влада у више наврата обраћала београдским мухафизима и жалила на њихове поступке. Хусрев-паша је 1839. сменио смедеревског мутеселима и позвао га на одговорност у Београд, док је у Смедереву именовано новог мутеселима, којем је наредио да сарађује са српским властима да би се убудуће избегли сукоби. Две године касније поново је главни узрок турских изгреда био смедеревски мутеселим Хаџи Омер-ага. Хаџи Омер-ага је одбијао да кажњава турске преступнике и одбијао сваки вид сарадње са смедеревским окружним начелником Петром Поповићем. Након што је мутеселим увредио смедеревског окружног начелника, рекавши му:

⁴²⁸ ДАС, МИД–И, 1856, Ф II, Р 102, А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. јануар 1856; М. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. фебруар / 5. март 1856.

⁴²⁹ *Birak, birak, çocuklar* / Пусти, пусти, деца.

⁴³⁰ Ј. Ђ. Авакумовић, *Мемоари*, приредио С. Турлаков, Нови Сад 2008, 12–13.

⁴³¹ Бинбаша (*binbaşı*), мајор.

⁴³² *Живети у Београд 2*, бр. 102.

„шашкн“, то јест будало,⁴³³ Тамил-паша га је сменио и за новог мутеселима поставио Али-агу.⁴³⁴

Иако се Окружно начелство у Смедереву стално жалило на изгреде Турака у смедеревској вароши, није забележен велики број конкретних примера за период од 1839. до 1848. године. Крајем 1839. турски аласи су изазвали тучу са Србима у смедеревској вароши. Две године касније Турчин Хусејин је псовао смедеревског окружног начелника. У оба случаја је османска власт је обавестила Окружно начелство да су преступници кажњени.⁴³⁵ Ариф Лалуловић покрао је Ивана Радовановића из Смедерева, али је одбио да призна кривицу. Смедеревски мутеселим је након тога оставио случај нерешеним.⁴³⁶

Највише турских изгреда у смедеревској вароши забележено је у периоду од 1848. до 1850. године. Мехмед Бонзулија више пута је тукао сељака Панту Вукосављевића из смедеревског села Церова. Турска власт није ништа урадила по том питању.⁴³⁷ Мета, син Селима Барјактара, и Исмаил Мемешевић ухватили су на Језави Василија Ц. Митровића, практиканта Окружног начелства, и насилно га одвели у смедеревску тврђаву. Василије је затворен у смедеревску кулу звану „Јани“. Турци су му рекли да ће убити окружног начелника Антонија Мајсторовића и све који су му подчињени, због тога „што их је осрамотио онда када их је код блуднице ухватио“. Митровић је након тога пуштен, док се Мета следећег дана хвалио у кафани код Анте Протића, шта су урадили Василију. Због овог самовољног поступка смедеревских Турака, једино је кажњен Исмаил Мемешевић са 15 дана затвора.⁴³⁸

Ахмет Чакар и још један Турчин напили су се у механи и задржали до пола ноћи у вароши. Пошто је било уобичајено да Турци до мрака напусте варош и оду у тврђаву, пандур Милош Шестић скренуо им је пажњу да је време да иду. Ахметов друг је одмах отишао, али не и Ахмет који је ставио руку на пиштољ. Када га је пандур још једном опоменуо, онда је и он кренуо. Како не би успут направио неки инцидент пандур је полако кренуо за њим. У једном тренуку Ахмет се окренуо ка њему и опалио из пиштоља, али није успео да га погоди. Пошто није успео да га убије, кренуо је са ножем на пандура, али је тада притрчао још један пандур и механџија Сима. Ахмет је савладан и потом притворен у Окружно начелство. Сутрадан је предат смедеревском мутеселиму. Због Ахметовог поступка Окружно начелство је тражило да турске власти казне Ахмета, а Турцима да се забрани да носе оружје. Петронијевић се поводом овог случаја обратио Мехмед Емин-паши. Случај је окончан тако што је београдски мухафиз

⁴³³ *Şaşkın*, прид. збуњен, сметен, запањен, забезекнут, ошамућен; им. будала, блента. *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, 1247.

⁴³⁴ ДАС, МИД – И, 1839, Ф II, Р 82, С. С. Тенка – Попечитељству иностраних дела, Београд, 31. јул / 12. август 1839; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. август 1839; исти – Попечитељству правде, Београд, 2/14. август 1839; 1841, Ф IV, Р 69, П. Поповић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 13/25. август 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. август 1841; А. Петронијевић – Мехмед Тамил-паши, Београд, 20. август / 1. септембар 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. август / 3. септембар 1841; Мехмед Тамил-паша – истом, Београд, 28. реџеп 1257 / 15. септембар 1841; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. септембар 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. септембар / 12. октобар 1841.

⁴³⁵ ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 99, Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 29. октобар / 10. новембар 1839; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. новембар / 2. децембар 1839; 1841, Ф IV, Р 69, А. Петронијевић – Мехмед Тамил-паши, Београд, 2/14. септембар 1841.

⁴³⁶ ДАС, МИД–И, 1846, Ф III, Р 146, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. октобар 1846.

⁴³⁷ ДАС, МИД–И, 1848, Ф I, Р 113, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. јануар 1848; А. Петронијевић – Мехмед Емин-паши, Београд, 21. јануар / 2. фебруар 1848.

⁴³⁸ ДАС, МИД–И, 1848, Ф I, Р 166, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. јануар 1848; А. Петронијевић – Мехмед Емин-паши, Београд, 21. јануар / 2. фебруар 1848; Мехмед Емин-паша – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11. реџулевел 1264 / 16. фебруар 1848; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. март 1848.

изирчито нагласио да је довољна казна што је Ахмет тучен приликом хапшења и што је провео једну ноћ у притвору.⁴³⁹

Смедеревац Мика Савић једва се спасао да га Турци не убију. Шериф Турчин претукао је Тому Живковића у сред смедеревске чаршије, а сарач Мурат би га убио, да га није спасао окупљени народ. Ибрахим Чолаков претукао је Марка Митровића који је однет кући полумртав. Михајла Адамовића и Ђорђа Љотића претукли су на Дунаву турски аласи. Ајдар је ударио механцију Милоша без икаквог повода, док је његов брат претио људима на Сави пиштољем. Мехмед Бонзулија, који је претукао Панту Вукосављевића из Церовца, тукао је потом Станкића и Тасу Коларца. Поред наведеног, јурио је људе по чаршији са пиштољем и хтео да напаствује жене, али га је у томе спречио сточарски трговац Марко Лукић. Бећара Раку, који је са Турцима ишао често у риболов, Турци су убили, опљачкали и његово тело бацили у Дунав. Рибар Сали јурио је са јатаганом Илију Стаменковића. Љубисав из Смедерева замало је погинуо на Удовичком потоку од турске пуцњаве, док је пушкара Николу јурио један Турчин са пиштољем, али је Никола успео да му побегне. Ни за једно од наведених дела турска власт није реаговала, нити су кривци кажњени.⁴⁴⁰

Смедеревски Турци су се највише бавили риболовом, али су одбијали да плаћају риболовну таксу. Често су тровали рибу у Дунаву из непознатих разлога. Када би им српски пандури скренули пажњу да то не раде, претили су: „Ломи врат одатле без трага да те зло не нађе“. У вароши се уопште нису обазирали на српске полицијске прописе. Када би им била скренута пажња одмах су потезали оружје и били спремни увек да убију. Кафеџија Рама, опоменут од једног српског чиновника, да не иде са запљеним чибуком по вароши, како не би изазвао пожар, псовао је чиновнику „све што му је пало на памет“. У оваквим околностима смедеревски окружни начелник, који је настојавао да се сукоби избегавају, обратио се свом надређеном Министарству са питањем: „Да ли је то чест или безчестије за полицију и каква мора та полиција бити кад она Турчину не сме ни речи рећи, но мора се од њи[х] уклањати?“⁴⁴¹

Недозвољена сеча шуме представљала је још један од многобројних проблема у српско-турским односима у Смедеревском округу. Будући да им се није дозвољавало да секу сирова дрва, већ да сакупљају сува дрва за огрев, Турци су се често жалили мухафизима Ђамил-паши и Хафис-паши да им Срби не дозвољавају да секу дрва за огрев. Српска влада је увек објашњавала да Турцима нико не брани да сакупљају сува дрва за огрев, али да Турци то не раде, већ секу сирова дрва. Почетком 1844. на молбу Хафис-паше дозвољено им је да исеку дрва за огрев у шумама близу Смедерева, пошто су дани били краћи, али су они то наставили и касније да раде. Окружни начелник Антоније Мајсторовић наредио је српским пандурима да их пресретну када довозе сирова дрва у град. Пошто је било више Турака они су напали на пандуре и ранили једног грађанина који је пандурима прискочио у помоћ. Смедеревски мутеселим Џелан Ахмет-ага само је рекао поводом овог случаја да му је веома непријатно.⁴⁴²

⁴³⁹ ДАС, МИД–И, 1848, Ф I, Р 224, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 28. април / 10. мај 1848; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. јул / 12. август 1848.

⁴⁴⁰ *Насеље и град Смедерево*, приредио Б. Перуничкић, Смедерево 1977, бр. 355.

⁴⁴¹ ДАС, МИД–И, 1846, Ф III, Р 132, А. Вукићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Пожаревац, 11/23. октобар 1846; 1847, Ф V, Р 140, Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. децембар 1847; Попечитељство иностраних дела – Мехмед Емин-паши, Београд, 29. децембар 1847 / 10. јануар 1848; 1848, Ф II, Р 140, Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. јул / 3. август 1848; 1849, Ф IV, Р 96, Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пожаревац, 13/25. септембар 1849; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1849; Хасан-паша – А. Петронијевићу, Београд, 18. мухарем 1266 / 4. децембар 1849; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. децембар 1849; *Насеље и град Смедерево*, бр. 355.

⁴⁴² ДАС, МИД–И, 1841, Ф II, Р 27, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 31. јануар / 12. фебруар 1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Крагујевац 16/28. фебруар 1841; исти – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 16/28. фебруар 1841; исти – истом, Крагујевац, 7/19. април 1841; П. Поповић – истом, Смедерево, 22. април / 4. мај 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 9/21. мај

Када су их 1848. пресрели српски пандури на челу са помоћником окружног начелника Тасом Кузмановићем, те им одузели дрва која су исекли, Турци су одмах упутили жалбу београдском мухафизу. Жалили су се да су сиромашни и да немају новца да купују дрва на пијаци. Зато су замолили да им се дозволи да секу дрва до Ђурђевдана. Српска влада није одобрила њихову молбу, већ је захтевала од мухафиза да Турцима забрани да секу шуме. Самоволна сеча шума није престала, па су и Срби, видевши да нико не спречава Турке у сечи, пошли истим путем. Треба нагласити да су у сечи шума учествовали и представници турске власти у Смедереву, тако да се сеча није могла зауставити, када су у њој учествовала и они чија је дужност била да то спрече.⁴⁴³

И наредне две године Турци су секли сирова дрва, а када их би били ухваћени на делу одмах су слали неосноване оптужбе у Београд, као што се десило крајем 1849. године. Хасан-паши је стигла тужба смедеревског меџлиса да су коларски сељаци ухватили у шуми четрнаестогодишњег Мухарема, претукли га, одузели му кола и дрва и затворили га у Коларе. Испитивањем догађаја утврдило се да нико није тукао Мухарема нити да му је било шта одузето, већ да су се ствари одвијале сасвим другачије. Коларски шумар Алекса Аврамовић ухватио је Мухарема у недозвољеној сечи. Мухарем се, када га је видео, уплашио и побегао, оставивши кола са коњима и секиру. Коње, кола и секиру шумар је предао коларском кмету Михајлу Ђорђевићу, који је све то довезо у Окружно начелство. Када је то предато Мухаремовом оцу, он је рекао да се његов син уплашио од шумара и побегао.⁴⁴⁴

После 1850. није било већих српско-турских сукоба у Смедереву. Године 1854. забележено је да су убијали српске свиње око смедеревске тврђаве, док су 1858. одбијали да плате риболовну таксу и претли арендатору риболова на реци Језави Јанаћију Николићу, да ће га убити.⁴⁴⁵ За разлику од многобројних турских изгреда, забележен је само један већи српски изгред, који треба поменути. Син крајинског окружног начелника Сава Петровић и син смедеревског трговца Димитрије Мита Љотић претукли су диздара смедеревске тврђаве, из нама непознатих разлога. Окружни начелник их је због тога притворио, али су пуштени на молбу смедеревских Турка и мутеселима, због тога што им је диздар „ради љубави“ опростио и што познаје њихове родитеље.⁴⁴⁶

Шабаци

Шабачки Турци понашали су се самоволно исто као и Турци из Београда и Смедерева, што је узело маха од 1839. године: „Од више времена, а особито от пролетос, све већма и већма

1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 17/29. мај 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. децембар 1841; 1844, Ф II, Р 218, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. новембар / 1. децембар 1844; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. новембар / 7. децембар 1844; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. децембар 1844 / 10. јануар 1845; *Насеље и град Смедерево*, бр. 328.

⁴⁴³ ДАС, МИД–И, 1848, Ф I, Р 164, Смедеревски меџлис – Мехмед Емин-паши, Смедерево, 5. сефер 1264 / 13. јануар 1848; А. Мајсторовић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 13/25. јануар 1848; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. јануар 1848; Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јануар / 1. фебруар 1848; А. Петронијевић – Мехмед Емин-паши, Београд, 25. јануар / 6. фебруар 1848; Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. март 1848; *Насеље и град Смедерево*, бр. 348.

⁴⁴⁴ *Насеље и град Смедерево*, бр. 356; ДАС, МИД–И, 1849, Ф IV, Р 97, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. март 1850; М. Петровић – истом, Београд, 14/26. март 1850; А. Петронијевић – Мехмед Васић-паши, Београд, 5/17. април 1850.

⁴⁴⁵ *Насеље и град Смедерево*, бр. 381, 410.

⁴⁴⁶ ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 17, Ј. Угричић – Попечитељству иностраних дела, Смедерево, 22. август / 3. септембар; А. Петронијевић – Начелству Окружја смедеревског, Београд, 23. август / 4. септембар 1839; Ј. Угричић – Попечитељству иностраних дела, Смедерево, 23. август / 4. септембар; Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. септембар 1839.

мах узимају, насилствени и самовластни бивају и постају као да и сада под оном правом стоје, под којим су пре 20 година били, када се никога бојали ни прибојавали нису“. Често су кроз варош ноћу ишли наоружани и тражили повода да изазову сукоб са српском патролом. Једног патролцију су чак и претукли, као и неколико бећара на Сави. Узнемиравали су мирне српске грађане и покушавали да узурпирају земљу у шабачком атару, о чему ће бити више речи. Често су се опијали по механама, па у пијаном стању излазили у варош и претили Србима.⁴⁴⁷

Усо и Исо, Мујагини синови, покушали су да убију Петра, слугу Влајка Мијатовића. Јеврема Деспотовића из Табаковића у Мачванском срезу ударио је пиштољем по глави Турчин Алија, који је за тај преступ био кажњен само са три дана затвора. Када је Ибро Мујагин претукао пушком арабацију Стевана Недељковића из Шапца, османска власт га је само на кратко притоворила, а затим пустила, правдајући се да је Ибро луда, те да често напада људе. Сулејман Османовић и Сулејман Хаџи Змијњаковић претукли су мусулинског кмета Јовицу Ђукића, говорећи му: „Овако Турци Србе туку“. Реџо Шабановић и још један Турчин напали су на спавању Јована Благојевића, слугу Николе Анђелковића из Штитара. Јован је једва преживео, тако да је полумртав донет на колима у Шабац. Мујо Шабановић је покушао да силује малолетну Босу Марковић, ћерку Михајла Марковића.⁴⁴⁸ Приликом напада на српске трговце у шабачком пољу, Турци су убили Косту Петровића.⁴⁴⁹

Сва уверавања која су српске власти добијале од османских власти да ће кривци бити кажњени, показала су се илузорним. После напада на српске трговце у Шапцу и убиства трговца Косте Петровића, Петронијевић је захтевао од Васиф-паше да се турским изгредима у Шапцу једном стане на крај. Када су упоређени извештаји српских и османских власти из Шапца, видело се да се драстично разликују, па је зато договорено да се у Београд позову шабачки диздар Мехмед-ага и шабачки окружни начелник Јован Вучковић. Приликом састанка у пашином конаку, Мехмед-ага је правдао Турке, док је Вучковић указивао да су Турци криви за убиство. Пошто је Петронијевић увидео да се ништа не може решити на овај начин, затражио је од београдског мухафиза да пронађе кривце, доведе их у Београд и јавно казни. Приликом тога истакао је да није први пут да Турци сакривају своје кривце и да увек настоје да оптуже Србе као да су они за све криви. То је тако, говорио је Петронијевић паши, због тога што у Шапцу не постоји османска власт, већ је власт у рукама јерлија који подстичу насиље и изазивају сукобе, па зато неће никада признати да су криви и предати своје кривце. Из тог разлога шабачком окружном начелнику је наређено да се више не обраћа шабачким османским властима, већ ако ухвати Турчина на делу, одмах да га приведе и спроведе београдском мухафизу. Турцима да не дозволи да се наоружани крећу по вароши и пуцају. Саопштивши све ово Васиф-паши, Петронијевић му је на крају рекао да је српској влади жао што мора да предузме овакве мере, али да је на то принуђена. Паша је одговорио да ће он случај представити Порти и да ће се постарати да се кривци казне. Исто тако српска влада је наложила капућехаји да обавести Порту о шабачком догађају.⁴⁵⁰

Док се ствар не реши и да би се избегли даљи сукоби кнежевски представник и београдски мухафиз споразумели су се 30. априла 1850. да паша забрани Турцима да носе оружје, како у шабачкој чаршији тако и када раде у пољу и иду у шуму за дрва. Да им се забрани да пијанче по механама и чубуке да не пале по вароши. Када Турчин хоће да иде по Шабачком округу да се пријави окружном начелнику са турском тескером која ће му у начелству бити оверена. У општинској шуми да Турци не лове без дозволе Окружног

⁴⁴⁷ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VII, Р 171, М. Марковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 8/20. август 1840.

⁴⁴⁸ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 216, Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 8/20. јун 1846; МУД–П, 1846, Ф I, Р 9, исти – истом, Шабац, 16/28. септембар 1846; МИД–И, 1846, Ф IV, Р 101, А. Петронијевић – Л. Арсенијевићу, Београд, 21. децембар 1846 / 2. јануар 1847.

⁴⁴⁹ ДАС, МИД–И, 1850, Ф III, Р 174, А. Петронијевић – К. Николајевићу, Београд, 19. април / 1. мај 1850; М. Петровић – кнезу А. Карађорђевићу, Шабац, 26. мај / 7. јун 1850.

⁴⁵⁰ ДАС, МИД–И, 1850, Ф III, Р 174, А. Петронијевић – К. Николајевићу, Београд, 19. април / 1. мај 1850.

начелства. Србима, пак, требало је да се забрани да пролазе са свињама близу турских махала и турског гробља и да избегавају да им се стока меша са турском стоком. У случају када се ухвати Турчин на делу, окружни начелник да га спроведе у шабачку тврђаву, одакле ће бити одведен у Београд, где ће му након суђења бити изречена казна. Окружни начелник да буде дужан да писмено извести о кривици ухапшеног Турчина, како шабачку турску власт, тако и своје претпостављене, што је била и дотадашња пракса.⁴⁵¹

Шабачки окружни начелник одмах је почео да спроводи на терену постигнути усмени договор. Због тога су уследиле жалбе шабачких Турака да им се не дозвољава да се крећу наоружани, док је свим Србима то дозвољено, што није било тачно. Жалили су се да им окружни начелник не дозвољава да иду било где по округу без тескере. Иза њихових жалби крила се намера да пониште наредбе које им је издао београдски мухафиз, а у складу са поменутиим усменим договором.⁴⁵² Окружни начелник и даље се држао прописаног договора, па је у складу са тим спречавао Турке, колико год је могао, да долазе наоружани у варош како би се избегли потенцијални сукоби. Забрањивао им је да пуше чибукe по вароши да не би дошло до пожара. Зато је шабачки меџлис често упућивао жалбе београдским мухафизима, притом истичући да их окружни начелник мрзи.⁴⁵³ После 1853. Турци су наставили по старом, односно почели су поново да иду наоружани и да пуше чибукe по вароши, док су неосноване оптужбе које су слате београдским мухафизима против Срба настављене и појачане. Србима је приписивано да планирају „да све овдашње Турке истребе и побију“. Њихове неутемељене оптужбе против Срба користили су београдски мухафизии Азис-паша и Хусни-паша, као одговор на учестале српске жалбе.⁴⁵⁴

Муслиманском становништву у Шапцу било је дозвољено да обрађује баште и њиве око шабачке тврђаве, али су они почели да захватају и земљу изван тога, па су због тога дошли у сукоб са Србима и српским властима. Реч је о миријској земљи (тимари, зејамети и мукаде) која је одредбом Хатишерифа из 1833. прешла у власништво српске државе. Поменута земља припадала је шабачкој општини и била је издавана у закуп. Будући да су представници турске власти у Шапцу биле шабачке јерлије које су раније уживали приходе са поменуте земље, покушавали су на сваки начин да поврате своја права, не желећи да се помире са ситуацијом да је тимарски систем укинут у Кнежевини Србији. Турци су тврдили да имају сенете и тапије на земље које су хтели да присвоје, па су их зато и оградиле. Од 1839. почели су да подносе тужбе Хусрев-паши. Жалили су се и портином комесару Муса Сафети-ефендији, када је боравио у Србији 1840. године. У својим тужбама су износили да су им Срби заузели њихове земље око шабачког утврђења и да их вређају на верској основи, завршавајући тужбу следећим речима: „Да узмемо десет табака не би могли исписати своје јаде“.⁴⁵⁵

Шабачки окружни начелник Матија Симић са члановима Примирителног суда шабачке општине и неколико одабраних грађана, отишао је у шабачку тврђаву да види које су то земље које су им узурпирани Срби. Шабачки мутеселим је позвао Турке који су поднели тужбе, али

⁴⁵¹ Исто.

⁴⁵² ДАС, МИД–И, 1850, Ф VI, Р 124, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 17/29. јул 1850; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. јул 1850.

⁴⁵³ ДАС, МИД–И, 1853, Ф I, Р 146, Ј. Вучковић – Попечитељству иностраних дела, Шабац, 12/24. јануар 1853; Ф VI, Р 41, *Превод махзара шабачких Турака*, Шабац, 10. зилкаде 1269 / 15. август 1853; Мехмед Бесим-паша – А. Симићу, Београд, 14. зилкаде 1269 / 19. август 1853; А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 13/25. август 1853; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. октобар 1853.

⁴⁵⁴ ДАС, МИД–И, 1854, Ф VI, Р 56, Мехмед-ага – Ахмет Изет-паши, Шабац, 26. рамазан 1270 / 22. јун 1854; Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 7/19. јул 1854; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. јул 1854.

⁴⁵⁵ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VII, Р 171, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. март / 7. април 1840; М. Марковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 8/20. август 1840; Ђ. Протић – истом, Београд, 7/19. септембар 1840; кнез М. М. Обреновић – истом, Крагујевац, 11/23. септембар 1840; М. Симић – истом, Шабац, 11/23. октобар 1840; МИД–И, 1840, Ф II, Р 46, Мехмед Хусрев-паша – Ђ. Протићу, Београд, 3. шабан 1256 / 30. септембар 1840; 1841, Ф VIII, Р 10, *Реферат тичући се земаља у шабачком атару*.

су они одговорили да са Србима неће ни да разговарају, а камоли да се суде, већ да ће се обратити београдском мухафизу. На питање окружног начелника да ли су они поднели тужбу, одговорили су: „Може бити да јесте, но за то ћемо се ми са нашом влашћу разумевати, а са вама овде ни да се разговарамо нећемо“.⁴⁵⁶

Када је на терену утврђено да су Турци оградиле земље на које нису имали тапије, а које су припадале шабачкој општини, кнез Михаило је упутио захтев београдском мухафизу Ђамил-паши да Турци разграде земље које су присвојили. Мухафиз је одговорио да је издао наређење да се земље разграде. Шабачки диздар Мехмед-ага га је уверавао да је наређење извршено, што се показало нетачним. Случај је привремено решен 1842, када су турске ограде уклоњене.⁴⁵⁷

После смене династија у Србији 1842. шабачки Турци су почели поново да ограђују општинску земљу у шабачком атару. Поред тога, покушавали су да узурпирају земље које су Срби већ годинама обрађивали. Османбеговић је тражио 1843. од удовице Саве Михајловић да му врати земљу коју је обрађивала, због тога што је то његова земља. Следеће године узорао је њену њиву. Када је упућена жалба шабачким турским властима одговорено је да се не може забранити Османбеговићу да обрађује своју земљу, нити да ће Турци више толеристи да их Срби узнемиравају због њихових земаља. Потом је дошао у Шабачко окружно начелство шабачки мутеселим Хаџи Змијњак са још три Турчина и затражио да се позову шабачки Срби ради договора. Пошто је окружни начелник Ђука Стојчевић одбио предлог, Хаџи Змијњак је почео да прети да Турци више неће да трпе Србе, те да када Турцима није добро, неће бити ни Србима. Приликом одласка је рекао да између Срба и Турака не може бити мира. Након тога, наредио је свим Турцима да се повуку у шабачку тврђаву и забранио им да излазе у варош. Убрзо се показало да се Турци припремају да изазову нове сукобе, али им српска власт за то није давала повода.⁴⁵⁸

У Шабац је упућена комисија коју су чинили београдски окружни начелник Јован Здравковић Ресавац и члан београдског меџлиса Рашид-бег. Узрок сукоба је било поновно турско захватање и ограђивање општинске земље. Наиме, шабачки кадија Осман-ефендија је купио од Ибра Дервишовића 1,14 хектара земље у шабачком атару. Године 1843. оградиса је 2,85 хектара општинске шуме, а следеће године још 4,56 хектара. Од шуме коју је оградиса окрчио је 1,71 хектар. Да би задржао општинску земљу, подстицао је и остале Турке да присвајају и ограђују земљу. Међу Турцима који су присвојили општинску земљу били су: Омер Дубајлија, Хаџи Ибрахим, Ахмет Дервичанин и његов син Сулејман Башескија, Осман Зуца, Мејо и Мујкан Кокоровић и Хаџи Змијњак. Када је видео стање на терену, Рашид-бег им је издао наређење да разграде општинску земљу, док је кадији остављено на уживање од земље коју је окрчио и присвојио, три дана орања, односно 1,71 хектар. После одласка Рашид-бега на наговор шабачког кадије поменути Турци су поново заградили земље које су пре тога разградили. Да би избегао протест и тужбу српских власти кадија је отишао у Окружно начелство заједно са Хаџи Змијњаком и диздаром Топал-агом. Замолили су окружног начелника да им се остави рок до јесени, када ће покупити летину и сами разградити

⁴⁵⁶ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VII, Р 171, М. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 11/23. октобар 1840.

⁴⁵⁷ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 10, кнез М. М. Обреновић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 13/25. август 1841; Мехмед Ђамил-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 26. шабан 1257 / 13. октобар 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. октобар 1841; М. Симић – истом, Шабац, 14/26. новембар 1841; Џ. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 28. новембар / 10. децембар 1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 8/20. децембар 1841; Мехмед Ђамил-паша – Ђ. Протићу, Београд, 14. зилкаде 1257 / 28. децембар 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. децембар 1841 / 12. јануар 1842; 1842, Ф I, Р 87, М. Симић – истом, Шабац, 3/15. фебруар 1842; Џ. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. фебруар 1842; 1843, Ф IV, Р 168, И. Гарашанин – истом, Београд, 2/14. октобар 1843.

⁴⁵⁸ ДАС, МИД–И, 1844, Ф II, Р 7, Ђ. Стојчевић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, [мај/јун 1844]; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. јун 1844; Попечитељство иностраних дела – Л. Арсенијевићу, Београд, 10/22. јун 1844.

присвојене земље, што им је окружни начелник дозволио. Турци нису одржали обећање, иако је начелник више пута тражио од њих да уколоне ограде са присвојене земље. Коначно, у јесен 1845. послат је помоћник окружног начелника Јован Миловановић са неколико општинара и 20 људи, тако да су тек тада уклоњене турске ограде.⁴⁵⁹

Као што је било уобичајено уследиле су претеране и неутемељене жалбе београдском мухафизу. Први се жалио шабачки кадија који је изјавио да је окружни начелник дошао са 200 људи и узурпирао му земљу. Затим су уследиле жалбе осталих Турака. Жалили су се да им Срби уништавају баште и њиве, пале кошаре и штале, а када их сретну да их псују и вређају на верској основи. Потом су уследиле конкретније тужбе за које није било никаквих доказа. Мехмед Механ се жалио да су му Срби однели сено, побрали воће, развалили и однели ограду. Сајид Косеровић и Абдул Вахаб жалили су се да им Срби запалили ограде, док се један Турчин жалио да је српска стока намерно пуштена на његову њиву да би му се уништили усеви. Мустафа-бег Османбеговић, Асан-ага Тузлић и извесни Салко жалили су се да им је прећено да ће им бити одузети земље које су њихова својина.⁴⁶⁰ Поводом наведених тужби шабачких Турака Министарство унутрашњих дела издало је наређење Окружном начелству да се пази да кадија не захвати и огради још земље осим оне коју му је комисија 1844. оставила на уживање, као и да се то не дозволи осталим Турцима.⁴⁶¹

У време када се окончавао сукоб око земаља које је шабачки кадија присвојио, десио се један случај који вреди поменути. Салко Ковачевић живео је извесно време у истој кући са Ибишем Кочићем на Баиру. Пошто га је Ибиш истерао, Салко је на брзину изградио колибу на другој страни Баира и оградио земљу око колибе. Убрзо је донео грађу и припремао се да подигне кућу на том месту. С обзиром да је Хатишерифима из 1830. и 1833. било забрањено Турцима да подижу грађевине у вароши, изузев у београдској вароши, окружни начелник је отишао у шабачку тврђаву и захтевао од турских власти да се Ковачевићева колиба сруши и општинска земља коју је оградио разгради. Турска власт је одговорила да то неће учинити, док је кадија Осман-ефендија показао на околостојеће Турке и претећим тоном рекао: „Да је цар ову фукару зато овде поставио, да царски град чува, а не да се ова одавде разгони и тера. Ви треба да знате да је сав Баир турски, а не србски, и да се све оно што испод града и около града лежи зове градско, почему да Срби никаква права немају Турке с Баира терати и с кућама иј као с њиови миљкова кретати“. Присутни Турци су повикали у глас да они неће допустити док су живи да се развали колиба, нити ће то допустити Србима који су им све одузели и чије насиље неће више да подносе. Због тога се Министарство иностраних дела обратило београдском мухафизу, а шабачком окружном начелнику је наређено да и даље истрајава код шабачког мутеселима да се колиба сруши.⁴⁶² У расположивој грађи нема података како се

⁴⁵⁹ ДАС, МУД–П, 1845, Ф IX, Р 54, Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 20. август / 1. септембар 1845; И. Гарашанин – Начелству Окружја шабачког, Београд, 25. август / 6. септембар 1845; Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 6/18. новембар 1845; исти – истом, 20. децембар / 1. јануар 1846; исти – истом, Шабац, 8/20. октобар 1846; исти – истом, Шабац, 31. октобар / 12. новембар 1846; МИД–И, 1845, Ф V, Р 73, А. Петронијевић – Начелству Окружја шабачког, Београд, 11/23. децембар 1845; Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 20. децембар 1845 / 1. јануар 1846; 1846, Ф IV, Р 55, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. новембар 1846.

⁴⁶⁰ ДАС, МИД–И, 1845, Ф V, Р 73, А. Петронијевић – Начелству Окружја шабачког, Београд, 11/23. децембар 1845; Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 20. децембар 1845 / 1. јануар 1846; МУД–П, 1846, Ф IX, 1, А. Петронијевић – истом, Београд, 10/22. јун 1846; МИД–И, 1846, Ф II, 206, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. јул 1846; Ф IV, Р 55, исти – истом, Београд, 11/23. новембар 1846.

⁴⁶¹ ДАС, МУД–П, 1845, Ф IX, Р 54, И. Гарашанин – Начелству Окружја шабачког, Београд, 23. март / 4. април 1847; Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 3/15. мај 1847.

⁴⁶² ДАС, МУД–П, 1846, Ф VIII, Р 134, Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 8/20. април 1846; Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. април 1846; И. Гарашанин – Начелству Окружја шабачког, Београд, 11/23. април 1846; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. јул / 7. август 1846; И. Гарашанин – Начелству Окружја шабачког, Београд, 14/26. август 1846; Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 26. август / 7. септембар 1846; И. Гарашанин – Попечитељству

случај завршио. Ипак, и поред тога, наведени случај показује још један пример нарушавања права која су дата српском народу Хатишерифима, а став шабачких Турака да су увек били спремни да изазивају немире и прете, како би истрајали у својим намерама.

Недозвољена и неумерена сеча шума представљала је још једно поље сукоба шабачких Турака са Окружним начелством. Турци нису хтели да се придржавају српских шумских уредби које су прописивале да се за огрев сакупљају сува дрва, а не да се сече „родна гора“.⁴⁶³ Новак Зорић и Остоја Малевић који су контролисали сечу шума, ухватили су спахију Салију како сече сирова дрва. Салија им је опсовао „крст и закон влашки“ и напао их секиром, али је био савладан и спроведен Окружном начелству у Шапцу. Шабачко окружно начелство га је предало његовој власти да га казни за недозвољену сечу. Убрзо након тога, Салија је дошао у Окружно начелство са још једним Турчином и поднео тужбу против Зорића и Малевића, да су га тукли. Уопште није узео у обзир да је крив за недозвољену сечу и да је он изазвао сукоб, него се чак истим поводом жалио и београдском мухафизу.⁴⁶⁴

Шабачки диздар Мехмед-ага тражио је да се Турцима дозволи сеча сирових дрва за огрев, због тога што нема довољно сувих дрва. Приликом тога обећао је да ће телесно или новчано кажњавати све осведочене преступнике у горсечи. Његовој молби се није изашло у сусрет из разлога што је итекако имало да се покупи сувих дрва за огрев у атарима села у Поцерском, Посавско-тамнавском и Мачванском срезу. Диздаревом обећању да ће убудуће кажњавати преступнике није се веровало, зато што је и раније више пута то обећавао, али није испуњавао.⁴⁶⁵

Због сталне сече родне горе од стране шабачких Турака окружни начелник Јован Вучковић је издао наређење среским начелницима да сељани који контролишу шуме, када ухвате Турке на делу, приведу их и спроведу Окружном начелству. Да би избегли да буду ухваћени Турци су почели да секу дрва у Дреновачкој шуми на Сави. Одсечена дрва су одвозили у тврђаву путем поред Саве или на чамцима. Крајем 1852. сељаци су ухватили у Дреновачкој шуми три Турчина. Почетком следеће године на истом месту су ухваћена четири Турчина, од којих су тројица успела да побегну чамцем, док је четврти, Осман Касаповић, ухваћен. Доведен је у три сата преко ноћи у Окружно начелство, па је зато остао у притвору до зоре, када је предат турским властима. Одмах је уследила турска тужба Бесим-паши, у којој је нетачно наведено да су сељани ухватили берберина Паша Мустафића, тешко га претукли и држали га три дана затвореног, па га тек онда послали Окружном начелству.⁴⁶⁶

Када се сазнало да неколико Турака сече дрва у шуми Китог покрај Шапца, окружни начелник је послао свог човека да обавести шабачког диздара. Истовремено је упутио шумара и шест пандура да пресретну Турке. Видевши пандуре, неколико Турака је побегло, па су за њима отишла у потеру четворица пандура. На остала два пандура напало је осталих пет Турака, тако да Турци нису могли бити спречени да доведу исечена дрва у шабачку тврђаву. Као што је било уобичајено, одмах је упућена жалба београдском мухафизу, у којој је нетачно наведено да је 40 српских пандура напало на четири турска дечака која су била у шуми и претукло их. Окружни начелник је оптуживан да издаје наређења да се Турци бију и хапсе, а

иностраних дела, Београд, 16/28. септембар 1846; исти – Начелству Окружја шабачког, Београд, 16/28. септембар 1846.

⁴⁶³ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VII, Р 171, М. Марковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 8/20. август 1840; 1843, Ф XII, Р 168, Н. Нинић – истом, Шабац, 17/29. септембар 1843; МИД–И, 1843, Ф IV, Р 168, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. октобар 1843; 1844, Ф I, Р 64, исти – истом, Београд, 15/27. фебруар 1844.

⁴⁶⁴ ДАС, МИД–И, 1850, Ф III, Р 174, Мехмед Салих Вецихи-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 25. реџеп 1262 / 19. јул 1846; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, 8/20. јул 1846; 1846, II, 206, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. јул 1846.

⁴⁶⁵ ДАС, МИД–И, 1850, Ф II, Р 211, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. март 1850; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, 12/24. јул 1850.

⁴⁶⁶ ДАС, МИД–И, 1853, Ф I, Р 146, Ј. Вучковић – Попечитељству иностраних дела, Шабац, 12/24. јануар 1853.

да сваког Турчина којег ухвате у шуми тако претуку, да Турчин после четири дана умре. Србима је наводно шабачки диздар скретао пажњу на њихове поступке, али они то нису уважавали. Због српског самовољства могу избити и већи сукоби, стајало је на крају тужбе. Београдски мухафиз је одмах упутио топцијског јузбашу Хасан-ефендију да испита случај, али шабачки диздар није уопште хтео да разговара са њим о томе. Рекао му је да ће он лично отићи у Београд и све објаснити мухафизу.⁴⁶⁷

Проблем горосече није био овим завршен. Османске власти у Шапцу су и даље наставиле да се жале београдским мухафизима да им Срби забрањују сечу дрва за огрев. Српске власти су настојале да их спрече у нелегалној сечи, што је било у складу са шумским уредбама, док им нису браниле да сакупљају сува дрва. Када би их ухватили у шуми, сељани су им одузимали кола и секире, што је после предавно шабачком диздару. Диздар, као и раније, није хтео да уважава српске тужбе, већ је слао неосноване жалбе београдском мухафизу. У таквим околностима сукоби се нису могли избећи.⁴⁶⁸ Министар унутрашњих дела Коста Николајевић видео је као једино решење поштовање шумских прописа.⁴⁶⁹

Ужице

Поприште честих српско-турских сукоба била је и ужичка варош. Ужички Турци су са постепеним повлачењем османске власти, јачањем српских органа власти и уздицањем српске вароши, постајали спремнији на сукобе.⁴⁷⁰ Турци су се често, како дању, тако и ноћу, кретали по вароши наоружани, увек спремни да изазову немире. Хеџим Сулејман је 1842. претећи говорио наред ужичке чаршије: „Који се Вла [Србин] докундише⁴⁷¹ турског рза [части] и дина [вере], удри га из пиштоља по сред половине не тражећи суда, па био он ко му драго“.⁴⁷² Ужички Срби су за разлику од Турака имали помирљивији став, али су због потенцијалног сукоба и турских претњи увек били у приправности и под оружјем. Из наведених разлога живот Срба и Турака у Ужицу је био оптерећен међусобним подозрењем, узајамним страхом и честим сукобима.⁴⁷³

Уочи почетка месеца прославе Рамазанског бајрама са ужичке тврђаве започела би топовска канонада, док би сви Ужички Турци одједном запуцали из пушака. Пуцњава из турских кућа и авлија сваке године је била страшна за српске житеље Ужица због тога што су Турци „зрна из пушака управљали преко српских кућа унакрсно“, као и изнад зграде Окружног начелства и Окружног суда. Када је у среду 3. септембра 1845. почела прослава Рамазана пуцњава је трајала непрекидно сат времена, а Турци су „избацили преко 3 000 пушака“. Приликом почетка прославе Рамазана 10. јула 1850, пуцајући непрестано из пушака, Турци су погодили зграду Окружног суда, док су чиновници Суда једва успели живи да дођу до својих кућа.⁴⁷⁴ Са друге стране Турке је плашило кретање српских ноћних патрола у деловима ужичке

⁴⁶⁷ ДАС, МИД–И, 1854, Ф VI, Р 56, Мехмед-ага – Ахмет Изет-паши, Шабац, 26. рамазан 1270 / 22. јун 1854; Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 7/19. јул 1854; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. јул 1854; исти – истом, 7/19. октобар 1854.

⁴⁶⁸ ДАС, МИД–И, 1858, Ф II, Р 139, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја шабачког, Београд, 13/25. фебруар 1858; Ј. Вучковић – Попечитељству иностраних дела, Шабац, 25. фебруар / 9. март 1858.

⁴⁶⁹ ДАС, МИД–И, 1858, Ф II, Р 45, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. фебруар 1858.

⁴⁷⁰ Н. В. Радосављевић, *Време страха, град, нахија и окружје – Ужице (1788–1862)*, Београд 2017, 126–127.

⁴⁷¹ *Dokunmak*, додирнути, додиривати, дотаћи, дотицати.

⁴⁷² ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 51, Ј. Мићић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 22. јул / 3. август 1842; Ђ. Протић – Мехмед Тамил-паши, Београд, 10/22. август 1842.

⁴⁷³ Н. В. Радосављевић, *Време страха*, 128–131.

⁴⁷⁴ ДАС, МУД–П, 1845, Ф V, Р 158, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 30. август / 11. септембар 1845; И. Гарашанин – Начелству Окружја ужичког, Београд, 7/19. септембра 1845; МИД–И, 1849, Ф I, Р 248, исти – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. јул / 7. август 1849; 1850, Ф III, Р 15, А. Ј. Ненадовић – истом, Београд, 17/29. јул 1850; Ф VI, Р 121, А. Симић – истом, Београд, 25. јул / 6. август 1850.

вароши где су они живели, а посебно одлазак Срба на излете око Ужица за време празника, током којих је било весела и пуцњава.⁴⁷⁵ У околностима, у којима је обострано подозрење било стално присутно, сукоби су били неизбежни. Често је до њих долазило и без икаквог повода.

Јован Рашковић из Ужица, у пијаном стању, отишао је у чаршију и ушао у вербални сукоб са Турцима. Турци су га тукли чим су стигли и оставили га полумртвог да лежи на земљи сат времена. Уложена је жалба код ужичког мутеселима и београдског мухафиза, али нико од починилаца није био кажњен.⁴⁷⁶ Ужички Турчин Али-ага Терзић ударио је секиром по руци Вука Лазивића из ужичког села Буара, тако да Лазивић није више могао да ради са том руком. Мутеселим је затворио Али-агу на месец дана, а након тога га је пустио на слободу, правдајући се да му ужички меџлис не дозвољава да га казни.⁴⁷⁷ Павла Нинковића, кмета села Шеврљуге у Црногорском срезу, опљачкао је у близини Ужица Медо Табаковић. Случај је пријављен турским властима у Ужицу, али су Турци негирали да је то урадио Медо, чак говорећи да је сигурно то урадио неко од Срба. Због равнодушности турских власти, српски пандури су привели Меда и пронашли код њега део покраденог новац. Након тога спровели су га под стражом београдском мухафизу.⁴⁷⁸

Посебан случај представља поступак Ејуп-аге, диздара ужичког града. Када је дунђерин Јован Гавриловић дошао код диздара и затражио од њега да му врати дуг, диздар га је заједно са својим сином и женом крвнички претукао. Због тога је Ејуп-ага одмах отишао у Београд да се оправда, обезбедивши „поуздане“ Турке као сведоке, који су пред београдским мухафизом тврдили да диздар није крив. Мухафиз је пустио Ејуп-агу на слободу, српској влади је саопштио да је он недужан и да је крив Гавриловић, који му је на недозвољен начин дошао у кућу и узнемиравао га.⁴⁷⁹

Ужичани Исо, Ибро, Мухарем и Авдија кренули су у Босански ејалет, те су успут свратили у село Стапаре у механу Јована Радојичића, чијег су оца у истој механи 1831. убили Турци. Када су попили пет литара ракије, механџија Јован им је тражио да плате. Ибро је тада потегао нож и опсовао Јовану „веру, закон, крст и пост“. Пошто им је Јован рекао да је прошло време „када су Турци на Србе оружје потезали“, Ибро је пуцао на њега из пиштоља, али га није погодио, зато што је механџија успео да побегне. Даљи пут Турци су наставили преко Бисоке, где у покушали да нападну сестру Мила Челиковића, али је она успела да побегне. Након тих изгреда српске власти су их привеле и спровеле ужичком мутеселиму, који их је послао у Београд. Приликом испитивања Ибро се бранио да је пуцао због тога што га је Радојичић вређао, што није било тачно. Ахмет Хафис-паша обећао је обећао да ће Турци бити кажњени. Том приликом замолио је кнежевског представника Аврама Петронијевића да

⁴⁷⁵ ДАС, МИД–И, 1846, Ф IV, Р 101, А. Петронијевић – Л. Арсенијевићу, Београд, 21. децембар 1846 / 2. јануар 1847.

⁴⁷⁶ ДАС, МИД–И, 1840, Ф VII, Р 136, А. Нешковић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 4/16. август 1840; кнез М. М. Обреновић – истом, Крагујевац, 11/23. септембар 1840; Ц. Рајовић – Начелству Окружја ужичког, Крагујевац, 13/25. септембра 1840; Р. Љушић, *Ужице у обновљеној Србији, У периоду 1804–1842*, Историја Титовог Ужица (до 1918) I, Ужице 1989, 352.

⁴⁷⁷ ДАС, МУД–П, 1843, Ф III, Р 59, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 22. март / 3. септембар 1843.

⁴⁷⁸ ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 245, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 24. мај / 5. јун 1844.

⁴⁷⁹ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 207, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. јун 1846; исти – истом, Београд, 17/29. јун 1846; 1847, Ф I, Р 254, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела Ужице, 8/20. јун 1846; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. март / 8. април 1847; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, 11/23. јун 1847; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. јун / 12. јул 1847; Н. Живковић, *Окружје ужичко половином XIX века*, Титово Ужице 1984, 278–279.

Миљцо Трифуновић, ужички окружни начелник, не забрани због овога издавање пасоша Турцима за путовање по Србији, јер има доста турских „добрих и поштених“ трговаца.⁴⁸⁰

Напада Ужичких Турака на Србе настављали су се и даље. Мустафа Абди-Спахић у ужичкој чаршији оборио је са коња Лука Николића из Буара и уперо му пиштољ у груди, говорећи: „Ја тебе одавно чекам“. Ужички Турци кривнички су претукли четворицу Срба. Неколико Турака код Цареве ћуприје напало је Васу Јовановића из села Стапара. Ниједан Турчин није кажњен за наведена дела. Мутеселим Хасан-ага није хтео да уважи сведочења Срба, а исто тако и Азис-паша.⁴⁸¹

Било је и случајева када су и Срби били кривци. Када су се Турци из Ужица Сулејман Лазовић и Бего Пашалић пожалили Мехмед Хуршид-паши да су их без повода испребијали српски пандури, српска влада је одмах издала наређење да се кривци казне.⁴⁸² Поводом тужбе ужичких Турака да им Мита Лазич и његов син Никола убијају стоку и „псују оца и мехџему“, Мита је кажњен са 6 дана затвора, док је Никола платио новачну казну од 3 талира.⁴⁸³ Као што се види из наведених примера српска влада је излазила у сусрет османским властима по питању кажњавања српских преступника, за разлику од османске власти која је то ретко чинила.

Да би спречила српско-турске сукобе у Ужицу српска влада је у више наврата покушавала да се споразуме са београдским мухафизима, да се извиди који су главни узроци неспоразума и да се томе једном стане на крај. Због тога што су ужичке турске власти сваљивале сву кривицу на српске власти у Ужицу и често износили неосноване оптужбе, у Ужице је 1842. послат Милош Богићевић, помоћник министра унутрашњих дела. Током боравка у Ужицу Богићевић је имао прилику да више пута разговара са ужичким мутеселимом и диздаром ужичке тврђаве. Представници османске власти оптуживали су за све неспоразуме Окружно начелство и Окружни суд у Ужицу. Да би се ствари довеле у ред, министар иностраних дела Ђорђе Протић постигао је усмени договор са Мехмед Тамил-пашом. Усменим договором било је предвиђено да са ужичком османском влашћу може да комуницира само Окружно начелство у Ужицу. Османска власт је требало увек да одговори Окружном начелству када би јој се обратио окружни начелник. Када Турчин хоће да поведе парницу против Србина, био је дужан да дође Окружном начелству са представником своје власти. Исто тако османска власт да уважава и саслушава тужбе српских чиновника. Пандури да се ни код које власти не примају да присуствују парницама. Када Турчин дође у Окружно начелство са тужбом, биће упућен Окружном суду, а од османске власти ће се увек захтевати да један њен представник буде само присутан на суђењу. Београдски мухафиз је о постигнутом споразуму обавестио писменим путем османску власт у Ужицу, док је Министарство унутрашњих дела о истом писало ужичком Окружном начелству.⁴⁸⁴

Усмени договор није био испоштован, а османска власт и Турци у Ужицу су наставили по старом, увек окривљујући српске власти и износећи неутемељене оптужбе против ужичких

⁴⁸⁰ ДАС, МУД–П, 1843, Ф IV, Р 160, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 9/21. фебруар 1846; А. Петронијевић – истом, Београд, 26. фебруар / 10. март 1846; МИД–И, 1847, Ф II, Р 178а, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. фебруар 1846.

⁴⁸¹ ДАС, МИД–И, 1856, Ф III, Р 118, М. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 1/13. октобар 1855; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. октобар / 3. новембар 1856; С. Игњић, *Време уставобранитеља 1842–1858*, Историја Титовог Ужица (до 1918) I, Ужице 1989, 403–404.

⁴⁸² ДАС, МИД–И, 1853, Ф I, Р 47, Мехмед Хуршид-паша – А. Јанковићу, Београд, 6. цемазулахир 1268 / 28. март 1852; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. април 1852; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. октобар / 1. новембар 1852.

⁴⁸³ ДАС, МИД–И, 1855, Ф I, Р 6, С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. децембар 1854 / 3. јануар 1855.

⁴⁸⁴ ДАС, МУД–П, 1842, Ф VIII, Р 5, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Ваљево, 2/14. фебруар 1842; Ђ. Протић – истом, 2/14. јун 1842; исти – истом, Београд, 17/29. јун 1842; Ц. Рајовић – Начелству Окружја ужичког, Београд, 30. јун / 12. јул 1842; Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 9/21. јул 1842.

Срба. Због тога је 1852. српска влада покушала да постигне договор Мехмед Хуршид-паше. Том приликом договорено је да у ужичкој вароши оружје могу да носе само представници српске и османске власти, као и путници који су пролазили кроз варош. У случају када би Турчин тужио Србина, Окружно начелство подробно да испита тужбу и саопшти пресуду ужичком меџлису. Приликом извршења пресуде да присуствује један члан меџлиса. Исто тако да буде у случају када Србин тужи Турчина. Министарство унутрашњих дела је саопштило постигнут договор Окружном начелству у Ужицу, али београдски мухафиз није упутио писмено обавештење османским властима. Будући да је убрзо након тога нови београдски мухафиз постао Мехмед Бесим-паша, влада је одмах предузела мере да се са њим постигне договор на истим основама. Зна се да је Мехмед Бесим-паша упутио писмо ужичком меџлису и наложио им да убудуће оружје носе само представници османске власти, што није испоштовано.⁴⁸⁵

Током 1855. и 1856. преговарало се у више наврата са Азис-пашом, у циљу да се најје начин да се избегну даљи сукоби у Ужицу. Окружно начелство у Ужицу тражило је да ужичке османске власти уважавају сведочења Срба, Турци који имају иметак да враћају дугове Србима, да не носе оружје по вароши и да не пуцају, како у вароши, тако и око ње, због тога што се код Срба пуцњем из пушака оглашава када настане пожар или се појаве хајдуци, те да се одреде два дана у недељи када би се спроводило чишћење вароши. Са друге стране ужички меџлис је тражио да се Србин којег оптужи Турчин не пушта одмах, а службеници османске извршне власти да не чекају дуго на пријем. Турцима који траже пасоше за путовање по Србији да се излази ажурније у сусрет. Турске тужбе да се уважавају и извиђају, а Срби да не пуштају свиње да улазе у дворишта приватних кућа и џамија. Када српски пандури ухвате пијаног Турчина, да га не бију, већ да га приведу и потом предају османској власти. У пазарне дане кроз варош заједно да патролирају један српски и један турски пандур. Међутим, када је почело да се преговара ствари нису далеко одмакле, због већ виђеног става ужичких Турака који је изнео ужички мутеселим Хасан-ага, који је тим поводом дошао у Београд крајем 1855. године. Уместо преговора, уследиле су поново међусобне оптужбе, а мутеселим је београдском мухафизу ствари представио тако, да изгледа да Турци у Ужицу не могу да живе од насиља Срба. Србима је приписивано да долазе у пијаном стању у турски део вароши и пуцњавом узнемиравају турске породице, те да туку и пљачкају Турке. Српске власти су оптуживане да не уважавају тужбе Турака, обећавају ужичким османским властима да ће оптужени Срби бити кажњени, али их само држе једну ноћ у затвору, а затим их пуштају на слободу. Све српске оптужбе приказане су као лажне. Самим тим изношењем неистина није било могуће решити српско-турске сукобе у Ужицу, те су они остали стално присутни све до 1862. године. Треба нагласити да ни београдски мухафиз нису били ради да дође до смиривања ситуације, већ су увек оправдавали Турке, а српске тужбе најчешће нису уважавали. Посебно су у томе предњачили Азис-паша и Хусни Хасан-паша.⁴⁸⁶

Имовинско-правни односи представљали су још један од проблема у српско-турским односима у Ужицу и околини. Године 1840. неколико ужичких Турака жалило се београдском мухафизу да Срби неће да им дају „вајду“, то јест надокнаду у замену што обрађују њихове земље. Реч је била о земљама које су раније биле царски хас, те су због тога биле познатије као ужичка хасовина, војводалук или баштованлук. Хас су чинила околна ужичка села: Татинац, Дубоко, Буар и Крчагово. У периоду између Другог и Трећег хатишерифа (1830–1833) Турци

⁴⁸⁵ ДАС, МИД–И, 1853, Ф I, Р 47, А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. октобар / 1. новембар 1852; Мехмед Бесим-паша – И. Гарашанину, Београд, 11. ребулахир 1269 / 22. јануар 1853; И. Гарашанин – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 11/23. јануар 1853.

⁴⁸⁶ ДАС, МИД–И, 1855, Ф III, Р 118, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 15/27. септембар 1855; исти – истом, Ужице, 1/13. октобар 1855; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. октобар 1855; М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 9/21. децембар 1855; Хасан-ага – Азис-паша, без места и датума; Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. мај 1856; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. октобар / 3. новембар 1856.

из Ужица претворили су највећи део царског хаса у приватна добра – миљкове или вакуфска добра.⁴⁸⁷ Подносећи жалбу београдском мухафизу намерно су представили свој положај изузетно тешким: „Аман за Божи атар, Мухамедову веру и царско здравље избављајте нас од овог белаја и зулума и наша добра одкупљујете или како знате за најбоље, дајте нам селамет, јер ми ово више трпити не можемо“.⁴⁸⁸

Испитивањем ситуације на терену утврђено је следеће стање. Део земаља у Крчагову Срби су откупили, а за део који нису, давали су Турцима четвртину и десетак од земаљских производа до 1839, када су престали, због тога што су почели да плаћају државни порез. Од тада су им плаћали само четвртину. Поред тога, део земаља изнад Крчагова, где је било насељено пет фамилија које су се ту доселиле „из Турске“, спадао је у вакуфско добро. Фамилије су плаћале до 1839. десетак, а након тога су престале, због тога што су, као и горе поменути сељани из Крчагова, почели да плаћају државни порез. Илија Курђељић из села Буара косио је једну ливаду и давао је десетак Турчину Кара Муји до 1831. године. Од тада давао је шестину све до 1839, када је Кара Муја покупио и однео сво сено са ливаде. Кара Муја је хтео да истера Курђељића са ливаде 1841, као што је претходне године истерао браћу Виларетовиће.⁴⁸⁹ Неколико сељана из поменутог села Буара жалило се да имају проблема са спахијама око плаћања десетка. Остале турске тужбе нису могле бити испитане зато што није било јасно наведено на које се поседе мисли и који су то Срби што одбијају да им дају „вајду“. Остали Срби који су живели у селима некадашње ужичке хасовине, а давали су Турцима половину, трећину, шестину или деветину, жалили су се 1841. да не могу више измиривати обавезе према Турцима, због тога што плаћају порез својој држави, па су зато молили да се ослободе давања Турцима и „да буду као остали сељаци српски“.⁴⁹⁰ После вишемесечног преговарања Државни савет је почетком октобра 1841. донео одлуку да су Срби који су насељени на миљкове ужичких Турака или вакуфска добра, дужни да плаћају кирију, то јест да дају „вајду“. На исту одлуку Државног савета наилази се и следеће године, што сведочи да проблем није решен. Главни разлог томе је што кнез Михаило није био сагласан са одлукама Државног савета. Приликом посете Ужичком округу 1841. кнез је одобрио Србима да не дају надокнаду Турцима.⁴⁹¹ Будући да су спахилуцу, то јест тимари и зијамети, укинута у Србији Хатишерифом из 1833,⁴⁹² некадашње спахије немају никакво право да траже икакве надокнаде од Срба насељених на тим земљама, био је изричит став српске владе. Изузев ако је реч о миљковима на које имају исправне тапије. Исти став имала је српска влада и по питању чутлука и читлук-сахибија.⁴⁹³

⁴⁸⁷ ДАС, МИД–И, Ф I, Р 144, С. Стефановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. јануар 1840; А. Петронијевић – Попечитељству правде, Београд, 11/23. јануар 1840; Ђ. Протић – Мехмед Хусрев-паши, Београд, 7/19. септембар 1840; Р. Љушић, *Ужице у периоду 1804–1842*, 388–390; исти, *Кнежевина Србија*, 341; Н. Живковић, *Окружење ужичко половином XIX века*, 51–53, 68.

⁴⁸⁸ ДАС, МИД–И, Ф I, Р 144, *Превод тужбе ужичких Турака*.

⁴⁸⁹ ДАС, МИД–И, Ф I, Р 144, Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 30. децембар 1840 / 11. јануар 1841; 1841, Ф VIII, Р 103, Ј. Мићић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 17/29. јул 1841.

⁴⁹⁰ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 103, Ј. Мићић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 17/29. јул 1841.

⁴⁹¹ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 103, Државни савет – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. септембар / 8. октобар 1841; 1843, Ф III, Р 50, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. август 1843; МУД–П, 1843, X, Р 108, М. Трифуновић – истом, Ужице, 23. август / 4. септембар 1843; МИД–И, 1843, Ф II, Р 131, А. Симић – Државном савету, 4/16. октобар 1843.

⁴⁹² Ваља се подсетити да је поменути Хатишерифом сва миријска земља (тимари, зејамети и мукате) прешла у власништво нововековне Србије, односно српских сељака који су је обрађивали. У 59. члану Уставу поново је поменуто да су укинута спахилуци, тимари и зејамети „тако да се овај стари обичај неће никад наново тамо уводити моћи“. СЗУ, I, 13; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 16, 201, 340.

⁴⁹³ Приликом аргументовања да спахилуци и читлуци не могу више да постоје у Србији зато што су укинута, увек се наводи: „да су читлуци укинута трактатом, закљученим између дворова турског и аустријског у време последњег рата турског са Аустријом“, односно мировним уговором потписаном у Свиштову 4. август 1791. године. Исправно је што се укидање читлука везивало за завршетак последњег ратног сукоба између Османског царства и Хабзбуршке монархије (1788–1791), познатијег у Београдском пашалуку као Кочина крајина, а у

Ибрахим-ефендија Хаџи Исмаиловић из Ужица поднео је тужбу београдском мухафизу да 12 српских породица из Потпећи, неће да му даје део сена од његових ливада. Потпећани су му давали половину сена до 1839, када су престали. Потпећани су се правдали да су сиромашни, те да су почели да плаћају порез својој држави и да не могу да му дају део сена зато што се ради о читлуку, а читлуци су укинута у Србији. Спор је извиђао Окружни суд у Ужицу, али Хаџи Исмаиловић је одбио да се појави на суду, зато што не признаје српски суд. Уместо себе послао је потурченог Србина Ибрахима Хрчину, који је био спреман у замену за новчану надокнаду од 2.500 гроша да иде чак у Цариград. У складу са чланом 36 *Устројенија суда*, тужба је одбачена, зато што се тужитељ није појавио, а оптужени су одбијали да признају кривицу.⁴⁹⁴

Ибрахим-ефендија је био власник четири ливаде у Потпећима, за шта је имао исправну тапију, што значи да се није радило о читлуку. У периоду од 1841. до 1843. долазио је више пута у Београд, те се поводом свог проблема обраћао Мехмед Тамил-паши, писао молбе српским кнежевима Михаилу и Александру и преговарао са српским министрима иностраних дела – Ђорђе Протићем (1841) и Алексом Симићем (1843). Током 1843. Ибрахим-ефендија је шест недеља боравио у Београду и на крају је отишао у Босански ејалет на позив новоименованог босанског валије Мехмед Тамил-паше. Пре свог одласка договорио се са Симићем о надокнади коју ће давати Срби не само њему, него и свим ужичким Турцима чије миљкове обрађују, а који се налазе у ужичком атару, то јест у војводалук. Договорено је да се Турцима даје шестина од земаљских провода, почев од 1843, а за претходне године да не траже надокнаду. Ако је Србин направио крчевину на миљку и за то да даје шестину, а ако је то урадио на општинској земљи, онда да се то сматра као његова сопственост. За ливаде и воћњаке које су посадили Турци на некадашњим спахилуцима договорено је да им се од ливада даје половина сена, а од воћа, и то од летњег плода, удео који је био договорен још за време кнеза Милоша. Међутим, није наведено колики је удео у питању.⁴⁹⁵

Проблем са земљама у ужичком атару био је актуелан и следеће године. У Београд је дошао ужички јерлија Омер-ага и био примљен код београдског мухафиза. Мухафиз је упутио Омер-агу у српско Министарство иностраних дела, где му је поновљено све што је било договорено са Ибрахим-ефендијом. Међутим, сада је био проблем граница ужичког атара, пошто се српско и турско показивање истих није слагало. Срби су гледали да смање границе атара, док су Турци хтели да их прошире.⁴⁹⁶ Поред тога, Дубочани су одбијали да дају кирију, тако да су се појавили поводи за нове сукобе.⁴⁹⁷

Босанском ејалету као Дубички рат. После потписивања мировног уговора у Свиштову султан Селим III је издао ферман којим се забрањује читлучење у Београдском пашалуку и укидају читлуци. Самим тим нетачно је да су читлуци укинута Свиштовским мировним уговором. ДАС, МУД–П, Ф II, Р 48, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 8/20. јануар 1840; Ф IV, Р 108, исто – истом, Београд, 13/25. јануар 1840; МИД–И, 1840, Ф I, Р 144, исто – Попечитељству правде, Београд, 11/23. јануар 1840; Ф VIII, Р 102, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 4/16. децембар 1840; 1841, Ф VIII, Р 103, Ђ. Протић – Државном савету, Београд, 10/22. децембар 1841; Р. Тричкович, *Читлучење у Београдском пашалуку у XVIII веку*, Зборник Филозофског факултета XI-1 (1970), 546–547; иста, *Ђуприја и Средње Поморавље до Првог српског устанка*, Бој на Иванковцу, ур. В. Чубриловић, Београд 1979, 162–163.

⁴⁹⁴ ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 144, Ј. Мићић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 2/14. децембар 1840; Ђ. Протић – Мехмед Тамил-паши, Београд, 30. децембар 1840 / 11. јануар 1841; Ф VIII, Р 102, Ј. Мићић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 4/16. децембар 1840; М. Радојковић – истом, Београд, 7/19. август 1841.

⁴⁹⁵ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 103, Ј. Обреновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. фебруар 1841; Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 11/23. фебруар 1841; Ђ. Протић – Попечитељству правде, Крагујевац, 15/27. фебруар 1841; исти – Државном савету, Крагујевац, 20. фебруар / 4. март 1841; Ц. Рајковић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 21. фебруар / 5. март 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 16/28. март 1841; 1843, Ф II, Р 131, А. Симић – Државном савету, 4/16. октобар 1843; 1844, Ф IV, Р 133, А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. март / 12. април 1844.

⁴⁹⁶ ДАС, МИД–И, 1844, Ф IV, Р 133, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. август 1844; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, 6/18. октобар 1844.

⁴⁹⁷ ДАС, МИД–И, 1844, Ф IV, Р 134, А. Симић – Попечитељству правде, Београд, 31. март / 12. април 1844.

Ужички Турци су 1844. због тога гледали да изазову немире. Сви су се наоружали и појачали патроле које су се и дању и ноћу кретале по сокацима и махалама. Кућевне ствари су почели да преносе у утврђење. Своју узнемиреност правдали су тиме да им је дојављено да ће их напасти Срби, али се вест на крају показала као лажна. Уместо тога уследили су њихови напади на Србе. На Церовцу су претукли једног човека, а на Забучју су убили Милића Лојаницу. Претукли су жену на Теразијама и искасапили је ножевима, док су у ужичкој вароши опљачкали једну жену. Ниједан кривац за наведена дела није кажњен, што је Турке само охрабрило. Пролазећи сокацима тукли су српске младиће и децу. Дете Михајла Кулића које су претукли на једној ужичкој чесми лежало је пола сата полумртво. Ужичким Србима претили су покољем. Срби су им одговорили да овакав зулум није био ни у време дахија, те да ће устати да се бране.⁴⁹⁸

Да би се превазишли сукоби 1844. одређена је мешовита комисија да одреди границе војводалука. Чланови комисије били су државни саветник Јеврем Ненадовић и члан београдског меџлиса Рашид-бег. Када су одређене границе војводалука, поновљено је да су сви Срби који живе на турским земљама у војводалуку дужни да дају „од свег плода шестину“. Окружно начелство у Ужицу тада је затражило да ужички меџлис одреди од своје стране једног човека, који ће сваке године са српским кметовима правилно одредити шестину и прописати колико ко има да да сопственику миљка. У случају да неко одбије то да прихвати, његова власт ће га присилити. Ужички меџлис је прихватио предлог и одредио свог човека, који је неколико година са кметовима одређивао шестину. Неколико година након тога прекинуто је са тим, јер је меџлис повукао свог човека. Извесно време Турци су се сами погађали са држаоцима земље око шестине, све док нису настали нови проблеми. Турци су се жалили да им се мало дају, а Срби су говорили да им дају колико је прописано. Зато је ужички меџлис опет одлучио да шаље свог човека, а српска власт сеоске кметове да заједно процењују шестину. У циљу избегавања сукоба Турцима није било дозвољено да беру воћњаке по селима, него је сваке године организована лицитација да Турци само продају свој удео од воћа коме хоће. Када им се Окружно начелство, у складу са налогом Министарства унутрашњих дела од 20. маја 1851, обратило са питањем да ли су спремни да продају своје земље, Турци су одговорили неоснованим оптужбама против Срба, које су упутили београдском мухафизу. Између осталог оптужили су Окружно начелство да наговара Србе да им не дају шестину, што није било тачно.⁴⁹⁹

Поред наведених проблема око земаља у војводалуку, још већи проблем су представљале намере Турака да протерају са својих миљкова Србе и почну сами да обрађују своје земље. Степан Средојевић се 1816. населио на миљк бицакције Иса у близини Ужица. Тада је договорено да му даје четвртину од земаљских производа. Две године касније Исо је продао земљу Сулејману Прчићу из Ужица, који је 1843. био члан ужичког меџлиса. Наредних 25 година, то јест до поменуте 1843, Степан је увек давао четвртину. У међувремену је посадио 66 стабала разног воћа које је почело да рађа. Прчић је одлучио да почне сам да обрађује земље, те је због тога Степан дошао у опасност да остане без ичега. Када се Степан обратио Окружном начелству, окружни начелник Миљцо Трифуновић схватио је куда води турска намера, то јест да би на исти начин ужички Турци могли да ураде и осталим Србима који обрађују њихове миљкове. Због тога је Трифуновић писао ужичком меџлису да се ствар остави на решење вишим инстанцама, то јест српском кнезу и београдском мухафизу. Прчић није хтео да чека, већ је у ноћи између 10. и 11. маја 1843. дошао са више Турака, претукао Степана и развалио ограду којом је земља била ограђена. Окружно начелство обратило се Ибрахим-аги

⁴⁹⁸ Н. Живковић, *Окружје ужичко половином XIX века*, 219–223.

⁴⁹⁹ ДАС, МИД–И, 1851, Ф I, Р 19, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. новембар / 5. децембар 1851; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. децембар 1851.

Мулаахметовићу,⁵⁰⁰ некадашњем најпознатијем ужичком спахији. Мулаахметовић им је претећи одговорио да ће Срби морати да уступе Турцима њихове земље које обрађују, ако не мирним путем, онда на начин на који је Прчић повратио своју земљу. Окружни начелник је након тога сазнао да управо Мулаахметовић подстиче Турке да траже натраг своје земље које су дали Србима да их обрађују, а све због тога што је остао без икаквих доходака, а знало се да га је раније плаћао кнез Милош, па да је зато био миран. Поводом Прчићевог самовољства српска влада се обратила Мехмед Хафис-паши, са којим је договорено да ствари остану за сада какве јесу док се не определи комисија која ће решити случај.⁵⁰¹ Поступак Сулејмана Прчића и претећи став Мулаахметовића, треба посматрати у контексту преговора који су вођени 1843. да се реши питање надоканде власницима миљкова у војводалуку. У случају да то тога не дође, Турци су показали на који начин ће они то решити, што би довело до стварања великих компликација, које би се изродиле у оружани сукоб. Мулаахметовић се поставио као фактор од којег су зависили даљи поступци ужичких Турака. Као што је већ речено, на крају је са њим договорено о давању надокнаде сопственицима миљкова у војводалуку.

Шест година касније већ помињани диздар ужичке тврђаве Ејуп-ага хтео је да расели са свог поседа у Крушчици крај Ужица, Степана Николића. Када му је Степан рекао да ће се жалити својој власти, Ејуп-ага је са своја три сина и једним надничарем претукао крвнички Степана и његову супругу, која је хтела да брани свог мужа. Рајзарени Турци насрнули су и на Степанове комшије, које су му на његово запомагање дотрчале у помоћ. Случај је пријављен српским властима у Ужицу, а затим српској влади у Београду.⁵⁰²

Проблем у српско-турским односима у Ужицу представљала је и недозвољена сеча шума. Наиме, *Уредбом о сечењу шума*⁵⁰³ било је прописано да се за огрев не секу сирова дрва, то јест „жирородна гора“, већ да се по шумама сакупљају сува дрва. Ужички Турци су ишли наоружани и у групама су упадали у приватне забране и секли сирова дрва, не само за огрев, већ и за продају. Када су отишли у Јелову гору, удаљену два сата од Ужица, власници забрана су их отерали одатле. Због тога су се одмах жалили ужичком меџлису како им Срби не дозвољавају да секу шуме. Да би се избегли проблеми министар унутрашњих дела Коста Николајевић је писао Министарству иностраних дела да саопшти османским властима, чега Турци треба да се придржавају: 1) када су им потребна дрва за огрев нека се јаве нашим полицајним властима од који ће добити написмено где могу сећи дрва и колико; 2) ако секу сирова дрва, било за домаћу употребу или за трговину, онда да плате прописану таксу, и тада ће им се написмено означити где могу да секу и колико; 3) турска власт нека наплати од оних Турака које би им предале наше власти, због недозвољене сече, прописану таксу; 4) када иду у шуму нека не носе оружје, јер ни српски поданици то не чине.⁵⁰⁴

Соко

Соколски Турци су били стална претња српским сељацима насељеним у селима у близини Соко града. Подржавни од османских власти у Соколу, које су их штитиле и правдале, понашали су се самовољно и стално су претили Србима. Ниједан од њихових изгреда никада

⁵⁰⁰ Ибрахим-агу Мулаахметовића примио је кнез Милош 1835. за секретара турског језика са годишњом платом од 400 талира. Мулаахметовића је кнез примио у службу да би „кротио злу нарав ужичких спахија“. Р. Љушић, *Ужице 1840–1842*, 348.

⁵⁰¹ ДАС, МУД–П, 1843, Ф IV, Р 101, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 29. април / 11. мај 1843; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 24. мај / 5. јун 1843.

⁵⁰² Н. Живковић, *Окружје ужичко половином XIX века*, 386–387.

⁵⁰³ СЗУ, I, 101–104.

⁵⁰⁴ ДАС, МИД–И, 1857, Ф I, Р 148, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 19/31. јануар 1857; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. јануар / 6. фебруар 1857; 1858, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 1/13. децембар 1857; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. фебруар 1858.

није стварно кажњен, иако је османска власт у Соколу говорила да ће испитати догађаје и брзо пронаћи кривце. Када је 1840. у близини Сокола убијен српски трговац Сима Јовановић, соколски мутеселим је рекао да ће убица бити пронађен за 24 часа, али од тога није било ништа. Српска влада је сазнала да су убиство извршили соколски Турци Ибро Манџукић и Ахмед Мејић, те је поводом тога тражила од београдских мухафиза, најпре од Мехмед Хусрев-паше, а затим и од Мехмед Ђамил-паше, да се убице казне. Соколски мутеселим увек је одговарао да су се убице тражиле, али да се нису могле пронаћи, док је за Манџукића и Мејића негирао да су починили злочин. Случај је остао нерешен, а убице су остале некажњене.⁵⁰⁵

Соколски Турци су, као што је већ речено, 1834. остали да живе у Соколу и четири села која су налазила уз утврђење: Алуга, Бучје, Козле и Пећ. Следеће године српско-турска комисија је одредила границе соколског атара, које су обухватале и атаре поменути четири села.⁵⁰⁶ Том приликом дозвољено је соколском мутеселиму Али-аги Заимовићу и његовој фамилији да ужива 200 дана орања земље у селу Петрцу, које је било изван одређеног соколског атара и из којег су претходне године исељени Турци у Зворнички санџак. Да не би ризиковао да му земља касније буду одузета, Али-ага је поделио земљу турским фамилијама, како онима који су живели у Соколу, тако и исељеним турским фамилијама из Петрца, које су почеле да се враћају у село од 1839. године. Две године раније исељене турске фамилије су почеле да се враћају и у Постоње.⁵⁰⁷

У Петрцу је живело неколико Срба који су обрађивали земљишне парцеле, које су Хатишерифом из 1833. прешле у власништво српске државе, а пре тога су биле укључене у тимарски систем. Због тога су плаћали десетак својој држави. Некадашње спахије Али-ага, његов рођак Асан-бег и Али-агин братанац Салко Заимовић вршили су притисак на Србе Петрчане и присвајали земље коју су они обрађивали. Заимовићи су 1839. принудили неколико Срба из Петрца да им дају десетак, иако су они пре тога платили десетак својој држави.⁵⁰⁸ Салко Заимовић је својевољно односио покошено сено са ливаде Недељку Симићу и Филипу Илијићу. Јакову Алимпичу је насилно одузео ливаду и дао је Мују Омеровићу из Петрца. Асан-бег Заимовић присиљавао је Србе Петрчане да му кулуком поору и засеју њиву. Жалбе српских сељана из Петрца стално су долазиле азбуковачком среском начелнику Теодосију Јосифовићу, који је изашао на терен. Јосифовић се том приликом срео са Салком Заимовићем, који га је

⁵⁰⁵ ДАС, МИД–И, 1840, Ф III, Р 13, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 6/18. септембар 1840; Ђ. Протић – Мехмед Хусрев-паши, Београд, 10/22. септембар 1840; 1841, Ф VIII, Р 83, Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 13/25. август 1841; Ђ. Протић – Начелству Окружја подринског, Београд, 26. август / 7. септембар 1841; Соколски меџлис – Мехмед Ђамил-паши, Соко, 23. шабан 1257 / 10. октобар 1841; Мехмед Ђамил-паша – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7. рамазан 1257 / 23. октобар 1841; Т. Јосифовић – Начелству Окружја подринског, Дрлача, 13/25. октобар 1841; Т. Солдатовић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 18/30. октобар 1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1841; 1842, Ф III, Р 57, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. април 1842; Мехмед Ђамил-паша – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8. ребулевал 1258 / 19. април 1842; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 8/20. август 1842.

⁵⁰⁶ „Од Алина грма до њиве Авда Ајдаровића, од њиве Авдине управо низ брдо у Грачаницу; из Грачанице уз брдо на Оглавак па Оглавком над Миљаниће Постоњским брдом у Дубоко; из Дубоког на постоњско гробље; од гробља постоњског на Градину друмом; са Градине брдом више Башине куће у Ракову ногу; од Ракове ноге у Влаинића зират; од Влаинића зирата на Кузманово брдо; од Кузмановог брда у Мале Јасеноваче; од Јасеноваче на Добру воду; од Воде на Орлово крило; од Крила у Ибишевића луку; од Ибишевића у Мешановића; од Мешановића у Мерашића; од Мерашића у Мешаића; од Мешаића у Али-агину; од Али-агине уз реку пократ Петрине стене од соколске стране; од Петрина потока испод Али-агине ливада на Горњу Врсојевицу; од Врсојевице у Мукићеву ливаду; од ливаде ове у Асину ливаду; од ливаде изнад куће Нинка Ерића; од Ерића у Козлованцу у Мусе Аџића ливаду; од ливаде косом изнад Мијаиловића, изнад Петковића у Ћуприју; од Ћуприје потоком изнад Јована куће у Алин грм.“ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, Р 24.

⁵⁰⁷ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, Р 24, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 6/18. април 1844; Т. Тадијић – Начелству Окружја подринског, Гуњаци, 10/22. април 1844; И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 11/23. април 1844.

⁵⁰⁸ ДАС, МИД–И, 1839, Ф II, Р 78.

псовао и претио му смрћу. У решавање проблема су се укључили српска влада и Мехмед Ђамил-паша.⁵⁰⁹

Мехмед Ђамил-паша је издао наређење да се соколски Турци иселе из Петрца у Соко, због тога што му је било познато због чега настају сукоби у Петрцу. У Соко је 1842. упућен јузбаша османског гарнизона у Београду, да би се наређење београдског мухафиза спровело у дело. У складу са наређењем први се преселио у соколску тврђаву Али-ага Заимовић, за којег је мухафиз Београда имао информацију да је он највише крив за штете које су причињене Србима и да никоме није надокнадио штету. За Али-агом у утврђење су се преселили и остали Турци из Петрца. Понос им није дао да кажу истину, већ су осталим соколским Турцима говорили да су се преселили зато што се српска војска спрема да их нападне и похара. Ширење лажне гласине утицало је и на остале Турке настањене око Сокола, да се пресељавају у тврђаву и припремају за одбрану. Због ширења лажних гласина да се српска војска спрема да нападне соколске Турке, српска влада је уложила протест код београдског мухафиза, који је одмах упутио наређење у Соко да се то забрани. Касније је београдски мухафиз демантовао да су се шириле лажне гласине о српском нападу.⁵¹⁰

Након пресељавања Турака из Петрца у соколску тврђаву, Салко Заимовић је прибегао лукавству. Позвао је Србе у Соко и обећао им да ће се све средити, па су се након тога измирили. Због тога је мухафиз Београда писао српској влади да је проблем решен. Чим је мухафиз обавештен о измирењу, Салко Заимовић је наставио по старом. Самовољно је почео да се понаша и већ помињани Мујо Омеровић, тако да су Срби у Петрцу и даље трпели насиље. На крају је Мехмед Ђамил-паша предложио да се обе стране позову у Београд, са чиме се сложила српска влада. Српски сељаци из Петрца су прихватили да дођу, али тек у јесен, када поберу летину.⁵¹¹ Сменом династија у Србији у септембру 1842. проблеми са соколским Турцима су привремено потиснути у други план, тако да је случај остао отворен.

После династијске смене у Србији соколски Турци су се поново населили у Петрц. Исто тако и даље је текло постепено насељавање исељних Турака, како у Петрц, тако и у Постоње. Због тога је често долазило до сукоба Турака из Петрца и Постоња са Србима, како оних који су живели у тим селима, тако и са оним који су живели у селима чији су се атари граничили са поменута два села: Шљивова, Гуњаци, Ставе и Царина. Најчешћи узрок сукоба био је тај, што је српска стока улазила на турске њиве, које су биле незаграђене.⁵¹²

⁵⁰⁹ ДАС, МИД–И, 1842, Ф III, Р 48, Т. Јосифовић – Начелству Окружја подринског, Дрлача, 18/30. јануар 1842; Т. Солдатовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 28. јануар / 9. фебруар 1842; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. фебруар 1842; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 10/22. фебруар 1842; Т. Јосифовић – Начелству Окружја подринског, Дрлача, 12/24. фебруар 1842; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. март / 2. април 1842; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 24. март / 5. април 1842; исти – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 24. март / 5. април 1842; исти – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. април 1842; Мехмед Ђамил-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 8. ребулел 1258 / 19. април 1842.

⁵¹⁰ ДАС, МУД–П, 1842, Ф II, Р 168, Т. Јосифовић – Начелству Окружја подринског, Дрлача, 18/30. април 1842; Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 22. април / 4. мај 1842; Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. јун 1842.

⁵¹¹ ДАС, МИД–И, 1842, Ф III, Р 48, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. јун 1842; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 10/22. јун 1842; исти – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. јун 1842; Мехмед Ђамил-паша – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. цемазулел 1258 / 5. јул 1842; МУД–П, 1842, Ф VI, Р 19, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. јул 1842; Ц. Рајовић – Начелству Окружја подринског, Београд, 14/26. јул 1842; Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 18/30. август 1842.

⁵¹² ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, Р 24, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 6/18. април 1844; Т. Тадијић – Начелству Окружја подринског, Гуњаци, 10/22. април 1844; МИД–И, 1845, Ф III, Р 178, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. август / 8. септембар 1845; 1853, Ф II, Р 28, Т. Тадијић – Начелству Окружја подринског, Дрлача, 31. децембар 1852 / 12. јануар 1853.

Турци су побили Марку Перићу из Шљивове 2 свиње, а три су биле полумртве, због тога што су прешле на турске земље у Петрцу. Подозревајући да су то урадили Салиагићи, Перић је отишао у Соко са рађевским среским начелником Живаном Антонијевићем. Диздар соколске тврђаве Сали Абдија самоуверено им је одговорио да Салиагићи сигурно нису то урадили, већ да ће он то испитати и пронаћи кривце. Неколико дана касније Перић је поново отишао у Соко и тада су му рекли да је кривац Мехо из Сокола. Пошто је он тражио да му су надокнади штета, речено му је да дође следећег дана. Када је дошао сутрадан, сви соколски Турци су тврдили да Мехо није крив, тако да се поново вратио кући не решивши свој случај. Због тога се диздару Сали Абдији обратио рађевски срески начелник. Диздар му је одговорио да му неће слати Турке на договор да се реши случај, већ да му само може послати, ако нема, барут, па да дође да се пушкарају.⁵¹³ У јесен исте године Турци су Шљивовчанима побили 25 свиња и 4 овце. Соколском мутеселиму је послат списак причињених штета и затражено од њега да се од криваца наплати надокнада. Пошто мутеселим није одговорио Шљивовчани су отишли у Соко, али он није хтео ни да их саслуша.⁵¹⁴

Соколски Турци Рамо и Омер Уремовић оградиле су у пролеће 1843. два дана орања земље у атару села Шљивова, уз образложења да земља припада атару села Петрц. Поред тога рекли су Шљивовчанима да ће оградити и два дана шуме, за коју су тврдили да такође припада атару Петрца. Подрински окружни начелник Илија Чворић је писао соколском диздару и тражио од њега да пошаље неколико соколских Турака на терен, пошто ће изаћи и азбуковачки срески начелник Сима Теодоровић са неколико кметова, с намером да се разреши сукоб између Петрчана и Шљивовчана. Када је 22. јула 1843. Сима Теодоровић изашао на терен са неколико кметова позвао је соколског дизадара да пошаље своје људе, али је диздар одговорио да не може ништа да уради док му не стигне наређење од београдског мухафиза.⁵¹⁵

Велики проблем у односима између соколских Турака и сељана из села чији су се атари граничили са атаром Петрца, било је затварање њихове стоке. Иста ситуације је била и у Постењу, где су Срби живели заједно са Турцима. Правдајући се да им газе усева Турци су најчешће затварали стоку, па наплаћивали од Срба новачану надоканду – баждарину, да би им пустили стоку. На свиње су наплаћивали 1 грош баждарине по комаду, а за говеда и коње најчешће 4 гроша по грлу. Бојо Радовановић из Шљивове платио је 28 гроша да би му пустили говеда, коња и козе, док је за четири нестале козе сумњао да су их заклали Турци. Радовану Глигоријевићу из истог села су наплатили чак 8 гроша како би му пустили једно јуне. Марко Радовановић из Ставе платио је 8 гроша баждарине за 2 кобиле, а Бранко Васиљевић из Царине морао је да плати за своју стоку 52 гроша. Соколски Турци су наплаћивали баждарину и од других околних села (Бањевци, Толисавац, Врбић, Богоштица, Бастав, Бела Црква), али то су били ређи случајеви.⁵¹⁶

Због затварања српске стоке и насилног заузимања атара села која су се граничила са Петрцом, Турцима насељеним у Петрцу поново је наређено да се повуку у Соко. Неколико дана пре одласка Турци Петрчани претили су Србима из Шљивове: „Еј Влахо, Влахо еј, ви на миру седите а ми селимо, но чекајте до петка знаћете шта ће од вас бити“. У петак, 12. априла 1844. Турци су почели да се исељавају из Петрца у Соко. Следећег дана, у пет сати ујутру,

⁵¹³ ДАС, МИД–И, 1842, Ф III, Р 32, Ж. Антонијевић – Начелству Округља подринског, Крупањ, 22. мај / 3. јун 1842; Т. Солдатовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 3/15. јун 1842; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. јун 1842; Ђ. Протић – Мехмед Тамил-паши, Београд, 19. јун / 1. јул 1842.

⁵¹⁴ ДАС, МУД–П, 1843, Ф V, Р 11, Г. Благојевић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 15/27. јул 1843; Ф XIII, Р 161, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 6/18. октобар 1843; МИД–И, Ф IV, Р 149, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. новембар 1843.

⁵¹⁵ ДАС, МУД–П, 1843, Ф X, Р 39, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 18/30. јул 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. јул / 3. август 1843.

⁵¹⁶ ДАС, МИД–И, Ф IV, Р 149, 1843, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. новембар 1843; МУД–П, 1844, Ф II, 24, Т. Тадијић – Начелству Округља подринског, Гуњаци, 6/18. април 1844; С. Теодоровић – Начелству Округља подринског, Шљивова, 9/21. април 1844.

предвођени Салком Заимовићем и Ибром Рамићем из Петрца, напали су на село Шљивову, поразваљивали ограде на имањима десеторици људи из села и запалили два сена. Група коју је водио Ибро Рамић оружаном је напала на домаћинства Милована Ђурђевића, Милована Јовановића, Срећка Глигорића и Ђорђа Стевановића, који су се повукли у своје куће и одбили нападаче пуцњем из пушака. Истог дана соколски Турци су развалили ограде и Гуњичанима. Вест о нападу на Шљивову брзо је достављена рађевском среском начелнику. Спречен због болести да изађе на терен, срески начелник је одмах упутио на лице места крупњак Методије Јевтић и крупњак трговца Ристу Илијића. Са њима су кренули Новак Матић из Крупња и Петар Филиповић из Бањевца. Дојавивши у Шљивову рекли су шљивовском кмету да крене за њима, а они су наставили пут Сокола. Видевши окупљене Турке испод Петрине стене, Матић и Филиповић су изахали напред да питају да ли је слободно да дођу Методије Јевтић и Риста Илијић, које шаље као изасланике рађевски срески начелник. Турци су одбрили тако да су Јевтић и Илијић одјахали до окупљених Турака и међу њима затекли и соколског мутеселима Али-агу Заимовића. Баш у тренутку када су се поздравили са мутеселимом, појавио се на видiku шљивовски кмет Антоније Ђурић, са којим су били и Гаја Миловановић из Богоштице и Јоко Миловановић из Бањевца. Изразивши се да не желе да виде никога из Шљивове, неколико Турака предвођених Ибром Рамићем, у намери да их отера, кренуло је ка њима и запуцало. Шљивовски кмет је том приликом рањен, док су се Гаја и Јоко дали у бекство. Соколски мутеселим је тада рекао Јевтићу и Илијићу, да не може да гарантује шта ће даље бити, тако да су њих двојица напустили окупљене Турке, чиме су пропали преговори.⁵¹⁷

По службеној дужности 14. априла 1844. у Шљивову је кренуо подрински окружни начелник Илија Чворић, док је среским начелницима наређено да буду приправни да крену са својим људима ка селу, у случају новог напада. Око Сокола су постављене српске страже. Договором српске владе и београдског мухафиза формирана је мешовита комисија која је требало да испита узроке напада. Мухафиз је одредио за комесара више пута помињаног Рашид-бега, а српска влада Николу Нинића, помоћника Округлног начелства у Шапцу. Нинићу је наређено да прво оде у Шљивову, састане се са подринским окружном начелником и добије од њега све неопходне информације, па да се тек након тога упути у Соко, где ће се наћи са Рашид-бегом.⁵¹⁸

Илија Чворић је по доласку у Шљивову испитао ситуацију на терену, а након тога је позвао соколског диздара да се састану на месту напада. Диздар се правдао старошћу, те је 17. априла послао Али-агу Заимовића са неколико Турака. Приликом састанка подрински окружни начелник је предложио да Срби плате штете које су причинили Турцима, а исто тако и Турци Србима. Изласком на терен да се утврди ко је чије земље присвојио, а у складу са границама соколског атара одређеним 1835. године. Али-ага није хтео да пристане на узајамну надокнаду штета због тога што је добро знао да су Турци ти који причињавају штете, док се сложио да се изађе на терен и промотре границе атара, одређене 1835. године. Уздао се у то, што је њему поменуте године дозвољено да ужива 200 дана орања петрчке земље.⁵¹⁹

Убрзо након тога у Шљивову је стигао Нинић. Већ 20. априла, на позив Рашид-бега, отишао је у Соко са писарем Подринског окружног начелства. Приликом испитивања соколских Турака, Турци су признали да су напали село, поразваљивали ограде, попалили сено и ранили шљивовског кмета Антонија Ђурића. Као узрок су навели гласине које су кружиле да ће им Срби одузети њихове земље у Петрцу. Салко Заимовић је тврдио да је на дан напада

⁵¹⁷ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 2/14. април 1844; И. Чворић, Н. Нинић – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 11/23. април 1844; *Екцеси Турака у Србији*, 9.

⁵¹⁸ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 2/14. април 1844; И. Гарашанин – Начелству Округлног подринског, Београд, 3/15. април 1844; исти – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. април 1844; исти – Начелству Округлног шабачког, 3/15. април 1844; исти – Начелству Округлног подринског, Београд, 3/15. април 1844.

⁵¹⁹ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, Г. Благојевић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 6/18. април 1844; И. Чворић – истом, Шљивова, 6/18. април 1844.

видео 30 Срба који су рушили ограду Петрчанима, али ни једног није знао да наведе по имену, што је изазвало сумњу, зато што се знало да Салко све околне кметове и сељане познаје по имену. Када је Нинић питао Али-агу зашто је поделио земљу у Петрцу осталим Турцима, Заимовић му је одговорио да је то урадио у складу са бујурулдијом некадашњег београдског мухафиза Јусуф Мухлис-паше. Бујурулдија, која је прочитана пред Нинићем, налагала је соколским Турцима да поделе земље које су им остављене на уживање између себе, да би сви имали по мало земље да обрађују.⁵²⁰

Двадесет и трећег априла Нинић је дошао са Рашид-бегом у Шљивову, ради саслушања Шљивовчана и Гуњичана. Сељани су детаљно представили напад Турака на њихова села, негирали да су им познате гласине да ће земље у Петрцу бити одузете од Турака и изнели штете које су им причињавали Турци у току 1843. и 1844. године. Пошто је завршено испитивање Шљивовчана и Гуњичана, Рашид-бег је послао београдском мухафизу њихове изјаве, заједно са изјавама соколских Турака. Исто тако су Чворић и Нинић послали изјаве обеју страна Министарству унутрашњих дела. Поред тога, њих двојица су предложили, у циљу избегавања даљих сукоба: да се Турцима одузму земље које обрађују изван соколског атара или откупе од њих; између њихових и наших земаља да се поново утврди граница; Турци да плате трошкове настале приликом ислеђивања случаја, али и све штете које су до сада причинили српским сељацима и новчану надокнаду рањеном шљивовском кмету; и да се казне сви одговорни кривци за напад на Шљивовчане и Гуњичане. Док не добију одговоре од својих надлежних, Чворић и Нинић су се договорили са Рашид-бегом да Турци не обрађују своје земље у Петрцу. До тада ће Рашид-бег да борави у Соколу, а Нинић у Шљивови.⁵²¹

У складу са извештајима које су добили Мехмед Хафис-паша и кнежевски представник Алекса Симић преговарали су на који начин да се реши настала ситуација. Мухафиз се правдао да не може издати наређење да се Турци повуку у Соко, што је у било у складу са хатишерифима из 1830. и 1833, док не добије налог до Порте. Због тога је одлучено да се поводом тога обрате Порти засебним путем и београдски мухафиз и српски кнез. Док не стигне одговор из Цариграда да се одмах спроведе у дело следеће: да се исплате причињене штете учињене у пролеће 1844, како од стране Турака Србима, тако и од стране Срба Турцима, ако их је било; рањеном шљивовском кмету да се плате трошкови лечења и казни починилац; да се казне кривци који су одговорни за напад на село Шљивову; у Соко за мутеселима да се пошаље низамски официр, који ће бити у стању да одржава ред и мир; Турци да поставе бекчије или пољаке који ће чувати да стока околних сељана не долази на турске њиве; пољаци да терају стоку, а никако да је убијају или затварају; у случају да стока погази усеве, пољаци да буду дужни да надокнаде штету; Турцима да се дозвољава да обрађују земље у Петрцу до Митровдана 1844, до када се очекује да ће стићи одговор из Цариграда. У случају да Турци поново нападну српска села београдски мухафиз је обећао да ће послати одред низама који ће их приморати да се сви повуку у Соко. Нинићу и Чворићу је наложено да се о свему договоре са Рашид-бегом и да настоје да се договор спроведе у дело. Поред тога, Чворићу је наређено да изда заповест српским начелницима да убудуће настоје да лепо сарађују са соколским турским властима.⁵²²

Београдски мухафиз је у складу са постигнутим договором издао бујурулдију соколским Турцима коју им је јавно прочитао Рашид-бег. Турци су пристали да исплате 68 гроша за два попаљена сена и 150 гроша рањеном кмету Антонију Ђурићу. За порушене ограде

⁵²⁰ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 8/20. април 1844; Н. Нинић – истом, Соко, 8/20. април 1844; И. Чворић – истом, Шљивова, 11/23. април 1844; И. Чворић, Н. Нинић – истом, Шљивова, 11/23. април 1844.

⁵²¹ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 11/23. април 1844; И. Чворић, Н. Нинић – истом, Шљивова, 11/23. април 1844.

⁵²² ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, И. Гарашанин – Н. Нинићу, И. Чворићу, Београд, 19. април / 1. мај 1844; исти – Начелству Окружја подринског, Београд, 19. април / 1. мај 1844.

одбили су да плате, правдајући се да су и Срби њима порушили неке ограде. Кривци за напад на Шљивову нису били кажњени, због тога што је велики број њих учествовао у томе, уз подршку соколског мутеселима Али-аге Заимовића. Рашид-бег је молио Нинића и Чворића да им се опрости за напад, ради одржавања добрих односа у будућности, на шта су њих двојица пристали. О постављању пољака Турци нису хтели да расправљају због тога што о томе није било речи у бујурулдији мухафиза Београда, што сведочи о томе да се мухафиз није у потпуности држао договора. Исто тако није познато да је смењен соколски мутеселим, нити да је мухафиз имао намеру да постави на његово место низамског официра. На крају су Турци тражили да остане по старом што се тиче баждарине, то јест да наплаћују за српску стоку када се ухвати у њиховој њиви.⁵²³

Будући да питање баждарине није решено као што је договорено и да је Али-ага Заимовић и даље остао соколски мутеселим, даљи српско-турски сукоби у околини Сокола нису могли бити избегнути. Уз то, Турци су и после Митровдана 1844. наставили да обрађују земље у Петрцу. Капућехаја Лазар Теодоровић више пута је тражио од Порте да се то питање реши, да би на крају било одговорено да је писано београдском мухафизу да се сачека са решењем док се Петронијевић и Вучић не врате у земљу из политичког изгнанства. Петронијевић и Вучић су се вратили у лето 1844, али Мехмед Хафис-паша више није покретао питање споровођења договора. Када му се у пролеће 1845. поводом тога обратио Петронијевић, паша је потврдио да је добио такав одговор из Цариграда и да је на томе остало. Петронијевић је био мишљења да се сачека док Порта не види како ће то питање решити, а до тада да, ако може, да Турци који обрађује земље изван соколског атара плаћају десетак српској влади. Министар унутрашњих дела Илија Гарашанин је тражио да се питање земље у Петрцу што пре реши, да би се избегли даљи сукоби.⁵²⁴

Соколски Турци су наставили и даље по старом. Убијали су или затварали стоку околних српских сељана. Поново су се јављали проблеми око земље, због тога што је настављен повратак исељених соколских Турака у Постоње и Петрц. Због учестале наплате баждарине Чворић је почетком јуна 1847. наредио азбуковачком и рађевском среском начелнику да оду у Соко и траже да се врати новац који је узет од наших људи да би им се пустила стока. Али-ага Заимовић је рекао среским начелницима да Турци неће више да им затварају стоку, а што је до сада било, да се то не може исправити. После одласка среских начелника Соколски Турци су претећи рекли соколском мутеселиму да неће дозволити да им стока Шљивочана улази у ливаде, нити да ће пристати на одлуку комисије из 1844. да се поставе пољаци. Уколико мутеселим и меџлис буду тражили од њих да пристану на захтеве српских власти, они то неће уважити. На крају су рекли да Шљивовчанима не само да ће стоку убијати, већ да ће им и село запалити. По налогу соколског мутеселима у Крупањ 21. јуна дошао Хасо Пурковић из Петрца, и претећи рекао да српска стока више на улази на турске њиве и ливаде. Приликом боравка у Крупању, Пурковић је изјавио и то да су Турци одредили 10 људи да хватају стоку која улази на њихову имања, а спремни су и да пуцају.⁵²⁵

⁵²³ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, *Превод бујурулдије Мехмед Хафис-паше од 13. ребулахира 1260 / 1. мај 1844*; И. Чворић, Н. Нинић – Попечитељству унутрашњих дела, Гуњаци, 26. април / 8. мај 1844; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. мај 1844.

⁵²⁴ ДАС, МУД–П, 1844, Ф II, 24, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 26. новембар / 8. децембар 1844; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. фебрур 1845; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. април 1845; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. мај 1845.

⁵²⁵ ДАС, МИД–И, 1845, Ф III, Р 178, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. август / 8. септембар 1845; 1846, Ф II, Р 61, исти – истом, Београд, 7/19. јун 1846; Исто, Ф V, Р 201, А. Петронијевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 29. јул / 10. август 1846; А. Петронијевић – Л. Арсенијевићу, Београд, 29. јул / 10. август 1846; 1847, Ф V, Р 81, Т. Тадијић – Начелству Округља подринског, Крупањ, 9/21. јун 1847; Ј. Кондуловић – истом, Крупањ, 10/22. јун 1847; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јун / 2. јул 1847.

Проблеми са затварањем српске стоке наставили су се и наредних година. Соколске турске власти су одбијале да било шта ураде по том питању. Када би подрински окружни начелник позвао соколског мутеселима да се састану и реше проблем, он би се изговарао болешћу. На оптужбе да они убијају и затварају Србима стоку, одговарали су да Срби њима то раде, те да по наређењу подринског окружног начелника намерно пуштају стоку како би им уништили усеве. Посебно је занимљива тужба из 1848. како је извесни Стеван из села Царине унуштио усеве Вели Ахметовићу из Сокола. Испитивањем су утврдило да у Соколу не постоји никакв Вели, нити Стеван у Царини. Када је подрински окружни начелник спречавао њихове покушаје да захвате атаре српских села, жалили су се да их он спречава да обрађују своју земљу. Исто тако су поступали у случајевима када им је забрањивано да секу сирова дрва. Житељи рађевских села Шљивове, Врбића, Ставе и Баставе жалили су се током 1853. и 1854. да им Турци краду жито и стоку, и да су покушали да им напаствују жене. Као главни коловођа је именован често помињани Салко Заимовић.⁵²⁶

Салко Заимовић и Салко Асановић узурпирани су 1853. ливаду у Подгорцу, недалеко од соколске тврђаве, коју су косили Живан и Цветан Радиновић, Милић Пурешевећ и Марко Недељковић из Гуњака. Азбуковачки окружни начелник Теодосије Тадијић састао се на лицу места са соколским мутеселимом Али-агом Заимовићем, али није ништа решено.⁵²⁷ Иста ситуација је била и у случају Алије Муминовића који је узорао и посејао земљишну парцелу у атару Љубовијске општине. Али-ага Заимовић је неосновано тврдио да је то Алијина земља.⁵²⁸ Ахмет Изет-паша и Азис-паша, на основу обавештења која су добили од соколског меџлиса, одбијали су на почетку да уваже тужбу српске владе, изричито наводећи да је ливада сопственост Салка Заимовића, а исто тако и земља коју је заузео Алија Муминовић.⁵²⁹

Српска влада је инсистирала да се одреди мешовита комисија која би испитала ствари на лицу места и поднела извештај. Београдски мухафиз је одредио за члана комисије топцијског јузбашу Асан-ефендију, а српска влада подринског окружног начелника Илију Чворића. Када је комисија изашла на терен Срби су доказивали да су Живан и Цветан Радановић, Милић Пурешевећ и Марко Недељковић држали ливаду као своју сопственост, док Салко Заимовић није хтео да се појави, већ је само поручио да има три тапије које доказују да је ливада његова. Тапије неће да покаже ником, осим београдском мухафизу. Чворић је тражио од Асана-ефендије да се испитају штете и похаре које су нанели Србима соколски Турци, али је турски комесар то одбио, говорећи да он има само задатак да испита границе соколског атара. Што се тиче случаја Алије Муминовића, Асан-ефендија је захтевао да му Срби поднесу писмене доказе да је земља њихова, при том рекавши: „Српска сведочанства без турске тапије,

⁵²⁶ ДАС, МИД–И, 1848, I, 172, Мехмед Емин-паша – А. Петронијевићу, Београд, 27. ребулахир 1264 / 2. април 1848; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. март / 10. април 1848; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. мај 1848; Ф II, Р 76, исти – истом, Београд, 21. јун / 3. јул 1848; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 18/30. септембар 1848; Ф II, Р 104, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. јун / 8. јул 1848; Ф II, Р 150, исти – истом, Београд, 4/16. август 1848; Ф III, Р 18, исти – истом, Београд, 1/13. септембар 1848; 1849, Ф II, Р 44, И. Гарашанин – истом, Београд, 20. јун / 2. јул 1849; 1853, Ф IV, Р 150, Мехмед Бесим-паша – А. Симићу, Београд, 13. рамазан 1269 / 20. јун 1853; А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. јун 1853; Т. Тадијић – Начелству Окружја подринског, Дрлача, 25. јул / 6. август 1853; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. август / 3. септембар 1853; 1854, Ф V, Р 132, исти – истом, Београд, 4/16. јул 1854; Сулејман-ага – А. Симићу, Београд, 1. зилхице 1270 / 25. август 1854; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. новембар 1854.

⁵²⁷ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. мај 1853; исти – истом, Београд, 29. октобар / 10. новембар 1853; исти – истом, Београд, 12/24. јануар 1854.

⁵²⁸ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. јануар 1854; исти – истом, Београд, 15/27. јануар 1854.

⁵²⁹ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 18/30. јун 1854; исти – истом, Београд, 1/13. јул 1854.

на суду турском, да иј и хиљду буде не важе ништа“.⁵³⁰ Поред тога, Асан-ефендија је поднео београдском мухафизу тужбу соколских Турака, у којој су Турци навели да су им Срби покрали 19 коња, три краве, пушку и сабљу сребром оковану. Асан-ефендија је, приликом боравка у Соколу затражио да Турци наведе имена Срба који су их опљачкали и из којих су села, а Турци су одговорили да то не знају, већ само да су ти људи из Рађевског среза.⁵³¹ Самим тим радом комисије нија ништа постигнуто, те је било потребно да се пошаље друга комисија која би подробније испитала ствари. То су захтевали и догађаји који су уследили 1855. године.

Турци из Сокола и Петрца развалили су ограду Максима Деспотовића из Шљивове, у намери да присвоје његову земљу. На Деспотовићевој њиви су поставили крст који су намазали крвљу, а на крсту су обесили крваву крпу и гуњ, чиме су му упутили отворену претњу смрћу. После тога у Шљивову је дошло 40 Турака који су развалили неколико ограда, псујући Србима све живо, а највише српске власти. Претили су да ће попалити и похарати сва села око Сокола, те да ће чак напасти и Крупањ, седиште Рађевског среза. Том приликом украли су козу и три јагњета Ненаду Перишићу из Богошевца. Поред свега тога наставили су и са убијањем и затварањем српске стоке. Бојећи се за свој живот Срби нису смели да одлазе у Соко и траже да им се врати њихова стока или наплате штете. У оваквим околностима рађевски срески начелник је издао наређење да се поставе страже око села и народ да буде спреман у сваком тренутку да пружи оружани отпор. Главне коловође Али-ага и његов братанац Салко Заимовић, који су стајали иза ових напада и претњи, да би себе оправдали, упутили су неутемљене тужбе Азис-паши да су им Срби узурпирали њиве и ливаде, те да је Чворић опколио Соко са 300 коњаника и пешака и пресекао им снабдевање.⁵³²

Договором српске владе и Азис-паше формирана је комисија који су чинили хеџаја београдског мухафиза Сулејман-ага, члан Врховног суда Бошко Тадић и драгоман Сава Апостоловић. За деловодитеља комисије био је одређен Милан Стојковић, други столоначелник Министарства унутрашњих дела.⁵³³ Београдски мухафиз је званично наложио Сулејман-аги да се води следећим: земље које Турци држе неколико година остају њихове, изузев ако су те земље изван соколског атара и ако су их држали Срби; ако су земље у оквиру соколског атара, а Турци их држе последњих годину дана, онда припадају њима; оштећена страна ако затражи надокнаду трошкова, онда да се то надокнади; да се испита да ли је заиста подрински окружни начелник опколио Соко; да се утврди да ли су Турци пуцали на Србе и поставили крст намазан крвљу, те ако јесу, да се кривци казне; пошто су Срби и Турци поданици исте државе, то јест Османског царства, да се ствар испита објективно; власт оне стране за коју се покаже да је крива да наложи да се више не узурпирају земље друге стране; и да се настоји да се овај предмет оконча, да не би више долазило до сукоба.⁵³⁴

Изласком на лице места комисија је утврдила да Максим Деспотовић из Шљивове не може да докаже да је њива његово власништво због тога што није имао тапију, а тако исто ни соколски Турци. Због тога је одлучено да се њива не обрађује док се не донесе коначна одлука договором мухафиза и српске владе. Иста одлука је донета и поводом ливаде у Подгорцу.

⁵³⁰ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. август / 1. септембар 1854; А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. септембар 1854; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. септембар / 3. октобар 1854; С. Магазиновић – истом, Београд, 21. јануар / 2. фебруар 1855.

⁵³¹ ДАС, МИД–И, 1854, Ф V, Р 132, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. новембар 1854.

⁵³² ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 13/25. мај 1855; Азис-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 18. рамазан 1271 / 4. јун 1855; А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. мај / 4. јун 1855; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. јун 1855.

⁵³³ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 17/29. јун 1855; А. Р. Мајсторовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. јун 1855; С. Марковић – истом, Београд, 18/30. јун 1855.

⁵³⁴ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160.

Четворица Срба из Гуњака који су држали ливаду коју им је насилно одузео Салко Заимовић, нису имала тапију да је ливада њихова. Ливада је пре 40 година била читлук неког потурчењака, који је узимао деветину, а после тога су је држала поменута четворица. Сулејман-ага није хтео да позове Салка Заимовића и Салка Асановића, већ је само рекао да они имају тапије које потврђују да је ливада њихово власништво. У случају Алије Муминовића решено је да земља остане у српским рукама, зато што Алија није успео да докаже да је земља његова.⁵³⁵

Српски чланови комисије су утврдили да су соколски Турци оштетили сто седамдесет деветорицу Срба из Бољевца, Богошевца, Кржаве, Шљивове, Грачанице, Љубовије, Царине, Гуњака и Постења. Најрепрезентативнији пример представља Павле Спалевић из Грачанице. У протекле четири године Павлу је украдено 12 оваца, а почетком 1855. украдено му је 100 ока јечма. Омер Софтић из Алуге убио му је 7 прасића, док је крмачи одсекао све четири ноге. Асан Реџић из Сокола му је убио две свиње, а Мујо Рњо из истог места га је приморао да плати баждарину од 15 гроша. Према процени комисије свим оштећеним Србима је требало исплатити 99.585 чаршијских гроша као надокнаду за извршене похаре у протекле четири године и вратити им 5.156 гроша што су дали за баждарину, у току истог периода. Када је од Сулејман-аге затражено да се саслушају соколски Турци поводом случаја оштећених Срба, Сулејман-ага је то одбио, правдајући се да му то није наложено. Соколски меџлис, као и увек, није хтео да уважи српске тужбе, сматрајући их неоснованима. Исто тако Сулејман-ага није хтео да расправља ни о 350 стабала које су соколски Турци посекали у атару села Шљивова.⁵³⁶

Примивши извештаје комисије министар унутрашњих дела Стеван Магазиновић затражио је од Министарства иностраних дела да се исплате штете које су причињене Србима и да им се поврати новац који су дали за баждарину. Сељанима из Гуњака да се поново дозволи да косе ливаду коју су годинама држали и да им се исплати новчана надокнада од 2.547 чаршијских гроша. Соколским Турцима да се забрани да присвајају српске њиве и ливаде и подносе неосноване оптужбе против Срба. Кривци који су разваљивали ограде Шљивовчанима и поставили крст намазан крвљу да се подвргну казни, посебно главни предводник Салко Заимовић. Исто тако да се плати за 350 посечених стабала у шљивовачкој шуми. Турцима да се забрани да убудуће затварају и убијају српску стоку. Али-ага Заимовић да се смени и постави нови мутеселим.⁵³⁷ Ништа од наведеног није спроведено у дело. Салко Заимовић и Салко Асановић су наставили да косе ливаду у Подгорцу, што је било у супротности са одлуком комисије да се ливада не коси до даљњег. Исто тако соколски Турци су наставили да секу дрва у атару села Шљивове.⁵³⁸

Поред наведених преступа соколски Турци су и физички насртали на Србе из суседних села. Суљак, слуга Топчи-аге из Сокола, претукао је Луку Вилотијевића из Шљивове. Лукин брат Вилотије се два пута жалио поводом тога Али-аги Заимовићу, али кривац није кажњен.⁵³⁹ Мујо Узуновић из Петрца дошао је у пијаном стању испред куће Алексе Симића у Гуњаку, који је претходног дана женио сина. Пошто су одбили да му дају ракију и да га приме, говорећи му да имају забрану од српске власти да примају Турке на весеље, да би се избегли сукоби,

⁵³⁵ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, Б. Тадић, С. Апостоловић – Попечитељству иностраних дела, Петрц, 26. јун / 8. август 1855; исти – истом, Шљивова, 1/13. јул 1855; исти – истом, Шљивова, 2/14. јул 1855; исти – истом, Шљивова, 3/15. јул 1855; исти – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 20. јул / 1. август 1855.

⁵³⁶ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, Б. Тадић, С. Апостоловић – Попечитељству иностраних дела, Шљивова, 3/15. јул 1855; исти – истом, Шљивова, 5/17. јул 1855; исти – Попечитељству унутрашњих дела, Шљивова, 20. јул / 1. август 1855.

⁵³⁷ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, 5/17. август 1855.

⁵³⁸ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 160, Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, 16/28. фебруар 1856; Ф VI, Р 4, П. Гудовић – Начелству Окружја подринског, Крупањ, 29. фебруар / 12. март 1856; Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, 22. март / 3. април 1856.

⁵³⁹ ДАС, МИД–И, 1855, Ф IV, Р 168, Ј. Куртовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 13/25. септембар 1855; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, 19. септембар / 1. октобар 1855.

умолили су га да оде. Муџо је тада почео да им псује крст, пост и српске власти које су изрекле забрану. Затим је пуцао из пушке на Ранка Јовановића из Гуњака, а потом је извадио велики нож и напао Димитрија Тешића из истог места, ранивши га по обрви и руци. Сељани су су скочили, савладали Муџа и везали га да се растрезни. Увече је дошло десетак Турака из Петрца ослободило га и повело са собом.⁵⁴⁰ Насиље и самовоља соколских Турака наставило се и наредних година, све док Турци нису исељени у Зворнички санџак у јесен 1862. године.⁵⁴¹

Исељавање и откуп

У складу са Хатишерифом из 1833. рок за исељавање муслиманског становништва који су живели изван градова, изузев оних у београдској вароши, истекао је 1838. године. Унутрашња збивања у Србији изазвана абдикацијом кнеза Милоша, а потом прераном смрћу његовог најстаријег сина и наследника кнеза Милана Обреновића (1839),⁵⁴² потисли су у други план питање исељавања Турака из Србије. Тако да се решавању тог питања, које је било од изузетне важности за даљи политички развој српске кнежевине, приступило тек у априлу 1840. године. Капућехаји Јовану Антићу издат је налог да се обрати Порти поводом исељавања Турака из Србије, позивајући се на Хатишериф из 1833. године. Кнежевски представник и министар иностраних дела Аврам Петронијевић обратио се београдском мухафизу Мехмед Хусрев-паши и замолио га да затражи од Порте да се ово питање реши. Петронијевић се обратио и руском конзулу у Београду Герасиму Васиљевичу Вашћенку, замоливши га да руско посланство у Цариграду буде од помоћи српском капућехаји приликом расправљања тог питања. Треба се подсетити да је Русија била покровитељ Србије, те да је у складу са тим требало да учествује у преговорима између аутономне кнежевине и сизерена.⁵⁴³

Убрзо након иницијативе за исељавање Турака Србију су захватили нови унутрашњи немири који су довели до промене на престолу 1842, а у чему је Порта имала знатног удела. Учвршћивање положаја нове владе и нестабилан положај кнеза Александра, утицали су да питање исељавања Турака поново буде потиснуто у други план.⁵⁴⁴ Све већи број изгреда Турака који су живели ван утврђења био је јасан сигнал да се то питање поново покрене у Цариграду. Петронијевић је на самом почетку 1847. издао налог капућехаји Лазару Арсенијевићу Баталаки да затражи од Порте да се спроведе у дело одредба Хатишерифа из 1833. године. У складу са тим Турци настањени изван утврђених градова, изузев оних у београдској вароши, требало је да се повуку у утврђења или иселе из Србије. Порти је требало скренути пажњу на велики број турских напада на Србе и покушаје узурпирања српске имовине, чиме су нарушавана права српског народа заснована на Хатишерифима из 1830, 1833. и 1838. године. Српска влада се поводом угрожавања својих поданика обраћала београдским мухафизима који најчешће нису кажњавали кривце. Како због рока који је већ одавно прошао, тако и због турских изгреда и поновог насељавања исељених соколских Турака у Србију, српска влада је тражила да се ово питање коначно реши. Капућехаја је требало да преда и писмо српског кнеза Мехмед Емин Али-ефендији, министру иностраних дела Османског царства. Иницијативи српске владе, још пре него што је послат налог

⁵⁴⁰ ДАС, МИД–И, 1855, Ф V, Р 74, Т. Тадијић – Начелству Окружја подринског, Дрлача, 20. октобар / 1. новембар 1855; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. новембар 1855.

⁵⁴¹ Опширније: Ж. Ђорђевић, *Џукур-џесма 1862. Студија о одласку Турака из Србије*, Београд 1983; Ш. Ходџић, *Миграције муслиманског становништва из Србије у сјевероисточну Босну између 1788–1862. године*, *Ћланци и грађа за културну историју Босне и Херцеговине* 2 (1958), 65–143; А. Ђзкан, *Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının ilk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması*, *Тарих Арашtıрмалары Dergisi Cilt 30 Sayı 50* (2011), 171–195.

⁵⁴² Види поглавље *Кнежевина Србија, Османско царство и велике силе*.

⁵⁴³ ДАС, МИД–И, 1839, Ф I, Р 88, Ј. Обреновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. мај 1839; 1840, Ф I, Р 144, А. Петронијевић – Мехмед Хусрев-паши, Београд, 6/18. април 1840; исти – Г. В. Вашћенку, Београд, 7/19. април 1840.

⁵⁴⁴ Види поглавље *Кнежевина Србија, Османског царство и велике силе*.

капућехаји, успротивио се Мехмед Салих Вецихи-паша. Због тога је Аврам Петронијевић посредством капучехаје затражио смену мухафиза Београда, до чега је убрзо и дошло, а о чему је већ било речи.⁵⁴⁵ Порта није уважила захтев српске владе нити је на њега одговорила.⁵⁴⁶

Питање исељавања Турака расправљано је на седницама Државног савета у априлу 1848, али услед револуционарних догађаја у Европи 1848/49. ништа озбиљније није предузето. Београдски мухафиз Мехмед Емин-паша, незадовољан поступком Државног савета, питао је председника Савета Стојана Симића због чега Србија покреће питање исељавања Турака, када то може довести до побуне околних хришћана. Симић му је одговорио да то ради да би се умирила домаћа јавност, а и да Порта једном испуни своје обећање.⁵⁴⁷ Две године касније наложено је капучехаји Кости Николајевићу да затражи од Порте да се реши питање Турака настањених изван вароши у складу са Хаишерифом из 1833. године. Ни овога пута није ништа конкретно урађено.⁵⁴⁸ Државни савет је хтео почетком 1853. да се поново покрене питање исељавања Турака из Србије, користећи заоштрену ситуацију у односима између Русије и Османског царства. Кнежевски представник и министар иностраних дела Илија Гарашанин је био мишљења да питања Турака Србији не би требало покренути у овом тренутку, због тога што би српска кнежевина показала да се ставља на страну Русије, а против Царства, којег су подржавале Француска и Велика Британија. Подсетио је да је кнез и раније радио да се реши питање Турака изван утврђења, при том додавши: „Но [је] свагда био одбијен не само од Турака него и од самих Руса. Руси су одговарали да томе није време, и да то треба одложити“. Капућехаја је само обавештен о предлогу Државног савета, да би знао о чему је реч, у случају да му се Порта обрати поводом тога.⁵⁴⁹

Кримски рат (1853–1856) и унутрашњи сукоби у Србији после рата поново су потисли с дневног реда озбиљнији рад на испуњавању одредбе Хатишерифа из 1830. и 1833. о Турцима у Србији. Предлог поједних саветника из 1858. да се поново покрене питање исељавања, није усвојен.⁵⁵⁰ Самим тим питање је остало да се решава после промене власти у Србији 1858. и у сасвим другим околностима, што излази изван хронолошких оквира овог рада. Важно је нагласити да је питање исељавања Турака 1862. решавано уз подршку две велике силе – Русије и Француске, док у периоду од 1839. до 1858. српска влада није имала подршку великих сила да то спроведе у дело.

Уместо исељавања Турака из Србије током 40-их и 50-их година дошло је до повратка неколико исељених соколских турских фамилија и досељавања турских занатлија из Босанског, Скопског, Румелијског и Видинског ејалета у Ужице, Смедерево, Неготин и околна села. Ради прегледности ми смо податке о досељеним занатлијама представили табеларним путем. Што се тиче повратка исељених соколских фамилија о њима је била речи у претходном поглављу, те из тог разлога нема потребе да се то овде понавља.

⁵⁴⁵ ДАС, МИД–И, 1846, Ф IV, Р 101, А. Петронијевић – Л. Арсенијевићу, Београд, 21. децембар 1846 / 2. јануар 1847; АСАНУ, И, IV, 36/171, Д. де Сент Андре – Ф. Гизоу, Београд, 9. јануар 1847; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 192–193.

⁵⁴⁶ ДАС, МИД–И, 1850, Ф III, Р 174, А. Петронијевић – К. Николајевићу, Београд, 19. април / 1. мај 1850.

⁵⁴⁷ *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књига прва, од 29. март 1848. до 31. децембра 1858*, средно Ст. Ловчевић, Београд 1931 (= ПИГЈМ, I), бр. 1; *Извештаји*, бр. 6.

⁵⁴⁸ ДАС, МИД–И, 1852, Ф VI, Р 144, А. Петронијевић – К. Николајевићу, Београд, 22. јун / 4. јул 1850.

⁵⁴⁹ ПИГЈМ, I, бр. 25; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 213.

⁵⁵⁰ *Записи Јеврема Грујића, књига прва (пред Светоандрејску скупштину)*, Београд 1922, 126–132.

Табела 6. Списак досељених Турака у Ужице.⁵⁵¹

Број	Име и презиме	Место	Занимање	Колико је у Србији
1.	Ахмет Муџић	Сарајево	калаџија ⁵⁵²	годину дана
2.	Фејзија Туфекција	Горажде	туфекција ⁵⁵³	пола године
3.	Мујо Хацијусуфовић	Сарајево	казанџија	годину дана
4.	Мехмед Ченчага	Сарајево	чаругџија ⁵⁵⁴	годину дана
5.	Ибрахим Мачковић	Сарајево	сарач ⁵⁵⁵	две године
6.	Суљо Смајшевић	Сарајево	бакал ⁵⁵⁶	четири године
7.	Махмут Табак	Сарајево	бакал	годину дана
8.	Мехмед Чаушевић	Сарајево	туфекција	годину дана
9.	Мустафа Лошић	Сарајево	казаз ⁵⁵⁷	седам година
10.	Мустафа Османбарјактаревић	Сарајево	сарач	три године
11.	Ахмет Чадрић	Сарајево	сарач	шест месеци
12.	Халим Пињић	Сарајево	папуџија	шест месеци
13.	Суљо Елај	Сарајево	сарач	десет година
14.	Мустафа Мећава	Сарајево	баругџија ⁵⁵⁸	две године
15.	Суљо Бујаковић	Сарајево	баругџија	три године
16.	Осман Бирташевић	Бјело Поље	не ради ништа	две године
17.	Мусатафа Казазовић	Фоча	казаз	две године
18.	Суљо Нишић са 3 брата	Никшић	бакал	четири године
19.	Амид Селаревић	Сарајево	сарач	шест месеци
20.	Сали Казазовић	Сарајево	казаз	пет година
21.	Салија Мрквић	Сарајево	казаз	три године
22.	Мурат Шишевић	Фоча	бичакџија ⁵⁵⁹	пола године
23.	Асан Жпаљ са 2 сина	Фоча	бичакџија	годину дана
24.	Мујо Битевић	Фоча	бичакџија	десет месеци
25.	Мујо Хацимусић	Фоча	бичакџија	годину дана

⁵⁵¹ ДАС, МИД–И, 1853, Ф II, Р 8, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 11/23. април 1852.

⁵⁵² Занатлија који крпи, то јест калаише посуђе.

⁵⁵³ Пушкар.

⁵⁵⁴ Опанчар.

⁵⁵⁵ Кожар.

⁵⁵⁶ Бакал или бакалин, продавац мешовите робе.

⁵⁵⁷ Свилар.

⁵⁵⁸ Баругџија или барутџија, онај који прави барут.

⁵⁵⁹ Ножар.

Табела 7. Списак досељених Турака у Смедерево.⁵⁶⁰

Број	Име и презиме	Место	Занимање	Колико је у Србији
1.	Мустафа Бошњак	Сарајево	папуција	две године
2.	Хасан Бошњак	Сарајево	бичакција	пет година
3.	Шехруар Арнаут	Призерн	казанција	четири године
4.	Суља Тутунџија	Фоча	думенџија ⁵⁶¹	три године
5.	Зејнил Арнаут	Ђаковица	кафеџија	годину и по
6.	Бећир и Сулејман, браћа	Тетово	дуванџија и бакал	три године
7.	Адем Тутунџија	Ниш	дуванџија	три месеца
8.	Шећо Бошњак	Фоча	дуванџија	три године
9.	Ахмет Анадолија	Рушчук	балукџија ⁵⁶²	две године
10.	Осман Арнаут	Тетово	кафеџија	годину дана
11.	Сајко Мустафић	Зворник	думенџија	три године
12.	Хусејин Кинџија	Тетово	надничар	три године
13.	Суља Рамов	Травник	надничар	шест месеци
14.	Ахмет Караџумре	Рушчук	думенџија	шест месеци
15.	Алија Манов	Рушчук	каикџија	годину дана
16.	Амет Калкандели	Тетово	балукџија	годину дана
17.	Осман Видинлија	Видин	балукџија	два месеца
18.	Сајко Мали	Сарајево	балукџија	годину дана
19.	Мехмед Пеливан	Битољ	/	/

⁵⁶⁰ ДАС, МИД–И, 1853, Ф II, Р 8, А. Мајсторовић – Попечитељству иностраних дела, Смедерево, 6/18. март 1853.

⁵⁶¹ Лађар, кормилар, крманош.

⁵⁶² Рибар, риболовац.

Табела 8. Списак досељених Турака у Крајински округ.⁵⁶³

Број	Име и презиме	Место	Занимање	Колико је у Србији
1.	Ахмет Туфеџија	Пљевља, населио се у селу Сиколe	туфекџија	четири године
2.	Мустафа Хусејиновић	Врање, населио се у Неготину	налбантин ⁵⁶⁴	годину дана
3.	Осман Хусејиновић	Врање, населио се у Неготину	налбантин	годину дана
4.	Мутиш Спахиновић	Врање, населио се у Неготину	налбантин	годину дана
5.	Мехмет Мустафић	Врање, населио се у Неготину	налбантин	две и по године
6.	Алија Фејзиоглу	Врање, населио се у Неготину	налбантин	две и по године
7.	Махмут Мемишов	Врање, населио се у Неготину	налбантин	две и по године
8.	Меџа Ибрахимовић	Врање, населио се у Неготину	берберин	два месеца
9.	Зарија Абдић	Босна, населио се у Неготину	бичакџија	три године
10.	Сулејман Османов	Видин, населио се у Неготину	табак ⁵⁶⁵	шест месеци
11.	Дехар Н.	Турска, населио се Доњем Милановцу	туфекџија	четири године

На основу података представљених у претходне три табеле могу се изнети следећи закључци. У периоду од 1846. до 1853. у Ужице се доселило двадесет и четворо турских занатлија из Босанског ејалета и приде шест Турака за које није наведено чиме се конкретно баве. Од поменутог броја 17 занатлија је било родом из Сарајева, пет из Фоче и по један из Горажда и Никшића. Међу њима било је пет сарача, четири казаза, четири бичакџије, три бакалина, по двоје туфекџија и баруџија, по један калаџија, казанџија, чаруџија и папуџија.

Што се тиче Смедерева, тамо се у периоду од 1848. до 1853. населило 20 Турака. Петорица су била из Тетова, троје из Сарајева, троје из Рушчука, двоје из Фоче и по један из Призрена, Ђаковице, Ниша, Зворника, Травника, Видина и Битоља. Четворица су по занимању била балуџије, затим је било по троје дуванџија и думенџија, по двоје кафеџија и надничара, те по један папуџија, бичакџија, казанџија, бакалин и каикџија. За Турчина који се доселио из Битоља није познато чиме се конкретно бавио.

У Крајинском округу у периоду од 1848. до 1853. доселило се 11 занатлија. Седам занатлија је било из Врања, по један из Пљеваља и Видина, а за преосталу двојицу није познато из којег места су тачно дошло. За једног је написано да је из Босне, а за другог само да је из Турске. Девет занатлија се населило у Неготин, један у село Сиколe и један у Доњи

⁵⁶³ ДАС, МИД–И, 1853, Ф II, Р 8, К. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 27. фебруар / 11. март 1853.

⁵⁶⁴ Ковач.

⁵⁶⁵ Кожар, односно занатлија који штави кожу.

Милановац. Међу занатлијама је било шест налбанта и сви су били из Врања, затим двоје туфекџија, те по један берберин, бичакџија и табак.

Према наведеним подацима може се закључити да се у периоду од 1846. до 1853. у Ужицу, Смедереву, Неготину, Сиколу и Доњем Милановцу доселио 61 Турчин, који су по занимању углавном били занатлије. Број досељених Турака није значајан, али је био у супротности са политиком владе која је настојала да се иселе преостали Турци из Србије у складу са Хатишерифима из 1830. и 1833. године. Према поменутом Хатишерифима Турцима је било забрањено да се насељавају у Србију. Српска влада није успела да спречи уселјавање Турака у Србију, али ни да их исели.

Поред иселјавања Турака из Кнежевине Србије проблем је био и са откупом турских имања. Хатишерифима из 1830. и 1833. било је предвиђено да Турци који имају сопствена добра (миљкове) у српској кнежевини могу их продати по правичној цени Србима. Рок од годину дана предвиђен Хатишерифом из 1830. био је продужен на пет година Хатишерифом из 1833. године. У периоду од 1834. до 1838. откупљен је велики број турских поседа у Ћупријском, Крушевачком, Чачанском, Гургусовачком, Алексиначком, Подринском, Шабачком, Ваљевском и Ужичком округу. Иако је тада откупљен велики број турских имања, нису били откупљена сва, што ће представљати проблем у наредним годинама.⁵⁶⁶

Хатишерифом из 1833. сељацима није признато право потпуне својине на земљишне поседе које су обрађивали. Само она лица која су имала исправне тапије, било да су у питању Срби или Турци, имали су право потпуне својине. Није могуће утврдити колико је њих имало тапије, али је по свој прилици било много више оних који нису имали тапије. Иако већина сеоског становништва у правном смислу није било власник поседа које су обрађивали, опет су они *de facto* располагали поседима које су обрађивали. Питање сопствености сељака над земљом коју су обрађивали правно је решено Уставом из 1838. године. Одредба Устава којом су права сељака над земљом призната као власништво којим се могло у потпуности располагати, требало је да се спроведе у дело доношењем *Закона на повраћај земаља* 9. августа 1839. године. Законом је предвиђено да се до Митровдана 1833, када је укинута „спајска свеза“, то јест право спахија да убирају приходе са поседа директно од сељака, власником сматра онај који је имао тапију, а после тога онај који је располагао земљом у тренутку када је „спајска свеза“ прекинута. Законом су изједначени власници земаља са тапијама и они који нису имали тапије.⁵⁶⁷

Званичан став српске владе је био да Турци могу продати своја добра само ако имају уредне тапије да је у питању њихова сопственост.⁵⁶⁸ Према решењу Намесништва од 8. август 1839. турске земље које нису имале власника припале су држави, док су вакуфске земље које су припадале џамијама уступљене на уживање месним црквама.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 340–345.

⁵⁶⁷ СЗУ, I, 1, 103–107; С. Јовановић, *Уставобранитеља и њихова влада (1838–1858)*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 3, приредили Р. Самарџић, Ж. Стојковић, Београд 1990, 33–35; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 58–60; исти, *Прво намесништво*, 79; Б. Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014, 24–26.

Закон на повраћај земље је на многим местима остао непотпун и недоречен. Опширније о томе: У. Станковић, *Аутентична тумачење Закона о повраћају земаља (1839)*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 1 (2011), 521–534.

⁵⁶⁸ ДАС, МИД–И, 1842, Ф II, Р 98, Ђ. Протић – Сали-аги, Београд, 5/17. јун 1842; Ф II, Р 103, исти – Попечитељству финансија, Београд, 5/17. јун 1842.

⁵⁶⁹ *Зборник закона и уредаба у Књажеству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875. године*, XXX, Београд 1877 (= СЗУ, XXX), 255, 268–269; *Насеље и град Смедерево*, бр. 296.

Велики проблем је представљао што је велики број Турака обрађивао земље изван градских утврђења, а за које нису имали тапије. Конкретнији кораци да се реши овај проблем предузети су када је дошло до покушаја Турака да присвајају још земље изван градова која није била њихова, о чему је детаљно писано у претходном потпоглављу. Кнез Михаило је тражио од београдског мухафиза Мехмед Ђамил-паше да се забрани Турцима да обрађују земље изван градских утврђења због тога што је још 1838. истекао рок да се Турци иселе или повуку у утврђења и распродају своја приватана добра. Мехмед Ђамил-паша је замолио кнеза да одустане од свог захтева и да дозволи Турцима да обрађују своја имања изван градова, као што је то било дозвољено и за време претходног мухафиза Београда Мехмед Хусрев-паше.⁵⁷⁰

Кнез Михаило је 25. марта 1842. издао налог Министарству унутрашњих дела да се забрани обрада земље, како београдским Турцима који су обрађивали земљишни поседе на Врачару, тако и Турцима насељеним око осталих царских градова. Смедеревски Турци нису хтели да се помире са забраном да обрађују земље око Смедерева, већ су их поорали и припремили се за сетву. Када им је скренута пажња спремно су одговорили: „Ми без такве у овом граду живити, и нашу децу да од глади умиру гледати не можемо, макар сви изгинули, а коме није жао умрети, нека дође да нам забрани радити“. Уследила је и реакција османских власти, али и видинског валије Ага Хусејин-паше, који је кнезу рекао да је „грехота од Бога“ ако се Турцима забрани да обрађују своја имања, зато што неће имати од чега да живе. Уз то, нагласио је кнезу да ће његов корак изазвати негодовање султана. После овога кнез је променио своју одлуку и наредио да се Турцима допусти да саберу летину са својих засејаних њива.⁵⁷¹

После смене власти у септембру 1842. није се више инсистирало на решавању овог питања, што је имало за последицу бројне српско-турске сукобе имовинско-правног карактера. Међутим, настојало се да се реши питање откупа турских земаља. Због проблема насталих око откупа кнез Александар је у сагласности са Државним саветом издао 19. децембра 1843. *Уредбу о откупу турских земаља*. *Уредбом* је било предвиђено да Турци који живе у Србији понуде прво откуп земље држаоцима, то јест лицима која живе на турској земљи и обрађују је. У случају да држаоци не желе да откупе земљу или се не погоде, Турчин може понудити своју земљу на продају коме год хоће. Турци који живе изван Србије нису дужни да понуде своје земље на откуп лицима која је обрађују и на њој живе. Да се не би учинила неправда уживаоцима, онда им је понуђено да откупе земље које обрађују до Петровдана 1844. године. Уколико то не учине, Турчин може продати своје земље коме год хоће. У *Уредби* је наглашено да Турци могу само продати своје миљкове за које имају исправне тапије.⁵⁷²

Јусуф-ага Дервиш Мехмедовић, хећим из Ниша, јавио се међу првима који су хтели да продају своју земљу. Јусуф-ага је хтео да прода земљишну парцелу у селу Чепуру код Параћина. Пошто се показало да је тапија коју је поднео лажна и да је реч о читлуку, његов захтев је одбијен.⁵⁷³ Сличан случај је био са Сали Смајићем из Београда. Реч је била о земљишној парцели у селу Ставе у Рађевском срезу Подринског округа, који су обрађивали

⁵⁷⁰ ЗЗУ, XXX, 267; *Насеље и град Смедерево*, бр. 304; ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 10, кнез М. М. Обреновић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 13/25. август 1841; Мехмед Ђамил-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 26. шабан 1257 / 13. новембар 1841.

⁵⁷¹ *Град Ваљево и његово управно подручје 1815–1915*, приредио Б. Перуничкић, Ваљево 1973, бр. 210; ДАС, МУД–П, 1842, Ф III, Р 10, Ц. Рајовић – свим Окружним начелствима, Београд, 20. март / 1. април 1842; П. Поповић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 23. март / 4. април 1842; Ф IV, Р 15, исти – истом, Смедерево, 11/23. април 1842; МИД–И, 1842, Ф II, Р 66, Ага Хусејин-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Видин, 15. ребјулвел 1258 / 26. април 1842; МУД–П, 1842, Ф IV, Р 15, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. април 1842; Ц. Рајовић – свим Окружним начелствима, Београд, 17/29. април 1842.

⁵⁷² ДАС, МИД–И, 1843, Ф II, Р 131, А. Симић – Државном савету, Београд, 4/16. октобар 1843; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. децембар 1843; СН, бр. 67, 22. август / 3. септембар 1845; *Сборник закона и уредаба и уредбених указа изданих у Књажевству Србском од 1. јануара 1845. до конца децембра 1846 (с прибавлењем неких старијих)*, III, Београд 1847 (= СЗУ, III), 168–169.

⁵⁷³ *Град Параћин 1815–1915*, приредио Б. Перуничкић, Београд 1975, бр. 54.

сељани Станимир Митровић, Иван Трифуновић, Младен, Грујо, Јевто, Ђука и Степан Рајић и Симо Перишић. Испитивањем се утврдило да је реч о читлуку, а не о миљку.⁵⁷⁴ Због овога, али и сличних проблема који су се јављали око доказивања власништва, кнез Александар је 13. августа 1845. поштрио наредбу о доказивању власништва над земљом. Поред Министарства иностраних дела које је било дужно да проверава валидност тапија турских власника, то је требало да потврди и надлежна локална власт на територији где се земљиште налази, као и да посведоче лица „којима је ствар позната“, то јест да је власник земље онај који се за то издаје.⁵⁷⁵

Почетком 1846. почело је са откупом турских земаља у подринском селу Пљескову, које су се налазиле у власништву Смаила Абдурахмановића. Димитрије Јовановић је откупио две земљишне парцеле, а Дамјан Милосављевић ливаду. Обојица су откупили земље које су до тада користили, а исплата је извршена преко среског начелства у Рогачици. Абдурахмановићеве земље обрађивали су и други сељани, али су због недостатка новца одустали од куповине. Земљишну парцелу у Пљескову је откупио и Стеван Јовановић од соколског мутеселима Али-аге Заимовића.⁵⁷⁶ У јесен исте године држава је откупила велики број парцела у Ади Медвеђи у Шабачком округу. Остало је неоткупљено 23 плуга земље.⁵⁷⁷

Приликом куповине турских земаља почели су поново да се јављају проблеми због тога што се Срби који су куповали турске земље нису држали кнежевог решења од 13. августа 1845. године. Посебно је долазило до проблема приликом куповине турских земаља у Подрињу. Због тога је кнез 3. августа 1847. издао налог да се откуп турских земаља строго врши у складу са решењем донетим 13. августа 1845. године.⁵⁷⁸

Откуп турских земаља у Кнежевини Србији није могао бити завршен у периоду од 1839. до 1858, због тога што је био у узајмној вези са питањем исељавања Турака из Србије. Док су поједини Турци који су живели изван Србије продавали своја имања, Турци који су живели у Србији врло ретко су то радили, зато што су сви мухафиза Београда у складу са налозима из Цариграда забрањивали Турцима да продају своју имовину. Порта је на све начине избегавала да се спроведу у дело одредбе Хатишерифа из 1833, како по питању исељавања Турака, тако исто и по питању продаје турских имања. Сиромашни Турци су желели да продају своја имања и одселе се из Србије, али им њихове власти то нису дозвољавале. Ужичанин Алија је продао своју башту Пауну Николићу, окружном ужичком благајнику. Због тога је османска власт у Ужицу привремено ухапсила Алију. Када је пуштен из затвора Алија је побегао са својом породицом у Вишеград. Николић је оградио купљену башту, али су му Турци срушили ограду. Након реакције Окружног начелства у Ужицу, Турци нису више узнемиравали Николића.⁵⁷⁹ О продаји својих земаља у војводицу Ужички Турци уопште нису хтели ни да разговарају.⁵⁸⁰

Важно је нагласити да српска влада није спречавала Турке да купују плацеве у Србији, што је било у супротности са владином политиком исељавања Турака и откупом турских земаља. Табак Ибрахим из Београда купио је 1850. виноград од ковача Драгана из истог места.

⁵⁷⁴ ДАС, МИД–И, 1844, Ф V, Р 15, А. Симић – Начелству Окружја подринског, Београд, 24. мај / 5. јун 1844; С. Теодоровић – истом, Крупањ, 15/27. јун 1844; И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 24. јун / 6. јул 1844; А. Симић – Начелству Окружја подринског, 30. јун / 12. јул 1844; С. Теодоровић – истом, Крупањ, 15/27. јул 1844; И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 19/31. јул 1844.

⁵⁷⁵ ДАС, МИД–И, 1845, Ф II, Р 176, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. август 1845; СН, бр. 66, 18/30. август 1845; СЗУ, III, 86.

⁵⁷⁶ Н. Живковић, *Окружје ужичко половином XIX века*, 267.

⁵⁷⁷ ДАС, МИД–И, 1846, Ф III, Р 79, П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. септембар / 3. октобар 1846.

⁵⁷⁸ *Сборник закона и уредаба и уредбених указа изданих у Књажевству Србском од 1. јануара 1847. до конца децембра 1848*, IV, Београд 1849 (= СЗУ, IV), 37–38.

⁵⁷⁹ ДАС, МИД–И 1844, Ф I, Р 188, М. Трифуновић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 16/28. април 1844.

⁵⁸⁰ ДАС, МИД–И, 1851, Ф I, Р 19, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. новембар / 5. децембар 1851; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. децембар 1851.

Следеће године купио је од свећара Петра ограђени плац и виноград. Године 1852. купио је од механичаре Николе плац испод Видин-капије. Две године касније купио је на лицитацији кућу без плаца која се налазила испод Видин-капије, а затим је присвојио и кућевни плац. Поред тога исте године је купио и плац Косте Мишића.⁵⁸¹

Мухафиза Београда или београдски мухафиза – команданти београдске тврђаве, налазили су се на челу Београдског ејалета у саставу којег су улазиле тврђаве у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу и Соколу. Турско/муслиманско становништво које је живело у поменутих тврђавама и њиховој околини било је под његовом јурисдикцијом. Турци у Фетисламу су се налазили под јурисдикцијом мухафиза Ада Кале, односно видинског валије, док су Мали Зворник и Сакар улазили у састав Зворничке казе истоименог санџака Босанског ејалета. У периоду од 1839. до 1858. у Београду се променило 16 мухафиза, од којих су седморица били везири и мушири, а деветорица мирмирани и ферици. Због тога је погрешно називати београдске мухафизе београдским везирима јер нису сви били везири.

Српска влада је са сваким мухафизом настојала да оствари добре односе, али када то није било могуће онда је посредством капучеја радила на њиховој смени. Највећи проблем у односима између српске владе и мухафиза Београда било је муслиманско становништво које је живело у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу, Соколу и околним соколским селима. Турци су нападали Срби, вређали их на верској основи и претили. Нису уважавали српске полицијске прописе нити опомене српских власти. Њихове власти их углавном нису кажњавале нити спречавале да изазивају сукобе, него су им чак давале и подстицаја да наставе са тиме. Из тог разлога у периоду од 1839. до 1858. углавном није било мира између Срба и Турака у Кнежевини. У складу са Хатишерифима из 1830. и 1833, али и због учесталих турских изгреда, влада је три пута посредством капучеја (1840, 1847, 1850) неуспешно покушавала код Порте да покрене питање исељавања Турака који су живели изван тврђава. Будући да није дошло до исељавања Турка, самим тим није се могао спровести ни откуп њивих имања у Србији.

⁵⁸¹ *Живети у Београду 1851–1867, Документа Управе града Београда, књига 3*, приредили М. Ристовић, Д. Стојановић, М. Јовановић, П. Марковић, М. Перишић, Београд 2005, бр. 106; В. Miljković Katić, *About contradictory policy of purchases of Muslim estates in Belgrade and the Principality of Serbia, Belgrade 1521–1867*, editors in chief S. Rudić, S. Aslantaş, Belgrade 2018, 357–358.

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА, ОСМАНСКО ЦАРСТВО И ВЕЛИКЕ СИЛЕ

Година 1839. представљала је прекретницу како у унутрашњем развоју Османског царства тако и у развоју Источног питања. Главни узрок томе је била Друга египатска криза (1839–1841). Наведени догађаји одразили су се на унутрашња збивања у Кнежевини Србији, те из тог разлога треба нешто више рећи о њима.

У складу са својом централистичком политиком султан Махмуд II припремао се да поврати своју утицај у Египту и казни египатског валију Мехмед Али-пашу, који је 1832/33. довео Османско царство у незавидан положај. Обавештен од својих ухода да у Сирији постоји незадовољство египатском владавином, Махмуд II је наредио анадолијској војсци под заповедништвом сераскера и мушира Мехмед Хусрев-паше, да продре у Сирију. Одлучујућа битка се одиграла 24. јуна 1839. код Низибиса на Еуфрату, где је османска војска доживела катастрофалан пораз. Пре него што је вест стигла до Цариграда Махмуд II је преминуо, а нови султан је 1. јула постао његов син Абдул Мецид (1839–1861). Убрзо након тога Царство је задесила још једна катастрофа, целокупна османска флота под заповедништвом капудан-паше Ахмет Февзи-паше предала се у Александрији Мехмед Али-паши. Након тога Мехмед Али-паша је захтевао да буде признат за наследног владара Египта и Сирије и да се смени велики везир Коџа Мехмед Хусреф-паша,⁵⁸² кога је сматрао својим огорченим непријатељем.⁵⁸³

Губитак копнене војске и морнарице и смрт султана довели су до велике политичке кризе у османској држави. Постојала је реална претња од понављања 1832/33. године. Интервенција великих сила под предводништвом Велике Британије спречила је тај сценарио. Дипломатски представници Велике Британије, Француске, Русије, Аустрије и Пруске предали су Виској Порти 27. јула 1839. заједничку ноту, којом су тражили да се прекину сви преговори са Мехмед Али-пашом и да се без сагласности њихових влада не доноси никакво решење. Иако је колективна нота великих сила представљала директно мешање у унутрашњу политку Османског царства, Порта је то са задовољством прихватила, због тога што је била немоћна да самостално предузме било који корак и поправи положај у коме се нашла.⁵⁸⁴

После склапања Ункјарискелесијског уговора Велика Британија је осетила да су угрожене њене позиције на истоку, то јест пут ка Индији, „драгуљу у британској круни“. Пут за Индију је за Велику Британију био „пут живота“, те је из тог разлога британска влада тражила краћи пут преко Сирије и Персијског залива или кроз Црвено море. Године 1837. Британија је отворила парабродску линију до Индије, а две године касније заузела је луку Аден у Персијском заливу, која је постала пристаниште за британске параброде. Опасност у пресецању саобраћанијих комуникација које су за њу биле од животне важности видела је у јакој држави Мехмед Али-паше, који је продирао ка Персијском заливу и Русији, чији је утицај у Османском царству био на врхунцу моћи 1833. године. Из тих разлога је британска влада влада настојала да умањи моћ египатског валије, истисне руски утицај у Османском царству и подржи опстанак османске државе. Главни креатор такве политке био је лорд Хенри Џон

⁵⁸² Коџа Мехмед Хусрев-паша (око 1756–1855) је именован за великог везира 3. јула 1839. године. Опширније о њему: Y. Çelik, *Şeyhî'l-Vüzerâ Koca Hüsvrev Paşa, II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara 2013.

⁵⁸³ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, V Cilt*, 196–197; İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt IV*, İstanbul 1972, 122; А. Д. Новичев, *История Турции III, Новое время, часть вторая (1839–1853)*, Ленинград 1973, 7–13, 21–23, 27–44; Н. А. Дулина, *Османская империя в международных отношениях*, 98–108; А. L. Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of Muhammad Ali*, Cambridge University Press 1984, 232–242; F. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)*, Ankara 1997, 210–211; R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789–2012)*, İstanbul 2013, 175–177.

⁵⁸⁴ Н. Temperley, *England and Near East, The Crimea*, London – New York – Toronto 1936, 107–109; С. Bilsel, *Tanzimatın Harici Siyaseti*, Tanzimat I, İstanbul, 1940, 669, 673–674; M. Šedivý, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, Pilsen 2013, 742–747.

Темпл Палмерстон, дугогодишњи министар спољних послова Велике Британије.⁵⁸⁵ Основу Палмерстонове спољне политике уствари је чинило начело којим су се водили и његови претходници, а то је да се Велика Британија увек води само својим националним интересима. „Ми немамо ни вечне савезнике, ни вечне непријатеље, наши интереси су вечни, а наша је дужност да их следимо“, говорио је лорд Палмерстон. Главни британски интереси су били одржавање равнотеже снага у Европи и поморска супрематија.⁵⁸⁶

Ширење британског утицаја у Османском царству започело је склапањем трговачког уговора у Балта Лиману 16. августа 1838, којим је у Царству укинута монопол и успостављена слобода трговине. Друга египатска криза пружила је Британији нову прилику да настави са ширењем свог утицаја и преузме водећу улогу у Источном питању. Османски посланик у Лондону Мустафа Решид-паша је био свестан јачања британског утицаја и моћи Британске империје, те се отворено обратио за помоћ и подршку лорд Палмерстону. Османски посланик је 11. августа 1839. предао лорду Палмерстону *Меморандум о стању Турске* у коме је изнео неопходност спровођења реформи у Османском царству. У Меморандуму је истакнуто да су реформе неопходне да би Царство очувало своје територије и да би се спречило да Египат, Србија, Влашка и Молавија пођу путем Грчке, то јест да постану независни.⁵⁸⁷

Идеје Мустафа Решид-паше о неопходности реформи у Османском царству нашле су своје место у Хатишерифу од Гилхане (*Gülhane Hatt-ı Şerif*), реформском акту који је управо он саставио уз сагласност султана Абдул Мецида. Реформски акт је свечано прочитан 3. новембра 1839. у делу палате Топкапи сарај, који се звао Гилхана, те је због тога и познат као Хатишериф од Гилхане. Приликом свечаног читања Хатишерифа, који је у званичним новинама Кнежевине Србије названа „Уставом“, истакнуто је да је отпочело „срећно доба у коме ће се изводити срећне уредбе под именом срећне реформе“. Од тог тренутка, у Османском царству је отпочело *Доба танзимата*,⁵⁸⁸ које је трајало до проглашења првог османског устава 1876. године, али и доба Високе Порте, како то истиче турски историчар Илбер Ортајли. Чиновници Високе Порте су владали администрацијом и спроводили реформе, те је из тог разлога Ортајли назвао Танзимат и периодом Високе Порте.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Н. Temperley, *England and Near East*, 93–96; J. V. Kelly, *Mehemet Ali's Expedition to the Persian Gulf 1837–1840*, *Middle Eastern Studies* 1/4 (1965), 350–381; 2/1 (1965), 31–65; K. Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England 1836–1902*, Oxford 1970, 320; A. L. Sayyid Marsot, *нав. дело*, 242, 244; А. Хурани, *Историја арапских народа*, Београд 2016, 331.

⁵⁸⁶ Н. Kisindžer, *Diplomatija*, Beograd 2011, 76–83.

⁵⁸⁷ С. Baysun, *Mustafa Reşid Paşa*, *Tanzimat I*, 733; R. Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1954, 84–86; М. S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, I (1580–1838)*, Ankara 1974, 92–125; Н. А. Дулина, *Англо-турецкий договор 1838 г. и его влияние на экономическое развитие Османской империи*, *Народы Азии и Африки* 3 (1976), 69–80; иста, *Докладная записка (ляиха) Мустафы Решида-паши султану Махмуду II*, *Письменные памятники Востока* (1981), 30–46; иста, *Материалы к биографии Мустафы Решид-паши (1800–1858)*, *Тюркологический сборник* (1984), 52–57; Т. Şubası, *Anglo-Ottoman Relations and Reform Question in the Early Tanzimat Period 1839–1852: With Special Reference to Reform Concerning Ottoman Non-muslims*, неопубликована докторска дисертација, Универзитет у Бримингему 1995, 64–68; А. Dönmez, *Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu*, *Tarihîn Peşinde* 6 (2011), 1–20.

⁵⁸⁸ Множина од арапске речи *tanzîm* – довести у ред, реорганизовати.

⁵⁸⁹ У турској историографији најчешће се говори о Хатихумајуну од Гилхане (*Gülhane Hatt-ı Hümayun*), али и о Ферману из Гилхане (*Gülhane Fermanı*) или Ферману о Танзимату (*Tanzimat Fermanı*). Будући да је у домаћој и европској историографији преовладао назив Хатишериф од Гилхане, у овом раду држаћемо се њега. С обзиром да су хатишериф и хатихумајун синоними и да означавају највиши акт Османске државе који је потписао султан, сматрамо неприкладним називе Ферман из Гилхане и Ферман о Танзимату. В. Поповић, *Источно питање*, 119; *Tanzimat I*; R. Kaynar, *нав. дело*, 99–112; E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, V Cilt*, 196–197; исти, *Gülhane Hatt-ı Hümayununda batinin etkisi*, *Bellefen XXVIII/112* (Ekim 1964), 581–582; Н. İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun*, *Bellefen XVIII/112* (Ekim 1964), 603, 611–614; İ. N. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt IV*, 122; В. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press 1968², 106–107; А. Д. Новичев, *Гюльханейский Хатт-и Шериф 1839 г. и его внешнеполитический аспект*, *Тюркологический сборник* (1973), 383–384; S. J. Shaw, E. K. Shaw, *нав. дело*, 55–57; В. И. Шеремет, *Империя в огне. Сто лет войн и реформ*

Хатишерифом од Гилхане решавана су разноврсна унутрашња питања у Османским царству – судска, финансијска, административна и војна. Међутим, најважније је то што су Хатишерифом проглашени једнаким сви поданици Османског царства, без обзира на верску припадност. Свим поданицима је гарантовано право на живот, слободу и имовину. Поред тога, прокламовано је праведно опорезивање према имућности и равномерно регрутовање војника са свих простора Османског царства.⁵⁹⁰ Колику важност је представљало прокламовање изједначавања свих поданика османске државе, сведочи чињеница да се Мустафа Решид–паша приликом одласка на свечано проглашење Хатишерифа опростио од своје породице, јер није веровао да ће се жив вратити кући.⁵⁹¹

Свечаности уприличеној поводом проглашења Хатишерифа присуствовали су и дипломатски представници великих сила. Позив им је упућен због тога што је Мустафа Решид–паша хтео да покаже великим силама да је Османско царство спремно и способно да се реформише, на исти начин као што је Мехмед Али–паша извршио реформе у Египту. Владе Велике Британије и Француске су са задовољством примиле вест о прокламовању Гилаханског хатишерифа, посебно су биле задовољне са прокламовањем изједначавања свих поданика османске државе. У прокламованим реформама британска и француска владе виделе су пут ка јачању Османског царства и побољшавању положаја хришћана. Тим ће, сматрале су западне силе, бити осујећено мешање Русије у унутрашњу политику Царства, под видом заштите угњетених хришћана. За разлику од њих кнез Клеменс Венцел Лотар фон Метерних, министар иностраних дела Хабзбуршке монархије, назвао је Хатишериф „жалосним мајмунисањем уставних реформи“. Према његовом мишљењу најбоље реформе за једну државу су оне које одговарају „обичајима и моралним и материјалним потребама земље“. „Отоманска влада треба да остане муслиманска“, сматрао је кнез Метерних. Што се тиче става Русије, треба рећи да су руске дипломате читаву свечаност у Гилхани називали „комедијом“ и „позоришном представом“, а реформски акт „уставном пародијом“.⁵⁹²

Шестог децембра 1839. свим провинцијским управницима Османског царства послат је ферман да обнародују Хатишериф од Гилхана и владају се у складу са њим.⁵⁹³ Српски кнез Михаило који се у то време налазио у Цариграду, о чему ће касније бити више речи, послао је у Србију почетком 1840. ферман насловљен на њега и београдског мухафиза Мехмед Хусрев–пашу поводом прокламовања Хатишерифа. Ферман је донешен у Београд 28. јануара исте године, а два дана касније свечано је прочитан на Калемегдану, прво на турском, а затим на српском језику. Свечаној цермонији уприличеној поводом читања Хатишерифа од Гилхане присуствовали су београдски мухафиз и његова свита, представници српске владе, страни

Блистательной Порты на Балканах и на Ближнем Востоке, Москва 1994, 232–233; И. Ортајли, *Најдужи век империје*, превод с турског и предговор М. Маринковић, Београд 2004, 78–88.

⁵⁹⁰ Регрутацији нису подлежали немуслимански због тога што су плаћали цизију, али то не значи да их није било у османској војсци, то јест било је случајева када су били привремено регрутовани да кулече или да служе у интендатури. Такви случајеви забележени су приликом угушења унутрашњих побуна у Османском царству и за време Кримског рата. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman, Tome deuxième 1789–1856*, recueillis et publiés par Gabriel Efendi Noradounghian, Paris 1900, бр. 93; НС, бр. 48, 4/16. новембар 1839; *Ilirske narodne novine*, бр. 96, 30. новембар 1839; *Gazzeta di Zara*, бр. 1, 3. јануар 1840; И. Ортајли, *Најдужи век империје*, 87–90.

⁵⁹¹ А. Д. Новичев, *Борьба между реформаторами и консерваторами в период Танзимата (1839–1853)*, Тюркологический сборник (1973–1975), 87.

⁵⁹² У складу са политиком њихових влада, које су подржавале реформе, британска и француска штампа су писала позитивно о Хатишерифу од Гилхане. В. Поповић, *Источно питање*, 119–120; исти, *Метернихова политика на Блиском истоку*, 166–169; С. Bilsel, *Tanzimatın Harici Siyaseti*, 661–668; С. Baysin, *Mustafa Reşit Paşa*, 733–734; S. E. Siyavuşgil, *Tanzimat'ın Fransız efkârı umumiyesinde uyandırdığı akisler*, *Tanzimat I*, 749–756; T. Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960, 37; E. Z. Karal, *Gülhane Hatt-i Hümayununda batinin etkisi*, 595–601; А. Д. Новичев, *Гюльханейский Хатт-и Шериф 1839 г. и его внешнеполитический аспект*, 383–392; Н. А. Дулина, *Османская империя в международных отношениях*, 111–114. А. Dönmez, *Tanzimat, Islahat Fermanları ve Avrupa Devletleri: İçerik, Ortaya Çıkışı ve Tepkiler (1839–1856)*, *Tarihin Peşinde* 22 (2019), 37–65.

⁵⁹³ *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman II*, бр. 94.

конзули, неколико српских грађана и београдских Турака. Церемонија је завршена пуцњавом топова са београдске тврђаве и дефилеом турске и српске војске.⁵⁹⁴

После проглашења Хатишерифа од Гилхане лорд Палмерстон је настојао да се реши египатско питање, јер је француска влада почела самостално да утиче на Порту да се што пре споразуме са Мехмед Али-пашом. Председник француске владе Адолф Тјер је заправо пружао подршку египатском паши с циљем да оснажи француски утицај на истоку и обезбеди очување француских позиција у Алжиру, који за Османско царство није још био у потпуности изгубљен. Палмерстон је из тог разлога постигао споразум са Русијом, која се одрекла Ункјарискелесијског уговора, чија је важност истицала тек 1841. године. После постигнутог споразума са Русијом, Палмерстон је постигао договор и са Аустријом и Пруском, чиме је Француска остала изолована. Четири савезничке силе, познатије као квадрупел алијанса, и султанов изасланик потписали су у Лондону 15. јула 1840. *Конвенцију за пацификацију Леванта*. Конвенција је предвиђала да се Мехмед Али-паши понуди наследна владавина у Египту и доживотна владавина у јужној Сирији, док је он требало да врати османску флоту и одустане од северне Сирије, Меке, Медине и Крита. Квадрупел алијанса се сложила да у случају потребе подржи султана и оружаним снагама. Мехмед Али-паша, уздајући се у сопствену снагу и подршку Француске, одбио је понуду, одговоривши пркосно: „Радије ћу умрети него прихватити“.⁵⁹⁵

У таквим околностима уследиле су припреме за војну интервенцију. Поседујући поуздане информације да у Сирији влада незадовољство египатском владавином, Палмерстон је наредио британским агентима да настоје да се постојеће незадовољство претвори у побуну. Поред тога, био је спреман да зарати са Француском, уколико би се усудила да помогне Мехмед Али-паши. Почетком јесени 1840. почело је искрцавање османске војске и аустријских и британских морнара у Сирији, док је побуњеницима изручено 200.000 пушака. Копненим снагама је командовао сер Чарлс Нејпиер, док је британска морнарица под командом адмирала Роберта Стопфорда бомбардовала приобалне сиријске градове. Мехмед Али-паша је био принуђен на попуштање, те је 27. новембра пристао на услове, које је раније одбио. Због одуговлачења Порте до споразума са Мехмед Али-пашом је коначно дошло 1. јуна 1841, када му је султан издао берат о наследном положају у Египту, чиме је решено египатско питање. После тога четири савезничке силе су позвале Француску да се придружи „концерту европских сила“, до чега је дошло 13. јула потписивањем Конвенције о мореузима, познатије као Дарданелски споразум. Конвенцијом је било предвиђено да ће мореузи Босфор и Дарданели бити затворени за све ратне бродове у доба мира.⁵⁹⁶

Окончањем Друге египатске кризе порастао је британски утицај у Османском царству, поништен је Ункјарискелесијски уговор, а путеви ка Индији су остали приступачни и отворени. Велика Британија је тријумфовала и преузела водећу улогу у Источном питању. Руски цар

⁵⁹⁴ ДАС, Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (= МИД–В), 1840, Ф IV, Р 95, кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Цариград, 28. децембар 1839 / 9. јануар 1840; МИД–И, 1840, Ф I, Р 28, Намесништво – Државном савету и свим попечитељствима, Београд, 17/29. јануар 1840; АСАНУ, И IV, 36/30, А. Кодрика – Н. Ж. Д. Султу, Београд, 5. фебруар 1840.

⁵⁹⁵ F. S. Rodkey, *The Turco-Egyptian question in the relations of England, France, and Russia, 1832–1841*, Urbana 1924, 120–194; В. Поповић, *Источно питање*, 117–118; Н. Temperley, *нав. дело*, 111–119; С. Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, 262–277; Н. А. Дулина, *Османская империя в международных отношениях*, 109–111, 114–120, 139–149; *Россия и Черноморские проливы*, 127–132; В. Н. Виноградов, *Двуглавый российский орел на Балканах*, 269–271; *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, II, бр. 103–106, 108.

⁵⁹⁶ F. S. Rodkey, *нав. дело*, 195–232; В. Поповић, *Источно питање*, 118; Н. Temperley, *нав. дело*, 119–150; *Россия и Черноморские проливы*, 132–140; С. Tukin, *нав. дело*, 277–283; Н. А. Дулина, *Османская империя в международных отношениях*, 120–129; Н. Tüncer, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri (1814–1914)*, Ankara 2000, 36–37; *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, II, бр. 110–119, 122, 123.

Николај I схватио је тада да се Источно питање не може решити без споразума са британском владом. Пошто су у другој половини 1843. Енглеска и Француска дошле у сукоб због догађаја у Шпанији, Грчкој и око Марока,⁵⁹⁷ руски цар је сматрао да је то погодан тренутак да се поново приближи Британији и изолује Француску. Почетком 1844. изјавио је жељу да посети Лондон, те му је убрзо упућен и званичан позив. Током боравка у Лондону највише је говорио о Османском царству и у више наврата је изјављивао да ће учинити све што се може да „одржи болесног човека у животу, али да ће он неминовно умрети пре или касније“. Због тога би се требало споразумети на време, сматрао је руски цар. Поводом тога је предложио закључење споразума између Велике Британије и Русије, уз сагласност Аустрије. Председник енглеске владе Роберт Пил му је рекао да Велика Британија само жели безбедан пут преко Египта до Индије. У складу с тим цар је предложио да Британија добије Крит и Египат, Цариград да постане слободан град, а балканске државе да уживају аутономију под руским покровитељством. Британци су били резервисани, те на крају није ни дошло до формалног споразума.⁵⁹⁸

Француска се званично залагала за очување Османског царства, ради одржавање равнотеже снага у Европи. Франсоа Гизо, председник француске владе, изјављивао је да треба тежити очувању Османског царства, те у складу са тим побољшавати положај хришћана који су спремни да поведу оружану борбу због свог несносног положаја. Гизова политика, то јест политика француске владе, тежила је да због тога истисне руски утицај у Османском царству и утиче на балканске хришћане да се развијају у оквиру Царства. У случају да дође тренутак да османска држава доживи слом, њено место би заузеле већ формиране државе, чиме би се спречила подела османских територија, што је био главни спољнополитички циљ Русије.⁵⁹⁹ Француска је у складу са тим слала инструкције својим дипломатским представницима у Цариграду и на Балкану, те су у том духу давали савете српској влади и француски конзули у Београду.⁶⁰⁰ Када је био у питању Тунис, који се налазио у суседству француске колоније Алжира, направљен је изузетак. Француска никако није дозвољавала да ојача османска власт у Тунису, због тога што би то угрозило њене позиције у Алжиру, те је из тог разлога у Тунису дошло до француско-османског супарништва.⁶⁰¹

Ради сузбијања руског утицаја у Османском царству и деловања на балканске хришћане да правац свог државног развитка остварују у оквиру османске државе француска влада се послужила и пољском емиграцијом, те се и на то укратко треба осврнути. Наиме, после слома Новембарског устанка (1830–1831) у Пољском краљевству, које се налазило у саставу руског царства,⁶⁰² велики број Пољка је отишао у емиграцију. Кнез Адам Чарториски, председник устаничке владе, који се од 1833. налазио у Паризу, почео је да окупља око себе пољске емигранте и са њима прави планове о обнови пољске државе. Седиште Чарториског било је у париском Хотелу Ламбер, одакле је руководио свим акцијама. Пољски кнез и његов кружок

⁵⁹⁷ Опширније о француско-енглеском супарништву: P. W. Schroeder, *нав. дело*, 765–775.

⁵⁹⁸ R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe*, London 1945, 236; В. Н. Виноградов, *Великобританија и Балканы: от Венского конгресса до Крымской войны*, Москва 1985, 233–236.

⁵⁹⁹ Идеју о стварању независних држава на Балкану у случају распада Османског царства изнео је војвода од Броја, француски министар иностраних дела. У говору који је одржао пред Парламентом 18. маја 1833. војвода од Броја је изјавио да се Француска залаже за очување Османског царства, али у случају да једног дана дође до распада Турске, Француска ће радити на стварању независних држава на развалинама Турске, да би спречила да се тих територија докопа нека велика сила. Сличну изјаву дао је Гизо у Парламенту 1839, годину дана пре него што је постао председник владе. В. Поповић, *Источно питање*, 118; V. J. Vučković, *Knez Miloš i osnovna politička misao sadržana u Garašaninovom „Načertaniju“*, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* I (1957), 39–40; ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 106, Ђ. Протић – А. Филиппсборну, Београд, 19/31. јануар 1842.

⁶⁰⁰ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 75–76, 107–108, 116–121, 159–161, 257–260.

⁶⁰¹ R. Каупар, *нав. дело*, 528–555; Н. А. Дулина, *Османская империя в международных отношениях*, 150–157.

⁶⁰² Пољска је нестала као држава 1795, након треће поделе њених територија између Русије, Аустрије и Пруске.

заправо су чинили монархистичко-либерално крило пољске емиграције, то јест залагали су се да обновљена пољска држава буде по уређењу уставна монархија.⁶⁰³

Главна делатност кнеза Чарториског била је усмерена против Русије и Аустрије, које су држале највеће делове некадашњих пољских територија. Кнез Чарториски је решење пољског питања видео у његовој интернационализацији, то јест хтео је да повеже пољско питање са Источним питањем. Из тог разлога је крајем 30-их година почео да шаље своје агенте у Цариград и на Балкан. Пажњу су му прво привукле Влашка и Молдавија, где је постојао развијени национални покрет за уједињење кнежевина, који је био антируски орјентисан. У јесен 1838. у Влашку је упућен пољски агент Јануш Вороњич. Иако је његова мисија била неуспешна, покренута је сарадња пољске емиграције са Јоном Кампинеануом, једним од вођа националног покрета у Влашкој. Кампинеану је указао кнезу Чарториском на значај аутономне Србије и кнеза Милоша Обреновића, који према његовим речима „није далеко од улоге легендарног српског цара Душана“.⁶⁰⁴

Избијање Друге египатске кризе утицало је на појачану активност кнеза Чарториског, што је имало за резултат ближе упознавање са приликама у Србији. У лето 1840. кроз Србију је самоиницијативно пропутовао пољски агент Александар Вершчињски-Корчак, а у јесен исте године отпочели су преговори самозваног кнеза Николе Васојевића Радоњића и кнеза Чарториског о стварању Кнежевине Васојевића – Холмије. Сарадња на крају није остварена, али је имала за последицу да је кнез Чарториски 1841. послао пољског агента Адама Лишчињског у Србију, а књижевника Михаила Чајковског у Цариград, као пољског агента.⁶⁰⁵

Активност пољских агената није промакла Русији, која је с правом сумњичила Француску да она потпомаже и подржава њихову делатност у Османском царству, ради сузбијања руског утицаја. Рад пољских агента пратио је и кнез Метерних, који је добро знао да активност Пољака није уперена само против Русије, него и против Аустрије. Због тога су руска и аустријска влада настојале да на сваки начин сузбију делатност пољске емиграције. Русија и Аустрију су због тога имале подозрење према Француској. Посредством пољске емиграције заправи се одвијала борба за утицај између Русије и Француске у Османском царству и аутономним подунавским кнежевинама Влашкој, Молдавији и Србији.⁶⁰⁶ Руско-француско супарништво итекако се одразило на дешавања у Кнежевини Србији, те самим тим и на односе српске кнежевине и Османског царства.

Пут у Цариград

После абдикације кнеза Милоша 13. јуна 1839. нови српски кнез је постао његов најстарији син и наследник Милан Обреновић,⁶⁰⁷ што је било у складу са Хатишерифом и Бератом из 1830. и Уставом из 1838. године. С обзиром да је кнез Милан био тешко болестан донета је одлука да се именује трочлано Намесништво које ће вршити владалачку власт до кнежевог оздрављења и док не стигне берат из Цариграда, којом се српски кнез званично потврђује у свом звању. Други разлог за именовање Намесништва није био у складу са

⁶⁰³ М. Kukiel, *Czartorysky and Europeana Unity 1770–1861*, Princeton University Press 1955, 171–228.

⁶⁰⁴ А. Цетнарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану. Отел Ламбер и српска криза 1840–1844*, приредио П. Буњак, Београд 2017, 23–28; *Международные отношения на Балканах 1830–1856*, 117–119, 121–124.

⁶⁰⁵ Опширније о томе: Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830–1851)*, Београд 1957, 28–63; А. Цетнарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 75–100.

⁶⁰⁶ В. Поповић, *Метернихова политика на Блиском истоку*, 183–185, 195–198; *Международные отношения на Балканах 1830–1856*, 117–126.

⁶⁰⁷ Опширније о њему: Ј. Милићевић, *Милан Обреновић II (прилог биографији)*, *Милан Обреновић II (прилог биографији)*, Зборник Матице српске за друштвене науке 50 (1968), 150–159; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 32–35.

аутономним правима српског народа, због тога што се ни у једном од османских јавно-правних аката издатих српском народу не наводи да кнез не може да ступи на престо пре него што стигне берат о именовану из Цариграда.⁶⁰⁸

Народна скупштина је затражила оснивање Намесништва 13. јуна.⁶⁰⁹ Следећег дана, на проширеној седници Државног савета, којој су, поред државних саветника, присуствовали министри, митрополит Петар Јовановић, епископи и чланови Апелационог суда, изабрани су чланови Намесништва: кнежевски представник и министар иностраних дела Аврам Петронијевић, председник Државног савета и кнежев стриц Јеврем Обреновић и државни саветник Тома Вучић Перишић. Државни савет је истог дана обавестио Народну скупштину која је једногласно потврдила избор намесника. Намесницима је 16. јуна издато пуномоћје за вршење кнежевске власти, а након тога су положили заклетву пред београдским митрополитом. Следећег дана намесници су издали Прокламацију којом су званично обавестили народ о ступању на дужност.⁶¹⁰

Истог дана када је издата Прокламација, митрополит, епископи, намесници, државни саветници и министри упутили су молбу султану Махмуду II да изда берат за кнеза Милана. У молби су навели да се кнез Милош одрекао престола у корист свог сина Милана, који је његов законити наследник у складу са Хатишерифом из 1830. године. Султан је обавештен да је власт у земљи преузело Намесништво, које је изабрано и опуномоћено од Државног савета и духовних старешина на челу са митрополитом. Уз молбу су биле послате копије *Отреченија* и *Уступелнија* и писмо екс кнеза Милоша поводом тога.⁶¹¹ Аврам Петронијевић је истог дана упутио посебно писмо руском посланику Аполинарију Петровичу Бутењеву, у којем га је званично известио да је власт у земљи преузело Намесништво. Бутењев је обавештен да су се највиши представници световне и духовне власти обратили султану за издавање берата, те је Петронијевић поводом тога замолио руског посланика да се постара да се берат изда што пре.⁶¹²

Оболели кнез Милан преминуо је 8. јула, после само 26 дана проведених на престолу. Његовом смрћу угасило се наследно право династије Обреновића стечено Бератом из 1830. јер преминули кнез није имао директних потомака. Поводом кнежеве смрти Намесништво је истог дана издало Прокламацију, којом је званично обавештен народ о кнежевој смрти.⁶¹³ У

⁶⁰⁸ ДАС, ДС, 1839, 270; АСАНУ, ИЗ, 9203; НС, бр. 22, 3/15. јун 1839; бр. 23, 7/19. јун 1839; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 29–32.

⁶⁰⁹ Опширније о раду јунских скупштина 1839: Ј. Милићевић, *Народне скупштине у Србији 1839–1843*. године, Друштвене појаве у Србији XIX века, приредио Р. Љушић, Београд 2002, 92–100; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 11–29.

⁶¹⁰ Аврам Петронијевић је, према његовим речима, изабран за намесника по свом положају, а што је било у складу са Уставом из 1838. године. Према петом члану Уставу кнежевски представник је био кнежев заступник, то јест могао је да заступа кнеза, али није било прописано у којим случајевима. Што се тиче Јеврема Обреновића он је именован за намесника због тога што је био председник Државног савета и члан владајуће династије, док се Тома Вучић Перишић прославио угушењем Јованове буне. АСАНУ, ИЗ, 9203; ЗДС, II, 14556/1059–2, 4, 5; ДАС, ДС, 1839, 270; ДАС, МУД–П, 1839, Ф III, Р 57; ПКОРС, бр. 99–101; НС, бр. 23, 7/19. јун 1839; Н. Попов, *Србија и Русија, Од Кочине крајине до Св. Андријевске скупштине, свеска 4*, Београд 1870, 4–5; Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији, књига 1*, Београд 1947, 96–97; Ј. Милићевић, *Милан Обреновић II*, 158–159; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 29–32; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 109–110; исти, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд 2012, 122.

⁶¹¹ ПКОРС, бр. 100.

⁶¹² ПКОРС, бр. 101.

⁶¹³ Кнез Милан Обреновић је сахрањен два дана после смрти код старе палилуске цркве, а погребу је присуствовало око 7.000 људи. За покој кнежеве душе подељено је 22.000 чаршијских гроша београдској сиротињи, по 10.000 хришћаним и муслиманима и 2.000 Јеврејима. НС, бр. 28, 28. јун / 10. јул 1839; бр. 29, 1/13. јул 1839; АСАНУ, ИЗ, 9203; ДАС, МУД–П, 1839, Ф III, Р 66 Намесништво – Ћ. Протићу, Београд, 26. јун / 8. јул 1839; МИД–В, 1839, Ф V, Р 49, Намесништво – Попечитељству финансија, Београд, 5/17. јул 1839; А. Симић – Намесништву, Београд, 6/18. јул 1839; Лични фонд Илије Гарашанина (= ИГ), 225; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 35–36, 39–41.

Прокламацији је истакнуто да су Намесништво и Државни савет, у складу са аутономним правима српског народа, „признали“ за кнеза Михаила Обреновића, млађег брата преминулог кнеза. Истог дана су поводом тога писали султану, молећи га да потврди новог српског кнеза, притом наводећи да је кнез малолетан, па да због тога треба „определити намеснике“. Намесници су истог дана обавестили кнеза Михаила о његовом избору, тражећи од њега да остане у Влашкој, док не стигне брат из Цариграда.⁶¹⁴

Намесништво је наставило да врши владалачку власт и после смрти кнеза Милана, све док у Србију није дошао нови кнез. Два дана после кнежеве смрти у Београд је стигла вест да је преминуо султан Махмуд II и да је нови султан постао Абдул Мецид. Због тога су Намесништво и Државни савет упутили султану честитку поводом ступање на престо, пожелели му срећну владавину, дуг живот, здравље и препоручили „српски народ његовој пажњи“.⁶¹⁵ У *Новинама српским* је објављен усмени налог новог султана великом везиру Коца Мехмед Хусрев-паши, којим је истакнуто да је султанова жеља да у Османском царству влада ред и мир и да сви поданици Царства живе „спокојно и у рахатлуку“.⁶¹⁶

Један од првих корака новог султана, када је у питању Кнежевина Србија, био је ферман од 27. јула којим је званично потврђено Намесништво. Ферман је свечано прочитан у Београду 5. августа. Заједно са ферманом стигло је и писмо великог везира Петронијевићу, као кнежевском представнику, датирано 28. јула. Из писма се може закључити да се Порта није противила избор кнеза Михаила, али се уопште није помињало када ће му издати брат. Ферман је био упућен нишком валији и муширу Мехмед Васиф-паши и Намесницима. У ферману и писму великог везира се истиче да је Намеснике као достојне дужности управо препоручио нишки валија.⁶¹⁷ Подсетимо се да је Мехмед Васиф-паша био зет Ага Хусејин-паше. Због тога историчар Р. Ј. Поповић износи закључак да је Петронијевић, који је био у пријатељским односима са видинским валијом, утицао да се изда ферман којим ће бити потврђено Намесништво.⁶¹⁸

У османским јавно-правним актима који су се тicali аутономије Кнежевине Србије није била предвиђена установа Намесништва. Из тог разлога се поставља питање на основу чега је султан издао ферман којим се потврђује Намесништво? Према нашем мишљењу треба

⁶¹⁴ Поред званичне Прокламације, народу је саопштено посредством окружних начелника да је уместо преминулог кнеза Милана за српског кнеза изабран Михаило Обреновић. НС, бр. 28, 28. јун / 10. јул 1839; бр. 33, 29. јул / 10. август 1839; ДАС, ДС, 1839, 363; МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, Намесништво – султану Махмуду II, Београд, 26. јун / 8. јул 1839; исто – М. М. Обреновићу, Београд, 26. јун / 8. јул 1839; МУД–П, 1839, Ф III, Р 66, Намесништво – Ђ. Протићу, Београд, 26. јун / 8. јул 1839; Ђ. Протић – свим окружним Начелствима, Београд, 27. јун / 9. јул 1839; М. Богичевић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 3/15. јул 1839; М. Симић – истом, Лозница, 4/16. јул 1839; АСАНУ, И IV, 36/14, А. Дикло – Н. Ж. Д. Султу, Београд, 25. јул 1839; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 40–42; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић. Младост, прва владавина, емиграција*, Београд 2019, 66–67.

⁶¹⁵ Намесништво је 10. јула, на дан сахране кнеза Милана, сазнало да је преминуо султан Махмуд II и да је нови султан постао његов син и наследник Абдул Мецид. Вест се брзо пронела кроз целу Србију, те је чачански окружни начелник тражио од надлежног министарства да му пошаље информације о томе, због тога што се народ непрестано распитује да ли је то истина. НС, бр. 28, 28. јун / 10. јул 1839; бр. 29, 1/13. јул 1839; ДАС, МУД–П, 1839, Ф V, Р 26, Ј. Хаџи Трифковић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 28. јун / 10. јул 1839; Ф III, Р 66, М. Перуничкић – истом, Карановац, 2/14. јул 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 13/25. јул 1839; ДС, 1839, 366, 370.

⁶¹⁶ НС, бр. 30, 8/20. јул 1839.

⁶¹⁷ Ферман и писмо великог везира је донео татар-ага Лазар Аранђеловић Инце. Ферман и писмо великог везира су објављени у *Новинама Српским*, а и Министарство унутрашњих дела је, у складу са наређењем Намесништва, обавестило народ, посредством окружних начелника, да је потврђено Намесништво и да се Порта не противи избору Михаила Обреновића за српског кнеза. ДАС, МУД–П, 1839, Ф IV, Р 50, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 21. јул / 2. август 1839; Ф IX, Р 2, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. јул / 7. август 1839; Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелницима, Београд, 1/13. август 1839; ДС, 1839, 500; АСАНУ, И IV, 36/18, А. Дикло – Н. Ж. Д. Султу, Београд, 31. август 1839; НС, бр. 33, 29. јул / 10. август 1839.

⁶¹⁸ Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 124.

узети у обзир чињеницу да је у Османском царству постојало звање кајмакама, чије је основно значење било заступник. Кајмаками су били заступници великог везира, а исто тако и провинцијских управника.⁶¹⁹ У прилог нашем мишљењу наводимо чињеницу да у преводу фермана од 3. фебруара 1840. у коме се наводи да ће Намесништво бити укинута након доласка кнеза Михаила у Србију, намесници се називају кајмаками, а исто тако их зове и Рашид-беј, савременик тих догађаја.⁶²⁰ На основу изнетих података може се закључити да су султан и Порта намеснике заправо сматрали кајмакамима. Поред тога, треба рећи да је термин кајмакам био одомаћен у Србији средином XIX, те да су од њега биле изведене речи кајмакамија и кајмакамовци.⁶²¹

Пошто је је руски посланик саветовао српском капућехаји да препоручи влади да кнеза Михала најпре позове у Србију, па да затим тражи берат за њега, али и, што је још важније, да се Порта није противила његовом избору за кнеза, Намесништво је одлучило да га позове да дође у земљу.⁶²² Намесништво је више пута поводом тога писало кнезу Михаилу, али он ниједном није конкретно одговорио када ће тачно доћи у Србију, због тога што се држао савета кнеза Милоша који није изгубио наду да ће се поново вратити на престо. Због тога је Намесништво издало инструкције министру финансија Алекси Симићу, који је упућен у Влашку, да покуша да добије коначан одговор од кнеза. Главни циљ Симићевог одласка у Влашку био је да одузме од бившег кнеза Милоша порта јавно-правна акат издата српском народу, те орден и сабљу које је стари кнез добио приликом посете Цариграду 1835. године. Портин јавно-правна акта, одличја и сабља су дати Милошу Обреновићу као српском кнезу, а не њему лично, те је због тога некадашњи кнез био дужан да их преда српској влади. Намесништво је поводом тога издејствовало писмо великог везира и тражило од капућехаје да издејствује на Порти да се изда наређење влашком кнезу Александру Гики да утиче на Обреновића да преда тражено.⁶²³

Симић није успео да добије конкретан одговор од кнеза Михаила ни да се са њим насамом састане. У таквим околностима дошло је до одласка кнегиње Љубице у Влашку. Кнегиња је страховала да Обреновићи не изгубе престо јер стари кнез није пуштао сина да дође у Србију, надајући се свом повратку. Њене страхове је делио и њен девер Јеврем. Због тога је кнегиња одлучила да оде у Влашку и убеди Милоша да пусти кнеза Михаила да се врати у земљу.⁶²⁴ Стрховања кнегиње Љубице нису била неоснована. Пошто се увидело да бивши кнез не допушта сину да дође у Србију и да интезивно ради на свом повратку на престо, уставобранитељи су почели да врше опсежне припреме за смену династије Обреновића и

⁶¹⁹ Звање кајмакама (*каймакам*) је звање које је постојало и у османској административној и војној организацији. Средином XIX века кајмаками су постављани за управнике санџака, а од 1864. за управнике каза. Што се тиче војне организације, чин кајмакама је одговарао чину потпуковника у европским војскама. Y. Özkaça, *Каймакам*, TDV İA, 25. Cilt, Ankara 2002, 84–85.

⁶²⁰ О ферману од 3. фебруара 1840. казаћемо нешто више у даљем тексту. НС, бр. 11, 16/28. март 1840; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 132.

⁶²¹ Види: *Мемоари Стевана Стевче Михаиловића*, 211, 213, 217, 219, 221; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, средио Д. Страњаковић, Београд 1939, 61–63.

⁶²² ДАС, ДС, 1839, 363; МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, С. Симић – Намесништву, Београд, 14/26. јул 1839; МУД–П, 1839, Ф IX, Р 2, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. јул / 7. август 1839; Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелницима, Београд, 1/13. август 1839.

⁶²³ ДАС, ДС, 1839, 500; МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 17/29. јул 1839; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Букурешт, 26. јул / 7. август 1839; С. Симић – Намесништву, Београд, 10/22. август 1839; Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 20. август / 1. септембар 1839; исто – А. Симићу, Београд, 20. август / 1. септембар 1839; АСАНУ, И IV, 36/20, А. Дикло – Н. Ж. Д. Султу, Београд, 16. септембар 1839.

⁶²⁴ Намесништво је подржало кнегињину одлуку, одредивши јој за пратиоца државног саветника Антонија Протића, који је требало да је надзире. Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 10–11; Д. Страњаковић, *Кнегиња Љубица*, Београд, 2008, 61, 63; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 42, 44–45; исти, *Кнегиња Љубица*, Београд 2013, 169–170; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић*, 68–70.

долазак на престо Александра Карађорђевића, сина вожда Карађорђа.⁶²⁵ Уследила је агитација у народу посредством Уставотолкователне комисије,⁶²⁶ а помоћ и подршка је затражена и од некадашњег београдског мухафиза Јусуф Мухлис-паше, који је после одласка из Србије живео у Цариграду, чекајући ново именовање. Посредник у томе је био пашин лекар Павле Штекер.⁶²⁷

Док се интезивно одвијала уставобранитељска агитација у корист Карађорђевића, у Србију је стигла вест да је Михаило Обреновић потврђен за српског кнеза, чиме је питање престола решено у његову корист и корист његове династије.⁶²⁸ Средином октобра стигло је званично обавештење из Цариграда да је султан потписао берат за кнеза Михаила, али да кнез пре повратак у Србију, треба да учини подворење султану. На свечаности уприличеној у Букурешту 21. октобра Недим-ефендија, мухурдар⁶²⁹ Мустафа Решид-паше уручио је кнезу Михаилу берат на кнежевско достојанство. Том чину су присуствовали стари кнез и кнегиња Љубица. Истог дана кнез Михаило је упутио Прокламацију Намесништву и Државном савету, обавештавајући их да је примао берат на кнежевско достојанство и да тражи се ослободе сви политички кривци.⁶³⁰ Намесништво је издало налог Министарству унутрашњих дела да се у свим окрузима саопшти народу да је кнез Михаило добио берат и да ће у Србију доћи након посете султану.⁶³¹

На препоруку Бутејева Намесништво је кнезу одредило као пратњу неколико државних чиновника. Међу њима су били Алекса Симић и Антоније Протић, директор Кнежеве канцеларије Павле Станишић, секретар Кнежеве канцеларије Алекса Јанковић, ађутанти Ђорђе Миловановић и Сава Јовановић и лекар Ђорђе Мушицки.⁶³² Намесништво је писало Ага Хусејин-паша да препоручи кнеза у Цариград, исто као што је препоручио кнеза Милоша 1835. године.⁶³³

Кнез Михаило из здравствених разлога није могао одмах након свечаног уручења берата кренути на пут. До тога је дошло тек 7. новембра. Поред званичне пратње уз кнеза су били његова мајка кнегиња Љубица и Недим-ефендија. Кнез је успут свуда дочекиван са највећим почастима, а особито је то било видљиво у Једрену, где је стигао 19. новембра.

⁶²⁵ Д. Страњаковић, *Карађорђе*, Београд 1938, 197; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 46–47.

⁶²⁶ Опширније о томе: Р. Љушић, *О раду комисије за тумачење Устава из 1838. године*, Историјски часопис ХХ (1980), 125–139.

⁶²⁷ У изворима се изричито не спомиње име Јусуф Мухлис-паше, али се на основи податка да је реч о паши чији је лични лекар Павле Штекер закључује који је паша заправо у питању. Према информаицији коју је Штекер дотавио Вучићу, Јусуф Мухлис-паша је проценио да се за суму од 60.000 дуката може израдити на Порти да се Обреновићима одузме кнежевско достојанство. ДАС, ПО, 70/117; МУД–С, 1843, Ф II, Р 86.

⁶²⁸ ДАС, МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, А. Симић – Намесништву, Букурешт, 16/28. септембар 1839; АСАНУ, И IV, 36/23, Бикол – Н. Ж. Д. Султу, Букурешт, 30. септембар 1839.

⁶²⁹ Мухурдар (*mühürdar*), чувар печата, печатохранитељ. А. Škaljić, *Turcizmi*, 471.

⁶³⁰ Берат за кнеза Михаила султан је потписао крајем месеца реџепа 1255. године. Последњи дан реџепа пада 9. октобра 1839. године. Што значи да је берат потписан пре 9. октобра поменуте године. У берату се наводи да је Михаило Обреновић изабран за кнеза, што још једном потврђује да је наследност кнежевског достојанства умрла у Србији заједно са кнезом Миланом. АСАНУ, И IV, 36/25, Бикол – Н. Ж. Д. Султу, Букурешт, 12. октобар 1839; 36/26, исти – истом, Букурешт, 5. новембар 1839; ДАС, ДС, 1839, 500; МУД–П, Ф VIII, Р 6; ДАС, МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 6/18. октобар 1839; исто – А. Симићу и А. Протићу, Београд, 6/18. октобар 1839; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Букурешт, 9/21. октобар 1839; исти – истом, Букурешт, 16/28. октобар 1839; НС, бр. 44, 7/19. октобар 1839; бр. 47, 28. октобар / 9. новембар 1839; бр. 11, 16/28. март 1840.

⁶³¹ ДАС, МУД–П, 1839, Ф VIII, Р 5, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. октобар / 1. новембар 1839; Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелницима, Београд, 23. октобар / 4. новембар 1839; М. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 10/22. новембар 1839.

⁶³² ДАС, МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 6/18. октобар 1839; исто – А. Симићу и А. Протићу, Београд, 6/18. октобар 1839; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Букурешт, 9/21. октобар 1839; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Букурешт, 16/28. октобар 1839; НС, бр. 44, 7/19. октобар 1839; З. Јанковић, *Цару на диван: сусрети српских владара и турских султана*, Београд 2007, 76–77.

⁶³³ ДАС, МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, Л. Аранђеловић – Намесништву, Цариград, 1/13. новембар 1839.

Сутрадан, на празник Светог Архангела Михаила, то јест на дан његовог имендана, кнез је са својом свитом присуствовао богослужењу у градској цркви. Чиновејствовао је једренски митрополит који се приликом богослужења помолио за здравље српског кнеза. Током истог дана кнез је у свом конаку примио толико посетилаца тако да је тек увече могао отићи у посету једренском валији. У рано јутро наредног дана кнез је наставио даљи пут.⁶³⁴

Српски кнез је 26. новембра стигао у Цариград где му је приређен свечани дочек. Између осталог, велики везир Мехмед Хусрев-паша послао је испред њега једног лепог хата, на којем је кнез ујахао у град на Босфору. Кнез је одсео у конаку Српске агенције. Убрзо након тога посетили су га изасланици великог везира и министра иностраних дела, Мехмед Ђамил-паша и Недим-ефендија, и у име поменутих османских великодостојника званично му пожелели добродошлицу.⁶³⁵

Кнез Михаило је на званичну аудијенцију код султана чекао скоро месец дана. Султан га је примио тек 23. децембра. Непосредно, пре пријема, кнез је имао сусрете са Мехмед Хусрев-пашом, Мустафа Решид-пашом, министром војним Халил Рифат-пашом⁶³⁶ и султановим ађутантом Риза-пашом. Потом је уследила и аудијенција код султана, који је кнезу пожелео добродошлицу. Кнез му се поклонио и захвалио кратким говором на француском језику који је султану превео Мустафа Решид-паша. Након тога је султан дао кнезу низ упутстава и савета како треба да влада народом сходно Уставу. Убрзо након тога, Риза-паша је на султанов знак окачио кнезу орден нишан-ифтихар око врата. Након овог чина, кнез је представио султану своје пратиоце. Аудијенција је завршена тако што је султан упитао српског кнеза колико му је година. На кнежев одговор да има 17 година султан му је саопштио: „На близу смо с годинама“.⁶³⁷ О аудијенцији српског кнеза код султана писано је првих дана јануара 1840. у званичним новинама Османског царства *Takvim-i Vekayi*.⁶³⁸

У данима који су уследили након званичне аудијенције код султана кнез је посетио више турских великодостојника и дипломатских представника европских држава. Поново је био у посету код Мустафа Решид-паше, а затим је посетио валиде султанију и некадашњег београдског мухафиза Јусуф Мухлис-пашу.⁶³⁹ Кнез је 30. децембра добио на поклон од султана сабљу окићену дијамантима и два расна коња.⁶⁴⁰

⁶³⁴ Поред здравствених разлога, на кнежево одлагање пута утицао је и његов отац. ДАС, МИД–В, 1839, Ф VII, Р 43, А. Симић – Намесништву, Букурешт, 13/25. октобар 1839; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Букурешт, 16/28. октобар 1839; А. Симић – Намесништву, Букурешт, 19/31. октобар 1839; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Рушчук, 29. октобар / 10. новембар 1839; исти – истом, Једрене, 8/20. новембар 1839; исти – истом, Цариград, 15/27. новембар 1839; НС, бр. 50, 18/30. новембар 1839; бр. 51, 25. новембар / 7. децембар 1839.

⁶³⁵ ДАС, МИД–В, Ф VII, Р 43, кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Цариград, 15/27. новембар 1839; НС, бр. 51, 25. новембар / 7. децембар 1839.

⁶³⁶ Халил Рифат-паша (1795–1856) је био ожењено султанијом Салихом, ћерком султана Махмуда II и сестром султана Абдул Мецида. Сераскер, то јест министар војни, био је два пута (1836–1838, 1839–1840).

⁶³⁷ Султан Абдул Мецид је рођен 25. априла 1823, а кнез Михаило 4. септембра исте године. Према тома султан је био старији од српског кнеза нешто више од четири месеца, те му је због тога рекао да су истих година. ДАС, МИД–В, Ф VII, Р 43, кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Цариград, 11/23. децембар 1839; Н. Попов, *Србија и Русија, св. 4*, 29–30; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 143; З. Јанковић, *нав. дело*, 78; С. Küçük, *Abdülmecid (1823–1861), Osmanlı padişahı (1839–1861)*, TDV İA, 1. Cilt, İstanbul 1988, 259–263.

⁶³⁸ „По највишем захтевању султановом је садашњи поглавар сербског народа, Михаил бег, син Милоша бега, у пратњи од Његовог Височанства к њему послатог секретара Дивана Недим Ефендије, у Стамбул пошао и ту последње десетнице рамазана приспео. 18. тек[ућег] мес[еца] је Њ[егово] Височанство књазу у присуству великог везира, сераскера и министра иностраних дела аудијенцију дало, и овом приликом га милостиво опоменуло, да се под крила Њ[еговог] Величанства за мир и благостаније сербског народа на свакиј начин стара, и сва дела своје државе најревносније по установљеним законима управља“. *Сербске народне новине* (= СНН), бр. 7, 28. јануар / 9. фебруар 1840.

⁶³⁹ ДАС, МИД–В, Ф VII, Р 43; НС, бр. 1, 5/17. јануар 1840; бр. 3, 20. јануар/1. фебруар 1840; СНН, бр. 9, 4/16. фебруар 1840; бр. 16, 29. фебруар/12. март 1840; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 143; З. Јанковић, *нав. дело*, 79.

⁶⁴⁰ СНН, бр. 16, 29. фебруар/12. март 1840.

Након што је посетио све високе достојанственике Османског царства и представнике европских дворова кнез је 16. јануара 1840. „предао Блистателној Порти Ноту [такрир – прим. А. С.], којом проси височајше соизволеније к отправленију у Отечество“. Након шеснаест дана чекања, 1. фебруара је примљен у опроштајну аудијенцију код султана, исто тако свечано као и приликом првог пријема. Том приликом кнез Михаило је добио „већи и богатије искићеније орден“, него онај што је добио приликом прве аудијенције. Наиме, овај орден приликом првог пријема није био још израђен, тако да је кнезу тада дат орден нижег ранга. Поред тога, кнез је добио чин мушира Османског царства „чиме је сада раван са господарима Влашке и Молдавије“ и дата му је титула „Светлост“. „Преко тога добио је знак чести који се само везирима царства даје: сунце од брилијанта на фесу.“ Дајући кнезу Михаилу ову почаст, султан је хтео да га још више веже за себе и да га обавезе да носи фес који су носили сви османски званичници и великодостојници.⁶⁴¹ Кнез Михаило је на овај начин уведен у ред највиших османских достојанственика. Што се тиче изједначавања у рангу са кнежевима Влашке и Молдавије, треба рећи да српски кнез није био само на тај начин једнак са њима, већ и по томе што је био изборни кнез, исто као и влашки и молдавски кнежеви. Унутрашњи сукоби у Србији омогућили су Порти да ускрати кнезу Михаилу наследно кнежевско достојанство. Политика нарушавања српске аутономије је настављена и након тога, чему у прилог сведоче следеће чињенице.

Трећег фебруара султан је издао кнезу Михаилу ферман којим га признаје за пунолетног и способног да влада, те због тога по повратку у земљу треба да преузме власт и оконча владавину Намесништва. У ферману се српски кнез назива баш-кнезом, то јест главним кнезом, што је имало за циљ да још више деградира владалачко звање у Србији.⁶⁴² Четири дана касније настала су два писма великог везира Мехмед Хусрев-паше упућена Авраму Петронијевићу и Томи Вучићу Перишићу, којим се они постављају за саветнике младом кнезу. У историографији је истакнуто да су уставобранитељски прваци током кнежевог боравка у Цариграду радили на Порти посредством Алексе Симића, да се неки чланови Устава промене, а неки да се додају. Аврам Петронијевић је дао упутство Алекси Симићу да поводом овога ступи у поверљиве разговоре са Мустафа Решид-пашом и руским послаником Бутењевим. Због недостатака изворне грађе, не може се ништа конкретније рећи о томе. Ипак, може се претпоставити да су два везирска писма била резултат Симићеве делатности.⁶⁴³ Смрт кнеза

⁶⁴¹ ДАС, МИД–В, 1840, Ф V, Р 75, кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Цариград, 3/15. јануар 1840; Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 13/25. јануар 1840; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Цариград, 24. јануар / 5. фебруар 1840; НС, бр. 3, 20. јануар / 1. фебруар 1840; бр. 5, 3/15. фебруар 1840; СНН, бр. бр. 9, 4/16. фебруар 1840; бр. 11, 11/23. фебруар 1840; бр. 12, 15/27. фебруар 1840.

⁶⁴² Турска историчарка Ајше Озкан, под утицајем докумената османске провенијенције, за владаре аутономне Кнежевине Србије користи управо назив баш-кнез, што није ни исправно ни прецизно. Баш-кнез је старшина једне или више нахије, а као синоним се користе нахијски кнез или обор-кнез. На крају треба рећи да се на основу назива који турска историчарка користи за владаре српске кнежевине, може закључити да су у османским званичним актима српски кнежеви називани баш-кнежевима. НС, бр. 11, 16/28. март. 1840; Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, 126–127; А. Özkan, *Miloštan Milan`a Sırp Bağımsızlığı*, 23, 63–64, 81.

⁶⁴³ Државни саветник Милета Радојковић је био на вечери код Стојана Симића 16. јануара 1840. године. Према Радојковићевим речима, Симић му је тада рекао да би било добро да се кнезу Михаилу поставе за саветнике Вучић и Петронијевић. Радојковић му је одговорио да је боље да се уместо Вучића постави Алекса Симић. Радојковићеве рече је потврдио државни саветник Миросав Здравковић Ресавац, који је такође био на вечери. Након тога питање је и даље било актуелно, о чему се расправљало и у Државном савету. Будући да је Стојан Симић опет предложио постављање Вучића и Петронијевића за кнежеве саветнике, Радојковић му је љутито рекао: „Нећеш ти Стојане, да ви узмете дете пред се, па после да чините са свима нама шта оћете“. Из наведених података је очигледно да су Стојан Симић, Вучић и Петронијевић радили да се кнезу поставе саветници, у намери да и даље остану на својим политичким позицијама. Види се да су са тим били упознати и остали државни саветници, пошто се о томе расправљало на саветској седници. Наравно, Алекса Симић је био активан учесник у томе, а према нашем мишљењу и капућехаја Јован Антић. Чињеница да је Антић био присталица уставобранитеља до 1841. говори у прилог томе. Јеврем Обреновић је тврдио да му је Антић приликом доласка из Цариграда у Србију у јулу 1840. изјавио да су му Вучић и Петронијевић писали да се постара на Порти да се кнезу они поставе за саветнике. Антић се правдао да он о томе ништа није знао, тврдећи да је сама Порта, видевши да је кнез још млад, донела одлуку да му се поставе саветници. Према нашем мишљењу идеја за постављање

Милана омогућила је Порти да укине наследно кнежевско достојанство у Србији, у чему су имали удела и Петронијевић и Вучић, који тада нису водили рачуна о очувању стечених аутономних права. Њихова делатност је ишла Порти на руку, те је због тога дошло и до настанка два везирска писма, која су имала за циљ мешање сизерена у унутрашње ствари српске кнежевине, а све у циљу да се колико толико наруши аутономија српског народа. На овај начин Порта је настојала да ојача своје позиције у Србији.

После сусрета са султаном кнез Михаило се састао са Коџа Мехмед Хусрев-пашом, чиме је званично завршена његова прва посета Цариграду. Као дан кнежевог поласка из Цариграда одређен је 10. фебруар, а путовање је требало да траје 22 дана. Пошавши поменутог дана из Цариграда, кнез је у пратњи своје свите и Недим-ефендије, путовао преко Једрена и Софије до Ниша, где је стигао 29. фебруара. Ујутру је присуствовао богослужењу у цркви Светих Арханђела Михаила и Гаврила, а увече је био на вечери код нишког валије Сејид Мехмед-паше, који га је лепо дочекао. Два дана касније кнез је стигао у Алексиначки карантин, где је са својом пратњом и Недим-ефендијом, издржао петодневни карантински период. После издржаног периода кнез је стигао у Алексинац, где су га дочекали варошани, окружни начелник и чланови Начелства, државни саветници Милета Радојковић и Милосав Здравковић Ресавац, карантински службеници, привремену начелник Санитетског одељења Карло Пацек и члан Апелационог суда Јован Вељковић, који је добио званичан налог да спроведе кнеза и његову свиту од Алексинца до Београда и побрине се за све њихове потребе.⁶⁴⁴

Кнез и његова пратња провели су један дан у Алексинцу, да би 9. марта наставили даљи пут преко Параћина, Јагодине, Баточине, Хасан-пашине паланке и Грцоке, где су за њих били припремљени коначи. Четрнаестог марта стигли су близу Београда. По тачно утврђеном плану дочека, којим је руководио цермонијал-мајстор Цветко Рајовић, кнезу је приређен свечани дочек испред Београда на Екмеклуку. Кнеза су дочекала најистакнутија световна и свештена лица, као и хеџаја београдског мухафиза Мехмед Хусреф-паше. Свита је истог дана свечано ушла у варош, а кнежев долазак је оглашен црквеним звонима и пуцњавом топова и прангија.⁶⁴⁵

Након доласка кнеза Михаила требало је да се састане Народна скупштина, за чије одржавање су обављене припреме још пре кнежевог доласка у земљу. Најважнији задаци који су стајали пред Скупштином били су разрешење намесника и увођење кнеза Михаила у кнежевско звање у складу са бератом из октобра 1839. и ферманом од 3. фебруара 1840. године. Берат и ферман је требало јавно прочитати пред народом. Међутим, сазнање да Недим-ефендија носи са собом поред берата и фермана и два везирска писма којим се Петронијевић

саветника је потекла од Вучића, Петронијевића и Стојана Симића, а на њеној реализацији су активно радили Алекса Симић и Јован Антић. ДАС, Чрезвичайна комисија (= ЧК), 24, 28, 36, 46, 75, 103; НС, бр. 11, 16/28. март. 1840; Н. Попов, *Србија и Русија, св. 4*, 30; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 144–145; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 127–128.

⁶⁴⁴ ДАС, МИД–В, 1840, Ф V, Р 75, Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 3/15. фебруар 1840; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Бујук Чекмеце, 29. јануар / 10. фебруар 1840; исти – истом, Једрене, 4/16. фебруар 1840; Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 5/17. фебруар 1840; Ђ. Протић – Намесништву, 6/18. фебруар 1840; Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. фебруар 1840; исто – Попечитељству правде, Београд, 13/25. фебруар 1840; исто – Државном савету, 13/25. фебруар 1840; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Софија, 13/25. фебруар 1840; Намесништво – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 15/27. фебруар 1840; С. Симић – Намесништву, Београд, 15/27. фебруар 1840; Ђ. Протић – Намесништву, Београд, 15/27. фебруар 1840; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Ниш, 18. фебруар / 1. март; Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, 21. фебруар / 4. март 1840; Ђ. Протић – Намесништву, Београд, 22. фебруар / 5. март 1840; НС, бр. 8, 24. фебруар/7. март 1840; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Алексинац, 19. фебруар / 2. март 1840; СНН, бр. 11, 11/23. фебруар 1840; бр. 17, 3/15. март 1840.

⁶⁴⁵ ДАС, ДС, 1840, 90; МИД–В, 1840, Ф V, Р 75, кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Хасан-пашина паланка, 29. фебруар / 12. март 1840; Намесништво – А. Симићу, Београд, 29. фебруар / 12. март 1840; Ј. Обреновић – Намесништву, Гроцка, 1/13. март 1840; кнез М. М. Обреновић – Намесништву, Гроцка, 1/13. март 1840; НС, бр. 10, 9/21. март 1840; Д. Страњаковић, *Михаило и Јулија*, Београд 1940, 3.

и Вучић постављају за кнежеве саветнике, изазвало је праву буру незадовољства међу присталицама династије Обреновића. Незадовољство је појачано кнежевом изјавом да он о овоме није био званично обавештен. Према његовим речима њему је у Цариграду Мустафа Решид-паша саветовао да њих двојицу узме за своје саветнике, али да је он то схватио само као препоруку, а да је њему самом остављено на вољу да ли ће то уважити или не. За постојање два везирска писма кнез је сазнао тек у Алексиначком карантину, али му је њихова садржина остала непозната. Будући да је постављање чиновника у Србији од стране Порте било у супротности са аутономним правима српске кнежевине, али и да се на Скупштини незадовољство не би претворило у неред, на кнежев предлог прихваћено је да се о овоме прво расправи на проширеној седници Државног савета.⁶⁴⁶

На саветској седници одржаној 16. марта, поред високих световних и црквених достојанственика, присуствовали су и београдски мухафиз Мехмед Хусреф-паша, Недим-ефендија и руски генерални конзул Герасим Васиљевич Вашћенко. Пошто је Недим-ефендија изнео да поред берата и фермана носи и два везирска писма о постављању Вучића и Петронијевића за кнежеве саветнике, дошло је до оштрог вербалног дуела између присталица уставобранитеља и присталица владајуће династије. Међутим, нико од обреновићеваца није говорио против Вучића и Петронијевића, већ само против Портиног поступка која је без знања и одобрења кнеза и Државног савета поставила Вучића и Петронијевића на положаје кнежевих саветника.⁶⁴⁷

Према берату кнез Михаило је дошао на престо као изборни а не наследни владар. Са друге стране, према ферману, султан му је даровао достојанство „главног кнеза“ и признао га пунолетним. На основу ових аката, кнез је требало да влада у сагласности са Државним саветом, као што је било и прописано Уставом из 1838. године. Два везирска писма су била у супротности, како са бератом и ферманом, тако и са Уставом. И у везирским писмима се кнез Михаило признаје пунолетним, али му се, пошто се укида Намесништво, намећу два саветника. Из овога се може сагледати сва противречност наведених аката. Наиме, према ферману кнез треба да влада у сагласности са Државним саветом, док на основу везирских писама кнез треба да се договара само са Вучићем и Петронијевићем. Ако узмемо у обзир последње, извлачи се закључак да је Савет лишен основне функције коју је имао на основу Устава. Друга противречност се састоји у томе, што кнезу нису били потребни саветници ако је он признат пунолетним. Поред тога, у писмима упућеним Вучићу и Петронијевићу није прецизирано о чему кнез треба да се консултује са њима, то јест није била одређена надлежност двојице кнежевих саветника. Противречности портиних аката били су основни повод унутрашњим сукобама који ће уследити, а у којима је Порта покушала да одигра посредничку улогу.⁶⁴⁸

Наведене противречности поменутих аката нису могле да доведу до сагласности супростављених страна. Док су присталице уставобранитеља изражавале захвалност султанима што је поставио Вучића и Петронијевића за кнежеве саветнике, дотле су их обреновићевци нападали да су они све то израдили на Порти. Када је окривљен Алекса Симић, он је признао кривицу, изговарајући се да је Мустафа Решид-паша о овоме обавестио кнеза Михаила. Даљу расправу је прекинуо митрополит Петар Јовановић, који је затражио од кнеза да се изјасни да ли прихвата Вучића и Петронијевића за саветнике. Кнез није одмах дао прецизан одговор, већ

⁶⁴⁶ ДАС, ДС, 1840, 117; ПО, 70/152; АСАНУ, ИЗ, 9203; Народна библиотека Србије (= НБС), Одељење посебних фондова (= ОПФ), Архива Гргура Јакшића (= ГЈ), Р 558/1/6; Н. Христић, *Мемоари*, 29; Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ. 1, 102–103; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 151–153.

⁶⁴⁷ Присталице уставобранитеља су имале јаку подршку од београдског мухафиза Мехмед Хусреф-паше и Недим-ефендије. НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/1/6; ДАС, ПО, 70/152; АСАНУ, ИЗ, 9203; В. С. Караџић, *Историјски списи II*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XVI, приредио Р. Самарџић, Београд 1969, 231–232; Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, 26–27; А. Ивић, *Из доба Карађорђа и сина му кнеза Александра*, Београд 1984, 82; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 152–153; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић*, 87–88.

⁶⁴⁸ НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/1/6; ДАС, ПО, 70/152; НС, бр. 11, 16/28. март 1840; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 153.

је само изјавио да нема ништа против њих двојице, али да се не слаже са начином на који су они постављени. Међутим, на наваљивање Недим-ефендије и Вашћенка, кнез је пристао да их прими за саветнике, као и да се наредног дана на Скупштини прочитају јавно поред берата и фермана и два везирска писма. После кнежевог пристанка са овим су се сагласиле и династијске присталице.⁶⁴⁹

Седамнаестог марта на Калемегдану су свечано прочитани берат, ферман и два везирска писма, прво на турском, а потом и на српском језику. Након овог чина, кнез се упутио ка цркви где га је чекало мноштво народа. Кнез је пред митрополитом положио заклетву на Устав, а затим је миропомазан. Овом свечаном чину између осталих су присуствовали и Недим-ефендија и конзулу Русије, Аустрије и Француске. Након тога, у част султана и кнеза отпевано је „Многаја љета“ и „Тебе Бога хвалимо“, а све ово је било увеличано звуцима црквених звона и пуцњавом топова. По изласку кнежевом из цркве, настављено је са пуцњавом из топова и прангија, а кнез се у пратњи државних чиновника, страних конзула и Недим-ефендије упутио ка свом конаку, где је примио честитања. Међу првима му је честитао Недим-ефендија, потом страни конзули, а затим виши и нижи државни чиновници. Од овог дана Намесништво је након деветомесечне управе било разрешено своје дужности, а кнез је званични преузео власт, поводом чега је издао Прокламацију.⁶⁵⁰

На скупштинском заседању од 17. марта није било неког посебног расправљања, осим што се чуло негодовање против постављања двојице саветника. Три дана касније настало је „писмено обавезитељство“ на основу којег су се сви државни чиновници, званичници и народни депутати заклели на верност кнезу Михаилу: „Ми долеподписани обавезујемо се да ћемо се ради опште среће народне клонити свих неслога, тајних састанака и интрига и да ћемо се кнезу повиновати.“ Следећег дана Народна скупштина је распуштена.⁶⁵¹

Кнез Михаило је 28. марта, у присуство београдског мухафиза Мехмед Хусреф-паше и мухурдара Недим-ефендије, предао 31 орден нишан-ифтихар са бератом највишим државним званичницима и црквеним великодостојницима.⁶⁵² Истог дана одржана је седница Државног савета на којој је донета одлука да се Недим-ефендији који је донео кнежевски берат и пратио кнеза из Букурешта до Цариграда и из Цариграда до Београд, поклони 3.000 дуката, а његовим слугама 7.500 чаршијских гроша. Три дана касније Недим-ефендија и његова свита, праћени државним саветником Вулом Глигоријевићем, напустили су Београд. Глигоријевић их је испратио до ушћа Тимока, где су 6. априла прешли у Видински санџак и наставили даљи пут ка Цариграду.⁶⁵³ Поред суме која је дата на дар Недим-ефендији и његовим слугама, треба рећи

⁶⁴⁹ НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/1/6; ДАС, ПО, 70/152; ЧК, 28; АСАНУ, ИЗ, 9203; Н. Христић, *Мемоари*, 30–31; В. С. Караџић, *Историјски списи II*, 232–233.

⁶⁵⁰ НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; ДАС, ДС, 1840, 162; ПО, 70/152; АСАНУ, И IV, 36/33, А. Кодрика – А. Тјеру, Београд, 19. март 1840; НС, бр. 10, 9/21. март 1840; бр. 11, 16/28. март 1840; *Мемоари Стефана Стевче Михаиловића*, 149; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 154; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић*, 88–89.

⁶⁵¹ НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, ИЗ, 9203; ДАС, ДС, 1840, 90.

⁶⁵² Ордени су додељени: митрополиту Петру Јовановићу, ужичком епископ Нићифору Максимовићу, директору Кнежеве канцеларије Пауну Јанковићу Баћи, секретару Кнежеве канцеларије Алекси Јанковићу, Томи Вучићу Перишићу, потпредседнику Државног савета Стојану Симићу, државним саветницима Милети Радојковићу, Милосаву Здравковићу Ресавцу, Лазару Теодоровићу, Хаџи Милутину Гарашанину, Ранку Мајсторовићу, Матеји Ненадовићу, Ђорђу Парезану, Антонију Протићу, Станку Јуришићу, Илији Поповићу и Цветку Рајовићу, главном секретару Државног савета Стефану Марковићу, инспектору државне штампарије Јакову Јакшићу, председнику Апелационог суда Голуб Петровић, члану Апелационог суда Јовану Вељковићу, председнику Београдског окружног суда Лазару Арсенијевићу, члану Београдског окружног суда Максиму Ранковићу, председнику Крушевачког окружног суда Милосаву Петковићу, председнику Смедеревског окружног суда Петру Вулићевићу, крајинском окружном начелнику Милутину Петровићу, крушевачком окружном начелнику Петру Лазаревићу, татар-аги Лазару Аранђеловићу Инџету, кнежевим ађутантима Сави Јовановићу и Ђорђу Миловановићу и доктору Ђорђу Мушичком. НС, бр. 11, 16/28. март 1840; ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 107.

⁶⁵³ За Недим-ефендију и његову пратњу испут су били припремљени конаци у Смедереву, Голубцу и Радујевцу. ДАС, ДС, 1840, 262; МУД–П, 1840, Ф XII, Р 107, Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја смедеревског и пожаревачког, Београд, 18/30. март 1840; С. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела,

да је путовање кнеза Михаила у Цариград стајало државну и кнежевину касу 5.000 дуката. У поменути суму урачунати су трошкови пута, сума од 100.000 гроша која је дата за издавање берата, те поклони у новцу који су чињени османским великодостојницима.⁶⁵⁴

Михаило Обреновић, који је из Србије отишао заједно са својим оцем 15. јуна 1839, вратио се у земљу после девет месеци као српски кнез. Убрзо након тога Србију су захватили унутрашњи сукоби којима је Порта дала повода именовањем Аврама Петронијевића и Томе Вучића Перишића за саветнике младом кнезу. Закулисина политика сизерена имала је за циљ отворено мешање у унутрашње уређење Кнежевине Србије, што је било у супротности са аутономним правима српског народа. Циљ такве политике било је јачање османског утицаја у Србији, што је било у складу са реформском политиком османских султана, али и са политиком министар иностраних дела Мустафа Решид-паша. Реформска политика имала је за циљ унутрашње јачање Османског царства, али и спречавање аутономних кнежевина Србије, Влашке и Молдавије, да пођу путем независности, што је Мустафа Решид-паша истакао у *Меморандуму* предатом лорду Палмерстону 11. августа 1839. године.

Мисија Мусе Сафети-ефендије

Долазак кнеза Михаила у Србију и његово званично увођење у дужност ојачало је позиције обреновићеваца, који су хтели да искористе прилику да се обрачунају са својим политичким противницима. Истакнутије присталице Обреновића, а нарочито кнегиња Љубица и Јеврем Обреновић, радили су на изазивање незадовољства у народу против Томе Вучића Перишића и Аврама Петронијевића. У народу се почело говорити да Србија има три кнеза и да кнезу Михаилу прети опасност од његових виших чиновника. Да би се кнез спасио од ове опасности „агилна кнегиња“ и „незадовољни Јеврем“ организовали су крајем априла 1840. побуну у Колубарском срезу Београдског округа. У наредним данама до сличних покрета је дошло у Смедеревском, Ваљевском, Шабачком, Чачанском, Рудничком и Ужичком округу. Иза ових покрета су стајале локалне старешине одане дому Обреновића. Народ је у масама пристизао у Топчидер тражећи од кнеза да се Вучић и Петронијевић повуку са својих положаја, да се дозволи повратак кнезу Милошу и да се престоница премести у Крагујевац.⁶⁵⁵

У оваквим околностима, страхујући за личну безбедност, Аврам Петронијевић и Тома Вучић Перишић су 1. маја поднели оставке на саветничка звања и побегли у београдску тврђаву, тражећи заштиту од мухафиза. Током маја у београдску тврђаву су пребегли Хаци Милутин Гарашанин и његови синови Лука и Илија, те више присталица уставобранитеља. Помоћник Шабачког окружног начелства Ђука Стојчевић је најпре побегао у шабачку тврђаву, а затим је уз турску помоћ прешао у београдски град. Слична ситуација је била са смедеревским окружним начелником Стефаном Петровићем Книћанином. Книћанин је најпре пребегло у смедеревску тврђаву, а затим је прешао под заштиту београдског мухафиза. Историчар Р. Ј. Поповић је истакао да пребегивање српских званичника и чиновника у београдску тврђаву означава почетак новог раздобља у политичким односима у Србији, које је карактерисало активно мешање Порте у унутрашњу политику српске кнежевине. Бекство

Смедерево, 20. март / 1. април 1840; М. Ђорђевић – истом, Пожаревац, 26. март / 7. април 1840; М. Петровић – истом, Неготин, 27. март / 8. април 1840; Ђ. Анастасијевић – истом, Кладово, 28. март / 9. април 1840; Ф VI, Р 6, М. Петровић – истом, Неготин, 30. март / 11. април 1840.

⁶⁵⁴ ДАС, Министарство финансија – Одељење казначејства (= МФ–К), 1840, Р 2; ДС, 1840, 206.

⁶⁵⁵ НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, 9203; ДПСЦ, I, бр. 160, 161; *Мемоари Стефана Стевче Михаиловића*, 149–151; Н. Христић, *Мемоари*, 31–32; М. Петровић, *Финансије и установе*, књ. I, 542–543, 579–580; Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, 29–35; Р. П. Марковић, *Питање престонице у Србији кнеза Милоша*, Београд 1938, 99–108; Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ. I, 104–107; Р. Љушић, *Кнегиња Љубица*, 180–181. Уп. *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 132–136.

кнеза Александра Карађорђевића под заштиту београдског паше крајем децембра 1858. симболично означава крај тог раздобља.⁶⁵⁶

Изазвани народни немири резултирали су издавањем кнежевог указа од 27. маја 1840. којим је Крагујевац поново проглашен за престоницу Србије, те променама у влади, а потом и изменама појединих чиновника окружних, среских, општинских и сеоских органа извршне и судске власти. Кнез је именовано на та места своје присталице. После привремених именовања, чланови владе су били: Ђорђе Протић, кнежевски представник и министар иностраних дела; Цветко Рајовић, привремени министар унутрашњих дела; Стефан Радичевић, министар правде и просвете и Анта Протић, министар финансија.⁶⁵⁷ Осмог јуна управник вароши Београда постао је Милош Богићевић, шурак Јеврема Обреновића и истакнути присталица владајуће династије и кнеза Михаила.⁶⁵⁸ Главни Богићевићев задатак био је да пресече везе уставобранитеља пребеглих у београдску тврђаву са њиховим присталицама.⁶⁵⁹

Кнез Михаило је о бекству уставобранитељских првака у београдску тврђаву обавестио 9. маја капућехају Јована Антића. Извештавајући Антића о овом случају, кнез му је писао да су Петронијевић и Вучић поднели „писмено изјасненије“ којим одступају од своје дужности све до оног тренутка док им не дође одговор на писма која су посредством београдског мухафиза упутили Порти, а посредством конзула Вашћенка руском посланику Бутењеву. У писменој оставци и писмима која су упутили и у Цариград Петронијевић и Вучић су оптужили кнеза Михаила да подстиче народ против њих. Због тога што је њихова намера била да окриве кнеза Михаила, кнез је послао капућехаји писма за Мустафа Решид-паши и руског посланика, у којима је то негирао. Поред тога наредио је капућехају да приликом предаје писма обојици усмено саопшти да су српски кнез и руски конзул Вашћенко сагласни да је неопходно због унутрашњег мира у земљи удаљити Петронијевића и Вучића од дужности.⁶⁶⁰ Сходно кнежевом наређењу капућехаја је 16. маја предао писма. Након тога он је имао више сусрета са Мустафа Решид-пашом, а такође је и више пута одлазио у руско посланство. Према капућехајним извештају и Порти и руски посланик су ради да се унутрашња ситуација у Србији што пре среди.⁶⁶¹

⁶⁵⁶ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XIII, Р 285, Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 30. април / 12. мај 1840; Ф VI, Р 6, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 2/14. мај 1840; Ф XI, Р 152, Ј. Угричић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 6/18. мај 1840; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 7/19. мај 1840; Ф XIV, Р 109, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 24. мај / 5. јун 1840; НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, ИЗ, 9203; И IV, 36/36, А. Кодрика – А. Тјеру, Београд, 2. мај 1840; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 123–124; исти, *Аврам Петронијевић*, 131–133.

⁶⁵⁷ Ђорђе Протић је 15. маја именован за привременог кнежевог представника и министра иностраних дела, а 24. јуна је именован за сталног, то јест утврђен је у звању. Цветко Рајовић је 16. маја 1840. постављен за привременог министра унутрашњих дела, а у звању је утврђен тек 25. маја 1842. године. Што се тиче министра правде и просвете, у периоду од 17. маја до 26. јуна ту дужност су привремено обављали најпре Лазар Теодоровић, затим Голуб Петровић, да би од 26. јуна 1840. за министра био постављен Стефан Радичевић. Анта Протић је именован за министра финансија 25. маја 1840, а од 25. маја 1841. привремени министра финансија је био Павле Станишић. ДАС, МУД–П, 1840, Ф II, Р 83; Ф III, Р 224; Ф III, Р 228; Ф III, Р 242; Ф IV, Р 23; НС, бр. 17, 27. април/9. мај 1840; бр. 19, 11/23. мај 1840; бр. 20, 18/30. мај 1840; бр. 24, 15/27. јун 1840; бр. 25, 22. јун / 4. јул 1840; *Владе Србије*, 75–78; Р. Ј. Поповић, А. Вулетић, П. Илић, *Престони Крагујевац*, Крагујевац 2019, 72–74.

⁶⁵⁸ ДАС, МУД–П, 1840, Ф II, Р 8.

⁶⁵⁹ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XIV, Р 137, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 22. мај / 3. јун 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Главном војном штабу, Крагујевац, 25. мај / 6. јун 1840; Ф XI, Р 144, М. Богићевић – Ђ. Протићу, Београд, 9/21. јун 1840; Ф XI, Р 148, Попечитељство унутрашњих дела – М. Богићевићу, Крагујевац, 14/26. јун 1840; Ф XI, Р 43, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. јун 1840; Попечитељство унутрашњих дела – М. Богићевићу, Крагујевац, 21. јун / 3. јул 1840; Ф XI, Р 68, исто – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 27. јун / 9. јул 1840; Ф XIV, Р 110, исто – истом, Крагујевац, 21. јун / 3. јул 1840; Ф XIV, Р 112, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. јун / 12. јул 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 4/16. јул 1840.

⁶⁶⁰ ДПСЦ, I, бр. 160; НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6.

⁶⁶¹ ДПСЦ, I, бр. 161.

Унутрашњи немири у Србији довели су до још дубљег продубљивања јаза између кнеза Михаила и уставобранитељских првака. Под утицајем извештаја српског кнеза, београдског мухафиза и уставобранитеља, Порта је одлучила да преузме улогу посредника у измирењу сукобљених страна, и тиме се умеша у српске унутрашње размирице. Почетком јуна Порта је донела одлуку да у Србију пошаље у својству ванредног и опуномоћеног комесара Муса Сафети-ефендија⁶⁶², а заједно са њим и српски капућехаја Јован Антић.⁶⁶³ Према званичним инструкцијама, са којима је био упознат и руски посланик Бутењев, Муса Сафети-ефендија је требало да саопшти кнезу и влади да је Порта у сагласности са Русијом донела одлуку да се не може дозволити повратак экс кнеза Милоша у Србију. Муса Сафети-ефендији је било наређено да испита због чега су Вучић и Петронијевић поднели оставке и због чега је кнез преместио престоницу у Крагујевац. Трбало је да настоји да се одстрани утицај кнегиње Љубице, Јеврема Обреновића и Ђорђа Протића, чије би удаљавање из Србије довело до смиревања унутрашњих борби у српској кнежевини. Ванредни и опуномоћени комесар је о свему што је планирао да предузме требало да се договори са београдским мухафизом Мехмед Хусрев-пашом и руском конзулом Вашћенком.⁶⁶⁴ Бутењев је поводом мисије Муса Сафети-ефендије писао Вашћенку и наредио му да обрати пажњу на поступке ванредног комесара, зато што њему, Бутењеву, нису познате тајне инструкције које су дате комесару. Из разговора са Мустафа Решид-пашом Бутењев је закључио да је Порта наклоњена Вучићу и Петронијевићу, те је и са тим упознао Вашћенка.⁶⁶⁵

Султан Абудул Мецид је 14. јуна издао ферман у којем је било истакнуто да се ванредни комесар упућује у Србију због немира који су се јавили у појединим окрузима, а које су изазвали „зломишљеници“ који су против „Устава и земаљског поретка“. Будући да „више није потребно никакво друго изјасненије“, султан је одлучио да пошаље Муса Сафет-ефендију у Србију. Ферманом се наређује кнезу и представницима српске владе да у сагласности са ванредним комесаром и београдским мухафизом уведу у земљи ред и мир.⁶⁶⁶

После издавања фермана Муса Сафети-ефендија и Јован Антић кренули су аутријским парабродом из Цариграда у Кнежевину Србију. Успут су свратили у Видин, где су стигли 23. јуна. Према „Височајшој Блистателне Порте заповести“, Муса-Сафети-ефендија је пре доласка у Србију требало да се састане са видинском валијом Ага Хусејин-пашом и са њим учини „нуждне преговоре“. Разлог је вероватно лежао у томе, што је Ага Хусејин-паша био добро упознат са стањем у Србији. Капућехаја Антић је писао из Видина кнезу Михаилу, преневши му том приликом позив и захтев Муса Сафети-ефендије да дође у Београд ради састанка са њим и да њему и његовој пратњи обезбеди смештај у београдској вароши, у кући „која би близу какве џамије била“.⁶⁶⁷

Ванредном комесару у Видину се придружио Стојан Симић. Саставши се са њим, Симић му је објаснио да је главни узрок немирима у Кнежевини Србији намера да се кнез Милоша врати на престо. За главне подстрекаче немира оптужио је кнегињу Љубицу и Јеврема Обреновића. Симић је о свом разговору обавестио уставобранитеље који су се налазили у београдској тврђави. Нарочиту пажњу привлачи његова тврдња да Муса Сафети-ефендија има пуномоћје да сваког, осим кнеза, обеси или помилује. Уставобранитељима је исто то потврдио

⁶⁶² Муса Сафети-ефендија (*Kırmılı Musa Safveti Efendi / Paşa*, 1805–1865), био је родом са Крима. Године 1840. био је члан Високог савета правде. У периоду од 1841. до 1845. био је министар финансија. Након тога био је валија Трикале (1845–1846), Сирије (1846–1848), први валија Архипелашког вилајета (1849), валија Кастимону (1849–1850) и Анкаре (1850–1852). После тога је у више наврта именован за министра финансија (1853–1854, 1856–1857, 1858–1859). S. Kunalp, *нав. дело*, 108.

⁶⁶³ АСАНУ, 9203; ДПСЦ, I, бр. 162; НС, бр. 31, 3/15. август 1840; *Белешке Младена Жујовића, државног саветника*, Београд 1902, 58–59.

⁶⁶⁴ ПКОРС, бр. 117, 118.

⁶⁶⁵ *Исто*, бр. 117.

⁶⁶⁶ НС, бр. 31, 3/15. август 1840.

⁶⁶⁷ ПКОРС, бр. 117; ДПСЦ, I, бр. 163.

београдски мухафиз, који им је обећавао да ће убедити комесара да се у Србији неће повратити мир све док се не протерају из земље Јован и Јеврем Обреновић и ужички окружни начелник Јован Мићић.⁶⁶⁸ На основу изнетих податак може се видети да су уставобранитељи припремали терен да комесар делује у њихову корист, за шта су имали и подршку мухафиза Београда, те самим тим и Порте. Дискутабилно је да ли је Муса Сафети-ефендија имао пуномоћје да одлучи кога ће послати у смрт, а кога помиловати. То би било озбиљно и директно нарушавање аутономије Кнежевине Србије, али ипак на крају треба поставити питање да ли је то било могуће? Кнез и влада не би то допустили, нити Русија као покровитељ Србије. Једино би било могуће то извести, ако би османска војска заузела Србију, о чему у том тренутку није могло бити ни говора, зато што је главни проблем за Порту представљала Друга египтска криза. Уз то треба рећи да је у скоро свим деловима Царства дошло до исказивања отпора танзиматским реформама, те да је и то везивало руке Порти. Све у свему може се само закључити да је Порта била наклоњена уставобранитељима и да је посредством њих вршила притисак на кнеза и владу.

Према првобитном плану пута, Муса Сафети-ефендија је требало да из Видин настави даљи пут Србије копном и пређе српску границу код Радујевца. Због тога је капућехаја пре поласка из Цариграда писао кнезу да је ванредни комесар затражио да се карантински период у Радујевачком карантину смањи, зато што у околним османским провинцијама не влада никава заразна болест.⁶⁶⁹ Због наводног лошег здравственог стања ванредног комесара, одлучено је да наставе пут парбродом, те да преко Оршаве и Земуна дођу у Београд. У Оршаву су стигли 26. јуна допраћени од стране адекалског мухафиза. Непуних недељу дана након њиховог доласка у Оршаву дошли су да их посете Стефан Милошевић из Брежана, Стојадин Рајачић из Крављег Дола, Живко Грујић из Великог Села и Никола Урошевић из Кушиљева, присталице кнеза Милоша. Готово заповедничким тоном тражили су од директора Оршавског карантина да их представи Муса Сафети-ефендији зато што су од „народа србског послати, да му нешто кажу“. Директор карантина је позвао Антића да се са њим састане. На Антићево питање ко су и шта траже, одговорили су му да су представници народа, али да немају никаква писма, ни од кнеза ни од народа. Пошто им је Антић саопштио да он и Муса Сафети-ефендија немају инструкције „по буцацима се разговарати, но само онде гди је заповеђено“, почели су гласно да вичу да комисија, пошто није хтела преко Радујевца доћи у Крагујевац, онда да не долази ни у Београд. Због тога су их карантински службеници удаљили од карантина, а они су одлазећи псовали, „како комисију тако исто и царева, ко[ј]и су ову послали“. Поводом овога писано је кнезу да наведена лица казни због испада.⁶⁷⁰ Очигледно је да су Милошеве присталице биле послате са намером да искажу незадовољство што је ванредни комесар променио маршруту свог пута. Одлуком да не иде у Крагујевац, већ у Београд, Муса Сафети-ефендија је отворено показао да Порта не признаје извршене промене у земљи, то јест што је под утицајем унутрашњих немира престоница Србије премештена из Београда у Крагујевац, без њеног одобрења.

Издравивши карантински период у Оршави Муса Сафети-ефендија и Јован Антић су 8. јула стигли у Земун, а заједно са њим је путовао и Стојан Симић. Два дана касније сви заједно су прешли из Земуна у Београд. Убрзо су ванредног комесара посетили Ђорђе Протић и Цветко Рајовић, предавши му кнежево писмо, у којем му кнез објашњава да не може да дође у Београд, „јербо га народ не пушта из Крагујевца“, те стога позива комесара да се састану у Крагујевцу. Пошто кнез није хтео да дође у Београд, ни ванредни комесар није хтео да иде у

⁶⁶⁸ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 209, И. Гарашанин – М. Гарашанину, Београд, 23. јун / 5. јул 1840.

⁶⁶⁹ Државни саветник Вуле Глигоријевић био је одређен да иде у Радујевац и дочека Муса Сафети-ефендију, али је царски комесар променио план пута. ДПСЦ, I, бр. 162; ДАС, ДС, 1840, 344.

⁶⁷⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 203, М. Петровић – Начелству Окружја пожаревачког, Неготин, 23. јун / 5. јул 1840; Ф VI, Р 6, исти – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 1/13. јул 1840; ДПСЦ, I, бр. 164.

Крагујевац. На крају је дошло до компримиса, тако што је одлучено да се састану изван Београда.⁶⁷¹

Оптужбе

Уочи доласка Муса Сафети-ефендије уставобранитељске присталице су почели да шире гласине да „вучићевци стоје добро код руског и турског двора“, да ће комесар када дође неке обесити а неке истерати из земље, те да су околне паше добиле налог да на његов позив дођу са војском у Србију и слично. Сврха је била скренути народу пажњу да ће сви они који се буду држали уставобранитеља добро проћи, а сви они који буду на страни кнеза лоше.⁶⁷² Истовремено са агитацијом уставобранитеља појачана је и активност присталица Милоша Обреновића, иза чега је стајала кнегиња Љубица. Поједници, међу којима се посебно истицали Благоје Михаиловић и Новак Максимовић из Кука и Марко Бирчевић из Шопића, ишли су по окупљенима и сакупљали од народа потписе за повратак старог кнеза, „који нас је спасао од Турака“. Намера им је била да у име народу предају молбу ванредном комесару.⁶⁷³

Четири дана пре доласка Муса Сафети-ефендије кнез је издао наређење да се не брани уставобранитељима пребеглим у тврђаву да излазе у варош. Истог дана када је комесар дошао у Београд уставобранитељи су напустили тврђаву. Главно место њиховог окупљања постала су куће Томе Вучића и Хаџи Милутина Гарашанина, које су се налазиле близу тврђаве. Долазак комесара улио им је нову снагу те су покушали да ширењем гласина у своју корист придобију народ на своју страну, али у томе нису успели.⁶⁷⁴ Будући да је влада строго контролисала писмену комуникацију уставобранитеља, они су покушали да се дописију посредством представника османских власти и локалних Турака. Влада је и томе ушла у траг, те је настојала да их на сваки начин у томе спречи.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Стојан Симић је образложио Муса Сафети-ефендији да је главни узрок побуне у Србији намера да се поново доведе на престо кнез Милоша и да иза свега тога стоје кнегиња Љубица и Јеврем Обреновић. ДАС, ПО, 70/136, 137; МУД–П, 1840, Ф XI, Р 209, И. Гарашанин – М. Гарашанину, Београд, 23. јун / 5. јул 1840; Ф XI, Р 72, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. јун / 12. јул 1840; АСАНУ, И IV, 36/45, А. Кодрика – А. Тјеру, Београд, 3. август 1840; ИЗ, 9203.

⁶⁷² Уставобранитељске присталице су настојале да спроведу планску агитацију у народу, али их је влада у томе спречила. Поједини су били притоврени, а остали су се спашавали бекством у градске тврђаве или пребегивањем у Аустрију. АСАНУ, ИЗ, 9203; ДАС, МУД–П, 1840, VIII, 234, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 7/19. јун 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству варош Београда, Крагујевац, 8/20. јун 1840; Ф XI, Р 144, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. јун 1840; Ф VII, Р 153, исти – истом, Београд, 14/26. јун 1840; Ф XIV, Р 105, исти – истом, Београд, 21. јун / 3. јул 1840; Ф XI, Р 69, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 26. јун / 8. јул 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 26. јун / 8. јул 1840; Ф XI, Р 68, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 27. јун / 9. јул 1840; Ф XI, Р 80, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 28. јун / 10. јул 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 2/14. јул 1840; М. Ђурђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 10/22. јул 1840.

⁶⁷³ ДАС, МУД–С, 1840, Ф VI, Р 6, Л. Ивановић – Попечитељству унутрашњих дела, Београ, 2/14. јун 1840; С. Поповић – истом, Ваљево, 28. јун / 10. јул 1840; Ф XI, Р 150, Ж. Јоксимовић – Начелству Окружја београдског, Рудовци, 7/19. јун 1840; *Етнографски записи Јеврема Грујића*, 71–72.

⁶⁷⁴ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 167, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 24. јун / 6. јул 1840; Попечитељство унутрашњих дела, Крагујевац, 25. јун / 7. јул 1840; Ф XI, Р 72, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. јун / 12. јул 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београда, Крагујевац, 1/13. јул 1840; Ф XI, Р 81, Т. Солдатовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 13/25. јул 1840; М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. јул 1840; Ф XI, Р 83, исти – истом, Београд, 19/31. јул 1840.

⁶⁷⁵ ДАС, МУД–П, XIV, 101, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. јул 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја шабачког, Топчидер, 10/22. јул 1840; М. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 11/23. јул 1840; Попечитељству унутрашњих дела – Попечитељству правде, Топчидер, 15/27. јул 1840.

Агитација уставобранитеља и њихових присталица била је паралисана деловањем владе и обреновићеваца који су уочи и након доласка Муса Сафети-ефендије контролисали ситуацију у земљи. Због тога је кнез Михаило без проблема могао да истраје у свом захтеву да се састанак са царским комесаром одржи изван Београда и далеко од топова београдске тврђаве. Будући да се у оваквим околностима ништа није препуштало случају 15. јула је одржана свечана смотра гарнизоне војске у Крагујевцу, током које су официри, подофицири и војници крагујевачког гарнизона положили заклетву верности кнезу и отаџбини.⁶⁷⁶ Након полагања заклетве кнез је кренуо из Крагујевца према Београду на састанак са Муса Сафети-ефендијом. Кнез је пре поласка издао званичан налог да са њим пођу чланови владе и 80 најодабранијих кметова из свих округа у Србији.⁶⁷⁷

Када је кнез 20. јула стигао у Топчидер тамо се већ налазио велики број његових присталица. Истог дана дошли су да поздраве кнеза и појеле му добродошлицу београдски паша и конзули Русије, Аустрије и Француске. Међутим, Муса Сафети-ефендија није хтео да дође, него је захтевао да кнез прво посети њега као султановог изасланика. Овакав комесаров став привремено је закомпликовао ситуацију, али је ипак на крају нађено решење, тако што су се договорили да се састану на Алајбеговој ливади која се налазила на савској обали између Топчидера и београдске вароши. Приликом званичног сусрета српског кнеза и ванредног комесара била је свечано постројена османска и српска војска и свирала је војна музика. Састанак, који је трајао два сата, одржан је у шатору београдског мухафиза. У кнежевој свити су били Јеврем Обреновић, Ђорђе Протић, Цветко Рајовић, Стефан Радичевић и кнежеви ађутанти. Са Муса Сафети-ефендијом су били његов секретар, београдски мухафиз и Јован Антић. Међутим, комесар је затражио да остане насамо са кнезом и Јованом Антићем, који је био тумач. Убрзо након тога позван је и Јеврем Обреновић да им се придружи. Резултат ових разговора била је одлука да се на 1. августа сазове Народна скупштина у Топчидеру.⁶⁷⁸

Број кнежевих присталица у Топчидеру повећавао се из дана у дан. Тако је 24. јула дошао Јован Мићић са 800 наоружаних обреновићеваца, а наредног дана их је дошло још 2.000. Муса Сафети-ефендија је 27. јула затражио од кнеза да отера Мићића, или ће га он „огласити за бунтовника“. Кнез му је одговорио да му није познато по чијем налогу је он дошао из Цариграда и са каквим инструкцијама, а да ће то знати тек када му пошаље препис фермана. Ово питање је разматрано и на седници Државног савета, који је подржао ову кнежеву одлуку.⁶⁷⁹ Док су кнежеви противници ширили гласине да је кнез рекао окупљеном народу да слуша Јована Мићића, „јербо овај зна његову жељу“, кнез је издао народу званичан налог да се врати својим кућама.⁶⁸⁰

После кнежевог оштрог одговора Муса Сафети-ефендија је рекао да има налог да у свему ради договорно са српским кнезом и тражио је да се поново састану. Састанак је одржан 30. јула у згради Београдске царинарнице, а састанку је присуствовао и руски конзул Вашћенко. Приликом састанака султанов изасланик је предао кнезу копију фермана, одређено је место за скупштинске седнице, док је руски конзул прочитао кнезу одломак писма руског посланика Бутењева. У писму је стајало да су му кнеза Михаило и кнегиња Љубица за време

⁶⁷⁶ ДАС, ДС, 1840, 422; НС, бр. 28, 13/25. јул 1840.

⁶⁷⁷ ДАС, МУД–П, 1840, Ф I, Р 28, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 5/17. јул 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Државном савету, Крагујевац, 6/18. јул 1840.

⁶⁷⁸ АСАНУ, ИЗ, 9203; НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; ДАС, МУД–П, 1840, Ф V, Р 2, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Топчидер, 12/24. јул 1840; НС, бр. 29, 19/31. јул 1840; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 137–138.

⁶⁷⁹ ДАС, ДС, 1840, 344; АСАНУ, ИЗ, 9203; НС, бр. 29, 19/31. јул 1840.

⁶⁸⁰ Народ, то јест окупљене присталице владајуће династије нису се разишле, правдајући се да су дошли само да се жале против уставобранитеља који не признају своје законите власти: „Нисмо дошли да идемо противу Цара или његови[х] Сановника, него смо дошли, да се теби, о Светли књаже! жалимо на оне, кој[и] се под именом родољубаца од нас одмећу, и изван Србије суда траже“. ДАС, ДС, 1840, 344; АСАНУ, ИЗ, 9203; НС, бр. 29, 19/31. јул 1840.

боравка обећали да ће следити његове савете, али да су они то изневерили. На крају писма Бутењев је саветовао кнезу да безусловно следује упутства ванредног комесара.⁶⁸¹ Следећег дана Муса Сафети-ефендија и београдски мухафиз су имали више састанака са Вучићем и Петронијевићем, али нам није познато шта је била тема разговора. Може се претпоставити да се разговарало о предстојећој Народној скупштини.⁶⁸² Уставобранитељи су и касније били у непрестаном конакту са београдским мухафизом и ванредним комесаром. Поред Вучића и Аврама, често их посећивао и Стојан Симић: „Стојан Симић непрестано час код паше, час код ефендије муту“.⁶⁸³

На Илиндан 1. августа 1840. народни депутати почели су да долазе у Топчидер. Међу њима су били виши и нижи представници свештенства, окружни начелници, председници окружних судова и 170 сеоских кметова. Депутати су били снабдевени пуномоћјем да могу у име целог народа говорити о ономе „што се благостојанија мира и доброг поретка отечества тикало буде“. Народна скупштина је почела са радом у понедељак, 3. августа. Тог дана у раним јутарњим часовима, на ливади изван Београда, такозваном Пашином чаиру, отпочело је постројавање српских и османских војних јединица. Након тога су почели да пристижу представници српске и османске власти. Прво је стигао српски кнез у пратњи високих црквених и световних достојанственика, а убрзо и Муса Сафети-ефендија са београдским мухафизом и османским чиновницима. Након њих дошао је и руски конзул Вашћенко. Вучић, Петронијевић и Стојан Симић нису били позвани, „што је народ противу њи највећма огорчен“. „Од противника садашњег Правленије Књажеског“ били су присутни Лазар Теодоровић, Матија Ненадовић, Стефан Стефановић Тенка, Јеврем Ненадовић, Јован Вељковић и Лазар Зубан.⁶⁸⁴

Тог истог дана прочитан је султанов ферман од 14. јуна 1840, прво на турском, а затим на српском језику. Након читања фермана Муса Сафети-ефендија је посредством београдског митрополита поставио четири питања народним депутатима: 1) да ли су задовољни са прочитаним ферманом? 2) да ли су захвални султану за Устав из 1838. године? 3) ако су задовољни са Уставом због чега су се побунили? и 4) због чега не желе да поједини државни чиновници буду у државној служби?

Комесар је захтевао да му се на постављена питања писмено одговори и да се народни депутати заједно да говоре истину. Када је митрополит изнео депутатима питања и захтев комесара, они су одговорили да су захвални на Уставу. Депутати су нагласили да се народ није бунио, већ да су бунтовници они који су се одметнули од своје власти и побегли у београдску тврђаву, те да због не желе да они буду у државној служби. После тога чули су се захтеви да се дозволи бившем кнезу Милошу да се врати у земљу. Муса Сафети-ефендија је захтевао од народа да му писмено одговоре и то одмах. Изговарајући се да им је потребно времена да се договоре, народни депутати су посредством окружних начелника затражили од комесара да им да више времена, што им је одобрено.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ ДАС, ДС, 1840, 344; АСАНУ, ИЗ, 9203; И IV, 36/45, А. Кодрика – А. Тјеру, Београд, 3. август 1840; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 140; Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 58.

⁶⁸² ДАС, МУД–П, 1840, Ф XIV, Р 114, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. јул 1840; Ф XIV, Р 122, исти – истом, Београд, 19/31. јул 1840.

⁶⁸³ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XIV, Р 136, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 24. јул / 5. август 1840.

⁶⁸⁴ НС, бр. 30, 27. јул/8. август 1840.

⁶⁸⁵ Према османском чиновнику и хроничару Рашид-беју, који је присуствовао овом догађају, одлагање предаје одговора је самовољно издејствовао кнез Михаило, те је због тога дошло до вербалног сукоба између њега и Муса Сафети-ефендије. Рашид-беј наводи да је након тога уследио и оштар вербални сукоб између кнеза и београдског мухафиза, због тога што је кнез оптужио мухафиза што је пружио уточиште уставобранитељима: „Ти си јатак хајдучки, јер примаш бегунце који нису задовољни са српском владом и законима. Чудо ми је!“ Мухафиз, разјарен кнежевим речима, отворено је оптужио кнеза да је он „глава хајдучима и људима без части“, те да Порта неће дозволити да такав човек буде кнез Србије: „А турска влада никада неће оставити Србију да њом самовољно

Уочи предаје писменог одговора ванредном комесару, у Топчидеру су се кнежеве присталице јако узбудиле. Почели су да вичу против Вучића и против свих оних који су се „од своје законе власти одметнули“, тражећи притом да се исти предају суду. Поред тога народни депутати су изразили отворен протест због мешање Порте у унутрашњу управу српске кнежевине, чиме се нарушава њена аутономија.⁶⁸⁶ У том духу били су састављени и опширни писмени одговори народних депутата на постављена питања. Одговоре су заправо саставили Ђорђе Протић и Цветко Рајовић.⁶⁸⁷

Дана 4. августа народни депутати су предали Муси Сафети-ефендији *Покорно представленије обиће-народне Србске скупштине*, што је уствари представљало одговоре на постављена питања Народној скупштини. На почетку је истакнуто да је Србија под сизеренством Високе Порте која јој је између осталог подарила и Устав, уживала унутрашњи мир. Тежња за самовлашћу поједних лица довела је до тога да је вишегодишњи мир нарушен. „Целом пак овом злу глава је Вучић“, а тело његови једномишљеници: Аврам Петронијевић, Стојан Симић, Стефан Стефановић Тенка, Матија Ненадовић, Лазар Теодоровић и Милутин Гарашанин, са осталим њиховим помоћницима. Вучић, Петронијевић и Симић који су заузимали највише положаје у земљи тежили су да збаци династију Обреновића и да један од њих постане кнез. О томе сведочи рад Уставотолователне комисије, која је агитовала у народу да се за кнеза изабере Александар Карађорђевић. Они су ово чинили свесно, зато што су знали да Порта неће да потврди за кнеза „сина свога душаманина Ђорђа Црног“, те да народ на крају мора изабрати једног од њих тројице. Кнеза Милоша су приморали да поднесе оставку, Јеврема Обреновића и кнегињу Љубицу су хтели да протерају, а присталице династије су прогањали. Антидржавном делатношћу успели су да Порта наруши аутономију Кнежевине Србије постављањем Вучића и Петронијевића за кнежеве саветнике. Када је народ сазнао да је кнежев живот у опасности, устао је брани кнеза. Они су тада, уместо да потраже заштиту код кнеза пребегли у београдску тврђаву, одакле су послали тужбу Порти да је кнез побунио народ. Мир се у земљи неће повратити све док се горе побројани уставобранитељи заувек не протерају из земље, а њихови помоћници и једномишљеници не предају српским судовима.⁶⁸⁸

У следећем делу *Покорног представленија* дати су одговори на питања која им је поставио Муса Сафети-ефендија претходног дана. Наглашено је да народни депутати нису задовољни што се у ферману кнез Михаило назива баш-кнезом, а не кнезом, због тога што је то у супротности са правима дарованим српском народу од султана, али и зато што је то назив за поглавара једног округа - „као што су код нас окружни начелници“. Поред тога, наведено је да је у супротности са српским аутономним правима и то што се Јован Антић у ферману назива кнезом, јер ову титулу у Србији само носе чланови владајуће династије Обреновића. Постављено је питање по којем праву се у ферману наређује Антићу да се по окончању мисије врати у Цариград? Антић, као српски чиновник, није смео без кнежевог допуштења да напусти Цариград, а исто тако и да се врати у Цариград као српски капућехаја. У даљем делу ове писмене представке изражено је негодовање због тога што је послата царска комисија која неће да врши никакво ислеђивање из тог разлога што је Висока Порта добро упозната са стањем у Србији. Због тога се поставља питање ко је известио Порту и позвао комисију, када то нису учинили ни кнеза, ни Државни савета, ни српски народ. Из тога што у ферману стоји

управља рука једног хајдука, којеме је и отац између хајдука изишао. Ти, идући тим путем, изгубио си Србију“. У оваквој напетости ситуацији мало је хвалило да дође до физичког обрачуна, који је спречен заузимањем портиног комесара и руског конзула. Интересантне појединости које наводи османски хроничар немају потврду у савременим српским изворима. АСАНУ, ИЗ, 9203; НС, бр. 30, 27. јул / 8. август 1840; бр. 31, 3/15. август 1840; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 140–143.

⁶⁸⁶ НС, бр. 30, 27. јул / 8. август 1840.

⁶⁸⁷ АСАНУ, ИЗ, 9203.

⁶⁸⁸ Међу помоћницима и једномишљеницима наведене седморице за коју је тражено да се протерају, народни представници су посебно истакли „калаузе Гарашанске“ који су подстицали народ, „и при самом бављењу овде Честите комисије Царске“, да јавно изражава незадовољство против српског кнеза. НС, бр. 31, 3/15. август 1840.

да је Порта добро упозната са унутрашњим збивањима у Србији и да „никавог другог изјасненије не потребује“, види се да се на тај начин тежи нарушавању аутономног статуса српске кнежевине. У прилог томе говори да они који су носиоци ордена нишан-ифтихар не подлежу српском суду. На тај начин, када би Порта сваком Србину дала орден, онда он не би био подређен српској влади, већ „Блистателној Порти“. С обзиром на то да Порта ово лако може удесити, онда је јасно да садашњу српску владу Порта не уважава, а чему у прилог сведочи чињеница да не само да су кнежеви противници одликовани османским орденима, него и „зликовци“ који од српских судова беже и налазе заштиту код београдског мухафиза Мехмед Хусрев-паше.⁶⁸⁹

Што се тиче питања да ли је српски народ задовољан са Уставом, одговорено је да народ нема ништа од тога што је захвалан и што се придржава Устава, зато што се кнез и српска влада називају бунтовницима, а они који су без икаквог суда протерали кнез Милоша, којем нису помогли ни турски орден, називају „Уставохранитељима“. Када је протериван кнеза Милоша Висока Порта није могла да пошаље комисију и испита кривицу протераног кнеза, а сада је могла да послуша само неколико људи и пошаље комисију „да суди цео Народ Србски, Његовог Књаза и Правитељство по ђефу речени[х] злоковарника“. Из свега наведеног види се како стоје ствари са српском унутрашњом самоуправом, али ми ћемо се потрудити да делујемо на Порту „да се од даровани[х] нам права ни једна черта неошкрби“, истакнуто је у народној представци. У закључном делу представке наведени је да ће Срби увек бити верни поданици Порте, од које очекују не само да не нарушава права српског народа, него и да их заштити, тражећи при том да Порта дозволи кнезу Милошу да се врати у земљу. На крају су истакли да се они неће разићи све док се „они[х] седам назначени[х] саветника“ заувек не протерају из земље, а њихови приврженици предају српским судовима на ислеђивање.⁶⁹⁰

Уз *Покорно представленије* народни депутати су приложили и оптужбу против уставобранитељских првака и њихових помагача и једномишљеника, то јест *Окривљујући акт што га је Србска народна скупштина предала турском комисару 23. јула 1840. године*.⁶⁹¹ Први на списку оптужених био је Вучић. Поред тога што је наведено да је починио многа незаконита дела и деловао против династије, оптужен је да је утицао да се везирским писмом постави за кнежевог саветника и да се бацио „Турцима у наручје“ и оклеветао народ да га је хтео убити. Својим оптужбама изазвао је долазак комесара у Србију и утицао да београдски паша пружи заштиту „злочинцима“ и на тај начин онемогући да они буду предати српским иследним органима. Тиме је узроковао да се Порта умеша у „дела која нашим судовима припадају“. За деловање на Порти и сарадњу са Турцима оптужени су и Аврам Петронијевић и Стојан Симић. Петронијевић је оптужен да је „тајну кореспонденцију са Цариградом водио“ и што је народу, у присуству чланова Државног савета и Намесништва, претио да ће „опет учинити да му по Окружјима Србије турске војводе и субаше заповедају.“⁶⁹² Међу оптуженима су се налазили и Лазар Теодоровић, Илија Гарашанин и Максим Ранковић, који су били чланови Уставотолкователне комисије која је агитовала у народу против династије.⁶⁹³ За рад против династије, али и за незаконите и противуставне радње оптужени су и Стефан Стефановић Тенка, Јован Вељковић, Јеврем Ненадовић, Лаза Зубан, Матеја Ненадовић, Ђука Стојчевић, Ранко Матејић и чланови Шабачког окружног суда. По истим тачкама оптужнице, али и због тога што су пребегли паши у град на списку оптужених су се нашао и следећа лица: Стефан Петровић Книћанин, Сима Милутиновић Сарајлија, Хаџи Милутин Гарашанин и његов син

⁶⁸⁹ НС, бр. 31, 3/15. август 1840.

⁶⁹⁰ НС, бр. 31, 3/15. август 1840.

⁶⁹¹ Окривљујући акт је штампан у *Новинама српским*, одакле га је преузео и објавио у прилогу своје књиге руски историчар и словенофил Н. А. Попов. НС, бр. 31, 3/15. август 1840; бр. 32, 7/19. август 1840; Н. А. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 397–404.

⁶⁹² НС, бр. 31, 3/15. август 1840; бр. 32, 7/19. август 1840; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 127–128; исти, *Аврам Петронијевић*, 134–135.

⁶⁹³ НС, бр. 31, 3/15. август 1840.

Лука Гарашанин. Међу последњима на оптужници се нашао Јован Антић. Он је окривљен да је без кнежевог допуштења напустио свој положај и радио на Порти, у сагласности са Вучићем и његовим једномишљеницима, против кнеза, владе и српског народа. На крају оптужнице се наводи да Вучић и његови једномишљеници раде да у Србији поново завладају дахије и зулумџари, који су стотинама година злостављали српски народ.⁶⁹⁴

Поред одговора народних депутата, Муса Сафети-ефендији су 7. августа предали своје одговоре и представници вишег и нижег свештенства, председник и чланови Апелационог суда и државни саветници.⁶⁹⁵ Представници цркве су рекли да су задовољни са Уставом и ферманом, а да је незадовољство народа узроковано протеривањем кнеза Милоша из Србије и агитацијом уставобранитеља који „иду против права народних, не поштују и не слушају кнеза, теже самовлашћу и непокорности“.⁶⁹⁶ Председник и чланови Апелационог суда по питању фермана и Устава дали су стилистички заплетен и недоречен одговор, изражавајући да се надају да султан неће нарушавати народна права док народ поштује Устав и буде веран Порти. Што се тиче незадовољства народа они су навели да се народ узнемиро због рада уставобранитеља против династије и кнеза, а особито што се Вучић и Петронијевић у везирском писму којим се постављају кнезу за саветнике, названи кнезовима, те је тако народ помислио да уместо једног има три кнеза. Поред тога народ се узнемирио зато што жели и повратак старог кнеза Милоша. На крају они су истакли да као судије сматрају да нема законског основа да се Вучић и његови једномишљеници протерају из земље, али као чланови Народне скупштине и као део народа они подржавају одлуку Скупштине да се они протерају, јер се само тако може повратити мир у земљи.⁶⁹⁷

Државни савет захвалио се на ферману и Уставу. Као узроке народног незадовољства навео је рад Уставотолкователне комисије, постављање Вучића и Петронијевића кнезу за саветнике и страх да они не протерају кнеза, као и страх да је бератом укинута наследство престола династији Обреновић. Према мишљењу Савета уставобранитеље је требало предати суду на ислеђивање, да се сви њихови преступи „покажу, осведоче и пресуде“. Након тога би се Државни савет, у сагласности са кнезом и комесаром, постарао да се поврати ред и мир у земљи.⁶⁹⁸

Десетог августа је писмену представку Муса Сафети-ефендији упутила и Београдска општина. На почетку је назначено да се у вароши појавило велико неспокојство зато што се „из целе Србије преступници данас овде од Вучићеве партије налазе“. Због тога је затражено од комесара да их преда суду или због безбедности грађана уклони из вароши. У случају да до тога не дође, онда да их написмено обавести, да би се грађани уклонили изван Београд.⁶⁹⁹

Када је Муса Сафети-ефендија примио писмене одговоре од народних представника, он је у договору са кнезом затражио да народни депутати уђу у београдску варош и потврде му све оно што су изнели написмено. Десетог августа између 200 и 300 народних депута

⁶⁹⁴ Поред горе наведених лица наведена су имена још седам лица, али и бројни „варошани и сељаци без имена“. НС, бр. 32, 7/19. август 1840.

⁶⁹⁵ ДАС, ДС, 1840, 344; НС, бр. 31, 3/15. август 1840; бр. 32, 7/19. август 1840; бр. 33, 7/19. август 1840.

⁶⁹⁶ НС, бр. 32, 7/19. август 1840.

⁶⁹⁷ НС, бр. 32, 7/19. август 1840; бр. 33, 10/22. август 1840.

⁶⁹⁸ Дан пре предаје свог одговора царском комесару Државни савет је затражио од Министарства унутрашњих да му поднесе извештаје о народним немирима и њиховим узроцима. Истог дана Министарство је поднело извештај Државном савету. У извештај је између осталог наведено да су узроци народног незадовољства ти што се кнезу Милошу не дозвољава повратак у Србију, што народ не жели да има три кнеза, већ једног из фамилије Обреновић - кнеза Михаила и што се у берату кнез Михаило не назива наследним, већ изборним кнезом. Осим тога народ је навео као узрок свог незадовољства то, што су Вучић и Гарашанин намеравали кнеза Михаила убити. На крају извештај се наводи да је Попечитељство унутрених дела уверено да се мир у земљи неће повратити док се уставобранитељи не протерају из земље. ДАС, ДС, 1840, 344; НС, бр. 33, 10/22. август 1840.

⁶⁹⁹ Писмену представку сличне садржине предала Општина је истог дана предала и кнезу Михаилу. НС, бр. 34, 17/29. август 1840.

наоружаних и на коњима ушли су у варош. Испред њих је јахао Јован Мићић. Њихов улазак у град изазвао је велики страх код кнежевих противника и београдских Турака. Депутати су се окупили на градској пијаци, одакле су редом, у групама, одлазили код царског комесара, уз којег су се налазили Ђорђе Протић, Цветко Рајовић, руски конзул и београдски паша. Портин комесар је сваког од народних представника, уз помоћ Јована Антића, појединачно испитивао с намером да утврди да ли се сви народни депутати слажу са оним што је наведено у *Покорном представленију*. Испитивање је трајало до мрака, а први је испитан Јован Мићић. Након што је утврђено да су сви сагласни са оним што су потписали, комесар их је питао шта је њихова „поглавита жеља“. Они су му одговорили да траже повратак кнеза Милоша и протеривање седам уставобранитеља из земље. Што се тиче повратка старог кнеза, комесар им је рекао да о томе нема ни говора и да им он то изваљује у име Високе Порте, са чиме је сагласна и Русија, што је потврдио и руски конзул. Затим су комесар и конзул заједно саопштили депутатима да се нико не може протерати без судске пресуде, па тако ни уставобранитељи. Након тога народни депутати су се вратили у Топчидер.⁷⁰⁰

Два дана касније Муса Сафети-ефендија се састао са вишим и нижим свештенством и са председником и члановима Апелационог суда. Сврха састанка је била да му они потврде усмено оно што су му доставили 7. августа писменим путем. Приликом тог сусрета комесар је пребацио председнику и члановима Апелационог суда, да они желе да протерају уставобранитеље из земље, не давши им прилику да их саслушају.⁷⁰¹

Из *Покорног представленија* и *Окривљујућег акта* народних депутата очигледно је да су они решење политичке кризе у земљи видели у протеривању уставобранитељских првака из земље и стављању под суд њихових присталица, што је у ствари био став српске владе. Изузетак представља мишљење Државног савета да се уставобранитељски прваци не протерују, него да се и они као и њихове присталице подвргну судском поступку. У *Покорном представленију* и *Окривљујућем акту* Порта је на више места отворено оптужена да је радила и да ради на нарушавању српске аутономије, што је било посебно видљиво у ферманима у којима је српски кнез ословљен као главни кнез или баш-кнез, чиме се деградирало владалачко звање владара Србије, те именовањем саветника кнезу што је било у супротности са Уставом и поступком са српским капућехајом. Помало зачуђује одговор Државног савета, где се као један од узрока народног незадовољства наводи страх да је бератом издатим кнезу Михаилу укинута наследност династији Обреновића. Поставља се питање да ли је Државни савет био свестан да је смрћу кнеза Милана умрла и наследност кнежевског достојанства у Србији и да је Михаило Обреновић био изборни кнез. Све у свему, може се закључити да је српска влада била свесна да Порта нарушава аутономију Србије и да јој у томе помажу уставобранитељи, који су уствари представљени као главни кривци.

Муса Сафети-ефендија, коме су предати писмени одговори, самим тим је био директно упознат са ставом српске владе и било му је јасно да су кнез и влада непријатељски насторојени не само према уставобранитељима, већ и према Порти. Будући да је дошло до отвореног оптуживања Порте Муса Сафети-ефендија је саопштио Народној скупштини да је из *Покорног представленија* и *Окривљујућег акта* закључио да српски народ није задовољан са ферманом којим се он именује за комесара нити са њим као комесаром, али и да народ није задовољан ни са Уставом. Због тога су народни депутати 13. августа писмено одговорили комесару да његови закључци нису исправни, већ да главно незадовољство народа произилази из тога што се Порта отворено меша у унутрашње ствари Србије и тиме нарушава њену аутономију.⁷⁰² Отворено оптуживање Порте отворило је непремостиви јаз између ње и српске владе, што је још више уверило Порта да треба подржавати уставобранитеље у њиховој борби

⁷⁰⁰ НС, бр. 31, 3/15. август 1840; Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 69–70; Ј. М. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ. 1, 115.

⁷⁰¹ НС, бр. 31, 3/15. август 1840; Н. Попов, *Србија и Русије*, св. 4, 70.

⁷⁰² ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 188.

против кнеза Михаила и династије Обреновића. Уставобранитељи су имали две опције: да побегну из земље или да се ослоне на османске власти у Србији и Порту, који су могли да их заштите и пруже им уточиште. Циљ такве уставобранитељске политке било је одржање и повратак на власт. Из тог разлога су у *Одговорима на Окривљујући акт* истицали суверенитет Порте у Србији као сизерена из чега је проистицало њено право да се меша у унутрашње ствари Србије и пази да се не погази Устав.⁷⁰³

Изгнанство

Окривљујући акт био је непосредан повод да се поведе истрага о оптужбама које су изнете против уставобранитеља. Из тога разлога је кнежевим указом од 12. августа 1840. основана Чрезвичайна комисија, чији је задатак био прикупљање доказе против оптужених и њихово подвргавање испитивању. Након тога би се установио Чрезвичайни суд,⁷⁰⁴ који би оптуженима изрекао пресуде.⁷⁰⁵ Због оснивања Чрезвичайне комисије 15. августа је дошло до новог састанка између кнеза Михаила и Муса Сафети-ефендије у згради Београдске царинарнице. Тада је договорено да се судски испитају кривице уставобранитеља и њихових присталица. Тужбе против седморице државних саветника требало је да истражи комисија састављена од председника и чланова Апелационог суда и председника свих окружних судова, а тужбе против осталих виших и нижих чиновника већ формирана Чрезвичайна комисија.⁷⁰⁶

Министарство унутрашњих дела издало је 16. августа *Објављеније* становницима београдске вароши, којима их је позвало да помогну надлежним органима, ако устреба и оружјем, у хватању оних лица која се не би одазвала на позив Чрезвичайне комисије. Новонастале околности послужиле су као повод уставобранитељима и њиховим присталицама да 17. августа поново пребегну у београдску тврђаву. Београдски паша је пружио уточиште само двадесет четворици,⁷⁰⁷ док је њих тридесет и осморо⁷⁰⁸ било привремено смештено у кући

⁷⁰³ *Одговори на Окривљујући акт* нису били објављени у *Новинама србским*, због тога што су били у супротности са ставом кнеза и владе. Објавио их је Н. Попов као прилог – *Србија и Русија*, св. 4, 404–426.

⁷⁰⁴ Чрезвичайни или ванредни судови се уводе у посебним ситуацијама. Опширније о чрезвичайним судовима у Кнежевини Србији: У. Станковић, *Разлози честог формирања ванредних судова у Србији 1839–1844*, Владавина права и правна држава у региону, Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 26. октобра 2013. на Палама, Источно Сарајево 2014, 830–844; *Чрезвичайни суд над бунтовницима (1839) и Преки суд формиран поводом Катанске буне (1844)*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, необјављена докторска дисертације, 2016; М. Поповић, *Судство у Кнежевини Србији (1838–1869)*, Београд 2016, 179–191.

⁷⁰⁵ За председника Чрезвичайне, то јест Ванредне комисије, именован је Голуб Петровић, председник Апелационог суда. Поред председника комисија је имала четири члана, два деловодитеља и неколико писара. ДАС, ДС, 1840, 344, 436; ЧК, 1; НС, бр. 31, 3/15. август 1840; бр. 39, 21. септембар / 3. октобар 1840.

Чрезвичайна комисија заслужује посебну научну обраду. У правној историографији је обрађена истрага Чрезвичайне комисије поводом оптужбе Симе Милутиновића Сарајлије. Види: У. Станковић, *Истрага Чрезвичайне комисије против Симе Милутиновића Сарајлије*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 48/1 (2014), 251–262.

⁷⁰⁶ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 102, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Топчидер, 4/16. август 1840; НС, бр. 32, 7/19. август 1840.

⁷⁰⁷ Тома Вучић Перишић, Аврам Петронијевић, Стојан Симић, Стефан Стефановић Тенка, Лазар Теодоровић, Матеја Ненадовић, Паун Јанковић, Хаџи Милутин Гарашанин, Јеврем Ненадовић, Јован Вељковић, Лаза Зубан, Илија Гарашанин, Стефан Петровић Книћанин, Ђука Стојчевић, Сима Милутиновић Сарајлија, Јанко Михаиловић, Ранко Матејић, Марко Јокић, Илија Чарапић, Иван Миливојевић, Љубомир Јовановић, Стеван Јовановић, Александар Хаџи Трифковић и Ђоко Обрегковић. ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 124, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. август 1840; НС, бр. 35, 24. август/5. септембар 1840.

⁷⁰⁸ Најзначајнији представник уставобранитеља међу поменутом тридесет осморицом био је Лука Гарашанин, син Хаџи Милутина Гарашанина. Осталих тридесет седморица били су уставобранитељске присталице, од којих су поједини пребегли због дугова. ДАС, ЧК, 6, 11, 13; МУД–П, 1840, Ф XI, Р 105, Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београд, Топчидер, 6/18. август 1840; Ф XI, Р 124, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. август 1840; Ф XI, Р 138, исти – истом, Београд, 6/18. септембар 1840; АСАНУ, ЗДС, II, 14556/1075, 1076.

Хасан-ефендије, у близини тврђаве. Поменутих тридесет осморица, страхујући за своју безбедност, одлучили су да пребегну у Панчево. Османске власти су им издале пасоше, а низами београдског гарнизона су у ноћи између 17. и 18. августа довукли пет чамаца српских рибара у близини тврђаве, на којима су се уставобранитељске присталице превезле у Панчево, где су остали до средине септембра, када су отишле у Видин.⁷⁰⁹

После бекства уставобранитеља и њихових присталица српске власти су око београдске тврђаве поставиле страже, тако да нико непримећен није могао ни да уђе ни да изађе из тврђаве. Турски низами су покушали да растерају српске страже, док је београдски мухафиз захтевао да се оне уклоне, али му је одговорено да су оне постављене због уставобранитеља којима је пружена заштита у тврђави. Муса Сафети-ефендија је такође тражио да се страже уклоне, али му је одговорено да су страже у српском делу београдске вароши, а не у турском.⁷¹⁰ Београдски мухафиз и ванредни комесар издали су из револта наређење да се ни један Србин не пусти наоружан да уђе у београдску тврђаву, што је било у супротности да дотадашњом праксом. Наредба је повучена тек крајем септембра.⁷¹¹

Кнез Михаило је 21. августа издао Прокламацију, која је следећег дана јавно прочитана на Народној скупштини. У Прокламацији се тражило од народа да не захтева повратак кнез Милоша у Србију, зато што са тим нису сагласни сизерен и покровитељ. Затражено је да се народ не купи у политичке сврхе, да редовно плаћа порез и буде послушан надлежним властима. Да народ верује само онима који имају наредбе потписане од кнеза и премапотписане од министра, или потписане од министра а премпотписане од окружног начелника, или потписане од окружног начелника а премпотписане од среског начелника. Међутим, ову обавезу нису потписали сви народни представници. Због тога је кнез 24. августа издао нову Прокламацију у којој је истакао да ће оног који се његовој „законој вољи противио буде, најстроже а и самом смрћу казнити.“ Кнез је народ позвао у Топчидер, стајало је даље у Прокламацији, не да га пита да ли ће им заповедати, него да им заповеда да се не мешају у државне послове, да се не окупљају у великом броју, да се повинују властима, порез плаћају и остале њихове дужности према држави испуњавају.⁷¹²

Истог дана 17 окружних начелника, 17 окружних судија, председник и четири члана Апелационог суда, девет државних саветника и председник Државног савет и четири министра, потписали су *Обавезитељство* и заклели се на верност кнезу и влади. *Обавезитељством* је било предвиђено следеће: 1) да се сваки онај који би радио против кнеза речју или делом сматра издајником и казни смрћу; 2) онај који би радио против државе и кнеза у намери да уруши државни поредак да се казни тешком робијом, или чак „према величини

⁷⁰⁹ Уставобранитељи су пре бекства у београдску тврђаву имали више састанака са Муса Сафети-ефендијом. Може се претпоставити да су том приликом добило комесарово уверење и сагласност да ће им бити пружена заштита и да неће бити изручени српској власти. ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 103, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. август 1840; Р 104, исти – истом, Београд, 5/17. август 1840; Р 106, исти – истом, Београд, 6/18. август 1840; Р 107, исти – истом, 6/18. август 1840; Р 109, Ђ. Малетић – М. Богићевићу, Београд, 6/18. август 1840; М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. август 1840; Р 110, исти – истом, Београд, 7/19. август 1840; Р 124, исти – истом, Београд, 16/28. август 1840; АСАНУ, ИЗ, 9203; НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; НС, бр. 32, 7/19. август 1840; бр. 34, 17/29. август 1840; бр. 35, 24. август/5. септембар 1840; бр. 39, 21. септембар / 3. октобар 1840.

⁷¹⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XI, Р 105, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. август 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београд, Топчидер, 6/18. август 1840; Р 109, Ђ. Малетић – М. Богићевићу, Београд, 6/18. август 1840; Р 111, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. август 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београд, Топчидер, 7/19. август 1840.

⁷¹¹ ДАС, МУД–П, 1840, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 11/23. август 1840; исти – истом, Београд, 12/24. август 1840; М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 11/23. септембар 1840; М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. септембар 1840.

⁷¹² НС, бр. 34, 17/29. август 1840.

зломишљенија“ смрћу; 3) исто тако да се казни онај који би подстеркивао народ да не слуша своје надређене и да не плаћа порез држави; 4) на исти начин да се казни онај који би правило тајне договоре против државног поретка, или ишао мимо надлежне власти другима и од њих примао потребно „настављеније“, укључујући и окружне и среске начелнике.⁷¹³ Очигледно је да је ова последња тачка била уперена против оних који су прибегавали сарадњи са османским властима и уставобранитељима.

У тренутку када је потписано *Обавезитељство* с циљем да се утврди ред и мир у земљи, у Пожаревачком и Смедеревском округу је дошло до мањих немира, у корист повратака кнеза Милоша. Иза тога су стајали кнегиња Љубица и Јован Мићић. Један од главних предводника био је Петар Илић Пекета, начелник Моравског среза, по коме је овај народни покрет названа Пекетина буна. Под изговором да је Мићић везан, а кнез у опасности, народ, предвођен моравским среским начелником, упутио се ка Топчидеру. Када су схватили да су погрешно информисани, побуњеници су прешли на кнежеву страну, а предводник је ухваћен са још 23 своја приврженика, те су подвргнути ислеђивању и суђењу.⁷¹⁴ Кнез Михаило је поступио на овај начин са учесницима Пекетине буне због тога што га је Порта оптуживала да је он организатор свих побуна у земљи.⁷¹⁵

Неколико дана након Пекетине буне поново су се састали кнез Михаило и Муса Сафети-ефендија. Приликом разговора комесар је затражио од кнеза да се ствар са оптуженима лицима на Народној скупштини реши ван судског процеса. Сагласио се са захтевом Народне скупштине да седам уставобранитеља напусте земљу, али да им се доделе пензије и гарантује безбедност њихових породица и имовине. За остале оптужене је затражио да их кнез амнестира. Кнез му је одговорио да то не може учинити без сагласности Државног савета. Да би убрзао ствари Муса Сафети-ефендија је слао кнезу као посреднике Јована Антића и Рашид-бега, а поводом поменутог предлога са кнезом се више пута састајао и руски конзул. На седница Државног савета предлог је одбијен, тако да ништа конкретно није решено. Почетком септембра кнез се вратио у Крагујевац, а у Београду је оставио Ђорђа Протића да води „нуждне преговоре“ са комесаром.⁷¹⁶

Муса Сафети-ефендија је и даље остао у Београду због тога што је добио наређење да се не напушта Србију док се не види шта ће се конкретно предузети против Мехмед Али-паше. Да би извршио притисак на српску владу, ванредни комесар је подстицао Турке који су живели у Србији да подносе жалбе против српске владе и оптуже је да их прогања. За то време уставобранитељи су у пратњи низама излазили у варош и окупљали се у турским кафанама. Поједине присталице уставобранитеља растурали су пасквиле уперене против кнеза и владајуће династије, али је влада брзо сузбила њихову акцију.⁷¹⁷ Османске власти у Србији су

⁷¹³ ДАС, ЗМП, 7989; МУД–П, 1840, Ф XIV, Р 194.

⁷¹⁴ Према пресуди Чрезвичайног суда од 31. новембра 1840. који је устројен због ислеђивања учесника у буни, Пекета је осуђен на четири године затвора, 19 његових приврженика на мање казне, док су њих четворица ослобођени. Јовану Мићићу није суђено јер га је кнез помиловао на молбу кнегиње Љубице. АСАНУ, ИЗ, 9203; НС, бр. 34, 17/29. август 1840; бр. 35, 24. август/5. септембар 1840; бр. 48, 23. новембар / 5. децембар 1840; А. С. Јовановић, *Пекетина буна*, Коло I/8 (1901), 472–485.

⁷¹⁵ Мајор Милош Богићевић, управник варошско Београда, известио је о побуни стране конзуле, београдског пашу и Муса Сафети-ефендију. ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 188, М. Богићевић - Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. август 1840.

⁷¹⁶ Кнез Михаило је у Крагујевцу 16. септембра свечано прославио свој осамнаести рођендан. Кнежев рођендан је свечано прослављен и у Београду, а поводом тога је увече истог дана уприличен бал. НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, ИЗ, 9203; НС, бр. 35, 24. август / 5. септембар 1840; бр. 37, 7/19. септембар 1840.

⁷¹⁷ ДАС, ЧК, 14; МУД–П, 1840, Ф VIII, Р 13, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. септембар 1840; Ф VIII, Р 160, исти – истом, Београд, 11/23. септембар 1840; П. Топаловић – истом, Смедерево, 23. септембар / 5. октобар 1840; Ф VIII, Р 161, М. Богићевић – истом, Београд, 16/28. септембар 1840; кнез М. М. Обреновић – истом, Крагујевац, 25. септембар / 7. октобар 1840; Ф VIII, Р 37, М. Богићевић – истом, Београд, 23. септембар / 5. октобар 1840; Ф VIII, Р 36, исти – истом, Београд, 24. септембар / 6. октобар 1840; Ф VIII, Р 38, исти – истом, Београд, 24. септембар / 6. октобар 1840; Ф VIII, Р 29, исти – истом, Београд 28. септембар / 10.

помогале акцију уставобранитељских присталица, чему у прилог сведочи случај Ђурађа Кедића, сина кнеза Подгорске кнежине у Ваљевској нахији Милића Кедића, који је погинуо 1809. борећи се против Турака. Ђурађ Кедић је растурао пасквиле против кнеза и владе и одржавао преписку са Вучићем посредством соколских Турака. Бојећи се да ће бити ухваћен од власти, побегао је у Соко, где му је соколски муселим пружио уточиште. Касније је из Сокола побегао у Зворник.⁷¹⁸

Пошто је Муса Сафети-ефендија у другој половини октобра добио наређење да оконча преговоре са српским кнезом и врати се у Цариград, упутио је је кнезу позив да се поново састану. Због тога је кнез Михаило 28. октобра поново дошао у Београд. Убрзо су кнеза посетили Муса Сафети-ефендија, руски конзул Вашћенко и кајмакам Хусејин-бег. Током двочасовног разговора Муса Сафети-ефендија је изнео предлог да се уставобранитељским првацима, који су раније обављали дужности кнежевих и државних саветника, да пензија и да они након, као опасни по ред и мир, оду из Србије. Предлог ванредног комесара кнез је изнео пред Државни савет, који је одбио да га усвоји.⁷¹⁹

Следећег дана дошло је до последњег састанка кнеза Михаила и ванредног комесара. Том приликом комесар је питао кнеза да ли он гарантује да ће породице и имовина оних који оду из земље бити сигурни. Кнез му је одговорио да хоће и да је то и Уставом загарантовано. Након тога Муса Сафети-ефендија је напустио Београд и отпутовао парабродом заједно са Јованом Антићем и 37 уставобранитеља.⁷²⁰ У складу са Портиним наређењем у Цариград је заједно са њим кренуло 14 уставобранитеља, док су остали били остављени у Видину.⁷²¹ Истог дана када је Муса Сафети-ефендија напустио Београд, у Земун су прешли Стојан Симић, Лазар Арсенијевић и Радован Дамјановић.⁷²²

октобар; Ф XI, Р 41, кнез М. М. Обреновић – истом, Крагујевац, 10/22. октобар 1840. Ф XI, Р 45, М. Жујовић – истом, Београд, 11/23. октобар 1840.

⁷¹⁸ Ђурађ Кедић се вратио у Србију у пролеће 1841, пошто је добио уверење да ће му све бити опроштено, а он се закleo да неће више радити против власти. ДАС, МУД–П, 1840, Ф X, Р 194, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 25. септембар / 7. октобар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја подринског, Крагујевац, 25. септембар / 7. октобар 1840; исто – Начелству Окружја ваљевског, Крагујевац, 25. септембар / 7. октобар 1840; Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 7/19. октобар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 18/30. октобар 1840; Ђ. Кедић – М. Крстићу, Зворник, 28. октобар / 9. новембар 1840; Т. Солдатовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 1/13. новембар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја подринског, Крагујевац, 18/30. новембар 1840; Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 9/21. децембар 1840; исти – истом, Лозница, 31. децембар 1840 / 12. јануар 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. јануар 1841; Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 11/23. март 1841; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, 17/29. мај 1841; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. мај / 1. јун 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ваљевског, Београд, 27. мај / 8. јун 1841; Н. Радојловић – Попечитељству унутрашњих дела, Ваљево, 13/25. јун 1841.

⁷¹⁹ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IX, Р 46, М. Жујовић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. октобар 1840; НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, ИЗ, 9203; НС, бр. 43, 19/31. октобар 1840.

⁷²⁰ Српска влада није била потпуно сигурна да уставобранитељи одлазе из Србије, те је због тога издато наређење Смедеревском и Пожаревачком окружном начелству да строго воде рачуна да се којим случајем неки од уставобранитеља или њихових присталица не искрца са параброда на српску обалу. НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, ИЗ, 9203; ЗДС, I, 14556/16; ДАС, МУД–П, 1840, Ф IX, Р 196, П. Поповић – Начелству Окружја пожаревачког, Смедерево, 17/29. октобар 1840; М. Ђорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Пожаревац, 18/30. октобар 1840; исти – истом, Београд, 20. новембар / 2. децембар 1840; НС, бр. 43, 19/31. октобар 1840.

⁷²¹ У Цариград су отишли: Тома Вучић Перишић, Аврам Петронијевић, Лазар Теодоровић, Матија Ненадовић, Стефан Стефановић Тенка, Илија Гарашанин, Јеврем Ненадовић, Паун Јанковић, Лаза Зубан, Боос Ованес, Димитрије Љотић, Марко Јокић, Сретко Поповић и Јован Вељковић. НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, ИЗ, 9203; ДПСЦ, I, бр. 171–173; НС, бр. 43, 19/31. октобар 1840; бр. 44, 25. октобар / 6. новембар 1840; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 143; Н. Христић, *Мемоари*, 35; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 131–132; исти, *Аврам Петронијевић*, 137.

⁷²² НС, бр. 43, 19/31. октобар 1840.

Одласком уставобранитеља из Србије завршена је прва фаза њиховог сукоба са кнезом Михаилом и његовом владом. Уставобранитељи су 1839. искористили „народно незадовољство“ да принуде кнеза Милоша на абдикацију. Непуних годину дана касније обреновићевци су окренули „народно незадовољство“ против уставобранитеља, што се завршило њиховим изгнанством из земље.

Преокрет

Муса Сафети-ефендија, Јован Антић и избегли уставобранитељи стигли су у Цариград крајем новембра 1840. године. Уставобранитељи су најпре били смештени у конаку Муса Сафети-ефендије у махали Ајнали Каваку (*Aynalı Kavak*), у близини куће Мусатафа Решид-паше. Средином децембра били су пресељени у кући са 12 одаја у Џибалији, где се налазила и Српска агенција у Цариграду. Порта је поред смештаја изгнаним Србима пружила и материјалну помоћ од 20.000 гроша. Такође постарала се да буду збринуте и они који су остали у Видину.⁷²³

Тома Вучић Перишић и Аврам Петронијевић су убрзо по доласку били примљени у приватну аудијеницију код Мустафа Решид-паше. Пашу је посетио и српски капућехаја Јован Антић. Наредних дана изгнани уставобранитељи посетили су руског посланика Титова, а такође и високе достојанственике Османског царства. Свуда су били лепо примљени и добили исти савет, да буду стрпљиви. Наиме, Порта и Русија као и остале велике силе биле су заузете решавањем сукоба са Мехмед Али-пашом и очекивањем да ли ће египатској кризи после војне интервенције коначно доћи крај, те је због тога питање избеглих уставобранитеља решавано успут.⁷²⁴

Питање избеглих уставобранитеља требало је да се реши посредовањем сизерена и покровитеља, то јест Османског царства и Русије. Велики везир Мехмед Емин Рауф-паша⁷²⁵ је у децембру 1840. обећао уставобранитељским првацима да ће их султан у договору са руском владом вратити на ранија звања. Сличне инструкције по овом питању су добили од својих надређених београдски мухафиз Мехмед Тамил-паша и руски конзул Вашћенко. Јован Герман је писао кнезу Михаила да Порта, која је уставобранитеље сматрала невиним, негодује што се у Србије није ништа конкретно решило поводом њих, те да се за решење тог питања залаже и Русије. Поред тога, Герман је обавестио кнеза да се због тог проблема може довести у питање и његово кнежевско звање. У таквој ситуацији, која није изгледала нимало наивно, кнез Михаило, иако није добио никакав званичан захтев од Порте, одлучио је да се питање изгнаних уставобранитеља и њихових присталица поново расправи на седници Државног савета.⁷²⁶

Кнез Михаило је дошао из Крагујеваце у Београд после Божића 1841. године. На седници Државног савета која је одржана након кнежевог доласка донета је одлука да се дозволи повратак у земљу свим избеглим уставобранитељима и њиховим присталицама, изузев Томи Вучићу Перишићу, Стојану Симићу и Хаџи Милутину Гарашанину, који су сматрани опасним за државни поредак. Одлучено је да се оним државним службеницима који ће се вратити у земљу одреди одговарајућа пензија, а Вучићу, Симићу и Гарашанину поред пензије и додатних 500 талира годишње, због тога што ће живети изван земље. Одлуку је

⁷²³ ДПСЦ, I, бр. 172, 173, 181, 182; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 143; Н. Христић, *Мемоари*, 35; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 132–133.

⁷²⁴ ДПСЦ, I, бр. 172, 173, 176, 182.

⁷²⁵ Мехмед Емин Рауф-паша (1780–1860) је рођен у Истанбулу. Пет пута је био велики везир (1815–1818, 1833–1839, 1840–1841, 1842–1846, 1852). Опширније о њему: К. Beydilli, *Mehmed Emin Rauf Paşa (1780–1860), Osmanlı sadrazamı*, TDVİA, 28. Cilt, Ankara 2003, 465–467; М. Doğan, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780–1860)*, необјављена докторска дисертација, Институт друштвених наука Универзитета Хаџтепе, Анкара, 2019.

⁷²⁶ ДАС, ИГ, 51; НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; НС, бр. 13, 29. март / 10. април 1841; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 146.

званично достављена Порти и руском посланству у Цариграду, те се сходно томе очекивао њихов одговор. Уместо тога кнез је званично обавештен да је у Србију упућен барон Вилхелм Карлович Ливен, ађутант и изасланик руског цара.⁷²⁷

Мисија барона Ливена

Барон Ливен је пре свог поласка из Цариграда имао састанак са Мустафа Решид-пашом. Тада је између њих постигнут договор на који начин ће се уставобранитељи вратити у Кнежевину Србију. Према постигнутом договору присталице кнеза Михаила и присталице уставобранитеља требало је да предају забраву све раније сукобе, те да због онога што се десило никоме не буде суђено. Због тога се уставобранитељи неће вратити у Србију на основу кнежевог помиловања, зато што они нису као кривци осуђени или протерани из Србије, већ су својевољно отишли из земље. Кнез ће једним званичним државним актом или изјавом обнародовати да је од Високе Порте тражио да се избеглим политичким емигрантима дозволи повратак у земљу и обећање да ће им се по повратку у српску кнежевину обезбедити лична и имовинска безбедност. Порта је сагласна да Вучић још извесно време остане у емиграцији, а ако буде потребно и Стојан Симић и Милутин Гаршанин. Они ће се вратити у земљу када Порта буде сматрала да је погодно. Свим избеглим уставобранитељима, како онима који ће се вратити у Србију, тако и онима који ће још извесно време остати изван земље, српска влада је била дужан да обезбеди пензију и новчану помоћ према њиховој заслуги и ранијим звањима и положајима које су заузимали. Устав ће се убудуће строго поштовати, а српски кнез ће владати у складу са Уставом. Свако лице које убудуће прекриши Устав сносиће највећу одговорност, али не може бити кажњено само на основу оптужби, него му се мора судити на основу постојећих закона. У накнаду што ће кнез примити на себе обавезе према уставобранитељима, Порта ће најсторже опоменути политичке емигранте да по свом повратку у земљу остану покорни кнезу и не раде против њега и државног поретка. У складу са свим наведеним инструкције су добили и руски конзул и београдски мухафиз.⁷²⁸

Поводом доласка барона Ливена у Алексинац је упућен државни саветник Теодор Хербез да га дочека и пропрати до Крагујеваца. Барон Ливен је стигао у Алексиначки карантин 16. марта 1841. са четворочланом пратњом. Након издржаног карантинског периода Ливен и његова пратња кренули су за Крагујевац.⁷²⁹ У Крагујевац су стигли 22. марта, а убрзо након тога дошао је и руски конзул Вашћенко. Након више састанака кнеза, министара и руских представника договорено је да се усвоји одлука кнеза и Државног савета донета почетком године, то јест да се дозволи свима повратак у земљу осим Вучићу, С. Симићу и Х. М. Гаршанину. Свима који су били у државној служби биће одређене пензије, а поменута тројица ће примати пензије у емиграцији. Поред тога кнез је требало званично да их амнестира.⁷³⁰

Кнез Михаило, заједно са министрима и руским дипломатама требало је да крене за Београд, где је требало упознати са договором београдског мухафиза. Најпре су у Београд 30. марта дошли барона Ливен и руски конзул заједно са Јевремом Обреновићем, док је кнез са министрима дошао неких два сата касније. Након доласка у Београд уследиле су узајамне

⁷²⁷ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VII, Р 49, кнез М. М. Обреновић – Г. В. Вашћенку, Београд, 25. јануар / 6. фебруар 1841; ПО, 70/197; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; НБС, ОПФ, ГЈ, 558/1/6; ПКОРС, бр. 121.

⁷²⁸ ПКОРС, 120, 121; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 146; Н. Христић, *Мемоари*, 35; Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 101–104, 126–127; Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, 47–48.

⁷²⁹ ДАС, МУД–П, 1841, Ф I, Р 174, Ц. Рајовић – Начелству Округља алексиначког, Београд, 2/14. март 1841; П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 4/16. март 1841; В. Димитријевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 10/22. март 1841.

⁷³⁰ НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; НС, бр. 11, 15/27. март 1841; бр. 12, 22. март / 3. април 1841; С. Ј. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, 384; Д. Медаковић, *Повестница српског народа од најстарији времена до године 1850*, књига IV, Нови Сад 1852, 236; Р. П. Марковић, *Питање престонице*, 128–129; А. Ивић, *Из доба Карађорђа и сина му кнеза Александра*, 1984, 86.

посете између београдског мухафиза и барона Ливена и између београдског мухафиза и кнеза Михаила. После посета уследили су свечани ручкови на којима су били присутни београдски мухафиз, српски званичница, руски представници и страни конзули. Прво свечано окупљање било је код београдског мухафиза у суботу 2. априла, док је следећег дана свечаност одржана код Јеврема Обреновића. После тога кнез Михаило је 5. априла издао званичну Прокламацију о повратку уставобранитеља и њихових присталица. У Прокламацији је стајало да је кнез саопштио своју жељу о повратку политичких емиграната Порти и Русији, који су се са тим сагласили, те да неће бити дозвољен повратак свим уставобранитељима. Повратници који буду желели да буду примљени у државну службу биће дужни да поводом тога упуте кнезу молбу. Сви сукоби и оптужбе се предају заборава, док ће убудуће они који нарушавају Устав бити кажњени.⁷³¹ Кнежева Прокламација је била у складу са постигнутом договором између барона Ливена и Мустафа Решид-паше. Након обнародовање Прокламације руски барон је остао у Београду још шест дана, то јест до 12. априла, када је прешао у Земун, одакле је на параброду наставио пут за Цариград. Барон Ливен је кренуо на пут задовољан и уверен да је успешно решено питање политичких емиграната.⁷³²

Кнежева Прокламација је званично упућена политичким емигрантима у Видину и Цариграду и послати им је новац за путне трошкове до Србије. Политички емигранти су одбили да прихвате званични кнежев позив да се врате у земљу, у чему им је подршку пружила и Порта. Емигранти којима је био дозвољен повратак у Србију тражили су да се одмах врате у службу, правдајући се да службу нису оставили својеволјено, већ под притиском побуњеног народа. Тражили су да им се издају све неиздате плате од тренутка када су били принуђени да напусте службу. Порта је вршила притисак на кнеза да изађе у сусрет захтевима уставобранитеља због тога што су према њеном мишљењу били праведни.⁷³³ У овом случају поново се показала отворена подршка Порте уставобранитељима, док се, узимајући у обзир мисију барона Ливена, видело да Русија подржава кнеза Михаила и српску владу. Главни циљ мешања Русије у питање повратка уставобранитеља био је да у Србији коначно дође до унутрашњег мира, чиме би се осујетило даље мешање Порте и престало нарушавање српске аутономије.

Кнез Михаило је пристао под утицајем Порте и Русије да дозволи повратак уставобранитељима у Србију што је донекле било у супротности са аутономијом српске кнежевине. Међутим, отворено тражење Порте да се уставобранитељи приме у службу и да им се исплате заостале плате било је сасвим у супротности са Хатишерифом из 1830. и Уставом из 1838. године. Да се односи не би даље заоштравали српски кнез је 7. маја издао указ којим се престоница премешта из Крагујевца у Београд.⁷³⁴

Након премештаја престонице и сређивања државних аката, увидело се да су преводи поједних берата, фермана и хатишерифа погрешно тумачени, због тога што су преводи били лоши. Из тога разлога је донета одлука да се оригинали тих аката пошаљу придворном драгоману бечког двора Хусару, да их преведе на француски и немачки језик. Укупно је послато 16 аката на османском језику, међу којима су била четири хатишерифа издата српском народу, берати кнеза Милана и кнеза Михаила, фермани о ђумруку и укидању Намесништва, те фермани слати 1838. и 1839, који су се тicali трговачких уговора које је Османско царство

⁷³¹ НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; ДАС, МУД–П, 1841, Ф I, Р 174, Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београда, Крагујевац, 14/26. март 1841; исто – истом, Београд, 15/27. март 1841; НС, бр. 12, 22. март / 3. април 1841; бр. 13, 29. март / 10. април 1841.

⁷³² НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; НС, бр. 14, 5/17. април 1841.

⁷³³ НС, бр. 13, 29. март / 10. април 1841; ДАС, ЗМП, 7999, 8001; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; АСАНУ, СК, 7409. А. Петронијевић – С. П. Книћанину, Панчево, 12/24. фебруар 1842; *Преписка*, бр. 3.

⁷³⁴ Опширније о премештању престонице: Р. П. Марковић, *Питање престонице*, 129–131; Р. Ј. Поповић, А. Вулетић, П. Илић, *нав. дело*, 78–81.

склопило са европским државама. Акта су достављена Хусару посредством Адолфа Филпсборна, незваничног владиног агента у Бечу. Хусар је превео сва акта до краја октобра 1841, те је за то награђен са 200 дуката. Осим тих аката Хусар је требало да преведе и берат о наследном кнежевском достојанству који се налазио код Милоша Обреновића. Некадашњем кнезу је писано поводом тога и он је дао сагласност да дођу код њега и направе препис. У расположивим изворима нема даљих података о томе, али се може претпоставити да је на крају урађен и превод поменутог берата.⁷³⁵

Повратак изгнаних

Избијање Нишке буне у пролеће 1841, за коју је Порта сумњичила српску владу, утицало је на Порту да заузме још негативнији став према кнезу Михаилу.⁷³⁶ Догађаји који су проистекли избијањем побуне у Нишком санџаку и завршна фаза у решавању Друге египатске кризе, потисли су питање повратка уставобранитеља у други план, те се на његово решење чекало до јесени 1841. године. Пре тога требало би нешто рећи о активностима уставобранитеља у Цариграду, због тога што је то имало великог утицаја на догађаје који су уследили у Србији.

Према речима Вучића и његових савременика Порта је после Нишке буне донела одлуку да се Обреновићи протерају из Србије, а главна улога у томе је припадала њему. У план су били упућени Петронијевић, Илија Гарашанин и Лазар Теодоровић.⁷³⁷ Нису нам познати други извори који би то потврдили, а и тешко их је пронаћи због тога што је све било договорено усменим путем. Догађаји који су уследили сведоче у прилог тврдњи да је Порта донела одлуку да подржи смену на престолу. Српски капућехаја Јован Антић је извештавао из Цариграда да се Порти нарочито „удоворавају“ Аврам Петронијевић, Тома Вучић Перишић, Стефан Стефановић Тенка, Лазар Теодоровић, Паун Јанковић Баћа, Илија Гарашанин и Јован Вељковић. У извештају је такође писало да су уставобранитељи успоставили у Цариграду своју Агенцију на чијем челу се налазио Лаза Зубан. Агенција је требало да одржава кореспонденцију између истакнутијих уставобранитеља и Порте након њиховог повратака у Србију.⁷³⁸ Из наведених чињеница јасно се може закључити да су се уставобранитељи у потпуности ослонили на Порту с намером да остваре повратак на власт. Порта, незадовољна владавином кнеза Михаила и намерна да што више поткопа аутономију српске кнежевине, у томе им је пружи пуну подршку. Треба рећи да је на то извесног утицаја имала и руска подршка кнезу Михаилу, посебно на одлуку уставобранитеља да се у потпуности ослоне на Порту.

Битно је истаћи да су се уставобранитељи повезали у Цариграду и са представницима пољске емиграције. Пољски агент у Цариграду Михаил Чајковски упознао се у септембру 1841. са Вучићем и Петронијевићем, а касније и са осталим уставобранитељима. На тим састанцима био је присутан још један пољски емигрант – Лудвик Звејрковски, познатији под

⁷³⁵ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VIII, Р 34, Ђ. Протић – А. Филпсборну, Београд, 26. мај / 7. јун 1841; А. Филпсборн – Ђ. Протићу, Беч, 22. јун 1841; Ђ. Протић – А. Филпсборну, Београд, 2/14. јул 1841; А. Филпсборн – Ђ. Протићу, Беч, 3. август 1841; исти – истом, Беч, 29. октобар 1841; исти – истом, Беч, 14. децембар 1841; Ђ. Протић – Државном савету, Београд, 5/17. децембар 1841; кнез М. М. Обреновић – А. Филпсборну, Београд, 15/27. децембар 1841; исти – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. децембар 1841; Ђ. Протић – Н. Герману, Београд, 22. децембар 1841 / 3. јануар 1842; исти – А. Филпсборну, Београд, 24. децембар 1841 / 5. јануар 1842.

⁷³⁶ До 1842. Порта није отворено оптужила српску владу за побуну. Види поглавље *Кнежевина Србија и хришћани у околним османским провинцијама*.

⁷³⁷ *Записи Јеврема Грујића, књига прва (пред Светоандрејску скупштину)*, Београд 1922, 130–131; А. Николић, *Биографија верно својом руком написана*, приредили М. Р. Сарић, А. Ж. Петровић, Београд 2002, 79–80; *Исповест Стефана Стефановића Тенке*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXI (2001), 26; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*, Београд 1957, 32; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 136–137.

⁷³⁸ ДПСЦ, I, бр. 196.

лажним именом Луј Леноар. Он се од јуна 1842. налазио у Београду у својству пољског привременог агента.⁷³⁹ Када је 27. октобра 1841. уз сагласност Порте и Русије одлучено да се у Србију врате уставобранитељи којима је био дозвољен повратак, уставобранитељи су истог дана о томе обавестили Чајковског.⁷⁴⁰

Уставобранитеље је званично требало да врати у Србију портин комесар Мехмед Емин-ефендија. Портин комесар је спроводио уставобранитеље који су се налазили у Видину, док су уставобранитељи из Цариграда путовали парабродом до Земуна одакле је требало да пређу Београд. Мехмед Емин-ефендија је са своја три служитеља и 55 политичких емиграната који су боравили у Видину, стигао 29. новембра у Радујевачки карантин. Након издржаног карантинског периода наставили су даљи пут за Београд, где су стигли 16. децембара. Наредног дана прешли су из Земуна уставобранитељи који су боравили у Цариграду, изузев Аврама Петронијевића, који је прешао следећег дана. Уставобранитељи су након доласка у Београд имали аудијенцију код кнеза, док је Петронијевић био задржан и на ручку.⁷⁴¹

У Србију се нису вратили Вучић, Стојан Симић и Хаџи Милутин Гарашанин, због тога што су их кнез и влада сматрали опасним по унутрашњи мир и државни поредак. Без њиховог повратка остали уставобранитељи нису могли ништа конкретно да предузму, али исто тако ни Порта. Због тога су уставобранитељи из Србије, поменути тројица и Порта радили да се и преосталој тројници омогући повратак у земљу. Нарочито се поводом тога стално обраћао кнезу београдски мухафиз Мехмед Тамил-паша, али и Вашћенко, због тога што је Русија хтела да се то питање коначно реши. Мухафиз Београда и руски конзул уверавали су кнеза да уставобранитељи не могу угрозити мир у земљи, јер би одмах били строго кажњени.⁷⁴²

Поред повратка преосталих уставобранитеља Порта је од кнеза Михаила захтевала да исплати суму од 137.000 гроша као надокнаду за трошкове које су имали уставобранитељи током боравка у Цариграду, приде 500.000 гроша у име заосталих плата које им нису биле исплаћиване. Кнез и влада су пристали да се исплати Порти 137.000 гроша, док су суму од 500.000 гроша одбили да исплате. Кнез је на крају пристао и на повратак преосталих уставобранитеља, те је поводом тога упутио званично писмо Порти и Титову. Почетком априла стигао је позитиван одговор из Цариграда да су Порта и Русија сагласни са повратком тројице уставобранитеља. Вучић и Хаџи Милутин Гарашанин, који су се налазили у Земуну, чекајући одобрење да се врате у Србију, дошли су у Београд 11. априла и одмах посетили кнеза који их је лепо примио. Стојан Симић се вратио тек касније у земљу, због тога што се због

⁷³⁹ Михаил Чајковски је стигао у Цариград крајем августа 1841. године. Најпре се упознао са Вукашином Радишићем, секретаром Српске агенције. Чајковски је у почетку био мишљења да је најбоље да се у Србију врати на власт кнез Милош, због тога што био он био једни способан да поведе ослободилачку борбу Срба и осталих Јужних Словена. Љ. Дурковић Јакшић, *О почетку југословенске политике Адама Чарториског (1841–1843)*, Зборник за историју 9 (1974), 32–37, 39–41; А. Четнаровић, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 105–114.

⁷⁴⁰ Према извештају Чајковског уставобранитељи су се колебали да ли да се врате у земљу, пошто то није било дозвољено Вучићу, С. Симићу и Х. М. Гарашанину. Чајковски их је саветовао да треба да се врате, задобију поверења младог кнеза и укажу му на опасност која прети Србији од Русије, док ће их Вучић у томе подржавати из Цариграда. Након тога они су одлучили да се врате. А. Четнаровић, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 114–115.

⁷⁴¹ Уочи доласка уставобранитеље шириле су се разне гласине у Крајинском округу о њиховом повратку. Министарство унутрашњих дела је обавестило Крајинско Окружно начелство да је свим уставобранитељима, изузев Вучићу, Симићу и Гарашанину дозвољен повратак у земљу. ДАС, МУД–П, 1841, Ф X, Р 164, Ј. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/17. новембар 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округља крајинског, Београд, 18/30. новембар 1841; Ф X, Р 179, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 25. новембар / 7. децембар 1841; Ф X, Р 180, Ј. Миленковић – истом, Неготин, 18/30. новембар 1841; Г. Јеремић – истом, Неготин, 28. новембар / 10. децембар 1841; Ф XII, Р 43, М. Ђорђевић – истом, Пожаревац, 3/15. децембар 1841; НС, бр. 50, 13/25. децембар 1841.

⁷⁴² НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16.

својих приватних послова налазио у Влашкој.⁷⁴³ Тиме је после годину и по дана окончано питање повратка уставобранитеља у Србију. Кнез је био принуђен да попусти учесталим захтевима Порте и Русије.

Завера

После повратка свих уставобранитеља у земљи само су двојица њих – Јеврем Ненадовић и Јован Вељковић, поднели кнезу молбу да буду поново примљени у државну службу, док остали то нису учинили.⁷⁴⁴ Београдски мухафиз Мехмед Ћамил-паша је након повратка осталих уставобранитеља у пролеће 1842. почео постепено да заоштрава односе са кнезом и владом. Кнезу је стално предлагао да смени своје министре и да уместо њих постави способнија лица. Београдске Турке који су стално правили инциденте⁷⁴⁵ није више обуздавао и кажњавао као раније, већ је оптуживао Србе да су они криви за сукобе. Мухафиз је временом постајао све осонији и на српске тужбе против Турака је одговарао да признаје само сведочења муслимана, јер се сведочење хришћана на турском суду није уважавало: „Сведочанства србска он сасвим отбаци, и каже, да се само сведочанству правовереног муслимана веровати може, а да сведочанство ђаура [немуслимана, у овом случају Србина – прим. А. С.], био он кому драго, на турском суду места имати не може“. Поред тога мухафиз је почео да се меша и у надлежности српских власти и да Порти стално шаље негативне извештаје о влади.⁷⁴⁶

Деловање београдског мухафиза било је у складу са политиком Порте које је настојала да уставобранитељи по повратку преузму кључне позиције у влади и Државном савету Кнежевине Србије. Велики везир Мехмед Изет-паша упутио је 8. маја 1842. писмо кнезу Михаилу у коме је између осталог пребацио кнезу што уставобранитељи нису враћени у државну службу, као што је кнез обећао, те да је Порта примила више извештаја о неспособности и злоупотребама кнежевих министара и да их због тога треба сменили. Према захтеву великог везира требало је сменили Протића, Рајовића и Радичевића. Министар финансија Павле Станишић уопште није споменут, због тога што је био присталица уставобранитеља.⁷⁴⁷ Замерање кнезу Михаилу поводом невраћања уставобранитеља у службу било је неосновано, због тога што они сами нису тражили, осим Јеврема Ненадовића и Јована Вељковића, да се врате, нити су за то поднели кнезу молбу, као што је било договорено. Што се тиче захтева Порте за смену министара то је сасвим било у супротности са Уставом. Према Уставу ни један чиновник у Кнежевини Србији није могао бити лишен службе док се не докаже на суду да је крив, што је кнез Михаило и напоменуо Порти. Поред тога, кнез је молио Титова да утиче на Порту да одустане од свог захтева, тврдећи да су главни узрок томе неосноване оптужбе београдског мухафиза. Титов се чудио кнежевим оптужбама, те је саопштио каућехаји Антићу да му није јасно зашто кнез оптужује мухафиза који је познат као добар човек и наклоњен династији Обреновића.⁷⁴⁸

Одговор руског посланика изненадио је кнеза и владу те се покушавали да пронађу начин на који би изашли из тешке ситуације. Због тога су одлучили да се препоруче Русији, надајући се да ће добити јачу подршку у отпори Порти. Кнез се средином јуна обратио руском

⁷⁴³ Српској агенцији у Букурешту издат је налог да званично обавести Симића да му је дозвољено да се врати у Србију. ДАС, ПО, 40/28; МИД–И, 1842, ДП, бр. 15, 135, 245, 712, 714, 899; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ДАС, МУД–П, 1842, Ф IV, Р 11, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. април 1841; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 3/15. април 1842; *Преписка*, бр. 4; НС, бр. 14, 4/16. април 1842.

⁷⁴⁴ НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73.

⁷⁴⁵ Види поглавље *Београдски ејалет*.

⁷⁴⁶ ДАС, МИД–И, 1842, ДП, бр. 1169; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73.

⁷⁴⁷ ДАС, МИД–И, 1842, ДП, бр. 1187; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73.

⁷⁴⁸ ДАС, МИД–И, 1842, ДП, бр. 1169, 1187, 1331.

канцелару грофу Карлу Васиљевичу Неселродеу, молећи га да му да се одобри да пошаље депутацију у Петроград поводом прославе 25. годишњице брака руског цара Николаја I и царице Александре Фјодоровне. Писмо је послато преко руског конзулата у Букурешту, а одговор је стигао почетком јула. Гроф Неселроде је одговорио српском кнезу да је цару мило што је изразио жељу да пошаље депутацију, али пошто депутација из Србије не би стигла на време нема потребе ни да је шаље. На крају писма кнезу и српском народу је изражена захвалност што су се сетили да предложе слање депутације.⁷⁴⁹

Док се све то дешавало уставобранитељи су уз подршку Порте увелико вршили агитацију у народу за припрему преврата. Иако је имала одређене информације о кретањима уставобранитеља српска влада није уопште предузимала конкретне кораке да их осујети у њиховој намери. Као повод за агитацију послужиле су им одлуке српске владе којима су преиначене уредбе о побољшању материјалног положаја сељака донете за време Намесништва. Повећање пореза са пет на шест талира Уредбом од 21. децембра 1841. послужило им је као главно агитационо средство којим су ширили незадовољство против владе, односно против Протића, Рајовића и Радичевића, док кнеза нису спомињали.⁷⁵⁰ Положај кнеза и владе био је ослабљен и расцепом који је настао међу члановима владајуће династије, због активног деловања кнегиње Љубице у корист повратка кнеза Милоша.⁷⁵¹ Уставобранитељи, упознати са тим, искористили су то у своју корист. Средином јула 1842. српска влада је добила информацију да кнез Милош припрема побуну у Србији, а да је главни завереник Јован Ресавец, син државног саветника Милосава Здравковића Ресавца. Иза тога су заправо стајали уставобранитељи, будући да су и син и отац били њихове одане присталице. Циљ је био да одвуку пажњу владе на другу страну, да би они могли неометено да наставе са својим припремама.⁷⁵²

У припреме је активно био укључен Стеван Петровић Книћанин, који се није вратио у Београд са осталим уставобранитељима, већ је остао у Видину до пролећа 1842. године. Книћанин је често одлазио на Вршку Чуку или до Радужева,⁷⁵³ где је вероватно примао поруке из Србије. Зна се да је био у контакту са Вучићем и Петронијевићем. Може се претпоставити да су се посредством Книћанина одржавали контакти између уставобранитеља и видинског валије и Порте, те да је због тога он остао у Видину.⁷⁵⁴ Тринаестог јула 1842. Книћанину је издат пасош да иде у Видин трговачким послом, заједно са својим слугом Ђорђем.⁷⁵⁵ Неколико

⁷⁴⁹ ДАС, МИД–И, 1842, Ф V, Р 42, кнез М. М. Обреновић – грофу К. В. Неселродеу, Београд, 2/14. јун 1842; Ђ. Протић – Српској агенцији у Букурешту, Београд, 2/14. јун 1842; гроф К. В. Неселроде – кнезу М. М. Обреновићу, Санкт Петербург, 23. јун / 5. јул 1842.

⁷⁵⁰ Уставобранитељи и њихове присталице су током пролећа и лета 1842. посећивали народне саборе и сукопове. Тома Вучић Перишић је ишао по Гружи и говорио народу да треба опет смањити порез са шест на пет талира, као што је било за време Намесништва: „Ко ти устражи више од 5 талира пореза, узми пушку па за крушку па у леву сису“. АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, 41–46, 50–53; Ј. Милићевић, *Србија 1839–1868. године*, Историја српског народа, пета књига, први том. Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878, ур. В. Стојанчевић, Београд 1994², 257–258; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 139–141.

⁷⁵¹ Опширније о томе: С. Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, 384–387; Д. Страњаковић, *Кнегиња Љубица*, 65–66; Р. Љушић, *Кнегиња Љубица*, 182–185.

⁷⁵² ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 159, Ђ. Протић – А. Филипсборну, Београд, 1/13. јул 1842; исти – Д. Атанацковићу, Београд, 11/23. јул 1842; исти – А. Филипсборну, Београд, 14/26. јул 1842; исти – Д. Атанацковићу, Београд, 31. јул / 12. август 1842; исто – А. Филипсборну, Београд, 4/16. август 1842; А. Филипсборно – Ђ. Протићу, Беч, 5/17. август 1842; Ђ. Протић – Д. Атанацковићу, Београд, 14/26. август 1842.

⁷⁵³ Книћанину су османске власти у Видину издале тескеру да би могао неометено да одлази на Вршку Чуку или до Радужева. АСАНУ, СК, 7408.

⁷⁵⁴ Вучић је писао Книћанину да је су писма која му шаље „пријатана и мила“, али да је потребно да се врати у Србију зато што има да му саопшти „такове поруке“, које не могу да се саопште писменим путем. Писао му је да ће му видински валија Ага Хусејин-паша без проблема издати пасош. Вучић је у писму поздрављао валију, а посебно Мула Мехмеда, „истиног и правог пријатеља нашег“. АСАНУ, СК, 7409, А. Петронијевић – С. П. Книћанину, Панчево, 12/24. фебруар 1842; 7410, Т. Вучић Перишић – С. П. Книћанину, Београд, 8/20. мај 1842.

⁷⁵⁵ АСАНУ, СК, 7411.

дана касније Стојан Симић, који се налазио у Влашкој, писао је Книћанину у Видину и тражио да се састану.⁷⁵⁶ Током лета у Видину је боравио и Аврам Петронијевић.⁷⁵⁷ На основу расположивих извора не можемо ништа конкретније рећи о активностима уставобранитеља изван Србије, али се може претпоставити да је Книћанинов и Петронијевићев боравак у Видину био у вези са припремом преврата у Србији. Мишљења смо да се њихова активност може довести у везу са мисијом портиног комесара Мехмед Шекиб-ефендије.⁷⁵⁸

Мехмед Шекиб-ефендија је 14. јуна отишао из Цариград у Букурешт, ради извиђања сукоба између влашког кнеза Александра Гике и Скупштине.⁷⁵⁹ Портин комесар је стигао у Букурешт 22. јуна. Четири дана касније је свечано примљен у аудијенцију код влашког кнеза. Том приликом је прочитано султаново писмо којим се похваљује влашки кнез због угушивања побуне у Браили. Шестог јула је поново уприличена свечаност на којој је прочитан ферман којим се влашки кнез похваљује због осујећивања поменуте побуне, док се бојарима поручује да се повинују кнезу или ће сносити одговорност за своје поступке.⁷⁶⁰ Шекиб-ефендија је приликом доласка у Букурешт донео са собом ферман којим се кнезу, у складу са ферманом из 1837. потврђује право да протера непослушне бојаре. Међутим, због руског протеста до тога није дошло, те је ферман преиначен, односно бојарима је скренута пажња да ће бити кажњени ако се не повинују кнезу.⁷⁶¹ Када су у питању догађаји у Влашкој Порта је подржавала кнеза Гику, док је Русија давала подршку влашким бојарима и радили на смењивању кнеза. У Србији је ситуација била сасвим супротна, Порта је давала подршку кнежевим противницима и у договору са њима припремала смену на престолу, док је Русија подржавала српског кнеза. Влашки кнез је био похваљен што је угушио побуну, док је српски кнез сумњичен за избијање Нишке буне. Судбина оба владара зависила је од тога ко ће превладати, да ли Порта или Русија. За разлику од Русије, Порта је будно пратила ситуацију у обе кнежевине, док је по свему судећи пажња Русије била усмерена ка догађајима у Влашкој.

Шекиб-ефендија је остао у Букурешту до 8. августа, када је отишао у Јаш. Из Јаша је намеравао да крене у Србију.⁷⁶² Као што се види из наведених података портин комесар је боравио у Букурешту од 22. јуна до 8. августа. Самим тим било је итекако довољно времена да уставобранитељи праве планове и договоре са њим, посебно Книћанин и Петронијевић који су боравили у Видину. Преписка се вероватно одвијала посредством Ага Хусејин-паше, осведоченог пријатеља уставобранитеља. Може се претпоставити да су уставобранитељи били детаљано упућени у циљ његовог доласка у Београд и широка овлашћења која је имао, за разлику од Српске агенције у Цариграду, српске владе и руске дипломатије. Секретар Агенције сазнао је 20. јуна да постоји могућност да ће Шекиб-ефендија након мисије у Влашкој доћи у Србију, али му није било познато због чега. Секретар је након тога слао извештаја у којима је наводио да постоји могућност доласка портиног комесара у Србију.

⁷⁵⁶ АСАНУ, СК, 7412, С. Симић – С. П. Книћанину, Мехадџија, 10/22. јул 1842.

⁷⁵⁷ НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73.

⁷⁵⁸ Мехмед Шекиб-ефендија (Mehmed Şekib Efendi / Paşa, ?–1854), био је османски посланик у Лондону (1840–1842, 1844–1846), помоћник министра иностраних дела (1842–1844), министар иностраних дела (1844) и посланик у Бечу (1846–1848). S. Kunegál, *нав. дело*, 104.

⁷⁵⁹ Унутрашњи сукоб у Влашкој је био спољнополитичке природе. Због веза влашког кнеза са влашким националистима, пољском емиграцијом и Француском, Русија је посредством бојара вршила притисак да се кнез смени. ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 85, Ђ. Герман – Попечитељству унутрашњих дела, Букурешт, 13/25. фебруар 1842; Ђ. Малетић – истом, Букурешт, 13/25. фебруар 1842; исти – истом, Букурешт, 9/21. март 1842; исти – истом, 23. март / 4. април 1842; исти – истом, Букурешт, 16/28. мај 1842; исти – истом, Букурешт, 23. мај / 4. јун 1842; исти – истом, Букурешт, 29. мај / 10. јун 1842; исти – истом, Букурешт, 1/13. јун 1842; исти – истом, Букурешт, 8/20. јун 1842; ДПСЦ, I, бр. 222, 224; *Международные отношения на Балканах 1830–1856*, 121–126.

⁷⁶⁰ ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 85, Ђ. Малетић – Попечитељству иностраних дела, 12/24. јун 1842; исти – истом, Букурешт, 19. јун / 1. јул 1842; исти – истом, Букурешт, 25. јун / 7. јул 1842.

⁷⁶¹ ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 85, Ђ. Малетић – Попечитељству иностраних дела, 12/24. јун 1842; исти – истом, Букурешт, 19. јун / 1. јул 1842; исти – истом, Букурешт, 25. јун / 7. јул 1842.

⁷⁶² ДАС, МИД–И, 1842, Ф IV, Р 85, Ђ. Малетић – Попечитељству иностраних дела, Букурешт, 17/29. јул 1842; исти – истом, Букурешт, 27. јул / 8. август 1842; исти – истом, Букурешт, 10/22. август 1842.

Према његовом сазнању комесару је приликом одласка из Цариграда речено: „Можда ћеш из Влашке поћи за у Србију, ако се за то појави нужда.“⁷⁶³ Због тога се министар иностраних дела обратио Српској агенцији у Букурешту, тражећи да сазна да ли Шекиб-ефендија заиста намерава да дође у Србију. Одговорено је да ће доћи у Београд, али да ће прво ићи у Јаш.⁷⁶⁴ Кнез Михаило је посредством руског конзула добио информацију да портин комесар долази у Београд узгредно и да нема никакве званичне инструкције. Заправо то је била информација коју је добило руско посланство у Цариграду.⁷⁶⁵ Шекиб-ефендија није имао званичне инструкције, али јесте незваничне, односно тајне. У случају Србије Порте је насамарила руску дипломатију, што нас наводи на закључак да је интензивано радила на преврату у Србији, те да је кнеза Михаила и његову влада сматрала озбиљном претњом по своје интересе.

У исторографији је указано да је у припремању завере био уплетен и аустријски генерал-мајора и барона Фердинанда Хауера.⁷⁶⁶ Барон Хауер је редовно посећивао београдског мухафиза, залагао се за повратак преосталих уставобранитеља у Србију, а након њиховог повратка често се састајао са Вучићем и Петронијевићем. Чести састанци барона Хауера са београдским мухафизом и уставобранитељским првацима изазивали су оправдане сумње руског конзула и српске владе.⁷⁶⁷ Према мишљењу историчара В. Ј. Вучковића, главни циљ аустријске владе је био да се кнез Михаило натера да смени министре, заједничким садејством Порте и Русије. Барон Хауер, као војно лице, није на најбољи начин схватио своја упутства, већ их је прекорачио, подржавши радикално решење које су му предложили Мехмед Тамил-паша и Вучић, то јест оружану побуну.⁷⁶⁸ Подршка Порте и наклоност барона Хауера су били итекако довољна подршка уставобранитељима да крену у отворену побуну.

Кнез Михаило је био готово изолован јер се водио саветима својих министара који су га на крају одвели у пропаст. Савете искусног старог кнеза није хтео да слуша, а од лета 1841. са мајком више није заједно ни ручавао. Речи које је изрекао кнез Милош почетком 1841. показала су се као пророчке: „Али шта ћемо, такове смо ваљда среће, да нас обоје презире, и проклетим људима у наручија баца се, који ће не само њему, него и целому народу пропаст проузроковати. Нека и ово буде; доћи ће време када ће он све ово жестоко осетити, и за оволике увреде и погрешке кајати се, али ће све доцкан бити.“⁷⁶⁹ Обреновићи су 1842. били разједињени исто као и 1839, чиме су кнежеве позиције биле итекако ослабљене. Кнез Михаило је за разлику од кнеза Милоша имао руску подршку али му то није помогло да се одржи на преостолу. Остаје отворено питање да ли је руска дипломатаја рачунала да ће Порте само вршити притисак на кнеза док не промени министре и да ће се након тога средити ситуација у Србији.

Побуна

Портин комесар је дошао у Београд 25. августа и одсео је у мухафизовом конаку у београдској тврђави. Након доласка имао је два састанка са српским кнезом на којима је захтевао да се смене Протић, Рајовић и Радичевић. Кнез је бранио аутономна права Србије позивајући се на Хатишериф из 1830. и Устав, односно износио је аргументе да је Србији дата унутрашња самоуправа и да се оптужени чиновник не може смени док се његова кривица

⁷⁶³ ДПСЦ, I, бр. 224, 226, 230; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73.

⁷⁶⁴ ДАС, МИД-И, 1842, Ф IV, Р 85, Ђ. Протић – Српској агенцији у Влашкој и Молдавији, Београд, 10/22. јул 1842; Ђ. Малетић – Попечитељству иностраних дела, Букурешт, 17/29. јул 1842.

⁷⁶⁵ НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73.

⁷⁶⁶ Види: Д. Страњаковић, *Вучићева буна*, 53–54, 56; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*, Београд 1957, 34–36, 39–41.

⁷⁶⁷ ПКОРС, бр. 136.

⁷⁶⁸ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 40–41.

⁷⁶⁹ ДАС, ПО, 40/27.

не докаже на суду. Трећи састанак био је заказан за 1. септембра. Кнез је размишљао да попусти јер је месец дана пре доласка комесара Државни савет затражио од њега да се смени поменути министри.⁷⁷⁰ До трећег састанка није ни дошло због тога што је уследила оружана побуна под Вучићевим предводништвом која је по њему названа Вучићева револуција. Долазак Шекиб-ефендије у Београд био је знак да се припреме убрзају. Петронијевић, један од главних организатора уз Вучића, склонио је своју породицу у Земун, док је он сам поново нашао прибежиште у београдској тврђави.⁷⁷¹

Вучићева револуција је започела у ноћи између 30. и 31. августа. Према унапред припремљеном плану и уз помоћ београдског мухафиза Вучић је успешно извео револуцију. Кнез Михаило, бежећи испред Вучићеве војске, пребегаво је у ноћи између 6. и 7. септембра у Аустрију. Пошто је кнез побегао из земље уставобранитељи су 8. септембра образовали Привремену владу од једанаест лица. За председника Привремене владе именован је Петронијевић, док је Вучић именован за народног предводника. Заправо сва власт се налазила у рукама њих двојице.⁷⁷² Следећег дана Привремена влада је издала званичну Прокламацију о ступању на дужност.⁷⁷³

Ћамил-паша и Шекиб-ефендија су поздравили и одобрили оснивање Привремене владе, док су руски, аустријски, француски и британски конзул изразили отворен протест. На дан када је формирана Привремена влада, четири конзула, без налога својих надређених, отишли су у београдску тврђаву и уручили београдском мухафизу заједничку декларацију, у којој су протестовали против изведене револуције и истакли да признају само владу кнеза Михала. Београдски мухафиз је том приликом изјавио да признаје само Вашћенку да се меша у унутрашња питања Србије, док су за њега остали конзули трговачки агенти. Шекиб-ефендија, бацивши лулу, љутито је напустио просторију, изговарајући речи које драгоман није нашао за сходно да преведе.⁷⁷⁴ Заједнички корак конзула није наишао на одобравање њихових влада. Сви конзулу су од својих надређених добили укор. Француском конзулу Кодрики стигло је наређење да избегава службену преписку са Привременом владом, док је руском конзулу наложено да постојеће стање у Србији сматра незаконитим и да до даље наредбе избегава сваки корак према новим властима, који би се могао протумачити као признање. За разлику од Русије, Велика Британија и Француска нису имале ништа против извршеног преврата, док се Аустрија држала резервисано. Преврат у Србији и несалагање Русије са њиме привукло је посебну пажњу пољске емиграције.⁷⁷⁵

Привремена влада је уз сагласност Шекиб-ефендија сазвала Народну скупштину на којој је 14. септембра једногласно изабран за кнеза Александар Карађорђевић: „Оћемо Александра Карађорђевића! Оћемо Сина Избавитеља Нашег!“ После избора кнеза састављен је народна молба за султана, у којој је тражено да се Карађорђевић потврди бератом за кнеза Србије. Неколико народних депутата однело је молбу београдском мухафизу и портином

⁷⁷⁰ АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; НС, бр. 34, 22. август / 3. септембар 1842; бр. 35, 29. август / 10. септембар 1842; *Преписка*, бр. 7, 8; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 158.

⁷⁷¹ Два дана пре избијања побуне Тома Вучић Перишић је обавестио београдског мухафиза и Мехмед Шекиб-ефендију да ће кренути у акцију. АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; НБС, ОПФ, ГЈ, Р 558/III/73; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 158–159.

⁷⁷² Чланови Привремене владе су поред Петронијевића и Вучића били: Алекса Симић, Павле Станишић, Милосав Здравковић Ресавац, Стефан Стојановић Ћоса, Милутин Петровић Ера, Јанићије Ђурић, Станко Јуришић, Јован Вељковић и Стојан Јовановић. АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; НС, бр. 36, 5/17. септембар 1842; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 6–29; исти, *Вучићева буна*, 55–76; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 42–46; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 142–147; исти, *Аврам Петронијевић*, 148–150; Д. Леовац, *Кнез Михаило Обреновић*, 112–120.

⁷⁷³ НС, бр. 36, 5/17. септембар 1842.

⁷⁷⁴ АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ИБА, 1842, 7940/804, 805; ПОКРС, бр. 139, 140, 141, 142; НС, бр. 36, 5/17. септембар 1842.

⁷⁷⁵ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 49, 52–59; К. Никифоров, „*Начертаније*“ *Илија Гарашићина и спољашња политика Србије*, 58–62.

комесару, молећи их да је доставе султану. Депутација је наишла на одличан пријем и уверавање да ће султан сигурно потврдити вољу српског народа.⁷⁷⁶ Изабрани депутати су се вратили на Народну скупштину и јавно саопштили речи мухафиза Београда и комесара. Убрзо након тога Народној скупштини су се обратили Мехмед Тамил-паша и Мехмед Шекиб-ефендија, питајући поново окупљене народне представнике кога хоће за кнеза. Када је народ громогласно узвикнуо Александра Карађорђевића, уследило је општеномало веселе и пуцњава топова и прангија. Кнез Александра је истог дана издао Прокламацију о свом избору.⁷⁷⁷ Мехмед Тамил-паша и Мехмед Шекиб-ефендија који су пружили активну подршку и помоћ успостављању нове власти били су богато награђени од кнеза и владе. Београдски мухафиз је добио новчани поколон од 5.000, чланови његове свите 800, а портин комесар 2.000 дуката.⁷⁷⁸

Мехмед Шекиб-ефендија је отишао из Београда 18. септембра. Заједно са њим кренули су на пут нови српски капућехаја Алекса Симић и његов помоћник Зубан. Најпречи Симићев задатак било је издавање берата за новог српског кнеза и фермана којим се Обреновићи заувек протерују из Србије.⁷⁷⁹ У Цариград су стигли 29. септембра, а Симић је истог дана послао писма видинског валије Ага Хусејин-паше поједним османским великодостојницима, којима га је валија препоручио. Следећег дана посетио је министра иностраних дела Ибрахим Сарим-ефендију и Стефана Богоридеса, самоског кнеза и портиног драгомана. У наредним данима Симић је послао османским велкашима званична писма Привремене владе и посетио великог везира Мехмед Емин Рауф-пашу, честитајући му том приликом поновно именовање на дужност.⁷⁸⁰ Осим тога Симић је поједним османским великодостојницима давао новчане поклоне, а такође је и подмирио трошкове пута Шекиб-ефендије и његове пратње. Без новчаног поклона није остао ни кнез Богоридес, коме је поклоњено 50.000 гроша и 20 пара чаршијских.⁷⁸¹

Османски великодостојници су били задовољно што је у Србији дошло до промена и сви су убеђивали Симића да ће султан одобрити народни избор. Већ трећег октобра на Порти је једногласно одлучено да се изда берта за кнеза Александра, те је одлука послата султану на одобрење. Султан је 9. октобра дао сагласност на избор Карађорђевића за српског кнеза, те је само требало сачекати још неколико дана док се не изда берат. Велики везир је поводом тога упутио званична писма Привременој влади и београдском мухафизу.⁷⁸²

Уочи Симићевог доласка у Цариград драгоман руског посланства Телемак Ханцерли је протествовао код Ибрахим Сарим-паше због преврата у Србији и оптуживао Порту да је она томе дала повода. Министар иностраних дела му је одговорио да је кнез Михаило погазио народна права и да је револуцији у Србији повода дала Русија која је подржавала кнеза. Неколико дана касније руски посланик Бутењев упутио је министру иностраних дела протестну ноту поводом догађаја у Србији, на коју му је усмено одговорено на исти начин као и драгоману руског посланства. Руски посланик је 8. октобра има састанак са великим везиром и том приликом је поновио да је у Србији изведена револуција, те да Порта одобравањем исте

⁷⁷⁶ Тома Вучић Перишић је сугерисао народним депутатима да се за кнеза изабере Александра Карађорђевић. АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ИБА, 1842, 7940/809; ДАС, МИД-И, 1842, Ф I, Р 70; ИГ, 1073. НС, бр. 36, 5/17. септембар 1842.

⁷⁷⁷ НС, бр. 36, 5/17. септембар 1842; бр. 37, 12/24. септембар 1842; ДАС, МИД-И, 1842, Ф I, Р 70.

⁷⁷⁸ АСАНУ, ЈР, XXIV/4-126.

⁷⁷⁹ НС, бр. 37, 12/24. септембар 1842; бр. 40, 3/15. октобар 1842; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ДАС, МУД-П, 1842, Ф I, Р 72, Ј. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. септембар 1842.

⁷⁸⁰ Мехмед Емин Рауф-паша је 30. августа 1842. по четврти пут именован за великог везира. ДПСЦ, I, бр. 233; НС, бр. 40, 3/15. октобар 1840; К. Beydilli, *Mehmed Emin Rauf Paşa*, 466.

⁷⁸¹ АСАНУ, ЈР, XXIV/4-126.

⁷⁸² Писма великог везира однео је у Београд татар-ага Лазар Аранђеловић Инце, прешавши пут од Цариграда до Београда за нешто више од четири дана. Због тога што је донео вест да је султан потврдио кнеза Инце је награђен са 100 дуката. ДПСЦ, I, бр. 233, 235, 237; ДАС, ДС, 1842, 509; НС, бр. 40, 3/15. октобар 1840; бр. 41, 7/19. октобар 1842.

даје лош пример за будућност. Посланик је пребацивао да је Порта све радила у тајности и да због тога сноси директну одговорност. Велики везир није хтео да призна одговорност за преврат у Србији, већ је кривио кнеза Михаила са којим се није могло сарађивати. Кнез Михаило је сам себи пресудио тиме што је побегао из земље, те је због тога народ изабрао новог кнеза.⁷⁸³

Кнез Михаило се уздао у руску помоћ у погледу повратка на престо, те је због тога послао Петра Поповића и Константина Раноса као своје депутате у Цариград. Кнежеве интересе заступао је и капућехаја Антић, који је Симића и Зубана називао „Србо-турцима“ и претио им прогонством у Багдад и Вавилон.⁷⁸⁴ Порта се није обазирала на руске протесте, а још мање на протесте и захтеве кнежеве депутације. Пошто је издат берат, у Србију је упућен Мехмед Емин-ефендију да га свечано уручи кнезу. Мехмед Емин-ефендија је кренуо на пут 20. октобра, а заједно са њим путовао је први драгоман Порте Сафети-ефендија, који је носио у Букурешту азл-ферман за свргнуће влашког кнеза Гике. Влашки кнез је смењен по захтеву Русије, па се у дипломатским круговима у Цариграду почело нагађати да ли ће Русија, пошто је Порта попустила у Влашкој, признати заузврат промене у Србији. Смена влашког кнеза била је извршена у интересу Русије, док је смене кнеза у Србији извршена у корист Порте. Османски великодостојници су се правили као да их уопште не интересује став Русије по питању Србије, зато што су сматрали да је издавањем берата ствар окончана. Међутим, дипломатски представници Велике Британије, Француске и Аустрије очекивали су озбиљну руску реакцију, па су се због тога припремали детаљано читајући јавно-правна акта Порте издата Србији.⁷⁸⁵

Емин-ефендија је стигао у Београд 1. новембра. Уочи његовог доласка сазвана је Народна скупштина на којој је требало обнародовати Берат. За дан читања Берата одређен је 7. новембар. Поменутог дана, у раним јутарањим часовима започела је топовска канонада којим је свечаност била најављена. Кнез, Привремена влада и виши и нижи државни чиновници присуствовали су јутарњем богослужењу у цркви. Кнез је после јутрења у згради Митрополије чекао званични позив Скупштине, која се састала на Калемегдану. На Калемегдану су били разапети шатори за кнеза, београдског мухафиза, портиног комесара, митрополита и чланове Привремене владе. Недалеко од шатора била је подгинута бина прекривна црвеном чојом, а испред бине су стајали упарађени српски и османски војници. Посебну пажњу је привлачило српско војно одељење које је поносно истакло заставу војда Карађорђа.⁷⁸⁶

Народна депутација предвођена Лазаром Теодоровићем отишла је у Митрополију где је свечано упутила кнезу позив да дође на Скупштину. Петронијевић, Ресавац и Станишић су отишли у београдску тврђаву и у име Скупштине позвали београдског пашу и комесара. Најпре су дошли кнез и београдски мухафиз, који су свечано дочекани и поздрављени уз пуцњаву топова. Емин-ефендија је кренуо из београдске тврђаве јашући на коњу, а на прсима је држао Берат увијен у белу свилу. Приређен му је дочек на челу са кнезом и мухафизом. Комесар је Берат предао мухафизу који га је пољубио, а затим је прослеђен кнезу да га целива. После тога, враћен је комесару који се попео на бину и прочитао Берат на турском, док је превод на српском језику прочитао Радован Дамјановић. Београдски мухафиз је након свечаног читања саопштио окупљеном народу како му је обзнањена султанова воља и да народ

⁷⁸³ ДПСЦ, I, бр. 233, 235.

⁷⁸⁴ АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ДПСЦ, I, бр. 233, 235, 236, 238.

⁷⁸⁵ АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ДПСЦ, I, бр. 235; НС, бр. 41, 7/19. октобар 1842; бр. 42, 17/29. октобар 1842; бр. 44, 31. октобар / 12. новембар 1842; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 36–40; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 62–65.

⁷⁸⁶ АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ВСКП, VI, бр. 552, 553; НС, бр. 43, 24. октобар / 5. новембар 1842; бр. 44, 31. октобар / 12. новембар 1844; Н. Христић, *Мемоари*, 64–65.

треба да буде срећан и задовољан јер му је султан испунио жељу. Народ је узвикнуо: „Да Бог поживи Султана и новопотврђеног Књаза.“ Након тога уследили су војни маневри.⁷⁸⁷

После церемоније кнез Александар је миропомазан и положио је свечану заклетву да ће владати у складу са Уставом. Тиме је кнез званично преузео своју дужност поводом чега је издао Прокламацију. Привремена влада је тог дана окончала своје постојање, а кнез је издао указе којима је именовао чланове владе и Државног савета. За кнежевског представника и министра иностраних дела именован је Петронијевић, Вучић је постављен за министра унутрашњих дела, Илија Гарашанин за помоћник министра унутрашњих дела, Паун Јанковић Баћа за министра правде и просвете, а Станишић за министра финансија. За председника Државног савета постављен је Стојан Симић, а за директора Кнежеве канцеларије Алекса Јанковић.⁷⁸⁸

Емин-ефендија је донео са собом писмо великог везира за кнеза којим га је званично обавестио да је султан издао Берат којим га потврђује у звању. Поред тога, у писму је било наведено да Емин-ефендија има и задатак да одузме знаке кнежевског достојанства од бившег кнеза Михаила. Из тог разлога је после обнародовања Берата прешао у Земун. Бивши кнез је одбио да преда знаке кнежевског достојанства, правдајући се да то не може учинити без знања и одобрења руског двора. Не успевши да одузме одличја од бившег кнеза Емин-ефендија је 17. новембра отпутовао у Цариград.⁷⁸⁹ Пре одласка је од српске владе добио на дар 2.500, до су његове слуге добиле 100 дуката.⁷⁹⁰

Порта је уз садејство аустријске владе успела на крају да одузме одличја. Михаило Обреновић је 26. новембра предао знаке кнежевског достојанства Мустафа-ефендији, секретару османског посланства у Бечу. Следећег дана Мустафа-ефендија је свечано предао одличја кнезу Александру. Након тога кнез је окачио орден на груди а знак муширства на фесу, па отишао у београдску тврђаву да се свечано захвали мухафизу и секретару османског посланства.⁷⁹¹ Секретар је том приликом добио на дар 200 дуката, док је 500 дуката послато Садик Рифат-паши, османском посланику у Бечу.⁷⁹²

Кнез Александар је после преузимања дужности о томе званично обавестио стране конзуле у Београду и генерала Земунске војне команде, који је преузео дужност аустријског конзула. Међутим, кнезу није одговорено све до краја децембра. Први је званично одговорио Кодрика, који је саопштио кнезу како ће се трудити да се учврсте односи између Србије и Француске. Приватно, Кодрика је саопштио српској влади да ће и енглески конзул послати званични одговор. После тога Кодрика и Фонбланк су засебно учинили посете српском кнезу.⁷⁹³ Кодрика је због свог поступка добио укор, зато што је радио мимо инструкција, које су му налагале да се држи резервисано, тако да се не би могло закључити да ли признаје или не признаје новог српског кнеза. Српска влада је сматрала да је на овај начин добила признање Француске и Велике Британије. Што се тиче Аустрије, она је повукла свог конзула из Србије крајем октобра. Генералу Максимилијану Унгерхоферу, који је тражио инструкције поводом

⁷⁸⁷ НС, бр. 44, 31. октобар / 12. новембар 1844; бр. 45, 7/19. новембар 1845; Н. Христић, *Мемоари*, 65–66.

⁷⁸⁸ ДАС, ДС, 1840, 389, 390; ВСКП, VI, бр. 553; НС, бр. 44, 31. октобар / 12. новембар 1844; бр. 45, 7/19. новембар 1842; ДПСЦ, I, бр. 242; Н. Христић, *Мемоари*, 66–68; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 36; исти, *Илија Гарашанин*, Крагујевац 2005, 43; *Владе Србије*, 79–81; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 153; исти, *Аврам Петронијевић*, 157–158.

⁷⁸⁹ НС, бр. 44, 31. октобар / 12. новембар 1844; бр. 45, 7/19. новембар 1842; ВСКП, VI, бр. 559.

⁷⁹⁰ ДАС, ДС, 1842, 408.

⁷⁹¹ ДАС, МУД–П, 1842, Ф V, Р 19; ДПСЦ, I, бр. 243; НС, бр. 47, 20. новембар / 2. децембар 1842.

⁷⁹² АСАНУ, ЈР, XXIV/4, 24/126.

⁷⁹³ ДАС, МИД–И, 1842, Ф VI, Р 115, кнез А. Карађорђевић – Г. В. Вашћенку, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1842; исти – М. Унгерхоферу, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1842; исти – А. Кодрики, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1842; исти – Т. Фонбланку, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1842; А. Кодрика – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 26. децембар 1842; А. Симић – истом, Београд, 19/31. децембар 1842; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 66.

обраћања српској влади, речено је да промене у Србији не мењају ништа, те да ословљава српског кнеза са титулом „Светлост“, коју је имао и претходни кнез.⁷⁹⁴ Француска, Велика Британија и Аустрија су признали промене у Србији, али није Русија, која је хтела да покаже да као покровитељ Србије има право да се меша у избор кнеза. У Русију се уздао протерани кнез Михаило и његове присталице. Од јесени 1842. до краја пролећа 1843. присталице Обреновића су у више наврате покушавале да изазову немире у Србији.⁷⁹⁵

Руски захтеви

Свечано читање берата и предаја знакова кнежевског достојанства представљали су важне тренутке за кнеза Александра и српску владу и уверили их да су тиме учвршћене њихове позиције. Међутим, Русија није могла да прихвати да је промена кнеза у Србији извршена без њеног знања и одобрења. Промене у Србији је видела као револуционарни чин, па је због тога захтевала од султана да се изврши нови избор кнеза. Тим поводом руски цар Николај I упутио је лично писмо султану Абдул Мециду, док је у Београд упутио свог ађутанта барона Ливена, који је био упознат са ситуацијом у српској кнежевини. Главни циљ Ливенове мисије био је да испита због чега је дошло до преврата и уз чију помоћ и подршку је изведен.⁷⁹⁶

Барон Ливен се пре доласка у Србију састао у Бечу са кнезом Метернихом, који је из разговора са њим погрешно закључио да ће Русија на крају прихватити промене у Србији. Ливен је из Беча отишао у Земун, где је имао више сусрета са Михаилом и Јевремом Обреновићем, Протићем и Радичевићем. Из Земуна је 28. новембра прешао у Београд, где је имао више разговора са београдским мухафизом. Састајо се са Петронијевићем и Вучићем, којима је одлучно рекао да Русија неће признати промене у Србији. Из Београда је отишао 8. децембра за Цариград. Његовим повратком у Цариград посланици европских сила су схватили да Русија неће одустати од свог захтева. У дипломатским круговима убрзо се увидело да питање промене власти у српској кнежевини добија све више на значају, да уопште није безазлено и да тек почиње његово расправљање. Тим је почела „Српска криза у Источном питању (1842–1843)“, како ју је назвао српски историчар Војислав Ј. Вучковић.⁷⁹⁷

Преговори између Русије и Порте започели су првих дана јануара 1843. и трајали су до априла исте године. Русија је истрајавала у свом ставу да је промена власти у Србији извршена револуционарним путем, док је Porta остајала при тврдњи да је избор кнеза био народна воља.⁷⁹⁸ У таквим околностима кнез и влада су настојали да обезбеде подршку Француске и Велике Британије. Посредник у томе је требало да буде пољска емиграција са којом су

⁷⁹⁴ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 63–64, 66.

⁷⁹⁵ Опширније о акцији кнеза Михаила и обреновићеваца: Ј. Милићевић, *Обреновићевске завере на почетку уставобранитељског режима 1842–1843. године*, Историјски гласник 3–4 (1956), 63–76; М. Subošić, *Obrenovićevska emigracija i nemiri u Srbiji 1842–1844*, необјављен магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1980.

⁷⁹⁶ АСАНУ, ЗДС, I, 14556/16; ВСКП, VI, бр. 552, 553, 554; Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 165–168; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 45; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 67–69; Е. П. Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности*, 145–147.

⁷⁹⁷ У расположивим изворима нема података да ли се састајао са кнезом Александром. У складу са руским ставом о променама у Србији, може се претпоставити да није дошло до сусрета. Руски конзул Вашћенко је добио наређење да се избегава сваки званичан контакт са представницима нове власти. ВСКП, VI, бр. 554, 556, 559, 561, 562, 566; НС, бр. 47, 20. новембар / 2. децембар 1842; бр. 48, 28. новембар / 10. децембар 1842; ДАС, МУД–П, 1842, Ф V, Р 10, Д. Љотић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 15/27. децембар 1842; Ф V, Р 12, Р. Матејић – истом, Крагујевац, 30. новембар / 12. децембар 1842; Ј. Николић – истом, Јагодина, 30. новембар / 12. децембар 1842; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 30. новембар / 12. децембар 1842; Д. Миленковић – истом, Алексинац, 30. новембар / 12. децембар 1842; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 45–47; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 69–75; Е. П. Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности*, 147–148.

⁷⁹⁸ Детаљније о томе: В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 76–90.

уставобранитељи успоставили контакт у Цариграду 1841. године. Од јуна 1842. у Србији се налазио пољски емигрант Звејрковски, који је кнезу Чарторијском у више наврата скретао пажњу на промене у Србији и руском неприхватању тих промена. Што је више растао руски притисак то се код појединих српских политичара све више јављао отпор против руског покривитељства. У томе се почетком 1843. истицао Петронијевић који је жестоко критиковао руску политику, оптуживао Русију да настоји да потчини Србију и оспоравао руско покровитељство над њоме. Верујући да ће посредством пољске емиграције успети да обезбеди француску и британску подршку, Петронијевић је посредством београдског мухафиза подстицао Порту да се одупре руским захтевима.⁷⁹⁹

Везе српске владе са пољском емиграцијом нису обезбедиле Србији подршку западних сила, већ су довеле до Портиног попуштања руским захтевима. У фебруару 1843. аустријска агентура је дошла до информације да се у Србији налази пољски агент Звејрковски, док се месец дана касније у јавности појавила вест да се у Паризу као представник српске владе код кнеза Чарторијског налази Димитрије Црнобарац. Кнез Метерних, противник револуција, почео је сумњати да је Србија постала „револуционарно гнездо“. Метерних је добро знао да пољска емиграција не делује само против Русије већ и против Аустрије. Због тога је код Порте подржао руске захтеве. Метернихов став је прихватио и британски министар иностраних дела гроф Џорџ Хамилтон Гордон Абердин, који је био уверен да став аустријског канцелара проистиче из одличног познавања блаканских питања, те да њихове земље имају исти циљ – очување целовитости Османског царства. На крају се са тима сагласила и Францука, па је Порта, изгубивши подршку сила, била принуђена да прихвати захтеве Русије.⁸⁰⁰

Десетог априла 1843. Порта је донела одлуку да попусти руским захтевима. Два дана касније они су званично усвојени, о чему је 15. априла обавештен Бутењев. У складу са тим Порта је сменила Ћамил-пашу, због активног учешћа у преврату, а за новог мухафиза Београда је именovala Мехмед Хафис-пашу. Поред тога, требало је одржати поновни избор кнеза и протерати Петронијевића и Вучића из Србије. Михаило је био искључен из избора, док избор Милоша Обреновића уопште није ни спомињан. Нови мухафиз и барон Ливен требало је да поновни избор спроведу у дело.⁸⁰¹ Може се закључити да је Русија хтела да казни главне учеснике у преврату, како са османске, тако и са српске стране. Поновни избор кнеза имао је за циљ да очува њен статус велике силе и покровитеља Србије, али и да покаже Порти да се промене у Србији не могу вршити без сагласности руског двора.

Други избор

Кнез и влада су одлучили да предузму све могуће мере како би се одржали на власти. Сматрали су да је најважније да се Петронијевић и Вучић не удаље из Србије, пре него што се изврши поновни избор кнеза Александра. На Велики петак 21. априла кнез, министри и осам државних саветника заклели су се да ће до смрти бранити успостављени државни поредак и аутономна права Кнежевине Србије. У складу са тим Петронијевић је писао Симићу да се постара код Порте да се кнез Александра остави на власти док не дође портин комесар, а да он и Вучић не иду из земље док се на састане Народна скупштина. Да би одбранили државни поредак уставобранитељи су били спремни да пруже оружани отпор, а у случају да Порта пошаље војску на њих имали су у плану да изазову општи устанак у околним османским

⁷⁹⁹ А. Цетнарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 175–189; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 158–164.

⁸⁰⁰ АСАНУ, ИЗ, 9323; ДАС, МИД–И, 1843, Ф I, Р 101; Н. Христић, *Мемоари*, 68–69; В. Поповић, *Метернихова политика на Блиском истоку*, Београд 1931, 182–190; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 84–93, 102–104.

⁸⁰¹ АСАНУ, И XIV, 46/2, А. Буркне – Ф. Гизоу, Пера, 13. април 1843; 46/3, исти – истом, Пера, 17. април 1843; 46/4, исти – истом, Пера, 27. април 1843; СН, бр. 33, 24. април / 6. мај 1843.

провинцијама. Поред тога, по савету Алексе Симића, поједини уставобранитељи покушали су да се приближе Вашћенку, те да посредством њега изгледе односе са Русијом.⁸⁰²

Нови мухафиз је дошао у Београд 6. маја 1843. Следећег дана позвао је на састанак српске министре и државне саветнике. Приликом разговора мухафиз им је саопштио да Русија није уверене да је кнез изабран једногласно, па да је одлучено договором Порте и Русије да кнез абдицира и да се организује нови избор. Милош и Михаило Обреновић су искључени из избора. Док се не изабере нови кнез земљом ће управљати Намесништво, а Петронијевић и Вучић треба да напусте Србију. Српским поданицима који су побегли у Аустрију да се омогући учествовање у избору кнеза, као и да се пуне из затвора сви политички затвореници. На крају је нагласио да је од свега најважније да се у Србији одржи ред и мир.⁸⁰³

Представници српске владе и Државног савета одговорили су београдском паши да су итекако задовољни што су Обреновићи искључени из избора и што је највећа жеља Порте да се у Србији одржи ред и мир. Највећа гаранција да се одржи мирно стање у земљи јесте да кнез абдицира тек након што се састане Народна скупштина. Поред тога, неопходно је да Петронијевић и Вучић остану у земљи док се не изврши нови избор, а Намесници да се именују тек када кнез абдицира. Што се тиче повратка српских држављана из Аустрије став српске стране је био да им се не може дозволити повратака јер су против садашње власти. У прилог томе сведочи што их издржавају Обреновићи и што су одбили раније кнежеве позиве да се врате у Србију. Међу њима се налазе главни подстрекачи немира у Србији 1840. са чиме су упознати Муса Сафети-ефендија и руски конзул. Ако би им се дозволио повратак влада не би била у стању да одржи унутрашњи мир, а што је у супротности са жељом Порте и Русије.⁸⁰⁴ Изношењем наведених аргумената влада је хтела у потпуности да контролише ситуацију у земљи и да омогући да се поновни избор обави у њену корист и без проблема. После састанка Мехмед Хафис-паша је рекао да ће о свему обавестити Порту, док је влади препоручио да и она то исто учини посредством капућехаје.⁸⁰⁵

Поводом предстојећих избора новог кнеза влада је предузела све неопходне мере за одржавање реда и мир и избор „правих“ народних депутата. У Београдском, Смедеревском и Пожаревачком округу који су се налазили на граници са Аустријом повећан је број пандура у циљу спречавања упада обреновићеваца. Одлучено је да се као разлог сазивања Народне скупштине саопшти народу да представник Русије није присуствовао прошлогодишњој Скупштини на којој је изабран садашњи кнез, па да је договором Порте и Русије одлучено да се учини поновни избор у присуству „царских људи“. Ради одржавања реда и мира одлучено је да се у Београд доведе 3.000 наоржаних људи, од тога 300 коњаника.⁸⁰⁶

Крајем маја у Београд је свратио Чајковски који се враћао из Париза за Цариград. Чајковски је дошао у Београд са француским пасошем и лажним именом Жан де Кано. Циљ његовог доласка био је да пружи подршку уставобранитељима да истрају у очувању тековина

⁸⁰² Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 193–196; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 97–98; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 164–166.

⁸⁰³ ДАС, ДС, 1843, 400; МУД–П, 1843, Ф V, Р 8, Н. Костић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. април / 12. мај 1843; СН, бр. 34, 28. април / 10. мај 1843.

⁸⁰⁴ ДАС, ДС, 1843, 400.

⁸⁰⁵ У складу са аргументим изнетим на састанку у конаку београдског мухафиза капућехаји је речено да предочи Порти да опасност од немира у земљи може да се спречи само на начин који је изнешен паши, то јест да кнез поднесе оставку тек када се састане Народна скупштина, а Вучић и Петронијевић да се пре тога не удаљавају из земље. ДАС, ДС, 1843, 400; АСАНУ, ЈР, XXIV/1, А. Петронијевић – А. Симићу, Београд, 13/25. мај 1843; ЗДС, I, 14556/16, М. Богићевић – М. М. Обреновићу, Нови Сад, 17/29. мај 1843.

⁸⁰⁶ ДАС, ДС, 1843, 400; АСАНУ, ИЗ, 9323; *Преписка*, бр. 29, 31.

преврата и да их увери како ће им пољска емиграција и даље пружати подршку и осигурати наклоност западних сила.⁸⁰⁷

Пошто је београдском мухафизу стигао ферман из Цариграда о поновном избору кнеза, мухафиз је 30. маја позвао у свој конак министре и државне саветнике. Обавестивших о доласку фермана мухафиз им је саопштио да има и следеће инструкције: када стигне ферман да Петронијевић и Вучић одмах оду из земље, а кнез да абдицира; после тога да се образује Намесништво, а затим да се сазове Народна скупштина; изабрани кнез неће моћи да преузме власт све док не стигне берат из Цариграда; у избору кнеза не могу да учествују некадашњи министри Протић, Радичевић и Рајовић и нико од фамилије Обреновића, а ни српски емигранти у Аустрији за које намесници буду сматрали да могу да наруше ред и мир. Вашћенко који је присуствовао разговору потврдио је мухафизове речи. Будући да је паша рекао да је „царска воља“ да се ферман саопшти народу представници српске власти су му одговорили да се због тога мора сазвати Народна скупштина. Тек након отварања скупштине и упознавања народа са садржајем фермана може се приступити испуњавању „царске воље“, али пре тога не, био је став српске стране. Тиме је завршен састанак са мухафизом и руским конзулом и убрзане су припреме за одржавање скупштине. Као место одржавања одређен је Топчидер. Упоредо са припремама за одржавање скупштине повећане су мере безбедности у циљу спречавања било каквих евентуалности.⁸⁰⁸

У Београд је 12. јуна дошао из Беча новопостављени министар иностраних дела Садик Рифат-паша. Државни саветници су рекли Садик Рифат-паши исто што и београдском мухафизу, то јест да се без сагласности Народне скупштине Петронијевић и Вучић не могу удаљити из Србије и да „још до данас Србин није дао роба без гроба“. Три дана касније у Београд је дошао барон Ливен, чији је главни задатак био да извиди да ли су испуњени руски захтеви и присуствује избору кнеза.⁸⁰⁹

Народна скупштина је отворена у Топчидеру 16. јуна. Прво се народу обратио кнез са речима: „Добро јутро, како сте и како су ваши на дому?“. После тога је секретар Кнежеве канцеларије Тимотије Кнежевић прочитао кнежев говор, такозвано кнежево *Слово*. У *Слову* је било истакнуто да је због сталних покушаја обреновићеваца да изазову немире у земљи Русија посумњала да је избор кнеза на Врачару 1842. био легалан, па да је зато затражила од Порте да се изврши поновни избор. Кнез, не желећи да ико сумња да је он изабран насилним путем, волећи своју земљу и уважавајући сизрена и покровитеља, одлучио да је да се повуче са престола како би се извршио поновни избор. Због тога се обратио Порти која је тим поводом издала ферман. Пошто је Кнежевић завршио са читањем народу је прочитан ферман и саопштене су му инструкције које су имали београдски мухафиз и руски конзул. Тенка је у име Државног савета саопштио народу да се влада и Савет не слажу са инструкцијама али да не могу ништа да ураде без сагласности Народне скупштине. Народни посланици су негодовали и узвикивали да неће допустити удаљавање Вучића и Петронијевића из Србије. У таквој атмосфери реч је узео Вучић који је рекао народу да треба послушати царе, али је народ поново изразио негодовање. Пошто сте упорни да истрајете у својим речима, рекао је окупљеном народу Стојан Симић, хајдете да саопштимо „царским људима“ који се налазе у Београду ваш одговор. Одређено је 150 народних депутата који су отишли код барона Ливена

⁸⁰⁷ АСАНУ, ИЗ, 9323; А. Cetnarowicz, *Udio i uloga Hotela Lambert u političkoj srpskoj krizi 1842–1843. godine*, *Historijski zbornik XLIII* (1990), 273.

⁸⁰⁸ ДАС, ДС, 1843, 400; СН, бр. 43, 29. мај / 10. јун 1843; бр. 46, 9/21. јун 1843.

⁸⁰⁹ Барона Ливен је путовао из Цариграда на параброду „Арго“. У Радужевцу су га у име српске владе дочекли Лазар Теодорвић и Миша Анастасијевић, који су наставили са њим даљи пут за Београд. АСАНУ, ИЗ, 9323; Лични фонд Милана Ђ. Милићевића (= ММ), III₂, 3/6, Т. Вучић Перишић – Ж. Давидовићу, Београд, 15/27. мај 1843; ДАС, МУД–П, 1843, Ф V, Р 9, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 31. мај / 12. јун 1843; *Претиска*, бр. 30, 32; СН, бр. 44, 2/14. јун 1843; бр. 46, 9/21. јун 1843.

и саопштили му скупштинску одлуку. Барон је умиривао депутате речима да је једини циљ Русије да се у Србији одржи мир.⁸¹⁰

Следећег дана дошло је до састанка барона Ливена и Рифат-паше са Симићем и Тенком. Током вишечасовних разговора договорено је да Вучић и Петронијевић не могу присуствовати Скупштини, већ да се удаље у унутрашњост. Вучићу је дозвољено да може реаговати у случају појаве оружаног бунта. На Скупштину да се позову још по четири посланика из сваког среза. Кнез Александар да се повуче у оближњи манастир манастир Светих Арханђела Михаила и Гаврила у Раковицу. Што се тиче емигранта из Србије који су пребегли у Аустрију договорено је да они којима то буде дозвољено пређу у Србију на дан одржавања избора. Прелазак ће бити дозвољен само онима који су рођени у Србији, али не свима. Члановима династије Обреновића и некадашњим министрима кнеза Михаила, подстрекачима народне побуне у Србији 1840. и лоповима прелазак ће бити забрањен. Поводом договора Гарашанин је писао Книћанину да није могао да верује „колико је Барон Ливен наклоњен целој нашој ствари да се добро сврши“.⁸¹¹ Спремност уставобранитеља да по сваку цену одбране тековине преврата и државни поредак имали су утицај на Ливена да у извесној мери одступи од својих инструкција, односно да се Вучић и Петронијевић не протерују из Србије. Ливен је увидео да је потребан компромис и прилагођавање ситуацији на терену како би се спречила даља сарадња уставобранитеља са пољском емиграцијом и западним силама, а све у циљу повратка руског утицаја у Србији. Био је свестан да је успостављена нова власт и да тренутно не постоје могућности да се Обреновића врате на престо, па да зато руску политику према српској кнежевини треба прилагодити реалној ситуацији и спречити даље мешање Порте у унутрашња питања кнежевине.

Кнез Александар је 20. јуна званично одступио од своје дужности и повукао се у манастир у Раковици. Државни савет је у складу са ферманом истог дана изабрао за намеснике Тенку, Ресавца и Теодоровића. Намесници су одмах након избора положили заклетву пред митрополитом, а затим су издали званичну Прокламацију да су преузели вршење владалачке власти. Што се тиче Вучића он је поменутог дана са делом војске и четири топа отишао у Крагујевац, а заједно са њим и Петронијевић. За заступника кнежевског представника и министра иностраних дела Намесништво је именovalo Јанковића, а Гарашанина за заступника министра унутрашњих дела.⁸¹² Следећег дана је наређено да се пуне сви политички кривци и упућен је позив српским емигрантима који су се налазили у Аустрији да се врате у Србију и учествују у избору кнеза, али су они то одбили.⁸¹³

У раним јутарањим часовима на Видовдан 27. јуна народни посланици су се окупили у Топчидеру да поново изаберу кнеза. Међу њима одабране су две депутације које су отишли да позову на Скупштину београдског мухафиза, Вашћенка и барона Ливена. После њиховог

⁸¹⁰ ДАС, ДС, 1843, 400; АСАНУ, И IV, 36/117, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 19. јун 1843; *Преписка*, бр. 33; СН, бр. 45, 5/17. јун 1843; бр. 46, 9/21. јун 1843; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 51–53.

⁸¹¹ Два дана после састанка Садик Рифат-паша је отишао из Београда за Цариград. Успут је посетио Аде Кале, а затим је заједно са адекалским мухафизом Хусејин-пашом посетио Фетислам. Из Фетислама је прешао у Кладово, где је свратио у среску канцеларију и разговарао са начелником Ђорђем Атанасијевићем. ДАС, ДС, 1843, 400; АСАНУ, И IV, 36/117, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 19. јун 1843; ДАС, МУД–П, 1843, Ф VII, Р 5, А. Јанковић – Земунској војној команди, Београд, 9/21. јун 1843; Ф VII, Р 13, Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима и Управитељству вароши Београда, Београд, 14/26. јун 1843; Ф V, Р 10, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. јун 1843; *Преписка*, бр. 33.

⁸¹² ДАС, ДС, 1843, 400; МУД–П, 1843, Ф V, Р 10, Р. Матејић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 12/24. јун 1843; АСАНУ, И IV, 36/118, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 26. јун 1843; *Преписка*, бр. 33; *Владе Србије*, 80–81.

⁸¹³ ДАС, МУД–П, 1843, Ф VIII, Р 13, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. јун 1843; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима и Управитељству вароши Београда, Београд, 10/22. јун 1843; Ф VII, Р 5, А. Јанковић – Земунској војној команди, Београд, 9/21. јун 1843; Ф VII, Р 13, Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима и Управитељству вароши Београда, Београд, 14/26. јун 1843; АСАНУ, ММ, III, 3/2, И. Гарашанин – Ж. Давидовићу, Топчидер, 14/26. јун 1843.

доласка у Топчидер где им је приређен свечани дочек, започео је изборни процес. Београдски мухафиз и руске дипломате ишле су заједно са митрополитом, епископима и државним саветницима код народних депутата из свих 17 округа и питали их кога желе за кнеза. Сви су исто и једногласно одговорили: „Ми желимо Александра Карађорђевића, и мало и велико, и срцем и душом“. Затим је исто питање постављено представницима војске, свештенства, Апелациног суда и Државног савета који су једногласно одговорили: „Ми оћемо Александра Карађорђевића“. Представници сизерена и покровитеља поздравили су народни избор после чега је народ громогласно узвикнуо: „Ура! Да живи Александар!“. Уследила је пуцњава топова и прангија, а сви народни посланици су бацали фесове у вис. Намесништво је истог дана писало султану Абдул Мециду, обавестило га о извршеном избору и замолило га да изда берат за Карађорђевића и да се Вучић и Петронијевић не удаљавају из Србије.⁸¹⁴ Следећег дана поново су дошли у Топчидер барон Ливен, Вашћенко и београдски мухафиз, поздравили народне депутате и кнезу званично честитали поновни избор.⁸¹⁵

После избора кнеза Државни савет је по други пут покренуо питање повратка јавно-правних аката које је Порта издала српском народу од 1815, а које је бивши кнез Михаило понео са собом. Први пут је Државни савет разматрао о повратку поменутих аката у јесен 1842. године. Пошто тада кнез Михаило није изгубио наду да ће се вратити на престо, није хтео да акта преда влади. Након поновног избора Карађорђевића за кнеза, некадашњи кнез је задужио Богићевића и Протића да предају акта Државном савету. Дванаестог јула 1843. Симић и прота Матеја су прешли у Земун и из руку поменуте примили оргинале на турском језику четири хатишерифа (1829, 1830, 1833. и 1838), ферман о Нишком ђумурку (1835) и ферман о укидању Намесништва (1840). Три дана касније, Државном савету су предата два фермана о грбу и застави Кнежевине Србије (1839).⁸¹⁶ Да би се акта чувала на једном и сигурном месту 19. јула је донете одлука да се поменута акта похране у Министарство финансија у гвозденој каси која је имала два кључа. Један кључ је требало да буде код председника или заменика председника Државног савета а други код министра финансија.⁸¹⁷ Два дана касније, Јанковић је послао Савету оригинални ферман на турском језику о мисији Муса Сафети-ефендије, заједно са два превода поменутог фермана.⁸¹⁸

Ултиматум

Барон Ливен је отишао из Србије за Санкт Петербург 28. јуна. Са собом је понео молбу руском цару од народа, Намесништва и Државног савета којом је тражено да се дозволи останак Вучићу и Петронијевићу у земљи. Руска влада није одобрила што је Ливен дозволио Вучићу и Петронијевићу да остану у Србији. У Варшави му је стигло наређење да се одмах врати у српску кнежевину и издејствује њихов одлазак из земље, а влади да поручи да берат неће стићи све док се то не изврши. Титову је послато наређење да у договору са Портом убрза Вучићево и Петронијевићево удаљавање из Србије и саопшти да је руски цар, у случају неиспуњавања тог захтева, спреман да војно интервенише у Србију слањем корпуса од 20.000

⁸¹⁴ Избор кнеза прослављен је широм земље уз пуцњаву топова, пушака, прангија и општеном веселје. Широм земље ориле су се речи: „Ура! Ура! Ура! Да Бог поживи Светлог књаза Александра на многаја љета!“ ДАС, ДС, 1843, 400; АСАНУ, ЈР, XXIV/4, Р. Дамјановић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 16/28. јун 1843; И IV, 36/119, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 29. јун 1843; ДАС, МУД–П, 1843, Ф V, Р 10, Р. Матејић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 26. јун / 8. јул 1843; Ј. М. Ресавић – истом, Београд, 2/16. јул 1843; СН, бр. 48, 16/28. јун 1843; Н. Христић, *Мемоари*, 70–71.

⁸¹⁵ ДАС, МУД–П, 1843, Ф VII, Р 12, Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима и Управитељству вароши Београда, Београд, 16/28. јун 1843.

⁸¹⁶ ДАС, ДС, 1843, 344.

⁸¹⁷ ДАС, МИД–И, 1843, Ф III, Р 10, Намесништво – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. јул 1843.

⁸¹⁸ ДАС, ДС, 1843, 344.

људи преко Влашке и Молдавије.⁸¹⁹ Један од главних разлога коју су утицали на Русију да захтева прогонство Вучића и Петронијевића из Србије биле су њихове везе са пољском емиграцијом које је заправо одржавао Петронијевић. Због тога је руски захтев подржао кнез Метерних. Према томе поново је пољска емиграција постала узрок отвореног мешања Русије у унутрашње ствари Србије.⁸²⁰

Ливен је поново дошао у Београд 22. јула и одмах је обавестио Намесништво и Државни савет о разлозима свог повратака и затражио да се о томе обавесте Вучић и Петронијевић. Четири дана касније упутио је писмо Намесништву и Државном савету тражећи да му се што хитније да одговори јер је реч о озбиљној ствари која не трпи одлагање. Два дана после тога Вашћенко и Ливен су дошли на седницу Државног савета и тражили коначан одговор. Због тога је Државни савет истог дана писао Вучићу и Петронијевићу да они ураде како буду сматрали да је најбоље. Поред тога, обавестили су их да су добили писмо од капућехаје из којег су сазнали да је Порта пристала да се испуни руски захтев поводом њиховог изгнанства из Србије. Вучића и Петронијевића о ставу Порте је обавестио и београдски мухафиз посредством Исхак-ефендије и Рашид-бега. Пошто су уставобранитељски прваци били детаљано обавештени о ситуацији одлучили су да се повинују „царској вољи“, али су затражили да се о њиховом одласку из земље јавно саопшти народу на Народној скупштини у Крагујевцу. Вучић је дао реч да ће убедити народ да је неопходно да он и Петронијевић оду из Србије. Тражио је да се одлука саопшти Ливену и Вашћенку и да они дођу на Скупштину да би се уверили како је испуњен захтев руског цара.⁸²¹

Народна скупштина у Крагујевцу заседала је од 9. до 11. августа. Скупштинским заседањима присуствовали су кнез Александар, Ливен и Вашћенко. Првог дана Скупштине народним посланицима је саопштено да је удаљавање Вучића и Петронијевића из Србије неопходно и објашњен им је разлог тога. Међу посланицима је настала вика и говорили су да неће пустити Вучића и Петронијевића да оду из земље и да Русија као покровитељ Србије треба да штити аутономна права српског народа а не да их гази. „Ми ћемо се борити и противу руске војске, када имамо да бранимо наша права“, изјавили су посланици. Следећег дана прочитано им је Вучићев и Петронијевићев исказ у којем је било истакнуто да је неопходно да напусте земљу. После тога посланици су се сагласили са њиховим одласком у политичко изгнанство, притом нагласивши да на то пристају јер је обећано да ће након тога стићи берат за кнеза.⁸²²

⁸¹⁹ ДАС, ДС, 1843, 400; АСАНУ, И IV, 36/119, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 29. јун 1843; 36/120, исти – истом, Београд, 24. јул 1843; ПКОРС, бр. 162; СН, 48, 16/28. јун 1843; Н. Христић, *Мемоари*, 72; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 58–59; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 115; К. Никифоров, „*Начертаније*“ *Илије Гарашићина и спољашња политика Србије*, 70–71.

⁸²⁰ М. Handelsman, *La question d'Orient et la politique Yougoslave du prince Czartoryski après 1840*, Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques, Nouvelle série (Novembre-Décembre 1929), 38–39; В. Поповић, *Метернихова политика*, 190; А. Четнаровић, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 260–261, 266–267.

⁸²¹ ДАС, ДС, 1843, 400; ИГ, 102; ПО, 70/242, 254, 269; МУД–П, 1843, Ф V, Р 11, Р. Дамјановић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. јул / 12. август 1843; АСАНУ, И IV, 36/120, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 24. јул 1843; 36/121, исти – истом, Београд, 27. јул 1843; 36/122, исти – истом, Београд, 7. август 1843; ПКОРС, бр. 162; Н. Христић, *Мемоари*, 72; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 172.

⁸²² Другог дана заседања Народне скупштине Петронијевићу је стигла депеша француског посланика Буркнеа, коју му је проследио Кодрика посредством Атанасија Николића. У депеши се препоручивало Вучићу и Петронијевићу да оду из земље, као што је Русија тражила. Петронијевић се захвало Кодрики наводећи да су након тога донели коначну одлуку да оду из земље. Поставља се питање колико је Петронијевић био искрен према Кодрику, будући да је су он и Вучић крајем јула донели одлуку да оду из земље, након што су схватили да је то неизбежно. Свакако је Петронијевић рачунао на француски подршку да његово и Вучићево изгнанство што краће траје, те је због тога и послао такав одговор Кодрики, чиме је показао да придаје велики значај француским саветима. Може се претпоставити да је Петронијевић од тог тренутка настојао да обезбеди француску подршку за будући повратак у земљу. ДАС, ДС, 1843, 400; МУД–П, 1843, Ф V, Р 10, Р. Матејић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 28. јул / 9. август 1843; Р. Дамјановић – истом, Београд, 31. јул / 12. август 1843;

После завршетка рада Народне скупштине Вучић и Петронијевић су отишли за Београд, где су се припремали за одлазак у Видин који им је био одређен за место боравка. Османеостог августа Петронијевић је упутио писмо грофу Замојском, молећи га да утиче колико може да његово и Вучићево изгнанство не траје предуго. Следећег дана уставобранитељски прваци кренули су из Београд за Видин испраћени пуцњавом топова са београдске тврђаве. На граници Видинског санцака 23. августа их је дочекао изасланик Ага Хусејин-паше. У Видину су остали до новембра када су премештени у Свиштов с циљем да се што више удаље од српске границе јер је Русија сумњала да утичу на политичка збивања у Србији.⁸²³

Берат

Истог дана када су Вучић и Петронијевић отишли из Београда барон Ливен, Вашћенко и Мехмед Хафис-паша послали су засебне извештаје у Цариград у којима су обавестили руско посланство и Порту да је испуњен услов за издавање берата српском кнезу. Њихове извештаје однео је татар-ага Лазар Аранђеловић Инце. Пошто су стигли извештаји барона Ливена и мухафиза, али и видинског валије да су Вучић и Петронијевић стигли у Видин, Порта је 30. августа издала Берат. Инце је донео Берат у Београд 5. септембра.⁸²⁴ Српска влада је платила суму од 120.000 гроша за његово издавање, и то по други пут, зато што је платила и за издавање првог који је поништен организовањем поновног избора. Поред тога, дат је и новчани дар од 75.000 чаршијских гроша аметчи-ефендији. Поводом поновног плаћања Муса Сафети-ефендија је рекао Симићу да не треба Србија да се обазире на то што два пута плаћа „тако рећи један берат“ јер је и Порта потрошила много новца док се решавало питање потврде српског кнеза.⁸²⁵

После доношења Берата сазвана је Народна скупштини на којој га је требало обнародовати. Скупштина је почела са радом 14. септембра на Калемегдану, на исти када је кнез Александар годину дана раније први пут изабран за кнеза. Свечаном читању Берата присуствовали су поред кнеза и српских званичника, барон Ливен, Вашћенко, француски и енглески конзул, београдски мухафиз и неколико аустријских официра из Земунске војне команде. Берат је на турском језику прочитао чиновник београдског мухафиза, а на српском Атанасије Николић, начелник Полицијско-економског одељења Министарства унутрашњих дела. После свечаног читања Намесништво је одступило од дужност а кнез Александар је званично преузео власт и тим поводом је издао Прокламацију. Уследиле су честитке митрополита, епископа и свештенства, бивших намесника, државних саветника, министара, виших и нижих чиновника, београдског мухафиза, Ливена и страних конзула.⁸²⁶

А. Милојевић – истом, Београд, 3/15. август 1843; ПО, 70/267; АСАНУ, И IV, 36/122, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 7. август 1843; 36/123, исти – истом, Београд, 20. август 1843; ПОКРС, бр. 163; СН, бр. 62, 4/16. август 1843; Н. Христић, *Мемоари*, 72–73; А. Николић, *Биографија*, 86–87; Д. Страњакловић, *Влада уставобранитеља*, 59–61; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 121–122; Ј. Милићевић, *Народне скупштине у Србији*, 126; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 160–161; исти, *Аврам Петронијевић*, 172–173.

⁸²³ АСАНУ, ММ, III₂, 3/7, Т. Вучић Перишић – Ж. Давидовићу, Београд, 4/16. август 1843; И IV, 36/123, А. Кодрика – Ф. Гизоу, Београд, 20. август 1843; ДАС, ИГ, 81, 85; МУД–П, 1843, Ф VI, Р 6, С. Милисављевић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 15/27. август 1843; А. Милојевић – истом, Београд, 17/29. август 1843; СН, бр. 63, 7/19. август 1843; бр. 66, 18/30. август 1843; *Преписка*, бр. 36–40, 47; Н. Христић, *Мемоари*, 74; А. Николић, *Биографија*, 87; М. Handelsman, *La question d'Orient*, 38–39; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 161–163; исти, *Аврам Петронијевић*, 173–175.

⁸²⁴ ПОКРС, бр. 163; СН, бр. 64, 11/23. август 1843; бр. 67, 21. август / 2. септембар 1843; бр. 68, 25. август / 6. септембар 1843; бр. 71, 4/16. септембар 1843; МУД–П, 1843, Ф VI, Р 6, Р. Матејић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 25. август / 6. септембар 1843; Д. Миленковић – истом, Алексинац, 30. август / 11. септембар 1843; Ј. Миленковић – истом, Ћуприја, 31. август / 12. септембар 1843.

⁸²⁵ ДАС, ДС, 1843, 390.

⁸²⁶ СН, бр. 68, 25. август / 6. септембар 1843; бр. 71, 4/16. септембар 1843; ПОКРС, бр. 164, 165; ДАС, ДС, 1843, 400; МУД–П, 1843, Ф XI, Р 35, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14.

Народни посланици су предали молбу кнезу и Државном савету да се код Порте и Русије ради на повратку Вучића и Петронијевића у земљу. Ливен је обећао да ће молбу проследити у Санкт Петербург, док је кнез тим поводом писао Рифат-паши и Титову.⁸²⁷ Важно је рећи да је на Скупштини кнез покушао да ојача свој положај и да су се тада појавиле две политичке групације – кнежевци и вучићевци, што ће бити све израженије током наредних година и често доводити до унутрашње нестабилност у земљи. Скупштина је распуштена 17. септембра.⁸²⁸

После завршетка рада Скупштине требало је због изгнанства Вучића и Петронијевића формирати нову владу. Кнежевим указом од 6. октобра Алекса Симић је именован за привременог кнежевског представника и министра иностраних дела, а Гарашанин за министра унутрашњих дела. Баћа је остао на месту министра правде и просвете, а Станишић на месту министра финансија.⁸²⁹ Уследиле су промене и у руском конзулату. Вашћенко је именован за конзула у Једрену а на његово место је постављен генерал-мајор Григориј Иванович Данилевски који је стигао у Београд 17. новембра. Ливен је отишао из Србије после доласка новог руског конзула, 25. новембра, а Вашћенко је 10. децембра отпутовао за Цариград.⁸³⁰ Нови руски конзул за кога су Ливен и Вашћенко сматрали да није довољно способан показао је да може да се прилагоди ситуацији, те је радио на побољшању српско-руских односа. Када му је крајем године Гарашанин скренуо пажњу да руске дипломате ословљавају кнеза Александра „Сијателни“, а не „Светли“, као што су ословљавали кнеза Михаила, Данилевски је обећао да ће одмах тим поводом писати влади да се то промени. Руски цар је почетком 1844. одобрио да се кнез Александар убудуће ословљава титулом „Светлости“, али је наложио Титову да о томе разговара са Портом. Будући да му је Porta саопштила да они ословљавају српског кнеза са „Ваша светлости“, Титов је 28. фебруара писао Данилевском да ће убудуће руске дипломате тако ословљавати кнеза.⁸³¹ Тако је захваљујући извештају Данилевског Русија признала кнезу Александру титулу „Светлости“.

Попуштање

Сукоби кнежеваца и вучићеваца довели су крајем 1843. и почетком 1844. до дестабилизације политичке ситуације у Србији. Истовремено настављени су покушаји

септембар 1843; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 4/16. септембар 1843; Ф IX, Р 103, Р. Дамјановић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 17/29. септембар 1843; А. Николић, *Биографија*, 87; Ј. Милићевић, *Народне скупштине у Србији*, 126; Р. Ј. Поповић, *Септембарска скупштина 1843. године*, Српске студије 9 (2018), 107–110.

⁸²⁷ ДАС, ДС, 1843, 400; МИД–И, 1843, ДП, бр. 1219, 1221, 1247; ПКОРС, бр. 167; СН, бр. 72, 7/19. септембар 1843; Р. Ј. Поповић, *Септембарска скупштина*, 110–123.

⁸²⁸ Опширније о томе: Ј. Милићевић, *Народне скупштине у Србији*, 126–133; Р. Ј. Поповић, *Септембарска скупштина*, 111.

⁸²⁹ ДАС, ДС, 1843, 424, 425; *Владе Србије*, 81–83.

⁸³⁰ Вашћенка је на путу до Цариграда пратио српски татарин Петко Михаиловић. Када је прешао на територију Софијског санцака, софијски кајмакам му је доделио пратњу, због тога што је један арнаутска чета из Лесковачке казе прешла на територију Софијског санцака ради пљачке. Три сата након што је са пратњом напустио Софију, Вашћенко је наишао на разбојничку чету. Један Арнаут који је био у његовој пратњи, рекао им је да спроводи руског конзула, те да их не узнемиравају „због тога што ће сиротиња страдати“, то јест што ће то бити повод Русију да нападне Османско царство. Чета се повукла, тако да је Вашћенко несметано наставио пут за Цариград. *Преписка*, бр. 46, 47; СН, бр. 91, 13/25. новембар 1843; бр. 96, 1/13. децембар 1843; ДАС, МИД–И, 1843, Ф IV, Р 62; Ф IV, Р 102; МУД–П, 1843, Ф XII, Р 165, Ј. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Ћуприја, 15/27. децембар 1843; Ј. Вучковић – истом, Алексинац, 15/27. децембар 1843; МИД–И, 1843, Ф IV, Р 138, исти – истом, Алексинац, 23. децембар 1843 / 4. јануар 1844.

⁸³¹ Средином марта 1844. упућен је рапис Министарства унутрашњих дела свим Окружним начелствима и наређено им је да саопште народу да је руски цар Николај I признао кнезу Александру титулу „Светлост“ и да се са тим сложио султан Абдул Мецид. *Преписка*, бр. 47, 49, 60, 64, 71; ПКОРС, бр. 175; ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 81; МУД–П, 1844, Ф V, Р 97.

обреновићеваца да изврше преврат у земљи. У таквим околностима београдски мухафиз је покушао да ојача утицај Порте у Србији али му то није пошло за руком. У тим догађајима на површину је избио Гарашанин који је успео да контролише ситуацију и сузбије сваки покушај изазивања немира. У одсуству Вучића и Петронијевића он је постепено постајао најзначајнија личност у Србији. Поред активне улоге у унутрашњој политици Гарашанин је од 1843. почео да игра активну улогу и у спољној политици. Временом је постао личност која је привлачила пажњу страних конзулу у Београду, европских дипломата у Цариграду, Порте и Русије. На то су значајно утицале његове везе са пољском емиграцијом. Он се 1841. упознао у Цариграду са Чајковским и Звејрковским, који је боравио у Србији у период од 1842. до 1843. године. Везе са пољским емиграцијом добиле су на значају тек од јесени 1843. доласком у Београд првог сталног агента кнеза Чарторијског Франтишека Александра Заха, познатијег као Фрања Зах. Непосредно по свом доласку у Београд Зах се упознао са српским министром унутрашњих дела.⁸³² Најважнији резултат њихово сарадње било је *Начертаније*, најзначајнији план о будућности Кнежевине Србије.⁸³³

Посредством представника пољске емиграције Гарашанин је радио на повратку Вучића и Петронијевића у Србију. Заправо посредством пољских агената настојао је да за њихов повратак задобије подршку француског и британског посланика у Цариграду. Због тога је био у честој преписци са Вучићем и Петронијевићем и капућехајом Теодоровићем. Треба рећи да је на повратку уставобранитељских првака радио и кнез Александар који се поводом тога у више наврата званично обраћао Порти и Титову. У априлу 1844. изгледало је да ће питање повратака уставобранитељских првака бити повољно решено али је настао изненадни преокрет. Кнез Метерних је обавестио руски двор да Вучић и Петронијевић одржавају везе са пољском емиграцијом, па је руски цар захтевао да им се због тога не дозволи повратак у земљу. Прекретница је настала самовољним одласком Вучића и Петронијевића у Цариград 30. јуна. Након тога убразано је решење о њиховом повратку за шта се залагала и Порта која је имала подршку Француске и Велике Британије. Велики везир Реуф-паша известио је српског кнеза 19. августа да се Порта споразумела са руском владом и одборила повратак уставобранитељским првацима у земљу.⁸³⁴

Иако су везе са пољском емиграцијом успориле њихов повратак Петронијевић је и након тога наставио да буде у контакту са Замојским и Чајковским. Пред свој полазак из Цариграда Чајковски је Вучићу и Петронијевићу предао предлог споразума о будућој српско-пољској сарадњи, са чиме је био упознат и француски посланик у Цариграду. Предлог споразума садржао је четири тачке: 1) одржавање пријатељске политике према Порти, али да се води рачуна да то не шкоди интересима Србије; 2) подршка влади кнеза Александра у циљу стварања његове династије; 3) развој институција и политички развој Србије под сизеренством Порте; и 4) сузбијање и потпуно уклањање руског и аустријског утицаја у Србији.⁸³⁵ Предлог споразума је потпуно био у духу спољне политике пољске емиграције али и француске и

⁸³² ДАС, ИГ, 136; *Преписка*, бр. 46, 53, 55–58, 60–64, 66–68, 71, 74, 76, 78, 85, 92; ПКОРС, бр. 172, 173, 174; ДПСЦ, I, бр. 264; *Цариградска писма Лазара Теодоровића Илији Гарашанину*, приредио С. Војиновић, Свилеува 2 (2004), бр. 4–6, 10; Н. Христић, *Мемоари*, 74–76; Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин*, 54–55, 68–69; А. Четнаровић, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 263–266, 273.

⁸³³ Опширније о томе: Р. Љушић, *Књига о Начертанију, Национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Београд 2004³.

⁸³⁴ ДАС, ИГ, 85, 97, 136; МИД–И, 1843, ДП, бр. 1729, 1766; 1844, ДП, бр. 74, 108, 109, 151, 529, 987, 997, 1023, 1153, 1180, 1181, 1302, 1498, 1536, 1599; ДС, 1844, 545; ПО, 138/53; *Преписка*, бр. 36–40, 42, 44, 46–51, 54, 55, 60, 64, 65, 71, 73–75, 83, 84, 86–89, 91–93; *Цариградска писма Лазара Теодоровића*, бр. 1–13; ПКОРС, бр. 176–178, 184, 186, 189; Н. Христић, *Мемоари*, 76–77; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 62–64; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 128–132, 137–138; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 164–167; исти, *Аврам Петронијевић*, 178–181; А. Четнаровић, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 272–294.

⁸³⁵ М. Handelsman, *Adam Czartorisky, tom II*, Warszawa 1949, 115; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 138–139; Љ. Дурковић-Јакшић, *О почетку југословенске политике*, 34–35; А. Четнаровић, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану*, 294–296.

британске владе, што се огледа у чињеници да се тежи одржавању целовитости Османског царства и сузбијању утицаја Аустрије и Русије. Западне силе су тежиле потпуном сузбијању руског утицаја у Османском царству што је започело Дарданелским споразумом 1841. године.

Вучић и Петронијевић су се вратили у Београд 9. септембра, после нешто више од годину дана проведених у изгнанству. У Београду им је приређен свечани дочек уз звуке црквених звона и пуцњаву топова и пушака.⁸³⁶ Непуних месец дана након њиховог повратка избила је Катанска буна у корист повратка Обреновића на престо. Буна је кратко трајала, од 4. до 7. октобра, а истрага је поверена Вучићу, који је 6. октобра добио титулу војводе.⁸³⁷ Катанска буна приморала је кнеза да поново да званичну дужност Вучићу, док је Петронијевић 11. октобра именован за кнежевског представника и министра иностраних дела, док остала три министра нису промењена. Петронијевић је на челу владе остао до смрти 22. априла 1852. године. Нико пре ни после њега није био толико дуго у континуитету председник владе Србије.⁸³⁸

Повратком Вучића и Петронијевића у Србију завршена је Српска криза у Источном питању после нешто више од годину и по дана. Српска криза заинтересовала је велике силе, а посебно пољску емиграцију која је на Србију почела да гледа као на језгро окупљања Јужних Словена. Пољска емиграција је покушала да делује на српску кнежевину на исти начин као и западне силе, односно саветовала је српској влади да усавршава своје институције и развија се у оквиру Османског царства. Везе са пољском емиграцијом довеле су до нарушавања односа са Русијом што ће посебно доћи до изражаја у наредним годинама. Током Српске кризе односи са Портом су остали пријатељски, а како и не би када је управо Порта пружила уставобранитељима подршку да изврше преврата, али их и подржала да очувају тековине преврата.

Хатишериф, ферман и унутрашњи сукоби

Односи са Портом после повратка Вучића и Петронијевића такође су остали пријатељски и коректни. Један од главних циљева српске владе било је добијање права да се у Србији оснује Врховни суд. Хатишерифом од 17. октобра 1845. било је дозвољено оснивање Врховног суда, који је устројен следеће године. Хатишериф се сматрао саставним делом Хатишерифа из 1838, то јест Устава, те је самим тим заједно са њим чинио једну целину.⁸³⁹ Исте године, 1. децембра, издат је ферман којим је после пет година решено питање наплате царина у Кнежевини Србији. Ферман је био адресиран на београдског мухафиза и српског

⁸³⁶ Н. Христић, *Мемоари*, 77–78; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 64–65; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 168; исти, *Аврам Петронијевић*, 181.

⁸³⁷ Опширније о томе: Ј. Милићевић, *Историја Катанске буне (Србија 1844. г.)*, Зборник Филозофског факултета V/1 (1960), 269–312; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 169–179.

⁸³⁸ *Владе Србије*, 83–85; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 184.

⁸³⁹ У литератури се наводи да је Врховни суд у Србији установљен ферманом. Међутим, капућехаја наводи да је султан потписао хатишериф којим се Србији дозвољава оснивање Врховног суда, док се и из самог документа види да је реч о хатишерифу, због тога што је документ потписао султан. Поред тога кнез Александар је обавестио Министарство унутрашњих дела да је у Београд стигао „султански хатишериф“ о установљењу Врховног суда, поводом чега је Министарство упутило распис подручним властима, такође спомињући „султански хатишериф“. ПКОРС, бр. 180, 183, 205; ДПСЦ, I, бр. 258, 266, 269, 271, 294, 296, 299; ДАС, ДС, 1845, 416; МИД–И, 1845, Ф IV, Р 63; МУД–П, 1845, VIII, 40, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима и Управитељству вароши Београд, Београд, 9/21. новембар 1845; СН, бр. 85, 24. октобар / 5. новембар 1845; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 104; Р. Љушић, *Српска државност*, 128.

кнеза.⁸⁴⁰ Укупни трошкови за издавање Хатишерифа и Фермана стајали су српску владу 10.000 дуката.⁸⁴¹

Порта је тежила да се у Србији одржи ред и мир, те је водила рачуна о политичкој ситуацији у земљи. У пролеће 1845. Муса Сафети-паша и Мехмед Шекиб-ефендија саопштили су српском капућехаји да су обавештени како у српској кнежевини влада несагласност између кнеза, министара и Државног савета. Због тога су му саветовали да пренесе Вучићу и Петронијевићу да утичу на смиривање ситуације.⁸⁴² Шта се заправо дешавало у Србији? После повратка Вучића и Петронијевића дошла је до још већег изражаја подела на вучићевце и кнежевце. Кнез је крајем 1844. преместио из војске поједине официре који су били Вучићеве присталице. Вучић је то схватио као директан напад на његов ауторитет, у чему су га подржали истакнути уставобранитељи и Данилевски. Из тог разлога је Вучић од 1845. био у опозицији кнезу и почео да изражава наклоности ка Русији, у чију немилост је пао због протеривања кнеза Михаила. Вучићево спољнополитичко опредељење проистицало је из потребе да има јаког спољног заштитника у унутрашњој политичкој борби. Поред Вучића подршку Русију су тражили Тенка, Баћа и Ћоса. За разлику од њих кнез, после више захтева које је Русија упућивала Србији, постајао је све више антируски настројен. Почео је да се окружује својим приврженицима и члановима породице Ненадовић, из које је потицала његова супруга кнегиња Персида. Међу кнежевим најзначајнијим присталицама били су Стефан Петровић Книћанин, Алекса Јанковић и Тимотије Кнежевић. Петронијевић се постепено приближавао кнезу, док је Гарашанин имао тренутке сарадње и сукоба са кнезом. Обојица су се постепено удаљавали од Вучића, али су спољнополитички ослонац тражили на различитим странама. Петронијевић је настојао да се одржавају добри односи са Портом и Русијом, док је имао извесно подозрење према Аустрији због боравка Обреновића и њихових присталица на аустријској територији. Гарашанин је посредством пољске емиграције покушавао да се приближи Француској. Према Русији је био подозрив због тог што је сматрао да Русија у савезу са Аустријом тежи да подели Османско царство што би довело Србију у незавидан положај. Притешњена између Русије и Аустрије Србија не би имала своју будућност, односно то би био крај њеног политичког развитка, сматрао је Гарашанин. Пољска емиграција је свакако имала одређеног удела на овакве Гарашанинове ставове о аустријској и руској спољној политици. Осим тога треба рећи да је Гарашанин сумњао да је Русија стајала иза свих покушаја обреновићеваца да изазову немире у Србији, те је и та чињеница утицала на његов став.⁸⁴³ Поделе у Србији дошле су до још јачег изражаја 1846, после кнежеве посете султану, чему треба посветити посебну пажњу.

Сусрет у Казанлуку

Почетком 1846. султан Абдул Мецид је донео одлуку да пропутује кроз европске делове своје државе. Вест о султановом путовању брзо се пренела кроз европске делове Османског царства, те су тим поводом настале различите гласине. Према извештајима српских пограничних власти на Косову пољу се припремала градња велике касарне за смештај 10.000 низама, као и изградња судске зграде и затвора. Због тога ће у пролеће на Косово поље доћи 100.000 низама под предводништвом султана. Том приликом султан ће „све од Босне и Арнаутлука везире и старешине сакупити“, а биће позван и српски кнез. Гласина је међу

⁸⁴⁰ ДАС, ДС, 1845, 416; СН, бр. 97, 4/16. децембар 1845; бр. 102, 21. децембар 1845 / 2. јануар 1846.

⁸⁴¹ ДАС, ДС, 1845, 416.

⁸⁴² *Писма Лазара Теодровића*, бр. 16.

⁸⁴³ *Преписка*, бр. 64, 71, 74, 105, 110; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 77, 85–86, 87–96; исти, *Илија Гарашанин*, 60–61, 161, 163–164, 169–171, 207, 220–222, 229–230, 242–243; Ј. М. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ. 1, 156–158; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 181–186; исти, *Аврам Петронијевић*, 184–185, 191–192, 196–197, 199–201.

Турцима тумачена на разне начине. Једни су говорили да ће се у Србију поново увести тимарски систем, други да ће султан наредити кнезу Александру да покори непокорни Босански ејалет, али је највише њих сматрало да ће султан подарити српском кнезу управу над „Босном и Албанијом“.⁸⁴⁴ Једино је било тачно да ће се срести султан и српски кнез.

Незавидан положај у којем се нашао кнез Александар након избора 1842. и унутрашњи немири у земљи били су главни разлог што није као и његов претходник кнез Михаило, одмах након званичног потврђивања бератом, отишао у посету султану. Средином фебруара 1846. српски агент у Букурешту известио је владу у Београду да ће султан крајем марта или у априлу посетити Силистрију и Рушчук.⁸⁴⁵ Кнез Александар се званично обратио министру иностраних дела Мустафи Решид-паши, замоливши га да му се одобри посета султану. Мустафа Решид-паша је одговорио кнезу почетком априла да је султан одобрио његову жељу: „Његово Величество примило је ову жељу Ваше Светлости са највећим благоволењем и заповедило ми је да вам јавим, да можете Његовом Величеству у Рушчик предстати“.⁸⁴⁶

Кнез Александар је 15. априла донео одлуку да се сазове Народна скупштина на којој ће бити јавно саопштено народу да кнез одлази у Рушчук да посети султана. Према кнежевој одлуци на Скупштини је требало да буде 300 депутата. Одлучено је да се Скупштина одржи на два места – у Крагујевцу и Зајечару. У Крагујевцу је 25. априла требало да се окупе депутати из Београдског, Шабачког, Ваљевског, Подрињског, Рудничког, Смедеревског, Пожаревачког, Крушевачког, Ужичког, Чачанског, Јагодинског, Ђупријског и Крагујевачког округа, а у Зајечару 29. априла депутати из Алексиначког, Гургусовачког, Крајинског и Црноречког округа.⁸⁴⁷ Истог дана Министарство иностраних дела обратило се посредством аустријског конзула у Београду, Парабродском друштву у Земуну, с молбом да се кнезу Александру стави на располагање један пароброд којим ће путовати од Радујевца до Рушчука.⁸⁴⁸

Двадесет и првог априла кнез је одредио за свог заступника Тому Вучића Перишића, „да он са Попечитељствима надлежних струка у согласју са Совјетом по постојећим законима и уредбама дела народна одправља“.⁸⁴⁹ Следећег дана, у складу са утврђеним планом путовања, кнез је кренуо из Београда за Крагујевца. У његовој пратњи били су Аврам Петронијевић, државни саветници Милосав Здравковић Ресавац и Стеван Петровић Книћанин, секретар Кнежеве канцеларије Тимотије Кнежевић, писар турског језика Халил Хамид-ефендија, дворски лекар Максимилијан Ото и кнежеви ађутанти. Гарашанин их пратио само до Крагујевца.⁸⁵⁰

⁸⁴⁴ ДАС, МУД–П, 1846, Ф IV, Р 171, Р. Петровић - Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 29. децембар 1845 / 10. јануар 1846; Попечитељство унутрашњих дела - Начелству Окружја крушевачког, Београд, 5/17. јануар 1846; М. Драгићевић - Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 3/15. јануар 1846; Попечитељство унутрашњих дела - Начелству Окружја чачанског, Београд, 8/20. јануар 1846; М. Драгићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 5/17. фебруар 1846; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 12/24. фебруар 1846.

⁸⁴⁵ Десетак дана касније у Букурешт су се вратили изасланици влашког кнеза Ђорђа Бибеска, који су потврдили вест о султановој посети поменутих градовима. ДАС, МИД–И, 1846, Ф I, Р 101, З. Стемповски – Попечитељству иностраних дела, Букурешт, 2/14. фебруар 1846; исти – истом, Букурешт, 11/23. фебруар 1846.

⁸⁴⁶ АСАНУ, И IV, 36/189, Д. де Сент Андре – Ф. Гизоу, Београд, 1. април 1846; ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 82, Мустафа Решид-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 11. ребулахир 1262 / 7. април 1846.

⁸⁴⁷ ДАС, МУД–П, 1846, Ф II, Р 6, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 3/15. април 1846; И. Гарашанин – свим окружним начелствима, Београд, 3/15. април 1846; исти – Министарству финансија, Београд, 3/15. април 1846; исти – Начелству Окружја крагујевачког, Београд, 5/17. април 1846.

⁸⁴⁸ ДАС, МИД–И, 1846, Ф I, Р 165, А. Петронијевић – Ф. Мајерхоферу, Београд, 3/15. април 1846.

⁸⁴⁹ ДАС, МИД–И, 1846, Ф I, Р 170, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. април 1846; Попечитељство иностраних дела – Српској агенцији у Цариграду, Београд, 12/24. април 1846; исто – Српској агенцији у Букурешту, Београд, 12/24. април 1846; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 186.

⁸⁵⁰ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 82, Попечитељство иностраних дела – Српској агенцији у Цариграду, Београд, 11/23. април 1846; исто – Српској агенцији у Букурешту, Београд, 11/23. април 1846; СН, бр. 29, 12/24. април 1846.

Кнез и његова свита стигли су у Крагујевац 24. априла. Следећег дана почели су да пристижу депутати из 13 округа. Народна скупштина је отворена у недељу 26. априла. Кнез је том приликом поздравио окупљене депутате и званично им саопштио разлог свог путовања. Након тога је секретар Тимотије Кнежевић прочитао кнежев исказ у ком је детаљније објашњен значај и циљ путовања. Народ је позван да за време кнежевог одсуства буде послушан својим властима. На крају се народу обратио митрополит Петар Јовановић и поново позвао народ на послушност. Митрополит је затим одржао молепствије за срећан кнежев пут и повратак у земљу.⁸⁵¹

У понедељак, 27. априла, кнез је са својом свитом наставио даљи пут. У Зајечар су стигли 29. априла, где су их дочекали депутати из четири округа, народ и тимочки епископ Доситеј Новаковић. Следећег јутра, након литургије, у дворишту зајечарске цркве одржана је Народна скупштина. Кнез је исто као и у Крагујевцу званично саопштио депутатима да иде у Рушчук да посети султана Абдул Меџида. Већ следећег дана кнез је напустио Зајечар и отишао у Неготин, где је чекао на долазак аустријског пароброда *Панонија*. Пароброд је стигао у Радујевац 3. маја, а кнез и његова свита кренули су на пут два дана касније.⁸⁵²

Пут од Радујевца до Рушчука водио је поред Видина, Арчара, Лом Паланке, Праова, Никопоља, Бељина и Свиштова. Пароброд је допловио у Рушчук 6. маја. Османске власти у Рушчуку приредиле су српском кнезу свечани дочек, уз пуцњаву 21 почасног топовског плотона и поздраве окупљеног народа. Кнез Александар је непланирано остао у Рушчуку до 17. маја, зато што је султан због невремена на мору био принуђен да се врати у Цариград. На пут је коначно кренуо 9. маја, овога пута без икаквих потешкоћа. Ипак, дошло је до извесне промене плана. Српском кнезу је јављено да ће га султан примити у аудијенцију у Казанлуку. Из тог разлога је у Рушчук био послат михмандар Абди-паша, који је требало да допрати кнеза Александра до Казанлука.⁸⁵³

Кнез Александар је са својом свитом и михмандаром кренуо из Рушчука 17. маја, а у Казанлук је стигао три дана касније. Кроз сва места кроз која је пролазио кнеза су свечано дочекивали, као и приликом уласка у Казанлук. За кнеза је био припремљен смештај у центру града, у конаку Кучук Мехмед-бега. Султан је стигао у Казанлук 22. маја. Приликом уласка у град приређен му је величанствен дочек, у којем су учешћа узели српски кнез и његова свита. Кнез Александар се приликом сусрета поклонили султану и пољубио га у ногу, што је било у складу са дворским протоколом. Султан је брзо подигао српског кнеза и изустио да му је драго што га види. Затим је султан разменио неколико поздравних речи са Аврамом Петронијевићем. После тога свечано су ушли у град, а на чело колоне је стао кнез Александар, који је јахао заједно са осталим муширима Османског царства. Свечана поворка је ишла до конака капицибаше Мехмед-аге, у којем је предвиђен султанов боравак. У конаку је султан поново разговарао са кнезом Александром. Пошто је султан рекао српском кнезу да је уверен у оданост и верност српског народа, кнез му се захвалио, уверавајући султана о оданости српског народа. Разговор је преводио Петронијевић.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ СН, бр. 31, 19. април / 1. мај 1846; бр. 32, 22. април / 4. мај 1846.

⁸⁵² ДАС, МУД–П, 1846, Ф II, Р 6, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 17/29. април 1846; Ј. Наумовић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 18/30. април 1846; М. Дабић – истом, Алексинац, 20. април / 2. мај 1846; Ј. Гавриловић – истом, Неготин, 29. април / 11. мај 1846; СН, бр. 32, 22. април / 4. мај 1846; бр. 33, 26. април / 8. мај 1846; бр. 34, 30. април / 12. мај 1846; бр. 35, 3/15. мај 1846.

⁸⁵³ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 82, 3. Стемповски – Попечитељству иностраних дела, Букурешт, 28. април / 10. мај 1846; МУД–П, 1846, Ф II, Р 6, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. мај / 1. јун 1846; СН, бр. 35, 3/15. мај 1846; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 96–97; К. Џамбазовски, *Културно-политичке везе Бугара са Кнежеввином Србијом, од почетка XIX века до Париског мира 1856. године*, Београд, 1982, 173–174; 3. Јанковић, *нав. дело*, 96–98.

⁸⁵⁴ *Грађа за историју бугарског народа из Архива Србије I (1820–1856)*, приредили Ђ. Игњатовић, И. Николић, К. Џамбазовски, Београд 1987 (= ГИБН, I), бр. 156; СН, бр. 40, 20. мај / 1. јун 1846.

Кнез Александар је у званичну аудијенцију код султана примљен 24. маја. У кнежевој пратњи су били Петронијевић, Книћанин и Ресавац. Султан се званично обраћао кнезу посредством Мустафа Решид-паше, док је кнежеве речи преводио Петронијевић. Кнез се обратио султану речима да је одавно имао жељу да му се поклони, увери га у верност и оданост српског народа и захвали му се на правима које српски народ ужива. Султан је одговорио да му је драго што види српског кнеза, да је уверен у његову оданост, као и у оданост српског народа, те да због тога наређује да се сви у Србији повинују кнежевим заповестима. Затим се обратио Петронијевићу речима да не сумња да ће он и српске старешине испоштовати султаново наређење и бити послушни свом кнезу. Након тога кнез је званично представио чланове своје пратње, а потом је уследила додела ордена, поклона и војних титула. Кнез Александар је добио богато украшени орден са султановим ликом, титулу мушира и богато окићену сабљу коју му је султан поклонио за утврђивање кнежевског достојанства. Петронијевић је добио златну бурмутицу и чин ферика, а Книћанин и Ресавац су почаствовани чином мирливе. Одликовани су и остали чланови кнежеве свите, а поред тога султан је донео одлуку да се још 63 ордена нишан-ифтихар додели српским чиновницима који су се истакли у државној служби.⁸⁵⁵

Султан је кнеза Александра и његову свиту примио у опроштајну аудијенцију у Габрову 27. маја 1846. године. После опроштајне аудијенције кнез и његова пратња кренули су за Србију. До Свиштова су путовали копном, а одатле су наставили пут паробродом до Радујевца, где су стигли 1. јуна. У Радујевцу су их дочекали државни саветници Матеја Ненадовић и Стефан Стојановић Њоса. Тимочки епископ Доситеј Новаковић је сутрадан одржао у Радујевачкој цркви молепствије за кнежев срећан повратак у земљу. Из Радујевца су наставили даљи пут преко Неготина, Брзе Паланке, Пореча, Пожаревца, Смедерева и Гроцке до Београда, где су стигли 13. јуна. У Београду је српском кнезу и његовој пратњи приређен свечани дочек уз пуцњаву топова, прангија и клицање народа. Свечаном дочеку су присуствовали и страни конзули.⁸⁵⁶

Неколико месеци након кнежеве аудијенције у Казанлуку, у Србију је послат Мустафа Асим-бег, коњички јузбаша и ађутант Генералштаба османске војске. Мустафа-бег је дошао у Србију у својству султановог изасланика, носећи са собом 63 ордена нишан-ифтихар за истакнуте српске званичнике и чиновнике. На свечаности уприличеној у кнежевом двору 28. новембра 1846, Мустафа-бег је најпре свечано доделио одликовање српској кнегињи Персиди, окачивши јој око врата скупоцени ланац са султановим ликом који је био украшен брилијантима, а после тога је уручио остале ордене. Одликовање кнегиње је привукло посебну пажњу кнез и присутних српских званичника и чиновника, који нису били обавештени о томе. Султанов гест да се одликовање додели српској кнегињи схваћен је као још један знак уважавања према кнезу Александру. Поводом одликовања кнегиње *Србске новине* су писале да то представља јединствен случај: „Будући је ово први случај у историји, да је Султан Христјанку орденом и ликом својим украсио“.⁸⁵⁷

⁸⁵⁵ ГИБН, I, бр. 156; СН, бр. 40, 20. мај / 1. јун 1846; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 98; З. Јанковић, *нав. дело*, 101–103; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 195–196.

⁸⁵⁶ ДАС, МУД–II, 1846, Ф II, Р 6, Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округа смедеревског, пожаревачког и крајинског, Београд, 17/29. мај 1846; исти – Начелству Округа црногорског, Београд, 21. мај / 2. јун 1846; исто – С. Стојановићу, Београд, 21. мај / 2. јун 1846; исто – Начелствима Округа београдског, смедеревског, пожаревачког и крајинског, Београд, 21. мај / 2. јун 1846; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. мај / 4. јун 1847; С. Стојановић – истом, Неготин, 23. мај / 4. јун 1846; Ј. Гавриловић – истом, Неготин, 23. мај / 4. јун 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београда, Београд, 25. мај / 6. јун 1846; СН, бр. 44, 4/16. јун 1846.

⁸⁵⁷ Мустафа Асим-бег је путовао Цариградским друмом са четворочланом пратњом. У Алексиначки карантин је стигао 22. новембра, а даљи пут је наставио два дана касније. Путовао је преко Параћина, Свилајнца, Пожаревца и Смедерева и Гроцке. У Београд је дошао 27. новембра. Трошкове које је имао на путу кроз Србију плаћени су из српске државне касе. ДАС, МИД–II, 1846, Ф V, Р 201, Д. Миленковић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 10/22. новембар 1846; исти – истом, Алексинац, 11/23. новембар 1846; И. Гарашанин – истом,

Мустафа Асим-бег је остао у Београду до средине децембра. Занимљиво је да се напомене да је присуствовао обележавању државног празника Србије Светог Андреја Првозваног. Приликом одласка из Србије српска влада му је поклонила 1.200 дуката, а поред тога одлучено је да се поклони и 5.000 дуката валиде-султанији. Узимајући у обзир да је кнез Александар током путовања до Казанлука и назад укупно потрошио 29.144 дуката и пет гроша, рачунајући и поклоне које је успут учинио хришћанима у Рушчуку и Казанлуку, као и наведене новчане поклоне, онда испада да су укупни трошкови износили 35.344 дуката и пет гроша. Самим тим је из српске државне касе исплаћено 35.344 дуката и пет гроша за подворење у Казанлуку и орденовање истакнутих српских званичника и чиновника.⁸⁵⁸

После почастии и одликовања која је добио од султана, Русија као покровитељ Србије није хтела да заостаје за Портом, па је одлучила да српског кнеза одликује орденом Свете Ане I степена. Додељивање руског ордена била је нова потврда легитимности кнеза Александра, зато што су истим орденом пре њега били одликовани вожд Карађорђе и кнежеви Милош и Михаило. Орден је 13. октобра 1846. свечано кнезу уручио отпражник послера руског конзулата у Београду Феодоров. Поред ордена кнезу је уручена и диплома руског цара Николаја I, потписана 12. септембра, као и писма грофа Неселрода и Михаила Устинова, заступника руског посланика у Цариграду. Гроф Неселроде је званично обавестио српског кнеза да је одликован и да ће му орден уручити Феодоров, док је Устинов честитао кнезу на добијеном одликовању. На свечаној церемонији уручивања ордена присуствовали су министри и државни саветници. Свечаност је била пропраћена музиком и пуцњавом топова и прангија.⁸⁵⁹

Сусрет кнеза Александра са султаном Абдул Мецидом у Казанлуку и руски орден ојачали су кнежев положај у земљи. Султанове речи да српске власти треба да уважавају кнеза, додељивање ордена и сабље за утврђивање кнежевског достојанства и титуле мушира представљали су директну подршку сизерена за утврђивање Карађорђевића на престо. Додељивање руског ордена у Србији је схваћено као подршка покровитеља српском кнезу. Треба се подсетити да је кнез Михаило учврстио свој положај након посете султану у Цариграду, те да је након тога уследило додељивање руског ордена. Разлика је била у томе што је кнез Михаило пре званичног преузимања власти на захтев султана морао прво да оде у Цариград, па тек након тога да се врати у земљу. Кнез Александар је, због околности у којима је преузео власт и нестабилне политичке ситуације у земљи, примљен у званичну аудијенцију на сопствену иницијативу тек четири године након ступања на престо. Као што је поменуто, Карађорђевић је у јесен 1842. добио орден и знак мушира који су додељени кнезу Михаилу

Београд, 25. новембар / 7. децембар 1846; исти – истом, Београд, 3/15. децембар 1846; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 12/24. децембар 1846; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. децембар 1846 / 2. јануар 1847; МУД–П, 1846, Ф I, Р 11, М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 15/27. новембар 1846; С. Милисављевић – истом, Ћуприја, 15/27. новембар 1846; А. Вукићевић – истом, Пожаревац, 15/27. новембар 1846; Т. Кузмановић – истом, Смедерево, 16/28. децембар 1846; Ж. Давидовић – истом, Београд, 16/28. новембар 1846; Ј. Вучковић – истом, Београд, 18/30. новембар 1846; СН. бр. 92, 19. новембар / 1. децембар 1846; бр. 93, 22. новембар / 4. децембар 1846; бр. 94, 26. новембар / 8. децембар 1846.

⁸⁵⁸ СН, бр. 96, 3/15. децембар 1846; ДАС, МИД–И, 1846, Ф IV, Р 99, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 5/17. децембар 1846; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. децембар 1846; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 19/31. децембар 1846; МУД–П, 1846, Ф I, Р 12, Д. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 16/28. децембар 1846; ГИБН, I, бр. 156.

⁸⁵⁹ Министарство унутрашњих дела је на дан уручивања ордена упутило распис свим окружним начелницима, обавестивши их да је кнез одликован и да се то јавно саопшти народу. Када је 15. октобра испред зграде Окружног начелства у Ужицу саопштено народу да је кнез добио одликовање од руског цара, народ је узвикнуо: „Ура, да живи цар руски а покровитељ Србије, да живи књаз и господар наш Александар на многа лета, на радост и срећу народа свог!“ ПКОРС, бр. 203; ДАС, ИГ, 200; МУД–П, 1846, Ф III, Р 44, Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелствима, Београд, 1/13. октобар 1846; Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 9/21. октобар 1846; СН, бр. 78, 1/13. октобар 1846; бр. 79, 4/16. октобар 1846.

1840. године. Међутим, тим је само преузео знаке кнежевског достојанства који су били додељени његовом претходнику као српском кнезу. Када је 1846. одликован у присуству султана и добио сабљу и титулу мушира, то је имало много већи значај за њега као српског кнеза, зато што му је то лично додељено. Заправо је кнез Александар је тек после четири године од доласка на престо стекао положај у земљи који је кнез Михаило добио већ након неколико месеци пошто му је додељен берат на кнежевско звање.

Кнез Александар је био уверен да је његов положај у земљи ојачао, а у то га је свакако убедила и чињеница да је након подворања султану у Казанлуку, кнежевски представник Аврам Петронијевић потпуно прешао на кнежеву страну и коначно раскинуо све „пријатељске“ везе са Вучићем. Настојећи да још више оснажи свој положај, кнез је 4. фебруара 1847. извршио реконструкцију владе. Уместо Пауна Јановића Баће за привременог министра правде и просвете је именован Алекса Јанковић, док је Радован Дамјановић именован за привременог министра финансија, уместо Павла Станишића. Постављењем Јанковића кнез је увео у владу свог присталицу, а именовањем Дамјановића, кнез је хтео да спречи негодовање Вучића, зато што је Дамјановић био његов присталица. Кнез је намеравао да смени и Гарашанина, али у томе није успео. Уместо тога поставио је за Гарашаниновог помоћника Александра Ацику Ненадовића, стрица кнегиње Персиде. Кнегињиног тучу Александра Хаџи Трифковића поставио је за свог ађутанта. Што се тиче спољнополитичких планова, кнез је постепено почео да се приближава Аустрији. Приближавање Аустрији треба схватити у оквирима кнежевских настојања да ојача свој владарски положај. Наиме, обреновићевци који су се налазили у Аустрији, више пута су покушали да са њене територије изврше преврат у Србији. Самим тим, ако би Аустрија дала подршку кнезу Александру, покушаји обреновићеваца би били спречени, чиме би кнез осигурао престо себи и својој династији.⁸⁶⁰

Питање осигурања престола кнезу и његовој династији је заправо зависило од Османског царства. Александар Карађорђевић је дошао на престо као изборни кнез, исто као и кнез Михаило. Због тога је кнез Александар настојао да постане наследни кнез и да се наследно кнежевско достојанство утврди у династији Карађорђевић. Колико нам је познато први пут је о томе било речи на Скупштини у Крагујевцу крајем априла 1846. године. Неколико окружних начелника и кметова је том приликом предало кнезу народну молбу у којој су изразили жељу да се Карађорђевићима додели наследно кнежевско достојанство.⁸⁶¹

Конкретнији кораци да се код Порте обезбеди наследно кнежевско достојанство за кнеза Александра предузети су 13. августа 1847. године. Кнежев присталица Книћанин је покренуо иницијативу да се утврди наследно кнежевско достојанство у династији Карађорђевић, упућивањем расписа свим окружним начелницима и појединим значајнијим политичким и црквеним личностима. Книћанинов распис изазвао је реакцију појединих министара и државних саветника, који нису били упућени у његову намеру. Вучић је протествовао код руског конзула и преко својих људи радио да се Книћанинова намера осујети, док је Гарашанин пребацивао Книћанину да на овај начин жели да се истакне и прибави „себи неку важност и славу“.⁸⁶²

Гарашанина је посебно погодило што се Книћанин меша у његову надлежност, односно што је упутио распис окружним начелницима који су били подређени њему као министру унутрашњих дела. Гарашанин није био против добијања наследног кнежевског достојанства, али јесте против начина на који је то питање покренуто. Према његовом мишљењу тим

⁸⁶⁰ ПКОРС, бр. 204; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 98, 99–104, 106–107; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 187–188; исти, *Аврам Петронијевић*, 185, 189, 201–202.

⁸⁶¹ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 147.

⁸⁶² ДАС, ИГ, 255; ПО, 107/132; *Преписка*, бр. 127; ПКОРС, бр. 210; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 147–155.

поводом се најпре требало обратити Порти, чиме би требало да се позабави Петронијевић као кнежевски представник и министар иностраних дела. Ако би Порта пристала да се то питање покрене, онда би се након тога припремила народна молба, што није представљало никакав проблем.⁸⁶³

Поводом Книћанинове иницијативе министар иностраних дела Мехмед Емин Али-ефендија изјавио је Николајевићу да то може нарушити кнежеву репутацију, те из тог разлога не би у том тренутку требало покретати питање наследности.⁸⁶⁴ Међутим, Николајевић је у јесен 1847. у складу са Петронијевићевим наређењем покренуо на Порти питање наследности. Османски министар иностраних дела је одуговлачио са давањем конкретног одговора, правдајући се да је то жеља само неколико старешина, а не српског народа. Када га је Николајевић упитао какав би био став Порте ако би се поднела народна молба за добијање наследности, Али-ефендија му је одговорио да му то не може унапред рећи. После тога Николајевић се обратио и Титову, који му је саопштио да се слаже са мишљењем Али-ефендије, али да не може рећи какав је став Русије док не добије инструкције из Санкт Петербурга.⁸⁶⁵

Почетком јануара 1848. Николајевић се поново сусрео са Али-ефендијом, али се ефендија овога пута правдао како не може ништа конкретно рећи док Титову не стигну инструкције из Цариграда.⁸⁶⁶ Због тога је Николајевић отишао у руско посланство да сазна да ли је Титов добио инструкције и каква је руски став по питању наследности кнежевског достојанства. Титов није хтео да прими Николајевића, већ је са њим разговарао кнез Халчински, старији секретар руског посланства. Халчински је Николајевићу саопштио да нема никакве потребе да се у Србији установи наследно кнежевско достојанство, зато што то није било од користи, а очигледан пример представљају Обреновићи који су имали наследност. После тога уследило је пребацивање секретара посланства да је питање о наследности покренуто на Порти, без да је Русија као покровитељ Србије одмах била обавештена о томе. Притом је додао да се у Србији „више преуважавају савети Заха и Пољака... него ли Русије којој свагда общте добро и благостојаније народа српског на срцу лежи“. Све што чини, Русија чини у корист српског народа, због тога за руску владу није важно коју титулу носи владар Србије: „... зову ли се сијерч књазеви или другог чина старешине, и јесу ли изборни или наследствени“.⁸⁶⁷

Заправо ни Порта ни Русија нису хтеле да пристану да се Карађорђевићу додели наследно кнежевско достојанство, те су због тога у почетку српском капућехаји давали непрецизне одговоре. Потом је уследио вербални напад кнеза Халчинског на капућехају, где је поново истакнута пољска емиграција као главни разлог руског незадовољства политиком српске владе. Пољска емиграција је у овом случају послужила као аргумент руској влади да се не заложи за покретање питања наследности, чему у прилог сведочи разговор Титова и Али-ефендије, одржан почетком фебруара 1848. године. Титов је приликом разговора саопштио да руска влада сматра да је питање давања наследности унутрашње питање Османског царства, али да се Русија не противи ако се кнезу Александру подари наследно кнежевско достојанство. Не треба са тиме журити, настављао је даље Титов, са једне стране због тога што ће Порта себе лишити да даље подстиче кнеза да ради на благостању Србије, а са друге, што би у случају преране кнежеве смрти Србију захватили унутрашњи немири јер је кнежев наследник малолетан.⁸⁶⁸

⁸⁶³ Претиска, бр. 127, 128.

⁸⁶⁴ ПКОРС, бр. 212.

⁸⁶⁵ ПКОРС, бр. 214; АСАНУ, ИЗ, 14343/2, К. Николајевић – А. Петронијевићу, Цариград, 7/19. јануар 1848.

⁸⁶⁶ ДАС, ИГ, 249.

⁸⁶⁷ АСАНУ, ИЗ, 14343/2, К. Николајевић – А. Петронијевићу, Цариград, 7/19. јануар 1848.

⁸⁶⁸ ПКОРС, бр. 223.

Руски став не треба да изненађује, због тога што се Русија није залагала ни за добијање наследног кнежевског достојанства 1830. године. Подсетимо се да је тада кнез Милош успео да издејствује наследност давајући велике поклоне у новцу османским великодостојницима. После његове абдикације и преране смрти кнеза Милана, Порта је укинула наследност кнезу Михаилу, те је он постао изборни, а не наследни кнез, што је у овом раду више пута истакнуто. После тога Порта није имала намеру да поново подари наследност српским кнежевима. Руски став да је питање давања наследности кнезу Александру унутрашње питање Османског царства, умногоме је олакшао позицију Порте. Али-ефендија је средином фебруара најпре одговорио Петронијевићу да Порта и даље разматра српски захтев, а затим је почетком априла отворено изјавио Николајевићу да Порта не може да подари кнезу Александру наследно кнежевско достојанство, због тога што би то дало повода и осталим кнежевинама у Османском царству да траже исту привилегију, а то је у супротности са државним интересима Царства.⁸⁶⁹ Због избијања европских револуција, које су дошле до изражаја и у суседству Кнежевине Србије, српска влада је питање наследности кнежевског достојанства привремено потисла у други план.

Доба револуције

Првих месеци 1848. европски континент је захватио револуционарни талас. Немири са започели на Сицилији 9. јануара, а затим и у више градова на Апенинском полуострву. У периоду од 22. до 24. фебруара велики немири су захватили Париз, што је имало за резултат абдикацију краља Луја Филипа и формирање Привремене влада на челу са песником Алфонсом де Ламартином. Револуционарни талас се из Француске пренео на немачке земље, а затим је захватио и Хабзбуршку монархију. Немири су 13. марта избили у Бечу, а 15. марта у Пешти. Револуционарни талас је утицао и на врење међу Хрватима и Србима у Хабзбуршкој монархији.⁸⁷⁰

Револуционарни талас који је захватио Европу имао је извесног одјека и у Кнежевини Србији, што се посебно осетило у Београду током марта. Најактивнији у мартовским немирима били су лицејци и поједини омладинци пореклом из Хабзбуршке монархије, који се у литератури често погрешно називају члановима „Тајног демократског панславистичког клуба“. У Београду су 24. марта на улицама растурали прогласи у којима су позивани кнез Александар и Државни савет да предузму исељење Турака из Кнежевине и престану да плаћају данак Порти. Атмосферу која је тада владала у Београду најбоље нам описује лицејац Јеврем Грујић: „Турци су се овде узврдали. Ђаци готово ништа не уче. У Лицеуму осим *Ура, ура, ура*, да живи слобода и независност Србије, да живи јединство Србаља, да живи краљ српски, слабо ти се шта друго чује. Јавно се негодованије противу Турака и поданства показује. Грађани се мало освешћују. По вароши ори се *Устај, устај Србине, устај на оружје...* и *На ноге браћо Србљи слобода зове.*“⁸⁷¹ У ноћи између 24. и 25. марта излепљени су по Београду прогласи у којима се истицало да пошто је Аустрија парализована, да се у Србији свом силом устане, „да се Турци из тврђава протерају и тако створи језгро једне илирске и српске државе коју они желе да рашире преко Босне, Бугарске, Славоније и Хрватске итд.“, а на челу које би се нашао кнез Александар.⁸⁷² У оваквим околностима шириле су се гласине да ће ђаци и омладинци напасти београдске Турке и градску посаду. Из тог разлога је београдски мухафиз

⁸⁶⁹ ДАС, ЗМП, 8019; АСАНУ, ИЗ, 14343/3, К. Николајевић – А. Петронијевићу, Цариград, 24. март / 5. април 1848.

⁸⁷⁰ Опширније о томе: Ж. Годшо, *Револуције 1848*, Београд 1987; J. Sperber, *The European Revolutions, 1848–1851*, Cambridge University Press 2005².

⁸⁷¹ ПКОРС, бр. 227; *Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848–1849, серија I, књ. 1, март – јуни 1848*, приредио Р. Перовић, Београд 1952 (= ГИСПуВ), бр. 18, 20; *Извештаји*, бр. 3; *Етнографски записи Јеврема Грујића*, 96–97.

⁸⁷² ГИСПуВ бр. 21; ПКОРС, бр. 228.

Мехмед Емин-паша предузео мере предострожности: „Паша чисти топове, намешта на бедеме, попуњава карауле и иште од султана јоште војске.“⁸⁷³

Српска влада је одлучила да предузме неопходне мере да би се у земљи одржао ред и мир. Кнез Александар је одлучио 25. марта да се заједно са Гарашанином и државним саветником Ресавцем повуче у Крагујевац, одакле је планирао да реагује у случају побуне у било којем делу Србије. У Београду су главну улогу у стишавању револуционарног расположења преузели Вучић и Петронијевић, који су од појединих грађана образовали неку врсту народне гарде за одржавање реда и мира. У циљу смиривања ситуације, Вучић је сазвао скуп виђенијих грађана на којем им је саопштио да треба настојати да се не наседа на провокације са стране, алудирајући на проглас излепљен у Београду преко ноћи. Поред тога, саопштио им је следеће: „Србија, нема више шта да жели, јер је слободна, али ако неки међу вама желе да захтевају реформе и да поднесу захтеве кнезу ја се радо обавезујем да их доставим Његовој висости.“⁸⁷⁴

У склопу безбедносних мера одржан је скуп у згради београдског Читалишта, којим је председавао секретар београдске полиције Јелисеј Вукајловић. Лицејци су тражили да се изврше реформе у држави, између осталог тражили су слободу штампе, а замолили су да им се дозволи да носе сабље за појасом. Вукајловић им је објаснио да Србија ужива све слободе за које се у том тренутку боре у европским земљама. Народна скупштина је српски Парламент, сваки Србин може слободно да носи оружје, Србија има своју народну гарду, „а ко уме паметно да пише да ће наћи и слободну печатњу“.⁸⁷⁵

Што се тиче Србије, главни циљ Османског царства је био да се не отисне путем револуције, већ да се у земљи одржи мир. Проглас у Београду о стварању српско-илирске државе изазвао је извесно неспокојство Порте. Наиме, аустријски интернуцијус барон Штирмер упозорио је Порту да се Србија споразумела са „иностраним Србима и Илирима, да у том плану постоји намера потрести турско царство са побуном осталих провинција Портиних које ће Србија руководити, и тим начином збацивши господарство турско прогласити се за Краљевство српско“. У оваквим околностима Порта је одлучила да пошаље војне трупе на српску границу према Нишу. Захваљујући интервенцији Кора, драгомана француског посланства у Цариграду и пољског агента Чајковског, до тога није дошло. Они су представили Порти да јој опасност не прети од Србије, већ од руског и аустријског двора, који су ступили у „тајно споразумјеније“, да укључе у састав својих држава, поједине европске делове Османског царства.⁸⁷⁶

Додатни подстицај потенцијалним изгредима у Београду, дао је долазак Ђорђа Стојаковића, адвоката кнеза Милоша, који је изражавао мишљење „да се српска нација са ове и оне стране границе дигне против Турака и Мађара“. После Стојаковића, извесно неспокојство је српској влади унео пештански студент Светозар Милетић. Милетић је 10. априла отишао из Беча у Нови Сад, а два дана касније налазио се у Чуругу где је агитовао у Шајкашком батаљону да не иде у Ломбардију и бори се за Аустрију. Због тога су га власти наредног дана протерале, те се он поново вратио у Нови Сад. Да би заметнуо траг, истог дана је прешао у Београд. Ту је 14. или 15. априла са члановима „Дружине младежи српске“ организовао један скуп код Батал цамије, с намером да „дигну буну и ударају на град“. О овом догађају оставио нам је сведочанство Атанасије Николић, начелник Полицијско-економског

⁸⁷³ ГИСПуВ бр. 20.

⁸⁷⁴ ДАС, ИГ, 409; *Извештаји*, бр. 3; ГИСПуВ, бр. 28.

⁸⁷⁵ ГИСПуВ, бр. 20, 21; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, књ. 1: 1848–1860*, Београд 1887, 9–10; ПИГЈМ, I, бр. 1.

⁸⁷⁶ АСАНУ, ИЗ, 14343/3, К. Николајевић – А. Петронијевићу, Цариград, 24. март / 5. април 1848; *Писма*, I, бр. 1; *Misja Franciszka Zacha w Zagrzebiu w 1848 roku*, przygotował D. Stranjaković, *Przegląd Historyczny* 52/2 (1961), бр. 4.

одељења Министарства унутрашњих дела: „За ову несмисленост дознамо и наредимо, те се гомила малоумних растера, а Милетићу да пут, те оде да несрећу ствара у оној страни.“⁸⁷⁷

Српска влада уопште није имала намеру да поквари своје односе са Портом јер је унутрашњополитичко ситуација у земљи била нестабилна, а постојала је и могућност да ће бивши кнезови Милош и Михаило покушати да искористе револуционарно врење у Европи да се превратом врате у Србију. Поред тога, Француска и Русија захтевале су од српске владе да очува мир у земљи и не отисне се путем револуције. Српска влада их је уверавала да је предузела све неопходне мере и да ће остати лојална Порти. Наравно, у очувању унутрашњег мира била је неопходна и сарадња турске стране, односно београдског мухафиза Мехмед Емин-паше. Београдски мухафиз је у почетку настојао да се одрже добри односи са српском владом и спрече се потенцијални српско-турски сукоби у Београду.⁸⁷⁸ Порта је ипак у априлу 1848. послала у Београд свог комесара Вамик-ефендију. Влада и кнез су успели да увере портиног комесара да је њихов главни циљ да се у Србији не поремети унутрашњи мир.⁸⁷⁹

Предвиђања да ће Обреновићи покушати да искористе револуционарне немире у Европи су се обистинила. Бивши кнез Милош је средином маја напустио Беч и упутио се у Загреб, а Михаило је дошао из Санкт Петербурга у Нови Сад. Поводом тога на првој страни *Србских новина* је објављена вест да Обреновићи намеравају да наруше мир у Србији. Стари кнез је оптужен да намеравао да упадне у Србију из Босне, у којој би претходно покренуо побуну, а што би имало за резултат да се прогласи за владара ових земља под покровитељством Мађара. У циљу предузимања мера против акције Обреновића, 27. маја је одржан скуп у Београду на којем су присуствовали Вучић, Петронијевић, Стојан Симић, београдски мухафиз и Данилевски. Мухафиз је уверавао присутне да је Порта по одласку кнеза Михаила прогласила хатишерифом да нико од Обреновића не може бити кнез у Србији и да је Порта задовољна владавином кнеза Александра. У случају нужде османска војска ће Србији пружити помоћ. Данилевски је изјавио да Русија не жели повратак Обреновића и да је њена жеља да се одржи мир у Србији.⁸⁸⁰

Данилевски је следећег дана послао секретара руског конзулата у Нови Сад са поруком кнезу Михаилу да се у интересу мира у Србији одмах удаљи из Новог Сада.⁸⁸¹ У току истог дана, 28. маја, Гарашанин је наредио контролу српске границе према Аустрији, а наредног дана српски кнез је преузео врховну команду над војском. Петронијевић је био задужен да у случају нужде затражи помоћ од београдског мухафиза у надзору границе и наоружању.⁸⁸²

Удаљавањем кнеза Михаила из Новог Сада и исценираним хапшењем кнеза Милоша у Загребу, престала је опасност од Обреновића за српску владу.⁸⁸³ Након тога уследиле су припреме за одржавање Народне скупштине, која је била заказана за 1. јун, али је због акције

⁸⁷⁷ ГИСПУВ, бр. 73, 76, 77, 78, 84, 85, 97; А. Николић, *Биографија*, 99; Д. Страњковић, *Светозар Милетић и Јеврем Грујић 1848. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13–14 (1956), 145.

⁸⁷⁸ ДАС, ИГ, 409; *Извештаји*, бр. 2, 4. *Преписка*, бр. 129.

⁸⁷⁹ ДАС, ИГ, 409; АСАНУ, ИЗ, 14343/4, К. Николајевић – И. Гарашанину, Цариград, 3/15. мај 1848; КН, V, 5/5, И. Гарашанин – К. Николајевићу, Крагујевац, 10/22. мај 1848.

⁸⁸⁰ Очевидац ових збивања био је и Димитрије Маринковић. Подаци које је изнео у својим мемоарима слажу се са подацима из званичних докумената, изузев тога што је Маринковић погрешно навео да је тада руски конзул био Левшин. ДАС, ЗМП, 8021; ЗДС, к. 2, Ф II, Р. Дамјановић – И. Гарашанину, Београд, 13/25. мај 1848; исти – истом, Београд, 14/26. мај 1848; ГИСПУВ, бр. 251, 252; СН, бр. 49, 18/30. мај 1848; бр. 50, 21. мај / 2. јун; бр. 52, 28. мај / 9. јун; *Journale de Constantinople*, бр. 95, 6. јун 1848; *Извештаји*, бр. 10; Ј. Ристић, *нав, дело*, 21–23; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 5–6; Д. Страњковић, *Влада уставобранитеља*, 111–113; Р. Љушић, *Обреновићи у револуцији 1848. године*, Србија 19. века, изабрани радови (3), Београд 2005, 240–245.

⁸⁸¹ ГИСПУВ, бр. 251, 252; СН, бр. 49, 18/30. мај 1848; бр. 50, 21. мај / 2. јун 1848; бр. 52, 28. мај / 9. јун 1848; *Journale de Constantinople*, бр. 95, 6. јун 1848; *Извештаји*, бр. 10; Ј. Ристић, *нав, дело*, 21–23; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 5–6.

⁸⁸² ГИСПУВ, бр. 257, 258, 259; *Преписка*, бр. 142, 143; СН, бр. 51, 25. мај / 6. јун 1848.

⁸⁸³ Опширније о томе: Р. Љушић, *Обреновићи у револуцији 1848. године*, 246–250.

Обреновића била одложена за Петровдан. Главни циљ сазивања Народне скупштине било је потврђивање предузетих мера за одржавање реда и мира у Србији. Београдски мухафиз се противио сазивању Народне скупштине, наводећи као главни разлога да ће на Скупштини доћи до нереда у Србији, а након тога до побуне у суседним османским провинцијама. Поред тога, мухафиз је у више наврата оптуживао српску владу код Порте да се припрема да изазове побуну у околним провинцијама. Под утицајем његових извештаја, Порта у почетку није хтела да дозволи сазивање Народне скупштине. Петронијевић је посредством капућехаје издејствовао код Порте да се дозволи одржавање Скупштине, уверавајући Садик Рифат-пашу, да је главни циљ да се народу објасне дешавања у Европи и предузете мере предострожности у земљи. Порта је на крају дозволила сазивање Скупштине, а београдски мухафиз је смењен. Сменом београдског мухафиза Порта је желела да покаже да је спремна да отклони све што би могло да утиче на нарушавање њених односа са Кнежевином Србијом.⁸⁸⁴

Народна скупштина је заседала у Крагујевцу у периоду од 11. до 14. јула. С обзиром да је почела са радом на дан Светог Петра и Павла у историографији је позната као Петровска народна скупштина. На Народној скупштини је дошло до тријумфа Томе Вучића Перишића, који је утицао да Стефан Петровић Книћанин, Алекса Јанковић и Лазар Зубан поднесу оставке.⁸⁸⁵ С обзиром да су француска влада и Порта Вучића сматрали „руским човеком“, његов тријумф на Петровској скупштини су видели као победу руског утицаја у Србији. Пошто се то дешавало у периоду када је руска војска интервенисала против револуције у Влашкој, 17. јула је дошло до састанка у згради француског конзулата у Београду. Поред француског конзула Матјеа Лимперанија, били су присутни пољски агент Леноар, који је дошао у Србију почетком јула, Мехмед Емин-паша и Алекса Јанковић. Лимперани и Леноар су изјавили да се не прихватају одлуке скупштине о смени поменуте тројице, те да Србија треба у потпуности да се ослони на Османског царство и Француску, иначе ће да доживи судбину Влашке. Саветовано је да се Вучић ухапси, Гарашанин именује за кнежевског представника и министра иностраних дела, а капућехаја Николајевић да делује у Цариграду у складу са Чајковским.⁸⁸⁶

Српско вицекраљевство

Гарашанин је био човек кога су уважавале француске дипломате и пољски агенти. Управо уз њихову помоћ он је рачунао да Србија може да извуче извесне добити од Порте у време револуције. Гарашанин и његови сарадници и пријатељи Коста Николајевић и Јован Мариновић сматрали су да је Револуција 1848/49. време када би нешто корисно требало урадити за државне и националне интересе српског народа у Србији и изван ње. Због тога је Гаршанин организовано помагао борбу српског народа у Хабзбуршкој монархији, али је био и оптимистички расположен према покушајима код Порте да се Србији дозволи територијално проширење у оквиру Османског царства и под сизеренством султана. Крајем марта или почетком априла 1848, Николајевић је самоиницијативно саставио план о стварању Српског вицекраљевства у Османском царству – *Назначеније политически концесија, које би требао Сербски народ да захтева од Султана у садашње време*. Према Николајевићевом плану требало би обновити српску средњовековну државу у границама из средине 14. века, а у саставу које су се налазиле: „Србија, Босна, Ерцеговина, Албанија, Румелија (до реке Марице у дужини од њеног ушћа до Једрена и од Једрена сувом границом до Бургас на Црном мору) и

⁸⁸⁴ АСАНУ, КН, V, 5/5, И. Гарашанин – К. Николајевићу, Крагујевац, 10/22. мај 1848; ИЗ, 14343/7, К. Николајевић – А. Петронијевићу, Цариград, 7/19. јун 1848; 14343/8, исти – И. Гарашанину, Цариград, 7/19. јун 1848; КН, V, 5/7, И. Гарашанин – К. Николајевићу, Крагујевац, 13/25. јун 1848; I/15, 1/484, Д. Данић – К. Николајевићу, Београд, 18/30. јун 1848; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849*, предговор В. Ђ. Крестић, Београд 2009, 43–49; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 214–215.

⁸⁸⁵ Детаљније о томе: Ј. Милићевић, *Петровска скупштина 1848. године*, Историјски гласник 1–2 (1959), 41–60.

⁸⁸⁶ *Извештаји*, бр. 12, 13; М. Екмечић, *Неколико уломака о руској политици према Јужним Словенима у вријеме револуције 1848. године*, Зборник за историју 26 (1982), 49–50.

Бугарска“. Српско вицекраљевство би се налазило под суверенитетом султана, који би носио титулу султан-краљ. Вицекраљевством би управљао султанов намесник – палатин или вицекраљ. Вицекраљевство би имало свој устав, војску и морнарицу и независну унутрашњу управу. Министарство иностраних дела било би заједничко, а у султановом сарају би се установила придворна канцеларија, посредством које би се одвијала преписка између султана и вицекраља. Муслимани би у Српском вицекраљевству уживали једнака политичка и грађанска права као и хришћани.⁸⁸⁷

Николајевићев план је заправо значио обнову Душановог царства, али без Епира и Тесалије, и што је још важније, у складу са тадашњим историјским знањима. То значи да је план био заснован на историјском праву, али је донекле био усклађен и са положајем који је Србија имала у Османском царству. Као што је већ поменуто Србија је према званичној административно-територијалној подели Османског царства имала ранг ејалета – Српски ејалет или ејалет Србија. Будући да је у српским изворима синоним за ејалет управо било вицекраљевство, онда би према Николајевићевом плану Српски ејалет требало територијално проширити. Сходно томе требало је проширити и аутономију српског народа готово до независности. Идеја о придворној канцеларији свакако је била у вези са положајем капућехаје који је тада заузимао Николајевић. Што се тиче једнаких грађанских и политичких права за хришћане и муслимане у Српском вицекраљевству, то би требало довести у везу са Хатишерифом од Гилхане и танзиматским реформама. После свега изнесеног треба указати на чињеницу да је Николајевић у тренутку када је саставио овај план имао свега 27 година.

Николајевић је план доставио Гарашанину, који је био одушевљен тиме. Гарашанин је 5. јуна саветовао Николајевићу да план достави Порти, али не званичним путем зато што са тим није био упознат Петронијевић, већ посредством „пријатеља“ – што се највероватније односило на Чајковског, који је већ био упознат са планом. Осим тога, Гарашанин му је послао и Мариновићев мемоар о реформама у Османском царству, чија је суштина била постављање нахијских кнезова и епископа словенског порекла уместо Грка. Пославшу му Мариновићев мемоар, Гарашанин му је оставио на вољу да сам процени да ли да га преда Порти. Николајевић је оценио да је Мариновићев мемоар штетан за будућност, зато што би било која врста самоуправе изван оквира српске државе само подстакла супарништво између Србије и народа из области које су требало да уђу у састав Српског вицекраљевства. Треба рећи да је и Гарашанин давао предност Николајевићевом плану у односу на Мариновићев мемоар.⁸⁸⁸

Посредством Чајковског, са Николајевићевим планом је била упозната и француска дипломатија.⁸⁸⁹ Генерал Жозеф Жак Опик, француски посланик у Цариграду (1848–1851), при поласку из Париза је између осталог добио један мемоар који се тичао Источног питања, а у чијем састављању је вероватно учествовао и кнез Чарторијски. Пошто је прво представљена улога и значај пољске емиграције и њених представника у решавању Источног питања, следи одељак који је посвећен Србији. У њему се спомиње да од свих провинција Османског царства Србија заузима прво место. По свом географском и политичком положају, по ратноборном карактеру својих становника и по историјским споменицима, српска кнежевина је „опредељена да постане једног дана језгро једне нове државе, сложене из Славјана турски, Словенаца, Рвата, Крањца итд. (поданика аустријски)“. „Србија извршује велики уплив на покрајине илирске у Аустрији као: Рватску, Славонију и Далмацију, области које дају Аустрији до 60 000 најратноборнијих похотника“, то јест војника. Рад Србије на успостављању

⁸⁸⁷ М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 95–96.

⁸⁸⁸ Ј. Милићевић, *О Босни 1848. године*, Историјски гласник 1 (1973), 102–109; Р. Љушић, *Мариновићев мемоар о хришћанима у Турском царству из 1848. године*, Историјски гласник 1–2 (1976), 161–170; исти, *Илија Гарашанин о српској државности*, Илија Гарашанин (1812–1874). Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, ур. В. Стојанчевић, Београд 1991, 156–157; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 96–97.

⁸⁸⁹ ДАС, ИГ, 313, А. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 22. август / 3. септембар 1848.

заједничке државе имао би велики утицај на остале словенске народе, како у Османском царству тако и у Хабзбуршкој монархији, па самим тим и на Пољаке у Галицији, који би искористили ситуацију да пораде на сопственом ослобођењу.⁸⁹⁰

Поред пољске емиграције француски конзул у Београду је извештавао да Србија има утицаја на хришћане у суседним османским провинцијама, те да самим тим може да утиче на њихово држање. Будући да се политика Француске на Балкану није променила ни после Револуције, односно да се и даље залагала за очување Османског царства и сузбијање руског утицаја, Опик је донео одлуку да се боље упозна са ситуацијом у Србији. Почетком августа одлучио је да пошаље у српску кнежевину капетана Алфреда Лефранса, секретара француског посланства у Цариграду. Заједно са Лефрансом на пут је кренуо и потурчени Пољак Ахмет у својству тумача.⁸⁹¹

Лефранс је стигао у Србију 23. августа. Шест дана касније састао се са кнезом Александром у Београду. На почетку разговора са српским кнезом Лефранс је истакао да Русија, Аустрија и Пруска имају намеру да поделе Османско царство. Србија, Босна, Херцеговина, Црна Гора и Бугарска припале би Аустрији, као надокнада за изгубљене аустријске поседе у Италији, Влашка, Молдавија и још неке територије припале Русији. Заузврат би Русија и Аустрија поједине делове пољских територија уступиле Прусској. Француска и Енглеска то не би допустиле, већ би настојале да се Османско царство одржи, истицао је Лефранс. Владе француске и енглеске се залажу да словенски народи оснују „Уставно Краљевство под суверенитетом султана“, за пропаст Аустрије и обнову Пољског краљевства. С обзиром да би реализација овог плана могла довести до ратног сукоба, Лефранс је саветовао кнезу да се Србија војно припреми „и колико више може симпатију и сојузничество хришћанског народа у Турској на себе придобије“, зато што Француска и Енглеска „мисле Га [кнеза Александра – прим. А. С.] главом хришћанског народа у овом вице-краљевству утврдити“.⁸⁹²

Током даљег разговора Лефранс је изјавио да је Чајковски обавестио француско посланство и Порту да српска влада жели да се сачува интегритет Османског царства, али и да се изврши његово преуређење. Из тог разлога је он упућен у Србију, где је требало да провери да ли су идеје о преуређењу Османског царства, које је слао Гарашанин посредством Николајевића Порти, кнежеве. Кнез је одговорио да је одобрио Гарашанину да изнесе свој предлог Порти, сматрајући да је то најбољи начин за очување Турске. „Славјански народи у Турској живећи... тврдо поуздање на мене имају“, изјавио је кнез, притом износећи тврдњу да их он није спречаво да би се до тада побунили. Лефранс му је одговорио да ако се француска влада увери да Србија настоји да се одупире руском утицају, онда ће се Француска „за цело за вас својски заузети, а и Порта већ признаје своју ползу у томе“.⁸⁹³

После аудијенције код српског кнеза, Лефранс је у складу са Гарашаниновим налогом посетио његов повереник Тома Ковачевић. Представљајући се да је из Босне, Ковачевић је током разговора нагласио да су босански хришћани који се налазе у очајном стању до тада очекивали помоћ од Русије и Аустрије, али увидевши да их ове две силе само обмањују, они се сада надају помоћи Француске: „Ми очекујемо и то, да се цео Славјански народ у Турској живећи у једну масу слије, једном хришћанском правитељству подвргне, и једнаким правима обдари. Ово праведно захтевајући, нежелимо сувереност царску одбацити, него и надаље

⁸⁹⁰ НБС, ГЈ, Р 558 /V/ 39.

⁸⁹¹ АСАНУ, ИЗ, 14343/15, К. Николајевић – И. Гарашанину, Цариград, 26. јул / 7. август 1848.

⁸⁹² ДАС, ЗДС, к. 4, Ф III, В. Теодоровић – И. Гарашанину, Алексинац, 12/24. август 1848; к. 1, Ф I, А. Ненадовић – истом, Београд, 17/29. август 1848; исти – истом, Београд, 20. август / 1. септембар 1848.

⁸⁹³ Српској влади су се током 1848. у више наврата обраћали хришћани из суседних османских провинција изражавајући спремност да се побуне и тражећи помоћ и подршку Србије. Због тога је кнез Александар и рекао Лефрансу да су хришћани спремни да се побуне, али да их је Србија одвраћала од тога. ДАС, ИГ, 313, А. Ненадовић - И. Гарашанину, Београд, 22. август / 3. септембар 1848; ПИГЈМ, I, бр. 2.

ћемо поданици његови, ако слободни, бити [курзив – А. С.]. У случају да се не помогне босанским хришћанима, они ће због свакодневних труских зулума бити принуђени да се побуне и „с мачем у руци“ добију слободу. Да не би дошло до тога, Ковачевић је у име босанских хришћана молио да им Француска пружи помоћ и ослободи их како зулума тако и „убитачног уплива руског и аустриског“. Након Ковачевићевог излагања, Лефранс му је одговорио да се Француска енергично залаже да се хришћани у Османском царству ослободе, али и да би најбоље било да се са овим упозна и француски конзул. Поновивши конзулу Лимперанију, што је изјавио Лефрансу, Ковачевић је на крају истакао да се босански хришћани највише уздају у помоћ српске владе, те да би било много лакше ако би Француска у томе подржала Србију: „Ми са овим правитељством и са осталим Славјанима у Царству Турском мислимо под једним народним правитељством, и под врховним господарством Порте бити, и совршено испуњеније ове жеље може нас задовољити“ [курзив – А. С.]. Разговор је завршен тиме што је Лимперани нагласио Ковачевићу да ће се Француска заузети за хришћане у Босанском ејалету, али да неће трпети ниједан непријатељски акт уперен против Порте, алудирајући на побуну.⁸⁹⁴

Приликом аудијенције код кнеза, Лефранс је изјавио да намерава да посети и Гарашанина који се налазио у Крагујевцу.⁸⁹⁵ Пошто је у преподневним часовима 8. септембра напустио Београд, Лефранс се преко Тополе, у друштву конзула Лимперанија и Константина Магазиновића,⁸⁹⁶ упутио у Крагујевац. До сусрета са Гарашанином дошло је 10. септембра.⁸⁹⁷ Обавештен посредством Александра Ненадовића о Лефрансовом разговору са кнезом, Гарашанин је писао Мариновићу 3. септембра 1848. да „Французи као да одобравају ове наше жеље, и по свој прилици настојавају код Порте о том, но како ће Порта разумна бити да ово прими, ја још не знам“.⁸⁹⁸

Током разговара са Лимперанијем који се тицао односа Србије и Османског царства, Лимперани није уопште поменуо српски план о преуређењу Османског царства. Из тог разлога му је Гарашанин нагласио „да је и њима [француској влади – прим. А. С.] и *Порти познато шта ми тражимо, и ми свагдар при оном остајемо, јер је оно полза и наша и Портини*“ [курзив – А. С.]. Ако Порта не буде хтела да то учини на леп начин, Срби ће се послужити различитим средствима која нико неће моћи да сматра као подла, пошто су исцрпљени сви пријатељски покушаји у том правцу. Да би појачао утисак, Гарашанин је потом додао да му непрестано стижу жалбе из Босне и Бугарске, и „да је до сада успевао да умири раздраженост својих истоверника против Турака, али да не одговара за будућност“. Лимперани и Лефранс су давали Гарашанину „највеће надежде“, али само ако се мир у земљи одржи.⁸⁹⁹ Разговарајући са Лефрансом о војној спреми Србије, Гарашанин му је рекао да Србија има 35 топова и да ће их још лити, да има две батерије и да би Србија могла за час сакупити 150.000 добрих војника, а у случају нужде и преко 200.000.⁹⁰⁰

⁸⁹⁴ ДАС, ИГ, 392, Т. Ковачевић – И. Гарашанину, Београд, 19/31. август 1848.

⁸⁹⁵ ДАС, ИГ, 313, А. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 22. август / 3. септембар 1848.

⁸⁹⁶ Константин Магазиновић је био питомац српске владе који се школовао у Паризу. У Србију се вратио 19. јуна 1848. године. С обзиром да је говорио француски језик, Магазиновић је био додељен као пратња Лефрансу и Лимперанију током њиховог путовања кроз Србију. ДАС, ЗДС, к. 1, Ф I, А. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 8/20. јун 1848; исти – истом, Београд, 24. август / 5. септембар 1848.

⁸⁹⁷ ДАС, ЗДС, к. 1, Ф I, А. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 27. август / 8. септембар 1848; исти – истом, Београд, 31. август / 12. септембар 1848; *Преписка*, бр. 215.

⁸⁹⁸ Писмо сличне садржине упутио је и Томи Ковачевићу: „Ја видим да је Француска брзо разумела она наша изјасненија која смо ми учинили о политическом стању Турске. За ово ми морамо особито бити благодарни Французима. И када ми икоју политику оћемо да сматрамо великодушном, Француска једина ово почтеније заслужује“. ДАС, ЗДС, к. 1, Ф I, А. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 20. август / 1. септембар 1848; ИГ, 313, исти – истом, Београд, 22. август / 3. септембар 1848; 393, И. Гарашанин – Т. Ковачевићу, Крагујевац, 24. август / 5. септембар 1848; ПИГЈМ, I, бр. 2.

⁸⁹⁹ *Преписка*, бр. 218, 219; *Извештаји*, бр. 16.

⁹⁰⁰ *Преписка*, бр. 218.

Након сусрета са Гарашанином, Французи су се вратили преко Јагодине, Ћуприје, Манасије и Раванице за Београд, где су стигли 14. септембра. Београд су напустили у другој половини септембра. Пре свог одласка из Србије, Лефранс је тражио од Константина Магазиновића да му састави кратак преглед о „устројству“ српске Кнежевине.⁹⁰¹ Док се Магазиновић тиме занимао, дотле је Матија Бан, повереник српске владе, састављао молбу у име хришћана из Босне, која је требало да буде предата Французима. У молби је наглашено да су босански хришћани више пута хтели да устану против „страшног тирјанства“, али да их је од тога одвраћала српска влада која их је уверавала да ће се султан побринути за побољшање њиховог стања.⁹⁰²

Стално наглашавање члановима француске делегације да је стање хришћана у Османском царству несносно, као и да се они нису побунили против Порте због уверавања српске стране да ће султан побољшати њихов положај, имало је за циљ да се Французима покаже како Србија има утицаја на балканске хришћане, па да самим тим треба убедити Порту да изврши преуређење Царства. Из тог разлога што „наше намере [Кнежевине Србије – прим. А. С.] за Порту нису непријатељске, зато она их је дужна пре разумети, него би Аустрија са Русијом доспела чинити какву делидбу од ових провинција, за накнаду изгубљених провинција на другој страни.“⁹⁰³ Међутим, француска влада није пружила подршку Србији, а Порта је одговорила ћутањем. Николајевић је због тога саопштио Гарашанину 9. октобра да сматра да са Турцима „не треба више никаква рачуна правити“.⁹⁰⁴

Две недеље касније Николајевић је известио Гарашанина да му је Чајковски саопштио да француска влада има намеру да закључи са Србијом један уговор дефанзивног карактера у случај ако би Русија са својим трупама прешла у Србију, Османско царство или Аустрију, с намером да наруши интегритет османске државе или интервенише против слободе и независности народа који су се побунили. Савез би био начињен са знањем Порте, ако би она била на страни Француске. Србија би морала да се обавезе да неће предузети против Порте ниједан непријатељски акт. У случају да Турска уђе у савез са неком реакционарном силом и заузме непријатељски став према Француској и народима који су под њеном заштитом, онда би Француска и Србија деловале сагласно, а ако буде потребно, Француска ће искрцати своје трупе на јадранској обали и одатле притекла у помоћ Србији. Из тог разлога се у Србију послата два Пољака, Тефик и Корсак. Корсак је био много „вешт на перу“ и требало је да допуњава „у томе много слабијег Леноара“, када се буду водили преговори и слали извештаји на ту тему. Поред њих двојице, два агента се шаљу у Влашку и Ердељ у циљу да раде на савезу између Срба из Србске Војводине и Румуна. Постојала је могућност да Француска директно пошаље агента из Париза у Србију, који ће у сарадњи са француским конзулом отпочети преговоре са српском владом. На крају, Николајевић је пренео Гарашанину молбу Чајковског, који је затражио да у случају да се Леноар увреди што се сумња у његове способности услед додељивања помоћног агента, да Гарашанин целу ствар изглади и учини да Леноар стекне

⁹⁰¹ *Преписка*, бр. 217, 218, 222; ДАС, ИГ, 313, А. Ненадовић - И. Гарашанину, Београд, 3/15. септембар 1848; исти – истом, 7/19. септембар 1848.

⁹⁰² „Ако би Французи од оног лица [повереник српске владе који је требало да преда молбу у француски конзулат у име босанских хришћана – прим. А. С.] ипак захтевали да се они не подигну [босански хришћани на устанак – прим. А. С.] ондај, пошто се он томе дуго успротиви на један начин с разумним доказанијем да је то немогућно (које треба да га Г. Бан научи), ондај нека им на једно кратко време то обећа.“ Жалбе хришћана из Босне однео је француском конзулу поп Јевта Микић Поповић, који је био родом из Босанске крајине и један од Гарашанинових повереника. Лимперани је у својој депеши од 6. октобра 1848. обавестио француску владу да му је извесни свештеник Јевта донео бројне жалбе хришћана из Босне. Поред тога, Лимперани је навео да су га српски кнез и Гарашанин упозоравали да уколико Порта не побољша стање босанских хришћана да ће на пролеће 1849. Босна „постати позорница великих догађаја“. *Преписка*, бр. 222; *Извештаји*, бр. 17.

⁹⁰³ „Сојединеније славенски народа у једно и снабденије ови са добрим правима, био би један преки пут да се овај рачун дељења Турске поквари“, написао је Гарашанин Петронијевићу 28. августа 1848. године. ПИГЈМ, I, бр. 2. *Преписка*, бр. 210.

⁹⁰⁴ АСАНУ, ИЗ, 14343/20, К. Николајевић – И. Гарашанину, Цариград, 27. септембар / 9. октобар 1848.

утисак како је он главни актер у целокупном раду.⁹⁰⁵ Међутим, предлог о закључивању савеза није био дело француске владе, него Кора, члана француског посланства у Цариграду. Кор је поднео предлог влади у Паризу, али је она одговорила ћутањем.⁹⁰⁶

Предлог плана је био у складу са интересима француске владе и пољске емиграције. Француска и пољска емиграција су пружале подршку Мађарској револуцији. Да би ојачали позиције мађарске револуционарне владе и спречили потенцијалну руску војну интервенцију у Мађарској, француска и пољска дипломатија су радиле на окончању оружаних сукоба и помирењу Словена и Мађара у Хабзбуршкој монархији. Због тога је француска дипломатија била против организованог слања војне помоћи и добровољаца из Србије у српску Војводину. У јесен 1848. пољски пуковник Лудвик Бистрановски послат је Мађарску с циљем да посредује у измирењу Мађара и Јужних Словена. Бистрановски је био емисар кнеза Чарторијског и француског министра спољних послова Жила Бастида.⁹⁰⁷

Бистрановски је у децембру 1848. дошао у Београд зато што „сви Срби сматрају Београд за своју будућу престоницу“, сматрајући да ће посредством српске владе утицати на патријарха Јосифа Рајачића да оконча ратни сукоб са Мађарима. Да би успешно остварио свој циљ, Бистрановски је током састанка са Гарашанином изнео идеју о прикључењу Бугарске, Босне и Херцеговине Кнежевини Србији. Извештавајући о томе новоименованог француског министра иностраних дела Друена де Луја, Бистрановски је нагласио да би требало да се ради на ослобођењу ових провинција у корист Србије, „која нуди највише изгледа у будућности и врши велики утицај на Србе у Аустрији. Тако ће се новој држави дати довољно снаге да буде супарник Русији, да јој се чак и одупре и корисно одбрани Порту.“⁹⁰⁸

Предлог Бистрановског није добио подршку Француске, која је желела „целовитост Османског царства, као нужног тега у целини европске равнотеже“. „Уосталом, народе тако мало напредне, какви су ови о којима је реч, преурањена еманципација би могла довести у још горе стање од оног у којем се налазе,“ сматрао је Друен де Луј.⁹⁰⁹ Уместо прикључења Србији, француска дипломатија је предложила Порти да изврши реформе којима би се побољшао положај хришћана у Босанском ејалету и Бугарској, те да се поред османских провинцијских управника поставе и њихови заменици из Кнежевине Србије, што је Порта одбија. Ово је био максимум до којег је ишла француска дипломатија, то јест залагање за реформе у корист хришћана да, али не и преуређење Царства, које би заправо представљало увод у његово распарчавање.⁹¹⁰

⁹⁰⁵ Сматрамо да је предлог о савезу настао због поновног уласка руске војске у Влашку. АСАНУ, ИЗ, 14343/21, К. Николајевић - И. Гарашанину, Цариград, 11/23. октобар 1848. *Извештаји*, бр. 19.

⁹⁰⁶ ДАС, ИГ, 350, К. Николајевић – И. Гарашанину, Цариград, 24. октобар / 6. новембар 1848.

⁹⁰⁷ Користећи се догађајима који су потресали Европу 1848/49. пољска емиграција и кнез Чарторијски, интезивно су радили да остваре свој стари план - рестаурацију пољске државе. Будући да су „париски догађаји и стару Аустрију раздрмали“, Пољаци су сматрали да треба искористити ситуацију и омогућити успех мађарском и италијанском револуционарном покрету, с циљем да се револуција пренесе и на пољске територије које су биле у саставу Русије, а што би имало за резултат обнову пољске државе. Да би се омогућио успех мађарском и италијанском револуционарном покрету, требало је радити на измирењу Мађара и Јужних Словена и на повлачењу граничара из Италије. В. Ј. Вучковић, *Рад француских претставника у Србији 1848–49. на измирењу Јужних Словена са Мађарима*, Зборник за друштвене науке 13–14 (1956), 151–154; М. Екмечић, *Гарашанин, Чарториски и Мађари 1848–1849. године*, Српско–мађарски односи и сарадња 1848–1867, ур. В. Крстић, Београд 1987, 1–18; А. Савић, *Кнежевина Србија, Француска и пољска емиграција у време револуције 1848–1849*, Карађорђе и његово наслеђе у српској историји, тематски зборник радова, ур. К. Николић, Ј. Тодоровић, П. Георгиев, Београд – Велика Плана 2017, 89–90, 93, 99–100.

⁹⁰⁸ *Извештаји*, бр. 74, 75.

⁹⁰⁹ *Исто*, бр. 38.

⁹¹⁰ *Документи за Българската история, Томъ III. Документи изъ Турските държавни архиви, Часть 1 (1564–1872)*, подбралъ и превелъ П. Доревъ, София 1940 (= ДБИ, III), бр. 562; М. Екмечић, *Српско-бугарски односи половицом XIX вијека (1844–1853)*, Историјски часопис XXVII (1980), 153–154.

Поред плана о Српском вицецраљевству, плана који су разрађивали Гарашанин и Бистрановски о прикључењу Босне и Бугарске Србији, постојао је и прерађени Николајевићев план о стварању Српске државе или Српске сједињене државе. Није сачуван оригинал плана, већ непотписани, непрецизно датирани и ненасловљени концепт и препис. У уводном делу је указано да Османском царству прети опасност од Русије и Грчке која је под руским утицајем. Због тога Србија жели да предложи Порти да у циљу спречавања даљег ширења руског утицаја који је погубан за османску државу прихвати српски предлог о преуређењу. Суштина српског предлога била је стварање Српске државе у оквиру Османског царства и под сизеренством султана, односно преуређење Царства у српско-турску државу. Српска држава или Српска сједињена држава формирала би се прикључивањем Србији Босне, Херцеговине, Црне Горе и Горње Албаније (Приштински и Призренски санџак). Српска држава би имала свог „поглавара“ и аутономни статус, укључујући и право да самостално доноси устав и органске законе. Устав Кнежевине Србије важио би на целој територији новоформиране државе. Поред тога, Српска држава би имала право да формира војску која би штитила њене границе, али и границе Османског царства у случају напада. Свака од две државне целине покривала би своје расходе од сопствених прихода, изузев царинских прихода који припадају султану, а који би се касније могли правично поделити. При султановој резиденцији у Цариграду установила би се српска придворна канцеларија, посредством које би се одржавали односи између поглавара Српске државе и султана. Сви уговори између страних држава и Порте, изузев оних који би се закључили у нужди ради одбране османске државе, не могу се закључити без потврде српске стране. Муслимани и хришћани у Српској држави имали би једнака грађанска и верска права и налазили би се у потпуности под јурисдикцијом српске владе. Порта би исте повластице требало да осигура и Бугарима, али и да им омогући пријем у државну службу. Трговина би на целој територији дуалне државе била слободна и укинуле би се унутрашње царине, али не и транзитне. Српској држави би требало дозволити да именује трговачке конзуле у страним земљама и турском делу државе.⁹¹¹

За разлику од плана о Српском вицецраљевству прерађени план садржи подужи увод у коме се истиче погубност руског утицаја за даљи опстанак Османског царства. Територијални опсег у односу на Вицецраљевство је смањен, односно искључени су део Албаније, Румелија и Бугарска. Није наведено коју титулу би носио владар Српске државе, нити се позивало на историјско право, као у плану о Српском вицецраљевству. Што се тиче статуса Српске државе у Османском царству треба рећи да би статус био у складу са аутономним правима Србије, која је требало проширити на Босну, Херцеговину, Црну Гору и Горњу Албанију. Једнакост поданика била је у складу са танзиматским уредбама, што је било предвиђено и у плану о стварању Српског вицецраљевства.

Концепт и препис плана начињени су руком Косте Магазиновића. Уопште то није зачуђујуће, због тога што је Магазиновић ишао заједно у Крагујевац са Лефрансом и Лимперанијем, и том приликом је сазнао за план о стварању Српског вицецраљевства у оквиру Османског царства. Магазиновић је од тог тренутка постао близак Гарашанинов сарадник, а уз то био је и секретар Министарства унутрашњих дела. Магазиновић је само направио препис и концепт, али није познато ко је прерадио план. Наша је претпоставка да је план прерадио Гарашанин и са тим упознао Николајевића, али за сада не располажемо са изворима којим би могли то и да докажемо. У прилог нашој претпоставци наводимо чињеницу да се тражи припајање Србији Босне, Херцеговине, Црне Горе и Горње Албаније. О наведеним областима Гарашанин је писао у свом Начертанију,⁹¹² с тим што је овде уместо Северна Албанија

⁹¹¹ Концепт и препис прерађеног Николајевићевог плана налазе се у Гарашаниновом фонду у Државном архиву Србије. План је делимично објавио М. Екмечић, док је Р. Љушић критички приредио и објавио план у целисти под насловом – *План о Српским сједињеним државама*. ДАС, ИГ, 227, 465; М. Екмечић, *Гарашанин, Чарториски и Мађари*, 29–31; Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 224–228; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 97–98.

⁹¹² Види: Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 196–201.

употребљен термин Горња Албанија.⁹¹³ На основу расположивих извора није се могло утврдити да ли је план предат Порти.

Планови о преуређењу Османског царства с циљем стварања увећане српске државе у оквиру Царства и под сизеренством султана били су нереални и у нескладу са политиком Порте. Кнежевина Србија није имала довољно административних капацитета да покрије територије које је хтела да укључи у састав Српског вицекраљевства или Српске сједињене државе. Србија је имала мање од милион становника, од којих је највећи проценат живео на селу и био неписмен. Изузев територије Црне Горе где је живело српско становништво, на осталим територијама које је требало прикључити Србији живело је измешано становништво, међу којима су у великом проценту живели муслимани. Један од главних проблема је било нерешено аграрно питање што је доводило до честих немира, који су с времена на време прелазили у оружане побуне. Са друге стране значајно је истаћи да су Николајевић и Гарашанин схватили значај тренутка, те у складу са тим одлучили да би требало да изложе своја размишљања Порти. Иако је сам Гарашанин говорио да то сматра као неко „санљиво бунцање“ опет је веровао да треба покушати зато што се не може ништа изгубити.

У складу са реформском политиком османских султана Махмуда II и Абдул Мецида требало је извршити централизацију османске државе ради њеног јачања. Сваки предлог о преуређењу који би водио децентрализацији није могао наићи на одобрење Порте, већ је само могао да изазове сумњу о намери Србије да тежи нарушавању целовитости османске државе и потпуној независности. Због тога је једини предлог који је Порта могла прихватити са одобравањем, а који је уз то био и реалан, представљао Мариновићев мемоар. Поменимо само чињеницу да је Порта после хришћанских побуна на Балкану у периоду од 30-их до 50-их година XIX века именовала баш-кнезове, као један од начина побољшања положаја угњетаваних хришћана, с циљем да спречи улазак Турака у села и самим тим спречи нове побуне.

Српски покрет у Јужној Угарској

У односима Кнежевине Србије и Османског царства у време револуције 1848/49. било је актуелно и питање односа Србије према српском покрету у Јужној Угарској. Наиме, на Народној скупштини одржаној у Сремским Карловцима од 13. до 15. маја 1848. карловачки митрополит Јосиф Рајачић је изабран за патријарха, пуковник Огулинске регименте Стеван Шупљикац за војводу и проглашена је Српска Војводовина (Срем са Границом, Барања, Бачка са Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат са Границом и Кикиндским дистриктом). После Мајске скупштине дошло је до заоштравања односа Срба и Мађара, који су након мађарског напада на Сремске Карловце 12. јуна 1848. прерасли у ратни сукоб.⁹¹⁴

Српска влада је од почетка пратила дешавања на територији Српске Војводовине, а око 2.000 Србијанаца, међу којима су се налазили чланови „Дружине младежи српске“, учествовало је на Мајској скупштини. До јула 1848. добровољци из Србије су прелазили самостално, што је дало повода Мехмед Емин-паши да уложи више протеста код српске владе.

⁹¹³ Термин Горња Албанија или Албанија јавља се у српским изворима и углавном се односи на територију Приштинског и Призренског санџака, Прокупачку казу Нишког санџака и северне делове Скардарског санџака. Александар Васојевић, син самозваног кнеза Николе Васојевића, називао је 1850. Горњом Албанијом простор од југозападне границе Кнежевине Србије до Јадрана. Постепеним усвајањем имена Стара Србија временом је престајало да се за простор поменутих санџака и Прокупачке казе користи термин Горња Албанија/Албанија или Арнаутлук. Опширније о томе: М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 23–36, 39–41.

⁹¹⁴ Мађарски политички став да на територији Мађарске постоји само мађарска политичка нација био је главни узрок српско-мађарског сукоба у Јужној Угарској. В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013, 98–151; Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918, 1: Од Мохачке битке до Благоевићеног сабора*, Нови Сад 2016, 417–431, 433–434.

Током заседња Петровске скупштине у Крагујевац је дошао прота Павле Стаматовић, изасланик патријарха Рајачића. Стаматовић је дошао са циљем да од Србије моли помоћ у оружју, муницији, добровољцима, као и да се једно лице именује за команданта србијанских добровољаца. Влада је одлучила да пружи војну помоћ, а 11. августа 1848. у Српску Војводовину је прешао да се бори Книћанин, који је након тога постављен за команданта добровољаца из Србије.⁹¹⁵

Порта се до почетка 1849. није противила акцијама које је предузимала српска влада ради помоћи српском покрету у Војводовини. Капућехаја Николајевић се чак у више наврата обраћао Порти да уступи Србији 5.000 пушака или опрости део годишњег данка, а у циљу помоћи Српској Војводовини. Поред тога, капућехаја је више пута говорио Али-паши да постоји расположење да се Војводовина прикључи Србији и тиме пређе под суверенитет Османског царства. До тога није дошло, али је занимљиво поменути да је постојао и тај предлог о проширењу Кнежевине Србије.⁹¹⁶

Почетком 1849. аустријска војска је извела успешну офанзиву против Мађара, у чему су удела узели и србијански добровољци који су се под Книћаниновом командом борили у Банату. Потискивање Мађара на свим фронтима давало је изгледа да ће мађарски револуционарни покрет ускоро бити сломљен. Због тога је барон Штирмер затражио од Порте да захтева од Србије да повуче своје добровољце. Српска влада је 20. фебруара донела званичну одлуку о повлачењу добровољаца из Српске Војводовине. Книћанин се вратио у Србију 14. марта, а седам дана касније вратили су се „србијански самовољци“. Вест о повратку добровољаца из Српске Војводовине није била пријатна Порти због тога што је постојала бојазан да не изазову немине у Србији. Али-паша је Николајевићу саопштио да је он био дужан као министар иностраних дела да му саопшти захтев Аустрије, који Србија није морала да уважи. Речи Али-паше нису баш најбоље примљене у Србији, због тога што је српска влада излазећи у сусрет захтеву Порте, желела да стекне извесну добит. Будући да је крајем 1848. код Порте покренуто питање измена појединих чланова Устава, влада је рачунала да ће јој Порта коначно изаћи у сусрет по том питању ако повуче добровољце. Порта није имала намеру да дозволи било какву ревизију Устава, зато што су јој сукоби између српског кнеза и Државног савета ишли у прилог.⁹¹⁷ Треба рећи да су се за повлачење србијанских добровољаца интентивно залагале Француска и Енглеска, које су у њиховом слању у Војводовину виделе припрему Србије за рат против Османског царства.⁹¹⁸

Убрзо након повратка Книћанина и србијанских добровољаца, мађарска војска је предузела успешну офанзиву на свим фронтима доведши у незгодан положај Србе у Војводовини. Због тога су уследили апели патријарха Рајачића да им се помогне. Книћанин је поново прешао да се бори 7. априла, а убрзо за њим кренули су организовани преласци добровољаца из Србије. Мађарску офанзиву није било лако сузбити, те је због тога цар Франц Јозеф (1848–1916) одлучио да позове у помоћ руску војску. Руска војна интервенција показале се успешном. Предајом мађарских трупа код Вилагоша 13. августа 1849. окончана је мађарска револуција.⁹¹⁹

⁹¹⁵ *Преписка*, бр. 239; Н. Христић, *Мемоари*, 119–123; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет*, 56–63, 78–95; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 281–283.

⁹¹⁶ ДАС, ИГ, 309, 372, 383; АСАНУ, ИЗ, 14343/19, К. Николајевић – И. Гарашанину, Цариград, 6/18. септембар 1848; *Преписка*, бр. 233, 239; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 198; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет*, 78–88.

⁹¹⁷ *Преписка*, бр. 277, 280, 281; *Извештаји*, бр. 43; СН, бр. 19, 4/16. март 1849; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет*, 96–104, 115–127; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 283–290.

⁹¹⁸ *Извештаји*, бр. 29, 30, 43.

⁹¹⁹ *Преписка*, бр. 284, 286–288, 290–299, 308, 309, 310, 312, 315, 319, 321, 322, 323, 325, 328–339, 341–350; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји I*, 55–62; Д. М. Павловић, *Србија и српски покрет*, 127–130, 148–155; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 290–292.

Кнежевину Србију није захватио револуционарни талас 1848/49. године. У Влашкој и Молдавији је дошло до револуције што је имало за последицу улазак руске и османске војске. Одржавање релативно мирне ситуације у српској кнежевини спасило је Србију од руске или османске војне интервенције. Уместо тога српска влада је војно интервенисала помажући у оружју, муницији и људству српски покрет у Војводовини, у коме се нарочито прославио Стеван Петровић Книћанин.

Држање Србије за време револуције 1848/49. на крају су поздравили и похвалили Османско царство, Русија и Аустрија. Кнез Александар је добио писмо од великог везира Мустафа Решид-паше у коме се похваљује његово држање за све време његове владавине, посебно за време револуције 1848/49. године. У знак тог признања, султан Абдул Мецид је одликовао српског кнеза орденом нишан-ифтихар највишег ранга и доделио му берат којим га именује за мушира првог реда у Османском царству.⁹²⁰ Руски цар је одликовао кнеза орденом Белог орла, а Книћанина орденом Свете Ане II степена са брилијантима. Стојан Симић, Петронијевић, Тенка и Гарашанин одликовани су орденима Свете Ане II степена без брилијаната.⁹²¹ Поред Османског царства и Русије, српски кнез и чланови владе су добили ордене и од хабзбуршког двора. Гарашанин је одбио да прими аустријски орден Гвоздене круне II реда, образложивши да се он није залагао са спасавање Аустрије у време револуције, већ да је помоћ упућивао српском народу у Војводовини.⁹²² Одбијање аустријског ордена је заправо представљало Гарашанинов отворен протест против хабзбуршке политике, која је српски покрет у Јужној Угарској искористила у својој борби са Мађарима.

Гарашанин се за време револуције 1848/49. најпре разочарао у Порту, која није хтела да уважи ниједан захтев Србије, а потом и у српски покрет у Војводовини. Схватио је важност револуције и њен значај за Србију и српски народа. Из тог разлога је желео да Србија максимално искористи наведену ситуацију, а привремено се разочарао када до тога није дошло.

Између Русије и Француске

После слома Мађарске револуције уследило је бекство поражених мађарских, италијанских и пољских војних једница на просторе Османског царства. Пољски генерал Јузеф Висоцки и италијански пуковник Алесандро Монти намеравали су да са делом својих трупа пређу преко српске територије. Српска влада је на подстицај Хасан-паше Чешмелије, Лимперанија и Леноара дозволила Пољацима и Италијанима да пређу преко Крајинског округа у Видински санџак. Гарашанин је из тог разлога послао Магазиновића у Текију да спроведе пребеглу војску до границе српске кнежевине и Видинског санџака. Делови пољског и италијанског легиона прешли су у Србију 19. августа 1849. године. У периоду од 23. до 25. августа напустили су српску територију и прешли у Видински санџак. Занимљиво је навести да се међу пребеглим Пољацима налазио и сестрић кнеза Чарторијског, гроф Владислав Замојски, који је Магазиновића упознао у Паризу. Пре преласка српске границе Замојски је

⁹²⁰ Берат је потписан 24. априла, а писмо великог везира 28. маја 1849. године. НБС, ОПФ, ЈГ, Р 561/III/51; *Преписка*, бр. 326; СН, бр. 51, 2/14. јун 1849; бр. 52, 4/16. јун 1849.

⁹²¹ АСАНУ, СК, 7051/842, Г. И. Данилевски – С. П. Книћанину, Београд, 24. мај / 5. јун 1849; 7051/881, Ј. Рајачић – истом, Земун, 3/15. јун 1849; ДАС, ИГ, А. Симић – И. Гарашанину, Букурешт, 1/13. јун 1849; НБС, ОПФ, ЈГ, Р 561/III/51; *Преписка*, бр. 318, 327, 328; ПКОРС, бр. 237.

⁹²² НБС, ОПФ, ЈГ, Р 561/III/49, 51; *Преписка*, бр. 288, 289.

Магазиновићу саопштио да су се Пољаци борили на мађарској страни само зато што су желели „душманина свога да скрше“, односно Аустрију.⁹²³

Боравак мађарских и пољских емиграната у Османском царству, довео је крајем 1849. до кратког прекида дипломатских односа Русије и Хабзбуршке монархије са Портом, који су делимично регулисани првих месеци 1850. удаљавањем једног дела емиграната у Анадолију, док је други део напустио Царство.⁹²⁴ Охрабрен успехом у емигрантском питању, руски цар Николај I је вребао погодну прилику да поново покрене Источно питање. Прилика му се указала већ 1850. када је француски принц – председник Луј Наполеон, у намери да скрене пажњу француске јавности са унутрашњих на спољнополитичка питања и добије подршку папе за успостављање царства, покренуо на Порти питање Светих места. Питање о примату православних и римокатоличких свештеника над Светим местима у Палестини изродило је трогодишњи дипломатски спор између Русије и Француске. Како се сукоб све више заоштравао, Француска се све више интересовала за држање осталих великих сила, али и за држање Србије, како због тога што је била *привлачно средиште* балканским хришћанима тако и због заоштравања српско-руских односа. Из тог разлога је Француска подржавала одупирање српске владе руском притиску преко својих дипломатских представника, али и посредством пољске емиграције.⁹²⁵

Емигранти

Покретањем питања око Светих места отпочела је руско-француска борба за јачање политичког утицаја у Цариграду и на Балкану. У циљу сузбијања француског утицаја Русија је повела енергичну акцију за уништавање агентурне мреже кнеза Чарторијског. Русију је подржавала и аустријска дипломатија. Пошто се у Београду налазио пољски агент Леноар, као и неколико Пољака, Мађара и Италијана који су нашли уточиште у Србији након слома револуције у Мађарској, руски конзул Димитриј Сергејевич Левшин⁹²⁶ и аустријски конзул пуковник Теодор Теја Радосављевић⁹²⁷ вршили су притисак на српску владу да их протера из земље. Конзули Русије и Аустрије посебно су замерали српској влади што је дозволила пољском и италијанском легиону да прођу преко њене територије. Левшин је нарочито подозревао на Гарашанина који је одржавао контакте са пољским и мађарским емигрантима.

⁹²³ ДАС, ИГ, 584, Ј. Гавриловић – И. Гарашанину, Текија, 8/20. август 1849; исти – истом, Текија, 8/20. август 1849; исти – истом, Текија, 9/21. август 1849; исти – истом, на ушћу Тимока, 11/23. август 1849; 596, А. Монти – А. Карађорђевићу, Текија, 20. август 1849; 494, К. Магазиновић – И. Гарашанину, Текија, 10/22. август 1849; исти – истом, Текија, 11/23. август 1849; исти – истом, Неготин, 12/24. август 1849; исти – истом, Кусјак, 12/24. август 1849; ЗДС, к. 3, Ф III, исти – истом, Текија, 15/27. август 1849; АСАНУ, ИЗ, 9288, *Животопис Косте Магазиновића*; А. Николић, *Биографија*, 108; *Записки Михаила Чайковскога*, Русская старина 95 (септембар 1898), 656–657; *Jeneral Zamoyski*, V (1847–1852), Poznan 1922, 266–267; Ј. Игњатовић, *Мемоари, Раноције из прошлог српског живота*, приредио Ж. Бошков, Београд 1966, 313, 386; Лј. Đurković-Jakšić, *Uloga Kneževine Srbije na spasavanju dva legiona, poljskog i italijanskog, 1849. godine*, Vesnik Vojnog muzeja 16 (1970), 96, 98, 100, 102, 104.

⁹²⁴ Интересантно је споменути да је руски цар Николај I протестно писмо, које је упутио султану због боравка пољских емиграната у Турској, послао по пољском кнезу Леону Радзивалу. А. Lewak, *Dzieje emigracji polskiej w Turcji (1831–1878)*, Warszawa 1935, 64–65, 66, 72–79; В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд 1925, 24–24; *Записки Михаила Чайковскога*, Русская старина 95 (септембар 1898), 659–669; *Преписка*, бр. 357; ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 5/17. фебруар 1850.

⁹²⁵ А. Дебидур, *Дипломатска историја Европе од отварања Бечког конгреса до закључења Берлинског (1814–1878)*, II, Београд 1933, 132–135; М. S. Anderson, *нав. дело*, 114–115; Љ. Алексић, *Француски утицај у спољној и унутрашњој политици Србије за време Кримског рата (1853 – 1856)*, Историјски часопис XI (1961), 55–56.

⁹²⁶ Левшин је у лето 1849. заменио Данилевског, који је из здравствених разлога био принуђен да напусти дужност. ПКОРС, бр. 236; ДАС, ИГ, 599; МИД–И, 1849, Ф II, Р 67, 148, 149.

⁹²⁷ Теја Радосављевић је био први аустријски генерални конзул у Београду од 1850. године. Опширније о њему: В. Гавриловић, *Теодор Теја Радосављевић, народни пуковник, Ц. К. Фелдмаршаллајтнант, аустријски конзул*, Споменаца Истројског архива Срем 3 (2004), 105–112.

Због тога, али и зато што је Левшин покушавао да се меша у унутрашњу политику српске кнежевине, између њега и Гарашанина је дошло до отворене нетрпељивости.⁹²⁸

Лимперани и Фонбланк пружали су подршку српској влади да се одупре руском и аустријском захтеву захтеву. Лимперани је у томе био ревноснији од Фонбланка који је 13. јула 1850. прекинуо дипломатске односе са српском владом, јер је српска полиција пребила његовог послужитеља. Сукоб је брзо изглађен јер се у њега умешала и Порта. Одлуком Порте, одређена је хијерархија међу конзулима у Србији, у складу са рангирањем дипломатских представника, а што је било усвојено на Бечком конгресу 1815. године. Према томе хијерархија међу конзулима који су били истог ранга одређивала се према годинама службе. Пошто је Фонбланк био најстарији генерални конзул у Србији по годинама службе (1842–1860), добио је предност над осталим конзулима. Руски конзул се томе отворено успротивио наводећи да Османског царство не може да примењује одлуке конгреса на којем није учествовало, а да српска влада још мање има право да се тога држи.⁹²⁹ Затим је Левшин известио петроградски кабинет да је и Фонбланк наклоњен пољским и мађарским емигрантима, те да им је издавао британске пасоше уз помоћ којих су се кретали по Србији и Османском царству.⁹³⁰

У току 1851. руски и аустријски конзул су у више наврата захтевали од српског кнеза да се пољски и мађарски емигранти протерају из Србије. Кнез Александар је на крају био принуђен да попусти њиховим притисцима, те је крајем септембра исте године донета одлука да се емигранти протерају из земље. Србију је тада напустило 28 мађарских, пољских и италијанских емиграната. Русија и Аустрија су тријумфовале исто као када су 1850. приморала Порту да потурчене пољске и мађарске емигранте повуче у унутрашњост Царства, а остале удаљи из земље. Османско царство је удаљавање емиграната из Србије схватило као јачање руског утицаја, а исто тако и владе Француске и Велике Британије.⁹³¹

Мисија Аврама Петронијевића

После удаљавања емиграната из Србије уследиле су припреме за одлазак Петронијевића у Цариград. Нису баш најјаснији разлози његовог одласка. Према извештају француског посланства у Цариграду, Порта није била задовољна ситуацијом у српској кнежевини, те је због тога донела одлуку да се Петронијевић позове у Цариград. Порта и посланици Велике Британије и Француске су веровали да се Србија налази под великим утицајем Русије и Аустрије.⁹³² Поред тога Порта није благонаклоно примила вест да је српска влада у пролеће 1849. увезла 10.000 пушака из Русије и почела интензивно да ради на подизању Тополивнице у Крагујевцу. У Београду је 1850. отворена Артиљеријска школа, претеча Војне академије, што је свакако могло да изазове сумње сизеренског двора.⁹³³ Осим тога треба поменути да су пограничним селима Видинског санцака 1849. и 1850. избила два устанка, те да су пограничне османске власти имале извесна сазнања да Србија врши припрему устанка у околним османским провинцијама.⁹³⁴ Услед недостатка конкретних података у расположивим изворима не може се закључити који је од наведених разлога пресудно утицао на Порту да позове Петронијевића у Цариград, да би се известила о политичкој ситуацији у Кнежевини

⁹²⁸ *Преписка*, бр. 356, 357; ПКОРС, бр. 240, 249, 250, 253, 258; ДАС, ИГ, 672, 682; АСАНУ, СК, 7051/1364, исти – С. П. Книћанину, Београд, 23. октобар / 4. новембра 1851; *Две белешке Илије Гарашанина о руским конзулима у Србији Данилевском и Левишину*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXXII (2011), 342–345; С. Рајић, *Више од два века српско-руских дипломатских односа*, Српске студије 9 (2018), 19.

⁹²⁹ ДАС, ИГ, 672, 682; МИД–И, 1850, Ф IV, Р 86; ДС, 1850, 341; ДПСЦ, I, бр. 351, 353, 355, 356; ПКОРС, бр. 254, 259, 265.

⁹³⁰ ПКОРС, бр. 259, 265.

⁹³¹ ПКОРС, бр. 262, 263, 265.

⁹³² Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 144–145; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 276–277.

⁹³³ ДАС, ДС, 1849, 36, 312; 1850, 200, 209, 218; ПКОРС, бр. 234, 265; А. Николић, *Биографија*, 124.

⁹³⁴ Опширније о томе у поглављу *Кнежевина Србија и хришћани у суседним османским провинцијама*.

Србији. Наоружавање Србије и избијање побуна у суседним османским провинцијама свакако су утицали да се код Порте створи извесна сумња према српској влади, слично као и 1841. године.

На основу расположивих извора може се закључити да је влада имала намеру да Петронијевић током боравка у Цариграду покрене питање измене појединих чланова Устава и поради на добијању наследног кнежевског достојанства за кнеза Александра. Три дана пре његовог одласка из Београда, 11. октобра 1851, дошло је до инцидента који је поново довео до прекидања дипломатских односа између британског конзула и српске владе. Поменутог дана у Београду се прослављао рођендан кнеза Александра. Увече су све куће у вароши биле осветљене изузев британског конзулата. Неколико дечака, схвативши то као чин непоштовања према српском кнезу, разбило је каменицама прозоре конзулата. Пошто су о томе били обвештени британски посланик у Цариграду и Порта, Петронијевић је након доласка у Цариград требало и тиме да се позабави.⁹³⁵

Петронијевић је заједно са својом супругом Станијом и Мехмед Васић-пашом отпутовао за Цариград 14. октобра. У град је стигао крајем истог месеца. Од промене појединих чланова Устава се одустало, јер се схватило да би то довело до новог уплитања сизерена и покровитеља у унутрашњу политику Србије. Питање наследности кнежевског достојанства је остало на истој тачки као и почетком 1848, односно схватило се да ни Порта ни Русија нису спремна да се за питање то заложу. Што се тиче случаја британског конзула, Петронијевић је о томе преговарао у Цариграду са Портом и британским послаником сер Стратфордом Канингом. После вишемесечних преговора спор је решен 4. априла 1852. поновним истицањем грба и заставе на зграду британског конзулата у Београду, што је поздрављено са српске стране испаливањем 21 почасног плотуна.⁹³⁶

Петронијевић је о свом бављењу у Цариграду требало детаљано да обавести кнеза и владу након повратак у Београд, али му то није било суђено. Двадесет и другог априла 1852, дан уочи свог поласка из Цариграда, доживео је мождани удар и истог дана преминуо. Сахрањен је у цркви Свете Петке у Хаскоју 23. априла.⁹³⁷

Петронијевићевом смрћу остало је упражњено место кнежевског представника и министра иностраних дела. Питање именовања његовог наследника није било нимало једноставно, због тога што је требало водити рачуна како ће новог кнежевског представника прихватити Порта и велике силе. Из тог разлога је место кнежевског представника било упражњено пет месеци. Свако треба рећи да је дужност кнежевског представника и министра иностраних дела до тада наставио да врши Алекса Јанковић, који је након Петронијевићевог одласка у Цариград био именован за његовог заступника.⁹³⁸

Неподобни кнежевски представник

Русија је посебно водила рачуна да се за кнежевског представника не именује Гарашанин. Левшин је у својим извештајима које је слао влади у Петрограду представио Гарашанина као човека који одржава контакте са пољским и мађарским емигрантима и који је

⁹³⁵ ПКОРС, бр. 265; Ј. Ристић, *нав. дело*, 106–107; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 145–146, 168–169; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 276–278.

⁹³⁶ АСАНУ, СК, 7051/1364, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 23. октобар / 4. новембар 1851; 7051/1379, А. Ј. Ненадовић – истом, Београд, 13/25. новембар 1851; 7051/1403, А. Јанковић – истом, Београд, 21. децембар 1851 / 2. јануар 1853; 7051/1421, исти – истом, Београд, 11/23. јануар 1852; 7051/1431, исти – истом, Београд, 22. јануар / 3. фебруар 1852; 7051/1436, исти – истом, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1852; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 169–172; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 277–278.

⁹³⁷ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 156–157; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 280–284.

⁹³⁸ Алекса Јанковић је био заступник кнежевског представника и министра иностраних дела у периоду од Петронијевићевог одласка у Цариград до 25. септембра 1852. године. *Владе Србије*, 85.

наклоњен Француској. Руски конзул је оптуживао српског министра унутрашњих дела да тежи да збаци руско покровитељство и српску кнежевину стави под заштиту Француске. Иако је 11. новембра 1851. Левшин напустио Србију, а на његово место дошао Фјодор Антонович Тумански, руски став према Гарашанину се није променио. За то директну одговорност сноси Левшин, који је својим извештајима допринео да Русија сматра Гарашанина као човека који је антируски настројен.⁹³⁹

Главни повод руској дипломатији за отворен напад на Гарашанина био је његов одлазак у Француску у мају 1852. године. Званично, Гарашанин је отишао на пут из здравствених разлога. Заједно са њим је отпутовао и његов блиски пријатељ и сарадник Мариновић, начелник Иностраног одељења Министарства иностраних дела и одличан познавалац француског језика. Српски министар унутрашњих дела наишао је на леп пријем у Паризу. Сусрео се са водећим француским државницима и самим председником Лујем Наполеоном, који га је два пута примио у аудијенцију. Приликом сусрета са принцом-председником, Гарашанину је обећано да ће се помоћи Србији да се ослободи руског протектората и велике зависности од Порте, као и да присаједини Босну. Гарашанин је у Паризу имао и више сусрета са пољским емигрантима, па и са самим пољским кнезом Чарторијским.⁹⁴⁰

Гарашанинов пут у Париз виђен је као његов отворени покушај да се ослони на Француску у борби против руског уплива у Србији, што није било без основа. У намери да ослободи своју земљу наизменичног руског и аустријског утицаја, али и свестан чињенице да Србија не може ојачати своју државност без потпоре једне велике силе, Гарашанин је одлучио да потражи подршку у Наполеоновој Француској која је почетком педесетих година XIX столећа радила на сузбијању руског и аустријског утицаја на Балкану.⁹⁴¹

Гарашанин је након одласка из Париза провео извесно време у швајцарским бањама, одакле се преко Италије и Аустрије вратио у Србију у другој половини септембра 1852. године. Пре његовог повратка у Србију, Михаил Фјодорович Рајевски, свештеник руске цркве при руском посланству у Бечу, тврдио је, да је Гарашанин отишао у Париз да би учврстио пријатељство са Французима и Пољацима. Негодовање због Гарашанинових сусрета у Паризу изражавали су и чланови руског конзулата у Београду. Изјављивали су да кнез никако не треба да именује Гарашанина за кнежевског представника јер би то била „паприка императору у нос“ и да је „Гарашаниново име добро познато у Петрограду“.⁹⁴² Међутим, српски кнез је и поред тога 25. септембра 1852. именовоа Гарашанина за кнежевског представника и министра иностраних дела Кнежевине Србије.⁹⁴³ Кнежева одлука била је мотивисана тиме што је сматрао да је Гарашанин једини човек који може да одржи ред и мир у земљи и подигне ауторитет власти. Кнежев избор био је благонаклоно дочекан од Османског царства, Француске и Велике Британије, док су Русија и Аустрија изразиле велико незадовољство.⁹⁴⁴

⁹³⁹ АСАНУ, СК, 7051/1362, А. Симић – С. П. Книћанину, Београд, 23. октобар / 4. новембар 1851; ДАС, ИГ, 815, С. П. Книћанин – И. Гарашанину, Крагујевац, 4/16. јануар 1852. 871, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 2/14. јануар 1853.

⁹⁴⁰ АСАНУ, СК, 7051/1492, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Париз, 24. мај / 5. јун 1852; ДАС, ИГ, 809, И. Гарашанин – А. Карађорђевићу, Париз, 5/17. јун 1852; исти – истом, Париз, 25. јун / 7. јул 1852; АСАНУ, СК, 7051/1514, И. Гарашанин – С. Книћанину, Париз, 25. јун / 7. јул 1852; ДАС, ИГ, 814, И. Гарашанин – А. Ненадовићу, Париз, 1/13. јул 1852; ПИГЈМ, I, бр. 8–10; В. Јовановић, *Успомене*, приредио и предговор написао В. Крестић, Београд 1988, 48; Г. Јакшић, *Састанак Илија Гарашанина и принца – председника Луја Наполеона*, Политика, бр. 9214, 6–9. јануар 1934; С. Јовановић, *Спољашња политика Илије Гарашанина*, Српски књижевни гласник, Нова серија XXXIV/6 (1931), 426.

⁹⁴¹ ПИГЈМ, I, бр. 22, 24; Д. Страњаковић, *Илија Гарашанин*, 130–131, 242–243.

⁹⁴² ПИГЈМ, I, бр. 13–24; ДАС, ИГ, 861; АСАНУ, КН, I/2, 1/44, Ј. Мариновић – К. Николајевићу, Београд, 11/23. септембар 1852.

⁹⁴³ ДАС, МИД–И, 1853, Ф II, Р 92.

⁹⁴⁴ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 179–180.

Русија није хтела да дозволи да се на челу српске владе налази човек који је био наклоњен Француској и то баш у периоду када се заоштравало руско-француско супарништво у Османском царству. Русија је у децембру 1852. затражила од српског кнеза да смени Гарашанина, а као повод је наведено незаконито доношење Априлског циркулара⁹⁴⁵ и пензионисање Вучића⁹⁴⁶ који је сматран руским штићеником. Кнез је у почетку одбијао да уважи руски захтев, водећи се тиме да се Гарашаниновом сменом може дати повод Порти да она убудуће тражи смену министра који јој није по вољи. Порта је посредством београдског мухафиза Мехмед Бесим-паше подстицала кнеза да се одупре руском захтеву, а исто тако и француски и британски конзул.⁹⁴⁷

Русија није имала намеру да одустане од свог захтева, а преокрет је наступио оног тренутка када је руски цар послао у Цариград свог специјалног изасланика кнеза Александра Сергејевича Меншикова. Кнез Меншиков је стигао у Цариград 28. фебруара 1853. на пароброду „Громоносац“ и у пратњи сјајне свите. Званични циљ његове мисије био је да реши спор око Светих места. Да би успешно остварио своју намеру, Меншиков је прибегаво демонстрацији силе. Док су се по Цариграду шириле гласине о мобилизацији руске војске и маневрима руске флоте у Црном мору, Меншиков је 2. марта затражио да се смени Мехмед Фуад-ефендија, министар иностраних дела. Свој захтев је оправдао тиме што је поменути министар попустио Француској у спору око Светих места.⁹⁴⁸

Након што је под његовим притиском Порта сменила Мехмед Фуад-ефендију, кнез Меншиков је позвао Николајевића да га посети. До сусрета је дошло 10. марта. Том приликом Меншиков је саопштио Николајевићу како се цар Николај чуди што српски кнез није до сада испунио руски захтев и да даљим задржавањем Гарашанина на положају српски кнез ризикује „да на себе навуче гнев и непријатељство императора руског“. На крају разговора Меншиков му је рекао да Русија никако неће дозволити да у Србији буде кнежевски представник човек који је имао и има контакте са пољским, мађарским и италијанским емигрантима, а који састављају „планове подићи у Европи возмуненије и тиме извршити промену садашњег стања европских држава“.⁹⁴⁹

Када је у Београд стигла ова вест из Цариграда, она је код кнеза Александра изазвала неспокојство, немир и страх. Додатно неспокојство кнезу унела је изненадна посета руског конзула 25. марта. Том приликом, Тумански је саопштио кнезу да је њему наложено да прекине дипломатске односе са Србијом ако се Гарашанин не смени, притом претећи „са свим руским

⁹⁴⁵ Због нестабилне унутрашњополитичке ситуације у Србији Гарашанин је у договору са кнезом 7. априла 1852. упутио распис окружним начелницима и Управитељству вароши Београда, који је познат у историографији као Априлски циркулар. Циркуларом је било забрањено ширење лажних гласова против „правитељства и кнеза“, а они који би поступили противно били би кажњени смрћу. Руски конзул је упутио званичан протест против Гарашаниновог расписа, а као разлог је навео неуставно доношење расписа и строгост мера које је прописивао. У позадини је заправо стајао прикривени напад на српског министра унутрашњих дела. ДАС, ДС, 1852, 157; ПКОРС, бр. 267, 268; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 176–178.

⁹⁴⁶ Десетак дана након свог именованја Гарашанин је пензионисао Вучића који је још 1848. поднео оставку на звање кабинетског саветника које је било специјално за њега уведено. Вучићево пензионисање био је политички чин Гарашанина који је од 1848. постепено потискивао Вучића из политике. Вучић се тим поводом жалио кнезу и влади, а његове жалбе су доспеле и до Петрограда. Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 180–182; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 210–211.

⁹⁴⁷ Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 180–182, 189–202, 212–213, 215–216, 218–219; А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Русија (1852–1853)*, Српско-руски односи у прошлости и садашњости (Међународни тематски зборник), књига 1, уредили и приредили М. Атлагић, В. Лазаревић, С. Словић, Лепосавић 2018, 191–194; Д. Леовац, *Србија и Русија у почетној фази Кримског рата (1852–1853)*, Русија/СССР и државност Србије/Југославије, одг. ур. С. Рудић, К. В. Никифоров, Београд 2018, 78–80.

⁹⁴⁸ А. Ј. Р. Тејлор, *Vorba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Сарајево 1968, 80–81; *История внешней политики России, Первая половина XIX века*, 371–372.

⁹⁴⁹ АСАНУ, СК, 7051/1645, К. Николајевић – И. Гарашанину, Цариград, 26. фебруар / 10. март 1853; ДАС, ИГ, 869, И. Гарашанин – К. Николајевићу, Београд, 6/18. март 1853; 871, исти – С. П. Книћанину, Београд, 10/22. март 1853; ЗДС, к. 1, Ф III, А. Ненадовић – Д. Стефановићу, Београд, 20. март / 1. април 1853.

бајонетима“. Кнезу је остављен рок од 24 часа да одговори. У оваквим околностима, кнез је очекивао да ће Гарашанин схватити озбиљност ситуације и поднети оставку, али је он то упорно одбијао. Истрајавао је у ставу да ће пре дозволити да се све упропасти него што би попустио руском захтеву, а да оставку неће дати зато што хоће да јавност сазна „да су га Руси отерали“. ⁹⁵⁰

Сутрадан, 26. марта, кнез је сменио Гарашанина и поставио га за државног саветника. Према кнежевом Указу, Гарашанин је смењен због нарушеног здравља. Истим актом постављен је за кнежевског представника и министра иностраних дела Алекса Симић, дотадашњи министар унутрашњих дела. Пошто је одбио да остане у државној служби и обавља дужност државног саветника, кнез је 5. априла донео одлуку да се Гарашанину, који због здравствених проблема не може да обавља ни дужност државног саветника, „до оздрављења“ издаје пуна саветничка плата од 2.500 талира. ⁹⁵¹ Своју одлуку о испуњавању руског захтева кнез је правдао речима да је био принуђен да ово уради да не би земљу излагао опасности и несрећи, зато што му је тако предочено у случају његовог противљења. Додао је на крају да се сили није могао одупрети зато што није имао на кога да се ослони. ⁹⁵²

Порта, Француска и Велика Британија су неповољно примиле вест о Гарашаниновој смени, док је Аустрија која је подржавала Русију била задовољна променама у српској влади. Порта и западне силе су Гарашанинов пад доживеле као победу руског утицаја у Србији. Због тога су француски и британски конзул у Београду „дигли читаву уку и буку.“ Француски конзул је тражио да се за кнежевског представника постави Јован Мариновић, иако је добро знао „да Руси не воле Мариновића и да га сматрају истим као и Гарашанина“. Нетрпељивост према Мариновићу руска дипломатија је исказала два дана након Гарашанинове смене. Руски конзул је тада поднео захтев српском кнезу да се Мариновић смени, а заједно са њим и Фрања Зах, управник Артиљеријске школе и „овлашћени агент странке Чарториског“. ⁹⁵³

Кнез, влада и Државни савет су одлучили да се заједничким снагама одупру руском захтеву. Пошто је Тумански претио кнезу да ће му стићи ферман из Цариграда којим ће бити приморан да испуни руски захтев, кнез се обратио великом везиру Мехмед Али-паши и министру иностраних дела Садик Рифат-паши. У писму које је упутио османским великодостојницима изразио је спремност српске владе да се одупре новом руском захтеву, али и Порти ако буде затражила од Србије да то испуни. Поред тога, српска влада је предузела мере да би сузбила ширење лажних гласина да руски цар има намеру да смени кнеза и владу. Помоћник Министра унутрашњих дела Александар Ненадовић и војвода Стеван Петровић Книћанин су упутили президијална писма окружним начелницима. Ненадовић их је обавестио о узроцима који су довели до Гарашаниновог пада и захтеву Русије да се смене Мариновић и Зах. Книћанин, коме је било поверено да се стара о одржавању унутрашњег мира у земљи, затражио је од окружних начелника да га о свим дешавањима подробно обавештавају. ⁹⁵⁴

Обраћање српске владе Порти и предузете мере ради спречавања ширења лажних гласина са циљем уношења немира у народ, руска дипломатија је најоштрије осудила. Кнежева

⁹⁵⁰ АСАНУ, СК, 7051/1645, кнез А. Карађорђевић – С. П. Книћанину, Београд, 9/21. март 1853; 7051/1647, исти – истом, Београд, 13/25. март 1853; ДАС, ИГ, 871, И. Гарашанин – истом, Београд, 14/26. март 1853.

⁹⁵¹ ДАС, ИГ, 871, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 14/26. март 1853; АСАНУ, СК, 7051/1649, кнез А. Карађорђевић – истом, Београд, 14/26. март 1853; ДАС, ДС, 94.

⁹⁵² АСАНУ, СК, 7051/1650, кнез А. Карађорђевић – С. П. Книћанину, Београд, 15/27. март 1853.

⁹⁵³ АСАНУ, СК, 7051/1650, кнез А. Карађорђевић – С. П. Книћанину, Београд, 15/27. март 1853; 7051/1652, Ј. Станојевић – истом, Београд, 16/28. март 1853; 7051/1653, А. Ј. Ненадовић – истом, Београд, 17/29. март 1853; ДАС, ИГ, 871, И. Гарашанин – истом, Београд, 17/29. март 1853; ПКОРС, бр. 271; М. Христић. *Један листак из дипломатске историје Србије, Руски уплив из 1853*, Београд 1893, 16–20.

⁹⁵⁴ ДАС, ЗДС, к. 1, Ф III, А. Ј. Ненадовић – Д. Стефановићу, Београд, 20. март / 1. април 1853; АСАНУ, СК, 7051/1656, исти – С. П. Книћанину, Београд, 20. март / 1. април 1853; ДАС, ЗДС, к. 1, Ф I, С. П. Книћанин – Д. Стефановићу, Крагујевац, 10/22. април 1853; АСАНУ, СК, 7051/1664, Ј. Гавриловић – С. П. Книћанину, Ваљево, 13/25. април 1853; ЈР, XXIV/1, 24/75, А. Симић – М. Протићу, Београд, 18/30. мај 1853.

писма османским великодостојницима чланови руског посланства у Цариграду су тумачили као тужбу поднешену Порти против руског конзула у Београду, а Ненадовићева президијална писма окружним начелницима као прокламацију којом се српски народ подбуњује против Русије. Објашњења српског капућехаје руске дипломате нису хтеле да прихвате, већ су уместо тога износиле оптужбе да је Србија крива „што народ христјански стење под Турцима те не може да се избави; и да Срби незнаду ништа више него раја турска бити“. После изнесених оптужби, Руси су саветовали Николајевићу да је сада време да Србија отпочне рат против Османског царства, због тога што нема много османске војске у Румелији. Србија би након тога могла успешно проширити своје границе и уједнити се са Црном Гором.⁹⁵⁵

Руски савет је био у складу са односима између Русије и Османског царства који су се све више погоршавали. Заостравање односа између Русије и Османског царства имало је за последицу да је руска влада настојала да усмерава балканске хришћане да се побуне против османских власти. Посебно је то дошло до изражаја након уласка руске војске у Молдавију 2. јула 1853. године. Стицајем околности у Београду је следећег дана преминуо руски конзул Тумански. Руска влада је искористила његову смрт као повод да пошаље у Београд Феликса Петровића Фонтона, државног саветника и саветника руског посланства у Бечу. Главни циљ Фонтанове мисије био је да разбије неповерење српске владе према Русији, али и да утврди да ли су истините оптужбе аустријске владе да је Србија средиште револуционара који имају намеру да изазову револуцију на Балкану.⁹⁵⁶

Фонтон је дошао у Београд 13. августа. Крајем истог месеца путовао је по унутрашњости Србије. Последњег дана августа вратио се у Београд, где је остао до 8. септембра када је прешао у Земун. Благонаклоним држањем према кнезу и влади, затим говорима које је држао окупљеном народу приликом пропутавања кроз српску кнежевину да Русија подржава актуелну власт у Србији, одузео је све аргументе вучићевцима и обреновићевцима који су претили да ће Русија подржати преврат у Србији. Фонтон се уверио да српска кнежевина није центар револуционара. Кнез Александар и влада били су задовољни његовим држањем, а исто тако и влада у Санкт Петербургу.⁹⁵⁷

Фонтоновом мисијом у Србији поправљени су српско-руски односи који су били озбиљно нарушени након Гарашаниновог именовања за кнежевског представника и министра иностраних дела. Томе су допринели и сусрети које је Гарашанин имао 18. и 26. августа у Бечу и Бадену са грофом Петром Казимировичем Мајендорфом, руским послаником у Бечу, те затим 14. септембра са Фонтаном у Бечу. Кривица за нарушавање односа бачена је на руске конзуле у Београду, Левшина и Туманског. Уклањање неспоразума одговарало је како Србији тако и Русији јер се није знало у ком правцу ће се одвијати догађаји произашли из руско-османског конфликта. Српској кнежевини је био потребан унутрашњи мир, а руској влади ослонац на Србију и балканске хришћане у предстојећој борби против Османског царства.⁹⁵⁸

⁹⁵⁵ АСАНУ, СК, 7051/1671, А. Ј. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 17/29. април 1853; 7051/1672, исти – истом, Београд, 21. април / 3. мај 1853; 7051/1674, Ј. Лукачевић – истом, Београд, 24. април / 6. мај 1853; ЈР, XXIV/1, 24/73, А. Симић – К. Николајевићу, Београд, 23. април / 5. мај 1853.

⁹⁵⁶ СН, 25. јун / 7. јул 1853; ДАС, ИГ, 911; Ј. Ристић, *нав. дело*, 126–127; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 250–252.

⁹⁵⁷ СН, бр. 89, 4/16. август 1853; АСАНУ, СК, 7051/1763, А. Симић – С. П. Книћанину, Београд, 11/23. август 1853; 7051/1766, А. Николић – истом, Раваница, 14/26. август 1853; 7051/1767, Ј. Наумовић – истом, Јагодина, 16/28. август 1853; 7051/1774, А. Симић – истом, Београд, 25. август / 6. септембар 1853; 7051/1776, исти – истом, Београд, 8/20. септембар 1853; ПИГЈМ, I, бр. 44, 47, 53; СН, бр. 99, 1/13. септембар 1853.

⁹⁵⁸ А. М. Савић, *Кнежевина Србија и Русија*, 202–204.

Рат

После уласка руске војске у Молдавију и Влашку велике силе су покушале да се сукоб између Русије и Порте реши мирним путем, али у томе нису имале успеха. Османско царство је 4. октобра 1853. објавило Русији рат. Двадесет и другог октобра британско-француска флота је прошла кроз Босфор и Дарданеле, а већ следећег дана османска војска је отпочела нападе на Дунаву и Кавказу. Лорд Кларендон је изјавио у британском Парламенту да је отпочела борба „цивилизације против варварства“. Авангарду цивилизације представљао је османски башибозук који је приликом заузимања тврђаве Свети Никола на Кавказу побио све без поштеде.⁹⁵⁹

Руски цар Николај I издао је 2. новембра званичан Манифест поводом уласка Русије у рат. У Манифесту је истакао да је дошло време да се хришћански народи који се налазе под вишевековном османском влашћу ослободе. Русија је узела на себе да отпочне то „свето дело“ и позива Србе, Бугаре, Румуне и Грке да јој се придруже у борби за ослобођење.⁹⁶⁰

Руска војска је успела да одбије прве османске нападе на Дунаву и Кавказу, а 30. новембра је руски адмирал Павле Степанович Нахимов у поморској бици код Синопе уништио у потпуности османску црноморску флоту. После битке код Синопе велике силе су одлучиле да спасавају Османско царство, те су због тога 5. децембра на конференцији у Бечу усвојиле одлуку да руско-османско рат не може донети никакве промене на Истоку. Русија је отворено одбацила одлуке конференције, те је због тога британско-француска флота 5. јануара 1854. ушла у Црно море. Након тога догађаји су се одвијали великом брзином. Најпре су Велика Британија и Француска 12. марта склопиле савез са Османским царством, а затим су 27. и 28. марта објавиле рат Русији. Тиме је рат постајао европски, а обе зарађене стране су покушавале да привуку Аустрију у свој табор.⁹⁶¹

Неутралност

У београдској тврђави је 22. октобра 1853. прочитан ферман којим је саопштено да је Порта објавила Русији рат.⁹⁶² После објаве фермана београдски мухафиз Ахмед Изет-паша је испитивао Алексу Симића о Тополивници у Крагујевцу. Пошто му је Симић саопштио да је познато да Србија има Тополивницу, те да је подигнута с циљем да се излије неколико топова, мухафиз му је одговорио да има налог да српској кнежевини уступи неколико топова у случају да то затражи српска влада. Осим тога, известио га је о сакупљању османске војске у Софији чији ће број достићи 60.000, те да у случају потребе би та војска могла да помогне и Србији.⁹⁶³ Мухафиз је заправо испитивао кнежевског представника у жељи да сазна какав ће заправо став заузети Србија током ратног сукоба. Наиме, Николајевић је у Цариграду под утицајем британског и француског посланика наводно рекао Порти да ће јој Србија помоћи у рату са 25.000 војника. Вероватно је у томе лежао разлог што је мухафиз нудио војну помоћ српској влади у случају нужде, очекујући притом да ће му кнежевски представник нешто споменути о војној помоћи коју би влада пружила Порти.⁹⁶⁴ Ситуација је разрешена тиме што је кнез Александар званично саопшти Порти да Србија неће узимати никаквог учешћа у ратном

⁹⁵⁹ Cevdet Paşa, *Tezâkir 1–12*, 23–24; С. Vadem, *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*, Leiden – Boston 2010, 82–101; В. Н. Виноградов, *Двуглавѝй русскѝй орел на Балканах*, 300–302.

⁹⁶⁰ В. Н. Виноградов, *Двуглавѝй русскѝй орел на Балканах*, 302.

⁹⁶¹ *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 32; В. Н. Виноградов, *Великобританија и Балканы*, 271–282; Х. Хердер, *Европа у деветнаестом веку 1830–1880*, Београд 2003, 190; W. Baumgart, *The Crimean War (1853–1856)*, 2nd Edition, London 2020, 105–107.

⁹⁶² СН, бр. 116, 13/25. октобар 1853.

⁹⁶³ АСАНУ, КН, I/10, 1/347, А. Симић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд 12/24. октобар 1853.

⁹⁶⁴ АСАНУ, КН, I/10, 1/348, А. Симић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд 14/26. октобар 1853.

сукобу, да ће остати неутрална и да ће се супроставити свакој војсци која би покушала да пређе границу српске кнежевине.⁹⁶⁵

Друго питање које је искрсло на почетку рата између Порте и српске владе било је питање останка руског конзула у Београду. Руска влада је после смрти Туманског именовала за руског конзула Николаја Јакимовича Мухина. Мухин је дошао у Београд тек 21. октобра. Његов боравак у српској престоници није био по вољи београдском мухафизу, али ни француском и британском конзулу, који су стрепели од Мухиновог утицаја на српску владу. Мухин је убрзо након доласка изјавио кнежевском представнику да је Русија сагласна са ставом Србије да остане неутрална.⁹⁶⁶ Српска влада је посредством капућехаје Николајевића званично обавестила Мустафа Решид-пашу о Мухиновом доласку у Београд. Мустафа Решид-паша је затражио од српског кнеза да се Мухин удаљи из Србије. Кнез је о томе обавестио руског конзула, а конзул је поводом тога писао барону Мајендорфу. Мајендорф му је саветовао да пређе у Земун, што је Мухин и урадио средином новембра.⁹⁶⁷

Удаљавање Мухина из Београда подржали су француски и британски конзул, који су помно пратили држање српске владе од почетка ратног сукоба. Конзули двеју силе су тражили од Србије да у потпуности буде покорна Порти и не поводи се за Русијом. Српска влада је уверавала конзуле као и Порту да ће остати неутрална. Поводом тога треба нагласити да је Србија војнички потпуно била неспремна за рат, а уз то да су се на њеној територији налазили османски гранизони и непријатељски расположено муслиманско становништво, а на граници аустријска војска која је почела да се прикупља још од јуна 1853. године. Због свега тога Србија је остала неутрална за време рата и тиме се обезбедила од упада османске, аустријске или руске војске, као и од непријатељског држања Француске и Велике Британије.⁹⁶⁸

Велика Британија и Француска су поздравиле неутралан став српске владе. Лорд Ретклиф је предложио да Порти изда хатишериф којим ће потврдити привилегије Србије, Влашке и Молдавије. Тим самосталним актом без учешћа Русије, са којим је Османско царство било у рату, султан је требало да покаже да му је стало до очувања права његових поданика. Посебно је то било важно за српску владу зато што је француски конзул у Београду Сегир Дипјерон несмотрено изјавио да султан у сваком тренутку може укинути аутономна права Србије јер су престали да важе сви уговори између Русије и Порте. Када се француски конзул уверио да ће Србија остати неутрална, писао је француском посланику у Цариграду да би било корисно да султан изда хатишериф којим би била потврђена аутономна права српске кнежевине. Порти је то исто саветовао и београдски мухафиз.⁹⁶⁹

Султан је крајем децембра 1853. потписао Хатишериф којим су потврђена аутономна права Србије, Влашке и Молдавије. Хатишериф је послат у Србију по портином комесару Етем-паши.⁹⁷⁰ Уочи доласка Етем-паше, у Србији је под Мухиновим утицајем дошло до преиспитивања прихватања Хатишерифа, због тога што у њему није било речи о руском покровитељству. Мајендорф је саветовао да се Хатишериф прими, али да се у кнежевом писму захвалности спомену претходни хатишерифи. Книћанин је прекинуо расправу о томе,

⁹⁶⁵ АСАНУ, ЗДС, I, 14556/44; В. Јовановић, *Успомене*, 66.

⁹⁶⁶ АСАНУ, КН, I/10, 1/347, А. Симић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд 12/24. октобар 1853; СН, бр. 116, 13/25. октобар 1853.

⁹⁶⁷ ДАС, МИД–И, 1853, ДП, бр. 3586; ПКОРС, бр. 286.

⁹⁶⁸ АСАНУ, СК, 7051/1783, К. Јанковић – С. П. Книћанину, Неготин, 9/21. октобар 1853; 7051/1784, Ј. Николајевић – истом, Алексинац, 10/22. октобар 1853; 7051/1801, П. Радојковић – истом, Неготин, 24. новембар / 6. децембар 1853; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 147–148.

⁹⁶⁹ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 141–148; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 150.

⁹⁷⁰ ДАС, МИД–И, 1854, Ф I, Р 111; СН, бр. 8, 21. јануар / 2. фебруар 1854; бр. 9, 23. јануар / 4. фебруар 1854. М. Аудић, *Ibrahim Edhem Paşa (1818–1893), Osmanlı Sadrazamı*, TDVİ, 10. Cilt, İstanbul 1994, 418–420.

изјавивши да би било сулудо да се одбаци османски јавно-правни акт којим се потврђују аутономна права српске кнежевине.⁹⁷¹

Етем-паша је дошао у Београд 27. јануара 1854. године. Четврти фебруар је одређен као дан када је требало кнезу да се Хатишериф званично уручи. Тог дана су се у кнежевом двору окупили министри, државни саветници, митрополити, виши и нижи чиновници. Испред двора је била постројена чета српских војника и војна музика. Кнез Александар је послао своја кола да доведу Етем-пашу који се налазио у београдској тврђави. Портин комесар је дошао у двор у пратњи своје свите и једне чете османских војника. На улазу у двор дочекао га је српски кнез, коме је Етем-паша предао Хатишериф. На свечаности уприличеној у двору, Хатишериф је, као што је било уобичајено, прво прочитан на турском, а затим на српском језику. Свечаност је била пропраћена испаливањем 21 почасног плотуна.⁹⁷² Српска влада је одштампала Хатишериф у 200 примерака и поделила их државним институцијама и Окружним начелствима. Оригинал Хатишерифа је похрањен у гвоздену касу која се налазила у Министарству финансија.⁹⁷³

Кнез је 7. фебруара написао писмо султану у коме му се захвалио на послатом Хатишерифу, којим се потврђују аутономна права Кнежевине Србије. У писму кнез је поменуо Хатишерифе које је султан издао српском народу 1829, 1830, 1833. и 1838. године. Кнежево писмо султану однео је Етем-паша, који је 14. фебруара отишао из Београда. Пре одласка, као што је то било уобичајено, српска влада му је дала новчани дар од 2.000, а његовим слугама 360 дуката.⁹⁷⁴

Руски планови

Издавањем Хатишерифа Порта је хтела да покаже Кнежевини Србији да поштује њену неутралност, те да је из тог разлога награђује званичним потврђивањем њене аутономије. Настанак Хатишерифа свако треба довести у везу и са настојањем Порте, али и Велике Британије и Француске да одвоје Србију од Русије, односно да предупреду војно учешће Србије на руској страни што руска влада није искључивала. Према плану руског цара Николаја I било је пожељено да се балкански хришћани побуне против османских власти, чиме би олакшали руске позиције у рату са Османским царством. У руским војним плановима предвиђало се учешће Србије, Црне Горе, Грчке и Бугара у рату. Због тога је почетком 1854. у Црну Гору дошао пуковник Јегор Петровић Ковалевски, а на српску границу Фонтон.⁹⁷⁵

Фонтон је стигао у Земун у фебруару 1854, али су му аустријске власти, услед захтева београдског мухафиза, забраниле да пређе у Србију. Фонтон је из Земуна отишао у Влашку, али је пре одласка успео да поручи Алекси Симићу да му пошаље особу од поверења како би саопштио нешто важно српској влади. Симић је послао у Влашку Атанасија Николића, који се састао са Фонтоном у Крајови. Приликом састанка, Фонтон је саопштио Николићу да се руска војска спрема да уђе у Бугарску и да је време да Србија поради на ослобођењу хришћана у Османском царству. Ако би Србија била руски савезник, извукла би за себе велике користи, нагласио је Фонтон. Николић му је одговорио да Србија ништа не може да преузме због тога што је војнички неспремна, те зато што се на њеној граници налази аустријска војска која је

⁹⁷¹ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 143–145.

⁹⁷² СН, бр. 9, 23. јануар / 4. фебруар 1854.

⁹⁷³ ДАС, МИД–И, 1854, Ф IV, Р 187.

⁹⁷⁴ ДАС, МИД–И, 1854, Ф I, Р 66, 98, 111; Ф IV, Р 187; СН, бр. 13, 4/16. фебруар 1854.

⁹⁷⁵ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 150–154; Б. Павићевић, *Данило I Петровић Његош, књаз црногорски и брдски 1851–1860*, Београд 1990, 181–188.

спремна у случају нужде да уђе у Србију. Фонтону је једино обећао да српска влада неће спречавати добровољце из Србије да се боре у руској војсци.⁹⁷⁶

Николић се након разговора са Фонтоним вратио у Србију. Поводом тога, кнез Александар је позвао у двор Гарашанина, Мариновића, Книћанина и Симића који су саслушали шта је Николић имао да каже. Убрзо након тога одржано је саветовање на којем су поред поменутих присуствовали остали министри, државни саветници и београдски митрополит. Од присутних, једно се Баћа залагао да Србија одмах уђе у рат на страни Русије: „Боље нам је, говорио је он, поштено радећи и да пропаднемо, но непоштено да останемо; ако би Србија и страдала, Русија би је опет подигла; народ је као ливада: ако се једна трава покоси, друга опет нарасте“. Баћанин предлог нико није подржао, а и како би могао када је у потпуности био непромишљен и могао да одведе Србију у неизвесну пропаст. Непромишљеност предлога и положај Србије у руско-османском рату најбоље је објаснио Мариновић, који је одлично познавао политичку ситуацију у Европи. Мариновић је указао да је Србија уверавала Османско царство, Русију, Француску, Велику Британију и Аустрију да ће остати неутрална што јој је и одобрено. Излажењем из неутралног положаја, српска кнежевина би кренула неизвесним и ризичним путем, који би могао имати за последицу губитак српске аутономије и улазак османске, аустријске и руске војске на њену територију. Циљ је био да Србија сачува оно што има, а ако би се указала прилика да добије нешто више, онда да се таква прилика не пропушта. Због тога у ситуацији када је неизвесно да се може било шта више добити, требало би сачувати и осигурати оно што је већ добијено. Из тог разлога је Мариновић саветовао српску неутралност: „Ми стављамо на коцку наш садашњи положај и нашу будућност, и желећи да добијемо више, ми ризикујемо да изгубимо и ово што сада имамо“.⁹⁷⁷

Мариновићев став био је и званичан став српске владе, која је одлучила да остане неутрална, као и до тада. Колико је став Кнежевине Србије био оправдан могу да посведоче следећи догађаји. Русија је подржавала устанак Бугара и упаде грчких чета у Епир, Тесалију и Македонију ради подизања устанка. Панславистички лидер и идеолог Алексеј Степанович Хомјаков слао је прогласе балканским хришћанима: „Дижите се – ланци су раскинути!“ Покушаји устанка Бугара су пропали. Порта је у марту 1854. упутила Грчкој ултиматум да обустави слање чета на османску територију, што су подржале Велика Британија и Француска. Да би извршиле притисак на Грчку британска и француска флота су окупириле луку Пиреј, оставши укотвљене у луци све до 1857. године.⁹⁷⁸

Упућивање ултиматума Порте Грчкој било је праћено издавањем фермана који је важио на целокупној територији Османског царства. Према ферману требало је да се сви грчки поданици у року од 15 дана удаље из османских провинција, па самим тим и из Србије. На захтев београдског мухафиза, српска влада је издала званично наређење Министарству унутрашњих дела да поступи у складу са ферманом. Није нам познато да ли је српска влада спровела ферман у дело.⁹⁷⁹

⁹⁷⁶ А. Николић, *Биографија*, 126–128.

⁹⁷⁷ А. Николић, *Биографија*, 128–129; Н. Христић, *Мемоари*, 146; ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 31. мај / 12. јун 1854; Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 322; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 156–163.

⁹⁷⁸ L. Stavrijanos, *nav. delo*, 279–280; *Международные отношения на Балканах 1830–1856*, 285–292, 305–308; Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд 1995, 55–57; Р. Клог, *Историја Грчке новог доба*, Београд, 2000, 59–61; Д. Попов, И. Божилов, Ц. Георгијева, К. Косев, А. Пантев, И. Баева, *Историја Бугарске*, приредио С. Пириватрић, Београд 2008, 200.

⁹⁷⁹ ДАС, МИД–И, 1854, Ф V, Р 103.

Меморандум

Покушаји Русије да привуче Србију на своју страну били су праћени појачавањем аустријске војске на српској граници. Аустријска војска је почела да се концентрише на граници према Србији још од јуна 1853, а са отпочињањем ратних дејстава њен број се постепено повећавао. Прво образложење је било да у Србији може доћи до револуције, која би се лако проширила и на аустријску територију, али је касније постало јасно да је аустријска војска постављена на граници са Србијом јер је влада у Бечу страховала да руска војска из Влашке и Молдавије може прећи у српску кнежевину, која би тиме постала ратно поприште. Српска влада и београдски мухафиз страховали су од могућег упада аустријске војске. Због тога је влада предузела мере за одбрану земље. Уследило је увежбавање народне војске, док је Тополивница у Крагујевцу која је почела са радом од 1853. непрестано радила. Прављени су планови за одбрану земље. Територија српске кнежевине је била подељена на пет војних округа на челу којих су постављени државни саветници: Илија Новаковић, Гаја Јеремић, Јеврем Ненадовић, Живко Давидовић и Јеремија Станојевић. Азис-паша је понудио српској влади 30 топова, на којима се влада захвалила, поручујући да ће прихватити понуду ако буде потребно да се брани од упада аустријске војске. Порта је издала наређење београдском мухафизу да свако оружано посредовање Аустрије у Србији сматра као непријатељски акт уперен против Османског царства.⁹⁸⁰

Упоредо са војним припремама текла је и дипломатска борба. Због тога је влада посредством Алексе Јанковића који се налазио у Бечу уверавала аустријску владу да ће Србија остати неутрална, те да се због тога аустријска војска повуче са српске границе. У Беч је истим поводом ишао и београдски кајмакам Азис-паша. С обзиром да то није дало резултате, Мариновић је 17. априла 1854. саставио *Меморандум* који је предат Порти. Главни циљ *Меморандума* био је да Порта посредује у Бечу како би Аустрија повукла своје трупе са границе. У *Меморандуму* је истакнуто да не постоји могућност да руска војска пређе у Србију, а ако би до тога дошло било би спречено заједничким садејством османске и српске војске. Исто тако је наведено да влада унутрашњи мир, те да је српска влада више пута уверавала Порту о својој неутралности. Упад аустријске војске у Србију сматрао би се за „велику несрећу“ и сав народ би устао да сузбије непријатељски упад.⁹⁸¹

По састављању *Меморандума* Мариновић је отишао у Париз у својству незваничног дипломатског агента Кнежевине Србије. Циљ Мариновићевог одласка је био да у име српске владе увери Француску да ће Србија остати неутрална у рату, као што је то више пута било изречено. У случају аустријског упада српска влада би била приморана на оружани одговор. Самим тим, Мариновић је требало да објасни француској влади да се војне припреме у Србији спроводе због потенцијалног аустријског упада, али и да потражи дипломатску подршку за одступање аустријске војске са српске границе.⁹⁸² Како би детаљано био упознат са целокупном

⁹⁸⁰ АСАНУ, ИЗ, 9288; ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 19/31. мај 1854; А. Николић, *Биографија*, 129–130; Н. Христић, *Мемоари*, 147–150; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 32–33; Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 388; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије*, књ. I, 172–177.

⁹⁸¹ АСАНУ, ИЗ, 7515; 9288; ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 21. април / 3. мај 1854; ПИГЈМ, I, бр. 54; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 32–33; Н. Попов, *Србија и Русија*, св. 4, 388; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије*, књ. I, 176–181.

⁹⁸² Јован Мариновић је званично узео одсуство да иде у Париз због здравственог стања своје супруге Персиде. Мариновића је на месту начелника Иностраног одељења замењивао Димитрије Матић, који је тек 25. јуна 1854. званично постављен за привременог начелника. Мариновићева жена је у Паризу родила сина. ДАС, МИД–ЈМ, I, 1; I, 6; I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 21. април / 3. мај 1854; исти – истом, Београд, 7/19. мај 1854; исти – истом, Београд, 15/27. јун 1854; А. Ненадовић – истом, Београд, 17/29. јун 1854; Д. Матић – истом, Београд, 5/17. јул 1854; ПИГЈМ, I, бр. 54, 55; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 32–33.

ситуацијом, Мариновић је био у сталној преписци са Министарством иностраних дела, Гарашанином, Јанковићем у Бечу и Николајевићем у Цариграду.⁹⁸³

Мариновић је стигао у Париз 21. маја. Током јуна имао је више сусрета са водећим француским државницима, а 3. јула га је примио у аудијенцију француски цар Наполеон III. Мариновић је у почетку наишао на нераумевање француске владе, која је Србији пребацивала што врши војне припреме и што није отворено подржала у рату Османско царство, Велику Британију и Француску.⁹⁸⁴ Став француске владе био је формиран на основу извештаја њеног београдског конзула Сегира. Сегир је заузео непријатељски став према српској влади, због тога што је сумњао да се Србија увежбавањем народне војске припрема да уђе у рат на руској страни. Под Сегировим утицајем је био и британски конзул Фонбланк, те је и он слао извештаје својим надређенима у којима је изразио сумњичавост према српској влади. Поред одбрамбених војних припрема које је Србија предузимала, повод њиховој сумњи је давао и долазак у Србију кнежевог синовца Ђорђа Карађорђевића, официра руске војске. Због тога је Мариновићу наложено да отклони неповерење које су француска и британска влада имале према Србији, те влади Француске посебно укаже на непријатељски став њеног конзула у Београду.⁹⁸⁵

У циљу отклањања неповерења француске и британске владе према Кнежевини Србији, Мариновић је послао кнезу Александру једно „сочиненије“, односно концепте писама за француску и британску владу које је кнез требало да потпише. Након тога Мариновић би лично предао кнежева писма. Исто тако у складу са Мариновићевим предлогом су припремана писма да се посредством Николајевића доставе маршалу Сент Арноу и лорду Раглану, ако буду у Цариграду. У случају њиховог одсуства, писма би се предала француском и британском посланику. Влада је средином јуна прихватила Мариновићеве предлоге, а њему је наложено да када му стигну писма за председнике француске и британске владе да оба писма преда лично, прво председнику француске владе у Паризу, а затим лорду Кларендону у Лондону.⁹⁸⁶ Кнез је писма потписао 25. јуна, а кнежевски представних их је послао Мариновићу шест дана касније.⁹⁸⁷

Пошто је примио кнежева писма, Мариновић је 20. јула отпутовао у Лондон да преда писмо лорду Кларендону. Нису нам познати детаљи Мариновићевог боравка у Лондону. Знамо само да се почетком августа вратио у Париз, где је затражио пријем код Друена де Луја.⁹⁸⁸ За време његове мисије у Паризу и Лондону, у Србији су се одигравали догађаји који су били резултат предаје његовог *Меморандума* од 17. априла Порти.

Коста Николајевић је предао *Меморандум* Мустафи Решид-паши и посланицима Велике Британије и Француске. Паша му је након предаје саопштио да постоји могућност да се Аустрија припрема за рат против Русије, али да ће Порта настојати да аустријска војска не

⁹⁸³ ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 21. април / 3. мај 1854; исти – истом, Београд, 7/19. мај 1854; А. Симић – истом, Београд, 14/26. јун 1854.

⁹⁸⁴ ДАС, ИГ, 969; МИД–ЈМ, I, 7, А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 22. мај / 3. јун 1854; исти – истом, Београд, 31. мај / 12. јун 1854.

⁹⁸⁵ ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 21. мај / 2. јун 1854; А. Симић – истом, Београд, 22. мај / 3. јун 1854; исти – истом, Београд, 31. мај / 12. јун 1854; А. Симић – истом, Београд, 14/26. јун 1854; Д. Матић – истом, Београд, 15/27. јун 1854; А. Симић – истом, Београд, 20. јун / 2. јул 1854; ПИГЈМ, I, бр. 61.

⁹⁸⁶ ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 31. мај / 12. јун 1854; Д. Матић – истом, Београд, 4/16. јун 1854; А. Симић – истом, Београд, 14/26. јун 1854.

⁹⁸⁷ Мариновићу је речено да француском и британском конзулу није саопштено да је кнез упутио писма Друену де Лују и лорду Кларендону, те да из тог разлога приликом предаје писма замоли француског и британског председника владе да се писма предају са највећим поверењем и без знања конзула. ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, кнез А. Карађорђевић – Друену де Лују, 13/25. јун 1854; А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 19. јун / 1. јул 1854.

⁹⁸⁸ ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 21. јул / 2. август 1854; А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 28. јул / 9. август 1854; исти – истом, Београд, 29. јул / 10. август 1854; исти – истом, Београд, 19/31. август 1854; исти – истом, Београд, 20. август / 1. септембар 1854.

прелази преко Србије. Предаја *Меморандума* изазвала је оштру реакцију аустријске владе. Наиме, средином јуна, у Аугзбуршким новинама је објављен *Меморандум* који је аустријска влада схватила као непријатељски акт уперен против ње. Аустријски конзул Радосављевић је затражио да Србија одмах престане са одбрамбеним војним припремама, а истим поводом се обратио Порти и аустријски посланик у Цариграду. Захтев Аустрије подржале су Велика Британија и Француска, због тога што су желеле да у рату са Русијом привуку Аустрију на своју страну. Криза је разрешена када је 18. јула велики везир упутио писмо српском кнезу у коме је тражио да се престане са одбрамбеним војним припремама. Ускоро након тога престала је и свака опасност од упада аустријске војске, због тога што се бечка влада спремала да пошаље своје трупе у Влашку и Моладвију, одакле су у јулу почели да се повлаче Руси. У таквим околностима обустављено је увежбавање народне војске у Србији, а Мустафа Решид-паша је поводом тога 22. августа упутио писмо српском кнезу, у коме га је похвалио што је испунио „султанов налог“.⁹⁸⁹

Пет планова

Српска влада је за време док се руска војска налазила на територији Влашке и Молдавије остала неутрална, али је у више наврата покушавала да дипломатским путем поради на проширивању својих граница. Српски државници и политичари су исто као и за време револуције 1848/49. увидели значај тренутка, па је то био главни разлог настанка неколико планова о проширењу Србије на рачун Османског царства. Треба рећи да српска кнежевина у томе није представљала јединствен пример, односно да су и други балкански народи хтели да искористе Кримски рат да би решили своје национално питање. Грци су у складу са својом Мегали идејом сматрали да је дошао тренутак да обнове Византијско царство, поједини румунски националисти су дипломатским путем радили на уједињењу Влашке и Молдавије, док је бугарски националиста и револуционар Георги Стојков Раковски хтео да подигне устанак на бугарској територији ради ослобођења од османске власти. Грци и Бугари су рачунали на руску подршку, а Румуни су се највише уздали у Француску.⁹⁹⁰ Слична ситуација је била и у Кнежевини Србији.

Први план који ћемо споменути јесте онај који су саставили Фонбланк и Гарашанин. План је настао средином новембра 1853. године. Са њим је био упознат кнез Александар, али не и кнежевски представник и српски капућехаја у Цариграду. Наиме, убрзо након почетка руско-турског сукоба на Дунаву, Фонбланк је предложио српској влади да се изврше унутрашње реформе у земљи и територијално проширење, што је имало за циљ да се спречи учешће српске кнежевине у рату на страни Русије. Фонбланк-Гарашаниновим планом било је предвиђено стварање Српског вицекраљевства у Османском царству под покровитељством Велике Британије и Француске. Султан би носио титулу српског краља, док би вицекраљ био Србин. Извршила би се ревизија Устава Србије, с циљем да се умањи власт Државног савета а повећа утицај народа, односно Народне скупштине. Источна граница Вицекраљевства ишла би током Дунава до ушћа Искара, а затим целим током Искара. Србији би били припојени Нови Пазар, део Горње Албаније, односно део јадранске обале од Улциња до Љеша, као и Црна

⁹⁸⁹ АСАНУ, ИЗ, 9288; ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд, 21. април / 3. мај 1854; исти – истом, Београд, 19/31. мај 1854; К. Николајевић – А. Симићу, Цариград, 7/19. јун 1854; Д. Матић – Ј. Мариновићу, Београд 4/16. јун 1854; А. Симић – истом, Београд, 14/26. јун 1854; Д. Матић – истом, Београд, 15/27. јун 1854; А. Ненадовић – истом, Београд, 17/29. јун 1854; А. Симић – истом, Београд, 19. јун / 1. јул 1854; исти – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 22. јун / 4. јул 1854; Д. Матић – истом, Београд, 28. јун / 10. јул 1854; исти – истом, Београд, 28. јун / 10. јул 1854; исти – истом, Београд, 1/13. јул 1854; исти – истом, Београд, 3/15. јул 1854; А. Симић – истом, Београд, 5/17. јул 1854; ПИГЈМ, I, бр. 54, 55, 62, 63, 64, 66.

⁹⁹⁰ Г. С. Раковски, *Автобиографија и мемоари, сь портретъ на Раковски*, Софија 1925, 22–27; *Международные отношения на Балканах 1830–1856*, 283–286, 305–308; Р. Клог, *нав. дело*, 59–61.

Гора. Улцињ и Љеш постали би слободне луке за трговину свих народа који су у савезу са Османским царством.⁹⁹¹

Србија би била у обавези да омогући Порти да преко њене територије упућују трупе у Босански ејалет, док би османска војска у Србији напустила Смедерево, Соко и „сва друга утврђења другоразредног значаја“. Српска влада имала би право да поправи или разори поменута утврђења, али и да уз одобрење султана подигне нова ради одбране новопостављене границе. Српска стајаћа војска није смела да броји више од 8.000 људи. Султану је остављено право да уложи вето на подзизање војске у неизвесним околностима. Питање београдског гарнизона остало је отворено. У Србији је требало да буде успостављена потпуна верска толеранција, али да државна религија остане православно хришћанство. Српски грађански законик (1844) је требало да буде упрошћен, а кривични закони ревидирани. Усељавање хришћана из Бугарске и Босне би требало да подстиче српске влада у мери у којој то дозволи султан. У кратким цртама би то био план који су разрадили Фонбланк и Гарашанин, али који је енглески посланик у Цариграду оценио нералним. План је самим тим остао само на папиру, али као сведочанство једне идеје која се изнедрила на почетку рата.⁹⁹² Фонбланк-Гарашанинов план је представљао трећу верзију плана о Српском вицекраљевству. Према њему у састав Вицекраљевства би ушли делови Бугарске, Старе Србије и Црна Гора, а уз то би се добио излаз на море код Улциња и Љеша.

Почетком фебруара 1854, Алекса Јанковић је у Бечу разговарао са ванредним изаслаником руског цара грофом Алексејем Орловим о могућностима војног учешћа Србије у рату. Приликом разговора, Јанковић је изјавио да би Србија у случају уласка у рат на страни Русије потраживала следеће: градска утврђења у српској кнежевини да се предају српској влади или поруше; у случају да се укаже могућности проширења Србије да јој се припоје Босна, Херцеговина и Стара Србија; ако увећање Србије буде довољно да постане независна да се Србија прогласи за независну краљевину. Гроф Орлов му је изјавио да сматра да српске жеље нису претеране. Србија се могла томе надати у случају учествовања у рату као руски савезник, а Русија „неће жалити ни своје крви, да вас у томе потпомогне и да вам то изради“.⁹⁹³ Свако треба рећи да је руски гроф позитивно одговорио Јанковићу из разлога што је Русија у том периоду настојала да придобије Србију на своју страну.

Далеко разрађенији план од Алексе Јанковића саставио је Стефан Стефановић Тенка, председник Државног савета и русофил. Тенка је у складу са његовим познавањем историје 13. априла 1854. писао Симићу о границама српске средњовековне државе за време цара Стефана Душана и кнеза Лазара, кога је такође називао царем. Затим је 24. маја послао Мухину мемоар са мапом о жељеним границама Србије, Бугарске и Грчке у случају руске ратне победе. Према његовом плану, Србији је требало прикључити Босну, Херцеговину, Црну Гору, западну Албанију, Македонију, укључујући егејско приморје између ушћа Вардара и ушћа Месте, те део западне Бугарске између Тимока и Искара. Грчкој би припао већи део Албаније, Епир и Тесалија, а Бугарска би се простирала између Искара, Месте, Црног, Мраморног и Егејског мора. Владар Србије би био руски принц.⁹⁹⁴ Према Тенкином плану у случају поделе османских балканских територија, највећи део припао би Кнежевини Србији која би притом добила и излаз на Егејско море.

Капућехаја Николајевић је у августу 1854. израдио план о проширењу Србије, који је био заснован на историјском праву. Николајевић је сматрао да би требало, на основу уговора

⁹⁹¹ Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат*, 66–72, 145–147; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 98–99.

⁹⁹² Ч. Антић, *Велика, Британија, Србија и Кримски рат*, 73, 146–147.

⁹⁹³ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије I*, 165–167.

⁹⁹⁴ Тенкино писмо Мухину препричао је Д. Страњаковић, али користећи њему савремене географске појмове који нису имали истоветно значење у XIX веку. Д. Страњаковић, *План Стефана Стефановића Тенке о подели европске Турске 1854*, Политика, бр. 10395, 1–4. мај 1937; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 99–101.

који је склопљен између кнегиње Милице и султана Бајазита I после Косовске битке (1389), поново установити „територијски Status quo државе кнеза Лазара“, која је обухватала „Србију и садашњу и стару од Дунава до Јадранског мора, и на том мору: Бар, Улцињ и т. д. држали“. У свом плану Николајевић је истакао да би у складу са тим српска црква требало да постане независна од Цариградске патријаршије. Успостављање независне српске цркве, односно обнова Српске патријаршије свакако би представљала значајан корак у интегрисању поменутих области у састав српске кнежевине. Заузврат би Србија била дужна да признаје сизеренство султана, плаћа годишњи данак од 12.000 дуката и у случају рата на захтев Порте шаље помоћне војне трупе.⁹⁹⁵

Николајевић је свој план крајем августа послао влади. Са планом је био упознат и Мариновић у Паризу. Кнежевски представник је средином септембра писао Мариновићу да се слаже са његовим мишљењем о Николајевићевом плану и да је влада одбацила план јер није време „да за независност наше цркве почнемо радити; није време за то; а ако коме у рачун иде, да нам то учини, ми ћемо драговољно и с благодарношћу примити“.⁹⁹⁶ Којег је мишљење био Мариновић није се могло утврдити на основу расположиве грађе, нити да ли је влада разматрала и његов план о будућности српске кнежевине.

Зна се да је Мариновићев план настао у Паризу 1854. године. Мариновић је у складу са развојем ситуације предложио побољшање политичког положаја Србије и њено територијално проширење. У случају распада Османског царства, Србија би била проглашена за независну краљевину и знатно би проширила своје границе, док би у случају опстанка Царства остала и даље аутономна кнежевина уз мања територијална проширења. Ако би дошло до стварања независног Српског краљевства, у његов састав би поред Србије ушле Босна, Херцеговина, Црна Гора, део данашње Северне Македоније и део Албаније.⁹⁹⁷

У случају да Србија и даље остане аутономна кнежевина, онда би се проширила њена права. Владајућем кнезу би се подарило наследно кнежевско достојанство и лишавање Порте да српске кнежеве потврђује бератом. Порта више не би имала права да се меша у унутрашњу самоуправу Србије, те у складу са тим би се извршила ревизија Устава. Предвиђало се иселјавање османских гарнизона и Турака из Србије, а они Турци који би остали, морали би да се потчине српској власти. Порта не би могла да склопи уговоре са страним државама без сагласности Србије како се не би повредила њена права. Исто тако Порта би била у обавези да се споразумева са српском владом приликом издавања фермана о постављању страних конзула или агената у Србији. Годишњи данак српске кнежевине би се увећао у складу са њеним територијалним проширењем. У случају да Порта уђе у „нападителни рат“ без договора са српском владом, Србија не би била у обавези да учествује у рату. Ако је реч о „рату одбранителном“ у коме би српске границе биле угрожене, онда би Србија у договору са Портом бранила своје границе. Пролазак турске војске кроз Србију за време рата био би омогућен, али само на одређеним местима и у складу са претходним договором.⁹⁹⁸

⁹⁹⁵ Николајевићев план је објавио Р. Љушић. ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 19/31. август 1854; исти – истом, Београд, 2/14. септембар 1854; Ј. Ристић, *нав. дело*, 170–171; Р. Љушић, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања 1848. и 1854. године*, Српске студије 3 (2012), 298–299, 308–309; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 102–103.

⁹⁹⁶ ДАС, МИД–ЈМ, I, 7, А. Симић – Ј. Мариновићу, Београд, 19/31. август 1854; исти – истом, Београд, 2/14. септембар 1854.

⁹⁹⁷ Р. Љушић је први у српској историографији указао на постојање плана Јована Мариновића, први је писао о њему и објавио га. Српски државник и дипломата Јован Ристић који је писао о Србији за време Кримског рата и донео много корисних података о том раздобљу, уопште не спомиње Мариновићев план, а исто тако ни историчарка Љиљана Алексић-Пејаковић која је узгредно писала о Мариновићевој мисији у Паризу. Р. Љушић, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања 1848. и 1854. године*, 299–308; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 101–102.

⁹⁹⁸ Р. Љушић, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања 1848. и 1854. године*, 307–308.

Мариновићев план о проширивању српских граница, као и остали поменути планови у овом раду није био остварен, те се на њему нећемо даље задржавати. Ипак, треба напоменути да је Мариновић од седам тачака колико је имао његов план, шест тачака посветио проширивању аутономних права Србије с циљем што већег осамостаљивања српске кнежевине од сизерена. У складу са тим било је додељивање наследног кнежевског достојанства, непотврђивање потоњих српских кнежева султановим бератом, ревизија Устава, повлачење турских гарнизона и исељавање Турака. Последње је било засновано на Хатишерифима из 1830. и 1833. године.

Важно је нагласити да је Мариновић као савременик догађаја добро знао да се без јачања српске аутономије, повлачења турских гарнизона и исељавања Турака не може постићи ни проширивање територије Кнежевине Србије. Сматрамо да је важно то истаћи јер је управо тим путем ишао политички развој српске кнежевине током наредних година. Подсетимо се да је 1861. посебним законима извршена ревизија Устава, 1862. је дошло до исељавања Турака из Србије, 1863. срушене су тврђаве Ужице и Соко, а 1867. београдска, шабачка, смедеревска и кладовска тврђава предате су на управу српском кнезу. Султан Абдул Азис је 1868. издао кнезу Милану берат о наследном кнежевском достојанству, позивајући се на Берат из 1830. године. Србија је на Берлинском конгресу 1878. стекла међународно признату државну независност и остварила територијално проширење, а 1882. је проглашена за краљевину.⁹⁹⁹

Навођење конкретних чињеница имало је за циљ да покаже да је Мариновићева замисао заправо била и политика којом се у наредном периоду водила српска влада, те да је за то било потребно време, али и повољне међународне околности. За време Кримског рата међународне околности нису биле повољне по српску владу. Русија је била надјачана, а Велика Британија и Француска које су биле надмоћније, стриктно су тражиле од Србије да остане верна Порти. У таквој ситуацији српски политичари и дипломате су једино могли да праве планове о проширивању граница уз помоћ западних сила или Русије. У периоду од 1853. до 1854. настало је пет планова о промени статуса и проширивању граница Србије. Фонбланк-Гарашанинов план је требало да се оствари уз помоћ Велике Британије, Јанковићев и Тенкин уз помоћ Русије, Николајевићев преговорима са Портом исто као и 1848, а Мариновићев по свој прилици уз садејство Француске и Велике Британије. Од свих поменутих планова сматрамо да је најреалнији био део Мариновићевог плана који је имао за циљ јачање и проширивање аутономије Кнежевине Србије. Управо је тим путем кренуо политички развој земље током потоњих година.

Преговори и мир

После повлачења руске војске из Влашке и Молдавије у лето 1854, Аустрија је у договору са Портом окупирала кнежевине да би се спречио поновни улазак руске војске. Рат се од тада пренео на Кримско полуострво, те је због тога познатији у историји као Кримски рат. После пораза своје војске код реке Алме 20. септембра 1854, Руси су се сконцентрисали на одбрану града и луке Севастопољ, најјачег војно-поморског утврђења на Црном мору. Уследила је вишемесечна опсада Севастопоља у којој су учествовале османске, француске и

⁹⁹⁹ Детаљније о наведеним догађајима: Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, Друга књига 1860–1868*, Београд 1887; исти, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878, Књига прва, Први рат*, Београд 1896; *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878, Књига друга, Други рат*, Београд 1898; исти, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, Трећа књига 1868–1872*, Београд 1901; В. Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења*, 98–131; Љ. Алексић, *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1957; Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михала (први балкански савез)*, Београд 1963; Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, 151–171, 200–216; Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015; С. Рајић, *Спољна политика Србије, Између очекивања и реалности, 1868–1878*, Београд 2015.

британске трупе, а од 1855. и 10.000 Пијемонтежана. Аустрија се није укључила у рат, али је заузела претећи став према Русији. У таквој ситуацији Русија је решила да отпочне мировне преговоре, а на њену одлуку је итекако утицала смрт цара Николаја I 2. марта 1855. године. Нови руски цар је постао његов син и наследник Александар II Романов (1855–1881).¹⁰⁰⁰

Удаљавањем ратног попришта са Дунава на Крим престало је интересовање великих сила за држање Србије према руској војсци. Због тога су се у септембру и почетком новембра 1854. у Србију вратили Јанковић из Беча и Мариновић из Париза. Уместо приговарања Србији да остане на страни Порте, страни конзули су почели да се мешају у унутрашњу политику српске кнежевине. Особито се у томе истицао аустријски конзул Теја Радосављевић, који је имао велики утицај на кнеза Александра. Кнез је прихватио Радосављевићеве сугестије приликом састављања владе, а заузврат је очекивао да му Аустрија пружи подршку у добијању наследног кнежевског достојанства. Упоредо са јачањем аустријског утицаја у Србији поново је дошло до сукоба кнеза и Државног савета око надлежности, који је добио на значају од 1855. године. Кнез је у борби са Државним саветом тражио подршку код београдског мухафиза, док су поједини државни саветници почели да раде на смени кнеза и довођењу страног принца на српски престо.¹⁰⁰¹

Док су се у Србији развијали унутрашњи сукоби, у Бечу се припремало одржавање конференције на којој је требало размотрити услове закључивања мира између зараћених страна. Учешће на конференцији су узели представници Аустрије, Француске, Велике Британије, Русије и Османског царства. Кнежевина Србија је послала у Беч два своја незванична представника – Тимотија Кнежевића и Миливоја Петровића Блазнавца. Њихов главни задатак је био да покушају посредством аустријског и француског представника да утичу да Србија добије што бољи положај. Конференција је започела са радом 15. марта 1855. године. На конференцији су Русији предложене четири тачке о којима је требало расправљати: 1) укидање руског протектората над Србијом, Влашком и Молдавијом и стављање подунавских кнежевина под заједнички протекторат уговарајућих страна; 2) слободна пловидба на Дунаву; 3) неутрализација Црног мора; 4) одрицање Русије од начела да је покровитељ свих православних хришћана у Османском царству, а заузврат ће се уговарајуће стране заузети за поправљање њиховог положаја.¹⁰⁰²

Русија је прихватила прве две тачке али се није могла сложити са неутрализацијом Црног мора под којом се заправо подразумевало да није смела у том подручју да има ратну флоту и војна утврђења. Исто тако, Русија се није хтела одрећи покровитељства над православним хришћанима у Османском царству. Због тога се на Бечкој конференцији није могао постићи никакава конкретан договор. Последња седница конференције је одржана 2. јуна.¹⁰⁰³

Након неуспеха Бечке конференције савезници су појачали опсаду Севастопоља, који је пао 9. септембра 1855. након 349 дана опсаде. Четири дана касније са београдске тврђаве је испаљен 101 почасни плотун у част победе Османског царства и његових савезника. У београдској тврђави је поменутог дана учињена велика прослава, а све турске куће у београдској вароши су увече биле осветљене у знак победе. Највећи број Срба који су живели у Београду веровао је у руску победу. Вест о паду Севастопоља потпуно их је поразила. У

¹⁰⁰⁰ *История дипломатии, Том первый*, под редакцией В. П. Потемкина, Москва 1941, 449–454; Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција 1804–1918*, Београд 2008, 100–101.

¹⁰⁰¹ ПИГЈМ, I, бр. 87, 89–93; *Записи Јеврем Грујића I*, 30–40; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1990, 137–138; Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат*, 99–112; Д. Леовац, *Кнежевина Србија у преломним годинама (1854–1856), од спољних притисака до унутрашњих раздора*, Београдски историјски гласник 9 (2018), 134–138.

¹⁰⁰² *Делања Бечке конференције у званичним актима, Прилог к Србским новинама*, Београд 1855, 5–10. ПИГЈМ, I, бр. 94, 96.

¹⁰⁰³ *Делања Бечке конференције у званичним актима*, 10–104; ПИГЈМ, I, бр. 96, 102, 103.

тренутку када су топови са београдске тврђаве означавали савезничку победу многи Срби су „плакали као мала деца од жалости за Русијом“.¹⁰⁰⁴

После пада Севастопоља за Русију је рат био изгубљен, иако је руска војска имала успеха у борбама на Кавказу. Аустријски ултиматум убрзао је одлуку руске владе да започне са мировним преговорима. У периоду од 25. фебруара до 16. априла 1856. одржан је мировни конгрес у Паризу, на коме су били присутни представници Француске, Велике Британије, Аустрије, Русије, Османског царства, Пијемонта и Пруске. Питање Србије решавано је на седницама Париског конгреса које су одржане у периоду од 24. до 26. марта. Одлучено је да Србија и даље остане у саставу Османског царства и да се не мења њено унутрашње уређење већ да и даље остане на снази Устав из 1838. године. За разлику од Србије, за кнежевине Влашку и Молдавију било је прописано да добију ново унутрашње устројство. Иза тога је стајала Француска, која је још на Бечкој конференцији изнела став о неопходности уједињење Влашке и Молдавије. Њиховим уједињењем створила би се препрека руском продирању у Европу.¹⁰⁰⁵

Мировни уговор између зараћених страна потписан је 30. марта. Сви потписници су се обавезали да ће штити суверенитет и територијални интегритет Османског царства. Русија је морала да пристане на неутрализацију Црног мора, што је такође важило и за Османско царство. Русији је одузета област Бесарабије и враћена у састав Молдавије, чиме је изгубила контролу над ушћем Дунава. Изгубила је и тврђаву Карс на Кавказу у корист Турске.¹⁰⁰⁶

Чланови 28. и 29. мировног уговора тицали су се Србије. Према члану 28. Србија је и даље остала под „врховном влашћу султана“ у складу са Хатишерифима, али под покровитељством уговарајућих страна, односно Велике Британије, Француске, Аустрије, Русије, Пруске и Пијемонта. Поменуте државе постале су гаранте српске аутономије, те су због тога познате и као гарантне силе. Чланом 29. Порта је задржала право да и даље држи војне гарнизоне у Србији. Истим чланом било је прописано да је забрањено свако оружано посредовање у српској кнежевини без претходног договора гарантних сила. Последње је било уперено против Русије, али и против Аустрије, односно произошло је из положаја у којем се налазила Србија у периоду од 1853. до 1854. године.¹⁰⁰⁷

Поред наведених чланова за Кнежевину Србију су били важни и чланови 17 и 18 који су били у вези са 15. и 16. чланом. Чланом 15. била је предвиђена слобода пловидбе на Дунаву, о чему се разматрало на Бечкој конференцији одржаној претходне године. Због тога је чланом 16. било предвиђено да се састави Европска комисија од представника Османског царства, Аустрије, Француске, Велике Британије, Пруске, Русије и Пијемонта која ће имати задатак да уклони све препреке које би ометале слободу пловидбе на Дунаву. Поред поменуте комисије у складу са чланом 17. установиће се и Прибрежна комисија од представника Османског царства, Аустрије, Баварске, Виртемберга, Србије, Влашке и Молдавије. Избор комесара подунавских кнежевина требало је да одобри Порта. Прва комисија која се у 18. члану назива Европска комисија била је привремена, односно било је предвиђено да заврши свој посао. Друга комисија је била стална и она је требало да настави са радом и након укидања прве комисије. Главни задаци Прибрежне или Сталне дунавске комисије били су: израда уредбе о пловидби и речној полицији, отклањање препрека зарад слободне пловидбе на Дунаву и

¹⁰⁰⁴ L. Stavrijanos, *nav. delo*, 319; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 34; М. Ђ. Милићевић, *Успомене (1831–1855)*, приредио за штаму и предговор написао Б. Ковачевић, Београд 1952, 205–206.

¹⁰⁰⁵ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 216–225; *История дипломатии, Том первый*, 454–460; *Международные отношения на Балканах 1830–1856*, 322–334; Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција*, 101–102; Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, 131; Н. Ранђеловић, *Србија и Турска од Париског до Берлинског конгреса*, Београд 2012, 108–113.

¹⁰⁰⁶ *Договоры России съ Востокомъ, политические и торговые*, собралъ и издал Т. Юзефовичъ, 107–118.

¹⁰⁰⁷ СН, бр. 128, 26. јун / 8. јул 1856; *Договоры России съ Востокомъ*, 116.

извршавање потребних радова на целом речном току. Стална дунавска комисија је требало да заседа у Бечу.¹⁰⁰⁸

Парски мировни уговор је био значајан за Србију јер је представљао корак напред у њеном политичком развоју. Русија није више била једини покровитељ Србије, већ су сада гаранте српске аутономије постале све силе „европског концерта“, што је било признато међународним мировним уговором потписаним у Паризу. Србија је добила право да има свог представника у Сталној дунавској комисији, чиме је званично ушла у међународну заједницу. До тада је званично имала само своје дипломатске агенте у Цариграду и Букурешту, односно у Влашкој и Молдавији, које су званично биле део Османског царства. Иако није узела учешће у Кримском рату, Србија је по завршетку рата ојачала свој положај.

Година 1856. била је значајна и за номиналног сизерена српске кнежевине. Седам дана пре почетка Париског конгреса, 18. фебруара 1856, у Цариграду је обнародован Хатихумајун, нови реформски акт који је саставио и прочитао велики везир Мехмед Емин Али-паша. Хатихумајуном је прокламовано увођење мешовитих судова за спорове између припадника различитих вероисповести, потврђена је пореска једнакост, обећана је забрана давања пореза у закуп, озакоњено је постојање меџлиса, дозвољено је немуслиманима отварање школа, подизање нових и обнављање старих верских објеката, укинута је цизија. Једнакост права повлачила је за собом и једнакост обавеза, те су према томе и немуслиманци подлежали војној обавези. Међутим, остављена им је могућност да се ослободе ове обавезе плаћањем новчаног намета – бедели аскера, познатијег као војница.¹⁰⁰⁹

Порта је Хатихумајун објавила пре почетка Париског конгреса, због тога што је желела да избегне могућност да се на мировном конгресу обавезе да спороводи реформе под међународном контролом.¹⁰¹⁰ Што се тиче самог конгреса, значајан је за Османско царство што је оно тада уведена у такозвани „концерт европских сила“, али и што су се потписници мировног уговора званично обавезали да ће поштовати његову целовитост. Француска и Велика Британија које су на то највише утицале нису се либиле да у тренутка када им то одговара ставе под своју контролу „неки стратешки важан део Османског царства“.¹⁰¹¹

Крај једне епохе

Министар иностраних дела Мехмед Фуад-паша писмом од 19. јуна 1856. званично је обавестио кнеза Александра о одлукама Париског мировног конгреса. Кнез је 27. јуна поводом тога потписао писма за султана Абдул Меџида, великог везира и министра иностраних дела. У писму упућеном султани, кнез се куртоазно захвалио што је Порта потврдила и проширила аутономна права српског народа: „Срећа је била за мене и српски народ видети како је ваше царско величество благоволило овим уговором не само потврдити права и повластице дате премилоствено повереној ми земљи, него их на корист нашу и распрострањити“. Поводом Париског мировног уговора кнез је 5. јула издао Прокламацију српском народу, којом му је саопштио шта је Србија стекла мировним уговором. У Прокламацији је истакнуто да су политичка права Србије осигурана и потврђена, те да је кнез у своје име и у име српског народа

¹⁰⁰⁸ *Договори Русије са Истоком*, 112–114; М. А. Тодоровић, *Међународно-правни положај Дунава, студија из међународног права*, Београд 1910, 6.

¹⁰⁰⁹ СН, бр. 20, 8/20. фебруар 1856; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856–1876*, Princeton University Press 1963, 3–4; ДАС, МУД–С, 1857, Ф II, Р 2, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пандирало, 30. новембар / 12. децембар 1857.

¹⁰¹⁰ Цариградским споразумом потписаним 12. марта 1854, којим је склопљен савез између Османског царства, Велике Британије и Француске, Порта се обавезала да ће спровести реформе, којима ће се побољшати положај немуслимана у османској држави. П. Димон, *Период танзимата (1839–1876)*, Историја Османског царства, приредио Р. Мантран, превела с француског Е. М. Бојанић, Београд 2002, 612.

¹⁰¹¹ В. Поповић, *Источно питање*, 124; Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција*, 14–15.

изјавио „најдубљу и најтоплију благодарност пресветлом Султану и препоручио Отечество наше и даљој Његовој Високој благонаклоности и милости“.¹⁰¹²

После Париског конгреса пред српском владом су стајала два важна питања која је требало решити – именоване српског представника у Прибрежној дунавској комисији и успостављање телеграфске везе са Османским царством.¹⁰¹³ У писму које је Мехмед Фуад-паша упутио кнезу поводом закључивања Париског мира, истовремено је затражио од кнеза да изабере српског члана Прибрежне дунавске комисије и о томе званично обавести Порту која је требала да то потврди. Кнез је без сагласности Државног савета одредио за комесара Димитрија Црнобарца и о томе 26. јуна званично обавестио османског министра иностраних дела. Међутим, пошто је Црнобарац одбио да буде члан комисије кнез је преиначио одлуку, те је уместо њега именовано Филипа Христића.¹⁰¹⁴

Што се тиче телеграфа треба рећи да је Србија од 1854. почела да се интересује за успостављање телеграфске везе са Османским царством. Следеће године, 27. марта, успостављена је телеграфска веза између Београда и Земуна, а након тога требало је да започне изградња телеграфске линије од Београда до Алексинца. Крајем 1855, Мехмед Фуад-паша је у разговору са Николајевићем о успостављању телеграфске линије између Османског царства и Србије изнео да би било корисно да се ради довршења телеграфске линије од Једрена до Солуна и од Солуна до Алексинца, Порти позајми 4-5.000.000 чаршијских гроша. После разматрања предлога, влада је 13. децембра 1855. донела одлуку да се из државне касе позајми Порти 5.000.000 чаршијских гроша. Одлучено је да се зајам учини без икаквих интереса, то јест без камате, а Србији да почне да се враћа у трећој години од када се учини позајмица. Порти се оставља да одлучи да ли новац враћати одбијањем дела данка или на неки други начин. Порта је прихватила услове, а новац је у августу 1856. однео у Цариград некадашњи државни банкар Јанаћ Кумануди уз пратњу два државна татарина. Нешто више од годину дана касније, 28. октобра 1857, станица у Алексинцу је успоставила везу са станицом у Нишу, чиме је успостављена телеграфска веза између српске кнежевине и османске државе.¹⁰¹⁵

Тенкина завера и Етем-пашина мисија

Када је у питању унутрашњополитичка ситуација у Кнежевини Србији после Париског мира треба рећи да је била обележена све јачим сукобима између кнеза и Државног савета. Главни узрок сукоба била је несагласност 17. члана Устава и *Устројенија Државног савета* из 1839. године. Према Уставу кнез је постављао министре, док је *Устројенијем* било одређено да кнез министре може да бира само из редова државних саветника. Почетак сукоба између кнеза и Државног савета представља постављање Тенке за председника Државног савета 1848.

¹⁰¹² ДАС, ДС, 1856, 473; МИД–И, 1859, Ф XI, Р 111; СН, бр. 128, 26. јун / 8. јул 1856.

¹⁰¹³ Опширније о изградњи телеграфске мреже у Османском царству: D. Çakırcı, *Rumeli telgraf hatları (1854–1876)*, Ankara 2019.

¹⁰¹⁴ ДАС, МИД–И, 1859, Ф XI, Р 111; 1860, Ф XIV, Р 133; ПИГЈМ, I, бр. 108, 109, 110.

¹⁰¹⁵ ДАС, МИД–И, 1855, Ф IV, Р 11, 1855, А. Мајсторовић – Попечитељству иностраних дела, 14/26. јул 1855; 1857, Ф IX, Р 43, А. Симић – Државном савету, 14/26. новембар 1855; С. Стефановић – кнезу А. Карађорђевићу, 16/28. новембар 1855; Протокол саветовања, Београд, 1/13. децембар 1855; Мехмед Емин Али-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 12. реџеп 1272 / 19. март 1856; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 19/31. март 1856; исти – истом, Цариград, 10/22. април 1856; Мехмед Емин Али-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 5. шевал 1272 / 9. јун 1856; кнез А. Карађорђевић – Државном савету, Београд, 25. јун / 6. јул 1856; А. Ненадовић – истом, Београд, 9/21. јул 1856; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 10/22. јул 1856; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. јул / 2. август 1856; Мехмед Емин Али-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 14/26. август 1856; Ј. Кумануди – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. септембар 1856; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 13/25. децембар 1856; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. фебруар / 5. март 1857; 1857, Ф VI, Р 64, С. Стефановић – истом, Београд, 19. септембар / 1. октобар 1857; 1858, Ф IX, Р 23, С. Марковић – М. Петронијевићу, Београд, 18/30. јуна 1858.

године. Државни савет није имао ништа против Тенке, али се успротивио због тога што је кнез донео одлуку без сагласности Савета. Револуција 1848/49, ситуација у Србији уочи Кримског рата и опасност од аустријске окупације 1854. потисли су то питање са дневног реда. Почетком 1855. сукоб је настављен због тога што је кнез покренуо питање о несагласности између Устава и *Устројенија*. У својој борби са саветом кнез је покушао да се ослони на Азис-пашу, а почетком 1856. кнез и Савет су се засебно обратили Порти, подносећи јој нацрте новог устава. Кнез је поред тога тражио да му се призна наследно кнежевско достојанство, а Савет његово збацивање. Порта није ништа одговорила, већ је оставила обе стране да чекају што јој је ишло у прилог. После Париског мира, односи су наставили да се заоштравају због тога што је кнез почео да поставља ministre који пре тога нису били државни саветници, те да доноси државне одлуке без сагласности Савета. Да је сукоб попримао озбиљније размере сведочи Тенкина завера, названа по Тенки, због чијег је именованја девет година раније започео сукоб кнеза и Савета.¹⁰¹⁶

У припрему завере поред Тенке били су укључени државни саветници Паун Јанковић Баћа, Павле Станишић и Радован Дамјановић и преседник Врховног суда Цветко Рајовић. Циљ завереника је било убиство кнеза Александра и повратак на престо Милоша Обреновића, са чијим знањем и новцем је завера и била припремана. Влада је у траг завери ушла почетком јесени 1857. године. Завереници су најпре осуђени на смрт, али су на интервенцију Порте помиловани, те затим осуђени на издржавање доживотне робије у тешком гвожђу у озлоглашеној Гургусовачкој кули. Шесторица државних саветника била су приморана да поднесу оставку, а Алекса Симић је „својевољно“ дао оставку. Оставака није уважена Илији Новаковићу, док је Гарашанин који се тада налазио у Паризу одбио да поднесе оставку, не желећи да се она везује за заверу. Вучић, чија улога у Тенкиној завери није разјашњена, после хапшења завереника отишао је у Беч.¹⁰¹⁷

Кнез Александар је Тенкину заверу успешно искористио за обрачун са Државним саветом, али се убрзо показало да је тиме заправо најављен крај његове владавине. Порта је искористила заверу да се поново умеша у унутрашњу политику српске кнежевине позивајући се на 17. члан Устава, а у томе су је подржавале Француска и Русија. Наиме, после Париског мира француски цар Наполеон III почео је да се приближава руском двору због предстојећег рата Француске и Пијемонта против Аустрије. Наполеон III је желео да обезбеди руску неутралност и потенцијалну војну подршку. Русија је после пораза у рату желела да изађе из међународне изолације, у циљу поништења одредби о неутрализацији Црног мора и повратка својих позиција на Балкану које је све више угрожавала Аустрија. Самим тим обе стране су имале заједнички интерес, а то је деловање против Аустрије. Због тога је 25. септембра 1857. дошло до сусрета француског и руског цара у Штутгарту. Два цара нису успела да се усагласе око свих питања нити да потпишу савезнички споразум, али су се договорили да заједнички делују на Балкану. Један од њихових главних циљева у балканској политици било је сузбијање аустријског утицаја. Пошто се кнез Александар у својој спољној политици ослањао на Аустрију, две силе нису имале разлога да подрже његов опстанак на престолу, те је зато француски посланик Еудар Тувнел подржан руским послаником Бутењевим препоручио Порти у октобру 1857. да пошаље свог комесара у Србију. Циљ је био да се слањем комесара,

¹⁰¹⁶ ПИГЈМ, I, бр. 128, 129; *Записи Јеврем Грујића I*, 30–58; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 230–247; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 136–157; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 155–157.

¹⁰¹⁷ АСАНУ, КН, III/2, 6; ПИГЈМ, I, бр. 130–141; *Записи Јеврем Грујића I*, 58–68; Н. Христић, *Мемоари*, 222–245; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у свези са догађајима из најновије српске историје*, Београд 1892, 128–129; *Записи Јеврема Грујића, књ. I*, 58–64; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 44–46; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 247–251; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 158–170; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 157–162; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/6, Д. Страњаковић, *Тенкина завера*, необјављени научни чланак.

чији би задатак био да испита стање на терену и отклони узроке сукоба да би се у Србији повратио ред и мир, ослабе кнежеве позиције у народу.¹⁰¹⁸

Приближавање Француске и Русије довело је до приближавања Гарашанина и Вучића који су имали заједнички циљ, а то је збацивање кнеза. Гарашанин који је у борби са кнезом тражио француску подршку, имао је политичке способности, док је Вучић који се ослањао на Русију имао популарност у народу. Вучића и Гарашанина подржавала је и Порта, те су због тога и они хтели да се ослоне на њу у својој борби против кнеза Александра, слично као Вучић и Петронијевић у борби против кнеза Михаила. Пошто су Гарашанину након повратка из Париза у децембру 1857. кнез и његови приврженици упутили претње београдски мухафиз Шериф Осман-паша је био спреман да му пружи уточиште у београдској тврђави. Порта је београдском мухафизу наредила да никако не дозволи хапшење Гарашанина у случају да кнез то нареди, те ако Гарашанин буде хтео да дође у Цариград да му мухафиз то омогући. Посредством мухафиза Порта је упућивала Гарашанину речи подршке да истраје у предузетој борби, док је кнезу чак саветовано да Гарашанина постави за министра.¹⁰¹⁹

Порта је почетком 1858. коначно донела одлуку да у Београд пошаље свог комесара „напраситог и енергичног“ мушира Ибрахим Етем-пашу, истог оног који је почетком 1854. донео у Београд Хатишериф којим су потврђена аутономна права српског народа. Етем-паши је придодат Кабули-ефендија, чиновник Министарства иностраних дела. Одлуку о слању комисије Порта је донела због тога што је имала бојазан да се у Србију не пошаље комисија коју би чинили представници гарантних сила. Гарашанин је био задовољан одлуком о доласку портиног комесара, због тога што се надао да ће по његовом доласку уследити кнежев пад. За разлику од њега кнез Александар није најпријатније примио одлуку о слању комисије, иако га је београдски мухафиз уверавао да комесар неће ништа радити против кнеза, већ да је његов задатак да поврати унутрашњи мир у Србији. Непокојни кнез је „изгубио главу“ и чак помишљао да абдицира, док су у народу говорили да ће га наследити његов братанац Ђорђе Карађорђевић који је био зет Мише Анастасијевића. Кнез је покушао уз помоћ Аустрије да спречи долазак комисије. Аустријски посланик у Цариграду покушао је да утиче на Порту да повуче одлуку о слању комисије, али је већ било касно. Пошто се није могао спречити долазак портиног комесара, кнежев зет и министар унутрашњих дела Коста Николајевић наредио је окружним начелствима да строго воде рачуна да се пресече агитовање уперено против кнеза.¹⁰²⁰

¹⁰¹⁸ АСАНУ, КН, I/3, 1/99, К. Николајевић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 28. јануар / 9. фебруар 1858; I/100, исти – истом, Београд 29. јануар / 10. фебруар 1858; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 162–163; Д. М. Ковачевић, *Русија у међународним односима 1856–1894*, Београд 2012, 17–24; Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила*, 28–31.

¹⁰¹⁹ АСАНУ, КН, V, Телеграфске депеше, Шериф Осман-паша – Мустафа Решид-паши, Београд, 11. децембар 1857; Мустафа Решид-паша – Шериф Осман-паши, Цариград, 13. децембар 1857; Шериф Осман-паша – Мехмед Емин Али-паши, Београд, 24. децембар 1857; исти – истом, Београд, 27. децембар 1857 / 8. јануар 1858; Мехмед Емин Али-паша – Шериф Осман-паши, Цариград, 29. децембар 1857; Шериф Осман-паша – Мехмед Емин Али-паши, Београд, 30. децембар 1857; исти – Мехмед Фуад-паши, Београд, 7. фебруар 1858; исти – истом, Београд, 9. фебруар 1858.

¹⁰²⁰ АСАНУ, КН, V, Телеграфске депеше, Шериф Осман-паша – Мехмед Емин Али-паши, Београд, 27. децембар 1857; Мехмед Емин Али-паша – Шериф Осман-паши, Цариград, 29. децембар 1857; Шериф Осман-паша – Мехмед Емин Али-паши, Београд, 30. децембар 1857; Мехмед Фуад-паша – Шериф Осман-паши, Цариград, 20. јануар 1858; исти – истом, Цариград, 4. фебруар 1858; Шериф Осман-паша – Мехмед Фуад-паши, Београд, 7. фебруар 1858; исти – истом, Београд, 21. фебруар 1858; I/3, 1/99, К. Николајевић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 28. јануар / 9. фебруара 1858; I/5, 1/139, С. Марковић – истом, Београд, 28. јануар / 9. фебруар 1858; I/138, исти – истом, Београд, 7/19. фебруар 1858; III/3, 3/112, Ј. Вучковић – К. Николајевићу, Шабац, 6/18. фебруар 1858; 3/113, Р. Петровић – истом, Крагујевац, 9/21. март 1858; 3/114, К. Антонијевић – истом, Јагодина, 9/21. март 1858; 3/115, Д. Миленковић – истом, Лозница, 16/28. март 1858; 3/116, Р. Стефановић – истом, Зајечар, 17/29. март 1858; 3/117, М. Дабић – истом, Ваљево, 20. март / 1. април 1858; 3/118, Ј. М. Перуничкић – истом, Карановац, 22. март / 3. април 1858; 3/119, С. М. Божић – истом, Зајечар, 31. март / 12. април 1858.

Ибрахим Етем-паша и Кабули-ефендија су прешли српску границу 23. марта 1858. код Вршке Чуке, где су их дочекали државни саветник Антоније Мајсторовић, помоћник министра унутрашњих дела Атанасије Николић, начелник Иностраног одељења Кнежеве канцеларије Димитрије Матић и син београдског мухафиза. Успут су конаковали у Зајечару, Ћуприји, Свилајнцу и Гроцкој, где су стигли 28. марта. Треба рећи да им је у Гроцкој био припремљен конак у кући трговца Михаила Гарашанина, рођеног брата Илије Гарашанина. Тамо их је дочекао и београдски мухафиз.¹⁰²¹

Следећег дана сви заједно кренули су за Београд. На улазу у град код Екмеклука био им је приређен свечани дочек. Са једне стране су стајали државни званичници, чиновници и грађани Београда на челу са кнежевским представником Стефаном Марковићем, а са друге Гарашанин и Вучић са пензионисаним саветницима. Ибрахим Етем-паша је најпре поздравио представнике опозиције, а затим владине представнике. После тога заједно са Кабули-ефендијом и београдским мухафизом сео је у кочију коју је кнез послао за њега, те су отишли у београдску тврђаву где је комесар одлучио да борави док се не разреши унутрашња ситуација у земљи. Увече истог дана Гарашанин се састао са Кабули-ефендијом.¹⁰²²

Етем-паша је имао први званични састанак са кнезом 31. марта. Одмах на почетку састанка ултимативним тоном је затражио од кнеза да се затвореници ослободе и предају Порти. Кнез је следећег дана помиловао осуђенике, које је након тога Осман-бег, ађутант портиног комесара, одвео у политичко изгнанство у Рушчук. Након помиловања осуђеника „све живо је трчало“ у београдску тврђаву да се жали комесару против кнеза и његових поступака, а у томе су најревноснији били Гарашанин и француски конзул Бернар де Сезар. Гарашанин и конзул су затражили од Етем-паше да збаци кнеза са српског престола, али паша није имао за то инструкције из Цариграда. Уместо тога, портин комесар је успео да потпуно ослаби кнежев положај у земљи.¹⁰²³

На другом састанку који је одржан 6. априла, Етем-паша је изнео кнезу многобројне жалбе против њега. Изгледа да се из тона којим се паша обраћао кнезу могло закључити да он истицањем народног незадовољства на рачун кнезу заправо тражи његову абдикацију. Посебно су томе допринеле гласине које је ширила опозиција да ће кнез бити збачен. Николајевић је тада преузео иницијативу и предложио да се влада поводом тог питања обрати Порти. Из телеграфске депеше коју је капућехаја Милан Петронијевић послао влади 27. марта видело се да му је Мехмед Фуад-паша саопштио да Етем-паша није овлашћен да тражи кнежеву оставку и да за то нема инструкције. После тога пресечени су сви гласови о кнежевој оставци, а Етем-паша је настојао да званично измири кнеза и опозицију.¹⁰²⁴

Кнез Александар је био принуђен да врати у Државни савет шест пензионисаних саветника, будући да њихова кривица није била доказана. За председника Државног савета 12. априла 1858. именован је Вучић, а истог дана је састављена нова влада под председништвом Стевана Магазиновића. Гарашанин је после шест година поново добио положај министра унутрашњих дела. За министра правде и просвете именован је Црнобарац, док је министар финансија постао Јован Вељковић. Поред свега тога, кнез је пристао да се убудуће о свему

¹⁰²¹ АСАНУ, КН, III/3, 3/116, Р. Стефановић – К. Николајевићу, Зајечар, 17/29. март 1858; 3/119, С. М. Божић – истом, Зајечар, 31. март / 12. април 1858; ДАС, МУД–II, 1858, Ф X, Р 85, С. М. Божић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 31. март / 12. април 1858; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 2/14. април 1858; С. Миливојевић – истом, Пожаревац, 4/16. април 1858; Т. Кузмановић – истом, Смедерево, 9/21. април 1858; Ј. Станојевић – истом, Београд, 9/21. април 1858; СН, бр. 33, 18/30. март 1858; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, 131–132.

¹⁰²² СН, бр. 33, 18/30. март 1858; Н. Христић, *Мемоари*, 246; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 47–48; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, 131–132.

¹⁰²³ АСАНУ, КН, III/2, 3/109, Р. Туцаковић – К. Николајевићу, Гургусовац, 24. март / 5. април 1858; Н. Христић, *Мемоари*, 247; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, 132–133.

¹⁰²⁴ Н. Христић, *Мемоари*, 247–248; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 255–257; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, 131–132.

саветује са Вучићем и Гарашанином.¹⁰²⁵ Кнез се нашао у сличној ситуацији као кнез Михаило 1840, или још боље речено, као да је на почетку владавине када ништа није преузимао без Вучића и Петронијевића. Само је сада уместо Петронијевића ту био Гарашанин.

После формирања нове влада Етем-паша је пристао да буде кнежев гост. Кнез је пре Етем-пашиног доласка припремио за његов боравак гостионицу „Код српске круне“, у коју се портин комесар преместио 13. априла. Два дана касније, кнез је у поменутој гостионици приредио свечану вечеру у част Етем-паше, којој су присуствовали државни званичници и чиновници, страни конзули, београдски мухафиз и кајмакам Сами-бег. Пет дана касније, Етем-паша је приредио још свечанију вечеру и са већим бројем званица. Током свечаних вечера наздрављавало се султану Абдул Мециду, кнезу Александру, гарантним силама и српском народу.¹⁰²⁶

Приређивање свечаних вечера није представљало крај унутрашњих сукоба у Србији и слабљење кнежевог положаја. Нова влада и Државни савет су у договору са Етем-пашом припремали нови закон о Савету, у циљу још већег слабљења кнежеве власти. Изменама и допунама *Устројенија Државног савета* (1839), које су усвојене 15. маја било је прописано да у Државном савету увек мора да буде 17 државних саветника, а свако упражњено место да се попуни најкасније у року од шест недеља. Савет је бирао саветнике, а кнез их је само потврђивао. Кнез је имао право да два пута одбије предлог Савета. После тога Савет је сазивао главну седницу, те ако би две трећине саветника подржале предлог, постајао би правоснажан. Ако би саветник изгубио звање или био осуђен на казну која са собом носи и губитак државне службе, онда би био дужан да поднесе Порти пресуду ради знања. У случају да не буде задовољан са пресудом, саветник би се обраћао Порти као арбитру. Порта би званично требало да донесе решење о томе да ли је пресуда у складу са Уставом и законима или није. Ако би се Порта сложила да је све у складу са Уставом и законима, онда би се извршавала пресуда над осуђеним.¹⁰²⁷

Пошто је њихова мисија била окончана, Етем-паша и Кабули-ефендија отишли су из Београда 8. маја, седам дана пре измена и допуна закона о Државном савету. После њиховог одласка, кнежев ауторитет је био нарушен. Доношењем новог закона о Савету, кнежев положај је постао још гори. Порти је одговарало да на српском престоу буде слаб владар, те због тога није радила на његовој смени. Давањем подршке поменутом закону, Порта је припремала терен за даље јачање својих позиција у Србији. Може се претпоставити да се у Цариграду очекивало да ће нови закон бити узрок даљих сукоба у земљи, што би Порти пружило прилику да се појави као арбитар. Из тог разлога јој је одговарало нестабилно унутрашње стање у српској кнежевини. Предстојећи догађаји ће показати да Порта није рачунала да ће Вучић и Гарашанин радити на смењивању кнеза, због тога што је постојала опасност да на престо поново дођу Обреновићи. Није нам познато колико је Порта пратила рад француских и руских дипломата који су подржавали промене на српском престоу. Поређења ради треба се подсетити да руска дипломатија није рачунала 1842. да ће притисак Порте на кнеза Михаила довести до његовог пада, као што изгледа да ни Порта 1858. није у потпуности схватила да Француска и Русија подржавају смену кнеза Александра.

¹⁰²⁵ АСАНУ, КН, III/15, 15/245, кнез А. Карађорђевић – К. Николајевићу, Београд, 31. март / 12. април 1858; СН, бр. 38, 1/13. април 1858; А. Васиљевић, *Моје успомене*, приредио Р. Љушић, Београд 1990, 72; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 48–49; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 257–258; М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића*, 131–132; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 181–182; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 164–165; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, 232–233; *Владе Србије*, 95–97.

¹⁰²⁶ СН, бр. 39, 3/15. април 1858; бр. 40, 5/17. април 1858; бр. 41, 8/20. април 1858; бр. 42, 10/22. април 1858; А. Васиљевић, *Моје успомене*, 73; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 48.

¹⁰²⁷ *Сборник закона и уредаба и уредбених указа изданих у Књажевству Србији (од почетка до конца 1858)*, XI, Београд 1858 (= СЗУ, XI), 74–81; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 49–51; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије I*, 262–265; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 195–200.

Након повратка Етем-паше и Кабули-ефендије у Цариград, Порта је одлучила да покаже да је задовољна са ситуацијом у Србији, те је у складу са тим доделила ордене Мецидије од другог до петог степена. Међу одликованима су се налазили Вучић и Гарашанин.¹⁰²⁸

Светоандрејска скупштина

Гарашанин и Вучић су одлучили да збаце кнеза Александра уз помоћ Народне скупштине, а у томе им је ревностно помагао Миша Анастасијевић. Смену кнеза су подржавали и обреновићевци на челу са Стевчом Михаиловићем, али и омладиници школовани на западу, припадници такозване либералне струје. Међу либералима су се посебно истицали Јеврем Грујућ, Јован Илић, Ранко Алимпић и Милован Јанковић. Све три групације су имале заједнички циљ да се кнез Александар смени, а либерали су поред тога очекивали да се у земљи изврше унутрашње реформе, с циљем да се Народна скупштина сазива сваке године. Што се тиче избора новог српског кнеза, Гарашанин и Вучић су само желели да се кнез Александар збаци, док је Анастасијевић као новог кнеза видео свог зета Ђорђа Карађорђевића. Обреновићевци су се залагали за повратак кнеза Милоша. Либерали који су одлучили да заједнички делују са обреновићевцима прихватили су на крају њихов избор.¹⁰²⁹

После агитације у народу која је била изражена током лета, Гарашанин је 15. септембра изнео предлог пред Државним саветом да се сазове Народна скупштина, јер је то била народна воља. Успешна агитација и подршка већине саветника Гарашаниновом предлогу принудили су кнеза да га прихвати. Увидеши куда воде догађаји, Порта је под утицајем Аустрије телеграмом обавестила српску владу да је против одржавања скупштине, наводећи да за тим нема потребе нити да Србија има право да је сазива. Сазивање Народне скупштине било је у складу са аутономним правима српске кнежевине, те је протест Порте представљао њено поновно мешање у српску унутрашњу политику. Порта је заправо желела да спречи смену кнеза Александра, јер је била упозната да се у Србији шире гласине о повратку Обреновића. Заједничко деловање француског, руског и британског посланика у Цариграду осујетило је намеру Порте да спречи сазивање скупштине. Порта се после тога није противила њеном сазивању, али је одлучила да пошаље у Србију у својству комесара Кабули-ефендију што су подржале Аустрија и Велика Британија.¹⁰³⁰

У Кнежевини Србији је 9. новембра донет први Закон о Народној скупштини, који се односи само на предстојећи сазив скупштине. После тога уследили су избори народних посланика и припреме за одржавање скупштине. Народна скупштина је почела са радом 12. децембра на дан Светог Андреја Првозваног, те је због тога познатија као Светоандрејска народна скупштина. За председника Скупштине је изабран Миша Анастасијевић, за потпредседника Стевча Михаиловић, а за првог и другог секретара Јеврем Грујић и Јован Илић. Кључни догађаји су се одиграли у периоду од 22. до 24. децембра. На скупштинској седници одржаној 22. децембра, народни посланик Михаило Барловац је прочитао оптужбу против кнеза узвикујући на крају: „Кнез је крив што народ пати!“. Цела Скупштина је после тога једногласно узвикнула: „Он је, он је крив!“. Председник је након тога питао посланике да

¹⁰²⁸ Види списак одликованих: СН. бр. 78, 10/22. јул 1858.

¹⁰²⁹ АСАНУ, ИЗ, 9288; *Записи Јеврема Грујића, књига друга (Светоандрејска скупштина)*, Београд 1923, 15–17; Н. Христић, *Мемоари*, 249–260; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 51, 53–54, 64–79; А. Васиљевић, *Моје успомене*, 73–76; Н. Попов, *Србија после Париског мира, књига I, Свето-андрејска скупштина (1858–1859)*, Београд 1872, 12–13, 25–30; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије I*, 267–276; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 203–210; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 168–171; Ј. Милићевић, *Јеврем Грујић. Историјат светоандрејског либерализма*, Београд 1964, 64–73.

¹⁰³⁰ АСАНУ, ИЗ, 9288; *Записи Јеврема Грујића I*, 149–165; Н. Христић, *Мемоари*, 257; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 276–279; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 171–174; Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија (1856–1862)*, Београд 2008, 110–113.

ли заиста сматрају кнеза кривим, на шта су они три пута потврдно узвикнули. У таквим околностима једногласно је решено да се од кнеза затражи абдикација. Одређена је скупштинска депутација која је кнеза званично обавестила о томе, а он је затражио 24 сата да донесе одлуку.¹⁰³¹

Нашавши се у незавидном положају, кнез Александар је донео одлуку да потражи заштиту код београдског мухафиза, до чега је дошло током истог дана у вечерњим часовима. Пошто је кнез побегао у београдску тврђаву, Скупштина је наредног дана донела одлуку о његовом збацивању. После једногласног усвајања те одлуке обреновићевци су преузели иницијативу узвикујући: „Хоћемо Милоша Обреновића! Његово је и било“, што су прихватили и сви остали. Гарашанин, Вучић и Анастасијевић су покушали да утичу на промену скупштинске одлуке, али у томе нису успели. Сличну судбину доживели су покушаји Аустрије и Порте. Аустрија је намеравала, уз изговор да су у Србији немири, да уђе са војском у Београд, док је Порта посредством Кабули-ефендије поручила Србији да никада неће одобрити избор Милоша Обреновића за кнеза. На сцену су ступиле Француска, Русија и Велика Британија које су одговориле Аустрију и Порту од њихових намера.¹⁰³² У таквој ситуацији београдски мухафиз је саопштио Александру Карађорђевићу да Порта не може да узме у заштиту његово кнежевско достојанство и да је његова владавина у Србији окончана. Карађорђевић је због тога са својом породицом 3. јануара 1859. прешао из београдске тврђаве у Земун, напустивши Србију у коју се никада више није вратио.¹⁰³³

Главни циљ Светоандрејске скупштине било је збацивање кнеза Александра који је бекством у београдску тврђаву само убрзао свој пад. Иронијом историје Скупштина која се састала на Светог Првозваног Андреја, на дан када су вожд Карађорђе и српски устаници ослободили београдску варош 1806, имала је за главни резултат збацивање Карађорђевог сина који је своју владавину окончао бекством код Турака у тврђаву. Тог дана окончана је једна епоха у историји Србије која је започела бекством уставобранитеља у београдску тврђаву 1. маја 1840, а која се завршила кнежевим бекством у исту тврђаву 23. децембра 1858. године. Узроци бекства су били исти – страх за личну безбедност. Београдска тврђава била је јаче упориште од зграде сваког страног конзулата у Кнежевини Србији. Бекство уставобранитеља на крају се завршило протеривањем Обреновића са српског престола, а бекство кнеза Александра повратком Обреновића на српски престо.

Раздобље од 1839. до 1858. представља један од најбурнијих периода у нововековној историји Србије. Током овог периода дошло је до пет смена на српском престолу (1839, 1842, 1858), мењале су се две династије – Обреновићи и Карађорђевићи (1842, 1858) и на челу државе се два пута налазило Намесништво (1839–1840, 1843). Порта је српским кнежевима издавала берат на кнежевско звање, а кнезу Александру је издала два берата (1842, 1843) јер је Русија тражила да се први избор поништи. С обзиром да се смрћу кнеза Милана угасило

¹⁰³¹ СЗУ, I, 148–159; АСАНУ, ИЗ, 9288; КН, III/9, 3/181; *Записи Јеврема Грујића II*, 3–125; Н. Христић, *Мемоари*, 257–275; А. Васиљевић, *Моје успомене*, 76–78; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 51–55; Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, Београд 1892, 411; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 210–239; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 178–179; Ј. Милићевић, *Јеврем Грујић*, 74–87.

¹⁰³² *Записи Јеврема Грујића II*, 125–148; Н. Христић, *Мемоари*, 273–295; А. Васиљевић, *Моје успомене*, 78–81; *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића*, 55–61, 69–70; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије, књ. I*, 283–289; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, 240–254; Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *нав. дело*, 179–181; Љ. П. Ристић, *Светоандрејска скупштина у извештајима енглеских дипломатских представника у Београду*, *Balkanica XXII* (1991), 151–153; Ч. Антић, *Британске вести о Светоандрејској скупштини*, *Зборник Матице српске за историју* 63–64 (2001), 235–241; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перичић*, 239–240.

¹⁰³³ ДАС, МУД–С, 1858, Ф VI, Р 28, Ј. Ристић – Санитетском одељењу, Београд, 22. децембар 1858 / 3. јануар 1859.

наследно кнежевско достојанство, кнежеви Михаило и Александар су самим тим били изборни владари. Своје владарске положаје су ојачали након аудијенције код султана Абдул Мецида. Кнез Михаило је примљен у аудијенцију нешто више од два месеца након уручивања берата, а кнез Александар тек након четири године, због унутрашње нестабилности у земљи. С обзиром да је прва владевина кнеза Михаила од почетка била обележена унутрашњим сукобима, он није имао времена да код Порте покрене питање наследности кнежевског достојанства. За разлику од њега кнеза Александар је то покушавао у више наврата после аудијенције код султана, али није имао успеха.

Порта никако није хтела да дозволи учвршћивање положаја српских кнежева нити јачање положаја Србије већ је тежила нарушавању српске аутономију, постављајући се често као посредник у унутрашњим сукобима у Србији. Правну основу њеном уплитању у унутрашњу политку српске кнежевине давао јој је 17. члан Устава, према којем се кривица државних саветника морала доказати на Порти. Унутрашњи сукоби у Србији ишли су јој на руку, а посебно што су државни саветници у борби са кнезом тражили њену подршку. Порта је искористила унутрашње политичке борбе у Србији, чиме је итекако допринела променама на српском престолу 1839, 1842. и 1858. године. Вести о абдикацији кнеза Милоша 1839. и протеривању кнеза Михаила 1842. у Цариграду су дочекане са одушевљењем, али не и вест да се припрема збацивање кнеза Александра, што Порта није могла да спречи.

ГРАНИЦА

Српско-османска комисија која је радила у периоду од 1833. до 1834. одредила је границе нововековне српске државе, чиме је извршено разграничење између аутономне Кнежевине Србије и Османског царства. Северна граница Србије се протезала дуж река Саве и Дунава, па све до до ушћа Тимока. Источна граница је ишла узводно уз Тимок до ушћа реке Безданице, затим до Вршке Чуке, обухватајући и село Велики Извор, те потом на Пољану, Бабин нос, планину Китака, Клисуру, теснац Кадибогаз, иза Репушнице и Папратне преко Тимока до планине Дрноврта. Граница је потом ишла преко Уланца, Периша, Гољана, Рибара, планине Грамаде, те се спуштала под правим углом у долину реке Топонице и секла Јужну Мораву код села Суповца. Јужна граница се протезала преко Великог и Малог Јастрепца, Јанкове Клисуре, Лепинца, Копаоника, излазила на Ибар код села Јариње, те потом ишла узводно до ушћа реке Рашке. Одатле је ишла речним током Рашке преко Пресије, врха Голије, Вратенице и Јанковог камена. Граница се потом спуштала низ планину Јавор до Ојковачког брда, те дуж реке Увац све до Доброселице. Западна граница се протезала преко Орлића, Виогора, Препелице и гребеном планине Ивице до реке Дрине, те затим до њеног ушћа у Саву.¹⁰³⁴

Карантини, састанци и карауле

После обележавања српско-турске границе белим каменим међашима приступило се утврђивању границе изградњом пограничних караула и места за прелазак робе и људи. Дуж границе до пролећа 1835. било је изграђено 68 караула у којима је било смештено 588 стражара. У наредним годинама број караула је постепено повећаван, тако да их је 1839. било 115, а границу је чувало 585 стражара и 90 буљукбаша.¹⁰³⁵

Посебну улогу у заштити границе имали су карантини који су били изграђени на неколико места на граници, ради заштите од куге. Куга се појавила у Египту 1836. године, одакле је преко Мале Азије пренета у европски део Османског царства. Следеће године појавила се у српској кнежевини, да би 1838. већ била локализована и искорењена, захваљујући повећању броја караула, стражарских места и изграђивању војно-санитетског кордона према Османском царству. Мере опреза биле су подигнуте на највиши ниво, тако да су прелази постали опасни по цену живота. У Србију се могло ући само на неколико места, где су били изграђени карантини. У периоду од 1836. до 1839. у Србији је изграђено пет карантина: Алексиначки, Мокрогорски, Љубовијски, Рачански и Радујевачки.¹⁰³⁶ Поред

¹⁰³⁴ М. Петровић, *Финансије и установе I*, 289–303; С. Игњић, *Ужичка нахија*, Београд 1961, 106–107; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 40–43, 265–268; исти, *Српска државност 19. века*, 33–34.

¹⁰³⁵ *Књажевска канцеларија, књига 1: Нахија пожешка (1815–1839)*, приредио Д. Вуловић, Београд, 1953, бр. 500, 501; *Чачак и Горњи Милановац 1815–1865, I*, приредио Б. Перуничкић, Чачак 1968, бр. 145; М. Петровић, *Финансије и установе I*, 303–304; В. Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владавине кнеза Милоша*, Историјски гласник 3–4 (1951), 35–36; С. Игњић, *Ужичка нахија*, 107; М. Р. Ђенић, *Златибор*, Титово Ужице 1970, 56; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 279–280.

¹⁰³⁶ Први карантини у нововековној Србији успостављени су 1829. у Туприји и Поречу, због појаве куге у Османском царству. После разграничења Кнежевине Србије и Османског царства 1834. оба карантина су укинута. ДАС, КК, XIV, 1242, 1371, 1375, 1738, 2469, 2518; *Алексинац и околина*, бр. 96, 100, 104; *Чачак и Горњи Милановац I*, бр. 174, 180, 196, 197, 226; *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књига 2 (1831–1839)*, приредио Н. Радосављевић, Београд – Ужице 2006, бр. 530, 531, 536; НС, бр. 48, 28. новембар / 10. децембар 1836; бр. 45, 13/25. новембар 1837; бр. 27, 23. јун / 5. јул 1839; М. Петровић, *Финансије и установе I*, 349–351; В. Михаиловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, Београд 1937; исти, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, Београд 1951, 21, 38–39, 67, 73, 514–532, 581–594; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидимије куге у Турској 1836–1838*, Историјски гласник 1–4 (1952), 61–85; Н. Живковић,

карантина, до краја 1839. било је подигнуто и шест пограничних састанака: Вршка Чука, Пандирало, Грамада, састанак на Рашкој, Василијина Чесма и Шепачка Ада.¹⁰³⁷ Године 1840. отворени је састанак на Суповцу, 1841. на Јанковој Клисури, а 1843. је постојао и Рамски састанак.¹⁰³⁸

Државни савет је предложио 1839. да се уместо састанка на Рашкој успостави карантин, што је наишло на одобравање Намесништва. Најпре унутрашњи немири у Кнежевини Србији (1839–1843), а затим анитреформна побуна Дервиша Цара (1843–1844) која је допирала до граница Србије, одложили су изградњу карантина на Рашкој. Главни разлог успостављања карантина је била трговина која се одвијала између трговаца из Османског царства и српске кнежевине. Током зимских месеци трговцима из Новог Пазара, Скадра, Призрена, Скопља, Ђаковице, Пећи, Вучитрна и Приштине било је много лакше да пређу српску границу на Рашкој, него да иду заобилазним путевима преко Алексиначког или Мокрогорског карантин. Због тога су трговци из поменутих места често молили да им се дозволи да издрже карантински период на Рашкој. Поводом тога српској влади се обраћао и новопазарски мутеселим Јусуф-бег Ферхатагић.¹⁰³⁹

Српска влада је узела у разматрање поменуте молбе и донела одлуку да се успостави карантин на Рашкој. На одлуку српске владе је утицало и предстојеће реновирање Љубовијског карантина. Разматрајући то питање, увидело се да ће јефтиније бити да се изгради карантин на Рашкој, него да се изврше поправке Љубовијског карантина. Преко Љубовијског карантина прелазили су само трговци из Босанског ејалета који су ишли једном годишње на Ваљевски панађур, сезонски мајстори, те Турци који су одлазили у госте у Соко. Наведени разлози утицали су на доношење одлуке о укидању карантина на Љубовији и успостављању састанка на том месту. Персонал Рашког састанка је требало да пређе на Љубовију, док је персонал Љубовијског карантина требало да се премести на Рашку. Кнежевим указом од 30. јула 1844. званично је одобрено да се успостави карантин на Рашкој, а на Љубовији да се установи састанак.¹⁰⁴⁰

Руковођење изградњом Рашког карантина поверено је писару Рачанског карантина Николи Алковићу, који је постављен за деловодитеља карантина на Рашкој. Алковић је најпре требало да у садејству са Начелством Чачанског округа изради план Рашког карантина. Након што је план урађен, приступило се изградњи, која је потрајала до 1846. године. Поменуте године отворен је Рашки карантин, док је на Љубовији успостављен састанак. Упоредо са карантинском започела је свој живот и нова српска погранична варош – Рашка.¹⁰⁴¹

Здравствене прилике на подручју Ужица првом половином 19. века, Титово Ужице 1973, 53–118; С. Игњић, *Ужичка нахија*, 107; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 282, 442–444; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 111–117.

¹⁰³⁷ ДАС, ДС, 1839, 89; МУД–С, 1839, Р 48; МИД–В, 1839, Ф VI, Р 13; НС, бр. 38, 26. август / 7. септембар 1839; бр. 55, 23. децембар 1839 / 4. јануар 1840; СЗУ, I, 233; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 114–117.

¹⁰³⁸ НС, бр. 8, 24. фебруар / 7. март 1840; бр. 14, 6/18. април 1840; бр. 51, 14/26. децембар 1840; бр. 41, 22. мај / 3. јун 1843; СЗУ, I, 250.

¹⁰³⁹ ДАС, ДС, 1839, 143; 1842, 332; МУД–С, 1844, Ф II, Р 90, М. Дамјановић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 12/24. април 1844; Јусуф-бег Ферхатагић – истом, 19. април / 1. мај 1844; И. Гарашанин – Државном савету, Београд, 26. април / 8. мај 1844; *Једно столеће Краљева 1815–1915*, приредио Б. Перуничкић, Краљево 1966, бр. 60.

¹⁰⁴⁰ ДАС, МУД–С, 1844, Ф II, Р 90, И. Гарашанин – Државном савету, Београд, 26. април / 8. мај 1844; исти – Јусуф-бегу Ферхатагићу, Београд, 28. април / 10. мај 1844; исти – Рашком састанку, Београд, 29. април / 11. мај 1844; исти – Начелству Округља чачанског, Београд, 12/24. мај 1844; исти – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 6/18. јун 1844; исти – истом, Београд, 4/16. октобар 1844.

¹⁰⁴¹ ДАС, ДС, 1844, 422; 1845, 78, 439; МУД–С, 1844, Ф II, Р 90, И. М. Гарашанин – Јусуф-бегу Ферхатагићу, Београд, 28. април / 10. мај 1844; исти – Рачанском карантину, Београд, 29. април / 11. мај 1844; исти – Начелству Округља чачанског, Београд, 12/24. мај 1844; исти – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 6/18. јун 1844; исти – Државном савету, 24. јуна / 6. јула 1844; 1846, Ф VI, Р 3, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 8/20. мај 1846; СЗУ, IV, 157–158; *Једно столеће Краљева*, бр. 64, 66; В. Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 398–402.

Због молби трговаца из Гургусовачког округа и Пловдива, кнез је 19. јула 1846. донео одлуку да се на Пандиралу уместо састанака успостави полукарантин. Кнежевим решењем био је дозвољен улазак у Србију трговцима из суседних османских провинција заједно са њиховом робом. У случају појаве заразних болести, прелазак трговцима из Царства био би онемогућен.¹⁰⁴² Исте године разматрана је молба коју су поднели житељи Лозничке, Зајачке и Крупањске општине у Подринском округу и Лешничке општине у Шабачком округу. Житељи поменутих општина су тражили да се на Шепачкој Ади уместо састанка успостави карантин. Кнежевим указом од 25. јула решено је да се укине састанак на Шепачкој Ади и успостави полукарантин код Јабуке, места у близини Лознице. Међутим, указ није спроведен у дело, односно састанак на Шепачкој Ади није укинут, а на Јабуци није отворен полукарантин.¹⁰⁴³

У периоду од 1846. до 1858. године, која представља крајњи хронолошки оквир дисертације, у Кнежевини Србији је постојало пет карантина – Радујевачки, Алексиначки, Рашки, Мокрогорски и Рачански, полукарантин Пандирало и седам пограничних састанака – Вршка Чука, Грамада, Суповац, Јанкова клисура, Василијина чесма, Љубовија и Шепачка Ада.¹⁰⁴⁴

На овом месту треба рећи да је карантински систем у Османском царству уведен 1838. године, ради сузбијања куге; после две године куга је у Царству успешно сузбијена.¹⁰⁴⁵ Током поменуте 1838. у српским изворима се јављају вести о успостављању карантина насупрот састанка Василијина чесма, у Вишеграду и наспрам Љубовијског и Рачанског карантина.¹⁰⁴⁶ Хрватски књижевник и путописац Матија Мажуранић који је путовао кроз Вишеградску казу крајем 1839. наводи да је био принуђен да карантира у Вишеграду. Званично, карантински период је трајао седам дана, исто као и у српским карантинима. Међутим, трговци који су се враћали из Србије преко Мокрогорског карантина знали су за дужину карантинског периода, те су спремили пешкеш за вишеградског мутеселима и кадију, да би их одмах пропустили.¹⁰⁴⁷ После сузбијања куге 1840. нема више помена о карантинима у суседним османским провинцијама, због тога што су били привремено успостављени, то јест само за период док је владала зараза.

Санитетски прописи

Устројство и функционисање пограничних санитарних установа Кнежевине Србије било је дефинисано посебним прописима. Најпре је 17. новембра 1839. обнародовано *Устројеније пограничних састанака*, а затим је 1. јула 1841. донета *Санитетско-полицајна уредба за карантине и пограничне састанке*. *Санитетско-полицајном уредбом* обухваћени су и проширени прописи из 1839. године.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴² СЗУ, III, 120; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 117.

¹⁰⁴³ СЗУ, III, 121; Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 115.

¹⁰⁴⁴ Љ. А. Поповић, *нав. дело*, 111–117; *Календар са шематизмом Књажества Србије за 1854. годину*, 28–29; *исто за 1855. годину*, 28; *исто за 1856. годину*, 28; *исто за 1857. годину*, 28; *исто за 1858. годину*, 29; *исто за 1859. годину*, 30.

¹⁰⁴⁵ Опширније о томе: М. Kurz, *Die Einführung von Quarantänemaßnahmen im Osmanischen Reich unter besonderer Berücksichtigung von Salonik*, необјављена магистарска теза, Универзитет у Хајделбергу 1997; В. Bulmuş, *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*, Edinburgh 2012, 97–126; G. Tulasoğlu, *Ein europäischer Konsul als Modernisierung in der osmanischen Provinz. Charles Blunt (1800–1864), „His Majesty’s Consul“, im Saloniki der Früh-Tanzimat*, Heidelberg 2014, 130–199.

¹⁰⁴⁶ ДАС, КК, XIV, 2516, 2518; МУД–С, 1838, Ф II, Р 50; *Ужичка нахија (1831–1839)*, бр. 669.

¹⁰⁴⁷ *Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu krajinu učinjen 1839–1840. po jednom domorodcu*, Zagreb 1842, 15–16.

¹⁰⁴⁸ ДАС, ДС, 1839, 152; МИД–И, 1841, Ф V, Р 23, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. август / 3. септембар 1841; Попечитељство иностраних дела – Мехмед Хусрев-паши, Београд, 9/21. септембар 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 15/27. октобар 1841; СЗУ, I, 163–176; II, 51–114.

Карантин или контумац је дефинисан као санитарна установа која служи да се у њој „очисте“, то јест дезинфикују људи, роба и животиње, приликом уласка у Кнежевину Србију. Карантини су имали изложени или помешани и неизложени или непомешани део. У првом дворишту изложеног дела налазиле су се просторије за преглед путника и робе који су долазили у карантин, за примање и дезинфиковање писама, за смештај једног карантинског службеника и парлаторија. Парлаторија или место за састанак и разговор људи са обе стране границе, била је подељена на два дела, да не би дошло до контаката „овостраних и оностраних људи“.¹⁰⁴⁹ У другом дворишту налазиле су се колибе за карантинисте, то јест за оне који су издржавали карантински период, те отворени или затворени амбари или магацини, штале и шупе. Службене просторије и станови карантинских чиновника налазили су се у неизложеном делу карантина.

На челу карантина се налазио директор, коме су били подређени сви карантински чиновници. Као старешина пограничне санитарске установе директор је требало да поседује знања из медицинских наука. Дужност директора је била да се распитује о стању здравља у суседним пределима и да о томе шаље рапорте вишој власти.

Поред директора особље карантина су чинили лекар, један или два осмотритеља, писар, амбарација, латови и гвардијани. Лекар је био задужен да прегледа сва лица која су ступала у карантин, те да их испитује о здравственом стању у областима из којих су дошли и кроз које су прошли. Сва лица која су издржавала карантински период лекар је требало свако јутро да прегледа. Дужност осмотритеља је била да сва лица која ступе у карантин, након извршеног прегледа, уредно заведе у карантински протокол са њиховим стварима. Исто тако је поступао и са робом која се увозила у Србију. Када лице издржи карантински период, осмотритељ је био дужан да му напише такозвану феду личности. Феду личности је требало да потпише директор или лице које га је заступало у случају његовог одсуства. За издавање феде личности била је прописана такса од 20 чаршијских пара. Феда се издавала и за робу која је карантирала. Кнез Михаило је 4. априла 1840. издао налог да се „очистителна такса“ не наплаћује на „све што је царско“, то јест на производе који су се увозили за потребе османских власти или османске војске у Србији.¹⁰⁵⁰ Три године касније издата је *Карантинска тарифа*, у складу са којом се наплаћивала такса за чишћење на робу која се увозила.¹⁰⁵¹

Амбарација, магационер или осмотритељев помоћник је био дужан да надзире робу која је карантирала у амбарима и уредно је заведе у своју књигу. Дужност латова је била да спроводе и изводе лица из карантина, примају писма, отварају их и дезинфикују, односно окаде их. Латови су обавештавали осмотритеља о лицима која су ступила у карантин и роби која се увозила у Србију.

Главна дужност гвардијана или стражара је била да воде рачуна о лицима која су издржавала карантински период. Превасходно је требало да воде рачуна да се карантинисти не мешају и да им колибе увек буду чисте. Гвардијани су сваког дана такозваним кужним

¹⁰⁴⁹ „Парлаторија има две јаке, обично под кровом стојеће, преграде, које једна од друге до два фата далеко одстоје, и које су тако свуд наоколо склопљене и утврђене, да се нити из једне у другу, нити из оне у ону средњу, између њи[х] налазећу се, препрату, не може ићи. У преграду од оне стране пуштају се онострани, у ову од ове стране онострански људи, а у средњој препрати мотри санитарски служитељ на тамо саставше се људство и свршује свој посао.“ СЗУ, II, 108.

¹⁰⁵⁰ ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 172, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. март / 4. април 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Алексиначком карантину, Београд, 29. март / 10. април 1840.

¹⁰⁵¹ СЗУ, II, 277–286.

кадом¹⁰⁵² или хлорском паром кадили, то јест дезинфиковали колибе у којима су боравили карантинисти.¹⁰⁵³

Када није постојала опасност од заразних болести људи, животиње и роба нису подвргавани карантинском периоду. Ако је ипак постојала стварна или евентуална опасност, онда се уводио карантински период, чија дужина је зависила од здравственог стања. Указом кнеза Михаила од 28. март 1842. било је прописано да кнез има право, у складу са здравственом ситуацијом, да изда наређење да се скрати карантински период званичним лицима.¹⁰⁵⁴

Током издржавања карантинског периода, производи који су се уносили прали су се, чистили, дезинфиковали или проветравали. Примера ради, свеже воће и поврће прало се чистом водом, а исто тако и судови у којима су биле течности које су се увозиле. Стока је могла да се увезе, тек након што се добро окупа у оближњој реци или потоку. Житарице и суво воће су се просејавале кроз левак. Дрва за огрев и грађу чистила су се на тај начин што би била остављена 48 сата на ваздуху. Ковани новац је могао да се унесе у Србију тек након што се најпре убаци у посуду са сирћетом или сланом водом, а затим испере чистом водом. За разлику од новца, воћа и поврћа, писма су се чистили кађењем, то јест кужним кадом. Писма која долазе на представнике власти, београдског мухафиза или стране конзуле у Београду, ако нису дебља од пола палца или пола цола¹⁰⁵⁵ није требало отворати, већ их само избушити и окадити. Ако су дебља од пола цола, онда би се отварала, затим би се свако писмо избушило и окадило.¹⁰⁵⁶

Турска писма која би дошла у кесама или пантљикама, најпре је требало тога их лишити, па их онда окадити. Писма, депеше и пакети од турских надлештва или од посланика и конзула страних доворова, упућена на разне стране дворове, њихова посланства и министратства, само су се споља кадила и одмах даље пропуштала. Било је прописано да се писма каде два сата. Окађена писма примао је у парлаторији непоmeshани служитељ и односио их у канцеларију, где их је у присуству директора, доктора или осмотритеља запечаћивао и слао даље. Два пута дневно, пре и после подне, доносећа писма се одмах купе од дошавших људи, отварају и каде, а после се поново запечаћују и шаљу где су била упућена. Сва писма која су упућена преко Србије за стране државе предају се након тога надлежним татарима. Карантинским чиновницима и служитељима строго је било забрањено читање писама.¹⁰⁵⁷

Београдски мухафиза и виши официри османског београдског гарнизона су се често жалили да им се у Алексиначком карантину отварају званична писма из Цариграда. Поступак је био у складу са санитарским прописима, али и поред тога, Министарство унутрашњих дела је више пута издавало налог карантину у Алексинцу да се писма не отварају, већ само да се прободу и окаде. Кнез Александар је 27. јануара 1857. донео одлука да се, због повољне здравствене ситуације, писма и пакети више не отварају у карантинима и на састанцима, већ само да се боду и каде.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵² Кужни кад се правио до сумпора, шалитре и пшеничних мекиња.

¹⁰⁵³ СЗУ, II, 53–70, 102–107, 277–286; ДАС, МИД–И, 1852, Ф II, Р 1, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 24. март / 5. април 1852.

¹⁰⁵⁴ СЗУ, II, 65, 164; ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 240, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. мај / 2. јун 1844.

¹⁰⁵⁵ Цол или инч, мера за дужину која износи 2,54 cm.

¹⁰⁵⁶ СЗУ, II, 70–99; ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 240, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. мај / 2. јун 1844.

¹⁰⁵⁷ СЗУ, II, 99–101; ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 21, Р. Дамјановић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. мај / 1. јун 1846.

¹⁰⁵⁸ ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 97, Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 14/26. фебруар 1840; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. фебруар / 6. март 1840; Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 24. фебруар / 7. март 1840; 1846, Ф II, Р 21, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 8/20. мај 1846; Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. мај / 1. јун 1846; 1857, Ф II, Р 98, К. Николајевић – истом, Београд, 18/30. јануар

Устројенијем и Санитетско-полицајном уредбом састанак је дефинисан као место на пограничној линији, опредељено за састанак између људи са једне и друге стране границе, ради међусобних договора и трговине. Сви састанци у Кнежевини Србији били су зависни од надлежних карантина.¹⁰⁵⁹

Управник састанка звао се надзиратељ. Дужност надзиратеља је била да води рачуна да ли све функционише у складу са важећим прописима. Надзиратељ је отварао и затварао састанак. Има је задатак да води протокол у коме је записивао шта је све увезено и извезено из Србије. На увезене ствари је наплаћивао „очистителну таксу“, те је био дужан да изда феду, документ у коме је било заведено шта је све увезено. На основу феде надлежни ђумругџија је вршио наплату ђумрука у складу са ђумручком тарифом. Надзиратељ је био дужан да сваке недеље шаље рапорте надлежном карантину и да му на свака три месеца подноси рачуне.¹⁰⁶⁰ У случају ванредних околности био је дужан да се обрати надлежном карантину и затражи инструкције.

Поред надзиратеља, пресонал састанка су чинила два латова. Латови су били дужно да строго воде рачуна да, приликом разговора и трговине на паралаторији, не дође до контаката између „овостранских и оностраних људи“.

Било је прописано да су на састанцима пазарна само два дана у недељи за трговце који долазе са стране, али да се може направити изузетак. Роба из Србије је могла сваког дана да се извози преко састанка. Преко састанака су могли да се увозе само они производи који су незаразни („неприљепчиви“), то јест посредством којих није могла да се унесе зараза. Међу такве прозводе су спадали: алкохолна пића, зејтин, све врсте сирћа, маслине, морски плодови, суво месо, свеже, суво и ушећерено воће, поврће, житарице, лишће и траве које се користе за прављење разних лекова, сува и сирова дрва, материјали за бојење, разни зачини, руде, минерали и рударски производи. Поред наведеног, био је дозвољен и увоз живе стоке. Приликом уноса наведених прозвода примењивали су се, исто као и на карантинима, поступци прања, чишћења, кађења или проветравања.¹⁰⁶¹

Карауле и стражари

У складу са налогом Министарства унутрашњих дела од 17. јула 1839. била је одређена комисија која је имала задатак да обиђе српску пограничну линију и увиди право стање ствари на терену. Чланови комисије су били капетан Јован Вучковић, чиновник по особеним порученијима Јован Миленковић, инжињери Франц Јанке и Јован Ланге. Када је комисија завршила рад на терену поднела је извештај Министарству унутрашњих дела. Према извештају комисије, српско-турска граница, дуга 197 ½ сати хода, била је подељена на четири пограничне линије. Прва погранична линија је била дуга 47 сати и 15 минута. Почињала је од Радујевца, па низ Дунав до Тимока. Тимоком дуж границе Крајинског округа, а затим сувим дуж границе Црноречког округа, па све до границе Гургусовачког и Алексиначког округа код реке Топонице. Друга погранична линија која је била дуга 44 сата, ишла је од реке Топонице, покрај

1857; *Сборник закона и уредба и уредбених указа изданих у Књажеству Србији (од почетка до конца 1857. године)*, X, Београд 1857 (= СЗУ, X), 1–2.

¹⁰⁵⁹ *Устројенијем* је било прописано да могу постојати две врсте састанака: главни или самостални и зависни или филијални састанци. Главни састанци су били директно подређени вишој власти, док су филијални састанци били подређени надлежним карантинима. У Кнежевини Србији су постојали само зависни састанци.

¹⁰⁶⁰ *Устројенијем* је било је предвиђено да надзиратељ на свака три месеца шаље рачуне састанка надлежном карантину. Кнежевим указом од 30. марта 1843. било је одређено да надзиратељ шаље карантину рачуне састанка на полугодишњем ниву. СЗУ, II, 353.

¹⁰⁶¹ Увоз живе стоке преко састанака био је прецизиран кнежевим указом од 31. маја 1849. године. СЗУ, I, 163–176; II, 107–114; *Сборник закона и уредаба и уредбених указа изданих у Књажеству Србији (од почетка 1849. до конца 1850. године)*, V, Београд 1853 (СЗУ, V), 29–30.

границе Алексиначког округа до Јужне Мораве, затим до Суповца, те преко Малог и Великог Јастрепца, Јанкове Клисуре, Бећировца и Копаоника. Погранична линија се спуштала са Копаоника низ Јарињску косу до Ибра, а потом низ Ибар до ушћа Рашке. Трећа погранична линија која је била дуга 52 ½ сата, ишла је од ушћа Рашке у Ибар до врха Јањац на Тари. Четврта погранична линија, дуга 53 сата, ишла је од врха Јањац до Дрине, те затим Дрином до њеног ушћа у Саву. Комисија је назначила места за 109 пикета¹⁰⁶² и 18 машала¹⁰⁶³, који се могу употребити у случају ванредних околности. У зони прве пограничне линије назначено је 28, у другој 20, у трећој 26, а у четвртој 25 места за пикете. Према предлогу комисије граница би била много безбеднија, уколико би у свакој од наведене четири пограничне линије постојало по 38 караула са 243 стражара, то јест укупно 152 карауле са 972 стражара.¹⁰⁶⁴

У складу са предлогом комисије требало је подићи још 37 караула и поставити још 387 стражара, поред тада постојећих 115 караула и 585 стражара. Због финансијских разлога предлог комисије није уважен. Намесништво је на предлог Државног савета донело одлуку да се на свим караулама постави по 4 стражара на чело са буљукбашом. Стражарима је одређена месечена плата од 3 талира, а буљукбашама по 4 талира.¹⁰⁶⁵

Због честих прелазака преступника из Турске било је неопходно да се постепено повећава број караула и стражара. Почетком 1840. подигнута је караула Запоље на Тари, због честих покушаја лопова Синана Бршчевића из села Дубова у Вишеградској кази да пређе у Србију ради пљачке. Бршчевић је на крају био убијен од стражара новопостављене карауле. Због претње Турака да ће осветити Бршчевића, караули на Запољама је додат још један стражар, тако да их је било укупно пет, не рачунајући буљукбашу.¹⁰⁶⁶ Пошто је између Васиљевачке карауле и карауле Јанков камен у Моравичком срезу Ужичког округа постојало велико растојање од пет сати хода, те су лопови несметано могли да прелазе и краду, кнез Михаило је одобрио да се постави караула на Ступској чесми са буљукбашом и пет стражара.¹⁰⁶⁷ У Рујанском срезу биле су подигнуте две карауле.¹⁰⁶⁸ На граници Студеничког среза биле су привремено постављене карауле на Голицама и Дубовици.¹⁰⁶⁹

Ради прегледности табеларно је представљен број караула, буљукбаша и њихове годишње плате у талирима по окрузима и срезовима на српско-турској граници 1841. године.

¹⁰⁶² Пикети су представљали привремено подигнуте стражарнице између караула.

¹⁰⁶³ Машала су представљала врсту великих непокретних бакљи, које су се палиле у случају опасности, то јест приликом изненадног напада.

¹⁰⁶⁴ ДАС, ДС, 1839, 737; МУД–П, 1839, Ф V, Р 200, М. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 31. јул / 12. август 1839; Ф X, Р 39; МУД–С, 1839, Р 157, Л. Бучовић – истом, Мокра гора 24. август / 5. септембар 1839; Комисија за преглед границе – истом, Радујевац, 25. август / 6. септембар 1839; МИД–В, 1839, Ф II, Р 86, Ђ. Протић – Државном савету, Београд, 31. август / 12. септембар 1839; исти – истом, Београд, 12/24. септембар 1839; МФ–К, 1839, Р 13; ИГ, 655; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 71.

¹⁰⁶⁵ ДАС, ДС, 737; МУД–П, 1840, Ф VII, Р 135, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. новембар 1839; Попечитељство унутрашњих дела – свим Окружним начелствима, Београд, 6/18. новембар 1839.

¹⁰⁶⁶ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IV, Р 112, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 3/15. април 1840; ДС, 1840, 443.

¹⁰⁶⁷ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IV, Р 6, А. Нешковић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 7/19. мај 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 20. јун / 2. јул 1840; Ф IV, Р 151, С. Јаковић – Начелству Окружја ужичког, 4/16. јун 1840; ДС, 1840, 356.

¹⁰⁶⁸ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IV, Р 170.

¹⁰⁶⁹ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IV, Р 124, М. Илијић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 3/15. јул 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја чачанског, Крагујевац 7/19. септембар 1840; исто – Државном савету, Крагујевац, 7/19. септембар 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 14/26. септембар 1840; ДС, 1840, 390.

Табела 9. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Крајинском округу 1841. године.¹⁰⁷⁰

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
1. Радујевчка	1	10	48	360
2. Ушћотимочка	1	4	48	144
3. Балејска	1	4	48	144
4. Бреговска	1	3	48	108
5. Бљувановачка	1	3	48	108
6. Тамничка	1	4	48	144
7. Кривобарска	1	4	48	144
8. Гитанова воденица	1	4	48	144
9. Чокоњарска	1	4	48	144
Укупно	9	40	432	1.440

Табела 10. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Црноречком округу 1841. године.¹⁰⁷¹

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
1. Трнавачка ¹⁰⁷²	/	/	/	/
2. Абдино брдо ¹⁰⁷³	/	/	/	/
3. Белобрегска	1	3	48	108
4. Тупановачка	1	2	48	72
5. Великоизворска ¹⁰⁷⁴	/	4	/	144
6. Вршка Чука	1	4	48	144
Укупно	3	13	144	468

¹⁰⁷⁰ ДАС, МУД–С, 1841, Ф V, Р 400, Ј. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 7/19. новембар 1841.

¹⁰⁷¹ ДАС, МУД–С, 1841, Ф V, Р 400, Н. Ђорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 29. децембар 1841 / 10. јануар 1842.

¹⁰⁷² Нема стражара, нити буљукбаше.

¹⁰⁷³ Исто.

¹⁰⁷⁴ Надлежан је буљукбаша Тупановачке карауле.

Табела 11. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Гургусовачком округу 1841. године.¹⁰⁷⁵

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Тимочко-заглавски срез				
1. Затворена пољана	1	4	48	144
2. Остричева пољана	1	4	48	144
3. Суви кладенац	1	4	48	144
4. Опшљанска	1	4	48	144
5. Китка	1	4	48	144
6. Кадибогаз	1	4	48	144
7. Расовити камен	1	4	48	144
8. Писана буква	1	4	48	144
9. Иванова ливда	1	4	48	144
10. Шљива	1	4	48	144
11. Коренатац	1	4	48	144
12. Жљебина	1	4	48	144
13. Причелја	1	4	48	144
Сврљишки срез				
14. Црквиште	1	4	48	144
15. Влаовска	1	4	48	1044
16. Младеновац	1	4	48	144
17. Пандирало	1	4	48	144
18. Бара	1	4	48	144
19. Плеш	1	4	48	144
20. Коларница	1	4	48	144
21. Помошница	1	4	48	144
22. Грамада	1	4	48	144
23. Дренова глава	1	4	48	144
24. Курилово	1	4	48	144
25. Топољак	1	4	48	144
26. Драгојевац	1	4	48	144
Укупно	26	104	1.248	3.744

¹⁰⁷⁵ ДАС, МУД-С, 1841, Ф V, Р 400, А. Пењанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 16/28. новембар 1841.

Табела 12. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Алексиначком округу 1841. године.¹⁰⁷⁶

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Алексиначко-ражањски срез				
1. Код парлаторије	1	8	48	288
2. Над парлаторијом	1	4	48	144
3. Друмско-буимирска	1	15	48	540
4. Главно-друмска	1	10	48	360
5. Катунска	1	4	48	144
6. Добрујевачка	1	4	48	144
7. Бистровчка	1	4	48	144
Бањски срез				
8. Баутовачка	1	4	48	144
9. Липовачка	1	4	48	144
10. Брестовачка	1	4	48	144
Укупно	10	61	480	2.196

¹⁰⁷⁶ ДАС, МУД–С, 1841, Ф V, Р 400, П. Радојковић – Попечителству унутрашњих дела, Алексинац, 24. новембар / 6. децембар 1841.

Табела 13. Списак караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Крушевачком округу 1841. године.¹⁰⁷⁷

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Бугар-моравски срез				
1. Шаревац	1	4	48	144
2. Дреновац	1	4	48	144
3. Суповац	1	4	48	144
4. Змијина глава	1	4	48	144
5. Голешница	1	4	48	144
6. Јасенова вода	1	4	48	144
7. Грџац	1	4	48	144
8. Три Кладенца	1	4	48	144
9. Касапска чука	1	4	48	144
10. Равна гора	1	4	48	144
Крушевачки срез				
11. Мајдево	1	4	200	144
12. Сенокос	1	4	48	144
13. Средњак	1	4	48	144
14. Добра вода	1	4	48	144
15. Прокоп	1	4	48	144
Кознички срез				
16. Бећировац	1	4	48	144
17. Кошаре	1	4	48	144
18. Шошићи	1	4	48	144
19. Обла глава	1	4	48	144
20. Златарје	1	4	48	144
21. Магово	1	4	48	144
22. Мала липа	1	4	48	144
23. Велика липа	1	4	48	144
24. Церовац	1	4	48	144
25. Мечја шапа	1	4	48	144
26. Јанкова клисура	1	4	48	144
27. Суви лаз	1	4	48	144
Јошанички срез				
28. Казновићи	1	4	48	108
29. Попово поље	1	4	48	108
30. Јариње	1	4	48	108
31. Голице	1	4	48	108
Укупно	31	124	1.640	4.464

¹⁰⁷⁷ ДАС, МУД-С, 1841, Ф V, Р 400, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 27. новембар / 9. децембар 1841.

Табела 14. Списак караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Чачанском округу 1841. године.¹⁰⁷⁸

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Студенички срез				
1. Рашка	1	4	48	144
2. Борје	1	4	48	144
3. Кути	1	4	48	144
Укупно	3	12	144	432

Табела 15. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Ужичком округу 1841. године.¹⁰⁷⁹

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Моравички срез				
1. Трудово	1	5	48	180
2. Витлишта	1	5	48	180
3. Јавор/Василијина чесма	1	6	48	216
4. Васиљевићи	1	5	48	180
5. Ступска чесма	1	4	48	144
6. Јанков камен	1	5	48	180
7. Одвраћеница	1	6	48	216
Рујански срез				
8. Кокин Брод	1	5	48	180
9. Сеништа	1	5	48	180
10. Крајичиновци	1	5	48	180
11. Цигла	1	4	48	144
12. Балван/Мокра гора	1	6	48	216
13. Запоље	1	5	48	180
Рачански срез				
14. Штула	1	6	48	216
15. Дервента	1	6	48	216
16. Перућац	1	5	48	180
17. Рача	1	5	48	180
18. Рогатица	1	5	48	180
19. Бачевци	1	5	48	180
Укупно	19	108	912	3.888

¹⁰⁷⁸ ДАС, МУД-С, 1841, Ф V, Р 400, Л. Тошић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 10/22. новембар 1841.

¹⁰⁷⁹ ДАС, МУД-С, 1841, Ф V, Р 400, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, 19. новембар / 1. децембар 1841.

Табела 16. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Подринском округу 1841. године.¹⁰⁸⁰

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Азбуковачки срез				
1. Вољевци	1	4	48	144
2. Црнча	1	4	48	144
3. Узовница	1	4	48	144
4. Лоњин	1	4	48	144
5. Љубовија	1	9	48	324
6. Сикирћ	1	4	48	144
7. Дрлаче	1	4	48	144
Рађевски срез				
8. Ораше	1	4	48	144
9. Крчане	1	4	48	144
10. Радаљ	1	4	48	144
11. Божије	1	4	48	144
12. Дубравичко брдо	1	4	48	144
13. Црвена стена	1	4	48	144
14. Читлук	1	4	48	144
Јадрански срез				
15. Шепачка Ада	1	6	48	216
16. Кривића Ада	1	4	48	144
17. Острово	1	4	48	144
18. Циганлија	1	4	48	144
Укупно	18	79	2.592	2.844

¹⁰⁸⁰ ДАС, МУД-С, 1841, Ф V, Р 400, Ј. Штитарчевић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 17/29. децембар 1841.

Табела 17. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Шабачком округу 1841. године.¹⁰⁸¹

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Мачвански срез				
1. Ушће Раче	1	10	48	360
2. Ушће Црне Баре	1	4	48	144
3. Дубока јаруга	1	4	48	144
4. Беговци	1	4	48	144
5. Бадовиначки шанац	1	4	48	144
6. Коњска Ада	1	4	48	144
7. Ушће Стараче	1	4	48	144
8. Бујуклића башча	1	4	48	144
Укупно	8	38	384	1.368

Према наведеним табеларним приказима може се закључити да карауле нису имале исти број стражара, као и да су постојале карауле које су биле без стражара – Трнавачка и караула на Абдином брду у Вражогрнском срезу Црноречког округа. Поред тога, у поменутом срезу је постојала караула Велики Извор која није имала свог буљукбашу, него је за њу био надлежан буљукбаша суседне Тупановачке карауле. Што се тиче разлике у броју стражара, она је углавном приметна на караулама које су се налазиле при карантинима и састанцима, те на појединим караулама у Ужичком округу. Када су у питању карантини и састанци, главни узрок је обим посла који се обављао у овим санитарним установама. Каруле у пограничним деловима Ужичког округа углавном су имале повећан број стражара, у односу на карауле у осталим пограничним окрузима, због велике удаљености која је постојала између њих. Изузетак су представљале карауле Ступска чесма и Цигла, које су имале по четири стражара, као што је било прописано 1839. године.

Приметно је да је највећи број караула био у Крушевачком (31) и Гургусовачком округу (26). Постојање већег броја караула у тим окрузима утицало је да је на свим караулама био постављен прописан број стражара, то јест по четири стражара на чело са буљукбашом.

Поједине карауле су имале мањи број стражара него што је било прописано – Бреговска (3) и Бљувановачка (3) у Крајинском округу и Белобрегска (3) и Тупановачка у Црноречком округу (2). Са једне стране разлог томе треба тражити да граница на том подручју није била угрожена, а са друге што је држава користила прилику да смањи број стражара на караулама и тиме умањи финансијски издатак, у случајевима када је то било могуће.

Изузетак је постајао и када су плате у питању. За разлику од буљукбаша осталих караула, који су имали годишњу плату од 48 талира, буљукбаша карауле Мајдево је имао 200 талира на годину, односно 152 талира већу плату у односу на остале буљукбаше. Реч је о шездесетогодишњем потпоручнику Мини Илијићу, који је био у служби од 3. децембра 1832. године. Може се претпоставити да је Илијић имао већу плату због тога што је био бесација, то

¹⁰⁸¹ ДАС, МУД–С, 1841, Ф V, Р 400, М. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 1/13. новембар 1841.

јест што је држао бесу са Арнаутима из Куршумлијске казе, о чему ће бити више речи. Није нам познато до када је Илијић био у служби. Зна се да је преминуо 1859. године.¹⁰⁸²

У следећој табели је сумарно представљен укупан број караула, буљукбаша, стражара и њихових годишњих плата по окрузима 1841. године. У обзир нису узете Трнавачка и караула на Абдином брду, због тога што у њима није било посаде, те самим тим нису ни функционисале.

Табела 18. Број караула, буљукбаша и стражара по окрузима и њихове годишње плате 1841. године.

Округ	Број караула	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
1. Крајински	9	9	40	432	1.440
2. Црноречки	4	3	13	144	468
3. Гургусовачки	26	26	104	1.248	3.744
4. Алексиначки	10	10	61	480	2.196
5. Крушевачки	31	31	124	1.640	4.464
6. Чачански	3	3	12	144	432
7. Ужички	19	19	108	912	3.888
8. Подрински	18	18	79	864	2.844
9. Шабачки	8	8	38	384	1.368
Укупно	129	128	579	6.248	20.844

На основу дате табеле јасно се да закључити да је 1841. на пограничном кордону према Османском царству постојало 129 караула, 128 буљукбаша и 579 пограничних стражара. Разлика у броју караула и буљукбаша потиче одатле, што је буљукбаша Тупановалке карауле био надлежан и за караулу Велики Извор, о чему је већ било речи. За годишњу плату свих буљукбаша из државног буџета Кнежевине Србије је издвајано 6.248, а за пограничне стражаре 20.844 талира. Према томе укупни издаци за посаду караула на пограничном кордону износили су 27.092 талира.

Наредних година извршене су промене у распореду броја караула и стражара у поједним пограничним окрузима. У табеларним приказима који следе наведен је број караула у пограничним окрузима и срезовима, број буљукбаша и стражара сваке карауле и њихова годишња примања у талирима 1847. године.

¹⁰⁸² ДАС, ПО, 22/22.

Табела 19. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Крајинском округу 1847. године.¹⁰⁸³

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
1. Радужељка	1	7	48	252
2. Ушћотимочка	1	5	48	180
3. Балејска	1	3	48	108
4. Бреговска	1	3	48	108
5. Бљувановачка	1	3	48	108
6. Тамничка	1	3	48	108
7. Кривобарска	1	3	48	108
8. Гитанова воденица	1	3	48	108
9. Чокоњарска	1	3	48	108
Укупно	9	33	432	1.188

Табела 20. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Црноречком округу 1847. године.¹⁰⁸⁴

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
1. Вршка Чука	1	4	48	144
2. Великоизворска	1	2	48	72
3. Тупановачка	1	3	48	108
4. Белобрегска	1	3	48	108
Укупно	4	12	192	432

¹⁰⁸³ ДАС, МУД–П, 1847, Ф VI, Р 12, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 29. септембар / 11. октобар 1847.

¹⁰⁸⁴ ДАС, МУД–П, 1847, Ф VI, Р 12, Ј. Наумовић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 29. септембар / 11. октобар 1847.

Табела 21. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Гургусовачком округу 1847. године.¹⁰⁸⁵

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Тимочко-заглавски срез				
1. Затворена пољана	1	3	48	108
2. Остричева пољана	1	3	48	108
3. Суви кладенац	1	3	48	108
4. Тресак	1	3	48	108
5. Китка	1	3	48	108
6. Кадибогаз	1	3	48	108
7. Расовити камен	1	3	48	108
8. Писана буква	1	3	48	108
9. Иванова ливда	1	3	48	108
10. Шљива	1	3	48	108
11. Коренатац	1	3	48	108
12. Причелъ	1	3	48	108
13. Жљебина	1	3	48	108
Сврљишки срез				
14. Црквиште	1	3	48	108
15. Мерџаново блато	1	3	48	108
16. Младеновац	1	3	48	108
17. Пандирало	1	4	48	108
18. Бара	1	3	48	108
19. Плеш	1	3	48	108
20. Коларница	1	3	48	108
21. Помосница	1	3	48	108
22. Грамада	1	4	48	108
23. Црвена бара	1	3	48	108
24. Курилово	1	3	48	108
25. Топољак	1	3	48	108
26. Драгојевац	1	3	48	108
Укупно	26	80	1.248	2.808

¹⁰⁸⁵ ДАС, МУД-П, 1847, Ф VI, Р 12, Г. Јеремић – Попечителству унутрашњих дела, Гургусовац, 29. септембар / 11. октобар 1847.

Табела 22. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Алексиначком округу 1847. године.¹⁰⁸⁶

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Алексиначко-ражањски срез				
1. Код парлаторије	1	4	48	144
2. Над парлаторијом	1	7	48	252
3. Друмско-буимирска	1	10	48	360
4. Главно-друмска	1	8	48	288
5. Катунска	1	3	48	108
6. Добрујевачка	1	3	48	108
7. Бистровчка	1	3	48	108
Бањски срез				
8. Баутовачка	1	3	48	108
9. Липовачка	1	3	48	108
10. Брестовачка	1	3	48	108
Укупно	10	47	480	1.692

¹⁰⁸⁶ ДАС, МУД-П, 1847, Ф VI, Р 12, М. Дабић – Попечителству унутрашњих дела, Алексинац, 1/13. октобар 1847.

Табела 23. Списак караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Крушевачком округу 1847. године.¹⁰⁸⁷

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Бугар-моравски срез				
1. Шаревачка	1	3	48	108
2. Дреновачка	1	3	48	108
3. Суповачка	1	3	48	108
4. Змијина глава	1	3	48	108
5. Голешничка	1	3	48	108
6. Јасенова вода	1	3	48	108
7. Гребачка	1	3	48	108
8. Кладеначка	1	3	48	108
9. Касапска чука	1	3	48	108
10. Равна гора	1	3	48	108
Крушевачки срез				
11. Мајдевска	1	3	200	108
12. Сенокос	1	3	48	108
13. Црна чука	1	3	48	108
14. Добра вода	1	3	48	108
15. Прокоп	1	3	48	108
16. Суво брдо	1	3	48	108
Кознички срез				
17. Бећировачка	1	3	48	108
18. Кошарска	1	3	48	108
19. Шошићска	1	3	48	108
20. Обла глава	1	3	48	108
21. Златариска	1	3	48	108
22. Маговачка	1	3	48	108
23. Мала липа	1	3	48	108
24. Велика липа	1	3	48	108
25. Церовачка	1	3	48	108
26. Мечја шапа	1	3	48	108
27. Јанкова клисура	1	3	48	108
28. Суви Лаз	1	3	48	108
Јошанички срез				
29. Казновићска	1	3	48	108
30. Попово поље	1	3	48	108
31. Јарињска	1	3	48	108
32. Исевска	1	3	48	108
33. Гумниште	1	3	48	108
Укупно	33	99	1.736	3.564

¹⁰⁸⁷ ДАС, МУД-П, 1847, Ф VI, Р 12, Ј. М. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. септембар / 12. октобар 1847.

Табела 24. Списак караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Чачанском округу 1847. године.¹⁰⁸⁸

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Студенички срез				
4. Рашка	1	5	48	180
5. Борје	1	4	48	144
6. Кути	1	4	48	144
Укупно	3	14	144	468

Табела 25. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Ужичком округу 1847. године.¹⁰⁸⁹

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Моравички срез				
1. Трудово	1	5	48	180
2. Витлишта	1	5	48	180
3. Василијина чесма	1	5	48	180
4. Васиљевићи	1	5	48	180
5. Ступска чесма	1	5	48	180
6. Јанков камен	1	5	48	180
7. Одвраћеница	1	5	48	180
Рујански срез				
8. Кокин Брод	1	5	48	180
9. Сеништа	1	5	48	180
10. Крајичиновци	1	5	48	180
11. Цигла	1	5	48	180
12. Гумњаци	1	5	48	180
13. Мокра гора	1	5	48	180
14. Запоље	1	5	48	180
Рачански срез				
15. Штула	1	5	48	180
16. Дервента	1	5	48	180
17. Перућац	1	5	48	180
18. Рача	1	5	48	180
19. Рогатица	1	5	48	180
20. Бачевци	1	5	48	180
Укупно	20	100	960	3.600

¹⁰⁸⁸ ДАС, МУД–П, 1847, Ф VI, Р 12, М. Драгићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 30. септембар / 12. октобар 1847.

¹⁰⁸⁹ ДАС, МУД–П, 1847, Ф VI, Р 12, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 30. септембар / 12. октобар 1847.

Табела 26. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Подринском округу 1847. године.¹⁰⁹⁰

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Азбуковачки срез				
1. Вољевачка	1	3	48	36
2. Црначка	1	3	48	36
3. Узовничка	1	3	48	36
4. Лоњинска	1	3	48	36
5. Љубовијска	1	5	48	36
6. Сикирћска	1	3	48	36
7. Дрлачка	1	3	48	36
Рађевски срез				
8. Смрданска	1	3	48	36
9. Тезга	1	3	48	36
10. Радаљска	1	3	48	36
11. Батинска	1	3	48	36
12. Влашке њиве	1	3	48	36
13. Црвена стена	1	3	48	36
14. Цулинска	1	3	48	36
Јадрански срез				
15. Шепачка Ада	1	3	48	36
16. Кривића Ада	1	3	48	36
17. Островска	1	4	48	36
18. Циганлија	1	3	48	36
Укупно	18	56	2.592	1.944

¹⁰⁹⁰ ДАС, МУД–П, 1847, Ф VI, Р 12, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 28. септембар / 10. октобар 1847.

Табела 27. Списак караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Шабачком округу 1847. године.¹⁰⁹¹

Име карауле	Број буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
Мачвански срез				
1. Ушће Дрине	1	7	48	252
2. Пуревина	1	3	48	108
3. Бршњановац	1	3	48	108
4. Бадовиначки шанац	1	3	48	108
5. Беговци	1	3	48	108
6. Дубока јаруга	1	3	48	108
7. Шипуља	1	3	48	108
8. Коњска Ада	1	3	48	108
Укупно	8	28	384	1.008

На основу приложених табела уочава се да је између 1841. и 1847. дошло до промене у броју стражара на већини караула. Смањен је број стражара на караулама при карантинима и састанцима. Број стражара на састанцима углавном је сведен на четири, изузев на састанку Василијина чесма где их је били пет, док је на Шепачкој Ади било три стражара. На већини караула је било постављено по три стражара са буљукбашом, изузев у Ужичком округу, где ја на свакој караули било по пет стражара и буљукбаша. Најмање стражара је било на Великоизворској караули у Крајинском округу – два стражара. Што се тиче висине годишњих плата стражара и буљукбаша није било промене. Сви стражари су и даље примали плате од по 36 талира на годину, а буљукбаше по 48 талира, изузев буљукбаше Мајдевске карауле који је примао као и раније 200 талира годишње.

У следећој табели смо сумирали резултате из претходних табела.

Табела 28. Број караула, буљукбаша и стражара по окрузима и њихове годишње плате 1847. године.

Округ	Број караула и буљукбаша	Број стражара	Годишња плата буљукбаша	Годишња плата стражара
1. Крајински	9	33	432	1.188
2. Црноречки	4	12	192	432
3. Гургусовачки	26	80	1.248	2.880
4. Алексиначки	10	47	480	1.692
5. Крушевачки	33	99	1.584	3.564
6. Чачански	3	14	144	504
7. Ужички	20	100	960	3.600
8. Подрински	18	56	864	2.016
9. Шабачки	8	28	384	1.008
Укупно	131	469	6.440	16.884

¹⁰⁹¹ ДАС, МУД–II, 1847, Ф VI, Р 12, П. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 22. октобар / 3. новембар 1847.

На основу дате табеле види се да је на граници Кнежевине Србије са Османским царством 1847. постојала 131 караула, које је чувало 469 стражара. На чело сваке карауле се налазио по један буљукбаша. Укупни годишњи издаци за плате буљукбаша и стражара износили су 23.324 талира. У односу на 1841. број сталних караула је незнатно повећан, са 129 на 131, број буљукбаша са 128 на 131, док је број стражара умањен, то јест било је 110 стражара мање. Самим тим смањено се годишњи издатак из државне касе за пограничне стражаре и буљукбаше за 3.768 талира, односно са 27.092 на 23.324 талира.

Током 50-их година настављено је са изградњом караула на местима где је то било неопходно. Године 1854. због честих прелазака лопова из Турске подигнута је караула у близини Малог Зворника. Зворнички кајмакам се жалио босанском валији Мехмед Хуршид-паша да је караула подигнута на територији Зворничког санџака. Босански валија је због тога упутио тужбу у Цариград, те је велики везир Мустафа Решид-паше упутио писмо српском кнезу. Проблем је решен тако што је доказано да је караула подигнута на српском земљишту.¹⁰⁹² Године 1855. подигнута је караула на месту Омеров чардак, недалеко од Раче, ради контролисања трговачких лађа које су пролазиле Дрином.¹⁰⁹³ Следеће године, због честих прелазака лопова из Турске, изграђене су две караула у Ужичком округу. Најпре је подигнута караула Столац на Златибору, а затим караула Дикава на Тари, између караула Штуле и Запоље. Посаду прве карауле чинила су три стражара и буљукбаша, а друге четири стражара и буљукбаша.¹⁰⁹⁴

Због учесталих преласка Арнаута у Бугар-моравски срез ради пљачке, Окружно начелство у Крушевцу је предложило Министарству унутрашњих дела да се подигне караула на Широкој падини између караула Равна гора и Прокоп. Удаљеност између Равне горе и Прокопа била је четири и по сата хода, те стражари нису могли да покрију целу пограничну линију између караула. При том је терен био врлетан и шумовит, те су Арнаути имали несметан пролаз. Подизањем карауле, чију посаду би чинили три стражара и буљукбаша, спречили би се нелегални преласци и онемогућила потенцијална „мешавина“. Подизање карауле је одобрено тек 1858. године.¹⁰⁹⁵ Из истих разлога је 1857. одобрена изградња карауле Криви лаз у Јошаничком срезу.¹⁰⁹⁶

Узимајућу у обзир да је крајем 40-их година постојала 131 караула, те да је током 50-их година подигнуто још шест караула, долази се до закључка да је крајем 50-их година на пограничном кордону према османској држави било 137 караула. Дакле у периоду од 1839. до 1858. на пограничној линији Србије изграђене су још 22 нове карауле. Предлог комисије из 1839. да би српска граница била најбезбеднија ако би на кордону постојале 152 карауле, српска влада није усвојила, већ је у складу са околностима одобравала подизање нових караула.

¹⁰⁹² ДАС, МИД–И, 1855, Ф IV, Р 61, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 11/23. јануар 1855; Р. Матејић – истом, Лозница, 22. јануар / 3. фебруар 1855; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 28. јануар / 9. фебруар 1855; Мехмед Хуршид-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Сарајево, 18. зилкаде 1271 / 1. август 1855.

¹⁰⁹³ ДАС, МУД–С, 1855, Ф V, Р 2, Попечитељство иностраних дела – Рачанском карантину, Београд, 13/25. јануар 1855; исто – Начелству Окружја шабачког, Београд, 13/25. јануар 1855.

¹⁰⁹⁴ ДАС, МУД–С, 1856, ДП, бр. 1837; Ф III, Р 53, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 23. март / 4. април 1856; исти – истом, 7/19. април 1856; Попечитељство унутрашњих дела – Државном савету, Београд, 28. април / 10. мај 1856; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. јун 1856; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 11/13. јул 1856; исти – истом, Београд, 11/23. јул 1856; М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 13/25. август 1856; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству финансија, Београд, 16/28. август 1856; А. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. август / 4. септембар 1856.

¹⁰⁹⁵ ДАС, МУД–С, 1856, Ф IV, Р 7, Попечитељство унутрашњих дела – Државном савету, Београд, 22. новембар / 4. децембар 1856; 1858, ДП, бр. 844.

¹⁰⁹⁶ ДАС, МУД–С, 1857, ДП, бр. 805, 1168, 1366.

Што се тиче броја турских караула на граници према Кнежевини Србији, за сада немамо поузданих података. На основу извора који су нам били доступни може се препоставити да су насупрот српских карантина, састанака и караула, биле подигнуте турске карауле. На граници Алексиначког округа и Нишке казе постојале су две турске карауле – Дражевац и Дервен. Дражевачка караула се налазила близу Алексиначког карантина, а Дервенска у близини Грамадског састанка.¹⁰⁹⁷ Турска караула је постојала и у близини Суповачког састанка.¹⁰⁹⁸ На граници Пиротске казе, недалеко од полукарантина Пандирало, постојале су Мирановачка и Горчинска караула, назване по истоименим селима. За буљукбашу Мирановачке карауле постављен је 1850. Халил-ага, који је раније био дражевачки буљукбаша. Две године касније буљукбаша Мирановачке карауле био је Емин-ага, „рђав човек, глобација и изелица“.¹⁰⁹⁹ Насупрот карауле Кадибогаз и састанка Вршке Чуке постојале су две турске карауле.¹¹⁰⁰ Недалеко од карантина Мокра гора налазила се турска караула Вардиште, названа по истоименом селу Вишеградске казе.¹¹⁰¹

Главна дужност пограничних стражара била је да спречавају нелегалне преласке преко српске границе, што је било прецизирано *Правилма за страже на пограничном кордону*, донетим 2. августа 1841. године: „Страже на кордону зато се држе, да оне у свако време добро чувају, да људи из оне стране у нашу земљу преко границе ни из незнања, ни потајно, ни силом не прелазе, и да се тако, или буди на који други начин, ни животиње, имено домаће, ни којекакве ствари нигде на другом месту осим само на карантинима, неке и на састанцима, не пропуштају и не уносе.“¹¹⁰²

Стражари су имали задатак да често патролирају дуж границе. Лица која би извршила или покушавала да изврше „кордонпреступ“, то јест нелегалан прелазак, стражар је био дужан најпре да опомена, а након тога је имао право да пуца на њих. Ако би се „кордонпреступник“ ухватио, најпре је спровођен у карантин, а након тога је упућиван у надлежни Окружни суд, где му се изрицала пресуда.¹¹⁰³

Здравствене прилике

Стање здравља у Османском царству праћено је са посебном пажњом. У складу са здравственом ситуацијом у околним османским провинцијама одређиван је карантински период на српским карантинима. Због повољног стања здравља у османској држави решењем

¹⁰⁹⁷ ДАС, МУД–С, 1841, ДП, бр. 1909; 1847, Ф V, Р 168, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 11/23. децембар 1847.

¹⁰⁹⁸ ДАС, МИД–И, 1845, Ф II, Р 44, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 23. мај / 4. јун 1845; Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 29. мај / 10. јун 1845; 1848, Ф I, Р 110, Р. Дамјановић – истом, 18/30. децембар 1848.

¹⁰⁹⁹ ДАС, МИД–И, 1849, Ф II, Р 102, С. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 24. јун / 6. јул 1849; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. јул 1849; МУД–С, 1850, Ф IV, Р 21, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пандирало, 30. септембар / 12. октобар 1850; 1852, Ф II, Р 88, исти – истом, Пандирало, 15/27. јун 1852; Ф V, Р 79, исти – истом, Пандирало, 15/27. новембар 1852.

¹¹⁰⁰ ДАС, МИД–И, 1844, Ф III, Р 29, Г. Јеремић – Попечитељству иностраних дела, Гургусовац, 22. јун / 4. јул 1844; Ј. Здравковић – истом, Зајечар, 26. јун / 8. јул 1844; 1858, Ф II, Р 115, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. јануар 1858; П. Маринковић – истом, Зајечар, 14/26. фебруар 1858; Ф. Бихеле – истом, Радујевац, 15/27. фебруар 1858; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. фебруар / 7. март 1858.

¹¹⁰¹ Т. М. Бацетић, *Стара Србија. Прошлост, садашњост, народни живот и обичаји*, превод, речник и регистри Д. Аранитовић, Београд 2001, 35–36.

¹¹⁰² СЗУ, II, 2, 120–132.

¹¹⁰³ *Исто*.

Намесништва од 21. новембра 1839. прописано је да у свим карантинима, почевши од 30. новембра, карантински период буде спуштен са десет на седам дана.¹¹⁰⁴

Вести о појави куге у Пазарцику, Силистрији, Туртукају, Призрену и Скадру током 1840. праћене су са нарочитом пажњом. Пошто се није знало ништа конкретно о истинитости гласина, карантини су стављени у стање предострожности. На крају се показало да се куга појавила само у једном селу код Туртукаја, док је у свим осталим деловима Османског царства није било.¹¹⁰⁵ Исте године велику пажњу је привукла вест о појави куге у Нишу и Лесковцу. Поводом тога издато је наређење Крајинском, Црноречком, Гургусовачком, Алексиначком и Крушевачком окружном начелству да дуплирају број стражара на пограничној линији, а и да се повиси карантински период у случају да се потврди истинитост вести. Пошто се вест показала лажном, задржан је и даље седмодневни карантински период и умањен је број стражара.¹¹⁰⁶ Године 1842. због повољних здравствених прилика у суседним провинцијама османске државе одређен је једнодневни карантински период.¹¹⁰⁷

Када су се 1847. појавиле овчије богиње у суседним османским провинцијама Министарство унутрашњих дела је издало наређење да се повиси карантински период за овце на 10 дана, а неизрађени производи од оваца (вуне, коже) да се подвргну петанестодневном карантинском периоду.¹¹⁰⁸

Поводом вести да се у Нишу појавила болест од које људи напрасно умиру, директор Алексиначког карантина Василије Теодоровић издао је налог да се карантински период продужи на 10 дана. Након тога је упутио писма својим пријатељима у Нишу да би видео о чему је реч, али је и послао једног карантинског чиновника на лице места. На крају је и сам директор отишао у Ниш. Разговарајући са турским војним лекаром Робертом, Теодоровић се уверио да је реч о врућици, то јест да су људу умирали од високе температуре. Највише оболелих било је око Божића 1848. и болест је највише погодила сиромашно становништво. Од 2.000 низама, колико их је тада било у Нишу, разболело се њих 120, а осам је преминуло. Пошто се уверио да није реч о заразној болести, Теодоровић је издао наређење да се карантински период у Алексиначком карантину спусти на 24 часа.¹¹⁰⁹

Посебне мере предострожности на српско-турској граници предузете су због појаве говеђе куге (*pestis bovina*) која је харала у Србији суседним пределима крајем 40-их и почетком 50-их година XIX века. Говеђа куга се најпре појавила у Влашкој и Молдавији 1844, а затим у Видинском санцаку. Од почетка појаве говеђе куге српска влада је почела да предузима мере

¹¹⁰⁴ НС, бр. 49, 11/23. новембар 1839.

¹¹⁰⁵ ДАС, МУД–С, 1840, ДП, бр. 117, 132, 146, 212, 295, 348, 360, 423, 429, 491, 493, 529, 558, 594, 671, 675, 789, 1021.

¹¹⁰⁶ ДАС, МУД–С, 1840, Ф Ш, Р 103, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 4/16. фебруар 1840; И. Момировић – истом, Алексинац, 4/16. фебруар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. фебруар 1840; исто – Начелствима Окружја крајинског, црноречког, гургусовачког, алексиначког и крушевачког, Београд, 9/21. фебруар 1840; исто – Државном савету, Београд, 9/21. фебруар 1840; С. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. фебруар 1840; И. Момировић – истом, Алексинац, 13/25. фебруар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Намесништву, Београд, 15/27. фебруар 1840; И. Момировић – истом, Алексинац, 20. фебруар / 3. март 1840; Ј. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 3/15. март 1840.

¹¹⁰⁷ ДАС, МИД–И, 1842, Ф Ш, Р 4, Ага Хусејин-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Видин, 25. ребулахир 1258 / 4. јун 1842; кнез М. М. Обреновић – Ага Хусејин-паша, Београд, 16/28. јун 1842.

¹¹⁰⁸ ДАС, МУД–С, 1847, Ф V, Р 121, Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству финансија, Београд, 13/25. децембар 1847.

¹¹⁰⁹ ДАС, МУД–С, 1848, Ф IV, Р 18, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 2/14. јануар 1848; З. Живковић – В. Теодоровићу, Суповац, 3/15. јануар 1848; В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 4/16. јануар 1848; исти – истом, 11/23. јануар 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Аустријском конзулату у Београду, Београд, 15/27. јануар 1848; исто – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 15/27. јануар 1848; исто – Алексиначком карантину, Београд, 27. јануар / 8. фебруар 1848; В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. фебруар 1848.

предострожности.¹¹¹⁰ Министарство иностраних дела је замолило видинског и нишког валију да предузму неопходне мере ради спречавања даљег ширења говеђе куге. Са друге стране Министарство унутрашњих дела је издало налог пограничним санитарним установама на источној и југоисточној граници Србије да се не дозволи увоз стоке у земљу, док стока не издржи петанестодневни карантински период и два пута се добро окупа. Забрањен је увоз неизрађених сточних производа, док су се израђени производи могли увозити, али тек након петанестодневног карантирања.¹¹¹¹

Строжије мере су предузете од 1848, када се говеђа куга појавила у селима Нишког санцака. Министарство унутрашњих дела је издало налог да се добро мотри на границу, да не би прелазила стока из суседних османских провинција у Србију. Начелницима пограничних округа на источној и југоисточној српској граници је издато наређење да изађу на границу својих округу или упуте своје помоћнике, те да заједно са среским начелницима одреде места за пикете између караула, да би се у потпуности обезбедио погранични кордон. Након обележавања места за пикете требало је да се подигну дрвене колибе за стражаре уз помоћ народа и поставе стражари из околних села. На сваком пикету је требало поставити по три стражара на чело са буљукбашом. Среским начелницима је наложено да током трајања опасности од преноса говеђе куге излазе често на границу или шаљу своје помоћнике, да би се увидело да ли се на кордону спроводе све превиђене мере.¹¹¹²

Пошто су сељани из Нишке казе бацали лешеве угинуле стоке у Јужну Мораву, издато је наређење да се строго води рачуна да угинула стока не дође реком до српске границе. У случају да лешеве испливају на српску обалу, требало их је дубоко закопати у земљу. Житељима српских пограничних села је због тога издато наређење да могу своју стоку пуштати најмање на један сат од границе, а на истој удаљености да могу обрађивати своје њиве и ливаде.¹¹¹³

У складу са налогом Министарства унутрашњих дела окружни начелници су изашли на терен заједно са среским начелницима, подigli пикете и поставили по три стражара на челу

¹¹¹⁰ В. Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 180–192; D. Divljanović, *Goveda kuga u Srbiji i njenom susedstvu tokom XIX veka (1802–1882)*, Београд 1969, 11–15.

¹¹¹¹ ДАС, МУД–С, Ф VI, Р 31, 1847, Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18. фебруар / 2. март 1847; Васиф Мехмед-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 25. ребулахир 1269 / 11. април 1847; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 3/15. април 1846; 1847, Ф VI, Р 32, Попечитељство унутрашњих дела – Алексиначком, Радујевачком и Рашком карантину и полукарантину Пандирало, Београд, 14/26. март 1847.

¹¹¹² ДАС, МУД–С, 1848, Ф V, Р 121, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 31. јануар 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Радујевачком и Рашком карантину и полукарантину Пандирало, Београд, 3/15. фебруар 1848; М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 6/18. фебруар 1848; С. Јовановић – истом, Гургусовац, 6/18. фебруар 1848; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 8/20. фебруар 1848; Ј. М. Теодоровић – истом, Крушевац, 10/22. фебруар 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја чачанског, крушевачког, алексиначког, гургусовачког, црноречког и крајинског, Београд, 10/22. фебруар 1848; исто – Државном савету, Београд, 10/22. фебруар 1848; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. фебруар / 2. март 1848; исти – истом, Београд, 23. фебруар / 6. март 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја чачанског, крушевачког, алексиначког, гургусовачког, црноречког и крајинског, Београд, 26. фебруар / 9. март 1848; Ф I, Р 4, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 29. фебруар / 12. март 1848.

¹¹¹³ ДАС, МУД–С, 1848, Ф V, Р 121, М. Васиљевић – Начелству Окружја крушевачког, Аранђеловац, 18. фебруар / 1. март 1848; Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 18. фебруар / 1. март 1848; Ђ. Вучковић – истом, Алексинац, 19. фебруар / 2. март 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја чачанског, крушевачког, алексиначког, гургусовачког, црноречког и крајинског, Београд, 20. фебруар / 3. март 1848; исто – истима, Београд, 24. фебруар / 7. март 1848; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, 25. фебруар / 8. март 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја јагодинског и ћупријског, Београд, 27. фебруар / 10. март 1848; А. Вукићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 27. фебруар / 10. март 1848; М. Дабић – истом, 27. фебруар / 10. март 1848; Ј. Наумовић – истом, Зајечар, 4/16. март 1848; Ј. М. Перуничкић – истом, Чачак, 29. март / 10. април 1848.

са буљкбашом.¹¹¹⁴ Да би се видело да ли је све урађено у складу са налогом Министарства одређен је мајор Атанасије Милојевић да обиђе погранични кордон од Радујевца до Рашке. Обилазећи погранични кордон Милојевић је свуда нашао да је све урађено како треба. У складу са његовим мишљењем постављени су још један у Алексиначком и два пикета у Гургусовачком округу. Након обиласка пограничног кордона Милојевић се жалио да је велики део пута морао да прелази пешке, посебно обилазећи пограничну линију у врлетном Гургусовачком округу: „Ни Ханибал картагински вожд идући преко Пиринејских гора, ни Дибих, идући преко Балкана, нису уложили оволику муку и труд који сам ја уложио спуштајући се и пењући се по Гургусовачком окружју. Морао сам много ићи пешке и добио сам болест у ногама, грчку подагру.“¹¹¹⁵

До краја 1848. постављен је 81 пикет са буљкбашом и по три стражара. У Чачанском је постављено пет, у Крушевачком 35, у Алексиначком пет, у Гургусовачком 24, у Црноречком пет и у Крајинском округу седам пикета. Поред тога, караулама Топољаку, Курилову и Црквишту у Сврљишком срезу придодат је још по један стражар, док су на Лешју у Тимочко-заглавском срезу, где није постојала погранична ограда, постављена два стражара. Према томе 1848. на пограничној линији од Радујевца до Рашке постављени су још 81 буљкбаша и 248 стражара.¹¹¹⁶

Предузете мере безбедности ефикасно су спровођене током 1848. године. Погранична Окружна начелства и карантини ревностно су пратили ширење говеђе куге у суседним османским провинцијама. Према њиховима сазнањима говеђа куга се ширила по селима Нишке и Пиротске казе и у Видинском санцаку. Када се од пролазећих путника сазнало на Рашком карантину да се говеђа куга појавила у Новом Пазару, одмах је упућен један карантински службеник да провери тачност информације. Према извештају поменутог службеника говеђа куга се појавила у Призрену, Ђаковици и околним селима, као и у околини Вучитрна, који је био два сата удаљен од границе Новопазарске казе. Због тога је новопазарски мутеселим писао вучитрнском мудиру Махмуд-бегу да изда налог у својој кази да се удаљи сва стока на сат времена од границе са Новопазарском казом. Својим буљкбашама на граници са Вучитрнском, Приштинском и Пећком казом поменути мутеселим је издао наређење да се никако не пропуштају кола са воловима и стока на територију Новопазарске казе.¹¹¹⁷

¹¹¹⁴ ДАС, МУД–С, 1848, Ф V, Р 121, М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 20. фебруар / 3. март 1848; С. Јовановић – истом, Гургусовац, 21. фебруар / 4. март 1848; Ј. Наумовић – истом, Зајечар, 23. фебруар / 6. март 1848; С. Јовановић – истом, Гургусовац, 24. фебруар / 7. март 1848; А. Вукићевић – истом, Гургусовац, 25. фебруар / 8. март 1848; М. Драгићевић – Начелству Окружја чачанског, на Рашкој, 24. фебруар / 7. март 1848; Ј. М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 28. фебруар / 11. март; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја црноречког, 30. март / 11. април 1848; Ј. Наумовић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 18/30. март 1848; Ј. М. Теодоровић – истом, Крушевац, 23. март / 4. април 1848; ДС, 1848, 43.

¹¹¹⁵ ДАС, МУД–С, 1848, Ф V, Р 121, Попечитељство унутрашњих дела – Државном савету, Београд, 26. фебруар / 9. март 1848; исто – А. Милојевићу, Београд, 12/24. март 1848; М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 27. март / 8. април 1848; А. Николић – Санитетском одељењу, Београд, 2/14. април 1848; А. Милојевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 23. март / 4. април 1848; исти – истом, Зајечар, 1/13. април 1848; исти – истом, Неготин, 2/14. април 1848; М. Христић – истом, Радујевац, 5/17. април 1848; А. Милојевић – истом, Неготин, 6/18. април 1848; А. Ненадовић – А. Милојевићу, Београд, 20. април / 2. мај 1848; исти – Начелствима Окружја чачанског, крушевачког, алексиначког, гургусовачког, црноречког и крајинског, Београд, 20. април / 2. мај 1848.

¹¹¹⁶ ДАС, МУД–С, 1848, Ф V, Р 121, Попечитељство унутрашњих дела – Државном савету, Београд, 4/16. децембар 1848.

¹¹¹⁷ ДАС, МУД–С, 1848, Ф V, Р 121, А. Павловић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 19/31. мај 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком карантину, Београд, 25. мај / 6. јун 1848; А. Павловић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 2/14. јун 1848; С. Јовановић – истом, Гургусовац, 4/16. јул 1848; исти – истом, Гургусовац, 3/15. август 1848; М. Христић – истом, Радујевац, 1/13. септембар 1848; исти – истом, Радујевац, 13/25. септембар 1848; исти – истом, Радујевац, 28. септембар / 10. октобар 1848; Д. Стефановић – истом, Рашка, 5/17. октобар 1848; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја чачанског, крушевачког, алексиначког, гургусовачког, црноречког и крајинског, Београд, 8/20. октобар 1848; Ј. Гавриловић

Према извештајима Алексиначког карантина и пограничних окружних начелника говеђа куга је током пролећа и лета 1849. постепено ишчезавала из села у Нишком санџаку.¹¹¹⁸ Док се будно пратило да се не пренесе говеђа куга у Србију из Видинског и Нишког санџака, пренета је из суседне Влашке. Говеђа куга се најпре појавила у селима Кључког среза, Бурдељу и Раткову, која су се налазила близу Дунава. Током лета и ране јесени говеђа куга се проширила на околна места, између осталог и на Радујевац и Кладово. Одмах након појаве говеђе куге у Кључком срезу формирана је комисија која је имала задатак да испита стање на терену и спречи даље ширење заразе. Подручје захваћено говеђом кугом било је опкољено са свих страна стражама, да се болест не би даље преносила. Крајем године на терен је послат помоћник министра унутрашњих дела Александар Ј. Ненадовић, који је одређен за главног члана комисије.¹¹¹⁹

Комисија за сузбијање говеђе куге на челу са Александром Ј. Ненадовићем успела је почетком 1850. да сузбије даље ширење заразе. Да постигнути резултати не би били поништени, Ненадовић се договорио са османским властима у Фетисламу и Ада Калеу да се Турци придржавају следећих санитарских мера. Оба града да се очисте од говеђих отпадака, а градска говеда 14 дана да се држе у граду. После тога се могу пуштати само у околини тврђаве и под надзором чобана, а никако близу Дунава, одакле се лако могла пренети зараза. Сирове говеђе коже и производи од истих да се ставе под кључем на једном месту у граду. Када Турци прелазе у Влашку да их прати српски латов. Османске власти да одреде по једног свог човека који ће заједно са једним српским чиновником да прегледа шта се све уноси и износи из Фетислама и Ада Калеа.¹¹²⁰

Пошто је у марту поменуте године говеђа куга била у потпуности сузбијена на простору Кључког среза, Комисија је распуштена. Међутим, поједине мере предострожности и даље су остале на снази. Требало је редовно обилазити пограничну линију и строго водити рачуна да се говеђа куга више не пренесе у Србију. Радујевачком карантину је наложено да добро прати ширење говеђе куге у суседству и добро прегледа све лађе које пролазе поред карантина.

– Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 8/20. октобар 1848; исти – истом, Неготин, 14/26. октобар 1848; А. Моловић – истом, Мокра гора, 16/28. октобар 1848; М. Христић – истом, Рашка, 27. октобар / 8. новембар 1848; Д. Стефановић – истом, Зајечар, 28. октобар / 9. новембар 1848; Ј. Николајевић – истом, Гургусовац, 29. октобар / 10. новембар 1848.

¹¹¹⁸ ДАС, МУД–С, 1849, Ф II, Р 5, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 6/18. март 1849; исти – истом, Алексинац, 13/25. март 1849; исти – истом, Алексинац, 20. март / 1. април 1849; исти – истом, Алексинац, 27. март / 8. април 1849; исти – истом, Алексинац, 1/14. април 1848; Ф II, Р 6, С. Јовановић – истом, Гургусовац, 30. април / 12. мај 1849; Ј. М. Теодоровић – истом, Крушевац, 30. април / 12. мај 1849; Ф II, Р 7, В. Теодоровић – истом, Алексинац, 29. мај / 10. јун 1849.

¹¹¹⁹ ДАС, МУД–С, 1849, Ф I, Р 39, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја пожаревачког, Београд, 27. јун / 9. јул 1849; Ф. Бихеле – Попечитељству унутрашњих дела, Грабовица, 21. јул / 2. август 1849; М. Христић – истом, Радујевац, 8/20. август 1849; кнез А. Карађорђевић – истом, Београд, 22. август / 3. септембар 1849; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 23. август / 4. септембар 1849; М. Христић – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 18/30. септембар 1849; С. Петровић, Ф. Бихеле – истом, Кладово, 24. септембар / 6. октобар 1849; Попечитељство унутрашњих дела – Комисији за борбу против говеђе куге, Београд, 24. септембар / 6. октобар 1849; Ј. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 28. септембар / 10. октобар 1849; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 28. септембар / 10. октобар 1849; исто – Комисији за борбу против говеђе куге, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1849; П. Маринковић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 27. октобар / 8. новембар 1849; исти – истом, Неготин, 31. октобар / 12. новембар 1849; С. Петровић – истом, Кладово, 1/13. новембар 1849; Ј. Гавриловић – истом, Неготин, 16/28. новембар 1849; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 25. новембар / 7. децембар 1849; В. Михаиловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији*, 196–203; Д. Ђивљановић, *nav. delo*, 23–28.

¹¹²⁰ ДАС, МУД–С, 1850, Ф IV, Р 14, А. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, Каменица, 31. јануар / 12. фебруар 1850; исти – истом, Кладово, 10/22. фебруар 1850; исти – истом, Кладово, 10/22. фебруар 1850; исти – истом, Кладово, 14/26. фебруар 1850; Ф II, Р 38, А. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, Кладово, 28. март / 9. април 1850; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 29. март / 10. април 1850.

Франц Бихеле, окружни ужички лекар и члан Комисије за сузбијање говеђе куге, због ревности коју је показао током борбе против ширења заразе, именован је за директора Радујевачког карантина са годишњом платом од 350 талира и додатком од 50 талира.¹¹²¹

Вести о појави говеђе куге у Новопазарској и Сјеничкој кази довели су крајем 1850. до појачаних мера опреза. Радован Павловић, надзиратељ састанка Василијина чесма, прешао је преко границе да се распита каква је заиста ситуација. Пошто је потврђено да се говеђа куга појавила у поменутих казама, на граници Ужичког округа је подигнуто 34 пикета.¹¹²² Следеће године је повећан број пикета у Студеничком срез, а у Рашком и Мокрогорском карантину је издато наређење да се не дозволи увоз говеда и неизрађаних говеђих производа. Ужичком, Подринском и Шабачком начелству наређено је да се предузму мере предострожности због појаве говеђе куге у суседном Зворничком санцаку.¹¹²³ Са друге стране, Окружним начелствима Крајинског, Црноречког, Гургусовачког и Алексиначког округа је издато наређење да се укину сви привремени пикети. Одлука је донета на основу извештаја Франца Бихела, који је по налогу Министарства унутрашњих дела прелазео у Видински санцак и Влашку, да извиди ситуацију на терену. Према његовом извештају говеђа куга је престала у Видинском санцаку пре годину и по дана, а у Влашкој тек недавно. Због тога је дозвољен и увоз стоке из Видинског санцака. Пре преласка у Србију, стоку је био дужан да прегледа директор Радујевачког карантина.¹¹²⁴

Мере опрезности против говеђе куге биле су на снази и током наредних година, то јест све до крај 50-их година. Појединачне вести о говеђој куги у Босанском ејалету и Видинском санцаку, налагале су да се буде на опрезу. Мере предострожности појачане су 1858. године, када се говеђа куга појавила у пограничним селима Видинског санцака. Поново су постављени пикети на којима су мештани пограничних села наизменично стражарили. Наређено је да стока буде удаљена од границе и да се строго одржавају страже на пограничном кордону. Запређено је строгим казнама потенцијалним прекршиоцима наредбе.¹¹²⁵

Пограничне османске власти

После стицања аутономног статуса Кнежевина Србија је у Османском царству званично имала ранг ејалета – ејалет Србија или Српски ејалет.¹¹²⁶ Ејалети су представљали највеће административно-територијалне јединице у Царству од краја XIV века, када је основан први ејалет Румелија, а затим и Анадолија. Крајем XVIII и почетком XIX века у Османском царству је постојало 29 ејалета.¹¹²⁷ У складу са законом о провинцијској управи из 1834. започело је

¹¹²¹ ДАС, МУД–С, 1850, Ф IV, Р 14, Попечитељство унутрашњих дела – Радујевачком карантину, Београд, 6/18. март 1850; исто – Начелствима Окружја крајинског, црноречког, гургусовачког, алексиначког, крушевачког и чачанског, Београд, 13/25. март 1850; исто – А. Ненадовићу, Београд, 13/25. март 1850; исто – Радујевачком карантину, Београд, 13/25. март 1850; А. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, Грабовица, 20. март / 1. април 1850; исти – истом, Грабовица, 20. март / 1. април 1850; Ф III, Р 40.

¹¹²² ДАС, МУД–С, 1850, ДП, бр. 1874, 1877, 1895, 2026, 2068.

¹¹²³ ДАС, МУД–С, 1851, ДП, бр. 452, 495, 1531.

¹¹²⁴ ДАС, МУД–С, 1851, ДП, бр. 500, 789, 970, 1017, 1222, 1239, 1254, 1451–1454; 1853, Ф IV, Р 53.

¹¹²⁵ ДАС, МУД–С, 1852, Ф II, Р 91, А. Срећковић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 19. јун / 1. јул 1852; 1857, ДП, бр. 1358; 1858, Ф VI, Р 40, Ф. Бихеле – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 2/14. фебруар 1858; исти – истом, 19. јун / 1. јул 1858; Попечитељство унутрашњих дела – Радујевачком карантину, Београд, 4/16. август 1858; исто – истом, Београд, 21. август / 2. септембар 1858; П. Б. Мутавцић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 30. септембар / 12. октобар 1858; Р. Стефановић – истом, Зајечар, 25. новембар / 7. децембар 1858.

¹¹²⁶ АСАНУ, ИЗ, 1402; S. Rizaj, *Šta je predstavljao srpski ejalet, a šta beogradski muhafizluk*, 329–331; E. Özkan, *нав. дело*, 63–65, 118–119.

¹¹²⁷ T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988, 30; O. Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, Elazığ 1997, 7; исти, *Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeyilikler, Eyaletler, Kapitanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362–1799)*, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 9, Ankara 2002, 892.

административно-територијално преустројство османске државе, што је имало за резултат стварање нових ејалета. Средином XIX века Османско царство је било подељено на 46 ејалета. Европски део Османског царства био је подељен на 15 ејалета, у оквиру којих су урачунате аутономне кнежевине Влашка и Молдавија, као и српска кнежевина и град Београд, о чему је већ било речи. Поред наведена четири, у европском делу Царства постојали су и следећи ејалети: Једренски/Чирменски, Силистријски, Видински, Нишки, Скопски, Босански, Румелијски, Јањински, Солунски, Цаирски (Егејска острва) и Критски.¹¹²⁸

Кнежевина Србија се граничила са четири ејалета: Видинским, Нишким, Скопским и Босанским. Видински ејалет је административно био подељен на Видински, Трновски и Сливенски санџак, док су се у саставу Нишког ејалета налазили Нишки, Софијски, Самоковски и Ћустендилски санџак.¹¹²⁹ Треба нагласити да је формирање Нишког санџака, па самим тим и Нишког ејалета започело после доношења Закона о ејалетима, а завршено 1844. године, када је након угушења арнаутске антиреформне побуне Дервиша Цара (1843–1844), коначно расформиран некадашњи Крушевачки санџак. Лесковачка, Прокупачка и Куршумлијска каза које су се налазиле под контролом Исмаил-паше Абдипашазадеа, последњег мутесарифа Крушевачког санџака, тада су прикључене Нишком санџаку. Од тог тренутка Нишки санџак је био подељен на пет каза: Ниш, Прокупље са Куршумлијом, Лесковац, Пирот и Берковица.¹¹³⁰

Формирања ејалета Скопље је такође завршено после угушења побуне Дервиша Цара. Скопски ејалет се делио на Скопски (казе Скопље, Куманово, Врање, Крива Паланка, Кратово, Тетово и Кочани), Призренски (казе Призрен, Алтин, Ибали, Ђаковица и Пећ) и Приштински санџак (казе Приштина, Гњилане, Ново Брдо и Вучитрн).¹¹³¹

У XVIII и почетком XIX века Босански ејалет је био подељен на Босански, Херцеговачки, Зворнички и Клишки санџак. У складу са централизацијом државне управе у Османском царству за време султана Махмуда II и Абдул Меџида извршено је административно преустројство Босанског ејалета. Кључни тренутак је представљала успешна акција мушира и румелијског сераскера Омер-паше Латаса (1850–1851), што је имало за резултат спровођење танзиматских реформи у ејалету Босна. Од 1851. Босански ејалет је био подељен на седам санџака: Сарајево, Травник, Бања Лука, Зворник, Бихаћ, Херцеговина и Нови Пазар.¹¹³²

У историографији је дуго остало неразјашњено питање формирања Новопазарског санџака. Хазим Шабановић је тврдио да је Новопазарски санџак основан 1790, а укинут 1817, док су Хамдија Крешевљаковић и Хамдија Капиџић тврдила да је Новопазарски санџак основан управо 1817. године. Иако је Ахмед С. Алиџић указао на неодрживост наведених

¹¹²⁸ АСАНУ, ИЗ, 1402; СН, бр. 4, 13/25. јануар 1847; К. Н. Karpat, *нав. дело*, 15–16; Е. Özkan, *нав. дело*, 63–130.

¹¹²⁹ АСАНУ, ИЗ, 1402; Е. Özkan, *нав. дело*, 78–79, 108–109, 127, 128–129; А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Сарајево 1983, 22; В. Стојанчевић, *Ниш 1804–1878*, Историја Ниша I, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године, гл. ур. Д. Милић, Ниш 1983, 276; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 7.

¹¹³⁰ ДАС, МУД–С, 1843, Ф II, Р 78, Ј. Вукомановић – Попечитељству унутрашњих дела, Јанкова Клисуре, 17/29. април 1843; 1844, Ф II, Р 5, В. Теодоровић – истом, Алексинац, 29. мај / 10. јун 1844; исти – истом, Алексинац, 21. септембар / 3. октобар 1844; 1845, Ф IV, Р 99, исти – истом, Алексинац, 22. јануар / 3. фебруар 1845; МИД–И, 1848, Ф III, Р 14, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 16/28. март 1848; АСАНУ, ИЗ, 1402; S. Rizaj, *Ustrojstvo Niškog ejaleta*, Врањски гласник VI (1970), 305–314; Е. Özkan, *нав. дело*, 78–79, 108–109, 127, 128–129.

¹¹³¹ АСАНУ, ИЗ, 1402; ДАС, МИД–И, 1849, Ф III, Р 50, Васиф Мехмед-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 27. цемазулахир 1265 / 20. мај 1849; Ф III, Р 51, Хафис Мехмед-паша – А. Петронијевићу, Скопље, 19. реџеп 1265 / 10. јун 1849; S. Rizaj, *Moderna osmanska vlast u Vranjskoj i Preševskoj kazi (1839–1912)*, Врањски гласник VII (1971), 96; Е. Özkan, *нав. дело*, 78–79, 108–109, 127, 128–129.

¹¹³² А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 17–76; СН, бр. 127, 18/30. новембар 1858, бр. 128, 20. новембар / 2. децембар 1858.

тврдњи, у историографији је прихваћено нетачно датирање Хазима Шабановића. Аличић је истакао да се Нови Пазар у изворима османског порекла све до 1835. наводи као седиште Новопазарске казе Босанског санцака. Поменуте године Нови Пазар се у османским изворима први пут помиње као седиште санцака, али се након тога јавља само као седиште истоимене казе, све до 1851, када је, према његовом мишљењу, формиран Новопазарски санцак.¹¹³³ Важно је нагласити на овом месту да је формирање санцака Нови Пазар представљало вишегодишњи процес, започет 1834. доношењем више пута помињаног Закона о ејалетима. Новопазарски мутеселим је до 1849. имао надлежности на територији Новопазарске, Митровачке, Сјеничке и Нововарошке казе.¹¹³⁴ Године 1849. под надлежност новопазарског мутеселима потпали су казе Трговиште са Рожајем и Бјело Поље са Бихором, које су се до тада налазиле у саставу Скадарског санцака, а након тога и Вишеградска каза.¹¹³⁵ Године 1851. на чело Новопазарског санцака је постављен кајмакам, уместо дотадашњег вишегодишњег мутеселима Јусуф-бега Ферхатагића, чиме је завршен процес започет 1834, то јест завршено је формирање санцака Нови Пазар. Самим тим формирање Новопазарског санцака представљало је вишегодишњи процес, условљен напретком централизације државне управе у Босанском ејалету.¹¹³⁶ Узимајући у обзир наведене чињенице, треба одбацити тврдње Хазима Шабановића да је Новопазарски санцак након укидања 1817, поново формиран 1865, а што је прихваћено у домаћој историографији.¹¹³⁷

Користимо прилику и да укажемо на нетачности које се често наводе и за простор Херцеговачког санцака. У историографији је устаљено мишљење да је Херцеговачки санцак у периоду од 1833. до 1851. био административно одвојен од Босанског ејалета или да је у том периоду имао ранг ејалета.¹¹³⁸ Столачки капетан Али-ага Ризванбеговић, који је остао привржен султану Махмуду II (1808–1839) за време антиреформне побуне босанских капетана (1831–1832), уздигнут је 14. јануара 1833. на ранг везира и именован за мутесарифа Херцеговачког санцака.¹¹³⁹ Чињеница да су валије Босанског ејалета имале исти ранг као и херцеговачки мутесариф, то јест ранг везира, утицала је да Али-паши Ризванбеговић, којег је народ прозвао по гради Стоцу Сточевићем и „малим царем“ у Херцеговини, не буде подређен босанским валијама, већ само султану и Високој Порти. У томе се огледао посебан положај Херцеговачког санцака у Босанском ејалету.¹¹⁴⁰ Зато је важно нагласити да Херцеговачки

¹¹³³ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959, 232; А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 23–26, 61.

¹¹³⁴ ДАС, МУД–С, 1842, Ф II, Р 69, А. Николић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 18/30. јануар 1842; МУД–II, 1845, Ф VI, Р 3, М. Трифуновић – истом, Ужице, 14/26. април 1845; 1846, Ф VI, Р 26, исти – истом, Ужице, 11/23. мај 1846; МИД–II, 1846, Ф V, Р 2, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. мај 1846; МУД–С, 1849, Ф II, Р 6, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 14/26. април 1849; исти – истом, Мокра Гора, 21. април / 3. мај 1849.

¹¹³⁵ ДАС, МИД–II, 1849, Ф III, Р 54, М. Драгићевић – Попечитељству иностраних дела, Чачак, 28. април / 10. мај 1849; исти – истом, Чачак, 14/26. мај 1849; СН, бр. 127, 18/30. новембар 1858; *Bosanski prijatelj, časopis sadržavajući potrebite, koristne i zabavne stvari, sv. III*, ur. I. F. Jukić Banjalučanin, Zagreb 1861, 76.

¹¹³⁶ ДАС, МУД–С, 1851, Ф II, Р 8, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 31. мај / 12. јун 1851; Ф II, Р 7, А. Павловић – истом, Рашка, 8/20. јун 1851; МИД–II, 1851, Ф IV, Р 2, Ф. Прибаковић – Начелству Окружја крушевачког, Бања, 12/24. јун 1851.

¹¹³⁷ Н. Šabanović, *нав. дело*, 233–234; Р. Петковић-Поповић, В. Шалипуровић, *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у XIX веку*, Прибој 1970, 10; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 8.

¹¹³⁸ Х. Ђурић, *Али-паша Ризванбеговић-Сточевић, херцеговачки везир*, *Годишњица Николе Чупића* 46 (1937), 219; Н. Šabanović, *нав. дело*, 232; Н. Kapidžić, *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Sarajevo 2001, 63; Н. Grandits, *Multikonfesionalna Hercegovina, Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu*, Sarajevo 2014, 44.

¹¹³⁹ Н. Kapidžić, *Iz istorije Hercegovine (početak vezirstva Ali-paše Rizvanbegovića)*, Gajret, kalendar za 1933, br. 5, 73–75; П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова, *Љбемонуси*, приредили В. Максимовић и Ј. Шекера, Сарајево, 1976, 46, 89–97; Н. Браčković, *Mala istorija događaja u Hercegovini, uvod i prevod s turskog* Z. Fajić, Prilozi za orijentalnu filologiju 34 (1985), 165–166.

¹¹⁴⁰ Ферман о именовану Али-паше Ризванбеговића за херцеговачког мутесарифа у рангу везира свечано је прочитан у Мостару 24. маја 1833. године. Након читања фермана Али-паша је одржао говор којим је истакао да од сада у Херцеговини све он одлучује: „Нико сада не треба да иде ни цару ни у Стамбол; ево вам Стамбол – Мостар, а ево вам и цара у Мостару. Код мене не требате посредника који би вас за новце доводили до мене, а

санџак није административно био одвојен од Босанског ејалета, већ да је остао у његовом саставу све време док је Али-паша управљао Херцеговачким санџаком (1833–1851).¹¹⁴¹ Наводе о постојању ејалета Херцеговина у поменутом периоду треба у потпуности одбацити, на шта је већ указано у историографији.¹¹⁴²

Херцеговачки санџак административно је био подељен на 15 каза: Дувно, Љубишки, Коњиц, Мостар, Благај, Почитељ, Столац, Требиње с Љубињем, Невесиње, Гацко са Пивом, Никшић, Фоча, Чајниче са Гораждем, Пљевља са Колашином, Шаранцима и Дробњаком и Пријепоље.¹¹⁴³

На чело ејалета су се налазиле валије, санџацима су управљали мутесарифи или кајмаками, а казама мудире или мутеселими. У Босанском ејалету су 1851. за управнике санџака постављени кајмаками, а за управнике каза мудире, уместо дотадашњих мутеселима.¹¹⁴⁴

Добросуседски односи

Српска влада је настојала да буде у коректним односима са управницима пограничних османских провинција. Приликом ступања на дужност нових валија у седиште ејалета најчешће су упућивани погранични окружни начелници или државни саветници да новодошавшем валији пренесу пријатељске поздраве од српског кнеза. Почетком 1845. државни саветник Милосав Здравковић Ресавац ишао је у Травник да посети новог валију Осман Нури-пашу.¹¹⁴⁵ Исте године државни саветник Јован Вељковић, црноречки окружни начелник Јеремија Здравковић и крајински окружни начелник Јеврем Гавриловић ишли су у Видин да поздраве новодошавшег валију Хајрудин-пашу.¹¹⁴⁶ Приликом поновног именовања за видинског валију Ага Хусејин-паше,¹¹⁴⁷ у Видин је упућен да му пожели добродошлицу војвода и кабинетски саветник Тома Вучић Перишић. Слање Вучића у Видин требало је да покаже Ага Хусејин-паша да српска влада и даље много полаже на његово пријатељство. Из

имадне ли ко какву потребу, нека слободно у опанцима, без пријаве и право иде мени и нека ми каже своју невољу. Ја сам онај исти Али-ага као и прије; ја ћу сам обућу опанке и гуњ, и поћи ћу пјешке куда желим“. Али-паша је био један од ретких провинцијских управника у Османском царству, који су управљали провинцијама у којима су рођени. У време његовог именовања циљ султана Махмуда II био је уклањање мање или више независних паша у османским провинцијама, ради централизације државне управе. П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова, *Љетописи*, 46–47, 97–98.

¹¹⁴¹ У званичним актима Османског царства Херцеговачки санџак се увек наводи као део Босанског ејалета. Е. Özkan, *нав. дело*, 78–79, 108–109, 127, 128–129.

¹¹⁴² А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 20.

¹¹⁴³ А. Boué, *La Turquie d'Europe, Tome III*, Pariz 1848, 190; *Bosanski prijatelj*, sv. III, 37; П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова, *Љетописи*, 98; Н. Kapidžić, *Ali-paša Rizvanbegović*, 65; С. Терзић, *Пљевља на путу у ново доба (1804–1913)*, Историја Пљеваља, ур. С. Терзић, Пљевља 2009, 187.

¹¹⁴⁴ Због тога поједини историчари наводе да су у Босанском ејалету за време Омер-паше успостављени кајмакамлаци и мудирлаци, уместо дотадашњих санџака и каза, што није тачно. Термини кајмакамлук и мудирлук су изведени од именица кајмакам и мудир, те самим тим никако не представљају називе нових управних јединица у Босанском ејалету, већ само недовољно прецизне синониме за санџак и казу. Н. Šabanović, *нав. дело*, 232–233; А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 61–62, 76; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 266; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, 119–183.

¹¹⁴⁵ ДАС, МУД–П, 1845, Ф I, Р 16, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 14/26. март 1845.

¹¹⁴⁶ ДАС, МУД–П, 1845, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 30. јун / 12. јул 1845.

¹¹⁴⁷ Ага Хусејин-паша био је валија Видинског ејалета у два наврата, први пут у периоду од 1833. до 1844, а други пут од 1846. до 1849. године.

тог разлога је Вучић, као једна од најзначајних политичких личности у Србији послат да му честита поновно именовање.¹¹⁴⁸

Убрзо након доласка новог нишког валије Мехмед Хуршид-паше 1851. у Ниш је послат алексиначки окружни начелник Јовица Николајевић. Николајевић је требало да преда нишком паши писма кнеза Александра и кнежевског представника Аврама Петронијевића, пренесе му њихове поздраве и увери га да ће му се излазити у сусрет у свему „што би могло допринети ка утврђивању доброг и пријатељског сношенија и споразумненија“. Нишки валија је лепо дочекао алексиначког окружног начелника и послао по њему писма за српског кнеза и кнежевског представника.¹¹⁴⁹ Године 1852. крушевачки окружни начелник Радован Петровић послат је да посети наследника Мехмед Хуршид-паше, Мехмед Бесим-пашу, те да му у име српског кнеза пожели добродошлицу. Мехмед Бесим-паша је био почаствован посетом крушевачког окружног начелника и куртоазно се изразио у писму српском кнезу како је задовољан што је постављен за валију „у суседству“ Кнежевине Србије.¹¹⁵⁰ Када је 1856. српска влада сазнала да је новоименовани босански валија Махмуд-паша кренуо из Трикале на своје ново опредељење у Сарајево, издала је налог Окружном начелству у Ужицу да пошаље помоћника Начелства на границу да поздрави пашу и пренесу му да је српском кнезу „мило што нам он долази у суседство“.¹¹⁵¹

Поједини османски провинцијски управници су својим изјавама и поклонима хтели да покажу да желе да одржавају добре односе са српском владом. Новоименовани адекалски мухафиз миралај Хајири-бег убрзо по доласку на своје опредељење 1840, обратио се писменим путем крајинском окружном начелнику, изјавивши да са српским властима жели да живи „у љубави и пријатељству“.¹¹⁵² Ага Хусејин-паша је приликом премештаја из Видина 1844. писао српском кнезу да његовом одласком неће престати пријатељски односи који су између њих постојали, те да ће и даље радити у Цариграду у корист Србије.¹¹⁵³ Пошто је убрзо добио одговор на писмо од српског кнеза, у коме му је између осталог кнез из куртоазије саопштио да му је тешко пало што он одлази из Видина, паша му је одговорио да његовим одласком у Цариград, неће нестати њиховог пријатељства.¹¹⁵⁴

Видински валија Хајрудин-паша послао је 1845. српском кнезу на поклон хата, којег му је предао мухурдар Рифат-бег. Мухурдара је на повратку у Видин испратио до Вршке Чуке

¹¹⁴⁸ Р. Ј. Поповић истиче да је Вучић одређен да оде у протоколарну посету у Видин како би се ублажило његово незадовољство према кнезу и влади са којима је био у сукобу. ДАС, МИД–И, 1846, Ф IV, Р 98; ДС, 1846, 431; *Преписка*, бр. 123; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 187.

¹¹⁴⁹ ДАС, МИД–И, 1850, Ф III, Р 17, А. Петронијевић – Ј. Николајевићу, Београд, 28. јул / 9. август 1850; Ф IV, Р 103, Ј. Николајевић – А. Петронијевићу, Алексинац, 3/15. август 1850.

¹¹⁵⁰ ДАС, МИД–И, 1852, Ф I, Р 210, Мехмед Бесим-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 13. цемазуелахир 1268 / 4. април 1852; Ф II, Р 64, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 27. март / 8. април 1852.

¹¹⁵¹ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 34, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 9/21. јануар 1856.

¹¹⁵² ДАС, МУД–П, 1840, Ф XIII, Р 346, 351.

¹¹⁵³ „Пријатељство оно, које између нас од толико времена постоји, удаљенијем мојим од вас неће се ни у чем умалити, и као што сам се и до сада свагда старао о ползи Вашој и отачества Вашег и овде и у Стамболу говорити и радити колико сам год гди могао, тако нећу пропустити и у напредак гди год будем колико год узмогу и с овим и делом старати се да вам полезним будем. Вас пак молим да ме удаљеног од вас не заборавите и гди год будем да ми пишете и о стању Вашем извештавате ме, чиме ћете ми свакад највеће задовољство причињавати.“ ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 170, Ага Хусејин-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 15. ребулелел 1260 / 4. април 1844.

¹¹⁵⁴ „Ја одлазим из Видина, но овим удаљенијем мојим из близкости Ваше Светлости пријатељска љубав наша неће ни најмањи умур трпити, јербо ја Вас у срдцу носим, и гди год будем за Вас ћу живити и о ползи Вашој и отачества Вашег словити и делом старати се. Свако одушевљење ја Вашој Светлости још једанпут понављам, с Богом и опет вас молим да ме не заборавите и да ме у драгом ми спомену пријатељства Ваше Светлости задржите, па као познатог вашег пријатеља о стању Ваше Св[етлости] и отачества Вашег гди год будем извештавате.“ ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 170, Ага Хусејин-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 3. ребулахир 1260 / 22. април 1844.

Гаја Стефановић, начелник Вражогрнског среза.¹¹⁵⁵ Хуршид-бег Салипаша, новоименовани мудар Прокупачке казе, убрзо по ступања на дужност 1848. обратио се српском кнезу обавестивши га при том да ћу му увек излазити у сусрет, као што му је препоручуно у Цариграду.¹¹⁵⁶

Поједини османски провинцијски управници су пролазили кроз Кнежевину Србију одлазећи на своје ново опредељење. Ферик Хусејин-паша, новопостављени мухафиз тврђаве Ада Кале, допутовао је 1841. на параброду из Цариграда до Радујевца, где је издржао карантински период. У мухафизовој пратњи је било укупно 15 лица. Мухафиза је приликом изласка из карантина поздравио са добродошлицом крајински окружни начелник Гаја Јеремић. У складу са његовом молбом обезбеђено му је 4 коња, док га је помоћник Окружног начелства пропратио до Ада Кале.¹¹⁵⁷

Када је румелијски валија Мустафа Нури-паша 1844. именован за видинског валију, кренуо је у Видин преко Србије. На српској граници дочекао га је алексиначки окружни благајник са једним чланом Окружног суда и неколико одабраних грађана, те га поздравио у име српске владе. Пошто је Мустафа Нури-паша са својом свитом од 103 лица одстојао једнодневни карантински период наставио је даљи пут преко Бање, Гургусовца, Зајечара и Вршке Чуке. Паша је поздрављен од представника српске власти свих срезова кроз које је пролазио. Током путовања кроз Србију коначно је у Бањи и Зајечару.¹¹⁵⁸

После смене са положаја нишког мухафиза Ђенч-ага 1844, најпре је кроз Србију прошао његов зет Садик Селимов, који је спороводио агин харем у пратњи 28 лица до Видина. Након тога, преко Алексиначког карантина је ушао у Србију Ђенч-ага у пратњи 12 лица. По изласку из карантина Ђенч-ага је посетио Јована Вучковића, алексиначког окружног начелника, те је потом наставио даљи пут преко Бање, Гургусовца, Зајечара и Вршке Чуке. Окружни и срески органи власти су му успут приређивали дочеке и конаке.¹¹⁵⁹

Новименовани нишки валија Ахмет Хафис-паша обратио се 1844. српском кнезу с молбом да се изађе у сусрет његовом људима Бајрам-аги и Хафис-аги, који спроводе његову свиту од Кусјака до Ниша преко српске Кнежевине. Нишком валији се изашло у сусрет, те су о трошку српске владе обезбеђени коначи и превоз за пашину свиту. Српску границу су прешли код Грамаде, докле их је испратио сврљишки срески начелник Стеван Недељковић. Укупни трошкови износили су 2.297 чаршијских гроша.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁵ ДАС, МУД–П, 1845, Ф VI, Р 10, Ј. Гавриловић - Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 30. новембар / 12. децембар 1845; А. Вукићевић – истом, Пожаревац, 30. новембар / 12. децембар 1845; Ф VI, Р 11, Ј. Здравковић – истом, Зајечар, 15/27. децембар 1845.

¹¹⁵⁶ „Вама и Вашем правитељству дању и ноћу нећу услугу одрећи, а на Вашу препоруку трудићу се да све у савршенство приведем.“ ДАС, МИД–И, 1848, Ф II, Р 133, Хуршид-бег Салипаша – кнезу А. Карађорђевићу, Прокупље, 22. јун / 4. јул 1848.

¹¹⁵⁷ Уочи доласка новог адекалског мухафиза у Радујевачки карантин видински валија је писао српском кнезу и Крајинском окружном начелству, молећи да се мухафизу изађе у сусрет приликом путовања кроз Србију. ДАС, МУД–П, 1841, Ф IX, Р 55, Ј. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 8/20. септембар 1841; Ф IX, Р 116, Г. Јеремић – истом, Неготин, 16/28. септембар 1841; МИД–И, 1841, Ф V, Р 37, Ага Хусејин-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Видин, 27. реџеп 1257 / 16. септембар 1841; Ђ. Протић – Начелству Окружја крајинског, Београд, 13/25. септембар 1841; кнез М. М. Обреновић – Ага Хусејин-паши, Београд, 11/23. октобар 1841.

¹¹⁵⁸ ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 170, Хусејин-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 15. рејулелвел 1260 / 4. април 1844; Ф I, Р 185, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 19. април / 1. мај 1844; МУД–П, 1844, Ф I, Р 12, исти – истом, Алексинац, 30. април / 12. мај 1844.

¹¹⁵⁹ ДАС, МУД–П, 1844, Ф I, Р 12, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 15/27. април 1844; Ј. Прокић – истом, Гургусовац, 15/27. април 1844; Ј. Здравковић – истом, Зајечар, 15/27. април 1844.

¹¹⁶⁰ ДАС, МУД–П, 1844, Ф XIII, Р 158, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. октобар / 1. новембар 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја крајинског, црноморског, гургусовачког и алексиначког, Београд, 20. октобар / 1. новембар 1844; Д. Стефановић – Попечитељству

Сазнавши у јесен 1844. да ће новопостављени босански валија Хаџи Халил Тамил-паша на путу за Босански ејалет проћи кроз Србију, српска влада је издала налог татар-аги Лазару Аранђеловићу Инцету да сачека пашу и његову свиту у Ниш и спроведе их до Београда. Босанском валији и његовој пратњи били су припремљени коначи у Алексинцу, Ражњу, Параћину, Јагодини, Баточини, Хасан-пашиној паланци, Коларима и Гроцкој. Путујући кроз Србију, паша је свуда лепо дочекан и пропраћен од представника српских власти. У Београду је провео недељу дана, а након тога је наставио даљи пут на параброду, док је државни татарин Тира спровео његову свиту до Рачанског карантина. Укупни трошкови дочека и пропраћивања босанског валије и његове свите износили су 9.218,41 чаршијских гроша.¹¹⁶¹

Новоименовани босански валија Мехмед Тахир-паша, путујући 1847. из Цариграда парабродом „Франц“ на своје ново опредељење задржао се кратко у Београду. Том приликом потрошено је 13.396,39 чаршијска гроша на дочек и гошћење босанског валије.¹¹⁶² Када је 1857. нишки мутесариф Васић-паша именован за мутесарифа Херцеговачког санџака, кренуо је на своје ново опредељење преко српске кнежевине. Српске власти су му изашле у сусрет приликом путовања и обезбедиле коначе на путу. У Србију је ушао преко Алексиначког карантина, а из Србије је изашао кроз Мокрогорски карантин.¹¹⁶³

Поред османских провинцијских управника кроз Србију су често пролазили нижи представници османске власти у суседним ејалетима. Мустафа-паша Бабић и Фазли-паша Шерифовић, који су током 30-их и 40-их година XIX века заузимали истакнуте положаје у администрацији Босанског ејалета, пролазили су 1845. кроз Србију приликом одласка у Цариград.¹¹⁶⁴ Приликом изласка из Рачанског карантина дочекао их је помоћник шабачког окружног начелника Јован Миловановић, лепо их угостио и испратио до Београда, одакле су наставили путовање парабродом. Укупни трошкови износили су 530,25 чаршијских гроша.¹¹⁶⁵

Ага Хусејин-паша се обратио 1847. српској влади с молбом да се омогући несметано путовање кроз Србију његовој ћерки, која се враћала у Ниш код свог супруга Васић Мехмед-паше. Пашинаца је прешла српску границу на састанку Вршка Чука, где су је свечано дочекали црноречки окружни начелник Јован Наумовић и зајечарски срески начелник Милија Јовановић. Пашинаца и њена свита преноћили су у Зајечару, а наредног дана су испраћени до Вратарнице, границе Црноречког и Гургусовачког округа, где ју је дочекао начелник Гургусовачког округ Гаја Јеремић. Пошто је преноћила у Гургусовцу, пашинаца је испраћена

унутрашњих дела, Неготин, 2/14. новембар 1844; Ј. Здравковић – истом, 2/14. новембар 1844; Г. Јеремић – истом, Гургусовац, 4/16. новембар 1844; А. Петронијевић – истом, Београд, 18/30. новембар 1844.

¹¹⁶¹ *Алексинац и околина*, бр. 278; ДАС, МУД–П, 1846, Ф II, Р 2, Д. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 12/24. јануар 1846; Р. Матејић – истом, Јагодина, 16/28. јануар 1846; Ф I, Р 1, М. Дабић – истом, Алексинац, 15/27. јануар 1846; Б. Ђорђевић – истом, Ђуприја, 15/27. јануар 1846; Ј. Николић – исто, Крагујевац, 31. јануар / 12. фебруар 1846; Т. Кузмановић – истом, Смедерево, 31. јануар / 12. фебруар 1846; Ј. М. Ресавац – истом, Београд, 4/16. фебруар 1846; Ј. Вучковић – истом, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1846; Д. Здравковић – истом, Шабац, 30. јануар / 11. фебруар 1846; Ф II, Р 2, А. Петронијевић – истом, Београд, 19/31. јануар 1846; исти – истом, Београд, 19/31. јануар 1846.

¹¹⁶² ДАС, МУД–П, 1847, Ф II, Р 8, Ј. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. август 1847; Н. Костић – истом, Београд, 15/27. август 1847; МИД–И, 1847, Ф III, Р 104.

¹¹⁶³ ДАС, МУД–П, 1857, Ф X, Р 3, Ј. Николајевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 2/14. октобар 1857; Ј. Наумовић – истом, Крушевац, 2/14. октобар 1857; Ј. М. Перуничкић – истом, Карановац, 4/16. октобар 1857; М. Јовановић – истом, Ужице, 30. септембар / 12. октобар 1857.

¹¹⁶⁴ За више о Мустаја-паши Бабићу и Фазли-паши Шерифовићу, види: В. Скорић, *Сарајево и његова околина*, passim; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни и турски нареди*, passim; F. Nametak, *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, Sarajevo 1980; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, passim; исти, *Omer-paša Latas*, passim.

¹¹⁶⁵ ДАС, МИД–И, 1845, Ф I, Р 223, Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 10/22. август 1845; Ф V, Р 12, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. септембар 1845; исти – истом, Београд, 13/25. новембар 1845; МУД–П, 1845, Ф VI, Р 7, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. август 1845; исти – истом, Београд, 31. август / 12. септембар 1845.

до Грамаде, одакле ју је преузела турска пратња из Ниша. Укупни трошкови око дочека и пропраћивања пашинице износили су 404,21 чаршијски грош.¹¹⁶⁶

У складу са молбом нишких османских власти омогућено је несметно путовање кроз српску кнежевину Мустафа Рефик-бегу, нишком малмудиру, који је био смењен, те је требало да путује у Цариград.¹¹⁶⁷ Смењени дефтердар Босанског ејалета Абдул Вахаб-ефендија, који је путовао за Цариград, обратио се српском кнезу са молбом да му се омогући несметано путовање кроз Србију. Абдул Вахаб-ефендији се изашло у сусрет, припремљени су коначи за њега и његов харем, а кроз Србију га је спровео државни татарин Јован Михаиловић.¹¹⁶⁸ Сарајевском кадији који је путовао за Видин са 4 женске особе и тру мушкара, издата је путна објава да може без проблема да путује кроз Србију.¹¹⁶⁹

У време немира у Босанском ејалету изазваних спровођењем танзиматских реформи Кнежевина Србија је постала привремено уточиште поједним управницима каза и санцака ејалета Босна. Хаџи Рустем-бег Хасанпаша, вишегодишњи мутеселим Сребреничке казе, смењен је 1842. због учесталих жалби хришћана и муслимана из поменуте казе против његове самовоље, која се огледала у наметању прекомерених пореза и кулука.¹¹⁷⁰ Хаџи Рустем-бег није се никада помирио са сменом, те је 1846. покушао оружаним путем да поврати свој некадашњи положај. Претрпевши пораз од зворничког мутеселима Махмуд-паше Видајића, Хаџи Рустем-бег је пребегао са својом пратњом преко Дрине у Кнежевину Србију. Привремено се сместио у Рогачицу, а затим је наставио даљи пут за Београд, одакле је отишао у Цариград. Министар унутрашњих дела Илија Гарашанин препоручио је српском капућехаји Кости Николајевићу да се заузму у Цариграду за Хаџи Рустем-бега.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁶ ДАС, МИД–И, 1847, Ф II, Р 149, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. јун 1847; А. Петронијевић – Начелствима Округа црноречког и гургусовачког, Београд, 10/22. јун 1847; Ј. Наумовић – Попечитељству иностраних дела, Зајечар, 3/15. јул 1847; Г. Јерemiћ – истом, Гургусовац, 2/14. јул 1847; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 15/27. јул 1847; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 24. јул / 5. август 1847; АСАНУ, ЈН, II/1, 2/22, Ага Хусејин-паша – Ј. Наумовићу, Видин, 13/25. јул 1847.

¹¹⁶⁷ ДАС, МИД–И, 1852, Ф II, Р 96, Абдул Осман-бег – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 5. рамазан 1268 / 23. јун 1852; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 17/29. јун 1852.

¹¹⁶⁸ ДАС, МИД–И, 1852, Ф VI, Р 51, Абдул Вахаб-ефендија – кнезу А. Карађорђевићу, Сарајево, 23. зилкаде 1268 / 8. септембар 1852; Ф VII, Р 49, Попечитељство иностраних дела – Начелствима Округа београдског, смедеревског, пожаревачког, ћупријског, алексиначког, Београд, 3/15. септембар 1852; Т. Кузмановић – Попечитељству иностраних дела, Смедерево, 17/29. новембар 1852; М. Јовановић – истом, Ћуприја, 27. новембар / 9. децембар 1852.

¹¹⁶⁹ ДАС, МУД–П, 1857, Ф IV, Р 152.

¹¹⁷⁰ ДАС, МИД–И, 1839, Ф I, Р 109, Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. децембар 1839; МУД–П, 1839, Ф VII, Р 143, М. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 15/27. децембар 1839; МИД–И, 1840, Ф I, Р 90, Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. децембар 1839 / 11. јануар 1840; исти – истом, Београд, 11/23. јануар 1840; Д. Радљевац – Попечитељству унутрашњих дела, Љубовија, 2/14. фебруар 1840; Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. фебруар 1840; исти – истом, Београд, 20. фебруар / 3. март 1840; исти – истом, Београд, 1/13. март 1840; исти – истом, Београд, 2/14. мај 1840; МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 98, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 11/23. јун 1841; 1842, Ф IV, Р 2, исти – истом, Лозница, 22. фебруар / 6. март 1842; Ф II, Р 145, Т. Солдатовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 5/17. април 1842.

¹¹⁷¹ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 52, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 7/19. новембар 1843; исти – истом, Лозница, 13/25. новембар 1843; МИД–И, 1846, Ф V, Р 2, исти – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 7/19. август 1846; исти – истом, Лозница, 12/24. август 1846; М. Трифуновић – истом, 14/26. август 1846; И. Чворић – истом, Лозница, 15/27. август 1846; исти – истом, Лозница, 24. август / 5. септембар 1846; Ф II, Р 192, А. Петронијевић – Ј. Арсенијевићу, Београд, 23. август / 4. септембар 1846; МУД–П, 1846, Ф I, Р 8, А. Ненадовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ваљево, 31. август / 12. септембар 1846; Ј. Вучковић – истом, Београд, 31. август / 12. септембар 1846; АСАНУ, КН, V/3, И. Гарашанин – К. Николајевићу, Београд, 19/31. мај 1847.

Хаџи Рустем-бег је 1848. поново именован за сребреничког мутеселима. Две године касније, због побуне која је избила у Босанском ејалету против румелијског сераскера и мушира Омер-паше Латаса, Хаџи Рустем-бег је поново привремено пребеглао у Србију. Након краћег временаведеног у Соколу, сребренички мутеселим се поново вратио у своју казу.¹¹⁷² Следеће године стражарно је спроведен преко Вишеграда у Цариград, са још 25 паша и бегова из Босанског ејалета, где им је суђено.¹¹⁷³

У жеку побуне босанског беговата у Кнежевину Србију је пребеглао и зворнички мутесариф Махмуд-паша Видајић са сином, зетом, 17 слугу и Осман-бегом, сином Махмуд-паше Тузлића. Пошто су издржали карантински период у Рачанском карантину упутили су се у Београд. Успут су им били припремљени конаци, док су их на границама округа кроз које су пролазили дочекивали представници окружних власти.¹¹⁷⁴ После краћег задржавања у Београду избегли босански прваци су наставили пут Цариграда. Кроз Србију их је пропратио Рашид-бег.¹¹⁷⁵ Када је оптужен у Цариграду да је био један од организатора устанка у Босанском ејалету против Омер-паше Латаса, Махмуд-паша Видајић се правдао да је он одмах након избијања устанка пребеглао у Србију, те да није ни учествовао у побуни.¹¹⁷⁶

После слома устанка у Босанском ејалету кроз Србију је спроведено 111 политичких осуђеника, међу којим су били Махмуд-паша Тузлић и Мустаја-паша Бабић. Од Рачанског карантина до карантина у Алексинцу спровео их је државни татарин Јован Михаиловић у друштву са бинбашом Сулејман-агом и 290 низама.¹¹⁷⁷ Прешавши српску границу код Алексинца наставили су даљи пут ка Цариграду, где су им изречене пресуде.¹¹⁷⁸

Начелници пограничних округа Кнежевине Србије, у складу са политиком српске владе, требало је да настоје да увек буду у добрим односима са пограничним османским властима. Приликом именовања Осман-паше за нишког валију у пролеће 1844, министар иностраних дела Мехмед Шекиб-ефендија препоручио је српској влади да одржава добре односе са нишким пашом, који је његов пријатељ. Зато су се погранична начелства обратила

¹¹⁷² ДАС, МИД–И, 1848, Ф III, Р 14, И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 12/24. август 1848; МУД–С, 1850, Ф V, Р 41, А. Славуј – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 30. новембар / 12. децембар 1850; МУД–П, 1850, Ф I, Р 11, И. Чворић – истом, Лозница, 30. новембар / 12. децембар 1850.

¹¹⁷³ Заједно са њим били су Фазли-паша Шерифовић и Хафис-паша, син Али-паше Сточевића Ризванбеговића. ДАС, МУД–С, 1851, Ф II, Р 5, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 15/27. август 1851.

¹¹⁷⁴ ДАС, МУД–П, 1850, Ф X, Р 96, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 12/24. октобар 1850; И. Гарашанин – Начелству Окружја подринског, Београд, 17/29. октобар 1850; исти – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 17/29. октобар 1850; Ј. Курутовић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 24. октобар / 5. новембар 1850; исти – истом, Шабац, 25. октобар / 6. новембар 1850; И. Гарашанин – Управитељству вароши Београд, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1850; Ј. Курутовић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 1/13. новембар 1850; Г. Јеремић – истом, Београд, 7/19. новембар 1850; Ф I, Р 11, М. Дабић – истом, Алексинац, 29. новембар / 11. децембар 1850; Р. Туцаковић – истом, Ваљево, 30. новембар / 12. децембар 1850.

¹¹⁷⁵ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 12, Ј. Наумовић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 30. децембар 1850 / 11. јануар 1851.

¹¹⁷⁶ Махмуд-паша Видајић је био упознат са припремом устанка против Омер-паше Латаса. Према првобитном плану Махмуд-паша Видајић је заједно са Махмуд-пашом Тузлићем требало да побуне Посавину, Мустафа-паша Бабић Сарајево, а Али-паша Ризванбеговић Херцеговину. Х. Капићић, *Омер-паша Латас у Босни*, 53–54, 63; А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 67–68, 72.

¹¹⁷⁷ ДАС, МУД–П, 1851, Ф I, Р 1, Ј. Куртовић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 31. јануар / 12. фебруар 1851; Г. Јеремић – истом, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1851; Ф I, Р 2, А. Мајсторовић – истом, Смедерево, 1/13. март 1851; Ј. Н. Карнаревић – истом, Јагодина, 1/13. март 1851; Б. Ђорђевић – истом, Ћуприја, 1/13. март 1851; Ј. К. Протић – истом, Алексинац, 28. фебруар / 12. март 1851.

¹¹⁷⁸ Опширније о томе: Х. Капићић, *Омер-паша Латас у Босни*, 66–67; А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 71–75.

нишком паши писменим путем и уверили га да ће му, кад год буду у могућности излазити у сусрет.¹¹⁷⁹

Омер-ага, мутеселим Вишеграда и Рогатице, обилазећи територије које су се налазиле под његовом надлежношћу свратио је успут у Мокрогорски карантин, где га је лепо дочекао директор Лазар Бучовић са карантинским особљем. Директор је мутеселима и његову пратњу почастиио ручком. Приликом разговора мутеселим је рекао да је „рад свагда у комшилуку у љубави и добром разговору с нашим властима живети, и један другом на руци бити“.¹¹⁸⁰ Убрзо након тога у Мокрогорском карантину су се састали ужички окружни начелник Јован Мићић и Мујага, заступник Омер-агин, те су се међусобно обавезали да ће излазити један другом у сусрет да би се одржавали добри односи „на комшилуку“.¹¹⁸¹ Сребренички мутеселим Осман Бег-ефендија Градашчевић, разболевши се, молио је подринског окружног начелника Илију Чворића да му пошаље лекара, како би се утврдило од чега болује. Окружни начелник му је изашао у сусрет, је послао окружног лекара Саву Јовановића у Сребреницу.¹¹⁸²

Поједина Окружна начелства су се жалила да османске власти неће да им излазе у сусрет. Подринско окружно начелство се жалило да зворнички кадији Хаџи Хасан није одговорио на више од 30 молби које су му слате поводом дуговања.¹¹⁸³ После премештаја Ага Хусејин-паше из Видина Црноречко окружно начелство није успевало да оствари успешну сарадњу са новом видинском валијом Мустафа Нури-пашом. Ђеџаја видинског валије углавном није излазио у сусрет захтевима Окружног начелства.¹¹⁸⁴ Са друге стране видински валија Сами-паша жалио се српској влади због тога што га је крајински окружни начелник питао због чега је послао инжињере да премере подручје од Тимока до Раковице. Због тога је наложено поменутом начелнику да се без крајње нужде не обраћа више османским властима без посредника.¹¹⁸⁵

Изручивање одбеглих преступника и низама

Пограничне османске власти често су излазиле у сусрет српској влади приликом хватања одбеглих преступника или затвореника, који су пребегавали из Србије у суседне османске провинције. Примери су многобројни, те ће бити наведени само неки од њих. Нишки валија је 1841. послало у Србију у оковима Стојана Стефановића, родом из Врања, и Јефту Ђорђевића, родом из села Лужана у Крушевачком округу. Стефановић је пребегао у Нишки санџак због тога што је покрао свог газду код којег је служио шест година, те је кажњен телесно са 50 удараца штапом, док је Ђорђевић, који је пребегао како би избегао регрутацију,

¹¹⁷⁹ ДПСЦ, I, бр. 252; ДАС, МИД–И, 1844, Ф I, Р 182, Попечитељство иностраних дела – Начелствима Окружја алексиначког, гургусовачког и крушевачког, Београд, 12/24. април 1844; исто – Л. Теодоровићу, Београд, 15/27. април 1844; Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 15/27. април 1844; Г. Јеремић – Попечитељству иностраних дела, Гуругусовац, 15/27. април 1844; Ј. Вучковић – истом, Алексинац, 17/29. април 1844.

¹¹⁸⁰ ДАС, МУД–С, 1842, Ф II, Р 69, Л. Бучовић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 21. март / 2. април 1842.

¹¹⁸¹ ДАС, МУД–С, 1842, Ф II, Р 69, Л. Бучовић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 26. април / 8. мај 1842.

¹¹⁸² ДАС, МУД–С, 1847, Ф V, Р 129, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 10/22. новембар 1847; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја подринског, Београд, 20. новембар / 2. децембар 1847.

¹¹⁸³ ДАС, МУД–П, 1843, Ф IX, Р 107, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 13/25. октобар 1843; 1844, Ф I, Р 12, Г. Благојевић – истом, Лозница, 16/28. јул 1844.

¹¹⁸⁴ ДАС, МУД–П, 1844, Ф III, Р 7, Ј. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 30. септембар / 12. октобар 1844; Ф XIV, Р 21, исти – истом, Зајечар, 31. октобар / 12. новембар 1844.

¹¹⁸⁵ ДАС, МИД–И, 1854, ДП, бр. 1037, 1547.

предат Окружном суду у Крушевцу.¹¹⁸⁶ Следеће године је нововарошки мутеселим стражарно спровео Јаворском састанку пребегле убице из Ужичког округа – Јована Кошанина, Антонија Дабовића и Сретена Рајића.¹¹⁸⁷

Лазар Јовановић из Тулежа који је 1840. покрао цркву у Даросави и пребегео у Зворнички санџак, предат је 1842. на Рачи заједно са спроводним писмом Махмуд-паше Видајића.¹¹⁸⁸ Стојко Станојевић, који је побегао из заграде Окружног начелства у Алексинцу, ухваћен је на територији Нишког санџака. Пославши бегунца српским властима нишки мухафиз Мирије Осман-паша им је препоручио да убудуће „боље на преступнике мотре“.¹¹⁸⁹

Видински валија Хајрудин-паша предао је српским властима два бегунца која су тражили, док су се преступници Најдан Веселиновић из Гургусовца и Милутин Игњатовић Ђокић из крушевачког села Мешева потурчили у Видини, те су се тако спасили да буду изручени Србији.¹¹⁹⁰ Јусуф-бег Ферхатагић, новопазарски мутеселим, спровео је Рашком састанку два побегла затвореника из затвара Окружног начелства у Ужицу.¹¹⁹¹

Арса Ђокић из села Рибара у Бугар-моравском срезу Крушевачког округа убивши свог побратима Филипа Дамјановића из истог села, побегао је са девојком Милицом преко границе. Арса и Милица су ухваћени у Куманову, одакле су потом упућени у Скопље. Скопски валија Селим-паша изашао је у сусрет српској влади, те су бегунци 1847. упућени у Србију.¹¹⁹² Буљубаша Суповачког састанак отишао је 1852. у Ниш са латовом Миленком Стојковићем и препорученим писмом Алексиначког окружног начелника, где му је нишки паша предао познатог лопова Мишу Петровића из села Лоћике у Бугар-моравском срезу.¹¹⁹³

Нишки валија Исмаил-паша предао је српским властима почетком 1853. Милоша Илијића, Стојана Прокића и Илију Савића из темнићког села Поточца, који су побегли из затвора при Окружном суду у Јагодини.¹¹⁹⁴ Српски кнез се захвалио Исмаил-паши што је увек српским властима излазио у сусрет.¹¹⁹⁵ Три године касније видинске османске власти предали су Србији три одбегла затвореника и два војна дезертера.¹¹⁹⁶

¹¹⁸⁶ ДАС, МУД–С, 1841, Ф I, Р 9, И. Момировић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 30. март / 11. април 1841; Ф III, Р 176, К. Пацек – истом, 28. април / 10. мај 1841; МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 62, П. Радојковић – истом, Алексинац, 21. мај / 2. јун 1841.

¹¹⁸⁷ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 808, 861.

¹¹⁸⁸ ДАС, МУД–П, 1842, Ф IV Р 29, Л. Ивановић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 4/16. јун 1842; Ђ. Протић – истом, Београд, 28. јул / 9. август 1842.

¹¹⁸⁹ ДАС, МИД–И, 1843, Ф I, Р 100, Мирије Осман-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 18. фебруар / 2. март 1843; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. фебруар / 6. март 1843.

¹¹⁹⁰ ДАС, МИД–И, 1845, Ф II, Р 18, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. мај / 6. јун 1845.

¹¹⁹¹ ДАС, МУД–С, 1846, Ф III, Р 14, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 19/31. јул 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком карантину, Београд, 2/14. август 1846.

¹¹⁹² ДАС, МУД–С, 1846, Ф III, Р 140, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 29. новембар / 11. децембар 1846; МУД–П, 1846, Ф XIV, Р 2, Е. Линдермајер – Полицајно-економском одељењу, Београд, 10/22. децембар 1846; Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 18/30. јануар 1847; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јануар / 1. фебруар 1847; Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 6/18. фебруар 1847; А. Петронијевић – истом, Београд, 7/19. фебруар 1847.

¹¹⁹³ ДАС, МУД–С, 1852, Ф I, Р 15, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 19/31. јануар 1852.

¹¹⁹⁴ ДАС, МИД–И, 1852, Ф VII, Р 61, Исмаил-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 27. сафер 1269 / 10. децембар 1852; МУД–П, 1852, Ф I, Р 11, Н. Стефановић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 30. новембар / 12. децембар 1852.

¹¹⁹⁵ ДАС, МИД–И, 1853, Ф I, Р 154, Исмаил-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 13. цемазуелел 1269 / 22. фебруар 1853.

¹¹⁹⁶ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 141, С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. децембар 1855; 1858, Ф I, Р 109, К. Николајевић – истом, Београд, 22. октобар / 3. новембар 1857; Ј. К. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 7/19. новембар 1857.

Српске власти су излазиле у сусрет пограничним османским властима када су захтевали да им се предају преступници који су пребегли на српску територију. Иако је број примера знатно мање у односу на претходни случај, нема потребе да се наводе сви примери, те ћемо стога навести само неколико примера. Током 1840. и 1841. нишком валији су на његов захтев изручивани затвореници која су успевали да побегну из тамнице.¹¹⁹⁷ На захтев нишког Осман-паше изручен му је 1844. ћерамција Петар из села Поповца у Нишкој кази, који је пребегао у Србију због убиства.¹¹⁹⁸ Новопазарски мутеселим је 1846. тражио да му се изручи убица Петар Белић, који је пребегао у Ужички округ. Министарство унутрашњих дела је издало налог да му се убица преда.¹¹⁹⁹ Осам година касније Алексиначко окружно начелство је спровело нишком Исмаил-паши једног дужника који се налазио у Алексинцу.¹²⁰⁰ Године 1856. видинском бинбаши је предат један преступник из Видинске казе који је пребегао у Србију.¹²⁰¹

Низами из Ада Калеа често су пребегавали на територију Кнежевине Србије, те су се поводом тога српским властима обраћали како адекалски мухафиза, тако и видинске валије. Почетком лета 1839. дошло је до мање војне побуне у тврђави Аде Кале током које је погинуло 7 Турака и један јузбаша, док је двадесет топција успело да побегне из тврђаве. Мухафиз Махмуд Бесим-паша је послао за њима потеру, али су топције успели да пребегну на територију Србије. Пошто се адекалски мухафиз обратио кључком среском начелнику, организована је потера за одбеглим топцијама. Током потраге дошло је до два оружана окршаја, код Каменице и Шаркамена у Кључком срезу. У тим сукобима двоје топција је убијено на месту, док су двојица живи ухваћени. Остале топције су се разбегле на више стране. Током даље потере ухваћено је још шест топција на територији Крајинског округа, док је у Црноречком округу ухваћен топција Фазлија Тахирић, родом из Приштине. Похватане топције су послате видинском валији Ага Хусејин-паши.¹²⁰²

Бекство низама из Ада Кале се наставило и даље. Шест низама који су пошли да сечу дрва у јесен 1840. искористили су ситуацију, па су побегли. Српске власти, којима се поводом тога поново обратио Махмуд Бесим-паша, нису успеле да им уђу у траг. Због тога је Министарство унутрашњих дела издало налог да се постигне договор са мухафизом Ада Кале, то јест да он, исто као и мухафиз Београда, исплаћује по 50 гроша као награду за сваког ухваћеног низама, чиме ће се подстаћи људи у Србији да их хватају. Кључки срески начелник Гаврило Гаја Јеремић обилазећи свој срез почетком 1841. свратио је успут у Ада Кале, где га је мухафиз миралај Хајири-бег пријатељски дочекао. Том приликом је постигнут договор о исплаћивању награде од 50 гроша за сваког ухваћеног низама.¹²⁰³

¹¹⁹⁷ ДАС, МУД–С, 1840, ДП, бр. 1714; МИД–И, 1841, Ф I, Р 70, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 20. фебруар / 4. март 1841.

¹¹⁹⁸ ДАС, МУД–П, 1844, Ф VII, Р 97, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 15/27. април 1844; исти – истом, Алексинац, 5/17. јун 1844.

¹¹⁹⁹ ДАС, МУД–С, 1846, Ф III, Р 14, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 19/31. јул 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком карантину, Београд, 2/14. август 1846.

¹²⁰⁰ ДАС, МУД–П, 1854, Ф IV, Р 66, Н. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 31. мај / 12. јун 1854.

¹²⁰¹ ДАС, МИД–И, 1856, Ф V, Р 65, Незир-ага – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 15/27. мај 1856; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1856.

¹²⁰² ДАС, МУД–П, 1839, Ф X, Р 50, Махмуд Бесим-паша – Ђ. Анастасијевићу, Ада Кале, 20. јун / 2. јул 1839; М. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 11/23. јул 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 16/28. јул 1839; М. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 17/29. јул 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 28. јул / 9. август 1839; Ф V, Р 200, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 29. јул / 10. август 1839; М. Петровић – истом, Неготин, 31. јул / 12. август 1839.

¹²⁰³ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IX, Р 80, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 27. септембар / 9. октобар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Крагујевац, 9/21. октобар 1840; Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 19/31. март 1841.

У јесен 1842. побегло је из Ада Калеа девета низама у планине Крајинског округа, али није познато да ли су похватани.¹²⁰⁴ Крајем поменутој године побегло је још седам низама из Фетислама. Фетисламски бинбаша кренуо је у потеру заједно са начелником Кључког среза. Низами су сустигнути код села Купусишта, али су пружили оружани отпор. Приликом пушкарања један низам је убијен на месту, један ухваћен жив, док су остали пребегли преко Тимока у Видински санџак, те је због тога писано видинском валији и мухафизу Аде Кале.¹²⁰⁵ Када су 1845. ухваћена два низама у близини села Буковче, одмах су спроведна са писмом крајинског окружног начелника адакалском мухафизу, од којег је затражено да исплати награду за предате низаме, као што је раније било договорено.¹²⁰⁶

У близини села Мијаиловца у Брзопаланачком срезу 1846. ухваћена су у бекству два низама из Фетислама. Низами су предато фетисламском бинбаша Алији Емироглуу, који је послао 2 дуката да се дају као награда лицима која су ухватила низаме.¹²⁰⁷ Две године касније српска стража је ухватила код Кусјака Исмаила Абдију, одбеглог низама из Ада Калеа. Низам је упућен под стражом у Фетислам, али пошто бинбаша није хтео да га преузме, спроведен је у Ада Кале. Низам је ишао испред пандура све до близу Кастела, где је одједном сео на земљу и одбио да настави даљи пут, рекавши: „Довде сам дошао, а одавде мање мртвог ме однео, а жив у Аду не идем“. Након тога покушао је да побегне, али га је пандур том приликом убио. Тело убијеног низама предао је у Кастел.¹²⁰⁸

У односима са адакалским и фетисламским Турцима главни проблеми су се јављали због лова, сече шума и набавке хране за потребе гарнизона. Адакалски Турци су нелегално прелазили у Кључки срез и ловили срне. Са друге стране, Турци из Фетислама, којима је било дозвољено да купе суве дрва за огрев у општинској шуми, почели су да сечу „родну гору“ и да улазе у приватне забране. Приликом набавке хране за потребе гарнизона, Турци из Фетислама су ишли по селима, опијали се и узнемиравали девојке, терјићи их да играју са њима у колу и пале им чибукe.¹²⁰⁹

Са друге стране фетисламски кајмакам Осман-бег се жалио због уласка наоружаних Црногораца у фетисламску тврђаву, који су псовали и вређали стражаре. Поводом истог случаја српској влади се обратио и видински валија Сами-паша, наводећи да су Црногорци претукли и једног топџију. Испитивањем се утврдило да су турске оптужбе неосноване. Наиме, Црногорац Сава Лампара ишао је са својом снајом у Фетислам да купи млеко. Док је Сава чекао своју снају испред харема, фетисламски Турци, нашавши се увређени што он стоји на улазу у харем, претукли су га. Бесан због тога Сава је решио да се освети. Сретнувши на

¹²⁰⁴ ДАС, МУД–П, 1842, Ф I, Р 72, Ж. Давидовић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 30. септембар / 12. октобар 1842.

¹²⁰⁵ ДАС, МУД–П, 1842, Ф V, Р 10, Ж. Давидовић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 31. децембар 1842 / 12. јануар 1843.

¹²⁰⁶ ДАС, МУД–П, 1845, Ф VI, Р 3, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 30. април / 12. мај 1845.

¹²⁰⁷ ДАС, МУД–П, 1846, Ф I, Р 1, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 31. јануар / 12. фебруар 1846.

¹²⁰⁸ ДАС, МУД–П, 1848, Ф X, Р 20, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 30. новембар / 12. децембар 1848.

¹²⁰⁹ ДАС, МУД–П, Ф I, Р 10, 1844, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. фебруар 1844; МИД–И, 1844, Ф IV, Р 44, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. децембар 1844; 1850, Ф VI, Р 6, Осман-бег – кнезу А. Карађорђевићу, Ада Кале, 13. мухарем 1267 / 18. новембар 1850; кнез А. Карађорђевић – Осман-бегу, Београд, 15/27. децембар 1850; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. децембар 1850; МУД–П, 1856, Ф II, Р 8, А. Симић – истом, Београд, 10/12. децембар 1855; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округа крајинског, Београд, 13/25. децембар 1855; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. децембар 1855; К. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 27. јануар / 8. фебруар 1856; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. фебруар 1856.

путу ка фетисламској тврђави Турчина Алију, Сава га је претукао у знак освете. Крајинско окружно начелство је због овог случаја забранило Црногорцима да одлазе у Фетислам, док су се Сава и Алија измирили у згради Окружног начелства.¹²¹⁰

Погранични спорови

Одређивањем и утврђивањем границе Кнежевине Србије атари многих пограничних села су били подељени, тако да су мештани тих села остали без дела својих обрадивих површина. Житељима пограничних села Пиротске казе – Шестигабра, Јаловик-Извора и Мирановца, чија је земља остала на српској страни, било је дозвољено да прелазе преко границе и обрађују своје земље до 1836. године, када су због појаве куге били пооштрени санитарски прописи и забрањен прелазак у Србију ван карантина. Међутим, на том делу границе није био подигнут погранични плот, све до јесени 1841. године. Пошто је тада издато наређење да се утврди граница према Пиротској кази подизањем пограничног плота, на границу је послато 300 људи, ради извођења радова. Пиротски мудир је због тога упутио неосновану жалбу, наводећи између осталог да је прешло 2.000 наоружаних људи из Србије и заузело земљиште пограничних пиротских села померањем пограничног плота.¹²¹¹

Велики везир Мехмед Емин Рауф-паша је поводом тога писао кнезу Михаилу, тражећи објашњење за померање границе. Пошто се поводом поменутог случаја кнезу обратио и београдски мухафиз Мехмед Ђамил-паша, кнез се договорио са пашом да се на терен пошаље мешовита комисија. Чланови комисије су били државни саветник Стефан Стојановић Ћоса, инжињер Франц Јанке, начелник Тимочко-заглавског среза Тома Ђорђевић и више пута помињани Рашид-бег. Поред чланова комисије на терен је изашао Али-ага, члан пиротског меџлиса, као и мештани пограничних села са обе стране српско-турске границе. Изласком комисије на границу утврђено је да погранична линија није нарушена, нити да је на територију Пиротске казе прелазило 2.000 наоружаних људи. Међутим, Рашид-бег није пристао да потпише извештај заједно са српским члановима комисије, већ је написао засебан извештај у коме је навео да су Срби заузели део земљишта који припада Пиротској кази. Српски кнез је аргументовано побио све његове наводе, што је детаљано образложено Порти. После тога, ово питање није више покретано, те је тиме окончан гранични спор.¹²¹²

Промене тока Тимока током 40-их година XIX века довела је до пограничног спора између Кнежевине Србије и Видинског ејалета. Тимок је најпре променио ток 1841. године, те је на тај начин караула Брегово и околно земљиште прешло на турску страну. Уз помоћ народа успело се да се Тимок врати у своје старо корито. Следеће године Тимок је поново променио ток, тако да се српска караула поново нашла на супротној страни. Видински валија Ага

¹²¹⁰ ДАС, МИД–И, 1855, Ф IV, Р 47, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. мај / 12. јун 1855; исто – истом, Београд, 14/26. јул 1855; А. Мајсторовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. јул 1855; С. Магазиновић – истом, Београд, 13/25. август 1855.

¹²¹¹ ДАС, КК, I, 132; МУД–С, 1838, Ф II, Р 80, Хусреф Мехмед-паша – кнезу М. Обреновићу, Ниш, 17. реџеп 1254 / 6. октобар 1838; кнез М. Обреновић – С. Стојановићу, Крагујевац, 27. септембар / 9. октобар 1838; МИД–И, 1840, Ф II, Р 47, А. Пећанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 21. септембар / 3. октобар 1840; С. Стојановић – истом, Крагујевац, 29. новембар / 11. децембар 1840; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 3/15. децембар 1840; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 15/27. децембар 1840; 1842, Ф I, Р 104, кнез М. М. Обреновић – Ибрахим Сарим-ефендији, Београд, 28. јануар / 9. фебруар 1842.

¹²¹² ДАС, МИД–И, 1842, Ф I, Р 104, Топал Изет Мехмед-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Цариград, 14. зилкаде 1257 / 28. децембар 1841; Рашид-бег – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 17. зилкаде 1257 / 31. децембар 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 24. децембар 1841 / 5. јануар 1842; Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 23. јануар / 4. фебруар 1842; кнез М. Обреновић – Топал Изет Мехмед-паши, Београд, 23. јануар / 4. фебруар 1842; исти – Ибрахим Сарим-ефендији, Београд, 28. јануар / 9. фебруар 1842; исти – В. П. Титову, Београд, 28. јануар / 9. фебруар 1842; ДПСЦ, I, бр. 200, 202. Уп. *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 157–158.

Хусејин-паша дозволио је тада Србима да обрађују своју земљу, коју је Тимок пребацио са друге стране границе. Године 1847. Тимок је опет променио ток, тако да је део атара видинског села Браћевца прешао на српску страну. Српска влада је на почетку дозвољавала мештанима Браћевца да прелазе у Србију и обрађују своје њиве уз надзор пограничних стражара, који је требало да надгледају да ли се поштују српски санитарски прописи. Пошто су Браћевчани почели да подижу колибе на српској страни и припремају храну за исхрану стоке, српске власти су им у пролеће 1848. забраниле да прелазе преко границе ван назначених места за прелазак. Поред тога, било им је забрањено да прелазе са стоком, због говеђе куге која се тада ширила у Видинском санџаку.¹²¹³

Ага Хусејин-паша је тражио да се Браћевчанима дозволи да обрађују њихове земље, подсећајући да је он дозволио Србима да обрађују своје земље које је Тимок пребацио на турску страну 1842. године. Српска влада је истрајавала у својој одлуци и о томе званично обавестила Порту. Проблем се протезао до лета 1852. године, када је велики везир Мустафа Решид-паша захтевао од српског кнеза да се Браћевчанима дозволи да обрађују своје земље. Кнез Александар је послао званичан одговор новом великом везиру Мехмед Емин Али-паши, наводећи да Браћевчанима нико не брани да прелазе у Србију и обрађују своје земље, само да морају, као и остали путници да прођу кроз карантин. Том приликом кнез је изнео предлог да мештани Браћевца продају своје земље које су прешле на српску страну, те би се тако проблем најбоље решио.¹²¹⁴

Порта није пристала на кнежев предлог, него је тражила да се пошаље на лице места мешовита комисија и извиди ситуацију. Српски члан комисије је био државни саветник Стефан Стојановић Ћоса, док је видински валија одредио за чланове комисије инжењеријског кајмакама Хаџи Мехмед-бега, топцијског бинбашу Осман Мехмед-бега и коласи Мехмед Ибрахим-бега. Комисија је изашла на терен 19. маја 1853. године, али није могла да се усагласи. Турски чланови комисије су предложили да се о српском трошку подигне погранични плот на месту, где је било старо корито Тимока, те да на тај начин Браћевчани могу несметано да прелазе и обрађују своје земље. Српски члан комисије се није сложио са

¹²¹³ ДАС, МИД–И, 1842, Ф II, Р 129, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 16/28. март 1842; Г. Јеремић, Ж. Давидовић – Начелству Окружја црногачког, Зајечар, 2/14. мај 1842; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. мај 1842; Ђ. Протић – Ага Хусејин-паши, Београд, 12/24. јун 1842; Ђ. Протић – Мехмед Тамил-паши, Београд, 12/24. јун 1842; 1845, Ф IV, Р 103, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 20. новембар / 1. децембар 1845; Ј. Гавриловић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 20. децембар 1845 / 1. јануар 1846; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 6/18. фебруар 1846; 1853, Ф VI, Р 1, Ага Хусејин-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 27. ребулахи 1263 / 14. април 1847; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. мај 1847; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. новембар 1847; Попечитељство иностраних дела – Ага Хусејин-паши, Београд, 12/24. децембар 1847; МУД–С, 1847, Ф V, Р 108, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 11/23. октобар 1847; исти – истом, Неготин, 16/28. фебруар 1848; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18. фебруар / 1. март 1848; исти – истом, Београд, 24. фебруар / 7. март 1848; исти – Начелству Окружја крајинског, Београд, 24. фебруар / 7. март 1848; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 24. фебруар / 7. март 1848.

¹²¹⁴ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VI, Р 1, Ага Хусејин-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 20. цемазулеул 1264 / 24. април 1848; А. Јанковић – Државном савету, Београд, 10/22. мај 1848; исти – К. Николајевићу, Београд, 4/16. јун 1848; Ага Хусејин-паша – А. Петронијевићу, Видин, 19. шабан 1264 / 21. јул 1848; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 18/30. август 1848; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. септембар 1848; А. Петронијевић – К. Николајевићу, 6/18. септембар 1848; Зија-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 5. рамазан 1265 / 25. јул 1849; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. август 1849; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. август 1849; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. децембар 1849; исто – истом, Београд, 5/17. април 1850; Мустафа Решид-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 16. шевал 1268 / 3. август 1852; исти – Сами-паши, Цариград, 16. шевал 1268 / 3. август 1852; Сами-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 28. зилкаде 1268 / 13. септембар 1852; кнез А. Карађорђевић – Сами-паши, Београд, 1/13. октобар 1852; исти – Мехмед Емин Али-паши, Београд, 1/13. октобар 1852; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 29. октобар / 10. новембар 1853.

њима, већ је предложио да се Браћевчанима уступи државна ливада код Брегова коју је Тимок пребацио на турску страну 1842. године, а да њихово земљиште припадне Србији. У случају да је површина браћевачке земље већа од површине коју захвата државна ливада, Браћевчанима би се то надокнадило у новцу. Предлог српског комесара није усвојен. Велики везир Мустафа Назиф-паша је поводом несагласности комисије рекао да се не може забранити Браћевчанима да обрађују своју земљу, али и да се не могу нарушавати аутономна права Кнежевине Србије. Због избијања Кримског рат 1853. погранични спор је привремено потиснут у други план.¹²¹⁵ До краја 1858. године, која представља крајњи хронолошки оквир дисертације, нема помена о случају браћевачке земље.

Поред проблема у долини Тимока било је и проблема у Подрињу. У лето 1843. због промене тока реке Дрине прешла је на српску страну Балатунска ада. Александар Хаџи Трифковић, теча кнегиње Персиде Карађорђевић, договорио се са власницима да му продају земљу за 25.000 гроша и том приликом им дао капару од 40 дуката. Године 1847. некадашњи власници желели су да пређу преко Дрине и поново обрађују своје земље, али су у томе спречени. Да би се избегли даљи проблеми и спорови са пограничним османским властима и Портом, српска влада је наложила Хаџи Трифковићу да иде у Бјељину и коначни исплати земљу некадашњим власницима.¹²¹⁶

Малозворнички и сакарски Турци су изазивали више сукоба са мештанима пограничних српских села, уништавајући им усеве и шуме. Упад наоружаних Турака из Малог Зворника и Сакра у пролеће 1844. у село Будишиће и њихов покушај да узурпирају земље локалних мештана, узбунио је пограничне српске власти у Подрињу. Подрински окружни начелник Илија Чворић отишао је одмах на место сукоба. Министарство унутрашњих дела му је наложило да извиди ситуацију на терену и настоји да се сукоб реши мирним путем. У случају да то не буде могуће, нека припреми народну војску да брани границу. Да не би ништа било препуштено случају издат је налог шабачком окружном начелнику да пошаље помоћ у оружју и муницију Окружном начелству у Лозници. Поред тога, српска влада се обратила босанском валији Мехмед Ђамил-паши и зворничким мутеселиму Махмуд-паши Видајућу, тражећи да се проблем реши заједничким путем.¹²¹⁷

Када је подрински окружни начелник изашао на границу, извештен је да постоји могућност да ће 1.000 Турака из Јање да изврши напад на Србију. Због тога је насупрот Јање

¹²¹⁵ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VI, Р 1, Сами-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 17. реџеп 1269 / 26. април 1853; Попечитељство иностраних дела – С. Стојановићу, Београд, 26. април / 8. мај 1853; исто – Начелству Окружја крајинског, Београд, 26. април / 8. мај 1853; С. Стефановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. април / 9. мај 1853; исти – истом, Неготин, 12/24. мај 1853; исти – Сами-паши, Неготин, 12/24. мај 1853; Сами-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 19. шабан 1269 / 28. мај 1853; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 29. мај / 10. јун 1853; Сами-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 21. рамазан 1269 / 28. јун 1853; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 25. јун / 7. јул 1853; Мустафа Назиф-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 5. зилхиде 1269 / 9. септембар 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. септембар / 5. октобар 1853; Сами-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 8. мухарем 1270 / 11. октобар 1853; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 6/18. октобар 1853.

¹²¹⁶ ДАС, МУД–С, 1843, Ф V, Р 5, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја шабачког, Београд, 23. јул / 4. август 1843; исто – истом, Београд, 13/25. август 1843; МИД–И, 1847, Ф I, Р 258, Махмуд-паша Видајић – А. Петронијевићу, Бјељина, 17. цемазудевел 1263 / 2. мај 1847; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. мај 1847; Ђ. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Црна Бара, 14/26. мај 1847; Ј. Миловановић – Начелству Окружја шабачког, Глоговац, 20. мај / 1. јун 1847; И. Гарашанин – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. мај / 7. јун 1847; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. јун 1847; исто – Државном савету, Београд, 28. јул / 9. август 1847.

¹²¹⁷ ДАС, МУД–П, 1844, Ф III, Р 2, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 10/22. мај 1844; С. Теодоровић – Начелству Окружја подринског, Крупањ, 15/27. мај 1844; И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 16/28. мај 1844; Попечитељство унутрашњих дела – И. Чворићу, Београд, 17/29. мај 1844; исто – истом, Београд, 28. мај / 9. јун 1844; исто – Начелству Окружја шабачког, Београд, 28. мај / 9. јун 1844.

поставио 120 људи, организовао ноћну патролу од 30 људи која је патролирала дуж граничног кордона, и упутио једно лице у Зворнички санџак да би сазнао да ли се заиста припрема напад против Србије. Број стражара на караулама је увећан и формиране су две веће јединице од по 300 људи. Ситуација је постала критична када је почела пуцњава топова са зворничке тврђаве, али убрзо се показало да се не припрема никакав напад на Србију. Топови су пуцали у знак добродошлице Махмуд-паши Видајући, који је по наређењу босанског валије имао задатак да реши новонастали спор са српским властима. Након што је паша ушао у Зворник, послао је свог гавазбашу Али-агу Уремовића, родом из соколског села Петрца, да саопшти окружном начелнику да Турци „нису ради кавги“.¹²¹⁸

Убрзо потом започели су преговори између Махмуд-пашиних људи и Чворића. Пошто се утврдило да главни узрок сукоба представља међа између Будишића и Сакара, обележен је атар Будишића. Са тим се сложио и хазнадар босанског валије Сулејман-ага, који је прешао у Србију, када су преговори већ били окончани. Након обављеног посла, подрински окружни начелник је, на молбу Махмуд-пашиних људи и хазнадара, написао писма захвалности зворничком паши и босанском валији, којег је назвао „великим пријатељем Србије“.¹²¹⁹ У Зворник је упућен по налогу српске владе Никола Нинић, помоћник Окружног начелства у Шапцу, који је требало са Махмуд-пашом да утврди постигнути споразум. Том приликом усагласили су се „да ће све и сва употребити, да се на комшилику најбоља љубав и пријатељство, као и сваки поредак, унапредак обдржава“.¹²²⁰

Промена тока Јужне Мораве довеле је до промене у пограничном делу Србије према Нишкој кази. Наиме, Јужна Морава, вративши се у старо корито, одцепила је 1846. део Дреновачког кључа, односно 100 плугова ораће земље преместила је на турску страну. Житељи села Велики Дреновац у више наврата су се жалили због тога, тражећи од српске владе да им омогући да прелазе у Нишки санџак и обрађују своје земље. Према мишљењу крушевачког окружног начелника Радована Петровића обрада земље једно би била могућа ако би се преместила Дреновачка караула преко Мораве и подигао погранични плот на тој страни. Предлог се могао спровести у дело само уз одобрење турских власти. Српска влада је 1853. одбила да се заузме за решење тог питања, наводећи да до сада није уважавала турска потраживања у погледу браћевачке земље.¹²²¹

Босански валија, извештен од новопазарског кајмакама Јусуф Зија-бега, да су српске власти, утврђујући погранични плот ушли на територију Новопазарске казе, упутио је 1857. жалбу српској влади. Пошто из жалбе босанског паше није било јасно на којем месту је дошло

¹²¹⁸ ДАС, МУД–П, 1844, Ф III, Р 2, Б. Катић – Начелству Окружја подринског, на Циганлији, 27. мај / 8. јун 1844; И. Чворић – Начелству Окружја подринског, на Бобијама, 27. мај / 8. јун 1844; П. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 28. мај / 9. јун 1844; Попечитељство унутрашњих дела – И. Чворићу, Београд, 29. мај / 10. јун 1844; И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, на Влашким њивама, 30. мај / 11. јун 1844.

¹²¹⁹ „Од карауле с Влашких њива, па путем изнад куће Боје Вукашиновића, лево испод кућишта Старчевића, изнад Слакића брда лево у њиву, потом испод камена Лонића стене и изнад њиве Окомика. Потом изнад баште Петкове, у Цењрове одавде у Ора велики, одавде преко потока у пут, овим пак до у Лубардића баште, Затесате јабуке, од ове путем до земље Авдулове у Дрину.“ ДАС, МУД–П, 1844, Ф III, Р 2, И. Чворић – Махмуд-паши Видајићу, на Влашким њивама, 31. мај / 12. јун 1844; Г. Благојевић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 31. мај / 12. јун 1844; И. Чворић – Мехмед Ђамил-паши, Радаљ, 1/13. јун 1844; исти – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница 3/15. јун 1844.

¹²²⁰ ДАС, МУД–П, 1844, Ф III, Р 2, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја шабачког, Београд, 31. мај / 12. јун 1844; исто – И. Чворићу, Београд, 31. мај / 12. јун 1844; исто – Н. Нинићу, Београд, 31. мај / 12. јун 1844; С. Вељовић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 2/14. јун 1844; Махмуд-паша Видајић – кнезу А. Карађорђевићу, Зворник, 23. демазуелвел 1260 / 10. јун 1844; Н. Нинић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 8/20. јун 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја шабачког, Београд, 13/25. јун 1844; Ђ. Стојчевић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 19. јун / 1. јул 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја подринског, Београд, 14/26. јул 1844; исто – Начелству Окружја шабачког, Београд, 17/29. јул 1844.

¹²²¹ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VII, Р 60, А. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. јул / 2. август 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. октобар 1853.

до повреде границе, на крају се утврдило да је проблем био на граници Јошаничког среза и Новопазарске казе. Помоћник начелника крушевачког округа Живан Николић изашао је на терен са јошаничким среским начелником и Јусуф Зија-бегом, те је том приликом погранични плот, који је био померен, враћен на старо место.¹²²²

Године 1857. године река Рашка је променила ток, тако да су земље Малик-бега из Новог Пазара остале на српској страни. Малик-бегу је било дозвољено да покупи своје усеве. Због тога што су људи Малик-бега подигли мост преко реке и прелазили нелегално у Србију да сабирају летину, српске пограничне власти су им забраниле да прелазе преко границе на тај начин. Због тога је новопазарски кајмакам Мехмед-ефендија молио српску владу да се Малик-бегу не забрањује да обрађује своје земље. Министарство унутрашњих дела је одговорило да се неће забрањивати Малик-бегу да прелази у Србију преко Рашког карантина, док ће сваки нелегални прелазак бити спречен. Одговор Министарства је био у складу са ставом великог везира од 9. септембра 1853. и султановом одлуком од 5. октобра исте године, то јест да никоме није могло бити забрањено да ужива своју сопственост, али се нису могла ни нарушавати аутономна права Кнежевине Србије.¹²²³ Тиме је завршен последњи погранични спор у периоду од 1839. до 1858. године.

На граници нема мира

Погранична начелства будно су мотрила на дешавања око српско-турске границе. Пажљиво су праћени немири у суседним османским провинцијама и покрети османске војске. Приликом тих дешавања често су се шириле, намерено или ненамерно, непороверене вести да се припрема напад на Кнежевину Србију. Ниште није препуштано случају, те је у складу са тим свака вест пажљиво проверавана, а често су и предузимане припреме већег или мањег обима за одбрану државне границе. Пограничне српске власти су прикупљале информације од долазећих путника и трговаца, пребега, локалних мештана који су живели са једне и са друге стране српско-турске границе и „тајних посланика“ које су упућивали у суседне османске провинције приликом избијања немира на тим територијама. Поводом немира у Бихору, Рожају и Пештеру, Лазар Тошић, студенички срески начелник, састао се на граници са Лазарем Дрманцем из новопазарског села Кућана, док је Милосав Перуничкић, чачански окружни начелник, послао на границу „поузданог човека“ Јосифа Дедића да се извести о узроцима побуне. Јован Мићић, ужички окружни начелник, имао је „тајног посланика из османских предела“ који га је обавештавао о ситуацији у Босанском и Херцеговачком санџаку.¹²²⁴ Поједини Арнаути из Куршумлијске казе давали су бесу (обећање) мајдевском буљукбаши Мини Илијићу да ће му јављати ако буду сазнали да се њихови сународници припремају да упадну у Србију.¹²²⁵ Лазар Пеичић из Имамове Аде код Зворника, „вестоноша“ и „од Босне

¹²²² ДАС, МИД–И, 1857, Ф VII, Р 2, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. април / 2. мај 1857; исти – истом, Београд, 20. мај / 1. јун 1857; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 30. мај / 11. јун 1857; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. јун 1857; исти – истом, Београд, 22. октобар / 3. новембар 1857.

¹²²³ ДАС, МИД–И, 1858, Ф I, Р 145, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 18/30. октобар 1857; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. јануар 1858.

¹²²⁴ ДАС, МУД–П, 1839, Ф IV, Р 82, Л. Тошић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 16/28. јун 1839; М. Илијић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 18/30. јун 1839; М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Карановац, 29. јун / 11. јул 1839; исто, Ф V, Р 98, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 4/16. септембар 1839.

¹²²⁵ ДАС, МУД–П, 1839, Ф III, Р 19, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 3/15. јун 1839; исти – истом, Крушевац, 4/16. јун 1839; исто, Ф IV, Р 24, И. Павић – Начелству Окружја крушевачког, Трмчаре, у ноћу између 5/17. и 6/18. јула 1839; исти – истом, Мајдево, у ноћу између 5/17. и 6/18. јула 1839; исто, 1841, Ф VII, Р 2, С. Прокић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 26. јануар / 7. фебруар 1841; исто, 1842, Ф I, Р 11, М. Прокић – Начелству Окружја крушевачког, Витково, 21. октобар / 2. новембар 1842.

известитељ“, у више наврата је достављао информације о дешавањима у Босанском ејалету, као и о гласинама које су се шириле да се припрема напад на Србију.¹²²⁶

Јован Ђорђевић, начелник Студеничког среза, добијао је информације од свог брата, свештеника Марка Ђорђевића из Дежеве. Пошто једном приликом поп Марко није смео да дође на српску границу, послао је једног поузданог човека да се састане са студеничким среским начелником.¹²²⁷ Поводом сталних претњи Арнаута да ће напасти српску границу, крушевачки окружни начелник Радован Петровић, слао је поуздане људе преко границе да прикупљају релевантне информације, са чиме је био упознат министар унутрашњих дела Илија Гарашанин. Године 1844. одобрено је да се из државне касе исплати 2.466 чаршијских гроша, за уходе које је крушевачки окружни начелник слао у Турску.¹²²⁸ Подрински окружни начелник Илија Чворић слао је у Зворнички санџак Илију и Петра из Лознице да извиде ситуацију, то јест да сазнају шта се говори и да ли се врше војне припреме.¹²²⁹ Прекретница у обавештајној делатности је наступила у време револуције 1848/49. године, када је створена организована мрежа повереника у Османском царству, што је између осталог имало за резултат настанак бројних извештаја о дешавањима у суседним османским провинцијама.¹²³⁰ Пошто би било излишно навести сваку вест коју су добијали српски погранични органи власти, биће наведене само оне вести које су изазвале велику пажњу, као и оне за које сматрам да су саме по себи интересантне.

Стицајем историјских околности, 15. јуна 1839. године, на дан када је кнез Милош Обреновић напустио Србију, буљукбаше Маговске, Шошићке и Мраморске карауле добиле су информацију да је скопски мутесариф Сејди Мехмед Јашар-паша Џиноли дошао у Куршумлију, с намером да изврши напад на Србију. Преносиле су се вести да је кнез Милош још пре четири године обећао поменутом паши да ће му уступити српску кнежевину, те да паша слободно може са својом војском доћи до Београда „да нигде пушка једна на њих не пукне“. Максут, бесација из Прокупачке казе, поводом тога је долази на караулу Мајдево код буљукбаше Мине Илијића. Том приликом је рекао буљукбаши да су га послали Зејнел-ага из Прокупља и Исмаил-паша из Лесковца да саопшти да се Јашар-паша припремао да нападне на српску кнежевину због тога што му је кнез Милош уступио Србију: „Ето ти Србија до Дунава, ја не могу више ништа с њоме, и гледај сад пак удари на њу“. Од напада на Србију, према тврђењу бесације, Јашар-пашу је одвратио Исмаил-паша који му је рекао да Србија стоји под заштитом два цара, то јест под заштитом султана као сизерена и руског цара као покровитеља. Са друге стране мајдевски буљукбаша је сазнао да је нишки валија Васиф Мехмед-паша позвао све околне паше у Ниш да им прочита ферман о променама које су уследиле у Србији, али да се само Јашар-паша није појавио. Због тога му је нишки валија наводно поручио да ће бити погубљен ако се усуди да нападне Србију, те да зато није дошло до напада.¹²³¹

¹²²⁶ ДАС, МУД – П, 1840, IV, 151, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Топчидер, 24. август / 5. септембар 1840; исто, Ф XI, Р 27, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 10/22. април 1841; исто, 1841, Ф VIII, Р 30, исти – истом, Лозница, 27. април / 9. мај 1841; исто, Ф VIII, Р 84, А. Стефановић – Начелству Окружја подринског, Коренита, 26. мај / 7. јун 1841; исто, 1842, Ф VIII, Р 99, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, Лозница, 21. јун / 3. јул 1842;

¹²²⁷ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 123, Ј. Ђорђевић – Начелству Окружја чачанског, на Рашкој, 21. децембар 1843 / 2. јануар 1844.

¹²²⁸ ДАС, МУД–П, 1844, Ф XI, Р 37, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 22. мај / 3. јун 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Државном савету, Београд, 12/24. јун 1844; *Крушевац у једном веку*, бр. 153.

¹²²⁹ ДАС, МУД–С, 1845, Ф IV, Р 22, М. Пантелић – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 18/30. јун 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја подринског, Београд, 16/28. јул 1845; И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 25. јул / 6. август 1845.

¹²³⁰ Опширније: Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда у југословенским покрајинама 1844–1858*, Београд 1936, 12–36; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 115–126.

¹²³¹ ДАС, МУД–П, 1839, Ф III, Р 19, М. Протић – Начелству Окружја крушевачког, Витково, 3/15. јун 1839; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 3/15. јун 1839; исти – истом, Крушевац, 4/16. јун 1839;

После Максута, Зејнел-ага и Исмаил-паша послали су на караулу Мајдево седам аранутских коцабаша да утврде бесу са буљукбашом да се ни са једне ни са друге стране неће ништа десити. Ипак, и поред тога, појачане су страже на граници, а народ је обавештен да се припреми за одбрану државне границе, ако буде било потребе. Ђорђе Протић, министар унутрашњих дела, сматрао је да су вести о нападу на Србију неистините, али да се за сваки случај предузму мере предострожности и прикупе поуздане информације.¹²³²

Нешто више од две недеље након абдикације кнеза Милоша преминуо је султан Махмуд II. Управо је тих дана стигла вест да ће Арнаути из Прокупачке и Куршумлијске казе да нападну српску границу. Бесаџија Максут је поново долазио на караулу Мајдево да пренесе ту информацију буљукбаши Мини Илијићу: „Чувајте се да ко од вас овде око карауле не погине, јербо Арнаути дознали да је цар [султан Махмуд II – прим. А. С.] умрео па веома радосни и шенлук међу, претећи да ће на вас ударити“. Министарство унутрашњих дела је одмах издало налог окружним начелницима у Крушевцу, Ћуприји, Јагодина и Крагујевцу да буду спремни са народном војском да крену према граници, у случају напада Арнаута. За војног команданта је одређен државни саветник Милета Радојковић, док је државни саветник Хаџи Милутин Гарашанин добио наређење да иде у Крагујевац и побрине се да народна војска буде снабдевена потребном количином муниције. На крају се испоставило да су војне припреме за одбрану границе биле непотребне, због тога што се није припремао никакав напад на Србију, већ је само неколико Арнаута подстеркивало остале да пређу преко српске границе ради пљачке. Главни коловођа им је био Алија Шеовић из села Сибнице у Куршумлијској кази.¹²³³

Промена на престолу у Кнежевини Србији и Османском царству поклопила су се и са избијањем немира на територији која се налазили под контролом новопазарског мутеселима. Шириле су се лажне гласине да ће новопазарски Турци да ударе на Рашки састанак и пређу у Србију да поврате своја имања која су изгубили разграничењем: „Сада онога цара нема ко[j]и [j]е Србима ферман на нашу земљу дао а тако и Милоша кому [j]е предао“. У оваквим околностима увећан је број српских пограничних стражара и предузете су све неопходне мере предострожности. Студенички срески начелник Лазар Тошић је отишао у погранично подручје, а убрзо за њим и Милосав Перуничкић, начелник Чачанског округа. Начелницима Крушевачког, Рудничког и Ужичког округа је издата наредба да буду спремни да крену са народном војском у случају напада на српску границу код Рашке. Пошто су показало да се не врше никакве војне припреме против Србије, већ да су немири изазвани сукобом између новопазарског мутеселима Јусуф-бега Ферхатагића и Мехмед-бега Османпашаћа, сина

А. Јовановић, *Погранични нереди под уставобраниоцима, листак из наше политичке историје новијег доба*, Коло, књижевни и научни лист I/2 (1901), 134–138; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 473; У. Шешум, А. М. Савић, *Паше из породице Џиноли (Џин-огли) у 18. и првој половини 19. века*, Српске студије 11 (2020), 35.

¹²³² ДАС, МУД–П, 1839, Ф III, Р 19, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 4/16. јун 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 6/18. јун 1839.

¹²³³ ДАС, МУД–П, 1839, Ф IV, Р 24, И. Павић – Начелству Окружја крушевачког, Трмчаре, у ноћу између 5/17. и 6/18. јула 1839; исти – истом, Мајдево, у ноћу између 5/17. и 6/18. јула 1839; П. Лазаревић – М. Радојковићу, Крушевац, 6/18. јул 1839; И. Вукићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 6/18. јул 1839; К. М. Лазаревић – М. Радојковићу, Крушевац, 6/18. јул 1839; Попечитељство унутрашњих дела – И. Х. Гарашанину, Београд, 7/19. јул 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја крушевачког, ћупријског, јагодинског, крагујевачког, Београд, 7/19. јул 1839; Р. Матејић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 7/19. јул 1839; П. Ђорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Ћуприја, 7/19. јул 1839; А. Андоновић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 7/19. јул 1839; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 7/19. јул 1839; исти – истом, Крушевац, 9/21. јул 1839; МИД–В, 1839, Ф IV, Р 16, Намесништво – М. Радојковићу, Београд, 7/19. јул 1839; Намесништво – П. Туацковићу, Београд, 7/19. јул 1839; Намесништво – Х. М. Гарашанину, Београд, 7/19. јул 1839; П. Туацковић – Намесништву, Крагујевац, 9/21. јул 1839; Намесништво – П. Туацковићу, Београд, 9/21. јул 1839; М. Радојковић – Намесништву, Крушевац, 12/24. јул 1839.

Осман-паше Талировића, некадашњег новопазарског мутеселима, умањен је број стражара на граници.¹²³⁴

Следеће године, Сејди Менце, некадашњи крушевачки мутеселим, послао је свог брата на Суповачки састанак да јави, да се Арнаути спремају да нападну Србију. Кренуле су припреме за одбрану границе, али и проверавање добијених информација. Утврдило се да се заиста окупљају Арнаути из Приштинске, Вучитрнске, Куршумлијске и Прокупачке казе, али не с намером да нападну Србију, већ да саслушају ферман о плаћању пореза. Једини који су имали намеру да упадну у Србију били су пљачкаши Тахир Кубур из села Маврића у Приштинској кази и Ајрадин, спахија из села Прекопуце у Прокупачкој кази. Намера им је била да пређу у Србију преко Копаоника, али у томе нису успели.¹²³⁵

Војне припреме у Босанском ејалету и окупљање османске војске из више околних санџака у Нишу, након несуспешне Нишке буне (1841), дале су повода за ширење гласина да се припрема напад на Србију преко Дрине и из правца Ниша. Кнез Михаило, обавештен званичним путем да је војска окупљена у Нишу ради завођења реда и мира, а у ејалету Босна због потенцијалних унутрашњих немира, издао је налог Министарству унутрашњих дела да упути званичан распис свим окружним начелствима поводом тога, те на тај начин спречи даље ширење лажних гласина које су уносиле немир у народу. Пошто су вести о могућем нападу из Босанског ејалета постајале све учесталије, ипак је издат налог да се на пограничном кордону дуж Дрине обазриво прати развој ситуације.¹²³⁶

Следеће године такође су се шириле неистините вести о нападу на Кнежевину Србију из више правца. Најпре је дошла вест да се Турци спремају да пређу преко Дрине и нападну

¹²³⁴ ДАС, МУД–П, 1839, Ф IV, Р 82, Л. Тошић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 16/28. јун 1839; М. Илијић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 18/30. јун 1839; исто, Ф V, Р 98, Л. Тошић – М. Перуничкићу, Коморани, 16/28. август 1839; М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Врба, 17/28. август 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 19/31. август 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја рудничког, крушевачког и ужичког, Београд, 19/31. август 1839; исто, Ф V, Р 200, М. Илијић – М. Перуничкићу, на Рашкој, 19/31. август 1839; М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Карановац, 19/31. август 1839; исти – истом, Карановац, 21. август / 2. септембар 1839; П. Крсмановић – Л. Тошићу, на Рашкој, 21. август / 2. септембар 1839; М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Карановац, 22. август / 3. септембар 1839; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја Чачанског, Београд, 24. август / 5. септембар 1839; исто, Ф IV, Р 24, В. Вукомановић – Попечитељству унутрашњих дела, Брусница, 23. август / 4. септембар 1839; М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Студеница, 25. август / 6. септембар 1839; М. Перуничкић – Јусуф-бегу Ферхатагићу, логор код Бисер вода, 27. август / 8. септембар 1839; исти – истом, логор код Бисер вода, 29. август / 10. септембар 1839; В. Вукомановић – Попечитељству унутрашњих дела, Брусница, 1/13. септембар 1839; МИД–В, 1839, Ф IV, Р 16, М. Перуничкић – Намесништву, Студеница, 1/13. септембар 1839; Ђ. Протић – Намесништву, Београд, 10/22. септембар 1839.

¹²³⁵ ДАС, МУД–П, 1840, VII, 170, М. Велковић – П. Радојковићу, Суповац, 5/17. септембар 1840; М. Велковић – Алексиначком карантину, Суповац, 5/17. септембар 1840; П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. септембар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 6/18. септембар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 6/18. септембар 1840; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 10/22. септембар 1840; М. Протић – Начелству Окружја крушевачког, Брус, 11/23. септембар 1840; С. Зорић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 11/23. септембар 1840; исто, Ф VIII, Р 22, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 20. септембар / 2. октобар 1840; исто, Ф VIII, Р 141, И. Павић – Начелству Окружја крушевачког, Суповац, 21. септембар / 3. октобар 1840; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 22. септембар / 4. октобар 1840; Ф VIII, Р 189, исти – истом, Крушевац, 30. септембар / 12. октобар 1840.

¹²³⁶ ДАС, МУД–П, 1841, Ф XI, Р 27, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 10/22. април 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја подринског, Београд, 15/27. април 1841; исто Ф VIII, Р 17, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. април 1841; исто, Ф VIII, Р 30, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 27. април / 9. мај 1841; исто, Ф VIII, Р 83, А. Стефановић – Начелству Окружја подринског, Коренита, 26. мај / 7. јун 1841; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. јун 1841; исто, Ф VII, Р 7, А. Пећанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 14/26. јун 1841; исти – истом Гургусовац, 30. јун / 12. јул 1841; исто, Ф XI, Р 29, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. јул 1841; Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелствима, Београд, 4/16. јул 1841.

Радаљску караулу, а потом вест да прети опасност Рашком састанку од новопазарских Турака. Поновно окупљање османске војске у Нишу због хајдучких чета које су хтеле да поново изазову устанак у Нишком санцаку,¹²³⁷ довело је до ширења гласина да се спрема напад на Србију из Нишког санцака. Турци су наводно говорили „да им је до Ћуприје дато, и да ће са Србима у бој ступити, за неке спаилуке њине од Ћуприје узете“. Поводом сваког од наведених случајева нису изостајале мере предострожности, док је народ који је живео у пограничном делу био узнемирен.¹²³⁸

Када су се почетком 1845. окупиле спахије из Нишког санцака у Нишу,¹²³⁹ преносила се лажна вест да су спахије, идући кроз град, говориле „да ћеду са Србијом неки рат имати и до Ћуприје опет све узети, да буде њиово као што је и било, које им је и султан већ одобрио“.¹²⁴⁰ У Зворничком санцаку се ширила вест да ће Подрински округ поново да припадне поменутом санцаку, те да Турци врше војне припреме у намери да једног јутра дођу до Шапца.¹²⁴¹ Новопазарски Турци су говорили да међу српским старешинама влада неслога, те да ће им стићи ферман од султана да нападну Србију и поново поврате изгубљене спахилуке.¹²⁴² Побуна Арнаута у Прокупачкој и Куршумлијској кази против регрутације, најпре је представљена као прикривена намера Арнаута да нападну Србију. Касније је наведено да су се побунили због тога што су сазнали да ће Срби поново да прошире своју границу на њихову штету.¹²⁴³ За разлику од претходних случајева, наведеним вестима није придавана већа пажња, пошто се брзо увидело да је реч о лажним гласинама.

Војне припреме и концентрација османске војске у Нишком, Новопазарском и Зворничком санцаку уочи и након почетка Кримског рата (1853–1856), довели су до повећане обазривости и повећања броја пограничних стражара на државној граници. На граници Лошаничког среза новопазарски кајмакам је поставио три чете. Прву чету од 50 људи насупрот карауле Мислопоља, другу од 30 код карауле Шарпела и трећу чету од 30 људи код Камена насупрот карауле Јариње.¹²⁴⁴ Дуж границе Моравичког среза, насупрот сваке српске каруле, постављено је по 60 војника са по једним буљукбашом.¹²⁴⁵ У Вишеграду је дошло 1.500 војника који су се убрзо улогорили у близини српске границе, насупрот карауле Штуле. Ускоро им се придружило и 1.000 Тоска. Звукови добоша и талмабаса најављивали су долазак још турских војника. Турски војници, улогорени у близини српске границе почели су да говоре да ће на три места прећи у Србију и поручивали су српским стражарима на граници да их дочекају с ручком. У таквој ситуацији појачане су мере безбедности на српској граници.

¹²³⁷ Опширније о хајдучким четама у Нишком санцаку 1842. године: С. Андрејевић, *Нишке буне. Ослободилачки покрети од 1833. до 1842. године*, Ниш 2003, 173–225.

¹²³⁸ ДАС, МУД–П, 1842, Ф VIII, Р 99, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 21. јун / 3. јул 1842; исти – истом, 24. јун / 6. јул 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја подринског, Београд, 26. јун / 8. јул 1842; исто, Ф I, Р 94, Ј. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 9/21. септембар 1842; Ј. Тошић – Начелству Окружја чачанског, на Рашкој, 1/13. окотобар 1842; М. Драгићевић – Привременом правленију, Чачак, 8/20. октобар 1842.

¹²³⁹ Нишки валија је у јануару 1845. године сазвао све спахије како би им саопштио портину одлуку о укидању спахија у Нишком санцаку. Опширније о томе: М. Јагодић, *Прилог проучавању аграрних односа у Нишком санцаку средином 19. века*, Српске студије 8 (2017), 312–319.

¹²⁴⁰ ДАС, МУД–П, 1845, Ф I, Р 82, М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 17/29. јануар 1845.

¹²⁴¹ ДАС, МУД–П, 1845, Ф III, Р 25, Ј. Куртовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 9/21. мај 1845; исто, Ф III, Р 207, Н. Аврамовић – Начелству Окружја подринског, Грнчари, 28. јун / 10. јул 1845.

¹²⁴² ДАС, МУД–П, 1846, Ф V, Р 89, М. Драгићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 27. март / 8. април 1846.

¹²⁴³ ДАС, МУД–П, 1847, Ф VIII, Р 63, М. Митровић – Алексиначком карантину, Јанкова Клисура, 10/22. април 1847; М. Митровић – Попечитељству унутрашњих дела, Јанкова Клисура, 12/24. април 1847.

¹²⁴⁴ ДАС, МИД–И, 1853, Ф IV, Р 133, Р. Младеновић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 14/26. август 1853.

¹²⁴⁵ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VII, Р 17, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. август 1853; МУД–П, 1853, Ф X, Р 5, Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. август / 12. септембар 1853.

Ужички окружни начелник је издао наређење среским старешинама да изађу са народном војском на границу и поставе се насупрот турској војсци. У случају турског напада, наређено им је да пруже оружани отпор.¹²⁴⁶

Турска војска је била концентрисана на српској граници ради предострожности, због тога што се није знало како ће се одвијати догађаји на Балкану за време ратног сукоба Османског царства и Русије. Босански валија Мехмед Хуршид-паша је уверавао српску владу да није истина да војска на српској граници има наређење да пређе у Србију. Паша је давао чврсте гаранције да је спреман да помогне војно српској кнежевини са четрдесте до педесет хиљада војника, у случају „ако би неко, не дај Боже, на Србију ударио“. Заправо мислило се на аустријску или руску војску.¹²⁴⁷ Исто тако, нишки валија Исмаил-паша је уверавао српску владу да војне припреме на територији Нишког санџака нису усмерене против Србије, већ против Русије којој је Османско царство објавило рат. Поводом тога је читан и ферман у Нишу.¹²⁴⁸ После тога, до краја 1858, на граници нису предузимане предострожне мере као у ранијим годинама.

Пљачкаши стоке

Постојећи број караула и пограничних стражара на српско-турској граници није био довољан да спречи учестале преласке пљачкаша стоке из суседних османских провинција. Мештани пограничних села били су често на њиховом удару, те су се због тога често обраћали надлежним властима, тражећи од њих да им помогну да поврате покрадену стоку и спрече даље пљачкашке упаде. Срески начелници су проблем представљали окружним начелницима, који су се након тога обраћали Министарству унутрашњих дела или пограничним османским властима, од којих најчешће нису добијали одговор. Пошто је реч била о лоповима из Турске, Министарство унутрашњих дела је тражило од Министарства иностраних дела да се обрати пограничним османским властима. У случају нереаговања представника пограничних османских власти, Министарство иностраних дела се посредством капућехаје обраћало Порти. Примери пљачкашких упада преко српске границе су многобројни. Због тога што сматрамо претераним да наведемо сваки пример, биће наведени само поједини, на основу којих ће моћи јасно да се види колики су проблем представљали пљачкашки упаду у погранична села Кнежевине Србије.

У лето 1839. покрадена је стока мештанима рађевских села. Похару су извршили Турци из Малог Зворника у садејству са Димитријем Ђурковићем и Николом Јошићем, дезертерима српске војске. Босански валија Мехмед Салих Веџихи-паша послао је почетком 1840. свог бумбашира Ахмет-агу у Зворник да реши случај. Ахмет-ага је успео да наплати одштету за четворицу покрадених домаћина у износу од 1.400 гроша, док за остале то није учињено због тога што се наводно лопови нису могли пронаћи.¹²⁴⁹ Пошто остала оштећена лица нису добила никакву одштету, српски кнез је у више наврата писао босанском валији Мехмед Хусреф-паши. Кнез је тражио да се поврати 8 украдених волова, две краве, два коња, две кобиле и 7 кошница, или да се оштећенима исплати новчана надокнада. Валија је одговорио да су неки

¹²⁴⁶ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VII, Р 83, И. Чворић – А. Симићу, Ужице, 26. октобар / 7. новембар 1853; МУД – П, 1853, Ф X, Р 3, П. Николић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. октобар / 12. новембар 1853.

¹²⁴⁷ ДАС, МИД–И, 1853, Ф V, Р 103, Мехмед Хуршид-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Сарајево, 13. зилхице 1269 / 15. септембар 1853.

¹²⁴⁸ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VI, Р 96, Исмаил-паша – А. Симићу, Ниш, 11. сафер 1270 / 12. новембар 1853; МУД–П, 1853, Ф X, Р 5, Ф IX, Р 69, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. новембар 1853; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја крајинског, црноречког, гургусовачког, алексиначког, крушевачког, чачанског, ужичког, подринског и шабачког, Београд, 16/28. новембар 1853.

¹²⁴⁹ ДАС, МИД–И, 1840, Ф II, Р 8, Ђ. Протић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. март 1840; М. Симић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 21. март / 2. април 1840.

лопови у међувремену погинули, док се осталима није могло ући у траг, тако да се обештећење више не може добити.¹²⁵⁰

Адил, Арнаут из села Жирче у Новопазарској кази, украо је три коња Милији Вукановићу из пограничног јошаничког села Шарпела. Приликом крађе убио је Милијиног сестрића Симу Бошковића. Новопазарски мутеселим је правовремено реаговао, те украдени коњи враћени власнику.¹²⁵¹ Селман Пренга, из села Ковача у Новопазарској кази, прешао је са неколико својих сажитеља у Студенички срез и у селу Милатковиће извршио похару. Милоју Милетићу су украли коња и кобилу, а Дамјану Ђорђевићу два коња, кобилу са ждребетом и два вола. Након обраћања Министарства иностраних дела босанском валији, новопазарски мутеселим Јусуф-бег Ферхатагић је послао на Рашки састанак пет коња. Мутеселим је обећао да ће пронаћи и осталу покрадену стоку и предати је српским властима. Пошто се то није десило, кнез Михаило се поводом тога обратио босанском валији, али је то било узалуд. Стока није била повраћена.¹²⁵²

Погранична села Јошаничког, Козничког и Крушевачког среза највише су били на мети пљачкаша. Током 1840. и 1841. Арнаути из Прокупачке, Куршумлијске и Приштинске казе извршили су више похара у селима поменутих срезова. Укупно је покрадено 77 коза, 51 овца и један ован, 27 коња, пет кобила, два ждребета, 24 вола и пет крава. Од наведеног броја покрадене стоке само су у току једног дана Ахмет и Тахир Кубуров из села Маврића у Приштинској кази украли на падинама Копаоника двадесет и једног коња, две кобиле и ждребе. Покрадена стока је била пуштена на испашу, а власници су били из Јошаничког и Козничког среза. Сими Павловићу из села Жуња у Козничком срезу најпре су 1840. Ахмет Пашић и Ахмет Сејдиспахић из села Сибнице у Прокупачкој кази, украли коња, а следеће године су му украдена четири вола. Један од учесника крађе био је извесни Мехмед из села Музаће у Прокупачкој кази. Поводом наведених крађи Крушевачко окружно начелство и српски кнез су се у више наврата обраћали прокупачком мудиру, нишком валији и приштинском кајмаку.¹²⁵³

¹²⁵⁰ ДАС, МИД–И, 1840, Ф VII, Р 62, Т. Солдатовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 22. јануар / 3. фебруар 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. фебруар 1841; кнез М. М. Обреновић – Хусрев Мехмед-паши, Београд, 19. фебруар / 3. март 1841; Хусрев Мехмед-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Травник, 27. сафер 1257 / 19. април 1841; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. мај 1841.

¹²⁵¹ ДАС, МИД–И, 1840, Ф II, Р 8, Ф. Прибаковић – Начелству Окружја крушевачког, Горње Јариње, 12/24. јун 1840; Попечитељство иностраних дела – Мехмед Салих Веџихи-паши, Београд, 18/30. септембар 1840; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1840; Попечитељство иностраних дела – Рашком састанку, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1840; П. Весовић – Попечитељству иностраних дела, на Рашкој, 20. новембар / 2. децембар 1840.

¹²⁵² ДАС, МИД–И, 1840, Ф II, Р 8, С. Михаиловић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 24. октобар / 5. новембар 1840; Попечитељство иностраних дела – Хусрев Мехмед-паши, Београд, 8/20. децембар 1840; исто, 1841, Ф VII, Р 62, Јусуф-бег Ферхатагић – Попечитељству иностраних дела, Нови Пазар, 20. мухарем 1257 / 13. март 1841; Хусрев Мехмед-паша – Попечитељству иностраних дела, Травник, 1. ребулевел 1257 / 22. април 1841; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 1/13. мај 1841; исто – истом, Београд, 21. јун / 3. јул 1841; С. Михаиловић – Попечитељству иностраних дела, Чачак, 16/28. јул 1841; кнез М. М. Обреновић – Хусрев Мехмед-паши, Београд, 4/16. август 1841.

¹²⁵³ ДАС, МИД–И, 1841, VII, 62, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 5/17. јун 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. јун 1841; кнез М. М. Обреновић – Јакуп-паши, Београд, 21. јун / 3. јул 1841; П. Лазаревић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 11/23. септембар 1841; кнез М. М. Обреновић – Исмет-паши, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1841; кнез М. М. Обреновић – Абдурахман-паши, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1841; кнез М. М. Обреновић – Хасан-бегу, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1841; кнез М. М. Обреновић – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. новембар 1841; кнез М. М. Обреновић – Исмет-паши, Београд, 10/22. новембар 1841; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. новембар / 8. децембар 1841; П. Лазаревић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 1/13. децембар 1841; исти – истом, Крушевац, 1/13. децембар 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству

Нишки валија Исмет-паша одговорио је српском кнезу да нема потребе да му пише поводом пљачкашких упада Арнаута из Прокупачке и Куршумлијске казе, због тога што се поменуте казе налазе под надлежношћу лесковачког Исмаил-паше.¹²⁵⁴ Након тога српска влада се у више наврата обраћала лесковачком паши, нарочито због тога што се наставило са пљачкашким упадима у погранична села Крушевачког округа. Почетком 1842. Ајдар Јашаревић из села Гргурга у Куршумлијској кази, са још једним лицем, украо је четири вола у селу Златари у Козничком срезу. Током лета исте године у селима Разбојна, Брзећа, Богише и Купци прокупачки и куршумлијски Арнаути су покрали 14 волова, осам кобила, два ждребета и два коња. Исмаил-паша је тврдио да је спровео истрагу и да је успео само у селу Сагоњевоу у Куршумлијској кази да пронађе 38 брави оваца и коза, покрадених 1841. године. Што се тиче похара извршених у току 1842. паша се није ни удостојио да одговори српској влади поводом тога.¹²⁵⁵ Промена династија у Србији и учвршћивање новог владара и владе потисли су привремено у други план проблеме на граници.

Учестали упади лопова из суседних османских провинција у погранична села Крушевачког округа настављени су крајем 1842. и током 1843. године. Према евиденцији Крушевачког окружног начелника у периоду од 5. маја 1842. до 31. јула 1843. покрадено је 182. говеди, 180 коња, кобила и ждребади, 123 овце и 48 коза. Укупно је било оштећено 142 лица. Од тога 40 из Крушевачког (Мајдево, Штитаре, Гркљане, Купци, Јабланица, Витановац, Наупаре, Ломница, Равниште), 60 из Јошаничког (Ново Село, Шарпел, Казновићи, Бања, Паљевштица, Црна Глава, Крива Река, Чајетина, Рудница, Лисина, Исево, Семетеш, Скугоровина, Доброшевина, Лазнојевићи, Равне Њиве, Гувниште, Јариње, Шипачина, Џепе, Бадањ, Рвати), 27 из Козничког (Батоте, Брзеће, Брђани, Златари, Равни, Разбојна, Ковиоци, Радманово, Грабовац) и 15 домаћина из Бугар-моравског среза (Рлица, Вукања, Породин, Голешница, Дреновац).¹²⁵⁶

Поводом учесталих крађа капућехаја Алекса Симић је у више наврата предавао такрир Порти, тражећи да Порта изда налог представницима османске власти под чију надлежност су спадале казе из којих су вршени пљачкашки упади. Као главни „зликвци који су арали“ наведени су Арнаути из села Приштинске (Маврић), Прокупачке (Сибница, Рашица, Јошаница), Куршумлијске (Пачарађа, Паваштица Сагоњево, Музаће) и Новопазарске казе (Жирче). У пљачки су учествовали и хришћани: Мијаило Милетић из Блажева и Јеремија

иностраних дела, Београд, 30. децембар 1841 / 11. јануар 1842; кнез М. М. Обреновић – Исмет-паши, Београд, 31. децембар 1841 / 12. јануар 1842.

¹²⁵⁴ ДАС, МИД–И, 1842, Ф П, Р 152, Исмет-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Ниш, 11. зилхице 1257 / 23. јануар 1842; исти – истом, Ниш, 13. зилхице 1257 / 25. јануар 1842.

¹²⁵⁵ ДАС, МИД–И, 1842, II, 152, Ћ. Протић – Исмаил-паши, Београд, 21. јануар / 2. фебруар 1842; исти – истом, Београд, 22. јануар / 3. фебруар 1842; кнез М. М. Обреновић – Исмаил-паши, Београд, 28. фебруар / 12. март 1842; Исмаил-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Лесковац, 7. сафер 1258 / 20. март 1842; П. Лазаревић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 16/28. март 1842; Ћ. Протић – Исмаил-паши, Београд, 21. март / 2. април 1842; Ћ. Протић – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 27. март / 8. април 1842; П. Лазаревић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 25. јун / 7. јул 1842; исти – истом, Крушевац, 13/25. јул 1842; Ћ. Протић – Исмаил-паши, Београд, 14/26. јул 1842; П. Лазаревић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 16/28. јул 1842; Ћ. Протић – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 17/29. јул 1842; П. Лазаревић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 20. јул / 1. август 1842; Попечитељство иностраних дела – Исмаил-паши, Београд, 28. јул / 9. август 1842; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 29. јул / 10. август 1842.

¹²⁵⁶ ДАС, МИД–И, 1843, нефасцикулисана грађа (= нефас. гр.), Т. Вучић Перишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. фебруар 1843; Попечитељство иностраних дела – А. Симићу, Београд, 17. фебруар / 1. март 1843; Ф. Прибаковић – Начелству Окружја крушевачког, Бања, 10/22. јун 1843; исти – истом, Бања, 16/28. јун 1843; И. М. Гарашанини – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. јун / 12. јул 1843; Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 24. јул / 5. август 1843; И. М. Гарашанини – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. јул / 7. август 1843.

Јанчић из Црнатова у Новопазарској кази, Јован Белчевић из Белог Брда, Стеван Челја из Равништа и Максим Вучић из Бозољина у Вучитрнској кази.¹²⁵⁷

Након више писмених представки српског капућехаје Порта је издала заповест босанском и румелијском валији да се реши питање пљачкашких упада у Кнежевину Србију. Поред тога, српска влада је затражила и посредовање београдског мухафиза Мехмед Хафис-паше. Међутим, ништа се конкретно није решило, због тога што надлежне османске власти наводно нису успеле да пронађу кривце. Лесковачки Исмаил-паша се правдао да неке кривце није могао да пронађе, док су за друге зајемчили њихови сажитељи да нису учествовали у крађама. Због тога је капућехаја поново уручио Порти такрир, док се српска влада припремала да пошаље специјалног изасланика румелијском валији Мустафа Нури-паши, који је био надређен лесковачком Исмаил-паши. Одлуком Државног савета за изасланика је одређен Стефан Стојановић Ћоса. На самом почетку 1844. Стојановићу су одређени путни трошкови, али након тога нема даљих података који се тичу његовог одласка у Битољ, седиште румелијског валије. Може се претпоставити да поменути државни саветник није ни кренуо на пут. Свакако узроке томе треба тражити у антиреформној побуни Арнаута под вођством Дервиша Цара, која је избила крајем 1843. године.¹²⁵⁸

Крађа стоке у пограничним селима Крушевачког округа настављена је и током наредних година. Углавном покрадена стока није враћана, али је било и изузетака. Крајем 1846. Арнаут Абас Османи из села Трбуње у Куршумлијској кази отео је од лопова коња, вола и краву, који су украдени Радосаву Јањићу из Батота. Абас је покрадену стоку предао куршумлијском мудиру Хаки-бегу, који ју је потом послао српским властима.¹²⁵⁹

Шездесет и пет лица из пограничних села Јошаничког среза (Јариње, Муре, Ново Село, Рудница, Шипачина, Тиоце, Лисина, Бања, Црна Глава, Крива Река, Гувниште, Бистрица, Шарпел, Чајетина, Ројичићи, Казновићи) тражило је да им се поврати покрадена стока. Према евиденцији Среског начелства у Јошаници оштећени су потраживали 44 коња, 65 кобила, 33 ждребади, 45 волова, 9 крава, 29 овца и пет коза. У крађи стоке су учествовали Срби и Аранути из Приштинске и Вучитрнске казе. Највише стоке су покрали Максим Вучић из Бозољина, Милосав Бибић и Ћоша Димитријевић из Домишевине и Милош и Јово Недељковић из Кијевчића у Вучитрнској кази, Стеван Челја из Равништа у Куршумлијској кази, Јеремија и Атанаско Даничић из Црнатова у Новопазарској кази. Што се тиче Арнаути, било је више њих из села Маврића, Речице и Слатине у Приштинској кази, а двоје је било из села Жаже у

¹²⁵⁷ ДАС, МИД–И, 1843, нефас. гр., Попечитељство иностраних дела – А. Симићу, Београд, 17. фебруар / 1. март 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 3/15. март 1843; исти – истом, Цариград, 10/22. март 1843.

¹²⁵⁸ ДАС, МИД–И, 1843, нефас. гр., А. Симић – Високој Порти, Цариград, 3/15. јул 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 3/15. јул 1843; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 3/15. јул 1843; П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. јул 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 21. јул / 2. август 1843; А. Симић – Високој Порти, Цариград, 31. август / 12. септембар 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 1/13. септембар 1843; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. септембар 1843; Попечитељство иностраних дела – А. Симићу, Београд, 17/29. септембар 1843; А. Симић – Високој Порти, Цариград, 27. септембар / 9. октобар 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 29. септембар / 11. октобар 1843; А. Марковић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 13/25. октобар 1843; С. С. Тенка – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. децембар 1843; А. Јанковић – Попечитељству финансија, Београд, 21. децембар 1843 / 2. јануар 1844.

¹²⁵⁹ ДАС, МИД–И, 1846, Ф I, Р 161, И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. јануар 1846; исти – истом, Београд, 17/29. јануар 1846; исти – истом, Београд, 7/19. фебруар 1846; исто, 1847, II, 50, С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 19. фебруар / 3. март 1847; Васиф Мехмед-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 11. демазуелевел 1263 / 26. април 1847; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. мај / 10. јун 1847.

Митровачкој кази. Арнаути су углавном крали заједно са поједним Србима из горе поменутих села. У крађи стоке је учествовао и Бећир Балота, новопазарски буљукбаша.¹²⁶⁰

Велике крађе су извршене и у селима Козничког и Крушевачког среза. Мујо из Пачарађе и Рустем из Маврића украли су четири краве, два јунца и једног вола Павлу Миљковићу из Батота, буљукбаши карауле Мале Липе.¹²⁶¹ Новица Илић из Плашнице и Михајло Стевановић из Земанице у Новопазарској кази украли су брзећком кмету Михајлу Јаћовићу два вола.¹²⁶² У Жуњу су два Арнаута покрала девет говеди, док су непознати починиоци украли у Батоту два коња, а у Разбојни четири вола.¹²⁶³ Милићу Михајловићу и Смиљку Миљковићу из козничког села Милентије украдено је на Копаонику 27 грла говеди, који су били на испашу. Крађу су починили Срби из Вучитрнске казе и три Арнаута из Маврића.¹²⁶⁴

Будући да су Милић Михајловић и Смиљко Миљковић били упорни да поврате покрадену стоку, упућени су са препорученим писмом Крушевачког окружног начелства у Ниш. Са њим су пошли и поједини домаћини из Јошаничког среза: браћа Филип и Димитрије Живковић из Новог Села, Лазар, Антоније и Анђелко Гаљак из Муре и Војин из Чајетине. Пошто су лопови углавном били Срби и Арнаути из Вучитрнске и Приштинске казе, нишки валија је упутио тужиоце у Приштину. Приликом саслушања којем су присуствовали приштински кајмакама и његови најближи сарадници, Решид Томуркаси и Бећир-ага, није уважена тужба покрадених Срба из Козничког и Јошаничког среза, пошто они нису лично видели да су их оптужени покрали: „Када ви својим очима видели нисте да су они море бре вама стоку покрали то немате право да иј терате, дајте сведоке који су видели да су они покрали нека се закону па ћемо вам стоку наплатити“. Упорност оштећених да се случај разреши, није помогала: ... „одлазите бре невречите више ту главу нам пробисте доведите нам за месец дана сведока из ког му драго места који су видели да су окривљени људи вама стоку покрали, па ћемо онда вама исту наплатити“. Према тврђењу покрадених лица приштински кајмакам и његови најближи сарадници штитили су и подстицали Србе и Арнауте из пограничних села Вучитрнске и Приштинске казе да краду. Наводно их је је Решид Томуркаси подстицао следећим речима: „Украдите из Србије само ако можете и Карађорђевићевог хата и овамо преведите, па шта год вас овде постигло буде то у моју главу, само ако у Србији вас не ухвате“.¹²⁶⁵

Многобројни нерешени случајеви крађе стоке и наставак пљачкашких упада, довели су до узнемирености житеља пограничних села Крушевачког округа. Оштећена лица су се више пута обраћала среским и окружним органима власти, захтевајући да им се штете надокнаде и

¹²⁶⁰ ДАС, МИД–И, 1847, Ф III, Р 82, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 17/29. август 1847.

¹²⁶¹ ДАС, МИД–И, 1847, Ф II, Р 190, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 9/21. јун 1847.

¹²⁶² ДАС, МИД–И, 1847, Ф III, Р 47, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 26. јул / 7. август 1847.

¹²⁶³ ДАС, МИД–И, 1847, Ф IV, Р 8, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 1/13. октобар 1847; И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. октобар 1847.

¹²⁶⁴ ДАС, МИД–И, 1848, Ф III, Р 127, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 26. август / 7. септембар 1848; А. Петронијевић – Васиф Мехмед-паши, Београд, 2/14. октобар 1848; Васиф Мехмед-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 25. зилхице 1264 / 22. новембар 1848.

¹²⁶⁵ ДАС, МИД–И, 1849, Ф III, Р 51, Ј. М. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 31. децембар 1848 / 12. јануар 1849; исти – истом, Крушевац, 15/27. фебруар 1849; А. Јанковић – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 18/30. март 1849; М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 22. март / 3. април 1849; Васиф Мехмед-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 15. цемазулевел 1265 / 8. април 1849; А. Јанковић – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 15/27. април 1849; Хафис Мехмед-паша – Васиф Мехмед-паши, Скопље, 19. реџеп 1265 / 10. јун 1849; А. Јанковић – Начелству Окружја алексиначког, 12/24. јул 1849; Ј. Протић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 29. јул / 10. август 1849; Васиф Мехмед-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 7. шевал 1265 / 26. август 1849; А. Јанковић – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 16/28. август 1849; М. Михајловић, С. Миљковић – Начелству Окружја крушевачког, Крушевац, 15/27. октобар 1849; Ј. М. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 13/25. октобар 1849.

спрече даљи упади пљачкаша. У лето 1850, када је Гарашанина био на одмору у Рибарској Бањи, становници пограничних села Крушевачког округа поднели су му тужбу против пљачкашких упада, наводећи да им је у периоду од 1839. до средине 1850. покрадено 658 коња и кобила, 546 волова и крава и 1078 оваца и коза.¹²⁶⁶ Будући да су се крађе наставиле и током јесени, мештани пограничних крушевачких села су се обратили Окружном начелству, тражећи да се проблем једном реши и уважи њихова тужба коју су поднели министру унутрашњих дела.¹²⁶⁷

Српски кнез је сматрао да ће пограничне османске власти успети да спрече пограничне упаде у Србију, па се због тога последњих година није обраћао Порти. С обзиром да су крајем 40-их година и током 1850-те крађе у пограничним селима српске кнежевине постале учесталије, српска влада је 6. децембра 1850. донела одлуку да се у Ниш упути крушевачки окружни начелник Радован Петровић. Као дугогодишњи начелник Крушевачког округа,¹²⁶⁸ Петровић је детаљно био упознат са проблемима на српско-турској граници. Према добијеним инструкцијама од владе требало је да преговара са нишким Мехмед Хуршид-пашом о пљачкашким упадима у погранична села Крушевачког округа, затражи да се оштећеним лицима надокнади штета и спрече даљи упади. Петровић је са собом носио писма српског кнеза и београдског мухафиза Мехмед Васиф-паше. Ваља се подсетити да је Мехмед Васиф-паша био нишки валији у периоду од 1846. до 1850. године, те је самим тим био одлично упознат са упадима пљачкаша у Србију.¹²⁶⁹

Петровић је стигао у Ниш 7. децембра 1850. године. Одсео је у конаку нишког митрополита Јоаникија II. Убрзо након доласка посетио је нишког пашу и предао му писма српског кнеза и београдског мухафиза. Прочитавши писма, паша му је рекао да су захтеви српске владе потпуно оправдани и да је он упознат са проблемима на српско-турској граници. За дотадашње пљачкашке упаде оптужио је турске власти које нису реаговале, нити о томе обавештавале Порту. Паша је одговорност свалио на ниже османске органе власти и оптужио јерлије да су помагале пљачкашима. Показао је спремност да стане на пут упадима у Србију и уверавао крушевачког окружног начелника да само чека налог из Цариграда, пошто се обратио Порти неколико дана пре него што је примио писма које му је Петровић донео. Говорио је да писма српског кнеза и београдског мухафиза само потврђују наводе које је он изнео у писму послатом у Цариград, те ће због тога оригинале добијених писма послати Порти, као потврду. Копије писама упутиће у Видин, због тога што је имао налог од Порте да се о важним стварима увек саветује са видинском валијом.¹²⁷⁰

Задржавши се у Нишу три дана, Петровић је највише боравио у пашином конаку. Током честих разговора успео је да детаљно објасни паши колики проблем су представљали упади пљачкаша преко српске границе. Посебно је нагласио да су тиме највише били погођени мештани пограничних села који су се непрестано обраћали српским властима да их „ослободе од тог зулума“. Током разговора више пута је уверавао пашу да српска влада сматра њега за „најбољег од свих пограничних паша“, те да рачуна да ће баш он успети да стане на крај

¹²⁶⁶ ДАС, МИД–И, 1850, Ф IV, Р 204, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 1/13. новембар 1850.

¹²⁶⁷ ДАС, МИД–И, 1850, Ф IV, Р 204, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 1/13. новембар 1850; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. новембар 1850; исто, Ф IV, Р 80, исти – истом, Београд, 24. новембар / 6. децембар 1850.

¹²⁶⁸ Радован Петровић је именован за начелника Крушевачког округа 14. фебруара 1843. године. *Српске новине*, бр. 11, 6/18. фебруар 1843.

¹²⁶⁹ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, А. Петронијевић – Р. Петровићу, Београд, 24. новембар / 6. децембар 1850.

¹²⁷⁰ ДАС, МИД–И, 1850, Ф IV, Р 204, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 13/25. децембар 1850; исти – истом, Крушевац, 13/25. децембар 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, Р. Петровић – И. Гарашанину, Крушевац, 13/25. децембар 1850; Р. Петровић – А. Петронијевићу, Крушевац, 13/25. децембар 1850.

пљачкашким упадима. Ако успе у томе, паша ће моћи да рачуна на наклоност кнеза Александра и његове владе.¹²⁷¹

Мехмед Хуршид-паша је оставио велики утисак на крушевачког окружног начелника. Петровић је представио пашу као изузетно доброг и образованог човека, наклоњеног хришћанима: „Особито христјане љуби, а Турке у Нишу не воли и за њих говори да оваки[х] рђави[х] људи нигди видео није“. Током разговора, нишки паша је показивао велику наклоност према српском кнезу и влади, истичући да ће само заједничким садејством са српском владом успети да реши питање надокнаде штете покраденим лицима и спречи даље упаде лопова из Нишког санџака. Приликом последњег сусрета Петровић је добио на поклон два енглеска пиштоља у посебној кутији. Пиштољи су били својина упокојног румелијског сераскера Мехмед Решид-паше, рођеног брата нишког паше. На кутији је било урезано златним словима име румелијског сераскера. Паша је поклонιο пиштоље крушевачком окружном начелнику као залог њиховог пријатељства и у спомен на његовог преминулог брата. На растанку, што је посебно занимљиво, паша се три пута пољубио са крушевачким окружним начелником и његовим сином Миланом Петровићем, којег је отац повео у Ниш, да би га упознао са турским обичајима. Пашин поступак позитивно је изненадио окружног начелника, а посебно што му је оставио аменет да га позове на свадбу када буде женио сина. Одушевљен тиме, Петровић је предложио кнежевском представнику Авраму Петронијевићу да би било корисно да српска влада поради на Порти да се нишки паша унапреди, то јест да се уздигне на ранг везира, а све у циљу да би се учврстило пријатељство са пашом.¹²⁷²

Подсетимо се да је Мехмед Хуршид-паша у Ниш дошао у рангу мирмирана. Препорука српске владе сигурно би позитивно утицала на његов положај, посебно ако би се за њега заложио кнежевски представник Аврам Петронијевић. Решавање проблема на српско-турској граници свакако би у великој мери допринело томе, те се због тога паша залагао да се спрече даљи упади пљачкаша и оштећенима надокнаде штете. У складу са тим паша је срдачно примио Радована Петровића, уверавао га да ће се заузети на Порти да се испуне захтеви српске владе и спрече даљи упади пљачкаша. Својим поступцима успео је да одушеви крушевачког окружног начелника, свакако с циљем да се представи како велики пријатељ Србије. У таквом тону написао је и писмо кнежевском представнику, истичући да је намеран да се „злу једном стане на крај“, те да само чека налог из Цариграда.¹²⁷³

Упознавши се са ставом нишког паше, кнез је, у писму које му је упутио, изразио задовољство и обавестио га да ће и српска влада, деловати на Порти посредством капућехаје, у циљу да се покраде обештете.¹²⁷⁴ Капућехаја је добио налог да преда писмо српског кнеза великом везиру Мехмед Емин Али-паши и представи му проблеме на српско-турској граници. У име српске владе, капућехаја је требало да затражи од великог везира да се пружи сва неопходна помоћ и подршка нишком паши, због тога што се пљачкашки упади преко српске границе не могу више трпети. Наложено му је да се обрати и осталим османским великодостојницима у Цариграду, који би могли утицати да се уважи српски захтев на Порти.¹²⁷⁵

Писмо нишког паше и такрир српског капућехаје имали су утицаја на Порту. Велики везир је издао наређење Мехмед Хуршид-паши да именује комисију, састављену од чланова нишког меџлиса. Чланови комисије је требало да иду заједно са оштећеним мештанима

¹²⁷¹ ДАС, МИД–И, 1850, Ф IV, Р 204, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 13/25. децембар 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, Р. Петровић – А. Петронијевићу, Крушевац, 13/25. децембар 1850.

¹²⁷² ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, Р. Петровић – А. Петронијевићу, Крушевац, 13/25. децембар 1850.

¹²⁷³ ДАС, МИД–И, 1850, Ф IV, Р 204, Мехмед Хуршид-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 15. сафер 1267 / 20. децембар 1850.

¹²⁷⁴ ДАС, МИД–И, 1850, ДП, бр. 2700.

¹²⁷⁵ ДАС, МИД–И, 1850, Ф IV, Р 204, А. Петронијевић – К. Николајевићу, Београд, 20. децембар 1850 / 1. јануар 1851.

пограничних крушевачких села по селима Прокупачке и Куршумлијске казе и траже своју стоку. Поред тога, нишки паша је добио дозволу да може употребити војску, ради хватања лопова. По налогу српске владе у Ниш је поново упућен Радован Петровић, који је требало да на лицу места прати да ли се одлука Порте спроводи у дело.¹²⁷⁶

По доласку у Ниш Петровић се уверио да је Мехмед Хуршид-паша спреман да испуни портин налог, али да му на пут стоји нишки меџлис, који се томе противи. Аргумент чланова нишког меџлиса био је да спровођење портиног наређења може довести до побуне Арнаута, који могу угрозити и сам Ниш. Према тврђењу крушевачког окружног начелника на став меџлиса су итекако утицали хришћански трговци, који су, водећи рачуна о својим трговачким интересима, „пунили главе Турцима“ да ће побуњени Арнаути спалити нишку чаршију. Нишки паша је због става меџлиса био нерасположен. Жалио се Петровићу да због тога ноћима не спава, те да би он сам, када би био у могућности, исплатио оштећене из своје личне касе. Због чврстог става крушевачког окружног начелника да ће бити принуђен да пише својој надређеној власти, нишки паша је сломио отпор меџлиса и формирао комисију коју је у упутио у Прокупачку и Куршумлијску казу. Пошто комисија, као што се и очекивало, није успела ништа конкретно да уради, паша је покренуо војску. Заједно са њим кренуо је и Радован Петровић.¹²⁷⁷

Војна интервенција Мехмед Хуршид-паше имала је за резултат проналазак мањег дела покрадене стоке: 531 овца, 403 козе, 102 вола, 87 крава, 44 телади, 51 коњ, 63 кобиле, 11 ждребади. Кажемо мањег дела, због тога што је до средине 1851. украдено 1088 оваца, 448 коза, 643 вола, 97 крава, 522 коња и 283 кобиле.¹²⁷⁸ Нишки паша је издао налог пограничним османским властима који су се налазили под његовом влашћу да убудуће настоје да спрече прелазак лопова у Србију, а уколико се то деси да у што краћем року пронађу покрадену стоку. Поред тога, паша је писао скопском валији да се изнађу лопови из Вучитрнске и Приштинске казе, да би се надокнадиле штете покраденим лицима из Јошаничког и Козничког среза. Међутим, на том плану није ништа конкретно урађено.¹²⁷⁹

Српски кнез, кнежевски представник и поједини министри изразили су велику захвалност Мехмед Хуршид-паши, великом везиру Мустафа Решид-паши и министру иностраних дела Мехмед Емин Али-паши, што су се заузели да се испуне захтеви српске владе.¹²⁸⁰ Иако није пронађен велики број покрадене стоке, нити покраденима исплаћена одштета у име тога, први пут је поводом захтева српске владе да се реши питање крађа у

¹²⁷⁶ ДПСЦ I, бр. док. 360; *Алексинач и околина*, бр. 314; ДАС, МИД–И, 1851, Ф VI, Р 135, Попечитељство иностраних дела – Р. Петровићу, Београд, 19/31. март 1851; МУД–П, 1852, Ф VIII, Р 35, исто – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. јун / 1. јул 1851.

¹²⁷⁷ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, Р. Петровић – А. Петронијевићу, Ниш, 31. март / 12. април 1851; исти – истом, Ниш, 2/14. април 1851; исти – истом, Ниш, 7/19. април 1851; исти – истом, Ниш, 11/23. април 1851; исти – истом, Ниш, 21. април / 3. мај 1851; МИД–И, 1851, Ф VI, Р 135, исти – истом, Ниш, 25. април / 7. мај 1851; ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Ниш, 24. мај / 5. јун 1851; Р. Петровић – А. Петронијевићу, Прокупље, 4/16. јун 1851; исти – истом, Прокупље, 11/23. јун 1851; МУД–П, 1852, Ф VIII, Р 35, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. јун / 1. јул 1851.

¹²⁷⁸ ДАС, МИД–И, 1851, Ф VI, Р 135, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Прокупље, 10/22. јун 1851; Хуршид Мехмед-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 3. рамазан 1267 / 2. јул 1851; А. Петронијевић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 27. јун / 9. јул 1851.

¹²⁷⁹ ДАС, МУД–П, 1852, Ф VIII, Р 35, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. јун / 1. јул 1851; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округља крушевачког, Београд, 4/16. јул 1851; МИД–И, 1851, Ф VI, Р 135, Хуршид Мехмед-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 3. рамазан 1267 / 2. јул 1851; Тосун Мехмед-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Скопље, 3. зилкаде 1267 / 30. август 1851; исти – истом, 14. зилхице 1267 / 10. октобар 1851.

¹²⁸⁰ ДАС, МИД–И, 1851, Ф VI, Р 135, кнез А. Карађорђевић – Хуршид Мехмед-паши, Београд, 29. јун / 11. јул 1851; кнез А. Карађорђевић – Решид Мустафа-паши, Београд, 29. јун / 11. јул 1851; кнез А. Карађорђевић – Мехмед Емин Али-паши, Београд, 29. јун / 11. јул 1851; А. Петронијевић – Мехмед Емин Али-паши, Београд, 29. јун / 11. јул 1851; И. Гарашанин, А. Симић – Хуршид Мехмед-паши, Београд, 29. јун / 11. јул 1851; Мехмед Решид-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 8. шевал 1267 / 6. август 1851.

пограничним куршевачким селима, урађено нешто конкретно на терену. Заузимање Мехмед Хуршид-паше да се реши наведени проблем, препоручило га је да почетком 1852. буде именован за београдског мухафиза.

После његовог именовања за мухафиза Београда нови нишки валија је постао Мехмед Бесим-паша. Убрзо након његовог доласка у Ниш је опет упућен крушевачки окружни начелник. Петровић је на првом месту требало да поздрави новог пашу у име српског кнеза и пожели му добродошлицу, али и, што је било још важније, представи му проблеме који су се пре његовог доласка јављали на српско-турској граници. Нови нишки валија је, исто као и његов претходник, изразио спремност да спречи пљачкашке упаде у Србију. Обећао је да ће сваког кривца ухватити и казнити. Пошто му се крушевачки окружни начелник пожалио да је прокупачки мудри Хуршид-бег по наведеном питању немаран, паша је наредио да му га одмах доведу. Када је Хуршид-бег доведен пред нишког пашу, запређено му је да ће сносити одговорност ако се деси напад Арнаута на српску границу, те одмах бити смењен са положаја.¹²⁸¹ Пријатељско држање Мехмед Бесим-паше према српској влади свакако га је препоручило да буде именован за београдског мухафиза 1852. године.

После 1852. није више било учесталих пљачкашких упада из Нишког санџака у Крушевачки округ, док су се упади лопова из Приштинског санџака наставили. У току 1852. и 1853. активни лопови су били Милош и Илија из села Кијевчића и Радован из села Граничана у Вучитрнској кази и Милосав Стевановић из села Родеља у Новопазарској кази. Са њим је сарађивао Милосав Арсић из Жуња у Козничком срезу, који се због почињеног убиства налазио у бекству. У Лепенцу у Козничком срез украли су два коња, у јошаничким селима Јарињу, Гувништу и Рватима три коња и пет волова. Скопски валија Мехмед Тосун-паша је два пута издавао наређење да се притворе лопови из Вучитрнске казе. Паша је српским властима послао два украдена коња, док осталу покрадену стоку није, због тога што су је лопови продали у Новом Пазару.¹²⁸² Јован Милојевић и Вукојица Благојевић из Јариња узели су пасоше од Окружног начелства у Крушевцу с намером да оду у Нови Пазар и потраже стоку која им је украдена. Сазнавши успут да ће им живот бити у опасности, вратили су се назад. Претње смрћу подстицао је Милосав Стевановић, јатак и јемац вучитрнских лопова.¹²⁸³

Милош Благојевић из Гувништа није се уплашио претњи, али је имао великих проблема док је успео да поврати своја два украдена вола. Најпре је имао проблема са Милосавом Стевановићем који је лажно сведочио да Милош и Илија из Кијевчића нису украли волове. Након тога морао је да нађе два Турчина који ће гарантовати да су волови његови. Латиф-ага Кошкавац и мезулџија Рамо из Новог Пазара пристали су да му буду јемци. Због тога су њих двојица морали да положи 2.000 гроша у мешћему, као залог. Тиме нису проблеми престали. Милошу Благојевићу су почеле да стижу претње, док му је чаушлар-бег Ибрахим, некадашњи спахија, са претећим погледом рекао испред мешћеме да му се волови неће вратити све док не доведе два Турчина из свог места као сведоке. Непријатну ситуацију је прекинуо Латиф-ага: „Оканите се тога човека, гди су њему тамо Турци да ти иј доводи, но ако оћете му дати волове,

¹²⁸¹ ДАС, МИД–И, 1852, Ф II, Р 64, Попечитељство иностраних дела – Р. Петровићу, Београд, 14/26. март 1852; Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 27. март / 8. април 1852; Попечитељство иностраних дела – Р. Петровићу, Београд, 10/22. април 1852; Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 1/13. мај 1852; исто, 1852, Ф I, Р 210, Бесим Мехмед-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 13. џемазулахир 1268 / 3. април 1852.

¹²⁸² ДАС, МИД–И, 1853, Ф II, Р 135, Тосун Мехмед-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Призрен, 9. ребјулахир 1269 / 20. јанауар 1853; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. март 1853; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. март / 4. април 1853; исти – истом, Београд, 14/26. април 1853; исто, Ф III, Р 38, А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. јануар 1853; Тосун Мехмед-паша – И. Гарашанину, Призрен, 5. реџеп 1269 / 14. април 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. мај 1853; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. мај 1853; Ф. Прибаковић – Начелству Окружја крушевачког, Бања, 9/21. новембар 1853.

¹²⁸³ ДАС, МИД–И, 1853, Ф II, Р 135, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. март / 4. април 1853.

ви му иј подајте, ако нећете а ви му одкажите нека иде да се сиромас отуда не троши и не дангуби“. Милош Благојевић је након шиканирања од стране новопазарских власти и великих трошкова које је поднео – 2767. чаршијских гроша, успео да поврати своје волове.¹²⁸⁴

После 1853. у пограничним селима Јошаничког среза забележено је више крађа, које су починили лопови из Новопазарске казе. Ђорђе Симоновић из Обаде и Арнаути из Берберишта украли су Милошу Ђирковићу из Цепе два вола и четири краве. У Гувништу су украли Мини Павловићу једног коња, Милошу Јовановићу два вола и три јунца и Сави Јовановићу краву и јунца.¹²⁸⁵ Спасоју Благојевићу из Гувништа украо је Миладин Илијић из Лескова два коња под самарима, кобилу и ждребе.¹²⁸⁶ Сава Матић из Лескова, Филип Младеновић из Обаде и Милош из Земанице украли су Јакову Павловићу из Гувништа две стелне краве.¹²⁸⁷ Оштећеним лицима стока није никада враћена, нити им је исплаћена новчана надокнада.

Велике крађе стоке догађале су се и у пограничним селима Ужичког округа. Алил Ступљанин из села Кијевци у Сјеничкој кази, украо је крајем 1839. три коња у селу Медовине у Моравичком срезу, док су лопови из сјеничког села Кладнице украли два вола у селу Трће.¹²⁸⁸ Током 40-их и на самом почетку 50-их година у пограничним селима Ужичког округа велики број домаћина је претрпео крађу стоке. Покрадена стока им никада није повраћана, нити им је исплаћена новчана надокнада. Ради прегледности, у следећој табели је наведено колико укупно стоке је украдено у којем селу Ужичког округа у перуоду од 1841. до 1851. године.

¹²⁸⁴ ДАС, МИД–И, 1853, Ф Ш, Р 38, А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. јануар 1853; Тосун Мехмед-паша – И. Гарашанину, Призрен, 5. реџеп 1269 / 14. април 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. мај 1853; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. мај 1853; Ф. Прибаковић – Начелству Округља крушевачког, Бања, 9/21. новембар 1853.

¹²⁸⁵ ДАС, МИД–И, 1854, Ф Ш, Р 152, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. јул 1854; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. август 1854.

¹²⁸⁶ ДАС, МИД–И, 1855, Ф I, Р 109, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 29. новембар / 11. децембар 1854; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. фебруар 1855.

¹²⁸⁷ ДАС, МИД–И, 1856, Ф II, Р 62, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. фебруар 1858.

¹²⁸⁸ ДАС, МУД–П, 1839, Ф XII, Р 99, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 9/21. октобар 1839; исто, Ф VIII, Р 14, исти – истом, Ужице, 23. октобар / 4. новембар 1839; МИД–И, 1840, Ф II, Р 8, Мехмед Салих Веџихи-паша – Попечитељству иностраних дела, Травник, 17. шабан 1256 / 14. октобар 1840; Н. Живковић, *Округље ужичко половином XIX века*, 65–66.

Табела 29. Број покрадене стоке у селима Ужичког округа (1840–1851).¹²⁸⁹

Име села	Коњи, кобиле, ждребад	Волови, краве, теляд	Овце	Козе	Свиње
Брезова	4	/	/	/	/
Брусник	30	22	/	/	/
Васиљевићи	26	15	/	27	7
Вионица	4	/	/	/	/
Висока	/	1	/	/	/
Градац	/	1	/	/	/
Дајићи	9	12	/	9	/
Деретин	2	/	/	/	/
Доброселица	1	/	/	/	/
Ерчеге	35	27	2	/	/
Јабланица	8	5	/	/	/
Јованчевићи	/	1	/	/	/
Кућани	2	/	/	/	/
Кушићи	17	12	33	/	2
Мочиоци	/	1	/	/	/
Опаљеник	1	/	/	/	/
Равна Гора	11	6	/	/	/
Тисовица	/	8	/	/	/
Трће	15	15	42	5	/
Трудово	6	/	/	/	/
Чајетина	/	5	/	/	/
Укупно	163	131	77	41	9

На основу табеларног приказа види се да је у Ужичком округу у периоду од 1840. до 1851. године покрадено 163 коња, кобила и ждребди, 131 волова и крава, 77 оваца, 41 коза и девет свиња, што је знатно мање него у Крушевачком округу. Највише стоке је покрадено у пограничним селима Моравичког среза: Васиљевићима, Ерчегеама, Бруснику, Кушићима и Трћу. Највише стоке у Васиљевићима, Кушићима и Трћу покрали су Кујо, Ислам и Хамид Шабановић из Кладнице и Милош и Ристо Дудовић из Сугубине у Сјеничкој кази. Милош и Радош Каралић и Вукадин Кастратовић из Хаса у Васојевићима покрали су највише стоке у Бруснику, док су у Ерчегеама највише крађа извршили муслимани из Брњице у Сјеничкој кази.¹²⁹⁰

После 1851. настављено је са крађама у Ужичком округу. У моравичком селу Трудову, пред Петровдан 1852. украдено је шест коња чија је вредност износила 2.250 чаршијских гроша. Крађу су извршило Авдо Шабановић из Кладнице и Ђоко Базарић и Јован Мачковић из Тисовице. Пошто су оштећени сазнали да је Шабановић ухапшен у Новој Вароши због поменуте крађе, отишли су код нововарошког мутеселима Махмуд-бега и кадије Мула Џанке, тражећи да им се од ухапшеног надокнади штета. Не успевши ништа да ураде, вратили су се

¹²⁸⁹ ДАС, МУД–П, 1840, VIII, 105, А. Нешковић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 14/26. август 1840; исто, 1842, Ф V, Р 10, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 15/27. децембар 1842; исто, 1850, Ф I, Р 11, П. Николић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 30. новембар / 12. децембар 1850; исто, Ф I, Р 12, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. децембар / 12. јануар 1851; исто, 1851, Ф XIII, Р 142, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 25. новембар / 7. децембар 1851.

¹²⁹⁰ ДАС, МУД–П, 1851, Ф XIII, Р 142, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 25. новембар / 7. децембар 1851.

назад.¹²⁹¹ Када су Радивоју Фолићу из Медовине украли муслимани из села Врапци и Брњице у Сјеничкој кази 60 оваца, новопазарски кајмакам је одговорио да се покрадена стока није могла пронаћи.¹²⁹² Брњичани су 1854. украли четири вола у селу Трђе, док су лопови из Дивље Реке украли на Голији шест волова и две кобиле. Новопазарске османске власти су обећале да ће надокнадити штете, али од тога није било ништа.¹²⁹³

Шабановићи из Кладнице били су активни и наредних година. Хамид и Авдо Шабановић украли су Митру Лаушевићу из Васиљевића кобилу и два ждребета. На њих је пала сумња да су украли кобилу и два ждребета Димитру Митровићу из Васиљевића и једну кобилу Марку Секулићу, кмету села Ерчеге. Поменутом кмету био је украден и један коњ. Сумња је пала на три Србина из Дивље Реке.¹²⁹⁴ Исто као и у наведеним случајевима, покрадена стока није повраћена, нити је оштећенима исплаћена новчана надокнада. Још већи проблем је представљало што су се упади пљачкаша настављали.

На западној граници Србије после 1839. није забележен велики број примера крађе стоке. Године 1846. у рађевским селима Брасини и Цулинама украдена су два вола и два коња. Крађу су извршили Турци из околних зворничких села Дивича и Снагова. Влада се обратила босанском валији и затражила да се оштећенима исплати новчана надокнада. У расположивим изворима нема података како се случај завршио.¹²⁹⁵ Девет година касније Турци из Сакара су украли стоку у селу Трешћевици. Влада се и овога пута обратила босанском валији, али је добила одговор да нема доказа да су сакарски Турци извршили крађу.¹²⁹⁶

На источној граници главни проблем су представљали мештани села Мали Извор у Видинској кази. С обзиром да је након разграничења део атара села Велики Извора остао на турској страни, односно у Видинској кази, Великоизворчани и становници околних села пребегавали су преко границе и насељавали се у новоформирано село Мали Извор. Током 40-их и 50-их година у више наврату су прелазили у Србију јер су добро знали „стазе и богазе“, па су пљачкали мештане Великог Извора и суседних села Прлите и Грљана. Крађе су смањене поске 1853, након обраћања владе видинским османским властима.¹²⁹⁷

¹²⁹¹ ДАС, МИД–И, 1853, Ф I, Р 122, А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 28. јануар / 9. фебруар 1853.

¹²⁹² ДАС, МИД–И, 1853, Ф I, Р 142, Абдурахман Асим-сфендија – А. Јанковићу, Нови Пазар, 24. рамазан 1268 / 12. јул 1852; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. јул 1852; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. октобар 1852; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 17/29. децембар 1852; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. фебруар 1853.

¹²⁹³ ДАС, МИД–И, 1855, Ф I, Р 63, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. септембар / 12. октобар 1854; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. октобар 1854; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јануар / 1. фебруар 1855.

¹²⁹⁴ ДАС, МИД–И, 1857, Ф IV, Р 36, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. јун 1857.

¹²⁹⁵ ДАС, МИД–И, 1847, Ф II, Р 135, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 10/22. април 1847; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 29. април / 11. мај 1847; И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 28. мај / 9. јун 1847.

¹²⁹⁶ ДАС, МИД–И, 1855, Ф V, Р 80, Ј. Куртовић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 26. септембар / 8. октобар 1855; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. октобар 1855; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. новембар 1855.

¹²⁹⁷ ДАС, МИД–И, 1853, Ф V, Р 133, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. мај 1853; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. април / 8. мај 1853; Бећир Едки-бег – А. Симићу, 3. зилкаде 1269 / 8. август 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 21. август / 2. септембар 1853; Бећир Едки-бег – А. Симићу, 3. зилхице 1269 / 7. септембар 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. септембар 1853.

За разлику од османских власти српске пограничне власти су углавном убрзо након што лопови из Србије изврше крађу на османској територији, приводеле преступнике и враћали покрадено.¹²⁹⁸

Оружани сукоби

Погранични упади пљачкаша нису увек били успешни. Српски стражари су често успевали да им осујете прелазак преко границе, због чега је често долазило до мањих или већих оружаних сукоба. У пролеће 1839. дошло је до пушкарања на Васиљевачкој карули, коју су изазвали Турци из Сјеничке казе.¹²⁹⁹ У ноћи између 14. и 15. маја 1840. тридесетак Турака из сјеничких села Дунишића и Брњице напали су на караулу Васиљевићи у којој се тада налазило три стражара. Надјачани стражари повукли су се у истоимено село и узбунили мештане. Док су се сељани окупили Турци су успели да развале погранични плот и поруше гранични белег. Након тога били су принуђени на повлачење.¹³⁰⁰

Студенички срески начелник Лазар Тошић наредио је да се кришом постави 30 стражара на границу да би спречио преласке лопова из Новопазарске казе. Према његовим сазнањима Камбо Црновчанин, некадашњи подгорски буљукбаша, припремао се са пет лица да пређе преко српске границе ради пљачке.¹³⁰¹ Мере предострожности против лопова предузимане су и на граници Бугар-моравског среза, када се сазнало да се 35 Аранута припрема да упадне у поменути срез.¹³⁰²

У лето 1841. осам Турака из Сјеничке казе дошло је у близини Васиљевачке карауле и почело да разваљује погранични плот, с намером да пређу у Србију, ради пљачке. Приметивши их, стражари су их упозорили да то не раде. Ахмет Сулејмановић, један од осморице Сјеничана, опсовао је стражарима „крст и пост“ и потегао оружје. Стражари су га убили на лицу места, док су се остали Турци разбежали. Касније се вратило њих тридесетак и покупило леш убијеног.¹³⁰³ Босански валија Мехмед Хусреф-паша, обавештен од српске владе и београдског мухафиза Мехмед Тамил-паше о наведеном случају, тражио је да се Турци не убијају на граници, већ да се „лепим начином“ врате назад, што није било могуће. Поводом убијеног Ахмета Сулејмановића писао је да Сулејмановић није „насртао“ на српску границу, већ да је ненамерно прешао у Србију, берући биље, што није било тачно. Српска влада му је одговорила да је њен главни циљ да са свим суседима живи на миру и да обезбеди сигурност својим пограничним житељама. Због тога тражи да валија изда наређење представницима

¹²⁹⁸ ДАС, МУД–С, 1856, Ф II, Р 71, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 31. мај / 12. јун 1856.

¹²⁹⁹ ДАС, МУД–П, 1839, Ф II, Р 52, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 20. мај / 1. јун 1839; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 8/20. јун 1839.

¹³⁰⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IV, Р 151, С. Јаковић – Начелству Окружја ужичког, Ивањица, 4/16. мај 1840.

¹³⁰¹ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VI, Р 6, Ј. Тошић – Начелству Окружја чачанског, на Рашкој, 27. јул / 8. август 1840; М. Илијић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 30. јул / 11. август 1840.

¹³⁰² ДАС, МУД–П, 1841, Ф IX, Р 184, К. Пацек – Полицајно-економном одељењу, Београд, 4/16. октобар 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 10/22. октобар 1841; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 19/31. октобар 1841; исто, Ф X, Р 35, К. Пацек – Полицајно-економном одељењу, Београд, 21. октобар / 2. новембар 1841.

¹³⁰³ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 55, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. јул / 11. август 1841; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. јул / 12. август 1841; Попечитељство иностраних дела – Тамил Мехмед-паши, Београд, 31. јул / 12. август 1841; Попечитељство иностраних дела – Хусрев Мехмед-паши, Београд, 31. јул / 12. август 1841; Тамил Мехмед-паша – Ћ. Протићу, Београд, 3. реџеп 1257 / 21. август 1841; Попечитељство иностраних дела – Тамил Мехмед-паши, Београд, 12/24. август 1841; Хусрев Мехмед-паша – Ћ. Протићу, Травник, 25. реџеп 1257 / 2. септембар 1841; Тамил Мехмед-паша – Ћ. Протићу, Београд, 3. шабан 1257 / 20. септембар 1841; Хусрев Мехмед-паша – Ћ. Протићу, Травник, 1. рамазна 1257 / 17. октобар 1841; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. новембар / 11. децембар 1841; Попечитељство иностраних дела – Тамил Мехмед-паши, Београд, 29. новембар / 11. децембар 1841.

османске власти који су под његовом надлежношћу, да се ригорозније поступа са лицима која покушавају да нелегално пређу у Србију, да би се избегле даље непријатности.¹³⁰⁴

Крајем септембра и почетком октобра 1842. дошло је до више оружаних сукоба у пограничном делу Крушевачког округа. Најпре је 26. септембра дошло до пушкарања код карауле Суво брдо, али су аранутски пљачкаши били принуђени да се повуку. Три дана касније Арнаути су се сукобили са стражарима карауле Средњак. Петог октобра ушли су у сукоба са стражарима карале Мале липе. Повлачећи се, претили су да ће доћи у већем броју и продрти преко границе.¹³⁰⁵ Стражари Маговске и Малолипске карауле сукобили су се три Арнаута из Куршумлијске казе, који су покушали да пређу преко српске границе. Том приликом убијен је један Арнаут, а један, смртно рањен, успео је да дође до села Музаће, где је преминуо. Убијени Арнаут на српској граници одмах је спаљен, у складу са санитарским прописима.¹³⁰⁶

Крајем маја 1843. буљукбаша и стражари карауле Мечја шапа имали су два оружана сукоба са арнаутским пљачкашима. Приликом првог рањен је један стражар, док је током другог сукоба рањено више Арнаута. Оба пута Арнаути су били принуђени да се повуку. Због напада Арнаута наложено је Крушевачком окружном начелству да појача мере безбедности на граници.¹³⁰⁷ На овом месту треба истаћи да је главни проблем био несразмеран број стражара и нападача. Пограничне карауле у Крушевачком округу углавном су имале четири стражара и буљукбашу, док је Арнаута често било 15-16. У таквој ситуацији стражари нису олако улазили у оружане сукобе и избегавали су често да убијају Арнауте, због тога што су знали да ће уследити крвна освета.¹³⁰⁸

У Ужичком округу је због учесталих крађа повећан број стражара на свим караулама. Резултати су убрзо било видљиви. Покушај Кладнична да пређу у Србију ради пљачке осујетили су стражари карауле Јавор.¹³⁰⁹

У ноћи између 12. и 13. септембра 1843. у близини јошаничког села Гумниште дошло је неколико Арнаута и Срба из копаоничких села Вучитрнске, Приштинске и Новопазарске казе. Намера им је била да мештанима покраду стоку, али у томе нису успели. Пошто су након тога претили да ће испунити своју намеру, јошанички срески начелник Филип Прибаковић непрестано се налазио на граници са више наоружаних људи. Према информацијама које му је пренео један Арнаут, који је био његов бесација, пљачкаше су подстицале турске пограничне буљукбаше које су са њима делиле плен: „Идите слободно на плот, па ако оћете с колима до Мораве, крадите, убијајте, само чувајте се, немој да погинете“.¹³¹⁰ Умешаност пограничних турских буљукбаша најбоље се показала приликом пљачке у селу Цепе коју је извршио горњоибарски буљукбаша Алија Бербериштанин са више десетина Турака. Том приликом је опљачкано 60 грла говеди. Локални мештани и јошанички срески начелник са својим људима,

¹³⁰⁴ ДАС, МИД–И, 1842, Ф I, Р 32, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашних дела, Ужице, 19/31. јануар 1842; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. јануар / 4. фебруар 1842; исти – истом, Београд, 23. јануар / 4. фебруар 1842; Попечитељство иностраних дела – Хусрев Мехмед-паши, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1842; Попечитељство иностраних дела – Тамил Мехмед-паши, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1842.

¹³⁰⁵ ДАС, МУД–П, 1842, I, 118, М. Браљинац – Привременом правленију, Крушевац, 21. септембар / 3. октобар 1842; исти – истом, Крушевац, 28. септембар / 10. октобар 1842.

¹³⁰⁶ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 1027.

¹³⁰⁷ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 11, Ј. Вукомановић – Алексиначком карантину, Јанкова Клисура, 20. мај / 1. јун 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округја крушевачког, 29. мај / 10. јун 1843.

¹³⁰⁸ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 11, Ј. Вукомановић – Алексиначком карантину, Јанкова Клисура, 29. јул / 10. август 1843.

¹³⁰⁹ ДАС, МУД–П, 1843, Ф IV, Р 42 М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 26. март / 7. април 1843; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. мај 1843; исто, Ф VI, Р 6, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 15/27. август 1843.

¹³¹⁰ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 21, Ф. Прибаковић – Начелству Округја крушевачког, Гумниште, 4/16. септембар 1843; МИД–И, 1843, нефас. гр., Попечитељство иностраних дела – А. Симићу, Београд, 17/29. септембар 1843; А. Симић – Високој Порти, Цариград, 27. септембар / 9. октобар 1843; А. Симић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 29. септембар / 11. октобар 1843.

успели су да им отму плен и протерају их преко границе.¹³¹¹ Новопазарски буљукбаша Ајдин прешао је са својим сејменима преко Ибра и украо 20 грла говеди у селу Рудници. Рудничани и погранични стражари успели су да им одузму стоку и натерају их у бекство.¹³¹² Крушевачки окружни начелник је издао наређење јошаничком среском начелнику да се буљукбашама из Новопазарске казе спречи сваки даљи прелазак. У случају да дође до пушкарања одобрио је да се буљукбаше побију, али само ако буду прешле на српску страну. Поред тога, наредио му је да ступи у контакт са поузданим људима са једне и друге стране границе, који ће га извештавати о кретању и намерама буљукбаша.¹³¹³

Новопазарски буљукбаша Ајдин, „познати немирник и зулумћар“, прешао је у ноћи између 22. и 23. децембар 1843. у Студенички срез код села Драганића, с намером да пљачка. Сељани, који су стражарили код поменутог села, опазивши Турке, запуцали су. Турци су се дали у бекство преко реке Рашке, тако да се Ајдин „сав са душтом мокар натраг вратио“. Због тога су појачане мере безбедности на том делу границе, а и студенички срески начелник је изашао на лице места. Среском начелнику је издато наређење да припреми довољну количине муниције и припреми народ за одбрану.¹³¹⁴

Стражари каруле Беџировац убили су Стевана Спасојевића из Равништа у Куршумлијској кази, а Максима Вучића из Бозољина у Вучитрнској кази, су ранили. Стеван Спасојевић, познатији као Стеван Чеља и Максим Вучић, били су осведочени лопови који су у више наврата прелазили у погранична села Крушевачког округа и извршили велике крађе стоке.¹³¹⁵

Због умножених крађа у Јошаничком срезу, срески начелник је поставио страже на оним местима где су лопови стално прелазили. У ноћи између 4. и 5. јула 1846. осам Арнаути из Маврића, који су покушали да пређу у Србију, налетели су на стражу, тако да је дошло до пушкарања. После краће пуцњаве Арнаути су се вратили назад.¹³¹⁶ Буљукбаша и стражар Голешничке карауле опазили су два непозната лица која су под окриљем ноћи прешла српску границу. Пошто на буљукбашино упозорење нису стали, буљукбаша и стражар су запуцали. Сутрадан су на том месту нашли тело убијеног Арнаута. У складу са санитарским прописима и у присуству санитарског службеника са Суповачког састанка, Арнаут је спаљен.¹³¹⁷

У лето 1850. Арнаути су прешли у Крушевачки срез и украли три вола Милану Обреновићу из Ломнице. Буљукбаше околних караула кренуле су за њима у потеру, сустигле их и одузели им волове.¹³¹⁸ Исти случај је био са Арнутима који су покушали да украду шест

¹³¹¹ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 11, Ф. Прибаковић – Начелству Окружја крушевачког, Гумниште, 20. октобар / 1. новембар 1843.

¹³¹² ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 11, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 29. новембар / 11. децембар 1843.

¹³¹³ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 11, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 27. новембар / 9. децембар 1843.

¹³¹⁴ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 123, Ј. Ђорђевић – Начелству Окружја чачанског, на Рашкој, 20. децембар 1843 / 1. јануар 1844; исти – истом, на Рашкој, 21. децембар 1843 / 2. јануар 1844; М. Илијић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 25. децембар 1843 / 6. јануар 1844.

¹³¹⁵ ДАС, МИД–И, 1844, Ф II, Р 155, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 22. јун / 4. јул 1844; Осман-паша – Попечитељству иностраних дела, Ниш, 29. демазуелахир 1260 / 16. јул 1844; Попечитељство иностраних дела – Попечитељство унутрашњих дела, Београд, 7/19. јул 1844; И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. август 1844.

¹³¹⁶ ДАС, МУД–П, 1846, Ф II, Р 7, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 15/27. јул 1846.

¹³¹⁷ ДАС, МУД–П, 1849, Ф IV, Р 3, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. новембар / 12. децембар 1849.

¹³¹⁸ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 6, Ф. Прибаковић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. јун / 12. јул 1850.

кобила на Копаонику.¹³¹⁹ Буљукбаша карауле Сениште убио је Турчин који је прешао у Моравички срез да краде стоку.¹³²⁰

У ноћи између 23. и 24. августа 1853. три Србина и један Арнаут из копаоничких села Вучитрнске казе украли су на Копаонику 16 говеди и покушали да их пребаце преко границе. Пресрео их је буљукбаша карауле Бећировачки и један стражар, те је дошло до пуцњаве. Лопови су се дали у бекство, оставивши покрадену стоку. Следеће ноћи бећировачки буљукбаша успео је поново да их спречи да одведу девет коња које су покрали. Том приликом су рањена два лопова.¹³²¹

У ноћи између 17. и 18. септембра 1854. прешли су у Моравички срез Рамо Хамидовић, Гикан Хабибовић, Ибро Бећовић и Ђорђе Петковић из Брњице у Сјеничкој кази. Намера им је била да изврше похару у селу Дајићима. Међутим, сељани су их дочекали, побили три Турчина, а Петковића предали Окружном суду у Ужицу. Моравички срески начелник наредио је да се тела побијених Турака постави на точак, као пример осталим лоповима.¹³²²

Српски погранични стражари успели су да спрече десет лопова из села Горњи Крупац у Нишкој кази, да изврше похару у алексиначком селу Добрујевац.¹³²³ Погранични стражари су се сукобили код села Ојковице у Моравичком срезу са два непозната лопова из Турске. Један лопов је на месту убијен, док је други успео да побегне.¹³²⁴

Извесни Атанаско из села Магова у Куршумлијској кази, прешао је преко српске границе и украо вола. Приметивши га, буљукбаша Бећировачке карауле је пуцао на њега и ранио га. Атанаско је оставио вола и дао се у бекство. Када је стигао код своје куће истерао је своје волове и почео да пуца у ваздух, симулирајући да је нападнут од лопова који су прешли из Србије. Поводом тога нишки Зејнел-паша је упутио протест српској влади, нетачно наводећи да су лопови из села Батоте у Козничком срезу покрали и убили Атанаска из Магова.¹³²⁵ Слична је ситуација била са два Арнаута из Новог Села у Куршумлијској кази, који су са намером да пљачкају, прешли у Србију. Погранични стражари, опазивши их, припуцали су, приликом чега је један Арнаут смртно рањен, а други лакше. Нишки паша се жалио српској влади да су Срби пуцали на два Арнаута који су отишли на српску границу да траже своје изгубљене коње и кобиле.¹³²⁶

Треба истаћи да је живот буљукбаша и стражара на пограничном кордону, често био угрожен. Узроци напада на стражаре су били различити. Најчешћи разлози су били осујећивање пљачкаша у њиховој намери или освета због убијеног лопова. Лопови из Новопазарске и Куршумлијске казе, осујећени у својој намери, ранили су у јуну 1841. Симу

¹³¹⁹ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 7, П. Б. Мутавцијић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 1/13. август 1850.

¹³²⁰ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 12, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. децембар 1850 / 12. јануар 1851.

¹³²¹ ДАС, МИД–И, 1853, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. август 1853; Исмаил-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Ниш, 3. септембар 1853; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 24. август / 5. септембар 1853; исти – истом, Београд, 19/31. децембар 1853; МУД–П, 1853, Ф X, Р 5, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 31. август / 12. септембар 1853.

¹³²² ДАС, МУД–П, 1854, Ф IV, Р 69, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. август / 12. септембар 1854.

¹³²³ ДАС, МИД–И, 1856, Ф IV, Р 256.

¹³²⁴ ДАС, МУД–П, 1857, Ф X, Р 2, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. октобар / 12. новембар 1857.

¹³²⁵ ДАС, МИД–И, 1858, Ф III, Р 89, Попечитељству иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, 16/28. јануар 1858; Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 1/13. април 1858.

¹³²⁶ ДАС, МИД–И, 1858, Ф V, Р 184, И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. април 1858; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. мај 1858; И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. август 1858.

Шљивовца, буљукбашу Бећировачке карауле.¹³²⁷ Током исте године Арнаути су у више наврата пуцали на стражаре карауле Змијина глава и чобане који су се налазили у близини. Приликом тих напада рањен је буљукбаша Марко Москов.¹³²⁸ Арнаути Демир Љуша из села Спанце у Куршумлијској кази, Веселј Лауша из села Лауша у Приштинској кази и Осман Трампаџија из села Рашице у Прокупачкој кази, убили су Милосава Богдановића, стражара карауле Мајдево.¹³²⁹ Жртве напада Арнаути били су и Петар Ђорђевић, стражар Средњачке карауле, и Јован Ристић, стражар на караули Добре воде.¹³³⁰ Када су стражари карауле Јанкова Клисуре обилазили погранични кордон, напали су их Арнаути на Чучалском лазу, приликом чега је убијен стражар Милић Гавриловић.¹³³¹

Стражарима на караулама у Крушевачком округу претила је опасност од Тахира Кубура из Маврића у Приштинској кази, који је хтео да освети свог сина, којег су му убили стражари караула Мале и Велике липе у лето 1842. године. Због предузетих мера предострожности, Тахир Кубур није успео да оствари своју намеру.¹³³² Турци из Сјеничке казе напали су на караулу Васиљевићи, да би се осветили за убијеног Ахмета Сулејмановића, о којем је већ било речи. Уз помоћ сељана из Васиљевића, стражари су успели да нападаче натерају у бекство.¹³³³ Приликом напада Арнуата на Исевску караулу убијен је буљукбаша Милован Ковачевић.¹³³⁴

Осман Трампаџија и још један Арнаут из Прокупачке казе ранили су у ногу Јанаћа Обрадовића, стражара карауле Церова у Козничком срезу.¹³³⁵ Никодије Николић, стражар пикета Јавор у Козничком срезу, убијен је и опљачкан приликом обиласка пограничне линије.¹³³⁶ Мета напада био је и Радисав Младеновић, стражар карауле Јасенове воде.¹³³⁷ Два Арнуата су пуцала на надзиратеља, гвардијана и буљукбашу састанка Јанкова Клисуре, али нису никог погодили.¹³³⁸

Кујо Шабановић из Кладнице, који је, према евиденцији Ужичког окружног начелства учествовао у 30 крађа у пограничним селима Моравичког среза, припремио је заседу Стојку Илијићу, буљукбаши карауле Радешковине. Приликом напада буљукбаша је само окрзнут, док је стражар Милан Крунић рањен у руку. Буљукбаша и стражар су убили Куја Шабановића и још једног Кладничанина, тако да је Шабановић постао жртва завере коју је сковао.¹³³⁹

¹³²⁷ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 135, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 16/28. јун 1841; исто, Ф VIII, Р 146, исти – истом, Алексинац, 16/28. јул 1841.

¹³²⁸ ДАС, МУД–С, 1841, ДП, бр. 1634, 1779, 1781; исто, Ф V, Р 421.

¹³²⁹ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 472, 491, 509, 607.

¹³³⁰ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 1606.

¹³³¹ ДАС, МУД–С, 1843, Ф I, Р 56, М. Тодоровић – Алексиначком карантину, Јанкова Клисуре, 30. јануар / 11. фебруар 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. фебруар 1843.

¹³³² ДАС, МУД–П, 1842, Ф I, Р 11, М. Протић – Начелству Окружја крушевачког, Витково, 21. октобар / 2. новембар 1842; Р. Петровић – Привременом правленију, Крушевац, 25. октобар / 6. новембар 1842.

¹³³³ ДАС, МУД–П, 1842, Ф V, Р 12, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 30. новембар / 12. децембар 1842.

¹³³⁴ ДАС, МУД–П, 1843, Ф XIII, Р 21, С. А. Прокић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 9/21. септембар 1843; МИД–И, 1843, нефас. гр., Попечитељство иностраних дела – А. Симићу, Београд, 17/29. септембар 1843; А. Симић – Високој Порти, Цариград, 27. септембар / 9. октобар 1843.

¹³³⁵ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 6, Ф. Прибаковић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. јун / 12. јул 1850; исто, Ф XI, Р 100, Ђ. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. јул 1850; Е. Линдермајер – Полицијно-економном одељењу, Београд, 7/19. август 1850.

¹³³⁶ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 7, П. Б. Мутаџијић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 1/13. август 1850; исто, Ф XI, Р 100, Ђ. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. јул 1850; Е. Линдермајер – Полицијно-економном одељењу, Београд, 7/19. август 1850.

¹³³⁷ ДАС, МУД–П, 1851, Ф I, Р 9, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. септембар / 12. октобар 1851.

¹³³⁸ ДАС, МУД–С, ДП, 1852, бр. 1642, 1782.

¹³³⁹ ДАС, МУД – П, 1851, Ф XIV, Р 65, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 7/19. септембар 1851.

Приликом напада на караулу Добре воде у Козничком срезу ниједан стражар није погођен,¹³⁴⁰ док је током напада на Исевску караулу у Јошаничком срезу убијен Мина Милутиновић, а Глиша Кнежевић рањен.¹³⁴¹ Арнаут Ибрахим из Новог Села у Куршумлијској кази пуцао је на Петра Ланића, стражара Гребачке карауле, због тога што су му стражари поменуле карауле убили кера који је прешао преко српске границе у потери за срном.¹³⁴²

На основу наведених примера види се да је српска влада предузимала безбедносне мере на граници, у циљу спречавања пљачкашких упада. Опрезност пограничних стражара и буљукбаша и среских и окружних начелника давали су одређене резултате, али не у довољној мери, чему у прилог сведоче пљачке које су се дешавале у пограничним селима Кнежевине Србије. Треба истаћи да нису само мештани пограничних села били мета пљачкаша, већ и стражари и буљукбаше на пограничном кордону, чији је живот често био угрожен. Узроци напада на стражаре су били различити. Најчешћи разлози су били осујећивање пљачкаша у њиховој намери или освета због убијеног лопова.

Шверцери и дрвокрадице

Појединци из суседних османских провинција и пограничних српских села често су покушавали да пређу или су прелазили нелегално преко српско-турске границе ради кријумчарења. Стражари Драганске карауле спречили су у почетком 1840. у два наврата непознате особе из Турске да током ноћи нелегално пређу у Србију.¹³⁴³ Окружном суду у Чачаку предато је у марту исте године више особа из села Драганића у Студеничком срезу, које су прелазиле у Новопазарску казу ради шверцовања. Пошто се шверц и даље одвијао срески начелници су издали наређење да стражари будно мотре на границу и спречавају шверцовање.¹³⁴⁴

Крајем пролећа и почетком лета 1840. погранични стражари у Козничком и Јошаничком срезу похватили су 18 шверцера из Куршумлијске, Вучитрнске и Новопазарске казе. У складу са санитарским прописима и наредбом кнеза Михаила, кријумчари су најпре упућени у карантин да издрже десетодневни карантински период, а након тога су предати Окружном суду у Крушевцу, који је требало да им изрекне казну. Заплењено им је 28 коња, два ждребета и 2.616,6 килограма жита. У складу са кнежевом наредбом заплењена имовина је требало јавно да се прода у корист државне благајне.¹³⁴⁵

¹³⁴⁰ ДАС, МУД–П, 1853, Ф X, Р 5, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 31. август / 12. септембар 1853.

¹³⁴¹ ДАС, МУД–П, 1854, Ф IV, Р 66, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 31. мај / 12. јун 1854; МИД–И, 1854, Ф III, Р 152, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. јун 1854.

¹³⁴² ДАС, МУД–П, 1858, Ф X, Р 85, Ј. Наумовић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 12/24. април 1858.

¹³⁴³ ДАС, МУД–С, 1840, Ф III, Р 85, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 22. јануар / 3. фебруар 1840; исти – истом, на Рашкој, 27. јануар / 8. фебруар 1840.

¹³⁴⁴ ДАС, МУД–С, 1840, Ф III, Р 107, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 27. јануар / 8. фебруар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 13/25. фебруар 1840; Л. Тошић – Начелству Окружја чачанског, Супањ, 7/19. март 1840; М. Драгићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 11/23. март 1840; исто, Ф III, Р 135, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 22. јул / 3. август 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 3/15. август 1840; М. Илијић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 8/20. август 1840.

¹³⁴⁵ ДАС, МУД–П, 1840, Ф II, Р 13, Ф. Прибаковић – Начелству Окружја крушевачког, Бања, 27. мај / 8. јун 1840; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. мај / 11. јун 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Крагујевац, 7/19. јун 1840; исто, Ф I, Р 18, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 14/26. јун 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 1/13. јул 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Министарству правде, Београд, 21. јул / 2. август 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 25. јул / 6. август 1840; исто, Ф XV, Р 4, В. Мутавцић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 10/22. август 1840; МУД–С, 1840, ДП, бр. 987.

Поводом ухваћених лица крушевачком окружном начелнику су се обраћали нишки мухафиз Мустафа Сабри-паша и новопазарски мутеселим Сејди Мехмед-ефендија. Министарство унутрашњих дела је наложило окружном начелнику да их упути на српску владу. Није познато како се случај даље одвијао. Зна се да је осморо кријумчара успело да побегне из Крушевачког окружног суда, док за осталих десет није остало сачуваних података.¹³⁴⁶

Стражари карауле Запоље у Рујанском срезу убили су непознато особу која је нелегално прешла из Турске. Гвардијан Мокорогорског карантина је у складу са санитарским прописима сахранио леш у дубоко ископаној рупи.¹³⁴⁷ Током 1842. убијено је више шверцера у пограничном делу Моравичког среза и заплешено 35 коња натоварених житом. Међу убијенима су били Лука Бучевац из села Бистрице у Бјелопољској кази и Василије Средојевић из Бихора.¹³⁴⁸ Милета Кастратовић и Сретен Филиповић, стражари Васиљевачке карауле, убили су Ахмета Јусуфовића из села Дунишића у Нововарошкој кази, који је прешао у Србију да сече дрва.¹³⁴⁹ Ахмет Јусуфовић је више пута нелегално прелазео у Србију ради сече дрва и због тога је више пута упозораван. Последњи пут је потегаво оружје на стражаре, те је због тога и убијен. Министарство унутрашњих дела је затражило од Министарства иностраних дела да се обрати босанском валији, у циљу да валија изда наредбу пограничним османским властима да забране нелегалне преласке у Србију. Валија Осман Нури-паша је издао наредбу, али се оградао да се не могу увек спречити нелегални преласци. Упозорио је српску владу да је становништво Сјеничке казе „полудивље и сирово“, увек спремно на освету, те да лако може доћи до немира на граници. Због тога би било најбоље да српски стражари оне који нелегално пређу враћају „лепим начином“ назад.¹³⁵⁰

У складу са тим, препоручено је Ужичком окружном начелству да изда наређење пограничним стражарима да избегавају убиство оних који нелегално прелазе у Србију ради сече, него да покушају на неки други начин да им спрече прелазак преко границе. Међутим, то није увек било могуће, посебно у ситуацијама када је стражарима живот био угрожен. Мујо Куртовић из села Сугубине у Сјеничкој кази, који је такође нелегално прешао у Србију да сече дрва, убијен је, пошто је потегаво оружје на стражаре Васиљевачке карауле.¹³⁵¹

Димитар, Маринко и Радисав из Домишевине у Вучитрнској кази који су легално ушли у Србију и купили вино и ракију у Козничком срезу, да би избегли плаћање ђумурка, одлучили су да нелегалним путем изађу из Србије. Приметили су их стражари Бећировачке карауле и позвали их два пута да стану, али су се они оглушили на позив стражара и успели да пређу границу. Стражари су запуцали и том приликом су ранили двојицу, убили им једног коња и запленили им нешто робе.¹³⁵²

¹³⁴⁶ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XIV, Р 159, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 4/16. јул 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Крагујевац, 18/30. септембар 1840; исто, Ф XV, Р 4, В. Мутавцић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 10/22. август 1840.

¹³⁴⁷ ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 211, Л. Бучовић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра гора, 1/13. април 1840.

¹³⁴⁸ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 718, 719, 720, 727, 728, 777.

¹³⁴⁹ ДАС, МУД–П, 1845, Ф II, Р 200, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 3/15. март 1845; МУД–С, 1845, Ф II, Р 6, Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра гора, 5/17. март 1845.

¹³⁵⁰ ДАС, МИД–И, 1845, Ф I, Р 221, И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. март 1845; Осман Нури-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Травник, 15. ребјулахир 1261 / 21. април 1845; МУД–П, 1845, Ф II, Р 200, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 27. април / 9. мај 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 22. мај / 3. јун 1845.

¹³⁵¹ ДАС, МУД–П, 1845, Ф II, Р 200, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 22. мај / 3. јун 1845; исто, 1846, Ф V, Р 94, А. Поповић – Начелству Окружја ужичког, Ивањица, 14/26. март 1846; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 16/28. март 1846; МУД–С, 1846, Ф II, Р 6, Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра гора, 28. март / 9. април 1846.

¹³⁵² ДАС, МУД–П, 1846, Ф XI, Р 26, В. Цукић – Начелству Окружја крушевачког, Витково, 30. јун / 12. јул 1846.

Петар Ђорђевић Тоска, буљукбаша Маговске карауле, обилазећи погранични кордон, приметио је, на основу трагова у снегу, да је неколико лица прешло из Турске у Србију. Пратећи трагове дошао је са стражарима до Стрменичке реке и направио заседу. Усред ноћи појавили су се Тодор Петровић и Вукосав Радивојевић, који су били код својих рођака да узму вино за Божић. Буљукбаша их је позвао да се предају, али су они кренули да беже. Тодор је убијен на лицу места, а Вукосав је жив ухваћен.¹³⁵³

Стражари карауле Шошићи ухватили су шверцере Миленка Лазића и Јеремију Милетића из села Ђеркаре и Данила Михајловића из села Чокотар у Новопазарској кази. Код карауле Кошара ухваћени су Михајло Милутиновић из Блажева и Јеремија Михајловић из Иричића у Новопазарској кази. Јанићије Андрејевић из села Трењак у Куршумлијској кази ухваћен је код карауле Златаре. Заплењено им је 397 ока ракије и 20 ока вина. Шверцери су стражарно спроведни у Алексиначки карантин, а затим у Крушевачки окружни суд.¹³⁵⁴

Мушо Палибрк, буљукбаша карауле Ступске чесме, обилазећи пограничну линију, затекао је Ђорђа Пејчиновића из Штавља у Сјеничкој кази да разговара на пограничном кордону са једном женом. Буљукбаша је претећим тоном упозорио да је разговор на пограничном кордону забрањен, што је било у складу са санитарским уредбама. Пејчиновић је хтео да пуца на буљукбашу, али му пиштољ није опалио, те се дао у бекство. Буљукбаша је прешао за њим преко границе и убио га. Ђорђе Пејчиновић је убијен 10. августа, а 3. септембра 1856. убијен не Бојо Палибрк, буљукбашин брат. Сумњало се да је убиство извршио Ђорђев отац, из освете.¹³⁵⁵

Као што се спречавало прелажење људи преко границе ван одређених места за прелазак, исто тако је био забрањен и прелазак животиња. Посебно се о томе водило рачуна када је постојала сумња да међу стоком на одређеном подручју влада заразна болест. Поводом преласке стоке из Видинског санцака на српску страну писано је ћехаји видинског валије. Ћехаја је одговорио српској влади да је издао наређење да се стока добро чува да не би прелазила у Србију.¹³⁵⁶ Стражари Бреговске карауле побили су током августа 1841. десет говеди, 50 свиња и 100 паса који су прешли из Видинског санцака.¹³⁵⁷

Стражари карауле Црвена стена пуцали су на две краве Ахмет-аге Чолаковића из Сакара, које су прешле на српску страну. Једна крава је била убијена, а друга рањена. Поводом овог случаја обратио се српској влади босански валија Мехмед Хусреф-паша и затражио да се Ахмету исплати новчана надокнада. Став српске владе је био да се новчана надокнада не може тражити због тога што је стока прешла на српску страну, у време када се у Зворничком санцаку појавила непозната сточна зараза.¹³⁵⁸

¹³⁵³ ДАС, МУД–П, 1848, Ф VIII, Р 86, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 31. децембар 1847 / 12. јануар 1848.

¹³⁵⁴ ДАС, МУД–П, 1856, Ф X, Р 42, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. април / 12. мај 1856; МУД–С, 1856, Ф II, Р 71, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 1/13. мај 1856.

¹³⁵⁵ ДАС, МУД–П, 1856, Ф X, Р 46, М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. август / 12. септембар 1856.

¹³⁵⁶ ДАС, МИД–И, 1839, Ф II, Р 35, Ђ. Протић – Попечитељство иностраних дела, Београд, 22. јун / 4. јул 1839; Попечитељство иностраних дела – Сејди Ахмед-ћехаји, Београд, 2/14. јул 1839; Сејди Ахмед-ћехаја – Попечитељству иностраних дела, Видин, 19/31. јул 1839; Попечитељство иностраних дела – Сејди Ахмед-ћехаји, Београд, 4/16. август 1839.

¹³⁵⁷ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VII, Р 9, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 16/28. август 1841.

¹³⁵⁸ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 75, Хусрев Мехмед-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Травник, 28. рамазан 1257 / 13. новембар 1841; кнез М. М. Обреновић – Хусрев Мехмед-паши, Београд, 27. новембар / 9. децембар 1841; исто, 1842, Ф I, Р 57, Ж. Антонијевић – Начелству Окружја подринског, Крупањ, 9/21. септембар 1841; Т. Солдатовић – Хаци Хасан-ефендији, Лозница, 3/15. октобар 1841; Т. Солдатовић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 1/13. фебруар 1842; кнез М. М. Обреновић – Хусрев Мехмед-паши, Београд, 9/21. фебруар 1842.

Погранични стражари Гургусовачког округа побили су током 1849. више паса који су прешли из Турске у Србију.¹³⁵⁹ Арнаут Ибрахим из Новог Села у Куршумлијској кази, пуцао је 3. априла 1858. године на Петра Ланића, стражара Гребачке карауле, због тога што су му стражари поменуте карауле, убили кера, који је прешао на српску страну, гонећи срну.¹³⁶⁰

Хајдуци

Поред пљачкаша стокe велики изазов безбедности у пограничном подручју представљале су хајдучке чете, које су често прелазиле границу и вршиле похаре, убиства и уцене. Углавном је била реч о људима који су били родом из Србије или се доселили у Србију. Због сукоба са властима или због почињених злочина налазили су уточиште у пограничним османским провинцијама, где најчешће нису вршили никаква разбојништва. Из тог разлога османске власти су их нису гониле. Поједини представници османске власти су чак сарађивали са хајдуцима, због финансијске користи. Највише хајдука који су налазили уточиште у Османском царству било је из Ужичког округа, те је зато у пограничним деловима поменутог округа било највише проблема са хајдуцима.¹³⁶¹

Најчувенији хајдук из ужичког краја почетком 40-их година XIX века био је Радован Јелисавчић, родом из Заовине. Јелисавчић је за време прве владавине кнеза Милоша најпре био хајдучки јатак, потом хајдука, а од 1839. буљукбаша карауле Перућац. На почетку се показао као ревностан у вршењу дужности, те се чак током 1839. истакао и у гоњењу хајдука, због чега је био новчано награђен.¹³⁶² После абдикације кнеза Милоша сељаци из Раче и Бесаровине су се често жалили да им Радован Јелисавчић и његови стражари отимају стоку. Поред тога, Јелисавчић и његови стражари почели су да прелазе преко Дрине и врше крађе. У крађама су учествовали и његови синови Павле и Стеван Јелисавчић. Од 1842. Павле и Стеван су се одметнули од власти. Убрзо су им се прикључили брат Крсто и отац Радован. У јесен поменуте године, гоњени потерама, пребегли су у Вишеградску казу.¹³⁶³

¹³⁵⁹ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 7, Ј. Николајевић - Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 31. јануар / 12. фебруар 1849; исто, Ф I, Р 5, исти – истом, Гургусовац, 15/27. март 1849; исто, Ф I, Р 4, С. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 15/27. април 1849.

¹³⁶⁰ ДАС, МУД–П, 1858, Ф X, Р 85, Ј. Наумовић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 12/24. април 1858.

¹³⁶¹ Проблемом хајдучије у Ужичком округу током 40-их и 50-их година XIX века бавило се више аутора, међу којима помињемо најзначајније: С. Игњић, *Ужичка нахија*, 97–99; исти, *Хајдучија*, Историја Титовог Ужица (до 1918), књ. I, гл. и одг. ур. Д. Милић, Титово Ужице 1989, 621–622; Н. Живковић, *Ужице 1862. О једном раздобљу из историје ужичког краја*, Ужице 1981, passim; исти, *Ариљски летопис 1804–1890*, Ариље 1981, passim; исти, *Окружје ужичко средином XIX века*, passim; Р. Љушић, *Хајдучија у Ужичком крају у време прве владавине кнеза Милоша и кнеза Михаила*, Србија 19. века, изабрани радови, књ. 2, Београд 1998, 202–209; М. Р. Ђенић, *Злочин у име правде: златиборска хајдучија*, Београд 2005, 57–84.

¹³⁶² Након убиства турских трговаца из Босанског ејалета 1838. године, Јелисавчић је ухваћен и доведен пред кнеза Милоша. Пошто је српски кнез волео људе „преке нарави и необуздане природе“, поставио је хајдука за буљукбашу карауле Перућац. ДАС, ПО, к. 96, бр. 6; ЗМП, 5258; МУД–С, 1841, Ф V, Р 400, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 19. новембар / 1. децембар 1841; М. Ђ. Милићевић, *Zimnje večeri, Priče iz narodnog života u Srbiji*, Dubrovnik 1885, 125–127; С. Игњић, *Ужичка нахија*, 98–99; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 271, 273–274; исти, *Хајдучија у Ужичком крају*, 201.

¹³⁶³ Због жалбе османских власти Радован Јелисавчић је 1842. године приведен, те је требало да стражарно буде спроведен у Ужички окружни суд. Седамнаестогодишњи Павле Јелисавчић, Радованов син и пандур при Ужичком окружном начелству, са два брата и неколико својих сродника, успео је препадом да ослободи оца, после чега су се сви заједно одметнули у шуму. ДАС, МУД–П, 1842, Ф IV, 29, Ј. Мићић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 4/16. мај 1842; НОУ, 1842, неср. грађа, Г. Вилотијевић – Начелству Окружја ужичког, Рогачица, 28. мај / 9. јун 1842; исти – истом, Рогачица, 30. мај / 11. јун 1842; Ј. Мићић – Начелству Среза рачанског, Ужице, 2/14. јун 1842; Г. Вилотијевић – Начелству Окружја ужичког, Рогачица, 13/25. јул 1842; Ј. Мићић – Начелству Среза рачанског, Ужице, 14/26. јул 1842; А. Нешковић – Начелству Окружја ужичког, Ариље, 23. јул / 4. август 1842; Ј. Мићић – Начелству Среза рујанског, Ужице, 25. јул / 6. август 1842; МУД–П, 1843, Ф VI, Р 2, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 23. фебруар / 7. март 1843; М. Ђ. Милићевић,

Радован Јелисавчић и његови синови су често прелазили из Вишеградске казе у Ужички округ и вршили убиства и пљачке. У пролеће 1844. због честих упада хајдука у погранична села Ужичког округа, окружни начелник Миљцо Трифуновић је организовао више потера. Током окршаја са хајдучким четама убијено је осам хајдука, а 14 је ухваћено. Међу побијеним хајдуцима били су Радован и његов син Крсто. Павле, са смртно рањеним братом Стеваном и још петорицом хајдука успео је поново да побегне у Вишеградску казу. После убиства оца и брата Павле Јелисавчић је све више прелазео преко границе и вршио похаре. Није презао чак ни од напада на представнике власти. Двадесет петог септембра 1844. на Волујци је направио заседу азбуковачком среском начелнику Теодосију Јосифовићу, који је једва успео да извуче живу главу. Након напада поново је пребегао у Турску.¹³⁶⁴

Српска влада и Окружно ужичко начелство су се у више наврата обраћали представницима османске власти у Босанском ејалету. Окружни начелник је писао нововарошком и вишеградском мутеселиму да заједнички организују потере са обе стране границе и похватају или побију хајдуке. Нововарошки мутеселим му ништа није одговорио, док му је вишеградски мутеселим писао да му „важни послови не дозвољавају сада изаћи гонити ајдуке“. Окружни начелник је због тога тражио од Министарства иностраних дела, да му се дозволи, када сазна где се налазе хајдуци, да пошаље преко границе неколико људи да их похватају или побију. Пошто би то изазвало сукоб са османским пограничним властима и Портом, предлог није прихваћен. Уместо тога, издат је налог државном саветнику Милосаву Здравковићу Ресавцу, који је ишао у Травник да посети новодошавшег босанског валију Осман Нури-пашу, да затражи од валије да изда наређење нововарошком и вишеградском мутеселиму да организују потере против хајдука. Поводом тога и српски капућехаја у Цариграду је предао такрир Порти.¹³⁶⁵

У оваквој ситуацији Осман Нури-паша је издао наређење вишеградском и новопазарском мутеселиму да похватају или побију хајдучку дружину Павла Јелисавчића. Вишеградски мутеселим Мујага, кренуо је у рану зору, 4. марта 1845. са четом од 90 људи у потрагу за хајдуцима. Следећег дана, пре сванућа, мутеселим је стигао са четом пред кућу хајдучког јатака Јевте Михајловића у Вељем Пољу. Хајдуци Рако Шајтал и Симо Љујић, који су се затекли у кући, успели су да побегну кроз прозор. Павле Јелисавчић, који се са још два хајдука налазио код јатака Михајла Кнежевића у Мацутима, обавештен од Симе Танасијевића из Велетова да је потера у току, побегао је у Нововарошку казу. Једна чета, гонећи хајдуке, прешла је на територију Нововарошке казе, и у једној пећини код Белог Брда убила хајдука Симу Љујућа, док Павла Јелисавчића није успела да ухвати. Јелисавчић се сакрио код својих јатака у Нововарошкој кази, а заједно са њим су били и Рако Шајтал и Димитрије Вакиревић. Сви хајдучки јатаци из Вишеградске казе похватани су по мутеселимовом наређењу и подвргнути телесној казни – батинању по табанима. Том приликом кажњени су Драга и Сима Јевтовић из Вардишта, Јевта и Матија Михајловић из Вељег Поља, Михајло Кнежевић из

Zimnje večeri, 125–127; Н. Живковић, *Окружје ужичко средином XIX века*, 128–129; Р. Љушић, *Хајдучија у Ужичком крају*, 202–203.

¹³⁶⁴ ДАС, МУД–С, 1843, Ф II, Р 11, Ј. Милијановић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 2/14. април 1843; МУД–П, 1843, Ф V, Р 8, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 15/27. април 1843; исто, 1844, Ф XII, Р 117, Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 4/16. мај 1844; исти – истом, Ужице, 8/20. мај 1844; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 13/25. мај 1844; исти – истом, 3/15. јун 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 15/27. јун 1844; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 21. јул / 2. август 1844; Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 2/14. август 1844; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 25. август / 6. септембар 1844; исти – истом, Ужице, 15/27. септембар 1844; исти – истом, Ужице, 6/18. новембар 1844; исти – истом, Ужице, 9/21. новембар 1844; *Преписка*, бр. 84.

¹³⁶⁵ ДАС, МУД–П, 1845, Ф I, Р 16, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 10/22. јануар 1845; исти – истом, Ужице, 29. јануар / 10. фебруар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 9/21. фебруар 1845; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. март 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 14/26. март 1845.

Мацута и Вукашин и Јован Шишмић из Стоца. Михајла Кнежевића у чијој кући се крио Јелисавчић, након што је кажњен са 200 удараца штапом по табаним, вишеградски мутеселим је више пута ударио топузом, тако да је једва жив отишао кући.¹³⁶⁶

Павле Јелисавчић, који је боравио код својих јатака у Нововарошкој кази наставио је и даље са упадима у погранична села Ужичког округа, вршећи пљачке, уцене и убиства. Након извршених злочина увек се вешто повлачио на територију Нововарошке казе.¹³⁶⁷ Да не би изазивао османске власти, Јелисавчић није дозвољавао својим хајдуцима да врше злочине на територији Нововарошке казе. Због тога је у лето 1845. дошао у отворен сукоб са Димитријем Вакиревићем и Раком Шајталом, који су се са још два хајдука одвојили од њега и почели самостално да четују. Поменути хајдуци су у више наврата упадала у Србију, али су вршили злочине и у Нововарошкој кази, те се због тога нису дуго одржали. Почетком августа 1846. убијени су у нововарошком селу Радоињи, током потере коју је предводио новопазарски буљукбаша Ајдин. Потера за хајдуцима је организована након њиховог напада на трговце из Пљеваља. Хајдучке главе су донете у Нови Пазар, чиме је буљукбаша Ајдин испунио своју реч. Наиме, по Новом Пазару се причало да се буљукбаша зарекао да ће у року од 20 дана побити хајдуке, а ако не буде успео, да ће се повући из службе.¹³⁶⁸

Непуна два месеца пре њиховог убиства Павле Јелисавчић је остао без своје чете, због унутрашњих сукоба међу хајдуцима. Гоњен турским потерама Јелисавчић се предао турским властима у Рудом. Међутим, већ крајем 1846. налазио се на слободи. Српским властима није било познато како је до тога дошло, то јест да ли је пуштен из затвора или је побегао. Али-паша Ризванбеговић, коме се обратила српска влада након сазнања да се Јелисавчић налази у Рудом, одговорио је да је хајдук побегао на планину Шарган у Ужичком округу. Током следеће године Јелисавчић је у више наврата прелазио са четом у Ужички округ, успевавши, као и раније, да се повуче испред потере у Вишеградску или Нововарошку казу. Последњи пут је прешао са четом почетком новембра 1847, али је пред потером био принуђен да се повуче преко границе. У селу Радоњи, где су побијени Шајтал и Вакиревић, наишли су на турску потеру. Том приликом је убијен хајдук Стеван Велисављевић, док је Јелисавчић са осталима

¹³⁶⁶ ДАС, МУД-С, 1845, Ф II, Р 4, Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 23. фебруар / 7. март 1845; исти – истом, Мокра Гора, 25. фебруар / 9. март 1845; МУД-П, 1845, Ф I, Р 16, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округја ужичког, Београд, 14/26. март 1845; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 17/29. март 1845.

¹³⁶⁷ ДАС, МУД-П, 1845, Ф VI, Р 3, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 14/26. април 1845; исто, Ф I, Р 16, Ж. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 23. јул / 4. август 1845; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 27. август / 8. септембар 1845; Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 4/16. септембар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 10/22. октобар 1845.

¹³⁶⁸ ДАС, МУД-П, 1845, Ф V, Р 170, Осман Нури-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Травник, 10. шабан 1261 / 14. август 1845; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. август / 1. септембар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округја ужичког, 21. август / 2. септембар 1845; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. август / 12. септембар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. септембар / 8. октобар 1845; исто, Ф IX, Р 157, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округја ужичког, Београд, 23. август / 4. септембар 1845; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 28. август / 9. септембар 1845; Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 19/31. октобар 1845; П. Николић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 22. октобар / 3. новембар 1845; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 14/26. новембар 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округја ужичког, Београд, 20. новембар / 2. децембар 1845; Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 26. новембар / 8. децембар 1845; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 1/13. мај 1846; Е. Линдермајер – Полицијно-економном одељењу, Београд, 4/16. мај 1846; Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 27. јул / 8. август 1846; МУД-С, 1846, Ф III, Р 132, Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 18/30. јун 1846; исто, Ф IV, Р 64, исти – истом, Мокра Гора, 27. јул / 8. август 1846; исто, Ф III, Р 144, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 30. јул / 11. август 1846.

поново успео да се спасе.¹³⁶⁹ После овог догађаја Павле Јелисавчић није више упадао на територију Ужичког округа.¹³⁷⁰

Хајдучија је и током наредних година представљала велики проблем. У пролеће 1849. хајдуци су најпре напали на Шаргану кириције из Сарајева, али су били принуђени да се повуку. Након тога уследио је напад на Турке из Вишеграда и Ужица, који је требало да организују транспорт хране из Босанског ејалета за посаду ужичке тврђаве. Идућу из Вишеграда преко Шаргана, Турци су упали у хајдучку заседу. Један Турчин је убијен, док су остали успели да побегну. Београдски мухафиз Хасан-паша Чешмелија и босански валија Мехмед Тахир-паша упутили су оштар протест српској влади и кнезу, захтевајући да се хајдуци похватају и врате ствари које су отели. Поред тога, босански валија је оптужио српског кнеза да на овај начин омета снабдевање гарнизона у царским градовима. Кнез Александар је одговорио валији да се хајдуци појављују на граници са Босанским ејалетом, због тога што испред српских потера могу безбедно са се повуку на територију поменутог ејалета, где их нико не гони. Подсетио га је да му се због тога српска влада више пута обраћала, а исто тако и Високој Порти. Узрок опстанка хајдука јесу босанске османске власти, које не желе да сарађују са српским пограничним органима приликом хватања хајдука, те се због тога ништа не може пребацити Србији, нагласио је српски кнез.¹³⁷¹

Поменути случај није утицао да османске власти предузму било шта против хајдучких чета које су налазиле уточиште у Босанском ејалету. Због тога је 25. априла 1850. донета привремена уредба, познатија као Ужички закон, којом су биле прописане мере за сузбијање хајдучије.¹³⁷² Донешење мера за сузбијање хајдучије није могло дати велике резултате, због тога што су хајдуци, као и да тада упадали на територију Ужичког округа из суседних османских предела. Најактивније су биле хајдучке чете које су предводили Периша Довијанић из Церова и Божо Поповић из Ојковице у Ужичком округу. Периша Довијанић и Божо

¹³⁶⁹ ДАС, МУД–П, 1846, Ф XIV, Р 23, Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 16/28. јун 1846; исти – истом, Мокра Гора, 18/30. јун 1846; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 19. јун / 1. јул 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. јун / 4. јул 1846; Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 1/13. новембар 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. новембар 1846; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. јануар 1847; Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 25. април / 7. мај 1847; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 26. април / 8. мај 1847; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. мај 1847; исто – истом, Београд, 11/23. септембар 1847; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 28. октобар / 9. новембар 1847; Али-паша Ризванбеговић – Мехмед Тахир-паши, Мостар, 19. зилхице 1263 / 28. новембар 1847; Мехмед Тахир-паша – А. Петронијевићу, Травник, 3. ребјулевел 1264 / 8. фебруар 1848; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. фебруар / 2. март 1848.

¹³⁷⁰ Гоњен потерама које су организовале пограничне османске власти у Босанском ејалету, Павле Јелисавчић је побегао у Морачу. Касније се поново вратио у Босански ејалет где је остао до 1859. године. Почетком те године обратио се писменим путем из Сарајева кнезу Милошу, молећи да га помиљује и дозволи му да се врати у земљи након 17 година изгнанства. Кнез му је изашао у сусрет, тако да се чувени хајдук вратио у Србију. Убрзо након њега дошла му је жена и шесторо деце. Да би могао издржавити своју породицу за њега је установљено до тада непостојеће звање окружног буљукбаше при Ужичком окружном начелству са годишњом платом од 200 талира. Крајем 1864. отпуштене је из државне службе. *Односи Србије и Црне Горе XIX века*, бр. док. 147; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. док. 219; С. Игњић, *Ужичка нахија*, 99; Н. Живковић, *Ужице 1862*, 177–180. М. Р. Ђенић, *Злочин у име правде*, 83–84.

¹³⁷¹ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 5, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 30. март / 11. април 1849; МИД–И, 1849, Ф IV, Р 85, Хасан-паша – А. Јанковићу, Београд, 15. цемазуелахир 1265 / 8. мај 1849; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 28. април / 10. мај 1849; Мехмед Тахир-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Травник, 28. цемазуелахир 1265 / 21. мај 1849; кнез А. Карађорђевић – Мехмед Тахир-паши, Београд, 28. мај / 9. јун 1849; МУД–П, Ф VI, Р 16, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 27. април / 9. мај 1849; А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 28. мај / 9. јун 1849.

¹³⁷² Опширније о томе: *Сборник закона и уредаба и уредбених указа издатих у Књажеству Србији (од почетка 1849. до конца 1850. године)*, књ. V, Београд 1853, 114–119, 127–128, 254–256; Н. Живковић, *Летопис ариљски*, 244–252; исти, *Окружје ужичко средином XIX века*, 375–379; Ј. Пејин, *Ужички закон и сузбијање хајдучије 1850–1851*, Ужички зборник 15 (1986), 77–98; М. Р. Ђенић, *Злочин у име правде*, 64–67, 73–74.

Поповић су имали доста јатака у пограничним нововарошким селима: Дебеља, Трудово, Штиткова и Зверци, док су браћа Илија и Стеван Трговић из Вранеша заједно са њима четовали.¹³⁷³

Поводом поменутих хајдука Министарство иностраних дела се обратило румелијском сараскеру Омер-паши Латасу и босанском валији Хајрудин-паши, тражећи да се хајдуци похватају или побију.¹³⁷⁴ У јесен 1851. Божо Поповић, заједно са хајдуцима Михајлом Вучићевићем из Пресеке и Симом Варничкићем из Доброселице предао се нововарошском мутеселиму. Када су почетком следеће године упућени под стражом у Сарајево, Поповић је успео код Вишеграда да побегне.¹³⁷⁵ После тога наставио је да четује све до пролећа 1856. године, када је убијен од потере на граници између Златиборског среза и Вишеградске казе.¹³⁷⁶ Што се тиче Перише Довијанића, он се у лето 1854. појавио са четом на Златибору, опљачкавши том приликом стражара карауле Гумнаци, који је носио плате караулцијама.¹³⁷⁷ Гонећи хајдучку чету, неколико људи је прешло у село Столац у Вишеградској кази, и дошло до куће хајдучких јатака Лазара и Марка Шимшића. Због овог поступка босански валија Мехмед Хуршид-паша се жалио српској влади, нетачно наводећи да је у Вишеградску казу упало 250 људи.¹³⁷⁸ Хајдучки упади су настављени и током наредних година, а хајдуци су налазили уточиште у селима Нововарошке и Сјеничке казе, где су могли несметано да бораве.¹³⁷⁹

Проблем са хајдуцима је постојао и у пограничним деловима других округа. Хајдук Стојан Динкић из села Велика Јасикова у Крајинском срезу, са својом петочланом четом, извршио је током 1840. више пљачки и убистава у пограничном делу Крајинског округа. Испред потера које су организовале српске власти увек је успевао да пребегне на територију Видинског санцака. Будући да на територији поменутог санцака није вршио пљачке и насиља, османске власти га нису у прво време гониле. Поред тога, треба истаћи да је Стојан Динкић био „под заштитом“ извесног хајдука Хусејина, који му је пружао уточиште.¹³⁸⁰ Да би се хајдуку Стојану онемогућило деловање, у складу са већ устаљеном праксом, фамилија му је

¹³⁷³ ДАС, МИД–И, 1850, Ф IV, Р 87а, А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. јул 1850; МУД–П, 1850, Ф I, Р 8, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, 30. август / 12. септембар 1850; исто, 1851, Ф I, Р 5, исти – истом, Ужице, 31. мај / 12. јун 1851; исто, Ф XIII, Р 142, исти – истом, Ужице, 12/24. јун 1851; исти – истом, Ужице, 25. новембар / 7. децембар 1851.

¹³⁷⁴ ДАС, МУД–П, 1851, Ф XIII, Р 142, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 22. јун / 4. јул 1851; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима окружја шабачког, подринског, ужичког и чачанског округа, Београд, 4/16. јул 1851; Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 9/21. јул 1851; И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 9/21. јул 1851; С. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 10/22. јул 1851; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 13/25. јул 1851; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. септембар 1851; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 7/19. септембар 1851.

¹³⁷⁵ ДАС, МУД–С, 1851, Ф II, Р 4, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 30. септембар / 12. октобар 1851; исто, Ф II, Р 1, исти – истом, Мокра Гора, 31. децембар 1851 / 12. јануар 1852; исто, 1852, Ф I, Р 33, исти – истом, Мокра Гора, 31. јануар / 12. фебруар 1852.

¹³⁷⁶ Н. Живковић, *Ужице 1862*, 99–100; М. Р. Ђенић, *Злочин у име правде*, 77–78.

¹³⁷⁷ Н. Живковић, *Ужице 1862*, 53–54; М. Р. Ђенић, *Злочин у име правде*, 70.

¹³⁷⁸ ДАС, МУД–П, 1854, А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. август / 1. септембар 1854; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 26. август / 7. септембар 1854; М. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 7/19. септембар 1854; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. септембар 1854.

¹³⁷⁹ ДАС, МУД–П, 1857, Ф X, Р 5, П. Николић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. август / 12. септембар 1857.

¹³⁸⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф VI, Р 6, М. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. јун 1840; Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 16/28. јул 1840; исти – истом, Неготин, 31. август / 12. септембар 1840; исто, Ф XIII, Р 401, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 1/13. децембар 1840; исто, 1841, Ф I, Р 9, исти – истом, Неготин, 2/14. јануар 1841; исто, Ф II, Р 128, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. април 1841; Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. мај 1841.

привремено протерана у Јагодину, а од видинске власти је у више наврата тражено да се хајдук изручи српским властима.¹³⁸¹

После више захтева српске владе, Ага Хусејин-паша је почетком 1841. издао наређење да се хајдук Стојан ухвати, до чега је убрзо дошло. Пошто видински паша није хтео да преда хајдука српским властима, пре него што добије налог из Цариграда, српска влада је издала наређење капућехаји Јовану Антићу да преда такрир Порти, у којем ће тражити изручивање хајдука. Капућехаја је предао такрир, али ситуација је добила неочекивани обрт. Да би избегао изручивање српским властима, Стојан Динкић је примио ислам и добио нови име – Хасан. Министар иностраних дела Ибрахим Сарим-паша је „са жаљењем“ рекао српском капућехаји да Porta не може предати човека „који је примленијем у мухамеданство, нашао себи спасеније“.¹³⁸²

Променом вере и имена Стојан Динкић није променио и свој „стари занат“. Наставио је са разбојништвом и упадима у погранична села Крајинског и Црноречког округа. После више захтева српске владе, у јесен 1843. организоване су потере са српске и турске стране, тако да је хајдук био приморан да са својим братом и синовцем пребегне у Влашку. На захтев видинског паше влашке власти су изручиле њих тројицу турским властима. После више месеци проведених у тамници, хајдук Стојан Динкић и његова два сродника посечени су у Видину 19. октобар 1844. године.¹³⁸³

У осталим пограничним окрузима Кнежевине Србије било је случајеве да су појединци или мање групе прелазиле у пограничне османске провинције ради хајдуковања. Када је у пролеће 1844. једанаест лица прешло из Алексиначког округа у Нишки санџак ради пљачке, окружни начелник је обавестио нишког Осман-пашу, тако да је паша наредио да се хајдуци похватају. Због тога се хајдучка чета убрзо осула, те су хајдуци почели да се враћају у Србију,

¹³⁸¹ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XII, Р 103, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 7/19. август 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 11/23. септембар 1840; исто, Ф IX, Р 6, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 10/22. октобар 1840; исто, Ф IX, Р 166, исти – истом, Неготин, 6/18. новембар 1840; Ј. Станојевић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 24. фебруар / 8. март 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја јагодинског, Београд, 27. фебруар / 11. март 1841; исто, Ф XIII, Р 401, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 1/13. децембар 1840; исто, 1841, Ф I, Р 9, исти – истом, Неготин, 2/14. јануар 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 11/23. јануар 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 5/17. фебруар 1841.

¹³⁸² ДАС, МУД–П, 1841, Ф I, Р 184, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 28. фебруар / 12. март 1841; исто, Ф VII, Р 3, исти – истом, Неготин, 1/13. март 1841; МИД–И, 1841, Ф VI, Р 24, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Крагујевац, 3/15. март 1841; кнез М. М. Обреновић – Ага Хусејин-паша, Београд, 16/28. март 1841; Ага Хусејин-паша – кнез М. М. Обреновићу, Видин, 7. сафер 1257 / 30. март 1841; исти – истом, Видин, 21. сафер 1257 / 13. април 1841; Ђ. Протић – Ј. Антићу, Београд, 14/26. април 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 21. мај / 2. јун 1841; Мехмед Емин Реуф-паша – Ага Хусејин-паша, Цариград, 12. ребјулахир 1257 / 2. јун 1841; МУД–П, 1841, Ф II, Р 128, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. јун 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 13/25. јун 1841; Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 22. јул / 3. август 1841; исти – истом, Неготин, 26. јул / 7. август 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 18/30. август 1841.

¹³⁸³ ДАС, МУД–П, 1843, Ф V, Р 9, Ј. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 15/27. мај 1843; исто, Ф IX, Р 103, Ж. Давидовић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 30. септембар / 12. октобар 1843; исто, Ф III, Р 132, Ж. Давидовић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. септембар 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. октобар 1843; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 2/14. октобар 1843; Ж. Давидовић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 15/27. октобар 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. октобар / 3. новембар 1843; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1843; Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 11/23. децембар 1843; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. децембар 1843 / 2. јануар 1844; исто, 1844, Ф V, Р 22, А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 3/15. фебруар 1844; исто, Ф XIV, Р 21, Ј. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 15/27. октобар 1844; МУД–С, 1844, Ф VI, Р 158, М. Христић – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 12/24. октобар 1844.

где су неки били похватана, а неки су се сами предали. Пошто је међу хајдуцима било турских поданика, Министарство унутрашњих дела је издало налог Алексиначком окружном начелству да таква лица преда нишком паши. У складу са налогом више власти, пет хајдука је било спроведено у Ниш.¹³⁸⁴

Посебно је био занимљив случај петорице бећара из Гургусовачког округа који су се средином маја 1844. одметнули у хајдуке и прешли на територију Нишког санџака. Гургусовачки окружни начелник је одмах обавестио нишког пашу, који је издао наредбу да се хајдуци похватају или побију. Потера их је ухватили на граници Пиртоске и Нишке казе. Том приликом убијено је три хајдука, док су два хајдука ухваћена: Анђелко Николић, родом из Враћа и Ђорђе Радосављевић, родом из Ниша. Ухваћени хајдуци послати су у Видин.¹³⁸⁵

Видински валија Мустафа Нури-паша обавестио је српског кнеза да су хајдуци приликом испитивања признали да је њих 15 на чело са харамбашом Трипком послато из Србије, са намером да подигну устанак. Према њиховом казивању оружје су им дали ћупријски окружни начелник Богдан Ђорђевић и гургусовачки окружни начелник Гаврило Јеремић. Окружни начелници су им наводно рекли да говоре народу да продаје стоку, купује оружје и муницију и припрема се за побуну. Пошто је ситуацију испитана и утврђено да су оптужбе неосноване, српска влада је наложила капућехаји да све оптужбе негира на Порти и истакне да је испитивање вршено под присилом.¹³⁸⁶ Није познато шта се на крају десило са хајдуцима.

Милета Теодоровић и Михајло и Милета Здравковић из пограничног козничког села Батота и Давид Гавриловић из новопазарског села Иричића прешли су у Куршумлијску казу ради пљачкања. У селу Сеоцу похарали су попа Михајла. Међутим, османске власти, обавештене од српских власти о преласку хајдука, организовале су потеру. Хајдуци су били принђени да се повуку преко српске границе, где су их похватили српски стражари и предали суду.¹³⁸⁷ Младан Ђурчић из Казновића, Анта Јовановић из Гумништа, Вуксан Ораовић из Цепе и Илија Терзић из Јариња у Јошаничком срезу, одметнули су се у лето 1855. у хајдуке и прешли на територију Новопазарске казе. Гоњени потерама са обе стране границе, хајдуци се нису могли дуго одржати. Илија ју је убио новопазарски буљукбаша, српски стражари су убили Анту и Вуксана, док је Младен успео да се спасе, кријући се по новопазарским селима.¹³⁸⁸

¹³⁸⁴ ДАС, МУД–П, 1844, Ф VIII, Р 34, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 26. април / 8. мај 1844; И. М. Гарашанин – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 28. април / 10. мај 1844; МИД–И, 1844, Ф I, Р 230, И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 28. април / 10. мај 1844; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 1/13. мај 1844; исто – истом, Београд, 19/31. мај 1844; МУД–П, 1844, Ф II, Р 20, Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 15/27. мај 1844; исти – истом, Алексинац, 18/30. мај 1844; И. М. Гарашанин – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 24. мај / 5. јун 1844; Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 25. мај / 6. јун 1844; И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 31. мај / 12. јун 1844; И. М. Гарашанин – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 31. мај / 12. јун 1844.

¹³⁸⁵ ДАС, МУД–П, 1844, Ф VIII, Р 90, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 7/19. мај 1844; исто, Ф II, Р 20, исти – истом, Гургусовац, 15/27. мај 1844; исти – истом, Гургусовац, 31. мај / 12. јун 1844; исто, Ф X, Р 127, исти – истом, Гургусовац, 22. јун / 4. јул 1844; А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 25. јул / 6. август 1844.

¹³⁸⁶ ДАС, МИД–И, 1844, Ф III, Р 29, Мустафа Нури-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 11. реџеп 1260 / 27. јул 1844; И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. август 1844; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 30. август / 11. септембар 1844; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, 6/18. септембар 1844.

¹³⁸⁷ ДАС, МУД–П, 1845, Ф II, Р 233, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 2/14. април 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 22. април / 4. мај 1845; Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 30. април / 12. мај 1845; МИД–И, 1845, Ф I, Р 154, И. М. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. април 1845.

¹³⁸⁸ ДАС, МИД–И, 1856, Ф I, Р 30, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 28. јул / 9. август 1855; Р. П. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 24. децембар 1855 / 5. јануар 1856; исто, 1857, Ф V, Р 23, А. Мајсторовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. јул 1855; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. септембар 1855; Р. П.

У периоду од 1833. до 1834. извршено је разграничење између Кнежевине Србије и Османског царства. После разграничења дуж српско-турске границе изграђене су карауле и пограничне санитарне установе – карантини и састанци. У време абдикације кнеза Милоша на граници је постојало 115 караула, а до краја 1858. влада је подигла још 22 карауле. Што се тиче карантина и састанка до кнежеве абдикације било је изграђено пет карантина и пет састанака. Промене су уследиле 1846, па је од тада на граници поред пет каратнина (Радујевачки, Алексиначки, Рашки, Мокрогорски и Рачански), постојао један полукарантин – Пандирало и седам састанака (Вршка Чука, Грамада, Суповац, Јанкова клисура, Василијина чесма, Љубовија, Шепачка Ада).

Српски погранични органи власти су имали главну дужност да воде рачуна о безбедности границе. Пограничне власти су посредством трговаца и путника или слањем ухода прикупљале информације о дешавањима у суседним османским провинцијама. На делу границе Крушевачког округа и Прокупачке и Куршумлијској казе примењивао се племенски систем обезбеђивања границе путем бесе. Буљукбаша Мајдевске карауле Мина Илијић везао је бесу са Арнаутима из пограничних села поменутих каза, који је требало да га обавесте у случају припреме арнаутског напада на Србију. Арнаутске бесације су очекивале од буљукбаше и да он њима јави у случају припрема напада Србије на њихову територију.

У суседству Кнежевине Србије налазила су се четири ејалета – Видински, Скопски, Нишки и Босански. Највећи проблеми на српско-турској граници били су чести упади пљачкаша стоке, шверцера, дрвокрадица и хајдука. Погранични упади су учесталији током 40-их него током 50-их година. Најугроженија је била граница Крушевачког и Ужичког округа. Због тога је често долазили до оружаних сукоб на граници током којих су страдали како стражари и буљукбаше тако и нападачи. Учестало обраћање српске владе пограничним османским властима и Порти углавном није давало резултате до почетка 50-их година, током којих је дошло до смањења упада, али не и до њиховог престанка.

Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. јул / 3. август 1856; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. октобар 1856; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. јул / 6. август 1857.

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА И ХРИШЋАНИ У СУСЕДНИМ ОСМАНСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА

У складу са Гилханским хатишерифом Висока Порта је настојала да спроведе танзиматске реформе на читавој територији Османског царства. Због тога је најважнији задатак Порте после прокламовања Хатишерифа било доношење закона који су били у складу са Танзиматом, то јест који би били примењени на све поданике османске државе. Посао није био нимало једноставан јер је требало у потпуности одбацити традицију и подвргнути све поданике закону, који би, истовремено поштујући правне принципе ислама, био једнак за све.¹³⁸⁹

Главну улогу у спровођењу реформи је имао Мустафа Решид-паша,¹³⁹⁰ за кога се сматрало да је „једини лекар, који је у стању болном турском државном телу помоћи“.¹³⁹¹ Једно од најзначајнијих дела које је урадио након обнародовања Хатишерифа било је доношење *Казненог закона* (1840), који је требало једнако да третира све поданике османске државе.¹³⁹² О мерама које треба предузети да би се побољшало стање у држави живо се расправљало на састанку у Цариграду 1845, у чему су учешће узела и по два представника, муслиман и немуслиман, из сваке казе. Једини резултат састанка било је увођење саветодавних тела – мецлиса или шура, у провинцијску управу, која су се старала о управним и финансијским питањима, а у којима су били заступљени и муслимани и немуслимански.¹³⁹³ Године 1846. пратећи султана Абдул Мецида, који је предузео пут по европским деловима Османског царства, у намери „да се увери о стању својих поданика“, Мустафа Решид-паша је истицао да је један од најважнијих задатака османске државе да ради на потпуном изједначавању свих поданика.¹³⁹⁴ Принцип једнакости свих поданика Османског царства прокламован је и Хатихумајуном.¹³⁹⁵

Прокламовањем једнакости свих поданика Османског царства пред законом тежило се унутрашњој стабилизацији државе и спречавању мешања великих европских сила у унутрашње ствари Османског царства.¹³⁹⁶ Уместо да започне период просперитета уследио је период вишегодишњих немира. Објављивање Хатишерифа од Гилхане довело је до незадовољства муслиманских поданика Османског царства. Главни повод незадовољству представљали су изједначавање свих поданика Царства, нови начин опорезивања и регрутација. Антиреформни немири муслимана су се крајем 1839. и током 1840. јављали у готово свим провинцијама Османског царства. Немире су подстицали представници улеме који се нису слагали са спровођењем реформи, али и Мехмед Али-паша који је желео да још више ослаби Османско царство и ојача свој положај у Египту. Фанатизовани муслимани су изјављивали да шеријат умире, Мустафу Решид-пашу су оптуживали да се продао неверницима, а Гилхански хатишериф су назвали европским изумом. Султана Абдул Мецида су називали безбожником и ђауром, док су Мехмед Али-пашу представљали као борца за

¹³⁸⁹ П. Димон, *нав. дело*, 574.

¹³⁹⁰ За више о томе: Р. Каунар, *нав. дело*.

¹³⁹¹ СНН, бр. 1, 3/15. јануар 1846.

¹³⁹² П. Димон, *нав. дело*, 575; СНН, бр. 45, 9/21. јун 1840; *Bosanski prijatelj. Časopis sadržavajući, potrebite, koristne i zabavne stvari*, sv. II, ur. I. F. Jukić Banjalučanin, Zagreb 1851, 43–49.

¹³⁹³ ДАС, МУД–С, 1845, Ф IV, Р 71, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 15/27. март 1845; 1846, Ф III, Р 37, исти – истом, Алексинац, 31. јануар / 12. фебруар 1846; СНН, бр. 19, 8/20. март 1845; бр. 26, 1/13. април 1845; бр. 35, 6/18. мај 1845; бр. 41, 28. мај / 9. јун 1845.

¹³⁹⁴ СНН, бр. 90, 15/27. новембар 1845; бр. 81, 13/25. октобар 1846; СН, бр. 28, 6/18. април 1846; бр. 39, 17/29. мај 1846; бр. 44, 4/16. јун 1846; бр. 46, 11/23. јун 1846.

¹³⁹⁵ СН, бр. 20, 8/20. фебруар 1856.

¹³⁹⁶ Г. Тодоровски, *Реформите на големите европске сили во Македонија (1829–1909) 1. Реформите во Македонија до Илинденското востание*, Скопје 1984, 25.

ислам.¹³⁹⁷ Босански беговат који „данка ни пореза није плаћао“ такође се супростављао реформама, оптужујући султана и ministre да су „москови, раци, власи, каури и диндушмани“.¹³⁹⁸

Незадовољство је посебно порасло након доношења војног закона 6. септембра 1843. године. Војним законом, заснованим на регрутовању и сталним војним вежбама, османска армија је била подељена на низам и редиф, то јест на активну војску са роком служења од пет година и резерву са роком служења од седам година. После доношења војног закона Висока Порта је одлучила да се сваки антиреформни отпор слом војном силом. Антиреформна побуна Арнаута под вођством Дервиша Цара (1843–1844) најбоље је показала одлучност Порте. Румелијски армија под предводништвом сераскера Мехмед Решид-паше сломила је током пролећа 1844. отпор побуњеника, након чега је започело спровођење танзиматских реформи на подручју Скопског, Призренског, Приштинског и Нишког санџака. Арнаути су били подвргнути регрутацији и плаћању пореза, укинуте су спахије и установљени су меџлиси или шуре.¹³⁹⁹

Побуна Арнаута у Скадарском санџаку против регрутације и опорезивања 1847. и европске револуције 1848/49. утицале су на Порту да одложи спровођење танзиматских реформи у Босанском ејалету. Године 1850. Порта је донела одлуку да се у Босански ејалет пошаље румелијски сераскер и мушир Омер-паша Латас, искусни војни командант коме су поверавани најтежи задаци. Омер-паша је кренуо из Цариграда крајем маја, а у Сарајево је стигао 4. августа 1850. године. Петнаестог августа је на Мусали свечано прочитан ферман којим је наређено да се спроведу танзиматске реформе. Босански беговат који је присуствовао читању фермана јавно је обећао да се саглашава са ферманом, док се у потаји припремао устанак. Главни повод устанку била је регрутација. Устанак је започео у јесен 1850, али је Омер-паша успео да га угуши у крви до пролећа наредне године. После слома анитиреформне побуне Омер-паша је увео танзиматске реформе, које су се превасходно огледале у премештању седишта ејалета из Травника у Сарајево, регрутацији у низам, укидању спахија и административној реорганизацији Босанског ејалета.¹⁴⁰⁰

Омер-паша је обавештавао београдског мухафиза Васиф-пашу о својим војним успесима. Хвалећи се крајем октобра 1850. да је потукао побуњенике у Посавини, сераскер је у шали писао мухафизу „да тих дана не једе рибе из Саве, јер им је дао доста босанског меса за храну“.¹⁴⁰¹ Поред мухафиза Београда, Омер-паша је о својим војним успесима писао и

¹³⁹⁷ СНН, бр. 11, 11/23. фебруар 1840; бр. 16, 29. фебруар/12. март 1840; бр. 39, 19/31. мај 1840; бр. 41, 26. мај / 7. јун 1840; С. Baysun, *Mustafa Reşit Paşa*, 13; E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, V. Cilt*, 185–187; Н. İnalçık, *Tanzimat Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, 636–637; А. Д. Новичев, *Борба между реформаторима и конзерваторима в период Танзимата*, 88–90.

¹³⁹⁸ И. Кеџмановић, *Иво Фрањо Лукић*, Београд 1963, 92.

¹³⁹⁹ *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, т. I, књ. I (1820–1848)*, приредио К. Цамбазовски, Београд 1979 (= ГИМН, I/I), бр. 260–264, 267, 270, 272, 274; *Британски документи за историјата на македонскиот народ под редакција на Х. Андонов–Полјански, сер. IV (1840–1856), т. II (1840–1847)*, Скопје 1977, бр. 64, 68–72, 74, 75, 78, 82, 89, 92–96, 103–105, 108, 110–113, 140, 142; *Стари српски записи и натписи, књ. V*, прикупио их и средио Љ. Стојановић, Сремски Карловци 1925, бр. 9.248, 9.249, 9.260, 9.263, 9.271; А. Матковски, *Востаните на Дервиш Царе во Полог, IV* научен собир. Полог низ вековите: Тетово 1978. Бигорски научно – културни собир, Скопје 1980, 129, 130; *Тетово и тетовско низ историјата I. Од предисторијата до крајот на првата светска војна*, ур. Љ. Лапе, Тетово 1982, 234–235; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 290; исти, *Историјска прошлост Срба у Метохији од краја XVIII века до српско-турских ратова 1875–1877/78*, Власотинце 2008, 70–72; С. Недељковић, *Устанак Арбанаса против турских власти у Скопском и Косовском пашалуку 1844. године (побуна Дервиш – цара)*, *Истраживања* 25 (2014), 251; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 12–14.

¹⁴⁰⁰ Х. Капиџић, *Омер-паша Латас у Босни*, 50–71; исти, *Ali-paşa Rizvanbegović*, 121–185; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 98–116; А. S. Aličić, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, 60–76; G. Šljivo, *Omer Lutfi-paşa u Bosni i Hercegovini 1850–1852*, Теџанј, 2007², 63–521; *Метоари Џивка Црногорчевића*, приредио М. Filipović, Сарајево 1966, 20–28.

¹⁴⁰¹ Х. Капиџић, *Омер-паша Латас у Босни*, 54.

српском кнезу. Српски кнез му је због тога послао једно пријатељско писмо „куражећи га и обећавајући му помоћ“.¹⁴⁰² Крајем 1850. Омер-паши је требало што пре доставити 750.000 чаршијских гроша за војне потребе. Због тога је београдски мухафиз тражио од српске владе на зајам поменути суму, што је одобрено.¹⁴⁰³ Поред новчане позајмице, српска влада је изашла у сусрет молби Омер-паше да регруте из Босанског ејалета шаље у Нишки ејалет преко Србије.¹⁴⁰⁴

У складу са танзиматским реформама у Османском царству је започело отварање хришћанских школа, што је посебно добило на значају након обнародовања Хатихумајуна. Истовремено је настављено са обновом и подизањем хришћанских цркава и манастира, што је узело маха још од времена султана Махмуда II.¹⁴⁰⁵ Османске власти се нису противиле подизању или обнови цркава и манастира и отварању школа, али је постојао отпор код локалних муслимана. Након дозволе османских власти Срби су 1844. изградили цркву у Бјелјини. На дан освештења локални муслимани су похарали и разорили цркву. Махмуд-паша Видајић је следеће године послао неколико мајстора с намером да помогне Србима да што пре обнове цркву.¹⁴⁰⁶ Османске власти су 1845. финансирале обнову цркве Светог Николе у Врању коју су Арнаути спалили претходне године за време побуне Дервиша Цара.¹⁴⁰⁷ Године 1853. муслимани у Дервенти су се одупирали градњи хришћанске цркве.¹⁴⁰⁸ Наравно отпор локалних муслимана је могао само да успори изградњу хришћанских храмова, али не и да то спречи.

Танзиматске реформе нису могле да буду спроведене брзо и ефикасно на читавој територији Османског царства, нити су њима могле да буду отклоњене све злоупотребе и решена сва важна питања. Хатишерифом од Гилхане било је прокламовано укидање спахија, док је сакупљање ушура – десетка од пољопривредних производа, требало да преузме држава. Почетком 1840. укинута је давање пореза у закуп. Прикупљање државних пореза требало је да обављају мухасили – финансијски чиновници. Будући да држава није имала довољан број чиновника, чиме би омогућила непосредно сакупљање пореза, па самим тим и десетка, 1842.

¹⁴⁰² ДАС, МИД–И, 1850, Ф VI, Р 44, Омер-паша Латас – кнезу А. Карађорђевићу, Сарајево, 10. шевал 1266 / 19. август 1850; исти – истом, [б. м.], 21. мухарем 1267 / 26. новембар 1850; 1851, Ф I, Р 89, исти – истом, [б. м.], 11. ребулахир 1267 / 13. фебруар 1851; ПИГ, бр. 4.

¹⁴⁰³ ДАС, МИД–И, 1850, Ф V, Р 45, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 12/24. децембар 1850; А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. децембар 1850.

¹⁴⁰⁴ ДАС, МИД–И, 1851, Ф I, Р 17, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, 9/21. јануар 1851.

¹⁴⁰⁵ Обнова и изградња цркава и манастира и отварање школа у османским провинцијама у којима је живео српски народ заслужују посебну научну обраду. У домаћој историографији, што се тиче периода којим се бави наша дисертација, узгредено је писано о обнови и изградњи појединих цркава и манастира, док је о отварању школа писано парцијално, тј. по областима и у складу са темама којима су се бавили аутори. Треба поменути следеће ауторе: Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку (до српско-турских ратова 1876–78)*, Београд, 1928, passim; V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba turske i austrougarske uprave (1463–1918)*, Sarajevo 1965, 32–66; P. Петковић-Поповић, В. Шалипуровић, *нав. дело*, 34–36, 230, 251, 276; Љ. Доклестик, *Српско-македонските односи во XIX-от век, до 1897. година*, Скопје 1973, 33–34, 91–94, 100; М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978, 15–111; К. Памбазовски, *Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје 2006², 48–50, 54–58, 63–67; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854–1860*, 530–541; С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија, Културни-просветни и национални рад од 1856. до 1897.*, Ниш 2012, 93–99, 143–146; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 11, 58–60, 74–75, 133–137.

¹⁴⁰⁶ ДАС, МИД–И, 1844, Ф II, Р 74, Г. Благојевић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 19/31. јул 1844; И. Чворић – Министарству иностраних дела, Лозница, 22. јул / 3. август 1844; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 28. јул / 9. август 1844; И. Чворић – Министарству иностраних дела, Лозница, 6/18. август 1844; 1845, Ф I, Р 223, Д. Здравковић – Министарству иностраних дела, Шабац, 3/15. мај 1845.

¹⁴⁰⁷ ДАС, МИД–И, Ф I, Р 223, И. Чворић – Министарству иностраних дела, Лозница, 8/20. мај 1845.

¹⁴⁰⁸ В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 114.

је донета одлука да се десетак издаје у закуп, односно да се „јавно продаје на лицитацији ономе ко највише да“. Давање десетка у закуп било је праћено разним малверзацијама које су највише погађале пореске обвезнике.¹⁴⁰⁹ Упоредо са процесом укидања спахија није текао процес укидања читлука/господарлука, нити је читлучење било забрањено. Посебан проблем су представљали покушаји некадашњих спахија да се наметну за читлук-сахибије. Танзиматско законодавство том проблему није поклонило већу пажњу до краја 1850-их година.¹⁴¹⁰ Злоупотребе приликом сакупљања десетка и нерешени аграрни односи били су један од главних узрока хришћанских устанака на Балкану средином XIX века.

Заграничне активности

Идеја водила вожда Карађорђа и кнеза Милоша била је обнова српске средњовековне државе, односно обнова Душановог царства у оном обиму у којем је тадашња културна елита замишљала државу српског цара.¹⁴¹¹ Крајем 1844. под утицајем пољске емиграциј Гарашанин је саставио *Начертаније*, национални и државни програм Кнежевине Србије.¹⁴¹² *Начертаније* је представљало дугорочни план спољне и националне политике српске кнежевине који је требало да се спроводи у етапама у складу са спољнополитичким околностима. Главни циљ *Начертанија* је била обнова Српског царства које би требало да замени Османско царство у Европи, чија је пропаст, према Гарашанину, била неизбежна. Није тачно назначено које све територије би обухватало обновљено Српско царство. На основу позивања на историјско право и српску државу из XIV века, историчар М. Јагодић је закључио да би максималан територијални оквир царства чиниле европске провинције османске државе које су биле у саставу Душановог царства, али у складу са тадашњим историјским знањима. Према тадашњим сазнањима у саставу државе цара Душана су улазиле следеће територије: Србија, Босна, Далмација, Албанија, Епир, Тесалија, Македонија, Бугарска и Романија, то јест Румелија.¹⁴¹³

Гарашанин није тачно назначио у *Начертанију* да се мора остварити максимални територијални опсег некадашњег Душановог царства нити је конкретно навео које територије би требало да чине „нову србску државу на Југу“, чије би језгро била Кнежевина Србија. „Нова србска држава на Југу“ настајали би постепено: „Србија мора настојавати да од зданија турске

¹⁴⁰⁹ СНН, бр. 11, 11/23. фебруар 1840; бр. 21, 19/31. март 1842; НС, бр. 17, 27. април / 9. мај 1840; бр. 4, 24. јануар / 5. фебруар 1842; бр. 13, 28. март / 9. април 1842; ДАС, МУД–С, 1857, Ф II, Р 5, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пандирало, 15/27. август 1857; Ф II, Р 2, исти – истом, Пандирало, 8/20. новембар 1857; исти – истом, Пандирало, 15/27. новембар 1857; 1858, Ф V, Р 15, исти – истом, Пандирало, 15/27. септембар 1858.

¹⁴¹⁰ Опширније о томе: В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 12–323; М. Јагодић, *Прилог проучавању аграрних односа у Нишком саџаку средином 19. века*, Српске студије 8 (2017), 312–319.

¹⁴¹¹ За више о томе: Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 403–408; исти, *Књига о Начертанију*, 53–66; У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 97–104, 173–179.

¹⁴¹² Опширније о *Начертанију* и документима који су претходили његовом настанку: Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 15–52, 81–90, 114–125, 161–202. Уп. D. T. Bataković, *The Foreign Policy of Serbia (1844–1867)*, *Ilija Garašanin's Načertanije*, Belgrade 2014, 7–14; 112–161; 205–260; К. Никифоров, *Начертаније Илије Гарашанина*, 91–115, 251–265.

¹⁴¹³ У првој половини XIX века историјско дело Јована Рајића је сматрано за неприкосновно научно дело о српској прошлости. Према Рајићу Српско царство је обухватало горе побројане територије. Књижевник Милован Видаковић је средином тридесетих година објавио у Београду *Историју Славено-Сербскога народа*, засновану на Рајићевом делу. Видаковић је преузео од Рајића имена територија које су улазиле у састав Душанове царевине. С обзиром да је Видаковићево дело било написано на говорном српском језику и било доступно у Србији, итекако је имала утицаја на формирање представе о територијалној распрострањености Душановог царства. Ј. Рајић, *Историја разних словенских народа, наипаче Болгар, Хорватов и Сербов, част втора*, Виенне 1794, 646; М. Видаковић, *Историја Славено-Сербскога народа из разних ауктора по Раичу и других неких собрана и на прости диалект сербски, Од цара Стефана Силнога од смрти Стефана Деспота Сербскога, част втора*, Београд 1835, 30; Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 187–191; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 82–85, 90–95; У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 175–179.

државе само камен по камен оцепљује и прима, како би се од овог доброг матерјала на старом и добром темељу старога царства србског опет велику нову србску државу саградити и подигнути могла.“ У делу *Начертанија* које се бави „средствима којима би се цјел србска постићи могла“ највише пажње је посвећено Бугарској, Босни, Херцеговини, Црној Гори и Северној Албанији. Бугарска је означена као област у којој Русија врши велики утицај због тога што преко ње води пут ка Цариграду. Истицање чињенице да је Русија вршила утицај у Бугарској посредством кнеза Михаила и свој план „у дјело приводити почела била“, наводи нас на закључак да је реч о устанку у Нишком санцаку из 1841. и покушају обнављања устанка 1842, за шта је оптужен кнез Михаило, а о чему ће у следећем потпоглављу бити више речи. Самим тим треба указати да је највероватније Нишки санцак сматран делом Бугарске, што није било неуобичајено у том периоду, те је оно што је важило за Бугарску, требало применити и на територији Нишког санцака.¹⁴¹⁴ Да би се сузбио руски, треба проширити српски утицај: школовањем Бугара и бугарског свештеничког кадра у Београду о трошку српске владе, штампањем бугарских књига и слањем агената у Бугарску који би уверили становништво да ће им Србија помоћи на путу ослобођења.¹⁴¹⁵

Босна, Херцеговина, Црна Гора и Северна Албанија су означене као територије Османског царства на које „Србија највећи уплив имати може“. Највише пажње је посвећено Босни и Херцеговини према којој би требало да се отвори више места за прелазак границе. Наглашено је да се треба радити на превазилажењу верских разлика између православаца и римокатолика, а уколико се укаже прилика да се ради на истом и са муслиманима. У случају да Босна стекне аутономију¹⁴¹⁶, никако није требало да се дозволи да она добију свог владара – кнеза, већ само да се успостави „неки совјет“ на одређено време, чиме не би постојала препреке за уједињење са Србијом: „лако би се онда Србија у своје време са Босном тјешње сојузити и скопчати могла“. Србија је требало да увери Босанце, као и остале Словене у Османском царству, „да је она природна покровитељица свију турски Словена“. Хришћане у Босни и Херцеговини је требало упознати са државним устројством Кнежевине Србије, те примити неколико „младих Бошњака“ у државну службу, који би стекли практично искуство у политици, финансијској струци, правосуђу и настави, с циљем да оно што буду научили у Србији примене у својој отаџбини. Једноставно речено требало је радити на стварању чиновничког кадра, који је итекако био непходан након планираног уједињења, те је због тога било наглашено следеће: „Овде је нарочито нужно то примјетити: *да ове младе људе поред осталих треба особито надзиравати и васпитавати тако да њиховим радом са свим овлада она спасителна идеја општег соједињења и великог напретка. Ова дужност не може се довољно препоручити*“ [курзиву је у приређеном тексту – прим. А. С.].

За идеју сједињења Србије и Босне требало је задобити и босанске фрањевце, чијим би се посредством радило да римокатолици не подлегну аустријском утицају. У складу с тим требало је омогућити да се у Београду штампају црквене књиге за римокатолике и православне, збирке народних песма на латиници и ћирилици и општа народна историја Босне,

¹⁴¹⁴ У деветнаестовековној европској географској и путописној литератури у Бугарску су између осталог укључивани Нишки ејалет и део ејалета Скопље. У документарним изворима српског порекла Нишки санцак је до 1850. сврстан у Бугарску, а у *Србским новинама* до 1856. М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 7–8, 37–39.

¹⁴¹⁵ Илија Гарашанин је у делу *Начертанија* посвећеном Бугарској навео да би савез са Русијом био најкориснији за остваривање плана о будућој српској држави, али само у случају да покровитељ да предност Кнежевини Србији у односу на Аустрију и да буде искрен према српској влади, у шта лично није веровао. Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 191–201.

¹⁴¹⁶ Идеју о аутономији Босне пласирали су почетком 40-их година вођа Илирског покрета Људевит Гај и гроф Алберт Нугент. Аутономија Босне је требало да буде први корак ка будућем присаједињењу Босне Хрватској. Крајем 1843. Фрања Зах, пољски агент у Београду, сазнао је посредством некадашњег фрањевца Стефана Верковића детаље о политици Илираца према Босни, те је о томе обавестио и Илију Гарашанина. Опширније о томе: Љ. Доклешић, *О покушају устанка у Босни 1840. и о тајној политици Гајева круга према Босни 1843/44*, *Historijski zbornik XXXV* (1982), 15–41; исти, *Prilog istraživanju oslobodilačkih akcija na Balkanu u 40-im godinama XIX stoljeća*, *Historijski zbornik XXXVII* (1984), 1–16.

у којој би било наведени и истакнути појединци који су прешли на ислам. Гарашанин је навео да би било добро да се један фрањевац из Босне постави за професора латинског језика или неког другог предмета на Лицеју. Исти фрањевац би могао да буде на челу једне римокатоличке цркве у Београду, чиме би се избегло подизање римокатоличке цркве под аустријском утицајем. Сматрало се да би Француска то подржала.¹⁴¹⁷

Северна Албанија је поменута у трговачком смислу. Наиме, да би се избегла везаност српске трговине за Аустрију требало је усмерити српску трговину ка југу, отварањем трговачког пута који би ишао од Србије преко Скадра до Улицња. У Улцињу би ваљало поставити трговачког агента који би усмеравао српске трговце. Трговачки агент би имао и политички задатак, односно ширио би српски утицај у Северној Албанији и Црној Гори, зато што ове области „имаду кључеве од врата Босне и Херцеговине и од самога мора Адријатическог“. Црна Гора је посматрана као војни савезник који би одиграо значајну улогу у присаједињењу Босне и Херцеговине Србији. Главни задатак Црне Горе би био да одсече Босну и Херцеговину од остатка Турске у складу са ратним планом војда Карађорђа из 1809.¹⁴¹⁸ Ради остваривања будућег војног садејства требало је црногорском владици и владару Петру II Петровић-Његошу, по угледу на Русију, слати сваке године новчану помоћ: „Србија ће на овај начин за малу цјену имати пријатељство земље, која најмање 10.000 брдних војника поставити може“.¹⁴¹⁹

Према Гарашаниновом *Начертанију* главни дугорочни циљ спољне и националне политике Кнежевине Србије је стварање „нове српске државе на Југу“, то јест обнова српског средњовековног царства, што је била идеја водиља војда Карађорђа и кнеза Милоша. Стварање будуће српске државе је требало да представља вишегодишњи процес, тако што би се од европског дела османске државе „камен по камен“ одвајао и припајао Србији, у складу са међународним околностима. Српски утицај је требало ширити у Бугарској, Босни, Херцеговини, Северној Албанији и Црној Гори. Изузев Босне и Херцеговине Гарашанин није конкретно навео које би још територије ушле у састав будуће државе. Што се тиче простора Босне и Херцеговине наведено је које би кораке требало предузети да би се остварило уједињење, од којих треба споменути следеће: превазилажење верских разлика између православаца и римокатолика, у чему је значајну улогу требало да одиграју босански фрањевци; спречавање именована наследног кнеза, у случају да Босна добије аутономију; уверавање народа у Босни и Херцеговини да је Србија њихов покровитељ и избавитељ; школовање и обучавање будућих чиновника са простора Босне и Херцеговине; у случају рата било је предвиђено војно садејство Црне Горе ради одсецања Босне од остатка Османског царства.

Гарашанин је као министар унутрашњих дела итекако био обавештен о дешавањима у суседним османским провинцијама, због тога што су му српски погранични органи власти у складу са њиховом дужношћу, редовно подносили извештаје.¹⁴²⁰ Важан извор информација су били босански фрањевци. Тражећи помоћ и подршку Србије у борби са босанским бискупом

¹⁴¹⁷ Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 196–201.

¹⁴¹⁸ За више о ратном плану из 1809. и његовом спровођењу, види: Р. Љушић, *Карађорђе*, 250–273.

¹⁴¹⁹ На крају *Начертанија* се налазе два кратка одељка посвећена Срему, Банату и Бачкој и „ческим Славјанима“ у Хабзбуршкој монархији. Србија би требало да се упозна са најважнијим људима из Срема, Баната и Бачке и покрене један српски лист. Исто тако би требало да се упозна са најважнијим Словенима из Чешке, Моравске и Словачке, не изазивајући при том подозрење Аустрије. Р. Љушић, *Књига о Начертанију*, 199–202.

¹⁴²⁰ Погранични органи власти су слали седмодневне, петанестодневне и месечне извештаје, у којима су између осталог писали о дешавањима у суседним османским провинцијама.

Рафаелом Баришићем, босански фрањевци су одржавали контакте са српском владом.¹⁴²¹ Посебно треба споменути два некадашња фрањевца – Тому Ковачевића из Херцеговине и Матију Бана из Дубровника, који су постали блиски Гарашанинови сарадници. Ковачевић се налазио у Србији од краја 1843,¹⁴²² док је Бан дошао у Београд у јулу 1844.¹⁴²³ Будући да је одржавао преписку са босанским фрањевцима Ковачевић је редовно извештавао Гарашанина о дешавањима у Босанском ејалету.¹⁴²⁴ Што се тиче Бана, он је био у сталном контакту са Фрањом Захом, својим земљацима, босанским фрањевцима и бугарским монасима.¹⁴²⁵

Почетком 1845. послата је новчана помоћ српске владе Црној Гори, али највероватније да би се сузбиле „интриге Обреновића“.¹⁴²⁶ Гарашанин је особито пратио активност бившег кнеза Милоша и његових присталица, успешно разоткривајући све њихове завере и сузбијајући сваки покушај побуне у Србији након Катанске буне (1844).¹⁴²⁷ Ради праћења Обреновића Гарашанину је од почетка 1845. стајала на располагању сума од 1.000 дуката, коју је користио за исплаћивање агената „тајне полиције“.¹⁴²⁸ Сума ванредних трошкова Министарства унутрашњих дела је временом повећавана. Године 1847. из суме ванредних трошкова исплаћено је по 120 дуката као годишња плата, Кости Верковићу из Ђаковице и Николи Коцићу из Ниша, 1.000 дуката владики Петру II, те извесна новчана сума за

¹⁴²¹ Опширније о томе: Д. Страњаковић, *Србија привлачи Југословене. Босански фрањевци у Србији 1843. и 1844.* Правда, бр. 12747–50, 27–30. април 1940; И. Кеџмановић, *Баришићева афера. Прилог проучавању историје Босне и Херцеговине у првој половини XIX вијека*, Сарајево 1954; исти, *Иво Фрањо Јукић*, 54–71.

¹⁴²² Тома Ковачевић је дошао у Србију након што је завршио студије теологије у Пешти. Монашко име му је било Јосип, те се јавља у изворима и под именом Јосип или Јозо Ковачевић. Конспиративно име му је било Тома Радивојевић или Радивоје Радивојевић. Д. Страњаковић је погрешно мислио да су Тома Ковачевић и Јосип Ковачевић две различите особе, док М. Екмечић нетачно наводи да је право име Томе Ковачевића Бартол Јурић. *Pisma Stjepana Verkovića Josipu D. Vožiću*, priredio fra J. Jelenić, Zagreb 1925, бр. VII; Д. Страњаковић, *Србија привлачи Југословене. Босански фрањевци у Србији 1843. и 1844.* АСАНУ, ЗДС I, 14556/5, исти, *Активност Фрање Заха*, л. 10–15; И. Кеџмановић, *Баришићева афера*, 81–82, 147–149; М. Екмечић, *Стварање Југославије I*, 614; исти, *Дуго кретање између клања и орања*, 223.

¹⁴²³ Током свог четворогодишњег боравка у Цариграду Матија Бан је дошао у додир са пољском емиграцијом. Вероватно је да су Пољаци имали одређеног удела да се Бан у јулу 1844. нађе у Србији. У препису писма које је упутио свом брату средином августа 1844, Бан му је писао да се спрема да иде у Србију која је „одређена да буде средиште Јужних Словена“. Међутим, знајући на основу Заховог писма Ковачевићу да је Бан био у јулу 1844. у Србији, можемо закључити да је датум који је Бан ставио на препису писма погрешан. ДАС, ЗДС, к. 4, Ф III, Ф. Зах – Т. Ковачевићу, Београд, 8/20. јул 1844; АСАНУ, МБ, V/1, М. Бан – Ђ. Бану, Цариград, 1/13. август 1844.

¹⁴²⁴ Тома Ковачевић је добијао писма из Босне у редакцији *Српских новина*. Писма су стизала на име Томе Радивојевића. ДАС, ЗДС, к. 4, Ф III, Ф. Зах – Т. Ковачевићу, Београд, 14/26. јул 1844; *Bosna u tajnim političkim izvještajima Františka Zacha iz Beograda (1843–1848)*, priredio V. Žaček, Sarajevo 1976, 113.

¹⁴²⁵ Делатност Матије Бана у периоду од 1844. до 1848. је дискутабилна, будући да главни извор представља његова преписка, која није сачувана у оригиналу, већ су сачувани само преписи урађени његовом руком. Бан је припремао своју преписку за објаву, те је сређивао писма, с циљем да истакне своју улогу, на шта је већ указано у историографији. Поменута преписка је обилато коришћена у историографији, те је самим тим и доста писано о Бановој делатности у наведеном периоду, али некритички. Због тога би то ваљало темељно истражити, да би се осветлела улога Матије Бана. Будући да то није од значаја за нашу тему, нема потребе да томе посвећујемо пажњу. Д. Страњаковић, *Србија, привлачно средиште Југословена (1844–1848)*, Српски књижевно гласник LXI/7, 508–524; Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско црногорска сарадња*, 66–68, 87–90; В. Ј. Вучковић, *Неуспела политичка акција Матије Бана 1860–1861*, Историјски часопис IX–X (1960), 384; М. Екмечић, *Маргиналије о српско-бугарским везама 1844–1851*, Револуција 1848. и Балкан, Нови Сад 2000, 236, 243–251.

¹⁴²⁶ Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 76–77.

¹⁴²⁷ ДАС, ИГ, 182, 183, 195, 198, 201–204, 207, 209, 210, 216–221, 223, 241, 242, 244, 245, 255, 256; *Преписка Илије Гарашанина*, бр. 118–122, 125, 129; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/4, Д. Страњаковић, *Мирчина буна 1846. године*, рад у рукопису; В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846. године*, „Мирчина и Мирчићева буна“, Историјски часопис XIV–XV (1965), 111–131; С. Гавриловић, *Покушају обарања уставобранитеља 1847. године*, Историјски часопис XXIV (1977), 177–189; Ј. Милићевић, *О још једном прилогу о борби Обреновића против уставобранитељског режима*, Гласник Историјског архива у Ваљеву 13–14 (1979), 165–171.

¹⁴²⁸ ДАС, МУД–П, 1844, Ф V, Р 5, Попечитељство унутрашњих дела – Државном савету, Београд, 12/24. децембар 1844; кнез А. Карађорђевић – Државном савету, Београд, 22. децембар 1844 / 3. јануар 1845; Попечитељство финансија – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. јануар 1845.

преношење извештаја и слање повереника у Лесковац.¹⁴²⁹ У пролеће 1847. издато је из суме ванредних трошкова архимандриту Мојсију Зечевићу¹⁴³⁰ 68 дуката, приде још по 25 дуката петорици Васојевића.¹⁴³¹

Револуција 1848/49. представљала је велику прекретницу у заграничним активностима које је спроводио Гарашанин. Када је избила револуција Гарашанин је наложио пограничним начелницима да пошаљу поверенике у суседне османске провинције. Према Гарашаниновим инструкцијама које су биле у складу са *Начертанијем*, повереници је требало да испитају: да ли је револуција имала утицаја на хришћане у Османском царству да припремају устанак и шта је циљ устанка; да ли имају оружја и муниције; да ли им неко пружа у томе подршку и да ли очекују помоћ од неког. У случају да нису очекивали помоћ ни од кога, али да су били за подизање устанка, повереници је требало да их увере да се Србији обраћају за помоћ. Према извештајима повереника који су обишли Нишки, Призренски и Приштински санџак постајала је жеља за устанком, али је недостајало оружја и муниције. Срби из Нишког санџака су били спремни да се побуне, али само уз помоћ и подршку Србије, Русије или Грчке. Припрему за устанак су подржавали Станко Атанацковић Бојација и Никола Коца Цветковић, организатори и предводници Нишког устанка (1841). Призренски трговац Коста Белопољац је изјавио да би се Срби у Призренском санџаку подигли на устанак само у случају доласка српске војске. Дечански игуман је сматрао да би у циљу подизања устанка требало потплатити аранутске главаре, укључујући и старешину Миридита Биб Доду.¹⁴³²

У Босански ејалет је био послат Ковачевић. Заједно са Пером Правицом из Требиња прешао је у Босну преко Мокрогорског карантина 15. априла 1848. године. Њих двојица су заједно пропутовали Зворнички, Босански и Херцеговачки санџак. Према Ковачевићевом извештају постојао је узајамни страх између Срба и муслимана. Срби су се плашили да ће их напасти муслимани, па су због тога били приправни, док су се муслимани плашили напада „Србије и Московца“. Интересантно је споменути да су се муслимани у Сребреничкој кази плашили да ће некадашњи сребренички мутеселим Рустем-бег Хасанпашаић „Шумадију – Србију на Босну довести и Турке Србима издати“. У Херцеговачком санџаку је јавно објављено да би се Турци умирили: „Француски краљ протеран, бечки побегао, московски умро, и зато се Турци ништа страшити немају“. Поред наведених Ковачевићевих запажања, најважније је истаћи да су Срби у Босанском ејалету били наоружани и спремни да се побуне, али им је, како Ковачевић наводи, недостајао вођа. Ковачевић је свуда где је пролазио говорио народним старешинама и трговцима како треба да храбре народ и упућују га на Србију, која

¹⁴²⁹ М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 115; А. Николић, *Опис радње по предмету општег споразумљења за устанак и сједињење*, приредио В. Војводић, У духу Гарашанинових идеја, Србија и неослобођено српство (1868–1876), Београд, 1994, 295.

¹⁴³⁰ Мојсије Зечевић (1782–1851), архимандрит манастира Ђурђеви ступова код Берана, био је истакнути национални радник и близак сарадник цетињских митрополита Петра I и Петра II Петровић-Његоша. Опишрије о њему и његовој делатности: АСАНУ, Заоставштина Милоша Велимировића (= ЗМВ), 14220/II-3, М. Велимировић, *Мојсије Зечевић, архимандрит Ђурђевић ступова*; Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 52–53, 56, 91–92; М. Дашић, *Зечевић, Мојсије (Милош)*, *Српски биографски речник 3, Д-3*, гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад 2007, 880–881; исти, *Васојевићи од помена до 1860*, Никшић 2011, 304, 307–355.

¹⁴³¹ Мојсије Зечевић је пребегло у Србију 17. октобра 1846. Најпре је био спроведен у Рашки карантин да издржи период, а након тога је упућен Чачанском окружном начелству. Из Чачак је отишао за Београд, где је остао неколико месеци и „за онај народ [Васојевиће – прим. А. С.] нешто код власти дејствовао“. Није нам познато шта је била тема разговора, али се по свој прилици архимандрит видео са Илијом Гарашанином, који је у пролеће 1847. наредио да се изда новац. Након тога Мојсије Зечевић се вратио у Ђурђеви ступове. ДАС, МУД–С, 1846, Ф II, Р 7, А. Хади Трифковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 8/20. октобар 1846; МУД–П, 1846, Ф I, Р 10, Ј. М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 15/27. октобар 1846; МИД–И, 1847, Ф I, Р 251, Попечитељство иностраних дела – Управитељству вароши Београда, Београд, 15/27. фебруар 1847; Министарство просвете и црквених дела – Просветно одељење (= МПс–П), 1847, Ф IV, Р 418; ЗДС, к. 3, Ф IV, Издаци на чрезвичайне полицајне потребе чињени за годину 1847.

¹⁴³² М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 115–118.

ће им помоћи. После обиласка Херцеговине отишао је у Дубровник, где се састао са дубровачким протом Ђорђем Николајевићем¹⁴³³ и Божидаром Петрановићем, једним од најистакнутијих далматинских Срба. Према његовим речима, са Николајевићем и Петрановићем је постигао договор да раде у корист интереса Србије у Босанском ејалету.¹⁴³⁴ Већ у јулу 1848. из суме ванредних трошкова је исплаћено 12 дуката за слање *Српско-далматинског магазина* из Далмације „на надлежна места“ у Херцеговину.¹⁴³⁵

За Гарашанина је било важно какво је држање црногорског владике. Због тога је на Цетиње у пролеће био послат Матија Бан.¹⁴³⁶ Владика Петра II је итекако био спреман да сарађује са Србијом. У писмима која је послао посредством Бана кнезу Александру и Гарашанину позивао их је да се што пре ступи у акцију за ослобођење српског народа од османске власти. Посебно је занимљиво навести речи које је владика написао Гарашанину: „Ако је игђе икога нас ево; ако ли нема никога ја не могу ништа до стиђет се што сам вам брат. Сад али никад, никад ако не сад.“¹⁴³⁷ У лето 1848. у Црну Гору је ишао Ковачевић који је владика однео новчану годишњу помоћ од 1.000 дуката. Заједно са Ковачевићем у Црну Гору се вратили неколико владичиних људи који су пре тога дошли у Београд. Гарашанин им је платио трошкове боравка и пута.¹⁴³⁸

У јесен 1848. били су предузети конкретнији кораци да се спроведе активнија национала пропаганда на простору Босне и Херцеговине. Ковачевић, свакако са Гарашаниновим знањем и одобрењем, предложио је српском кнезу план пропаганде на поменутом простору. Према његовом предлогу српска влада је требало да оснује посебно одељење или одбор који би руководио радом агената. За агенте би требало поставити: дубровачког проту Ђорђа Николајевића, трговца Крсту Кулишића¹⁴³⁹ из Врљике и трговца Луку Клајића из Јасеновца. Ковачевић је Кулишића представио као човека којег се плаше Турци, од којих поједини верују да „његов хат 2 акова вина на дан пије“. Поред поменуте тројице, предложено је да се у самом Босанском ејалету поставе за агенте: у Мостару калуђер Јоаникије Памучина и писар херцеговачког мутесарифа Абдула Стефановић, у Сарајеву

¹⁴³³ Ђорђе Николајевић (1807–1896) је био истакнути национални и просветни радник. Од 1846. је био произведен у чин дубровачког протопрезвитера. У периоду од 1886. до смрти 1896. био је дабробосански митрополит. Опширније о њему: Мл. Станић, *Николајевић, Георгије (Ђорђе)*, Српски биографски речник 7, Мл–Пан, гл. ур. Б. Бешлин, Нови Сад 2018, 378–380.

¹⁴³⁴ ДАС, ИГ, 263.

¹⁴³⁵ ДАС, V, 25.

¹⁴³⁶ Матија Бан је 27. марта прешао из Београда у Земун. Даљи пут је наставио преко Славоније, Хрватске и Далмације. Дванаестог маја је стигао у Котор, а следећег дана је отишао на Цетиње, где је остао два дана. Детаљи о Бановој мисији у Црној Гори су проблематични, због тога што је Бан, у његовој преписци, о којој је већ било речи, износио нетачне податке и превише себи давао на значају. Нетачне податке је наводио и у својим радовима посвећеним црногорском владика. ГИСПВ, I, бр. 37, 46, 72, 86, 90, 96, 143, 151, 170, 221, 255; М. Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, Београд 1884, 107–108; В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814–1894*, Београд 1924, 50; П. П. Његош, *Грађа 1830–1851, књ. 5 (1848–1849)*, приредио Ј. Миловић, Титоград 1987, бр. 125; Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 92–96.

¹⁴³⁷ П. П. Његош, *Писма III, 1843–1851*, за штампу приредио, биљешке и објашњења написао М. Кићовић, Београд 1955, бр. 510, додатак бр. 46.

¹⁴³⁸ ДАС, V, 25; А. Николић, *Опис радње*, 295; Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 96–97.

¹⁴³⁹ Крсто Кулишић (1812–1874) је од 1846. радио на подизању устанка у Херцеговини. Поменуте године је путовао по Босни и Херцеговини са својим слугом Стојаном Ковачевићем. Том приликом се побратимио са Мехмед-агом Чизмићем из Ливна. Након избијања европских револуција 1848. Кулишић је се припремао да упадне са четом у Херцеговину, али до тога на крају није ни дошло. Владика Петар II је био упознат са Кулишићевим плановима, те му је Матија Бан након повратка са Цетиња у мају 1848, пренео поздраве од владике: „Поздравља те владика црногорски. Он оштри сабљу и чека згоду“. Од 1861. до смрти 1874. Кулишић је био посланик у далматинском сабору. *Босанска вила*, бр. 12, 30. јун / 13. јул 1904; В. Новак, *Крсто Кулишић и далматински покрет 1848*, Политика, бр. 10983, 6–9. јануар 1937, 8; ГИСПВ, I, бр. 170.

Шпиро Рајковић¹⁴⁴⁰, у Травнику трговац Сима Николајевић и у Бања Луци трговац Тома Радуловић.¹⁴⁴¹

Непуна два месеца пре његовог предлога Гарашанин је послао бившег фратра Стефана Верковића да пропукује кроз европски део Османског царства. Главни циљ Верковићевог путовања је био да ради на успостављању сарадње са дон Гашпаром Красником, опатом Миридита, којег је упознао у Јањеву још 1843. године.¹⁴⁴² Верковић се вратио са пута крајем године успешно обавивши поверени му задатак.¹⁴⁴³ Красник је почетком 1849. боравио у Београду, где је постигнут договор о будућој сарадњи на припреми устанка.¹⁴⁴⁴ Након постигнутог договора Бан је обавестио црногорског владуку да очекује писмо од Красника и да се у Србији врше припрема за организовање устанка у Османском царству.¹⁴⁴⁵

Гарашанинова увереност да „Турци не даду ништа док им се не отме“, успостављена сарадње са владиком Петром II и постигнути договор са Красником, утицале су на организовање припрема за устанак на Балкану. У пролеће 1849. Гарашанин је заједно са његовим најближим сарадницима – Мариновићем, Ковачевићем и Баном израдио *Устав политичке пропаганде имајући се водити у земљама Славено-турским*. Устав, који је одобрио кнез Александар, примењиван је од јуна 1849. до маја 1850, када је почела да се примењује његова незнатно измењена верзија. Уставом је било предвиђено да се оформи тајна организација која ће мрежом повереника да обухвати простор на којем је било предвиђено да се припрема устанак. Поглавар тајне организације је био Гарашанин а његов помоћник Мариновић. Будући да је читав простор који је организација требало да захвати био подељен

¹⁴⁴⁰ Спиридон Шпиро Рајковић, родом из Дубровника, био је ожењен Дафином, сестром Јована Мариновића, блиског сарадника Илије Гарашанина. Рајковић је дошао у Сарајево 1846. и био је директор српске школе до почетка 1851, када је смењен по налогу Омер-паше зато што је био аустријски поданик. У пролеће 1853. Рајковић је био постављен за аустријског конзуларног агента у Ливну. Преминуо је 17. септембра 1855. В. Скарић, *Сарајево и његова околнина*, 205–206; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, 422, 434; М. Папић, *нав. дело*, 18–19.

¹⁴⁴¹ ДАС, ИГ, 269.

¹⁴⁴² Стефан Верковић је био школски друг Томе Ковачевића. У пролеће 1843. по налогу вође илирског покрета Људевита Гаја и грофа Алберта Нугента, Верковић је пропутовао већи део Балканског полуострва. Том приликом је боравио и у косовском селу Јањеву, где је упознао тамошњег свештеника дон Гашпара Красника, који је био родом из Ђаковице. Према Верковићевим речима, Красник му се поверио да заједно са Петром Заришијем, свештеником из Ороша у Миридитама, „снује о ослобођењу Албанаца од Турака“. Карасник и Зариши су били мишљења да би локални устанак био осуђен на пропаст, те да је због тога потребно да дође до споразума свих балканских хришћана, ради припреме општег и једновременог устанка. Због тога је Красник, рекао Верковићу, да је спреман да сарађује, ако би дошло до припреме устанка. Крајем 1843. Верковић је требало да отпутује преко Београда у Солун, где је требало да се састане са Нугентом. Приликом боравка у Београду, Верковић је имао сусрет са Фрањом Захом, кога је упознао са својом мисијом и детаљима са путовања. Посредством Заха о томе је био обавештен Илија Гарашанин, те је из тог разлога послао Верковића у јесен 1848. у Скадар, где се тада налазио Гашпар Красник. ДАС, V, 25; ПИГ, бр. 192, 202; Lj. Doklešić, *Stjepan Verković, Život i djelo (1821–1894)*, Zagreb 2007, 29–35, 126–138.

¹⁴⁴³ ДАС, V, 25; Lj. Doklešić, *Stjepan Verković*, 138–139.

¹⁴⁴⁴ Атанасије Николић, један од најближих сарадника Илије Гарашанина током 60-их година XIX века, изнео је у свом меморандум из 1876. да је сарадња са Гашпаром Красником, којег он погрешно зове Карло Красни, започела од 1846, што није тачно Николићев податак су користили многи историчари, те је тако у историографију дуго коришћен погрешан податак који је исправио историчар Љубиша Доклестић, тј. исправно је закључио да је до сарадње дошло тек почетком 1849. године. ДАС, ИГ, 461; А. Николић, *Опис радње*, 304–305; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 274; исти, *Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844–1858*, Београд 1936, 5; исти, *Србија и Арбанија у XIX веку*, Српски књижевни гласник LII/8 (1937), 629; В. Стојанчевић, *Политика Србије према Албанији у 19. веку, прилог познавању српско-арбанашиј веза и пријатељстава у периоду од 1844. до 1875. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке 49 (1968), 8; Lj. Doklešić, *Prilog istraživanju oslobodilačkih akcija na Balkanu*, 20–21; исти, *Stjepan Verković*, 139–140.

¹⁴⁴⁵ „До једно два месеца добићете једно италијанско писмо из Албаније: писаће вам га један важан и вопситан ондашњи човек, који је ових дана код нас био, све инструкције добио, и у своје се место вратио, да по свој Албанији путује. Ми овде много којешта и на све стране уређујемо, да када удесни час куцне скочимо приправни и сложни на ноге. Наша господа већ не дрема, него озбиљски ради: приправља се и внутра и споља.“ ОСЦГ, бр. 151.

на два дела, северни и јужни, Ковачевић је постављен за коловођу северног дела, а Бан за коловођу јужног дела. Северни део је обухватао Босански, Зворнички, Новопазарски, Приштински, Призренски и Скадарски санцак, односно област Васојевића, те Нишки и Видински санцак, а јужни део Херцеговачки санцак, Црну Гору и област Миридита у Скадарском санцаку. Седиште северног коловође је било у Београду, док је јужни коловођа боравио у Дубровнику.¹⁴⁴⁶

Делови су били подељени на пределе, предели на нахије,¹⁴⁴⁷ а нахије на вароши или села. У сваком пределу је био одређен по један агент, док су на челу једне или више нахија постављани начелници. Начелници нису знали једни за друге, већ само за свог агента и коловођу. Дужност начелника је била да поставе по једног кмета у селима или варошима. Кметови није требало да знају једни за друге. Њихов главни задатак је био да међу хришћанима одржавају веру да ће их Србија ослободити и саветују им да се наоружавају. Уставом је било предвиђено да се најпре прикупе обавештења о свим нахијама, па да се на основу тога сачине појединачни ратни планови за сваки предео понаособ и на крају један општи ратни план. Укупни предвиђени буџет расхода пропаганде износио је 3.400 талира и 16 гроша, што се на крају показало недовољним.¹⁴⁴⁸

У току наредних годину дана настојало се да се спроведе организација на терену. У седам предела северног дела (Јасеновачки, Брођански, Шабачки, Ужички, Рашки, Алексиначки и Гургусовачки) постављен су агенти: трговац Лука Клајић у Јасеновцу, механџија Христифор Риста Богдановић у Славонском Броду, Јован Милинковић у Шапцу, Петар Мариновић у Ужицу, Васа Мирковић у Рашкој, Сава Радојичић у Алексинцу и Ђакон Хрисант Јовановић у Гургусовцу. Агенти Јасеновачког, Брођанског, Шабачког и Ужичког предела деловали су на територији Босанског и Зворничког санцака, агент Рашког предела на територију Новопазарског, Скадарског (Васојевићи), Призренског и Приштинског санцака, агент Алексиначког предела је покривао територију Нишког санцака, док је агент Гургусовачког предела деловао на територији Видинског санцака. Међутим, од јуна 1850. када је Ђакон Јовановић напустио положај агента Гургусовачког предела, није именован нови агент. Самим тим тајна организација није више деловала на простору Видинског санцака. Поред поменутих агената, постојала су и два агента која су деловала унутар Босанског ејалета, фрањевци Блаж Јосић и Иван Фрањо Јукић.¹⁴⁴⁹

Што се тиче постављања начелника, у томе су најуспешнији били агенти Рашког и Алексиначког предела. Међу постављеним начелницима у Алексиначком пределу треба споменути начелника Лесковачке нахије Николу Коцу Цветковића. У Рашком пределу треба споменути начелника Новопазарске, Сјеничке и Нововарошке нахије попа Михаила Бачанина из села Требића и начелника Приштинске и Гњиланске нахије Василија Ђорђевића,

¹⁴⁴⁶ Д. Страњаковић је погрешно закључио да је Далмација била укључена у јужни део, тј. да је била обухваћена пропагандом. Исту грешку је направио и М. Екмечић, додајући при том да је у северни део била укључена и Војна граница, али се касније исправио! Због тога је важно нагласити да је из Далмације и Војне границе, тј. из Славоније, посредством агената требало ширити пропаганду на Херцеговачки и Зворнички санцак, зато што је циљ тајне организације био припрема устанка на територији Османског царства! ДАС, ЗРП, 29; ИГ, 649, 651; Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије*, 12–14, 26–29; М. Екмечић, *Стварање Југославије I*, 613–614.

¹⁴⁴⁷ Нахије су се поклапале са територијама каза, османских административних јединица. У даљем тексту биће коришћен термин нахија искључиво као област која се налази под контролом начелника тајне организације.

¹⁴⁴⁸ Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије*, 14–21; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 121–122.

¹⁴⁴⁹ ДАС, ИГ, 647, 649, 651, 739; РП, 29; Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије*, 21–33; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 120–123; исти, *Serbian secret organization in Eastern Bosnia (1849–1855)*, *Истраживања* 27 (2016), 191–195; исти, *Preparation for the 1850 Vidin Uprising*, *Bulgarian Historical Review* 3–4 (2016), 89–91.

приштинског трговца.¹⁴⁵⁰ Поменута лица су имала активног учешћа у припреми устанка на простору Нишког, Босанског, Призренског и Приштинског санцака (1840–1841).¹⁴⁵¹

У јужном делу постављени су за агенте прота Николајевић у Дубровнику, Калинић¹⁴⁵² у Шибенику, Верковић у Котору, Красник и скадарски бискуп Домазен у Скадру. Верковић, чије је конспиративно име било Илић, имао је задатак да буде посредник измеђи Красника и владике Петра II. Организацији у јужном делу је штетио Банов сукоб са Красником и Верковићем. Због тога, али и због чињенице да је Бан изазивао подозрење аустријских власти, у мају 1850. је донета одлука да се уместо Бана постави за коловођу јужног дела прота Николајевић.¹⁴⁵³

Захваљујући раду тајне организације у јужном делу успостављена је сарадња између владике Петра II и старешине Миридита Пренк Биб Доде.¹⁴⁵⁴ У првој половини марта 1851. на Цетиње је дошао Марк Пренк-Љеш, рођак Биб Доде и мирдитски капетан.¹⁴⁵⁵ Пренк-Љеш је провео више од четири месеца на Цетињу, чекајући владику да се врати с пута. Након повратка Петра II на Цетиње, њих двојица су имали поверљиве разговоре, али тема разговора није нам позната. Могуће је да је било речи о сарадњи на припремању устанка. Било како било, мирдитски капетан је добио пасош од владике и препоручено писмо за војводу Книћанина.¹⁴⁵⁶

Пренк-Љеш је дошао у Београд средином новембра 1851. године. Убрзо по доласку јавио се Заху, који га је представио Гарашанину. Током разговора Гарашанин је сазнао да је Пренк-Љеш рођак миридитског главару Биб Доде, носилац османског ордена нишан-ифтихар, да има 23 године и да је римокатолик, те да говори арнаутски, турски и помало италијански језик. Миридитски капетан му је испричао да је био на Цетињу, где му је црногорски владика издао пасош и дао препоручено писмо за Книћанина. Из Црне Горе је отишао у Италију, посетио је Венецију и Рим, а затим је преко Беча дошао у Београд. На Гарашаниново питање да ли ће нешто тражити или предложити српској влади, Пренк-Љеш му је одговорио да је спреман у свако доба ставити Србија на располагање до 2.000 војника. Након сусрета са Гарашанином, 16. новембра га је примио српски кнез. Следећег јутра је требало да иде у Крагујевац код Книћанина. Због тога је Гарашанин саветовао Книћанину да буде опрезан у разговору са миридитским капетаном, зато што је имао извесно подозрење према њему, односно сумњао је да може бити „проту[в]а и шпијон“. Ипак, није искључивао могућност, да се са њим успостави сарадња, ако то не би довело до компромитовања Србије.¹⁴⁵⁷ Међутим, Пренк-Љеш је одустао од пута у Крагујевац. Зах је доставио препоручено писмо за Книћанина Гарашанину, а након тога писмо је упућено у Крагујевац. Пренк-Љеш је само тражио помоћ

¹⁴⁵⁰ Начелник Новопазарске, Сјеничке и Нововарошке нахије пре попа Михаила Бачанина је био поп Илија Поповић из села Лопиже. ДАС, ИГ, 649, 651; Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије*, 21–22; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 120.

¹⁴⁵¹ Опширније о томе: М. Јагодић, *Failed Conspiracy: Organisation and Preparation of the Sreban Uprisnig against Ottomane Rule in 1840–1841*, *Limes plus* 3 (2015), 39–62.

¹⁴⁵² Калинић је био пријатељ Крсте Кулишића. Није нам познато његово име. Према речима Матије Бана, Калинић је постављен за агента због тога што је био хладнокрвнији и предострожнији од Крсте Кулишића. Кулишић је био „сувише ватрен“, те је могао да отпочне акцију пре времена, што би угрозило рад тајне организације у јужном делу. В. Новак, *Крсто Кулишић и далматински покрет 1848*, 10; Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије*, 25.

¹⁴⁵³ Прота Ђорђе Николајевић је долазио у Београд почетком јула 1850. године. Највероватније је том приликом имао састанка са Ковачевићем и Гарашанином. ДАС, ИГ, 461, 644, 645, 647, 649, 651, 715, 724, 739; Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије*, 23–26; Лј. Доклешић, *Stjepan Verković*, 35–39, 140–146; *Шумадинка*, бр. 27, 4/16. јул 1850.

¹⁴⁵⁴ В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија*, 51; Ј. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 108.

¹⁴⁵⁵ ОСЦГ, бр. 163; АСАНУ, СК, 7051/1370, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 4/16. новембар 1851; 7051/1381, Ф. Зах – С. П. Книћанину, Београд, 13/25. новембар 1851.

¹⁴⁵⁶ АСАНУ, СК, 7051/1358, П. П. Његош – С. П. Книћанину, Цетиње, 17/29. август 1851; 7051/1370, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 4/16. новембар 1851.

¹⁴⁵⁷ АСАНУ, СК, 7051/1370, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 4/16. новембар 1851; 7051/1381, Ф. Зах – С. П. Книћанину, Београд, 13/25. новембар 1851.

да се врати својој кући зато што се не може вратити истим путем. Према његовим речима он је у Црну Гору дошао инкогнито и да, када је сазнао за смрт црногорског владике, „осушила је се надежда која га је одвела у Црну Гору“.¹⁴⁵⁸ У расположивим изворима и литератури нисмо успели да пронађемо више података о његовом боравку у Београду, нити када и како је отишао из Србије.

Смрт владике Петра II имала је великог одјека у Кнежевини Србији.¹⁴⁵⁹ Идеја да се владару Црне Горе „који је само за Српство живео“ препусти духовна власт након ослобођења и уједињења српског народа, угасила се његовом смрћу.¹⁴⁶⁰ Гарашанин, који га је изузетно поштовао, исправно је закључио шта је представљала његова смрт за српски народ: „Изгубисмо ми једног великог пријатеља у овом славном мужу, изгуби Црна Гора свога господар и изгуби сво Србство ваљан стуб један, какво га ћемо сви троје тешко у његовом заступнику имати. Не да се Србству лако напријед, не да...“¹⁴⁶¹ Односи Србије и Црне Горе после смрти владике Петра II нису више били исти, што је имало одраза на рад тајне организације у јужном делу. Његов наследник Данило Станков Петровић-Његош уз благослов руског цара постао је 1852. први кнез Црне Горе, а Црна Гора Кнежевина. Овим чином створена је трећа српска нововековна династија, што је имало директног одраза на све потоње планове о ослобођењу и уједињењу српског народа. Владари из династије Петровић-Његош нису никако хтели да препусте првенство Крађорђевићима или Обреновићима.¹⁴⁶² Гарашанин је покушавао да успостави сарадњу са црногорским кнезом посредством јужног коловође и тршћанског трговца Спиридона Гопчевића, али у томе није било већег успеха. Црногорски књаз је од почетка желео самостално да делује и да он буде тај који ће одређивати тренутак када треба повести рат против Османског царства, што се најбоље показало већ на почетку његове владавине.¹⁴⁶³

Подаци о деловању Гарашанинове тајне организације су оскуднији почетком 50-их година XIX века. Зна се да је крајем 1850. Верковић отишао на пропутовање кроз европски део Османског царства. У складу са Ковачевићевом препоруком састао се у Нишу са писаром нишког валије Јанаћком Порфиновићем, који је сарађивао са агентом алексиначког предела, а у Пироту са Гогом Еленином, начелником Пиротске и Берковачке нахије. Из Пирота је наставио даљи пут кроз европску Турску. Између осталог боравио је у Серезу, посетио Свету Гору, пропутовао кроз Западну Тракију, а затим је кренуо назад за Србију, преко Штипа, Скопља, Призрена и Приштине.¹⁴⁶⁴ У Београд је стигао крајем 1851, када му је по Гарашаниновом налогу исплаћено 50 дуката из суме ванредних трошкова.¹⁴⁶⁵ Током 1852. и 1853. Верковић је наставио са својим путовањима по европској Турској, али је притом извештавао Ковачевића о дешавањима у областима кроз које је путовао.¹⁴⁶⁶ Када је у пролеће 1854. поново дошао у Београд, Ковачевић га је послао у Ђаково да пренесе фра Блажу Јосићу

¹⁴⁵⁸ АСАНУ, СК, 7051/1371, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 6/18. новембар 1851; 7051/1381, Ф. Зах – С. П. Книћанину, Београд, 13/25. новембар 1851.

¹⁴⁵⁹ Опширније о томе: Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 230–232.

¹⁴⁶⁰ ДАС, ЗРП, 29; А. Николић, *Опис радње*, 295.

¹⁴⁶¹ АСАНУ, СК, 7051/1368, И. Гарашанин – С. П. Книћанину, Београд, 2/14. новембар 1851.

¹⁴⁶² Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, 427–443; С. Раич, *Сербско-црногорске одношениа после Негоша – неопходимост и препятствия*, Петар II Петровић Негош, митрополит, реформатор, поэт, 200 лет со дня рождения, редколлегия С. И Данченко, Ю. А. Созина, Н. Г. Струнина, Н. В. Шведова, Москва 2013, 205–208.

¹⁴⁶³ Опширније о владавини књаза Данила I и односима Србије и Црне Горе у том периоду: Н. И. Хитрова, *Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско-црногорские отношения в 50–70-х годах XIX века*, Москва 1979, 82–157; Б. Павићевић, *нав. дело*; К. Тодоровић, *Односи Србије и Црне Горе 1851–1860*, Подгорица 2018.

¹⁴⁶⁴ Током пропутовања кроз европски део османске државе Стефан Верковић је преписивао натписе и повеље и сакупљао старе рукописе и стари новац. Тим послом наставио је да се бави и током наредних година. Lj. Doklešić, *Stjepan Verković*, 38–60, 146.

¹⁴⁶⁵ ДАС, V, 26.

¹⁴⁶⁶ Lj. Doklešić, *Stjepan Verković*, 39–44, 147–148.

важну поруку. Након тога, нема више података о његовој сарадњи са Ковачевићем и српском владом на пропагандном плану, све до 1862. године.¹⁴⁶⁷

Крајем 1851. у северном делу су исплаћивана само два агента и коловођа. Богдановић је добијао на полугодишњем нивоу 50, П. Мариновић 36, а Ковачевић 48 талира. Мариновићу је до краја 1852. исплаћивана плата, а након тога у расположивим изворима нема података да је плаћан.¹⁴⁶⁸ Зна се да је до лета 1855. достављао извештаје Ковачевићу о дешавањима у Босанском ејалету.¹⁴⁶⁹ Што се тиче Богдановића њему је, према расположивим изворима, полугодишња плата исплаћивана до краја 1854. године. Новац му је достављан посредством Ковачевића.¹⁴⁷⁰ Ковачевићу је исплаћивана полугодишња плата за 1852. и 1853. годину. У јесен 1853. награђен је са 100 дуката због „полицајних дела“ и наведено је да ће и даље бити активан.¹⁴⁷¹ Крајем 1854. издато му је 10 дуката али није наведено због чега.¹⁴⁷² Следеће године је наложено да се дубровачком проти Николајевићу изда 400 талира као „годишња награда“, то јест годишња плата за период од јуна 1854. до јуна 1855. године.¹⁴⁷³

Што се тиче делатности појединих повереника и начелника нахија, зна се да је Гарашанин 15. априла 1852. наредио да се изда шест дуката Тони Симићу¹⁴⁷⁴ као „изванредна помоћ“. Иста сума новца и из истог разлога издата је извесном Раду Радовићу.¹⁴⁷⁵ Министар иностраних дела Алекса Симић је средином јуна 1854. наложио да се изда 10 дуката „једном човеку из Приштине“. Постоји могућност да се ради о приштинском трговцу Василију Ђорђевићу који је од почетка био укључен у рад Гарашанинове тајне организације.¹⁴⁷⁶ Ђорђевић је 1853. и 1854. слао Ковачевићу извештаје о дешавањима у Приштинском санџаку. Након тога, у расположивој грађи и литератури нема даљих података о његовој делатности до почетка 60-их година.¹⁴⁷⁷

После 1855. у расположивим изворима нема података да је исплаћиван било који од некадашњих агената или начелника тајне организације. Постоји могућност да их држава није више плаћала, већ да је одлучила да се о стању у суседним османским провинцијама обавештава посредством појединаца, које је због тога новчано награђивала, што је свакако био мањи финансијски издатак. Алексиначки окружни начелник Јовица Николајевић је имао извесног „известитеља“ којем је била одређена месечна плата од пет дуката.¹⁴⁷⁸ Крајем 1856. и у пролеће 1857. издавани су налози да се исплати 20 дуката „двојници Бошњака“, то јест укупно 40 дуката. Крајем 1857. наређено је да се изда осам дуката једном свештенику из Босне.¹⁴⁷⁹

Важно је нагласити да је од 1853. исплаћивање агената вршено из суме ванредних трошкова Министарства иностраних дела. Последње две полугодишње плате Богдановићу и

¹⁴⁶⁷ *Pisma Stjepana Verkovića Josipu D. Božiću*, бр. VII; Lj. Doklešić, *Stjepan Verković*, 148–149.

¹⁴⁶⁸ ДАС, V, 26.

¹⁴⁶⁹ М. Jagodić, *Serbian secret organization in Eastern Bosnia*, 195–196.

¹⁴⁷⁰ ДАС, V, 26; МИД–Б, к. 1, 1/1853, Квита Т. Ковачевића, Београд, 17/29. децембар 1853; 1/1854, А. Ненадовић – А. Симићу, Београд, 17/29. новембар 1854.

¹⁴⁷¹ ДАС, V, 26.

¹⁴⁷² ДАС, МИД–Б, к. 1, 1/1854, Квита Томе Ковачевића, Београд, 19/31. октобар 1854.

¹⁴⁷³ ДАС, МИД–Б, к. 1, 1/1855, А. Симић – Ф. Христићу, Београд, 17/29. јун 1855.

¹⁴⁷⁴ Тона Симић, некадашњи ораховачки коџабаша, крајем 40-их година XIX века био је у служби Србије. Одржаво је контакте са својим земљацима, придобијајући их да раде за тајну организацију. Његов брат Величко Симић је 1849. постављен за начелника Призренске, Ђаковичке и Пећке нахије. М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 120, 122.

¹⁴⁷⁵ ДАС, V, 26.

¹⁴⁷⁶ ДАС, МИД–Б, к. 1, 1/1854, А. Симић – Ф. Христићу, Београд, 5/17. јун 1854.

¹⁴⁷⁷ М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 125–126; *Извештај Василија Ђорђевића о догађајима у Старој Србији из јула 1854*, приредо М. Јагодић, *Мешовита грађа* 36 (2015), 195–206.

¹⁴⁷⁸ ДАС, МИД–Б, к. 1, 1/1855, С. Магазиновић – А. Симићу, Београд, 7/19. септембар 1855.

¹⁴⁷⁹ ДАС, МИД–Б, к. 1, 1/1856, А. Симић – Ф. Христићу, Београд, 28. новембар / 10. децембар 1856; 1/1857, исти – истом, Београд, 2/14. април 1857; С. Марковић – К. Цукићу, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1857.

проти Николајевићу исплаћене су из наведне суме, као и новачне „награде“ неименованим појединцима у периоду од 1855. до краја 1857. године.

Поставља се питање колико су османске власти биле упознате са радом тајне организације Илије Гарашанина? Почетком маја 1850. у Нишу је затворен Гога Еленин. Тачан разлог Гогоиног хапшења није познат, али постоји могућност да су османске власти имале подозрење према њему због сарадње са Србијом. Нешто више од три недеље касније је ослобођен, зато што против њега није било никаквих доказа.¹⁴⁸⁰ Омер-паша Латас је током краткотрајног боравка у Нишу 1850. ушао у траг припреми устанка.¹⁴⁸¹ Почетком 1851. издато је наређење у Нишком санџаку да се строго мотри на путнике који долазе из Србије и на њихово кретање. „Наша влада је овде код Турака у подозрењу као да ради на паденију Турске“, писао је крушевачки окружни начелник који се почетком маја налазио у Нишу.¹⁴⁸² Агент шабачког предела Јован Милинковић наводи да је српски кнез добио писмо великог везира који га питао шта то Србија ради у суседним османским провинцијама.¹⁴⁸³

После слома босанског беговата Омер-паша је писао Порти да је ушао у траг хришћанској завери у Босанском ејалету. Као главног завереника је навео Ивана Фрању Јукића, па је због тога Јукић ухапшен почетком 1852. године.¹⁴⁸⁴ У Новом Пазару се строго мотрило на српске поданике да не преносе некаква писма. Почетком 1852. једном трговцу из Србије су рашили седло тражећи писма.¹⁴⁸⁵ Јован Ерић из села Заблаће у Трнавском срезу Чачанског округа био је мучен и затворан због сумње да је повереник српске владе. Наиме, Ерић је извадио пасош са намером да иде код свог рођака у нововарошко село Косатицу. Прешавши у Турску преко Рашког карантина наставио је пут преко Сјеничке казе. Сјенички буљукбаша му није уважио српски пасош и оптуживао га је да је донео извесна писма из Србије. Након тога, Ерић је спроведен сјеничком кадији који му је издао путну тескеру за Нову Варош. Убрзо након доласка у Нову Варош ухапшен је и спроведен у нововарошку мехџему, где је затворен. Приликом испитивања више пута је тражено од њега да призна да ли је кмет или до кмета и где су писма која је донео из Србије. Три дана након тога био је послат у Сјеницу, где су га више дана мучили, док му је стражар „псовао, крст, пост и закон, претећи ми да ако к мени уђе, да ће ми сваку кост поломити“. Из Сјенице је стражарно спроведен у Нови Пазар. Успут су му сјенички сјемени претили: „Одавно ви бре нашу земљу држите, па нити нам дајете трећине ни деветине, но да знате да ће у марту месецу сви Турци на Шумадију нагрнути.“ У Новом Пазару су га стално испитивали, злостављали и претили му да ће га осакатити, док је кадија тражио да призна где су писма која је донео из Србије: „Лажеш море ти си торбу хаата из Србије пренео и овамо које коме раздао, но казуј куда си и коме раздао“. После месец дана ослобођен је из новопазарског затвора и пребачен у Србију. Новопазарски кајмакам се правдао да је Ерић држан само неколико дана у затвору, због сумње што је „тумарао“ по Новопазарском санџаку.¹⁴⁸⁶

¹⁴⁸⁰ Поверенику српске владе који се састао са њим након што је ослобођен, Гога Еленин је рекао да га је неко издао и да ће се том лицу осветити. ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 27. април / 9. мај 1850; [Д. М. Игњатијевић] – [С. Радојичићу], Ниш, 30. април / 12. мај 1850; С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 7/19. мај 1850; исти – истом, Алексинац, 14/26. мај 1850; исти – истом, Алексинац 21. мај / 2. јун 1850.

¹⁴⁸¹ Види следеће потпоглавље: *Сиротиња се у Турској узбунила*.

¹⁴⁸² ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, Н. Алковић – И. Гарашанину, Пандирало, 2/14. март 1851; С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 8/20. март 1851; Р. Петровић – И. Гарашанину, Ниш, 21. април / 3. мај 1851.

¹⁴⁸³ ДАС, ЗРП, 29.

¹⁴⁸⁴ За више о томе: И. Кеџмановић, *Иво Фрањо Јукић*, 113–154.

¹⁴⁸⁵ ДАС, МУД–С, 1852, Ф I, Р 57, А. Павловић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 23. фебруар / 6. март 1852.

¹⁴⁸⁶ ДАС, МИД–И, 1852, Ф II, Р 162, Мустафа Наили-паша – А. Јанковићу, Нови Пазар, 7. демазуелевел 1268 / 28. фебруар 1852; Ј. Ерић – Начелству Округља чачанског, Чачак, 25. фебруар / 8. март 1852; И. Гарашанин – Попечитељству унутрашњих дела, 12/24. март 1852; Попечитељство иностраних дела – Начелству Округља

На основу наведених примера може се закључити да су османске власти имале одређена сазнања и сумње о заграничним активностима Србије, чему у прилог сведоче истраге Омер-паше у Нишком санџаку и Босанском ејалету и подозривост нишких и новопазарских власти према српским поданицима. Извештај крушевачког окружног начелника да постоји сумња да Србија ради „на паденију Турске“ и испитивање Јована Ерића да ли је кмет или до кмета, наводи нас на закључак да су османске власти имале одређена сазнања о делатности тајне организације. Без докумената османске провенијенције не може се ништа више рећи о томе.

Помоћ црквама, манастирима и школама

Захваљујући реформама султана Махмуда II и Абдул Мецида хришћанским поданицима Османског царства је било омогућено да на лакши и бржи начин добијају дозволе за обнављање и подизање цркава и манастира. Упоредо са тим ишло је отварање школа, што је нарочито дошло до изражаја после обнародовања Хатихумајуна 1856. године. Митрополити, свештеници, игумани, представници црквено-школских општина и учитељи из османских провинција обраћали су за помоћ писменим молбама српском кнезу, кнежевском представнику, Државном савету, београдском митрополиту или Министарству просвете. Њихове молбе су разматране и најчешће им се излазило у сусрет. Важно је нагласити да српска влада није нудила помоћ нити плански радила на пружању помоћи црквама, манастирима и школама све до 1868, када је основан Одбор за српске школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини. Због тога се не може говорити ни о каквој српској културно-просветној пропаганди, зато што је није ни било.¹⁴⁸⁷ Из тог разлога треба указати на чињеницу да давања помоћи црквама, манастирима и школама не треба доводити у везу са Гарашаниновом *Начертанијем*, што истичу поједини аутори.¹⁴⁸⁸ *Начертанијем* јесте била предвиђена културно-просветна пропаганда, али је она, као што је већ истакнуто, спровођена тек од 1868. године. Поред тога, треба се подсетити да је кнез Милош за време своје прве владавине у више наврата помагао манастирима и црквама у Османском царству, наравно, након упућених молби.¹⁴⁸⁹ Према томе у периоду после 1839. је само настављена делатност кнеза Милоша на том пољу.

Кнежевина Србија је хришћанима који су живели у околном османским провинцијама давала новчану помоћ за изградњу, обнову или реновирање цркава и манастира. У периоду од 1842. до 1858. Кнежевина је новчано помогла 26 цркава и манастира на подручју Скопског и Босанског ејалета. Помоћ су најчешће добијали манастири Пећка Патријаршија (1843, 1845, 1847, 1852, 1854, 1858), Високи Дечани (1847, 1850, 1854, 1856) и Грачаница (1850, 1852, 1856, 1857). Укупна новчана помоћ која је дата за обнову и подизање цркава и манастир у горе наведеном периоду износила је 4.580 дуката и 7.700 гроша. Од наведене суме највише помоћи је дато Високим Дечанима – 1.110 дуката и 1.200 гроша, а од тога је само 1856. дато 710 дуката. Пећкој Патријаршији је дата новачана помоћ од 340 дуката, док је Грачаници дато 210 дуката и 3.500 гроша. Интересантно је навести да су манастири јужно од Шар-планине тражили и добијали на дар црквена звона. Манастиру Светог Јована Бигорског су 1850. поклоњена два

чачанског, Београд, 15/27. март 1852; С. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Чачак, 22. март / 3. април 1852.

¹⁴⁸⁷ Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980, 410–419; У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 388–390; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 133–134; исти, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама изван Србије (1839–1868)*, Српске студије 9 (2018), 51–52, 69–70.

¹⁴⁸⁸ Р. Петковић-Поповић, В. Шалипуровић, *нав. дело*, 33; К. Џамбазовски, *Културно-општествение врски*, 59.

¹⁴⁸⁹ Опширније о томе: Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике*, 154; К. Џамбазовски, *Културно-општествение врски*, 53–54; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 410–411; У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 392–399; Б. Панић, *Помоћ кнеза Милоша црквама и манастирима ван Кнежевине Србије (1831–1838)*, Нови правци истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама, тематски зборник радова, ур. Ј. Шаранац Стаменковић, Љ. Скробић, М. Илић, М. Каличанин, Ниш 2020, 59–71.

црквена звона, док је исте године једно звоно поклоњено манастиру Пречисте код Кичева. Монах Софроније из Осоговског манастира је 1858. донео молбу за помоћ у Београд. Влада му је одобрила помоћ од 25 дуката, па је од поменутог новца купио једно звоно, док је друго звоно добио на поклон од једног Београђанина.¹⁴⁹⁰ Поред новчане помоћ српска влада је манастирима и црквама поклањала богослужбене књиге и давала дозволе братствима појединих манастира да сакупљају милостињу по Србији.¹⁴⁹¹

У периоду од 1842. до 1856. Кнежевина Србија је пружала новчану помоћ манастиру Хиландару. Хиландару је дата укупна новчана помоћ од 1.500 дуката и 10.000 гроша.¹⁴⁹² Године 1854. поклоњено је 500 дуката бугарској цркви Светог Стефана у Цариграду.¹⁴⁹³ Исте године је издата новчана помоћ од 100 дуката за римокатоличку цркву у Сарајеву, приде 75 дуката у име путног трошка Томи Ковачевићу и фрањевцу Блажу Јосићу.¹⁴⁹⁴ Године 1857. дата је новчана помоћ од 50 дуката цркви Светог Гроба у Јерусалиму, 20 дуката је дато манастиру Свете Марине у близини села Ланге код Елбасана, док је следеће године подарено 100 дуката манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори.¹⁴⁹⁵ На крају споменимо појединце који су давали новчану помоћ црквама и манастирима. Братство манастира Светог Марка код Призрена обратило се Книћанину, молећи га за помоћ. Книћанин им је послао на дар 50 дуката.¹⁴⁹⁶ Вучић је 1855. поклатио 200 дуката Јерусалимској патријаршији.¹⁴⁹⁷

Српска Кнежевина је пружала помоћ и школама које су отварали хришћани у европском делу Османског царства. Помоћ се најчешће састојала у школским уџбеницима, а понекад и у новцу. Црквено-школска општина у Скопљу обратила се 1851. за помоћ у школским уџбеницима Министарству просвете, наводећи између осталог у молби „да у оскудности литерарни[х] дела на србском језику њи[х]овом, матерњи славено-србски језик сасвим пропада“. Кнез Александар је у сагласности са Државним саветом одобрио да се скопској црквено-школској општини пошаље на дар 1.090 књига. Књиге су послате по трговцу Јовану Поповићу. „Скопски Србли“ су због тога упутили писма захвалности кнезу, Државном савету и Министарству просвете.¹⁴⁹⁸

Двадесет трећег маја 1852. у Сарајеву се догодио велики пожара, приликом којег је изгорело око 2.000 дућана и више од 1.600 фамилија остало без крова над главом, а највише

¹⁴⁹⁰ *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, т. I, књ. II (1849–1856)*, приредио К. Џамбазовски, Београд 1979 (= ГИМН, I/II), бр. 26, 41, 51, 53, 55–59, 77, 78, 93, 115, 120, 123, 124, 126, 127, 129, 131, 195, 196, 332, 333; *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, т. II, књ. I (1856–1863)*, приредио К. Џамбазовски, Београд 1981 (= ГИМН, II/I), бр. 27, 31–34; *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878), књига I (1856–1866)*, приредили В. Крестић, Р. Љушић, Београд 1983 (СОПБ, I), бр. 1, 2, 4–6, 24–26, 31, 34, 39–42, 47, 48, 52, 78, 80, 84; ДАС, МИД–И, 1853, Ф IV, Р 130, Л. Арсенијевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. мај 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству просвете, Београд, 18/30. мај 1853; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 19/31. мај 1853; И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 14/26. јул 1853; исти – истом, Ужице, 8/20. август 1853; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 137–140, 143–145; исти, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама*, 55–59, 64–71; Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике*, 129, 154; К. Џамбазовски, *Културно-општествених врска*, 54–58; Љ. Доклестик, *Српско-македонските односи*, 93–94; С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија*, 40–41, 143–146.

¹⁴⁹¹ Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике*, 130, 154; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 137–140, 143–145; исти, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама*, 55–59, 64–71; С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија*, 41.

¹⁴⁹² ДПСЦ, I, бр. 399, 402, 413, 415, 416, 421, 426; М. Јагодић, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама*, 55–57.

¹⁴⁹³ ГИБН, I, бр. 308, 311; ДПСЦ, I, бр. 403, 405.

¹⁴⁹⁴ ДАС, МИД–Б, к. 1, 1/1854, Квита Томе Ковачевића, Београд 12/24. новембар 1854; ЗДС, к. 1, Ф I, Б. Јосић – Т. Ковачевићу, Ђаково, 17/29. јануар 1855.

¹⁴⁹⁵ М. Јагодић, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама*, 58–59; СОПБ, I, бр. 47, 48, 52.

¹⁴⁹⁶ АСАНУ, СК, 7051/1355, Братство манастира Св. Марка – С. П. Книћанину, Призрен, 15/27. мај 1851; 7051/1356, исти – истом, Призрен, 4/16. август 1851.

¹⁴⁹⁷ СН, бр. 38, 2/14. април 1857; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Першић*, 225.

¹⁴⁹⁸ ГИМН, I/II, бр. 115, 122, 130, 135, 146–148.

хришћанских. На иницијативу београдских грађана и трговаца формиран је Одбор за прикупљање милостињу за погореле на челу којег је постављен капетан Никола Костић, члан Управитељства вароши Београда. Одбор је сакупљао милостињу на територији целе Србије.¹⁴⁹⁹ Поред сакупљања милостиње одлучено је да се новчано помогне српска школа у Сарајеву. Кнез је 26. јула 1852. потврдио предлог Државног савета да се црквено-школској општини у Сарајеву подари 1.000 дуката, те да се током наредне три године поклања по 100 примерака свих школских књига и по 25 примерака часловца и псалтира, то јест укупно 1.550 књига годишње.¹⁵⁰⁰ Гарашанин, који се из здравствених разлога налазио у швајцарској бањи Лијежу, са великом радошћу је примио вест о одлуци Државног савета, те је поводом тога писао Мариновићу: „Не знаш колико ми је мило било читати за издатак који је Совјет за у Сарајево решио. Та сваког бих совјетника за оно пољубио, Бог њима и њиној деци дао. Хтео сам писати о томе Г^ш Тењки¹⁵⁰¹ и через њега свима благодарити, али не смедох, рећи ћеду ми, зар си ти сам који те дужности Отчества разумеш. Фала им по сто пута.“¹⁵⁰²

На молбу јереја Николе Поповића, манастиру Успења Пресвете Богородице у Сељанима код Пријепоља је 1853, поред новчане помоћи од 100 дуката и 17 богослужбених књига, послато на дар и 300 школских уџбеника. Новац је послат посредством агента Ужичког предела Петра Мариновића, а књиге је однео Јевта Поповић из села Бабине код Пријепоља, ученик Београдске богословије и брат проте Николе.¹⁵⁰³

Године 1856. Петар Србић, мостарски учитељ и некадашњи благодјејанац Кнежевине Србије, обратио се Министарству просвете с молбом да се поклоне школске књиге српској основној школи у Мостару. Одлуком Министарства школи у Мостару је поклоњено по 25 примерака свих основношколских уџбеника, односно укупно 425 књига.¹⁵⁰⁴

Током 50-их година XIX века помоћ у школским уџбеницима и новцу добиле су и школе у Призрену, Приштини, Вучитрну, Пећи, Ђаковици, Клини, Скопској Црној Гори (Кучевиште, Бањани, Кожље, Драгачево, Свети Архангел Михаило, Побужје), Галичнику, Кривој Паланци, Велесу, Ђурђевим Ступовима код Берана, Сјеници, Бјелом Пољу, Бањи, Зворнику, Тешњу, те женска школа Стаке Скендерове у Сарајеву и бугарске школе у Лом Паланци и Панађуришту. Школама у Приштини, Вучитрну и Клини је 1852. дато на дар по 1.300 школских књига и по 50 талира новчане помоћи. Призренској школи је у два наврата (1857, 1858) укупно поклоњено 646 школских књига. Године 1858. Трговачкој школи у Велесу

¹⁴⁹⁹ ДАС, МУД–П, 1853, Ф V, Р 43, Београдски трговци – Управитељству вароши Београда, Београд, 11/23. јун 1852; Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 11/23. јун 1852; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 16/28. јун 1852; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 17/29. јун 1852; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београда, Београд, 19. јун / 1. јул 1852; Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 3/15. јул 1852; Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелствима, Београд, 3/15. јул 1852; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству правде и просвете, Београд, 3/15. јул 1852; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београда, Београд, 10/22. јул 1852; Ј. Наумовић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 20. јуна / 2. јул 1853.

¹⁵⁰⁰ ДАС, ДС, 1852, 273; МИД–И, 1852, Ф VII, Р 110, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству правде и просвете, Београд, 24. октобар / 5. новембар 1852; Л. Арсенијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 25. октобар / 6. новембар 1852; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству правде и просвете, Београд, 18/30. новембар 1852.

¹⁵⁰¹ Стефан Стефановић Тенка, председник Државног савета.

¹⁵⁰² ПИГЈМ, бр. 13.

¹⁵⁰³ ДАС, МИД–В, 1852, Ф V, Р 174, Н. Филиповић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 16/28. новембар 1852; С. С. Тенка – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 27. новембар / 9. децембар 1852; МИД–И, 1853, Ф IV, Р 130, Л. Арсенијевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. мај 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству просвете, Београд, 18/30. мај 1853; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 19/31. мај 1853; И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 14/26. јул 1853; исти – истом, Ужице, 8/20. август 1853.

¹⁵⁰⁴ ДАС, МПс–П, 1856, Ф VII, Р 50.

је поклоњено 186, док је школи у Кривој Паланци дато на дар 179 уџбеника.¹⁵⁰⁵ Због тога што се све више црквено-школских општина обраћало за помоћ у основношколским књигама, те што су се исте књиге давале бесплатно ученицима из суседних османских провинција који су се школовали у Србији, министар правде и просвете Стефан Марковић је 14. марта 1857. упутио предлог Државном савету да се иштампа још примерака, за шта би било потребно 459 форинти и 25 крајцара сребра. Према поднетом предлогу требало је да се одштампа 3.900 књига за основну школу. Кнез Александар је одобрио предлог министра просвете.¹⁵⁰⁶

У периоду од 1851. до 1858. Кнежевина Србија је помогла 16 у Скопском и најмање осам школа у Босанском ејалету и две школе у Видинском санџаку. Према резултатима досадашњих истраживања које смо ми проверили и допунили, најмање је поклоњено 10.874 примерака уџбеника, због тога што није познато колико је уџбеника дато појединим школама, приде 1.100 дуката и 250 талира.¹⁵⁰⁷ У укупну суму новца нисмо урачунали 300 дуката поклоњених 1857. Зворничкој епархији и 300 дуката датих на дар Ђурђевићим ступовима код Берана 1858, због тога што је новац дат заједно за школе, цркве и манастире у Зворничкој епархији и за манастир Ђурђевићеве ступове и манастирску школу.¹⁵⁰⁸

Кнежевина Србија је пружила велику помоћ и подршку у просвећивању бугарског народа, одобравајући и новчану помажући штампање бугарских књига у Београду. Штампање бугарских књига у Београду је започело још 1833, две године након што је почела са радом српска штампарија. Започето штампање бугарских књига настављено је и током 40-их и 50-их година XIX века. У периоду од 1843. до 1858. у Београду је одштампано 86 различитих издања бугарских школских и црквених књига, речника и календара, од којих су остали сачувани примерци. Штампање је још неких 15 издања разних црквених и школских књига и календара, од којих се примерци нису сачували. Тираж штампаних књига се кретао од 500 до 11.000 примерака. Највећи број бугарских књига у београдској штампарији је одштампао Хаџи Најден Јовановић, издавач и писац уџбеника из Татар Пазарџика. У периоду од 1849. до 1853. одштампао је 119.000 примерака 19 различитих црквених и школских књига и периодичних издања. Вредност одштампаних књига је износила 5.206 форинти и један крајцар сребра. Од наведене суме Хаџи Најден је платио штампарији 4.412 форинти и пет крајцара, док му је српска влада опростила дуг од 493 форинте и 56 крајцара сребра.¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰⁵ ГИМН, П/1, бр. 30, 63, 66, 67, 70, 86, 87, 135, 137; СОПБ, I, бр. 11, 15, 17, 34, 44, 62, 69, 87, 88; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 147–148, 153–155; исти, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школамама*, 72–73; Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике*, 127, 130, 154; В. Грујић, *Културне везе Београда са Босном и Херцеговином средином XIX века*, Годишњак града Београда XIII (1966), 96; Р. Петковић-Поповић, В. Шалипуровић, *нав. дело*, 34–36; Љ. Доклестик, *Српско-македонските односи*, 101–102; К. Џамбазовски, *Културно-општествених врска*, 66–67; исти, *Културно-политичке везе Бугара с Кнежевином Србијом од почетка XIX века до Париског мира 1856. године*, Београд 1982, 187–189; С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија*, 121.

¹⁵⁰⁶ ГИМН, П/1, бр. 28, 39; ДАС, МПс-П, 1863, Ф П, Р 210.

¹⁵⁰⁷ ГИМН, I/II, бр. 115, 122, 130, 135, 146–148; ДАС, МИД–И, 1853, Ф IV, Р 130, Л. Арсенијевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 15/27. мај 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству просвете, Београд, 18/30. мај 1853; Попечитељство иностраних дела – Начелству Округа ужичког, Београд, 19/31. мај 1853; И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 14/26. јул 1853; исти – истом, Ужице, 8/20. август 1853; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 147–148, 153–155; исти, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школамама*, 72–73, 83, 86, 88; С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија*, 121.

¹⁵⁰⁸ Никодим, архимандрит Ђурђевићевих ступова, од помоћи коју је добио од српске владе, послао је 195 дуката црногорском кнезу Данилу I, док је осталих 105 дуката задржао за потребе манастира и школе. ДАС, ДС, 1857, 222; 1858, 394; МБ, 1858, 461; МИД–И, 1858, Ф V, Р 78; СОПБ, I, бр. 34; ОСЦГ, бр. 221.

¹⁵⁰⁹ ГИМН, I, бр. 123, 124, 145–148, 164, 166, 199, 213, 215, 217, 220–222, 268, 270, 291, 293, 294, 297, 313–315; СН, бр. 33, 14/26. август 1842; Ђ. Игњатовић, *Штампање бугарских књига и листова у српским штампаријама (1833–1878)*, Београд 1980, 35–92, 165–173; К. Џамбазовски, *Културно-политичке везе Бугара с Кнежевином Србијом*, 75–84, 190–214.

Благодејанци

Током 40-их и 50-их година XIX века у Београду су се школовали младићи из околних османских провинција које је стипендирала српска влада.¹⁵¹⁰ У периоду од 1844. до 1849. на Лицеју¹⁵¹¹ и Београдској богословији¹⁵¹² се школовао Ђакон Хрисант Јовановић из Калофера, „омиљени ученик“ бугарског просветитеља Неофита Хилендерског Бозвелија. Јовановићу је на његову молбу најпре 1845. одређено месечно благодејаније од три талира, а 1846. му је повећано на четири и по талира. Годину дана после њега у Београд је дошао монах Аверкије Петровић, родом из Сопота у близини Пловдива. Петровић је у периоду од 1845. до 1849. завршио Богословију у Београду. Током школовања имао је месечно благодејаније од три талира.¹⁵¹³

Треба споменути и два свештена лица која се нису систематски школовала, већ су само слушала предавање на Београдској богословији. Реч је о архимандриту Љасковачког манастира у близини Трнова Максиму Рајковићу и јеромонаху Рилског манастира Хаци Софронију Банковићу. Архимандрит Максим Рајкович је био лични пријатељ и сарадник Неофита Бозвелија. Пребегао је у Србију 1844, након Бозвелијевог прогона на Свету Гору.¹⁵¹⁴ У време доласка у Србији имао је око 45 година, те је разумљиво што за њега није било предвиђено систематско образовање. Из Србије је отишао 1846. године.¹⁵¹⁵ Четири године касније у Београд је дошао Хаци Софроније, који је имао више до 30 година. Дата му је новчана помоћ од 10 талира и стан и храна у Београдској богословији. После годину дана отишао је из Србије.¹⁵¹⁶

¹⁵¹⁰ Школовање младића из околних османских провинција је интезивније настављено и после наведеног периода, али то излази из хронолошког оквира дисертације. На овом месту треба рећи да је у домаћој историографији писано о школовању поменутих младића у Кнежевини Србији током 40-их и 50-их година XIX, али парцијално или узгредно, најчешће без извођења икаквих конкретних закључака, док су поједини аутори чак погрешно протумачили и интерпретирали изворе. М. Вујаčić, *Omladina iz Crne Gore i susjednih oblasti pod Turskom na školovanje u Srbiji 1850–1878. godine i pomoć koju je Srbija pružala tim oblastima*, Arhivski almanah, Časopis Društva arhivista NR Srbije i državnih arhiva Srbije 2–3 (1960), 244; В. Грујић, *Културне везе Београда са Босном и Херцеговином*, 76–88; К. Џамбазовски, *Школовање народног бугарског свештеничког кадра у Кнежевини Србији*, Балканика II (1971), 175–193; исти, *Културно-политичке везе Бугара с Кнежевином Србијом*, 215–235; Ђ. Игњатовић, *Школовање Бугара у Србији (1830–1878)*, Историјски гласник 2 (1972), 43–87; В. И. Војводић, *Из књижевне историје и просвете*, Кикинда 1989, 59–72, 87–91; М. Дашић, *Васојевићи*, 336–338; С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија*, 38; исти, *Школовање српске деце из Старе Србије у просветним заводима Кнежевине Србије од 1842. до 1868. године*, Пирот, од турске касабе до модерног града преко Берлина и Версаја, зборник радова, ур. М. Јагодић, Пирот 2018, 35–41.

¹⁵¹¹ Лицеј је основан у Крагујевцу 1838, а 1841. је премештен у Београд. Лицеј је у почетку био подељен на филозофско и правно одељење. Филозофско одељење је било продужетак гимназије, те је предуслов за уписа правног било завршетак филозофског одељења. Од 1850. је додата још једна година права, тако да је школовање трајало три године. Године 1853. извршена је реформа Лицеја, то јест извршена је подела на три одељења: правно, природно-техничко и опште. Школовање је трајало укупно три године. С. Јовановић, *Уставобранитељи*, 70–71.

¹⁵¹² Београдска богословија, познатија као Клирическа школа или Семинарија, почела је са радом 1836. У почетку је имала два разреда, затим три и од 1844. четири – два приправна и два богословска разреда. Богословија је отворена с циљем да спрема младиће за свештенички позив. Међутим, све до отварања Учитељске школе (1871), Богословија је поред Више женске школе (1836) давала и учитељски кадар. М. Ђ. Милићевић, *Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године*, Београд 1868, 84–86; В. И. Војводић, *Из књижевне историје и просвете*, 63–64.

¹⁵¹³ ГИБН, I, бр. 132, 133, 137, 139, 141, 152, 154, 158, 181, 200, 208, 210; ДАС, МБ, 1845, 468; 1846, 366; ДС, 1846, 49; МПс-П, 1846, Ф I, Р 104; 1847, Ф IV, Р 206; 1848, Ф III, Р 260; К. Џамбазовски, *Школовање народног бугарског свештеничког кадра*, 177–178, 180–182; Ђ. Игњатовић, *Школовање Бугара у Србији*, 49–50.

¹⁵¹⁴ М. Арнаудов, *Неофит Хилендарски Бозвели, живот, дело и епоха, книга II*, Софија 1971, 517; К. Џамбазовски, *Културно-политичке везе Бугара с Кнежевином Србијом*, 218.

¹⁵¹⁵ ГИБН, I, бр. 162, 165.

¹⁵¹⁶ ДАС, МБ, 1850, 738, 792; 1851, 439, 444, 454, 571; ГИБН, I, бр. 248, 252, 256, 266, 269.

Крајем 40-их година у Београдској богословији су се школовала и два Србина из Доњих Васојевића – Илија Јовановић и јеромонах Никодим Максимовић.¹⁵¹⁷ Илија Јовановић је био родом из села Дапсића у Хасу у Беранској кази. У периоду од 1845. до 1849. завршио је Београдску богословију, добијајући месечно издржавање од српске владе.¹⁵¹⁸ Никодим Максимовић или Зечевић, био је братанац архимандрита Ђурђевих ступова Мосија Зечевића. Заједно са својим стрицем пребегао је у Србију крајем 1846. У периоду од 1847. до 1849. завршио је два богословска разреда у Београду, па се након тога вратио у Васојевиће. Током школовања примао је месечно благодeјаније од три талира.¹⁵¹⁹ Када му је 1851. преминуо стриц, постао је архимандрит Ђурђевих ступова.¹⁵²⁰

Од 1845. српска влада је додељивала стипендије и Бугарима који су се школовали у београдској гимназији, где је школовање трајало шест, а од 1853. седам година. Ђорђе Поп Стефановић из Софије, односно Георги Јошев, дошао је у Србији 1845. са препоруко капућехаје Тедоровића. Српска влада му је одредила годишње благодeјаније у износу од 70 талира. Јошев је у Србији завршио пети и шести разред гимназије и Лицеј. Када је 1852. одлазио из Србије молио је да му се обезбеди путни трошак. Одобрено му је 10 дуката.¹⁵²¹ Осим њега благодeјаније је за школовање у гимназијама и Лицеју до 1852. било одобрено још десеторици Бугара, на њихови личну молбу или молбу њихових црквено-школских општина. Будући да је један Бугарин завршио школовање, а да су се тројица вратила кућама не завршивши школовање, 1852. је било шест бугарских благодeјанаца: Константин Павловић из Ловеча, друга година Филозофије на Лицеју, Константин Кесаријевић из Габрова, шести разред гимназије, Димитрије Павловић из Свиштова, четврти разред гимназије, Иван Тодоровић из Љасковца, трећи разред гимназије, Павле Тодоровић из Чертова, први разред гимназије и Јован Христовић из Љасковца, први разред гимназије.¹⁵²²

Почетком 50-их година почео је постепено да се повећава број Срба из Османског царства који су долазили на школовање у Србију и добијали благодeјаније. Српски благодeјанци из Османског царства школовали су се у основној школи, гимназији и

¹⁵¹⁷ ГИБН, I, бр. 200, 208; ДАС, МПС-П, 1847, Ф VI, Р 418; М. Ђ. Милићевић, *Успомене*, 78.

¹⁵¹⁸ Илија Јовановић се вратио у завичај са намером да буде свештеник. Међутим, због сукоба са васојевићким главарима, одлучио је да напусти родни крај и потражи службу у Србији. Постављен је за учитеља у селу Јагњилу у Јасеновачком срезу. ДАС, МБ, 1845, 363; ГИБН, I, бр. 200, 208; ОСЦГ, бр. 166; Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 187; М. Дашић, *Додир и везе црногорских брдских племена и Србије у доба владавине уставобранитељског режима*, Илија Гарашанин (1812–1874), Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, ур. В. Стојанчевић, Београд 1991, 448–449.

¹⁵¹⁹ М. Ђ. Милићевић је био школски друг Никодима Зечевића. Описао га је као изузетно побожног и храброг, због тога што је силазио да се моли у подруме где су држана дрва, а којих су се млади богослови плашили: „Наш друг Никодим, калуђер из Ђурђевих Ступова, сваке ноћи искрадио би се од нас и, са свећицом и молитвеником у руци, слазио би у те подруме, те би се онде дуго молио Богу. Ми се његовој побожности и богомољству нисмо чудили, него смо га зато поштовали, али се нисмо могли надивити његовом јунаштву: како сме, у глуво доба ноћи, сам, да иде у оне старе, мрачне подрумине!“. ДАС, МУД-С, 1846, Ф II, Р 7, А. Хаци Трифковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 8/20. октобар 1846; МУД-П, 1846, Ф I, Р 10, Ј. М. Перуничкић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 15/27. октобар 1846; МИД-И, 1847, Ф I, Р 251, Попечитељство иностраних дела – Управитељству вароши Београда, Београд, 15/27. фебруар 1847; МПС-П, 1847, Ф VI, Р 418; ГИБН, I, бр. 208; М. Ђ. Милићевић, *Успомене*, 78.

¹⁵²⁰ Никодим Зечевић је био истакнути црквени и народни првак у Васојевићима. Током 50-их година XIX века одржавао је везе са Кнежевином Србијом, често тражећи помоћ и подршку. Због сукоба са војводом Миљаном Вуковим, 1862. године је напустио Ђурђеве ступове и преселио се у Србију. По пресељењу у Србију био је архимандрит манастира Раче, до смрти 1867. године. ДАС, МБ, 1858, 461; МИД-И, 1858, Ф V, Р 78; СОПБ, I, бр. 70, 89; ОСЦГ, бр. 221; М. Дашић, *Додир и везе црногорских брдских племена и Србије*, 449–450; К. Тодоровић, *нав. дело*, 38–39.

¹⁵²¹ ДАС, ДС, 1845, 238; 1852, 270; МПС-П, 1846, Ф I, Р 105; 1847, Ф III, Р 259; 1849, Ф III, Р 208; 1852, Ф II, Р 147; Ф IV, Р 349; Ф VI, Р 50; ГИБН, I, бр. 144, 208, 220, 222, 257, 274, 281, 282.

¹⁵²² ГИБН, I, бр. 157, 163, 176, 179, 180, 184, 191, 192, 204, 205, 209, 208, 214, 218, 264, 267, 273, 283, 287–290, 292; ДАС, МПС-П, 1852, Ф VI, Р 50; 1853, Ф VII, Р 66; СД, бр. 38, 5/17. новембар 1852.

Богословији. Српска влада им је одобравала благодeјаније због тога што је сматрала да треба пружити прилику младићима који желе да се образују и што је сматрала корисним да се помаже развој просвете у „суседним српским областима“.¹⁵²³ У периоду од 1850. до 1852. на личну молбу или молбу црквено-школских општина било је одобрено благодeјаније осморици ученика из Босне, Херцеговине и Васојевића. Петорица њих су ишла у основну школу (Стефан Ђеловић из Придворице код Гацка, Никола Вулешевић из Требиња, Сима Милошевић из Нове Вароши, Мића Марковић из Старог Влаха и Милан Спакић из Гацка), један у гимназију (Јован Стојановић из Подпећа у Босни), а двојица у Богословију (Радул Спакић из Васојевића и Петар Србић из Завале).¹⁵²⁴

Посебно треба споменути тројицу питомаца из Херцеговине: браћу Јевту и Јосифа Поповића из Бабине код Пријепоља и Саватија Делића из Грмљана код Требиња. Браћа Поповићи су били синови бабинског свештеника Филипа. Имало су старијег брата Николу Филиповића, односно Поповића, који је такође био свештеник.¹⁵²⁵ Када је Никола Поповић у јесен 1850. повео своју браћу на школовање у Ужице, ступио је у контакт са агентом Петром Мариновићем.¹⁵²⁶ Захваљујући сарадњи са агентом ужичког предела прота Никола је успео следеће године да препоручи своју браћу и Саватија Делића за пријем у Београдску богословију. Митрополит Петар је на основу Гарашаниновог усменог налога обезбедио тројици Хереговаца да се хране у интернату. У току прве школске 1851/52. није им било одређено благодeјаније, већ им је новац за издржавање издаван из суме ванредних трошкова Министарства унутрашњих дела.¹⁵²⁷ Када су пошли у други разред, одређено им је месечно благодeјаније од по три талира.¹⁵²⁸

Због повећања броја благодeјанаца министар правде и просвете Лазар Арсенијевић Баталака поднео је 4. децембра 1852. предлог Државном савету да се одреди стална годишња новчана сума са којом ће располагати Министарство. Према мишљењу министра сума од 600 талира годишње била би довољна за издржавање благодeјанаца, што је било у супротности са сумом од 710 талира, која се тада издавала за шест из Бугарске и 11 благодeјанаца из Босне, Херцеговине и Васојевића. Сума од 600 талира би представљала редовни издатак, а када се укаже потреба, онда да се Министарству одобрим и већи новчани издатак, тражио је министар. Износ благодeјанија на месечном нивоу износио би два, три или пет талира. Уколико благодeјанаца има смештај и храну у интернату, добијао би два, уколико има само храну три, а у случају да нема ни смештај ни храну, онда пет талира.¹⁵²⁹

У сагласности са Државним саветом кнез Александар је 28. децембра 1852. одобрио министров предлог, притом наглашавајући да се убудуће из одређене суме од 600 талира благодeјаније додељује само тројици Бугара, а остало питомцима из Босне и Херцеговине и Старе Србије. Кнез је навео да сви благодeјанци, којима је већ било одобрено благодeјаније, ако се покажу успешнима, примају издржавање до краја свог школовања. Када неко изгуби благодeјаније или заврши школовања, онда се тек тада може примити на његово место нови благодeјанац. Министарство просвете је требало о томе да води рачуна заједно са

¹⁵²³ ДАС, МИД–И, 1852, Ф III, Р 52, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству просвете, Београд, 23. јул / 4. август 1852; исто – истом, Београд, 28. јул / 9. август 1852.

¹⁵²⁴ ДАС, МИД–И, 1852, Ф III, Р 52, А. Симић – Попечитељство иностраних дела, Београд, 16/28. јул 1852; исти – истом, Београд, 16/28. јул 1852; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству просвете, Београд, 23. јул / 4. август 1852; исто – истом, Београд, 28. јул / 9. август 1852; МПс–П, 1852, Ф VI, Р 50; Ф VII, Р 66; 1855, Ф I, Р 34; ГИБН, I, бр. 292.

¹⁵²⁵ ДАС, МПс–П, 1853, Ф VII, Р 66; *Босанска вила*, бр. 7, 15/27. април 1905.

¹⁵²⁶ Никола Поповић је након тога слао Мариновићу извештаје о дешавањима у Херцеговини, све до 1853. године, када је преминуо. М. Jagodić, *Serbian secert organization in Eastern Bosnia*, 195.

¹⁵²⁷ Приликом пријема у Београдску богословију Јевта Поповић је имао 24, његов брат 21, а Саватије Делић 23 године. ДАС, МПс–П, 1853, Ф VII, Р 66; V, 26.

¹⁵²⁸ ДАС, МПс–П, 1855, Ф I, Р 34.

¹⁵²⁹ ДАС, МПс–П, 1852, Ф VI, Р 50; 1853, Ф VII, Р 66; 1855, Ф I, Р 34; ГИБН, I, бр. 292.

београдским митрополитом Петром Јовановићем.¹⁵³⁰ Одређена новчана сума за давање благодeјанија ученицима из околних османских провинција се показала недовољном, због повећања броја благодeјанаца. Године 1858. било је одређено 2.000 талира годишње за издржавање „питомаца са стране“, од чега је 840 талира било намењено за благодeјанце који су се школовали у Београдској богословији.¹⁵³¹

Будући да двојица питомаца нису ни почела да примају благодeјаније зато што су се вратила својим кућама,¹⁵³² у току школске 1852/53. било је 15 благодeјанаца: тројица у основној школи, шест у гимназији, пет у Богословији и један на Лицеју. На крају школске године двојица су завршила школовање, двојица су се вратили кући због болести, док се Јосиф Поповић, не завршивши до краја трећи разред Богословије, вратио кући да замени у свештеничкој дужности преминулог брата Николу.¹⁵³³ У току школске 1853/54. шесторо ученика основних школа који су били родом из Босне, добило је благодeјаније од по пет талира месечно: Ђорђе Петровић из Бољанића, четврти разред; Сима Николић из Петровог Села, четврти разред; Никола Поповић из Пријепоља, трећи разред; Сима Пејић из Требиња, трећи разред; Недељко Христић из Грачанице, трећи разред и Петра Јовановић из Зворника, трећи разред.¹⁵³⁴ Поред поменуте шесторице благодeјаније је додељено и Михаилу Србићу из Завале, на молбу црквено-школске општине Попово у Херцеговини. Србић је примљен у четврти разред основне школе.¹⁵³⁵ У току поменуте школске године укупно је били 17 благодeјанца, од којих тројица из Бугарске и четрнаесторица из Босне, Херцеговине и Васојевића. Јован Стојановић из Подпећи који је био у првом разреду гимназије и Мића Марковић из Старог Влаха који је ишао трећи разред основне школе изгубили су у току године благодeјаније, због слабог успеха и лошег владања.¹⁵³⁶

Од благодeјанаца који су се школовали током школске 1853/54. треба поменути Петра Србића, Саватија Делића, Радула Поповића Спакића и Јевту Поповића, који су тада завршили београдску богословију. Поменутој тројници је у лето 1854. из суме ванредних трошкова Министарства иностраних дела издато по 2 дуката за путни трошак.¹⁵³⁷ Србић је 1856. био постављен за учитеља у основној школи у Мостару, где се радило по наставном плану и програму Кнежевине Србије и учило из српских уџбеника, које је школа, након његове молбе, добила на поклон од српске владе.¹⁵³⁸ Делић је био учитељ у родном месту и требало је да буде први учитељ новоотворене српске школе у Вишеграду, али је преминуо 1866. године.¹⁵³⁹ Није нам познато ништа ближе о делатности Радула Поповића, осим да је био учитељ у основној

¹⁵³⁰ ДАС, МПс–П, 1855, Ф I, Р 34.

¹⁵³¹ ДАС, МПс–П, 1855, Ф I, Р 120; 1856, Ф II, Р 99; ДС, 1854, 516; 1855, 582; 1856, 440; 1857, 721; СОПБ I, бр. 51, 58, 85; СД, бр. 64, 17/29. август 1858; К. Павловић, *Буџети Кнежевине Србије*, 56–59.

¹⁵³² Никола Вулешевић из Требиња није ни почео да прима благодeјаније, зато што се вратио кући, а из истог разлога и Милан Спакић из Васојевића, који је био примљен на његово место, те их због тога нисмо урачунали у укупан број питомаца. ДАС, МПс–П, 1855, Ф I, Р 34.

¹⁵³³ Бугари Коста Кесаријевић и Коста Павловић су завршила школовање, тј. гимназију и Лицеј, те су вратили својим кућама. ДАС, МПс–П, 1855, Ф I, Р 34; 1863, Ф II, Р 210; ГИБН, I, бр. 301; *Босанска вила*, бр. 7, 15/27. април 1905.

¹⁵³⁴ Наведених петоро ученика већ су се школовали у Србији, а благодeјаније су добили на основу препоруке својих учитеља, који су имали дужност да на свака три месеца шаљу извештаје инспектору свих школа о учењу и владању благодeјанаца и да предлажу нове ученике да им се додели благодeјаније, када се упразни место. ДАС, МПс–П, 1855, Ф I, Р 34; Ф VI, Р 84.

¹⁵³⁵ ДАС, МИД–И, 1853, Ф VI, Р 46, Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 12/24. октобар 1853; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. октобар 1853.

¹⁵³⁶ ДАС, МПс–П, 1855, Ф I, Р 34; Ф VI, Р 84.

¹⁵³⁷ ДАС, МИД–Б, к. 1, 1/1854.

¹⁵³⁸ ДАС, МПс–П, 1856, Ф VII, Р 50; Н. Дучић, *Књижевни радови, књ. I*, Београд 1891, 92.

¹⁵³⁹ В. И. Војводић, *Из књижевне историје и просвете*, 73–80.

школи у Новој Вароши (1854–1856).¹⁵⁴⁰ Што се тиче Јевте Поповића, он се након завршеног школовања вратио у родно место. Године 1854. запопио га је мостарски владика Григорије.¹⁵⁴¹

Почетком августа 1854. године у Београд су дошли Нићифор Дучић¹⁵⁴² и Серафим Перовић¹⁵⁴³, јеромонаси из манастира Дужи, са петорицом младића из Херцеговине: Јован Перовић, Матија Перовић и Димитрије Дучић из Требиње, Петар Зотовић из Домашева код Требиња и Јосиф Живковић из Пљеваља. Циљ њиховог доласка је био: „да овде у отечеству нашем [Србији – прим. А. С.] науке слушају, како би одма[х] по свршетку исти[х] у својој постојбини свом народу на ползу бити могли“.¹⁵⁴⁴ Дучић и Перовић су дошли у Београд на препоруку дубровачког проте Ђорђа Николајевића.¹⁵⁴⁵ Трошкови од 182 гроша које су имали приликом доласка у механи Миће Ковачевића, исплаћени су из суме ванредних трошкова Министарства иностраних дела.¹⁵⁴⁶

Кнез Александар је одобрио да се Дучић и Перовић сместе у интернат при Београдској богословији и додељено им је благодeјаније од по три талира месечно.¹⁵⁴⁷ Петорица младића који су дошли са њима одобрено је благодeјаније од по пет талира месечно.¹⁵⁴⁸ Дучић и Перовић су у периоду од 1854. до 1856. завршили два богословска разреда. У току прве школске године примали су поред благодeјанија и новчану помоћ од манастира Дужи. Пошто следеће године манастир није имао средстава да их помаже, поднели су молбу да им се повећа благодeјаније. Заузимањем митрополита Петар благодeјаније им је повишено на четири талира месечно.¹⁵⁴⁹

Када су 1856. завршили школовање, због безбедности су одлучили да се врате у манастир Дужи околним путем, односно да иду паробродом до Сисака, а затим да наставе пут преко Трста и Дубровника, одакле им је требало три сата хода до манастира. Из тог разлога су молили да им се плате путни трошкови. На заузимање митрополита Петра дато им је по 20 дуката, али и по два примерка од сваке школске и црквене књиге које су штампане у Србији.

¹⁵⁴⁰ Р. Петковић-Поповић, В. Шалипуровић, *нав. дело*, 214.

¹⁵⁴¹ Поп Јевта је био организатор и предводник Бабинске буне (1875) и истакнути учесник ратова за ослобођење и независност (1876–1878). После рата је био парох драчићске, ћелијске и грачаничке парохије у Ваљевском протопрезвитерату. Преминуо је 16. јула 1912. године. *Босанска вила*, бр. 7, 15/27. април 1905; Н. Дучић, *Борба Добровољачког кора Ибарске војске и усташких чета Јаворског кора 1876, 77. и 78. год. (Грађа за историју српског рата за ослобођење и независност)*, Гласник Српског ученог друштва XIII (1881), 23, 56, 63, 79, 87, 89–90, 186–188, 259, 262, 283, 303, 318, 322–323; *Државни календар Краљевине Србије за 1898*, 155; В. Шалипуровић, *Устанак у Западном делу Старе Србије 1875–1878*, Титово Ужице, 1968, 42–80, 85–142; М. Радојичић, *Прота Јевта Ф. Поповић Кувела (1823–1912), вођа Бабинске разуре*, Гласник Историјског архива Ваљево 46 (2012), 16–33, 42–44.

¹⁵⁴² Нићифор Дучић (1832–1900) је рођен у Лугу код Требиња. Школовао се у манастиру Дужи. У поменутом манастиру се замонашио 1849. године, исте године када је његов стриц Јевстатије Дучић постављен за игумана манастира. Н. Дучић, *Књижевни радови*, књ. I, 44–45; М. Вуксановић, *Дучић, Јевстатије*, Српски биографски речник 3, 459–460; исти, *Дучић, Нићифор*, Српски биографски речник 3, 466–467.

¹⁵⁴³ Серафим Перовић (1827–1903) је рођен у селу Горици код Требиња на Савиндан, те му је због тога дато име Сава. Школовао се у манастиру Дужи, где је до 1844. био игуман његов стриц Партеније Перовић. Замонашио се на Никољдан 1848. године. *Дабро-босански источник*, бр. 6, 15/27. март 1889; *Босанска вила*, бр. 13, 1/13. јул 1889; *Источник*, бр. 4, 28. фебруар / 13. март 1903; *Босанска вила*, бр. 6, 30. март / 12. април 1903; Н. Дучић, *Књижевни радови*, књ. I, 39–40.

¹⁵⁴⁴ ДАС, МПс-П, 1856, Ф V, Р 43.

¹⁵⁴⁵ *Дабро-босански источник*, бр. 6, 15/27. март 1889.

¹⁵⁴⁶ ДАС, МИД-Б, к. 1, 1/1854.

¹⁵⁴⁷ ДАС, МПс-П, 1856, Ф V, Р 43.

¹⁵⁴⁸ У току школске 1854/55. Јосиф Живковић, Матија Перовић и Петар Зотовић ишли су у трећи разред, док је Димитрије Дучић ишао у други разред основне школе. Име Јована Перовића не налазимо на списку благодeјанаца који су ишли у основну школу, што значи да није примао благодeјаније. Постоји могућност да се вратио кући, али нам разлог није познат. ДАС, МПс-П, 1855, Ф VI, Р 84; 1856, Ф V, Р 43.

¹⁵⁴⁹ ДАС, МПс-П, 1856, Ф V, Р 43.

Иницијатива за поклањање књига је потекла од митрополита Петра, који је сматрао да треба поклонити књиге двојици калуђера „на ползу тамошње младежи и цркве“.¹⁵⁵⁰

Дучић и Перовић су се вратили из Србије у свој манастир. Њихова активност добила је на значају од 1858, када је Перовић постао игуман манастира Благовештење Пресвете Богородице у селу Житомислићу код Мостара. У јесен поменуте године при манастиру је почела са радом дворазредна приправна богословска школа (1858–1860) којом је управљао Дучић.¹⁵⁵¹ Током шездестих година Дучић и Перовић су постали истакнути национални радници и повереници српске владе.¹⁵⁵²

Поред Србића, Перовића и Дучића, благодјејанаца Србије који су помагали развој српске просвете у Босни и Херцеговини, итекако треба поменути и Александара Шушкаловића. Шушкаловић је рођен у Панчеву 1831. године. Пошто му је средином 40-их година преминуо отац Василије, преселио се са мајком у Београд. У периоду од 1850. до 1853. школовао се на београдском Лицеју, примајућу месечно благодјејаније, најпре два и по, а затим три талира. Према његовим речим циљ његовог образовања је био да „Србству буде од користи“.¹⁵⁵³ Шушкаловић је након завршетка Лицеја отишао у Сарајево, где је добио место учитеља у „Српској народној основној школи“.¹⁵⁵⁴ Лекар и дипломата Владан Ђорђевић који се школовао у Сарајеву (1854–1856) посветио је посебно поглавље учитељу Шушкаловићу, кога је звао „Шјор Алекса“. Према Ђорђевићевим успоменама Шушкаловић им је причао о средњовековним српским владарима, посебно о цару Душану и кнезу Лазару, показивао им је на карти све српске земље, а празницима и недељом их је водио у цркву. После одласка у цркву Шушкаловић је одводио своје ученике својој кући, где их је гостила његова мајка. Током тих дружења певао им је уз гусле српске јуначке песме, то јест „цијелу живу историју народну“, а потом им је свирао на виолини игре из Србије, те их учио како се игра у Србији, Срему, Банату и Бачкој.¹⁵⁵⁵ Ђорђевић је по повратку у Београд 1856. положио пријемни испит и одмах је примљен у други разред гимназије, што је довољан доказ о квалитетном раду Шушкаловићеве школе.¹⁵⁵⁶

У лето 1856. поднели су молбу за благодјејаније и пријем у Београдску богословију Сима Чајкановић из Сарајева и Сава Косановић из Миљанића код Мостара. У Београд их је довео њихов учитељ Шушкаловић. У исто време у Београд је дошао и Илија Ставрић из

¹⁵⁵⁰ ДАС, МПс-П, 1856, Ф V, Р 43.

¹⁵⁵¹ Н. Дучић, *Књижевни радови*, књ. I, 88–99; В. Перовић, *Мостар и његова српска православна општина*, Београд 1933, 63–64.

¹⁵⁵² Опширније о делатности Нићифора Дучића и Серафима Перовића и националној политици Србије: *Дабробосански изворник*, бр. 6, 15/27. март 1889; *Босанска вила*, бр. 13, 1/13. јул 1889; *Изворник*, бр. 4, 28. фебруар / 13. март 1903; *Босанска вила*, бр. 6, 30. март / 12. април 1903; В. И. Војводић, *У духу Гарашианинових идеја, Србија и неослобођено српство (1868–1876)*, Београд 1994; С. Рајић, *Спољна политика Србије, Између очекивања и реалности (1868–1878)*, Београд 2015.

¹⁵⁵³ ДАС, МПс-П, 1853, Ф VII, Р 66.

¹⁵⁵⁴ Према сећањима Милана Ђ. Милићевића, он, судски практикант Тодор Мијушковић из Прњавора и Александар Шушкаловић су се заносили идејом да изазову устанак у Босни и Херцеговини: „Нас тројица смо замишљали ни мање ни више, него да уредимо чете у Босни и Херцеговини и да отпочнемо четнички рат против Турака. Срећна младост! Што она може замислити то ни море не може понети!“ Због тога је Мијушковић отишао у Црну Гору да тражи посао учитеља, а Шушкаловић у Сарајево. Мијушковић се вратио из Црне Горе у Београд, а затим је и он отишао за Сарајево. Боравећи у Босни Мијушковић и Шушкаловић су почели да се повезују са ондашњим људима. Због подозрења османских власти Мијушковић је на крају био принуђен да пребегне у Србију, док је Шушкаловић остао и даље да ради у школи до 1857. У периоду од 1860. до 1863. Шушкаловић је поново био учитељ у Сарајеву. Након тога се вратио у Србију за стално. Преминуо је у Београду 25. септембра 1886. М. Ђ. Милићевић, *Успомене*, 199–204; В. Ђорђевић, *Успомене, Културне скице из друге половине деветанестог века, књига прва*, Нови Сад 1927, 7–23; М. Папић, *нав. дело*, 21, 82–85; СОПБ, I, бр. 27.

¹⁵⁵⁵ Владан Ђорђевић је направио хронолошку омашку у својим *Успоменама*, навевши да је у Сарајево отишао 1851, а не 1854. В. Ђорђевић, *Успомене*, 7–23; С. Рајић, *Владан Ђорђевић, биографија поузданог обреновићевица*, Београд 2007, 22–23; Ј. Јовановић Симић, *Владан Ђорђевић, Портрет неуморног ствараоца*, Београд 2020, 21.

¹⁵⁵⁶ С. Рајић, *Владан Ђорђевић*, 23.

Градачца, са препоруком митрополита зворничко-тузланског Агатангела.¹⁵⁵⁷ Београдски митрополит их је примио у интернат, пошто су имали уредна школска документа и били млади. Будући да су сва тројица била јако сиромашна, митрополит се обратио Министарству просвете, затраживши да им се обезбеди благодeјаније „равно као и осталим из суседних србских крајева“, то јест по три талира месечно, што је и одобрено.¹⁵⁵⁸

У току школске 1856/57. када су Чајкановић, Косановић и Ставрић добили благодeјаније, у интернату се поред њих тројице налазило још четворо благодeјанаца који су били уписани у Богословију школске 1855/56: Михајло Томић из Нове Вароши, Недељко Христић из Грачанице, Ђорђе Петровић из Бољанића и Сима Пејић из Требиња. Након завршетка школске 1856/57. Пејић је показао добар успех, док су Чајкановић, Косановић и Ставрић остварили „приличан успех у наукама“. Томић, Христић и Петровић су након две године школовања изгубили благодeјаније, због лошег успеха. Донета је одлука да буду упућени у манастир. Митрополит је сматрао да ће их годину дана проведених у манастиру „у читању, појању и сазнанију правила церковног“ успешније припремити за свештенике у њиховим местима. Исте године донета је одлука да се благодeјанци убудуће за време школског распуста шаљу у манастире, што би било корисније за њих и где не би имали трошкова.¹⁵⁵⁹

У току школске 1857/58. поред четворице благодeјанаца, благодeјаније је одобрено још шесторици младића, али двоје њих је одмах на почетку прекинуло школовање, тако да је укупно било осам благодeјанаца: Пејић, Чајкановић, Косановић, Ставрић, те новопримљени Василије Стефановић, познатији касније као Васа Пелагић, Илија Спасојевић, Никола Јовановић и Ђорђе Стојисављевић.¹⁵⁶⁰ Крајем 1857. благодeјанци су се уселили у општинску зграду која се налазила на Калемегдану, у близини Богословије, а у којој је могло да борави највише 12 богослова. Сви трошкове њиховог боравка, као и храна и благодeјаније, исплаћивани су из суме од 720 талира, која је одобрена на тражење митрополита. Следеће школске године због повећања броја благодeјанаца сума је повећана на 840 талира.¹⁵⁶¹

Сви благодeјанци, изузев Јовановића и Спасојевића, који су прекинули школовање, завршили су сва четири разреда Београдске богословије. Пејић је завршио Београдску богословију 1859. и убрзо након тога је постао учитељ у Мостару.¹⁵⁶² Чајкановић, Косановић и Ставрић успешно су окончали школовање у јуну 1860. године. Одобрено им је по 10 дуката за путни трошак, тако да су се преко лета вратили својим кућама.¹⁵⁶³ Васа Пелагић и Стојисављевић завршили су школовање у јуну следеће године и такође су добили по 10 дуката за путни трошак.¹⁵⁶⁴ Тако је крајем педесетих и на самом почетку шездестих година XIX века

¹⁵⁵⁷ Чајкановић и Косановић су имали по седманаест година, али је Чајкановић завршио основну школу и први разред реалне школе, док је Косановић завршио само три разреда основне школе у Сарајеву. Ставрић је имао шеснаест година и завршио је основну школу у Тузли. ДАС, МПс-П, 1856, Ф VI, Р 59; 1858, Ф II, Р 125; СОПБ, I, бр. 27, 51; *Босанска вила*, бр. 1, 16/28. децембар 1885.

¹⁵⁵⁸ СОПБ, I, бр. 27, 51.

¹⁵⁵⁹ ДАС, МБ, 1857, 625; МПс-П, 1858, Ф II, Р 125; СОПБ, I, бр. 51, 58.

¹⁵⁶⁰ Василије Стефановић (16 година) и Илија Спасојевић (18) из Жабара у Босни завршили су два разреда гимназије у Београду, Стефановић са добрим, а Спасојевић са врло добрим успехом. Обојица су били сирочад, тј. без оца и мајке. Никола Јовановић из Обудовца у Босни завршио је први разред гимназије у Београду са врло добрим успехом, док се Ђорђе Стојисављевић (19) из Дубраве у Херцеговини школовао у манастиру Житомислићу. Што се тиче два благодeјанца који су одмах прекинули школовање и вратили се својим кућама, треба рећи да је реч о Сави Лазаревићу (20) из Присоја у Васојевићима и Спасоју Илићу (20) из Дугог Поља у Босни. Обојица су били сирочад и завршили су четири разреда основне школе у Београду са одличним успехом. ДАС, МПс-П, 1858, Ф II, Р 125; СОПБ, I, бр. 51, 58.

¹⁵⁶¹ ДАС, МБ, 1857, 625; 1858, 52, 723; МПс-П, 1858, Ф II, Р 125; ГИМН, П/1, бр. 133; СОПБ, I, бр. 51, 58.

¹⁵⁶² ДАС, МПс-П, 1859, Ф X, Р 97; СОПБ, I, бр. 143; В. И. Војводић, *Из књижевне историје и просвете*, 69.

¹⁵⁶³ ДАС, МБ, 1860, 727; ПО, к. 14, бр. 96; МПс-П, 1860, Ф V, Р 777.

¹⁵⁶⁴ В. Грујић, *Културне везе Београда са Босном и Херцеговином*, 86; В. И. Војводић, *Из књижевне историје и просвете*, 69–70.

Београдску богословију завршило шест благодејанаца из Босне и Херцеговине који су временом постали истакнути просветни и национални радници.¹⁵⁶⁵

На крају треба поменути два благодејанца из Старе Србије, Стојка Аћимовића и Настаса Крстића. Аћимовић је рођен у Скопљу 1837. године. У Београд је дошао 1851. године. У периоду од 1852. до 1857. завршио је четири разреда основне школе и први разред гимназије. После више молби које је упутио Министарству просвете одобрено му је благодејаније, које је примао у завршном разреду основне школе и првом разреду гимназије. Због позива његових суграђана да буде учитељ у Скопљу није наставио даље школовање, већ је крајем 1857. отишао из Србије. У Скопљу је предавао из српских уџбеника и отворио је први разред гимназије, односно продужену основну школу.¹⁵⁶⁶ Крстић је рођен у Тетову 1840. године. У периоду од 1853. до 1862. завршио је у Београду основну школу и пет разреда гимназије. Од 1859, на његову молбу, било му је одобрено благодејаније. Почетком 1862. вратио се у свој родни крај, где је постављен за учитеља. Исто, као и Аћимовић, радио је по српским уџбеницима.¹⁵⁶⁷

Током 40-их и 50-их година XIX века у Кнежевини Србији се школовао велики број младића из суседних османских провинција. Крајем 40-их година највише је било благодејанаца из Бугарске, а само два Србина из Васојевића. Од почетка 50-их година почео је постепено да се повећава број благодејанца, а највише их је било из Босне и Херцеговине.

¹⁵⁶⁵ Довољно је само поменути Васу Пелагића, Саву Косановића и Илију Ставрића. Васо Пелагић, који је имао 20 година, када је завршио Београдску богословију, увео је модерну наставу у основној школи у Брчком у складу са наставним планом и програмом Србије, те је имао истакнуту улогу у отварању Бањалучке богословије 1866. Сарађивао је са српском владом (опширније о његовој делатности: В. И. Војводић, *Из књижевне историје и просвете*, 70–72; В. Грујић, *Културне везе Београда са Босном и Херцеговином*, 94–96; Р. Бесаровић, *Васо Пелагић*, Сарајево 1969³).

Хаџи Сава Косановић је био учитељ у Мостару и Сарајеву и повереник српске владе. Замонашио се на Илиндан 1872. у Сарајеву. У периоду од 1881. до 1885. био је дабро-босански митрополит. Због сукоба са аустроугарским властима дао је оставку на положају митрополита. Преминуо је 26. фебруара 1903. (*Босанска вила*, бр. 1, 16/28. децембар 1885; бр. 3, 15/27 фебруар 1903; В. И. Војводић, *У духу Гарашиновићевих идеја*, 30, 36, 39, 318–320).

Илија Ставрић, који је после Београдске богословије завршио и Духовну академију у Кијеву (1865), био је учитељ у Призрену, а затим наставник и ректор Призренске богословије. Често је слао извештаје српској влади о стању у Призрену и околини. Преминуо је у Призрену 1879. од великих богиња. Сахрањен је у призренској цркви Светог Ђорђа (П. Костић, *Листићи из даље и ближе прошлости*, приредили А. Новаков и У. Шешум, Нови Сад – Призрен 2017, 71–73; А. Марковић Новаков, *Православна српска богословија у Призрену (1871–1912)*, Београд 2011, 195–196).

¹⁵⁶⁶ Стојко Аћимовић је био учитељ у Скопљу од 1858. до 1860, а затим у Тетову до 1862. Аћимовић је у Тетову такође радио по српским уџбеницима. Године 1862. у Тетову је први пут прослављен Свети Сава као школски патрон. У периоду од 1862. до 1864. био је учитељ у Призрену. Учитељ у Тетову је поново био од 1865. до 1868, а затим у селима Лешок и Клисури. Током 70-их и 80-их година у више наврата је опет био тетовски учитељ. Преминуо је 16. јула 1898. у Тетову. ГИМН, I/II, бр. 249, 277; II/I, бр. 50, 58, 62, 122, 301, 329, 334, 336, 410, 420; II/II, бр. 70, 86, 250, 259, 262, 287; *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том III, књига I (1868–1873)*, приредио К. Цамбазовски, Београд 1983 (= ГИМН, III/I), бр. 205, 233, 270, 285, 306; СОПБ, I, бр. 179; АСАНУ, ЈР, XII/7–447, 448, 463; *Цариградски гласник*, бр. 35, 27. август / 8. септембар 1898; Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике*, 114–116, 137–138, 141, 374, 378, 424, 425.

¹⁵⁶⁷ Настас Крстић је био учитељ у Тетову у периоду од 1862. до 1863, а не од 1859. до 1860, како погрешно наводи Ј. Хаџи Васиљевић. Након тога је био учитељ у Призрену (1863–1868), а затим поново у Тетову (1868–1872). Крстић је од 1868. добијао плату од Одбора за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини. Оженио се 1871. године, те је његова жена Ленка Ђалић, односно Крстић, исте године постала учитељица у Тетову и добијала је плату од Одобра. Већ следеће године Настас и Ленка су због претње Арнауца премештени за учитеље у Лесковцу, где су остали до 1876. Поменуте године Арнаути су заклали Настасовог брата, због чега је Настас побега са породицом у Србију. После завршетка ратова за независност и ослобођење (1876–1878), Настас и Ленка Крстић су поново постављени за учитеље у Лесковцу, где су стекли пензију. ГИМН, I/II, бр. 319; II/I, бр. 108, 121, 277, 333; III/I, бр. 52, 83, 131, 165, 194, 196, 205, 233, 270, 288; III/II, бр. 60, 128, 184, 227, 232; АСАНУ, ЈР, XII/7–447, 448, 463; *Просветни гласник*, св. X, 1/13. октобар 1880, 355; Ј. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике*, 137, 141, 378, 400, 424–425.

Треба истаћи да су младићи из суседних османских провинција добијали благодетије на основу њихових молби или молби њихових црквено-школских општина. Самим тим није била реч ни о каквој културно-просветној пропаганди Србије у складу са *Начертанијем*! Неуморни Милан Ђ. Милићевић је забележио у својим успоменама да је слушао од старијих чиновника да је идеја о давања благодетија питомцима из Турске потекла од Илија Гарашанина и Јована Мариновића.¹⁵⁶⁸ Због тога би требало на овом месту рећи да су свакако Гарашанин и Мариновић подржавали стипендирање младића из околних османских провинција, чему у прилог сведочи чињеница да су Јевта и Јосиф Поповић и Саватије Делић примљени у Београдску богословију након Гарашаниновог усменог налога и да су на почетку примали издржавање из суме ванредних трошкова Министарства унутрашњих дела. Ипак, и поред тога, у расположивим изворима нисмо нашли других примера, те се, опет понављамо, не може говорити ни о каквом планском школовању српских младића из суседних османских провинција.

Важно је нагласити да иако није било никакве културно-просветне пропаганде, школовањем питомаца из Босне и Херцеговине и Старе Србије ширио се утицај Србије у наведеним областима. Наиме, након школовања у Србији благодетијанци би се враћали у свој родна места, где су добијали учитељску службу. Наставу су организовали у складу са планом и програмом школа у српској кнежевини и радили су по српским уџбеницима. Поменимо само просветну делатност Петра Србића и Симе Пејића у Мостару, Нићифора Дучића у Житомилићу, Саве Косановића у Мостару и Сарајеву, Илије Ставрића у Призрену, Васе Пелагића у Брчком и Бања Луци, Стојко Аћимовић и Настас Крстић у Скопљу, Тетову и Призрену. Школовањем српских младића из Босне и Херцеговине и Старе Србије неплански се припремао терен за систематизовану културно-просветну пропаганду коју ће од 1868. спроводити Одбор за српске школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини.

Сиротиња се у Турској узбунила

Реформе султана Махмуда II и Абдул Мецида нису довеле до значајнијег побољшања положаја хришћана у Османском царству. Хришћани који су живели у османским провинцијама које су се налазиле у суседству Кнежевине Србије, почели су од 1833. све чешће да исказују бунтовничко расположење. Аутономна Кнежевина у којој су сељаци били власници своје земље представљало је привлачано средиште за околне хришћане. Француски конзул у Београду Ахил Кодрика приметио је 1842. да Срби из Нишког санџака не могу да схвате зашто морају да подносе „јарам који свирепост, разврат и грамзивост једне шаке Турака чини сваким даном све тежим, док у суседству [у Србији – прим. А. С.] други део тог истог народа ужива у миру плодове свог рада, без бојазни за безбедност своју и своје деце, под заштитом једне националне владе“.¹⁵⁶⁹

Првих година након стицања аутономије српске кнежевине избило је више хришћанских побуна у Нишкој (1834–1833), Пиротској (1836), Белоградичкој (1836) и Берковачкој кази (1836, 1837). Циљ побуњеника је био присаједињење Кнежевине Србији. Кнез Милош је био упознат са припрема поменутих побуна, због тога што су побуњеници тражили подршку Србије. Упознат са тешким положајем Срба и Бугара, али и свестан да не сме да угрози аутономију Србије¹⁵⁷⁰, српски кнез није подстицао побуне, већ их је примиривао

¹⁵⁶⁸ М. Ђ. Милићевић, *Успомене*, 207–208.

¹⁵⁶⁹ В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 21; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 17–21.

¹⁵⁷⁰ У историографији је истакнуто да је након стицања аутономије одговорност српских владара и државника постала велика, због тога што је требало водити рачуна да се стечена аутономија ничим не угрози, већ да постане основа на којој ће израсти независна српска држава, која ће бити кадра да у догледно време поведе борбу за ослобођење и уједињење српског народа. С. Рајић *Спољна политика Србије*, 8–9.

у садејству са османским властима. Важно је нагласити да кнез није одрицао уточиште хришћанским избеглицама и да је радио код османских власти да се поправи положај околних хришћана.¹⁵⁷¹ Кнез Милош је био упознат и са припремама поп Јовичине буне у Дервентској кази (1834). После брзог слома побуне пружио је уточиште избеглим вођама.¹⁵⁷² Након абдикације кнеза Милоша српска влада је наставили кнежеву политику према побунама хришћана у суседним османским провинцијама.

Убрзо након прокламовања Гилханског хатишерифа Висока Порта је настојала да отпочне са спровођењем танзиматских реформи. Међутим, показало се да је објављивање реформског акта довело до незадовољства како муслиманских, тако и хришћанских поданика Османског царства. Главне кривце за прокламовање реформе муслимани су видели у немуслиманским поданицима Царства. Претећи став муслимана посебно је узнемирио хришћане у европском делу османске државе. Суочени са претњама муслимана, али и са злоупотребама провинцијских органа власти, које су се огледала у насиљима сваке врсте и прекомереном опорезивању, хришћани су се припремали да отпочну борбу за измену свог несносног положаја.¹⁵⁷³ Побуне се припремане широм европске Турске, али на основу расположивих извора и литературе није могуће утврдити да ли је планиран једновремени устанак и да ли су организатори били повезани.

Крајем 1839. у Грчкој је откривено тајно друштво – православна хетерија, чији су оснивачи били пуковник Никитас Стамелопулос и гроф Георгиос Каподистрија, најмлађи брат првог грчког председника Јоаниса Каподистрије. Циљ друштва је био припрема устанка против османске власти у Епиру, Тесалији и Егејској Македонији и довођење на престо православног владара уместо римокатоличког краља Отона I, уз руску подршку.¹⁵⁷⁴ Млади босански фрањевци су били укључени у припрему устанка на територији Босанског ејалета, који је требало да избије у лето 1840. године. У припрему устанка је био укључен и Јован Јовановић из Чертова у Јужној Угарској, који је безуспешно тражио помоћ и подршку руског конзула Вашћенка.¹⁵⁷⁵ Подстицаји за устанак у Босанском ејалету су долазили и од египатског Мехмед Али-паше, који је тиме хтео да олакша свој положај у борби са Османским

¹⁵⁷¹ *Алексинац и околина*, бр. 64, 65, 68, 92, 97; *Мемоари Стефана Стевче Михаиловића*, 99–100; М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 36–47, 183–216; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Белоградичка buna*, *Историјски часопис* 3 (1952), 131–140; *Кнез Милош и Источна Србија*, 174–206; *Јужнословенски народи у Османском царству*, 135–144; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 411–413; С. Андрејевић, *Нишке буне. Ослободилачки покрети од 1833. до 1842. године*, Ниш 2003, 15–52; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић*, 80–84; У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 242–243, 260–261; С. Недељковић, *Национални и аграрни покрети Срба у североисточним областима Старе Србије од 1835. до 1842. године*, *Српске студије* 8 (2017), 74–78.

¹⁵⁷² Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 408–409; *Поп Јовичина buna*, ур. С. Тутњевић, Београд 2007.

¹⁵⁷³ Ситуација је била додатно погоршана неродним годинама (1838, 1839), због чега је 1840. године дошло до повећања цена животних намерница и несташнице хране. Из тога разлог се јавило незадовољство које је прерасло у разбојништво, чиме је дошло до повећавања несигурности на саобраћајним комуникацијама. ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 56, И. Момировић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 9/21. март 1840; Ф IV, Р 209, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 1/13. април 1840; П. Марковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 25. април / 7. мај 1840; МФ–П, Р 12, С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 13/25. април 1840; Р. Ромић – Попечитељству финансија, Алексинац, 13/25. мај 1840; С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 12/22. јун 1840; МИД–И, 1840, Ф I, Р 216, Попечитељство иностраних дела – Начелствима Окружја ужичког, чачанског, крушевачког и алексиначког, Крагујевац, 27. новембар / 9. децембар 1840; *Стари српски записи и натписи*, V, бр. 9234; *Неколико старих српских записа и натписа*, објавио Т. Р. Ђорђевић, *Старинар: орган Српског археолошког друштва* (1908), бр. XVI; СНН, бр. 11, 11/23. фебруар 1840; бр. 16, 29. фебруар / 12. март 1840; бр. 39, 19/31. мај 1840; бр. 41, 26. мај / 7. јун 1840; бр. 55, 11/23. јул 1840; НС, бр. 30, 27. јул/8. август 1840.

¹⁵⁷⁴ В. Jelavich, *The Philorthodox Conspiracy of 1839, A Report to Metternich*, *Balkan Studies* 7/1 (1966), 89–102.

¹⁵⁷⁵ Босански валија Мехмед Салих Веџихи-паша је ушао у траг завери, тако да је подизање побуне било спречено, док су Јовановића ухапсиле аустријске власти. Љ. Doklestić, *О рокијаји устанка у Bosni 1840*, 18–24; Р. Љушић, *Руски конзул Вашћенко о приликама у Босни и Херцеговини крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века*, *Историјски часопис XXIX–XXX* (1983), 334–335.

царством.¹⁵⁷⁶ Српске власти су у пролеће 1840. осујетиле покушај Манче Пуниног, вође Берковачког устанка (1836) да изазове побуну у Берковачкој и Пиротској кази.¹⁵⁷⁷

Срби који су живели у околним османским провинцијама тражили су помоћ и подршку од српске владе. Двадесет и четвртог септембра 1839. Срби из пограничних села Нишке казе предали су Алексиначком окружном начелству молбу за српску владу, жалећи се на зулуме и прекомерно опорезивање. Пошто се захтевали од окружног начелника да их посаветује, начелник им је, у складу са званичном политиком владе, рекао да не изазивају побуну, помоћи Србије да се не надају и да се повинују својим властима. Убрзо након тога житељи нишког села Крупца рекли су пограничном буљукбаши „да више воле да изгину на нашем плоту, него да трпе угњетанија која им Турци причињавају“.¹⁵⁷⁸ Срби и Турци из Сребреничке казе жалили се директору Љубовијског карантина да не могу више да трпе зулуме сребреничког мутеселима Рустем-бега Хасанпашића, који их прекомерно опорезује: „Гди се самовласни арачлија уклони, онде се одма порезција појави, а када тај своје покупи, онда настану необуздане субаше десетак купити, на сваку оку сена 10 пара, а на оку жита по грош и т. д.“ Због тога су многи били принуђени да се раселе по другим казама, а они коју су остали распродају „са сузама“ своје имање у бесцење да би себе откупили. Ако су овако настави, заклели су се да ће сви пребећи у Србију: „Тако нам Дина и Амана и драгога Бога који нас је алк учинио, ако летос онако мала вода буде, као што је била прошлог лета, све топове да наместите на обалу Дрине опет ће све листом и Турчин и Србин на вашу страну силом нагрнути, па макар и десети из воде не изашао“.¹⁵⁷⁹

У мају 1840. на састанку Василина чесма долазили су кметови из Сјеничке казе и тражили да им се помогне у храни и џебани, зато што народ не може више да трпи турске зулуме, већ хоће да се брани од зулума. Због тога су у Крагујевац били упућени сјенички трговци Никола Филиповић и Богдан Николић, који су предали српском кнезу „прошеније у име избавленија од турског ига“ српског народа из Новопазарске и Сјеничке казе. Трговцима је одговорено „да се помоћи од Србије не надају, и да се узму у памет, јер ако их што буде постигло да себи то припишу“.¹⁵⁸⁰ Поменути трговци су убрзо након тога, због претње смрћу од стране османских власти које су сазнале за њихов поступак, били принуђени да пребегну у Србију, где им је пружено уточиште. Било им је дозвољено да одлазе на српску границу, где су се на састанку Василина чесма састајали са својим земљацима. Крајем 1840. обратили су се српском кнезу са молбом да им се дозволи да преселе своје фамилије у Србију због безбедности, што им је одобрено.¹⁵⁸¹

¹⁵⁷⁶ Р. Љушић, *Руски конзул Ваићенко о приликама у Босни и Херцеговини*, 332–333.

¹⁵⁷⁷ Манча Пунина је након неуспешног устанка у Берковачкој кази пребегао у Србији. Живео је у Њуприји до 1840. године. Заједно са Ристом Цоловићем и Симоном Крстићем, који су такође живели у Њуприји, намеравао је да подигне устанка, али је у томе осујећен. Сва тројица су ухапшена 26. маја 1840. и истог дана су предата Окружном суду у Њуприји. Манча је осуђен на шест месеца затвора и телесну казну од 70 удараца штапом, а остала двојица на тромесечну казну затвора и телесну казну од по 50 удараца штапом. У расположивој грађи нисмо пронашли више података о наведеном случају. ДАС, МУД–П, 1840, Ф XII, Р 113.

¹⁵⁷⁸ ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 50, П. Радојковић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 24. септембар / 6. октобар 1839.

¹⁵⁷⁹ ДАС, МУД–С, 1840, Ф II, Р 26, Д. Радљевац – Попечитељству унутрашњих дела, Љубовија, 11/23. април 1840; МИД–И, 1840, Ф I, Р 90, Б. Прогић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 2/14. мај 1840.

¹⁵⁸⁰ ДАС, МУД–С, 1840, ДП, бр. 778, 838; МИД–И, 1840, Ф I, Р 90, Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 14/26. мај 1840; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. мај / 1. јун 1840; МУД–С, 1840, Ф VI, Р 509, Н. Филиповић, Б. Николић – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 18/30. децембар 1840; М. Jagodić, *Failed Conspiracy*, 42.

¹⁵⁸¹ ДАС, МУД–С, 1840, Ф VI, Р 509, Н. Филиповић, Б. Николић – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 18/30. децембар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Крагујевац, 31. јануар / 12. фебруар 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Мокрогорском карантину, Крагујевац, 31. јануар / 12. фебруар 1841; М. Jagodić, *Failed Conspiracy*, 42.

Крајем 1840. у Крагујевац је боравио Димитрије Арсенијевић, настојатељ манастира Гориоча у метохијском селу Истоку и овлашћени представник српског народа у том крају. Арсенијевић је кренуо у Цариград да се жали султану и Порти на зулуме које подноси српски народ. Због тога је тражио помоћ и подршку српске владе. Министарство иностраних дела је представило случај београдском мухафизу Мехмед Ђамил-паши, који наредио београдском кадији да настојатељу изда путне исправе, због тога што је реч о турском поданику. Српском капућехаји је наложено да га по доласку посаветује, упути коме да преда молбу и препоручи руском посланству. Поред тога, српска влада је обезбедила настојатељу путни трошак од 20 дуката.¹⁵⁸²

Нишки устанак

У току 1840. и почетком 1841. српском кнезу су стизале молбе и апели Срба из Нишког санцака, у чему је највећи удео имао свештеник Ђорђе Стојковић из села Градње у Лесковачкој кази. Због турских зулума Стојковић је био принуђен да заједно са својим земљаком Станком Јовановићем пребегне у Србију у априлу 1840. године.¹⁵⁸³ Већ следећег месеца српском кнезу је послата непотписана молба Срба из Лесковачке казе, у чијем састављању је по свој прилици имао удела свештеник из Градње. Угњетавани лесковачки Срби су молили кнеза да обавести султана о несносним зулумима које трпе.¹⁵⁸⁴ У јесен исте године поп Ђорђе је доставио српској влади у писаној форми детаљан опис зулума у једанаест села Лесковачке и Прокупачке казе. Влада је документ послала Герману у Цариград. Герман је требало најпре са случајем да упозна руског посланика Титова, па након тога да се обрати Мустафа Решид-паши и објасни му да ће хришћани у Нишком санцаку ускоро бити доведени „до очајања“.¹⁵⁸⁵

У времену када су Герману дате инструкције, већ су се увелико одвијале припреме за устанак у Нишком санцаку. Парох Ђорђе је био главни организатор устанка. За време боравка у Србији често је одлазио до Алексиначког карантина, где се састајао са истакнутим Србима из Нишке и Лесковачке казе, од којих посебно треба поменути трговце Милоја Јовановића из Каменице, Станка Атанацковића Бојацију из Власотинца и Николу Коцу Цветковића из Лесковца. Српска влада је била детаљно упозната са припремом устанка, а завереници су се често састајали у присуству алексиначког окружног начелника Петра Радојковића. Почетком 1841. поп Ђорђе се састао са кнегињом Љубицом, која му је наводно саветовала да јој најпре достави потписане молбе и жалбе, те да тек након тога отпочну побуну.¹⁵⁸⁶

Барон Ливен, који је боравио Србију због повратака изгнаних уставобранитеља, примио је у Крагујевцу крајем марта 1841. депутацију Срба из Нишког санцака на челу са попом

¹⁵⁸² ДАС, МИД–И, 1840, Ф II, Р 33, Д. Арсенијевић – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 8/20. новембар 1840; Попечитељство иностраних дела – К. Стојановићу, Београд, 19. новембра/1. децембар 1840; К. Стојановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. новембар/5. децембар 1840; Попечитељство иностраних дела – Ј. Герману, Крагујевац, 27. новембар/9. децембар 1840; Р. Љушић, *Вујкина врата. Хроника подгорског села Исток, први део*, Београд 2011, 47–48; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 27.

¹⁵⁸³ ДАС, МУД–С, 1840, ДП, бр. 604.

¹⁵⁸⁴ „Ако знате Бога и светога, турске муке нама одолеше, већ више не можемо трпети турски зулум! Робје доста бесмо, турски зулум не можемо више трпети; молимо тебе светли господару, молимо и ногу ти љубимо и дугачку светлу руку, Бог да поклони и нас на твоју светлу руку, и ти за нас милостив да бидеш, и на светлога цара да покажеш, како нам Турци досађују, како Турци на Бога не гледају, нашу веру и закон рДАСтурише, не ни давају у цркву да идемо, Бога да молимо, не ни дају празник да пропразнујемо, ни па да се веселимо; ако дође велик празник Турци нас сас пушке на црквена врата чекају, и гледају која је девојка полепа; они гу узнеју силом те га потурчују, и ми шта да чином? Земља тврда, а небо високо...“ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, 48–49.

¹⁵⁸⁵ НБС, ГЈ, Р 558/V/12; *Алексинац и околина*, бр. 233.

¹⁵⁸⁶ ДАС, МИД–И, 1840, Ф II, Р 22, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крагујевачког, Крагујевац, 13/25. октобар 1840; НБС, ГЈ, Р 558/V/, 12; *Алексинац и околина*, бр. 233; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 22–24; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 159–160; С. Андрејевић, *нав. дело*, 65–74; М. Jagodić, *Failed Conspiracy*, 45–46; *Србија и Стара Србија*, 110–111.

Ђорђевић. Ливен је саветовао депутатима да своју жалбу доставе Порти преко посебних изасланика и обећао им да ће им у томе Русија пружити подршку.¹⁵⁸⁷ Руски барон је имао сазнања да се устанак припремао и на територији Приштинског и Призренског санџака. Његова сазнања углавном се слажу са информацијама које је добио нишки Мустафа Сабри-паша, коме је неименовани шпијун открио све о припремању устанка. Према сазнањима нишког паше устанком је требало да буде обухваћено подручје око Ниша, Призрена, Скопља, Ђаковице, Пећи и Новог Пазара. Према новијим истраживањима у организацији устанка је највероватније учествовао самозвани кнез Никола Васојевић Радоњић, као и његов синић Никола Ивановић Васкјевич, чији је псеудоним највероватније био Васо Кепа, то јест Мали Васо. У организацији устанка су учествовали и помињани приштински трговац Василије Ђорђевић и поп Михаило Бачанин. Учешће Марка Аврамовића Вучитрнца, чија је улога до сада била пренаглашена у изворима и литератури, врло је дискутабилно, због тога што је реч и човеку склоном криминалу и преварама. Аврамовић је наглашавао своју водећу улогу у организацији побуне, али за то нема потврде у другим изворима.¹⁵⁸⁸ Постоји могућност да је у организацију устанка био укључен и Михаило Миша Стојановић из Врања.¹⁵⁸⁹

Због тога што је нишки паша сазнао све о припреми устанка завереници су, плашећи се одмазде, одлучили да што пре подигну побуну. Алексиначки окружни начелник је имао 13. априла 1841. поуздане информације да ће убрзо доћи до побуне у Нишкој кази. Четири дана касније Голуб Игњатовић из нишког села Горњи Матејевац обавестио је грамадског цариника да је тог дана отпочела побуна „против зулумћара због данка“.¹⁵⁹⁰ Устанак је захватио Нишку, Пиротску и Лесковачку казу, али није дуго потрајао јер су устаници било слабо наоружани и неорганизовани. Већ 25. априла побуна је била угушена у крви од стране Арнаута, које је ангажовао Мустафа Сабри-паша. Уследиле су масовне репресалије, а народ нишких, пиротских и лесковачких села потражио је спас пребегавањем у Србију.¹⁵⁹¹

После избијања Нишке буне лесковачки и видински паша су предузели хитне мере да спрече могуће избијање побуне на њиховим територијама, па је због тога дошло до спречавања устанка у Прокупачкој и Берковачкој кази. Новопазарски мутеселим је издао наређење да се утврди новопазарска тврђава и затражио је од босанског валије да му пошаље појачање у

¹⁵⁸⁷ Важно је истаћи да су се припреме за устанак одвијале у време Друге египатске криза (1839–1841) и када је истицао Ункјар-Искелесијски уговор, којим је Русија губила утицај који је остварила у Османском царству 1833. године. Немири хришћана на Балкану били би добродошли, због тога што би Русија показала Порти да контролише хришћане у европском делу Царства, те самим тим и османске провинције у Европи. Руски канцелар гроф Неселроде није био за изазивање немира, због тога што је био свестан да Русије не би могла да заштити хришћане од турских репресалија које би уследиле у случају устанка.

¹⁵⁸⁸ М. Jagodić, *Failed Conspiracy*, 42–59; *Србија и Стара Србија*, 109–114; *Марко Аврамовић: прилог биографији од 1834. до 1855.* Српске студије 11 (2020), 52–69.

¹⁵⁸⁹ Михаило Миша Стојановић је био опуномоћени представник хришћана из Врањске казе. Крајем 30-их година XIX века је био у Цариграду, где је подносио тужбе против врањског мудира Хусејин-паше. Почетком јуна 1841. године пребегаво је у Србију преко Пандирала, што нам је дало основу да изнесемо претпоставку да је имао одређену улогу у припреми устанка. ДАС, МФ–П, 1841, Ф V, Р 379, С. Милисављевић – Попечитељству финансија, Пандирало, 22. мај / 3. јун 1841.

¹⁵⁹⁰ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 53, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 1/13. април 1841; МФ–П, 1841, Ф V, Р 379, А. Милосављевић – Попечитељству финансија, Грамада 5/17. април 1841.

¹⁵⁹¹ У турској историографији се као главни узрок побуне наводе пореско питање, односно вергија и злоупотребе провинцијских власти. Према резултатима турске историографије повећање вергије је узроковало побуну. Турски историчари су исправно закључили да је побуна била припремана, али им детаљи припреме нису били познати. *Грађа за историју Нишке буне у 1841. години*, приредио Д. Трајковић, Лесковачки зборник X (1970), бр. 1–26; *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 148–149; Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, С. 7, İstanbul 1999, 1170–1174; Н. İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, 28–33; *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, 623–690; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 152–159, 164–165; А. Uzun, *Tanzimat ve sosyal direnişler: Niş isyanı üzerine ayrıntılı bir inceleme (1841)*, İstanbul 2002, 44–48; М. Осmani, *нав. дело*, 97–99; С. Андрејевић, *нав. дело*, 75–115; С. Недељковић, *Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године*, Зборник радова. Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку (поводом 170 година од избијања Нишке буне), гл. и одг. ур. Р. Виденовић, Ниш 2011, 21–22.

оружју и муницији, плашећи се да не избије побуна Срба у околини Новог Пазара. Крајем априла и почетком маја вршено је разоружавање Срба на Копаонику.¹⁵⁹² Предузете мере османских власти, брзи слом Нишке буне, репресалије које су након тога уследиле и изостанак учешћа Србије утицали су да се устанка не прошири и на остале околне територије.¹⁵⁹³

Кнез Михаило је 22. априла издао Прокламацију, којом је саопштио да су се побунили хришћани у Нишком санџаку „против Турака из тих крајева које називају зулумћарима“. Кнежевом прокламацијом Србија је званично изразила неутралност, а народу је скренута пажња да никако не узима учешће у побуни.¹⁵⁹⁴ Истог дана кнез је обавестио министра иностраних дела Рифат-пашу да је сазнао од српских пограничних органа власти да су се побунили хришћани у Нишком санџаку, па да је због тога предузео мере предострожности да се одржи ред и мир на граници и издао Прокламацију да се нико из Србије не умеша у побуну. Пограничним начелствима издао је званични налог да не дају прибежиште у Србији никоме са побуњеног подручја, једино онима који буду тражили уточиште ради спасавања живота. Предузете мере биће не снази док не стигне одлука Високе Порте, писао је српски кнез. Писмо сличне садржине упутио је и нишком паши.¹⁵⁹⁵

Поводом побуне у Нишком санџаку кнез је одлучио да пошаље у погранично подручје два државна саветника – Милету Радојковића и Стефана Стојановића. Стојановићу је одређено да надзире пограничну линију Крајинског и Црноречког, док је Радојковићу дат надзор над пограничном линијом Гургусовачког, Алексиначког и Крушевачког округа. Њихов задатак је био да се по доласки на терен известе од пограничних српских власти, које су им биле потчињене, колико се немир распрострео и које су мере предузете. У случају да Срби или Турци затраже прибежиште у Србији, то им је требало омогућити, али да се одмах по преласку границе разоружају и подвргну карантинском периоду. Поводом хришћанских збегова који су већ прешли у Србију имали су налог да ступе у преписку са пограничним османском властима и саопште им да би се прибежиште дало и Турцима, ако би то затражили. У случају напада на српску границу одмах ће уследити оружани отпор. Поред тога, у преписци са османским властима је требало истаћи да је пружено уточиште хришћанима коју су се побунили против зулума, а не против султана.¹⁵⁹⁶

Радојковић је одмах по доласку у Алексинац упутио захтев подређеним окружним начелствима да му пошаљу детаљне извештаје о предузетим мерама за утврђивање границе, пребеглим лицима и стању у Нишком санџаку. Пошто је добио извештаје окружних начелника издао је наређење да се утврди караула на Суповцу и тамо пошаље појачање од 100 људи.

¹⁵⁹² ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 20, И. Павић – Начелству Окружја крушевачког, Суповац, 19. април / 1. мај 1841; Ф VIII, Р 68, М. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 21. април / 3. мај 1841; Ј. Протић – М. Радојковићу, Гургусовац, 25. април / 7. мај 1841; С. Прокић – П. Лазаревићу, Крушевац, 26. април / 8. мај 1841; С. Прокић – М. Радојковићу, Крушевац, 26. април / 8. мај 1841; С. Стојановић – М. Радојковићу, Зајечар, 30. април / 12. мај 1841; П. Лазаревић – М. Радојковићу, Крушевац, 10/22. мај 1841; Ф VII, Р 5, Ј. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 30. април / 12. мај 1841; Ж. Давидовић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 30. април / 12. мај 1841; Ф VIII, Р 120, А. Нешковић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 4/16. јул 1841; Z. Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek. Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum*, Ankara 2010, 75.

¹⁵⁹³ „Остала раја у Румелији, дознавши како су ови страдали; како им Србија није хтела да помогне; како Европа неће моћи ни да чује за њихов устанак, и како су Турци свуда на опрезу, остаде на миру.“ *Рашид-беја историја чудноватих догађаја*, 150.

¹⁵⁹⁴ НС, бр. 15, 12/24. април 1841.

¹⁵⁹⁵ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 11, кнез М. М. Обреновић – Садик Рифат-паши, Београд, 10/22. април 1841; кнез М. М. Обреновић – Мустафа Сабри-паши, Београд, 10/22. април 1841.

¹⁵⁹⁶ ДАС, МУД–П, 1841, Ф IX, Р 21, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. април 1841; Попечитељство унутрашњих дела – М. Радојковићу, Београд, 11/23. април 1841; Попечитељство унутрашњих дела – С. Стојановић, Београд, 11/23. април 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја крајинског, црноречког, гургусовачког, алексиначког и крушевачког, Београд, 13/25. април 1841; Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 20. април / 2. мај 1841; Ж. Давидовић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 21. април / 3. мај 1841.

Крушевачком окружном начелнику је наредио да изађе на границу, а начелницима Бугар-моравског среза и Гургусовачког округа да повећају број пограничних стражара. Поводом хајдучке чете која је прешла из Србије у Нишки санџак, а под предводништвом одбеглог робијаша Стефана Стрељића Цеке,¹⁵⁹⁷ издао је наређење да хајдуке похватају, ако се буду кретали у близини српске границе.¹⁵⁹⁸ Што се тиче пребеглих хришћана наређено је да се по преласку у Србију удаље најмање један сат у унутрашњост, разоружају и подвргну седмодневном карантинском периоду, а након тога да се распореде по околним селима. Српска влада је одредила суму од 25.000 чаршијских гроша за издржавање сиромашних бегунаца.¹⁵⁹⁹ У периоду од 24. априла до 7. јуна 1841. у Србију је пребегло 1.648 фамилија, односно 11.223 људи који су са собом превели 58.477 грла крупне и ситне стоке.¹⁶⁰⁰

У складу са налогом Министарства унутрашњих дела Радојковић се обратио Мустафа Сабри-паши. Обавестио га је да су збегови који су унутра српске границе разоружани и стављени под стражом, тако да више нико од њих неће моћи да прелази на територију Нишког санџака. Страже на граници су повећане да би се онемогућио прелазак ван назначених места. Тражио је од паше да садејствују у гоњењу хајдучких чета и да заједнички раде да се што пре успостави безбедност на Цариградском друму, те да му због тога пошаље једног свог човека. Паша се правдао да не може да пошаље своје људе због хајдука који су нарушавали јавну безбедност. Радојковић му је одговорио да се хајдуци не могу побити, ако се не организују потере са оба стране.¹⁶⁰¹

Уместо нишког паше на састанак са српским пограничном властима су долазили Арнаути из Прокупачке и Куршумлијске казе, који су се уплашили одбрамбених припрема на српској граници. Арнаути су тражили да вежу бесу са српским властима, да би се на тај начин осигурали да неће бити нападнути. Радојковић је наредио да се каже свим пограничним буљубашама да пренесу Арнаутима „да ми желимо са њима бесу држати, ни да на њих никако ударити нећемо и да желимо да живимо у пријатељству“. Добивши уверење да Србија жели да живи у пријатељству, Арнаути су одговорили да и они желе да живе добро „на комшилуку“.

¹⁵⁹⁷ Опширније о Стефану Стрељићу Цеки и хајдучким четама у Нишком санџаку након слома Нишке буне: *Грађа за историју Нишке буне у 1841. години*, бр. 28, 29, 33–35, 45, 45а, 51, 52; С. Андрејевић, *нав. дело*, 129–136; С. Недељковић, *Хајдучке чете у Нишком пашалуку у првим месецима након сламања Нишке буне (мај–август 1841)*, Српске студије 5 (2014), 242–250.

¹⁵⁹⁸ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 68, М. Радојковић – Начелствима Округља алексиначког, крушевачког и гургусовачког, Алексинац, 18/30. април 1841; М. Радојковић – Начелству Округља крушевачког, Алексинац, 19. април / 1. мај 1841; М. Радојковић – Начелству Округља гургусовачког, Алексинац, 20. април / 2. мај 1841; П. Лазаревић – М. Радојковићу, Крушевац, 20. април / 2. мај 1841; исти – истом, Крушевац, 20. април 1841; М. Радојковић – Начелству Округља крушевачког, Алексинац, 21. април / 3. мај 1841; И. Павић – Начелству Округља крушевачког, Суповац, 21. април / 3. мај 1841; М. Радојковић – И. Павићу, 23. април / 5. мај 1841; М. Радојковић – Начелству Округља крушевачког, Алексинац, 23. април / 5. мај 1841; С. Прокић – М. Радојковићу, Крушевац, 24. април / 6. мај 1841; П. Лазаревић – М. Радојковићу, Суповац, 25. април / 7. мај 1841.

¹⁵⁹⁹ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 68, М. Радојковић – Начелству Округља гургусовачког, Алексинац, 21. април / 3. мај 1841; М. Радојковић – И. Павићу, Алексинац, 21. април / 3. мај 1841; Ц. Рајовић – М. Радојковићу, 22. април / 4. мај 1841; М. Радојковић – И. Павићу, Алексинац, 23. април / 5. мај 1841; М. Радојковић – Начелству Округља алексиначког, Алексинац, 23. април / 5. мај 1841; М. Радојковић – Начелству Округља гургусовачког, Алексинац, 23. април / 5. мај 1841; С. Јовичић – М. Радојковићу, Алексинац, 24. април / 6. мај 1841; С. Прокић – М. Радојковићу, Крушевац, 24. април / 6. мај 1841.

¹⁶⁰⁰ Највише бегунца је пребегло уочи и након слома устанка, тако да је у периоду од 24. априла до 3. маја пребегло 1.363 фамилије, односно 9.460 људи. ДАС, МУД–П, Ф III, Р 120, Попечитељство унутрашњих дела – Ђ. Протићу, Београд, 28. април / 10. мај 1841; ЗРП, 4, Ђ. Протић – А. Мареу, Београд, 2/14. мај 1841; *Алексинац и околина*, бр. 230.

¹⁶⁰¹ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 68, М. Радојковић – Мустафа Сабри-паши, Алексинац, 21. април / 3. мај 1841; Мустафа Сабри-паша – М. Радојковићу, Ниш, 22. април / 4. мај 1841; М. Радојковић – Мустафа Сабри-паши, Алексинац, 22. април / 4. мај 1841; Мустафа Сабри-паша – М. Радојковићу, Ниш, 23. април / 5. мај 1841; М. Радојковић – Мустафа Сабри-паши, Алексинац, 24. април / 6. мај 1841; Мустафа Сабри-паша – М. Радојковићу, Ниш, 24. април / 6. мај 1841; М. Радојковић – Мустафа Сабри-паши, Алексинац, 25. април / 7. мај 1841; исти – истом, Алексинац, 3/15. мај 1841; Мустафа Сабри-паша – М. Радојковићу, Ниш, 4/16. мај 1841; исти – истом, Ниш, 6/18. мај 1841.

Након тога на Суповачки састанак је дошао некадашњи крушевачки мутеселим Сејди Менца. Том приликом саопштио је бугар-моравском среском начелнику да је са арнаутским главаром Баба Феком по наређењу нишког паше много поплъчкао и попалио.¹⁶⁰²

Мустафа Сабри-паша је играо двоструку игру да би себе оправдао због избијања Нишке буне и репресалије које су уследиле након слома побуне. Порти је слао писама у којима је оптуживао Србију да је изазвала побуну у Нишком санцаку и настојао је на сваки начин да што пре поврати избегле фамилије. Упућивао је захтеве српском кнезу да поврати пребегле фамилије због тога што је према његовим речима у Нишком санцаку заведен ред и мир, што није било тачно. Истовремено слао је поједине Србе из Нишког санцака да приволе бегунце да се врате на своја огњишта. Најзанимљивији случај је са две бабе које су дошле на границу Сврљишког среза. Бабе су биле намазане по лицу црвеном бојом, а на глави су ставиле селин и пелин. Пограничном буљубаши су рекли да их је послао нишки паша који захтева да се поврати пребегли народ, а ако народ неће да врати, нека им буљукаша пренесе да ће им бити „горко као што је селин и пелин“.¹⁶⁰³

Оптужбе нишког паше да је Србија изазвала побуну Порта је схватила озбиљно, а на то је итекако утицала оптужба и видинског валије Ага Хусејин-паше. Због тога је одмах након сазнања да је избио устанак издато наређење румелијском валији Дилавер-паши, Ага Хусејин-паши, скопском назиру Али Хивзи-паши, приштинском кајмакаму Абдурахман-паши и врањском мудиру Хусејин-паши да крену са војском према Нишу ради сузбијања побуне.¹⁶⁰⁴ Из тог разлога је током маја и почетком јуна дошло до велике концентрације османске војске у околини Ниша.¹⁶⁰⁵

Када је капућехаја Антић предао кнежево писмо и Прокламацију Рифат-паши и објаснио му о чему је реч, паша је изразио задовољство кнежевим држањем и предузетим мерама, додавши на крају да су нестале сумње које су до тада постојале, то јест да је побуна у Нишком санцаку изазвана споља.¹⁶⁰⁶ Добро схвативши смисао Рифат-пашиних речи српска влада је предузале кораке да докаже да је побуна била изазвана прекомерним порезима и зулумима, што је било тачно. Тако је настала молба хришћана из Нишког санцака упућена кнезу Михаилу 5. маја 1841. године. У молби су били изложени узроци побуне и наведени зулуми које је трпео српски народ, који су се, према њиховим речима појачали након доласка Мустафа Сабри-паше у Ниш: „И пре је било зулума, али од како је садањи паша у Ниш дошао, од оно доба нам се сунце помрачило, срећа угасила и ми са нашом децом наново јаничарство доживесмо“. Потписници су молили кнеза да он као „царски човек“ обавести султана и заузме

¹⁶⁰² ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 68, С. Прокић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 26. април / 8. мај 1841; М. Радојковић – Начелству Окружја крушевачког, Алексинац, 27. април / 9. мај 1841; П. Лазаревић – М. Радојковићу, Суповац, 29. април / 11. мај 1841; И. Павић – М. Радојковићу, Суповац, 5/17. мај 1841; исти – истом, Суповац, 7/19. мај 1841.

¹⁶⁰³ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 13, кнез М. М. Обреновић – Мустафа Сабри-паши, 14/26. април 1841; исто, Ф VIII, Р 68, Ј. Протић – М. Радојковићу, Гургусовац, 23. април / 5. мај 1841; Ђ. Протић – М. Радојковићу, Београд, 28. април / 10. мај 1841; А. Пећанин – М. Радојковићу, Гургусовац, 14/26. мај 1841; М. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 16/28. мај 1841.

¹⁶⁰⁴ ДАС, МИД–И, 1841, ДП, бр. 588, 803; МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 29, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 26. април / 8. мај 1841; Попечитељство унутрашњих дела – М. Радојковићу, Београд, 29. април / 11. мај 1841; Попечитељство унутрашњих дела – С. Стојановићу, Крагујевац, 29. април / 11. мај 1841; Ф VIII, Р 41, С. Стојановић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 8/20. мај 1841; Ф VIII, Р 68, Ц. Рајовић – М. Радојковићу, Крагујевац, 29. април / 11. мај 1841; Ф VIII, Р 84, А. Стефановић – Начелству Окружја подринског, Коренита, 26. мај / 7. јун 1841; Ф VIII, Р 91, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 14/26. јун 1841; Н. İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, 30–31; исти, *Tanzimat Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, 636–637.

¹⁶⁰⁵ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 68, М. Радојковић – С. Стојановићу, Алексинац, 3/15. мај 1841; М. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 10/22. мај 1841; М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 9/21. јун 1841; Ф VIII, Р 85, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 12/24. јун 1841; Ф VIII, Р 93, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 10/22. јун 1841; исти – истом, Алексинац, 11/23. јун 1841.

¹⁶⁰⁶ ДАС, МИД–И, 1841, ДП, бр. 652.

се код њега за побољшање положаја хришћана у Нишком санцаку. Молба је достављена Антићу да је преведе на турски и руски и након тога преда Рифат-паши и Титову. Знајући добро одакле долазе оптужбе, влада је наложила капућехаји да увери Порту да су оптужбе нишког паше неосноване и да проистичу „из злобе према књазу и Правитељству, или отуд, да само покрије своје и прочи самовољника зле трагове“.¹⁶⁰⁷

Кнежевски представник Ђорђе Протић затражио је од Радојковића да му пошаље детаљан извештај о узроцима Нишке буне, аранутским зулумима који су уследили након слома побуне и тренутном положају хришћана у Нишком санцаку. Радојковић је због тога издао наређење да му се пошаље 35 избеглих хришћана из Нишког санцака. На основу казивања избеглих хришћана и извештаја пограничних српских власти које је стално добијао, Радојковић је саставио опширан извештај о устанку у Нишком санцаку, у коме је истакнуто да су прекомерно опорезовање и насиља представника османске власти довели до побуне.¹⁶⁰⁸ Извештај је објављен у званичним новинама Кнежевине Србије да би се јавност упознала са узроцима Нишке буне.¹⁶⁰⁹ Сретен Л. Поповић, секретар кнегиње Љубице, на основу информација које је добијао од учесника побуне, често је слао дописе Теодору Павловићу, уреднику *Сербских народних новина* које су излазиле у Пешти. Поповићиви дописи садржали су информације о узроцима побуне, зулумима које је претрпео народ пре устанка и након устанка. Дописи су били тако састављени да се избегавала свака помисао да је српска влада била умешана.¹⁶¹⁰

После предузетих акција српске владе Порте није више потезала питање одговорности Србије за избијање Нишке буне, иако није престала да сумња. Главна преокупација Порте је постало сређивање стања у Нишком санцаку и повратак пребеглих фамилија из Србије. Прву одлуку о слању провинцијских намесника са војском у Ниш, делимично је изменила, уместо румелијског валије послат је једренски валија Јакуп-паша Караосманоглу, који је добио задатак да заведе ред и мир у Нишком санцаку. У томе је требало да му помогне и портин чиновник Тефик-беј.¹⁶¹¹

Јакуп-паша је кренуо из Једрена крајем маја. Двадесет и осмог маја је био у Пловдиву, где се у то време налазио Константин Ранос, специјални чиновник Министарства иностраних дела. Ранос је био родом из Пловдива и у то време се налазио на одсуству, које му је истицало 13. јуна. Јакуп-паша је инсистирао да Ранос пође са њим и да буде посредник у кореспонденцији између њега и српског кнеза. Ранос је о томе обавестио Министарство иностраних дела које му је одобрило да иде са Јакуп-пашом за Ниш, где су стигли 22. јуна.¹⁶¹² Поставља се питање да ли се Ранос случајно или са одређеним циљем налазио у Пловдиву, односно да ли је имао икакве везе са припремом побуне у Нишком санцаку, која је требало да

¹⁶⁰⁷ ДАС, МИД–И, 1841, ДП, бр. 536, 652, 803; *Алексинац и околина*, бр. 233.

¹⁶⁰⁸ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 68, Ђ. Протић – М. Радојковићу, Београд, 23. април / 5. мај 1841; М. Радојковић – А. Пећанину, Алексинац, 26. април / 8. мај 1841; М. Радојковић – П. Лазаревићу, Алексинац, 27. април / 9. мај 1841; А. Пећанин – М. Радојковићу, у пољу при збегу, 28. април / 10. мај 1841; П. Лазаревић – М. Радојковићу, Суповац, 29. април / 11. мај 1841; М. Радојковић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 29. април / 11. мај 1841.

¹⁶⁰⁹ НС, бр. 19, 10/22. мај 1841.

¹⁶¹⁰ С. Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, 407–409; *Грађа за историју Нишке буну у 1841. години*, приредио Д. Трајковић, Лесковачки зборник VIII (1968), 178–186.

¹⁶¹¹ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 54, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. мај 1841; *Турски документи за вџстаническото движење в Поморавието през 1841 г.*, приредила Б. А. Цветкова, Известия на државните архиви 14 (1967) (= ТД), бр. 1.

¹⁶¹² ДАС, МИД–И, 1841, Ф II, Р 88, К. Ранос – Попечитељству иностраних дела, Филиба, 22. мај / 3. јун 1841; исти – истом, Филиба, 25. мај / 6. јун 1841; Ј. Герман – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 28. мај / 9. јун 1841; Попечитељство иностраних дела – К. Раносу, Београд, 30. мај / 11. јун 1841; исто – М. Богићевићу, Београд, 31. мај / 12. јун 1841; Јакуп-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Ниш, 6. демазуелевел / 26. јун 1841; Ф VIII, Р 85, Попечитељство унутрашњих дела – истом, Београд, 12/24. јун 1841; Ф VIII, Р 93, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 10/22. јун 1841; исти – истом, Алексинац, 11/23. јун 1841.

захвати много шири простор. Инсистирање једренског валије да Ранос пође са њим, наводи нас на претпоставку да је валија можда имао извесне сумње или одређена сазнања која нама нису позната. Због тога то питање остаје засада отворено док се не пронађу извори који би могли разрешити дилему.

Непуних месец дана пре доласка једренског валије кнез Михаило је одредио да се пошаље у Алексинац Милош Богићевић, помоћник министра унутрашњих дела, на место Милете Радојковића који је позван да се врати у Београд. Богићевић је требало да поздрави Јакуп-пашу након његовог доласка у Ниш, пожели му добродошлицу и објасни му узроке и последице Нишке буне. Заједно са њим је послат и столоначелник Полицијско-економског одељења Алекса Живановић, који је требало да му служи као деловодитељ.¹⁶¹³ Три дана након доласка Јакуп-паше, Богићевић је кренуо у Ниш да се састане са њим. Поред деловодитеља, у Богићевићевој пратњи су били привремени директор Алексиначког карантина Карло Пацек, начелник Алексиначко-ражањског среза Младен Вукомановић, надзиратељ друмских мензулана Анта Стефановић, пет момака и три санитетска служитеља. Јакуп-паша је срдачно дочекао Богићевића, који му је у име српског кнеза пожелео добродошлицу, пренео поздраве и предао кнежево писмо. Прочитавши кнежево писмо паша је био задовољан, изјавивши том приликом да је кнез султану учино велику услугу што је примио и заштитио сиротињу. Кнез је тако поступио због насиља Арнаута и Мустафа Сабри-паше, одговорио му је Богићевић. Кнезу је посебно било криво што је Мустафа Сабри-паша писао Порти да је Србија изазвала побуну у Нишком санџаку, настављао је даље Богићевић. Паша га је умиривао речима да је султану и Порти добро познато да кнез Михаило није умешан у побуну, те се окренуо присутном Раносу, рекавшу му: „Нисам ли ти ја јошт у Филиби казао да ту књаз и Србија ништа није умешана“. Током даљег разговора паша је саопштио како ће он писати похвално о српском кнезу у Цариграду, али да је потребно да се бегунци што пре поврате јер је он почео да заводи ред, а Мустафа Сабри-паша је смењен. Када му је Богићевић рекао да су главни проблем за народ представљале субаше које су ишле по селима и сакупљале порез, вршећи притом сваковрсна насиља, паша му је одговорио да ће се завести танзиматске уредбе и да више неће бити злоупотреба. На крају Богићевић се састао и са Тефик-бегом кога је такође упознао са ситуацијом која је довела до побуне. Након тога, Богићевић се са пратњом вратио у Алексинац.¹⁶¹⁴

Главни проблем у односима Јакуп-паше и српске владе представљао је повратак избеглих фамилија из Нишког санџака. Паша је упутио у Београд свог мухурдара Ферхат-ефендију да преговара са српским кнезом и београдским мухафизом да се то питање реши. Унутрашњи немири у Србији изазвани завером Гаје Вукомановића, утицали су на српског кнеза да избегне затезање односа са Портом, тако да се сложио са повратком пребеглих фамилија у Нишки санџак. Највећи број фамилија вратио се на своја огњишта у јулу и августу, док је мањи део бегунаца, међу којима су били организатори и предводници устанка, остао у

¹⁶¹³ Одлука о повлачењу Милете Радојковића са границе донета је 5. јун, а на његово место је привремено одређен његов син и алексиначки окружни начелник Петар Радојковић. ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 68, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 24. мај / 5. јун 1841; Ц. Рајовић – М. Радојковићу, Београд, 24. мај / 5. јун 1841; Ц. Рајовић – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 24. мај / 5. јун 1841; Ц. Рајовић – Начелствима Окружја крушевачког и гургусовачког, Београд, 24. мај / 5. јун 1841; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. мај / 11. јун 1841; Ц. Рајовић – М. Богићевићу, Београд, 31. мај / 12. јун 1841; Ц. Рајовић – Начелствима Окружја гургусовачког, алексиначког и крушевачког, Београд, 31. мај / 12. јун 1841; исти – истима, Београд, 31. мај / 12. јун 1841; Ф VIII, Р 88, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 9/21. јун 1841; Ф VIII, Р 89, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 9/21. јун 1841; Ф VIII, Р 100, А. Пећанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 13/25. јун 1841.

¹⁶¹⁴ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 90, М. Богићевић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 14/26. јун 1841; М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 14/26. јун 1841.

Србији.¹⁶¹⁵ Јакуп-паша је више пута инсистирао да се и преостали бегунци врате, али у томе није успео. Петнаестог септембра је отишао из Ниша, чиме је његова мисија била завршена.¹⁶¹⁶

Док се решавало питања повратка избеглих фамилија дошло је до открића завере у влашком поморском граду Браили у којој је био умешан Милисав Тадић,¹⁶¹⁷ родом из Шапца.¹⁶¹⁸ Тадић је 23. јула са четом од 250 Бугара покушао да пређе код Браиле на територију данашње Бугарске, с циљем да подигне устанак. Уследио је окршај са влашком војском, током којег је погинуо један влашки подофицир и два војника. Убијено је 15 Бугара, 30 се одмах предало, док су се остали разбежали на све стране. Највећи део њих је похватан, а са њима и Тадић. Тадић и 35 Бугара су без икакве пресуде оковани и затворени. Након тога уследило је протеривање свих страних поданика из Влашке, па је због тога протерано и 15 Срба.¹⁶¹⁹ Влашки кнез Александар Гика је добио похвално писмо од великог везира због хватања завереника, док је на српског кнеза пало подозрење, зато што је Тадић био српски поданик.¹⁶²⁰ Поред умешаности у Нишку буну Порта је сада сумњала да је Србија умешана и у покушај да се подигне побуна на територији данашње Бугарске.¹⁶²¹

Крајем 1841. велики везир Дарданели Изет Мехмед-паша захтевао је од српског кнеза да се заоставше пребегеле фамилије из Нишког санцака врате у своја места и да им се убудуће више не пружа уточиште. Почетком 1842. кнез Михаило је издао наређење да се преостале фамилије упуте назад, а остали који би тражили уточиште у Србији да се такође враћају са границе. У Гургусовачком округу је било 128 бегунаца, а у Алексиначком округу се налазило

¹⁶¹⁵ Према евиденцији нишких османских власти вратиле су се 1.282 фамилије, тј. 8.314 људи. ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 90, М. Богићевић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 14/26. јун 1841; Ф VIII, Р 91, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 14/26. јун 1841; Ф VIII, Р 114, исти – истом, Алексинац, 30. јун / 12. јул 1841; Попечитељство унутрашњих дела – М. Богићевићу, Београд, 5/17. јул 1841; Ф VIII, Р 132, М. Богићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 18/30. јул 1841; ТД, бр. 3, 4; НС, бр. 25, 21. јун / 3. јул 1841; С. Андрејевић, *нав. дело*, 153–171; S. Kordić, *XIX yüzyıl ortalarında Niş Kazasının Sosyal ve Ekonomik durumu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2019, 7.

¹⁶¹⁶ ДАС, МИД–И, 1841, ДП, бр. 1646, 1844; МУД–П, Ф VIII, Р 151, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 18/30. септембар 1841.

¹⁶¹⁷ У литератури се често погрешно наводи да је вођа завере био Владислав Тадић или Татић. В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 27–28; К. Велики, *Браилските бунтове 1841–1843*, Софија 1968, 75–82; М. Екмечић, *Српско-бугарски односи половицом XIX века*, 282–283; В. Стојанчевић, *Србија и Бугари 1804–1878*, Београд 1988, 124; А. Четнаровић, *Тајна дипломатија*, 95–96; К. Косев, *Бугарски препород*, Историја Бугарске, приредио С. Пириватрић, Београд 2008, 199.

¹⁶¹⁸ Милисав Тадић је био подофицир гарнизоне војске Кнежевине Србије и истакнути учесник Јованове буне (1839). Због тога је кажњен са 300 шиба и тромесечним затвором. Пре пуштања на слободу кажњен је са још 50 шиба. Другог новембра 1839. године издат му је пасош за Влашку, тако да је отишао из Србије. У Влашкој је ступио у службу кнеза Милоша Обреновића. ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 65, Попечитељство иностраних дела – Начелствима Округа смедеревског, пожаревачког и крајинског, Београд, 26. јануар / 7. фебруар 1840; М. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 29. јануар / 10. фебруар 1840; Попечитељство иностраних дела – Аустријском конзулату у Београду, Београд, 16/28. фебруар 1840; ГИБН, I, бр. 114; Р. Љушић, *Прво намесништво*, 110–111.

¹⁶¹⁹ ГИБН, I, бр. 112–115, 119; ДАС, МИД–И, 1841, Ф VI, Р 80, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 16/28. септембар 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. септембар / 9. октобар 1841; Попечитељство иностраних дела - Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. октобар 1841; Ђ. Герман – Попечитељству иностраних дела, Букурешт, 14/26. јул 1841; исти – истом, Букурешт, 15/27. октобар 1841; Ц. Рајовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. новембар 1841.

¹⁶²⁰ ДАС, МИД–И, 1841, Ф III, Р 147, Ђ. Герман – Попечитељству иностраних дела, Букурешт, 18/30. август 1841; Ф IV, Р 22, Мехмед Ђамил-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 21. шабан 1257 / 8. октобар 1841.

¹⁶²¹ Према истраживањима румунског историчара К. Великог экс кнез Милош Обреновић је у дослуху са једним влашким бојаром организовао чету с циљем подизања устанка у Бугарској и спајања са нишким устаницима. На овом месту треба рећи да је кнез Милош насељавао бугарске емигранте на својим имањима у Влашкој, тако да су неки од њих највероватније били у Тадићевој чети. Међутим, нема чврстих доказа да је кнез Милош организовао упад чете из Влашке. Што се тиче намере да се бугарски устаници споје са нишким устаницима, за то је било сувише касно. Нишка буна је већ била угушена, на територији Нишког санцака је дошло до велике концентрације османске војске, а османске власти су након побуне постале јако обазриве и пратиле сва дешавања. К. Н. Велики, *нав. дело*, 75–82; В. Стојанчевић, *Србија и Бугари*, 141–142.

20 фамилија. За Крушевачки округу се не наводи тачан број бегунаца или фамилија, већ само да их има највише у Крушевачком и Бугар-моравском срезу, док се за Кознички срез наводи да је тамо било 7–8 фамилија. Из Гургусовачког округа је пристала да се врати назад само једна фамилије, док су се из Крушевачког округа вратиле четири фамилије. Преостали бегунци су одбијали да се врате. Једни су се правдали да су учествовали у буну, други да су пребегли у Србију да би спасили свој и животе својих породица, док су трећи говорили да им се отворено каже, ако Србије неће више да им пружа уточиште, да иду у другу државу. Министарство унутрашњих дела је наложило окружним начелницима да не приморавају бегунце силом да се враћају назад, већ да их на леп начин убеди да се морају вратити.¹⁶²²

Будући да се преостале фамилије нису враћале из Србије Порта је и даље инсистирала да се питање њиховог повратка реши. Министар иностраних дела Ибрахим Сарим-ефендија је рекао српском капућехаји да се Порта чуди што се фамилије не враћају и што кнез није испунио своје обећање да ће их вратити. Кнез Михаило је 4. маја 1842. издао званично наређење да се фамилије врате у њихова места у року од шест недеља, од дана када им се саопшти наредба. Крајем јула, приморани од српских окружних и среских власти, почели су да се враћају појединици без фамилија. Страхујући за своју безбедност придружили су се хајдучким четама које су имала за циљ поновно подизање устанка у Нишком санџаку.¹⁶²³

Због захтевања Порте да се изруче преостали бегунци из Нишког санџака, организатори и предводници Нишке буне, који су боравили у селу Шетоње у Пожаревачком округу, одлучили су да отпутују у Петроград. Крајем фебруара 1842. у Београд су дошли Станко Атанацковић Бојација, Стојан Илијић Чавдар, Цветко Стојановић, Никола Цветковић Коца и Никола Илијић Срданак. У Београду су се састајали са државним саветником Радојковићем и министром иностраних дела Протићем. Радојковић им је саопштио да је кнезу више пута писано да се они изруче, па да ако Порта упути још један захтев, онда ће влада бити принуђена да их преда. Према Радојковићевом савету Атанацковић и остали посетили су руског конзула Вашћенка. Конзул им је дао писмо препоруке за генералног руског конзула у Букурешту, док им је министар унутрашњих дела Цветко Рајовић обећао да ће им бити издати пасоши за Влашку као српским поданицима, али са лажним именима, тако што ће им се заменити презимена и имена. Министар унутрашњих дела је наложио пожаревачком окружном начелнику да изда пасоше на три месеца житељима Пожаревачког округа: Атанацку

¹⁶²² ДАС, МИД–И, 1841, Ф VII, Р 74, Изет Мехмед-паша – кнезу М. М. Обреновићу, Цариград, 24. шевал 1257 / 9. децембар 1841; Ј. Антић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 3/15. децембар 1841; кнез М. М. Обреновић – Изет Мехмед-паши, Београд, 19/31. јануар 1842; МУД–П, 1842, Ф IV, Р 12, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. јануар / 11. фебруар 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округја гургусовачког, алексиначког и крушевачког, Београд, 13/25. фебруар 1842; А. Пећанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 21. фебруар / 5. март 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округја гургусовачког, 3/15. март 1842; П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 26. март / 7. април 1842; Ф II, Р 158, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 11/23. април 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округја крушевачког, Београд, 8/20. мај 1842.

¹⁶²³ ДАС, МИД–И, 1842, ДП, бр. 900, 945, 1161, 1209; МУД–П, 1842, Ф II, Р 180, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. април / 4. мај 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округја гургусовачког, алексиначког и крушевачког, Београд, 2/14. мај 1842; А. Пећанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 14/26. мај 1842; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. мај 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округја гургусовачког, алексиначког и крушевачког, Београд, 20. мај / 1. јун 1842; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 22. мај / 3. јун 1842; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 25. мај / 6. јун 1842; А. Пећанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 28. мај / 9. јун 1842; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. јун 1842; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округја гургусовачког, алексиначког и крушевачког, Београд, 10/22. јун 1842; В. Димитријевић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 15/27. јун 1842; А. Пећанин – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 25. јун / 6. јул 1842; П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. август 1842; Ф IV, Р 29, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 18/30. јун 1842; Ф IX, Р 118, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 31. јул / 12. август 1842; Ф IX, Р 173, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 11/23. август 1842.

Станковићу, његовима слугама Илији Стојановићу и Стојану Цветковићу и Цветку Николином и његовом слуги Илији Николином, који иду за Букурешт ради трговине.¹⁶²⁴

Организатори Нишке буне у Букурешту су имали састанак са конзулом Јаковом Андрејевичем Дашковим¹⁶²⁵ и једним руским генералом, који су их убедили да се врате назад у Србију. Нишки завереници су након повратак из Букурешта смештени у пожаревачко село Шетоње. Пожаревачком окружном начелнику је наређено да им саветује да седе на миру код својих кућа и да им може издати пасош само ако хоће да путују у Београд. Због поновних захтева великог везира пожаревачки окружни начелник је саопштио завереницима да им неће бити могућ даљи боравак у Србију. Из тог разлога су 4. јула поднелу молбу српском кнезу да им се дозволи да остану у земљи, али им то није одобрено. У међувремену се вратио Коца Цветковић који је ишао у Букурешт да пита за савет руског конзула, али није добио никакав конкретан одговор.¹⁶²⁶

Након тога, уследиле су припреме за устанак са којима су били упознати Милета Радојковић и његов син Петар. На територији Нишког санцака хајдучке чете су упадале из Србије још од пролећа 1842. године. Упаду су појачани од јула, због тога што су хајдучима почели да се придружују преостали бегунци, који су због притиска Порте били принуђени да напусте Србију. Почетком августа у Нишки санцак су прешли Атанацковић, Срндак и Чавдар с циљем да поново подигну устанак. Да би придобили народ ширили су лажне гласине да уживају подршку Русије и Србије. Пред турским потерама убрзо су били принуђени да се повуку у Србију.¹⁶²⁷

Порта је детаљно била упозната са кретањем организатора Нишке буне, њиховим одласком у Влашку и преласком хајдучких чета из Србије у Нишки санцак. Српском кнезу су због тога више пута писали управници суседних османских провинција и захтевали да се не пружа уточиште хајдучима. Кнезу је више пута пажњу скретао и велики везир Изет Мехмед-паше. Када се томе дода чињеница да је Србија одувлачила са враћањем заосталих пребеглих фамилија и организатора Нишке буне, који су у турским рукама могли постати незгодни сведоци јасно је да Порта постајала све више уверенија да је Србија стајала иза Нишке буне. Покушаји нишких завереника да поново подигну устанак у лето 1842. само су још више уверили Порту да су њене сумње биле основане. Због тога је Порта дала пуну подршку уставобранитељима да изврше преврат у Србији и смене кнеза Михаила.¹⁶²⁸ Из тог разлога је важно нагласити да је српска влада била упозната са припремом устанка, али да нема доказа да је подстицала организаторе на побуну. Упућивала их је и подржавала да се поводом злоупотреба обраћају султану и Порти, увек истичући да ће сами бити криви за оно што ће их

¹⁶²⁴ НБС, ГЈ, 558/V/12; ДАС, МУД–П, 1842, Ф IV, Р 29, Ц. Рајовић – М. Ђорђевићу, Београд, 21. фебруар / 5. март 1842; ТД, бр. 8.

¹⁶²⁵ Јаков Андрејевич Дашков (1803–1872), руски дипломата, генерални руски конзул за Влашку и Молдавију (1840–1847).

¹⁶²⁶ НБС, ГЈ, 558/V/12; ДАС, МУД–П, 1842, Ф IV, Р 29, Ц. Рајовић – М. Ђорђевићу, Београд, 15/27. јун 1842; Ф IX, Р 173, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. јул 1842; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 23. јул / 4. август 1842.

¹⁶²⁷ С. Андрејевић, *нав. дело*, 173–225; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 169–170, 173; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 29; ТД, бр. 9; *Алексинац и околина*, бр. 244.

¹⁶²⁸ „Нимало се од стране србске власти не мори, да се злоковарне [подмукле – прим А. С.] намере њине осу[j]ете и да им се у предпријатијима [подухватима – прим А. С.] њи[x]овим препјатствија [препреке – прим А. С.] полагају, које све Блистателну Порту у том уверенију утврђује, да има са њима и Срба помешани[x], и да се и због тога они не ватају но јошт од стране србске и заштићавају,“ писао је велики везир српском кнезу поводом хајдучких чета у Нишком санцаку. ДАС, МУД–П, 1842, Ф IV, Р 29, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 28. април / 10. мај 1842; исти – истом, Београд, 6/18. мај 1842; Ф IX, Р 176, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. јун / 1. јул 1842; Ф VIII, Р 69, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 30. јун / 12. јул 1842; ДБИ, III, бр. 500, 506; ТД, бр. 9.

снаћи, ако пођу путем оружане побуне. Избеглим устаничким вођама и народу пружи́ла је уточиште пред Арнаутима који су им попалили и опљачкали сву имовину.

После смене власти у Србији у септембру 1842. сви хајдуци који су пребегли на српску територију пред турским потерама затворени су при Гургусовачком, Алексиначком и Крушевачком окружном начелству. Одлуком нове власти организатори и предводници Нишке буне пребачени су средином октобра из Алексинца у Београд, где су подвргнути испитивању. Кнез Александар је 15. децембара донео одлуку да се хајдуцу који су родом из Турске неће предавати Порти, све док се не затражи њихово изручење.¹⁶²⁹ У ноћи између 21. и 22. децембра из затвора Начелства Окружја београдског успела су да побегну 22 затвореника и пређу у Аустрију. Међу пребеглим лицима налазили се и 10 учесника и организатора Нишке буне.¹⁶³⁰ Околности у којима је изведено бекство нису засада познате, због недостатка извора. Може се претпоставити да је бекство било намештено, али нема доказа да је то урађено са знањем и одобрењем владе и кнеза.¹⁶³¹ Према речима пребеглих учесника Нишке буне, бекство су извршили да не би били изручени нишком паши.¹⁶³²

На основу одлуке Намесништва од 8. јуну 1843. да се ослободе сви политички преступници којима пресуда није изречена, ослобођен је почетком јула Коца Цветковић, који је одлучио да живи у Београду.¹⁶³³ Кнез Александар је 14. септембра дозволио повратак у земљу избеглим политичким кривцима и затвореницима. До почетка октобра вратило се 187 лица, а међу њима главни организатор Нишке буне поп Ђорђе Стојковић,¹⁶³⁴ десет одбеглих

¹⁶²⁹ НБС, ГЈ, 558/V/12; ДАС, МУД–П, 1842, Ф I, Р 184, Ј. М. Здравковић – Привременој влади, Алексинац, 9/21. септембар 1842; исти – истом, 13/25. септембар 1842; Ф I, Р 278, Г. Јеремић – Привременој влади, Београд, 13/25. септембар 1842; Ф V, Р 2, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 3/15. децембар 1842.

¹⁶³⁰ Станко Атанацковић Бојација, Никола Илијић Срдак, Стојан Илијић Чавдар, Цветко Стојановић, Стојан Вучинић, Цветко Голубовић, Никола Петковић Циција, Коста Јовановић Чавка, Здравко Аранђеловић и Сава Станковић. ДАС, МУД–П, Ф III, Р 92, Ј. М. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. децембар 1842; Ф III, Р 118, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 10/22. децембар 1842.

¹⁶³¹ Историчар Војислав Ј. Вучковић је изнео тезу да је бекство било намештено да се нова српска владе не би још више замерила Русији, о чијој великој умешаности у Нишку буну се сазнало на основу испитивања одбеглих учесника. Поред тога, Вучковић сматра да је на овај начин влада избегла осуду народа и угрожавање свог положаја, до чега би дошло у случају изручења нишких завереника Порти. Сматрамо да је Вучковићева тврдња неодржива због тога што се међу пребеглим лицима није налазио и Никола Цветковић Коца, који је био један од главних организатора Нишке буне и одржавао контакте са руским конзулима у Београду и Букурешту. Поред тога треба споменути да се међу пребеглим затвореницима налазио и Стојан Јовановић Цукић, присталица свргнуте династије Обреновића и вођа завере против нове власти (јесен 1842). Важно је нагласити да је испитивање одбеглих учесника већ било завршено, тако да је влада располагала са писменим доказима о умешаности Русије. Почетком 1843. Министарство унутрашњих дела је послало кнежевском представнику испите над учесницима Нишке буне. Петронијевић је последњег дана марта послао испите капућехаји с налогом да их преведе и достави Порти. Није нам познато да ли је капућехаја извршио наређење. *Српска криза у Источном питању*, 72–73; ДАС, МУД–П, Ф III, Р 92, Ј. М. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. децембар 1842; Ф III, Р 118, Попечитељство унутрашњих дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 10/22. децембар 1842; Ф V, Р 2, Ј. М. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. децембар 1842; Ф IV, Р 16, Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 31. децембар 1842 / 12. јануар 1843; АСАНУ, ЈР, XXIV/1, А. Петронијевић – А. Симићу, Београд, 19/31. март 1843.

¹⁶³² В. С. Караџић, *Преписка VI (1837–1842)*, приредио Г. Добрашиновић са сарадницима, Београд 1993, бр. 572.

¹⁶³³ ДАС, МУД–П, 1843, Ф VIII, Р 13, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. јун 1843; Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелствима и Управитељству вароши Београда, Београд, 10/22. јун 1843; А. Милојевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. јун / 8. јул 1843.

¹⁶³⁴ Поп Ђорђе Стојковић је након слома Нишког устанка пребегао најпре у Видински санцак, а затим је код Лом Паланке прешао преко Дунава у Влашку. Влашке влати су га ухапсиле и изручиле Србији, пошто је поп Ђорђе рекао да је из Србије. Крајински окружни начелник, у складу са наређењем министра унутрашњих дела, пребацио је свештеника тајно у Аустрију. ДАС, МУД–П, 1841, Ф V, Р 161, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 22. јул / 3. август 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. јул / 11. август 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. август 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Г. Јеремићу, Београд, 16/28. август 1841; Г. Јеремић – Попечитељству

учесника и Михаило Стојановић из Врања.¹⁶³⁵ У јесен 1844. Цветковић, Срнак, Стојановић и Цветко Голубовић су отишли у Цариград да издејствују амнестију од Порте за себе и своје избегле земљаке који су се налазили у Србији. Српска влада им је дала за путни трошак 100 дуката, док им је капућехаја дао 3.000 гроша да би покрили трошкове боравка у престоници Царства. У пролеће 1845. Порта им је опростила све „као да ништа није било“, па су се након тога њих четворица вратили у своја места, а убрзо за њима и остале устаничке вође.¹⁶³⁶

Пошто су добили амнестију од султана издато је наређење да се сви Срби избегли из Нишког санџака након слома Нишке буне окупе у Алексинцу, одакле ће бити спроведени у Ниш. Државни саветник Јован Вељковић и алексиначки окружни начелник Марко Дабић одређени су да спроведу бегунце до Ниша. Бегунци су се окупили у Алексинцу. Није познато колико их је укупно било. Бегунци који су се налазили у Јагодинском округу дошли су са фамилијама, док су сви остали дошли без фамилија, наводећи да не могу да преведу фамилије док поново не изграде куће. Поједини нису дошли правдајући се болешћу или неисплаћеним дуговима, док је неколицини Вељковић на њихову молбу допустио да остану у Србији. Окупљени бегунци које су спроводили Вељковић и Дабић прешли су у Нишки санџак 21. јуна. Након тога, Порта није више потраживала преостале фамилије. За њу се питање бегунаца завршило повратком главних учесника побуне, до чега је дошло нешто раније. Тиме је коначно завршено питање бегунаца из Нишког санџака које је било актуелно четири године (1841–1845).¹⁶³⁷

Пропала завера

Цветковић, Чавдар, Стојановић и Голубовић су током свог боравка у Цариграду били у сталном контакту са секретаром руског посланства и некадашњим руским конзулом у Београду Вашћенком, помоћником грчког посланика Анастасисом Манакисом, некадашњим капућехајом Антићем и призренским трговцем Симом Андрејевићем Игумановим. Поменута четворица су приликом састанака упозната са намером да се припрема побуна која ће истовремено избити у Кнежевини Србији и Нишком санџаку, с циљем да се омогући повратак на престо династији Обреновића. Побуна је требало да се распростре и на делове Босанског, Видинског, Скопског, Румелијског, Солунског и Јањинског ејалет, односно да захвати готово све европске провинције Османског царства. Поменута четворица су пристала да раде на

унутрашњих дела, Неготин, 26. септембар / 8. октобар 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Г. Јермићу, Београд, 1/13. новембар 1841.

¹⁶³⁵ ДАС, МУД–II, 1843, Ф VII, Р 5, Н. Костић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 25. септембар / 7. октобар 1843.

¹⁶³⁶ АСАНУ, ЗДС, II, 14556/304-15; ДАС, ИГ, 207; ЗДС, к. 2, Ф I, С. Атанацковић, Н. Срнаковић, Ц. Вучковић, С. Костић – Н. К. Цветковић, С. И. Чавдару, М. Стојановићу, Ц. Голубовићу, Београд, 28. децембар 1844 / 9. јануар 1845; МИД–II, 1845, Ф I, Р 210, Мехмед Реуф-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Цариград, 15. рејбуалхир 1261 / 23. април 1845; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 18/30. април 1845; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 25. април / 7. мај 1845; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 5/17. мај 1845; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 8/20. мај 1845; ГИБН I, бр. 142; *Записи о Нишкој буни 1841. године и другим покретима против Турака на маргинама црквене књиге Пентикостар*, приредио Б. Андрејевић, Лесковачки зборник XXVIII (1988), 246; С. М. Марић, *Стојан Чавдар, војвода заплањски*, Браство VI (1894), 298–299.

¹⁶³⁷ ДАС, МУД–II, 1845, Ф VIII, Р 34, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. мај / 4. јун 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Округља алексиначког, крушевачког, ћупријског, јагодинског, чачанског, крагујевачког, смедеревског и београдског, Београд, 24. мај / 5. јун 1845; А. Р. Мајсторовић – Попечитељству унутрашњих дела, Смедерево, 2/14. јун 1845; Р. Матејић – Попечитељству унутрашњих дела, Јагодина, 5/17. јун 1845; Б. Ђорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Ћуприја, 8/20. јун 1845; Ј. Николајевић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 9/21. јун 1845; М. Драгићевић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 9/21. јун 1845; Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 11/23. јун 1845; М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 18/30. јун 1845; А. Николић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. јун / 4. јул 1845; ИГ, 219.

подизању побуне у Нишком санцаку, са чиме су по повратку из Цариграда упознали и Атанацковића.¹⁶³⁸

Припрема овако широко заснованог устанка може се довести у везу са деловањем хетерије Нова Бугарска и грчким хетеријама у Епиру, Тесалији и географској Македонији, које су радиле активно на припреми устанка током 1844. и 1845. године. Пољски агенти који су од почетка 40-их година активно радили на територији данашње Бугарске открили су постојање хетерије Нова Бугарска. Према њиховим сазнањима бугарска хетерија је уживала руску подршку и била повезана са Обреновићима.¹⁶³⁹ Манакис је вероватно био веза са грчким хетеријама. Треба нагласити да је поменути био члан Филики хетерије и учесник Грчке револуције. У Србију је долазио 1837. и 1838, тако да је познавао кнеза Милоша. Током боравка у Кнежевини изразио је жељу да постане први грчки конзул у Београду, али није јасно да ли је то била његова лична идеја или је иза тог корака стајала грчка влада.¹⁶⁴⁰ Од 1844. грчка влада је покушавала да постави Манакиоса конзула у Београду, али ни овога пута није дошло до реализације тог плана јер Порта није то допустила.¹⁶⁴¹ Све у свему Манакис је познавао кнеза Милоша, тако да је, док је чекао да буде именован за конзула, одлучио да поново ступи у контакт са њим. Вероватно је Манакис био представник такозваног трећег правца у грчкој националној политици, који је решење грчког питања видео у покретању опште револуције на Балкану уз сарадњу и помоћ осталих балканских народа.¹⁶⁴² Његова револуционарна прошлост иде у прилог тој чињеници.

Бившег кнеза Милоша је 1844. посетио један грчки подофицир, учесник Критског устанка (1841), кога је кнез примио и пристао да сарађује на припреми устанка. Највероватније је реч о Илији Миленковићу, чија активност говори у прилог изнетој претпоставци.¹⁶⁴³ Миленковић је живео у Јагодини до 1834, када је напустио Србију и отишао најпре у Силистрију, а затим у Грчку, где је био у војној служби. Његов рођени брат је био Димитрије Миленковић, помоћник начелника Алексиначког округа, а у Јагодини су му живели мајка и други брат. После десет година, тачније 2. маја 1844. дошао је са грчким пасошем у Београд из Аустрије, вероватно враћајући се са састанка са старим кнезом. У наредна два месеца кретао се по Србији, а највише времена је проводио у Јагодини и Алексинцу, где су му живели мајка и браћа. Шеснаестог јула се вратио у Београд, где му је издат пасош за Грчку, одакле је, према његовим речима требало да доведе своју фамилију у Србију. Миленковић је убрзо након тога уредно прошао кроз Алексиначки карантин и прешао на територију Нишког санцака.¹⁶⁴⁴

¹⁶³⁸ ДАС, ИГ, 203, 207, 218, 219, 220; МУД–П, 1846, Ф XII, Р 5; Ф XIV, Р 4; ПИГ, бр. 118.

¹⁶³⁹ Руска подршка бугарској хетерији била је у складу са дипломатском акцијом Русије, која је имала за циљ сузбијање делатности пољске емиграције на Балкану. Руски влада је почетком 1844. упутила протестно писмо великом везиру због присуства пољских агената у Бугарској. Уз то, подршка Русије припреми општег устанка балканских хришћана била је усклађена са спољнополитичким курсом цара Николаја I, који је 1844, након посете Великој Британији, покренуо питање поделе поседа „Болесника на Босфору“. ДБИ, III, бр. 526; М. Екмечић, *Српско-бугарски односи половицом XIX века*, 287–288; В. Н. Виноградов, *Великобританија и Балканы*, 233–236; *Двуглавыи российский орел на Балканах*, 273–274.

¹⁶⁴⁰ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 398–399; С. Терзић, *Србија и Грчка (1856–1903), Борба за Балкан*, Београд 1992, 26–27.

¹⁶⁴¹ Изгледа да је Француска највише допринела да не дође до отварања грчког конзулата у Београду. Француски конзул је предочаво српској влади да би то било само у корист Русије која би тиме појачала свој утицај, те да то ни Порта не би одобрила. ДАС, ИГ, 207; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 105–106.

¹⁶⁴² Опширније о правцима решења грчког националног питања: Е. Skopetea, „*Uzor-kraljevina*“ i *Velika ideja. Pojavni oblici nacionalnog problema u Jeladi (1830–1880)*, превео s грчког А. Radović, Beograd 2005, passim; С. Терзић, *Србија и Грчка*, 80–83.

¹⁶⁴³ ДАС, ИГ, 203, 207.

¹⁶⁴⁴ ДАС, МУД–П, 1845, Ф III, Р 132, И. Гарашанин – Управитељству вароши Београда, Београд, 9/21. фебруар 1845; Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 10/22. фебруар 1845; МИД–И, 1845, Ф III, Р 156, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. фебруар 1845; Р. Матејић – Попечитељству иностраних дела, Јагодина, 16/28. фебруар 1845.

Почетком 1845. Миленковић је у војничкој униформи и са еполетама агитовао у корист Обреновића у Нишу, Лесковцу и Скопљу, говорећи народу: „Да би Обреновићи одавно чак до Румелије земљу Србији отели, да није, Вучића и Петронијевића, који се не старају даље земљу узети, но се старају од исте Турцима, и то до Ћуприје, докле је и пређе турско било, издати“. Ширио је гласине да су се Обреновићи спремили путем преврата да се врате у Србију, а сада ће им бити још лакше „јербо је Русија свезане Петронијевића и Вучића из Србије отерала“. Позивао је народа „да на први позив када Обреновићи ударе, могу и они дићи се“. Срби у Лесковцу су пожелели: „Да Бог поживи књаза Мијаила“. Миленковић се након тога упутио у Скопље, али је тамо приведен, па потом послат на заточење у Цариград.¹⁶⁴⁵

Миленковићева активност се уклапа у планове припреме истовременог устанка у Кнежевини Србији и Нишком санцаку, а у чему су учешће узели и учесници Нишке буне који су се налазили у Цариграду. Миленковић је по свој прилици током боравка у Србији имао прилику да се сусретне са присталицама Обреновића. Током боравка у Алексинцу Миленковић је највероватније остварио контакт са Симчом Михаиловићем, који је такође радио на припреми побуне и био у контакту са организаторима и учесницима Нишке буне.¹⁶⁴⁶ После његовог хапшења на сцену су ступили организатори Нишког устанка, који су се од пролећа 1845, као што је већ речено, вратили својим кућама. У исто време запажена је активност Јована Мирчића, сина јагодинског трговца Мирче Стојановића.¹⁶⁴⁷

Мирчић је, према његовим речима, под утицајем Вашћенка, Манакиса и Антића, пристао крајем 1844. да учествује у припреми побуне. Детаљно упознат са завереничким планом, он је у пролеће следеће године кренуо из Цариграда у Беч код бившег кнеза Милоша. У Земуну је остварио контакт са завереником Алексом Анастасијевићем, који му је сугерисао да путује под лажним именом. Мирчић је тако постао трговац Петар Михаиловић из Сереза. Стари кнез је примио Мирчића и посаветовао га да прво пропутује кроз европске османске провинције, обавестио се о стању тамошњег народа и сазна да ли народ мисли на ослобођење и да ли је чуо за старог кнеза. Пошто је извадио пасош у османском посланству у Бечу, Мирчић алијас Петар Михаиловић из Сереза, кренуо је на пут. Петнаестог јуна, недалеко од Рајевог села код Вуковара, прешао је у Босански ејалет. Путовао је преко Брчког, Тузле, Зворника, Сребренице, Нове Варош и Приштине, одакле се у јулу јавио Стојановићу у Врање. Даљи пут је наставио преко Врања и Скопља до Велеса, где је ступио у контакт са трговцем Тодором Тошом Кушевићем, руским подаником и Игумановим пријатељем. Посредством Кушевића Мирчић је послао писмо бившем кнезу, обавештавајући га да народ трпи велики зулум и да је спреман на устанак. Из Велеса је отишао у Солун, одакле је поново послао писмо старом кнезу, али и Вашћенку, Игуманову и оцу Мирчи. Оцу је писао да предузме припреме за устанак у договору са Михаиловићем и организаторима Нишке буне.¹⁶⁴⁸

¹⁶⁴⁵ ДАС, МУД–П, 1845, Ф III, Р 132, М. Васиљевић – Р. Петровићу, Лужани, 2/14. фебруар 1845; Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 9/21. фебруар 1845; МИД–И, 1845, Ф III, Р 156, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. фебруар 1845; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја јагодинског, Београд, 10/22. фебруар 1845; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 17/29. фебруар 1845; исто – истом, Београд, 20. фебруар / 5. март 1845; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 28. фебруар / 12. март 1845; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 10/22. март 1845; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 28. март / 9. април 1845.

¹⁶⁴⁶ ДАС, МУД–П, 1846, Ф XII, Р 5.

¹⁶⁴⁷ Мирча Стојановић је током 1845. и првих месеци 1846. године активно радио на припреми побуне у Србији и био је у сталном контакту са Симчом Михаиловићем. У историографији је због тога припрема побуне у корист Обреновића названа Мирчином буном или Миричином и Мирчићевом буном, због активног учешћа Јованче Мирчића. АСАНУ, ЗДС, I, 14556/4, Д. Страњаковић, *Мирчина буна 1846. године*, рад у рукопису; В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846. године*, „Мирчина и Мирчићева буна“, Историјски часопис XIV–XV (1965), 111–131.

¹⁶⁴⁸ ДАС, ИГ, 203, 207; МИД–И, 1846, Ф V, Р 27, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. мај / 3. јун 1846; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/4, Д. Страњаковић, *Мирчина буна 1846. године*.

Даљи пут је предузео преко Сереза, одакле је намеравао да иде на Свету Гору. Намеравни пут је одложио због болести, па је након оздрављења отишао у Рилски манастир где је остао 12 дана. После тога се преко Штипа вратио у Велес. У Велесу га је сачекао кнежев одговор, који му је наредио да иде у Ђаковицу, где се тада налазио румелијски сераскер Мехмед Решид-паша због арнаутског отпора танзиматским реформама. Мирчић је требало да извиди какав је био положај хришћана, а потом да настави пут преко Призрена, Подгорице, Пећи, Скадра и Котора за Трст, где су га чекале даље инструкције. У складу са кнежевим налогом Мирчић је кренуо на даљи пут преко Скопља, где се задржао скоро два месеца, односно до краја октобра. Из Скопља је упутио писмо оцу посредством брата пећког трговца Ђорђа Ипекчије, који је такође био Игуманов пријатељ. После Скопља Мирчић је обишао горе наведне градове, а крајем 1845. је стигао у Трст, одакле је послао извештај старом кнезу, у коме је између осталог навео да је румелијски сераскер вршио велика насиља над хришћанима. Почетком следеће године у складу са инструкцијама које је добио у Трсту, Мирчић је дошао у фрушкогорски манастир Беочин. Из Беочина је по кнежевом налогу почетком марта прешао у Србију, где је требало да ступи у контакт са Стевчом Михаиловићем. Међутим, ухапшен је убрзо након преласка.¹⁶⁴⁹

Непуних месец дана након његовог хапшења нишки валија Мехмед Васиф-паша је протерао у Србију Димитрија Мирчића из Јагодине, Хаџи Јована Миљковића из Београда и Кузмана Недељковића из Осјека, који су боравили у Нишу беспослени. Протерана лица су стражарно спроведена у Београд, где је Миљковић ослобођен. Недељковић је као аустријски поданик предат Аустријском конзулату, док је Димитрије спроведен у Београдски варошки суд, где му се налазио брат Јованча.¹⁶⁵⁰ Истрага је показала да је Димитрије активно радио на припреми побуне на територији Нишког санџака током 1845. и почетком 1846. године. Имао је више сусрета са Коцом Цветковићем, Атанацковићем и Чавдаром, који су га уверавали да је у Нишком санџаку „све спремно и готово“ за побуну. Био је у сталном контакту са оцем Мирчом и Михаиловићем, а и редовно је извештаван о кретању свог брата Јованче, који је сва писма адресирао да их упућује из Смирне, како би заварао траг.¹⁶⁵¹ У јуну 1846. приведени су Мирча и остали завереници из Србије, чиме је завера у потпуности разоткривена и онемогућена.¹⁶⁵²

Османске власти су биле подозриве према организаторима и учесницима Нишке буне од њиховог повратак из Србије. Контакти Стојановића и остале тројице у Цариграду са Вашћенком, Манакисом и Антићем били су познати Порти, па су због тога османске власти пажљиво пратиле њихово кретање. Десетог августа 1845. Михаило и његов брат Никола Нича Стојановић послати су стражарно у Призрен, где је Михаило оптужен да је имао при себи „бунтовно писмо“ са великим руским и српским печатом и да му је била намера да побуни народ. Потом су уследила су хапшења на територији Нишког и Скопског санџака. Срдњаку, Чавдару, Атанацковићу и Цветковићу животи су били у опасности. Атанацковић и Цветковић

¹⁶⁴⁹ ДАС, ИГ, 203, 207; МИД–И, 1846, Ф V, Р 27, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. мај / 3. јун 1846; АСАНУ, ЗДС, I, 14556/4, Д. Страњаковић, *Мирчина буна 1846. године*; В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера*, 119.

¹⁶⁵⁰ ДАС, МУД–П, 1846, Ф XIV, Р 4, Д. Миленковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 24. март / 5. април 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја алексиначког, Београд, 26. март / 7. април 1846; М. Дабић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 29. март / 10. април 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београда, Београд, 2/14. мај 1846; Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 17/29. мај 1846; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београда, Београд, 22. мај / 3. јун 1846; МИД–И, 1846, Ф V, Р 27, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. мај / 3. јун 1846; Попечитељство иностраних дела – Аустријском конзулату у Београду, Београд, 31. мај / 12. јун 1846; Управитељство вароши Београда – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. јун 1846.

¹⁶⁵¹ ДАС, МУД–П, 1846, Ф XIV, Р 4, Испит над Кузманом Недељковићем, Београд, 15/27. мај 1846.

¹⁶⁵² Детаљније о томе: Д. Страњаковић, *Мирчина буна 1846. године*; В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера*, 119–131.

су по налогу валије дошли у Ниш. Након краћег задржавања вратили су се својим кућама, али су од тада стално били под присмотром, док су браћа Стојановићи посечени по налогу румелијског сераскера.¹⁶⁵³ Османске власту су свакако сумњале у некадашње организаторе Нишког устанка, али су главом само платили Стојановићи. Остаје нам за сада непознато да ли је повод томе било писмо које је Мирчић послао Стојановићу из Приштине у јулу месецу.

После привођења Јованче Мирчића српска влада је обавестила Високу Порту да је кнез Милош намеравао да изазове побуну у Србији и околним османским провинцијама, односно у Нишком и Видинском санџаку. Након саопштења српске владе одмах је издато наређење валијама Видина, Ниша и Скопља и софијском кајмакаму да предузму предостројне мере и спрече сваки покушај побуне. Уследила су поново хапшења и појачан је надзор над сумњивим лицима. Међу главним осумњиченима је био Атанацковић. Нишки валија је предлагао да се он протера у малоазијски град Кутахују, али до тога није дошло.¹⁶⁵⁴

Откриће завере и појачане мере безбедности османских власти нису могле да утичу на спречавање нових побуна које су се крајем 40-их и почетком 50-их година припремале на територији Видинског и Нишког санџака. Разоткривање завере у коју је био укључен бивши кнез Милош и која је требало поред Србије да захвати и околне османске провинције, свакако је извршило одређени утицај на Илију Гарашанина да посвети много више пажње тим територијама. Највероватније је због тога од 1847. ангажовао поверенике на терену, поред појединаца који су слати с времена на време да прикупе информације, о чему је било речи у првом делу ове целине.

Позиви на устанак

Током пролећа и лета 1848. Срби из околних османских провинција су изражавали спремност да се побуне уз помоћ и подршку Србије, наводећи да не могу више да трпе турске зулуме. Чекали су само да Србија поведе ослободилачку борбу, па да се и они побуне. „Немало сваки дан долазили су ми и долазе христјани из Турске, изјављујући највећу готовост согласити се са сваким нашим плановима и предпрјатијима“, писао је Гарашанин Мариновићу. Иако свестан да Србија није била спремна за такав подухват, Гарашанин је хришћанима који су му се обраћали уливао наду да ће им Србија у догледно време помоћи.¹⁶⁵⁵

Устанци у Видинском санџаку

Прекомерени порези, злоупотребе нижих османских органа власти, које су често прелазиле у насиље и нерешени аграрни односи утицали су на хришћане у Видинском санџаку да покушају да поправе свој положај побуном. Претпоследњег дана априла 1845. у вечерњим сатима на Бреговску караулу су дошла четири бреговска кмета и саопштивши буљукбаши да у Видинском санџаку постоји 44 села која су за време Првог српског устанка била под надлежношћу војводе Хајдук Вељка Петровића. Мештани поменутих села су се договорили да на лето устану против Турака и протерају их из села, зато што више не могу да трпе њихова насиља. Посебно су им тешко падали прекомерени порези, због којих су били принуђени да своју имовину продају у бесцење, па им је, према њиховим речима, боље да погину него да

¹⁶⁵³ ДАС, ИГ, 207; МИД–И, 1845, Ф I, Р 223, Н. Цветковић Коца – синовцу Крсти и куму Лази, Лесковац, 2/14. август 1845; М. Дабић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 6/18. август 1845; исти – истом, Алексинац, 9/21. август; исти – истом, Алексинац, 13/25. август 1845; МУД–П, 1846, Ф XIV, Р 4, Испит над Кузманом Недељковићем, Београд, 15/27. мај 1846.

¹⁶⁵⁴ ДБИ, III, бр. 539–543, 547–550.

¹⁶⁵⁵ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Београд, 4/16. мај 1848; ИГ, 278, 291; *Преписка*, бр. 2; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 118.

више живе таквим животом. Нешто више од месец дана касније српским пограничним властима су се из истих разлога жалили мештани села Бојнице у Видинској кази, који су упутили и писмену молбу српском кнезу да их избави од зулума. Молбу је предао бојнички учитељ Вукашин Пујић. Преко пограничних органа власта Бојничанима и Бреговчанима је поручено да не подижу устанак и помоћи и заштити Србије да се не надају, нити да њеној територији траже уточиште након слома побуне.¹⁶⁵⁶ Одговор српске владе је био у складу са владајућим околностима. Бојничани и Бреговчани не би ништа постигли својом побуном, коју би Турци брзо угушили. Само би довели у опасност своје животе и животе својих фамилија, док би Србија, у случају да потраже заштиту на њеној територији, на крају морала под притиском Порте да их изручи.

Намера Бугара из пограничних села Видинског санцака да се побуне није могла бити спречена, због тога што су они били притиснути прекомерним порезима и трпели насиља нижих османских власти. Укидање спахија у Видинском санцаку 1844.¹⁶⁵⁷ и давање десетка са тимара и зијамета у закуп погоршало је положај бугарских сељака. Закупци десетка су вршили низ злоупотреба, док су некадашње спахије покушавале да се наметну као читлук-сахибије.¹⁶⁵⁸ Исти проблем је постојао и у Нишком санцаку након укидања спахија почетком 1845. године.¹⁶⁵⁹ Погоршање материјалног положаја сељака било је један од главних узрока за припрему устанка у Видинском санцаку. Расположење за устанак је постојало, као што смо горе навели, још од 1845. године. У таквим околностима је у пролеће 1849. дошло до Пујине буне, назване по организатору и вођи Пуји Вучићу из села Бојнице.

Почетком 1849. Пуја Вучић је пребегаво у Србију.¹⁶⁶⁰ Непуних месец и по дана је боравио у Зајечару, одакле је 26. фебруара кренуо у Београд да затражи помоћ за подизање устанка. Успут је срео Срнидака, који је пребегаво у Србију годину дана раније, зато што му је живот био у опасности. Пуја и Срнидак су одлучили да раде заједно на припреми устанка. Дошавши у Београд обратили су се руском конзулу Данилевском, али им је конзул одговорио да су неповољне околности за устанак и да им не може пружити никакву помоћ и подршку. Исти одговор су добили од кнеза Александра, Петронијевића и Тенке. Међутим, завереници нису одустали од своје намере, већ су се током боравка у Београду повезали са три Србина из Босанског ејалета и договорили се са њима да истовремено подигну устанак у Босни и Бугарској. Припреме су отпочеле на територији Србије. Срнидак је јавно говорио да припрема устанак уз подршку и помоћ Русије и Србије, иако за његове тврдње није било никаквог основа.¹⁶⁶¹

¹⁶⁵⁶ ДАС, МИД–И, 1845, Ф I, Р 223, Ј. Гавриловић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 18/30. април 1845; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 24. април / 6. мај 1845; Ј. Гавриловић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 28. април / 10. мај 1845; Ј. Здравковић – Попечитељству иностраних дела, Зајечар, 24. мај / 5. јун 1845; В. Пујић, Р. Петровић, Н. Петровић, Н. Петковић – кнезу А. Карађорђевићу, Бојница, 29. мај / 10. јун 1845; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крајинског, Београд, 29. мај / 10. јун 1845; исто – истом, Београд, 15/27. јун 1845; Ј. Гавриловић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 20. јун / 2. јул 1845; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја црноморског, Београд, 27. јун / 9. јул 1845; МУД–С, 1845, Ф IV, Р 39, М. Христић – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 30. мај / 12. јун 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Радујевачком карантину, 13/25. јун 1845.

¹⁶⁵⁷ Укидања спахија у Видинском санцаку је представљало вишегодишњи процес (1832–1844). Детаљније о томе: С. Димитров, *Към въпроса за отменяването на спахийската система в нашите земи*, Исторически преглед 6 (1956), 27–58; И. Ф. Макарова, *Болгары и Танзимат*, Москва 2010, 63–73.

¹⁶⁵⁸ Бугари из Видинског санцака су се жалили на „арендаторе спахилука“, тј. закупце десетка, на кулук који су морали да дају читлук-сахибијама и на турске власти које нису стајале на пут тим безаконијама: „Власти турске чине им разне обиде, угњетанија, незаконија и сваке тужбе њине противу Турака а нарочито арендаша [закупаца десетка – прим. А. С.] не само конечно одбијају, него у том случају и жестоко их каштигују“. ДАС, ЗДС, к. 3, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Зајечар, 18/30. април 1848.

¹⁶⁵⁹ Опширније о томе: М. Јагодић, *Прилог проучавању аграрних односа у Нишком санцаку*, 312–319.

¹⁶⁶⁰ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 34, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. јануар 1849.

¹⁶⁶¹ Халил Иналцик је први указао да је у припреми Пујине буне учествовао Срнидак („Sırindak“), али му није било јасно о коме је реч, то јест да се ради о једном од организатора и вођа Нишког устанка (1841). Н. İnalçık, *Tanzimat*

Гарашанин, извештен да се у пограничном делу Црноречког округа „с једне [и] друге стране границе нарочито у људима безкућницима и бећарима осећају велике жеље за производеније једног најскоријег немира у Бугарској“, издао је 31. марта налог начелнику Црноречког округа да настоји да убеду Бугаре да одустану од њихове намере која им може донети само пропаст, а нарочито да спречи учешће људи из Србије у том подухвату. Одлично упознат да је бугарски народ изложен прекомереним порезима и зулумима, па да се зато лако може повести за подстрекачима који ће лагати народ да ће му Србија помоћи, Гарашанин је сматрао да то по сваку цену треба спречити због неповољних околности. Са једне стране Турци су приправни и спремни у крви да угуше сваки немир, а са друге стране Србија им не може помоћи због тога што би на њу пало подозрење Порте, која би помислила да је побуна избила на подстрек српске владе. Да би се избегла сумња Порте и разочараност бугарског народа што им Србија није помогла, побуну је требало на сваки начин спречити, те на тај начин не дозволити појединцима да „титрају судбином једног народа“ закључио је Гарашанин.¹⁶⁶² На овом месту је посебно важно нагласити да је Гарашанинова наредба била у складу са његовим начелом да треба припремати општи устанак хришћана, а не локалне побуне које не могу ни до чега довести, већ само до расипања снаге и турских репресалија. Поред тога, Гарашанин је био свестан положаја у којем се налазила српска кнежевина, па је зато истакао да би учешће Србије у локалним побунама „значило права нашег народа метати на коцку без сваког предрачуна“, односно да је итекако требало водити рачуна да се аутономија коју је добила Србија сачува, те у погодном моменту оснажи и прошири.¹⁶⁶³

Алексиначки окружни начелник Марко Дабић је 29. марта превентивно ухапсио Срнидака, чиме је његово учешће у припремању побуне било завршено. Црноречки окружни начелник Данило Стефановић је саслушавао Пују, који му је испричао све о припреми устанка, али га није привео, зато што није имао налог да то уради, већ му је само саветовао да одустане од своје намере. Иако је сазнао да је Срнидак ухапшен, Пуја је одлучио да подигне устанак у Видинском санџаку. Побуна је почела 19. априла у селу Бојници, а у исто време су се побунили становници села Големаново и Шишанци. Постојале су индиције да се побуњеницима прикључе мештани села Раковице, Старопатице, Полетковца, Куле, Бранковаца и Пседераца,¹⁶⁶⁴ али до тога није дошло. Неорганизованост и неусаглашеност побуњеника и изостанак било какве подршке Србије и Русије довели су 26. априла до окончања побуне.¹⁶⁶⁵

Након избијања побуне Окружна начелства Црноречког и Гургусовачког округа су издала наређење да се повећа број стражара на караулама и срески начелници изађу на границу. Српска влада је послала татарина у Видин да обавести видинског валију о предузетим мерама, док је Стефановић добио укор од Гарашанина што је дозволио Пуји да пређе у Видински санџак. Да би се ситуација колико толико поправила Стефановићу је наређено да настоји на сваки начин да утиче на Бугаре да се умире и да у договору са османским властима увери бугарске фамилије, које су почеле да пребегавају у Србију, да се враћају назад. До 23. априла је пребегло 250 породица из Бојнице, Халова, Градскова и Старопатице.

У складу са Гарашаниновим налогом црноречки окружни начелник је поручио бојничком баш-кнезу Цанку Хаџи Ангелову да неће добити помоћ из Србије и да ради на смиривању побуне како би се избегло страдање народа. Стефановић је са османским властима заједнички радио да се убеди пребегле фамилије да се врате својим кућама. Упоредо са тим убеђивао је османске власти да побуњеници нису добили никакву помоћ из Србије нити ће је

ve *Bulgar Meselesi*, 45–46; С. Димитров, *Въстанието от 1850 година в България*, София 1972, 50–51; М. Јагодић, *Пујина буна у Видинском санџаку 1849*, Българите в Османската империя, XIX в.: Понятия, структура, личности, Съставителство и научна редакция Ваня Рачева, София 2017, 182–184.

¹⁶⁶² ГИБН, I, бр. 206.

¹⁶⁶³ ГИБН, I, бр. 227.

¹⁶⁶⁴ Данашњи назив села је Косте Перчево.

¹⁶⁶⁵ М. Јагодић, *Пујина буна*, 184–190; *Преписка*, бр. 293. Уп. С. Димитров, *Въстанието от 1850 година в България*, 52–56.

добити. Разлог томе је био тај што су османске власти били подозриве, нарочити због гласина које је ширио Пуја да ће му Србија помоћи. Видинске османске власти су се 25. априла званично обратиле српској влади поводом пребеглих фамилија, тражећи да се фамилије поврате и да им се више не даје уточиште у Србији, а пасоши за Видин да се издају само познатим трговцима. Следећег дана пребегле фамилије су убеђене да се врате натраг, уз обећање да неће сносити никакве последице. Тиме је уз садејство српских власти окончана Пујина буна, уз минималне жртве.¹⁶⁶⁶

Окончањем Пујине буне нису престале припреме за устанак у Видинском санџаку. Према информацијама помоћника министра унутрашњих дела Александра Ј. Ненадовића: „Народ је бугарски сав готов на буну“. Узимајући у обзир да је Ненадовић добио информацију само неколико дана након слома Пујине буне, очигледно је да је поменута буна представљала одраз расположења Бугара за устанак и наговештај веће побуне која се припремала од 1845. године. Због тога је Ненадовић издао наређење црноречком окружном начелнику и вражогрнском среском начелнику да будно мотре да се не би на српској старани правили договори за устанак у Видинском санџаку и да у томе не би узели учешћа српски поданици. У случају пребегавња Бугара да их саветују да се враћају назад, а ако у томе не буду успели, онда да им пруже уточиште само на граници. У случају да устаничке вође затраже уточиште у Србији, да им се одобри, али да се строго води рачуна да неопажено пређу преко српске границе.¹⁶⁶⁷

Тринаестог марта 1850. гургусовачки окружни начелник Сава Јовановић је сазнао да се одвијају припреме за устанак у казама Белоградчик и Лом Паланка. Главни организатор је био Јован Теодоровић, родом из села Орешец код Белоградчика. Теодоровић је рано остао без родитеља. У периоду од 1841. до 1848. био је у српској војној служби. Учествовао је као добровољац у српском покрету у Војводини (1848–1849). Крајем 1849. је прешао у Видински санџак, где је радио на припреми устанка који је требало да избије 27. марта. Начелник Гургусовачког округа, у складу са Гарашаниновим наређењем, намамио је Теодоровића да дође на српску границу, где га је ухапсио 23. марта, четири дана пре предвиђеног датума за избијање устанка. Приликом испитивања српске власту су сазнале да је Теодоровић направио детаљан војни план и да је рачунао на помоћ 150 добровољаца из Србије. У припремању устанка је учествовало 24 лица из Белоградчикке, Ломпаланачке и Видинске казе, а међу њима и игуман Серафим Николић и монах Јоаким из манастира Свете Тројице у Раковици.¹⁶⁶⁸

После Теодоровићевог хапшења настављене су припрема за устанак у Видинском санџаку. Завереницу су се 12. априла окупили у раковачком манастиру Свете Тројице и донели одлуку да ће подићи устанак. Према сазнањима српских пограничних власти договору у манастиру је присуствовало 56 или 57 људи из следећих села: Урбабинци,¹⁶⁶⁹ Турчин,¹⁶⁷⁰ Бранковци, Грамада, Старопатица, Кула, Полетковци, Чичил, Медешевци, Татарџик,¹⁶⁷¹ Бојница, Големаново, Макреш, Влахович¹⁶⁷² и Раковица. Раковички игуман Серафим је 13. априла упознао начелнике Гургусовачког и Црноречког округа са одлуком да се подигне

¹⁶⁶⁶ ДБИ, III, бр. 477; ДАС, МИД–И, 1849, Ф III, Р 54, С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Гургусовац, 11/23. април 1849; МУД–П, 1849, Ф X, Р 23, исти – истом, Гургусовац, 11/23. април 1849; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 15/27. април 1849; ЗДС, к. 3, Ф II, Д. Стефановић – И. Гарашанину, Зајечар, 11/23. април 1849; И. Гарашанин – Д. Стефановићу, Београд, 11/23. април 1849; Д. Стефановић – И. Гарашанину, Вршка Чука, 13/25. април 1849; исти – истом, на Тупановачкој стражи, 14/26. април 1849; исти – истом, на Трнавцу, 15/27. април 1849; А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Зајечар, 18/30. април 1849; Н. İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, 46–47; М. Јагодић, *Пујина буна*, 186–187.

¹⁶⁶⁷ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф II, А. Ј. Ненадовић – И. Гарашанину, Зајечар, 18/30. април 1848.

¹⁶⁶⁸ М. Jagodić, *Preparation for the 1850 Vidin Uprising*, *Bulgarian Historical Review* 3–4 (2016), 93–102.

¹⁶⁶⁹ Данас село Тошевици.

¹⁶⁷⁰ Данашњи назив села је Цар-Петрово.

¹⁶⁷¹ Село се данас зове Слана Бара.

¹⁶⁷² Данашњи назив села је Подгоре.

устанак, притом затраживши помоћ и подршку Србије. Одговорено му је да не очекују помоћ од Србије и да одустану од побуне, због неповољних околности, те тиме избегне страдање бугарског народа.¹⁶⁷³

Устаничке припреме су наставиле да се одвијају, али у расположивим изворима и литератури нема података како се Србија држала према њима.¹⁶⁷⁴ Устанак је избио 10. јуна 1850. године. Побуна је захватила Белоградичку, Ломпаланачку, Берковачку и Видинску казу. После пораза устанака код Белоградчика 21. јуна устанак је угушен. Уследиле су турске репресалије, праћене убиствима, паљевином и пљачком. Када се у Цариграду сазнало да је дошло од побуне у Видинском санџаку, Порта је одмах наредила да се упуте војска из околних санџака и предузму све мере да се побуна не прошири. Присуство руске војске у Влашкој, откриће устаничких припрема у Нишком санџаку, сумња да Србија стоји иза Видинског устанка и несређено стање у Босанском ејалету, утицали су на Порту да што пре реагује. Кнежевина Србија, на коју се у почетку сумњало да је стајала иза устанка, била је посредник у умиривању побуњеника од самог почетка устанка.¹⁶⁷⁵

Обавештен од гургусовачког окружног начелника да је дошло до побуне у Видинском санџаку Гарашананин је 13. јуна наредио црноречком окружном начелнику да на сваки начин спречи да се људи из Србије умешају у побуну. У том циљу је требало да се сва сумњива лица удаље са границе у унутрашњост, погранични стражари будно да мотре на погранични кордон, а окружни начелник да одмах оде на границу и остане тамо док се побуна не смири. Избијање побуне у Видинском санџаку, према Гарашаниновим речима, задало је доста бригае српској влади, зато што се претпостављало да ће бугарски народ stradати, а Србија, иако се све то дешава у близини њене границе, неће моћи да им помогне, да не би ризиковала да жртвује своју аутономију.¹⁶⁷⁶ Кнежевски представник Петронијевић је обавестио видинског валију Мехмед Зија-пашу о мерама које је предузела српска влада. Видински валија се захвалио на томе и изразио наду да ће Срби „као верни царски поданци“ помоћи да се побуна примири.¹⁶⁷⁷

Увидевши да немају помоћ са стране и да не могу још дуго издржати устаници су почели да се приближавају српској граници, док су њихове фамилије почеле да пребегавају у Србију. Шеснаестог јуна 235 устаника из Видинске, Ломпаланачке и Белоградичке казе обратило се са молбом српском кнезу. Молили су га да посредује код видинског валије да пошаље своје представнике да преговарају како би се побуна окончала мирним путем. Српски кнез се обратио видинском валији тражећи да пошаље своје представнике на српску границу, истовремено га обавештавајући да је српска влада послала на границу државног саветника Стојана Јовановића Лешјанина. Валија се сагласио са тим и обећао да ће послати капицибашу и члана видинског меџлиса Махмуд-бега.¹⁶⁷⁸ Гарашанин, упознат са спремношћу устаника да преговарају, наредио је Стефановићу, пре него што се српски кнез обратио Мехмед Зија-паши,

¹⁶⁷³ М. Jagodić, *Preparation for the 1850 Vidin Uprising*, 102–108.

¹⁶⁷⁴ Опширније о устаничким припремама и стању уочи устанка: С. Димитров, *Въстанието от 1850 година в България*, 77–82.

¹⁶⁷⁵ ДАС, МУД–С, 1850, Ф II, Р 101, Ј. Н. Ичковић – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 31. мај / 12. јун 1850; ДП, бр. 887, 953; ГИБН, I, бр. 226–247; ДБИ, III, бр. 574, 576; СН, бр. 65, 6/18. јун 1850; бр. 72, 22. јун / 4. јул 1850; бр. 75, 4/16. јул 1850; Н. Inalcik, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, 48–64; С. Димитров, *Въстанието от 1850 година в България*, 84–144; В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству*, 245–248.

¹⁶⁷⁶ ГИБН, I, бр. 227, 229.

¹⁶⁷⁷ Панчо Дорев је објавио писмо Аврама Петронијевића Мехмед Зија-паши, али је погрешно ставио да је писмо упућено 19, уместо 14. јуна. ДАС, МИД–И, 1850, Ф VI, Р 44, А. Петронијевић – Мехмед Зија-паши, Београд, 2/14. јун 1850; ДБИ, III, бр. 574; ГИБН, I, бр. 230.

¹⁶⁷⁸ ДАС, МИД–В, 1850, Ф II, Р 270; ГИБН, I, бр. 232, 233; С. Димитров, *Въстанието от 1850 година в България*, 67–73, 97–98, 106–107, 196–197.

да посаветује устанике да се не туже на легалне представнике османске власти, већ на субаше и закупце пореза, те да наведу „свако безаконије, које им је учињено у новија времена“.¹⁶⁷⁹

У смиривању побуне у Видинском санцаку је учествовао и Омер-паша Латас, који је кренуо са војском у Босански ејалет да уводи танизматске реформе. Омер-паше је добио наређење да оде у Ниш док се не смири ситуација у Видинском санцаку.¹⁶⁸⁰ Због тога је, још пре доласка у Ниш, послао свог ађутанта миралаја Дервиш-бега у Видински санцак да преговара са устаницима. Стигавши у Ниш крајем јуна, Омер-паша је упутио устаницима бујурулдију на турском и бугарском језику, позивајући их да се врате својим кућама и гарантујући им амнестију. Ступивши у преписку са српским кнезом Омер-паша се обавестио о мерама и корацима које је предузела српска влада. Ради даљег садејства у умирењу устаника паша је затражио да му кнез пошаље „једног врстног члана“ са којим ће моћи да се договори. Као кнежев представник одређен је министар правде и просвете Алекса Симић, који је имао богато искуство у преговарања са Турцима.¹⁶⁸¹

Симић је стигао у Ниш 13. јула. Омер-паша га је лепо дочекао, што је изазвало чуђење нишких Турака, који су му рекли да му „више славе не треба кад га један румелијски сераскер онако прима“. Упознавши Симића са свим корацима које је предузео за умирење Бугара, паша је затражио садејство српске владе, то јест да заједнички настоје да се врате Бугари који су нашли прибежиште у пограничној зони Гургусовачког и Црноречког округа. Поред тога, саопштио је Симићу да упути пребегле Бугаре да саставе жалбу у којој ће навести узроке због којих су се побунили. Жалбу је требало да предају портином комесару ферик Али Риза-паша, који је стигао у Видин 11. јула, док је Омер-паша три дана касније наставио свој пут за Босански ејалет.¹⁶⁸²

У складу са договором Омер-паше и Симића српске пограничне власти настојале су да раде на убеђивању пребеглих Бугара да се врате. Пре повратка, Бугари су предали тужбу Али Риза-паша и српском кнезу у којој су навели које су све зулуме претрпеле, те да су због тога били принуђени да се побуне. Али Риза-паша је издао бујурудлију у којој је навео да се устаницима све прашта и позвао их да се врате својим кућама. Српском кнезу и београдском мухафизу је писао поводом тога, тражећи од кнеза да се увере пребегле бугарске фамилије да неће сносити никакве последице. Српска влада је након тога морала коначно да приволи Бугаре да се врате, иако је била свесна да у Видинском санцаку није потпуно успостављена јавна безбедност. До 19. јула све бугарске фамилије које су нашле прибежиште на српској граници, вратиле су у своја села.¹⁶⁸³ Бугари су одредили своје депутате које су упутили у Цариград. Али Риза-паша, добивши ранг везира и чин мушира именован је за видинског валију, уместо Мехмед Зија-паше. Мир се у Видинском санцаку полако враћао током лета.¹⁶⁸⁴

¹⁶⁷⁹ У званичним новинама Кнежевине Србије прва вест о устанку у Видинском санцаку је објављена 18. јуна 1850. године. Као узрок побуне су наведени зулуми нижих представника османске власти: „... ова буна на срећу није управљена противу царске власти, већ противу угњетавања неки[x] нижи[x] властника...“. ГИБН, I, бр. 232; СН, бр. 65, 6/18. јун 1850.

¹⁶⁸⁰ ДАС, МУД–П, 1850, Ф I, Р 46, Ф. Прибаковић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 22. јун / 4. јул 1850; МУД–С, 1850, Ф III, Р 65, Ђ, Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. јул 1850; Ф IV, Р 7, А. Славуј – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 15/27. јул 1850.

¹⁶⁸¹ ГИБН, I, бр. 235–239; СН, бр. 71, 20. јун / 2. јул 1850.

¹⁶⁸² ГИБН, I, бр. 238–240; ДАС, МУД–С, 1850, ДП, бр. 992, 1018; МУД–С, 1850, Ф III, Р 65, Ђ, Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. јул 1850; Ф IV, Р 7, А. Славуј – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 15/27. јул 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 6/18. јул 1850; СН, бр. 74, 1/13. јул 1850.

¹⁶⁸³ ДАС, МИД–И, Ф VI, Р 44, С. Јовановић – А. Симићу, на граници, 1/13. јул 1850; А. Симић – Омер-паши Латасу, Крушевац, 5/17. јул 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, А. Ј. Ненадовић – Д. Стефановићу, Београд, 7/19. јул 1850; исти – истом, 11/23. јул 1850; ГИБН, I, бр. 241–247.

¹⁶⁸⁴ ДАС, МИД–И, Ф VI, Р 44, А. Петронијевић – Омер-паши Латасу, Београд, 11/23. април 1850; исти – истом, Београд, 21. јул / 2. август 1850; исти – истом, Београд, 25. јул / 6. август 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, Д. Стефановић – А. Ј. Ненадовићу, Зајечар, 29. јул / 10. август 1850.

Остаје отворено питање да ли су организатори Видинског устанка били повезани са Србима из Нишког санџака, који су такође због прекомерених пореза и насиља били спремни да се побуне. Дванаестог марта 1850. у Алексинцу се налазило 20 лица из Нишког санџака и једно лице из Скопског санџак, односно из Врањске казе, који су пребегли у Србију и тражили помоћ од српских власти да подигну устанак. Међу пребеглима су се налазили Цветко Голубовић и Коста Јовановић Чавка, организатори и учесници Нишке буне (1841).¹⁶⁸⁵ Три дана касније у Србију је пребегло још седам Срба из Нишког санџака, чувши да ће ускоро доћи до устанка у Видинском санџаку, што је највероватније било у вези са активношћу Јована Теодоровића.¹⁶⁸⁶

Османске власти у Нишу су подозревале да постоји могућност да дође до побуне, па су искушавали народ посредством хајдука да ли би био спреман да се побуне.¹⁶⁸⁷ Локални Турци су говорили народу, смејући се: „Надате се да вам Карађорђевић дође“.¹⁶⁸⁸ У оквиру предострожних мера османске власти су крајем априла привеле Станка Атанацковић, који је годину дана провео у Цариграду због парнице са читлук-сахибијом Латиф-бегом. Убрзо након доласка Омер-паше у Ниш, Станко је са још десет људи, који су позатварани након избијања Видинског устанка, послат у Цариград.¹⁶⁸⁹ Када је Симић био у Нишу Омер-паша му је рекао да су Станко и поменута десеторица послати у Цариград због тога што су намеравали да подигну побуну, што је Станко признао, наводећи том приликом да су са њим учествовали у припреми побуне Чавдар, Чавка, Цона Вучићевић и Коца Цветковић, који су пребегли у Србију. Као доказ да је побуна припремана наведена су заплењена писма која је писао Вучићевић. Омер-паша је због тога затражио да се предају османским властима поменута четворица, а поред њих и Срдњак, извесни „писар из Крушевца“, Милосав из Дреновца и Петко Радојковић из Липовца, који су такође намеравали да учествују у побуну.¹⁶⁹⁰

Представници српске владе су известили Омер-паша да су Срдњак, Велимир Вучићевић и Никола Михајловић из Аустрије, Ђорђе Призренац из Призрена и Гвозден из Витановца у Крушевачком округу покушали да пређу у Нишки санџак и подигну устанак. Погранични стражари су их у томе спречили и том приликом су ранили Срдњака. Српске власти су обећале да ће Срдњак бити предат османским властима када се опорави. Велимир и Никола је требало да буду изручени Аустрији пошто су њени поданици, док је предвиђено да Ђорђе и Гвозден као српски поданици, буду кажњени смрћу. Милосав из Дреновца и Петко Радојковић из Липовца хајдукују, тако да их српске власти гоне. За Коцу Цветковића му је писано да је отишао у Цариград, Вучићевић се наводно није могао пронаћи, а за Чавку и Чавдара је неистинито тврђено да нису прелазили у Србију.¹⁶⁹¹

¹⁶⁸⁵ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 28. фебруар / 12. март 1850.

¹⁶⁸⁶ ДАС, ИГ, 739, Т. Ковачевић – И. Гарашанину, Ивањица, 11/23. март 1850.

¹⁶⁸⁷ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 9/21. март 1850.

¹⁶⁸⁸ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 30. април / 12. мај 1850.

¹⁶⁸⁹ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф III, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 27. април / 9. мај 1850; Д. Игњатијевић – С. Радојичићу, Ниш, 30. април / 12. мај 1850; С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 4/16. мај 1850; исти – истом, Алексинац, 7/19. мај 1850; исти – истом, Алексинац, 14/26. мај 1850; исти – истом, Алексинац, 21. мај / 2. јун 1850; исти – истом, Алексинац, 10/22. јун 1850; исти – истом, Алексинац, 6/18. јул 1850; МУД–С, 1850, Ф II, Р 101, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пандирало, 31. мај / 12. јун 1850; Ф IV, Р 7, исти – истом, Пандирало, 15/27. јул 1850; исти – истом, Пандирало, 15/27. јул 1850.

¹⁶⁹⁰ ГИБН, I, бр. 239; ДАС, МИД–И, 1850, Ф VI, Р 44, А. Симић – Омер-паши, Крушевац, 5/17. јул 1850; А. Петронијевић – Омер-паши, Београд, 11/23. јул 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, А. Ј. Ненадовић – Д. Стефановићу, Београд, 21. јул / 2. август 1850.

¹⁶⁹¹ ДАС, МИД–И, 1850, Ф VI, Р 44, А. Симић – Омер-паши ЛатДАСу, Крушевац, 5/17. јул 1850; А. Петронијевић – Омер-паши Латасу, Београд, 11/23. јул 1850; ЗДС, к. 3, Ф III, А. Ј. Ненадовић – Д. Стефановићу, Београд, 21. јул / 2. август 1850.

Српска влада је поводом овог случаја имала више састанака на којим је одлучено да се избегне компромитовање пред Портом, али и да се истовремено тражена лица „не изложе пропасти“. Будући да је Цветковић већ отпутовао у Цариград са препорученом писмом Аврама Петронијевића, донета је одлука да се Чавка и Вучићевић предају у Видину Али Риза-паши, који је замољен да се заложи да и њима буде опроштено, као што је било учесницима Видинског устанка. Српска влада је истовремено обавестила Порту о кораку који је предузела. У складу са тим издат је налог црноречком окружном начелнику да са једним својим човеком и препорученим писмом спроведе Чавку и Вучућевића у Видин. Црноречки окружни начелник је требало да им укаже да је ово једини начин да им буде опроштено и да је о њиховом случају српска влада писала Порти. Поред тога, требало је да их посаветује да истакну да нису пребегли у Србију ни због какве кривице. Вучићевић је требало да каже да се није смео вратити док се Станко не врати из Цариграда, а Чавка да је дошао у Србију да радом сакупи новац, због тога што је преградужен. Што се тиче Срндака, њему српске власти нису могле ући у траг, зато што је нестао.¹⁶⁹²

Упоредо са активношћу да Чавка и Вучићевић добију амнестију, радило се на терену да се прикупе сведочанства о зулумима које су претрпели Срби у Нишком санцаку, што је био главни узрок припреме устанка. Сава Радојичић је прешао у Нишки санцак и прикупио информације од сведока, те је на основу тога саставио тужбу у име „христјанског народа пашалука Нишког“. Срби из Нишког санцака нису смели да се потпишу бојећи се одмазде, те су као подносиоци тужбе наведени хришћани из Нишког санцака. Тужба је адресирана на султана, а упућена је у Цариград посредством српске владе. У поменутој тужби су изнети зулуми које је трпео народ од закупаца пореза и представника локалних османских органа власти.¹⁶⁹³

Поднета тужба је имала за резултат да је Порта у новембру 1850. издала ферман којим је било забрањено нижим османским органима власти да без валијиног допуштења одлазе у села, док је прикупљање пореза препуштено црквеним старешинама.¹⁶⁹⁴ Нишки валија Мехмед Хуршид-паша је још пре доласка фермана, установивши низ злоупотреба нижих османских органа власти, сменио буљукбаше и мудире у казама Нишког санцака и поставио нове. Забранио је Турцима да бесплатно узимају храну од хришћана и терају их на кулук.¹⁶⁹⁵ Крајем исте године вратили су се својим кућама из Цариграда Лесковачани и Власотинчани који су били одоведени са Станком Атанацковићем у Цариград. Станко се вратио у пролеће 1851. године. Скоро 1.000 људи из Лесковачке казе је изашло пред њега да га дочека.¹⁶⁹⁶

Бугари не мирију

Док је Порта предузимала мере за сређивање ситуације у Нишком санцаку, расположење за устанак у Видинском санцаку није јењавало, због нерешеног аграрног

¹⁶⁹² ДАС, ЗДС, к. 3, Ф Ш, А. Ј. Ненадовић – Д. Стефановићу, Београд, 21. јул / 2. август 1850; Д. Стефановић – А. Ј. Ненадовићу, Зајечар, 29. јул / 10. август 1850.

¹⁶⁹³ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф Ш, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 3/15. август 1850; исти – истом, Алексинац, 10/22. август 1850; исти – истом, Алексинац, 20. август / 1. септембар 1850; исти – истом, Алексинац, 14/26. септембар 1850; Тужба хришћана из Нишког санцака, 21. август / 2. септембар 1850.

¹⁶⁹⁴ ДАС, МУД–С, 1850, Ф V, Р 41, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пандирало, 15/27. новембар 1850; СН, бр. 134, 2/14. децембар 1850.

¹⁶⁹⁵ ДАС, ЗДС, к. 3, Ф Ш, С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 14/26. септембар 1850; МУД–С, 1850, Ф IV, Р 21, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пандирало, 30. септембар / 12. октобар 1850; СН, бр. 104, 12/24. септембар 1850; бр. 119, 21. октобар / 2. новембар 1850.

¹⁶⁹⁶ ДАС, МУД–С, 1850, Ф V, Р 41, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Пандирало, 8/20. новембар 1850; ЗДС, к. 3, Ф Ш, Р. Петровић – И. Гарашанину, Ниш, 21. април / 3. мај 1851; С. Радојичић – Т. Ковачевићу, Алексинац, 6/18. мај 1851.

питања.¹⁶⁹⁷ Почетком 1851. похапшено је више сеоских кметова, чиме су османске власти предупредиле избијање новог устанка.¹⁶⁹⁸ Године 1852. српска влада је убедила Бугаре из Видинског санџака да не дижу побуну, због тога што неће имати успеха, већ ће само довести себе у још гори положај.¹⁶⁹⁹ Почетком 1853. Бугари из Видинског санџака су поново тражили помоћ и подршку Србије да се побуне. Поново им је одговорено да ће тиме довести себе у гору ситуацију и предати свој народ „свирепству зулумџара“.¹⁷⁰⁰

У години у којој је завршен Кримски рата уследио је период буна и немира у Видинском санџаку. Организатор и вођа устанка је био Димитрије Петровић, родом из Рушчука или Силистрије, који се борио у руској војсци као добровољац током рата. Петровић је прешао из Земуна у Београд 20. фебруара 1856. са руским пасошем, који му је издат у Одеси. У Београду је одсео код механџије Јована Јовановића. Двадесет и деветог фебруара је отишао из Београда у Неготин, где му је живела сестра. Димитрије се кретао по Крајинском и Гургусовачком округу, састајао се са својом земљацима, од којих посебно треба поменути истакнутог учесника Видинског устанка Јована Ангелова Кулина из села Медешевца у Ломпаланачкој кази. У припреми побуне је био укључен и извесни Стојан из Пирота, по којем је Димитрије послао 1.500 гроша за барут фишекџији Станку из Београда.¹⁷⁰¹

Почетком априла је дошло до краткотрајне побуне у Белоградичкој кази. Османске власти су брзо угушиле побуне, али нису успеле да ухвате Петровића. Видински валија који је сазнао све детаље припреме устанка тражио је од српске владе да му изручи Стојана из Пирота. Због тога је наређено да се испита фишекџија Станко, али је он негирао да познаје Стојана.¹⁷⁰² Петровић је наставио са припремама за устанак, те је 6. јуна поново дошло до краткотрајног устанка у Белоградичкој кази.¹⁷⁰³ Министар унутрашњих дела је издао наређење начелнику Гургусовачког округа да се појачају безбедносне мере на граници и спречи прелазак људи из Србије у Видински санџак. Приведени су на саслушање два трговца из села Велике Јасикове у Крајинском округу који су преносили барут устаницима, док је фишекџији Станку скренута пажња да се случајно не усуди да покуша да достави барут устаницима. Управник вароши Београда је укорењен што је допустио Петровићу да оде из Београда у унутрашњост Србије.¹⁷⁰⁴ Посебно компромитујуће за српску владу је могло да буде што је на првој страни *Српских новина* објављена вест у којој је наведено да је побуну у Белоградичкој кази изазвала чета која је прешла из Србије.¹⁷⁰⁵ Одмах у следећем броју је објављено да је чланак о побуну преузет из аустријских новина, те да није било простора да се наведе та информација. Уредник Коста Вујић је јавно преузео на себе одговорност за ту грешку, те да би то исправио, навео је „праве информације“.¹⁷⁰⁶

¹⁶⁹⁷ С. Димитров, *Въстанието от 1850 година в България*,

¹⁶⁹⁸ ДАС, МУД–С, 1851, Ф I, Р 84, Ф. Бихеле – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 7/19. фебруар 1851; исти – истом, Радујевац, 14/26. фебруар 1851.

¹⁶⁹⁹ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије I*, 105–106; Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља*, 314; В. Стојанчевић, *Срби и Бугари*, 163–164.

¹⁷⁰⁰ ДАС, ИГ, 694; АСАНУ, СК, 7051/1626, А. Ј. Ненадовић – С. П. Книћанину, Београд, 23. јануар / 4. фебруар 1853; 7051/1671, исти – истом, Београд, 17/29. април 1853; 7051/1677, С. Јовановић – истом, Гургусовац, 28. април / 10. мај 1853.

¹⁷⁰¹ ГИБН, I, бр. 331, 333, 336, 337, 339, 341, 343, 346; ДАС, МУД–С, 1856, ДП, бр. 757.

¹⁷⁰² ГИБН, I, бр. 331, 333; ДАС, МИД–И, 1857, Ф VI, Р 15, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 7/19. мај 1856.

¹⁷⁰³ ДАС, МУД–С, 1856, ДП, бр. 785; ГИБН, I, бр. 334–337.

¹⁷⁰⁴ ГИБН, I, бр. 335–337, 339, 341, 343, 345, 347, 350; ПИГ, бр. 108.

¹⁷⁰⁵ „У Белиградџику се дигла буна озбиљна. Чета једна од 20 и неколико Срба, које предводи неки Петровић, прешла је код села Калша преко границе, па у белоградџичкоме окружју накупила јошт преко 200 људи. Петровић је отишао к Балкану и гледа побунити сав тамошњи предел. Шакир-паша је одма[х] са једним полком коњаника отишао за побуњеницима у потеру.“ СН, бр. 119, 13/25. јун 1856; ГИБН, I, бр. 344.

¹⁷⁰⁶ На првој страни је објављено да побуна око Белоградџика није узела шире размере, те је брзо је угушена. Немире је подстицао „неки Димитрије родом из Силистрије или Рушчука“. Српска влада је преузела све

После слома побуне видински валија се обраћао српској влади да му изручи Петровића, Манчу Крстића и Ангелова. Пошто валија није добио одговор, почетком 1857. српском кнезу се поводом тога обратио велики везир. Издат је налог окружним начелницима да се наведена лица потраже. Петровић се наводно није нигде могао пронаћи, Крстић се налазио затворен у Видину, док је Ангелов, који се налазио у Београду, представио кнежевском представнику Алекси Симићу.¹⁷⁰⁷

Побуне у Босанској Крајини и Посавини

Увођење давања трећине читлук-сахибијама 1848. и укидање спахија 1851. довели су до аграрних покрета у Босанском ејалету, што је посебно дошло до изражаја после обнародовања Хатихумајуна 1856. године. Укидањем спахија десетак је почео да се издаје у закуп. У периоду од 1852. до 1856. закуп десетка се увећао пет пута! У Зворничком, Бихаћком и Бањалучком санџаку хришћани су се жалили да нису у могућности да дају агама и беговима трећину. Посебно тешко су им падали зулуми закупца десетка Мујаге Пазарца. Заједно са Алијом Талиревићем, Хусејином Арнаутом и још 120 Арнаута Пазарац је ишао по селима и злостављао хришћане који нису имали да плате колико је тражио. Због тога су се хришћани често жалили османским властима, али то није имало ефекта. Крајем септембра 1857. 12 сеоских кнезова је дошло у тузлански меџлис и поставило питање зашто они морају да живе горе од сељака у Србији, тражећи да се уведе исти порески систем као у српској кнежевини, иначе ће се иселити у Аустрију. Османске власти су привеле кнезове, док су сељани почели да отказују давање трећине агама и беговима. Аге и бегови су уз помоћ заптија и најамника покушавали насилним путем да узму трећину од сељака што је само још више погоршало ситуацију и довело до оружаних сукоба који су у току 1858. прерасли у краткотрајне побуне у Босанској Крајини и Посавини.¹⁷⁰⁸

Оружаним сукобом код Ивањске у Крупској кази 24. и 25. маја почео је устанак у Босанској крајини. Током јуна устанак је захватио и села око Новог, Дубице, Старог Мајдана, Приједора и Козарца. Најистакнутији устанички предводници су били: хајдучке харамбаше Петар Петровић Пеција и Петар Гарача и „млади револуционари“ Ристо Јејић¹⁷⁰⁹ и Симо Ћосић¹⁷¹⁰. Два главна устаничка средишта су били Ивањска и Дубица. Преокрет у устанку је наступио 15. јула, када су Турци заузели Ивањску. Уследили су даљи порази устаника, тако да је до 22. јула устанак био угушен. Устаници су пребегли на аустријску територију, док су се Пеција, Гарача и Ћосић повукли у околне планине и наставили да четују до зиме. Јејић је још раније пребегео у Аустрију.¹⁷¹¹

Устанак у Босанској Крајини је био наговештај устанка који је избио у Посавини. Појединачни сукоби током лета прерасли су почетком октобра у отворену побуну. Предводници су били поп Хаџи Петко Јагодић из Врањака и прота Стеван Аврамовић из

непоходне мере на граници „да се пријатељство и добро споразумљење на суседству и граници нашој сачува“. Истакнуто је да нико из Србије није узео учешће у побуни. СН, бр. 120, 14/26. јун 1856.

¹⁷⁰⁷ ГИБН, I, бр. 338, 346, 351, 352, 354–357.

¹⁷⁰⁸ *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия 1850–1864, Документы*, отв. ред. Ю. А. Писарев и М. Экмечич, Москва 1985 (= ОБНБХ), бр. 6, 9, 10, 13, 18, 20, 23, 34, 37; *Bosna i Hercegovina od 1853–1870. godine*, приредио В. Гавраповић (= ВН), бр. 83; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 128–220; И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*, Сарајево 1988, 319–321.

¹⁷⁰⁹ Ристо Јејић је био родом из села Црквине у Градачачкој кази. Према извештајима аустријских повереника био је лакомислен, брбљив и љубитељ алкохола. Опширније о њему: В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 221–222, 241–247; И. Тепић, *Прилог за биографију Ристе Јејића*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XXXVI (1985), 119–139.

¹⁷¹⁰ Симо Ћосић је је био родом из Србије. Широ је нетачне гласине да је руски изсланик. ОБНБХ, бр. 89.

¹⁷¹¹ ОБНБХ, бр. 79, 80, 84, 85, 87–90; ВН, бр. 68, 72, 77; СН, бр. 63, 3/15. јун 1858; бр. 66, 10/22. јун 1858; бр. 78, 10/22. јул 1858; бр. 81, 17/29. јул 1858; бр. 83, 22. јул / 3. август 1858; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 227–250; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854–1860*, 351–352, 355–356, 358–363, 364–373, 375–388.

Орашја. До средине октобра побуна је била угушена, а устаници и њихове вође пребегли су преко Саве у Аустрију.¹⁷¹²

У припремању побуне у Босанској Крајини имали су извесног учешћа граничарски официри. Званична Аустрија није подстицала устанак због ситуације у Италији, где се спремао оружани сукоб, који је подстицао Пијемонт, а подржавала Француска. Због тога су аустријске војне власти настојале да спрече свако мешање својих официра у немире који су се припремали да избију у пограничним деловима Босанског ејалета. Војне власти су добијале информације да поједини граничарски официри подржавају аграрни покрет хришћана. Нарочито се у томе истицао капетан Антоније Орешковић, за кога се говорило да је „ватрени бранилац хришћана и одушевљен хрватском народношћу и да се нада да би могао играти неку улогу ако би дошло до преврата у Босни.“ Због тога је Орешковић у лето 1858. уклоњен са границе.¹⁷¹³ Поред тога, пензионисано је 12 младих граничарских официри српске народности, који су „против Турака говорили“.¹⁷¹⁴

Поред умешаности граничарских официра аустријске власти су имале информацију да се припрема општи устанак у српским земљама против Турака, а на иницијативу књаза Данила. Аустријске уходе су доносиле вести да се босански хришћани спремају да се придруже ослободилачком покрету који ће потећи из Србије, те да ће општи устанак почети на Петровдан 11. јула. Према њиховим информацијама кроз Босну су стално пролазили емисари из Србије, Црне Горе и Херцеговине, обећавали помоћ у оружју и муницији и учешће добровољаца из Србије. Ширили су вести да ће Црногорци и Херцеговци задржати главнину османске војске и да ће отпочети побуна свих балканских хришћана, коју ће подржати Русија и Француска. У припреми устанка је наводно био умешан и бивши кнез Милош.¹⁷¹⁵

Званична Србија није учествовала у припреми побуне, чему у прилог сведочи чињеница да је Гарашанин за припрему устанка сазнао тек 4. маја 1858. године. Поменутог дана прешао је из Земуна у Београд Атанасије Ђурчић, поручник Градишке регименте. Ђурчић је истакао да је ратовао против Мађара заједно са војводом Книћанином и да је у Београд дошао по препоруци адвоката Андрије Торквата Брлића из Брода у Славонији. Циљ његовог доласка је био да затражи помоћ од Србије за побуну и ослобођење Босне у име „патриота из Границе“. Према његовим речима циљ устанка је ослобођење и уједињење југословенских народа у једну државу коју би чиниле Босна, Херцеговина, Црна Гора, Стара Србија, Србија, Хрватска и Славонија. У план устанка су била посвећена 42 граничарска официра. Према мишљењу граничарских официра наступило је најповољније време за устанак. Са једне стране Порта је била заузета устанком у Херцеговини¹⁷¹⁶ и сукобом са Црном Гором¹⁷¹⁷, а са друге, ближило се време концентрисања војске на аустријској граници ради извођења вежби, па се та прилика могла искористити за акцију. Према Ђурчићу, официри су сматрали да након прикљупљања значајнијих снага на граници, аустријска влада неће моћи да их спречи у њиховој намери, због тога што ће, ако буде потребно, доћи до побуне у Мађарској и Италији.¹⁷¹⁸ Из Орешковићевог

¹⁷¹² ОБНБХ, бр. 92, 94, 100; ВН, бр. 87–91; СН, бр. 91, 12/24. август 1858; бр. 100, 6/18. септембар 1858; бр. 115, 18/30. октобар 1858; бр. 116, 21. октобар / 2. новембар 1858; бр. 119, 28. октобар / 9. новембар 1858; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 251–271; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854–1860*, 395–411.

¹⁷¹³ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, А. Срећковић – И. Гарашанину, Шабац, 9/21. јул 1858; ИГ, 1085, И. Гарашанин – И. Мондену, Београд, 26. јул / 7. август 1858; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 222–223; I. Marijić, *Pisma Antonija Oreškovića u Arhivu obitelji Brlić kao povijesni izvor*, *Povijesni prilozi* 57 (2019), 137–138.

¹⁷¹⁴ *Зарубежные Славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского 40–80 годы XIX века*, составители В. Матул и И. В. Чуркина, Москва 1975, бр. 301.

¹⁷¹⁵ В. Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници 1852–1858*, 59–60; В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 236; Д. Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Билећа – Гацко 2007, 551–552.

¹⁷¹⁶ Устанак у Херцеговини, познатији као Устанак Луке Вукаловића (1852–1862). Опширно о њему: Д. Берић, *Устанак у Херцеговини*.

¹⁷¹⁷ Сукоб Црне Горе и Османског царства завршио се победом Црногораца у бици на Граховцу 13. маја 1858. године. За више о томе: Б. Павићевић, *нав. дело*, 305–372.

¹⁷¹⁸ И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима*, 331–333; ОБНБХ, белешка уз документ бр. 85.

писма упућеног Брлићу 16. маја види се да је Гарашанин одбио да пружи било какву помоћ у припреми устанка, али и да је Орешковић послао Ђурчића у Београд на Брлићев предлог.¹⁷¹⁹ Остаје отворено питање да ли су организатори побуне били повезани са мађарским емигрантима и италијанским револуционарима, на шта указује Ђурчићев исказ да може доћи и до устанка у Мађарској и Италији.¹⁷²⁰

Након сусрет са Ђурчићем Гарашанин је почео пажљивије да прати дешавања у Босанском ејалету. Никола Јовановић Окан, босански трговац и потоњи повереник српске владе, био је укључен у припрему устанка. Према његовим речима он је био ухапшен због тога што је учествовао у покушају преноса барута из Србије у Босну. Гарашанин је наредио да се ослободи, оде у Босну и ради на смиривању побуне, али је Окан, како сам каже, радио насупрот томе.¹⁷²¹ Гарашанин је био уверен да су граничарски официри изазвали устанак у Босанској Крајини и тако довели до страдања народа, који је на крају био принуђен да пребегне у Аустрију. Иза деловања официра он је видео званичну Аустрију, па је због тога тражио од Окана да ради на смиривању побуне, која само иде на штету побуњеника, као што се и показало.¹⁷²²

Када је избила побуна у Посавини Гарашанин је издао наређење Шабачком, Подринском и Ужичком окружном начелству да строго поведу рачуна да нико из Србије не узме учешћа у побуни, а ако се неко усуди да прекрши наредбу, биће најстроже кажњен. Наредба је имала за циљ да се избегне свако компромитовање Србије.¹⁷²³ Сва беспослена лица је требало удаљити од границе, забранити пренос оружја и муниције, не издавати пасоше за Босански ејалет до даљњег и појачати надзор на граници.¹⁷²⁴ У складу са наредбом начелници Ужичког, Подринског и Шабачког округа су предузело предострожне мере. Изашли су на граници, обишли погранични кордон и издали наређење пограничним среским начелницима и буљукбашама да настоје да спрече сваки прелазак људи и пренос оружја и муниције из Србије у Босански ејалет. Издат је налог да се посебно мотри на бећаре и слуге који су родом из Босне.¹⁷²⁵ Предострожне мере су дале резултате. Извесни Ранко из Шапца покушао је са четом да пређе у Босну код Раче, али је у томе спречен. Приликом саслушања је навео да је намеравао да се споји са четом која је требало да пређе из Аустрије.¹⁷²⁶

Према првим извештајима које је добијао Гарашанин, побуњеници су добро били наоружани, оружје им је достављао један аустријски генерал из Винковаца, док је генерал-мајор Ђорђе Стратимировић прешао у Босну, да би подстицао побуну. Међутим, убрзо се то показало дискутабилним јер су стигле вести „да је кукавна раја немилице пострадала“ и да су

¹⁷¹⁹ I. Marijić, *нав. дело*, 137–138.

¹⁷²⁰ Опширније о антиаустријским плановима мађарске емиграције и италијанских револуционара, те полске емиграције која је заједно са њима сарађивала: С. М. Фалкович, *Антигабсбургские планы польских, итальянских и венгерских революционеров в контексте национальных движений народов Австрийской империи в 50 – 60 - е годы XIX в.*, Исследования по истории Польши и российско-польских общественных и культурных связей, Москва 2012, 205–249.

¹⁷²¹ ДАС, ИГ, 1077, 1090; Д. Берић, *Устанак у Херцеговини*, 552–555.

¹⁷²² ДАС, ИГ, 1085, И. Гарашанин – И. Мондену, Београд, 26. јул / 7. август 1858.

¹⁷²³ „Правителство Србско неће дозволити да поједини људи навлаче подозреније и сумњу на сав народ. Ми знамо да би се дело тих људи могло, а може бити хтело би се с намером приписати као преступленије народа нашег“ [подвучено у оригиналу – прим. А. С.]. ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, И. Гарашанин – М. Јовановићу, Београд, 29. септембар / 11. октобар 1858.

¹⁷²⁴ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, И. Гарашанин – М. Јовановићу, Београд, 29. септембар / 11. октобар 1858; А. Срећковић – И. Гарашанину, Шабац, 30. септембар / 12. октобар 1858; А. Ристић – И. Гарашанину, Лозница, 2/14. октобар 1858; М. Јовановић – И. Гарашанину, Бајна Башта, 5/17. октобар 1858.

¹⁷²⁵ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, А. Срећковић – И. Гарашанину, Шабац, 30. септембар / 12. октобар 1858; А. Ристић – И. Гарашанину, Лозница, 2/14. октобар 1858; А. Срећковић – И. Гарашанину, Шабац, 5/17. октобар 1858; М. Јовановић – И. Гарашанину, Бајна Башта, 5/17. октобар 1858; исти – истом, Ужице, 28. октобар / 9. новембар 1858.

¹⁷²⁶ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, А. Славуј – И. Гарашанину, Рача, 26. октобар / 7. новембар 1858.

им босански Турци, сведоци њиховог пораза, говорили: „да је велики пророк [Мухамед – прим. А. С.] тако наредио да ђаура једаред нестане са овог света“.¹⁷²⁷

После слома побуне, као што је већ речено, устаничке вође су пребегле у Аустрију. Прота Стеван Аврамовић је успео да дође до Земуна, с намером да пређе у Србију, али му аустријске власти то нису дозволиле. Због тога је он нелегално прешао у Србију код Шапца, 25. октобра 1858. године. Прота је имао код себе аустријски пасош издат у Винковцима за путовање у Аустрију, Србију и Влашку. Према његовим речима намера му је била да иде у Београда и моли српску владу да му да оружје и муницију и неколико „разумних људи“ са којим би поново прешао у Босну. Током боравка у Београду имао је намеру да се обрати руском конзулу и види да ли ће им Русија одобрити новчану помоћ, коју су тражили од конзула посредством Окана.¹⁷²⁸ Шабачки окружни начелник је имао наређење да проту што пре врати у Аустрију, по свој прилици зато што је Гарашанин хтео да избегне сваку компромитацију Србије. Међутим, прота је успео да побегне из Шапца за Београд и упути молбу српском кнезу да му дозволи да остане у Србији.¹⁷²⁹ Прота је успео у својој намери, није враћен у Аустрију, већ је остао у Србији, где је живео до смрти 1880. године.¹⁷³⁰

Гарашанин је издао наредбу да прота Стеван врати у Аустрију јер је сумњао да је имао везе са аустријском владом. Гарашанинове сумње је потврдио Окан, према чијим речима је прота припремао устанак уз аустријску помоћ. Наиме, прота је пребегао у Аустрију у лето 1858. године. Био је у контакту са граничарским официрима који су му нудили да предводник побуне буде извесни адвокат из Вуковара. У Аустрију су прелазили људи из Посавине са којима се прота договарао о дизању устанка. Из Аустрије је преношен барут у Босну, што није било спречавано од стране аустријских власти. Граничарски официри су били спремни да се укључе у устанак, али је његов брзи слом то осујето. Окан је изнео укратко читав план побуне, који се није остварио, због тога што „није имао куда“, односно што је тражио уточиште у Србији, убеђујући управника града Београда Николу Христића да Аустрија не зна за њега и да се нада да га прота неће издати.¹⁷³¹

Информације које је изнео Окана увериле су још више Гарашанина да треба плански радити на сузбијању аустријског и хрватског утицаја у Босни и Херцеговини. Посебно је требало водити рачуна о активностима граничарских официра који су били под утицајем идеја бискупа Јосипа Јураја Штротсмајера, то јест да Босну и Херцеговину треба прикључити Хрватској. Најистакнутији заговорник Штротсмајереве идеје, према Гарашанину, био је Орешковић, којег би било добро придобити да ради у корист Србије. Наведено је била основа Гарашаниновог плана за систематски рад српских повереника у Босни и Херцеговини.¹⁷³² Најзначајнији српски повереник је постао Окан, који је највероватније од краја 1858. радио у корист националне политике српске кнежевине.

¹⁷²⁷ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, А. Славуј – И. Гарашанину, Рача, 30. септембар / 12. октобар 1858; А. Срећковић – истом, Шабац, 5/17. октобар 1858; исти – истом, Шабац, 9/21. октобар 1858; А. Јовановић – А. Ристићу, Шепачка Ада, 10/22. октобар 1858; исти – И. Гарашанину, Лозница, 10/22. октобар 1858.

¹⁷²⁸ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, А. Срећковић – И. Гарашанину, Шабац, 14/26. октобар 1858; *Саслушање протe Стевана Аврамовића*, Шабац, 16/28. октобар 1858.

¹⁷²⁹ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, А. Срећковић – И. Гарашанину, Шабац, 14/26. октобар 1858; МИД–В, 1858, ДП, бр. 1285.

¹⁷³⁰ В. Поповић, *Аграрно питање у Босни*, 265–266; Д. Тубић, *Аврамовић, Стеван*, Српски биографски речник 1, А–Б, гл. ур. М. Лесковац, А. Форишков, Ч. Попов, Нови Сад 2004, 57.

¹⁷³¹ ДАС, ЗДС, к. 2, Ф I, Н. Христић – И. Гарашанину, Београд, 19/31. октобар 1858.

¹⁷³² Сачуван је концепт плана под насловом „План по коме се у овој 1858. има радити“. План је детаљно препричао Д. Страњаковић, не знајући уопште због чега је састављен. М. Екмечић настанак плана исправно доводи у везу са Гарашаниновим сазнањем да су граничарски официри учествовали у припреми устанка у Босни. В. Ј. Вучковић је приредио план за објаву, али му нису биле познате праве околности његовог настанка. ДАС, ИГ, 1072, 1090; Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србија*, 33–39; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1*, 639–640; *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабзбуршке монархије 1859–1874*, приредио В. Ј. Вучковић, Београд 1965, бр. 1.

Бегунци

Осмом тачком Хатишерифа из 1833. било је прописано да је забрањено пресељавање поданика Османског царства у Кнежевину Србију без дозволе њихових надлежних власти. Уношењем поменуте одредбе у Хатишериф Висока Порта је имала намеру да спречи пребегавање хришћана из околних османских провинција у Србију, која је након добијања аутономије постала још привлачнија за досељенике.¹⁷³³ Међутим, тиме није спречено насељавање хришћана из околних османских провинција у српску кнежевину, које је наставило константно да се одвија, као и пре 1833. године.¹⁷³⁴

Бекство хришћана из османских провинција које су се налазиле у суседству Србије, константно се одвијало и у периоду од 1839. до 1858. године.¹⁷³⁵ Због тога је важно приказати политику Кнежевине Србије према бегунцима у наведеном периоду и да ли је то имало икаквог одраза на односе Кнежевине и Османског царства. У складу са тим потребно је навести из којих османских провинција су хришћани пребегавали у Србију и који су били узроци њиховог бекства. Важно је нагласити да су примери многобројни, али на основу њих није могуће статистички представити број бегунаца на годишњем нивоу из сваке казе понаособ. Бројност и сама природа извештаја српских пограничних органа власти то не омогућују. У сачуваним извештајима пограничних власти и Деловодним протоколима Полицајног и Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела не наводи се увек колико је пребегло хришћана, нити који су узроци њиховог бекства. У појединим извештајима пише да готово сваког дана прелази велики број фамилија, али осим тога нема конкретних података колико их је укупно прешло. Понекад се само наводи да су „пребегли хришћани из Турске“, без прецизирања из којих места или које османске провинције. Због тога је немогуће изнети валидне податке о укупном броју пребега, те одредити колико укупно их је пребегло због зулума, извршених злочина или ради тражења „бољег живота“ и запослења.¹⁷³⁶

Српске власти нису изричито забрањивале пребегавање у Србију „из достојног уважања живота човеческог“, то јест пружале су уточиште онима који су пребегавали из Османског царства да би спасили сопствени живот.¹⁷³⁷ Погранични органи власти су имали наређење да бегунце пре преласка у Србију убеди да се врате назад, да би се избегли протести провинцијских османских власти или Порте. Поред тога, постојала је бојазан да ће Порта инсистирати на повратку бегунаца, па је због тога требало, кад год је то било могуће, избегавати такве ситуације. У случају да пограничне власти нису успевале да убеди бегунце да се врате назад, онда би пребези издржавали карантински период на месту пребегавања или

¹⁷³³ У историографији је указано да у свим објављеним и необјављеним савременим преводима није била садржана осма тачка Хатишерифа из 1833. године. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 17; У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 242.

¹⁷³⁴ Опширније о томе: Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 76–79, 408–412; У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија*, 241–312, где су наведени извори и сва релевантна литература.

¹⁷³⁵ Пребегавање је настављено и након наведеног периода, али то излази изван хронолошких оквира дисертације. Поред тога, треба рећи да је у домаћој историографији писано о пребезима у периоду који ми обрађујемо, али најчешће узгредно и у складу са темама којима су се бавили аутори. П. Пећинар, *Сеобе кроз Ужички округ у 19. веку (од 1800. до Бабинске буне)*, 1 књига, Ужице 2012; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 14–15, 18; С. Недељковић, *Исламски прозелитизам и централни делови Старе Србије у првим деценијама 19. века*, Карађорђе и његове наслеђе у српској историји, тематски зборник радова, Велика Плана – Београд 2017, ур. К. Николић, Ј. Тодоровић, П. Георгијевић, 65–66; А. М. Савић, *На граници Кнежевине Србије: Пиротска каза (1839–1856)*, Зборник радова са научног скупа Пирот - од турске касабе до модерног града преко Берлина и Версаја, ур. М. Јагодић, 10–11; исти, *Српски народ у Старој Србији (1839–1846)*, Баштина 46 (2018), 282–287.

¹⁷³⁶ О пребезима који су налазили или тражили уточиште у српску кнежевину након слома буна и устанака, писали смо у претходном потпоглављу, те због тога нема потреба да се то на овом месту понавља.

¹⁷³⁷ ДАС, МИД–В, 1839, Ф III, Р 2, С. Симић – Намесништву, Београд, 26. септембар / 8. октобар 1839; Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. октобар 1839; МУД–П, Ф X, Р 17, 1849, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја шабачког, Београд, 26. март / 7. април 1849; П. Пећинар, *нав. дело*, 214.

у најближем карантину. Од марта 1840. Министарство унутрашњих дела је у више наврата издавало званично наређење да се пребези убудуће директно упућују у карантин. Међутим, и након тога, било је случајева када бегунци нису упућивани у карантин, већ су карантирали на местима где су пребегли. Узорк томе су били лоши временски услови и физичка изнуреност пребеглих фамилија, међу којим је био велики број деце. Министарство унутрашњих дела је најпре званично издавало налог да се изнурене фамилије спроведу у карантине, али би ипак на крају пребезима било дозвољено да карантирају на местима на којима су пребегли.¹⁷³⁸ Бегунци којима је било дозвољен да уђу у Србију након издржавања карантинског периода спровођени су најближем Окружном начелству, а од 1846. Окружном начелству на чијој територији су пребегли. У Окружном начелству бегунци су испитивани о узроцима њиховог бекства, а затим су упућивани у унутрашњост Србије, где су тражили место за насељавање или боравак.¹⁷³⁹

Због честог пребегавања фамилија из Сјеничке и Нововарошке казе у пролеће 1840. Министарство унутрашњих дела је наредило да се пребегле фамилије одмах након преласка у Србију удаљавају у унутрашњост, бојећи се да „да нећемо због тога код Блистателне Порте у какву одговорност [одговорност – прим. А. С.] пасти“.¹⁷⁴⁰ Поводом учесталог пребегавања кнез Михаило је најпре наредио да се добро мотри на бегунце, а затим је 13. новембра 1840. издао налог да се на захтев турских власти враћају бегунци, који су извршили злочине, те због тога пребегавали у Србију.¹⁷⁴¹ После учесталих захтева Порте да се поврате сви пребези који су нашли уточиште у Србији након слома Нишког устанка (1841), српски кнез је 24. јуна 1842. издао налог Министарству унутрашњих дела да препоручи свим карантинима да више не дозволе улазак у Србију хришћанима из Османског царства који не би имали валидне путне исправе – тескере. Због тога је Министарство унутрашњих дела 29. јуна упутило распис свим карантинима.¹⁷⁴² Препорука карантинима је упућивана и након промене династија у септембру

¹⁷³⁸ ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 156, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 20. март / 1. април 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком састанку, Београд, 8/20. април 1840; П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 22. март / 3. април 1840; Ф IV, Р 219, П. Весовић – истом, на Рашкој, 27. март / 8. април 1840; исти – истом, на Рашкој, 6/18. април 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком састанку, Београд, 30. април / 12. мај 1840; П. Марковић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 27. април / 9. мај 1840; П. Весовић – истом, 5/17. мај 1840; исти – истом, на Рашкој, 9/21. мај 1849; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком састанку, Београд, 14/26. мај 1840; исто – истом, Београд, 16/28. мај 1840.

¹⁷³⁹ Насељавање Кнежевине Србије током 40-их и 50-их година XIX века заслужују посебну научну обраду. ДАС, МУД–П, 1839, Ф IX, Р 21, Попечитељство унутрашњих дела – свим окружним начелствима, Београд, 16/28. јул 1839; МИД–В, 1839, Ф IV, Р 40, Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. септембар / 5. октобар 1839; Ђ. Протић – Намесништву, Београд, 26. септембар / 8. октобар 1839; Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. септембар / 11. октобар 1839; Ђ. Протић – Намесништву, Београд, 10/22. новембар 1839; Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 13/25. новембар 1839; МУД–С, 1846, Ф III, Р 105, А. Николић – Санитетском одељењу, Београд, 4/16. септембар 1846; М. Христић – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 1/13. октобар 1846; Д. Дражић – истом, Мокра Гора, 4/16. октобар 1846; Ђ. Вучковић – истом, Алексинац, 5/17. октобар 1846; А. Моловић – истом, Рача, 12/24. октобар 1846.

¹⁷⁴⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IV, Р 6, А. Нешковић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 1/13. мај 1840; исти – истом, Ужице, 7/19. мај 1840; Попечитељству унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Крагујевац, 22. мај / 3. јун 1840; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Крагујевац, 22. мај / 3. јун 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Крагујевац, 11/23. јун 1840.

¹⁷⁴¹ У складу са кнежевим решењем од 13. новембра Министарство унутрашњих дела је 17. новембра упутило распис свим карантинима да се тог решења придржавају. Пошто је директор Рачанског карантина тражио појашњење, одговорено му је да се не примају убице и разбојници, док је требало пружати уточиште осталим бегунцима, као што се и практиковало до тада. ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 202, кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 8/20. април 1840; Попечитељство унутрашњих дела – кнезу М. М. Обреновићу, Београд, 7/19. октобар 1840; кнез М. М. Обреновић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 1/13. новембар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – свим карантинима, Крагујевац, 5/17. новембар 1840; И. Момировић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 13/25. новембар 1840; Ј. Бучовић – истом, Мокра Гора, 13/25. новембар 1840; Т. Бојанић – истом, Рача, 26. новембар / 8. децембар 1840; Попечитељство унутрашњих дела – Рачанском карантину, Крагујевац, 9/21. децембар 1840.

¹⁷⁴² ДАС, МУД–С, 1842, ДП, I, бр. 1191, 1272, 1280, 1299, 1301, 1303, 1329, 1331, 1345, 1358, 1390.

1842, о чему ће касније бити више речи.¹⁷⁴³ Године 1846. карантинима је издато наређење да за сваки месец подносе Министарству унутрашњих дела спискове пребеглих лица, наводећи основне податке за сваког бегунца.¹⁷⁴⁴

Узроци пребегавања хришћана из суседних османских провинција били су различити. Појединци и фамилије су пребегавали због турских зулума или у потрази за бољим животним условима. Примери су многобројни, а ми ће навести само неколико најкарактеристичнијих. У јесен 1839. пребегла је због турског зулума шесточлана породица из Новопазарске казе, а након ње још 50 фамилија, односно 221 бегунац. Јошанички окружни Филип Прибаковић је покушао да убеди пребеге да се врате својим кућама, али су они то одбили, наводећи да ће пре чланове своје породице и себе убити, него што ће се вратити назад.¹⁷⁴⁵ У пролеће 1840. код карауле Борја је пребегла Маринко Трифуновић из Новопазарске казе са својом десеточланом породицом. Трифуновић је бежао од Арнаута, који су хтели да га убију и отму му ћерку.¹⁷⁴⁶ Надзиратељ Рашког састанка Петра Весовић је извештавао више власти да се још доста фамилија из Новопазарске казе спрема да пребегне због зулума и да њему притом поручују: „Ми ћемо да пређемо пак вама грех и севап, ако ћета нас и побити“. У наредних месец дана пребегло су 32 породице.¹⁷⁴⁷ Током исте године у Србију су пребегавале фамилије из Сјеничке,

¹⁷⁴³ Поред оних коју нису имали тескере проблем су представљали и појединци који су покушавали да уђу у Србију са неисправним или туђим путним исправама. ДАС, МУД–С, 1846, Ф II, Р 46, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 29. август / 10. септембар 1846; 1849, Ф V, Р 88, исти – истом, Мокра Гора, 25. септембар / 7. октобар 1849; 1850, Ф V, Р 133, А. Јанковић – истом, Београд, 31. јул / 12. август 1850; К. Магазиновић – Санитетском одељењу, Београд, 7/19. август 1850; МФ–П, 1855, Ф I, Р 1, П. Баба Милић – Попечитељству финансија, Пандирало, 31. децембар 1854 / 12. јануар 1855.

¹⁷⁴⁴ У складу са наређењем Министарства унутрашњих дела, карантини су уредно водили месечне спискове пребеглих лица, али осим непотпуних спискова за 1850, нису остали сачувани спискови за остале године, то јест за период до краја 1858. године. ДАС, МУД–С, 1846, Ф II, Р 46, Попечитељству унутрашњих дела – Рачанском карантину, Београд, 30. јул / 11. август 1846; Ф IV, Р 32, Д. Дражић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 18/30. новембар 1846; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 29. новембар / 11. децембар 1846; 1850, Ф I, Р 26, А. Славуј – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 31. март / 12. април 1850; исти – истом, Рача, 30. април / 12. мај 1850; Н. Алковић – истом, Пандирало, 1/13. мај 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 2/14. мај 1850; Ј. Н. Ичковић – истом, Радујевац, 31. мај / 12. јун 1850; Н. Алковић – истом, Пандирало, 1/13. јун 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 5/17. јун 1850; А. Славуј – истом, Рача, 2/14. јул 1850; Ђ. Вучковић – истом, Алексинац, 14/26. јул 1850; Ф. Бихеле – истом, Радујевац, 1/13. август 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 9/21. август 1850; исти – истом, Алексинац, 6/18. септембар 1850; А. Славуј – истом, Рача, 30. новембар / 12. децембар 1850; А. Моловић – истом, Мокра Гора, 7/19. децембар 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 8/20. децембар 1850.

¹⁷⁴⁵ „Сада ћемо отићи и све наше робље ножем поклати, пак на послетку и сами себи смрт задати, а живи немамо тамо гди вратити се натраг, нити пак смемо, а када ћемо у пасјанске руке отићи да нас они секу и убијају, то волимо сами себе овде побити а тамо се не враћати.“ ДАС, МУД–П, 1839, Ф VIII, Р 27, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 17/29. септембар 1839; М. Перуничкић – истом, Чачак, 18/30. септембар 1839; Намесништво – истом, Београд, 23. септембар / 5. октобар 1839; Попечитељству унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 26. септембар / 8. октобар 1839; Намесништво – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 29. септембар / 11. октобар 1839; Ф. Прибаковић – Начелству Окружја крушевачког, Бања, 13/25. октобар 1839; П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 20. октобар / 1. новембар 1839; Намесништво – истом, Београд, 13/25. новембар 1839; Попечитељству унутрашњих дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 17/29. новембар 1839; МУД–С, 1839, Ф VIII, Р 27, Ф. Прибаковић – истом, Бања, 1/13. новембар 1839; МИД–И, 1840, Ф I, Р 128, Мехмед Есад-ефендија – П. Лазаревићу, Нови Пазар, 29. јануар / 10. фебруар 1840; Попечитељству иностраних дела – Начелству Окружја крушевачког, Крагујевац, 13/25. мај 1840.

¹⁷⁴⁶ ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 188, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 22. март / 3. април 1840; А. М. Савић, *Српски народ у Старој Србији*, 286.

¹⁷⁴⁷ ДАС, МУД–С, 1840, Ф IV, Р 219, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 27. март / 8. април 1840; исти – истом, на Рашкој, 6/18. април 1840; П. Марковић – истом, на Рашкој, 16/28. април 1840; исти – истом, на Рашкој, 20. април / 1. мај 1840; исти – истом, на Рашкој, 27. април / 9. мај 1840; П. Весовић – истом, на Рашкој, 5/17. мај 1840; А. М. Савић, *Српски народ у Старој Србији*, 283.

Нововарошке и Пљеваљске казе и појединци из Призрена, тражећи уточиште од зулума.¹⁷⁴⁸ Крајем октобра и почетком новембра пребегло је 25 фамилија из Врањске казе, а убрзо након тога 68 бегунаца из Сребреничке казе.¹⁷⁴⁹ Другог децембра је пребегло 30 бегунаца из Пећи.¹⁷⁵⁰ Тома Михајловић из зворничког села Ченгића пребеглао је 1841. са својом фамилијом, не могавши више да трпи турски зулум.¹⁷⁵¹ У јуну исте године је пребегло 19 бегунаца из Видинске казе.¹⁷⁵²

Последњег месеца 1841. и почетком 1842. пребегло је 123 из Прокупачке, 59 из Нишке, 48 из Лесковачке, 19 из Пиротоске, 13 из Куршумлијске, 13 из Нововарошке и 7 бегунаца из Врањске казе.¹⁷⁵³ У пролеће 1842. пребегло је пет фамилија из Вучитрнске казе, то јест укупно 55 бегунаца.¹⁷⁵⁴ У периоду од 1843. до 1846, на основу расположивих података, из Новопазарске казе је пребегло 185 бегунаца, тражећи уточиште од зулума.¹⁷⁵⁵ У току 1846. пребегла је 51 фамилија из Сребреничке казе, односно 364 бегунца.¹⁷⁵⁶ Крајем исте године пребегло је 26 фамилија из Подгоричке и Скадарске казе – укупно 201 бегунац.¹⁷⁵⁷ Почетком

¹⁷⁴⁸ ДАС, МУД–П, 1840, Ф IV, Р 6, А. Нешковић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 1/13. мај 1840; исти – истом, Ужице, 7/19. мај 1840; МУД–С, 1840, Л. Бучовић – истом, Мокра Гора, 12/24. мај 1840; исти – истом, Мокра Гора, 16/28. јун 1840; исти – истом, Мокра Гора, 30. јул / 11. август 1840; исти – истом, Мокра Гора, 4/16. август 1840; исти – истом, Мокра Гора, 9/21. август 1840; исти – истом, Мокра Гора, 26. август / 7. септембар 1840; исти – истом, Мокра Гора, 3/15. септембар 1840; исти – истом, Мокра Гора, 10/22. септембар 1840; исти – истом, Мокра Гора, 26. септембар / 8. октобар 1840; исти – истом, Мокра Гора, 4/16. октобар 1840; Ђ. Вучковић – истом, Мокра Гора, 12/24. октобар 1840; исти – истом, Мокра Гора, 14/26. новембар 1840.

¹⁷⁴⁹ ДАС, МФ–П, 1840, Р 12, С. Јовичић – Попечитељству финансија, Алексинац, 30. октобар / 11. новембар 1840; МУД–С, 1840, Ф II, Р 26, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Љубовија, 12/24. новембар 1840; А. М. Савић, *Српски народ у Старој Србији*, 283–284.

¹⁷⁵⁰ ДАС, МУД–П, 1840, Ф XIII, Р 398, П. Лазаревић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 29. новембар / 11. децембар 1840.

¹⁷⁵¹ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VII, Р 4, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 29. март / 10. април 1841.

¹⁷⁵² ДАС, МУД–С, 1841, Ф I, Р 2, М. Христић – Попечитељству унутрашњих дела, Радујевац, 25. мај / 6. јун 1841; исти – истом, Радујевац, 15/27. јун 1841; Ф I, Р 10, исти – истом, Радујевац, 14/26. јун 1841.

¹⁷⁵³ Међу пребеглима из Прокупачке казе се налазио један муслимана из Прокупља, који је желео да се покрсти, док се међу бегунцима из Нишке казе налазио потурчени Србин из Лалинца код Ниша, који је желео да се врати православној вери. Муслиман из Прокупља се шест месеци налазио у кући Милована Гмитрова, те је заједно са њим пребеглао у Србију. *Алексинац и околина*, бр. 234; ДАС, МФ–П, 1842, Ф А, Р 54, А. Милосављевић – Попечитељству финансија, Грамада, 10/22. јануар 1842; Ф В, Р 104, исти – истом, Грамада, 9/21. фебруар 1842; МИД–В, 1842, Ф I, Р 2.

¹⁷⁵⁴ Јован Ковачевић из колашинског села Оклаце пребеглао је са својом осмочланом фамилијом на Рашком састанку, док су преостале четири фамилије пребегле на Јанковој Клисури. ДАС, МИД–В, 1842, Ф I, Р 2.

¹⁷⁵⁵ ДАС, МУД–С, 1843, Ф VI, Р 97, П. Весовић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 20. октобар / 1. новембар 1843; 1844, Ф II, Р 2, исти – истом, на Рашкој, 19/31. јануар 1844; М. Дамјановић – истом, на Рашкој, 8/20. март 1844; Браћа Михаиловићи – кнезу Александру, на Рашкој, 17/29. март 1844; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком састанку, Београд, 20. март / 1. април 1844; М. Дамјановић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 5/17. април 1844; Н. Алковић – истом, 31. јул / 12. август 1844; 1845, ДП, бр. 633; 1846, Ф II, Р 7, А. Хаџи Трифковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 14/26. септембар 1846; исти – истом, 14/26. новембар 1846.

¹⁷⁵⁶ ДАС, МУД–П, 1845, Ф V, Р 148, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 29. август / 10. септембар 1845; Ф VI, Р 7, М. Трифуновић – истом, Ужице, 30. август / 11. септембар 1845; Ф VI, Р 8, исти – истом, Ужице, 15/27. септембар 1845; исти – истом, Ужице, 30. септембар / 12. октобар 1845; МУД–С, 1846, Ф II, Р 6, Ј. Дукић – истом, Љубовија, 22. фебруар / 6. март 1846; Д. Дражић – истом, Мокра Гора, 15/27. јул 1846; исти – истом, Мокра Гора, 18/30. јул 1846; исти – истом, Мокра Гора, 19/31. јул 1846; исти – истом, Мокра Гора, 20. јул / 1. август 1846; исти – истом, Мокра Гора, 22. јул / 3. август 1846; исти – истом, Мокра Гора, 25. јул / 6. август 1846; исти – истом, Мокра Гора, 26. јул / 7. август 1846; Ж. Лазаревић – истом, Мокра Гора, 29. јул / 10. август 1846; исти – истом, Мокра Гора, 6/18. август 1846; исти – истом, Мокра Гора, 14/26. август 1846; исти – истом, Мокра Гора, 17/29. август 1846; Д. Дражић – истом, Мокра Гора, 29. август / 10. септембар 1846.

¹⁷⁵⁷ ДАС, МУД–С, 1846, Ф II, Р 6, А. Хаџи Трифковић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 7/19. октобар 1846; исти – истом, на Рашкој, 21. октобар / 2. новембар 1846; исти – истом, на Рашкој, 5/17. новембар 1846; МУД–П, 1847, Ф XIII, Р 7, Ј. М. Перуничкић – истом, Чачак, 10/22. јануар 1847; Р. Петровић – истом, Крушевац, 15/27. јануар 1847.

септембра наредне године пребегло је 12 фамилија из Херцеговине.¹⁷⁵⁸ У пролеће 1848. пребегли су са својом породицом Тодор Петровић из села Мушковине у Пријепољској кази и Радован Јевтовић из села Никољаца у Бјелопољској кази.¹⁷⁵⁹ Почетком марта 1849. пребегле су три фамилије које су имале 9 чланова, из села Бојнице у Видинској кази.¹⁷⁶⁰

Никола Здравковић из села Пејковца у Прокупачкој кази, имао је сукоб са Турцима који су му потурчили сестру. Бојећи се за свој живот, пребегло је у Србију у јесен 1849. године.¹⁷⁶¹ Почетком 1850. пребегла је девојка Анђелија из Слатине у Приштинској кази, због тога што су хтели насилно да је потурче. Убрзо након тога, пребегло је дванаестогодишњи Никола Јовановић из Видина, због тога што су га низами насилно потурчили.¹⁷⁶² Следеће године у Србију је пребегла Ристана из Фоче, тражећи спас од исламизације.¹⁷⁶³ Године 1855. у Србију је пребегло заједно са својим сином Марко Илић, свештеник из села Богошевца у Призренској кази, због тога што су Арнаути покушали да га убију.¹⁷⁶⁴ Из истог разлога је три године касније пребегло свештеник Лазар Костић из Пећи.¹⁷⁶⁵ Навођење конкретних примера имало је за циљ да покаже да се пребеглавање фамилија и појединаца из околних османских провинција због зулума одвијало континуирано у периоду од 1839. до 1858.

Хришћани који су живели у околним османским провинцијама пребегавали су у Србију након убиства, почињених због самоодбране, части или крвне освете. Излишно би било наводити све податке о томе, до којих смо дошли током истраживања, па ћемо због тога навести само најкарактеристичније примере. Крајем 1839. у Србију је пребегло Стојан Пешић из села Сува Морава у Врањској кази, који је из пушке убио сејмена, због тога што је ушао у просторију где су му спавале три сестре.¹⁷⁶⁶ Две године касније на Рашком састанку је пребегло Раде Радојев Ђурић са још четворицом земљака из села Црепуље у Ибарском Колашину у Вучитрнској кази, због крвне освете. Наредног дана је дошао новопазарски буљукбаша са 12 сејмена и тражио да му се предају Колашинци, претећи надзиратељу Петру Весовићу: „Или ми дај крвнике, или ћеш ти за њих погинути“. Након упућене претње Колашинци су излетели из просторија састанка и са упереним пушкама приморали су новопазарског буљукбашу да се врати назад.¹⁷⁶⁷

Почетком 1842. у Србију су пребегли Славко и Милован Дајић из Неродимља и Атанаско Миловановић и Милош Арсенијевић из Сеоца у Призренској кази. Дајићи су убили два Турчина, која су хтела да им отму сестре, док су Миловановић и Арсенијевић убили једног

¹⁷⁵⁸ ДАС, МУД–П, 1847, Ф II, Р 8, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 31. август / 12. септембар 1847.

¹⁷⁵⁹ ДАС, МУД–С, 1848, ДП, бр. 702; Ф IV, Р 83, А. Павловић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 24. март / 5. април 1848.

¹⁷⁶⁰ ДАС, МУД–П, 1849, Ф I, Р 5, Д. Стефановић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 1/13. март 1849.

¹⁷⁶¹ ДАС, МУД–П, 1849, Ф IV, Р 6, Т. Ђорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 15/27. октобар 1849.

¹⁷⁶² ДАС, МУД–С, 1850, Ф I, Р 26, Ф II, Р 7, Ђ. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 28. фебруар / 12. март 1850; В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 5/17. мај 1850.

¹⁷⁶³ ДАС, МУД–С, 1851, ДП, бр. 1477.

¹⁷⁶⁴ ДАС, МУД–С, Ф I, Р 107, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 25. август / 6. септембар 1855.

¹⁷⁶⁵ Свештеник Лазар је долазио пре тога у Србију, да купи милостињу. П. Пећинар, *нав. дело*, 225; Н. Живковић, *Ужице 1862*, 95–96.

¹⁷⁶⁶ ДАС, МУД–П, 1839, Ф IX, Р 32, П. Радојковић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 11/23. октобар 1839.

¹⁷⁶⁷ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 146, Ф. Прибаковић – Начелству Округа крушевачког, Бања, 14/26. јун 1841; Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. јул 1841; М. Илић – истом, 24. јул / 5. август 1841; Ф VIII, Р 104, М. Богићевић – истом, 18/30. јун 1841; исти – истом, 22. јун / 4. јул 1841; МИД–И, 1841, Ф III, Р 5, Попечитељство унутрашњих дела – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. јун / 7. јул 1841; МУД–С, 1841, ДП, бр. 889.

Арнаута.¹⁷⁶⁸ Због убиства Турака у Србију су пребегли и Вуксан Бујанић из Новопазарске казе и Милош Миљковић из Лесковачке казе.¹⁷⁶⁹ Антоније Максимовић, родом из села Прибој у Тузланској кази, пребегло је у Србију због убиства Турчина који је хтео да му обесчисти породицу.¹⁷⁷⁰ Станко Лисичић и браћа Богдан и Петар Маљевић из Трбосиља у Чајничкој кази пребегли су код Балванске карауле, зато што су убили хајдука Омера, који је хтео да отме Богданову ћерку.¹⁷⁷¹ Јевто Радовановић и његови братанци Никола и Марко, из села Жач у Пећкој кази, убили су Турчина који их је глобио и хтео да им напаствује женске чланове фамилије. Бежећи од арнаутске потере, нашли су уточиште у Србији.¹⁷⁷² Из истог села су пребегли Обрад Коматовић и његов син Васа. Арнаути су упали усред ноћи у њихову кућу и хтели да их опљачкају. Обрад је пружио оружани отпор и том приликом је убио једног Арнаута.¹⁷⁷³ После 1850, то јест до краја 1858, у расположивој грађи нисмо наишли на пребеге који су због убиства Турака или Арнаута били принуђени да пребегну у Србију. Одабрани примери итекако показују да су Срби у Скопском, Нишком и Босанском ејалету били наоружани и да се нису устручавали да употребе оружје када је то било нужно.¹⁷⁷⁴

Током 40-их и 50-их година у српску кнежевину су пребегавале многе занатлије и бећара из суседних ејалета, који су радили као најамана радна снага, слуге или се бавили својим занатима. Поменути појединци из санцака јужно од српске границе као главни узрок бекства су наводили одбијање османских власти да им издају путне исправе. Било је и таквих случајева, али најчешће је реч да они сами нису тражили тескере, да не би платили шест гроша за њихово издавање.¹⁷⁷⁵ Као и у претходним случајевима, навешћемо сам пар конкретних примера. Крајем јуна 1839. пребегли су терзија Јован Лазић и екмеџија Максим Томић из Зворника.¹⁷⁷⁶ У октобру 1841. пребегло је 10 бећара из Видина.¹⁷⁷⁷ Почетком априла 1845. пребегло је шест бећара из села Главичице у Бјељинској кази.¹⁷⁷⁸ Следеће године је пребегло Ристо Лазаревић из Мостара, препливавши Дрину.¹⁷⁷⁹ Почетком септембра 1848. пребегла су три бећара из Видина.¹⁷⁸⁰ Током новембра 1850. у Србију је пребегло 14 из Нишке, девет из Лесковачке, четири из Врањске и по један бећар из Скопске, Кумановске и Пиротске казе.¹⁷⁸¹

¹⁷⁶⁸ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 87, 132, 167, 244; МИД–В, 1842, Ф I, Р 2.

¹⁷⁶⁹ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 546, 745; МИД–И, 1842, Ф II, Р 79, П. Радојковић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 25. април / 7. мај 1842.

¹⁷⁷⁰ ДАС, МУД–С, 1842, Ф II, Р 56, Т. Бојанић – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 19/31. јануар 1842.

¹⁷⁷¹ Хајдук Омер је био побратим кладничког харамбаше Маше Тирића. Убиство је пријавио властима Омеров рођак Станко. ДАС, МУД–П, 1849, Ф VI, Р 101, Т. Радовић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 11/23. август 1848.

¹⁷⁷² ДАС, МУД–С, 1850, Ф II, Р 13, А. Павловић – Попечитељству унутрашњих дела, на Рашкој, 23. март / 4. април 1850.

¹⁷⁷³ ДАС, МУД–П, Ф I, Р 3, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 31. март / 12. април 1850.

¹⁷⁷⁴ Уп. М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 14–15.

¹⁷⁷⁵ ДАС, МУД–С, 1850, Ф V, Р 137, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 20. октобар / 1. новембар 1848; исти – истом, Алексинац, 3/15. мај 1850; Ф I, Р 26, А. Славуј – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 31. март / 12. април 1850; исти – истом, Рача, 30. април / 12. мај 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 2/14. мај 1850; Ј. Н. Ичковић – истом, Радујевац, 31. мај / 12. јун 1850; Н. Алковић – истом, Пандирало, 1/13. јун 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 5/17. јун 1850; А. Славуј – истом, Рача, 2/14. јул 1850; Ф. Бихеле – истом, Радујевац, 1/13. август 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 9/21. август 1850; исти – истом, Алексинац, 6/18. септембар 1850; В. Теодоровић – истом, Алексинац, 8/20. децембар 1850; 1855, Ф III, Р 48, исти – истом, Алексинац, 18/30. март 1855.

¹⁷⁷⁶ ДАС, МУД–П, 1839, Ф III, Р 43, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 15/27. јун 1839.

¹⁷⁷⁷ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VII, Р 10, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 30. септембар / 12. октобар 1841; Ф VII, Р 11, исти – истом, Неготин, 15/27. октобар 1841.

¹⁷⁷⁸ ДАС, МУД–П, 1845, Ф VI, Р 2, Д. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 30. март / 11. април 1845.

¹⁷⁷⁹ ДАС, МУД–С, 1846, Ф III, Р 105, А. Николић – Санитетском одељењу, Београд, 8/20. јул 1846.

¹⁷⁸⁰ ДАС, МУД–П, 1848, Ф VII, Р 3, Ј. Гавриловић – Попечитељству унутрашњих дела, Неготин, 24. август / 5. септембар 1848.

¹⁷⁸¹ ДАС, МУД–С, 1850, Ф I, Р 26, В. Теодоровић – Попечитељству унутрашњих дела, Алексинац, 8/20. децембар 1850.

Пребегавање је настављено и током наредних година. У септембру 1856. пребегла су 24 бакрачара из Видинске казе.¹⁷⁸²

На крају треба поменути да је у периоду којим се бави наша дисертација текло и досељавање српских фамилија из Црне Горе, али будући да то излази из оквира наше теме, нема потребе да се на томе задржавамо. Треба рећи да су фамилије из Црне Горе долазиле у Србију и на прехрану, што је нарочито било изражено током гладних година 1839/1840. и 1846/47. и 1854/55. године.¹⁷⁸³ Поред фамилија са простора Црне Горе у време гладних година у Србију су долазиле или пребегавале и српске породице из Херцеговачког санџака. У ноћи између 1. и 2. октобара 1839. преко Дрине је прешло 14 фамилија из Гацка, то јест 93 пребега, са уредним тескерама, који су дошли с намером да се прехране и презиме у Србији.¹⁷⁸⁴ Крајем новембра 1846. „због оскудности у рани“ пребегло је 15 бегунаца из села Миљевца и Лукавца у Невесињској кази.¹⁷⁸⁵ Нисамо наишли на сличне примере за 50-те године.

Поједине пребегле фамилије и појединци враћали су се након извесног времена у своја места, обавештавајући о томе надлежне српске власти или одбегавајући преко српске границе. Најчешћи разлози за напуштање Србије били су задуживање, одбијање да плате порез и оскудност обрадиве земље у новом завичају.¹⁷⁸⁶ Поред тога, треба споменути да су фамилије и појединци који су били родом из Србије пребегавали у околне османске провинције из разних разлога. Поједини су пребегавали због службе, дугова, избегавања казни, родоскрнављења или зато што нису имали довољно обрадиве земље, то јест што су им имања након разграничења остала у Турској. Најкарактеристичнији пример представља пребегавање српских поданика из Великог Извора у Мали Извор. Разграничењем између Кнежевине Србије и Османског царства 1834. део атара Великог Извор је остао изван Србије, односно у саставу Видинске казе. На преосталом атару у турској страни је након разграничења почело да се формира ново село, названо Мали Извор. Некадашњи спахија Великоизворчана Мехмед Емин-ага и Вели Барјактар, буљукбаша турске карауле у близини Вршке Чуке, привлачили су Великоизворчане да се досељавају, обећањем да ће извесно време бити ослобођени од пореза. Због тога су поједине фамилије пребегавале у Мали Извор, али и зато што су им разграничењем имања остала на тој страни. Пребегавање се одвијало у континуитету током 40-их и 50-их година, али у оба смера. Наиме, поједине фамилије су живеле извесно време у Малом Извору, а затим се поново враћале у Велики Извор. Поред мештана Великог Извора у Мали Извор, али у околна видинска села, пребегавали су и мештани зајечарских села

¹⁷⁸² ДАС, МУД–С, 1856, ДП, бр. 1426.

¹⁷⁸³ Опширније о томе: Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, 190–225; Ђ. Ђ. Д. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Подгорица 2003, 143–153, 219–225; Б. Павићевић, *нав. дело*, 207, 212, 215; К. Тодоровић, *нав. дело*, 77–89.

¹⁷⁸⁴ Пребеглим херцеговачким фамилијама, у складу са наређењем Намесништва, одређено је да добијају током издржавања карантинског периода по пола оке брашна дневно (око 0,641 кг), а након тога по једну оку за успут. Фамилије су упућене, по њиховј жељи, да се населе у Подрински округ. ДАС, МУД–П, 1839, Ф VIII, Р 27, Ј. Миловановић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 23. септембар / 5. октобар 1839; Намесништво – истом, Београд, 8/20. октобар 1839; М. Богићевић – истом, Шабац, 9/21. октобар 1839.

¹⁷⁸⁵ ДАС, МУД–С, Ф II, Р 8, А. Славуј – Попечитељству унутрашњих дела, Рача, 11/23. новембар 1846.

¹⁷⁸⁶ Министарство унутрашњих дела је одобрило да се издају путне исправе фамилијама које су желеле да се одселе, али тек након што су утврди да нису никоме остале дужне. Због тога су појединици, као што већ речено пребегавали из Србије. Што се тиче одбијања да плаћају порез треба рећи да су досељене фамилије биле ослобођене од плаћања пореза у периоду од једне до три године. Када би истекао период током којег су биле ослобођене од плаћања пореза, онда су поједине фамилије доносиле одлуку да напусте Србију. ДАС, МУД–П, 1841, С. Михаиловић – Попечитељству унутрашњих дела, Чачак, 14/26. октобар 1841; Министарство унутрашњих дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 1/13. новембар 1841; 1843, Ф VI, Р 2, С. А. Прокић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 21. јун / 3. јул 1843; 1845, Ф III, Р 9, Р. Петровић – истом, Крушевац, 5/17. јануар 1845; Ф VI, Р 3, исти – истом, Крушевац, 5/17. април 1845; исти – истом, Крушевац, 30. април / 12. мај 1845; 1847, Ф II, Р 11, исти – истом, Крушевац, 15/27. новембар 1847; 1848, Ф IX, Р 18.

Вражогрнца, Прлите и Грљана, зато што нису имали довољно обрадиве земље. Након извесног времена и они су се поново враћали у своја села.¹⁷⁸⁷

Кнежевина Србија није одрицала уточиште бегунцима који су бежали од зулума, али је настојала, ако је то било могуће, да се појединци и избегле фамилије врате на своја огњишта, претходно им, у договору са османским властима, обезбедивши сигуран повратак и опстанак. Више пута помињани поп Михаило Бачанин из села Требића у Новопазарској кази потражио је спас од смрти бекством у Србију. Поп Михаило је заједно са још једним свештеником и 130 Срба из Новопазарске казе ишао у лето 1844. на Косово поље да се жали румелијском сераскеру Мехмед Решид-паши на зулуме које су трпели од новопазарског мутеселима Јусуф-бега и буљукбаше Ајдина. После повратка у Новопазарску казу новопазарски Турци су јавно говорили да ће га убити: „Сам цар падиша[x] да попу Мијаилу Бачанину над главом седи, ми ћемо га смрћу уморити“. Страхујући за свој живот, свештеник из Требића је одлучио да побегне у Србију, молећи српске власти да му пруже уточиште и обезбеде издржавање.¹⁷⁸⁸ Српска влада се поводом овог случаја обратила босанском валији, те је успела да издејствује да се свештенику омогући сигуран повратак и гарантује безбедност. Поп Михаило се вратио у своје село средином 1845. године.¹⁷⁸⁹ Михаило Бачанин је, као што је већ речено, касније постао повереник српске владе. У Србију је поново долазио 1853, молећи да му се да новчана помоћ за цркву Светих Врачева код Новог Пазара.¹⁷⁹⁰

Поп Илија Поповић из села Лопиже у Сјеничкој кази био је прогањан и затваран од османских власти, због тога што је поднео тужбу босанском валији против новопазарског мутеселима Јусуф-бега. У пролеће 1846. после изласка из тамнице, у којој је провео 16 дана, поп Илија је пребеглао у Србију. Крајем исте године обратио се српском кнезу, молећи га да му обезбеди службу у Србији или да му посредством османских власти издејствује безбедан повратак у Лопиже.¹⁷⁹¹ Поводом свог случаја поп Илија је крајем 1846. и почетком 1847.

¹⁷⁸⁷ ДАС, МУД – П, 1843, Ф VI, Р 2, Ј. Здравковић – Попечитељству унутрашњих дела, Зајечар, 31. март / 12. април 1843; 1845, Ф XII, Р 4, Д. Стефановић – истом, Зајечар, 31. март / 12. април 1845; Ј. Здравковић – истом, Зајечар, 30. јун / 12. јул 1845; 1847, Ф II, Р 5, Ј. Наумовић – истом, Зајечар, 15/27. мај 1847; исти – истом, Зајечар, 31. мај / 12. јун 1847; Ф II, Р 6, исти – истом, Зајечар, 15/27. јун 1847; исти – истом, Зајечар, 30. јун / 12. јул 1847; 1848, Ф X, Р 15, исти – истом, Зајечар, 12/4. април 1848; 1850, Ф XIII, Р 19, Д. Стефановић – истом, Зајечар, 30. септембар / 12. октобар 1850; 1851, Ф I, Р 9, Ј. М. Перуничкић – истом, Зајечар, 1/13. октобар 1851; 1852, Ф I, Р 7, исти – истом, Зајечар, 4/16. август 1852; 1853, Ф X, Р 9, П. Радојковић – истом, Зајечар, 1/13. мај 1853; 1856, Ф X, Р 41, А. Хаџи Трифковић – истом, Зајечар, 30. март / 11. април 1856; Ф X, Р 49, П. Мариновић – истом, Зајечар, 30. новембар / 12. децембар 1856; 1857, Ф X, Р 9, А. Хаџи Трифковић – истом, Зајечар, 30. април / 12. мај 1857; 1858, Ф X, Р 93, Р. Стефановић – истом, Зајечар, 3/15. децембар 1858.

¹⁷⁸⁸ ДАС, МУД–П, 1844, Ф XIII, Р 17, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 5/17. септембар 1844; МИД–И, 1844, Ф IV, Р 43, М. Бачанин – кнезу А. Карађорђевићу, Крушевац, 18/30. октобар 1844.

¹⁷⁸⁹ ДАС, МИД–И, 1844, Ф IV, Р 43, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 16/28. децембар 1844; 1845, Ф I, Р 223, М. Илић – Попечитељству иностраних дела, Чачак, 22. јун / 4. јул 1845.

¹⁷⁹⁰ ДАС, МБ, 1853, 344.

¹⁷⁹¹ На почетку молбе је навео да је он братанац војводе Максима Рашковића који је ратовао са вождом Карађорђем и „пленио и палио Арнауте“. Пошто су Арнаути сазнали да је он Максимов братанац, светили су му се, те је он једва извукао живу главу. На крају молбе је потписан као „Илија Симић, бивши поп лопешки под пазарском владом“. Потписао се као Симић, због тога што му се отац звао Сима. У осталим изворима и литератури његово презиме се најчешће наводи као Поповић, али и као Церовић или Поповић-Церовић. Треба рећи да је поп Илија рођен 20. септембра 1817. у Ложицама и да је био сродник Рашковића. Према његовим речима, Максим Рашковић му је био стриц, док М. Ђ. Милићевић наводи да су му Рашковићи били ујаци. ДАС, МИД–И, 1845, Ф VI, Р 26, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 11/23. мај 1845; МИД–И, 1846, Ф V, Р 2, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. мај 1846; 1847, Ф I, Р 251, И. Симић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 12/24. новембар 1846; А. Петронијевић – П. Јовановићу, Београд, 1/13. фебруар 1847; А. Петронијевић – Управитељству вароши Београда, Београд, 15/27. фебруар 1847; Ј. Вучковић – Попечитељству иностраних дела, 26. фебруар / 10. март 1847; А. Петронијевић – Начелству Окружја ужичког, Београд, 31. март / 12. април 1847; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 790–791; П. Пећинар, *нав. дело*, 119, 126; Р. Николић, *Камена књига предака, О натписима са надгробних споменика Западне Србије*, Чачак 2018², 98.

боравио у Београду, али му се након тога губи траг. Зна се да се у току 1847. вратио у Лопиже, али на основу расположиве грађе није могуће утврдити да ли је српска влада имала у томе одређену улогу.¹⁷⁹²

Осим појединцима, српска влада је настојала да омогући безбедан повратак и опастанак пребеглим фамилијама. У пролеће 1845. код карауле Одвраћенице у Моравичком срезу пребегло је шест фамилија из Новопазарске казе, односно укупно 65 бегунаца, који су са собом превели 419 грла крупне и ситне стоке. Две фамилије су пребегле због тога што их је читлук-сахибија отерао са имања, а остале четири због „зулума и великих дација“. Будући да је реч била о већој групи пребега, Аврам Петронијевић је ступио у преписку са новопазарским мутеселимом Јусуф-бегом и босанским валијом Осман Нури-пашом. Осман Нури-паша је давао гаранције да се фамилије могу слободно вратити, док је Јусуф-бег обећавао да ће им, ако је потребно, определити ново место за живот, где неће трпети никаква насиља.¹⁷⁹³ Пребези нису ни помишљали на повратак, већ су се населили у пограничном делу Моравичког среза, а османске власти нису инсистирале на њиховом повратку. Следеће године новопазарски мутеселим се жалио да су пребегле фамилије насељене близу границе и да често прелазе на његову територију и пљачкају и муслимане и Србе. Због тога је издато наређење да се фамилије удаље 12 сати од границе.¹⁷⁹⁴

¹⁷⁹² М. Ђ. Милићевић је забележио да је поп Илија отишао из Србије у Травник са писмом београдског мухафиза, али није навео да је у томе српска влада имала икакву улогу. Босански валија је обезбедио лопишком свештенику безбедан повратак. Након тога, Јусуф-бег је оптужио попа Илију за убиство турских порезија, те је поп поново привремено допао затвора. Ослобођен је након молбе његових парохијана. Године 1849. био је један од повереник Гарашанинове тајне организације.

Поп Илија се ангажовао на подизању цркве и отварању школе у Лопижама, поводом чега је тражио новчану помоћ од Србије. Српски кнез је изашао у сусрет молби српског народа из Лопижа, те им је 1854. послао на дар 200 дуката. Када је Александар Ф. Гилфердинг, руски конзул у Сарајеву, путовао током 1856. кроз Босну и Херцеговину и Стару Србију, између осталог је посетио и Лопиже, за које је навео „да је чувено по својој новој цркви“. Гилфердинг се том приликом сусрео и са попом Илијом, који је на њега оставио јак утисак: „У крају где, заједно са албанским становништвом, почиње да господари право јачег, Илија не уступа никоме по јунаштву. Са својим црвеном фесом, са пиштољем за појасом, обријане браде, он по спољшности мало личи на свештеника. У цркви чува епитрахил пробијен метком у моменту када је, са том богослужбеном одеждом око врата, венчавао једну девојку коју су хтели отети муслимани. Мада му знање не прелази елементарну писменост, народ му је тако привржен да је његова реч закон.“ Године 1859. добио је на поклон од руског цара златни крст.

Поп Илија је 1860. поново постао сумњив османским властима, те је најпре одведен у Сарајево, а затим у Цариград. Заузимањем руског посланства успео је да се ослободи оптужби, те је након тога отишао у Србију, где је провео остатак живота. Српска влада му је обезбедила месечно издржавање. Преминуо је у Ивањици на Свету Тројицу 1869. године. ДАС, МИД–И, 1847, Ф I, Р 251, И. Симић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 12/24. новембар 1846; А. Петронијевић – П. Јовановићу, Београд, 1/13. фебруар 1847; А. Петронијевић – Управитељству вароши Београда, Београд, 15/27. фебруар 1847; Ј. Вучковић – Попечитељству иностраних дела, 26. фебруар / 10. март 1847; А. Петронијевић – Начелству Окружја ужичког, Београд, 31. март / 12. април 1847; МИД–Б, к. 2, 1/1860, 3/1862, 4/1862, 5/1862; ОБНБХ, бр. 112; А. Ф. Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Београд 1996, 108–109; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 793–794; Г. Јакшић, *Европа и невоље нашег народа у Турској (1860), Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд 1953, 19; П. Пећинар, *нав. дело*, 126–127; М. Јагодић, *Србија и Стара Србија*, 74, 120, 139.

¹⁷⁹³ ДАС, МИД–И, 1845, Ф I, Р 221, Н. Алковић – Попечитељству иностраних дела, на Рашкој, 17/29. април 1845; И. Гарашанин – истом, Београд, 27. април / 9. мај 1845; Јусуф-бег Ферхатагић – А. Петронијевићу, Нови Пазар, 13. демазуелвел 1261 / 20. мај 1845; Осман Нури-паша – истом, Травник, 17. демазуелвел 1261 / 24. мај 1845; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. мај / 3. јун 1845; МУД–П, Ф II, Р 195, М. Драгићевић – истом, Чачак, 21. април / 3. мај 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја чачанског, Београд, 27. април / 9. мај 1845; МУД–С, 1845, ДП, бр. 633, 890; Ф IV, Р 52, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 6/18. јун 1845; Попечитељство унутрашњих дела – Рашком састанку, Београд, 19. јун / 1. јул 1845.

¹⁷⁹⁴ ДАС, МУД–С, 1846, Ф II, Р 7, Н. Алковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 22. јул / 3. август 1846; Е. Линдермајер – Рашком карантину, Београд, 5/17. август 1846; А. Хади Трифковић – Попечитељству унутрашњих дела, Рашка, 26. август / 7. септембар 1846; Е. Линдермајер – Полицајно-економском одељењу, Београд, 12/24. септембар 1846; А. Николић – Санитетском одељењу, Београд, 2/14. новембар 1846; Е. Линдермајер – Рашком карантину, Београд, 18/30. новембар 1846.

У пролеће 1849. због великих зулума османских провинцијских власти у Нововарошкој кази преко српске границе је пребегао Вучета Божовић, кмет села Бијело Брдо. Убрзо након њега на српску границу код карауле Гуманци у Рујанском срезу, дошло је 15 фамилија са покретном имовином из истог села, то јест више од 120 људи и 5.800 грла стоке. Одређени број фамилија је пребегао код карауле Цигла у истом срез, а спремало се да пребегне још 70 фамилија из Нововарошке казе. Министарство унутрашњих дела је издало налог да се фамилије посаветују да се врате назад. Јусуф-бег, који је био обавештен о овом случају, посмењивао је представнике власти у Нововарошкој кази и омогућио фамилијама сигуран повратак, тако да су се фамилије вратиле назад.¹⁷⁹⁵ Следеће године, између Ступске чесме и Јанковог камена, пребегло је 100 бегунаца из Нововарошке казе, жалећи се да трпе велика насиља и да им се намећу прекомерени порези. Ужичко окружно начелство је добило наређење да настоји да се фамилије врате назад, те поводом тога да ступи у преписку са Јусуф-бегом. Образложење Министарства унутрашњих дела је било, да ако би се пребезима дало уточиште у Србији, онда би и остале фамилије кренуле њиховим путем, а то би довело до погоршања односа са пограничним османским властима, а самим тим и са Портом. Фамилије су на крају враћене натраг, а Јусуф-бег је обавештен о томе.¹⁷⁹⁶

У току 1852. велики број фамилија из Зворничког, Бањалучког и Бихаћког санцака је пребегавао у Аустрију.¹⁷⁹⁷ Многе пребегле фамилије нису биле задовољне животом у Аустрији, између осталог, зато што су аустријске власти хтеле да их населе далеко од границе. Због тога су одлучиле да напусте Аустрију. Неке фамилије су одлучиле да се врате у своју земљу преко Србије, а неке да потраже уточиште у српској кнежевини. Током пролећа и лета 1852. фамилије су почеле да прелазе у Србију. Висока Порта је била упозната са овим случајем посредством српског капућехаје. У договору са српском владом Порта је избеглим фамилијама осигурале безбедан повратак у њихова места. До краја поменуте године у Босански ејалет се вратила 131 фамилија, односно 688 пребега, док је у Србији остало најмање осам фамилија, уз сагласност београдског мухафиза Мехмед Бесим-паше.¹⁷⁹⁸

Из наведених примера се јасно види да је Кнежевина Србија успевала, када су постојале могућности, да осигура пребеглим фамилијама и појединцима безбедан повратак њиховим

¹⁷⁹⁵ ДАС, МФ–П, 1849, Ф VII, Р 3, С. Трфуновић – Попечитељству финансија, Мокра Гора, 1/13. април 1849; МУД–С, 1849, Ф II, Р 5, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 1/13. април 1849; Ф II, Р 6, исти – истом, Мокра Гора, 7/19. април 1849; Е. Линдермајер – Полицајно-економском одељењу, Београд, 12/24. април 1849; А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 14/26. април 1849; исти – истом, Мокра Гора, 21. април / 3. мај 1849; А. Николић – Санитетском одељењу, Београд, 13/25. мај 1849; Ф II, Р 7, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 5/17. мај 1849.

¹⁷⁹⁶ ДАС, МУД–П, 1850, Ф IX, Р 123, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 9/21. мај 1850; исти – истом, Ужице, 10/22. мај 1850; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 13/25. мај 1850; М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 9/21. јун 1850.

¹⁷⁹⁷ Увођењем танзиматских реформи у Босанском ејалету за време Омер-паше (1850–1852) није поправљен положај хришћанског становништва. Хришћанске фамилије које су живеле у пограничним деловима Ејалета, у потрази за бољим животом, пребегавале су у Аустрију. Пребегавања хришћана, у извесној мери, подстицале су аустријске пограничне власти и поверници аустријске владе. Опширније о томе: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, 226–267; исти, *Omer Lutfi-paša*, 437–489.

¹⁷⁹⁸ ДАС, МИД–И, 1854, Ф I, Р 115, Избегле фамилије из Босанског ејалета – кнезу А. Карађорђевићу, Рума 10/22. јун 1852; Попечитељство иностраних дела – Ф. Христићу, Београд, 26. јун / 8. јул 1852; исто – Начелству Окружја шабачког, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1852; исто – Аустријском конзулату у Београду, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1852; исто – К. Николајевићу, Београд, 8/20. октобар 1852; Ј. Вучковић – Попечитељству иностраних дела, Шабац, 12/24. јануар 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. фебруар 1854; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. фебруар / 7. март 1854; МУД–П, 1853, Ф II, Р 29, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. јун 1852; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београд, Београд, 17/29. јун 1852; Ј. Вучковић – Попечитељству унутрашњих дела, 21. јун / 3. јул 1852; Попечитељство унутрашњих дела – Управитељству вароши Београд, Београд, 7/19. октобар 1852; исто – Начелству Окружја београдског, Београд, 7/19. октобар 1852; Н. Костић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 31. октобар / 12. новембар 1852; М. Дабић – истом, Београд, 16/28. фебруар 1853.

кућама. Ипак, у највећем броју случајева је пружала уточиште пребезима и није их предавала пограничним османским властима, када су оне то захтевале. Почетком 1840-их новопазарски мутеселим Мехмед Есад-ефендија, сребренички мутеселим Рустем-бег Хасанпашић и босански валија Мехмед Хусрев-паша су у више наврата тражили да се врате пребегле фамилије из Новопазарске и Сребреничке казе. Новопазарски мутеселим је оптуживао крушевачког окружног начелника да задржава пребегле фамилије да се врате назад, док је Рустем-бег износио неосноване оптужбе да су у Сребреничку казу прелазила наоружана лица из Србије и присиљавала фамилије да пребегавају у Србију.¹⁷⁹⁹

Крајем 40-их и почетком 50-их година валије Нишког, Босанског и Видинског ејалета и новопазарски кајмакам су у више наврата тражили од српске владе да се враћају фамилије које пребегавају у Србију и да се само пропуштају лица која имају исправну тескеру од својих надлежних власти.¹⁸⁰⁰ Почетком 1852. Омер-паша је обавестио српског кнеза да је започело разоружавање хришћана у Босанском ејалету, па да ће због тога многи покушати да пребегну у Србију. Из тог разлога је затражио да кнез изда наређење српским пограничним властима да враћају назад оне који буду покушавали да пребегну.¹⁸⁰¹ У периоду од 1854. до 1857. зворнички кајмаками и босански валија Мехмед Хуршид-паша су тражили да се враћају пребегле фамилије и појединци из Зворничког санџака. Поводом наведених случајева српском кнезу је писао и београдски мухафиз Азис-паша, у складу са наређењем Порте.¹⁸⁰²

Српска влада је након пријема писама представника османских власти тражила од Министарства унутрашњих дела да изда званичну наредбу српским пограничним властима да се више нико не пропушта да уђе у земљу без валидних путних исправа. Поред тога, увек је издаван распис окружним начелницима да потраже пребеге, али се пребези углавном нису могли пронаћи. Појединци су у међувремену напустили Србију или их српска влада није хтела предати. Изузетак представља случаја два бегунца из Новопазарске казе који су враћени 1852. и неколико појединаца враћених крајем 1855, због учесталог захтевања османских провинцијских управника и београдског мухафиза Азис-паше. Званична наређења да се не допушта улазак у Србију лицима која немају тескере, углавном нису доследно спровођена, тако да је и након њих настављено примање бегунаца из околних османских провинција.¹⁸⁰³

¹⁷⁹⁹ ДАС, МИД–И, 1840, Ф I, Р 128, Мехмед Есад-ефендија – П. Лазаревићу, Нови Пазар, 29. јануар / 10. фебруар 1840; П. Лазаревић – Мехмед Есад-ефендији, Крушевац, 20. март / 1. април 1840; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крушевачког, 13/25. мај 1840; МУД – С, 1840, Ф II, Р 49, Д. Радљевац – Попечитељству унутрашњих дела, Љубовија, 26. јун / 8. јул 1840; МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 12, кнез М. М. Обреновић – истом, Београд, 14/26. април 1841; Ђ. Протић – истом, Београд, 14/26. април 1841; Ф III, Р 28, исти – истом, Београд, 28. април / 10. мај 1841; Ф VIII, Р 81, А. Нешковић – истом, Ужице, 6/18. мај 1841; Ф VIII, Р 46, Ј. Миловановић – истом, Лозница, 7/19. мај 1841.

¹⁸⁰⁰ ДАС, МИД–И, 1848, Ф I, Р 104, Мехмед Васиф-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 27. сафер 1264 / 3. фебрура 1848; 1849, Ф II, Р 16, Хасан-паша – А. Петронијевићу, Београд, 28. цемазуевел 1265 / 21. април 1849; 1850, Ф II, Р 30, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 13/25. мај 1850; Ф III, Р 10, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. април 1850; 1852, Ф II, Р 90, Мустафа Наили-паша – А. Јанковићу, Нови Пазар, 11. шабан 1268 / 31. мај 1852; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. мај / 11. јун 1852; Ф II, Р 177, исти – истом, Београд, 16/28. јун 1852; Ф VII, Р 31, Велиједин Рифат-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Травник, 25. шабан 1268 / 14. јун 1852; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. јул / 4. август 1852; Мехмед Хуршид-паша – кнезу А. Карађорђевићу, 13. сафер 1269 / 26. новембар 1852.

¹⁸⁰¹ ДАС, МИД–И, 1852, Ф VI, Р 28, Омер-паша Латас – кнезу А. Карађорђевићу, [б. м.], 2. ребјулахир 1268 / 25. јануар 1852.

¹⁸⁰² ДАС, МИД–И, 1855, Ф IV, Р 182, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 13/25. април 1855; 1856, Ф III, Р 249, исто – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. новембар / 1. децембар 1854; исто – истом, Београд, 27. септембар / 9. октобар 1855; исто – истом, Београд, 7/19. новембар 1855; исто – истом, Београд, 20. фебруар / 3. март 1856; 1857, Ф II, Р 108, исто – Начелству Окружја ваљевског, 11/23. јануар 1857.

¹⁸⁰³ ДАС, МУД–П, 1841, Ф VIII, Р 12, Ђ. Протић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 14/26. април 1841; Д. Стефановић – истом, Ваљево, 29. јул / 10. август 1841; Ф III, Р 28, Ђ. Протић – истом, Београд, 28. април / 10. мај 1841; Попечитељство унутрашњих дела – Начелствима Окружја шабачког и ваљевског, Београд, 10/22. мај

На крају треба рећи да је било појединаца и пребеглих фамилија којима је Србија одбијала да пружи уточиште. Почетком 1842. пребеглао је Мијалко Јованчетовић из Пирота, који је изјавио да је пребеглао због убиства Турчина. Када се утврдило да је пребеглао због дуга, издато је наређење да се удаљи из Србије, што је и учињено.¹⁸⁰⁴ Убрзо након тога удаљена су два Турчина из Зворника, која су пребегла под лажним српским именима – Иван и Милан.¹⁸⁰⁵ Недељко Стојановић из села Кололеча у Приштинској кази, који је пребеглао 1846. са шесточланом породицом, враћен је назад, због тога што су српске власти имале информацију да је „рђав“ човек.¹⁸⁰⁶ Крајем 1848. два сејмена из Пљеваља су допратила до карантина на Мокрој гори пет ускочких фамилија,¹⁸⁰⁷ које су намеравале да се населе у Србији. Директор

1841; Н. Радојловић – Попечитељству унутрашњих дела, Шабац, 13/25. јун 1841; М. Симић – истом, Ваљево, 2/14. јул 1841; МИД–И, 1848, Ф I, Р 104, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 27. јануар / 8. фебруар 1848; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. фебруар / 3. март 1848; 1849, Ф II, Р 16, Попечитељство иностраних дела – Начелствима Округа Београдског, Шабачког, Подринског и Управитељству вароши Београда, Београд, 11/23. април 1849; Г. Јеремић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 14/26. април 1849; И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 14/26. април 1849; Ј. Куртовић – Попечитељству иностраних дела, Шабац, 15/27. мај 1849; П. Павловић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 1/13. јун 1849; 1850, Ф II, Р 30, А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 13/25. мај 1850; Ф III, Р 10, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 5/17. април 1850; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. јул 1850; 1852, Ф VI, Р 28, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 22. јануар / 3. фебруар 1852; А. Симић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. октобар / 4. новембар 1852; И. Гарашанин – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. новембар / 8. децембар 1852; Ф II, Р 90, А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 30. мај / 11. јун 1852; Ф II, Р 177, исти – истом, Београд, 16/28. јун 1852; Ф VII, Р 31, Велиједин Рифат-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Травник, 25. шабан 1268 / 14. јун 1852; А. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 23. јул / 4. август 1852; Мехмед Хуршид-паша – кнезу А. Карађорђевићу, 13. сафер 1269 / 26. новембар 1852; 1855, Ф IV, Р 182, Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округа ужичког, Београд, 13/25. април 1855; М. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 19. април / 1. мај 1855; Попечитељство унутрашњих дела – Начелству Округа ваљевског, Београд, 26. април / 8. мај 1855; Ј. Гавриловић – Попечитељству иностраних дела, Ваљево, 22. септембар / 4. октобар 1855; 1856, Ф III, Р 249, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. новембар / 1. децембар 1854; А. Ј. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 29. новембар / 11. децембар 1854; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. август 1855; исто – истом, Београд, 17/29. новембар 1855; С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 17/29. новембар 1855; Р. Дамјановић – истом, Београд, 10/22. мај 1856; исти – истом, Београд, 10/22. мај 1856; исти – истом, Београд, 11/23. мај 1856; исти – истом, Београд, 5/17. јул 1856; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 20. август / 1. септембар 1856; Ф VI, Р 187, А. Ђорђевић, Т. Ристивојевић, А. Миловановић, Д. Стефановић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 28. септембар / 10. октобар 1856; Попечитељство иностраних дела – Начелству Округа рудничког, Београд, 15/27. октобар 1856; М. Жујевић – Попечитељству иностраних дела, Деспотовац, 7/19. децембар 1856; 1857, Ф II, Р 108, Попечитељство иностраних дела – Начелству Округа ваљевског, Београд, 11/23. јануар 1857; А. Срећковић – Попечитељству иностраних дела, Ваљево, 1/13. март 1857.

¹⁸⁰⁴ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 130, 237, 347.

¹⁸⁰⁵ ДАС, МУД–С, 1842, ДП, бр. 538, 580.

¹⁸⁰⁶ ДАС, МУД–П, 1847, Ф XIII, Р 7, Р. Петровић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 15/27. јануар 1847.

¹⁸⁰⁷ Ускоци, племе које је формирано од разних пребега, признавало је врховну власт Црне Горе. Њихово главно упориште је било у дробњачким селима Сировцу, Стругу и Малинском. Будући да су често вршили пљачкашке упаде на територији Херцеговачког санџака, Али-паша Ризванбеговић је крајем 1847. и током 1848. слао војску на њих. Познат је сукоб који се одиграо уочи Митровдана 1847. и у којем су Ускоци успели да потисну Турке, а чему је црногорски владика посветио песму „Чардак Алексића“. Међутим, у току 1848. Ускоци су попаљени и похарани, неки су били обешени, неки побијени, док је поједине фамилије Али-паша хтео да расели. НЧБ, бр. 50, 12/24. децембар 1847; СН, бр. 99, 16/28. децембар 1847; ДАС, МУД–П, 1847, Ф XIII, Р 151, М. Трифуновић – Попечитељству унутрашњих дела, Ужице, 19. новембар / 1. децембар 1847; МУД–С, 1847, V, 159, Е. Линдермајер – Полицијно-економском одељењу, Београд, 8/20. децембар 1847; 1849, Ф I, Р 12, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 26. новембар / 8. децембар 1848; П. П. Његош, *Кула Ђуришића и Чардак Алексића*, Беч 1850, 24–36; М. Г. Медаковић, *П. П. Његош, последњи владајући владика црногорски*, Нови Сад 1882, 138–141; Ж. Лековић, *Дробњак у првој половини XIX вијека*, Београд 2001, 142–148.

Мокрогорског карантина одбио је да их прими, због тога што се радило о фамилијама које су пљачкале по Херцеговачком санцаку, па су због тога протеране.¹⁸⁰⁸

У периоду од 1839. до 1858. у политици Србије према хришћанима у суседним османским провинцијама посебно је дошло до изражаја улога Илије Гарашанина, творца *Начертанија*, најзначајнијег плана о будућности Србије. Гарашанин је за време револуције 1848/49. почео систематски и плански да ради на припреми општег устанка Срба и других хришћана на Балкану, што је имало за резултат стварање тајне организације, која је од 1851. смањила своју активност јер је Порта имала извесна сазнања о њеној делатности. Последњи подаци о раду организације потичу из 1855, након чега је у потпуности обуставила своју делатност све до краја 1858, када је Гарашанин направио план за деловање повереника на територији Босанског ејалета.

Поред заграничних активности српска влада је пружала помоћ хришћанским црквама, манастирима и школама на територији Скопског, Босанског и Видинског ејалета, али и у другим деловима Османског царства. Одобравала је и благодејаније питомцима из Турске. До краја 40-их највише их је било из данашње Бугарске, а од почетка 50-их година постепено се повећавао број питомаца из Босанског ејалета и Васојевића, док их је најмање било из Скопског ејалета. Важно је истаћи да је помоћ црквама, манастирима и школама одобрavana након њихових молби, односно Србија није вршила никакву планску културно-просветну пропаганду. Исти је случају био и са школовањем питомаца из Турске.

У околним османским провинцијама током 40-их и 50-их година припремани су устанци хришћана. Србија је била упозната са припрема, те је настојала да их спречи. Нарочито након Нишке буне (1841), која је изазвала подозрење Порте према кнезу Михаилу, што је итекако утицало на окончање његове владавине. У овом периоду је дошло до поменутог устанка у Нишком санцаку, затим до побуна у Видинском санцаку (1849, 1850, 1856), Босанској Крајини и Посавини (1858). Српска влада је пружила уточиште избеглим фамилијама и устаничким вођама, а након тога је посредовала да им се омогући безбедан повратак и опстанак. Србија је пружала уточиште и бегунцима који су из разних узрока континуирано пребегавали на њену територију у периоду од 1839. до 1858. године.

¹⁸⁰⁸ Одлуку директора карантина је одобрило Министарство унутрашњих дела. ДАС, МУД–С, 1849, Ф I, Р 12, А. Моловић – Попечитељству унутрашњих дела, Мокра Гора, 26. новембар / 8. децембар 1848; Е. Линдермајер – Полицајно-економном одељењу, Београд, 8/20. децембар 1848; А. Николић – Санитетском одељењу, Београд, 30. децембар 1848 / 11. јануар 1849; Е. Линдермајер – Мокрогорском карантину, Београд, 13/25. јануар 1849.

ТРГОВИНА

Царинско питање

Хатишерифом из 1830. Кнежевина Србија је стекла право да у Београдској царинарници наплаћује царинске таксе за сву робу, осим за ону која иде за Цариград. Када је Хатишерифом из 1833. било утврђено да Србија плаћа Порти годишњи данак одсеком од 2.300.000 гроша, у суму данка били су урачунати и годишњи приходи које је Србија остваривала од наплате царина. У складу са Хатишерифом из 1833. Београдска царинарница је 2. јануара 1834. предата у надлежност Србији. Да би се наплаћивале царинске таксе на робу која се увозила из Османског царства 11. априла 1834. отворена је царинарница у Алексинцу, као филијала Београдске царинарнице. После отварања Алексиначке царинарнице требало је решити питање Нишке царинарнице, која је такође била филијала Београдске царинарнице. Наиме, на робу која се увозила у Србију трговци су били принуђени да плаћају царину два пута, односно у Нишу и Алексинцу. Да би се то питање решило кнез Милош се у више наврата обраћао Порти. Питање Нишке царинарнице је коначно решено 27. априла 1835, када је султан Махмуд II издао ферман да Нишка царинарница убудуће има право да наплаћује само царине на робу која се буде продавала на територији османске државе. Ферманом је кнезу Милошу Нишка царинарница била дата у годишњи закуп, за шта је плаћао 45.000 гроша.¹⁸⁰⁹

Ферманом је заправо било регулисано наплаћивање царине у корист Србије, али у замену за годишњи закуп од 45.000 гроша. У складу са ферманом на робу која се увозила у Србију или пролазила транзитно преко Србије, царине је наплаћивала српска влада. Ситуација се променила нешто више од годину дана након абдикације кнеза Милоша. У септембру 1840. Нишка царинарница је поново почела да наплаћује царинске таксе на робу која се увозила у Србију или транзитно ишла преко њене територије. Више од 30 трговца из Србије жалило се кнезу и влади да је у Нишу прочитан ферман којим је било наређено да се на робу која се извози у Нишу наплаћује царина 12 %, а на робу која се купи 9 % од вредности.¹⁸¹⁰

Кнез Михаило је 8. октобра 1840. писао нишком валији и тражио да престане са наплатом царине у Нишу на робу која се увози у Србију, притом се позивајући на ферман из 1835. године. Валија му је одговорио да се поводом тога обратио Порти, али да чека њен одговор. Да се ништа не би препуштало случају кнез је у више наврата крајем 1840. и почетком 1841. писао Герману и Антићу у Цариград да предузму кораке на Порти поводом Нишке царинарнице. Герман је средином фебруара 1841. одговорио да се тим поводом не може ништа конкретно предузети док се не реши питање изгнаних уставобранитеља. У исто време нишки валија је писао српском незу како је добио наређење од Порте да се у Нишу више не царини роба која се увози у Србију, извози из српске кнежевине или транзитно иде преко њене територије. Нишком валији је било наређено да врати новац који је Нишка царинарница наплатила трговцима из Србије, а београдски мухафиз Мехмед Тамил-паша је доставио Београдској царинарници нови царински печат из Цариграда. Печатом је требало оверавати ђумручке тескере, то јест царинске исправе за робу која се извозила из Београда у европске ејалете османске државе. Циљ је био да се на тај начин спречи поновона наплата царине на робу која је већ једном била оцарињена.¹⁸¹¹

Министарство финансија је упутило распис свим ђумруцима да се у Нишу више не узима царина на роба која се увози или извози за Србију, али се убрзо показало да то није

¹⁸⁰⁹ ДПСЦ, I, бр. 29; ДАС, МИД–И, 1841, Ф VII, Р 86; М. Петровић, *Финансије и установе, књ. I*, 209–210, 213–214, 216–217; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 8, 14, 16, 289–290.

¹⁸¹⁰ ДАС, МИД–И, Ф III, Р 4; 1841, Ф VII, Р 86.

¹⁸¹¹ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VII, Р 86; ДПСЦ, I, бр. 184, 185.

тачно. Нишка царинарница је поново почела да наплаћује царине по старом, док је министар финансија Муса Сафети-ефендија 9. маја 1841. упутио писмо кнезу Михаилу којим га је званично обавестио о висини увозних и извозних царинских такси у Османском царству. Заједно са писмом кнезу је послат ферман од 2. маја, којим је регулисано на који начин ће убудуће српска влада наплаћивати царинске таксе. Наиме, између Аустрије и Порте је био потписан трговински уговор, којим је било предвиђено да се на робу која се извозила из Аустрије у Османско царство у Нишу наплаћује царинска такса од 12 %, а за роба која се увозила из Царства у Аустрију 5 % од вредности робе. Према ферману Србија је имала право да наплаћује само царинске таксе у висини од 3 % на робу која се из Србије извозила у Аустрију или из Аустрије увозила у Србију. Царинске таксе од 3 % биле су прописане и за Влашку, Молдавију и Босански ејалет. У складу са ферманом Порте је саопштила српској влади да није више дужна да плаћа годишњи закуп за Нишку царинарницу од 45.000 гроша.¹⁸¹²

Будући да је ферманом од 2. маја 1841. било у потпуности нарушено право које је Србији дато Хатишерифима и ферманом из 1835, али и да би годишњи царински приходи српске кнежевине доживели осетан пад, кнез и влада су одлучили да не прихвате нови ферман. Донета је одлука да се настави са наплаћивањем царина по старом. Кнез се посредством капућехаје обратио Порти тражећи да се Србији не укида право узимања царинских такси у складу са ферманом из 1835. године. Није изостало ни обраћање за помоћ руском посланику у Цариграду, као дипломатском представнику покровитељске државе. Изношени су разни предлози све док Аустрија није у пролеће 1842. протестовала код Порте због тога што је српска влада наставили и даље да узима царине по старом. Тиме су били оштећени аустријски трговци, јер су морали да плаћају двоструке царинске таксе, то јест и у Нишу и у Алексинцу. После аустријског протеста велики везир Мехмед Изет-паша је крајем јуна писао српском кнезу, тражио од њега да се држи фермана од 2. маја 1841. и да се аустријским трговцима врати новац који је од њих наплатила Алексиначка царинарница. Аустрија није протестовала само у Цариграду, већ и у Београду. Аустријски конзул Атанацковић захтевао је да се одмах обустави наплаћивање царине аустријским трговцима који су увозили робу из Османског царства, а онима који платили царинске таксе у Алексинцу да се врати новац. Под притиском Порте и Аустрије, а немајући подршку Русије, кнез Михаило је намеравао да попусти и прихвати прошлогодишњи ферман. Кнез није желео да још више заоштрава односе са Портом, који су ионако већ били нарушени. Међутим, уследила је Вучићева револуција која је царинско питање потисла у други план.¹⁸¹³

После смене на престолу у септембру 1842. српска влада се придржавала фермана, односно царинарница у Алексинцу није више наплаћивала таксе на робу за која је већ била оцарињена у Нишу.¹⁸¹⁴ Након учвршћивања нове власти у Србији одлучено је да се поново покрене решење царинског питања. У пролеће 1844. капућехаја Лазар Теодоровић је о томе расправљао са министром иностраних дела Садик Рифат-пашом и министром финансија Муса Сафети-ефендијом. Позивајући се на Хатишерифе из 1830. и 1833. капућехаја је навео да је Београдска царинарница предат српским властима и да је у складу са тим до 1840. Србија наплаћивала увозне, извозне и транзитне таксе од 3 % вредности робе. Ферманом из 1841. српски државним финансијама је нанет осетан удар, јер су царинарница у Београду и њене филијале лишене прихода које су раније уживале. Да би се Србији омогућило наплаћивање царине као раније, притом да се не наруши ферман из 1841. и трговински уговор између Порте и Аустрије, капућехаја је 29. марта 1844. предао такрир у којем је предложио следеће решење.

¹⁸¹² Писмо министра финансија и ферман је објавила Д. Миљковић, али није прецизно датирала када је ферман издат. ДАС, МИД–И, 1841, Ф VII, Р 86; 1842, Ф VI, Р 174; ДПСЦ, I, бр. 186, 187; *Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку*, приредила Д. Миљковић, Мешовита грађа 1 (1956), 23–26.

¹⁸¹³ ДАС, МИД–И, 1841, Ф VII, Р 86; 1842, Ф VI, Р 174; ДПСЦ, I, бр. 192, 194, 203, 206, 208, 210, 212; *Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку*, 23–26; В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању*, 19–21.

¹⁸¹⁴ ДАС, МИД–И, 1844, Ф IV, Р 90, П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. јануар 1844.

Да се Србији дозволи да поново наплаћује увозне и извозне царинске таксе од 3 %, а царинарница у Нишу да наплаћује 2 % и 9 % вредности производа. Заправо капућехаја је предложио да се царински приходи поделе између Србије и Османског царства. Када је у питању увозна царинска такса која је у складу са аустријско-турским трговачким уговорим износила 5 %, 3 % би наплаћивала Београдска, а 2 % Нишка царинарница. У случају када се ради о наплати извозних царина које износе 12 %, 9 % би наплаћивала царинарница у Нишу, а 3 % Алексиначка цариница.¹⁸¹⁵

У складу са маниром османске дипломатије да сва питање развлачи и отеже што дуже царинско питање је коначно решено тек 1. децембра 1845. издавањем султановог фермана. Ферманом је у суштини прихваћен предлог српског капућехаја, то јест Србија је повратила право које је дато ферманом из 1835. године. Прописано је да Србија нема право да наплаћује царине на робу која се извозила из Аустрије у Солун и Цариград. Српска влада је требало да уважава царинске тескере Једренске царинарнице, која је изједанчена са Београдском царинарницом. У случају да се роба из Аустрије увозила на српско тржиште, онда је српска влада имала право да наплати пун износ увозне царинске таксе од 5 %. Ако је роба само транзитно пролазила преко српске територије, онда се наплаћивало само 3 %, док је преосталих 2 % требало да се наплати у оном месту где се роба продавала. Исти случај је био и са робом која се извозила из Србије у Османско царство, односно српске царинарнице су имале право да наплате само 3 %. Иста вредност се наплаћивала и на робу која транзитно пролази корз Србију из Османског царства у Аустрију, изузев у случају ако на њу претходно није наплаћена такса. Ако се догоди такав случај, српска царинарница је требало да наплати извозну таксу од 12 %. Три процента су онда ишла српској државној каси, а преосталих 9 % се слало државној благајни у Цариграду сваких три или шест месеци, заједно са царинским протоколом у којем је био заведен списак робе на коју је наплаћена такса.¹⁸¹⁶

Међутим, царински приходи Кнежевине нису се у знатној мери побољшали. Из тог разлога је почетком 1848. министар финансија Радован Дамјановић предложио да влада узме у закуп царинарницу у Нишу за 200.000 гроша. Према Дамјановићевом мишљењу након закупљивања поменуте царинарнице дошло би престанка царинења робе у Нишу, односно царина би се наплаћивала само у Алексинцу. Тиме би се транзитна трговина још више усмерила преко Србије што би имало за резултат повећање царинских прихода. Влада је усвојила Дамјановићев предлог. Будући да се лицитација за закуп царина у Османском царству одржавала сваке године у марту, наређено је капућехаји да покуша да закупи поменуту царинарницу. Револуционарна збивања 1848/49. потисли су то питање са дневног реда.¹⁸¹⁷

У периоду од 1851. до 1853. влада је расправљала о закупу турских царинарница које су се налазили на потезу од Радујевца до ушћа Дрине. Министар финансија Паун Јанковић Баћа је изнео предлог о њиховом закупу за годишњу суму од 1.000.000 гроша. Баћа је сматрао да ће се на тај начин увећати српски царински приходи јер српска влада неће наплаћивати царине на закупљеним царинарницама, већ само на својим. Предлог је био актуелан до пролећа 1853. када је кнежевски представник Алекса Симић изнео мишљење да закупљивање не може да утиче на повећање царинских прихода Кнежевине нити да донесе корист српским трговцима. Симић је аргументовано образложио да узроци опадања трговине у Србији нису

¹⁸¹⁵ ДАС, МИД–И, 1844, Ф IV, Р 94, Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 13/25. март 1844; исти – Високој Порти, Цариград, 17/29. март 1844; исти – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 22. март / 4. април 1844; исти – истом, Цариград, 26. април / 8. мај 1844; ДПСЦ, I, бр. 258.

¹⁸¹⁶ ДАС, МИД–И, 1844, Ф IV, Р 94, Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 15/27. септембар 1844; 1845, Ф IV, Р 63, исти – А. Петронијевићу, Цариград, 28. март / 9. април 1845; исти – истом, Цариград, 4/16. април 1845; исти – истом, Цариград, 14/26. новембра 1845; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 13/26. децембар 1845; СН. бр. 102, 1845; *Алексинац и околина*, бр. 277.

¹⁸¹⁷ ДАС, МИД–И, 1848, Ф I, Р 100, Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18. фебруар / 1. март 1848; Попечитељство иностраних дела – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 19. фебруар / 2. март 1848; исто – К. Николајевићу, Београд, 20. фебруар / 3. март 1848.

околне турске царинарнице, већ што трговци увозе и извозе робу преко река, мора и океана. Роба се транспортује парабродима јер је то бржи и јефтинији начин, него да се транспортује копном посредством кириџија. Сва роба из Сереза и Солуна која је транзитно пролазила преко Србије већ неколико година се транспортовала морем преко Трста или Дунавом. Сличана је ситуација била и са робом из осталих османских европских провинција. Као главни аргумент против закупа Симић је изнео чињеницу да се Порта често не држи погодбе, те да би и након издавања царинарница у закуп вероватно наставила и она да наплаћује царине, што би само створили проблеме. Навао је као пример Аустрију која због царина има честе проблеме са Портом, која ретко уважава аустријске захтеве. После Симићевих примбеди кнез Александра је званично одбацио предлог о закупу царинарница, чиме је то питање скинуто са дневног реда.¹⁸¹⁸

Посебан проблем када су у питању српске царинарнице представљало је кријумчарење робе које су вршили Турци из Београда, Смедерева, Аде Кале, Фетислама и Видина. Београдски и Смедеревски Турци су кријумчарили робу из Србије у Аустрију и обратно. Посебно су у томе били активни у време Револуције 1848/49. године. Српска влада се у више наврата обраћала узалуд београдским мухафизима и Порти тражећи да се Турци приморају да плате увозне и извозне царине. У таквим околностима влада је наредила да се поставе страже на Дунаву које ће пресећи шверц али се томе успротивио београдски мухафиз Хасан-паша Чешмелија. Кријумчарење је било активно и током 50-их година, а српске власти су само могле да приведу кријумчара и предају га османским властима. Српска влада није имала моћи да спречи кријумчарење јер се Турци нису налазили под њеним јурисдикцијом, али и због мухафиза и Порте који их нису спречавали да нелегално увозе и извозе робу. Београдски Турци су због тога сковали пошалицу на рачун српских цариника: „Ухфати ми еспап, па ми наплати ђумурк“.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁸ ДАС, МИД–И, Ф III, Р 26, П. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 16/28. јануар 1851; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 22. јануар / 3. фебруар 1851; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 12/24. фебруар 1851; М. З. Ресавац – истом, Београд, 1/13. март 1851; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 7/19. март 1851; К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 25. април / 7. мај 1851; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 2/14. мај 1851; С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/14. мај 1851; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 19/31. мај 1851; С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 10/22. јун 1851; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 18/30. јун 1851; С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. август 1851; П. Јанковић – Државном савету, Београд, 7/19. фебруар 1852; П. Јанковић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19/31. март 1852; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 24. април / 6. мај 1852; А. Симић – кнезу А. Карађорђевићу, Београд, 4/16. април 1853; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. мај 1853.

¹⁸¹⁹ ДАС, МИД–И, 1845, Ф V, Р 36, П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. децембар 1845; 1846, Ф II, Р 97, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 9/21. фебруар 1846; П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. фебруар / 4. март 1846; исти – истом, Београд, 1/13. март 1846; исти – истом, Београд, 3/15. јул 1846; 1848, Ф III, Р 109, Р. Дамјановић – истом, Београд, 21. јун / 3. јул 1848; П. Јанковић – истом, Београд, 7/19. септембар 1848; исти – истом, Београд, 8/20. октобар 1848; исти – истом, Београд, 12/24. новембар 1848; 1849, Ф III, Р 93, исти – истом, Београд, 16/28. мај 1849; Хасан-паша – А. Јанковићу, Београд, 13. реџеп 1265 / 16. јун 1849; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 17/29. јун 1849; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јун / 2. јул 1849; Хасан-паша – А. Јанковићу, Београд, 7. шабан 1265 / 28. јун 1849; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 25. јун / 7. јул 1849; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. јул 1849; исти – истом, Београд, 14/26. јул 1849; Хасан-паша – А. Јанковићу, Београд, 13. рамазан 1265 / 2. август 1849; М. Петровић – истом, Београд, 31. октобар / 12. новембар 1849; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 4/16. новембар 1849; 1850, Ф I, Р 116, П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. јануар 1850; 1851, Ф II, Р 53, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јануар / 1. фебруар 1851; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1851; Мустафа Решид-паша – Мехмед Васиф-паши, Цариград, 5. цемазулевел 1267 / 8. март 1851; 1853, Ф I, Р 90, П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 21. јануар / 2. фебруар 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 4/16. април 1853.

Турци из Ада Кале и Фетислама шверцовали су робу из Влашке или Видина у Србију, па је преносили у Аустрију или обратно, заобилазећи српске царинарнице. Да би избегли плаћање царина лагали су се им је султан издао ферман којим им је дато право да неплаћају таксу на робу коју увозе из Влашке у Србију. Шверцовање је постало још учесталије од Револуције 1848/49. и наставило се током наредних година. Локалне османске власти у Ада Кале и Фетисламу нису марили за протесте српске влада, а исто тако ни њима надређене видинске валије. Влада је од валија Видина добијала куртоазна писма у којим је стајало да ће предузети све мере да се даљи шверц обустави, али од тога није било ништа. Слична ситуација је била и са Турцима из других делова Видинског санџака који су Дунавом транспортовали робу и нису хтели да се пријаве српским цариницима у Текији и Радујевцу. Пошто се видело да османске власти не предузимају ништа да би спречили шверцовање, у августу 1849. донета је одлука да се на Дунаву поставе страже које ће пресретати шверцере, али ни то није дало резултате. Две године касније влада је одлучила да поднесе тужбу Порти против мухафиза Ада Кале и видинског валије. Порта је мухафизу и валији упутила званичан налог да се шверцовање убудуће спречи. Међутим, на терену се ништа није променило, шверц је наставио и даље да се одвија.¹⁸²⁰

Невоље српских трговаца

Трговци из Кнежевине Србије који су трговали на простору Османског царства суочавали су се са разним проблемима због самовоље османских цариника и локалних власти. У јесен 1839. три трговца из села Лоњина у Азбуковачком срезу прешли су у Сребреничку казу да продају лан и пшеницу. Сребренички мутеселим је наредио да им се наплати царинска такса чак и на одећу коју су носили, а затим их приморао да се врате назад у Србију.¹⁸²¹ Турски цариници у Сребреничкој, Новопазарској и Нишкој кази наплаћивале су од српских трговаца веће царине него што је било прописано. Новопазарски цариник често није уважавао ни тескере царинарнице у Београду, већ је приморавао трговце да поново плате царину. Главни

¹⁸²⁰ ДАС, МИД–И, 1841, Ф V, Р 45, Ж. Динуловић – Попечитељству финансија, Текија, 15/27. јул 1841; П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 27. јул / 8. август 1841; Ђ. Протић – Мехмед Ђамил-паши, Београд, 11/23. август 1841; Мехмед Ђамил-паша – Ђ. Протићу, Београд, 11. реџеп 1257 / 29. август 1841; Ђ. Протић – Попечитељству финансија, Београд, 26. август / 7. септембар 1841; 1844, Ф II, Р 216, П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 22. август / 3. септембар 1844; А. Симић – Попечитељству финансија, 11/23. септембар 1844; П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, Београд, 11/23. новембар 1844; 1847, Ф IV, Р 116, Р. Дамјановић – истом, Београд, 10/22. јул 1847; 1848, Ф III, Р 25, П. Јанковић – истом, Београд, 17/29. децембар 1848; 1849, Ф III, Р 2, исти – истом, Београд, 20. децембар 1848 / 1. јануар 1849; Ј. Гавриловић – истом, Неготин, 26. април / 8. мај 1849; Ибрахим-ефендија – А. Петронијевићу, Видин, 19. цемазулахир 1265 / 12. мај 1849; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. јун / 5. јул 1849; кнез А. Карађорђевић – Мехмед Зија-паши, Београд, 17. шабан 1265 / 8. јул 1849; Ј. Радовић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 4/16. јул 1849; Мехмед Зија-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 28. шабан / 19. јул 1849; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. јул 1849; А. Јанковић – Попечитељству финансија, Београд, 19/31. јул 1849; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. август 1849; А. Петронијевић – Попечитељству финансија, Београд, 11/23. август 1849; А. Јанковић – Начелству Окружја крајинског, Београд, 12/24. август 1849; Ј. Радовић – Попечитељству иностраних дела, Неготин, 18/30. август 1849; Мехмед Зија-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 13. шевал 1265 / 1. септембар 1849; П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 26. август / 7. септембар 1849; исти – истом, Београд, 27. август / 8. септембар 1849; исти – истом, Београд, 22. септембар / 4. октобар 1849; М. Петровић – истом, Београд, 9/21. новембар 1849; Ф IV, Р 84, П. Јанковић – истом, Београд, 23. новембар / 5. децембар 1849; А. Јанковић – Попечитељству финансија, 7/19. август 1850; 1850, Ф II, Р 53, кнез А. Карађорђевић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. јануар / 1. фебруар 1851; Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 31. јануар / 12. фебруар 1851; Мустафа Решид-паша – Мехмед Васиф-паши, Цариград, 5. цемазулеулел 1267 / 8. март 1851; 1854, Ф IV, Р 56, П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 18/30. децембар 1852; А. Ненадовић – истом, Београд, 28. септембар / 10. октобар 1853; исти – истом, Београд, 2/14. јун 1854; исти – истом, Београд, 21. јул / 2. август 1854; Сами-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Видин, 16. зилкаде 1270 / 10. август 1854; кнез А. Карађорђевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 12/24. август 1854.

¹⁸²¹ ДАС, МИД–И, 1839, Ф III, Р 61, Ц. Рајковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. октобар 1839.

узрок таквог поступања био је што су царинарнице у Османском царству издавани у закуп, те се закупци настојали да извуку што већу добит. Мустафа-паша Бабић и Фазли-паша Шерифовић су узимали у закуп готово све царине у Босанском и Зворничком санџаку, те су прописивали таксе које су им одговарале. Иста ситуација је била и у Новопазарској кази где су царинарнице закупљивали новопазарски мутеселим Јусуф-бег и његов син Шаушвар-бег Ферхатагић.¹⁸²²

Влада се због непрописног узимања царине најпре обраћала османским провинцијским управницима, а ако то не би успело онда би се капућехаја поводом тога обраћао Порти. Ретки су примери током 40-их година када би османске власти излазиле у сусрет влади и враћале непрописно наплаћене царинске таксе. Због тога је почетком 1848. капућехаја по налогу владе издејствовао да велики везир пошаље писма румелијском, нишком и босанском валији да се убудуће од српских трговца не узима непрописне таксе. Убрзо након тога босански валија Мехмед Тахир-паша послао је влади суму од 480 гроша за непрописно наплаћену царину београдским абацијама Јани Спирдоновићу и Вучку Јовановићу. За разлику од босанског валије нишки валија Мехмед Васиф-паша није хтео да призна да је српским трговцима у Нишу непрописно наплаћена царина. Свој став је аргументовао речима да се највероватније ради о трговцима из Србије који су шверцовали робу и нису имали тескере.¹⁸²³

Почетком 50-их година XIX века било је неколико проблема са цариницима у Нишком санџаку. Постојало је неписано правило да приликом извоза робе из Србије преко Суповачке царинарнице писар нишког цариника попише робу на лице места, након чега би трговац одлазио у Ниш да плати таксу. Од краја 1849. цариник је, због тога што није имао поверење у свог писара и српске царинске исправе, тражио да трговац заједно са робом дође у Ниш. Пошто је за трговце то представљало напор влада се крајем 1850. обратила нишком валија Мехмед Хуршид-паши. Валија је без проблема изашао у сусрет. Нишком царинку је наредио да наспрам Суповачке царинарнице постави једног свог службеника који ће прегледати робу и наплаћивати царину.¹⁸²⁴ Српским трговцима који су извозили робу преко Грамаде колџија царинарнице у Нишу је наплаћивао веће таксе него што је то били прописано. После обраћања владе нишком валији Исмаил-паши случај је решен тако што је колџија смењен.¹⁸²⁵ У пролеће 1856. београдски трговац Панајот Панјотовић се жалио да је његовом трговачком партнеру Андрији Стевановићу свиштовски цариник непрописно оцаринио робу. Видински валија

¹⁸²² ДАС, МИД–И, 1843, Ф I, Р 130, П. Станишић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19. јун / 1. јул 1843; 1845, Ф I, Р 128, Српски трговци – Попечитељству иностраних дела, Београд, 12/24. јануар 1845; 1847, I, 154, П. Станишић – истом, Београд, 4/16. јануар 1847; Ф II, Р 6, Р. Дамјановић – истом, Београд, 4/16. април 1847; Ф III, Р 34, Устибаша и београдске абације – истом, Београд, 4/16. јул 1847; 1848, Ф III, Р 90, Р. Дамјановић – истом, Београд, 31. март / 12. април 1848; исти – истом, Београд, 23. јул / 4. август 1848.

¹⁸²³ ДАС, МИД–И, 1843, Ф I, Р 130, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 7/19. децембар 1843; 1845, Ф I, Р 128, исто – К. Николајевићу, Београд, 29. јануар / 10. фебруар 1845; 1847, Ф I, Р 154, исто – М. Драгићевићу, Београд, 12/24. фебруар 1847; Јусуф-бег Ферхатагић – А. Петронијевићу, Нови Пазар, 3. ребјулел 1263 / 19. фебруар 1847; 1848, Ф III, Р 32, К. Николајевић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 31. децембар 1847 / 12. јануар 1848; Мехмед Тахир-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Травник, 3. ребјулел 1264 / 8. фебруар 1848; Цемал-паша – истом, Софија, 9. ребјулел 1264 / 14. фебруар 1848; Мехмед Васиф-паша – истом, 22. ребјулел 1264 / 27. фебруар 1848; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 27. фебруар / 10. март 1848; Ф I, Р 127, Мехмед Тахир-паша – кнезу А. Карађорђевићу, Травник, 14. ребјулел 1264 / 19. фебруар 1848.

¹⁸²⁴ М. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 30. октобар / 11. новембар 1850; Мехмед Хуршид-паша – А. Петронијевићу, Ниш, 26. мухарем 1267 / 1. децембар 1850.

¹⁸²⁵ ДАС, МИД–И, 1853, П, 102, П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. јануар 1853; Исмаил-паша – И. Гарашанину, Ниш, 13. цемазуелел 1269 / 22. фебруар 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 18. фебруар / 2. март 1853; А. Миленковић – Попечитељству финансија, Грамада, 22. март / 3. април 1853; Ф VI, Р 50, С. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 4/16. јул 1853; Исмаил-паша – А. Симићу, Ниш, 20. мухарем 1270 / 23. октобар 1853; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 27. октобар / 8. новембар 1853.

Мухарем-паша је тим поводом писао српској влади крајем 1856. да је царина исправно наплаћен.¹⁸²⁶

Треба споменути да је било и случајева када су српски царинници непрописано наплаћивали таксе на робу која се увозила у Србију или само транзитно пролазила преко њене територије. Алексиначки царинник је 1848. наплатио таксе од трговца из Костура и Сачисте иако су имали прописне ђумручке тескере. После њихове жалбе новац им је враћен.¹⁸²⁷ Године 1849. наплаћена је царина од Тасе Константиновића из Ниша и Ђорђа Симовића из Битоља, иако су имали исправне тескере царинарнице у Солуну. После интервенције београдског мухафиза влада је затражила од Министарства финансија да се трговцима врати узети новац.¹⁸²⁸ Наведени примери показују да су понекад и српске царинарнице на исти начин као и турске непрописно наплаћивале царине. Узроке оваковог поступања треба тражити у чињеници су често трговци из Османског царства имали неисправне тескере. Количина робе коју су пријављивали царинарници често није била у складу са оним што је било наведено у тескери коју су имали, што је изазивало подозрење код српских царинника.¹⁸²⁹

Посебан проблем за трговце из Србије је представљало неуважавање српских пасоша од стране османских извршних и судских власти. Треба се подсетити да је Хатишерифом из 1830. српским трговцима дозвољена слобода трговине у Османском царству, пошто претходно добију пасош од кнеза и тескеру од османске власти. У периоду од 1839. до 1858. забележено је више случајева када у Призренском, Нишком, Зворничком и Босанском санцаку нису уважени пасоши трговаца из Србије које су им издале њихове власти. У јесен 1839. ђупријски трговац Миленко Миловановић је био примораван у Призрену да плати харач, иако је показивао српски пасош и више пута наводио да је српски поданик. После двочасовног притвора Миловановић је био принуђен да плати у име харача 25 чаршијских гроша, након чега му је издата харачка тескера.¹⁸³⁰ Чачански трговац Стефан Бошковић нашао се 1843. у Сарајеву у сличној ситуацији. Харачлија Мујага је псовао и претио, говорећи Бошковићу: „Дај крсту арач“. У таквој ситуацији Бошковић је био приморан да плати 15 гроша и 12 пара чаршијских, а харачлија му је дао тескеру.¹⁸³¹ За први случај влада се посредством капућехаје обратила Порти, а за други босанском валији. Зна се да је Бошковићу враћен новац, док за Миловановића нема података у расположивој грађи.¹⁸³²

У току 1844. трговци из Србије су се жалили да им се не уважавају српски пасоши и да су приморавани да плате шест гроша за издавање јол тескере – турске путне исправе. Влада се посредством капућехаје обратили Порти. Испоставило се да се поступци османских власти били у складу са наредбом Порте из 1844. да се свим путницима који путују кроз Османско

¹⁸²⁶ ДАС, МИД–И, Ф V, Р 210, А. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 11/23. мај 1856; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 21. децембар 1856 / 2. јануар 1857.

¹⁸²⁷ ДАС, МИД–И, 1848, Ф III, Р 73, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству финансија, Београд, 30. април / 12. мај 1848; Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. август 1848; Попечитељство иностраних дела – Управитељству вароши Београда, 16/28. септембар 1848; исто – Попечитељству финансија, 19/31. октобар 1848.

¹⁸²⁸ ДАС, МИД – И, 1849, Ф I, Р 262, А. Јанковић – Попечитељству финансија, Београд, 25. септембар / 7. октобар 1849; А. Петронијевић – истом, Београд, 21. октобар / 2. новембар 1849; Ф II, Р 174, А. Јанковић – истом, Београд, 13/25. мај 1849; А. Петронијевић – истом, Београд, 5/17. децембар 1849; 1850, Ф II, Р 10, П. Јанковић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. јануар 1850; А. Јанковић – Управитељству вароши Београда, Београд, 10/22. април 1850; Г. Јеремић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 13/25. април 1850.

¹⁸²⁹ ГИМН, I/II, бр. 1–5.

¹⁸³⁰ ДАС, МИД–И, 1839, Ф II, Р 120, П. Ђорђевић – Попечитељству иностраних дела, Ђуприја, 21. децембар 1839 / 2. јануар 1840.

¹⁸³¹ ДАС, МИД–И, 1843, Ф II, Р 71, М. Драгићевић – Попечитељству иностраних дела, Чачак, 12/24. март 1843.

¹⁸³² ДАС, МИД–И, 1839, Ф II, Р 120, Попечитељство иностраних дела – Ј. Антићу, Београд, 6/18. јануар 1840; 1843, Ф II, Р 71, Попечитељство иностраних дела – Начелству Округља чачанског, Београд, 19/31. март 1843; М. Драгићевић – Попечитељству иностраних дела, Чачак, 17/29. април 1843.

царство издају тескере за које се наплаћује шест гроша. Пошто је капућехаја предао Порти такрир велики везир Мехмед Емин Рауф-паша је 17. октобара 1844. издао наређење османским провинцијским управницима да се убудуће српски пасоши уважавају. Онима који путују из Србије да се не издају тескере, већ само да им се бесплатно визирају пасоши.¹⁸³³

После издавања наредбе великог везира ситуација се није много променила. Првих месеци 1845. петнаест српских трговаца се жалило да су затварани и приморавани да плате харач и шест гроша за јол тескеру. Сви трговци су на крају платили да би изашли на слободу, осим лозничког трговца Симе Филиповића. Зворнички кадија Хаџи Салија Муфтић држао је Филиповића три дана у притвору, због тога што није хтео да плати шест гроша за јол тескеру. После интервенције зворничког мутеселима кадија је пустио трговца, говорећи му: „Иди, па ако те исто у путу снађе, сам себи припиши“. Поводом упућених жалби влада је издала налог капућехаји да за десет оштећених трговаца издејствује на Порти да им се врати узети новац, док за четворицу то није тражила због тога што су били османски поданици.¹⁸³⁴ Поред тога капућехаја је требало, позивајући се на прошлогодишњу наредбу великог везира, да затражи да се убудуће уважавају српски пасоши. Порта је одговорила капућехаји да се проблеми јављају због тога што османске локалне власти не знају српски језик, па им због тога није јасно шта пише на пасошима. Да би се то решили Порта је предложила капућехаји да српске власти убудуће издају двојезичне пасоше, то јест на српским и турском језику. Влада није имала ништа против тога, због тога што су двојезични пасоши издавани путницима који су одлазили из Србије у Аустрију. Влади је било познато да је двојезичне пасоше издавала и влашка влада онима који су путовали на османску територију.¹⁸³⁵

Проблема је било и током наредних година. Анђелко Перишић, трговац из Криве Реке у Јошаничком срезу, отишао је 1847. да продаје вино и ракију на Петровдански вашар код манастира Светих Врачева у близини Новог Пазара. Новопазарски буљукбаша Селим Премча је са својим сејменима без икаквог повода малтретирао трговца, који му је показивао српски пасош. Псујући српске власти буљукбаша му је поцепао пасош и просуо неколико литара ракије. Затим га је стражарно спровео у Нови Пазар. На путу до Новог Пазара био је принуђен да плати спороводнику 21 чаршијски гроша, а у Новом Пазару 30 чаршијских гроша у име

¹⁸³³ ДАС, МИД–И, 1845, Ф IV, Р 158, Мехмед Емин Рауф-паша – османском провинцијским управницима, Цариград, 4. шевал 1260 / 17. октобар 1844; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 4/16. јануар 1845; исти – Л. Теодоровићу, Београд, 9/21. јануар 1845; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 13/25. август 1845.

¹⁸³⁴ Према ставу српске владе сви хришћани из Османског царства који су се доселили у Србију после 1833. нису се званично сматрали српским поданицима. Влада се водила осмом тачком хатишерифа из 1833. којим је било забрањено пресељавање османских поданика без дозволе њихових надлежних власти. Опширније о српском поданству: М. Jagodić, *Citizenship of Autonomous Principality of Serbia*, Osmanlı İdaresinde Balkanlar I, editörler A. Aköz, S. Ilić, D. Yörük, D. Leovac, Konya 2020, 347–360.

¹⁸³⁵ ДАС, МИД–И, 1845, Ф I, Р 132, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. фебруар / 7. март 1845; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 3/15. март 1845; исто – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 6/18. април 1845; Ф I, Р 143, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 19/31. март 1845; Ф I, Р 195, Г. Јеремић – Попечитељству унутрашњих дела, Гургусовац, 24. март / 5. април 1845; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, 6/18. април 1845; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 19. април / 1. мај 1845; Ф I, Р 197, С. Јовановић – Попечитељству унутрашњих дела, Крушевац, 5/17. фебруар 1845; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 6/18. фебруар 1845; исти – истом, Београд, 6/18. март 1845; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 24. март / 5. април 1845; исто – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 30. март / 11. април 1845; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. април 1845; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 2/14. јун 1845; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 25. јун / 7. јул 1845; Попечитељство иностраних дела – Л. Теодоровићу, Београд, 30. јун / 12. јул 1845; Ф I, Р 198, И. Чворић – Попечитељству унутрашњих дела, Лозница, 25. април / 7. мај 1845; Р. Дамјановић – Попечитељству иностраних дела, 7/19. мај 1845; Ф IV, Р 158, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 4/16. јануар 1845; исти – Л. Теодоровићу, Београд, 9/21. јануар 1845; Л. Теодоровић – Попечитељству иностраних дела, Цариград, 30. јул / 11. август 1845; Попечитељство иностраних дела – Државном савету, Београд, 13/25. август 1845.

царине. После тога дозвољено му је да прода заостало пиће, након чега се вратио кући.¹⁸³⁶ Влада се поводом овог случаја обратила босанском валији који је наредио новопазарским властима да испитају случај. Будући да је буљукбаша запретио сведоцима смрћу, нико није смео да посведочи у Перишићеву корист. Почетком 1848. валија је писао српској влади да је Перишић неосновано оптуживао новопазарске власти, али да је он ипак наредио да му се врати одузети новац.¹⁸³⁷

Крајем 1851. османске власти у Босни нису уважавале српске пасоше, већ су трговци били приморавани да пасоше замене са јол тескерама за које су плаћали шест гроша. Влада се тим поводом обратила Омер-паши Латасу. Почетком 1852. Омер-паша је обавестио кнеза да је издао наређење да се српски пасоши уважавају. Правдао је османске власти да не разумеју да српским поданицима треба само да визирају пасоше, а не да им издају тескере. Међутим, ситуација се није променила ни после тога. Трговцу Петру Даничићи из ужичког села Стапара у Сарајеву је речено: „Да му паспорт српски у Босни ништа не важи“. Даничић је на крају узео тескеру да би могао да настави даљи пут. Слична ситуација је била са београдским трговцем Јованом Петровићем Бачванином. Бјељински кадија му је приликом издавања тескере рекао: „Ми море не знамо овде за ваш пасош, ни за вашег књаза. Ми само за цара знамо и оно је – Србију подразумевајући – царска земља као и ово, па треба тескеру царску да имате, а особито када по Босни путујете.“¹⁸³⁸

У току 1857. и 1858. било је случајева када српским трговцима нису уважавани пасоши у Новопазарском и Нишком санцаку. Ивањички трговац Милун Бојовић који се упутио у Сјеничку казу да покупи вересију, враћен је назад због тога што су османске власти сматрале да му је пасош неисправан.¹⁸³⁹ Сјенички буљукбаша Исамил Смајо Међугорица тукао је у селу Бачија пожешког трговца Милица Дуловића јер је сео без његове дозволе. Дуловић је показивао српски пасош и говорио да је српски поданик, али то му није помогло. Буљукбаша му је само на то одговорио: „Капетане, јошт овде јазан учи, некуца звоно, па што се не подигнеш на ноге пред Турчином, ти још не знаш шта је Турчин“. Ужички окружни начелник је тражио да се буљукбаша због овога казни. Буљукбашу је назвао „великом хришћанским душманином“, наводећи да је 1851. убио нововарошког трговца Митра Вранића, због тога што пред њим није сјахао са коња. Пошто се влада обратила новопазарском кајмакаму буљукбаша је смењен и кажњен.¹⁸⁴⁰

Крајем 1858. београдски трговац Илија Анђелковић жалио се да су му у Нишу одузели српски пасош и издали тескеру за коју је био приморан да плати 7 гроша и 10 пара

¹⁸³⁶ ДАС, МИД–И, 1847, Ф V, Р 23, А. Перишић – Начелству Окружја крушевачког, Крушевац, 17/29. септембар 1847; Р. Петровић – Попечитељству – иностраних дела, Крушевац, 18/30. септембар 1847.

¹⁸³⁷ ДАС, МИД–И, 1847, Ф V, Р 23, Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја подринског, Београд, 17/29. октобар 1847; 1848, Ф I, Р 45, Мехмед Тахир-паша – А. Петронијевићу, 7. сафер 1264 / 14. јануар 1848; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја крушевачког, Београд, 24. јануар / 5. фебруар 1848; Ф III, Р 14, Р. Петровић – Попечитељству иностраних дела, Крушевац, 18. фебруар / 1. март 1848.

¹⁸³⁸ ДАС, МИД–И, 1852, Ф I, Р 106, Омер-паша Латас – кнезу А. Карађорђевићу, Сарајево, 16. ребулахир 1268 / 8. фебруар 1852; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 18. фебруар / 1. март 1852; Ф I, Р 114, М. Трифуновић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 5/17. фебруар 1852; исти – истом, 13/25. фебруар 1852; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, Београд, 18/30. март 1852; Ф II, Р 1, Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 9/21. јануар 1852; Ј. П. Бачванин – Управитељству вароши Београда, Београд, 18/30. март 1852; Г. Јеремић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 20. март / 1. април 1852.

¹⁸³⁹ ДАС, МИД–И, 1857, Ф V, Р 37, М. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 30. јул / 11. август 1857.

¹⁸⁴⁰ ДАС, МИД–И, Ф I, Р 98, М. Јовановић – Попечитељству иностраних дела, Ужице, 11/23. новембар 1857; Попечитељство иностраних дела – Начелству Окружја ужичког, 16/28. јануар 1858.

чаршијских.¹⁸⁴¹ Куршумлијски мутеселим вратио је назад три ужичка трговца, рекавши им „да пасоши србски више не важе у Турској“.¹⁸⁴²

На основу наведних примера види се да су трговци из Србије у периоду од 1839. до 1858. имали проблема са неуважавањем српских пасоша, те да се ни Порта ни локалне османске власти нису претерано заузимале да се то питање реши.

Вашари или панађури

У циљу унапређења унутрашње трговине по мањим и већим местима у Кнежевини Србији били су сваке године организовани трговачки сајмови – вашари или панађури. Прекретница у развоју панађурске трговине уследила је доношењем *Уредбе о држању панађура* 25. јула 1839. године. *Уредба* је донета из следећих разлога: „Да би сваки Србин потребе своје у неко известно време лакше набављати, а своје ствари удобније продавати могао; да би се обштим састајањем и купаца и продаваца дух трговачки међу народом развио и трговина процветала“. Због тога је према *Уредби* предвиђено да се панађури организују у сваком округу једном годишње: у Лозници на Цвети, у Ваљеву на Илиндан, у Тополику код Шапца на Ђурђевдан, код Болеча на Свету Тројицу, у Смедеревској Паланци на Крстовдан, у Пожаревцу у Томину недељу, у Ћуприји на летњи Никољдан, у Буковику на летњи Аранђеловдан, у Белој Цркви у близини Јагодине на Велику Госпојину, у Пожеги на Петровдан, у Ивањици на Петковдан, у Карановцу на Ивањдан, у Крушевцу на Видовдан, у Делиграду на Томиндан, у Гургусовцу на Преображење, у Зајечару на дан Усковања главе Светог Јована Крститеља, у Неготину на Малу Госпојину и у Брусници на Спасовдан.¹⁸⁴³ Према томе било је предвиђено да се у сваком од 17 округа организује годишње по један, изузев у Ужичком округу где је одређено да се држе два панађура у години (у Пожеги и Ивањици).

На панађурима у Лозници, Ваљеву, код Болеча, у Ћуприји, Пожеги, Ивањици и Зајечару било је дозвољено да се поред домаће стоке и домаћих производа продаје и увезена занатска и индустријска роба, а на осталим панађурима не. Панађури на којима није било дозвољено да се продаје инострана роба трајали су три, а остали пет дана. Поред тога *Уредбом* је било прописано да панађур званично отвара комесар панађура, то јест надлежни срески начелник. Главне дужности комесара су биле да води рачуна о свему што се дешава током трајања панађура, забележи податке о продатој роби и наплаћеним таксама и не дозволи да се наруши ред и мир.¹⁸⁴⁴ Увидевши да се много већи приходи остварују од петодневних панађура временом је трајање многих тродневних панађура продужено на пет дана. Поред тога отварани су и нови панађури у местима где их није било.¹⁸⁴⁵

Панађуре у Кнежевини Србији посећивали су многи трговци из Османског царства, који су куповали стоку или доносили занатске производе на продају. У циљу подстицања њиховог доласка влада је настојала да им олакша прелазак у Србију. Трговцима из Босанског и Видинског ејалета било је дозвољено да прелазе у Србију преко састанака како не би губили време идућу заобилазним путевима преко Рачанског и Радујевачког карантина. Уочи, за време и након завршетка панађура у Лозници и Ваљеву трговци из Босанског ејалета су могли да улазе и излазе из српске кнежевине преко Љубовијског састанка. Трговцима из Видинског

¹⁸⁴¹ ДАС, МИД–И, 1858, Ф VI, Р 167, Ј. Радовић – Попечитељству иностраних дела, Алексинац, 3/15. октобар 1858.

¹⁸⁴² ДАС, МИД–И, 1858, Ф VIII, Р 109, А. Николић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 9/21. децембар 1858.

¹⁸⁴³ СЗУ, I, 87–88, 93.

¹⁸⁴⁴ СЗУ, I, 88–93.

¹⁸⁴⁵ *Град Ваљево*, бр. 275; Б. Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије*, 290–291.

ејалета који су ишли на Зајечарски панађур дозвољавано је да прелазе преко састанка Вршка Чука. Поред тога, влада је уочи одржавања поменутих панађура писала сребреничком и зворничком мутеселиму и видинском валији да дозволе трговцима да прелазе српску границу преко састанка.¹⁸⁴⁶

У лето 1855. 20 српских трговца из Сјеничке казе обратило се влади са молбом да им се дозволи да долазе на панађур у Ивањици преко састанка Василијана чесма, који им је био много ближи него Мокрогорски карантин. Влада је размотрила њихову молбу и у почетку била вољна да им то дозволи. Међутим, пошто се показало да састанак Василијина чесма не испуњава услове предвиђене санитарским прописима да би преко њега могли прелазити трговци, на крају им се није изашло у сусрет.¹⁸⁴⁷

После свега наведеног остаје да се каже неколико речи из којих градова и вароши у Османском царству су долазило трговци на панађуре у Србији. Није нам циљ да се детаљаније упуштамо у ту тему, већ ћемо само навести неколико примера.¹⁸⁴⁸ Почетком 40-их година бугарски трговци из Видинског санџака су најчешће посећивали панађур у Зајечару и Ћуприји, доносивши на продају производе од метала, вуне и коже или купујући стоку.¹⁸⁴⁹ Године 1845. на Цветном панађуру у Лозници трговац Наста Костић из Битоља је купио 36 коња и кобила.¹⁸⁵⁰ У периоду од 1846. до 1851. на панађурама у Ваљево, Тополику, Крушевцу, Карановцу, Брусници и Пожаревцу било је купаца стоке из Ниша, Лесковца, Врања, Призрена, Тетова, Скопља, Дебра, Охрида, Битоља, Костура и Велеса, те из Новог Пазара, Нове Вароши, Зворника, Сребреничке казе, Тузле, Бишћа, Јајца, Градачца, Сарајева, Фоче и Требиња. Највише су куповали коње, кобиле и волове.¹⁸⁵¹ Године 1851. преко састанка Вршке Чуке је прешло 280 бугарских трговца који су кренули на панађур у Зајечару, а пет година касније је Цветни панађур у Лозници посетило 254 трговца из Босанског ејалета.¹⁸⁵² Преображењски панађур у Гургусовцу 1856. посетило је десет трговаца из Софије, Пазарџика, Лесковца и Врања, који су куповали коње.¹⁸⁵³ Две године касније на Зајечарском панађуру су куповали

¹⁸⁴⁶ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 191, Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 23. август / 4. септембар 1846; 1847, Ф II, Р 204, М. Видајић – И. Чворићу, Бјелина, 8/20. март 1847; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 23. јун / 5. јул 1847; И. Чворић – Попечитељству иностраних дела, Лозница, 29. јун / 11. јул 1847; исти – истом, Лозница, 23. јул / 4. август 1847; Ј. Куртовић – Попечитељству финансија, Лозница, 9/21. август 1847; Р. Дамјанови – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 18/30. август 1847; М. З. Ресавац – истом, Београд, 21. август / 2. септембар 1847; 1850, Ф III, Р 50, А. Ненадовић – истом, Београд, 22. јул / 3. август 1850; А. Петронијевић – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 7/19. август 1850; 1851, Ф I, Р 215, А. Ненадовић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. август 1851; 1852, Ф I, Р 211, И. Гарашанин – истом, Београд, 19. фебруар / 2. март 1852; Ф III, Р 95, А. Ненадовић – истом, 1/13. август 1852; Ф IV, Р 22, исти – истом, Београд, 18/30. август 1852; 1853, Ф IV, Р 138, исти – истом, Београд, 6/18. август 1853; Ф V, Р 79, исти – истом, Београд, 10/22. септембар 1853; 1854, Ф IV, Р 129, исти – истом, Београд, 25. јун / 7. јул 1854; исти – истом, Београд, 17/29. септембар 1854; 1855, Ф III, Р 154, А. Мајсторовић – истом, Београд, 5/17. јул 1855; Ф IV, Р 43, С. Магазиновић – истом, Београд, 19/31. август 1855; 1856, Ф II, Р 58, Р. Дамјановић – истом, Београд, 12/24. март 1856; Ф IV, Р 71, исти – истом, Београд, 17/29. јул 1856; 1857, Ф IV, Р 149, К. Николајевић – истом, Београд, 4/16. јул 1857; Ф V, Р 35, исти – истом, Београд, 29. јул / 10. август 1857; Ф VI, Р 48, исти – истом, Београд, 16/28. септембар 1857; 1858, Ф II, Р 165, исти – истом, Београд, 8/20. март 1858; Ф V, Р 79, И. Гарашанин – истом, Београд, 22. јул / 3. август 1858; Ф VI, Р 92, исти – истом, Београд, 25. јун / 7. јул 1858; исти – истом, Београд, 17/29. септембар 1858.

¹⁸⁴⁷ ДАС, МИД–И, 1856, Ф III, Р 24, С. Магазиновић – Попечитељству иностраних дела, Београд, 3/15. август 1856; Р. Дамјановић – истом, Београд, 26. април / 8. мај 1856.

¹⁸⁴⁸ Панађури у Кнежевини Србији у периоду од 1839. до 1858. заслужују посебну научну обраду

¹⁸⁴⁹ К. Џамбазовски, *Бугарски трговци на панађурама у Кнежевини Србији средином XIX века*, *Balkanica VIII* (1977), 273; исти, *Привредне везе Бугара са Кнежевином Србијом у доба кнеза Милоша Обреновића и уставобранитеља*, Београд 1986, 142–147.

¹⁸⁵⁰ ГИМН, I/1, бр. 300, 304.

¹⁸⁵¹ ДАС, МИД–И, 1846, Ф II, Р 191, Попечитељство иностраних дела – К. Николајевићу, Београд, 23. август / 4. септембар 1846; ГИМН, I/1, бр. 367, 373, 379, 404, 406, 407, 408; I/II, бр. 18, 19, 103.

¹⁸⁵² К. Џамбазовски, *Привредне везе Бугара са Кнежевином Србијом*, 146; Б. Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије*, 290.

¹⁸⁵³ ГИБН, I, бр. 348.

стоку трговци из Призрена, Врања, Битоља, Ниша и Видина.¹⁸⁵⁴ На основу неколико наведених примера може се видети да су трговци из Босанског, Видинског, Нишког, Скопског и Румелијског ејалета на панађурима највише куповали стоку.

Зна се да су трговци из Србије посећивали панађуре у Пироту, Узунцову, Пловодиву, Пазарцику, Солуну, Једрену, Софији и Самокову, али нам није познат ништа детаљније о томе, осим да су имали проблема са турским властима, који су хтели да им наплате веће таксе на робу коју су куповали и продавали.¹⁸⁵⁵

Еспапи

Излагање о трговинским односима између Кнежевине Србије и Османског царства завршавамо навођењем неколико примера о увозним и извозним еспапима, то јест о производима који су се увозили у Србију из Османског царства и извозили из српске кнежевине у Царство. Нећемо се детаљаније бавити тиме, већ нам је циљ само сумарано да наведемо који су се то производи увозили, извозили и транзитно пролазили кроз српску кнежевину. У следећим табелама изнели смо податке за 1845/6. и 1852/3. годину. Пошто је рачунска година у Кнежевини Србија почињала 1. новембра по јулијанском календару, ми смо из тога разлога навели податке за период од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846. и од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853. године.

¹⁸⁵⁴ ГИМН, II/I, бр. 117.

¹⁸⁵⁵ ДАС, МИД–И, 1846, Ф III, Р 159, И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 8/20. јун 1846; Попечитељство иностраних дела – Попечитељству унутрашњих дела, Београд, 26. јул / 7. август 1846; И. Гарашанин – Попечитељству иностраних дела, Београд, 16/28. октобар 1846; 1847, Ф IV, Р 144, Г. Јеремић – Попечитељству иностраних дела, Гургусовац, 3/15. август 1847; 1848, III, 32, Р. Дамајновић – истом, Београд, 25. јун / 7. јул 1848; ГИМН, II/I, бр. 333; I/II, бр. 80, 81.

Табела 30. Извоз из Кнежевине Србије у Османско царство у периоду од 1. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.¹⁸⁵⁶

Роба	Количина	Вредност у чаршијским грошевима
Бакар		61.920
Пшенично брашно		35.555
Волови	3.987 грла	1.395.450
Восак		56.856
Вуна		35.787
Дуван		40.522
Катран		58.451
Књиге		4.154
Кобиле	2.152	279.760
Коже	26.440 комада	139.677
Козе	11.631 грла	278.544
Козина ¹⁸⁵⁷		97.837
Коњи	3.032	606.400
Кукуруз		108.690
Масло		124.608
Мед		265.173
Овце и овнови	48.531	1.451.722
Пшеница		223.417
Ракија		516.283
Свиње	1.853	148.240
Јагњад	3.504	35.046
Јарићи	7.166	214.980
Укупно		6.179.072

¹⁸⁵⁶ ДАС, МФ–П, 1848, Ф III, Р 36.

¹⁸⁵⁷ Производ од козије длаке.

Табела 31. Извоз из Османског царства у Кнежевину Србију у периоду од 1. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.¹⁸⁵⁸

Роба	Количина	Вредност у чаршијским грошевима
Аба ¹⁸⁵⁹		28.650
Бакар		28.362
Пшенично брашно		22.320
Свилено букме ¹⁸⁶⁰		85.600
Вунени гајтани		980.096
Ковано гвожђе		284.326
Коване полуге		558.352
Храстове греде		31.272
Чамове греде		245.400
Липове даске		23.300
Дрва за огрев		38.380
Дуван		662.880
Разни производи		44.348
Зејтин		694.812
Ибришим ¹⁸⁶¹		96.125
Воденично камење		82.400
Конопци		75.890
Коже	124.900 комада	258.389
Коњи	3.176 грла	912.800
Платно		375.325
Свежа риба		325.025
Укупно		5.854.052

¹⁸⁵⁸ ДАС, МФ–П, 1848, Ф III, Р 36.

¹⁸⁵⁹ Врста сукна.

¹⁸⁶⁰ Врста одеће.

¹⁸⁶¹ Свила, свилен конац.

Табела 32. Транзит робе из Османског царства у Аустрију преко Србије у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.¹⁸⁶²

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Ајвар		35.520
Биволи	306 грла	122.400
Волови	2.291	549.320
Буна		350.370
Дуван		52.734
Коже	467.549 комада	2.351.649
Кордовани ¹⁸⁶³		6.231.300
Кукуруз		574.200
Мешине ¹⁸⁶⁴		944.415
Памук		540.300
Небојена свила		546.300
Укупно		12.298.508

Табела 33. Транзит робе из Аустрије у Османско царств кроз Србију у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.¹⁸⁶⁵

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Разни производи		6.543.239
Роба из Нирнберга		86.750
Ситни позлаћени накит		236.350
Кашике		80.880
Коже	142.438	1.788.740
Укупно		8.735.709

Табела 34. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Османско царство од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.¹⁸⁶⁶

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Асуре	160 комада	800
Луле	4.090	818
Влашка со	61.291 ока ¹⁸⁶⁷	45.872,16
Морска со	15.163	
Укупно		47.490,16

¹⁸⁶² ДАС, МФ–П, 1848, Ф III, Р 36.

¹⁸⁶³ Fino израђене коже из Кордобе у Шпанији.

¹⁸⁶⁴ Производ од одране и препариране животињске коже; најчешће је служио за пренос течности.

¹⁸⁶⁵ ДАС, МФ–П, 1848, Ф III, Р 36.

¹⁸⁶⁶ Исто.

¹⁸⁶⁷ Ока, стара мера за тежину, 1,282 kg.

Табела 35. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Влашку од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.¹⁸⁶⁸

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Бурунџик ¹⁸⁶⁹	¾ ока	52,20
Вунени гајтан	98 топа	294
Памучни гајтан	3 ½	5,10
Скадарски гајтан	8	80
Пиринач	98 ока	294
Ситнице		250
Церно сукно	10 аршина ¹⁸⁷⁰	50
Дуван кесе	17 туцета	680
Дугмад	16 пакла	80
Фишек	1 ризла	15
Ћилибар	2 комада	100
Укупно		1.900,30

Табела 36. Извоз из Кнежевине Србије у Османско царство од 1. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.¹⁸⁷¹

Роба	Количина	Вредност у чаршијским грошевима
Израђени алат	7.432 комада	48.300
Бакар	5.912 ока	109.078
Волови	853 грла	341.200
Восак	34.543 ока	690.870
Овчија вуна	5.696	20.380
Воће	145.000	93.050
Гвожђе	390.976	703.440
Воденично камење		24.190
Кобиле	505 грла	75.750
Козе	1.159	34.770
Коже		58.723
Крмез ¹⁸⁷²	388 ока	27.040
Кукуруз	19.800	5.960
Лој	1.820	9.100
Масло	15.092	98.098
Мед	31.177	78.152
Овце и овнови	30.872	923.460
Пасуљ	5.855	4.400
Ракија	431.556	375.021
Свиње	11.325 комада	792.750
Со	720.250 ока	504.175
Сплавови		21.100
Укупно		5.756.995

¹⁸⁶⁸ Исто.

¹⁸⁶⁹ Врста платна.

¹⁸⁷⁰ Аршин, стара мера за дужину. Терзијски аршин је износи 65 см.

¹⁸⁷¹ ДАС, МФ–П, 1854, Ф III, Р 26.

¹⁸⁷² Црвена свила.

Табела 37. Извоз из Османског царства у Кнежевину Србију у периоду од 1. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.¹⁸⁷³

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Аба		30.335
Арпаџик	121.283 ока	121.283
Асуре		21.700
Разни производи		41.600
Боје		9.425
Брда за ткање		179.355
Вино	156.063 ока	78.031
Волови	317 грла	79.250
Свеже и суво воће	158.178 ока	157.048
Гајтани		1.792.855
Гвожђе	338.975	818.920
Дуван	227.555	1.202.545
Дугмићи	478	73.475
Ексери	12.770	23.333
Јеменије ¹⁸⁷⁴		26.921
Зејтин		444.523
Ибришим	703	168.780
Воденично камење		65.020
Кобиле и коњи		162.550
Козе, овце и овнови	19.544 грла	586.320
Коже		180.601
Кукуруз	1.201.667 ока	288.400
Кутнија и шаманац ¹⁸⁷⁵		20.600
Магарци	40	10.000
Мешине		461.840
Памук		5.368.199
Тузана паприка		126.188
Пиринач	304.353 ока	456.530
Пиштољи		173.120
Платно		101.787
Дуге пушке	587 комада	58.700
Пшеница	245.224 ока	122.120
Ракија		24.811
Риба		399.151
Сахтијан		204.100
Свила		28.373
Со	21.819.116	10.995.558
Сукно		178.160
Конопци		111.190
Шамије ¹⁸⁷⁶		43.130
Шећер		1.376
Тебад		760.000

¹⁸⁷³ ДАС, МФ–П, 1854, Ф III, Р 26.

¹⁸⁷⁴ Врста обуће.

¹⁸⁷⁵ Врсте свиле из Дамаска.

¹⁸⁷⁶ Мараме.

Књиге		80.880
Ђонови		353.000
Ђулијага ¹⁸⁷⁷		1.000
Укупно		28.118.077

Табела 38. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Аустрију у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.¹⁸⁷⁸

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Израђене багламе	83.850 комада	167.700
Биволи и биволице	122 грла	48.800
Волови	2.429	67.800
Свеже и суво воће	3.737 ока	3.743
Овчија вуна	357.252	2.044.700
Дуван	272.440	2.839.851
Разни производи		1.157.230
Воденично камење		11.800
Сирове коже	191.839 комада	4.333.831
Израђени сахтијан		6.241.200
Краве	11.881 грла	1.544.530
Кукуруз	361.710 ока	108.500
Кудеља	107.922	269.805
Памук		1.022.800
Неизрађена свила	12.906	1.290.600
Свиње	5.057 комада	353.990
Сплавови		23.000
Мешине	56.885	113.770
Црева за кобасице	120	35.700
Маст и зејтин		1.229.730
Укупно		22.797.423

¹⁸⁷⁷ Ружино уље.

¹⁸⁷⁸ ДАС, МФ–П, 1854, Ф III, Р 26.

Табела 39. Транзит робе кроз Србију из Аустрију у Османско царство у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.¹⁸⁷⁹

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Алат	10.717 фунти ¹⁸⁸⁰	26.790
Коњски амови		10.720
Памучни атлас	75 комада	6.000
Бакар	1.898 ока	45.552
Брашно	33.580	25.325
Разни производи		402.580
Ситни израђени накит		28.850
Кафа	29.600 фунти	71.040
Израђене лисичије коже	29.420 комада	638.080
Разне израђене коже		114.840
Косе за траву	10.950	20.900
Израђени памук	363 паковања	39.765
Разно платно	853	47.840
Фесови		689.160
Шећер	30.340 фунти	60.680
Чоја ¹⁸⁸¹		498.320
Укупно		4.045.362

Табела 40. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Османско царство у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.¹⁸⁸²

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Босанко гвожђе	808.540 ока	1.455.472
Дуга за бурад	82.350 комада	41.175
Овце и козе	1.170 грла	35.100
Пиринач	3.955 ока	11.500
Прошће ¹⁸⁸³	13.600 комада	4.080
Морска со	39.600 ока	15.920
Укупно		1.587.139,5

Табела 41. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Влашку у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.¹⁸⁸⁴

Роба	Количина	Вредност у грошевима
Суво воће	220 товара	33.000
Неизрађено гвожђе	190	57.000
Зејтин	2.717 ока	21.736
Укупно		111.736

¹⁸⁷⁹ Исто.

¹⁸⁸⁰ Фунта, мера за тежину, износи између 350 и 560 грама.

¹⁸⁸¹ Врста такнине.

¹⁸⁸² ДАС, МФ–П, 1854, Ф III, Р 26.

¹⁸⁸³ Дрвена ограда.

¹⁸⁸⁴ ДАС, МФ–П, 1854, Ф III, Р 26.

На основу наведених података може се стећи слика који су се производи извозили, који увозили, а који транзитно пролазили преко територије Кнежевине. Транзит робе се одвијао у четири правца – из Османског царства у Аустрију и обратно, из Османског царства у Османско царство и из Османског царства у Влашку. Што се тиче транзита из османске државе у османску државу треба рећи да је реч о роби која се извозила из једне провинције у другу, на пример из Босанског у Видински ејалет.

Најчешћи производи који су се извозили из Кнежевине у Царство били су – бакар, гвожђе, житарице, дуван, влашка со, крупна и ситна стока (коњи, кобиле, волови, краве, овце, овнови, јагњићи, козе, јарци и јарићи), коже од домаћих животиња и дивљачи, ракија, мед, масло. Углавном исти производи су се увозили из османске државе, а поред њих и: свежа риба, конопци, разне врсте свиле и производи од свиле, разне врсте сукна, платно, памук, дрвена грађа, ковано гвожђе, пушке и пиштољи. Неки од наведених производа су и транзитно пролазили кроз Кнежевину за Аустрију, а међу њима и разни занатски производи. Обратним транзитом, односно из Аустрије за Турску пролазили су разне занатски производи, накит и тканине. Међу производима који су транзитно пролазили из једне османске провинције у другу било је: асура, лула, босанског гвожђа, морске и влашке соли, разних врста кожа, пиринча и занатских производа. Што се тиче производа који су транзитом ишли из османске државе у Влашку, треба поменути: платно, гајтане, пиринач, дугмад, сукно, кесе за дуван, фишке, суво воће, сирово гвожђе, зејтин.

У следеће две табеле представило смо сумарно вредност робе која се увозила и извозила из Србије и транзитно пролазила преко њене територије у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846. и од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853. године.

Табела 42. Вредност извоза, увоза и транзита у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846. године.

Извоз, увоз, транзит	Вредност у чаршијским грошевима	Процент
Извоз из Кнежевине Србије у Османско царство	6.179.072	18,6
Извоз из Османског царства у Кнежевину Србију	5.854.052	17,7
Транзит из Османског царства у Аустрију	12.298.508	37,1
Транзит из Аустрије у Османско царство	8.735.709	26,4
Транзит из Османског царства у Османско царство	47.490,16	0,14
Транзит из Османског царства у Влашку	1.900,3	0,006
Укупно	33.116.731,46	100 %

Табела 43. Вредност извоза, увоза и транзита у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853. године.

Извоз, увоз, транзит	Вредност у чаршијским грошевима	Процент
Извоз из Кнежевине Србије у Османско царство	5.756.995	9,2
Извоз из Османског царства у Кнежевину Србију	28.118.077	45,1
Транзит из Османског царства у Аустрију	22.797.423	36,5
Транзит из Аустрије у Османско царство	4.045.362	6,5
Транзит из Османског царства у Османско царство	1.587.139,5	2,5
Транзит из Османског царства у Влашку	111.736	0,2
Укупно	62.416,732,5	100 %

Према наведним подацима укупна вредност робе која је прошла преко српских царинарница, било да је реч о увозу, извозу или транзиту, у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846. износила је 33.116.731,46, а од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853. 62.416.732,5 чаршијских грошева, односно нешто више од 53 % у односу на претходни период.

У првом периоду, у односу на укупну вредност, највећу вредност је имала роба која је транзитно пролазила из Османског царства у Аустрију – 37,1 %, док је обрнути транзит био заступљен са 26,4 %. Удео извоза из Кнежевине Србије у Царство износио је 18,6 %, а увоз 17,7 %. Најмању вредност је имала роба која је транзитно ишла из једне османске провинције у другу и из османске државе у Влашку – 0,14% и 0,06 %.

Што се тиче другог периода ситуација је била сасвим другачија. Највећу вредност је имала роба која се из Османског царства увозила у Кнежевину – 45.1 %, а затим роба која је транзитно ишла за Аустрију – 36,5 %. Вредност робе које се извозила из Србије у Царство износила је 9,2 %, док је удео робе која је транзитно ишла из Аустрије био заступљен са 6,5 %. Слично као и у претходном периоду најмању вредност је имала роба која је транзитно ишла из једне провинције Царства у другу и из Царства у Влашку – 2,5 % и 0,2 %.

Изнесени подаци представљају само два конкретна примера која смо навели с циљем да покажемо однос вредности робе која се увозила, извозила или транзитно пролазила кроз територију српске кнежевине. Трговини Србије у периоду од 1839. до 1858. итекако треба посветити посебну монографију.

У периоду од 1839. до 1858. трговински односи између Кнежевине Србије и Османског царства имали су више аспеката – царинско питање, шверц, малтретирање српских трговаца, панађурска трговина и извозна, увозна и транзитна трговина. Царинско питање је било актуелно од 1840. до 1845, када је решено у корист Србије, односно Кнежевина је повратила право које је већ стекла Хатишерифима из 1830. и 1833. и Ферманом из 1835. године. После решења царинског питања влада је расправљала о могућности закупа турских царинарница, али се од тога коначно одустало 1853. јер се увидело да се тиме не би могли увећати царински приходи, већ само створити додатни проблеми у односима са Портом.

Карактеристично за читав период био је шверц робе који су вршили Турци из Београда, Смедерева, Ада Кале, Фетислама и Видина, што Србија није могла да спречи. Трговци из Кнежевине Србије суочавали су се са честим прооблемима у османској држави – непрописно наплаћивање царинских такси, неуважавање српских пасоша, приморавање трговаца да плате харач и јол тескеру од шест гроша, што је било у супротности са српским аутономним правима. У свим наведеним случајевима влада се прво обраћала локалним османским властима, а потом Порти, али углавном није било успеха.

Трговци из Османског царства су посећивали панађуре у Кнежевини Србији, на којима су продавали занатске производе или куповали ситну и крупну стоку. Српски трговци су одлазили на панађуре у Пироту и Узунцову.

Из Србије се извозила роба у Царство и увозила из Царства. Углавном се радило о занатским производима, металима, дрвној грађи, дрвима за огрев, житарицама, крупној и ситној стоци, разним врстама свиле, тканина и платна и производима од њих. Поред тога, кроз Србију је транзитно пролазила роба из Турске за Аустрију и обратно, али и роба из једне османске провинције у другу или у Влашку.

ЗАКЉУЧАК

Хатишерифима из 1830. и 1833. Кнежевина Србија је у Османском царству стекла аутономни статус. Аутономија је стечена после османаестогодишње дипломатске борбе (1815–1833) у којој је подршка Русије била пресудна. Османско царство је тиме постало сизерен српске кнежевине, а Русија покровитељ њене аутономије. Важно стечено самоуправно право је била наследност кнежевског достојанства које је султан Махмуд II подарио кнезу Милошу Хатишерифом и Бератом из 1830. године. Српска аутономија се постепено учвршћивала и проширивала све до 23. децембра 1838, када је договором Порте, Русије и српске депутације донет Устав Кнежевине Србије. Султан је издао Устав српском народу у форми Хатишерифа – Четврти хатишериф. Уставом је ограничена власт кнеза Милоша увођењем институције Државног савета, а Порти је омогућено да се меша у унутрашњу политику Србије, што је итекако оставило последице на унутрашња збивања у Кнежевини и довело да даљег нарушавање њене аутономије. Устав је означавао важну прекретницу у српско-турским односима, што је дошло до изражаја после абдикације кнеза Милоша 13. јуна 1839. године.

Важну улогу у српско-турским односима имао је капућехаја – српски заступник код Порте. Капућехаја се налазио на челу Српске агенције, чије је седиште било у цариградском предграђу Џибалији. У периоду од 1839. до 1858. променило се шест капућехаја: Јован Антић (1833–1836, 1837–1842), Алекса Симић (1842–1843), Лазар Теодоровић (1843–1846), Лазар Арсенијевић Баталака (1846–1847), Константин Коста Николајевић (1847–1856) и Милан А. Петронијевић (1856–1861). Антић и Теодоровић су одмах именовани за сталне, Симић и Арсенијевић су били у звању привремених, док су Николајевић и Петронијевић прво именовани за привремене, а потом за сталне капућехаје. Готово све капућехаје су биле родом из Србије, изузев Симића који је рођен у Срему. Све капућехаје су извесно време службовале у Кнежевој канцеларији и знале по неколико језика.

Именовањем Николајевића започео је период када су за капућехаје постављани људи који нису започели своју каријеру за време прве владавине кнеза Милоша и који су се систематски школовали у земљи и иностранству. Николајевићева каријера је била доста слична Петронијевићевој. Николајевић је имао двадесет и шест када је именован за привременог капућехају, а Петронијевић двадесет и четири године. Обојица су се систематски школовали у земљи и иностранству, каријеру су започели у Кнежевој канцеларији, да би убрзо након тога били постављени за секретаре Агенције, а после тога за привремене капућехаје. Обојица су били зетови кнеза Александра, с тим што је Петронијевићев брак био несрећан јер му је супруга преминула неколико месеци након венчања.

Поред капућехаје службеници Агенције су били секретар, драгоман и капуолан. Године 1847. било је укинута звање секретара, а 1848. звање драгомана. Звања секретара и драгомана су поново успостављена 1852, односно 1854, док је звање капуолана укинута 1852. године. Године 1858. званично је уведено звање писара турског језика. После свих преустројстава Агенције, званични њени службеници су били – секретар, драгоман и писар турског језика. Секретари и драгомани могли су да заступају капућехају приликом одсуства или да воде званичне послове Агенције до доласка новог капућехаје. У периоду када су ова два звања била привремено укинута слати су заступници из Србије – Стојиљко Стефановић (1849) и Филип Христић (1851–1852).

Капућехаја или његов заступник штитили су интересе Кнежевине Србије и њених поданика. Поводом свих питања и проблема који су постојали између српске владе и Порте, укључујући и спорове са београдским мухафизима и околним османским провинцијским управницима, капућехаја се званично обраћао великом везиру или надлежним османским

министрима. Из тог разлога је капућехаја требало да што боље буде упознат са свим детаљима српско-турских спорова или сукоба. Капућехаје су редовно извештавале српску владу о дешавањима у Османском царству, а исто тако, у складу са наређењем надлежне власти, обавештавале су Порту о значајнијим политичким дешавањима у Србији. Капућехаје су заступале и интересе појединих српских трговаца из Османског царства. Посебно треба истаћи улогу капућехаје у заступању манастира Хиландара у земљишном спору са околним грчким манастирима и селима. Српски капућехаја је на овај начин постао претеча српских конзула у Османском царству који су деловали крајем XIX и почетком XX века.

Капућехаје и службеници Агенције имали су сталне годишње плате које су биле коначно одређене 1843. године. Поред тога, капућехаја је имао додатак од 3.000 талира за трошкове, затим од 1845. 2.000 талира за ванредне трошкове, те додатке за слуге и каикције. Велике трошкове изискивала су честа реновирања народног конака у Цибалији. У конаку Агенције су живели капућехаја и секретар са својим породицама, и остали службеници, ако нису били ожењени.

Потребе Кнежеве канцеларије и Министарства иностраних дела изродиле су 1839. идеју да се неколико младића пошаље у Цариград, где би научили турски, француски и грчки језик. Намера је била да се младићима о државном трошку држе часови језика у конаку Агенције, али и да питомци поред учења језика помажу капућехаји у канцеларијским пословима. Слање прва два питомца (1840, 1844) није дало резултате, те је било покушаја да се питомци школују у Медицинској школи у Галатасарају (1847–1848). Прекретница је наступила 1848, када је влада на предлог капућехаје одлучила да се поново реализује идеја из 1839, што је овога пута дало резултате. У периоду од 1848. до 1858. благодетије за учења језика при Агенцији дато је седморици младића, од којих су сви успешно научила турски, француски и грчки језик. Посебно треба поменути Алексу Пачића, браћу Агопа и Мигридика Бозовића и Павла Апостоловића, који су постали чиновници Министарства иностраних дела и Агенције, односно Заступништва у Цариграду. Поред њих треба поменути и Атанасија М. Јелића, који је, иако није послан с намером да учи језике, после шест проведених година у Цариграду научио турски, француски и грчки језик, па је због тога 1854. именован за драгомана Кнежеве канцеларије.

Поред капућехаје значајну улогу у односима аутономне Кнежевине и сизерена имали су београдски мухафизии. Мухафизии су се налазили на челу Београдског ејалета и имали су јурисдикцију над тврђавама у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу и Соколу, као и над муслиманским становништвом које је живело у поменутиим тврђавама и њиховој околини. У периоду од 1839. до 1858. у Београду се променило 16 мухафизии. Српска влада је са сваким мухафизииом настојала да оствари добре односе, али када то није било могуће онда је посредством капућехаје радила на њиховој смени. Свим мухафизииима и њиховој пратњи који су долазили на своје опредељење Цариградским друмом влада је о свом трошку обезбеђивала храну и преноћиште и приређивала им дочеке у Београду. Најчешће су на границу слати да их дочекају државни саветници Милосав Здравковић Ресавац и Јован Вељковић.

Влада је излазила мухафизииима у сусрет приликом измене гарнизона у Београду, тако што је обезбеђивала несметан пролазак кроз Србију како низамима и регрутима који су долазили у Београд, тако и онима који су одлазили из српске престонице. Пошто су низами често бежали из тврђаве влада је на тражење мухафизииа посредством извршне власти организовала потере за њима, а мухафизии је за сваког ухваћеног низама давао новачну награду, најчешће један дукат.

Посебан проблем у односима између српске владе и мухафизииа Београда било је муслиманско становништво које је живело у Београду, Смедереву, Шапцу, Ужицу, Соколу и околним соколским селима. У Београду су главни изазивачи сукоба били локални Турци или низами. Случајеви из 1846. и 1848. који су се одиграли код Саборне цркве и Варош-капије

посебно су довели до напетости у граду, због тога што је народ, огорчен због поступака низама, био спреман да уђе у оружани сукоб са њима. У Смедереву је највише сукоба забележено између 1848. и 1850, а у Шапцу су највећи проблем представљала настојања Турака да присвоје земљу која ја припадала шабачкој општини. Сукоби око имовинско-правних односа били су изражени и у Ужицу и Соколу. Поред наведеног, у сва места, изузев Београда, велики проблем је представљала и недозвољена сеча шума, што је било у супротности са шумским прописима Кнежевине Србије. Турци су нападали Србе, претили им и улазили у отворене сукоба са представницима српских власти. Ужички Турци су 1844. претили Србима да ће их побити, док су Турци из Сокола извели оружани напад на село Шљивову у Азбуковачком срезу, али су након пруженог отпора били принуђени да се повуку.

Турци који су остали да живе у Србији нису могли да се помире са чињеницом да више не уживају привилегован положај који су раније имали и да су наступиле нове околности. Оправдање за своје нападе налазили су у лажним и неутемељеним оптужбама против Срба, које су оптуживали да их злостављају и да су им све одузели. Српска влада је настојала да се сукоби отклоне преговорима са београдским мухафизима. Главни циљ преговора је био да се испитају узроци сукоба, па у складу са тим да се нађе компромисно решење. Мухафизима су увек пристајали на преговоре, али никада нису истрајавали да се узроци у потпуности отклоне. Након сваког већег сукоба између Срба и Турака на терен је излазила мешовита комисије која је само привремено смиривала ситуацију. Због свега тога готово да никада није било мира између Срба и Турака у Кнежевини Србији у периоду од 1839. до 1858. године.

У складу са Хатишерифима из 1830. и 1833. влада је настојала да покрене питање исељавања Турака који су живели ван тврђава, изузев оних у београдској вароши. Питање исељавања званично је покретано на Порти у три наврата – у пролеће 1840, почетком 1847. и 1850. године. Влада није усвојила предлоге Државног савета из 1848, 1853. и 1858. да се покрене питање исељавања Турака, због неповољних међународних околности и унутрашње ситуације у земљи. Будући да се Русија, а ни гарантне силе после Париског мира 1856, као покровитељи Србије, нису залагале за испуњавање одредаба Хатишерифа које су се тичале исељавања Турака, исељавање није могло бити спроведено у дело. У вези са исељавањем било је и питање откупа турских имања. Будући да питање исељавања није решено, онда се ни откупљивање није могло у потпуности спровести у дело, изузев у случајевима када се радило о неколико земљишних парцела које су биле својина Турака који више нису живели у Србији.

У интересу Порте је било да муслиманско становништво остане у Србији због тога што је тиме вршен извесни притисак на српску владу и налажено оправдање за даље постојање османских гарнизона на територији српске кнежевине. Све док је трајало такво стање српске власти нису могле да остваре потпуну јурисдикцију. Постојање двоструке јурисдикције одговарало је Порти, која је тиме заправо показивала своја сизеренска права.

Српски капућехаја и мухафиз су добили значајнију улогу у догађајима који су уследили у Србији након абдикације кнеза Милоша. Порта је искористила прерану смрт кнеза Милана и укинула владарима Србије наследност јер преминули кнез није имао директних потомака. Кнез Михаило који је дошао на престо после смрти старијег брата био је изборни, а не наследни кнез. Порта се није задржала само на томе већ је подстицала унутрашње сукобе у Србији давањем подршке уставобранитељима на челу којих су се налазили Аврам Петронијевић и Тома Вучић Перишић. Циљ јој је био да у што већој мери наруши српску аутономију, на чему је радила од 1838, а што је било у складу са реформском политиком султана.

Сизеренски двор је подржао смену кнеза Милоша 1839, а након тога и смену његовог млађег сина кнеза Михаила. У унутрашњим сукобима у Србији који су дошло до изражаја у пролеће 1840. уставобранитељи су се директно препоручили Порти. Прво посредством београдског мухафиза Мехмед Хусрев-паше, затим посредством ванредног комесара Муса

Сафети-ефендије који је боравио у Београду 1840, а на крају и директно током боравка у Цариграду за време политичког изгнанства (1840–1841). Угрожена лична безбедност утицала је на њих да побегну у београдску тврђаву, која им је могла пружити бољу заштиту него руски конзул Вашћенко, који је имао значајну улогу у унутрашњим превирањима у Србији од 1839. до 1843. године. Потпуно ослањање на Порту уследило је након руске подршке кнезу Михаилу. Заправо уставобранитељима је у политичкој борби против кнеза остало да се ослоне само на сизерена који је посредством београдског мухафиза могао у Србији да им пружи личну заштиту, те је то била суштина такозваног туркофилства уставобранитеља, које је у историографији претерано и тенденциозно интерпретирано.

Отворене оптужбе кнеза Михаила и његове владе против мешања Порте у унутрашњу политику Србије 1840. и сумња Порте да је кнез стајао иза Нишког устанака (1841) утицали су на Порту да пружи потпуну подршку уставобранитељима и подстакне их да изведу преврат у земљи 1842. и доведу на престо кнежевог ађутанта Александра Карађорђевића. Русија је као покровитељ оспорила избор новог кнеза, те је Порта, немајући подршку великих сила, била принуђена 1843. да попусти. Русија се није противила поновном избору Карађорђевића, већ је само желела да покаже Порти да се српски кнежеви не могу бирати без њеног знања и одобрења. Из руско-турског спора изродила се позната „Српска криза у Источном питању“ (1842–1843), која је привукла пажњу осталих великих сила – Велике Британије, Француске и Аустрије, али и пољске емиграције, посредством које је француска влада радила на сузбијању руског утицаја у Османском царству. У складу са француском политиком на Балкану пољска емиграција је саветовала српској влади да се развија под сизеренством Османског царства и бори против руског утицаја који може бити погубан по политички развој Србије. Идентичне савете давао је српској влади и француски конзул у Београду.

После учвршћивања нове власти на површину су почели да избијају међусобни сукоби између кнеза и Вучића, који га је заправо довео на престо. Кнежев положај није би довољно учвршћен јер је био изборни кнез као и кнез Михаило, али за разлику од свог претходника тек четири године након избора пружила му се прилика да буде примљен у званичну аудијенцију код султана, на сопствену иницијативу. После посета султану у Казанлуку 1846, током које је одликован и добио на поклон скупоцену сабљу коју му је султан подарио за утврђивање кнежевског достојанства, његов положај у земљи знатно је оснажен. Томе је допринело и одликовање од руског цара добијено исте године. Руски цар му је доделио орден Свете Ане I степена којим су били одликовани вожд Карађорђе и кнежеви Милош и Михаило. Учврстивши свој положај у земљи кнез је одлучио да код Порте покрене питање добијања наследног кнежевског достојанства. Порта није била вољна да доприноси учвршћивању његовог положаја, а са тим се саглашавали и Русија, тако да је кнежева намера била осуђена на несупех. Томе је допринела и Револуција 1848/49. која је питање наследности потисла у други план.

Револуција није захватила Србију. Одушевљеност омладине Револуцијом, политички сукоби у земљи и покушаји Обреновића да се врате на престо утицали су на владу да предузме мере предострожности ради спречавања потенцијалних немира. Порта је са пажњом пратила ситуација у Кнежевини и посредством свог комесара Вамик-ефендије затражила од српске владе да одржи унутрашњи мир у земљи. Сличне савете су Србији давали француски и руски конзули. У време револуције Коста Николајевић и Илија Гарашанин правили су планове о стварању Српског вицекраљевства и Српске државе/Српске сједињене државе у оквиру Османског царства и под сизеренством султана. Настала су три таква плана. Први план је Николајевићев, други план заправо представља прерађени план првог, док су трећи план направили Гарашанин и пољски агент Лудвик Бистрановски. Није нам познато ко је заправо прерадио првобитни Николајевићев план јер се није сачувао оригинал, већ само препис и концепт које је начинио Коста Магазиновић. Он је посредством Гарашанина био упознат са Николајевићевим планом. Може се претпоставити да је прераду плана извршио Гарашанин и да је Николајевић свакако био упознат са тим. За први и трећи план је познато да су саопштени

Порти, али не и за други јер у расположивим изворима нема никаквих података о томе. Први и трећи план су били познати Француској од које се очекивала помоћ у њиховој реализацији. Француској влади није било у интересу да помаже реализацију планова који воде ка распарчавњу Османског царства, а још мање Порти. Важно је истаћи да је Порта за време Револуције упозната са плановима о проширењу Србије, што јој је давало повода да створи извесну подозривост према Србији. У Цариграду су добро знали да српски народ живи и ван Кнежевине и да ће Србија кад тад тежити да добије независност и ослободи и уједни све Србе који су се налазили под османском влашћу. Поред три плана према којима се предвиђало проширење Кнежевине на рачун Царства, постојао је још један. Представници Српске Војводовине обратили су се београдском мухафизу у августу 1848. тражећи да се Војводовина прикључи Србији и буде под сизеренством султана. Овај план је, као и остала три, био само једна занимљива замисао о којој је Николајевић разговарао са министром иностраних дела Мехмед Емин Али-пашом.

После Револуције поново је отворено Источно питање. Османско царство и Кнежевина Србија нашли су се на удару Русије и Аустрије због боравка пољских, мађарских и италијанских емиграната на њиховој територији. Царство је притиску попустило почетком 1850, а Кнежевина у јесен 1851. године. Француска и Велика Британија су подржавале османску државу и српску кнежевину да се одпру притиску, али недовољно. Порта, која је попустила притиску више од годину дана пре Србије, није била задовољна што је српска влада испунила руски и аустријски захтев. Незадовољство је показала и у пролеће 1853, када је кнез Александар под притиском Русије био приморан да смени Гарашанина, који је постављен за кнежевског представника почетком јесени претходне године. Став сизерена је и овога пута био зачуђујући јер је султан Абдул Мецид у исто време под руским притиском сменио министра иностраних дела Мехмед Фуад-ефендију.

Односи између Кнежевине Србије и Османског царства највише су привукли пажњу великих сила за време Кримског рата (1853–1856). Османско царство, Француска, Велика Британија и Аустрија су имале бојазан да ће Србија ући у рат на руској страни, што би имало за последицу побуну широких размера на читавом Балкану. Кнежевина је у рату задржала неутралност јер је била војнички неспремна, на њеној територији су постојали османски гарнизони и непријатељски расположено муслиманско становништво, а на северној граници је била постављена аустријска војска. Иако Србија није узела учешће у рату, од јесени 1853. до лета 1854. водила је дипломатску борбу да би доказала своју неутралност. Резултат те борбе је био Хатишериф издат крајем децембра 1853. којим је потврђена аутономија Кнежевине, пет планова о проширивању њених граница на рачун Османског царства и слање Јована Мариновића у Париз и Лондон, у својству незваничног дипломатског агента. Као што је Гарашанинова улога дошло до изражаја у време Револуције и првих година после ње, тако је и Мариновић због мисије у Паризу и Лондону испливао у први план. Саставио је Меморандуме о неутралности и против прикупљања аустријске војске на српској граници, бранио српску неутралност у Паризу и Лондону и направио један од пет планова о проширивању граница Србије. Најзначајније ставке у његовом плану односиле су се на јачање српске аутономије, што је уствари требало да претходи независности и територијалном проширењу. То је заправо била политика српске владе, на којој се радило у етапама током наредних деценија, у складу са међународним околностима.

Притисак на Србију је ослабио након повлачења руске војске из Влашке и Молдавије и преношењем ратних операција на Кримско полуострво. Након тога престало је интересовање сила за држање Србије у Кримском рату. Рат је завршен Париским мировним уговором 1856, којим је Кнежевина ојачала свој положај, тиме што су гаранти њене аутономије, поред Русије, постали Велика Британија, Француска, Аустрија, Пруска и Пијемонт. Србија је добила право да има свог представника у међународној Прибрежној/Сталној дунавској комисију. Тиме је на мала врата иступила на тло ондашње међународне заједнице.

После Париског мира Србију су захватиле унутрашње борбе између кнеза и Државног савета, који су доживели кулминацију Тенкином завером (1857). Порта се поново отворено умешала у унутрашњу политику Србије и то последњи пут, чему је и сама допринела. Мисија портиног комесара Ибрахим Етем-паше који је дао подршку политичкој групацији на челу са Гарашанином и Вучићем, додатно је допринела урушавању већ ослабљеног кнежевог ауторитета и његовом повлачењу са престола крајем децембра 1858. године. Давањем подршке Петронијевићу и Вучићу сизерен је допринео абдикацији кнеза Милоша 1839. и протеривању кнеза Михаила 1842, а подржавајући Гарашанина и Вучића убрзао абдикацију кнеза Александра 1858. године. Русија је посредством свог конзула убразала промене у Србији 1839, са променама 1842. се није слагала јер су извршене без њеног знања и одобрења, док је 1858. заједно са Француском подржала повратак Обреновића на престо, што Порти није ишло у прилог. Мешање Порте и Русије довело је од 1839. до 1858. до пет смена на српском престолу, што је имало за последицу унутрашњу нестабилност у Србији. Устав и мисија Муса Сафети-ефендије били су весници промена које су одговарале Порти, док је Етем-пашина мисија, која је такође најавила промене, означила крај отвореног мешања сизерена у унутрашњу политику Србије.

То уплитање било је само један од аспеката српско-османских односа. Други вид односа проистекао је разграничењем Кнежевине и Царства 1833/34. године. Разграничењем је територија српске кнежевине издвојена из османске државе, чему у прилог сведочи изградња пограничног кордона дуж српско-турске границе. До краја 1839. српска влада је на граници подигла 115 караула, пет карантина и шест састанака. До краја 1858. изграђене су још 22 карауле, број карантина је остао исти, с тим што је 1846. отворен карантин на Рашкој, док је Љубовија претворена у састанак, а на Пандиралу је установљен полукарантин. Поред Љубовије на граници је постојало још шест састанака. Насупрот српских караула, карантина и састанка налазиле су турске карауле. Није нам познат њихов тачан број. На челу турских караула налазиле су се буљукбаше, исто као и на српским караулама.

Србија се граничила са четири ејалета – Видинским, Скопским, Нишким и Босанским. Влада је настојала да одржава добре односе са пограничним османским властима. Слала је државне саветнике или пограничне окружне начелнике да поздраве новодошавше валије и појеле им добродошлицу, омогућавала је несметано путовање како босанским и видинским валијама и мухафизима Ада Кале који су пролазили кроз Србију, идући на своје ново опредељење, тако и нижим представницима османских власти. Поједини османски провинцијски управници су након ступања на дужност слали српском кнезу куротазна писма или поклоне, и често излазили у сусрет приликом хватања преступника и затвореника, који су пребегавали из Србије на османску територију. Поред сарадње било је и спорова око граничне међе од којих су поједини настали због неспоразума, а остали због промена тока Тимока, Дрине и Јужне Мораве. Ни један спор није у потпуности решен до краја 1858. године.

Главни задатак српских пограничних власт и стражара је био да воде рачуна о безбедности границе, односно о потенцијалној опасности од напада, нелегалних прелазака или преношења заразних болести. Из тога разлога су пограничне власти прикупљале информације о дешавањима у суседним османским провинцијама посредством трговаца и путника или слањем ухода. Важно је истаћи да се на делу границе Крушевачког округа и Прокупачке и Куршумлијској казе примењивао племенски систем обезбеђивања границе путем бесе. Буљукбаша Мајдевске карауле Мина Илијић везао је бесу са Арнаутима из пограничних села поменутих каза, који је требало да га обавесте у случају припреме арнаутског напада на Србију. Арнаутске бесације су очекивале од буљукбаше и да он њима јави у случају припрема напада Србије на њихову територију.

Главни изазови безбедности на српско-турској граници били су заразе, шверцери, дрвокрадице, пљачкаши стоке и хајдуци. Посебне мере предострожности предузимане су против говеђе куге која се од 1847. до 1858. с времена на време појављивала у Влашкој,

Видинском, Нишком и Босанском ејалету. Погранични стражари су се трудили да спречавају шверц и нелегалну сечу шума које су вршили османски поданици из пограничних села Новопазарског санцака. Током читавог периода дешавали су се погранични упада пљачкаша стоке. Међу њим је било како муслимана тако и хришћана, а најугроженије је било погранично подручје Крушевачког и Ужичког округа. У спрези са лоповима су били поједини локални представници османских власти. Међутим, када се радило о лоповима из пограничних српских села који су прелазили у Турску ради пљачке, ситуација је брзо решавана. Српске власти су одмах затварале лопове и украдену стоку враћале власнику.

Хајдучија је била најизраженија у пограничном делу Ужичког округа, а хајдуци који су заправо били родом из поменутог округу проналазили су заштиту на османској територији. Османске власти их нису гониле, изузев у случају ако су вршили злодела и на њиховој територији. Хајдуци из Србије који су прелазили у Турску ради пљачке нису се дуго одржали јер су српске власти одмах обавештавале надлежне провинцијске управнике. Након тога, уследило би организовање потера са обе стране границе што је имало за резултат хватање хајдука.

Поводом учесталих пограничних упада пљачкаша и хајдука влада се у више наврата посредством капућехаје обраћала Порти, јер османски провинцијски управници нису предузимали ништа конкретно да спрече њихове упаде. Обраћање Порти дало је извесне резултате, али није у потпуности уклонило проблеме на граници. Број пљачкашких упада током 50-их је био мањи у односу на 40-те године XIX века, а слично је било и са хајдучијом.

Политика Кнежевине Србије према хришћанима у суседним османским провинцијама имала је више фаза и праваца, а током највећег дела периода којим се бави овај рад у томе је главну улогу имао Илија Гарашанин. У *Начертанију*, најзначајнијем плану о будућности српске државе, Гарашанин је навео области на које је Србија требало да врши највећи утицај, а све у циљу обнове српског царства. Реч је о територијима околних османских провинција и Црне Горе, али је једино за простор Босне и Херцеговине навео на који начин би требало спровести уједињење тих територија са Србијом. Прекретница у његовој делатности је уследила за време Револуције 1848/49. када је континуирано вршио припрема за устанак Срба и других хришћана који су се налазили под османском влашћу. Тим поводом је у пролеће 1849. формирана тајна организација са њим на челу. Коловође и агенти организације који су боравили у Србији, Црној Гори, Далмацији и Скадру до 1850. посредством повереника на терену – начелника и кметова, почели су да врши пропаганду у пограничним деловима Босанског ејалета, Видинског, Нишког, Призренског, Приштинског и Скадарског санцака (област Миридита и Васојевића). Није ништа конкретно урађено, а тајна организација је после 1851. смањила своју активност јер је Порта имала одређене информације о њеној делатности. Последње плате агентима су исплаћене 1855, што је важно нагласити јер у историографији углавном предовладава неутемељено мишљење да је организација престала са радом након Гарашанинове смене са власти 26. марта 1853. године. Гарашанинова активност на том пољу је поново дошла до изражаја крајем 1858, након сумње да иза побуна у пограничним деловима Босанског ејалета стоје граничарски официри, међу којима се посебно истицао капетан Антоније Орешковић. Гарашанинова активност на националном пољу највише је дошла до изражаја током 60-их година XIX века, па је због тога важно нагласити да је реч о наставку делатности коју је започео у претходном периоду, односно о континуираној националној делатности која је имала више фаза и трајала све до 1876. године.

Током 40-их и 50-их година XIX века Кнежевина Србија је давала помоћ у новцу и богослужбеним и школским књигама црквама, манастирима и школама на простору Скопског, Босанског и Видинског ејалета. Помогла је двадесет и шест цркава и манастира и најмање толико школа, којима је поклонила више од 10.874 школских књига. Поред тога, у више наврата је пружила новчану помоћ манастиру Хиландару, затим бугарској цркви у Цариграду, римокатоличкој цркви у Сарајеву, цркви Светог гроба у Јерусалиму, манастиру Свете Марине

код Елбасана и манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори. Важно је истаћи да им је српска влада давала помоћ након упућених молби, односно да Србија није вршила никакву културно-просветну пропаганду у складу са *Начертанијем*, како то истичу поједини историчари. Иста ситуација је била и са школовањем младића из суседних османских провинција које је стипендирала српска влада. Младићима су стипендије одобраване након њихових личних молби или молби црквено-школских општина које су их слале на школовање у Србију. До 1850. у Србији је највише благодејанаца било са простора данашње Бугарске и два питомца из Васојевића – Илија Јовановић из Хаса и Никодим Зечевић, архимандрит Ђурђевић ступова и истакнути национални радник. Током 50-их година постепено је почео да се повећава број српских питомаца из Турске, а највише их је било из Босанског ејалета. Међу њима посебно треба поменути касније поверенике српске владе и истакнуте националне раднике – браћу Јевту и Јосифа Поповића, Нићифора Дучића, Серафима Перовића, Саву Косановића, Симу Чајкановића, Илију Ставрића и Васу Пелагића. Поред њих треба поменути и два учитеља из Скопске казе – Стојка Аћимовића и Настаса Крстића, који су после 1868. примали плату од Одбора за српске школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини. Иако српска влада није плански школовала српске младиће из Турске, касније се показало да је заправо тиме улагала у будућност. Благодејанци који су се након окончања школовања вратили у своја родна места и постали учитељи радили су у складу са планом и програмом Кнежевине Србије и предавали из српских уџбеника. Слична ситуације је била и са школама којима су након њихових молби слати уџбеници.

У периоду од 1839. до 1858. хришћани у Нишком, Скопском, Видинском и Босанском ејалету вршили су припреме за устанак против османских власти, очекујући помоћ Кнежевине Србије. Године 1841. избио је устанак у Нишком санџаку, 1849, 1850. и 1856. побунили су се Бугари у Видинском санџаку, а 1858. уследиле су побуне у Босанској Крајини и Посавини. Србија је била упозната са припремама поменутих побуна, али није успела да их спречи нити их је отворено помагала. Српска влада је добро знала да хришћани не могу побунама да поправе свој положај, већ само да себе доведу у горе стање, па је због тога и покушавала да их одврати од њихових намера у чему је успела 1845, 1848, 1850, 1852. и 1853. године. Побуне није помагала јер није хтела да угрози своју аутономију стечену после два устанка и осамнаестогодишње дипломатске борбе, али и зато што није била војнички спремна за отворени сукоб са Османским царством, које је на њеној територији имало своје војне гарнизоне. Пострадалом народу након устанка влада није одбијала да пружи уточиште, као и устаничким вођама. После окончања побуна Србија је имала улогу посредника између побуњеника и османских власти. Циљ је био да се пребеглом становништву омогући безбедан повратак и опстанак, али и да се отклоне главни узроци побуне, што често није било могуће. Поводом устанака у Нишком и Видинском санџаку Порта је имала извесно подозрење према Србији, јер су побуне избиле у близини српске границе. Сумња према српској влади је нарочито била изражена након избијања Нишке буне и покушаја поновног подизања устанка на том простору наредне године, у чему су главну улогу имале хајдучке чете које су прелазиле из Србије. Због тога је Порта заузела потпуно негативан став према кнезу Михаилу и пружила потпуну подршку уставобранитељима, што је довело до кнежевог пада.

Пребегавање хришћана из суседних османских провинција континуирано се одвијало у периоду од 1839. до 1858. године. Узроци пребегавања хришћана су били различити. Појединци и фамилије су пребегавали због зулума, који су се превасходно огледали у угрожавању живота или покушају насилне исламизације или због убистава муслимана или Арнаута у самоодбрани, ради одбране части и живота своје породице или иметка. У Србију је пребегавао и велики број занатлија и бећара у потрази за послом, због тога што им османске власти нису хтеле издати путне исправе или зато што нису хтели да изваде путне исправе за које се плаћало шест гроша. Неколико херцеговачких фамилија је током 40-их година добегло због прехране и презимљавања. У појединим случајевима српске власти нису хтеле да пруже уточиште појединцима и фамилијама за које се сматрало да ће правити проблеме у Србији.

Поједине пребегле фамилије и појединци су се након извесног времена враћали својим кућама или су бежали из Србије, најчешће због тога што нису хтели да плаћају порез, због недовољно обрадивог земљишта или због задуживања. Пребегавали су и српски поданици у суседне санџаке из различитих разлога. Најкарактеристичнији пример представља пребегавање из пограничних црноречких села у погранична села Видинске казе, због недовољно обрадиве земље или родоскрнављења.

Српске пограничне власти су пружале уточиште бегунцима, али су, у складу са званичном државном политиком настојале да их убеди да се врате назад, што је најчешће било неуспешно. Циљ такве политике је био да се избегну могући протести провинцијских османских власти и Порте. У више наврата српска влада је у сарадњи са османским властима успела да обезбеди појединцима и фамилијама које су добегавале у Србију да се безбедно врате на своја огњишта. Поједини османски провинцијски управници су захтевали од Србије да врати пребеге и да им убудуће не дозвољава улазак у Србију без исправних тескера. Србија је увек након тога издавала званична наређења подручним властима да се више не дозвољава улазак у земљу без валидних путних исправа, те да се пронађу бегунци које су тражиле османске власти. На захтев османских власти Србија је изручила само неколико појединаца. Пружање уточишта бегунцима није довело до погоршавања односа између аутономне кнежевине и сизерена

Трговински односи између Кнежевине Србије и Османског царства пролазили су кроз различите фазе. Хатишерифима из 1830. и 1833. и ферманом из 1835. трговци из Кнежевине су добили слободу трговине у Царству, пошто им претходно српске власти издају пасош а османске тескеру, док је српска влада стекла право да наплаћује увозне, извозне и царинске таксе од 3 %. Наплата царинских такси доносила је знатне приходе српској влади, па је угрожавање стеченог права 1840. претило да нанесе озбиљан удар државној каси Кнежевине. Ферманом из 1841. званично је укинута право које дато Србији горе поменути османским јавно-правним актима. Влада је у више наврата покретала код Порте питање повратака раније стеченог права наплаћивања царинских такси. Ферманом од 1. децембра 1845. коначно је решено царинско питање у корист Србије. Током наредних година Министарство финансија је два пута износило предлог да Србија закупи царинарнице у суседним османским провинцијама ради остваривања већих царинских прихода. Предлог је био актуелан до 1853, када се од њега одустало јер се увидело да се тиме царински приходи не би увећали већ би само створили додатне проблеме са Портом, са којима српска владе не би била кадра да се избори.

Царинско питање је представљало само један од проблема у српско-турским трговинским односима. С времена на време српским трговцима су турски цариници наплаћивали увећане царинске таксе, харачилије су им наплаћивале хараче, а локалне османске власти им нису признавале српске пасоше већ су их приморавале да узимају јол тескеру за који су плаћали шест гроша или их враћале у Србију. Наплаћивање харача, непризнавање српских пасоша, такса за тескеру и враћање српских трговаца било је у директној супротности са аутономним правима Кнежевине. Све обавезе српских поданика према османској држави биле су урачунате у суму једногодишњег данка од 2.300.000 гроша. Непризнавање српских пасоша и враћање српских трговаца представљало је директну повреду Хатишерифа из 1830. којим је српским трговцима дозвољена слобода трговине. Поводом свих побројаних случајева влада се обраћала Порти. Оштећеним трговцима је углавном враћана новчана сума која им је узета приликом наплате увећаних царина или харача. Крајем 1844. велики везир је издао наредбу да се уважавају српски пасоши, али наредба често није била уважавана.

Трговци из Османског царства су долазили на панађуре у Кнежевину Србију, а исто тако су и трговци из Кнежевине посећивали панађуре у Турској. Трговачка размена између Србије и Турске је била разноврсна. Углавном се радило о занатским производима, металима,

дрвној грађи, дрвима за огрев, житарицама, крупној и ситној стоци, разним врстама свиле, тканина и платна и производима од њих. Поред тога, кроз Србију је транзитно пролазила роба из Турске за Аустрију и обратно, али и роба из једне османске провинције у другу или у Влашку.

Из свега наведеног се закључује да су односи аутономне Кнежевине Србије и сизерена Османског царства били разгранти. Тицали су се како важних питања за даљи унутрашњи развој Кнежевине, тако и српско-турских сукоба и исељавања Турака из Србије, спорова и проблема на српско-турској граници, положаја Срба и других хришћана који су живели у околним османским провинцијама, царинског питања и проблема које су имали трговаци из Србије са локалним османским властима.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Необјављени извори:

I Државни архив Србије (ДАС)

1. Књажеска канцеларија (КК)
2. Државни савет (ДС)
3. Министарство иностраних дела – Благајничко одељење (МИД–Б)
4. Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (МИД–В)
5. Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД–И)
6. Министарство иностраних дела – Хартије Јована Мариновића (МИД–ЈМ)
7. Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (МУД–П)
8. Министарство унутрашњих дела – Санитетско одељење (МУД–С)
9. Начелство округа Ужичког (НОУ), несређена грађа
10. Народна канцеларија (НК)
11. Чрезвичайна Комисија за ислеђење кривица противника Правитељства српског (ЧК)
12. Министарство просвете – Просветно одељење (МПс–П)
13. Митрополија београдска (МБ)
14. Министарство финансија – Казначејство (МФ–К)
15. Министарство финансија – Одељење промишљености (МФ–П)
16. Лични фонд Илије Гарашанина (ИГ)
17. Поклони и откупи (ПО)
18. Varia (V)
19. Збирка Радослава Перовића (ЗРП)
20. Збирка Мите Петровића (ЗМП)
21. Збирка Драгослава Страњаковића (ЗДС), несређена грађа

II Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)

Историјска збирка:

1. Биографије чланова Друштва српске словесности/Српског ученог друштва (ДСС/СУД)
2. Грађа о Вучићевој буни (ГВБ)
3. Заоставштина Драгослава Страњаковића, I и II део (ЗДС)
4. Исписи из бечких архива (ИБА)
5. Преписка Стевана Книћанина (СК)

Збирка исписа:

6. Исписи Гргура Јакшића (ГЈ)

Лични фондови:

7. Лични фонд Матије Бана (МБ)

8. Лични фонд Милана Ђ. Милићевића (ММ)
9. Лични фонд Јована Наумовића (ЈН)
10. Лични фонд Константина Николајевића (КН)
11. Лични фонд Јована Ристића (ЈР)

III Историјски архив Београда (ИАБ)

1. Збирка исписа (ЗИ)

IV Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова (НБС, ОПФ)

1. Архива Гргура Јакшића (ГЈ)
2. Архива Јеврема Грујића (ЈГ)

Објављени извори:

1. Ј. Ђ. Авакумовић, *Мемоари*, приредио С. Турлаков, Сремски Карловци – Нови Сад 2008.
2. *Адресе Народних Скупштина 1817. и 1827. кнезу Милошу*, приложио С. Новаковић, Споменик Српске краљевске академије XXXI, други разред 29, Београд 1898, 153–163.
3. *Алексинац и околина*, приредио Б. Перуничкић, Београд 1978.
4. М. Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића у свези са догађајима из новије српске историје*, Београд 1892.
5. *Атанасије Николић: Опис радње по предмету општег споразумљења за устанак и сједињење*, приредио В. Војводић, Мешовита грађа 7 (1979), 149–254.
6. *Аутобиографска скица Лазара Арсенијевића Баталаке*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXIII (2004), 63–88.
7. *Аутобиографске белешке Радивоја Милојковића*, приредиле А. Вулетићи и Ј. Трговчевић, Мешовита грађа XXI (2003), 61–87.
8. М. Бан, *Подаци о Петру Петровићу Његошу*, Београд 1884.
9. Т. М. Бацетић, *Стара Србија. Прошлост, садашњост, народни живот и обичаји*, превод, речник и регистри Д. Аранитовић, Београд 2001.
10. *Белешке Младена Жујовића, државног саветника*, Београд 1902.
11. *Београдски суд (1815–1839)*, приредио Б. Перуничкић, Београд 1964.
12. *Bosna i Hercegovina od 1853. do 1870. godine*, priredio V. Gavranović, Sarajevo 1956.
13. *Bosna u tajnim političkim izveštajima Františkega Zaha iz Beograda (1843–1848)*, priredio V. Žaček, Sarajevo 1976.
14. Н. Браčković, *Mala istorija događaja u Hercegovini*, uvod i prevod s turskog Z. Fajić, Prilozi za orijentalnu filologiju 34 (1985), 163–200.
15. *Британски документи за историјата на македонскиот народ. Серија четврта (1840–1856), Том II (1840–1847)*, под редакција на Х. Андонов-Полјански, Скопје 1977.
16. *Бродолом на Црном мору*, приредила Д. Милић, Мешовита грађа XXIV (2005), 61–74.
17. *Vakanüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi, C. IX*, Yayınlayan M. M. Aktepe, İstanbul 1984.
18. *Vakanüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi, Cilt II–III*, Hazırlayan N. Akbayer, İstanbul 1999.
19. *Vakanüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi, Cilt VII*, Hazırlayan N. Akbayer, İstanbul 1999.
20. *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237–1241 / 1821–1826*, Neşre Hazırlayan Z. Yılmaz, İstanbul 2000.
21. В. С. Караџић, *Историјски списи II*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XVI, приредио Р. Самарџић, Београд 1969.
22. В. С. Караџић, *Преписка VI (1837–1842)*, приредио Г. Добрашиновић са сарадницима, Београд 1993.
23. Ј. Гавриловић, *Речник географско-статистични Србије*, Београд 1846.

24. Г. Георгијевић, *Знаменити догађаји новие србске историје*, Београд 1838.
25. А. Ф. Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Београд 1996.
26. *Град Ваљево и његово управно подручје (1815–1915)*, приредио Б. Перуничкић, Ваљево 1973.
27. *Град Параћин (1815–1915)*, приредио Б. Перуничкић, Параћин 1975.
28. *Грађа за историју бугарског народа из Архива Србија, књ. 1 (1820–1856)*, приредили Ђ. Игњатовић, И. Николић и К. Џамбазовски, Београд 1987.
29. *Грађа за историју Краљевине Србије: Време прве владе кнеза Милоша Обреновића, књ. 1 (1815–1821); књ. 2 (1821–1823)*, приредили В. Ј. Петровић и Н. Ј. Петровић, Београд 1882, 1884.
30. *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том I, књига I (1820–1848); књига II (1848–1856)*, приредио К. Џамбазовски, Београд 1979.
31. *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том II, књига I (1856–1863)*, приредио К. Џамбазовски, Београд 1981.
32. *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије, том III, књига I (1868–1873)*, приредио К. Џамбазовски, Београд 1983.
33. *Грађа за историју Нишке буну у 1841. години*, приредио Д. Трајковић, Лесковачки зборник VIII (1968), 178–186.
34. *Грађа за историју Нишке буне у 1841. години*, приредио Д. Трајковић, Лесковачки зборник VIII (1968), 175–186; X (1970), 223–248.
35. *Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848–1849, серија I, књ. 1 (март–јуни 1848)*, одг. уредник Р. Перовић, Београд 1952.
36. *Делања Бечке конференције у званичним актима, Прилог к Србским новинама*, Београд 1855.
37. *Две белешке Илије Гарашанина о руским конзулима у Србији Данилевском и Левшину*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXXII (2011), 337–347.
38. *Дипломатско представништво Србије у Цариграду, 2/I (1830–1858); 2/II (1859–1868)*, приредили М. Перишић, А. Марковић и С. Рајак, Београд 2015.
39. *Договори Русије съ Востокомъ, политические и торговые*, собралъ и издал Т. Юзефовичъ, С. Петербургъ 1869.
40. *Документи за българската история, Том 3. Документи из турските държавни архиви, Част I (1564–1872)*, подбралъ и превелъ П. Доревъ, София 1940.
41. Н. Дучић, *Борба Добровољачког кора Ибарске војске и усташких чета Јаворског кора 1876, 77. и 78. год. (Грађа за историју српског рата за ослобођење и независност)*, Гласник Српског ученог друштва XIII, Београд 1881.
42. В. Ђорђевић, *Успомене, Културне скице из друге половине деветанестог века, књига прва*, Нови Сад 1927.
43. *Етнографски записи Јеврема Грујића, критичко издање и превод необјављене архивске грађе*, приредио Н. Ф. Павковић, Београд 1992.
44. *Живети у Београду. Документа Управе града Београда, књига 2 (1842–1850)*, приредили М. Јовановић, П. Ј. Марковић, М. Перишић, Д. Стојановић, М. Ристовић, Б. Бранковић, Београд 2004.
45. *Живети у Београду. Документа Управе града Београда, књига 3 (1851–1867)*, приредили М. Ристовић, Д. Стојановић, М. Јовановић, П. Ј. Марковић, М. Перишић, Б. Бранковић, Београд 2005.
46. *Записи Јеврема Грујића, књига прва (пред Светоандрејску скупштину); књига друга (Светоандрејска скупштина)*, Београд 1922, 1923.
47. *Записи о Нишкој буни 1841. године и другим покретима против Турака на маргинама црквене књиге Пентикостар*, приредио Б. Андрејевић, Лесковачки зборник XXVIII (1988), 245–261.
48. *Записки Михаила Чайковског (Мехметъ–Садък паши)*, Русская старина 94 (апрелъ, май, июнь 1898).

49. *Зарубежне Славјане и Русија. Документи архива М. Ф. Раевског 40–80 година XIX века*, составители В. Матула, И. В. Чуркина, Москва, 1975.
50. *Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији у досадањим зборницима нештампаних а издатих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875. године*, Београд 1877.
51. *Земљишна својина у Србији 1815–1845*, приредио Б. Перуничих, Београд 1977.
52. Ј. Игњатовић, *Мемоари. Рапсодије из прошлог живота*, приредио Ж. Бошков, Београд 1966.
53. *Извештај Василија Борђевића о догађајима у Старој Србији из јула 1854*, приредио М. Јагодић, Мешовати грађа XXXVI (2015), 195–206.
54. *Извештаји француских дипломата из Београда у време револуције 1848–1849*, приредила Љ. Кркљуш, Нови Сад 2009.
55. *Исповест Стефана Стефановића Тенке*, приредио Р. Ј. Поповић, Мешовита грађа XXI (2003), 31–32.
56. *Једно столеће Краљева 1815–1915*, приредио Б. Перуничих, Краљево 1965.
57. *Jeneral Zatoyski 1803–1868, V*, Poznań 1922.
58. В. Jelavich, *The Philorthodox Conspiracy of 1839, A Report to Metternich*, *Balkan Studies* 7/1 (1966), 89–102.
59. В. Јовановић, *Успомене*, приредио В. Ђ. Крстић, Београд 1988.
60. И. Ф. Јукић, *Путописи и историско-етнографски радови*, избор и редакција И. Кецмановић, Сарајево 1953.
61. Ф. Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво, Од римског доба до краја XIX века, прва књига*, Београд 2007.
62. Ј. Koetschet, *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens und seine Nachfolger*, Sarajevo 1909.
63. *Књажевска канцеларија, књ. 1: Нахија Пожешка (1815–1839)*, приредио Д. Вуловић, Београд 1953.
64. *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија, књига 2 (1830–1839)*, приредио Н. Радосављевић, Београд – Ужице, 2006.
65. *Кнез Милош прича о себи*, приредио за штампу М. Ђ. Милићевић, Споменик Српске краљевске академије XXI, Београд 1893.
66. Н. Крстић, *Дневник, Јавни живот III, 2. јануар 1877 – 21. децембар 1887*, приредио М. Јагодић.
67. *Крушевац у једном веку (1815–1915)*, приредио Б. Перуничих, Крушевац 1971.
68. Б. Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, 1–2, Београд 1988.
69. И. Маријич, *Pisma Antonija Oreškovića u Arhivu obitelji Brlić kao povijesni izvor*, *Povijesni prilozi* 57 (2019), 121–155.
70. *Мариновићев мемоар о хришћанима у Турском царству из 1848. године*, приредио Р. Љушић, *Историјски гласник* 1–2 (1976), 162–170.
71. Д. Матић, *Јавно право Књажества Србије*, Београд 1851.
72. *Мемоари Živka Crnogorčevića*, приредио за штампу М. Filipović, Sarajevo 1966.
73. *Мемоари Стевана Стевче Михаиловића у два дела: од 1813. до 1842. и од 1858. до 1867*, средио Ж. Живановић, Београд 1928.
74. Милан С. Пироћанац, *За моју децу, Београд 1895*, приредила С. Рајић, Мешовита грађа XXI (2003), 121–147.
75. М. Ђ. Milićević, *Zimnje večeri, Priče iz narodnog života u Srbiji*, Dubrovnik 1885.
76. Исти, *Успомене 1831–1855*, приредио Б. Ковачевић, Београд 1952.
77. Исти, *Дневник II (23. септембар 1872 – 6. април 1877)*, приредио и предговор написао П. В. Крстић, Београд 2015.
78. Helmut Von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Çeviren Kemal Vehbi Gül, İstanbul 1967.
79. S. S. H. Muvekkit, *Povijest Bosne, knjiga 2*, Sarajevo 1999.
80. *Насеље и град Смедерево (1815–1915)*, приредио Б. Перуничих, Смедерево 1977.

81. *Неколико старих српских записа и натписа*, објавио Т. Р. Ђорђевић, Старинар: орган Српског археолошког друштва (1908), 151–159.
82. *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку (1804–1903)*, приредио П. Поповић, Београд 1987.
83. *Освободителна борба народо̀в Босни и Герцеговини и Русија 1850–1864, Документи*, отв. ред. Ю. А. Писарев и М. Экмечич, Москва 1985.
84. П. П. Његош, *Писма III, 1843–1851*, за штампу приредио, биљешке и објашњења написао М. Кићовић, Београд 1955.
85. *Петар II Петровић Његош. Грађа 1830–1851, књ. 5 (1848–1849)*, приредио Ј. М. Миловић, Титоград 1987.
86. *Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књ. I (од 29. марта 1848. до 31. дец. 1858)*, средио Ст. Ловчевић, Београд, 1931.
87. *Pisma Stjepana Verkovića Josipu D. Božiću*, priredio fra J. Jelenić, Zagreb 1925.
88. *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868–1880)*, сакупио и за штампу средио Г. Јакшић, Београд 1953.
89. *Pogled u Bosni ili Kratak put u onu krajinu učinjen 1839–1840. po jednom domorodcu*, Zagreb 1842.
90. *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабзбуршке монархије 1859–1874*, приредио В. Ј. Вучковић, Београд 1965.
91. *Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в первой трети XIX века, Документы*, составители Е. П. Кудрявцева, Г. А. Кузнецова, Р. Люшич, К. К. Миронова, Н. И. Плотникова, В. М. Хевролина, Н. И. Хитрова, Москва 1997.
92. *Политические и культурные отношения России и Сербии в 30–50-е годы XIX века. Документы российского МИД*, составитель Е. П. Кудрявцева, Москва 2013.
93. С. Л. Поповић, *Путовање по Новој Србији*, Београд 1950.
94. *Преписка Илије Гарашанина 1839–1849, књига I*, приредио Г. Јакшић, Београд 1950.
95. *Прилози за србску историју, свеска I*, издаје Љ. П. Ненадовић, Београд 1858, 1861.
96. *Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку*, приредила Д. Миљковић, Мешовита грађа I (1956), 1–87
97. Г. С. Раковски, *Автобиографија и мемоари, съ портретъ на Раковски*, София 1925.
98. Рашид беј, *Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији*, превео Д. С. Чохаџић, Београд 2010.
99. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman: traités, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, procès verbaux, firmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public extérieur de la Turquie, 2, 1789–1856*, recueillis et publiés par G. eff. Noradounghian, Paris 1900.
100. *Salname-i Devleti-i Aliyye-i Osmaniye 1847–1880, Tarihleri Arasındaki Devlet Salnameleri*.
101. *Сборник закона и уредба и уредбени указа издани у Књажевству Србском/Србији, I (1840); II (1845); III (1847), IV (1849); V (1853); VI (1853); VII (1854); VIII (1856); IX (1858); X (1857), XI (1858)*.
102. *Стари српски записи и натписи, књ. V*, прикупио их и средио Љ. Стојановић, Сремски Карловци 1925.
103. *Србија и ослободилачки покрети на Балкану 1856–1878, књ. I 1856–1866*, приредили Р. Љушић и В. Крестић, Београд 1983.
104. *Турски документи за вѣстаническото движење в Поморавието през 1841, г*, Известия на државните архиви 14 (1967), 220–239.
105. *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића (1846–1869)*, средио Д. Страњаковић, Београд 1939.
106. К. Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, поговор И. В. Лалић, Београд 1989.
107. Н. Христић, *Мемоари 1840–1862*, приредио В. Христић, Београд 2006.
108. Ф. Христић, *Успомене*, приредила Ј. Пауновић Шетрменски, Београд 2015.
109. *Цариградска писма Вукашина Радишића*, приредио С. Војиновић, Мешовита грађа XXVIII (2007), 63–109.

110. *Цариградска писма Лазара Теодоровића Илији Гарашанину*, приредио С. Војиновић, Свилеува 2 (2004), 123–151.
111. *Чачак и Горњи Милановац 1815–1865*, књ. 1, приредио Б. Перуничкић, Чачак 1968.
112. П. Чокорило, Ј. Памучина, С. Скендерова, *Љетописи*, приредили В. Максимовић и Л. Шекера, Сарајево, 1976.

Периодика

1. *Allgemeine Zeitung*
2. *Босанска вила*
3. *Босански пријатељ*
4. *Brünner Zeitung*
5. *Видело*
6. *Wiener Zeitung*
7. *Gazzeta di Zara*
8. *Гласник далматински*
9. *Дабро-босански источник*
10. *Der Adler*
11. *Ilirske narodne novine / Narodne novine*
12. *Јавор*
13. *Календар са шематизмом Књажевства Србског/Србије*
14. *Lemberger Zeitung*
15. *Напредак*
16. *Нова искра*
17. *Новине србске/Србске новине*
18. *Новине Читалишта београдског*
19. *Österreichischer Beobachter*
20. *Просветни гласник*
21. *Србске народне новине*
22. *Србски народни лист*
23. *Световид*
24. *Србски дневник*
25. *Цариградски гласник*
26. *Journal de Constantinople*
27. *Шумадинац*
28. *Шумадинка*

Литература

Синтезе и монографије:

1. Љ. Алексић, *Став Француске према Србији за време друге владе кнеза Милоша и Михаила (1858–1868)*, Београд 1957.
2. А. С. Аличић, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo 1983.
3. А. Л. Al-Sayyid Marsot, *Egypt in the reign of the Muhammad Ali*, New York 1984.
4. Ş. Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı. Mısır Meselesi 1831–1841, I. Kısım*, Ankara 1945.
5. М. С. Anderson, *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London – Melbourne – Toronto – New York 1966.
6. С. Андрејевић, *Нишке буне. Ослободилачки покрети од 1833. до 1842. године*, Ниш 2003.

7. Ч. Антић, *Велика Британија, Србија и Кримски рат (1853–1856). Неутралност као независност*, Београд 2004.
8. F. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)*, Ankara 1997, 210–211; R. Uçarol, *Siyasi Tarih (1789–2012)*, İstanbul 2013.
9. М. Арнаудов, *Неофит Хилендарски Бозвели, живот, дело и епоха, книга II*, Софија 1971.
10. С. Badem, *The Ottoman Crimean War (1853–1856)*, Leiden – Boston 2010.
11. Т. Баукара, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988.
12. D. T. Bataković, *The Foreign Policy of Serbia (1844–1867), Pija Garašanin's Načertanije*, Belgrade 2014.
13. W. Baumgart, *The Crimean War (1853–1856)*, London 2020².
14. Safet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463–1850)*, Sarajevo 1900.
15. Д. Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Билећа 2007².
16. Р. Бесаровић, *Васо Пелагић*, Сарајево 1969³.
17. V. Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba turske i austrougarske uprave (1463–1918)*, Sarajevo 1965.
18. М. Ç. Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul 2001.
19. В. Bulmuş, *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*, Edinburgh 2012.
20. А. Boué, *La Turquie d'Europe, Tome III*, Paris 1848.
21. К. Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England 1836–1902*, Oxford 1970.
22. М. Видаковић, *Историја Славено-Сербскога народа из разних аутора по Раичу и других неких собрана и на прости диалект сербски, Од цара Стефана Силнога од смрти Стефана Деспота Сербскога, част втора*, Београд 1835.
23. В. Н. Виноградов, *Великобританија и Балканы: от Венского конгресса до Крымской войны*, Москва 1985.
24. Исти, *Двуглавый российский орел на Балканах 1683–1914*, Москва 2010.
25. В. И. Војводић, *Из књижевне историје и просвете*, Кикинда 1989.
26. Исти, *У духу Гарашанинових идеја, Србија и неослобођено српство (1868–1876)*, Београд, 1994.
27. *Восточный вопрос во внешней политике России (Конец XVIII–начало XIX в.)*, отв. редактор Н. С. Киняпина, Москва 1978.
28. В. Ј. Вучковић, *Српска криза у Источном питању (1842–1843)*, Београд 1957.
29. М. Гавриловић, *Милош Обреновић, I–III*, Београд 1908, 1909, 1912.
30. Ж. Годшо, *Револуције 1848*, Београд 1987.
31. Z. Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyamları (1839–1878)*, Ankara 2009.
32. Исти, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Ankara 2010.
33. Н. Grandits, *Multikonfesionalna Hercegovina, Vlast i lolajlnost u kasnoosmanskom društvu*, Sarajevo 2014.
34. İ. N. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt IV*, İstanbul 1972.
35. М. Дашић, *Васојевићи од помена до 1860*, Никшић 2011.
36. А. Дебидур, *Дипломатска историја Европе од отварања Бечког конгреса до закључења Берлинског (1814–1878), II*, Београд 1933.
37. R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856–1876*, Princeton University Press 1963.
38. D. Divljanović, *Goveda kuga u Srbiji i njenom susedstvu tokom XIX veka (1802–1882)*, Beograd 1969.
39. С. Димитров, *Въстанието от 1850 година в България*, София 1972.
40. Исти, *Султан Махмуд II и краят на еничерите*, София 1993.
41. М. Доған, *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780–1860)*, необјављена докторска дисертација, Институт друштвених наука Универзитета Хаџтепе, Анкара, 2019.
42. Љ. Доклестик, *Српско-македонските односи во XIX-от век, до 1897. година*, Скопје 1973.
43. Исти, *Stjepan Verković, život i djelo (1821–1894)*, Zagreb 2007.

44. Н. А. Дулина, *Османская империя в международных отношениях (30–40-е годы XIX в.)*, Москва 1980.
45. N. Duran, *Vak'a-i Hayret-Nüma* (1802–1849), необјављени мастер рад, Институт за друштвене науке Универзитета у Истанбулу, 2011.
46. Љ. Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња 1830–1851*, Београд 1957.
47. Н. Дучић, *Књижевни радови, књ. I*, Београд 1891.
48. М. Р. Ђенић, *Златибор*, Титово Ужице 1970.
49. Исти, *Злочин у име правде: златиборска хајдучија*, Београд 2005.
50. В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија*, Београд 1924.
51. Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд 1995.
52. Џ. Ђорђевић, *Џикир-џесма 1862. Studija o odlasku Turaka iz Srbije*, Београд 1983.
53. Т. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша, Културне прилике од 1815. до 1839. године*, Београд 1922.
54. М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918, књига 1*, Београд 1989.
55. Исти, *Дуго кретање између клања и орања, Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*, Београд 2011.
56. А. С. Eren, *Mahmud II Zamaninda Bosna-Hersek*, İstanbul 1965.
57. F. Erten, *Vak'a-i Hayret-nüma Belgradî Raşid Paşa*, необјављена магистарска теза, Институт за друштвене науке Универзитета у Истанбулу, İstanbul 1991.
58. Н. Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица првом половином 19. века*, Титово Ужице 1973.
59. Исти, *Ужички немири (1828–1838)*, Титово Ужице 1979.
60. Исти, *Ужице 1862. О једном раздобљу из историје ужичког краја*, Ужице 1981.
61. Исти, *Ариљски летопис 1804–1890*, Ариље 1981.
62. Исти, *Окружје Ужичко средином XIX века*, Титово Ужице 1984.
63. Ђ. Игњатовић, *Штампање бугарских књига и листова у српским штампаријама (1833–1878)*, Београд 1980.
64. С. Игњић, *Ужичка нахија*, Ужице 1961.
65. А. Ивић, *Из доба Карађорђа и сина му кнеза Александра*, Београд 1984.
66. İ. M. K. İnal, *Son Asır Türk Şairleri, İ-N, Cüz II*, İstanbul 1969.
67. Н. İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992.
68. *История Балкана. Век девятнадцатый (до Крымской войны)*, отв. ред. В. Н. Виноградов, Москва 2012.
69. *Историја Београда 2, Деветнаести век*, ур. В. Чубриловић, Београд 1974.
70. *История внешней политики России, Первая половина XIX века (От войны России против Наполеона до Парижского мира 1856 г.)*, отв. редактор О. В. Орлик, Москва 1999.
71. *История внешней политики России. Вторая половина XIX века (от Парижского мира 1856 г. до русско-французского союза)*, под редакцией В. М. Хевролини и др., Москва, 1999.
72. *История дипломатии, Том первый*, под редакцией В. П. Потемкина, Москва 1941.
73. *Историја Ниша I, Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године*, гл. ур. Д. Милић, Ниш 1983.
74. *Историја Османског царства*, приредио Р. Мантран, Београд 2002.
75. *Историја Пљеваља*, ур. С. Терзић, Пљевља 2009.
76. *Историја српског народа V–I. Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878*, ур. В. Стојанчевић, Београд 1994².
77. *Историја Титовог Ужица (до 1918) I*, Ужице 1989.
78. М. Јагодић, *Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу*, Београд 2016.
79. Г. Јакшић, *Акерманска конвенција закључена између Русије и Турске 25. септембра 1826. г.*, Београд 1911.
80. Исти, *Европа и васкрс Србије (1804–1834)*, Београд 1933.
81. Г. Јакшић, *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд 1953.

82. Г. Јакшић, Д. Страњаковић, *Србија од 1813–1858*, Београд 1937.
83. Г. Јакшић, В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михала (први балкански савез)*, Београд 1963.
84. З. Јанковић, *Цару на диван. Сусрети српских владара и турских султана*, Београд 2008.
85. С. Jelavich, В. Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, Washington, 2004.
86. N. Jovanović, *Dvor kneza Aleksandra Karađorđevića 1842–1858*, Београд 2010².
87. С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1990.
88. R. Каунар, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1954.
89. Н. Каридžić, *Ali paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Sarajevo 2000.
90. E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi V. Cilt. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)*, Ankara 2011⁷.
91. Исти, *Osmanlı tarihi VI. Cilt. Islahat Fermanı Devri (1856–1861)*, Ankara 2011⁷.
92. К. Н. Карпат, *Ottoman Population 1830–1914, Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press 1985.
93. И. Кеџмановић, *Баришићева афера, Прилог проучавању историје Босне и Херцеговине у првој половини XIX вијека*, Сарајево 1954.
94. Исти, *Иво Фрањо Јукић*, Београд 1963.
95. О. Кılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı*, Elazığ 1997.
96. Н. Kisindžer, *Diplomatija*, Београд 2011.
97. Р. Клог, *Историја Грчке новог доба*, Београд 2000.
98. Д. М. Ковачевић, *Русија у међународним односима 1856–1894: од Кримског рата до савеза са Француском*, Београд 2012.
99. П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са успоменама писца)*, Београд 1928.
100. Исти, *Листићи из даље и ближе прошлости*, приредили А. Новаков и У. Шешум, Нови Сад – Призрен 2017.
101. В. Ђ. Крестић, *Срби у Угарској 1790–1918*, Нови Сад 2013.
102. Н. Крешевићковић, *Каретаније и Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980².
103. Н. Крстић, *Србско-турско питање или Садањи узајамни одношаји између Порте и Србије*, Нови Сад 1863.
104. [Исти], *Екцеси Турака у Србији: од 1839. до 1863. у кратком и површном прегледу на основу званичних аката*, Нови Сад 1863.
105. Е. П. Кудрявцева, *Россия и становление сербской государственности (1812–1856)*, Москва 2009.
106. Иста, *Русские на Босфоре. Российское посольство в Константинополе в первой половине XIX века*, Москва 2010.
107. А. Марковић Новаков, *Православна српска богословија у Призрену (1871–1912)*, Београд 2011.
108. S. Kordić, *XIX yüzyıl ortalarında Niş Kazasının Sosyal ve Ekonomik durumu*, необјављени мастер рад, Одељење за историју Универзитета у Истанбулу 2019.
109. M. Kukiel, *Czartorysky and European Unity 1770–1861*, Princeton University Press 1955.
110. M. Kunt, S. Akşin, A. Ödekan, Z. Toprak, H. G. Yurdaydın, *Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600–1908*, Yayın Yönetmeni S. Akşin, Ankara 1988.
111. M. Kurz, *Die Einführung von Quarantänemaßnahmen im Osmanischen Reich unter besonderer Berücksichtigung von Salonik*, необјављена магистарска теза, Универзитет у Хајделбергу 1997.
112. M. S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, I (1580–1838)*, Ankara 1974.
113. Д. Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*, Београд 2015.
114. Исти, *Кнез Михаило Обреновић, младост, прва владавина, емиграција*, Београд 2019.
115. А. Lewak, *Dzieje emigracji polskiej w Turcji (1831–1878)*, Warszawa 1935.

116. В. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press 1968².
117. Ж. Лековић, *Дробњак у првој половини XIX вијека*, Београд 2001.
118. Р. Љушић, *Прво намесништво (1839–1840)*, Београд 1995.
119. Исти, *Вожд Карађорђе*, Београд 2003.
120. Исти, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 2004².
121. Исти, *Књига о Начертанију. Национални и државни програм Кнежевине Србије (1844)*, Београд 2004³.
122. Исти, *Српска државност 19. века*, Београд 2008.
123. Исти, *Вујкина врата. Хроника подгорског села Исток. Први део*, Београд 2011.
124. Исти, *Кнегиња Љубица*, Београд 2013².
125. Исти, *Димитрије Давидовић (1789–1838), Оријентални новинар, европски политичар*, Београд 2013².
126. И. Ф. Макарова, *Болгары и Танзимат*, Москва 2010.
127. Н. Макуљевић, *Османско-српски Београд: визуелност и креирање градског идентитета (1815–1878)*, Београд 2015.
128. М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша (1815–1839)*, Београд 1999.
129. Р. Марковић, *Питање престонице у Србији кнеза Милоша*, Београд 1938.
130. Д. Медаковић, *Повестница србског народа од најстарији времена до године 1850, књига IV*, Нови Сад 1852.
131. М. Г. Медаковић, *П. П. Његош, последњи владајући владика црногорски*, Нови Сад 1882.
132. *Международные отношения на Балканах 1830–1856 гг.*, отв. редактор В. Н. Виноградов, Москва, 1990.
133. К. В. Мельчакова, *Босния и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.*, Москва 2019.
134. Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918, I: Од Мохачке битке до Благовештенског сабора*, Нови Сад 2016.
135. Ј. Милићевић, *Јеврем Грујић. Историјат светоандрејског либерализма*, Београд 1964.
136. М. Ђ. Милићевић, *Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године*, Београд 1868.
137. Исти, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876.
138. Исти, *Краљевина Србија, Нови крајеви*, Београд 1884.
139. Исти, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888.
140. Б. Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије (1834–1867)*, Београд 2014.
141. В. Михаиловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, Београд 1937.
142. Исти, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804–1860*, Београд 1951.
143. Ф. Nametak, *Fadil-paša Šerifović, pjesnik i epigrafičar Bosne*, Sarajevo 1980.
144. С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија, Културно-просветни и национални рад од 1856. до 1897*, Ниш 2012.
145. К. В. Никифоров, *„Начертаније“ Илије Гарашанина и спољашња политика Србије 1842–1853*, Београд 2016.
146. Р. Николић, *Камена књига предака, О натписима са надгробних споменика Западне Србије*, Чачак 2018².
147. А. Д. Новичев, *История Турции III. Новое время, часть вторая (1839–1853)*, Ленинград 1973.
148. М. Osmani, *Arşiv Belgelerine Göre Niş Sancağı (1839–1878)*, необјављена докторска дисертација, Одељење за исламску историју и уметност Универзитета Улудаг, Бурса 2018.
149. А. Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, İstanbul 2011.
150. Е. Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839–1914)*, İstanbul 2020.
151. У. Özkaaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara 1977.
152. И. Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд 2004.
153. Б. Павићевић, *Данило I Петровић Његош, Књаз црногорски и брдски 1851–1860*, Београд 1990.

154. Д. М. Павловић, *Покрет у Босни и Албанији противу рефорама Махмуда II*, Београд 1913.
155. Исти, *Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849. године*, Београд 2009.
156. S. K. Pavlowitch, *Anglo-Russian rivalry in Serbia 1837–1839, The Mission of Colonel Hodges*, Paris 1961.
157. К. Павловић, *Буџети Кнежевине Србије (1844–1858)*, необјављени мастер рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду 2017.
158. Ş. Ramuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranin Tarihi*, İstanbul 1999.
159. М. Папић, *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1978.
160. Ј. Пауновић, *Филип Христић (1819–1905), државник, дипломата и први српски англофил*, Београд 2015.
161. Ђ. Ђ. Д. Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Подгорица 2003.
162. М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије, књига I: Од доласка Срба на Балканско полуострву до 1842. године*, Београд 1897.
163. П. Пећинар, *Сеобе кроз Ужички округ у 19. веку (од 1800. до Бабинске буне), I књига*, Ужице 2012.
164. *Поп Јовичина буна*, ур. С. Тутњевећ, Београд 2007.
165. Б. Поповић, *Дипломатска историја Србије*, Београд 2010.
166. В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд 1925.
167. Исти, *Источно питање. Историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану*, Београд 1928.
168. Исти, *Метернихова политика на Блиском истоку*, Београд 1931.
169. Исти, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804–1918*, Београд 1940.
170. Исти, *Аграрно питање у Босни и турски нереди за време реформног режима Абдул-Меџида (1839–1861)*, Београд 1949.
171. М. Поповић, *Судство у Кнежевини Србији (1838–1869)*, Београд 2016.
172. Д. Попов, И. Божилов, Ц. Георгијева, К. Косев, А. Пантев, И. Баева, *Историја Бугарске*, приредио С. Пириватрић, Београд 2008.
173. Н. А. Попов, *Србија и Русија од Кочине Крајине до Св. Андрејевске скупштине, свеска 4*, Београд 1870.
174. Исти, *Србија после Париског мира, књ. 1, Свето-андрејска скупштина (1858–1859)*, Београд 1872.
175. Ч. Попов, *Источно питање и Српска револуција 1804–1918*, Београд 2008.
176. П. И. Поповић, *Црна Гора у доба Петра I и Петра II*, Београд 1951.
177. Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003.
178. Исти, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд 2012.
179. Р. Петковић-Поповић, В. Шалипуровић, *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије у XIX веку*, Прибој 1970.
180. Р. Ј. Поповић, А. Вулетић, П. Илић, *Престони Крагујевац*, Крагујевац 2019.
181. Ј. М. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији XIX века, књига I*, Београд 1947.
182. Д. Б. Радовић, *Јован Ристић: биографија државника*, необјављена докторска дисертације, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2020.
183. Н. В. Радосављевић, *Време страха. Град, нахија и окружје – Ужице (1788–1862)*, Београд 2017.
184. Ј. Рајић, *Историја разних словенских народа, наипаче Болгар, Хорватов и Сербов, част втора*, Виенне 1794.
185. С. Рајић, *Влада Николе Христића 1888–1889*, Београд 2003.
186. Иста, *Владан Ђорђевић, биографија поузданог обреновићевца*, Београд 2007.
187. Иста, *Спољна политика Србије, Између очекивања и реалности 1868–1878*, Београд 2015.

188. Н. Ранђеловић, *Србија и Турска од Париског до Берлинског конгреса*, Београд 2012.
189. Л. Ранке, *Србија и Турска у XIX веку*, Београд 1892.
190. Н. А. Reed, *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June 1826*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Принстону, мај 1951.
191. Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена, прва књига 1848–1860*, Београд 1887.
192. Исти, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, друга књига 1860–1868*, Београд 1887.
193. Исти, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878, књига прва: Први рат*, Београд 1896.
194. *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878, књига друга: Други рат*, Београд 1898.
195. исти, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена, трећа књига 1868–1872*, Београд 1901.
196. Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија (1856–1862)*, Београд 2008.
197. F. S. Rodkey, *The Turco-Egyptian Question in the Relations of England, France, and Russia, 1832–1841*, Urbana 1924.
198. *Россия и черноморски проливы (XVIII–XX столетия)*, отв. ред. Л. Н. Нежинский А. В. Игнатъев, Москва 1999.
199. Ј. Јовановић Симић, *Владан Ђорђевић, Портрет неуморног ствараоца*, Београд 2020.
200. R. W. Seton-Watson, *Britain in Europe*, London 1945.
201. В. Скарић, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*, Изабрана дјела I, избор и редакција М. Екмечић, Сарајево 1985.
202. Е. Skorpetea, „Uzor-kraljevina“ i Velika ideja. Pojavni oblici nacionalnog problema u Jeladi (1830–1880), preveo s grčkog A. Radović, Beograd 2005.
203. Ђ. Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, Минхен 1980.
204. J. Sperber, *The European Revolutions, 1848–1851*, Cambridge University Press 2005².
205. L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453. godine*, Beograd 2005.
206. У. Станковић, *Чрезвичјани суд над бунтовницима (1839) и Преки суд формиран поводом Катанске буне (1844)*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, необјављена докторска дисертације, 2016.
207. В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, Београд 1957.
208. Исти, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд 1971.
209. Исти, *Србија и Бугари 1804–1878*, Београд 1988.
210. Д. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853, Спољашња и унутрашња политика*, Београд 1932.
211. Исти, *Вучићева буна*, Београд 1936.
212. Исти, *Карађорђе*, Београд 1938.
213. Исти, *Илија Гарашанин*, Крагујевац 2005.
214. Исти, *Кнегиња Љубица*, Београд 2008.
215. П. Срећковић, *Владике фанариоти Рашко-призренске епархије од 1818–1854. год. по неиздатим документима, I*, Београд 1881.
216. М. Subošić, *Obrenovićevska emigracija i nemiri u Srbiji 1842–1844*, необјављен магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1980.
217. А. Sućeska, *Ajani, prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajevo 1965.
218. *Tanzimat I*, Istanbul, 1940.
219. A. J. P. Tejlor, *Vorba za prevlast u Evropi (1848–1918)*, Sarajevo, 1968.
220. Н. Temperley, *England and the Near East. The Crimea*, London – New York – Toronto 1936.
221. И. Тепић, *Босна и Херцеговина у руским изворима (1856–1878)*, Сарајево 1988.

222. С. Терзић, *Србија и Грчка (1856–1903), Борба за Балкан*, Београд 1992.
223. *Тетово и тетовско низ историјата I. Од предисторијата до крајот на првата светска војна*, ур. Љ. Лапе, Тетово 1982.
224. М. А. Тодоровић, *Меѓународно-правни положај Дунава. Студија из меѓународног права*, Београд 1910.
225. К. Тодоровић, *Питомци Кнежевине Србије на школовању у Турској и Русији за време владе уставобранитеља*, необјављени дипломски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду 2016.
226. Иста, *Односи Србије и Црне Горе 1851–1860*, Подгорица 2018.
227. Г. Тодоровски, *Реформите на големите европске сили во Македонија (1829–1909) I. Реформите во Македонија до Илинденското востание*, Скопје 1984.
228. Љ. Трговчевић, *Планирана елита, О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003.
229. С. Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947.
230. G. Tulasoğlu, *Ein europäischer Konsul als Modernisierung in der osmanischen Provinz. Charles Blunt (1800–1864), „His Majesty’s Consul“, im Saloniki der Früh-Tanzimat*, Heidelberg 2014.
231. T. Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960.
232. H. Tüncer, *19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri (1814–1914)*, Ankara 2000.
233. В. Ћоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852–1862. године*, Београд 1923.
234. В. Ћоровић, *Мостар и његова српска православна општина*, Београд 1933.
235. A. Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler–Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, İstanbul 2002.
236. Y. Hamzaoğlu, *Osmanlı Dönemi Sırbistan Türklüğü*, Üsküp 2004.
237. M. Handelsman, *Adam Czartorisky, tom II*, Warszawa 1949.
238. H. Hadžibegić, *Glavarina u Osmanskoj državi*, Sarajevo 1966.
239. J. Хаџи Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку (до српско-турских ратова 1876–78)*, Београд, 1928.
240. Н. И. Хитрова, *Черногория в национално-освободительном движении на Балканах и русско-черногорские отношения в 50–70-х годах XIX века*, Москва 1979.
241. А. Хурани, *Историја арапских народа*, Београд 2016.
242. А. Цетнарович, *Тајна дипломатија Адама Јежија Чарториског на Балкану. Отел Ламбер и српска криза 1840–1844*, приредио П. Буњак, Београд 2017.
243. D. Çakılcı, *Rumeli telgraf hatları (1854–1876)*, Ankara 2019.
244. Z. Çelik, *The Remaking of Istanbul, Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, University of California Press 1993.
245. Y. Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa, II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara 2013.
246. Љ. Чолић, *Османска дипломатика са палеографијом*, Београд 2012².
247. К. Џамбазовски, *Културно-политичке везе Бугара са Кнежевином Србијом: од почетка XIX века до Париског мира 1856. године*, Београд 1982.
248. Исти, *Привредне везе Бугара са Кнежевином Србијом у доба кнеза Милоша Обреновића и уставобранитеља*, Београд 1986.
249. Исти, *Културно-општествени врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*, Скопје 2006².
250. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959.
251. В. Шалипуровић, *Устанак у Западном делу Старе Србије 1875–1878*, Титово Ужице, 1968.
252. M. Šedivý, *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*, University of West Bohemia, 2013.

253. В. И. Шеремет, *Империя в огне, Сто лет войн и реформ Блистательной Порты на Балканах и на Ближнем Востоке*, Москва 1994.
254. У. С. Шешум, *Србија и Стара Србија (1804–1839)*, Београд 2017.
255. G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849–1853*, Banjaluka 1990.
256. Исти, *Bosna i Hercegovina 1854–1860*, Landshut 1998.
257. Исти, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Теџанј 2006².
258. Исти, *Omer Lutfi paša u Bosni i Hercegovini 1850–1852*, Теџанј 2007².
259. S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey II. Reform, Revolution and Republik: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge University Press 1977.
260. P. W. Schroeder, *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford 1994.
261. T. Şubası, *Anglo-Ottoman Relations and Reform Question in the Early Tanzimat Period 1839–1852: With Special Reference to Reform Concerning Ottoman Non-muslims*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Бримингему 1995.

Расправе, чланци, прилози

1. E. A. Aytekin, *Belgradî Raşid and his Vak'a-i Hayret-nüma: A local Muslim perspective on dual Administration in Belgrade during Serbian autonomy*, Belgrad 1521–1867, editors in chief S. Rudić, S. Aslantaş, Belgrad 2018, 315–325.
2. Љ. Алексић-Пејковић, *Француски утицај у спољној и унутрашњој политици Србије за време Кримског рата (1853–1856)*, Историјски часопис XI (1961), 55–88.
3. Ч. Антић, *Британске вести о Светоандрејској скупштини*, Зборник Матице српске за историју 63–64 (2001), 231–250.
4. S. Aslantaş, *Belgradî Raşid (d. 1882 or 1883)*, *Historians of the Ottoman Empire* (2006), <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/belgradi-rasid> (приступљено 20. маја 2021).
5. V. Višacki, *Otvoranje pošta i mesni poštanski žigovi u Srbiji 1840–1918*, PTT arhiv 26 (1989), 51–92.
6. М. Војводић, *Источно питање крајем XVIII века*, Изазови српске спољне политике (1791–1918), огледи и расправе, Београд 2007, 15–22.
7. М. Вујаčić, *Omladina iz Crne Gore i susjednih oblasti pod Turskom na školovanje u Srbiji 1850–1878. godine i pomoć koju je Srbija pružala tim oblastima*, Arhivski almanah, Časopis Društva arhivista NR Srbije i državnih arhiva Srbije 2–3 (1960), 239–262.
8. В. Ј. Вучковић, *Рад француских претставника у Србији 1848–49 на измирењу Јужних Словена са Мађарима*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13–14 (1956), 149–158.
9. Исти, *Knez Miloš i osnovna politička misao sadržana u Garašaninovom Načertaniju*, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo* IV (1957), 35–44.
10. Исти, *Неуспела политичка акција Матије Бана 1860–1861*, Историјски часопис IX–X (1960), 381–409.
11. В. Гавриловић, *Теодор Теја Радосављевић, народни пуковник, Ц. К. Фелдмаршаллајтнант, аустријски конзул*, Споменица Истројског архива Срем 3 (2004), 105–112.
12. С. Гавриловић, *Покушај обарања уставобранитеља 1847. године*, Историјски часопис XXIV (1977), 177–189.
13. Z. Gölen, *Bosna Valisi Mehmed Vecihi Paşa Muhakemesi*, *Bulleten*, Cilt LXXVI, Sayı 277 (2012 Aralık), 849–877.
14. В. Грујић, *Културне везе Београда са Босном и Херцеговином средином XIX века*, Годишњак града Београда XIII (1966), 73–105.
15. N. V. Gulan, *Austrijski kuriri i austrijske konzularne pošte u Beogradu*, PTT arhiv 1 (1958), 39–54.
16. Исти, *Poštanske veze Srbije i Turske pre i posle uvođenja redovitih pošta u Srbiji*, PTT arhiv 2 (1958), 53–70.

17. М. Дашић, *Додури и везе црногорских брдских племена и Србије у доба владавине уставобранитељског режима*, Илија Гарашанин (1812–1874), Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, ур. В. Стојанчевић, Београд 1991, 433–459.
18. М. Р. Делић, *Турске старине у Београду*, Београдске општинске новине, Часопис за комунално-социјални, привредни и културни живот Београда, бр. 4–6, април–јуни 1937. године.
19. С. Димитров, *Към въпроса за отменяването на спахийската система в нашите земи*, Исторически преглед 6 (1956), 27–58.
20. Исти, *Сербия и крестъанское восстание 1850 в Болгарии*, *Études Balkaniques* 1 (1964), 49–68.
21. Lj. Doklešić, *O pokušaju ustanka u Bosni 1840. i o tajnoj politici Gajeva kruga prema Bosni 1843/1844*, *Historijski zbornik XXXV* (1982), 15–41.
22. Исти, *Prilog istraživanju oslobodilačkih akcija na Balkanu u 40-im godinama XIX stoljeća*, *Historijski zbornik XXXVII* (1984), 1–16.
23. А. Dönmez, *Mustafa Reşid Paşa'nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu*, *Tarihin Peşinde* 6 (2011), 1–20.
24. Исти, *Tanzimat, Islahat Fermanları ve Avrupa Devletleri: İçerik, Ortaya Çıkışı ve Tepkiler (1839–1856)*, *Tarihin Peşinde* 22 (2019), 37–65.
25. И. С. Достян, *К вопросу об англо-русском соперничестве в Сербском княжестве в 30-е годы XIX в.*, *Советское славяноведение* 6 (1966), 17–30.
26. Н. А. Дулина, *Англо-турецкий договор 1838 г. и его влияние на экономическое развитие Османской империи*, *Народы Азии и Африки* 3 (1976), 69–80.
27. Иста, *Докладная записка (ляиха) Мустафы Решида-паши султану Махмуду II*, *Письменные памятники Востока* (1981), 30–46.
28. Иста, *Материалы к биографии Мустафы Решид-паши (1800–1858)*, *Тюркологический сборник* (1984), 52–57.
29. Lj. Durković-Jakšić, *Uloga Kneževine Srbije na spasavanju dva legionara, poljskog i italijanskog, 1849. godine*, *Vesnik Vojnog muzeja* 16 (1970), 87–114.
30. Исти, *О почетку југословенске политике Адама Чарториског (1841–1843)*, *Зборник за историју* 9 (1974), 30–65.
31. D. Düşünmez, *Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 28 (2010), 375–401.
32. S. Eyice, *Tarihi Mezarlardan Notlar*, *Tarih Enstitüsü Dergisi Sayı 4–5* (1973–1974), 291–334.
33. М. Екмечић, *Маргиналије о српско-бугарским везама 1844–1851*, *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XVI* (1965), 101–149.
34. Исти, *Српско-бугарски односи половицом XIX вијека*, *Историјски часопис XXVII* (1980), 141–157.
35. Исти, *Неколико уломака о руској политици према Јужним Словенима у вријеме револуције 1848. године*, *Зборник за историју* 26 (1982), 31–62.
36. Исти, *Гарашанин, Чарториски и Мађари 1848–1849*, *Српско-мађарски односи и сарадња 1848–1867*, уредник В. Ђ. Крстић, Београд 1987, 1–56.
37. Ђ. Игњатовић, *Школовање Бугара у Србији (1830–1878)*, *Историјски гласник* 2 (1972), 43–87.
38. Н. İnalçık, *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayun*, *Bellefen XVIII/112* (Ekim 1964), 603–622.
39. Исти, *Tanzimat Uygulanması ve Sosyal Tepkileri*, *Bellefen XVIII/112* (Ekim 1964), 623–690.
40. М. Јагодић, *Failed Conspiracy: Organisation and Preparation of the Serbian Uprising against Ottoman rule in 1840–1841*, *Limes plus* 3 (2015), 39–62.
41. Исти, *Serbian secret organisation in Easter Bosnia (1849–1855)*, *Istraživanja* 27 (2016), 190–199.

42. Исти, *Пујина буна у Видинском санџаку 1849. године*, Българите в Османската империя, XIX в.: понятия, структури, личности, съставителство и научна редакция В. Рачева, София 2017, 179–190.
43. Исти, *Прилог проучавању аграрних односа у Нишком санџаку средином 19. века*, Српске студије 8 (2017), 312–319.
44. Исти, *Preparation for the 1850 Vidin Uprising*, Bulgarian Historical Review 3/4 (2016–2018), 86–111.
45. Исти, *Помоћ Кнежевине Србије црквама, манастирима и школама изван Србије (1839–1868)*, Српске студије 9 (2018), 50–102.
46. Исти, *Марко Аврамовић: прилог биографији од 1834. до 1855.*, Српске студије 11 (2020), 52–69.
47. М. Jagodić, *Citizenship of Autonomous Principality of Serbia*, Osmanlı İdaresinde Balkanlar I, editörler A. Aköz, S. Ilić, D. Yörük, D. Leovac, Konya 2020, 347–360.
48. Г. Јакшић, *Прве дипломатске везе између Француске и Србије (1839)*, Политика, 6–9. јануар 1931.
49. Исти, *Састанак Илије Гарашанина и принца претседника Луја–Наполеона*, Политика, 6–9. јануар 1934.
50. А. Уаусюџлу, *Provincial power-holders and the empire in the late Ottoman world: conflict or partnership?*, The Ottoman World, edited by С. Woodhead, London – New York 2012, 436–452.
51. А. С. Јовановић, *Погранични нереди под уставобраниоцима, листак из наше политичке историје новијег доба*, Коло, књижевни и научни лист I/2 (1901), 134–138.
52. Исти, *Пекетина буна*, Коло I/8 (1901), 472–485.
53. С. Јовановић, *Спољашња политика Илије Гарашанина*, Српски књижевни гласник, Нова серија, XXXIV/6 (1931), 422–431.
54. Н. Kapidžić, *Iz istorije Hercegovine (početak vezirstva Ali-paše Rizvanbegovića)*, Gajret, kalendar za 1933, br. 5, 73–75.
55. Е. Z. Karal, *Gülhane Hatt-i Hümayununda batinin etkisi*, Belleten XXVIII/112 (Ekim 1964), 581–601.
56. J. V. Kelly, *Mehemet Ali's Expedition to the Persian Gulf 1837–1840*, Middle Eastern Studies 1/4 (1965), 350–381; 2/1 (1965), 31–65.
57. Д. Леовац, *Последњи мухафиза Београда (1856–1867)*, Српске студије 9 (2018), 124–140.
58. Исти, *Србија и Русија у почетној фази Кримског рата (1852–1853)*, Русија/СССР и државност Србије/Југославије, одг. ур. С. Рудић, К. В. Никифоров, Београд 2018, 73–97.
59. Исти, *Кнежевина Србија у преломним годинама (1854–1856), Од спољних притисака до унутрашњих раздора*, Београдски историјски гласник 9 (2018), 127–145.
60. Р. Љушић, *Народне скупштине у Србији за време Првог намесништва (1839–1840)*, Зборник за историју 22 (1980), 17–47.
61. Исти, *О раду комисије за тумачење устава из 1838. године*, Историјски часопис XXVII (1980), 125–139.
62. Исти, *Руски конзул Ваићенко о приликама у Босни и Херцеговини крајем тридесетих и почетком четрдесетих година XIX века*, Историјски часопис XXIX–XXX (1982–1983), 327–338.
63. Исти, *Илија Гарашанин о српској државности*, Илија Гарашанин (1812–1874). Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 9. и 10. децембра 1987. поводом 175. годишњице рођења, ур. В. Стојанчевић, Београд 1991, 129–165.
64. Исти, *Хајдучија у Ужичком крају у време прве владавине кнеза Милоша и кнеза Михаила*, Србија 19. века, изабрани радови, књ. 2, Београд 1998, 202–209.
65. Исти, *Обреновићи у Револуцији 1848. године*, Србија 19. века, изабрани радови (3), Београд 2005, 240–250.
66. Исти, *Предлози Јована Мариновића за решење српског питања 1848. и 1854. године*, Српске студије 3 (2012), 279–311.

67. Исти, *Кнез Милош у Цариграду 1835. године*, Ангажована историографија (4), Прогони и прогонитељи, Београд 2019, 43–89.
68. М. Маринковић, *Алекса Симић, капућехаја у Цариграду од 1842. до 1843. године*, Зборник Матице српске за историју 58 (1998), 145–157.
69. Иста, *Србија прве половине XIX века у Историји чудоватих догађаја у Београду и Србији Рашида Београђанина и Мемоару Ибрахима Мансур-ефендије*, Зборник Матице српске за историју 61–62 (2000), 179–186.
70. Р. Марковић, *Проглашење и суспендовање Сретењског устава*, Гласник југословенског професорског друштва 15 (1935), 651–664.
71. С. М. Марић, *Стојан Чавдар, војвода заплањски*, Браство VI (1894), 290–301.
72. А. Матковски, *Востаните на Дервиш Царе во Полог*, IV научен собир. Полог низ вековите: Тетово 1978. Бигорски научно – културни собир, Скопје 1980, 125–135.
73. Д. Милић, *Букурешка агенција и српсковлашка трговина сољу*, Историјски часопис XVIII (1971), 347–374.
74. Ј. Милићевић, *Обреновићевске завере на почетку уставобранитељског режима 1842–1843*, Историски гласник 3–4 (1956), 64–76.
75. Исти, *Петровска скупштина 1848. године: Србија на почетку револуције 1848/49. године*, Историски гласник 1–3 (1959), 41–60.
76. Исти, *Историја Катанске буне (Србија 1844)*, Зборник Филозофског факултета V/1 (1960), 269–312.
77. Исти, *Милан Обреновић II (прилог биографији)*, Зборник Матице српске за друштвене науке 50 (1968), 150–159.
78. Исти, *О Босни 1848. године*, Историјски гласник 1 (1973), 89–110.
79. Исти, *О још једном прилогу о борби Обреновића против уставобранитељског режима*, Гласник Историјског архива у Ваљеву 13–14 (1979), 165–171.
80. Исти, *Народне скупштине у Србији 1839–1843. године*, Друштвене појаве у Србији XIX века, приредио Р. Љушић, Београд 2002, 92–100.
81. М. Ђ. Милићевић, *Соко (у Подринском округу)*, Београдске илустроване новине, 16/28. фебруар 1866, 15–16.
82. Исти, *Цртице за ранију слику српске престонице*, Годишњица Николе Чупића, XXII (1903), 5–56.
83. Б. Миљковић Катић, *Лазар Аранђеловић Инџе – последињи татар-ага Кнежевине Србије (прилог за биографију)*, Братство XIX (2015), 135–148.
84. Иста, *About contradictory policy of purchases of Muslim estates in Belgrade and the Principality of Serbia*, Belgrade 1521–1867, editors in chief S. Rudić, S. Aslantaş, Belgrade 2018, 347–362.
85. С. Недељковић, *Учешће Арбанаса у гушењу Нишке буне 1841. године*, Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку, ур. С. Недељковић, Ниш 2012, 7–24.
86. Исти, *Устанак Арбанаса против турских власти у Скопском и Косовском пашалуку 1844. године (побуна Дервиш-цара)*, Истраживања 25 (2014), 249–260.
87. Исти, *Хајдучке чете у Нишком пашалуку у првим месецима након сламања Нишке буне (мај-август 1841)*, Српске студије 5 (2014), 235–251.
88. Исти, *Национални и аграрни покрети Срба у североисточним областима Старе Србије од 1835. до 1842. године*, Српске студије 8 (2017), 71–83.
89. Исти, *Школовање српске деце из Старе Србије у просветним заводима Кнежевине Србије од 1842. до 1868. године*, Пирот, од турске касабе до модерног града преко Берлина и Версаја, зборник радова, ур. М. Јагодић, Пирот 2018, 35–41.
90. В. Новак, *Крсто Кулишић и далматински покрет 1848*, Политика, бр. 10983, 6–9. јануар 1937.
91. А. Д. Новичев, *Гюльханейский Хатт-и Шериф 1839 г. и его внешнеполитический аспект*, Тюркологический сборник (1973), 383–392.
92. Исти, *Борьба между реформаторами и консерваторами в период Танзимата (1839–1853)*, Тюркологический сборник (1973–1975), 85–97.

93. С. Обрадовић, *Описаније окружја Ужичког*, Гласник Друштва српске словесности X (1858), 25–56.
94. A. Özkan, *Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının ilk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'in Bombalanması*, Тарих Араштрмалари Дегиси Силт 30 Сайы 50 (2011), 171–195.
95. В. Ј. Павловић, *Српски студенти у Паризу 1839–1856*, Историјски часопис XXXIII (1986), 187–202.
96. S. K. Pawlovitch, *British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838*, The Slavonic and East European Review XXXVIII/90 (dec. 1959), 146–165.
97. Б. Панић, *Помоћ кнеза Милоша црквама и манастирма ван Кнежевине Србије (1831–1838)*, Нови правци истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама, тематски зборник радова, ур. Ј. Шаранац Стаменковић, Љ. Скробић, М. Илић, М. Каличанин, Ниш 2020, 59–71.
98. Ј. Пејин, *Ужички закон и сузбијање хајдучије 1850–1851*, Ужички зборник 15 (1986), 77–98.
99. Р. Ј. Поповић, *Принцеза Клеопатра Карађорђевић Петронијевић*, Даница, српски народни илустровани календар за 2012, 352–363.
100. Исти, *Септембарска скупштина 1843. године*, Српске студије 9 (2018), 102–124.
101. И. Пчелар, *Окружје крајинско (с картом)*, Гласник Друштва српске словесности IX (1857), 189–223.
102. М. Радојичић, *Прота Јевта Ф. Поповић Кувела (1823–1912), вођа Бабинске разуре*, Гласник Историјског архива Ваљево 46 (2012), 5–47.
103. Н. Радосављевић, *Херцеговачки митрополити 1766–1878*, Историјски часопис LVII (2008), 175–196.
104. Исти, *Црквене прилике у Старој Србији од укидања Пећке патријаршије до Велике источне кризе (1766–1878)*, Историја и значај Призренске богословије (поводом 140. годишњице од оснивања), приредио С. Недељковић, Ниш 2013, 9–29.
105. Исти, *Аксентије III Петров Чешицевић, херцеговачки митрополит*, Истраживања 24 (2013), 267–284.
106. Исти, *Аутономија Православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836*, Истраживања 25 (2014), 233–248.
107. С. Раич, *Сербско-черногорские отношения после Негоша – необходимость и препятствия*, Петар II Петрович Негош, митрополит, реформатор, поет, 200 лет со дня рождения, редколлегия С. И Данченко, Ю. А. Созина, Н. Г. Струнина, Н. В. Шведова, Москва 2013, 205–208.
108. Иста, *Serbia – the revival of the nation-state 1804–1829: from Turkish provinces to autonomous principality*, Empires and peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople 1699–1829, edited by P. Mitev, I. Parvev, M. Baramova, V. Racheva, Münster 2010, 143–148.
109. Иста, *Више од два века српско-руских дипломатских односа*, Српске студије 9 (2018), 11–37.
110. S. Rizaj, *Ustrojstvo Niškog ejaleta*, Врањски гласник VI (1970), 305–314.
111. Исти, *Šta je predstavljao srpski ejalet, a šta beogradski muhafizluk*, Врањски гласник VI (1970), 329–332.
112. Исти, *Moderna osmanska vlast u Vranjskoj i Preševskoj kazi (1839–1912)*, Врањски гласник VII (1971), 95–111.
113. Љ. П. Ристић, *Светоандрејска скупштина у извештајима енглеских дипломатских представника у Београду*, Valcanica XXII (1991), 137–159.
114. А. Савић, *Кнежевина Србија, Француска и пољска емиграција у време револуције 1848–1849*, Карађорђе и његово наслеђе у српској историји. Тематски зборник радова, ур. К. Николић, Ј. Тодоровић, П. Георгиев, Београд – Велика Плана 2017, 85–106.

115. Исти, *Кнежевина Србија и Русија (1852–1853)*, Српско-руски односи у прошлости и садашњости (Међународни тематски зборник), Књига 1, ур. М. Атлагић, В. Лазаревић, С. Словић, Приштина–Лепосавић 2018, 187–206.
116. Исти, *Српски народ у Старој Србији (1839–1846)*, Баштина 46 (2018), 273–290.
117. Исти, *Марашли Али-паша, београдски мухафиз и мутесариф Смедеревског санџака (1815–1821)*, Гласник Етнографског института САНУ LXVIII/3 (2020), 683–704.
118. Исти, *Hussain Pasha Kavanoszâde, Belgrade Muhafiz and Mutessarif of the Smederevo Sanjak (1827–1833)*, Osmanlı İdaresinde Balkanlar II, Editörler A. Aköz, S. Ilić, D. Yörük, D. Leovac, Konya 2020, 257–276.
119. Исти, *Шест царских градова (1830–1867)*, Сан о граду III, Зборник радова са научног скупа одржаног у Андрићграду 7. и 8. септембра 2019, ур. А. Вранеш, Андрићград 2020, 171–203.
120. İ. Satış, *Kudüs Mutasarrıfları (1841–1902)*, Tarih İncelemeleri Dergisi XXX/2 (2015), 545–572.
121. У. Станковић, *Разлози честог формирања ванредних судова у Србији 1839–1844*, Владавина права и правна држава у региону, Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног 26. октобра 2013. на Палама, Источно Сарајево 2014, 830–844.
122. Исти, *Истрага Чрезвичайне комисије против Симе Милутиновића Сарајлије*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 48/1 (2014), 251–262.
123. В. Стојанчевић, *Административно и војно-полицијско уређење српско-турске границе за време прве владавине кнеза Милоша*, Историјски гласник 3–4 (1951), 29–44.
124. Исти, *Кнез Милош и заштита српске границе за време епидимије куге у Турској 1836–1838*, Историјски гласник 1–4 (1952), 61–85.
125. Исти, *Кнез Милош и Белоградичка буна*, Историјски часопис 3 (1952), 131–140.
126. Исти, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима: „Мирчина и Мирчићева буна“*, Историјски часопис XIV–XV (1965), 111–131.
127. В. Стојанчевић, *Политика Србије према Албанији у 19. веку, прилог познавању српско-арбанаших веза пријатељстава у периоду од 1844 од 1875. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке 49 (1968), 5–25.
128. Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844–1858. године*, Београд 1936.
129. Исти, *План Стефана Стефановића Тенке о подели европске Турске 1854. године*, Политика, 1–4. мај 1937.
130. Исти, *Арбанија и Србија у XIX веку*, Српски књижевни гласник LII/8 (1937), 624–633.
131. Исти, *Србија, привлачно средиште Југословена (1844–1848)*, Српски књижевни гласник, Нова серија LXI/7 (1940), 508–524.
132. Исти, *Србија привлачи Југословене. Босански фрањевци у Србији 1843. и 1844. године*, Правда, 27–30. април 1940.
133. И. Тепић, *Прилог за биографију Ристе Јеића*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XXXVI (1985), 119–139.
134. Т. Teslić, *Prvi propisi o organizaciji poštanskog saobraćaja u Srbiji*, РТТ архив 20 (1977), 239–247.
135. Р. Тричковић, *Читлучење у Београдском пашалуку у XVIII веку*, Зборник Филозофског факултета XI-1 (1970), 525–549.
136. Иста, *Списак мухафиза Београда од 1690. до 1789. године*, Историјски часопис XVIII (1971), 297–328.
137. Иста, *Ђуприја и Средње Поморавље до Првог српског устанка*, Бој на Иванковцу, ур. В. Чубриловић, Београд 1979, 85–169.
138. Х. Ђурић, *Али паша Ризванбеговић-Сточевић*, Годишњица Николе Чупића XLVI (1937), 201–296.
139. С. М. Фалькович, *Антигабсбургские планы польских, итальянских и венгерских революционеров в контексте национальных движений народов Австрийской империи в 50*

- 60 - е годы XIX в., Исследования по истории Польши и российско-польских общественных и культурных связей, Москва 2012, 205–249.
140. M. Handelsman, *La question d'Orient et la politique Yougoslave du prince Czartoryski après 1840*, Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques, Nouvelle série (Novembre-Décembre 1929), 1–40.
141. Š. Hodžić, *Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sevjeroistočnu Bosnu između 1788. i 1864. godine*, Članci i građa za kulturnu istoriju Bosne i Hercegovine 2 (1958), 65–143.
142. A. Cetnarowicz, *Udio i uloga Hotela Lambert u političkoj srpskoj krizi 1842–1843. godine*, Historijski zbornik XLIII (1990), 271–285.
143. D. Çakılcı, *Osmanlı-Avrupa Telgraf Hatlarında Sırbistan Emareti'nin Rolü*, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi 34 (2013), 59–81.
144. K. Цамбазовски, *Школовање народног бугарског свештеничког кадра у Кнежевини Србији*, Балканика II (1971), 175–193.
145. Исти, *Бугарски трговци на панађурима у Кнежевини Србији средином XIX века*, Balcanica VIII (1977), 271–277.
146. У. Шешум, А. М. Савић, *Паше из породице Џиноли (Џин-огли) у 18. и првој половини 19. века*, Српске студије 11 (2020), 11–40.

Енциклопедије, лексикони, речници

1. *Енциклопедија српског народа*, гл. и одг. ур. Р. Љушић, Београд 2008.
2. *İslam Ansiklopedisi, XII/I. Cilt, İslam Alemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*, İstanbul 1979.
3. *Yeni Türkçe - Sırpça Sözlük*, Hazırlayan M. Đinđić, Ankara 2014.
4. *Српски биографски речник, књ. 1–7*, Нови Сад 2004–2018.
5. M. Süreyya, *Sicill-i Osmani I–VI*, Hazırlayan N. Akbayar, İstanbul 1996.
6. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, 2, 12, 19, 25, 28, 31, 32, 41*, İstanbul 1988–2012.
7. *Türkler Ansiklopedisi, Cilt 9*, Ankara 2002.
8. A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1989.

СПИСАК ТАБЕЛА

1. Предвиђени трошкови за честитање Рамазанског и Курбан бајрама.....	41
2. Списа трошкова учињених у Свилајнцу 1850. године.....	59
3. Списа трошкова учињених у Пожаревцу 1850. године.....	59
4. Списа трошкова учињених у Гроцкој 1850. године.....	60
5. Списа мухафиза Београда (1835–1861).....	67
6. Списа досељених Турака у Ужице.....	111
7. Списа досељених Турака у Смедерево.....	112
8. Списа досељених Турака у Крајински округ.....	113
9. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Крајинском округу 1841. године.....	227
10. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Црноречком округу 1841. године.....	227
11. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Гургусовачком округу 1841. године.....	228
12. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Алексиначком округу 1841. године.....	229
13. Списа караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Крушевачком округу 1841. године.....	230
14. Списа караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Чачанском округу 1841. године.....	231
15. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Ужичком округу 1841. године.....	231
16. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Подринском округу 1841. године.....	232
17. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Шабачком округу 1841. године.....	233
18. Број караула, буљукбаша и стражара по окрузима и њихове годишње плате 1841. године.....	234
19. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Крајинском округу 1847. године.....	235
20. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Црноречком округу 1847. године.....	235
21. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Гургусовачком округу 1847. године.....	236
22. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Алексиначком округу 1847. године.....	237
23. Списа караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Крушевачком округу 1847. године.....	238
24. Списа караула, број стражара, буљукбаша и њихове годишње плате у Чачанском округу 1847. године.....	239
25. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Ужичком округу 1847. године.....	239
26. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Подринском округу 1847. године.....	240
27. Списа караула, број буљукбаша, стражара и њихове годишње плате у Шабачком округу 1847. године.....	241
28. Број караула, буљукбаша и стражара по окрузима и њихове годишње плате 1847. године.....	241

29. Број покрадене стоке у селима Ужичког округа (1840–1851).....	279
30. Извоз из Кнежевине Србије у Османско царство у периоду од 1. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.....	381
31. Извоз из Османског царства у Кнежевину Србију у периоду од 1. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.....	382
32. Транзит робе из Османског царства у Аустрију преко Србије у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.....	383
33. Транзит робе из Аустрије у Османско царство кроз Србију у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.....	383
34. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Османско царство од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.....	383
35. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Влашку од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846.....	384
36. Извоз из Кнежевине Србије у Османско царство од 1. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.....	384
37. Извоз из Османског царства у Кнежевину Србију у периоду од 1. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.....	385
38. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Аустрију у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.....	386
39. Транзит робе кроз Србију из Аустрију у Османско царство у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.....	387
40. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Османско царство у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.....	387
41. Транзит робе кроз Србију из Османског царства у Влашку у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853.....	387
42. Вредност извоза, увоза и транзита у периоду од 1/13. новембра 1845. до 1/13. новембра 1846. године.....	388
43. Вредност извоза, увоза и транзита у периоду од 1/13. новембра 1852. до 1/13. новембра 1853. године.....	389

БИОГРАФИЈА

Александар Савић је рођен 11. фебруара 1993. у Косовској Митровици. Основну школу и гимназију је завршио у Зубином Поточу. Основне академске студије историје завршио је на Филозофском факултету Универзитета у Београду, као најбољи у својој генерацији са просеком 9.87. Дипломирао је 30. септембра 2016, одбранивши дипломски рад *Кнежевина Србија и пољска емиграција 50-их и 60-их година XIX века*. Исте године уписао је мастер студије историје, које је завршио 6. јуна 2017, одбраном мастер рада *Хришћани у Скопској и Тетовској кази 1844–1847. године*. За дипломски рад је добио награду „проф. др Радмила Милентијевић“.

Током завршне године основних и мастер академских студија био је стипендиста Фонда за младе таленте Републике Србије. У јануару 2018. уписао је докторске студије историје. Седамнаестог априла 2019. одбранио је предлог теме докторске дисертације под насловом „Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)“, која је званично одобрена 26. септембра исте године.

Као истраживач приправник био је ангажован на пројекту *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* и запослен је од маја 2018. на Филозофском факултету Универзитета у Београду као истраживач-приправник. Двадесетог фебруара 2020. унапређен је у звање истраживача-сарадника.

Учествовао је на више домаћих и међународних научних скупова. Сарадник је Матице српске на изради Српског биографског речника. До сада је објавио девет научних радова на српском и енглеском језику. Приредио је за штампу *Бележнице* генерала Јована Мишковића (1844–1908), у три тома. Активно влада енглеским и руским, а пасивно турским језиком.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Александар М. Савић

Број индекса 5и17-13

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 21. 6. 2021.

A. Savić

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Александар М. Савић

Број индекса 5и13-17

Студијски програм Историја

Наслов рада Кнежевина Србија и Османско царство (1839-1858)

Ментор проф. др Сузана Рајић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 21. 6. 2021.

A. Savić

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 21.6.2021.

A. G. G.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.